بسم الله الرحمن الرحيم

# فرهنگ بزرگان

## اسلام و ایران

### از قرن اوّل تا چهاردهم هجری

به اهتمام

آذر تفضّلی ـ مهین فضائلی جوان

تفضلی ، آذر ، ۱۳۳۶ - گرد آورنده .
فرهنگ بزرگان ایران و اسلام/ گرد آورندگان آذر تفضلی - مهین فضائلی
جوان . - مشهد : آستان قدس رضوی ، بنیاد پژوهشهای اسلامی ، ۱۳۷۲ .
ل + ۷۴۵ ص .
کتابنامه .
۱ . اسلام - سرگذشتنامه و کتابشناسی . ۲. ایران - سرگذشتنامه و کتابشناسی . الف . فضائلی جوان ، مهین ، ۱۳۳۷ - گرد آورنده .
ب . عنوان .

BP ۲۱/ ۲۹۷/۹۹۶

فهرستنویسی پیش از انتشار : کتابخانه بنیاد پژوهشهای اسلامی



بنیاد پژوهشهای اسلامی
آستان قدس رضوی

**فرهنگ بزرگان اسلام و ایران**

**آذر تفضّلی - مهین فضایلی جوان**

چاپ اول: آبان‌ماه ۱۳۷۲
۷۴۵ صفحه - وزیری
۳۰۰۰ نسخه
حروفچینی: بهروز- تهران
لیتوگرافی ،چاپ و صحافی : مؤسسهٔ چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی



مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵ تلفن ۵-۸۲۱۰۳۳

## مقدمه

نگرشی ژرف به گذشته و تأملی در زندگی میلیونها انسانی که زندگی کردند و رفتند این اصل را آشکار می‌سازد که کسانی که زندگی خود را عاشقانه در راه اعتلای فرهنگ جامعه سپری کردند همانند ستاره‌هایی درخشان در تاریخ بشر می‌درخشند. شناخت این بزرگان و نوآوران علم و ادب اندوخته‌ای گرانقدر برای رهروان این راه خواهد بود.

در این زمینه تألیفات ارزنده بسیار است لذا اهمیت موضوع نیاز به تحقیقات بیشتری را نشان می‌دهد. هدف ما از ارائهٔ این مجموعه ایجاد زمینهٔ مناسب برای تحقیق در زندگی این بزرگان بوده است، امید که تا حدی به هدفمان رسیده باشیم.

به منظور تسهیل مطالعهٔ کتاب توضیح نکاتی چند ضرور می‌نماید:

۱- سرشناسه‌ها بر مبنای کتاب ریحانة الادب نوشتهٔ مدرس تبریزی انتخاب شده و هر عنوان در پنجاه دوره کتابهای رجالی معتبر مورد شناسایی بیشتر و دقیقتر قرار گرفته است.

۲- اسامی به ترتیب حروف الفبا و بر اساس نام کوچک افراد تنظیم یافته و در صورت یکسان بودن نامهای کوچک، نام پدر ملاک تنظیم واقع شده است. در مواردی که این دو مشخصه نیز یکسان بوده، تاریخ فوت از قدیم به جدید مورد نظر

قرار گرفته است. برای نمونه علی بن احمد قبل از علی بن محمد و علی بن حسن (م ٦٤٠هـ) قبل از علی‌بن حسن (م ٧٤٠هـ) آورده شده است.

٣- سرشناسه‌های مورد پژوهش همگی مسلمان (بجز چند مورد انگشت‌شمار که آنها نیز با اسلام مرتبط بوده‌اند) و دارای تخصصهایی در دین اسلام، ادبیات و سایر علوم می‌باشند.

٤- تاریخ تولد و وفات به سالهای هجری قمری و میلادی درج شده است.

٥- متن اثر شامل اطلاعاتی است در زمینهٔ کنیه، نام پدر و جد، نسب، شهرت، لقب، تخلّص، تـخصص، مذهب، محل ولادت، وفات، مراحل رشد و محل سکونت، حوادث مذهبی یا سیاسی زمان، سمت رسمی، استادان و شاگردان شخصیت مورد نظر، و احتمالاً آثاری که پیرامون زندگی وی نگاشته شده است. البته از میان همهٔ این اطلاعات آنهایی ذکر شده که در مراجع ما موجود بوده است.

٦- در پایان متن به سه تا پنج اثر از آثار نویسنده اشاره شده، مگر آن که تعداد آثار کمتر از سه عنوان بوده که همان تعداد درج شده است.

٧- پس از متن منابعی با شمارهٔ جلد و صفحه برای پژوهشگران علاقه‌مند به مطالعه بیشتر به ترتیب حروف الفبا معرفی شده است، هر یک از این منابع نیز حاوی مراجع تحقیقی دیگری است که ما از ذکر مجدد آنها خودداری کرده‌ایم.

٨- الف و لام تعریف در اسامی افراد حذف شده ولی در نام کتابها و کنیه‌ها به شمار آمده است.

٩- فهرستی برحسب شهرت و لقب تشریفاتی افراد در پایان کتاب ارائـه خواهد شد ضمن این که در متن کتاب اسامی مشهور به لقب یا نسب و غیره به نام کوچک ارجاع داده شده است.

١٠- کلیه اطلاعات راجع به سرشناسه‌ها از مراجعی که ذکر می‌شود استخراج شده و مؤلفان در این مورد از هر گونه اظهارنظر خودداری کرده‌اند و برای جلوگیری از اطالهٔ کلام برای هر یک از مطالب ذکر شده نام مرجع به طور جداگانه ارائه نشده است.

١١- تطابق تاریخهای هجری قمری و میلادی با استفاده از کتاب تقویم تطبیقی

تألیف فردینالد و وستنفلد و ادوارد ماهلر صورت گرفته است.

۱۲- نشانه‌های اختصاری مورد استفاده عبارتند از: «ﻫ» یا «ﻫ . ق» (هجری قمری)، «م» (میلادی)، «ق.ﻫ» (قبل از هجرت)، «ط» (چاپ شده)، «خ» (خطی)، و «←» (مراجعه شود به).

۱۳- مطالب کتاب مختصر و فهرست‌وار است و فقط با ارائهٔ اطلاعات نوشته شده تا در صرف وقت پژوهشگران گرامی صرفه‌جویی شود.

از استادان گرامی حجة‌الاسلام والمسلمین کاظم مدیر شانه‌چی و حجة‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر الهی خراسانی و آقای مایل هروی که در تدوین این مجموعه از راهنماییهای ارزشمند آنان برخوردار بوده‌ایم، و نیز ویراستاران ادبی و فنی آقایان محمدرضا مروارید و حسن عطایی کمال تشکر را داریم.

آذر تفضلی    مهین فضایلی جوان

## فهرست مراجع

**۱- احسن التواریخ.** حسن بیک روملو، تصحیح عبدالحسین نوائی، انتشارات بابک، چاپخانهٔ حیدری، اسفند ۱۳۵۷.

۲- **احوال و آثار خوشنویسان.** تألیف مهدی بیانی، انتشارات علمی، چاپخانهٔ مهارت، چاپ دوّم، زمستان ۱۳۶۳، چهار جلد.

۳- **الاعلام.** خیرالدین زرکلی، الطبعة الثانیه، دورهٔ ۱۰ جلدی.

٤- **اعلام النساء.** عمر رضا کحّاله، الطبعة الخامسة، موسسه الرسالة، بیروت، ١٤٠٤ھ . ق، ۵ جلد.

۵- **اعیان الشیعه.** سیدمحسن الامین، دارالتعارف اللمطبوعات، بیروت، دورهٔ ۱۰ جلدی.

٦- **امل الآمل.** محمدبن حسن (شیخ حر عاملی)، تحقیق سیداحمد حسینی، قسم الاول، مطبعة الآداب: نجف اشرف/ القسم الثانی، دارالکتاب الاسلامی، مطبعه نمونه، قم، دو جلد.

۷- **تاریخ ادبیات در ایران.** دکتر ذبیح‌الله صفا، انتشارات فردوسی، چاپ ششم، ۱۳۶۳، تهران، ۵ جلد.

۸- **تاریخ التراث العربی.** فؤاد سزگین، المملکة العربیة السعودیة، وزارة التعلیم العالی، جامعة الامام محمدبن سعود الاسلامیه، ۱۴۰۳ ه.ق.

۹- **تاریخ کاشان.** عبدالرحیم کلانتر ضرابی (سهیل کاشانی)، به کوشش ایرج افشار، انتشارات ایران زمین، چاپخانهٔ شرق، چاپ دوم، تهران، ۱۳۴۱ ه.ق.

۱۰- **تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی.** سعید نفیسی، انتشارات فروغی، چاپ دوم، تهران ۱۳۶۳، دو جلد.

۱۱- **التدوین فی اخبار قزوین.** عبدالکریم بن محمد رافعی قزوینی،دارالکتب علمیه، بیروت، ۱۴۰۸ ه.ق، ٤ جلد.

۱۲- **تذکرة الاولیاء.** محمدبن ابراهیم عطار نیشابوری، به سعی رونولد نیکلسون، انتشارات دنیای کتاب، چاپ دوم، ۱۳۲۵ ه.ق، دو جلد.

۱۳- **تذکره شعرای کشمیر.** تکمله تذکره شعرای کشمیر محمد اصلح میرزا، گردآوری سیدحسام الدین راشدی، اقبال آکادمی کراچی، آبان ماه ۱۳۴٦.

۱٤- **ترجمهٔ رساله قشیریه.** بدیع الزمان فروزانفر، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپخانهٔ آرین، چاپ دوم، تهران، ۱۳٦۱ ه.ش.

۱۵- **تقویم تطبیقی هزاروپانصد ساله هجری قمری و میلادی.** فردیناند و وستنفلد و ادوارد ماهلر، مقدمه و تجدیدنظر از دکتر حکیم‌الدین قریشی، فرهنگسرای نیاوران، تهران، ۱۳٦۰.

۱٦- **جشن نامه هانری کربن.** زیر نظر سید حسین نصر، موسسه مطالعات اسلامی، شعبهٔ تهران، ۱۳۹۷ه.ق، بخش سلسلة الاولیاء نوربخش قهستانی.

۱۷- **حلیة الاولیاء و طبقات الاصفیاء.** ابو نعیم احمدبن عبدالله اصفهانی، انتشارات دارالکتاب العربی، ۱۹۸۷ میلادی، چاپ پنجم، ۱۰ جلد.

۱۸- **دانشنامهٔ ایران و اسلام.** احسان یار شاطر، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپخانهٔ بانک ملی، تهران، ۱۱،۱۳۵٤ جلد.

۱۹- **الذریعة الی تصانیف الشیعه.** محمد محسن آغابزرگ طهرانی، موسسه اسماعیلیان، قم، ۲۵ جلد.

۲۰- **رجال بامداد.** مهدی بامداد، کتابفروشی زوار، چاپ سوم، ٦،۱۳٦۳ جلد.

۲۱- **رجال طوسی.** ابوجعفر محمدبن حسن طوسی، المطبعة الحیدریه فی النجف، الطبعة الاولی، ۱۳۸۱ ه.ق.

۲۲- **رجال کشی،** (اختیار المعرفة الرجال). محمدبن عمربن عبدالعزیز، چاپ بمبئی، ۱۳۱۷ ه.ق.

۲۳- **رجال نجاشی.** ابوالعباس احمدبن علی‌بن احمد نجاشی، مکتبة الداوری، قم.

۲۴- **روضات الجنّات فی احوال العلماء و السادات.** محمدباقر موسوی خوانساری، مؤسسهٔ اسماعیلیان، تهران، ۸ جلد.

۲۵- **روضات الجنّات فی اوصاف مدینة الهرات.** معین‌الدین محمد زمچی اسفزاری، تصحیح سید محمدکاظم امام، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۹ه.ش.

۲۶- **ریاحین الشریعة.** شیخ ذبیح‌الله محلاتی، دارالکتب الاسلامیة، تهران، دورهٔ ۵ جلدی.

۲۷- **ریحانة الادب.** محمدعلی مدرس تبریزی، چاپخانهٔ شفق، چاپ سوّم، تبریز، ۸ جلد.

۲۸- **سخنوران آذربایجان.** عزیز دولت‌آبادی، انتشارات موسسهٔ تاریخ و فرهنگ ایران، شمارهٔ ۲۳، سلسلهٔ تذکره‌ها، شمارهٔ ۱۰، تبریز، ۱۳۵۵ ه.ش، چاپخانهٔ شفق، دو جلد.

۲۹- **سیر الاولیاء.** محمد مبارک علوی کرمانی (میر خورد)- سنهٔ ۱۳۰۲ه. ، مطبع هند و دهلی.

۳۰- **شدالازار فی حطّ الاوزار عن زوار المزار.** معین‌الدین ابوالقاسم جنید شیرازی، تصحیح محمد قزوینی و عباس اقبال، چاپخانهٔ مجلس، تهران، ۱۳۲۸ شمسی.

۳۱- **صحف ابراهیم.** علی ابراهیم خان خلیل، تصحیح عابدرضا بیدار.

۳۲- **طبقات اعلام الشیعه.** آغا بزرگ طهرانی، تحقیق علینقی منزوی، طبعة الاولی، دارالکتاب العربی، بیروت، طبعة الثانیه، مطبعة سعید، مشهد، ۱۴۰۴ ه.ق. شامل قرنهای زیر:

قرن الرابع «نوابغ الرواة فی رابعة المئات»

قرن الخامس «النابس»

قرن السادس «الثقات العیون»

قرن السابع «الانوار الساطعة»

قرن الثامن «الحقائق الراهنة»

قرن التاسع «الضیاء اللامع». انتشارات دانشگاه تهران، اسفند ۱۳۶۲.

قرن العاشر «احیاء الداثر». انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۱۹۰٤، تیرماه۱۳۶۶.

قرن الثالث بعدالعشرة «الکرام البررة»

قرن الرابع العشر «نقباء البشر»

۳۳- **طبقات الصوفیه.** خواجه عبدالله انصاری هروی، مقابله و تصحیح دکتر محمد سروَر مولائی، انتشارات توس، تهران، ۱۳۶۲، ه.ش.

۳٤- **طبقات الکبری.** سید عبدالوهاب شعرانی.

۳۵- **فرائد غیاثی.** یوسف اهل، به کوشش دکتر حشمت مؤید، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۲۶۰، ۲۹۷، دو جلد.

۳۶- **فرهنگ سخنوران.** دکتر ع- خیّامپور، چاپخانهٔ چاپ کتاب آذربایجان، تبریز، ۱۳٤۰.

۳۷- **فهرست ابن الندیم.** محمدبن اسحق ندیم بغدادی (وراق)، تحقیق رضا تجدد، تهران، ۱۳۵۰.

۳۸- **فهرست طوسی.** محمدبن حسن طوسی، مکتبة المرتضویه، مطبع فی النجف.

۳۹- **فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان.** تألیف احمد منزوی، انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، شمارهٔ ردیف ۹۳، خرداد ٦٤.

٤۰- **کشف المحجوب.** علی بن عثمان هجویری غزنوی، مطبعه دارالعلوم اتحاد جماهیر شوروی، ۱۳٤٤ ه.

٤۱- **الکنی و الالقاب.** حاج شیخ عباس قمی، منشورات مکتبة الصدر، طهران، ۳ جلد.

٤۲- **لغت نامهٔ دهخدا.** علی‌اکبر دهخدا، زیر نظر محمد معین، سازمان لغت‌نامه، تهران، ۱۳۲۵ ه.ش.

٤۳- **مرآت الادوار.** عبدالغفور لاری، دفتر عکسی ۷۶۹، میکروفیلم کتابخانهٔ ملک، آستان قدس رضوی، مشهد.

٤٤- **معالم العلماء.** محمدبن علی بن شهر آشوب مازندرانی، مطبعة الحیدریة، نجف،

۱۳۸۰ ه.ق.

۴۵- **معجم المؤلفین.** عمر رضا کحّاله، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۵ جلد.

۴۶- **منشاء النشاء.** اثر نظام الدین عبدالواسع نظامی، تألیف شهاب‌الدین احمد خوافی متخلص به منشی، به کوشش رکن‌الدین همایونفرخ، انتشارات دانشگاه ملی ایران، ۱۵۴.

۴۷- **مکارم الآثار.** میرزا محمدعلی معلّم حبیب آبادی، انتشارات کمال، ۱۳۷۷ ه.ق، ۶ جلد.

۴۸- **نزهة الارواح و روضة الافراح.** شمس الدین محمدبن محمود شهرزوری، ترجمهٔ مقصود علی تبریزی، به کوشش محمد تقی دانش‌پژوه و محمد سرور مولائی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۴۳، چاپ اول، ۱۳۶۵ه.ش.

۴۹- **نزهة المجالس.** جمال خلیل شروانی، تصحیح و مقدمه: دکتر محمد امین ریاحی، انتشارات زوّار، چاپ اول، ۱۳۶۶ ه.ش.

۵۰- **نفحات الانس.** عبدالرحمن بن احمد جامی، تصحیح و مقدمهٔ مهدی توحیدی پور، انتشارات کتابفروشی محمّدی.

۵۱- **یادداشتهای قزوینی.** به کوشش ایرج افشار، انتشارات علمی، چاپخانهٔ مهارت، چاپ سوم، ۱۳۶۳ ه.ش، ۱۰ جلد.

# آ

آثار ← محمدبن علی

آخوند خراسانی ← محمد کاظم خراسانی

## آدم - (ابواسعد)

(م ۵۳۶ هـ / ۱۱۴۱ م)

ابواسعد، آدم بن احمد بن اسد هروی، بلخی. ادیب، لغوی. اصلاً از هرات، ساکن بلخ، متوفی در بغداد. استادِ رشید وطواط بود و میان او و شیخ ابومنصور جوالیقی مناظراتی واقع شده است.

روضات الجنّات ۲: ۵۹ / ریحانة الادب ۷: ۱۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابواسعد» ۵۰۲.

آذربیگدلی ← لطفعلی بیک بن آقاخان

## آصف - آصفی

(م ۹۲۱ هـ / ۱۵۱۵ م)[1]

خواجه آصف بن خواجه نعیم‌الدین نعمة‌الله بن علاءالدین قهستانی، هروی. شاعر. متولّد و متوفّی در هرات. چون مدّتی در شیراز بود به شیرازی معروف شد. از مقرّبین سلطان‌ابوسعید تیموری، و ازشاگردان و مُریدان جامی به شمار می‌رفت. پدرش وزیر سلطان ابوسعید و جدّش مشرفِ خزانهٔ پادشاهان تیموری بوده‌اند. از آثارش: دیوان آصفی هروی، منظومه که به تقلید از مخزن‌الاسرار سروده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۳۰۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۲ / الذریعه ۹: ۸ / ریحانة الادب ۱: ۴۹ / فرهنگ سخنوران ۷ / فهرست مشترک ۱۴۱۷ و ۶۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا «آصفی» ۱۲۵.

## آصف - قزوینی

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

سید میر آصف قزوینی. عالم امامی، زاهد. نزد علمای اصفهان کسب علم کرد، در زمان محاصرهٔ اصفهان از طرف افاغنه (۱۱۳۵ هـ) در آنجا بوده و فعالیّتهایی داشته است. از آثار او: شرح خطبهٔ همام نهج‌البلاغه.

اعیان الشیعه ۲: ۸۷ / الذریعه ۱۳: ۲۲۶ / ریحانة الأدب ۴: ۴۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا «قزوینی» ۲۷۹.

## آصفی شیرازی

(م ۸۶۰ هـ / ۱۴۵۶ م)

آصفی شیرازی. از شعرای ایرانی اواسط قرن نهم هجری و از شاگردان عبدالرحمان جامی بود. از آثارش: دیوان شعر.

ریحانة الادب ۲: ۱۶۴ / فرهنگ سخنوران ۷.

آقابزرگ تهرانی ← محمدمحسن رازی

## آقابزرگ - ذرّهٔ شیرازی

(م ۱۲۹۰ هـ / ۱۸۷۳ م)

آقابزرگ معروف به ذرّهٔ شیرازی. شاعر. متولّد

---

[1] الذریعه: ۹۲۳هـ، ریحانة الادب: ۹۲۰ یا ۹۲۲ هـ.

در شیراز. از آثار او: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۳۳۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۵۷ / فرهنگ سخنوران ۲۱۶.

## آقا - دربندی

(م ۱۲۸۵ هـ / ۱۸۶۸ م)

آقابن عابدبن رمضان شیروانی، حائری، فاضل دربندی. فقیه امامی. متولد و بزرگ شده در دربندایران، مدتی در کربلا بود، سپس در تهران زیست و همان جا در گذشت. از تلامذهٔ شریف العلماء مازندرانی، و ازجمله شاگردانش میرزامحمد تنکابنی بود. از آثار او: خزائن الاحکام. ط در اصول و فقه امامیه، درایة الحدیث و الرجال. خ، جوهر الصناعة. ط، اکسیرالعبادات. ط.

الاعلام ۱: ۱۷ / اعیان الشیعه ۲: ۸۷ / الذریعه ۲: ۴۶، ۲: ۲۷۹، ۱: ۵۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۱۶ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا «فاضل» ۲۶ / معجم المؤلفین ۲: ۳۰۴ و ۳۰۹.

## آهی - جغتایی هروی

(م ۹۲۷ / ۱۵۲۱ م)[1]

مولانا آهی جغتایی هروی. شاعر. از امرای جغتای. ابتدا نرگسی تخلص می کرد سپس تخلص آهی را برگزید. وی با شاه‌غریب‌میرزا پسر سلطان حسین بایقرا مصاحب بوده است. از آثار او: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۴۳ / الذریعه ۹: ۱۳ / ریحانة الادب ۱: ۶۵ / فرهنگ سخنوران ۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا «آهی» ۲۲۷.

---

۱. ۹۳۸ هـ نیز گفته اند.

## ابدال - اصفهانی
(م ۹۳۰ هـ / ۱۵۲۴ م)

مولانا ابدال عطّار اصفهانی، (اسیر). شاعر. متولّد در اصفهان، متوفّی در قندهار. ابتدا در اصفهان عطّاری می کرد، سپس وارد حلقهٔ قلندران شد، در اواخر عمر توبه کرده و دوازده سال به عبادت پرداخت. از آثارش: دیوان ابدال.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲: ۶۶۵ / الذریعه ۹: ۱۴ / ریحانة الادب ۱: ۶۹ / فرهنگ سخنوران ۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا «ابدال» ۲۵۱.

## ابراهیم - آجری[1] صغیر
(اواخر قرن سوّم هجری / نهم میلادی)

ابواسحاق، ابراهیم آجری[1] صغیر. از مشایخ عرفا. معاصر با متوکّل عباسی و جنید بغدادی و سری سقطی بوده است.

حلیة اولیاء ۱۰: ۲۲۳ / رسالهٔ قشیریه ۶۶۰ / ریحانة الأدب ۱: ۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۴ / نفحات الانس ۴۷.

## ابراهیم - آجری کبیری
(اواسط قرن سوّم هجری/قرن نهم میلادی)

ابراهیم آجری کبیر. از مشایخ عرفا. معاصر با مأمون و معتصم عبّاسی، در مصر وشام و عراق زیست.

ریحانة الادب ۱: ۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۴ / نفحات الانس ۴۷.

## ابراهیم - (ابن یعیش)
(م ۲۵۷ هـ / ۸۷۱ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن احمد بن عبدالله بن یعیش. محدّث اهل سنّت. جهت تحصیل حدیث به همدان سفر کرد، و مسندی در حدیث تألیف نمود.

ریحانة الادب ۸: ۲۸۲ / الکنی والالقاب ۱: ۴۵۳ / معجم المؤلفین ۱: ۶.

## ابراهیم - خواص
(م ۲۹۱ هـ / ۹۰۴ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن احمد بن اسماعیل بغدادی. از مشایخ بزرگ صوفیه. متولّد در سرّمن رأی و متوفّی در جامع ری. از اصحاب جنید بود، کلمات زیادی در اصول طریقت و تألیفاتی به او منسوب است.

الاعلام ۱: ۲۲ / التدوین ۲: ۹۸ / تذکرة الاولیاء ۲: ۱۴۸ / حلیة الاولیاء ۳۲۵ / رسالهٔ قشیریه ۶۵ / ریحانة الادب ۲: ۱۸۵ / طبقات الصوفیه ۳۴۸ / الطبقات الکبری ۱: ۸۳ / کشف المحجوب ۱۹۳ / الکنی والالقاب ۲: ۲۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۸ / معجم المولفین ۱: ۴ / نفحات الانس ۱۳۶.

---
۱. منسوب به «آجر» از قُرای بغداد.

## ابراهیم - (ابن جوزی)
(م ۳۵۳ هـ / ۹۶۳ م)

ابوالیسر، ابراهیم بن احمدبن محمد انصاری. فقیه اهل سنّت، شاعر. متولد در موصل. در جوانی به بغداد رفت و حدیث نقل می کرد.

ریحانة الادب ۷: ۴۵۲.

## ابراهیم - طبری
(م ۳۹۳ هـ / ۱۰۰۳ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن احمدبن محمد طبری. فقیه مالکی، محدّث، عالم در قرائت. ساکن بغداد. سیّدرضی قرآن را از او آموخته است. از آثار او: المناقب.

اعیان الشیعه ۲: ۱۱۰ / تاریخ التراث ۱۸۵ / ریحانة الادب ٤: ٤۱ / طبقات اعلام الشیعة «قرن چهارم» ۱ / معالم العلماء ۷ / معجم المؤلفین ۱: ۵.

## ابراهیم - (ابن حدّاد)
(م ۳۹۹ هـ / ۱۰۰۰ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن احمدبن فتح قرطبی. فقیه، حافظ، عالم در لغت و علوم عربیه. متولّد در اندلس.

روضات الجنات ٤: ٥٤ / ریحانة الادب ۷: ٤۲۷.

## ابراهیم - غافقی
(٦٤۱ - ۷۱٦ هـ / ۱۲٤۳ - ۱۳۱٦ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن احمدبن عیسی غافقی، اشبیلی، سبتی، فقیه، نحوی، قاری. متولّد در اشبیله، متوفّی در سبته. حدیث را از محمدبن جریر و ابوعبدالله ازدی آموخت. از آثارش: شرح علی کتاب الجمل فی النحو للزجاج، در فنّ قرائت نیز تألیفاتی دارد.

روضات الجنّات ۱: ۱۷۵ / ریحانة الأدب ٤: ۲۳۰ / الکنی والالقاب ۲: ٤۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا «ابواسحاق» ۳٦٦ / معجم المؤلفین ۱: ۷.

## ابراهیم - حَصْکفی
(زنده در ۱۰۳۲ هـ / ۱٦۲۳ م)

ابراهیم بن احمدبن علی حصکفی، (ابن منلا). عالم اهل سنّت، فقیه، مفسّر، ادیب، نحوی. اصلاً از حصن کیفا، متولّد و متوفّی در حلب. از پدر عالم خود که مغنی اللبیب را شرح کرده علم آموخت. از آثار او: الدرر والغرر منظومه‌ای در فقه حنفی، کشف النقاب عن غنیة الاعراب، ابکار المعانی المخدّرة - خ.

الاعلام ۱: ۲٤ / ریحانة الادب ۲: ٤٦ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن منلا» ۳۵۵ / معجم المؤلفین ۱: ٦.

## ابراهیم - کواکبی
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ابراهیم بن احمدبن محمد. عالم، فقیه، صوفی. ابتدا در مولد خود حلب و بعد در استانبول به تحصیل علم پرداخت. در سال ۱۰۳۹ هجری به مقام قضاوت مکّه منصوب گردید و به همین علّت به قاضی کواکبی شهرت یافت. سلسله اولاد وی را بنی کواکبی نامند، این خاندان را طریقتی است مشهور به طریقت اردبیلیه منسوب به جدّ عالیشان شیخ صفی‌الدین اسحاق اردبیلی.

ریحانة الادب ۵: ۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا «کواکبی» ۲۸۷.

## ابراهیم - اَدْهم
(م ۱٦۱ هـ / ۷۷۸ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن ادهم‌بن منصور عجلی، تمیمی، بلخی. صوفی مشهور. در بلخ در یک خانوادهٔ کوفی از طایفهٔ بکربن وائل زاده شد، در زمانی پیش از سال ۱۳۷ هجری از خراسان به شام مهاجرت کرد، و بقیّه زمان حیات خویش را تا اندازه‌ای به شیوهٔ بیابان نشینان گذراند. دربارهٔ زندگی و مرگ او افسانه‌های زیادی نوشته شده که تقریباً جملگی حاکی از ثروت وی در عهد جوانی و سپس توبه کردن و درپیش گرفتن زندگی زاهدانه است. بخصوص در افسانه‌های متأخرتر به زهد و ریاضت شهرت یافته است. گلدزیهر تغییر عقاید ابراهیم را مقتبس از سرگذشت بودا می داند، ولی سُلَمی این تغییر عقیده را ناشی از برخورد او با خضرپیامبر می شمارد، مضامین بسیار دیگری نیز دربارهٔ او وجود دارد. بنابر روایتی او در یک جزیرهٔ بیزانسی نزدیک قلعه‌ای به نام

سوقین یا سوفنن مدفون گردید، براساس روایتی دیگر وفات او در مصر بوده، در این مورد از شهرهای جبله در ساحل شام و لوط و صور نیز نام برده شده است.

الاعلام ۱: ۲۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۱۳ / تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۲۳۵ / التدوین ۲: ۳۴۶ / تذکرة الاولیاء ۱: ۸۵ / حلیة الاولیاء ۷: ۳۶۷، ۸: ۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۲: ۳۳۴ / رسالهٔ قشیریه ۲۵ / روضات الجنّات ۱: ۱۳۹ / ریحانة الادب ۱: ۹۲ / سیرالاولیاء ۳۸ ـ ۳۵ / طبقات الصوفیه ۶۸ / الطبقات الکبری ۱: ۵۹ / فرائد غیاثی ۱: ۱۰ / فهرست مشترک ۹۳۶ / فرهنگ سخنوران ۱۲ / کشف المحجوب ۱۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۵ / مرآت الادوار ۱۱۷ / منشاء الأنشاء ۸۷ / نفحات الانس ۴۱.

## ابراهیم - حربی

(۱۹۸ - ۲۸۵ هـ / ۸۱۴ - ۸۹۸ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن اسحاق بن بشیر [1]. محدّث، فقیه، ادیب، لغوی. متولّد در مرو، متوفّی در بغداد. حدیث را از احمدبن حنبل و ادبیات را از ابوالعباس فرا گرفت، دیگر استادانش مسدّدبن مُسرَهد، عفان بن مسلم و قاسم بن سلّام بوده‌اند. موسی بن هارون که یکی از منابع اخبار طبری است از او روایت کرده است. وی با معتزله معارضهٔ شدیدی داشت. از آثار او: سجودالقرآن، غریب الحدیث، دلائل النبوة، الادب.

الاعلام ۱: ۲۴ / تاریخ التراث ۸: ۳۰۶ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۳۵۷ / روضات الجنّات ۱: ۱۸۷ / ریحانة الادب ۲: ۳۵ / شدالازار: ۴۷۲ / طبقات الصوفیه ۸۳ / فهرست ابن الندیم ۲۸۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۷ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲.

## ابراهیم - نوبختی

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابواسحاق، ابراهیم بن اسحاق بن ابی سهل یا اسحاق بن فضل بن ابی سهل. عالم و متکلّم امامی، علّامهٔ حلّی شرحی بر کتاب یاقوت وی نوشته است. از آثار او: الیاقوت، الابتهاج فی اثبات اللذه العقلیة للّه تعالی، که قدیمی ترین کتب کلامیهٔ شیعه هستند.

اعیان الشیعه ۲: ۱۱۰ / الذریعه ۱: ۶۲ / ریحانة الادب ۶: ۲۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا «ابواسحق» ۳۶۷.

## ابراهیم - اجدابی

(حدود ۶۵۰ هـ / ۱۲۵۲ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن اسماعیل بن احمد، (ابن الاجدابی). عالم فقه اللغه. متولّد در اجدابیه (شهری میان برقه و طرابلس)، ساکن و متوفّی در طرابلس. مزارش هنوز مورد احترام است. از آثار او: کفایة المتحفّظ در لغت، کتاب الانواء.

الاعلام ۱: ۲۵ / تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۱۰۵ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۱۰ و ۱۱۸۴ / ریحانة الادب ۱: ۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن الاجدابی» ۲۹۰ / معجم المؤلفین ۱: ۱۳.

## ابراهیم - اُطروش

(اواخر قرن سوّم هجری / نهم میلادی)

ابراهیم اطروش. عارف، از بزرگان طریقت متصوّفه. معاصر با شیخ ابراهیم خواص بود، وی مدّتی در بغداد سکونت داشت.

رسالهٔ قشیریه ۲۰۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۴۷ / طبقات الصوفیه ۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۶ / نفحات الانس ۴۶.

## ابراهیم - اُمّتی

(م ۹۴۱ هـ / ۵۳۴ م)

ابراهیم اُمّتی خراسانی. شاعر. از معتمدان دولت سلطان حسین گورکانی و ملازم قاضی سلطان تربتی حاکم مشهد بوده است. از آثار او: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۹۵ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۵ / فرهنگ سخنوران ۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا «امتی» ۱۶۷.

## ابراهیم - عوفی

(۱۰۳۰-۱۰۹۴ هـ / ۱۶۲۱-۱۶۸۳ م)

ابراهیم بن ابی بکر اسماعیل دُنابی عوفی. فقیه حنبلی، محدّث، ریاضیدان. متولّد و متوفّی در مصر. نسبتش به عبدالرحمان بن عوف می‌رسد. از آثار او: مناسک الحج، رسالاتی در «فرائض» و «حساب»، شرح بر منتهی الارادات در فقه حنبلی.

الاعلام ۱: ۲۷ / ریحانة الادب ۴: ۲۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا «عوفی» ۴۳۲ / معجم المؤلفین ۱: ۱۶.

---

[1]. بشر نیز نوشته اند.

## ابراهیم - (ابن بُکس)

(زنده در ۳۶۰ هـ / ۹۷۱ م)[۱]

ابواسحاق ابراهیم بن بُکّس یا بکوس. طبیب، مترجم، مدرّس طب در بیمارستان عضدی بغداد در سال ۳۶۰ هـ. زبان عربی و سریانی را نیکو می دانست. از آثار او: مقالة فی الجدری، الاقرباذین، کنّاشی در طبّ.

الاعلام ۱:۲۶ / ریحانة الادب ۷:۴۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۶ / معجم المؤلفین ۱:۱۷.

## ابراهیم - صفوی

(م ۹۸۵ هـ / ۱۵۷۷ م)

ابراهیم میرزابن بهرام میرزابن شاه اسماعیل اوّل صفوی (جاهی). شاعر، خطّاط، نقّاش، موسیقیدان. درفقه و اصول و صرف و نحو نیز دست داشت و صاحب کتابخانه‌ای ارزشمند بود. مدّتی حکمرانی خراسان را به عهده داشت، و به دستور شاه اسماعیل دوّم صفوی در قزوین کشته شد. از آثارش: فرهنگ ابراهیمی، دیوان اشعار حدود سه‌هزار بیت.

احوال و آثار خوشنویسان ۱:۹ / احسن التواریخ ۶۳۳ / اعیان الشیعه ۲:۱۱۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱:۴۵۴ / الذریعه ۹:۱۹۱ / ریحانة الادب ۱:۳۹۱ و ۳:۴۵۶ / فرهنگ سخنوران ۱۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۷ / یادداشتهای قزوینی ۹.

## ابراهیم - فزاری

(م ۱۸۸ هـ / ۸۰۳ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن حبیب بن سلیمان فزاری. منجّم، ریاضیدان. از اولاد سمرة بن جندب (نخستین کسی که در دورهٔ اسلامی اسطرلاب[۲] ساخت)، او منجّم مخصوص منصور دوانیقی بود. از آثارش: قصیدة فی علم النجوم، اسطرلاب مسطّح، مقیاس للزوال.

۱. معجم المؤلفین: حدود ۵۰۰ هـ.

۲. اسطرلاب یا اصطرلاب: از آلات نجومی قدیم که برای برخی از اندازه گیریهای نجومی و کشف پاره‌ای از مسائل و احکام مربوط به نجوم به کار می رفته است.

اعیان الشیعه ۲:۱۹۷ / الذریعه ۴:۱۷۵، ۲۲:۱۲۶ / ریحانة الادب ۴:۳۳۶ / فهرست ابن الندیم ۳۳۲ / الکنی والالقاب ۳:۲۸ / معجم المؤلفین ۱:۱۹.

## ابراهیم - شریفی

(۹۸۰-۱۰۱۶ هـ / ۱۵۷۲-۱۶۰۸ م)

ابراهیم بن حسام الدین کرمانی. عالم، ادیب، شاعر. از آثارش: نظم الفقه الاکبرلابی حنیفة، موزون المیزان، تائیة فی نظم ایساغوجی.

اعیان الشیعه ۲:۱۱۲ / الذریعه ۳:۲۰۲، ۹:۵۲۵ / ریحانة الادب ۳:۲۲۰ / معجم المؤلفین ۱:۱۹.

## ابراهیم - سیبویه ثانی

(م ۹۱۵ هـ / ۱۵۰۹ م)[۱]

ابراهیم بن حسن شبستری، نقشبندی، نیسی، (برهان الدین). عارف، شاعر، ادیب. متوفّی در اثنای مسافرت مکّه و یا مقتول بدست خوارج. از آثارش: موزون المیزان، التائیة در نحو، انبیانامه.

اعیان الشیعه ۲:۱۲۷ / الذریعه ۳:۲۰۱ / ریحانة الادب ۳:۱۱۰ / فرهنگ سخنوران ۱۳ / معجم المؤلفین ۱:۳۸.

## ابراهیم - کورانی

(۱۰۲۵-۱۱۰۱ هـ / ۱۶۱۶-۱۶۹۰ م)

ابراهیم بن حسن بن شهاب‌الدین کردی شهرانی شهرزوری، (برهان‌الدین، ابوالعرفان، ابومحمد، ابوالوقت). عالم شافعی، فقیه، محدّث. در شهران از توابع شهرزور متولّد شد، به مصر و شام و حجاز سفر کرد و در مدینه سکنی گزید و درهمانجا درگذشت. از آثارش: اتحاف الخلف بتحقیق مذهب السلف، الاهم لایقاظ الهمم. ط، شرح العوامل الجرجانیة.

الاعلام ۱:۲۸ / الذریعه ۲۴:۳۸ / ریحانة الادب ۵:۱۰۱ / الکنی والالقاب ۳:۱۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا «کورانی» ۳۲۳ / معجم المؤلفین ۱:۲۱.

۱. بعضی از کتب مثل کشف الظنون ۹۲۰ هـ و برخی ۹۱۷ هـ نوشته اند.

## ابراهیم - قُفطان
(۱۱۹۹-۱۲۷۹ هـ / ۱۷۸۵-۱۸۶۲ م)

ابراهیم بن حسن بن علی سعدی ریاحی نجفی. فقیه، ادیب، شاعر. متولّد ومتوفّی در نجف. ازتلامذهٔ صاحب جواهر و کاشف‌الغطاء و شیخ مرتضی انصاری بود. از آثارش: المتعة (آن را به امر صاحب جواهر نوشته) اقل الواجبات فی حج التمتع، قاطعة النزاع فی احکام الرضاع، اشعاری نیز از او به جا مانده است.

الاعلام ۱:۲۸ / اعیان الشیعه ۲:۱۲۵ / الذریعه ۱۹:۶۳، ۲: ۲۷۵ / ریحانة الادب ٤:٤٨٣، ۸:۱۵۹ / طبقات اعلام الشیعه ۲:۱۲ / الکنی والالقاب ۳:۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا «قفطان» ۳۷۹ / معجم المؤلفین ۱:۲۱ / مکارم الاثار ۱: ۹۷.

## ابراهیم - همدانی
(م ۱۰۲٦ هـ / ۱٦۱۷ م)

ابراهیم بن حسین بن عطاءالله حسنی یاحسینی همدانی، (قاضی‌زاده، ظهیر همدانی). عالم امامی، متکلّم، استاد معقول و منقول، ادیب، شاعر. از تلامذهٔ شیخ بهائی بوده و با وی مکاتباتی داشته است. جانشین پدرش در منصب قضاوت همدان بود. از شیخ بهایی و ابن خاتون نقل حدیث کرده و شاگردش ملامحمد تقی مجلسی از او روایت می کند. از آثارش: حاشیهٔ اثبات الواجب جلال‌الدین دوانی، حاشیة علی‌الکشاف، حاشیهٔ الهیات شفاء ابن سینا.

الاعلام ۱:۲۹ / اعیان الشیعه ۲:۱۲۸ / امل الآمل ۲:۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۰٤ / الذریعه ۲:٤۰۹، ٦:۱۱۳ / روضات الجنات ۱:۳۳ / ریحانة الادب ٤:۷۳ / الکنی و الالقاب ۳:۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۷ / معجم المؤلفین ۱:۲۳.

## ابراهیم - خویی
(۱۲٤۷-۱۳۲۵ هـ / ۱۸۳۱-۱۹۰۷ م)

ابراهیم بن حسین بن علی دنبلی[1] خویی. عالم امامی، فقیه. متولّد، ساکن و متوفی درشهر خوی آذربایجان. از شاگردان شیخ مرتضی انصاری و سیدحسین کوهکمری بود و از شیخ محمدحسین کاظمی وشیخ مهدی نجفی کاشف‌الغطاء روایت می کند. در ششم شعبان طی حوادث مشروطه در منزل خود به شهادت رسید و جنازه‌اش به نجف انتقال یافت. از آثارش: ملخّص المقال فی علم الرجال ط، الدرّة النجفیة ط، الاربعون حدیثاً - ط

الاعلام ۱:۳۰ / اعیان الشیعه ۲:۱۳۵ / الذریعه ۱:٤۰۹، ٦: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۲:۱۹٤ / طبقات اعلام الشیعه ۱:۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا «دنبلی» ۲٦۲ / معجم المؤلفین ۱:۲٤ / مکارم الآثار ٤:۱۳۰۷.

## ابراهیم - جلال یزدی
(۱۲۸۳-۱۳٤۵ هـ / ۱۸٦۷-۱۹۲۷ م)

سیدابراهیم بن سیدحسین بن میرزاعلی نقی. شاعر، حکّاک، خطّاط، متوفّی در یزد. از طرف مظفرالدّین شاه لقب افصح‌الملک گرفت. از آثارش: دیوان جلال یزدی.

الذریعة ۹:۲۰۱ / ریحانة الادب ۱:۱۵۷ / فرهنگ سخنوران ۱۳۳.

## ابراهیم - صایحانی[1]
(۱۱۳۳-۱۱۹۷ هـ / ۱۷۲۱-۱۷۸۳ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن خلیل بن ابراهیم غزی، (برهان‌الدین). فقیه حنفی، فرضی، منجم. متولّد غزه، به قاهره سفر کرد و در دمشق ساکن شد و همان جا درگذشت. از آثارش: رسالة فی الربع المقنطر، رسالهٔ عروضیه، شرح فرائض ابن الشحنه.

ریحانة الادب ۳:٤۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا «صایحانی» ۱۱٤ / معجم المؤلفین ۱:۳۰ / مکارم الآثار ۱:۵۳.

## ابراهیم - د کد کچی
(۱۱۰٤-۱۱۳۲ هـ / ۱٦۹۱-۱۷۲۰ م)

ابراهیم د کد کچی. عالم اهل سنّت، ادیب، شاعر. ترکمانی‌الاصل، متولّد و متوفی در دمشق.

ریحانة الادب ۲:۲۲۵.

---

[1] نام یکی از طوایف مشهور آذربایجانی است.

[1] معجم المؤلفین: صالحانی.

## ابراهیم - سقّا

(م ۱۰۷۹ هـ / ۱۶۶۸ م)

ابراهیم بن رمضاق قاری دمشقی، واعظ حنفی. متولّد و متوفّی در دمشق. جهت کسب علم به استانبول رفت و در تجوید و قرائت مهارت یافت و امام جماعت جامع ابوایوب انصاری شد. پس از چهل سال به دمشق بازگشت و به تدریس و وعظ پرداخت

ریحانة الادب ۳: ۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا « قاری » ۳۵.

## ابراهیم - جمل

(۱۰۰۵-۱۰۵۸ هـ / ۱۵۹۶-۱۶۴۸ م)

ابراهیم بن زین‌الدین جمل. عالم، فقیه، طبیب. متولّد ومتوفّی در دمشق. مدّتی ریاست اطباء و نیابت محکمهٔ دمشق به او اختصاص داشت.

اعیان الشیعه ۲: ۱۳۳ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا « جمل » ۱۰۵.

## ابراهیم - ستنبه

(قرن دوّم هجری / هشتم میلادی)

ابواسحاق، ابراهیم ستنبه هروی. عارف. اصلاً کرمانی، ساکن هرات، متوفّی در قزوین. با ابراهیم ادهم و بایزید بسطامی مصاحبت داشته، و به راهنمایی ابراهیم ادهم به ترک و تجرید گرویده و با پای برهنه به زیارت کعبه رفت.

التدوین ۲: ۱۳۲ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۴۳ / رسالهٔ قشیریه ۳۳۰ / ریحانة الادب ۲: ۴۴۰ / طبقات الصوفیه ۷۶، ۷۷ / الطبقات الکبری ۱: ۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا « ابراهیم » ۲۵۹ / نفحات الانس ۴۴.

## ابراهیم - زُهَری

(۱۰۸-۱۸۵ هـ / ۷۲۶-۸۰۱ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمان بن عوف. محدّث امامی. از اصحاب حضرت امام جعفر صادق علیه‌السلام، متولّد مدینه، ساکن بغداد. حدود هفده‌هزار حدیث نقل کرده است.

اعیان الشیعه ۲: ۱۳۹ / تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۲۳۶ و ب ۱: ۱۷۶ / رجال طوسی ۱۴۴ / ریحانة الادب ۲: ۳۹۷ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۱ / لغتنامهٔ دهخدا « ابراهیم » ۲۵۹.

## ابراهیم - رفاعی

(م ۴۱۱ هـ / ۱۰۲۱ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن سعید بن طیّب رفاعی. ادیب، نحوی، شاعر. متولّد در واسط و متوفّی در زبیدیه. از محضر سیرافی در بغداد نحو آموخت. از کودکی نابینا بود و چون به تشیّع شهرت داشت آزار بسیاری دید.

اعیان الشیعه ۲: ۱۴۰ / ریحانة الادب ۲: ۳۲۲ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا « ابراهیم » ۲۵۹.

## ابراهیم - (ابن نجار)

(متولد ۵۹۰ هـ / ۱۱۹۴ م)

ابراهیم بن سلیمان، (جمال‌الدین). محدّث، ادیب، شاعر. متولّد دمشق، به حلب و اسکندریه و بغداد رفت ومدّتی کاتب احمد صاحب حلب و چندی نقیب الاشراف اسکندریه شد. اشعار و رسائلی از او مانده است.

ریحانة الادب ۸: ۲۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا « ابن النجار » ۳۵۶.

## ابراهیم - قطیفی

(م ۹۵۰ هـ / ۱۵۴۳ م)

ابواسماعیل، ابراهیم بن سلیمان قطیفی حلّی. عالم امامی، فقیه، محدّث، محقّق. اصلش از قطیف بحرین، ساکن و متوفّی در نجف. معاصر محقق کرکی بوده و با وی مناظراتی داشته، رساله « السراج الوهّاج » را در ردّ رسالهٔ « قاطعة اللجاج » کرکی و رسالهٔ « الحائریه » را نیز در قبال آراء و نظریات وی نوشته است. از آثارش: الرسائل الرضاعیة - ط، الامالی - خ، تعیین الفرقة الناجیة.

الاعلام ۱: ۳۴ / اعیان الشیعه ۲: ۱۴۱ / امل الآمل ۱: ۸ / الذریعه ۵: ۱۱، ۶: ۲۲ / روضات الجنّات ۱: ۲۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۸۰ / الکنی والالقاب ۳: ۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا « ابراهیم » ۲۶۴ / معجم المؤلفین ۱: ۳۶.

## ابراهیم - حرّانی

(۲۹۶[1] - ۳۳۵ هـ / ۹۰۸-۹۴۶ م)

---

۱. معجم المؤلفین: ۲۹۱ هـ / ۹۰۴ م.

ابواسحاق، ابراهیم بن سنان بن ثابت حرانی صابی. طبیب، مهندس، ریاضیدان. متولّد و متوفّی در بغداد. از آثارش: اغراض مجسطی، رسالة فی الاسطرلاب. ط، مقالة فی رسم القطوع الثلاثه ط.

الاعلام ۱: ۳۵ / ریحانة الادب ۲: ۳۳ / فهرست ابن الندیم ۳۳۲ / لغتنامه دهخدا «ابراهیم» ۲۵۹ / معجم المؤلفین ۱: ۳۶ / نزهة الارواح و روضة الافراح ۱۲۴.

## ابراهیم - (ابن سهل)
**(۶۰۵-۶۴۹ هـ / ۱۲۰۸-۱۲۵۱ م)**

ابواسحاق، ابراهیم بن سهل اشبیلی، اسرائیلی. ادیب، شاعر. در اشبیلیه و در یک خانوادهٔ یهودی به دنیا آمد. ابتدا یهودی و نامش موسی بود، سپس مسلمان شد، در اواخر عمر کاتب ابن خلاص حاکم سبته گردید و در مأموریتی به افریقا در دریا غرق شد. اشعار زیادی برخاسته از اعتقاد عمیق به اسلام از او باقی مانده است. از آثارش: دیوان ابن سهل. ط که یکی از زیباترین نمونه‌های شعر اندلسی است و در مصر و بیروت چاپ شده است.

الاعلام ۱: ۳۶ / دانشنامهٔ ایران واسلام ۶۳۷ / الذریعه ۹: ۲۵ / ریحانة الادب ۷: ۵۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۹ / معجم المؤلفین ۱: ۳۷.

## ابراهیم - نظّام
**(۱۶۵-۲۳۱[1] هـ / ۷۸۲-۸۴۵ م)**

ابواسحاق، ابراهیم بن سیّار بن هانی. از ائمهٔ معتزله، عالم در کلام و حکمت. فرقهٔ نظامیهٔ معتزله به او منتسب است. متولّد بصره، مدّتی به بغداد رفت و در دربار مأمون پذیرفته شد و از آنجا مقرّری دریافت می کرد (حدود سال ۲۰۴ هـ). استادش در علم کلام دائی او ابوهُذیل رهبر شاخهٔ بصری معتزله بود. شاگرد معروف او ابوعثمان جاحظ است. محمّد عبدالهادی ابوریده کتابی به نام «ابراهیم بن سیارالنظام و آراؤه الکلامیة الفلسفیه» دربارهٔ وی نوشته است (سال ۱۳۶۵ هـ). ابن ندیم سی ونه عنوان کتاب از او نام برده که تقریباً تمامی آنها به علم کلام مربوط می‌شوند. از آثارش: النکث، التزک، الطفرة.

۱. دانشنامهٔ ایران و اسلام: ۲۲۱ هـ.

الاعلام ۱: ۳۶ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۶۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۹۲۸ / روضات الجنّات ۱: ۱۵۱ / ریحانة الادب ۶: ۱۹٤ / الفهرست ابن الندیم ۲۰۵ / الکنی والالقاب ۳: ۲۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۹ / معجم المؤلفین ۱: ۳۷.

## ابراهیم - کازرونی
**(۳۵۲-۴۲۶ هـ / ۹۶۳-۱۰۳۵ م)**

ابواسحاق، ابراهیم بن شهریاربن زادان فرخ کازرونی (شیخ غازی). عارف مشهور. در کازرون متولّد شد و همانجا در گذشت. اجداد وی زرتشتی بودند، اما پدر و مادرش مسلمان شدند، او نیز مسلمانی مؤمن بود و با زرتشتیان مبارزاتی داشت. نزد ابوتمام از مردم بصره و ابوعلی محمدبن اسحاق بن جعفر از مردم شام شاگردی کرد، به مدارج عالی علمی رسید و مرجع مشایخ عرفانی زمان خود شد و مریدان بسیاری یافت. در کازرون مسجدی با چهارسقف بنا کرد که به مرور زمان به صدسقف رسید. در سال ۳۸۸ هـ برای زیارت به مکّه رفت و در آنجا استماع حدیث کرد. هنگام مرگش خطیب امام ابوالقاسم عبدالکریم بن علی بن سعد را به جانشینی خود بر گزید. محمودبن عثمان کتاب «فردوس المرشدیة فی اسرار الصمدیة» را در شرح حال شیخ نگاشته است (۷۲۸ هـ)، مهمترین مأخذ او در نوشتن کتاب، اثر خطیب امام ابوبکر از جانشینان شیخ بوده است. این کتاب را نخستین بار فروتیزمایو رئیس شعبهٔ اسلام‌شناسی دانشگاه بال سوئیس با مقدمه و توضیحات محققانه‌ای به چاپ رسانید. ابن بطوطه نیز در سفرنامهٔ خود از شیخ یاد کرده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۳۵، ۷۶۵ / تذکرة الاولیاء ۲: ۲۹۱ / جشن نامه هانری کربن ۱۰ / ریحانة الادب ۷: ۹ / شدالازار ۴۹ و ٤۸۷ / فردوس المرشدیه فی اسرارالصمدیه / لغتنامهٔ دهخدا «کازرونی» ۱۶۷ / نفحات الانس ۲۸۶.

## ابراهیم - عراقی
**(۶۱۰-۶۸۸ هـ / ۱۲۱۳-۱۲۸۹ م)**

ابراهیم بن شهریار[1] همدانی، (فخرالدین -

۱. تاریخ نظم و نثر در ایران: ابراهیم بن بزرگ مهربن عبدالغفار.

فخرعراقی). عارف بزرگ، شاعرنامی. متولّد در روستای کمجان میان همدان و اراک، متوفّی در دمشق. سال ۶۲۷ هـ به هندوستان رفت و نزد شیخ بهاءالدین زکریا مولتانی شاگردی کرد و مدّت بیست و دوسال در خدمت وی بود و با دختر او ازدواج کرد، سپس به مکّه و مدینه و بلاد روم رفت و در قونیه به خدمت صدرالدین قونیوی رسید. آن گاه به شام و مصر سفر کرد و شیخ‌الشیوخ مصرشد. از آثارش: دیوان قصاید و غزلیات، عشاق‌نامه که برای شمس‌الدین صاحب دیوان سروده، لمعات در تصوّف، چندین شرح بر این کتاب نوشته شده، ازجمله شرحی که عبدالرحمان جامی به نام اشعةاللمعات در سال ۸۸۹ هـ بر آن نوشته است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۳ / جشن نامه هانری کربن ۴۰ / الذریعه ۹:۷۰۹ / ریحانة الادب ٤:۱۱۷ / فوائد غیائی ۱: ۱۰/ فرهنگ سخنوران ۳۸۶/ فهرست مشترک ٤:۲۶۹۸ و ۱۸٤۵ / لغتنامهٔ دهخدا «فخرالدین» ۷٤ / معجم المؤلفین ۱:۳۸ / نفحات الانس ۶۰۱.

## ابراهیم - شیرازی

(قرن دوازدهم هجری / هجدم میلادی)

میرزا ابراهیم شیرازی، (صفا). شاعر، از بزرگان دارالعلم شیراز. وی از فرزندان غیاث‌الدین منصور و از سلسلهٔ سادات دشتکی بود و در اواخر سلطنت نادرشاه افشار (م ۱۱۶۱ هـ) درگذشت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹:۶۰۸ / ریحانة الادب ۳:٤٤۸ / فرهنگ سخنوران ۳۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا «صفا» ۲۱۷.

## ابراهیم - طوبی میرزا

(م ۱۱۷٤ هـ / ۱۷۶۱ م)

ابراهیم طوبی میرزا. حکیم، مورّخ، ادیب. متوفّی در اصفهان. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۱۵:۵۳۶ / الذریعه ۹:۶۵۱ / ریحانة الادب ٤: ۶۲ / فرهنگ سخنوران ۳۵۹.

## ابراهیم - صولی

(۱۷۶-۲٤۳ هـ / ۷۹۲-۸۵۷ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن عباس بن محمد صولی. شاعر، ادیب، کاتب. اصلاً از خراسان، ساکن بغداد، متوفّی در سامراء. از شاگردان فضل بن سهل ذوالریاستین بوده و از امام رضاعلیه‌السلام روایت کرده است. جدّش محمّد از بزرگان حکومت عبّاسی بود. ابراهیم از میان اشعارش بهترینها را برگزید لذا تعداد کمی شعر از او باقی مانده است. از آثارش: دیوان شعر، کتاب الدولة، کتاب الطبیخ، العِطر.

الاعلام ۱:۳۸ / تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۱۶۲ / اعیان الشیعه ۲:۱۶۸ / الذریعه ۹:۶۲۲ / ریحانة الادب ۳:٤۷۶ / فهرست ابن الندیم ۱۳۶ / الکنی والالقاب ۲:٤۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۱ / معجم المؤلفین ۱:٤۲.

## ابراهیم - خیاری

(۱۰۳۷-۱۰۸۳ هـ / ۱۶۲۸-۱۶۷۲ م[1])

ابراهیم بن عبدالرحمان بن علی مدنی. شافعی، محدّث، مورّخ، ادیب. متولّد ومتوفّی در مدینه. مسافرتهایی به دمشق، بلاد روم و مصر کرد. از آثارش: تحفة الادباء و سلوة الغرباء ط، خلاصة الابحاث.

الاعلام ۱:۳۹ / ریحانة الادب ۲:۱۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا «خیاری» ۹۷۱ / معجم المؤلفین ۱:٤۶.

## ابراهیم - (ابن جماعة)

(۷۲۵-۷۹۰ هـ / ۱۳۲۵-۱۳۸۸ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن عبدالرحیم بن محمّد، (برهان‌الدین). شافعی، مفسّر، قاضی. متولّد در مصر، ساکن ومتوفّی در دمشق. جدّش محمّدبن جماعه (۶۳۹-۷۳۳ هـ) قاضی القضاة مصر و دمشق بود. خود وی نیز دوبار قاضی القضاة مصر شد و هنگام مرگ قاضی بزرگ دمشق بود. از آثار او: تفسیر ابن جماعة در ده جلد، الفوائدالقدسیة.

دانشنامهٔ ایران و اسلام ٤۷۹ / ریحانة الادب ۷: ٤٤٤ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن جماعه» ۲۹۹ / معجم المؤلفین ۱:٤۷.

## ابراهیم - نَجیرَمی

(م حدود ۳۵۵ هـ / ۹۶۶ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن عبدالله بن محمّدنجیرمی. ادیب، شاعر. در بغداد از یاران زجاج نحوی (م ۳۱۱

---

۱. سال وفات او را ۱۰۸۲ هـ نیز گفته‌اند.

هـ) بود، سپس به مصر آمد و کاتب کافور اخشیدی شد. ابوالحسین مهلبی از شاگردان او بوده است. از آثار او: ایمان العرب فی الجاهلیة. ط، الامالی.

الاعلام ۱: ۴۲ / تاریخ التراث ۸: ۴۶۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۱: ۵۵.

## ابراهیم - (ابن ابی الدّم)

(۵۸۳-۶۴۲ هـ / ۱۱۸۷-۱۲۴۴ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن عبدالله بن عبدالمنعم، (شهاب الدین). فقیه شافعی، مورّخ. متولّد و متوفّی در حماة سوریه، در بغداد تحصیل علم کرد و در حلب و قاهره و زاد گاهش به تدریس پرداخت. پس به منصب قضاوت حماة رسید، و در سال ۶۴۱ هـ از جانب ملک مظفر به سفارت به بغداد رفت. از آثار او: کتاب التاریخ المظفری در ۶ جلد، ادب القاضی. خ، کتاب التاریخ. خ.

الاعلام ۱: ۴۲ / ریحانة الادب ۷: ۳۴۰ / معجم المؤلفین ۱: ۵۳.

## ابراهیم - زاهدی

(م ۱۱۱۹ هـ / ۱۷۰۷ م)

شیخ ابراهیم بن عبدالله بن عطاءالله اصفهانی گیلانی. عالم امامی، ادیب. متوفّی در لاهیجان. از آثار او: رسالة فی توضیح کتاب الاقلیدس، حاشیه‌ای بر مختلف علامه به نام رافعة الخلاف، حاشیه کشّاف به نام کاشف یا کاشفة الغواشی.

احوال وآثار خوشنویسان ۱: ۸ / اعیان الشیعه ۲: ۱۸۱ / الذریعه ۶: ۱۹۴، ۱۷: ۸۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۵۶ / شدالازار ۳۱۲ و ۳۱۳ / صحف ابراهیم ۵ / فرهنگ سخنوران ۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا «زاهدی» ۸۷ / معجم المؤلفین ۱: ۵۳.

## ابراهیم - (ابن وزّان)

(م ۳۴۶ هـ / ۹۵۷ م)

ابوالقاسم، ابراهیم بن عثمان بن وزّان قیروانی. فقیه در مذهب عراقیین، عالم در نحو و لغت و عروض. متولّد در قیروان، متوفّی در روز عاشورا. در نحو و لغت تصانیفی دارد.

روضات الجنّات ۱: ۱۶۲ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۳ / الکنی والالقاب ۱: ۴۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن وزّان» ۳۵۹ / معجم المؤلفین ۱: ۵۸.

## ابراهیم - (ابن هَرَمه)

(۹۰-۱۷۶ هـ / ۷۰۹-۷۹۲ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن علی بن سَلَمة، (ابن عامر) قرشی، فِهری. شاعر، هواخواه آل علی علی السلام. با عبدالله بن حسن و حسن بن زید معاشرت داشت و آنان را مدح می کرد. در مدینه متولّد شد و اگر شجرهٔ نسب او درست باشد از قبیلهٔ قریش بوده است. اشعارش توسّط راوی او ابن رُبیع نقل شده و اَصمعی و ابن سکیت و سُکری وصولی آنها را جمع آوری کرده‌اند وی در قبرستان بقیع به خاک سپرده شد. زُبیربن بکّار کتابی به نام «اخبارابن هرمة» تألیف کرده است. از آثار او: دیوان شعر در پانصد ورق.

الاعلام ۱: ۴۴ / اعیان الشیعه ۲: ۱۸۹ / تاریخ التراث ۲: ب ۳: ۲۰۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۹۱۷ / الذریعة ۹: ۳۴ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۱ / الکنی والالقاب ۱: ۴۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن هرمه» ۳۶۱.

## ابراهیم - فارسی

(م ۳۷۷ هـ / ۹۸۷ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن علی فارسی. ادیب، لغوی، نحوی، شاعر. ساکن و متوفی در بخارا. از تلامذهٔ ابوعلی حسن بن احمدفارسی، و حسن بن علی سیرافی بود. در عهد سامانیان به بخارا رفت و به تدریس پرداخت. از آثار او: شرح الجرمی، دیوان شعر، نقض دیوان متنبّی.

ریحانة الادب ۴: ۲۶۶ / الکنی والالقاب ۳: ۷ / لغتنامهٔ دهخدا «فارسی» ۱۲ / معجم المؤلفین ۱: ۶۶.

## ابراهیم - حُصری

(م ۴۵۳ هـ / ۱۰۶۲ م [۱])

ابواسحاق، ابراهیم بن علی بن تمیم حصری، قیروانی، انصاری. ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در قیروان، از آثار او: زهرالآداب و ثمرالالباب. ط، جمع الجواهر فی الملح والنوادر. ط، دیوان شعر.

۱. معجم المؤلفین: ۴۱۳ هـ - ۱۰۲۲ م.

الاعلام ۱: ۴۴ / تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۱۰۶ / روضات الجنّات ۱: ۱۶۲ / ریحانة الادب ۲: ۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۳ / معجم المؤلفین ۱: ۶۴.

## ابراهیم - شیرازی (ابواسحاق)

(۳۹۳-۴۷۶ هـ / ۱۰۰۳-۱۰۸۳ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن علی بن یوسف فیروزآبادی، شیرازی، (جمال‌الدین). فقیه شافعی، صوفی، مدرّس. متولّد و بزرگ شده در فیروزآباد، متوفّی در بغداد. نزد ابوحاتم قزوینی و ابوالطیّب طبری شاگردی کرد ومناظراتی علمی با امام‌الحرمین جوینی و امام محمد غزالی داشته است. وی مدّتی رئیس ومدرّس مدرسهٔ نظامیهٔ بغداد بود و پایش به مسائل اجتماعی کشیده شد و با حنبلیان در گیرهایی پیدا کرد. در سال ۴۷۵ هـ مقتدی خلیفهٔ عبّاسی وی را در رأس هیأتی نزد ملکشاه سلجوق و نظام‌الملک فرستاد. در این سفر شهرت او به اوج رسید و در شهرهای سر راه مورد استقبال فضلای صوفیان قرار گرفت و با پاسخ مثبت ازجانب ملکشاه به بغداد بازگشت و سه ماه بعد درگذشت. خلیفه بر او نماز خواند و تاج‌الملک مستوفی بنایی بر گور اوساخت. از آثار او: التنبیه فی الفقه - ط، المهذب فی المذهب - ط، اللمعة فی أصول الفقه - ط، طبقات الفقهاء - ط.

الاعلام ۱: ۴۴ / تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۲۴۹ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۹۳۷ / روضات الجنّات ۱: ۱۷۰ / ریحانة الادب ۷: ۱۱ / الکنی و الالقاب ۱: ۷ / لغتنامهٔ دهخدا «ابواسحق» ۳۶۸/ معجم المؤلفین ۱: ۶۸.

## ابراهیم - خاقانی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوبدیل، ابراهیم بن علی نجّار شروانی، (افضل‌الدین، حسان‌العجم، حکیم خاقانی). شاعر معروف، سخنور، قصیده‌سرا. متولّد در شروان، متوفّی در تبریز. ابتدا به «حقایقی» تخلّص می کرد، ولی پس از راه یافتن به دربار خاقان کبیر منوچهر ازملوک شروان به خاقانی تخلّص نمود. از تلامذهٔ ابوالعلای گنجوی، و معاصر با انوری ابیوردی، رشید وطواط و اثیرالدین اخسیکتی بود. به مناسبت قصیده‌ای که در وصف بغداد سرود حسان‌العجم لقب گرفت. از آثار او: دیوان هفت اقلیم ط، تحفة العراقین ط. بر کتاب اخیر چند شرح نوشته شده است، ازجمله شرح مولوی ابوالحسن و مولوی کریم‌الدین و غیره. دکترقریب نیز مقدمه‌ای بر کتاب پیرامون شرح احوال وی نوشته است.

اعیان الشیعة ۲: ۱۹۶ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۷۷۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۱۰۳ / الذریعه ۳: ۴۵۳، ۹: ۲۸۰ /ریحانة الادب ۲: ۱۰۹/فهرست مشترک ۸: ۱۶۲۷/فرهنگ سخنوران ۱۸۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا «خاقانی» ۶۷ / منشاء الانشاء ۲۴۶ / نزهة المجالس ۱۴۱، ۱۹۶ ... / نفحات الانس ۶۰۷ / یادداشتهای قزوینی ۹۷۵، ۲۷۳۴.

## ابراهیم - طرسوسی[1]

(۷۲۱-۷۵۸ هـ / ۱۳۲۱-۱۳۵۷ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن علی بن احمد، (نجم‌الدین). فقیه حنفی، صاحب فتوی، قاضی. متولّد ومتوفّی در دمشق. از آثار او: انفع الوسائل ط، الفوائد البدریة - خ، الاشارات فی ضبط المشکلات.

الاعلام ۱: ۴۵ / ریحانة الادب ۴: ۵۱ / معجم المؤلفین ۱: ۶۲.

## ابراهیم - (ابن فَرحُون)

(حدود ۷۱۹-۷۹۹ هـ / ۱۳۱۹-۱۳۹۷ م)

ابوالوفاء، ابراهیم بن علی بن محمّد یعمری، (برهان‌الدین). فقیه مالکی. در مدینه متولّد شد و در همانجا رشد یافت و درگذشت. از شاگردان ابومحمّد شرف‌الدین اسنوی و جمال‌الدین دمنهوری و محمدبن عرفه بود. در سال ۷۹۲ هـ به زیارت خانهٔ خدا رفت، و از آنجا به مصر و دمشق سفر کرد و در سال ۷۹۳ هـ قاضی شهر مدینه شد. از آثار او: الدیباج المذهب - ط، طبقات علماء الغرب - خ، تبصرة الحکّام فی أصول الاقضیة ومناهج الأحکام - ط.

الاعلام ۱: ۴۷ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۶۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۵ / شدالازار ۴۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن فرحون» ۳۳۶ / معجم المؤلفین ۱: ۶۸.

---

۱. ریحانة الادب: طرطوسی.

## ابراهیم - کفعمی
(۸۴۰-۹۰۵ هـ / ۱۴۳۶-۱۵۰۰ م)

ابراهیم بن علی بن حسن حارثی کفعمی عاملی، (تقی الدین). عالم امامی، مفسّر، محدّث، فقیه، ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در کفرعیما در جبل عامل. مدّتی ساکن کربلا بود، نزد حسین حسینی حائری و علی موسوی حسینی شاگردی نمود. ۴۹ کتاب و رساله تألیف کرده است، ازجمله: الجنة الواقیة - ط معروف به مصباح کفعمی، جیاة الأرواح و مشکاة المصباح - خ، تاریخ وفیات العلماء.

الاعلام ۱: ۴۷ / اعیان الشیعة ۲: ۱۸۴ / امل الآمل ۱: ۲۸ / تاریخ التراث ۱۸۶ و ۱ / ب ۴: ۲۳۷ / الذریعه ۳: ۱۴۳، ۶، ۵۷ / روضات الجنّات ۱: ۲۰ / ریحانة الادب ۵: ۶۶ / الکنی والالقاب ۳: ۱۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۳ / معجم المؤلفین ۱: ۶۵ / یادداشتهای قزوینی ۱۶۳۰.

## ابراهیم - (ابن مفلح)
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

ابواسحاق، ابراهیم بن علی بن عبدالعالی عاملی میسی، (ظهیرالدین). عالم امامی، فقیه، محدّث، محقق. متولّد در روستای میس جبل عامل. وی از شهید ثانی و پدرخود روایت کرده، مقدس اردبیلی وملّاعبدالله تستری و میرزامحمّد استرآبادی از او روایت کرده‌اند. از آثار او: اجازة که در سال ۶۷۵ هـ به پسرش نوشته است.

اعیان الشیعه ۲: ۱۹۵ / امل الآمل ۱: ۲۹ / الذریعه ۱: ۱۳۵ / روضات الجنّات ۱: ۲۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن مفلح» ۳۵۲.

## ابراهیم - برهان الدین
(م ۱۱۹۶ هـ / ۱۷۸۲ م)

ابراهیم بن علی بن حسین. فقیه حنفی. متولّد در حمص و متوفّی در طرابلس شام. مدّتی برای تحصیل به مصر رفت، زمانی نیز مفتی طرابلس بوده است.

ریحانة الأدب ۱: ۲۵۵ / مکارم الآثار ۱: ۴۹.

## ابراهیم - (ابوالریاض)
(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

شیخ ابراهیم بن علی بن حسن بحرانی بلادی. عالم امامی. در مدح حضرت علی علی‌السلام و سایر معصومین قصایدی سروده است. از آثار او: الاقتباس والتضمین که منظومه‌ای است در اصول دین، جامع الریاض که مشتمل است بر چهارده روضه به عدد معصومین علیهم‌السلام.

الذریعه ۲: ۲۶۶، ۵: ۵۷ / ریحانة الادب ۷: ۱۱۴.

## ابراهیم - سقّاء
(۱۲۱۲-۱۲۹۸ هـ / ۱۷۹۷-۱۸۸۱ م)

ابراهیم بن علی بن حسن. عالم شافعی، خطیب جامع الازهر. متولّد و متوفّی در قاهره. در کتّاب و الازهر تحصیل کرد و سپس به معلّمی پرداخت. وی مدّت بیست سال خطیب جامع ازهر بود. از آثار او: غایة الأمنیة فی الخطب المنبریّة - ط، حاشیة علی تفسیر ابی‌السعود، حاشیة علی شرح البیجوری - خ.

الاعلام ۱: ۴۸ / دانشنامهٔ ایران واسلام ۲: ۳۴۲ / ریحانة الادب ۳: ۴۱ / معجم المؤلفین ۱: ۶۴.

## ابراهیم - جَعبری
(۶۴۰-۷۳۲ هـ / ۱۲۴۲-۱۳۳۲ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن عمربن ابراهیم سلفی خلیلی، (ابن السراج، برهان الدین، تقی الدین). عالم شافعی، فقیه، ادیب، نحوی. متولّد درجَعبر، متوفی در شهر الخلیل فلسطین. در بغداد و دمشق به کسب علم پرداخت. از خود حدود یکصد تألیف به جا گذاشته است. از آثار او: کنزالمعانی فی شرح حرزالامانی، نزهة البررة فی القراآت العشرة، مختصر اسباب النزول للواحدی.

الاعلام ۱: ۴۹ / روضات الجنّات ۱: ۳۰۰ / ریحانة الادب ۳: ۶۴ / شدالازار ۲۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا «جعبری» ۹ / معجم المؤلفین ۱: ۶۹.

## ابراهیم - بقاعی
(حدود ۸۰۹-۸۸۵ هـ / ۱۴۰۶-۱۴۸۰ م)

ابوالحسن، ابراهیم بن عمربن حسن رباط، (برهان‌الدین). مورّخ، ادیب، محدّث شافعی. اصلاً از بقاع سوریه، ساکن و متوفّی در دمشق، مدّتی نیز در

بیت المقدس و قاهره بود. از آثار او: أشواق الاشواق - خ، اخبارالجلاد فی فتح البلاد - خ، نظم الدرر فی تناسب الآیات والسور - خ، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۵۰ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا «بقاعی» ۱۸۲ / معجم المؤلفین ۱: ۷۱.

## ابراهیم - حورانی
(۱۲۶۰-۱۳۳٤ هـ / ۱۸٤٤-۱۹۱۶ م)

ابراهیم بن عیسی بن یحیی[1]. عالم، محقق، ادیب. اصلاً از حمص، متولد حلب، ساکن و متوفی در بیروت. در مدرسهٔ عبیه لبنان تدریس می کرد. از آثار او: مناهج الحکماء فی مذهب النشوء والارتقاء - ط، ضوء المشرق فی علم المنطق - ط، الحق الیقین فی الرد علی مذهب داروین - ط.

الاعلام ۱: ۵۰ / ریحانة الادب ۲: ۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا «حورانی» ۸۳۵ / معجم المؤلفین ۱: ۷۲.

## ابراهیم - (ابن خَفاجه)
(٤۵۰-۵۳۳ هـ / ۱۰۵۸-۱۱۳۸ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن ابی الفتح بن عبدالله بن خفاجه. شاعر. متولد و متوفی درجزیرهٔ شُقر از نواحی شهر بلنسیه اندلس. در وصف طبیعت اشعار زیبایی دارد، در نوشتن نثر مسجّع نیز دست داشت. از آثار او: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۱: ۵۱ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۵۳۵ / ریحانة الادب ۷: ۵۰۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن خفاجه» ۳۰۵ / معجم المؤلفین ۱: ۷٤.

## ابراهیم - موصلی
(۱۲۵-۱۸۸ هـ / ۷٤۳-۸۰٤ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن ماهان بن بهمن موصلی تمیمی، (ندیم). موسیقیدان، شاعر. ایرانی الاصل، متولد در کوفه، متوفی در بغداد. از تلامذهٔ سیاط و فلیح بن ابی العوراء بود. وی در دربار مهدی خلیفه و مدتی نزد هادی و هارون‌الرشید تقرب داشت. از آثار او: الاصوات الائمة المختارة مجموعه‌ای مرکب از یکصد ترانه که با همکاری ابن جامع و فلیح بن ابی العوراء فراهم کرده است.

الاعلام ۱: ۵۳ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۲۳۷ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۳۶۶ / ریحانة الادب ۶: ۱۵۸ / فهرست ابن الندیم ۱۵۷ / الکنی و الالقاب ۳: ۲٤۷ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶٤.

## ابراهیم - (ابن شِکله)
(۱۶۲-۲۲٤ هـ / ۷۷۹-۸۳۹ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمدمهدی بن عبدالله منصورعباسی هاشمی. ادیب، شاعر، موسیقیدان. برادر هارون‌الرشید بود، در بغداد متولد شد و همانجا درگذشت. سال ۲۰۲ هـ اشراف و جمعی از مردم بغداد او را به جای مأمون نشانده و به وی لقب «مبارک» دادند، اما دوسال بعد باردیگر مأمون با استقبال مردم خلیفه شد و ابراهیم متواری گردید، تا اینکه در سال ۲۱۰ هـ دستگیر شده و به زندان افتاد، ولی اندکی بعد مورد عفو قرار گرفت و سرانجام از مدیحه‌سرایان دربار شد. از آثار او: ادب ابراهیم، الطبیخ، الغناء.

الاعلام ۱: ۵۵ / تاریخ التراث ۱ / ب ۲: ۲۶۵ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۲: ۳٤٤ / ریحانة الادب ۸: ۵۵ / فهرست ابن الندیم ۱۲۹ / الکنی والالقاب ۱: ۳۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۱۶.

## ابراهیم - (ابن مدبّر)
(م ۲۷۹ هـ / ۸۹۳ م)

ابواسحاق[1]، ابراهیم بن محمدبن عبیدالله بن مدبّر. ادیب، شاعر. متولد ومتوفی در بغداد. از ندیمان و مقربان دربار متوکل خلیفه عباسی بود، و مناصبی مثل تحصیلداری مالیات، وزارت و صاحب دیوانی را عهده‌دار شد. در رابطه با مسائل سیاسی مدتی نیز به زندان افتاد. از آثار او: الرسالة العذراء فی موازین البلاغه وأدوات الکتابة که وی احتمالاً نویسندهٔ این کتاب است، اشعار و داستانهایی نیز از او در کتاب الاغانی و ارشاد یاقوت و غیره موجود است.

---

۱. معجم المؤلفین: عیسی بن یعقوب.

۱. دانشنامهٔ ایران و اسلام: یا ابوبشیر.

الاعلام ۱: ۵۶ / تاریخ التراث ۲: ب ٤: ۲۲۵ / دانشنامهٔ ایران واسلام ۸۳۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۹٦ / لغتنامهٔ دهخدا « ابراهیم » ۲٦۵.

## ابراهیم - زجّاج

(م ۳۱۱ هـ / ۹۲۳ م)[1]

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّد سری[2]. نحوی، لغوی، مفسّر، ادیب. متولّد و متوفّی در بغداد. ازشاگردان مبرّد و ثعلب، مصاحب عبیدالله بن سلیمان وزیر معتضدعبّاسی و معلّم پسر وی بود و در زمانی که معتضد جای خود را به فرزندش داد، زجّاج که از یاران نزدیک او بود صاحب مقام و ثروت بسیار شد. از آثار او: الامالی، فعلت و افعلت . ط، خلق الانسان . خ.

الاعلام ۱: ۳۳ / تاریخ التراث ۸: ۱٦۸ / روضات الجنّات ۱: ۱۵۸ / ریحانة الادب ۲: ۳٦۷ / فهرست ابن الندیم ٦٦ / الکنی والالقاب ۲: ۲۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا « زجاج » ۲٤۱ / معجم المؤلفین ۱: ۳۳.

## ابراهیم - بیهقی

(زنده در ۳۲۰ هـ / ۹۳۲ م)

ابراهیم بن محمّد بیهقی[3]. عالم. معاصر با مقتدرخلیفهٔ عبّاسی (۲۹۵-۳۲۰ هـ). از مداینی روایت کرده است. از آثار او: المحاسن و المساوی.

ریحانة الادب ۱: ۳۰۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا « بیهقی » ٦۳۵ / معجم المؤلفین ۱: ۸۹.

## ابراهیم - ( ابن ابی عوق)

(م ۳۲۲ هـ / ۹۳٤ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمد[4] بن ابی عون احمد انباری. ادیب، نویسنده. در شهر انبار در خانواده‌ای اهل علم متولّد شد. از مریدان شلمغانی و از خواص اصحاب وی بود، و شاید به همین دلیل یا دسایس سیاسی به دار آویخته شد. از آثار او: النواحی، التشبیهات . ط، الجوابات المسکیة.

الاعلام ۱: ۵۷ / تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۱۰٦ / دانشنامهٔ ایران واسلام ٤۰۵ / ریحانة الادب ۷: ۳٦۳ / فهرست ابن الندیم ۱٦٤ / لغتنامهٔ دهخدا « ابواسحق » ۳٦٦ / معجم المؤلفین ۱: ۹۰.

## ابراهیم - نِفطوَیه

(۲٤٤[1]-۳۲۳[2] هـ / ۸۵۸-۹۳۵ م)

ابوعبدالله، ابراهیم بن محمدبن عرفه[3] عتکی، ازدی، واسطی. محدّث، فقیه، نحوی، لغوی. درواسط متولّد شد و در بغداد در گذشت. وی که از نوادگان مهلب بن ابی صفره بوده در زمان غیبت صغری می‌زیسته است. نزد ثعلب ومبرّد کسب علم کرد و بیش از نیم قرن دربغداد به تعلیم و تألیف پرداخت. از آثار او: غریب‌القرآن، کتاب التاریخ، المصادر، کتاب الوزراء.

الاعلام ۱: ۵۷ / اعیان الشیعه ۲: ۲۲۰ / تاریخ التراث ۸: ۲٦۷ / روضات الجنّات ۱: ۱۵٤ / ریحانة الادب ٦: ۲۲۱ / طبقات اعلام الشیعه (قرن چهارم): ۵ / فهرست ابن الندیم ۹۰ / الکنی والالقاب ۳: ۲٦۱ / لغتنامهٔ دهخدا « نفطویه » ٦۷۲ / معجم المؤلفین ۱: ۱۰۲.

## ابراهیم - کلابزی

(م ۳٤۰ هـ / ۹۵۱ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّد[4] کلابزی. ادیب، لغوی. از شاگردان مبرّد[5]. از آثار او: شرف الفقر علی الغنی.

ریحانة الادب ۵: ۷۰ / معجم المؤلفین ۱: ۱۰۵.

## ابراهیم - اصطخری

(م ۳٤٦ هـ / ۹۵۷ م)

---

۱. صاحب معجم الادباء و بعضی دیگر ۳۱٦ هـ و فهرست ابن الندیم ۳۱۰ هـ نوشته اند.

۲. معجم المؤلفین: ابراهیم بن سری.

۳. منسوب به بیهق که امروزه نام آن سبزوار است.

٤. معجم المؤلفین: ابراهیم بن (ابی عون) احمدبن منجم

---

۱. ۲٤۰ و ۲۵۰ نیز نوشته اند.

۲. سال ۳۲٤ هـ نیز گفته شده است.

۳. برخی او را ابن عرفه خوانده اند.

٤. یا ابراهیم بن حمید.

۵. چون مبرّد ساکن بغداد بوده پس ابراهیم هم به صورت دائم یا موقت در بغداد سکونت داشته است.

ابواسحاق، ابراهیم بن محمد فارسی، (کرخی). جغرافیدان. متولّد اصطخر. کشورهای اسلامی و سرزمینهای همجوار را سیاحت کرده و اوضاع و احوال جغرافیایی آنها را ضبط نموده‌است و اولین کسی است که بعد از ظهوراسلام در زمینهٔ جغرافیا تألیفاتی به زبان عربی داشته است. از آثار او: مسالک الممالک ـ ط در تاریخ و جغرافیا، صورالاقالیم ـ ط.

الاعلام ۱:۵۸ / تاریخ نظم و نشر درایران ۷۱ / ریحانة الادب ۱: ۱۴۱ / الذریعه ۲۰:۳۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا «اصطخری» ۲۷۵۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۰۴.

## ابراهیم - نازویه

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّدبن سعید نیشابوری. عارف. متولّد و متوفّی در نیشابور، معاصر با مقتدرعبّاسی. نسبت طریقتی او به ابوعثمان حیری موصول است.

ریحانة الادب ۶: ۹۲ / طبقات الصوفیه ۴۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۷ / نفحات الانس ۲۱۸.

## ابراهیم - نصرآبادی

(م ۳۶۷ هـ / ۹۷۸ م)

شیخ ابوالقاسم، ابراهیم بن محمد نصرآبادی. از مشایخ صوفیه. متولّد در نیشابور و متوفّی در نصرآباد اصفهان و به روایتی در مکّه. وی ازشاگردان ابراهیم شیبانی بود و از شیخ شبلی جعفربن یونس (م ۳۴۰ هـ) اجازهٔ ارشاد داشت. در قریهٔ نصرآباد اصفهان خانقاهی داشته که هنوز هم باقی است و به تکیه میان ده نصرآباد شهرت دارد.

تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۱۶۰ / تذکرة الاولیاء ۴: ۳۱۱ / جشن نامه ۹ / رسالهٔ قشیریه ۲۲۲ / ریحانة الادب ۶: ۱۷۷ / طبقات الصوفیه ۵۲۴ / الطبقات الکبری ۱: ۱۰۵ / کشف المحجوب ۲۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا «نصرآبادی» ۵۴۹ / نفحات الانس ۲۳۰.

## ابراهیم - اسفراینی

(م ۴۱۸ هـ / ۱۰۲۷ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّدبن ابراهیم نیشابوری، (رکن الدین - استاد). فقیه شافعی، متکلّم، اصولی. ازاصحاب ابوالحسن اشعری و معاصر با صاحب‌بن عباد بود. وی در نیشابور درگذشت. از آثار او: الجامع در اصول دین، رساله‌ای در فقه، الردّعلی الملحدین.

الاعلام ۱: ۵۹ / روضات الجنات ۱: ۱۶۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا «ابواسحق» ۳۶۷ / معجم المؤلفین ۱: ۸۳.

## ابراهیم - افلیلی

(۳۵۲-۴۴۱ هـ / ۹۶۳-۱۰۵۰ م)

ابوالقاسم، ابراهیم‌بن محمّدبن زکریا زهری. لغوی، نحوی، ادیب. اصلاً ازافلیل شام، متولّد ومتوفّی در قرطبه. مدّتی وزیر مکتفی باللّه در اندلس بوده است. از آثار او: شرح دیوان المتنبّی.

الاعلام ۱: ۵۹ / تاریخ التراث ۲۵۴ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۳۶ / الذریعه ۱۳: ۲۷۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۱ / الکنی والالقاب ۲: ۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۶ / معجم المؤلفین ۱: ۹۴.

## ابراهیم - (ابوطاهرعلوی)

(م ۴۴۶ هـ / ۱۰۵۴ م)

ابراهیم بن محمدبن یحیی. محدّث شیعی. از نوادگان امام سجاد علیه‌السلام. متوفّی در بغداد، از ابوالمفضّل شیبانی روایت کرده است. خطیب بغدادی از شاگردان وی بوده و صحیح الحدیث بودن او را تصدیق می کند.

ریحانة الادب ۷: ۱۷۰ / الکنی والالقاب ۲: ۲۱۰.

## ابراهیم - مؤذی

(متولد ۵۵۹ هـ / ۱۱۶۴ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّدبن حیدرمؤذی خوارزمی، (نظام‌الدین). فاضل، ادیب. از آثار او: دیوان الانبیاء، الرسائل الی الرسائل، یتمیمة الیتمیمة.

ریحانة الادب ۶: ۲۰۷ / لغتنامهٔ دهخدا «نظام‌الدین» ۵۹۷ / معجم المؤلفین ۱: ۹۲.

## ابراهیم - اعلم بطلمیوسی

(م ۶۳۷ هـ / ۱۲۴۰ م[1])

---

۱. معجم المؤلفین: ۶۴۲ هـ، بعضی دیگر ۶۴۶ هـ نوشته اند.

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّدبن ابراهیم[1]، (اعلم). نحوی، ادیب، مورّخ، شاعر. متولّد در بطلمیوس اندلس، علم نحو را نزد هذیل فرا گرفت. از آثار او: تاریخ بطلمیوسی، الجمع بین الصحاح للجوهری.

الاعلام ۱: ۶۰ / روضات الجنّات ۱: ۱۷۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا «اعلم» ۲۹۸۹ / معجم المؤلفین ۱: ۷۵.

## ابراهیم - سُوَیدی

(۶۰۰-۶۹۰ هـ / ۱۲۰۴-۱۲۹۱ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّدبن علی انصاری، (عزالدین). طبیب، شافعی مذهب. متولّد در سوید و متوفّی در دمشق. در بیمارستان نوری و باب البرید دمشق طبابت می کرد. از آثار او: التذکرة الهادیة. ط، الباهر في خواصّ الجواهر، شرح قانون ابن نفیس.

الاعلام ۱: ۶۰ / ریحانة الادب ۳: ۹۷ / الکنی والالقاب ۲: ۳۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن سویدی» ۳۲۱ / معجم المؤلفین ۱: ۹۷.

## ابراهیم - حموی

(۶۴۴-۷۲۲ هـ / ۱۲۴۶-۱۳۲۲ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن سعدالدین محمّدبن مؤیّد ابی بکر جوینی، (ابوالمجامع، صدرالدین، ابن حمویه). عالم شافعی، محدّث. متولّد در جوین خراسان در خانواده‌ای اهل علم، متوفّی در عراق. علاوه بر علمای اهل سنّت از محقق حلّی، پسرعمویش یحیی بن سعید، ابن طاووس و خواجه نصیرالدین طوسی نیز روایت کرده است. درپی کسب حدیث به عراق و شام و حجاز و تبریز و بعضی بلاد دیگر سفر کرد، غازان خان مغول و گروهی از مغولان به دست وی اسلام آوردند. از آثار او: فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول والسبطین. ط که آن را در سال ۷۲۲ هـ تألیف کرده است.

الاعلام ۱: ۶۱ / اعیان الشیعه ۲: ۲۱۸ / الذریعه ۱۶: ۱۳۵ / روضات الجنّات ۱: ۱۷۶ / ریحانة الادب ۲: ۷۵ / شدالازار ۴۵۹ / فرائد غیاثی ۱: ۸۶ / الکنی والالقاب ۲: ۱۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن حمویه» ۳۰۳ / معجم المؤلفین ۱: ۸۹.

## ابراهیم - قیسی

(حدود ۶۹۷-۷۴۲ هـ / ۱۲۹۸-۱۳۴۲ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّدبن ابراهیم سفاقیسی، (برهان الدین، علّامه، علّامه قیسی، برهان قیسی) فقیه مالکی، نحوی. در بجایه نزد ناصرالدین، در قاهره نزد ابوحیّان و در دمشق نزد مزنی و زینب بنت الکمال شاگردی کرد. از آثار او: المجید فی اعراب القرآن المجید - خ این کتاب اعراب القرآن نیز نامیده می شود.

الاعلام ۱: ۶۱ / روضات الجنّات ۱: ۱۷۴ / ریحانة الادب ۴: ۵۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا «قیسی» ۵۵۵ / معجم المؤلفین ۱: ۸۲.

## ابراهیم - (ابن دُقماق)

(۷۵۰-۸۰۹ هـ / ۱۳۴۹-۱۴۰۷ م)

ابراهیم بن محمّدبن ایدمُربن دُقماق، (صارم الدین). مورّخ مصری، حنفی. متوفّی در قاهره. به علّت اشارات موهنی که به شافعی کرده بود تازیانه خورد و به زندان افتاد. کتبی با ارزش پیرامون تاریخ مصر تألیف کرده است. از آثار او: نزهة الانام کتابی است در تاریخ مصر تا سال ۷۷۹ در دوازده مجلّد، الانتصار لواسطة عقد الامصار درباره ده شهر اسلامی، نظم الجمان. خ در طبقات حنفیه.

الاعلام ۱: ۶۱ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۵۶۷ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۵ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن دقماق» ۳۰۹ / معجم المؤلفین ۱: ۸۶.

## ابراهیم - گلشنی

(۸۳۰-۹۴۰ هـ / ۱۴۲۷-۱۵۳۳ م)

ابراهیم بن محمدبن ابراهیم گلشنی بردعی، (هیبتی). از مشایخ صوفیه و پیران طریقت، عالم در تفسیر و حدیث و کلام، شاعر. متولّد در شهر بردع یا بردعه آذربایجان، مقیم تبریز و از مریدان دده عمر

---

۱. معجم المؤلفین: ابراهیم بن قاسم.

روشنی. تخلّص خود را که نخست هیبتی بود به گلشنی مبدّل ساخت، به قاهره رفت و مریدان بسیار یافت. سپس به دعوت سلطان سلیمان به خاک عثمانی رفت وبعد از بازگشت به مصر درگذشت، طریقت وی هنوز هم در مصر و ترکیه رواج دارد. از آثار او: دیوان، منظومه، مثنوی معنوی الخفی بر سیاق مثنوی مولانا شامل چهل هزاربیت.

تاریخ نظم و نثر درایران ۲: ۷۰۳ / الذریعه ۹: ۹۳۴ / ریحانة الادب ۵: ۱۱۵ / فرهنگ سخنوران ۴۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶٤.

## ابراهیم - عصام اسفراینی
(۸۷۳-۹٤۵ هـ / ۱٤۶۸-۱۵۳۸ م)

ابراهیم بن محمّدبن عربشاه اسفراینی، (عصام‌الدین، ملاّعصام). عالم، ادیب، متکلّم. اشعری الاصول، حنفی الفروع. متولّد در اسفراین، متوفّی در سمرقند. ازجمله استایدش عبدالرحمان جامی بود. از آثار او: الأطول - ط در شرح تلخیص مفتاح خطیب دمشقی، حاشیه بر تفسیر بیضاوی، میزان الادب.

الاعلام ۱: ۶۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۲۳ / الذریعه ۲۳: ۳۰۵ / روضات الجنّات ۱: ۱۷۹ / ریحانة الادب ٤: ۱٤۰ / فهرست مشترک ۱۳۶۶، ۹۲۹ / الکنی والالقاب ۲: ٤۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا «عصام» ۲۸۲ / معجم المؤلفین ۱: ۱۰۱.

## ابراهیم - حلبی
(م ۹۵۶ هـ / ۱۵٤۹ م)

ابراهیم بن محمد بن ابراهیم حلبی، (ابن الحلبی). عالم حنفی، مفسّر، محدّث. متولد درحلب. جهت کسب علم به شام و مصر و استانبول سفر کرد و در استانبول خطیب جامع سلطان محمّدفاتح بود. سرانجام در قسطنطنیه مستقر شد و در همانجا درگذشت. ازآثار او: ملتقی الابحر- ط در فقه، بغیة المتحلّی فی شرح منیة المصلّی - ط، مختصر طبقات الحنابلة.

الاعلام ۱: ٦٤ / ریحانة الادب ۲: ۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا «حلبی» ۷۷۳ / معجم المؤلفین ۱: ۸۰.

## ابراهیم - اکرمی
(م ۱۰٤۷ هـ / ۱۶۳۷ م[1])

ابراهیم بن محمّداکرمی صالحی. ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در دمشق. از آثار او: دیوان شعری به نام مقام ابراهیم.

الاعلام ۱: ٦٤ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۶ / معجم المؤلفین ۱: ۸۶.

## ابراهیم - صدرا
(م ۱۰۷۰ هـ / ۱۶۶۰ م)

ابراهیم بن محمّد (ملاصدرا) بن ابراهیم شیرازی. عالم، متکلّم، فقیه. متولّد و متوفّی در شیراز. نزد پدرش صدرالمتألّهین شاگردی کرد، و در تصوّف و حکمت مخالف مسلک وی بود. از جمله شاگردان او سید نعمة‌الله جزایری بوده است. ازآثار او: حاشیة علی شرح اللمعة، حاشیة علی اثبات الواجب للدّوانی، حاشیة علی الهیات الشفاء.

الاعلام ۱: ٦٤ / اعیان الشیعه ۲: ۲۰۲ / الذریعه ۶: ۱۰ / ریحانة الادب ۳: ٤۲۰ / الکنی والالقاب ۲: ٤۱۱ / معجم المؤلفین ۱: ۸۰.

## ابراهیم - انسی
(م ۱۰۷۰ هـ / ۱۶۶۰ م)

ابراهیم بن محمّد سوسی انسی. عالم مالکی، ماهر در ریاضیات، نجوم وهیأت. متولّد در مراکش، ساکن و متوفّی در مکّه. از آثار او: کتابی در شرح حال هفتادتن محمّد نام از اساتیدش، شعر، نظم رسالة المرجانی فی الوفق الخماسی.

ریحانة الادب ۳: ۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۵۹ / معجم المؤلفین ۱: ۹۶.

## ابراهیم - میمونی
(۹۹۱-۱۰۷۹ هـ / ۱۵۸۳-۱۶۶۸ م)

ابواسحاق، ابراهیم بن محمّدبن عیسی مصری، (برهان‌الدین). عالم شافعی، ادیب، مفسّر، محدّث. متوفّی در قاهره. از آثار او: حاشیة علی تفسیرالبیضاوی، تجرید الحاشیة للعصام علی الکافیة لابن حاجب، تهنئة أهل الاسلام لتجدید بیت الله الحرام.

الاعلام ۱: ٦٤ / ریحانة الادب ۶: ۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا «میمونی» ۳۲۳ / معجم المؤلفین ۱: ۱۰۳.

---
۱. سال وفات وی را ۱۰٤٤ هـ نیز گفته‌اند.

## ابراهیم - سَفَرجلانی
(۱۰۵۵-۱۱۱۲ هـ / ۱۶۴۵ - ۱۷۰۰ م[1])

ابراهیم بن محمّدبن ابراهیم سفرجلانی. شاعر، شافعی. متولّد و متوفّی در دمشق. از آثار او: دیوان شعر- خ.

الاعلام ۱: ۶۵ / ریحانة الادب ۳: ۴۰ / معجم المؤلفین ۱: ۸۱.

## ابراهیم - قزوینی
(حدود ۱۰۶۵-۱۱۴۵ هـ / ۱۶۵۵ - ۱۷۳۲ م[2])

ابراهیم بن محمّدبن معصوم[3] بن فصیح تبریزی، حسینی. عالم امامی، متکلّم. اصلاً از تبریز، ساکن ومتوفّی در قزوین. از شاگردان مرحوم آقا جمال خوانساری و مجلسی ثانی و شیخ جعفر قاضی و پدرش بود. وی چهارده تألیف دارد، ازجمله آثار او: اجوبة المسائل الفقهیة والعقلیة، حاشیه بر آیات الاحکام اردبیلی، مقامات.

الاعلام ۱: ۷۰ / اعیان الشیعه ۲: ۲۲۷ / الذریعه ۱۲: ۲۰۹ / روضات الجنّات ۲: ۳۶۶ / ریحانة الادب ٤: ٤٤٩ / لغتنامهٔ دهخدا « قزوینی » ۲۷۹ / معجم المؤلفین ۱: ۱۱٤.

## ابراهیم - رضوی
(زنده در ۱۱۶۸ هـ / ۱۷۵۵ م)

سیدابراهیم بن سید محمّد باقربن سید محمّد علی قمی رضوی. عالم در حکمت، کلام، حدیث، اصول، تفسیر و فقه، شاعر. اصلاً قمی، متولّد و بزرگ شده در همدان. صدرالدین قمی برادر او بود. از آثار او: شرح المفاتیح، شرح الوافی.

اعیان الشیعه ۲: ۲۰٤ / الذریعه ۱٤: ۷٤ / روضات الجنّات ٤: ۱۲٤ / ریحانة الادب ۳: ٤۳۱ / الکنی والالقاب ۲: ٤۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا « رضوی » ٤۹۹ / معجم المؤلفین ۱: ۸۷ / مکارم الآثار ۳: ٦٤۲.

## ابراهیم - جوهری
(م ۱۲۵۳ هـ / ۱۸۳۷ م)

ابراهیم[1] بن محمّد باقر جوهری هروی، ( افصح الشعراء). عالم، ادیب، شاعر. متولّد درهرات، ساکن قزوین، ومتوفّی در اصفهان. با ملّاعبدالوهاب قزوینی معاصر بود و درپی آشنایی با رکن الدوله فرزند فتحعلیشاه به دربار راه یافت. از آثار او: طوفان البکاء - ط، کتابی در امامت به نظم، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۲: ۲۰۳ / الذریعه ۹: ۲۱۱ / روضات الجنّات ۲: ٤۹ / ریحانة الادب ۱: ٤۳۸ / فرهنگ سخنوران ۱٤۱ / الکنی والالقاب ۲: ۱٦۳ / لغتنامهٔ دهخدا « جوهری » ۱٦۵ / معجم المؤلفین ۱: ۸۷ / مکارم الآثار ٤: ۱٤۳۸.

## ابراهیم - کرباسی
(۱۱۸۰[2] -۱۲٦۲[3] هـ / ۱۷٦٦-۱۸٤٤ م)

ابراهیم یا محمّد ابراهیم بن محمدحسن خراسانی کافی. عالم امامی، فقیه اصولی. متولّد و متوفّی در اصفهان، جهت تحصیل علم به عتبات رفته و نزد سیدمهدی بحرالعلوم وشیخ جعفر کاشف الغطاء و سیدعلی صاحب ریاض کسب علم کرد. از آثار او: إشارات الاصُول - ط، منهاج الهدایة إلی أحکام الشریعة - خ، الایقاضات.

الاعلام ٦: ۱۹۵ / اعیان الشیعه ۲: ۲۰٦ / الذریعه ۲: ۹۷، ۲: ۵۰۷ / روضات الجنّات ۱: ۳٤ / ریحانة الادب ۵: ٤۲ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱٤ / الکنی والالقاب ۱: ۱۵۹، ۳: ۱۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲٦٤ / معجم المؤلفین ۱: ۹۱ / مکارم الآثار ۵: ۱٦٤۳.

## ابراهیم - موسوی قزوینی
(۱۲۱٤-۱۲٦٤ هـ / ۱۸۰۰-۱۸٤۸ م)

سید ابراهیم بن محمّد باقر موسوی قزوینی حائری. عالم امامی، فقیه اصولی. متولّد قزوین، متوفی در کربلا. مقدّمات و مبادی علم را از مدرّسین

---

۱. تاریخ ۱۱۱۷ هـ نیز گفته اند.
۲. تاریخهای ۱۱٤۸ هـ و ۱۱٤۹ هـ نیز ذکر شده است.
۳. ابراهیم بن معصوم و محمّد ابراهیم بن محمّد معصوم هم گفته اند.

۱. بعضی از کتب نام وی را محمدباقر نوشته اند و برخی دیگر ابراهیم یا محمدباقر.
۲. سال ۱۱۸٦ هـ نیز ذکر کرده اند.
۳. سالهای ۱۲٦۰ هـ و ۱۲٦۱ هم روایت شده است.

کرمانشاه آموخت، سپس به عتبات رفت و فقه را نزد شیخ علی کاشف الغطاء و شیخ موسی کاشف الغطاء و اصول را از شریف العلماء مازندرانی فرا گرفت. از آثار او: الضوابط فی الاصول، رسالة فی الغیبة، دلائل الاحکام فی شرح شرایع الاسلام در فقه.

الاعلام ۱:۶۶ / اعیان الشیعه ۲:۲۰۴ / الذریعه ۶:۲۷۶، ۱۱:۱۸۸ / روضات الجنّات ۱:۳۸ / ریحانة الادب ۳:۳۷۶ / طبقات اعلام، الشیعه ۲:۱۰ / لغتنامه دهخدا «ابراهیم» ۲۶۴ / معجم المؤلفین ۱:۸۷.

## ابراهیم - باجوری[1]

( ۱۱۹۸-۱۲۷۷ هـ[2] / ۱۷۸۴ - ۱۸۶۰ م )

ابراهیم بن محمّد بن احمد باجوری. فقیه شافعی، شیخ جامع الازهر، مدرّس. متولد در دیه باجور مصر و متوفّی در قاهره. از تلامذهٔ شیخ محمد امیر کبیر و شیخ عبدالله شرقاوی بود و قرآن را بسیار زیاد تلاوت می کرد. از آثار او: التحفة الخیریةط، تحفة المرید علی جوهرة التوحیدط، حاشیة علی مختصر السنوسیط، تحقیق المقامط.

الاعلام ۱:۶۶ / ریحانة الادب ۱:۲۱۸ / الکنی والالقاب ۲:۱۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا «باجوری» ۱۷۳ / معجم المؤلفین ۱:۸۴ / مکارم الآثار ۱:۷۳.

## ابراهیم-صفا

( م ۱۳۰۰[3] هـ / ۱۸۸۲ م )

میرزا ابراهیم یا حاج محمّد ابراهیم بن محمّد حسین خان شیرازی، ( آقا، حاجی آقا، صفا، اولیاء سمیع ).

شاعر، خطّاط. متولّد و متوفّی در شیراز. در بمبئی سالها به نوشتن کتاب با مرکّب چاپی مشغول بود و کتابهای دیوان حافظ و شاهنامهٔ فردوسی و غیره که به خطّ وی نوشته شده شهرت دارد. از آثار او: دیوان شعر.

---

۱. لقب او را «بیجوری» نیز نوشته اند.

۲. سال ۱۲۷۶ هـ گفته شده است.

۳. سال ۱۳۰۱ هـ نیز گفته اند.

الذریعه ۹:۶۰۹ / ریحانة الادب ۳:۴۴۷ / فرهنگ سخنوران ۳۳۷.

## ابراهیم-لکهنوی

( ۱۲۵۹-۱۳۰۷ هـ / ۱۸۴۳-۱۸۹۰ م )

ابراهیم بن سیّد محمّد تقی بن سیّد حسین نصرآبادی نقوی، ( سید العلماء). عالم امامی، فقیه، مفسّر. در لکهنوی هند و توابع آن ریاست مذهبی داشته است، در جوانی دارای مقام فتوی بوده و سلطان واجد علی شاه به وی لقب سید العلماء داد. از میرزای شیرازی، شیخ محمّد طه، میرزا حبیب الله رشتی و چند تن دیگر روایت کرده است. از آثار او: تکملة ینابیع الانوار، الیواقیت و الدرر فی احکام التماثیل والصّور، الشمعة فی احکام الجمعة.

الاعلام ۱:۶۷ / اعیان الشیعه ۲:۲۰۵ / امل الآمل ۲:۳۵۰ / الذریعه ۲:۳۰۵ / ریحانة الادب ۶:۲۳۰، ۳:۱۳۵ / طبقات اعلام الشیعه ۱:۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا «نقوی» ۷۱۵ / معجم المؤلفین ۱:۸۹.

## ابراهیم-دسوقی

( ۶۳۳-۶۷۶ هـ / ۱۲۳۶-۱۲۷۷ م )

ابراهیم بن ابی المجد ابن قریش. از مشایخ صوفیه. متولّد مصر. طریقهٔ دسوقیه به او منسوب است، نسب وی به حضرت امام علی النقی علیه السلام می رسد. شعرانی مجموعهٔ بزرگی از سخنان او را نقل کرده است. از آثار او: الجواهر.

الاعلام ۱:۵٤ / ریحانة الادب ۲:۲۲۱ / طبقات شعرانی ۱:۱٤۰ / لغتنامهٔ دهخدا «دسوقی» ۷٤۷ / معجم المؤلفین ۱:۷۹.

## ابراهیم-مشهدی

( م ۱۱٤۸ هـ / ۱۷۳۵ م )

آقا ابراهیم نایب الصدر. عالم، شیخ الاسلام مشهد، متبحّر در فقه و کلام و حکمت. از آثار او: الفوائد الکلامیة، رسالة فی صلاة الجمعة، الفیروزجة الطوسیة فی شرح الدرة الغرویة.

اعیان الشیعه ۲:۲۲۷ / الذریعه ۱۶:۳۵۶ / ریحانة الادب ۶:۱۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا «نایب الصدر» ۲۹۹ / معجم

المؤلفین ۱: ۱۱۲.

## ابراهیم-جَعبَری
( ۵۹۹-۶۸۷ هـ / ۱۲۰۲-۱۲۸۸ م )

ابراهیم بن معضاد[1] بن شداد جعبری[2] شاذلی. صوفی، شاعر. از آثار او: دیوان شعر کبیر.

ریحانة الادب ۱: ۴۱۱ / الطبقات الکبری ۱: ۱۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا «جعبری» ۹ / معجم المؤلفین ۱: ۱۱۴ / نفحات الانس ۵۴۶.

## ابراهیم- آذری چلبی
( قرن دهم هجری[3] / شانزدهم میلادی )

مولی ابراهیم بن معلّم زاده. شاعر. در عهد سلطان سلیم خان اوّل عثمانی می‌زیست، و مدّتی قضاوت در بعضی از شهرهای آناتولی و سپس شهر حماة را به عهده داشت. از آثار او: نقش خیال که دیوان شعری به زبان ترکی است.

ریحانة الادب ۱: ۴۵ / الذریعة ۹: ۴.

## ابراهیم-خطیب عراقی
( ۵۱۰-۵۹۶ هـ / ۱۱۱۶-۱۲۰۰ م)

ابواسحاق، ابراهیم منصور بن مسلّم عراقی. فقیه شافعی، امام و خطیب جامع العتیق مصر. متولّد و متوفّی در مصر. مدّتی مقیم عراق بوده و از تلامذهٔ ابوبکر محمد بن حسین ارموی و ابوالحسن محمّد بن مبارک بغدادی به شمار می‌رفت، در مصر نیز نزد قاضی ابوالمعالی شاگردی کرده بود. از آثار او: شرح المهذب ابوالسحاق شیرازی، دیوان خطب.

الاعلام ۱: ۷۰ / ریحانة الادب ۲: ۱۴۹، ۴: ۱۱۹ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا «ابواسحاق» ۳۶۸ / معجم المؤلفین ۱: ۱۱۶.

## ابراهیم-برهان طرابلسی
( ۸۵۳-۹۲۲ هـ / ۱۴۴۹-۱۵۱۶ م )

ابراهیم بن موسی بن بکر طرابلسی. عالم، فقیه حنفی. متولّد در طرابلس شام، متوفّی در قاهره. از آثار او: الاسعاف لأحکام الأوقاف‌ط، مواهب الرحمان فی مذهب النعمان.

الاعلام ۱: ۷۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا «طرابلسی» ۱۸۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۱۷.

## ابراهیم-شاطبی
( م ۷۹۰ هـ / ۱۳۸۸ م )

ابواسحاق، ابراهیم بن موسی بن محمّد لخمی شاطبی غرناطی. عالم مالکی، فقیه اصولی، مفسّر، محدّث، لغوی. متولّد در غرناطهٔ اندلس. از آثار او: الاعتصام‌ط، الافادات و الانشادات خ، اُصول النحو.

الاعلام ۱: ۷۱ / ریحانة الادب ۳: ۱۵۷ / الکنی و القاب ۲: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا «شاطبی» ۹۹ / معجم المؤلفین ۱: ۱۱۸.

## ابراهیم-مرزوق
( ۱۲۳۳-۱۲۸۳ هـ / ۱۸۱۸-۱۸۶۶ م)

ابراهیم بیک مرزوق. ادیب، شاعر. متولّد در قاهره، متوفّی در خرطوم. در مدرسهٔ الالسن تحصیل علم نموده و به سودان و حبشه مسافرت کرد، وی دربارهٔ خدیوی اسماعیل و پدران او مدایحی گفته است. از آثار او: رحلة السلامةط، الدرالبهی‌ط که دیوان شعر اوست.

الاعلام ۱: ۶۹ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۳ / معجم المؤلفین ۱: ۱۱۱ / مکارم الآثار ۳: ۹۶۵.

## ابراهیم-نادری کازرونی
( ۱۱۷۵-۱۲۵۸[1] هـ / ۱۷۶۲-۱۸۴۲ م )

میرزا ابراهیم یا محمّد ابراهیم حکیمی، (نادری). حکیم، شاعر، عارف. متولّد در کازرون، متوفّی در شیراز. با رضا قلی خان هدایت معاصر و معاشر بود. در سال ۱۲۱۸ هـ همراه محمد نبی خان شیرازی به هندوستان سفر کرد. از آثار او: دیوان شعر، مثنوی انفس و آفاق، چهل صباح.

الذریعه ۹: ۱۱۴۹ / رجال بامداد ۶: ۳ / ریحانة الادب ۶: ۹۲ / فرهنگ سخنوران ۵۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا «نادری»

---

۱. نفحات الانس: معصار

۲. منسوب به جَعبر، قلعه‌ای در ساحل فرات نزدیک صفین.

۳. ریحانة الادب: ۹۹۳ هـ

۱. مکارم الآثار: ۱۲۶۰ هـ

۸۶ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۲۲.

## ابراهیم-یازجی

( ۱۲۶۳-۱۳۲۴ هـ / ۱۸۴۷-۱۹۰۶ م )

شیخ ابراهیم بن شیخ ناصیف بن عبدالله یازجی حمصی. ادیب، لغوی. متولّد در بیروت. متوفّی در قاهره، مدفون در بیروت. زبانهای فرانسه، عبری، سریانی و انگلیسی را آموخت، نزد پدرش و شیخ محمّد محیی الدین یا فی شاگردی کرد، و در مصر مدّتی مجله های البیان و الضیاء را انتشار داد. از آثار او: الفرائد الحسان من قلائد اللسان خ، العرف الطیب، العقد که دیوان شعر اوست.

الاعلام ۱: ۷۲ / ریحانة الادب ۶: ۳۸۴ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا «یازجی» ۷۹.

## ابراهیم-کِنانی

( زنده در ۱۷۰ هـ / ۷۸۶ م )

ابوالصباح، ابراهیم بن نعیم عبدی کنانی کوفی. محدّث شیعه. از اصحاب صادقین علیهم السلام. از امام موسی بن جعفر علیه السلام نیز روایت کرده است. در احکام دینی مرجع فتوی بوده و از کثرت اعتدال، حضرت صادق (ع) او را میزان نامیدند. در کوفه می‌زیست و نسبش به بنی کنانه می‌رسد.

اعیان الشیعه ۲: ۲۳۲ / رجال طوسی ۱۰۲ و ۱۴۴ / رجال نجاشی ۱۵ / ریحانة الادب ۷: ۱۵۷ / فهرست طوسی ۱۹۲ / الکنی و الالقاب ۱: ۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا «ابوالصباح» ۵۵۰ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۲.

## ابراهیم-اشنوی

( حدود ۶۵۰-۷۲۱ هـ / ۱۲۵۲-۱۳۲۱ م )

ابراهیم بن هبة الله بن حمیری اسنایی، (نورالدین). شافعی، فقیه اصولی، نحوی. متولّد در اسنا از شهرهای مصر، متوفّی در قاهره. مدّتی در اسیوط و اخمیم و قوص منصب قضاوت داشت. از آثار او: شرح المنتخب در اصول فقه، نشر الفیة ابن مالک در نحو، الوسیط، الوجیز در فقه.

الاعلام ۱: ۷۳ / تاریخ التراث ۸: ۵۵۹ / روضات الجنّات ۱: ۱۷۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۲۴ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۳.

## ابراهیم-صابی

( ۳۱۳[1] - ۳۸۴ هـ / ۹۲۵-۹۹۴ م )

ابواسحاق، ابراهیم بن هلال بن ابراهیم حرانی. ادیب، کاتب، عالم در ریاضیات و بخصوص هیات و نجوم. متولّد در حرّان، متوفّی در بغداد. صائبی مذهب بود و در مذهب خود تعصّب داشت لیکن به دین اسلام احترام می گذاشت و قرآن را حفظ کرده بود. در بغداد از جانب خلیفهٔ عبّاسی و سلطان عزالدولهٔ دیلمی انشاء رسائل می کرد، چون عضدالدوله بر تخت نشست او را به زندان انداخت و قصد جانش را داشت، ولی بعد منصرف شد ودستورداد تاریخ دیالمه را بنویسد. وی در زندان تاریخ دیالمه را به نام عضدالدوله نوشت و آن را تاج المآثر یا تاریخ تاجی نام نهاد. قصیده‌ای که سید رضی به هنگام مرگ وی گفته است شهرت دارد - از آثار او: تاج المآثر، کتابی در مثلثات، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۷۳ / تاریخ التراث ۲: بخش ۴: ۱۸۲ / التدوین ۲: ۳۴۱ / روضات الجنّات ۱: ۱۶۳ / ریحانة الادب ۳: ۳۴۶ / فهرست ابن الندیم ۱۴۸ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۴.

## ابراهیم-یزیدی

( م ۲۲۵ هـ / ۸۴۰ م )

ابواسحاق، ابراهیم بن یحیی بن مبارک، (یزیدی). ادیب، شاعر. متولّد بصره، ساکن بغداد. شاگرد اصمعی و ابوزید سعید بود. از آثار او: بناء الکعبة و أخبارها، النقط والشکل، مصادر القرآن، المقصود و الممدود.

الاعلام ۱: ۷۴ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۶: ۳۹۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا «یزیدی» ۱۹۰ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۶.

## ابراهیم-نقّاش

( زنده در ۴۸۸ هـ / ۱۰۹۵ م )

ابواسحاق، ابراهیم بن یحیی نقّاش قرطبی، ( زرقلی، زرقالی، ولدالزرقیال ). ریاضیدان، منجّم،

---

۱. فهرست ابن الندیم و برخی دیگر: ۳۲۰ هـ.

عالم در هیأت. متولّد در قرطبه. وی، آلت زرقاله[1] را ساخت و به سال ۴۷۲ هـ در طلیطله رصد بست[2]، و زیجی[3] ترتیب داد که به زیج طلیطله شهرت دارد و در کتابخانهٔ ملّی پاریس موجود است. ابن حماد اندلسی سه زیج بر اساس رصد وی تألیف کرده است. از آثار او: **صحیفه الزرقیال.**

ریحانة الادب ۶: ۲۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن زرقبال» ۳۱۵ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۸.

## ابراهیم-کلبی

( ۴۴۱-۵۲۴ هـ / ۱۰۴۹ - ۱۱۳۰ م )

ابواسحاق، ابراهیم بن یحیی بن عثمان کلبی، اشهبی، غزّی. شاعر. متولّدغزّه درفلسطین، متوفّی بین مرو و بلخ در خراسان. وی به بغداد و خراسان سفر کرد و دربارهٔ بزرگان آن دیار مثل ناصرالدین مکرم بن علاء وزیر کرمان و آل بویه مدح وثنا گفت. از آثار او: **دیوان شعر-خ.**

ریحانة الادب ۵: ۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۷ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۶.

## ابراهیم- دده خلیفه

( م ۹۶۶[4] هـ / ۱۵۵۸ م )

ابراهیم بن یحیی بن بخشی، (قره دده، برهان الدین). حنفی، مفتی حلب، عالم در فقه و تفسیر. از آثار او: **رسالة فی اقسام بیت المال و احکامها و مصارفها، رسالة فی تحریم الحشیش و البنج.**

ریحانة الادب ۴: ۴۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا «دده خلیفه» ۲۹۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۵.

## ابراهیم-نخعی

( ۴۶-۶۹ هـ / ۶۶۶-۸۱۵ م)

ابوعمران[1]، ابراهیم بن یزید بن اسود[2] نخعی. از فقهای تابعین کوفه، محدّث. اصلاً از یمن، ساکن کوفه. وی در کسب و حفظ صحیح حدیث کوشش بسیار کرد، و او را از یاران حضرت علی علیه السلام و امام سجّاد علیه السلام شمرده‌اند.

الاعلام ۱: ۷۶ / اعیان الشیعه ۲: ۲۴۸ / حلیة الاولیاء ۴: ۲۱۹ / رسالهٔ قشیریه ۱: ۳۶۲ / ریحانة الادب ۶: ۱۵۴ / طبقات الکبری ۱: ۳۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۷.

## ابراهیم-زجاجی

( قرن سوم هجری / نهم میلادی )

ابواسحاق، ابراهیم بن یوسف بن محمّد زجاجی. از عرفای عهد متوکّل عباسی ( خلافت ۲۴۷-۲۳۲ هـ )، صوفی، مؤسس طریقهٔ ملامیّه. با جنید بغدادی صحبت داشته و لذا اصحاب شیخ ابوحفص نیشابوری بوده است.

ریحانة الادب ۲: ۳۶۸ / طبقات الصوفیه ۴۹۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابراهیم» ۲۶۸ / نفحات الأُنس ۲۲۳.

## ابراهیم-(ابن قرقول)

( ۵۰۵-۵۶۹ هـ / ۱۱۱۱-۱۱۷۴ م )

ابواسحاق، ابراهیم بن یوسف بن ادهم وهرانی حمزی. فقیه اهل سنت، محدّث. متولّد در مریّه اندلس، متوفّی در فاس. در پی کسب حدیث زمانی را در مالقه، بعد سَبته و سپس سلا گذراند. از آثارش: **مطالع الأنوار علی صحاح الآثار.**

الاعلام ۱: ۷۶ / ریحانة الادب ۸: ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن قرقول» ۳۳۹ / معجم المؤلفین ۱: ۱۲۹.

## ابراهیم-مهتاری

( م ۱۰۷۱ هـ / ۱۶۶۱ م )

ابراهیم بن یوسف مهتار یا مهتاری رومی. ادیب، شاعر. متولّد مکّه در خانواده‌ای ترک، متوفّی در صنعاء. از آثارش: **نسیم الصبا و ندیم الصبا، دیوان شعر، التذکرة.**

---

۱. آلت زرقاله: نوعی از صفحه فلزی که بر آن صور فلکی و دوائر اصلی جو نشان داده میشود.

۲. رصد بستن عبارت از ضبط کردن حساب حرکات و درجات ستارگان است.

۳. زیج عبارت از جدولی است که در گذشته برای برخی از محاسبات نجومی به کار می رفته است.

۴. سال ۹۷۳ هـ نیز روایت شده است.

---

۱. کنیهٔ وی را ابوعمّار هم گفته اند.

۲. برخی او را ابراهیم بن یزید بن قیس خوانده اند.

الاعلام ۱:۷۷ / ریحانة الادب ۳۸:۶ / معجم المؤلفین ۱۳۱:۱.

**ابرش-ایّوب**

**( قرن سوّم هجری / نهم میلادی )**

ابرش ایّوب. فاضل، مترجم. با معتصم، واثق و متوکّل عبّاسی معاصر بود. تعدادی از کتب طب یونان را به زبانهای عربی و سریانی ترجمه کرد. از آثارش: کتاب تشریح، نقل کتاب اسطقسات، نقل کتاب منافع الاعضاء جالینوس.

ریحانة الادب ۷۱:۱ / لغتنامهٔ دهخدا «ایّوب» ۶۰۱.

**ابن الأثیر جزری** ← علی بن محمد
**ابن اعثم کوفی** ← احمدبن اعثم
**ابن بابویه** ← محمدبن علی
**ابن جوزی** ← عبدالرحمان بن علی
**ابن حنبل** ← احمدبن محمد بن حنبل
**ابن خلدون** ← عبدالرحمن بن محمد
**ابن خلکان** ← احمد بن محمد
**ابن سینا** ← حسین بن عبدالله
**ابن طاوس** ← احمدبن موسی
**ابن طاوس** ← عبدالکریم بن احمد
**ابن عباد** ← اسماعیل بن عباد
**ابن عربی** ← محمّد بن عبدالله
**ابن مقفع** ← عبدالله بن مقفّع
**ابن ندیم** ← محمدبن اسحاق
**ابواسحق شیرازی** ← ابراهیم بن علی
**ابوالاسود دئلی** ← ظالم بن عمرو
**ابوبکر تایبادی** ← شیخ رکن الدین علی
**ابوتمام** ← حبیب بن اوس
**ابو حاتم سجستانی** ← سهل بن محمد
**ابو حمزهٔ ثمالی** ← ثابت بن ابی صفیه دینار
**ابو حنیفه دینوری** ← احمد بن داود
**ابو حنیفه کوفی** ← نعمان بن ثابت
**ابو ریحان بیرونی** ← محمد بن احمد بن ریحان
**ابو سعید ابی الخیر** ← فضل الله بن ابی الخیر
**ابوالصلت** ← امیة بن عبدالعزیز
**ابو عبدالله رودباری** ← احمدبن عطا
**ابوالعتاهیه** ← اسماعیل بن قاسم
**ابوالعلاء معری** ← احمدبن عبدالله
**ابوعلی رودباری** ← احمدبن محمد
**ابو علی سینا** ← حسین بن عبدالله
**ابوالفتوح رازی** ← حسین بن علی
**ابوفراس حمدانی** ← حارث بن سعید
**ابو معشر بلخی** ← جعفربن محمد
**ابو نعیم اصفهانی** ← احمد بن عبدالله
**ابو یزید بسطامی** ← طیفوربن عیسی

**اثیر-اخسیکتی**

**( م ۵۷۷[1] هـ / ۱۱۸۱ م )**

اثیر یا اثیرالدین اخسیکتی. شاعر. منسوب به اخسیکت از شهرهای ماوراءالنهر. وی به مناطق بسیاری سفر کرد و به مدّاحی پادشاهان پرداخت، از جمله ارسلان بن طغرل را در عراق و شمس‌الدین ایلدگز و قزل ارسلان عثمان را در آذربایجان ثنا گفت. وی با خاقانی معاصر و معارض بود. از آثارش: دیوان شعر شامل ۶۵۰۰ بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۷۰۷:۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۷ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۱۷۷ / الذریعه ۵۴:۹ / ریحانة الادب ۷۵:۱ / فرهنگ سخنوران ۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا «اثیر» ۱۰۱۳ / نزهة المجالس ۵۷، ۱۳۵.

**اثیرالدین-اومانی** ← عبدالله اومانی

**اثیرالدین-فتوحی**

**( قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی )**

اثیرالدین فتوحی مروزی، (شرف الحکماء). از سخن سرایان معروف دربار سلطان سنجر. متولّد و بزرگ شده در مرو. معاصر و معاشر با ادیب صابر، با حکیم انوری نیز معاصر بوده و با هم رقابت و گاه دشمنی داشته‌اند. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۶۸۸:۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۷:۱ / الذریعه ۸۰۹:۹ / ریحانة الادب ۲۹۵:٤ / فرهنگ سخنوران ۴۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا «اثیرالدین» ۱۰۲۲ / نزهة المجالس ۸۷.

---

۱. تاریخ نظم و نثر: ۵۶۳ هـ یا ۵۷۹ هـ یا ۵۸۰ هـ.

## احمد - آفی

( م ۱۲۶۵ هـ / ۱۸۴۹ م )

احمد یارخان، (آفی). از شعرای هندوستان. از آثارش: دیوان شعر، مثنوی گلزار خیال که حکایت شاهزاده و گدارا در آن آورده است.

الذریعه ۹:۱۰۹ / ریحانة الادب ۱:۵۱ / فرهنگ سخنوران ۹ / لغتنامهٔ دهخدا «آفی» ۱۴۰ / مکارم الآثار ۵: ۱۷۹۲.

## احمد - ( ابن آبان)

( م ۳۸۲ هـ / ۹۹۲ م )

ابوالقاسم، احمدبن ابان بن سید اندلسی، (ابن سید ، صاحب شرط). از ائمهٔ لغت، ادیب، کاتب. نزد ابوعلی قالی و دیگر علما شاگردی کرد. از آثارش: العالم درصد جلد پیرامون مسائل لغوی، العالم و المتعلّم در نحو به شیوهٔ سؤال و جواب، شرح کتاب سیبویه فی النحو.

الاعلام ۱:۸۱ / تاریخ التراث ۸: ۵۷۳ / روضات الجنات ۱: ۲۳۴ / ریحانة الادب ۷: ۵۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۰۹۹ / معجم المؤلفین ۱: ۱۳۲.

## احمد - ندیم

( م ۲۹۱ هـ / ۹۰۴ م )

ابوعبدالله، احمد بن ابراهیم بن اسماعیل طوسی. کاتب، ندیم. لغوی، نحوی. از اصحاب امام علی النقی و امام حسن عسکری علیهما السلام بوده و از ایشان روایت کرده است. در عین حال از ندیمان و مقربان متوکّل عباسی بود و ابوالعباس ثعلب نزد وی شاگردی نموده است. از آثارش: اسماء الجبال و المیاه و الادویة، کتاب بنی عقیل، کتاب بنی مرة بن عوف.

اعیان الشیعه ۲:۴۶۷ / الذریعه ۲:۶۶ / رجال الطوسی ۴۲۷ / رجال النجاشی ۶۷ / روضات الجنات ۱: ۱۹۵ / ریحانة الادب ۶: ۱۵۹ / الفهرست طوسی ۲۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۱ / معالم العلماء ۱۵ / معجم المؤلفین ۱: ۱۳۴.

## احمد - لؤلؤی

( ۲۷۲-۳۱۸ هـ / ۸۸۵-۹۳۰ م )

ابوبکر، احمد بن ابراهیم بن ابی عاصم. نحوی، ادیب، شاعر متولّد در قیروان. نحو را از ابو محمّد مکفوف فرا گرفت و در اواخر عمر به فقه و حدیث پرداخت. از آثارش: الضّاد و الظّاء

الاعلام ۱:۸۱ / ریحانة الادب ۵: ۱۴۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۰ / معجم المؤلفین ۱: ۱۳۹.

## احمد - سیّاری

( قرن چهارم هجری / دهم میلادی )

ابوالحسین، احمد بن ابراهیم سیّاری. فاضل امامی، نحوی، لغوی. دائی ابوعمرو زاهد ( ملقب به مطرز ) بود.

اعیان الشیعه ۲:۴۶۹ / روضات الجنات ۱:۲۰۶ / ریحانة الادب ۳: ۱۰۳ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۴.

## احمد - (ابن جزّاز)

( م ۳۹۵[1] هـ / ۱۰۰۴ م )

ابوجعفر، احمد بن ابراهیم بن ابی خالد قیروانی. طبیب، مورّخ. متولّد و تحصیلکرده در قیروان. نزد اسحاق بن سلیمان اسراییلی طبیب مشهور شاگردی کرد. از آثارش: زادالمسافر در طب، الاعتماد در ادویهٔ مفرده، البغیة در ادویهٔ مرکّبه.

الاعلام ۱: ۸۲ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۷۴ / ریحانة الادب ۷: ۴۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۰، «ابن جزاز» ۲۹۸ / معجم المؤلفین ۱: ۱۳۷.

## احمد - ضبّی

( م ۳۹۸ هـ / ۱۰۰۸ م )

ابوالعباس، احمد بن ابراهیم ضبّی، (کافی اوحد). فاضل، سیاستمدار. از شعرای مجاهد اهل بیت علیهم السلام. متوفّی در بروجرد، مدفون در کربلا. قائم مقام صاحب بن عباد بود، آنگاه به وزارت فخر الدوله دیلمی منصوب شد. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۸۳ / اعیان الشیعه ۲: ۴۶۹ / تاریخ التراث ۲: بخش ۴: ۲۶۲ / الذریعه ۹: ۶۲۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۵ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۰۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۴ / معالم العلماء ۱۴۸.

---

۱. الاعلام: حدود ۳۵۰ هـ.

**احمد - ادیبی**

( قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی )

ابوسعید، احمد بن ابراهیم خوارزمی. ادیب، شاعر، خطّاط. متولّد در خوارزم.

ریحانة الادب ۱: ۱۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۳.

**احمد - (ابن زبیر)**

( ۶۲۷-۷۰۸[1] هـ / ۱۲۳۰-۱۳۰۸ م )

ابوجعفر، احمد بن ابراهیم بن زبیر ثقفی، عاصمی. محدّث، قاری قرآن، ادیب، مورّخ. متولّد در جیان اندلس، متوفّی در غرناطه. مترجمان احوال وی، اطلاعات او را در زبان عربی ستوده و وی را محدّث اندلس خوانده‌اند. به غرناطه سفر کرد و با امیر آن ناحیه روابط دوستانه پیدا کرد و در پستهای قضاوت، خطابت و امامت مسجدجامع شهر و تدریس به خدمت پرداخت. از آثارش: صلة الصلة که ذیلی بر تکملهٔ ابن بشکوال است، ملاک التأویل فی متشابه اللفظ فی التنزیل، البرهان فی ترتیب سور القرآن.

الاعلام ۱: ۸۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۶۰۷ / الذریعه ۵: ۱۵۳ / روضات الجنات ۱: ۲۸۱ / ریحانة الادب ۷: ۵۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۲ / معجم المؤلفین ۱: ۱۳۸.

**احمد - سَرُوجی**

( ۶۳۹[2]-۷۱۰[3] هـ / ۱۲۴۱-۱۳۱۰ م )

ابوالعباس، احمد بن ابراهیم بن عبدالغنی سروجی، (شمس الدین). فقیه حنفی، قاضی القضاة مصر. منسوب به سروج از نواحی الجزایر، متوفّی در قاهره. از آثارش: ادب القضاء شرح الهدایة در فقه، اعتراضات علی ابن تیمیة فی علم الکلام.

الاعلام ۱: ۸۴ / تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۳: ۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۴ / معجم المؤلفین ۱: ۱۴۰.

**احمد - (ابن برهان)**

( م ۷۳۸ هـ / ۱۳۳۷ م )

ابوالعبّاس، احمد بن ابراهیم[1] بن داود مقری، (شهاب الدین)[4]. فقیه حنفی، فاضل. از آثارش: شرح الجامع الکبیر در فروع فقه حنفی از شیبانی.

روضات الجنّات ۱: ۲۵۷ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن برهان» ۲۹۴ / معجم المؤلفین ۱: ۱۳۷.

**احمد - نحّاس**

(م ۸۱۴ هـ / ۱۴۱۱ م)

احمد بن ابراهیم بن محمّد دمشقی، دمیاطی، (ابن عباس، محیی الدین). مجاهد، متبحّر در حساب و هندسه. متولّد در دمشق، متوفّی در دمیاط. در فتنهٔ تیموری به دمیاط رفت و در آنجا اقامت گزید و در پی آشوب فرنگیها کشته شد. از آثارش: تنبیه الغافلین فی معرفة الکبائر و الصغائر، بیان المغنم فی الورد الاعظم، مشارع الاشواق الی مصارع العشاق در فضائل جهاد.

ریحانة الادب ۶: ۱۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۴۲.

**احمد - شیرازی**

(م ۱۰۱۵ هـ / ۱۶۰۶م)

احمد بن ابراهیم بن سلام الله حسینی دشتکی شیرازی، (نظام الدین، سید الحکماء، سید العلماء). عالم، فاضل، حکیم. از آثارش: اثبات الواجب در سه نسخه کبیر و متوسط و صغیر.

اعیان الشیعه ۲: ۴۶۹ / امل الامل ۲: ۹ / الذریعه ۱: ۱۰۳ / ریحانة الادب ۶: ۲۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۴۶۸ / معجم المؤلفین ۱: ۱۳۹.

**احمد - (ابن علّان)**

(۹۷۵-۱۰۳۳ هـ / ۱۵۶۷-۱۶۲۴ م)

احمد بن ابراهیم بن علان صدیقی، (شهاب الدین). صوفی. متولّد و متوفّی در مکّه، اصول طریقت

---

۱. بنا به روایتی: ۶۲۸-۷۰۷هـ.

۲. معجم المؤلفین: ۶۳۷ هـ.

۳. بنا به روایتی: ۷۰۱ هـ.

۴. ریحانة الادب: احمد بن برهان

را نزد تاج الدین نقشبندی فرا گرفت. از آثارش: شرح الحکم العطائیه، رساله فی طریق النقشبندیة، شرح رسالة الشیخ ارسلان الدمشقی.

الاعلام ۱: ۸۵ / اعیان الشیعه ۲: ۴۷۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن علان» ۳۳۲ / معجم المؤلفین ۱: ۱۴۱.

## احمد - بحرانی
(۱۰۸۴-۱۱۳۱ هـ / ۱۶۷۳-۱۷۱۸ م)

احمد بن ابراهیم[1] بن صالح بحرانی. عالم، فقیه. پدر شیخ یوسف بحرانی بود. از آثارش: اثبات الجزء الذی لایتجزی، رسالة فی الجوهر و العرض، رسالة فی الأوزان.

اعیان الشیعه ۲: ۴۶۳ / الذریعه ۱: ۸۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۱ / معجم المؤلفین ۱: ۲۵۱.

## احمد - هاشمی
(۱۲۹۵-۱۳۶۲ هـ / ۱۸۷۸-۱۹۴۳ م)

احمد بن ابراهیم بن مصطفی هاشمی ازهری مصری. فاضل، ادیب. متولّد و متوفّی در قاهره. شاگرد شیخ محمّد عبده بود. وی مدّتی مراقبت مدارس ویکتوریای انگلیسی را به عهده داشت و مدیر سه مدرسهٔ محلّی بود. از آثارش: اسلوب الحکیم - ط، جواهر البلاغة - ط، میزان الذهب - ط.

الاعلام ۱: ۸۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۴۸ / معجم المؤلفین ۱: ۱۴۳.

## احمد - (ابن قاص)
(م ۳۳۵ ه / ۹۴۶ م)

ابوالعباس، احمد بن ابی احمد ابن قاص طبری. فقیه شافعی، قاضی. متولّد در طبرستان، متوفّی در طرسوس. فقه را در بغداد نزد ابن سریج آموخت و در موطن خود به قضاوت منصوب شد. از آثارش: کتاب المفتاح در مذهب شافعی، کتاب المواقیت، ادب القاضی.

ریحانة الادب ۸: ۱۴۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۸۲ / لغتنامهٔ

دهخدا «احمد» ۱۱۰۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۴۹.

## احمد - زبیدی
(۸۱۲-۸۹۳ هـ / ۱۴۱۰-۱۴۸۸ م)

ابوالعباس، احمد بن احمد بن عبداللطیف شرجی زبیدی، (شهاب الدین، زین الدین). محدّث حنفی، ادیب. متولّد در یمن، متوفّی در زبید. از آثارش: التجرید الصریح لأحادیث الجامع الصحیح - ط معروف به مختصر زبیدی، الفوائد ط، طبقات الخواص - ط.

الاعلام ۱: ۸۷ / ریحانة الادب ۳: ۱۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۵۰.

## احمد - زرّوق
(۸۴۶-۸۹۹ هـ / ۱۴۴۲-۱۴۹۳ م)

ابوالعباس، احمد بن احمد بن محمّد برنسی، فاسی، (شهاب الدین). فقیه مالکی، صوفی، محدّث. متولّد در فاس، متوفّی در تکرین طرابلس. از آثارش: شرح رسالة ابی زید القیروانی - ط در فقه مالکی، القواعد در تصوّف، شرح الحکم العطائیة.

الاعلام ۱: ۸۷ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۵۵.

## احمد - رملی
(م ۹۷۱ هـ / ۱۵۶۳ م)

ابوالعباس، احمد بن احمد بن حمزه مصری انصاری، (شهاب الدین). عالم شافعی، مدرّس. متوفّی در قاهره. نزد قاضی زکریا شاگردی کرد و از او جهت تدریس و فتوی و اصلاح کتابهای وی اجازه داشت. ریاست مذهبی وقت به او منتهی می‌شد. از آثارش: حاشیهٔ شرح روض المطالب - ط در فقه شافعی، صفوة الزبد در فقه، شرح شروط الوضوء.

ریحانة الادب ۲: ۳۳۲ / الکنی والالقاب ۲: ۲۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۴۷.

## احمد - قلیوبی
(م ۱۰۶۹ هـ / ۱۶۵۹ م)

ابوالعباس، احمد بن احمد بن سلامه قلیوبی

---

۱. معجم المؤلفین: احمد بن صالح بن احمد.

مصری، (شهاب الدین). عالم شافعی، فقیه. متولّد در قلیوب مصر. از مشایخ بزرگ وقت کسب علم کرد و در طبّ نیز تبحّر داشت. از آثارش: تحفة الراغب - ط در شرح حال اهل بیت، الطب القدیم - ط، اوراق لطیفة - خ.

الاعلام ۱: ۸۸ / تاریخ التراث / ریحانة الادب ٤: ٤٨٤ / الکنی والالقاب ۳: ۸٤ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲٦ / معجم المؤلفین ۱: ۱٤۸.

## احمد - سُجاعِی

(م ۱۱۹۷ هـ / ۱۷۸۳ م)

احمد بن احمد بن محمّد سجاعی، ازهری، (شهاب الدین). عالم شافعی، فقیه، ادیب. متوفی در قاهره. تألیفات زیادی به صورت شرح و حواشی و شعر درباره دین و تصوف و منطق و علم نجوم دارد. از آثارش: الدّرر فی إعراب اوائل السور - خ، شرح معلّقة امریء القیس - خ، شرح لامیة السموأل - ط، منظومة فی الاستعارات - ط.

الاعلام ۱: ۸۹ / ریحانة الادب ۲: ٤٤۱ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۸ / معجم المؤلفین ۱: ۱٥٤ / مکارم الآثار ۱: ٥۷

## احمد - قَرافی

(٦۲٦-٦۸٤ هـ / ۱۲۲۸-۱۲۸٥ م)

ابوالعباس، احمد بن ادریس بن عبدالرحمان صنهاجی قرافی، (شهاب الدین). فقیه مالکی، مفسّر، اصولی. ریاست مذهبی وقت را به عهده داشته است. متولّد و متوفّی در مصر، مدفون در قرافه از محلّات قاهره. از آثارش: انوار البروق فی انواء الفروق - ط در اصول فقه، شرح تنقیح الفصول - ط، الذخیرة - خ.

الاعلام ۱: ۹۰ / روضات الجنات ۱: ۳۳٦ / ریحانة الادب ٤: ٤۳۹ / الکنی والالقاب ۳: ٥۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲٦ / معجم المؤلفین ۱: ۱٥۸.

## احمد - یعقوبی

(م ۲۸٤[1] هـ / ۸۹۷ م)

احمد بن ابی یعقوب اسحاق بن جعفر اخباری، (ابن واضح، یعقوبی). مورّخ، جغرافیدان. متولّد در اصفهان. در سال ۲٦۰ هـ به أرمینیّه، هند، مصر و مغرب و دیگر شهرهای اسلامی سفر کردو در خلال این مدّت کتاب اسماء البلدان را نگاشت. از آثارش: اسماء البلدان - ط، تاریخ یعقوبی در دو جلد که حوادث عالم را از زمان خلافت المعتمد علی الله نوشته است، اخبار الأمم السالفة.

الاعلام ۱: ۹۰ / اعیان الشیعه ۳: ۲۰۱ / الذریعه ۳: ۱٤٤، ۳: ۲۹٦ / ریحانة الادب ۱: ۸٥ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۹٦ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲٦ / معجم المؤلفین ۱: ۱٦۱ / یادداشتهای قزوینی ۱۹٤۸.

## احمد - جفر

(م ۳۰۱ هـ / ۹۱٤ م)

احمد بن اسحاق جفر، حمیری. نحوی. متولّد و ساکن مصر.

ریحانة الادب ۱: ٤۱٤ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۳۰.

## احمد - (ابن عالِمَه)

(٥۹۳-٦٥۲ هـ / ۱۱۹٦-۱۲٥٤ م)

ابوالعبّاس، احمد بن اسعد بن حلوان، (نجم الدین، ابن المناخ). طبیب، حکیم، ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در دمشق. طبیب مخصوص ملک مسعود بود و مدتی وزیر دربار وی شد، ولی پس از مدّتی مورد خشم واقع شد و از وزارت عزل گردید. از آثارش: الاشارات المرشدة فی الأدویة المفردة، التدقیق فی الجمع و التفریق، شرح الاحادیث النبویة التی تتعلّق بالطب.

الاعلام ۱: ۹۲ / ریحانة الادب ۸: ۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲٤ / معجم المؤلفین ۱: ۱٦۲.

## احمد - (ابن خصیب)

(م ۲۹۰ هـ / ۹۰۳ م)

ابوعلی، احمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن خصیب[1] انباری، (نطّاحة). کاتب، ادیب، شاعر. کاتب عبیدالله بن عبدالله بن طاهر بود و به دست محمد بن

---

[1] الاعلام: پس از ۲۹۲ هـ، الذریعه: یا ۲۷۸ هـ.

[1] الاعلام: احمد بن اسماعیل بن خصیب

طاهر کشته شد. با ابن معتز معاصر بوده و مکاتباتی نیز داشته است. از آثارش: دیوان الرسائل، صفة النفس، طبقات الکتّاب.

الاعلام ۱: ۹۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۵۳۲ / ریحانة الادب ۷: ۵۰۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۳۱ / معجم المؤلفین ۱: ۱۶۳.

## احمد - قمی

( زنده در ۳۶۰ هـ / ۹۷۱ م)

ابوعلی، احمد بن اسماعیل بن عبدالله [۱] بجلی، ( سَمَکّه ). عالم، ادیب. از شاگردان احمد بن محمّد برقی و مدّتی وزیر دربار دیالمه بوده است. زمانی هم تدریس می کرده و ابن العمید ( م ۳۶۰ هـ ) از جمله شاگردان اوست. از آثارش: کتاب العبّاسی در تاریخ خلفای عبّاسی، کتاب الامثال.

اعیان الشیعه ۲: ۴۸۰ / امل آلامل ۲: ۲۶۷ / تاریخ التراث ۸: ۳۵۰ / الذریعه ۲: ۳۴۶ / رجال الطوسی ۴۵۵ / رجال النجاشی ۷۱ / ریحانة الادب ۳: ۷۷ / الفهرست طوسی ۳۱ / معالم العلماء ۱۸ / معجم المؤلفین ۱: ۱۶۵.

## احمد - قزوینی

( ۵۱۲ [۲] - ۵۹۰ [۳] هـ / ۱۱۱۸ - ۱۱۹۴ م)

ابوالخیر، احمد بن اسماعیل بن یوسف طالقانی، قزوینی،( رضی الدین). فقیه شافعی، واعظ، محدّث، قاری. متولّد و متوفّی در قزوین. مدّتی ساکن بغداد بود و در نظامیه تدریس می کرد، خلیفهٔ وقت و جمع زیادی از مردم در مجلس موعظهٔ وی حاضر می شدند. از آثارش: التبیان فی مسائل القرآن، خصائص السؤال، خطائر القدس.

الاعلام ۱: ۹۳ / التدوین ۲: ۱۴۴ / ریحانة الادب ۷: ۹۳ / شدّالازار ۳۴۸ و ۵۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۳۲ / معجم المؤلفین ۱: ۱۶۷.

## احمد - جزایری

( م ۱۱۵۰ هـ / ۱۷۳۷ م)

شیخ احمد بن اسماعیل بن شیخ عبدالنبی، نجفی. عالم امامی، فقیه، محدّث. متولد در خوزستان، متوفی در نجف. از شریف ابوالحسن فتونی و امیر محمد صالح خاتون آبادی روایت کرده، و سید نصرالله مدّرس از او روایت کرده است. از آثارش: رسالة فی الارتداد، شرح التهذیب شیخ طوسی، آیات الاحکام - ط.

الاعلام ۱: ۹۵ / اعیان الشیعه ۲: ۴۷۹ / الذریعة ۱: ۴۳۷، ۳: ۳۲۰، ۱۳: ۱۵۴ / روضات الجنات ۱: ۸۶ / ریحانة الادب ۳: ۳۵۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۳۷ / معجم المؤلفین ۱: ۱۶۳.

## احمد - جودت پاشا

( ۱۲۳۸ - ۱۳۱۲ هـ / ۱۸۲۲ - ۱۸۹۵ م)

وزیر احمد جودت بن اسماعیل بن علی، ( جودت پاشا). نویسنده، مورّخ، سیاستمدار عثمانی. متولّد در لوفجة از توابع ولایت طونه، متوفی در قسطنطنیه. در زمینه های علمی و امور دولتی به مناصب بالا دست یافت و از جمله مدّتی مدیر دارالمعلّمین بود. مجلّه مجموعه قوانین حقوقی را اداره می کرد و در دولت عثمانی در پستهایی از قبیل وزارت دادگستری، آموزش و پرورش و امور داخله قرار گرفت. وی سیزده سال آخر عمرش را صرف کارهای ادبی کرد. از آثارش: تاریخ - ط در دوازده جلد، تعلیقات علی الشافیة - ط، خلاصة البیان فی جمع القرآن - ط.

الاعلام ۱: ۱۰۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۲۶۵ / ریحانة الادب ۱: ۴۳۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۸۴ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۶۲.

## احمد - اظهر

احمد خان، ( اظهر). از شعرای شهرشاه جهان پور هندوستان بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۸۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۴۷ / فرهنگ سخنوران ۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا «اظهر» ۲۹۲۰.

## احمد - ( ابن آعثم )

( م حدود ۳۱۴ هـ / ۹۲۶ م )

ابومحمّد، احمد بن اعثم کوفی، کندی. مورّخ عرب. از آثارش: کتاب الفتوح - ط که آن را در سال

---

۱. احمد بن اسماعیل بن سمکه نیز نوشته اند.

۲. بنا به روایتی: ۵۱۱ هـ.

۳. بنا به روایتی: ۵۸۹ هـ.

۲۰۴ هـ تألیف کرده و حاوی وقایع صدر اسلام تا زمان خلافت هارون الرشید است.

محمد بن احمد مستوفی هروی در سال ۵۹۶ هـ بخشی از آن را که شامل حوادث صدر اسلام تا شهادت حضرت امام حسین علیه السلام بود به فارسی ترجمه کرده است. تاریخ ابن اعثم کوفی شامل وقایع زمان مأمون تا مقتدر عباسی. مؤلف کتاب معجم الادباءاحتمال داده که این کتابی مستقل نبوده، بلکه ادامهٔ همان کتاب الفتوح است.

الاعلام ۱: ۹۶ / اعیان الشیعه ۳: ۴۸۱ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۲۴ / الذریعه ۱۶: ۱۱۹، ۳: ۲۰۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۸۶ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۳۷ و «ابن اعثم» ۲۹۱

## احمد - بسطامی

( م ۱۱۵۷ هـ / ۱۷۴۴ م )

احمد بن امین الدین بسطامی. فقیه شافعی، مفتی ناحیه طرابلس. منسوب به بسطام، شهری در جنوب شرقی خراسان. از آثارش: شرح الاربعین النوویة، المناهج البسطامیة فی المواعظ السنیة، مناهج الاعراب عن مباهج الاعراب.

ریحانة الادب ۱: ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۳۸ / معجم المؤلفین ۱: ۱۷۱.

## احمد - بخاری

( م ۹۹۲ هـ / ۱۵۸۴ م )

احمد امیر بخاری. از اکابر مشایخ نقشبندیه. متولّد و ساکن بخارا، متوفّی در استانبول. ابتدا به روم و سپس به سفر حج رفت. در اواخر عمر در جامع فاتح استانبول به ارشاد اشتغال داشت و در ۷۳ سالگی درگذشت.

ریحانة الادب ۱: ۲۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا «بخاری» ۶۸۹.

## احمد - واسطی

( ۴۷۶-۵۵۲ هـ / ۱۰۸۳-۱۱۵۷ م )

ابوالعباس، احمد بن بختیار بن علی ماندائی واسطی، ( ابن بختیار ). فقیه، مورّخ، نحوی، لغوی. متولّد در واسط، متوفّی در بغداد. مدّتی در واسط قضاوت می کرد، آنگاه به بغداد رفت و به استماع حدیث پرداخت. از آثارش: کتاب القضاة، تاریخ البطائح.

ریحانة الادب ۷: ۴۰۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۳۹ / معجم المؤلفین ۱: ۱۷۲

## احمد - بسحق اطعمه

( م ۸۳۰[1] هـ / ۱۴۲۷ م )

ابواسحاق، احمد شیرازی، (جمال الدین، شیخ اطعمه، احمد اطعمه، بسحق شیرازی ). شاعر. از ندیمان اسکندر بن عمر شیخ گورکان بود. وی در شعر فارسی سبکی نو ابتکار کرده و بیشتر در مدح انواع خوراکیها شعر سروده است. معاصر نعمة الله کرمانی و از مریدان وی بوده است. در شیراز گذشت و مزارش در تکیهٔ چهل تنان معروف می باشد. از آثارش: دیوان اطعمه - ط، مناظره الاطعمه.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۶ / الذریعه ۹: ۱۳۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۶۵ / شدالازار ۱۱۸ / فرهنگ سخنوارن ۲۹ / فهرست مشترک ۴۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابواسحاق» ۳۶۸.

## احمد - عَبدی

( م ۴۰۶ هـ / ۱۰۱۶ م )

ابوطالب، احمد بن بکر بن بقیة[2] العبدی. نحوی، لغوی. از جملهٔ استادانش ابوسعید سیرافی ( م ۳۶۸ هـ ) و ابو علی فارسی ( م ۳۷۷ هـ ) و ابو الحسن رمانی ( م ۳۸۴ هـ ) بوده‌اند. از آثارش: شرح الایضاح للفارسی، شرح الجرمی.

الاعلام ۱: ۱۰۰ / روضات الجنّات ٤: ۱۳٤ / ریحانة الادب ٤: ۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱٤۰ / معجم المؤلفین ۱: ۱۷٤.

## احمد - خاورانی

( م ۶۲۰ هـ / ۱۲۲۳ م )

ابوالفضل، احمد بن ابی بکر بن ابی محمّد، (مجدویه). نحوی، ادیب. قرآن را حفظ بود و از

---

۱. سالهای ۸۳۷ هـ و ۸۲۷ هـ نیز نقل شده است.

۲. ریحانة الادب: احمد بن بکر بن احمد.

محضر درس یاقوت حموی بهره گرفته بود. از آثارش: شرح المفصّل للزمخشری.

روضات الجنات ۱: ۳۱۴ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۸ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۶ / معجم المؤلفین ۱: ۱۷۸.

## احمد - نخجوانی

(زنده در ۶۵۱ هـ / ۱۲۵۳ م)

احمد بن ابی بکر بن محمّد نخجوانی، (نجم الدین). طبیب. اهل نخجوان در آذربایجان. از آثارش: حل شکول القانون، شرح اشارات شیخ الرئیس.

روضات الجنّات ۱: ۲۸۲ / ریحانة الادب ۶: ۱۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۷ / معجم المؤلفین ۱: ۱۷۸.

## احمد - بطحیش

(م ۱۱۴۷ هـ / ۱۷۳۴ م)

احمد بن بکر بن احمد بطحیش. عالم حنفی، مفتی شهر عکا. از آثارش: فتاویه، حاشیة علی تنویر الابصار در فقه، الالفیة الجیبیة فی علم المیقات.

ریحانة الادب ۱: ۲۷۰ / معجم المؤلفین ۱: ۱۷۵.

## احمد - تبریزی

(زنده در ۱۲۶۸ هـ / ۱۸۵۱ م)

میرزا احمد تبریزی. خطّاط. از آثارش: چندین نسخه قرآن مجید است که به خط وی چاپ شده است.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۲۳ / اعیان الشیعه ۲: ۴۸۹، ۳: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۱ / لغتنامه دهخدا «تبریزی» ۳۲۶.

## احمد - دینوری

(م ۲۸۹ هـ / ۹۰۲ م)

ابوعلی احمد بن جعفر دینوری. نحوی، لغوی. متولّد در دینور[1]، متوفّی در مصر، در شمار بزرگان نحویان از دنیور به بصره رفت و از مازنی کتاب سیبویه را فرا گرفت سپس رهسپار بغداد شد و نزد مبرّد کسب علم کرد. از آثارش: المهذب در نحو، اصلاح المنطق در لغت.

الاعلام ۱: ۱۰۲ / تاریخ التراث ۸: ۵۷۳ / روضات الجنّات ۱: ۲۰۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۴۵ / معجم المؤلفین ۱: ۱۸۲.

۱. شهری در بیست و چند فرسخی همدان از توابع جبل در نزدیکی کرمانشاه.

## احمد - (ابن مُنادی)

(۲۵۶ - ۳۳۶ [1] هـ / ۸۷۰ - ۹۴۷ م)

ابوالحسین، احمدبن جعفر بن محمّد بغدادی. محدّث، مفسّر قاری. متولّد، ساکن و متوفّی در بغداد. در علوم قرآنی بسیار مسلّط بود و حدود یکصدو بیست تألیف بدو منسوب است. از آثارش: ناسخ القرآن و منسوخه، اختلاف العدد، دعاء انواع الاستعاذات من سائر الآفات و العاهات.

الاعلام ۱: ۱۰۳ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۲۳۹ و ب ۱: ۱۰۲ / ریحانة الادب ۸: ۲۳۲ / الفهرست ابن الندیم ۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۴۲ / معجم المؤلفین ۱: ۱۸۳.

## احمد - سَکوتی

(زنده در ۲۹۱ هـ / ۹۰۴ م)

ابوعبدالله، احمد بن حسن بن اسماعیل سکوتی کندی. ادیب، مورّخ، نسّابه، نزد دربار مکتفی و مقتدر عبّاسی (۲۸۹ - ۳۲۰ هـ) تقرّب داشت. ادبیّات را از ثعلب (م ۲۹۱ هـ) فرا گرفت. از آثارش: کتاب فی اسماء میاه العرب.

ریحانة الادب ۳: ۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۴۸ / معجم المؤلفین ۱: ۱۹۱.

## احمد - (ابن شُقَیر)

(م ۳۱۷ [2] هـ / ۹۲۹ م)

ابوبکر، احمد بن حسن (یا حسین) بن فرج بغدادی. نحوی. اهل بغداد. از آثارش: المقصور والممدود، المذکّر و المؤنث، مختصر فی النحو.

الاعلام ۱: ۱۰۵ / ریحانة الادب ۸: ۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۷۴ / معجم المؤلفین ۱: ۱۹۶.

۱. به روایتی (۲۵۷ - ۳۳۳ یا ۳۳۴ هـ)

۲. سال وفات وی را ۳۱۵ هـ نیز نوشته اند.

## احمد-فلکی

( م ۳۸۴ هـ / ۹۹۴ م )

ابوبکر [1]، احمد بن حسن بن قاسم فلکی، ( حاسب ). ادیب، ریاضیدان، متبحّر در عروض و نحو و نجوم.

ریحانة الادب ۴: ۳۵۲.

## احمد-جامی

( ۴۴۱-۵۳۶ هـ / ۱۰۴۹-۱۱۴۱ م )

ابونصر، احمد بن ابی الحسن ابن محمّد جامی نامقی، (شیخ الاسلام، ژنده پیل [2]، پیر جام ). از مشایخ صوفیه در دوران سلجوقیان. متولّد در نامه یا نامق از نواحی قهستان، متوفّی در قصبهٔ معد آباد جام-با غزالی، عدی بن سافر، عین القضاه همدانی و سنایی معاصر بود و ادعا می کرد نسبش به جریر بن عبدالله بجلی از صحابهٔ پیامبر اکرم ( ص ) می رسد. در سن بیست و دو سالگی قدم در طریقت تصوّف نهاد و دوازده سال به ریاضت پرداخت. وی شهرهای خراسان را در نوردید و در نهایت به کوههای بیزر جام در قهستان رفت و در مدّت اقامت شش ساله‌اش در آنجا مسجدی به نام مسجد نور ساخت. در سال ۴۸۱ هـ به قصبهٔ معد آباد جام رفت و در آنجا نیز مسجد جامع و خانقاهی بنا کرد. آنگاه بنا به روایتی آهنگ مکه کرد. بالاخره در خانقاه خود در حالی که مریدان بسیاری داشت در گذشت، و بنا به وصیّت خودش در بیرون معد آباد دفن شد. چندی بعد مسجد و خانقاهی بر مقبره‌اش ساختند و این خود تشکیل هسته محل جدیدی به نام تربت شیخ جام شد که هنوز هم پابرجاست. در کتاب فرائد غیاثی تألیف، یوسف اهل، مطالبی بسیار راجع به وی نوشته شده است. از آثارش: انیس التائبین-ط، سراج السائرین، فتوح القلوب، دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر درایران ۱۰۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۲۶۲ / الذریعه ۹: ۱۸۸، ۱۸: ۱۷۲ / روضات الجنّات ۱: ۲۹۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۸۲ / شدالازار ۳۱۷ / فرائد غیاثی /فرهنگ سخنوران ۲۵۰ /فهرست مشترک ۲۲۴۶ / الکنی والالقاب ۲: ۱۴۰ / معجم المؤلفین ۱: ۱۹۸/ منشاء الانشاء ۴۲، ۵۲/ نزهة المجالس ۵۸/ نفحات الانس ۳۵۷.

## احمد-( ابن زیّات )

( ۶۴۹-۷۲۸ هـ / ۱۲۵۱-۱۳۲۸ م )

ابوجعفر، احمد بن حسن بن علی کلاعی، مالقی. ادیب، نحوی، قاری، خطیب. متولّد و متوفّی در بلشِ مالقه. ادبیات را از ابن الصائغ فرا گرفت. از آثارش: المقام المخزون فی الکلام الموزون، العقیدة المسماة بالشرف الاصفی فی المأرب الاوفی، لذة السمع فی القراءات السبع.

الاعلام ۱: ۱۰۶ / روضات الجنّات ۱: ۳۱۶ / ریحانة الادب ۵: ۱۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۴۹ / معجم المؤلفین ۱: ۱۹۵.

## احمد-جاربردی

( م ۷۴۶ هـ / ۱۳۴۶ م )

ابوالمکارم، احمد بن حسن بن یوسف جاربردی، ( فخر الدین ). فقیه شافعی، عارف، ادیب. ساکن و متوفّی در تبریز. نزد قاضی بیضاوی علم آموخت و میان او و قاضی عضد ایجی مشاجراتی علمی صورت گرفته است. از آثارش: حاشیة علی الکشاف-خ، شرح الشافیة لابن الحاجب-ط، شرح منهاج بیضاوی در فقه.

الاعلام ۱: ۱۰۷ / روضات الاجنّات ۱: ۳۳۴ / ریحانة الادب ۱: ۳۸۰ / شدالازار ۳۶۳ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۴۹ / معجم المؤلفین ۱: ۱۹۹.

## احمد-حرّعاملی

( زنده در ۱۱۲۰ هـ / ۱۷۰۸ م )

احمد بن حسن بن علی عاملی، مشغری. عالم امامی مورّخ. پس از وفات برادرش محمّد بن حسن صاحب امل الامل، شیخ الاسلام مشهد مقدس شد، و در سال ۱۱۱۵ هـ به امر شاه سلطان حسین صفوی به اصفهان رفت. از آثارش: تاریخ کبیر، تاریخ صغیر، جواهر الکلام فی الخصال المحمودة فی الانام، تفسیر الشیخ احمد.

---

۱. یا ابوعلی.

۲. فیل عظیم

اعیان الشیعه ۲: ۴۹۴ / امل الآمل ۱: ۳۱ / الذریعه ٤: ۲۵۹، ۳: ۲۲۸ / ریحانة الادب ۲: ۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا «حرّ عاملی» ۴۴۱.

## احمد - قفطان

( ۱۲۱۷-۱۲۹۳ هـ / ۱۸۰۲-۱۸۷۶ م )

ابوسهم[1]، احمد بن الشیخ حسن بن الشیخ علی سعدی، ریاحی، نجفی. ادیب، شاعر. متولّد و بزرگ شده و متوفّی در نجف. وی ناشنوا بود و به اصّم معروف شد، بیشتر اوقات خود را به نویسندگی می گذراند و اگر اشعار و نوشته‌های پراکندهٔ وی گردآوری شود دیوانی پدید می آید.

اعیان الشیعه ۲: ۴۹۵ / ریحانة الادب ٤: ۴۸۳ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۸۱ / الکنی و الالقاب ۳: ۷۹ / مکارم الآثار ۳: ۶۳۲.

## احمد - مُتنبّی

( ۳۰۳-۳۵۴ هـ / ۹۱۵-۹۶۵ م )

ابوالطیّب، احمد بن حسین بن حسن متنبّی. شاعر شهیر عرب، حکیم، از مفاخر ادبیّات عرب. متولّد در محلهٔ کِنده کوفه، بزرگ شده در شام، مقتول در حوالی بغداد. از جملهٔ استادان وی نفطویه، ابن درستویه، ابو اسحاق زجاج، ابوالحسن اخفش و ابوعلی فارسی بوده‌اند. به دلیل هوش و حافظهٔ فراوان گرفتار غرور شد و ادّعای پیامبری کرد و از همین رو به متنبّی شهرت یافت، سپس به دست مأموران امیر حمص دستگیر شد و توبه کرد. وی به شام، مصر و فارس سفر کرد و در تمامی این بلاد مورد عنایت حکّام وقت قرار گرفت و پس از باز گشت به بغداد به دست فاتک بن ابی جهل اسدی کشته شد. دربارهٔ متنبّی و اشعارش کتابهای بسیاری نوشته شده است، از جمله «المتنبّی» تألیف شفیق جبری، «مع المتنبّی» نوشتهٔ طه حسین و «ابوالطیّب المتنبّی» نوشتهٔمحمّد کمال حلمی. اثر متنبّی دیوان شعر است که بارها در مصرو لبنان و هند به چاپ رسیده و متجاوز از چهل شرح بر آن نگارش یافته است و مشهورترین آن شرح خطیب تبریزی

---

۱. مکارم الآثار: ابوسهل

می باشد.

الاعلام ۱: ۱۱۰ / اعیان الشیعه ۲: ۵۱۳ / تاریخ التراث ۲: بخش ٤: ۱۹ / الذریعه ۹: ۹۵۸ / روضات الجنّات ۱: ۲۲۱ / ریحانة الادب ۵: ۱۶۹ / الفهرست ابن الندیم ۱۹۵ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۷٤ / معجم المؤلفین ۱: ۲۰۱.

## احمد - بدیع الزّمان

( ۳۵۸-۳۹۸ هـ / ۹۶۹-۱۰۰۸ م )

ابوالفضل، احمد بن حسین بن یحیی همدانی، ( فاضل همدانی، علاّمه همدان، مهذب الدّین ). فاضل امامی، ادیب، شاعر. متولّد در همدان، مسموم و متوفّی در هرات. از ندیمان صاحب بن عباد بود و با ابوبکر خوارزمی مشاجرات ادبی مشهوری داشت. از آثارش: مقامات معروف مقامات بدیع الزمان، رسائل بدیع الزمان - ط، دیوان شعر - ط.

الاعلام ۱: ۱۱۲ / اعیان الشیعه ۲: ۵۷۰ / امل الآمل ۲: ۱۳ / تاریخ التراث ۲: بخش ٤: ۲۵۲ / تاریخ نظم و نثر ایران ۱۱۸ / الذریعه ۲: ۳۰۸، ۹: ۱۳۱ / روضات الجنّات ۱: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۱: ۲٤۳ / الکنی و الالقاب ۲: ۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۷۵ / معجم المؤلفین ۱: ۲۱۰ / یادداشتهای قزوینی ۸۰۹.

## احمد - خزاعی

( زنده در ۴۰۶ هـ / ۱۰۱۵ م )

ابوبکر، احمد بن حسین بن احمد خزاعی. عالم امامی، فقیه، محدّث، اخباری. نیشابوری الاصل، ساکن ری، از قبیلهٔ خزاعه. از محضر سیّد رضی و سید مرتضی و شیخ طوسی بهرهٔ علمی برد. از آثارش: الأمالی فی الاخبار در چهار جلد، عیون الاحادیث، الروضه در فقه و سنن.

اعیان الشیعه ۲: ۵۱۲ / امل الآمل ۲: ۱۱ / الذریعه ۲: ۳۰۷، ۱۱: ۲۸۱ / روضات الجنّات ۲: ۳۱٤ / ریحانة الادب ۲: ۱۲۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۷٤ / معجم المؤلفین ۱: ۱۹۹.

## احمد - بیهقی

( ۳۸٤-۴۵۸ هـ / ۹۹٤-۱۰۶۶ م )

ابوبکر، احمد بن حسین بن علی بیهقی، خسرو

گردی خراسانی، ( فخر الزمان ). فقیه شافعی، محدّث. متولّد و متوفّی در نیشابور، به جهت کسب حدیث به بغداد، کوفه و مکّه سفر کرد. از آثارش: السنن الکبری ط، الاسماء و الصفات ط، دلائل النبوة ـ ط، الآداب ـ خ در حدیث.

الاعلام ۱: ۱۱۳ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۲٤۰ / اعیان الشیعه ۲: ۵٦۸ / روضات الجنّات ۱: ۲۵۱ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۸ / شدالازار ۳۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۱٤ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۷٤ / معجم المؤلفین ۱: ۲۰٦.

**احمد ـ ( ابن غضائری )**
(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

ابوالحسین، احمد بن حسین بن عبیدالله غضائری. از مشایخ امامیه، رجالیِ نامی. نزد پدرش که از فقهای شیعه بود به تحصیل علم پرداخت و ظاهراً در بغداد می‌زیست. از آثارش: رجال ابن الغضائری.

اعیان الشیعه ۲: ۵٦۵ / امل الآمل ۲: ۱۲ / الذریعه ۱۰: ۸۷ / روضات الجنات ۱: ٤۷ / ریحانة الادب ۸: ۱۳۳ / الکنی والالقاب ۱: ۳۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۱۷٤، « ابن الغضائری » ۳۳۵ / مجمع الرجال ۱: ۱۰۸.

**احمد ـ ( ابن خبّاز )**
(م ٦۳۹ هـ / ۱۲٤۱ م)

ابوعبدالله، احمد بن حسین بن احمد اربلی، موصلی، ضریر، (شمس الدین). نحوی، لغوی، عروضی. متوفّی در موصل. از آثارش: النهایة فی شرح الکافیة در نحو که نگارش آن را به سال ٦۳۹ هـ به پایان رسانده است، شرح میزان العربیة، شرح اللّمع لابن جنّی در نحو، مقداری شعر.

الاعلام ۱: ۱۱٤ / روضات الجنّات ۱: ۳۱٤ / ریحانة الادب ۷: ٤۹٦ / الکنی والالقاب ۱: ۲۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۱۷۳ / معجم المؤلفین ۱: ۲۰۰.

**احمد ـ رَمْلی**
(۷۷۳-۸٤٤ هـ / ۱۳۷۱-۱٤٤۰ م)

ابوالعباس، احمد بن حسین بن حسن رملی، (شهاب الدین ، ابن ارسلان). فقیه شافعی. متولد و متوفی در رملهٔ فلسطین. فقه را از قلقشندی و ادبیات را از سراج الدین فرا گرفت. در جامع رمله مدرس و صاحب فتوی بوده، و در اواخر عمر عزلت گزیده و به تألیف پرداخت. از آثارش: الزبد ـ ط منظومه‌ای در فقه، شرح منهاج الوصول الی علم الاصول للبیضاوی، طبقات الشافعیة.

الاعلام ۱: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۳۲ / الکنی والالقاب ۲: ۲۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۱۷٤ / معجم المؤلفین ۱: ۲۰٤.

**احمد ـ کیوانی**
(م ۱۱۷۳ هـ / ۱۷۵۹ م)

احمد بن حسین بن مصطفی کیوانی، دمشقی. ادیب، شاعر. متولّد، بزرگ شده و متوفّی در دمشق. سالها به مصر رفت و نحو و فقه و اصول را از بزرگان آن دیار فرا گرفت، و سپس به موطن خویش بازگشت. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۱۱٦ / ریحانة الادب ۵: ۱۱۳ / معجم المؤلفین ۱: ۲۰۸.

**احمد ـ ( ابن ابی الحواری )**
(م ۲۳۰ هـ / ۸٤۵ م)

ابوالحسن، احمد بن ابی الحواری، (ریحانة الشّام). از مشایخ صوفیهٔ شام، محدّث. متولّد در دمشق. مرید ابوسلیمان دارانی بود و با ابوعبدالله بناجی مصاحبت داشت. جنید او را ریحانة الشام خوانده است.

تذکرة الاولیاء ۱: ۲۸٦ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۵ / رسالهٔ قشیریه ٤۱، ۲۵٤، ۷۱۷ / ریحانة الادب ۲: ۳٤۹ / طبقات الصوفیه ٤۳ / الطبقات الکبری ۱: ۷۰ / کشف المحجوب ۱٤٦ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۱۱۰ / نفحات الانس ٦۵.

**احمد ـ ناصری سَلاوی**
(۱۲۵۰-۱۳۱۵ هـ / ۱۸۳۵-۱۸۹۷ م)

ابوالعباس، احمد بن خالد بن حماد ناصری، درعی، سلاوی، (شهاب الدین). مورّخ مراکشی. متولّد و متوفی در سلا. نسب وی مستقیماً به احمد بن ناصر بنیانگزار انجمن اخوّت ناصریه می‌رسد. وی مدّتی به امور دولتی اشتغال داشت و در اواخر عمر به تألیف پرداخت. از آثارش: کتاب الاستقصاء لأخبار دول المغرب الاقصی ـ ط، زهر الافنان فی شرح قصیدة

ابن الونان ـ ط، طلحة المشتری فی النسب الجعفری.

الاعلام ۱: ۱۱۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۲۹۴ / ریحانة الادب ۳: ۵۳ / معجم المؤلفین ۱: ۲۱۴.

**احمد ـ خویی**

(۵۸۳[1]ـ۶۳۷[2] هـ / ۱۱۸۷ـ۱۲۴۰ م)

ابوالعباس، احمد بن خلیل بن سعاده خویی، (شمس الدین، ذوالفنون، قاضی القضاة). عالم شافعی، فقیه، متبحّر در حکمت و طبّ و نحو و اصول و کلام. متولّد در خوی آذربایجان، متوفی در دمشق. علوم عقلی را نزد فخرالدین رازی فرا گرفت و دیگر استادانش علی طوسی، ابن الزبیدی و ابن الصّلاح بوده‌اند. در شام تدریس می کرد و مدّتی قاضی القضاة آنجا بود. از آثارش: مفاتیح الغیب در تکمیل تفسیر کبیر مفاتیح الغیب اثر استادش فخر رازی که موفق نشده بود آن را به پایان برساند، ینابیع العلوم، کتاب فی النحو، مقداری شعر.

ریحانة الادب ۲: ۱۹۵ / الکنی والالقاب ۲: ۲۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۸۶ / معجم المؤلفین ۱: ۲۱۶.

**احمد ـ (ابن ابی خَیثَمه)**

(۱۸۵ـ۲۷۹[3] هـ / ۸۰۱ـ۸۹۲ م)

ابوبکر، احمد بن ابی خیثمه زهیر بن حرب بن شدّاد نسائی بغدادی. محدّث، مورّخ، فقیه، نسب شناس. متولّد و متوفی در بغداد. فقه و حدیث را از ابن حنبل و علم انساب را از مصعب زبیری فرا گرفت، در ادبیّات نیز شاگرد محمّد بن سلّام بود. از ابن دکین، یحیی بن معین و احمد بن حنبل استماع حدیث کرده است. از آثارش: اخبار الشعراء، کتاب الاعراب، التاریخ علی طریقة المحدثین.

الاعلام ۱: ۱۲۳ / تاریخ التراث ۸: ۵۷۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۳۹۸ / ریحانة الادب ۶: ۱۶۶ / الفهرست ابن الندیم ۲۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۱۲ / معجم المؤلفین ۱: ۲۲۷.

---

۱. سالهای ۵۳۳ هـ، ۵۳۸ هـ و ۵۸۲ نیز نقل شده است.

۲. به روایتی: ۶۹۳ هـ.

۳. به روایتی: ۲۹۷ هـ.

**احمد ـ (ابوحنیفهٔ دِینَوَری)**

(م ۲۸۲ هـ / ۸۹۵ م)

ابوحنیفه، احمد بن داود بن وَنَنْد دینوری. فیلسوف، ریاضیدان، ادیب، مورّخ. بنابه روایتی همردیف خواجه نصیرالدین طوسی بوده است. متولد دینور. از علمای کوفه و بصره علم آموخت و سکّیت و ابن سکّیت از جمله استادانش بودند. وی در اصفهان رصدخانه‌ای برپا کرد و زیجی هم تألیف نمود. از آثارش: کتاب النبات ـ خ، الاخبار الطوال ـ ط، الانواء.

الاعلام ۱: ۱۱۹ / تاریخ التراث ۸: ۳۰۲ / الذریعه ۱: ۳۳۸، ۲: ۱۷۲، ۳: ۲۲۶ / روضات الجنات ۵: ۱۰۷ / ریحانة الادب ۷: ۷۲ / الفهرست ابن الندیم ۸۶ / الکنی والالقاب ۱: ۵۶ / معجم المؤلفین ۱: ۲۱۹.

**احمد ـ دیوبندی**

(م حدود ۱۳۰۰ هـ / ۱۸۸۳ م)

ملّا احمد هندی. از علمای اهل سنّت بود که به شیعه گرایش پیدا کرد و آن را ستود. از آثارش: انوار الهدی ـ ط، بدرالدجی ـ ط، شمس الضحی ـ ط که هرسه کتاب شامل مناظرات مذهبی و به زبان اردوست.

اعیان الشیعه ۲: ۵۸۸ / الذریعه ۲: ۴۴۸، ۳: ۶۷، ۱۸: ۲۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۵۳ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۱.

**احمد ـ مالقی**

(م ۴۰۹ هـ / ۱۰۱۸ م)

ابوالعبّاس، احمد بن ابی ربیع مالقی. فقیه، محدّث، نحوی. متولّد در مالقه از شهرهای اندلس.

روضات الجنات ۱: ۳۱۷ / ریحانة الادب ۵: ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۱۹.

**احمد ـ رفعت**

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

احمد رفعت. ادیب نامی عثمانی. از آثارش: لغات تاریخیه و جغرافیه ـ ط در هفت جلد به ترتیب حروف الفبا که به زبان ترکی نگاشته است.

ریحانة الادب ۲: ۳۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا «رفعت» ۵۵۸.

## احمد ـ احسائی
(۱۱۶۶ـ۱۲۴۱ هـ / ۱۷۵۳ـ۱۸۲۶ م)

شیخ احمد بن زین‌الدین بن ابراهیم مطیری احسائی بحرانی. فیلسوف امامی، بنیانگزار فرقه‌ای به نام شیخیه. متولّد در احساء. در سال ۱۱۸۶ هـ به عتبات عالیه رفت و از محضر علمای بزرگ شیعه ازجمله سیّد مهدی بحرالعلوم، سیّد علی طباطبائی صاحب ریاض، شیخ جعفر کاشف الغطاء و میرزا مهدی شهرستانی کسب علم کرد. در سال ۱۲۲۱ هـ با مراجعت به ایران به یزد رفت و شهرت زیادی یافت درنتیجه، فتحعلی شاه او را به تهران فرا خواند و نهایت احترام را در حق وی روا داشت. به سال ۱۲۳۹ هـ که از کرمانشاه عازم مشهد بود در قزوین توقف کرد و در آنجا میان او و ملّامحمد تقی بَرَغانی مباحثاتی درگرفت که منجر به تکفیر وی از جانب برغانی شد. پس از آن به شهرهای مشهد، یزد، اصفهان، کرمانشاه و کربلا سفر کرد و زمانی که عازم مکّه بود در نزدیکی مدینه درگذشت، و در قبرستان بقیع در جوار قبور ائمه اطهار علیم السلام دفن شد. حاج شیخ ابراهیم کلباسی، میرزا محمد تقی نوری و سید کاظم رشتی که عقاید او را ترویج می کردند، از مشاهیر شاگردان او بوده‌اند. حدود ۱۳۲ عنوان تألیف برای او نوشته‌اند که همهٔ آنها به طبع نرسیده است. از آثارش: الاجازات، الاجتهاد والتقلید، شرح زیارت جامعه ـ ط، جوامع الکلم ـ ط، الحیدریة ـ خ، حیاة النفس فی خطیرة القدس ـ خ، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۱۲۴ / اعیان الشیعه ۲: ۵۸۹ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۲۰۲ / الذریعه ۷: ۱۲۴، ۱۸: ۷۱، ۱۳: ۱۳۳ / روضات الجنّات ۱: ۸۸ / ریحانة الادب ۱: ۷۸ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۹۶ / معجم المؤلفین ۱: ۲۲۸ / مکارم الآثار ٤: ۱۱۳٤ یادداشتهای قزوینی ۲۱۸۳.

## احمد ـ زینی دَحلان
(۱۲۳۱[1]ـ۱۳۰٤ هـ / ۱۸۱۷ـ۱۸۸۶ م)

احمد بن زینی بن دحلان مکّی. فقیه، مورّخ. متولّد در مکّه، متوفّی در مدینه. وی در مکّه شیخ الاسلام و مفتی فرقهٔ شافعیه بوده است. از آثارش: الازهار الزینیّة ـ ط در شرح متن الفیه، الفتوحات الاسلامیة ـ ط، السیرة النبویة ـ ط.

الاعلام ۱: ۱۲۵ / ریحانة الادب ۲: ٤۰۸ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰٤ / معجم المؤلفین ۱: ۲۲۹ / مکارم الآثار ۳: ۹٤۷.

1. الاعلام: ۱۲۳۲ هـ.

## احمد ـ سامی نیشابوری
(قرن دهم هجری[1] / شانزدهم میلادی)

مولانا غیاث الدین احمد سامی نیشابوری. شاعر. متولد و ساکن خراسان. از زمان سلطان حسین بایقرا تا عهد شاه طهماسب صفوی در زمینهٔ شعر و ادب در دیار خراسان مشهور بود. از آثارش: دیوان سامی.

الذریعه ۹: ٤۲٤ / ریحانة الادب ۲: ٤۱۷ / فرهنگ سخنوران ۲۵۹ / لغتنامهٔ دهخدا «سامی» ۱۹۸.

## احمد ـ سبتی
(اواخر قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوالعباس، احمد سبتی. متولّد مراکش. پایه‌ریزی علم زایرچه (زایچه) از قوانین صناعیه‌ای که در استخراج غیب کاربرد دارد به او منسوب است. از آثار او: زایرچه.

ریحانة الادب ۲: ٤۲۰ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱٤۳۱.

## احمد ـ عسکری
(حدود ۷۰۰ـ۷۵۰[2] هـ / ۱۳۰۱ـ۱۳٤۹ م)

ابوالعباس، احمد بن سعد بن عبدالله عسکری اندرشی، اندلسی، (شهاب‌الدین). عالم اهل سنّت، فاضل در علوم عصر خویش. متولّد در اندراش، متوفی در دمشق. از شاگردان ابوحیان بود، به مشرق زمین سفر کرد و به سفر حجّ رفت، آنگاه در دمشق ساکن شد و به تدریس و تألیف پرداخت. از آثارش: شرح تسهیل الفوائد و تکمیل المقاصد از ابن مالک در

1. فرهنگ سخنوران: قرن نهم هجری.
2. سال وفات وی را ۷۵۱ هـ نیز گفته اند.

نحو، مختصر تهذیب الکمال و الاطراف.

روضات الجنات ۱:۳۰۸ / ریحانة الادب ۷: ۱۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۹۰ / معجم المؤلفین ۱: ۲۳۱.

## احمد- دارمی
(م ۲۵۳ هـ / ۸۶۷ م)

ابوجعفر، احمد بن سعید بن صخر دارمی. فقیه اهل سنّت، محدّث. متولّد سرخس، بزرگ شده و متوفی در نیشابور. برای استماع حدیث مسافرتها کرده و از نضربن شمیل و علی بن حسین واقد و چند تن دیگر حدیث شنیده و در بغداد به روایت پرداخته است. مسلم و بخاری و ابوموسی محمد بن مثنّی از وی روایت می کنند.

ریحانه الادب ۲: ۲۰۵ / الکنی والالقاب ۲: ۲۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۹۱.

## احمد- معیدی
(م ۲۹۲ هـ / ۹۰۴ م)

ابوالحسین، احمد بن سلیمان معیدی[۱]. نحوی، لغوی، خوشنویس. از علی بن ثابت و ابوعبید روایت کرده است.

ریحانة الادب ۵: ۳۴۷ / الفهرست ابن الندیم ۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۹۵.

## احمد- (ابن کمال پاشا)
(م ۹۴۰ هـ / ۱۵۳۴ م)

احمد بن سلیمان بن کمال پاشا رومی، (شمس الدین). از علمای عثمانی، محدّث، رجال شناس. در سه زبان عربی، ترکی و فارسی تبحّر داشت و مدّتی به قضاوت مشغول بود. در طوقات از نواحی سیواس متولد شد و در قسطنطنیه درگذشت. وی حدود ۱۶ تألیف دارد، از آثارش: طبقات الفقهاء - خ، مجموعة رسائل شامل ۳۶ رساله، رساله‌ای به عنوان الکلمات العربیه - ط.

الاعلام ۱: ۱۳۰ / الذریعه ۱۹: ۳۴۵ / ریحانه الادب ۸: ۱۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۹۴ / معجم المؤلفین ۱: ۲۳۸.

۱. الفهرست: معیری.

## احمد- (ابوزید بلخی)
(۲۳۵-۳۲۲ هـ / ۸۴۹-۹۳۴ م)

ابوزید، احمد بن سهل بلخی. دانشمند در معارف اسلامی و فلسفه. متولّد و متوفی در روستای شامستیان در نزدیکی بلخ خراسان. در عهد جوانی برای کسب علم همراه کاروان حجّاج پیاده تا عراق سفر کرد و مدّت هشت سال همانجا ماند و از درس فیلسوف نامی ابویوسف کندی علم آموخت. او علوم شرعی و فلسفه را در کنار هم فرا گرفت و امروزه به جهت تحقیقاتی که در مسائل جغرافیایی کرده شهرت دارد. ابن ندیم تعداد کتابهای وی را۴۳عنوان ومؤلّف ریحانة الادب ۲۳ عنوان برشمرده‌اند. از آثارش: نظم القرآن، صورالاقالیم یا تقویم البلدان - خ، کتاب السیاسة الکبیر، کتاب السیاسة الصغیر.

الاعلام ۱: ۱۳۱ / اعیان الشیعه ۳: ۲۱۶ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۰۴۳ / الذریعه ۱۸: ۳۳۰، ۴: ۲۵۳ / روضات الجنات ۴: ۵۰ / ریحانة الادب ۷: ۱۲۰ / الفهرست ابن الندیم ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۹۵ / معجم المؤلفین ۱: ۲۴۰ / نزهة الارواح ۳۷۲.

## احمد- سهیلی
(م ۹۱۸[۱] هـ / ۱۵۱۲ م)

شیخ احمد سهیلی جغتایی، (امیر نظام‌الدین - امیر اعظم). از مشاهیر شعرا و امرای دربار سلطان حسین بایقرا در هرات. وی در جوانی از اعیان دربار سلطان ابوسعید بود. نزد آذری شاگردی کرده و تخلّص سهیلی را آذری به وی داده است. ملاحسین کاشفی کتاب انوار سهیلی را به نام او نوشته است. از آثارش: منظومه‌ای به نام لیلی و مجنون، دیوان اشعار به ترکی و فارسی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰۷ / الذریعه ۹: ۴۷۹ / ریحانة الادب ۳: ۱۰۰ / فرهنگ سخنوران ۲۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۴۳۲.

۱. تاریخ نظم و نثر: ۹۰۷هـ.

**احمد ـ سیستانی**
(م ۹۵۸ هـ / ۱۵۵۱ م)

قاضی احمد سیستانی، (قاضی لاغر). از شاعران نامی زمان ملک محمود پادشاه سیستان، قاضی. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۴۷ / الذریعه ۹: ۹۳۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۱۹ / فرهنگ سخنوران ۴۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا «لاغر» ۴۶.

**احمد ـ شانه ساز**
(م ۱۳۳۰ هـ [1] / ۱۹۱۱ م)

شیخ احمد شانه‌ساز شیرازی. فقیه امامی، حکیم، ریاضیدان، اصولی، خطیب. متوفی در نجف. وی شاگرد میرزا محمد حسن شیرازی بود، مدّتی در مدرسهٔ قوام شیرازی تدریس می کرد، و در تدریس کتاب فصول [2] شهرت داشت. از آثارش: حاشیه فصول، الشریفیة، رسالة فی اللباس المشکوک.

اعیان الشیعه ۲: ۶۰۳ / الذریعه ۶: ۱۶۴، ۱۸: ۲۹۴ / ریحانة الادب ۳: ۱۶۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۸۵ / معجم المؤلفین ۱: ۲۴۲.

**احمد ـ (ابن شرقاوی)**
(۱۲۵۰ـ۱۳۱۶ هـ / ۱۸۳۴ـ۱۸۹۸ م)

احمد بن شرقاوی بن مساعد خلفی صدیقی. صوفی مالکی، خلوتی، واعظ. متولّد در دیر، منسوب به شهر خلیفه از شهرهای مصر. از آثارش: تشطیر بردة البوصیری، نصیحه الذاکرین وارغام الکابرین، المورد الرحمانی.

ریحانة الادب ۸: ۵۴ / معجم المؤلفین ۱: ۲۴۳ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۵۹.

**احمد ـ نسائی**
(۲۱۵ـ۳۰۳ هـ / ۸۳۰ـ۹۱۵ م)

ابوعبدالرحمان، احمد بن شعیب بن علی [3] نسائی. محدّث امامی، حافظ. متولّد در شهر نسا از شهرهای خراسان. از مشایخ بسیاری کسب علم کرد، در سفرهای خود به نیشابور و عراق و شام و مصر و الجزیره به نشر علوم پرداخت. در شام کتابی دربارهٔ حضرت علی علیه السلام نوشت و مورد آزار اهالی آن دیار قرار گرفت و به رمله تبعید شد و همانجا در گذشت. از آثارش: الخصائص فی فضل علی بن ابی طالب (ع)، السنن الکبری در حدیث، الضعفاء والمتروکون ـ ط.

الاعلام ۱: ۱۶۴ / اعیان الشیعه ۲: ۶۰۱ / روضات الجنات ۱: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۶۷ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۳۴ / الفهرست طوسی ۳۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۳۷ / معجم المؤلفین ۱: ۲۴۴ / معالم العلماء ۲۲.

**احمد ـ (ابن ابی رِجال)**
(۱۰۲۹ـ۱۰۹۲ هـ / ۱۶۲۰ـ۱۶۸۱ م)

احمد بن صالح بن محمد [1] یمنی، (صفی الدین). مورّخ، فقیه، حکیم، شاعر. از فرقهٔ زیدیهٔ یمن. متولّد، ساکن و متوفی در یمن. از مشاهیر فضلای زیدی مذهب عصر خود علم آموخت و مدّتی در مقام منشی گری و زمانی خطیب صنعاء بود. از آثارش: مطلع البدور و مجمع البحور ـ خ حاوی شرح حال ۱۳۰۰ تن از اکابر زیدیه، تفسیر الشریعه ـ خ، الریاض الندیة ـ خ.

الاعلام ۱: ۱۳۵ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۳۹۳ / الذریعه ۴: ۵۱۷ / ریحانة الادب ۷: ۳۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۴۵۳ / معجم المؤلفین ۱: ۲۵۳.

**احمد ـ سِتری**
(۱۲۱۵ـ۱۳۱۵ هـ، ۱۸۳۵ـ۱۸۹۸ م)

احمد بن صالح بن طعان ستری قطیفی بحرانی. از علمای امامیه، فقیه، اصولی، محدّث، رجال‌شناس، شاعر. متولد در ستره و متوفی در منامه (هردو از شهرهای بحرین). از شاگردان شیخ مرتضی انصاری. از آثارش: زادالمجتهدین در معرّفی راویان احادیث، الدّرر الفکریة، التحفه الاحمدیة للفرقة الجعفریة که

---

۱. طبقات اعلام الشیعه: ۱۳۳۲ هـ.
۲. الفصول فی علم الاصول نام کتابی تألیف شیخ محمد حسین طهرانی اصفهانی.
۳. احمد بن علی بن شعیب نیز نوشته اند.

---

۱. الاعلام: احمد بن صالح بن ابی رجال یمنی.

آن را الصحیفة الصادقیه نیز خوانده‌اند، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۱۳۵ / اعیان الشیعه ۲: ۶۰۵ / الذریعه ۹: ۸۸۶، ۳: ۴۱۱، ۴: ۱۶۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۸۱ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا «قطیفی» ۳۶۶ / معجم المؤلفین ۱: ۲۵۲ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۹۱.

## احمد ـ نظام الدّین

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

نظام الدین احمد ملّاصدرا گیلانی. از علمای عهد شاه عبّاس ثانی (۱۰۵۱ـ۱۰۷۷ هـ). از آثارش: فرس‌نامه که آن را به امر شاه تألیف کرده، و مضمار دانش نیز خوانده می‌شود. یک نسخه از آن به خط شیخ علی اکبر قمی در سال ۱۰۹۹ تحریر شده است.

اعیان الشیعه ۲: ۴۶۰ / الذریعه ۱۶: ۱۷۰، ۲۱: ۱۳۴ / ریحانة الادب ۶: ۱۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا «نظام الدین» ۵۹۲.

## احمد ـ (ابن ابی طاهر طَیفور)

(۲۰۴ـ۲۸۰ هـ / ۸۱۹ـ۸۹۳ م)

ابوالفضل، احمد بن (ابی طاهر) طیفور مروزی. مورّخ، ادیب، شاعر. اصلاً از مرورود خراسان، متولّد و متوفی در بغداد. وی قریب پنجاه اثر از خود به جای گذاشته است. از آثارش: تاریخ بغداد ـ ط، القاب الشعراء، کتاب المؤلفین، بلاغات النساء ـ ط این کتاب در نجف چاپ شده و خطبه‌های حضرت فاطمه علیها السلام و حضرت زینب و امّ کلثوم رانقل کرده است. اخبار بشاربن برد و مقداری شعر.

الاعلام ۱: ۱۳۸ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴ / ۱۲۴ / اعیان الشیعه ۲: ۴۷۴ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۰۱ / الذریعه ۳: ۱۴۲ / ریحانة الادب ۵: ۷، ۷: ۳۵۵ / الفهرست ابن الندیم ۱۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲۲ / معجم المؤلفین ۱: ۲۵۶.

## احمد ـ انطاکی

(۱۴۰ـ۲۱۵ هـ / ۷۵۷ـ۸۳۰ م)

ابوعبدالله[1]، احمد بن عاصم انطاکی. عارف. معاصر مأمون عباسی و از دوستان بشر حافی و سری سقطی، و از اساتید احمد بن ابی الحواری بوده است. از آثارش: دواء داء القلوب، کتاب الشبهات.

۱. یاابوعلی.

تذکرة الاولیاء ۲: ۱ / تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۱۱۰ / حلیه الاولیاء ۹: ۲۸۰ / رسالهٔ قشیریه ۴۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۹۳ / طبقات الصوفیه ۱۲۳ / الطبقات الکبری ۱: ۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۴۰۲ / معجم المؤلفین ۱: ۲۵۷ / نفحات الانس ۶۲.

## احمد ـ عاصم افندی

(م ۱۲۳۵ هـ / ۱۸۱۹ م)

ابوالکمال، احمد عاصم. عالم، مدرّس، حکیم. متولّد در عین تاب، ساکن و متوفی در استانبول. به سه زبان عربی، فارسی و ترکی تسلّط داشت و از سال ۱۲۱۱ هـ تدریس را آغاز کرد. از آثارش: الاوقیانوس البسیط ـ ط ترجمهٔ القاموس المحیط فیروز آبادی به ترکی، وقایع سلیمیه ترجمهٔ برهان قاطع در لغت از فارسی به ترکی.

ریحانة الادب ۴: ۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا «عاصم» ۱۴.

## احمد ـ مرورودی

(م ۳۶۲ هـ[1] / ۹۷۳ م)

ابوحامد، احمد بن عامربن بشر[2] مرورودی. فقیه و اصولی شافعی. متولّد مرورود خراسان. به بصره رفت و در آنجا تحصیل و تدریس می‌کرد، وی از شاگردان ابوحیّان توحیدی بود و مدّتی نیز در بصره به قضاوت اشتغال داشت. از آثارش: الجامع الکبیر، شرح مختصر المزنی، اصول الفقه.

الاعلام ۱: ۱۳۹ / روضات الجنّات ۱: ۱۶۹ / ریحانة الادب ۵: ۲۹۴ / الفهرست ابن الندیم ۲۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۹۸ / معجم المؤلفین ۱: ۲۵۸.

## احمد ـ سرهندی

(۹۷۱ـ۱۰۳۴ هـ / ۱۵۶۳ـ۱۶۲۵ م)

احمد بن عبدالاحد سرهندی فاروقی، (مجدّد الف ثانی ـ امام ربّانی). از مشایخ فرقه نقشبندی، صوفی اهل سنّت. متولّد و متوفّی در سرهند پنجاب. نسبش به عمربن خطّاب می‌رسید، وی در ترویج مذهب تسنّن بسیار فعّال بود و به این سبب ملّا عبدالحکیم سیالکوتی

۱. سال ۳۳۲ هـ نیز نوشته شده است.

۲. احمد بن بشر بن عامر نیز نوشته اند.

به وی لقب مجدّد الف ثانی «زنده کنندهٔ اسلام در هزارهٔ دوّم» داد. از آثارش: مکتوبات احمدیه، المبدأ والمعاد، آداب المریدین.

الاعلام ۱: ۱۳۹ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۲۷۵ / الذریعه ۲۱: ۱۹۳ / ریحانة الادب ۴: ۲۷۴ / فهرست مشترک ۴: ۲۷۱۳ / معجم المؤلفین ۱: ۲۵۹.

**احمد - (ابن تیّمیه)**
**(۶۶۱-۷۲۸ هـ / ۱۲۶۳-۱۳۲۸ م)**

ابوالعبّاس، احمدبن عبدالحلیم بن عبدالسلام حرّانی، (تقی الدین، شیخ الاسلام). فقیه حنفی، متکلّم، مفسّر، مجتهد. متولّد حرّان، متوفّی در دمشق. در هفت سالگی به همراه خانواده‌اش به دمشق رفت و همانجا به تحصیل پرداخت و در کوتاه زمانی به مقام فتوی و تدریس نایل شد، به سال ۶۸۴ هـ در مسجد اموی قرآن تفسیر می کرد. به دلیل سرسختی و پافشاری بر عقاید خود بارها به زندان افتاد و تبعید شد. وی از جمله با مغولان، طرفداران ابن عربی، اشعریان، شیعیان کسروان و با دو صوفی با نفوذ مصر ابن عطاء الله و کریم الدین آملی مبارزات عقیدتی داشت و در آخرین برخورد فکری با تقی الدین اخنایی قاضی القضاة مالکی از داشتن کاغذ و قلم و مرکّب در زندان محروم شد و پنج ماه بعد از آن در زندان ارگ دمشق در گذشت. جنازهٔ وی با حضور جمع کثیری از مردم در گورستان صوفیهٔ دمشق به خاک سپرده شد، گور وی هنوز نزد پیروانش مورد احترام است. از جملهٔ شاگردان وی ابن قیّم جوزیّه بود که در نشر آراء و افکار استاد سخت کوشید. دربارهٔ ابن تیمیه مطالب بسیاری گفته و نوشته شده، جمع زیادی از مشایخ با فتاوای او مخالفت نموده و او را محکوم به کفر دانسته‌اند و گروهی دیگر از وی تجلیل کرده‌اند. آثار وی بسیار و تقریباً همهٔ آنها چاپ شده است، فهرست تألیفات عمدهٔ او را ابن قیّم در رساله‌ای به نام «اسماء مؤلّفات ابن تیمیه» آورده است. از آثارش: **الفتاوی - ط، الجوامع - ط، منهاج السنة النبویة در ردّ کتاب منهاج الکرامهٔ علاّمهٔ حلّی، معارج الوصول در فقه.**

الاعلام ۱: ۱۴۰ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۳۲ / الکنی والالقاب ۱: ۲۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۰ / معجم المؤلفین ۱: ۲۶۱.

**احمد - (ابن عبدالدائم)**
**(۵۷۵-۶۶۸ هـ / ۱۱۷۹-۱۲۷۰ م)**

ابوالعبّاس، احمدبن عبدالدائم ابن نعمة مقدسی نابلسی، (زین الدین). فقیه حنبلی، محدّث، مورّخ، شاعر. متولّد در جبل نابلس، متوفّی در دمشق. خطّ را زیبا و سریع می‌نوشت و به روایتی تا دو هزار کتاب به خطّ خود نوشته است که یکی کتاب تاریخ الشّام ابن عساکر است. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۱: ۱۴۱ / ۸: ۱۰۱ / الکنی والالقاب ۱: ۳۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۰ / معجم المؤلفین ۱: ۲۶۳.

**احمد - (ابن مَندویه)**
**(م ۴۱۰ هـ / ۱۰۱۹ م)**

ابوعلی، احمدبن عبدالرحمان بن مندویه اصفهانی. از اطبّاء عهد دیالمه، در رشتهٔ طبّ تألیفاتی به جا گذاشته است. از آثارش: **المدخل الی الطب، الجامع المختصر من علم الطب، الاطعمه والاشربة.**

ریحانة الادب ۸: ۲۳۳ / معجم المؤلفین ۱: ۲۶۹.

**احمد - (ابن مضاء)**
**(۵۱۳[1]-۵۹۲ هـ / ۱۱۱۹-۱۱۹۶ م)**

ابوالعبّاس[2]، احمدبن عبدالرحمان بن محمّد لَخمی، حیانی، قرطبی، (ابن مضاء). فقیه، نحوی. متولّد در قرطبه، متوفّی در اشبیله. نحو را نزد ابورماک و حدیث را در محضر قاضی عیاض فرا گرفت. مدّتی قاضی فاس و بجایه ودر سال ۵۷۸ هـ قاضی مراکش شد. با آن که در اکثر علوم زمان خود دست داشت بیشتر فعالیّت خود را در نحو محدود کرد. از آثارش: **الرّد علی النحویین - ط، تنزیه القرآن عمّا لا یلیق بالبیان، المشرق فی اصلاح المنطق.**

الاعلام ۱: ۱۴۲ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۸۵۶ / روضات

---

۱. ۵۱۱ هـ نیز نوشته اند.

۲. کنیهٔ او ابوجعفر هم گفته اند.

الجنّات ۱: ۳۰۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن مضاء» ۳۵۰ / معجم المؤلفین ۱: ۲۶۸.

## احمد - مقدسی

(۶۲۸-۶۹۷ هـ / ۱۲۳۱-۱۲۹۸ م)

ابوالعباس، احمدبن عبدالرحمان بن عبدالمنعم مقدّسی، (شهاب الدین). فقیه حنبلی، محدّث، متبحّر در تعبیر خواب. متولّد در نابلس، متوفّی در دمشق. از آثارش: البدر المنیر فی علم التعبیر.

ریحانة الادب ۳: ۲۶۵، ۵: ۳۷۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۱ / معجم المؤلفین ۱: ۲۶۶.

## احمد - (ابن هشام)

(۷۸۸-۸۳۵ هـ / ۱۳۸۶-۱۴۳۲ م)

احمدبن عبدالرحمان بن عبدالله انصاری، (شهاب الدین). نحوی. متولّد در قاهره، ساکن و متوفّی در دمشق. نزد یحیی سیرافی و ابن هشام محمد بن عبدالماجد عجیمی کسب علم کرد. از آثارش: حاشیة علی التواضیح لجدّه ابن هشام النحوی.

الاعلام ۱: ۱۴۳ / روضات الجنّات ۱: ۳۰۴، ۵: ۱۴۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۳ / الکنی والالقاب ۱: ۴۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن هشام» ۳۶۱ / معجم المؤلفین ۱: ۲۶۶.

## احمد - صیّادی

(م ۶۷۰ هـ / ۱۲۷۱ م)

احمد بن عبدالرحیم بن عثمان حسینی، رفاعی، صیادی. عارف. از آثارش: الوظائف الاحمدیة فی مناقب الرفاعیة.

ریحانة الادب ۳: ۴۸۱ / معجم المؤلفین ۱: ۲۷۱.

## احمد - طَنطَرانی

(زنده در ۴۸۵ هـ / ۱۰۹۲ م)

ابونصر، احمدبن عبدالرّزاق طنطرانی، (معین الدین). ادیب. شاعر. در عهد خواجه نظام الملک می‌زیسته و در مدرسهٔ نظامیه بغداد استاد و مدرّس بوده است. از آثارش: قصیدهٔ طنطرانیه - ط در مدح خواجه نظام الملک، این قصیده در دو قافیه است و شروح زیادی بر آن نوشته شده، از جمله شرح محمّد بهشتی اسفراینی.

الاعلام ۱: ۱۴۵ / ریحانة الادب ۴: ۶۲ / الکنی والالقاب ۲: ۴۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۱ / معجم المؤلفین ۱: ۲۷۲.

## احمد - مهذّب الدین

(زنده در ۱۰۸۵ هـ / ۱۶۷۴ م)

احمدبن عبدالرضا بصری. عالم امامی. به شهرهای خراسان و هند سفر کرد. با حرّ عاملی و مجلسیین معاصر بوده است. از آثارش: فائق المقال فی علم الرجال، این کتاب را در سفر یاد شده نوشته است. آداب المناظرة و الاخلاق، تجوید القرآن.

اعیان الشیعه ۲: ۶۲۴ / الذریعه ۱: ۳۰ و ۳۸۰ / ریحانة الادب ۶: ۳۹ / معجم المؤلفین ۱: ۲۷۳.

## احمد - اِربِلی

(۵۷۲-۶۳۱ هـ / ۱۱۷۶-۱۲۳۴ م)

ابوالعباس، احمدبن عبدالسید بن شعبان اربلی، (صلاح الدین). فقیه، ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در اربل. دربان ملک مظفر الدین صاحب اربل بوده است. در سال ۶۰۳ هجری به شام و مصر رفت و نزد ملک کامل تقرّب یافت. از آثارش: دیوان شعر و رباعیّات.

الاعلام ۱: ۱۴۶ / ریحانة الادب ۳: ۴۶۷ / الکنی والالقاب ۲: ۴۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۱ / معجم المؤلفین ۱: ۲۷۲.

## احمد - جوهری

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوبکر[1]، احمد بن عبدالعزیز کوفی. محدّث، ادیب. ابن ابی الحدید از کتاب او بسیار نقل کرده است؛ از آثارش: کتاب السقیفة، فدک.

اعیان الشیعه ۳: ۶ / تاریخ التراث ۱ / ب ۲: ۱۵۷ / الذریعه ۱۲: ۲۰۶ / رجال الطوسی ۱۴۳ / روضات الجنّات ۲: ۴۸ / ریحانة الادب ۱: ۴۳۸ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۲۸ / الفهرست للطوسی ۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۳ / معالم العلماء ۲۲.

---

۱. ریحانة الادب: ابوشبل.

## احمد - (ابن هشام)

(زنده در ۵۵۳ هـ / ۱۱۵۸ م)

ابوالعبّاس، احمدبن عبدالعزیز بن هشام فهری، شنتمری، (ابن خلف). قاری، نحوی، شاعر. بابری الاصل. از آثارش: شرح شواهد الایضاح، أرجوزة فی النحو و شرحها، أرجوزة فی الغریب.

روضات الجنات ۱:۳۰۱ / ریحانة الادب ۸:۲۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۴ / معجم المؤلفین ۱:۲۷۶.

## احمد - قُطرسی

(۵۳۳-۶۰۳ هـ / ۱۱۳۹-۱۲۰۶ م)

ابوالعبّاس، احمدبن عبدالغنی بن احمد لخمی مصری، (نفیس). ادیب و شاعر مالکی. در فقه و فلسفه نیز دست داشت. متولّد در مصر، متوفّی در شهر قوص. از آثارش: ضوء البدر علی النیل، دیوان شعر.

الاعلام ۱:۱۴۷ / ریحانة الادب ۶:۲۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۴ / معجم المؤلفین ۱:۲۷۷.

## احمد - (ابن مکتوم)

(۶۸۲-۷۴۹ هـ / ۱۲۸۴-۱۳۴۸ م)

ابومحمّد، احمدبن عبدالقادربن احمدبن مکتوم قیسی، (تاج الدین). فقیه حنفی، لغوی، نحوی. متولّد و متوفّی در قاهره. از محضر درس ابوحیّان و سروجی و ابن نحاس بهره‌مند گردید. از آثارش: الدرر القلیط من البحر المحیط - خ، شرح الهدایة فی الفقه و مقداری شعر.

الاعلام ۱:۱۴۷ / روضات الجنّات ۱:۳۰۹ / ریحانة الادب ۸:۲۲۹ / الکنی والالقاب ۱:۴۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۴ / معجم المؤلفین ۱:۲۷۸.

## احمد - بشیشی

(۱۰۴۱-۱۰۹۶ هـ / ۱۶۳۱-۱۶۸۵ م)

احمدبه عبداللطیف بن احمد مصری، بشیشی، (شهاب الدین). فقیه شافعی، صوفی. متولّد و متوفّی در بشیش. قرآن را از حفظ داشت، در جامع الازهر مصر و مدّتی نیز در مکّه تدریس می کرد. از آثارش: التحفة السنیة باجوبة الأسئلة المرضیّة - ط، العقود الجوهریة بالجیود المشرقیة.

ریحانة الادب ۲:۲۶۸ / معجم المؤلفین ۱:۲۸۱.

## احمد - حَبَش حاسب

(زنده در ۲۲۰ هـ ۸۳۵ م)

احمدبن عبدالله مروزی. ازعلمای حساب و ریاضی عصر مأمون، ساکن بغداد. از آثارش: زیج مأمون، زیج دمشقی، الابعاد والاجرام.

ریحانة الادب ۲:۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۵.

## احمد - (ابن صُفّار)

(م ۴۲۶ هـ / ۱۰۳۴ م)

ابوالقاسم، احمدبن عبدالله بن صفّاراندلسی، غافقی. ریاضیدان، مهندس. متولّد در قرطبه، متوفّی در دانیه. شاگرد مَسلمهٔ مجریطی منجم و ریاضیدان اندلسی بود. وی یک سلسله زیج نجومی بر سیاق «سند هند» و رساله‌ای در اسطرلاب تألیف کرده است. از آثارش: زیج مختصر، کتاب فی العمل بالاسطرلاب و کتاب در ادویهٔ مفرده.

دانشنامهٔ ایران و اسلام ۶۶۹ / ریحانة الادب ۸:۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۲ / معجم المؤلفین ۱:۲۹۶.

## احمد - (ابونُعیم اصفهانی)

(۳۳۶-۴۳۰ هـ / ۹۴۸-۱۰۳۸ م)

ابو نعیم، احمدبن عبدالله بن احمد اصفهانی، (حافظ اصفهانی، حافظ دنیا). محدّث شهیر شافعی، مورّخ، صوفی، حافظ. متولّد و متوفّی در اصفهان. جدّ مادری پدرش (ابن البناء) از چهره‌های برجستهٔ تصوّف در اصفهان به شمار می رفت، و پدرش، عبدالله بن احمد محدّث بود. ابو نعیم از هشت سالگی استماع حدیث می کرد و در سال ۳۵۶ هـ برای تحصیل علم به خوزستان، عراق و حجاز سفر کردو پس از استماع حدیث در ایذج، عسکر مُکرَم، شوشتر، اهواز، بصره، واسط، کوفه، بغداد، مکّه و ایله به اصفهان باز گشت. او همچنین در نیشابور از ابو عبدالله سلَمی و دیگران حدیث شنیده، و گفته‌اند که از چهارصد و سی عالم حدیث اجازهٔ روایت داشته است. خطیب بغدادی از شاگردان وی بود. شافعی بودن او محرز نیست بلکه

گاهی او را اشعری و گاه متمایل به شیعه معرّفی کرده‌اند. البتّه همواره با خطیبان در تعارض بود. از آثارش: حلیة الاولیاء ـ ط در حدیث، تاریخ اصفهان ـ ط، دلائل النبوه در سیرت پیامبر (ص).

الاعلام ۱: ۱۵۰ / اعیان الشیعه ۳: ۶ / حلیة الاولیاء: مقدمه / دانشنامهٔ ایران واسلام ۱۱۱۸ / روضات الجنّات ۱: ۲۷۲ / ریحانة الادب ۷: ۲۸۵ / الکنی والالقاب ۱: ۲۷۲ / ریحانة الادب ۷: ۲۸۵ / الکنی والالقاب ۱: ۱۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۰۴ / معالم العلماء ۲۵ / معجم المؤلفین ۱: ۲۸۲.

## احمد - انماطی

(۳۵۷ـ۴۳۹ هـ / ۹۶۸ـ۱۰۴۸ م)

ابوالحسن احمدبن عبدالله بن محمّد انماطی، (لاعب). محدّث امامی. متوفّی در بغداد. از عدّه‌ای استماع حدیث کرده، و خطیب بغدادی از او حدیث شنیده و صحّت احادیث وی را تأیید نموده است.

اعیان الشیعه ۳: ۱۳ / ریحانة الادب ۱: ۱۹۶.

## احمد - (ابوالعلاء مَعرّی)

(۳۶۳ـ۴۴۹ هـ / ۹۷۳ـ۱۰۵۷ م)

ابوالعلاء، احمدبن عبدالله بن سلیمان معرّی. شاعر، حکیم، ادیب و نحوی. متولد در معرّ شام در یک خاندان سرشناس عرب، متوفّی در همانجا. در چهارده سالگی در پی ابتلا به بیماری آبله بینایی خود را از دست داد، ولی حافظه و استعداد سرشار او با وجود نابینایی او را قادر ساخت تألیفاتی از خود به جا گذارد. وی یکسال و هفت ماه در بغداد بود و سپس به موطن خود بازگشت و تا آخر عمر عزلت گزید و به شهرت و ثروت بسیار دست یافت. شاگردانش از سرزمینهای دور به محضر درسش می‌شتافتند. از آثارش: رسالة الغفران، سقط الزند ـ ط، الفصول والغایات، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۱۵۰ / اعیان الشیعه ۳: ۱۶ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۹۶۷ / الذریعه ۹: ۴۵ / روضات الجنّات ۱: ۲۶۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۳۳ / الکنی والالقاب ۳: ۱۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا «ابوالعلاء» ۶۳۵ / معجم المولفین ۲۹۰ / یادداشتهای قزوینی ۱۴۳۸.

## احمد - (ابن زیدون)

(۳۹۴ـ۴۶۳ هـ / ۱۰۰۴ـ۱۰۷۱ م)

ابوالولید، احمدبن عبدالله بن احمد مخزومی، اندلسی، قرطبی. شاعر شهیر. متولّد در خانواده‌ای اشرافی در قرطبه. در زمان جَهوَریان وزیر شد و لقب ذوالوزارتین گرفت، ولی در اثر سعایت دشمنانش به زندان افتاد. پس از ترک قرطبه و مسافرتهای زیاد به خدمت عبّادیان اشبیله در آمد و صاحب اعتبار و مقام بلند شد، و با فتح قرطبه به وسیلهٔ عبّادیان به آنجا بازگشت و طی مأموریتی به اشبیله، در آنجا درگذشت از آثارش: دیوان اشعار، رسالة جِدّیة که از زندان برای ابوالولید ابن جهور نوشته، الرسالة الهزلیّة.

الاعلام ۱: ۱۵۱ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۶۱۷ / ریحانة الادب ۷: ۵۵۶ / الکنی والالقاب ۱: ۱۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۵ / معجم المؤلفین ۱: ۲۸۴.

## احمد - بکری

(قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

ابوالحسن، احمدبن عبدالله بن محمّد بکری. عالم امامی. دربارهٔ زمان حیات وی روایات متعدد است، در بعضی کتب رجالی وی را استاد شهید ثانی شمرده‌اند، حال آنکه در الذریعه از کتاب منهاج السنه ابن تیمیه (م ۷۲۸ هـ) نقل کرده که ابوالحسن بکری مؤلف انوار، اشعری مذهب بوده، و این نشان می‌دهد که احمد از نظر زمانی نمی‌تواند استاد شهید ثانی باشد. از آثارش: مفتاح السرور و الافکار فی مولد النبی المختار، مقتل امیرالمؤمنین (ع)، کتاب الانوار، وفاة فاطمة الزهراء.

اعیان الشیعه ۳: ۱۲ / الذریعه ۲: ۴۰۹، ۲۲: ۳۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۸، ۱: ۲۷۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۴.

## احمد - مالقی

(م ۶۵۲ هـ / ۱۲۵۴ م)

ابوبکر، احمدبن عبدالله بن حسن مالقی، انصاری (حمید). نحوی، فقیه، قاری، محدّث، شاعر، نویسنده. متولد در مالقه، متوفی در مصر. درسال ۶۴۹ هـ به سفر حج رفت و سپس وارد مصر شد، در آنجا مورد توجّه مردم قرار گرفت و به هنگام بیماری، سلطان به عیادتش رفت و پس از مرگش با ارکان دولت در

تشییع جنازه‌اش شرکت کرد.

روضات الجنات ۱: ۳۱۵ / ریحانة الادب ۵: ۱۵۴ / الکنی والالقاب ۳: ۱۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۱.

**احمد - محبّ الدّین طبری**

(۶۱۵-۶۹۴ هـ / ۱۲۱۸-۱۲۹۵ م)

ابوالعباس، احمدبن عبدالله بن محمّد طبری، مکّی، (محبّ الدین، شیخ الحرم). از علمای شافعی، فقیه، محدّث. متولّد و متوفّی در مکّه. از آثارش: الریاض النضرة فی فضایل العشرة - ط، الاحکام در حدیث، المسط الثمین فی مناقب أمّهات المؤمنین - ط.

الاعلام ۱: ۱۵۳ / ریحانة الادب ۵: ۲۲۳ / الکنی والالقاب ۳: ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۲ / معجم المؤلفین ۱: ۲۹۸.

**احمد - (ابن متوّج)**

(م ۸۲۰ هـ / ۱۴۱۷ م)

ابوناصر، احمدبن عبدالله بن محمّد، بحرانی، (جمال الدین). فقیه امامی. متولّد و ساکن بحرین. شاگرد فخرالمحققین و استادِ ابن فهد احسائی بوده است، و دربحرین مدّتی به حلّ و فصل اختلافات شرعی اشتغال داشت. از آثارش: تفسیر القرآن المجید، کفایة الطالبین فی أصول الدین، نظم مقتل الحسین.

الاعلام ۱: ۱۵۳ / اعیان الشیعه ۳: ۱۳ / امل الآمل ۲: ۱۶ / الذریعه ۱: ۴۳، ۲۰: ۱۳۴، ۱۸: ۹۳ / روضات الجنات ۱: ۶۸۰ / ریحانة الادب ۸: ۱۹۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۳ / الکنی والالقاب ۱: ۴۰۲ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۰.

**احمد - خزرجی**

(۹۰۰- پس از ۹۲۳ هـ / ۱۴۹۵-۱۵۱۷ م)

احمدبن عبدالله بن ابی الخیر خزرجی، انصاری، ساعدی، (صفی الدین). رجال شناس. از آثارش: خلاصة تذهیب الکمال فی أسماء الرجال - ط که آن را در سال ۹۲۳ هـ تألیف کرده است.

الاعلام ۱: ۱۵۴ / ریحانة الادب ۳: ۴۶۲ / معجم المؤلفین ۱: ۲۸۸.

**احمد - شوقی**

(م ۱۲۲۴ هـ / ۱۸۰۹ م)

احمدبن عبدالله رومی. حنفی مذهب، از فضلای نامی عثمانی، مدرّس. از آثارش: شرح رسالة الاستعارة السمرقندیة، خلق الافعال، حاشیة علی شرح التفتازانی لایساغوجی.

ریحانة الادب ۳: ۲۶۲ / معجم المؤلفین ۱: ۲۸۸.

**احمد - کوزه کنانی**

(م ۱۳۲۷ هـ / ۱۹۰۹ م)

احمدبن عبدالله کوزه کنانی تبریزی نجفی. عالم، واعظ. ساکن نجف اشرف، متوفّی در کاظمین، مدفون در نجف. از شاگردان شیخ حسن مامقانی بوده و از او روایت می کند. مسلک اخباری را می ستوده است. از آثارش: روضة الامثال، ایقاظ العلماء و تنبیه الامراء - ط.

اعیان الشیعه ۳: ۱۲ / الذریعه ۲: ۵۰۴، ۱۱: ۲۸۸، ۱۹: ۴۰ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۲ / طبقات اعلام الشیعة ۱: ۱۰۹ / معجم المؤلفین ۱: ۲۹۸.

**احمد - (ابن شُهَید)**

(۳۸۲-۴۲۶ هـ / ۹۹۲-۱۰۳۵ م)

ابوعامر، احمدبن عبدالملک بن احمد اشجعی، قرطبی. ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در قرطبه پدر و اجدادش مناصب عمده‌ای در دستگاه دولتی امویان داشتند، ولی خود وی به علّت اغتشاشات سیاسی نتوانست به مدارجی که انتظار داشت برسد، تنها در زمان مستظهر مدّت ۴۷ روز وزیر بود و در زمان خلافت معتّد به سال ۴۱۸ هـ منصب سیاسی داشت. از آثارش: التوابع والزوابع - ط، کشف الدک وایضاح الشک، حانوت عطّار.

تاریخ التراث ۲ / ب ۵ / ۷۵ / الاعلام ۱: ۱۵۷ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۶۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۱۷۸، ۸: ۱۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۶، «ابن شهید» ۳۲۳ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۲.

## احمد - مؤذّن
(۳۸۸_۴۷۰ هـ / ۹۹۸_۱۰۷۸ م)

ابوصالح، احمدبن عبدالملک بن علی نیشابوری. محدّث، مورّخ، صوفی. ساکن نیشابور. از آثارش: تاریخ مرو شامل حدود یکهزار حدیث.

الاعلام ۱: ۱۵۷ / اعیان الشیعه ۳: ۱۸ / ریحانة الادب ۶: ۲۲ / شدالازار ۵۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۶ / معالم العلماء ۲۵ / معجم المؤلفین ۳۰۳.

## احمد - دَمَنهُوری
(۱۱۰۱_۱۱۹۲ هـ / ۱۶۹۰_۱۷۷۸ م)

احمدبن عبدالمنعم بن یوسف دمنهوری، مذاهبی، ازهری. از علمای مذاهب اربعه و شیخ جامع الازهر. متولّد در دمنهور، متوفّی در قاهره. برای کسب علم مسافرتهای زیادی کرد و تألیفات بسیاری دارد، از آثارش: ایضاح المشکلات من متن الاستعارات، ایضاح المبهم من معانی السلم - خ در منطق، سبیل الرشاد الی نفع العباد - خ، عین الحیاة فی استنباط المیاه - خ.

الاعلام ۱: ۱۵۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۶ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۳.

## احمد - شَریشی
(۵۵۷_۶۱۹ هـ / ۱۱۸۱_ ۱۲۲۳ م)

ابوالعباس، احمدبن عبدالمؤمن بن موسی قیسی، شریشی. فقیه مالکی، نحوی، لغوی، ادیب. متولّد و متوفّی در شریش اندلس. اندلس تا مشرق زمین را پیموده و از ابوالحسن نخبه و مصعب بن ابی رکب و ابن خروف روایت کرده است. از آثارش: شرح المقامات الحریریة - ط، شرح الایضاح للفارسی، قصائد العرب.

الاعلام ۱: ۱۵۸ / روضات الجنّات ۱: ۳۰۷ / ریحانة الادب ۳: ۲۰۵ / الکنی والالقاب ۲: ۳۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۷ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۴.

## احمد (ابن عبدالنّور)
(۶۳۰_۷۰۲[1] هـ / ۱۲۳۳_۱۳۰۲ م)

ابو جعفر، احمدبن عبدالنوربن احمد مالقی. نحوی، عروضی، قاری. متوفّی در مریّة اندلس. نحو را از ابوالمفرج مالقی و ابوالحجاج بن ریحانه فرا گرفت. از آثارش: وصف المبانی فی حروف المعانی، شرح الجمل الکبیرة للزجاجی، جزء فی العروض.

روضات الجنّات ۱: ۳۱۷ / ریحانة الادب ۵: ۱۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۷ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۵.

## احمد - نظام کرمانی
(م ۱۲۴۰ هـ[2] / ۱۸۲۵ م)

ملّا احمد بن حاج عبدالواحد نظام کرمانی. عارف، شاعر. متوفّی در کرمان. به میرزا محمد حسین کرمانی دست ارادت داده است. از پیروان رونق علی شاه و از خلفای مجذوب علی شاه بوده است. از آثارش: الجنّة السادسة، الجنة السابعة که به جناب الوصل محمد علی نور علی شاه و سپس رونق علی شاه افزوده است، دیوان شعر.

الذریعة ۵: ۱۵۲، ۹: ۱۲۰۵ / ریحانة الادب ۶: ۱۹۹ / فرهنگ سخنوران: ۶۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا «نظام» ۵۹۹.

## احمد - نُویری
(۶۷۷_۷۳۳ هـ[3] / ۱۲۷۸_۱۳۳۳ م)

ابوالعبّاس، احمدبن عبدالوهاب بن محمّد[4] بکری، نویری، قرشی، (شهاب الدین). مورّخ شافعی، ادیب. اصلش از نویره یکی از روستاهای مصر، متولّد و بزرگ شده در قرص، متوفّی در قاهره. از آثارش: نهایة الارب فی فنون الأدب - ط در سی جلد.

الاعلام ۱: ۱۵۸ / ریحانة الادب ۶: ۲۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۷ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۶.

---

۱. ریحانة الادب: ۷۲۰ هـ.
۲. الذریعه: ۱۲۴۲ هـ.
۳. سال وفات وی را ۷۳۲ هـ نیز نوشته اند.
۴. احمدبن عبدالوهاب بن احمد نیز نوشته شده است.

## احمد - (ابو عَصیدة)

(م ۲۷۸[1] هـ / ۸۹۱ م)

ابو جعفر، احمدبن عبیدبن ناصح دیلمی، نحوی. معلّم فرزندان متوکّل عبّاسی (۲۳۲-۲۴۷ هـ). دیلمی الاصل، متولد در کوفه. از اصمعی و واقدی روایت می کند و قاسم انباری از او روایت کرده است. از آثارش: عیون الأخبار و الأشعار، الزیادات فی معانی الشعر، لابن سکّیت والمقصور و الممدود.

الاعلام ۱: ۱۵۹ / الذریعه ۱۵: ۳۷۶ / روضات الجنات ۱: ۲۰۰ / ریحانة الادب ۷: ۲۰۳، ۱۲۱۷ / الفهرست ابن الندیم ۷۹ / الکنی والالقاب ۱: ۱۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۱۷ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۸.

## احمد - حمارالعزیز

(م ۳۱۴[2] هـ / ۹۲۶ م)

ابوالعباس، احمدبن عبیدالله بن محمّد عمّار ثقفی (ابن عمّار ثقفی). محدّث شیعی، کاتب، مورّخ. از اهالی کوفه. به دلیل ابتلای به فقر زیاد، به زمانه بدبین بوده و از همین جهت بعضی او را متّهم به ارتداد کرده‌اند. از مشایخ بسیاری روایت کرده و با ابن الرومی دوست و ملازم بوده است. ابوالفرج اصفهانی و ابوعمرو ابن حیویه و قاضی جعابی و ابن رنجی کاتب از او روایت کرده‌اند. از آثارش: المبیضة فی أخبار مقاتل آل ابی طالب، اخبار ابی نواس، کتاب الأنواء.

الاعلام ۱: ۱۶۰ / اعیان الشیعه ۳: ۲۱ / الذریعه ۱: ۳۱۳ و ۳۱۸، ۲: ۴۰۹ / ریحانة الادب «احمد» ۱۲۱۸ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۸.

## احمد - زبیدی

(م ۷۶۸ هـ / ۱۳۶۷ م)

ابوالعبّاس، احمدبن عثمان بن ابی بکر زبیدی، زبیدی، یمنی، (ابن بُصیص، شهاب الدین). نحوی، لغوی، عروضی. ریاست نحویه به وی واگذار شده بود، و از اقصی نقاط یمن برای استفاده، نزد وی می آمده‌اند. از آثارش: شرح مقدمه ابن بابشاذ در نحو، منظومة فی القوافی والعروض.

روضات الجنات ۱: ۳۱۱ / ریحانة الادب ۲: ۳۶۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۰ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱۰.

## احمد - (ابوعبدالله رُودباری)

(م ۳۶۹ هـ / ۹۷۹ م)

ابوعبدالله، احمدبن عطا رودباری. از مشایخ صوفیه و عرفای شام، متبحّر در حدیث و فنون تصوّف و قراءت. در شهر صور[1] متولّد شد و همانجا رشد کرد و وفات یافت. از آثارش: کتابی است که در آداب فقر نوشته است.

تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۱۶۱ / تذکرة الاولیاء ۲: ۶۷ / جشن نامه ۱۷ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۸۳ / رسالهٔ قشیریه ۸۴ / ریحانة الادب ۷: ۱۸۸ / شدالازار ۱۶، ۴۷۱ / طبقات الصوفیة ۵۵۳ / الطبقات الکبری ۱: ۱۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۱ / نفحات الانس ۲۶۵.

## احمد - علوی مَرعشی

(م ۵۳۹ هـ / ۱۱۴۵ م)

سید احمدبن علوی مرعشی، (ابن علوی). عالم، نسّابه. درپی کسب علم و سماع حدیث به حجاز، و عراق و خراسان و ماوراء النهر و بصره و خوزستان سفر کرد، و در اواخر عمر در شهر ساری ساکن شد، و در ۷۲ سالگی درگذشت.

اعیان الشیعه ۳: ۲۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۸ / الکنی والالقاب ۱: ۲۱۳.

## احمد - (ابن اسود).

(م ۳۱۰ هـ[2] / ۹۲۲ م)

احمد بن علویهٔ کتاب اصفهانی، کرمانی، (ابوالاسود). محدّث امامی، ادیب، شاعر. از اصحاب ابوعلی و ندیم احمدبن عبدالعزیز و دلف بن ابی دلف عجلی بود. از آثارش: الاعتقاد یا دعاء الاعتقاد در ادعیه، الالفیة المحبرة شامل هزار بیت شعر در مدح امیرالمؤمنین علیه‌السّلام، رسالة فی الشیب الخضاب.

---

۱. ۲۷۳ هـ نیز نوشته اند.

۲. معجم المؤلفین: ۳۱۹ هـ.

۱. ریحانة الادب تولّد وی را در رودبار نوشته است.

۲. وفات وی را سالهای ۳۱۲ هـ و ۳۲۰ هـ نیز گفته اند.

تاریخ التراث ۲ / ب ٤ / ٢٤٤ / اعیان الشیعه ۳: ۲۲ / الذریعه ۲: ۲۲٤ و ۲۹۸ / رجال الطوسی ٤٤٧ / رجال النجاشی ٦٤ / ریحانة الادب ۷: ۳۸۲ / طبقات اعلام الشیعه قرن چهارم ۳٦ / الفهرست ابن الندیم ۱۹۲ / الکنی والالقاب ۱: ۲۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۲ / معالم العلماء ۲۳ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱٤.

## احمد - فاضل مراغی

(م ۱۳۱۰ هـ / ۱۸۹۲ م)

ملا احمد بن علی اکبر مراغی تبریزی [1]. از علمای امامیه، فقیه، اصولی، ادیب، متکلّم، شاعر. از شاگردان شیخ مرتضی انصاری و حاج سید حسین کوه کمری بود. در تبریز به تدریس فقه و اصول و کلام پرداخت و در همان‌جا درگذشت، وجنازه‌اش برای دفن، به نجف اشرف منتقل گردید. از آثارش: تفسیر مشکلات القرآن، التحفة المظفریة در ردّ حاج محمد کریم خان کرمانی، شرح الشمسیة.

اعیان الشیعه ٤: ٥١ / الذریعه ۳: ٤٦٩، ١٥: ١٠٨ / ریحانة الادب ٤: ۲۸۲ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱٤ / لغتنامهٔ دهخدا «فاضل» ٢٦ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱۹.

## احمد - عقیقی

(م ۲۸۰ هـ / ۸۹۳ م)

ابوطالب، احمد بن علی بن محمّد بن عبدالله بن حسین بن علی بن ابی طالب عقیقی، علوی. محدّث و رجالی امامی. ساکن مکّه. در کوفه احادیث بسیاری استماع کرد و کتبی چند تصنیف نمود. از آثارش: کتاب المعرفة، کتاب فضل المؤمن، تاریخ الرجال، الانساب.

اعیان الشیعه ۳: ٤٢ / الذریعه ۲: ۳۷٤ / رجال الطوسی ٤٥٣ / رجال النجاشی ٥٩ / ریحانة الادب ٤: ١٥٣ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ٣٥ / الفهرست الطوسی ٢٤ / الکنی والالقاب ۲: ٤٧٤ / معالم العلماء ١٣ / معجم المؤلفین ۲: ١٩.

۱. اعیان الشیعه: احمد مراغی، کوته میری.

## احمد - (ابن وَحشیة)

(م ۲۹٦ هـ / ۹۰۹ م)

ابوبکر، احمد بن علی بن مختار کسدانی، کلدانی. کیمیاگر، آگاه به علم کشاورزی، مترجم. متولّد در قُسّین. از آثارش: الفلاحة النبطیة که در سال ۲۹۱ هـ آن را از زبان کلدانی به عربی ترجمه کرده است. السحر الکبیر، کتاب المسوم.

دانشنامهٔ ایران و اسلام ۹۰۳ / ریحانة الادب ۸: ۲٦۰ / الفهرست ابن الندیم ٥٥٢ / معجم المؤلفین ۲: ۲۳.

## احمد - (ابن اِخشیذ)

(۲۷۰-۳۲٦ هـ / ۸۸۳-۹۳۸ م)

ابوبکر، احمد بن علی بن بیغجور بن اخشید [1]. از متکلّمان مذهب معتزلهٔ بغداد. در فقه پیرو مذهب شافعی بود و در این رشته تبحّر داشت. از جعفر فاریابی روایت کرده است. از آثارش: نقل القرآن، الاجماع، اختصار تفسیر الطبری.

الاعلام ۱: ۱٦٥ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ٤۱۱ / ریحانة الادب ۷: ۳۷٦ / الفهرست ابن الندیم ۳۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا «ابوبکر» ۲۹۰ / معجم المؤلفین ۱: ۳۲۰.

## احمد - جَصّاص

(۳۰٥-۳۷۰ هـ / ۹۱۸-۹۸۱ م)

ابوبکر، احمد بن علی رازی، بغدادی. فقیه حنفی. متولّد ری، متوفّی در بغداد. در آن زمان ریاست مذهب حنفی با وی بود، و به تدریس نیز اشتغال داشت. از آثارش: احکام القرآن - ط، کتاب فی اُصول الفقه، شرح الجامع الکبیر للشیبانی.

الاعلام ۱: ۱٦٥ / ریحانة الادب ۱: ٤۱۱ / الفهرست ابن الندیم ۲٦۱ / الکنی والالقاب ۲: ۱٤۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲٤۲ / معجم المؤلفین ۲: ۷.

## احمد - همدانی

(۳۰۷[2]-۳۹۸[3] هـ / ۹۱۹-۱۰۰۷ م)

۱. معجم المؤلفین: یا اخشاذ.

۲. ولادت وی را سال ۳۰۸ هـ نیز نوشته اند.

۳. ۳۹۲ هـ و ۳۹۹ هـ نیز روایت شده است.

ابوبکر، احمدبن علی بن احمد همدانی، (ابن لال)[1]. محدّث و فقیه شافعی. مفتی همدان. از آثارش: السنن، مالایسع المکلّف جهله من العبادات، معجم الصحابة.

ریحانة الادب ۸: ۱۷۸ / کشف الظنون / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۴۶ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱۸.

## احمد - (ابن شرابی)

(م ۴۱۵ هـ / ۱۰۲۴ م)

ابوعبدالله، احمدبن علی بن محمّد رمانی. ادیب. از شاگردان عبدالوهاب بن حسن لاکلائی بوده و ابو نصربن خطیب از او روایت کرده است.

روضات الجنّات ۵: ۲۳۱ / ریحانة الادب ۸: ۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۳۹.

## احمد - (ابن شاذان)

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

ابوالعبّاس، احمدبن علی بن حسن قاضی، قمی. محدّث و فقیه امامی. نجاشی از طریق پسر او محمّد (ابن شاذان) از وی روایت می کند. از آثارش: الأمالی، زادالمسافر.

اعیان الشیعه ۳: ۳۹ / امل الآمل ۲: ۱۸ / الذریعه ۱۲: ۷ / رجال النجاشی ۶۲ / ریحانة الادب ۸: ۴۲ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۹۵، «ابن شاذان» ۳۲۲.

## احمد - نجاشی

(۳۷۲-۴۵۰ هـ / ۹۸۲-۱۰۵۸ م)

ابوالعباس، احمدبن علی بن احمد نجاشی، (ابن نجاشی، ابن کوفی). مورّخ امامی، رجالی، کتابشناس. متولّد در بغداد، متوفی در مطیرآباد نزدیک حلّه. از شیخ مفید و تلعکبری هارون بن موسی و پسرش محمد بن هارون و احمدبن حسین غضائری روایت کرده، و از تلامذهٔ سید مرتضی علم الهدی بوده است. از آثارش: رجال - ط، الکوفة و مافیها من الآثار و الفضائل، تفسیر قرآن.

الاعلام ۱: ۱۶۶ / اعیان الشیعه ۳: ۳۰ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۲۵۲ / الذریعه ۱: ۳۲۴ / رجال النجاشی ۷۴ / روضات الجنّات ۱: ۶۰ / ریحانة الادب ۶: ۱۳۴ / الکنی والالقاب ۳: ۲۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۵ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱۷.

## احمد - خطیب بغدادی

(۳۹۲[1]-۴۶۳ هـ / ۱۰۰۲-۱۰۷۱ م)

ابوبکر، احمدبن علی بن ثابت بغدادی. فقیه شافعی، محدّث، مورّخ متولّد در درزیجان عراق، بزرگ شده و متوفی در بغداد. در این شهر به کسب علم و استماع حدیث پرداخت. به مکّه و بصره و دینور نیز سفر کرد. چندی نیز در دمشق و صور و طرابلس اقامت گزید. تألیفاتش را پنجاه و شش و بعضی تا یکصد کتاب نام برده‌اند، که معروفترین آنها تاریخ بغداد است. از آثارش: تاریخ بغداد در ۱۴ جلد، الفقیه و المتفقّه - خ، البخلاء، الکفایة فی علم الروایة - ط.

الاعلام ۱: ۱۶۶ / روضات الجنّات ۱: ۲۸۴ / ریحانة الادب ۲: ۱۴۴ / شدالازار ۱۶، ۴۶۶ / الکنی والالقاب ۲: ۲۰۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۶ / معجم المؤلفین ۲: ۳.

## احمد - (ابن قُدامه)

(م ۲۸۶ هـ / ۱۰۹۳ م)

ابوالمعالی، احمدبن علی بن قدامه، نحوی، ادیب. مدّتی در شهر انبار متصدّی منصب قضاوت بود. از آثارش: کتاب فی النحو، کتاب فی القوافی.

الاعلام ۱: ۱۶۷ / اعیان الشیعه ۳: ۴۶ / امل الآمل ۲: ۱۹ / الذریعه ۱۷: ۱۹۵ / ریحانة الادب ۷: ۳۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۳۸ / معجم المؤلفین ۲: ۱۷.

## احمد - (ابن بَرهان)

(۴۷۹-۵۲۰[2] هـ / ۱۰۸۶-۱۱۲۶ م)

ابوالفتح، احمدبن علی بن محمّد وکیل. فقیه واصولی شافعی. متولّد و متوفی در بغداد. فقه را از ابوحامد غزالی، ابوبکر شاشی و کیاهراسی فراگرفت.

---

۱. معجم المؤلفین: ابن بلال.

۱- سال ۳۹۱ هـ نیز گفته شده است.

۲. الاعلام: ۵۱۸ هـ.

در مدرسهٔ نظامیهٔ بغداد تدریس می کرد و در حلّ مسائل علمی بسیار توانا و ضرب المثل بود. از آثارش: البسیط، الوسیط، الوجیز در اصول فقه.

الاعلام ۱: ۱۶۷ / روضات الجنّات ۱: ۲۵۷ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۰ / الکنی والالقاب ۱: ۲۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۶، «ابن برهان» ۲۹۴ / معجم المؤلفین ۲: ۲۲.

**احمد - (ابن باذِش)**

**(۴۹۱ـ۵۴۰[1] هـ / ۱۰۹۸ـ۱۱۴۵ م)**

ابوجعفر، احمدبن علی احمد انصاری، غرناطی. قاری، محدّث، نحوی. جیانی الاصل. در غرناطه خطیب بود. از آثارش: **الاقناع فی القراءات السبع، الطرق المتداولة فی القراءات.**

الاعلام ۱: ۱۶۷ / روضات الجنّات ۱: ۲۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۴۰۳ / الکنی والالقاب ۱: ۲۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۵ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱۶.

**احمد - (ابن افلح)**

**(م ۵۴۲ هـ / ۱۱۴۷ م)**

ابوالعباس، احمدبن علی بن احمد قیسی، خضراوی. ادیب، نحوی، لغوی. روایات زیادی دارد، برای کسب علم به شهرهای مختلف اندلس سفر کرد و در بعضی از شهرها به منصب قضاوت نایل شد.

روضات الجنّات ۱: ۲۸۳ / ریحانة الادب ۷: ۳۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۵.

**احمد - بیهقی**

**(۴۷۰ـ۵۴۴ هـ / ۱۰۷۷ـ۱۱۵۰ م)**

ابوجعفر، احمدبن علی بن ابی جعفر بیهقی، (بوجعفرک). نحوی، لغوی، مفسّر، قاری. متولّد و متوفی در نیشابور. از آثارش: **تاج المصادر در لغت، المحیط بلغات القرآن، ینابیع اللغه.**

الاعلام ۱: ۱۶۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳ / الذریعه ۳: ۲۰۷، ۲۵: ۲۸۹ / روضات الجنّات ۱: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۵ / معجم المؤلفین ۲: ۴.

۱. وفات وی را سال ۵۴۲ هـ نیز گفته اند.

**احمد - (ابن زُبیر)**

**(م ۵۶۳[1] هـ / ۱۱۶۷ م)**

ابوالحسن[2]، احمدبن علی بن ابراهیم غسانی، (ابن زبیر غسانی، رشید اُسوانی). فقیه، نحوی، لغوی، ادیب، شاعر. در برخی از علوم دیگر مانند عروضی، تاریخ، ریاضیات و طبّ نیز دست داشت. متولّد در اسوان واقع درمصر علیا. مدّتی در یمن قضاوت می کرد و به قاضی القضات یمن شهرت یافته بود، چندی نیز گرایش به سیاست پیدا کرد و نهایتاً به دست عوامل خلیفه مصر به دار آویخته شد. از آثارش: **جنان الجنان و روضة الاذهان، اُمنیة الالمعی و منیة المدّعی - ط، المقامات، دیوان شعر.**

الاعلام ۱: ۱۶۸ / اعیان الشیعه ۳: ۲۶ / الذریعه ۵: ۱۵۳، ۹: ۷۹۰ / روضات الجنّات ۱: ۲۷۹ / ریحانة الادب ۷: ۵۴۳ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۳ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱۵.

**احمد - رفاعی**

**(۵۱۲[3]ـ۵۷۸ هـ / ۱۱۱۸ـ۱۱۸۲ م)**

ابوالعباس، احمدبن علی بن یحیی[4] حسینی، رفاعی، انصاری. فقیه شافعی، عارف، مؤسس سلسلهٔ رفاعیه از فرق صوفیه. متولّد در واسط، ساکن و متوفّی در قریهٔ ام عبیده میان واسط و بصره. نسب وی با دوازده واسطه به امام موسی بن جعفر (ع) می رسد، و طریقت او با پنج واسطه به جنید بغدادی منتهی می شود. قبر وی مزار فرقهٔ رفاعیه می باشد. از آثارش: **البرهان و معانی بسم اللّه الرحمن الرحیم، تفسیر سوره القلم، شرح التنبیه در فروغ فقه شافعی.**

الاعلام ۱: ۱۶۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۲۳ / شدالازار ۱۲۵، ۳۱۷ / الطبقات الکبری ۱: ۱۲۰ / معجم المؤلفین ۲: ۲۵ / نفحات الانس ۵۳۲.

۱. وفات وی به سالهای ۵۶۲ هـ و ۵۶۱ هـ نیز روایت شده است.

۲. ریحانة الادب: ابوالحسین.

۳. به روایتی: ۵۰۰ هـ.

۴. احمدبن علی بن احمد نیز نوشته شده است.

**احمد - (ابن مامون).**
(۵۰۹-۵۸۶ هـ / ۱۱۱۵-۱۱۹۰ م)

احمد بن علی بن هبة الله، (شهاب الدین). نحوی، لغوی، قاضی، خطاط. نسبش به مأمون خلیفهٔ عباسی می رسد. نحو را نزد علی بن منصور جوالیقی فرا گرفت و مدّتی در بغداد قضاوت می کرد. از آثارش: شرح کاب الفصیح، کتاب فی اسرار الحروف.

روضات الجنّات ۱: ۳۰۱ / ریحانة الادب ۸: ۱۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۴۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۷.

**احمد - (ابن سقّا)**
(م ۶۱۳ هـ / ۱۲۱۶ م)

احمد بن علی بن مسعود بن سقّا. ادیب، نحوی. از شاگردان ابن الخشاب، از آثارش: مراح الارواح در علم صرف.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۹۳ / روضات الجنّات ۱: ۱۸۱ / ریحانة الادب ۷: ۵۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۳۹.

**احمد - طَبرسی**
(م حدود ۶۲۰ هـ / ۱۲۲۳ م)

ابومنصور، احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی، (شیخ طبرسی). عالم امامی، فقیه، متکلّم، محدّث، مورّخ. متولّد در ساری مازندران، معاصر با ابوالفتوح رازی و فضل بن حسن طبرسی. با دو واسطه از شیخ طوسی روایت می کند. شهید اوّل در کتاب غایة المراد فتاوی و اقوال وی را بسیار نقل می کند. از آثارش: الاحتجاج علی اهل الحجاج - ط، تاریخ الأئمة، فضائل الزهراء، الکافی در فقه.

الاعلام ۱: ۱۶۹ / الذریعه ۱۴: ۲۲۶ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۸ / الکنی والالقاب ۲: ۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۶ / معجم المؤلفین ۲: ۲۵.

**احمد - بُونی**
(م ۶۲۲ هـ / ۱۲۲۵ م)

ابوالعباس، احمد بن علی بن یوسف بونی [۱]، قرشی، (محیی الدین، شریف الدین). عالم و مؤلف در علم حروف و اعداد. اصلاً از مغرب، متوفّی در قاهره. از آثارش: مفاتیح اسرار الحروف، مصابیح انوار الظروف، شمس المعارف الکبری - ط.

الاعلام ۱: ۱۶۹ / الذریعه ۱۴: ۲۲۶ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۸ / الکنی والالقاب ۲: ۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۶: ۱۲۲ / معجم المؤلفین ۲: ۲۵

**احمد - مهلبی**
(۵۶۷-۶۴۴ هـ / ۱۱۷۱-۱۲۴۶ م)

ابوالعباس، احمد بن علی بن معقل، ازدی، مهلبی، حمصی، (عزّالدین). فاضل امامی، ادیب، نحوی، عروضی. ساکن حلّه و بعلبک، متوفّی در دمشق. از آثارش: نظم الایضاح، نظم التکلمة که نظمی از دو کتاب ابوعلی فارسی است.

اعیان الشیعه ۳: ۴۹ / الذریعه ۲۴: ۱۹۹ / ریحانة الادب ۶: ۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۴۰ / معجم المؤلفین ۲: ۲۴.

**احمد - مالقی**
(م ۶۴۵ هـ / ۱۲۴۷ م)

ابوجعفر، احمد بن علی بن محمّد مالقی، انصاری، (فخّام) [۱]. نحوی، لغوی، قاری. از ابن ابی الاحوص و ابن الطباع و دیگران احادیث بسیاری نقل کرده است.

روضات الجنّات ۱: ۳۱۶ / ریحانة الادب ۵: ۱۵۵.

**احمد - (ابن ساعاتی)**
(م ۶۹۴ [۱] هـ / ۱۲۹۵ م)

ابوالعبّاس، احمد بن علی بن تغلب بعلبکی، بغدادی. (مظفرالدین). فقیه حنفی، اصولی، ادیب. متولّد در بعلبک، ساکن بغداد. وی در مدرسهٔ مستنصریه تدریس می کرد. و پدرش ساعت سر در آن مدرسه را ساخت، لذا به ساعاتی مشهور شد. از آثارش: مجمع البحرین - خ، البدیع در فقه، شرح مجمع البحرین - خ.

الاعلام ۱: ۱۷۰ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۶۱۹ / روضات

---

۱. منسوب به بونه شهری ساحلی در آفریقا.

۱. روضات الجنّات: فخام.

۲. سال ۶۹۶ هـ نیز روایت شده است.

الجنّات ۱: ۳۲۵ / ریحانة الادب ۷: ۵۵۷ / الکنی والالقاب ۱: ۳۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۶، «ابن ساعاتی» ۳۱۷ / معجم المؤلفین ۲: ۴.

## احمد - (ابن فصیح)

(۶۸۰-۷۵۵ هـ / ۱۲۸۱-۱۳۵۴ م)

ابوطالب، احمدبن علی بن احمد همدانی، کوفی، (فخرالدین). عالم حنفی، فقیه، شاعر. متولد در کوفه، ساکن در بغداد و دمشق، متوفی در دمشق. در آنجا به افتاء و تدریس اشتغال داشت. از آثارش: نظم السراجیة در فرائض، نظم الکنز در فقه، نظم المنار در اصول فقه.

الاعلام ۱: ۱۷۱ / ریحانة الادب ۸: ۱۳۹ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱۸.

## احمد - (ابن مسعود)

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

احمدبن علی بن مسعود. عالم در علم صرف. از آثارش: مراح الارواح - ط که بر این کتاب چندین شرح نوشته شده و ازجمله محمودبن احمد عینی (م ۸۵۵ هـ) شرحی به نام «شرح مصنفک» تألیف کرده است.

ریحانة الادب ۸: ۲۰۵.

## احمد - سُبکی

(۷۱۹-۷۶۳ هـ / ۱۳۱۹-۱۳۶۲ م)

ابوحامد، احمدبن علی بن عبدالکافی سبکی، (بهاء الدین). فقیه شافعی، اصولی، ادیب. نزد پدرش علی سبکی و رشیدی و ابوحیّان شاگردی کرد، مدّتی در شام به قضاوت پرداخت، سپس به مکهٔ معظمه رفته و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: عروس الافراح، شرح الحاوی الصغیر، شرح مطوّل علی مختصر ابن الحاجب و مقداری شعر.

الاعلام ۱: ۱۷۱ / روضات الجنّات ۱: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۲: ۴۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۳۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲.

## احمد - قَلْقَشَنْدی

(۷۵۶-۸۲۱ هـ / ۱۳۵۵-۱۴۱۸ م)

ابوالعباس، احمدبن علی بن احمد فزاری، قلقشندی، (شهاب الدین). فقیه شافعی، ادیب. متولّد در قلقشندهٔ مصر، متوفی در قاهره. از آثارش: صُبح الأعشی فی قوانین الانشاء - ط، نهایة الارب فی معرفة قبائل العرب - و ضوء الصُّبح المسفر - ط.

الاعلام ۱: ۱۷۲ / ریحانة الادب ۴: ۴۸۴ / شدالازار ۴۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۴۴ / معجم المؤلفین ۱: ۳۱۷.

## احمد - (ابن عِنَبة)

(۷۴۸-۸۲۸[1] هـ / ۱۳۴۷-۱۴۲۵ م)

احمدبن علی بن حسن حسنی، داودی، (جمال الدین). نسبت شناس امامی که به عنوان بزرگترین نسّابه طالبی شهرت و اعتبار دارد. متوفّی در کرمان. نسبش به امام حسن مجتبی (ع) می‌رسد. داماد ابن معیّه و از شاگردان احمدبن محمّد عبیدی نسب شناس بود. از آثارش: عمدة الطالب فی أنساب آل ابی طالب معروف به «الکبری» که تألیف آن در ۸۱۴ هـ به پایان رسیده است، کتاب فی الانساب، بحر الانساب فی نسب بنی‌هاشم.

الاعلام ۱: ۱۷۲ / اعیان الشیعه ۳: ۴۰ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۴۲ / الذریعه ۲: ۳۷۵، ۳: ۴۲۴ / ریحانة الادب ۸: ۱۲۷ / طبقات اعلام الشیعه «قرن نهم»: ۱۱ / الکنی والالقاب ۱: ۳۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۴۱۸ / معجم المؤلفین ۲: ۶.

## احمد - مَقریزی

(۷۶۹[2]-۸۴۵ هـ / ۱۳۶۷-۱۴۴۱ م)

ابوالعباس، احمدبن علی بن عبدالقادر حسینی، عبیدی، (ابن المقریزی، تقی الدین، شهاب الدین). محدّث، مورّخ. اصلاً از بعلبک، متولّد و متوفی در قاهره. نخست حنفی مذهب بوده، سپس به مذهب شافعی گرویده، آنگاه عزلت اختیار کرده و به تألیف

---

۱. سال ۸۲۵ هـ نیز روایت شده است.

۲. سال ۷۶۶ هـ نیز نوشته اند.

پرداخته است. از آثارش: المواعظ والاعتبار بذکر الخطط والآثار - ط معروف به خطط مقریزی، السلوک فی معرفة دول الملوک - خ، تاریخ الأقباط - ط.

الاعلام ۱: ۱۷۳ / ریحانة الادب ۵: ۳۷۴ / الکنی والالقاب ۳: ۲۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۳۷ / معجم المؤلفین ۱: ۱۱.

## احمد - (ابن حَجَر عَسْقَلانی)

(۷۷۳-۸۵۲ هـ / ۱۳۷۲-۱۴۴۹ م)

ابوالفضل، احمدبن علی بن محمّد کنانی، عسقلانی، (شهاب الدین). شافعی، محدّث، مورّخ، ادیب، شاعر. اصلاً از عسقلان فلسطین، متولّد و متوفی در قاهره. در نه سالگی قرآن را حفظ کرد، به عربستان و یمن و دیگر شهرهای آن دیار مسافرت نمود. در بیست سالگی به دنبال علم حدیث رفت و نزد زین الدین عراقی آن را بیاموخت، همچنین ازمحضر عزالدین بن جماعه نیز بهرهٔ فراوان برد. از جوانی به ریاست مدرسه، به منصب قضاوت نایل شد. سپس ریاست علمی و اداری خانقاه بَیبَرسیّه به او تفویض گردید و سی و یک سال در این سمت بود. علاوه بر اینها، از سال ۸۱۱ هـ تا پایان عمر، مفتی دارالعدل بود و واعظ و امام مسجد ازهر و مسجد عمرو بود. از شاگردان وی سماوی است که احوال استاد را در کتابی به نام «الجوهر والدرر فی ترجمهٔ شیخ الاسلام ابن حجر» نگاشته است. شهرت ابن حجر در تألیف متعدّد وی پیرامون علم حدیث و شاخه‌های آن است. از آثارش: لسان المیزان - ط، تعریف اهل التقدیس - فتح الباری - ط در شرح صحیح بخاری، تهذیب التهذیب - ط، الدرر الکامنة فی اعیان المأة الثامنة - ط، تعداد تألیفات وی را تا یکصد و پنجاه کتاب نوشته‌اند.

الاعلام ۱: ۱۷۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۹۳ / روضات الجنات ۱: ۳۴۵ / ریحانة الادب ۷: ۴۷۰ / الکنی والالقاب ۱: ۲۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۳۴ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰ / یادداشتهای قزوینی ۹۲۷.

## احمد - مزجاجی

(۸۹۷-۹۶۴ هـ / ۱۴۹۲-۱۵۵۷ م)

ابوالعباس، احمدبن علی مزجاجی، (شهاب الدین). حنفی، عارف، صوفی، حافظ قرآن. حدیث و کلام و فقه و اصول را از ابن الدّیبع فراگرفت، و از دست پدرش خرقهٔ تصوّف پوشید.

ریحانة الادب ۵: ۲۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا «مزجاجی» ۲۵۹.

## احمد - شنّاوی

(۹۷۵-۱۰۲۸ هـ / ۱۵۶۷-۱۶۱۹ م)

ابوالمواهب، احمدبن علی بن عبدالقدّوس، (ابن عبدالقدّوس). عالم، ادیب، صوفی. منتسب به قریهٔ شنّو در غرب مصر، درگذشته در مدینه. از آثارش: الاقلید الفرید فی تجرید التوحید، الارشاد الی سبیل الرشاد، التأصیل والتفصیل و مقداری از شعر.

الاعلام ۱: ۱۷۴ / ریحانة الادب ۸: ۱۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۲۶ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲.

## احمد - مَنینی

(۱۰۸۹-۱۱۷۲ هـ / ۱۶۷۸-۱۷۵۹ م)

ابوالنجّاح، احمدبن علی بن عمر منینی، (شهاب الدین). عالم حنفی، محدّث، شاعر. متولّد در منین از توابع دمشق، در سیزده سالگی به دمشق رفت و نزد شیخ عبدالغنی نابلسی شاگردی نمود، و پس از طی مراتب عالی علمی به تدریس در جامع اموی و عادلیهٔ کبری مشغول شد. و در همانجا درگذشت. از آثارش: الاعلام بفضائل الشام - ط، الفتح الوهبی - ط درشرح تاریخ ابونصر عتبی، الفتح القریب - خ.

الاعلام ۱: ۱۷۵ / ریحانة الادب ۶: ۲۱ / الکنی والالقاب ۳: ۲۱۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵.

## احمد - طسوجی

(۱۲۲۹-۱۲۵۸ هـ / ۱۸۱۳-۱۸۴۲ م)

آقا احمدبن علی اشرف بن احمد طسوجی. فاضل، شاعر. متولّد و بزرگ شده در کربلا. در سال ۱۲۵۴ هـ برای تحصیل علم به اصفهان رفت و در سال ۱۲۵۷ به نجف رفته از محضر درس شیخ مرتضی

انصاری بهره‌مند شد. وی در ماجرای نجیب پاشا در کربلا کشته شد. از آثارش: حواشی بر ریاض، دیوان شعر، کتابی به طرز کشکول.

اعیان الشیعه ۳: ۳۹ / ریحانة الادب ٤: ٥٦ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۹۷ / مکارم الآثار ۳: ۸۵۹.

## احمد - کاشف الغطاء

(۱۲۵۹-۱۳۳٤ هـ / ۱۸۷۸-۱۹۲۶ م)

احمدبن علی بن محمّد رضاجناجی. عالم امامی، مجتهد، فقیه. متولّد در نجف، متوفی در بغداد، مدفون در نجف. نزد حاج آقا رضا همدانی و آخوند خراسانی و سید محمد کاظم یزدی علم آموخت. از آثارش: أحسن الحدیث فی الوصایا و المواریث - ط، سفینة النجاة - ط، قلائدالدرر فی مناسک من حج واعتمر - ط.

الاعلام ۱: ۱۷۶ / اعیان الشیعه ۳: ٤۹ / الذریعه ۱: ۲۸۷ / ریحانة الادب ٥: ۲۳ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۹.

## احمد - اَقْفَهسی

(۷۵۰-۸۰۸ هـ / ۱۳٤۹-۱٤۰۵ م)

ابوالعباس، احمدبن عمادبن محمّد[1] اقفهسی، (ابن عماد، شهاب‌الدین). فقیه شافعی، فاضل. متولّد در مصر. از آثارش: کشف الاسرارعماخفی علی الأفکار- ط، التعقبات علی المهمات للاسنوی، التبیان فی آداب حملة القرآن.

الاعلام ۱: ۱۷۸ / ریحانة الادب ۱: ۱٦٥ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲٤٦ / معجم المؤلفین ۲: ۲٦.

## احمد - خَصّاف

(۱۸۱-۲٦۱ هـ / ۷۹۷-۸۷٥ م)

ابوبکر، احمدبن عمر، یا عمروبن مُهَر یا مُهَیر شیبانی. عالم حنفی، فقیه، فرضی، محدّث. ساکن ومتوفّی در بغداد. با دو واسطه از ابوحنیفه روایت کرده است. از نزدیکان مهتدی خلیفه بود و کتاب «الخراج» را برای او تألیف کرد از آثارش:

۱. الاعلام: احمدبن عمادبن یوسف.

الاحکام الاوقاف - ط، الحیل - ط، الوصایا.

الاعلام ۱: ۱۷۸ / ریحانة الادب ۲: ۱۳٦ / الفهرست ابن الندیم ۲٥۹ / الکنی والالقاب ۲: ۲۰٦ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲٤۹ / معجم المؤلفین ۲: ۳٥.

## احمد - (ابن سُرَیج)

(۲٤۹-۳۰٦[1] هـ / ۸٦۳-۹۱۸ م)

ابوالعباس، احمدبن عمربن سُرَیج، (بازاشهب). عالم شافعی، فقیه، محدّث. متولّد ومتوفی در بغداد. در جوانی در شیراز قضاوت می کرد. استاد اصلی او عثمان بن سعید انماطی (م ۲۸۸ هـ) بود. وی را پس از صحابهٔ خاص شافعی بزرگترین عالم فرقهٔ شافعی دانسته‌اند و برخی او را از مُزَنی برتر شمرده‌اند. به روایتی ابن سریج بیش از ٤۰۰ تألیف داشته است. از آثارش: المختصر فی الفقه، الغُنَیه فی الفروع، العین والدین، الفرائض.

الاعلام ۱: ۱۷۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ٦۲٦ / روضات الجنّات ۱: ۲۰٦ / ریحانة الادب ۱: ۲۲۰ / الفهرست ابن الندیم ۲٦٦ / الکنی والالقاب ۱: ۳۰٦ / معجم المؤلفین ۲: ۳۱.

## احمد - نظامی عروضی

(م ٥٦۰ هـ / ۱۱٦٥ م)

احمدبن عمربن ابوالحسن علی مکی، نظامی، عروضی، سمرقندی، (نجم‌الدین، نظام‌الدین، نظامی عروضی). شاعر، عروضی، منجّم. مدّاح علاءالدین تکش خوارزمشاه و سپس مدّاح پادشاهان غور بوده است. در علم عروض تبحّر داشت و به همین علّت به عروضی شهرت یافت. از شاگردان امیر معزّی و مصاحب با حکیم عمرخیام ونظامی گنجوی بود. از آثارش: چهار مقاله - ط، که به چهارمقالهٔ عروضی مشهور است. مجمع النوادر به فارسی، ویس و رامین، دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۹۰ / الذریعه ۹: ۱۲۰۷، ٥: ۳۱٤ / ریحانة الادب ٦: ۲۱۰ / فرهنگ سخنوران ٦۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲٤۹ / نزهة المجالس ۹٤ / یادداشتهای قزوینی ۱۹۱٦.

۱. سال ۳۰٥ هـ نیز روایت شده است.

## احمد - نجم الدين كبرى
(۵۴۰-۶۱۸ هـ / ۱۱۴۵-۱۲۲۱ م)

ابوالجناب[1]، احمدبن عمربن محمّد صوفی، خیوقی، خوارزمی، (نجم الدن، طامة الکبری). فقیه، صوفی، محدّث، مفسّر. در خیوق خوارزم متولد شد و در همان جا به دست مغولان به قتل رسید. سلسلهٔ کبرویه از سلاسل صوفیه به او منسوب است. اصول تصوّف و طریقت را از باباخرج تبریزی و شیخ اسماعیل قصری و دیگر مشایخ وقت اتخاذ کرده و ازجمله مریدان وی نجم الدین رازی و سعدالدین حموئی و سیف الدین باخزری بوده‌اند. از آثارش: رسالة الخائف الهائم عن لومة اللائم در طریقت، فواتیح الجمال به فارسی، تفسیر قرآن کریم، دیوان نجم کبری.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۱۵ / جشن نامه ۴۸ / الذریعه ۹: ۱۱۷۵ / روضات الجنّات ۱: ۲۹۵ / ریحانة الادب ۶: ۱۴۳ / شدالازار ۶۸ و ۳۵۳ / فرهنگ سخنوران ۵۹۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۴۰ / فهرست مشترک ۴: ۲۶۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا « نجم الدین » ۳۶۵ / معجم المؤلفین ۲: ۳۴ / نزهة المجالس ۱۲۸ / یادداشتهای قزوینی ۱۸۹۳.

## احمد - قرطبی
(۵۷۸-۶۵۶ هـ / ۱۱۸۲-۱۲۵۸ م)

ابوالعباس احمدبن عمربن ابراهیم انصاری، مرسی، قرطبی، (جمال الدین، ابن المزین، شیخ المحدّثین). فقیه مالکی، محدّث. متولد در قرطبه، ساکن و متوفی در اسکندریه. از آثارش: مختصر الصحیحین، المفهم در شرح کتاب مسلم، کشف القناع عن حکم الوجد والسماع.

الاعلام ۱: ۱۷۹ / ریحانة الادب ۴: ۴۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا « ابوالعباس » ۵۷۲ / معجم المؤلفین ۲: ۲۷.

## احمد - مُزَجّد
(۸۴۷-۹۳۰ هـ / ۱۴۴۳-۱۵۲۴ م)

ابوالسّرور، احمدبن عمربن محمّد مذحجی، سیفی، مرادی، زبیدی، (صفی الدّین، شهاب الدّین، علّامهٔ زبیدی). فقیه شافعی، شاعر. متولّد و بزرگ شده و متوفی در زبید. در عدن و دیگر بلاد یمن قاضی بوده است. از آثارش: تجرید الزّوائد و تقریب الفوائد. خ، منظومة الارشاد، العباب المحیط بمعظم نصوص الشافعی والأصحاب. خ، در فقه.

الاعلام ۱: ۱۸۱ / ریحانة الادب ۵: ۲۹۷ / معجم المؤلفین ۲: ۳۴.

## احمد - اخفش
(م قبل از ۲۵۰ هـ / ۸۶۴ م)

ابوعبدالله، احمدبن عمران بن سلامه. نحوی، لغوی، شاعر. متولد در شام، تحصیل کردهٔ در عراق. در مدح اهل بیت اشعار زیادی سروده است. از آثارش: غریب الموطّأ، مقداری شعر.

اعیان الشیعه ۳: ۵۴ / تاریخ التراث ۸: ۴۶۵ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۳۳۱ / روضات الجنّات ۱: ۱۹۶ / ریحانة الادب ۱: ۸۹ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۲۴۷ / معجم المؤلفین ۲: ۳۵.

## احمد - بزاز
(۲۱۰-۲۹۲ هـ / ۸۲۵-۹۰۵ م)

ابوبکر، احمدبن عمروبن عبدالخالق بصری. فقیه اهل بیت، محدّث. متولّد در بصره، متوفّی در رمله. جهت کسب و بازگویی حدیث به اصفهان، بغداد، مصر، مکّه و رمله سفر کرد. از آثارش: شرح موطّأ مالک، مسند البزاز.

الاعلام ۱: ۱۸۲ / تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ۳۱۶ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۷ / معجم المؤلفین ۲: ۳۶.

## احمد - ( ابن ابی عَاصِم)
(۲۰۶-۲۸۷ هـ / ۸۲۲-۹۰۰ م)

ابوبکر، احمدبن عمروبن ابی عاصم ضحّاک، حافظ، شیبانی. محدّث نامی، فقیه ظاهری مذهب، متولّد در بصره، سالهای ۲۶۹ تا ۲۸۲ هـ در اصفهان قضاوت می کرد. برای استماع حدیث سفرهای زیادی کرد و حدود ۳۰۰ تصنیف داشت، که در فتنه‌ای در

---
[1]. معجم المؤلفین: ابوالجنان.

بصره به یغما رفت و نابود شد ولی او پنجاه هزار حدیث در خاطرش محفوظ داشت. از آثارش: المسند الکبیر، حدود ۵۰ هزار حدیث، الدیات. ط، الآحاد والمثانی شامل حدود ۲۰ هزار حدیث.

الاعلام ۱: ۱۸۱ / ریحانة الادب ۴: ۷ / الکنی والالقاب ۲: ۴۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۴۹ / معجم المؤلفین ۲: ۳۶.

## احمد - اشعری

(زنده در ۲۰۳ هـ / ۸۱۹ م)

ابوجعفر، احمدبن عیسی[1] بن عبدالله اشعری قمی، عالم امامی، فقیه. فیض حضور امام رضا (ع) وامام جواد (ع) وامام هادی (ع) و امام حسن عسکری (ع) را داشته است. وی شیخ اهل قم و رئیس مذهبی ایشان بوده است. از آثارش: کتاب التوحید، فضل النبی (ص)، کتاب المکاسب.

اعیان الشیعه ۳: ۱۴۴ / الذریعه ۴: ۴۷۷، ۱۶: ۲۵۷ / ریحانة الادب ۱: ۱۳۰ / الفهرست ابن الندیم ۲۷۸ / الفهرست الطوسی ۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا «اشعری» ۲۶۵۹ / معالم العلماء ۲۴ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۲.

## احمد - خرّاز

(م ۲۸۶[2] هـ / ۸۹۹ م)

ابوسعید، احمدبن عیسی بغدادی، (سیدالعارفین، قمرالصوفیه). از اکابر صوفیه و از نزدیکان جنید بغدادی. وی بغدادی‌الاصل است و به محبّت صوفیان به مصر رفته و در مکّه مجاور شده است نزد محمدبن منصور طوسی شاگردی کرد و با ذوالنون مصری و ابوعبید بصری و سری سقطی و بشرحافی هم صحبت بوده است. چهار تألیف در تجرید داشته است. از آثارش: کتاب السر، گاهی مفاهیم این کتاب را به کفر و الحاد نسبت داده‌اند.

تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۱۲۷ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۲۴۶ / رسالهٔ قشیریه ۶۲ / ریحانة الادب ۳: ۱۳۴ / طبقات الصوفیه ۱۵۹ / شدالازار ۱۸ / الطبقات الکبری ۱: ۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۵۰ / معجم المؤلفین ۲: ۳۸ / نفحات الانس ۷۳.

## أحمد - (ابن قَلُّوبی)

(۶۲۷-۶۸۹ هـ / ۱۲۳۰-۱۲۹۰ م)

احمدبن عیسی بن رضوان کنانی، عسقلانی، (کمال‌الدین). فقیه شافعی، اصولی، قاضی. از آثارش: شرح التنبیه ابواسحاق شیرازی در فقه شافعی، نهج الوصول فی علم الاصول، المقدمة الاحمدیة فی الاصول العربیة.

ریحانة الادب ۸: ۱۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۵۰ / معجم المؤلفین ۲: ۳۸.

## احمد - (ابن فارس)

(۳۲۹-۳۹۵ هـ / ۹۴۱-۱۰۰۴ م)

ابوالحسین، احمدبن فارس بن زکریا قزوینی، رازی. لغوی، نحوی، ادیب، شاعر. قزوینی‌الاصل، ساکن همدان، متوفی در ری. در قزوین نزد علی بن ابراهیم قطّان شاگردی کرد و در زنجان نزد ابوبکر احمدبن خطیب حضور یافت. صاحب بن عباد وبدیع الزمان همدانی شاگرد وی بودند و صدوق از او روایت می کند. ابتدا شافعی مذهب بود و پس از رفتن به ری مالکی شد. حدود چهل کتاب کوچک و بزرگ تألیف کرده. از آثارش: المجمل اللغة. خ، مقاییس اللغة. ط، الصاحبی. ط.

الاعلام ۱: ۱۸۴ / اعیان الشیعه ۳: ۶۰ / التدوین ۲: ۲۱۵ / تاریخ التراث ۸: ۳۷۷ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۵۱ / الذریعه ۱: ۸۱، ۲۰: ۵۱، ۲۲: ۱۵، ۱: ۳۶۱ / روضات الجنات ۱: ۲۳۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۳۴ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۳۷ / الفهرست الطوسی ۳۶ / الکنی والالقاب ۱: ۳۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۵۰ / معالم العلماء ۲۱ / معجم المؤلفین ۲: ۴۰.

## احمد - (ابن ابی دُواد)

(۱۶۰-۲۴۰ هـ / ۷۷۷-۸۵۴ م)

ابوعبدالله، احمدبن ابی دُواد فرج بن جریرایادی. از قضات مشهور معتزلیان، متولّد در قنسرین یا بصره، متوفی در بغداد. در زمان خلفای عباسی دارای نفوذ سیاسی بسیار بود، معتصم خلیفه وی را به منصب

---

۱. الفهرست و معجم المؤلفین: احمدبن محمدبن عیسی.

۲. ۲۷۷ هـ نیز نوشته شده است.

قاضی القضاتی گماشت، وی با مخالفان مذهب معتزله به شدت مبارزه می کرد، در همین رابطه به دستور وی احمدبن حنبل را تازیانه زدند.

الاعلام ۱: ۱۲۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۴۱ / الفهرست ابن الندیم ۲۱۲ / الکنی والالقاب ۲: ۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۲۸۷، ۱۱۱۲.

## احمد - باکُثیر

(م ۱۰۴۷ هـ / ۱۶۳۷ م)

احمدبن فضل بن محمد باکثیر مکّی. ادیبِ شافعی، در نجوم نیز تبحّر داشت. درمکّه در گذشت. از آثارش: حسن المآل فی مناقب الآل، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۳: ۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۰۶ / الکنی والالقاب ۱: ۲۲۳ / معجم المؤلفین ۲: ۴۶.

## احمد - (ابن فهد)

(زنده در ۸۴۱ هـ / ۱۴۳۷ م)

احمدبن فهدبن حسن احسائی، مقری، (شهاب الدین). عالم امامی، فقیه. نزد شیخ احمدبن المتوج بحرانی آموزش دیده است. از آثارش: خلاصة التنقیح فی مذهب الحق الصحیح.

اعیان الشیعه ۳: ۶۶ / الذریعه ۷: ۲۲۲ / روضات الجنات ۱: ۷۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۴ / طبقات اعلام الشیعه «قرن نهم» ۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۵۵ / معجم المؤلفین ۲: ۴۶.

## احمد - (ابن ابی اُصَیبِعه)

(۵۹۶-۶۶۸ هـ / ۱۲۰۰-۱۲۷۰م)

ابوالعباس، احمدبن قاسم بن خلیفه خزرجی، (موفق الدین). پزشک، مورّخ. متولّد در دمشق، ساکن قاهره، متوفّی در شام. نزد ابن بیطار گیاهشناسی، ونزد پدرش و رحبی طبّ را آموخت. در بیمارستان نوری دمشق و بیمارستان ناصری قاهره خدمت کرد. از آثارش: عیون الأنباء فی طبقات الأطباء - ط، معالم الأمم، ادویهٔ مرکّبه، مقداری شعر.

الاعلام ۱: ۱۸۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۳۸۶ / روضات الجنات ۱: ۳۱۳ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۵۵ / معجم المؤلفین ۲: ۴۷ / یادداشتهای قزوینی ۷۵.

## احمد - منوچهری

(م ۴۳۲ هـ / ۱۰۴۱ م)

ابوالنجّم، احمدبن قوص[1] بن احمد منوچهری، دامغانی. شاعر. متولّد در دامغان، متوفّی در غزنه. وی شاعر دربارِ فلک‌المعالی منوچهربن قابوس بود، سپس به دربار سلطان محمود غزنوی و نیز پسرانش محمّد و مسعود راه یافت. از آثارش: دیوان اشعار که هدایت آن را گرد آورده و نزدیک به چهارهزار بیت است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۲ / الذریعه ۹: ۱۱۱۳ / ریحانة الادب ۶: ۱۹ / فرهنگ سخنوران ۵۷۰ / الکنی والالقاب ۳: ۲۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۵۶ / نزهة المجالس ۳۳ / یادداشتهای قزوینی ۱۸۵۶.

## احمد - (ابن قَسِیّ)

(م ۵۴۵[2] هـ / ۱۱۵۰ م)

ابوالقاسم، احمدبن قسی[3] اندلسی. صوفی، شورشی، اصلاً از روم، ساکن شِلب، متوفی در اطراف شلب. یکی از شورشیانی بود که در تسریع سقوط سلسلهٔ مرابطان اسپانیا نقش مهمی داشتند. صحنهٔ اقدامات وی در جنوب پرتغال کنونی مخصوصاً در شِلب پایتخت قدیم این نواحی بود. وی تا به آنجا پیش رفت که ادعای امامت کرد و گروهی را پیرامون خویش گرد آورد که این کار از سال ۵۳۷ هـ تا ۵۴۵ هـ به طول انجامید، و بالاخره هم در رابطه با اقدامات سیاسیش توسّط مردم شِلب کشته شد. از آثارش: خلع النعلین که ابن عربی شرحی بر این کتاب نوشته است.

الاعلام ۱: ۱۱۳/ دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۸۹/ ریحانة الادب ۸: ۱۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا «ابن قسی» ۳۴۰/ معجم المؤلفین ۲: ۵۱.

## احمد - کاشانی

(م ۱۲۲۸ هـ / ۱۸۱۳ م)

میرزا احمد کاشانی، (صبور). شاعر، خطّاط.

---

۱. احمدبن یعقوب و احمدبن عوض نیز نوشته شده است.

۲. الاعلام: ۵۴۶ هـ.

۳. الاعلام و دانشنامه ایران و اسلام: احمدبن حسین.

برادرزادهٔ فتحعلی خان صبا بود. در قلعهٔ ارکوان نزدیک رود ارس به دست سربازان روسی کشته شد. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۵۹۷ / ریحانة الادب ۳: ۴۱۵ / فرهنگ سخنوران ۳۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا «صبور» ۱۳۷ / مکارم الآثار ۳: ۸۳۶.

## احمد - (ابن کامل)

(۲۶۰-۳۵۰[۱] هـ / ۸۷۴-۹۶۱ م)

ابوبکر، احمد بن کامل بن خلف بغدادی شَمَری. عالم در علوم قرآن، قاضی، مورّخ، ادیب. متولّد در بغداد. شاگرد محمد بن جریر طبری. وی مدّتی در کوفه قاضی بود. از آثارش: غریب القرآن، موجز التأویل عن حکم التنزیل، المختصر فی الفقه، کتاب الشعر.

الاعلام ۱: ۱۹۰ / ریحانة الادب ۸: ۱۶۶ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۳۹ / الفهرست ابن الندیم ۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۵۷ / معجم المؤلفین ۲: ۵۲.

## احمد - ارسنجانی

(م ۱۲۷۴ هـ / ۱۸۵۷ م)

ملّا احمد بن میرزا کرَم علی ارسنجانی، فاضل، عارف. اصلاً از مازندران، ساکن ارسنجان و سپس شیراز، متوفّی در همان جا، مدفون در دارالسلام شیراز. از آثارش: کتاب مثنوی شوریده، جواب سؤالات متفرقه.

ریحانة الادب ۱: ۱۰۶ / مکارم الآثار ۶: ۲۰۶۴.

## احمد - (ابن کلیب)

(م ۴۲۶ هـ / ۱۰۳۵ م)

احمد بن کلیب. ادیب، شاعر، نحوی. متولّد در اندلس. در میان اشعار، او مدایح اسلم بن عبدالعزیز که فرد مورد علاقهٔ وی بوده مشهورتر است. محمد بن حسن مذحجی دربارهٔ ابن کلیب حکایاتی نوشته و از اشعار وی نقل کرده است.

ریحانة الادب ۸: ۱۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۵۷.

---

۱. بنا به روایتی: ۳۵۵ هـ.

## احمد - مجتهد

(م ۱۲۶۵ هـ / ۱۸۴۹ م)

احمد بن لطفعلی خان بن محمد صادق آذربایجانی، مغانی، تبریزی عالم امامی، فقیه، ادیب. متولّد ومتوفی در تبریز، مدفون در نجف. در جوانی از دیوانیان بود، ولی پس از مدتی کناره گرفت و به تحصیل علم پرداخت. به اصفهان و کربلا و نجف رفت، تحصیلات عالیه را در خدمت آقا سید علی طباطبایی تمام کرد و به درجهٔ اجتهاد رسید. و چون به تبریز بازگشت مرجعیّت و ریاست یافت. وی حکم به تکفیر شیخیه داد که حکم مذکور باعث درگیریهایی در تبریز شد. از آثارش: منهج الرشاد فی شرح الارشاد، در شرح ارشاد الاذهان علامهٔ حلّی.

اعیان الشیعه ۳: ۶۹ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۲۹۰ / الذریعه ۲۳: ۱۸۷ / ریحانة الادب ۵: ۱۷۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۰۲ / معجم المؤلفین ۲: ۵۴ / مکارم الآثار ۵: ۱۷۹۰.

## احمد - فَرغانی

(زنده در ۲۱۸ هـ[۱] / ۸۳۳ م)

ابوالعبّاس، احمد بن محمد بن کثیر فرغانی. از مشاهیر منجّمین. معاصر با مأمون عبّاسی بوده و به فرمان او رصدخانه‌ای در بغداد تأسیس کرده است. از آثارش: المدخل الی علم هیأة الأفلاک و حرکات النجوم.

ریحانة الادب ۴: ۳۳۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۵.

## احمد - بَزَنطی

(م ۲۲۱ هـ / ۸۳۶ م)

ابوجعفر، احمد بن محمد بن ابی نصر کوفی، سکّونی. از علمای شیعه، محدّث. از اهالی کوفه. از اصحاب موسی بن جعفر (ع) بود و نزد امام رضا (ع) و امام جواد (ع) احترام داشت. از آثارش: کتاب الجامع، کتاب النّوادر، کتاب المسائل.

الاعلام ۱: ۱۹۲ / اعیان الشیعه ۳: ۱۴۰ / الذریعه ۲۴: ۳۲۱

---

۱. ریحانة الادب: زنده در ۲۴۷ هـ.

/ رجال الطوسی ۳۴۴ / رجال الکشی ۳۷ / رجال النجاشی ۵۴ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۷ / الفهرست ابن الندیم ۲۷۶ / الفهرست الطوسی ۱۹ / الکنی والالقاب ۲: ۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۸ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۴.

## احمد - (ابن فُلیته)

(م ۲۳۱ هـ / ۸۴۶ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن علی یمنی. ادیب. اهل یمن. از آثارش: رشدُاللّبیب الی معاشرة الحبیب.

ریحانة الادب ۸: ۱۶۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۶.

## احمد - (ابن حَنْبَل)

(۱۶۴-۲۴۱ هـ / ۷۸۰-۸۵۵ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمّدبن حنبل شیبانی، مروزی، بغدادی. متکلّم، فقیه، محدّث. وی یکی از چهار مذهب بزرگ تسنن یعنی مذهب حنبلی را تأسیس کرد و از شخصیتهای مشهور اسلامی به شمار می‌رود. در بغداد متولد شد و پس از فراگرفتن لغت و فقه و حدیث زندگی خود را وقف تحصیل علم حدیث نمود. مسافرتهای زیادی در این راه انجام داد و پنج بار به سفر حج رفت و ازمحضر استادانی چند بهره‌مند شد که ازجمله سفیان‌بن عُیَیْنَه (م ۱۹۸ هـ) و عبدالرحمان بن مهدی بصری (م ۱۹۸ هـ) و جرّاح کوفی (م ۱۹۷ هـ) بوده‌اند. از زمانی که مأمون به حمایت از عقاید معتزله برخاست تا جلوس متوکل (۲۳۲ هـ) ابن حنبل دوران بسیار سختی را گذراند، تازیانه خورد و به زندان افتاد. و پس از جلوس متوکل بود که ازوی قدردانی شد و او مجالی برای تدریس و تألیف یافت. ابن حنبل در ۷۵ سالگی دربغداد در گذشت و درمیان احساسات پرشور مردم در قبرستان شهدا به خاک سپرده شد و گور او به صورت یکی از زیارتگاههای پر رفت و آمد درآمد. از تألیفاتش: المسند. ط (مجموعه حدیث)، الناسخ والمنسوخ، الردّ علی من ادّعی التناقض فی القرآن، الأشربة. خ، کتاب الصلوة.

الاعلام ۱: ۱۹۲ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۹ / تذکرة الاولیاء ۱: ۲۱۴ / حلیة الاولیاء ۹: ۱۶۱ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۲۴۰ / روضات الجنات ۱: ۱۸۴ / ریحانة الادب ۷: ۴۸۳ / شدالازار ۱۲ / کشف

المحجوب ۱۴۵ / الکنی والالقاب ۱: ۲۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۹۱ / معجم المؤلفین ۲: ۹۶.

## احمد - جَهْمی

(زنده در ۲۴۷ هـ / ۸۶۱ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمّدبن حمید عدوی، قرشی. نسب‌شناس، ادیب، شاعر. وی اصلاً ازمردم حجاز بوده ولی در عراق سکونت داشته است. در مشاجره‌ای که میان او و تعدادی ازعامه در گرفته احمد اسلاف ایشان را به زشتی یاد کرد و عمریان و عثمانیان را نیز به باد هجا گرفت پس خبر به متوکّل عباسی رسید و فرمان داد تا صد تازیانه بر وی زنند. از آثارش: انساب قریش، کتاب المعصومین و الانتصار[1] فی الردّ علی الشعوبیة.

الذریعه ۲: ۳۸۲، ۲: ۳۶۱ / ریحانة الادب ۱: ۴۴۵ / الفهرست ابن الندیم ۱۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۹۱ / معجم المؤلفین ۲: ۹۶.

## احمد - غلام خلیل

(م ۲۶۹[2] هـ / ۸۸۲ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمّدبن غالب غلام خلیل. محدّث اهل سنّت. از قبیلهٔ باهلی، متولّد در بصره. از آثارش: شرح کتاب السنة.

اعیان الشیعه ۳: ۱۱۸ / ریحانة الادب ٤: ۲۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا «غلام» ۲۷۶ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۳.

## احمد - (ابن مدبّر)

(م ۲۷۰ هـ / ۸۸۳ م)

ابوالحسن، احمدبن محمّدبن عبیدالله کاتب ضبی. از بزرگان دیوانی، ادیب، شاعر. متوفّی در زندان مصر. ریاست دیوان جَیش (دیوان سپاه) را داشت و در سالهای نخستین خلافت متوکّل به ریاست هفت دیوان رسید. وی مدتی در دمشق و اردن و مدّتی در مصر عاملِ خراج بود. با احمدبن طولون بر سرِ قدرت مبارزه کرد و بارها به زندان افتاد. از آثارش:

---

۱. معجم المؤلفین: الابصار.

۲. سال وفات وی را ۲۷۵ هـ نیز نوشته اند.

المجالسة والمذاکرة و مقداری شعر.

تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۲۲۵ / دانشنامهٔ ایران واسلام ۸۳۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۹۷ / الفهرست ابن الندیم ۱۳۷ / الکنی والالقاب ۱: ٤۰٤ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۸.

## احمد - عکبری

ابوالفرج، احمدبن محمّدبن جوری عکبری. محدّث اهل سنّت. از مشایخ بغداد نقل حدیث کرده و خطیب بغدادی نیز به واسطه ابونعیم اصفهانی (م ٤۳۰ هـ) از او روایت نموده و او نیز با پنج واسطه از انس بن مالک روایت کرده است.

اعیان الشیعه ۳: ۱۰٤ / ریحانة الادب ٤: ۱۵۵ / الکنی والالقاب ۲: ٤۷۵.

## احمد - (ابن أبی ربیع)

(۲۱۸-۲۷۲ هـ / ۸۳۳-۸۸۵ م)

احمدبن محمدبن أبی الربیع، (شهاب الدین، علّامه). فیلسوف، ادیب. از سیاستمداران دوران معتصم عباسی بود. از آثارش: سلوک المالک فی تدبیر الممالک - ط.

الاعلام ۱: ۱۹۵ / الذریعه ۱۲: ۲۲۹ / ریحانة الادب ۷: ۳٤۳ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۱.

## احمد - برقی

(م ۲۷٤ هـ/ ۸۸۷ م)

ابوجعفر، احمدبن محمّدبن خالد برقی، کوفی (برقی صغیر)، از محدّثین امامیّه و از راویان مستقیم امام نهم وامام دهم می باشد. از عموها وپدرش و تعدادی دیگر روایت کرده. متولّد و ساکن قم بود، یک بار از این شهر به علّت اختلاف میان شیعیان تبعید شد و به ری نزد احمد حسن مادرانی رفت، ولی دوباره از او دلجویی شد و به قم باز گشت. نجاشی و طوسی حدود یکصد کتاب از تألیفات او ذکر کرده‌اند. از آثارش: الرجال - ط، المحاسن - ط (در ۱۳۳۱ هـ درتهران با تصحیح و مقدمه جلال الدین محدّث ارموی چاپ شده است)، آداب النفس.

الاعلام ۱: ۱۹۵ / اعیان الشیعه ۳: ۱۰۵ / دانشنامهٔ ایران واسلام ۱۲۲٤ / الذریعه ۱: ۲۸۲، ۲: ۲۵٦ / رجال الطوسی ۳۹۸ / رجال الکشی ۵۵۷ / رجال النجاشی ۵۵ / روضات الجنّات ۱: ٤٤ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۰ / الفهرست ابن الندیم ۲۷۷ / الفهرست الطوسی ۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۹۳ / معالم العلماء ۱۱ / معجم المؤلفین ۲: ۹۷.

## احمد - (ابن طَیّب)

(م ۲۸٦ هـ / ۸۹۹ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمدبن مروان بن طیب[1] سرخسی. عالم اهل سنت، حکیم، ادیب. متولّد در سرَخس خراسان. نزد کندی فیلسوف علم آموخت. ابتدا معلّم و سپس از ندما و نزدیکان معتضِد خلیفه شد، ولی سرانجام به فرمان او به قتل رسید. از آثارش: کتاب السیاسة، المدخل الی صناعة النجوم، المسالک والممالک. ابن ندیم در الفهرست سی عنوان کتاب از او ذکر کرده است.

الاعلام ۱: ۱۹۵ / اعیان الشیعه ۳: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۳۸، ۳: ۱۱ / الفهرست ابن الندیم ۳۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا «ابوالعباس» ۵۷۳، «احمد» ۱۱۹۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۷.

## احمد - معبدی

(م ۲۹۲ هـ / ۹۰۵ م)

احمدبن محمّدبن عبدالله معبدی، کوفی. نحوی. از اولاد معبدبن عباس قرشی هاشمی واز اصحاب ثعلب (م ۲۹۱ هـ). متولّد و ساکن کوفه.

روضات الجنّات ۱: ۲۰٤ / ریحانة الادب ۵: ۳۳۰، ۵: ۳٤۷ / الکنی والالقاب ۳: ۱۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲٤.

## احمد - (ابن بغوی)

(م ۲۹۵ هـ / ۹۰۸ م)

ابوالحسین، احمدبن محمّد هروی بغوی، (نوری، امیرالقلوب، شمس العرفاء). عارف. متولّد در بغداد. با سری سقطی و محمّدبن علی قصّاب و احمدابی الحواری صحبت داشته. ذوالنون مصری رادیده و از نزدیکان جُنید بوده است. از آثارش: مقامات القلوب.

---

۱. احمدبن طیّب نیز نوشته شده است.

حلیه الاولیاء ۱۰: ۲۴۹ / رسالۀ قشیریه ۵۴ / روضات الجنّات ۱: ۲۱۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۷ / طبقات الصوفیه ۱۹۰ / الطبقات الکبری ۷۴ / کشف المحجوب ۱۶۴ / لغتنامۀ دهخدا « احمد » ۱۲۸۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۶ / نفحات الانس ۷۸.

## احمد - طوسی

(۲۱۴-۲۹۸ هـ / ۸۲۹-۹۱۱ م)

ابوالعباس، احمدبن محمّدبن مسروق [1]، طوسی. عارف، صوفی. متولّد در طوس، ساکن و درگذشته در بغداد. با معتضد و مکتفی و مقتدر، خلفای عباسی معاصر بود. تدریس می کرد و ازجمله شاگردانش سقطی و شیخ ابوعلی رودباری بوده‌اند. از آثارش: جزء القناعة.

تذکرة الاولیاء ۲: ۱۱۵ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۲۱۳ / رسالۀ قشیریه ۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۱۷۹ / طبقات الصوفیه ۲۴۴ / شدالازار ۴۶۶ / الطبقات الکبری ۱: ۸۰ / کشف المحجوب ۱۸۰ / لغتنامۀ دهخدا « احمد » ۱۳۳۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۷۵ / نفحات الانس ۸۹.

## احمد - ( ابن عطا )

(م ۳۰۹ هـ / ۹۲۱ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن سهل بن عطا آدمی بغدادی. از مشایخ صوفیان بغداد. از اقران جُنید بغدادی بوده و نزد وی و ابراهیم نارستانی شاگردی کرده. به خاطر حمایتی که از منصور حلاج کرد، وزیر مقتدر دستور قتلش را صادر نمود. در معنی قرآن تفسیر و تصنیف دارد.

حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۰۲ / رسالۀ قشیریه ۶۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۶ / طبقات الصوفیه ۳۵۷ / الطبقات الکبری ۱: ۸۱ / کشف المحجوب ۱۸۸ / نفحات الانس ۱۴۱.

## احمد - جریری

(م ۳۱۲ [2] هـ / ۹۲۴ م)

ابومحمّد، احمدبن محمدبن حسین [3] جریری. از مشایخ صوفیه، جامع اصول شریعت و فنون طریقت بود. ساکن بغداد و متوفی در قرامطه (دراثر تشنگی به هنگام محاصرۀ این شهر توسط فرقۀ قرامطه). در فقاهت دارای مقام مفتی و در طریقت ازاصحاب جنید بغدادی و عبدالله تستری بود.

تذکرة الاولیاء ۲: ۱۳۲ / حلیه الاولیاء ۱۰: ۳۴۷ / رسالۀ قشیریه ۶۴ / روضات الجنّات ۱: ۲۱۶ / ریحانة الادب ۱: ۴۰۶ / طبقات الصوفیه ۳۵۴ / الطبقات الکبری ۱: ۸۰ / لغتنامۀ دهخدا « احمد » ۱۲۹۰ / نفحات الانس ۱۳۹.

## احمد - حرمی

(م ۳۱۷ هـ / ۹۲۹ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمدبن اسحاق مکّی، ( ابن ابی العلاء ). مورّخ، محدّث. متولّد در مکّه، ساکن بغداد. ابوالفرج اصفهانی از او بسیار نقل کرده است.

ریحانة الادب ۲: ۳۸ / الفهرست ابن الندیم ۸۹ / لغتنامۀ دهخدا « احمد » ۱۲۸۱.

## احمد - طَحاوی

(۲۳۹ [1] - ۳۲۱ هـ / ۸۵۳-۹۳۳ م)

ابوجعفر، احمدبن محمدبن سلامه ازدی، حجری، طحاوی. فقیه حنفی، مجتهد. متولّد و بزرگ شده در طحا از نواحی مصرعلیا، متوفی در مصر. خواهرزاده و شاگرد مزنی (لغوی شافعی) بود، و به تبعیت از وی شافعی مذهب بود و در اثر مطالعات بیشتر مذهب حنفی را برگزید و به نشر آن همّت گماشت و ریاست مذهبی وقت به وی منتهی شد. از آثارش: الشفعة. ط، أحکام القرآن، اختلاف الروایات یا اختلاف العلماء یا اختلاف الفقهاء، شرح معانی الآثار. ط.

الاعلام ۱: ۱۹۷ / روضات الجنّات ۱: ۲۱۴ / ریحانة الادب ۴: ۴۸ / شدالازار ۱۰۲ / الفهرست ابن الندیم ۲۶۰ / الکنی والالقاب ۲: ۴۴۷ / لغتنامۀ دهخدا « احمد » ۱۲۹۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۷.

## احمد - ( ابوعلی رودباری )

(م ۳۲۲ هـ / ۹۳۴ م)

---

۱. معجم المؤلفین: احمدبن مسروق.

۲. و بروایتی: ۳۱۴ هـ.

۳. ریحانة الادب: یا احمدبن حسین بن محمد.

---

۱. ولادت وی در سالهای ۲۲۹ هـ و ۲۳۸ هـ نیز نقل شده است.

ابوعلی، احمدبن محمّدبن قاسم. صوفی، حافظ حدیث، متبحّر در فقه وادبیات. متولد در رودبار، ساکن بغداد. وی از وزیرزادگان سلاله کسروی بوده و نسب به انوشیروان می رساند. روزی صحبت جُنید را شنیده، سپس ترک مال ومنال کرده و در سلک مریدان جنید درآمده و در مدت کوتاهی نزد اساتیدی چون ابراهیم حربی، ابوالعباس بن سریج و ثعلب کسب علوم شریعت کرده و عاقبت به مصر رفته وخود مرجع استفادهٔ علمی دیگران شده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۵۳ / تذکرة الاولیاء ۲: ۲۸۵ / جشن نامه ۷ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۵۶ / رسالهٔ قشیریه ۷۲ / ریحانة الادب ۷: ۲۰۸ / طبقات الصوفیه ۴۴۴ / الطبقات الکبریٰ ۱: ۹۱ / الکنی والالقاب ۱: ۱۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا « ابوعلی » ۶۷۲ / نفحات الانس ۲۰۰.

## احمد - ( ابن عَبْدِرَبّه)

(۲۴۶-۳۲۸ هـ / ۸۶۰-۹۴۰ م)

ابوعمر، احمدبن محمدبن عبد ربّه قرطبی، مروانی. محدّث، نویسنده، شاعر. متولّد و متوفّی در قرطبه. وی از موالی هشام بن عبدالرحمان و مدیحه سرای رسمی سلسلهٔ مروانیان بود. جبور لبنانی کتابی به نام ( ابن عبد ربه وعقده - ط) در حالات وی نوشته است. از آثارش: العقد الفرید- ط، کتابی در ادبیات به شکل دایرةالمعارف، اللباب فی معرفة العلم، الآداب، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۱۹۷ / تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۵۲ / دانشنامهٔ ایران واسلام ۶۹۶ / ریحانة الادب ۸: ۱۰۱ / الکنی والالقاب ۱: ۳۵۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۱۵.

## احمد - (ابن وَلّاد)

(م ۳۳۲ هـ / ۹۴۴ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمدبن ولاد تمیمی مصری، نحوی. اصلاً از بصره بود به بغداد عزیمت کرد و از زجّاج کسب علم نمود و در مصر وفات یافت. از آثارش: المقصود والممدود- ط، انتصار سیبویه علی المبرّد.

الاعلام ۱: ۱۹۸ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۴۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۷.

## احمد - ( ابن عُقْدَة)

(۲۵۰-۳۳۲ هـ / ۸۶۴-۹۴۴ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن سعید کوفی، سبیعی، همدانی، زیدی، جارودی. محدّث، حافظ. متولّد و متوفّی در کوفه. خود وی گفته که صدوبیست هزار حدیث بااسناد آنها حفظ کرده و درپی حفظ وتکمیل سیصدهزار حدیث نیز بوده است. به قول نجاشی، ابن عقده گرچه زیدی بوده لیکن با شیعیان معاشرت داشته و کتب ایشان را ازمؤلفین آنها روایت نموده است. از آثارش: أخبارأبی حنیفه و مسنده، الآداب، الشیعة من أصحاب الحدیث.

الاعلام ۱: ۱۹۸ / اعیان الشیعه ۳: ۱۱۲ / امل الآمل ۱: ۸۳ / تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ۳۶۱ / الذریعه ۱: ۳۱۶، ۴: ۱۸۱ / رجال الطوسی ۴۴۱ / رجال النجاشی ۶۸ / روضات الجنّات ۱: ۲۰۸ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۹ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۴۶ / الفهرست للطوسی ۲۸ / الکنی والالقاب ۱: ۳۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۲۹۷ / معالم العلماء ۱۶ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۶.

## احمد - صَنَوْبَری

(م ۳۳۴ هـ / ۹۴۶ م)

ابوبکر، احمدبن محمدبن حسن ضبی، حلبی، انطاکی. شاعر. ساکن حلب متوفی در دمشق. اشعار اوبیشتر در وصف طبیعت است، در مدح اهل بیت نیزاشعاری سروده است. وی مدتی در دربار سیف الدوله علی بن عبدالله مدّاحی می کرد. صولی دیوان او رادر ۲۰۰ ورق جمع آوری کرده است هم چنین شیخ محمّدراغب در کتاب « الروضیات -ط » وشابشتی در « الدیارات -ط » تعدادی از اشعار او رانوشته اند. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۱۹۸ / اعیان الشیعه ۳: ۹۵ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۴۶ / الذریعه ۹: ۶۲۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۷۱ / الکنی والالقاب ۲: ۴۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۵۴ / معجم المؤلفین ۲: ۹۱.

## احمد - نَحّاس

(م ۳۳۸ هـ / ۹۵۰ م)

ابوجعفر، احمدبن محمدبن اسماعیل مرادی،

مصری، (ابن النحاس، صفّار). نحوی، لغوی، مفسّر، محقق بزرگ علوم قرآن و شعر قدیم عرب. متولّد و متوفّی در مصر. از محضر درس زجاج و اخفش ومُبَرّد (که هرسه متخصص در قرآن بودند) بهرهٔ علمی گرفت. از آثارش: ناسخ القرآن والمنسوخه ـ خ، معانی القرآن ـ خ، تفسیرالقرآن، اعراب القرآن ـ خ.

الاعلام ۱: ۱۹۹ / تاریخ التراث ۸: ۴۶۷ / دانشنامهٔ ایران واسلام ۸۹۲ / روضات الجنّات ۱: ۲۱۷ / ریحانة الادب ۶: ۱۵۱ / الکنی والالقاب ۳: ۲۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۸۱ / معجم المؤلفین ۲: ۸۲.

## احمد - زردی

(م ۳۳۸[1] هـ / ۹۵۰ م)

ابوعمر، احمدبن محمدبن عبدالله[2] زردی. ادیب، لغوی. منسوب به زرد از قرای اسفراین، وی بیانی گیرا و فصیح داشت و ازابوعوانه اسفراینی حدیث شنید.

روضات الجنات ۱: ۲۳۱ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۴.

## احمد - دینوری

(م ۳۴۰[3] هـ / ۹۵۱ م)

ابوالعباس، احمدبن محمّد دینوری. عارف. متولّد در دینور، متوفی در سمرقند. با عبدالله خراز و جریری وابن عطاء صحبت داشته و ازمریدان ممشاد دینوری بوده است وی سالها در دینور و بغداد و نیشابور به ارشاد و موعظه پرداخته و عاقبت در سمرقند اقامت گزید.

اعیان الشیعه ۳: ۱۰۹ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۸۳ / رجال الطوسی ۴۳۸ / رسالهٔ قشیریه ۸۱ / ریحانة الادب ۲: ۲۵۲ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۴۴ / طبقات الصوفیة ۳۶۳ / الطبقات الکبری ۱: ۱۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۴۹ / نفحات الانس ۱۴۴.

---

۱. ریحانة الادب: ۳۸۳ هـ.

۲. ریحانة الادب: احمدبن عبدالله.

۳. ریحانة الادب: ۳۶۶ هـ یا ۳۶۷ هـ.

## احمد - (ابن طباطبا)

(۲۸۱-۳۴۵ هـ / ۸۹۴ - ۹۵۶ م)

ابوالقاسم، احمدبن محمّدبن اسماعیل حسنی، طالبی. ادیب، شاعر. نسبتش با شش واسطه به امام حسن مجتبی(ع) می‌رسد، و از بزرگان علویین بود. متولد و متوفّی در مصر. از آثارش: عیارالشعر[1]، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۲۰۰ / اعیان الشیعه ۳: ۸۳ / تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۶ / الذریعة ۹: ۲۶ / ریحانة الادب ۸: ۸۰ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۴۲ / الفهرست ابن الندیم ۱۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۸۱، «ابن» ۳۲۵.

## احمد - خارزَنجی

(م ۳۴۸ هـ / ۹۵۹ م)

ابوحامد، احمدبن محمد بُشتی، خارزَنجی. ادیب. متولّد در ده خارزنج نیشابور. به بغداد سفر کرد و توانایی او در علم لغت مورد تحسین واقع شد. از آثارش: كتاب التفصلة، تفسير أبيات أدب الكاتب، تكملة العين.

الاعلام ۱: ۲۰۰ / تاریخ التراث ۸: ۳۴۸ / روضات الجنّات ۱: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۲: ۱۰۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۴۷ / معجم المؤلفین ۲: ۸۵.

## احمد - قصّاب آملی

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوالعبّاس، احمدبن محمدبن عبدالکریم قصّاب آملی. از مشایخ صوفیهٔ آمل و طبرستان. فنون طریقت در عهد عضدالدوله دیلمی و شیخ ابوسعید ابوالخیر به او منسوب می‌باشد. وی از مریدان محمدبن عبدالله ابطری بوده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۴ / تذکرة الاولیاء ۲: ۱۸۴ / جشن نامه ۱۲ / رسالهٔ قشیریه ۸۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۶۲ / طبقات الصوفیة ۳۷۲ / کشف المحجوب ۲۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا «ابوالعباس» ۵۷۸ / نفحات الانس ۲۸۶.

---

۱. کشف الظنون کتاب را به احمد نسبت داده ولی قاموس الاعلام و معجم الادباء آن را به محمدبن احمد ابن طباطبا نسبت داده است.

## احمد - (ابوزُرْعَه رازی)

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

شیخ احمدبن محمّدرازی. عارف. بزرگ شده در ری. ازجمله استادانش شیخ شبلی (م ۳۴۲ هـ) بوده است. از آثارش: قصیدهٔ عینیه.

رسالهٔ قشیریه ۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۰ / نفحات الانس ۳۱۹.

## احمد - اخفش

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّد موصلی، شافعی. فقیه، نحوی. ابن جنّی از شاگردان وی بوده است. از آثارش: کتابی در تعلیل قرائات سبعه.

دانشنامهٔ ایران و اسلام ۱۳۳۱ / روضات الجنات ۱: ۱۹۷ / ریحانة الادب ۱: ۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۶.

## احمد - قاضی الحرمین

(م ۳۵۱ هـ / ۹۶۲ م)

ابوالحسین، احمدبن محمدبن عبدالله. فقیه حنفی، ریاست مذهبی وقت به او منتهی شده بود. در نیشابور در گذشت.

ریحانة الادب ٤: ٤٠٧.

## احمد - (ابن قُطّان)

(م ۳۵۹ هـ / ۹۷۰ م)

احمدبن محمّدبن احمد القطان بغدادی. فقیه شافعی. متولّد، ساکن و متوفّی در بغداد. فقه را از ابن سریج وابواسحاق مروزی فرا گرفت ومدّتی در بغداد تدریس می کرد. تصنیفاتی در اصول فقه و فروع آن دارد.

الاعلام ۱: ۲۰۱ / ریحانة الادب ۸: ۱۵۷ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۲ / معجم المؤلفین ۲: ۷۵.

## احمد - (ابن سنّی)

(م ٣٦٤ هـ / ۹۷۵ م)

ابوبکر، احمدبن محمدبن اسحاق دینوری. محدّث شافعی. برای استماع حدیث مسافرتهای زیادی نمود و از نسایی روایت کرده است. از آثارش: کتاب عمل الیوم و اللیلة - ط، المجتبی (مختصر سنن النسائی)، کتاب القناعة.

ریحانة الادب ۷: ۵۷۵ / شدالازار ۵۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۲ / معجم المؤلفین ۲: ۸۰.

## احمد - (ابن فقیه)

(م ۳۶۵ هـ / ۹۷۶ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمدبن اسحاق همدانی. جغرافیدان، ادیب. متولّد در همدان. از زندگی وی اطلاعات چندانی در دست نیست و از تألیفاتش تنها یکی آن هم به صورت ملخّص باقی است. دخویه این ملخّص راچاپ کرده ومقدمه‌ای حاوی اطلاعاتی راجع به ابن فقیه در آن نوشته است. از آثارش: کتاب البلدان - ط هزاران ورق داشته و به صورت ملخص باقی است. و کتابی دربارهٔ بهترین شعرا و محدثین عرب.

دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۶۶ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۰ / فهرست ابن الندیم ۱۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۸۱ / معجم المؤلفین ۲: ۸۰.

## احمد - طبری

(م ۳۶۶ هـ / ۹۷۷ م)

ابوالحسن، احمدبن محمّد طبری. طبیب مخصوص رکن الدولهٔ دیلمی. از اهالی طبرستان. از آثارش: الکنّاش، معروف به المعالجات البقراطیة.

اعیان الشیعه ۳: ۱۱۸ / الذریعة ۲۱: ۱۹۶ / ریحانة الادب ۷: ۵۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» معجم المؤلفین ۲: ۱۱۲.

## احمد - جَیهانی

(زنده در ۳۶۷ هـ / ۹۷۸ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمّدبن نصر جیهانی. فاضل، ادیب، وزیر خراسان در زمان سامانیان. از آثارش: العهود والخلفاءِ والامراءِ، کتاب رسائل و المسالک و الممالک که علی بن عبدالسلام کاتب آن را به فارسی ترجمه کرده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۵ / الذریعة ۱۷: ۶۱ / ریحانة

الادب ۱: ۴۴۸ / الفهرست ابن الندیم ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۴۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۵.

## احمد - سَیّاری

(م ۳۶۸ هـ / ۹۷۸ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمدبن سیار. کاتب، بصری. نویسنده، محدّث. متولّد در بصره. در زمان امام حسن عسکری (ع) از کاتبان آل‌طاهر بود. در نقل حدیث ضعیف و روایاتش مردود شناخته شده. از آثارش: ثواب القرآن، الطب، النوادر.

الاعلام ۱: ۲۰۲ / اعیان الشیعه ۳: ۱۱۶ / الذریعة ۵: ۱۹، ۲۴: ۳۲۱ / رجال الطوسی ۴۲۷ / رجال الکشی ۶۰۶ / رجال النجاشی ۵۸ / ریحانة الادب ۳: ۱۰۳ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۴۵ / الفهرست للطوسی ۲۳ / الکنی والالقاب ۲: ۳۲۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۹.

## احمد - زُراری

(۲۸۵-۳۶۸[1] هـ / ۸۹۸-۹۷۸ م)

ابوغالب، احمدبن محمدبن سلیمان شیبانی. از فقهای امامیه، محدّث، مورّخ. متولّد در کوفه، ساکن بغداد. متوفی درنجف. نزد محمدبن یعقوب کلینی و عبدالله بن جعفر حمیری شاگردی کرد. ازجمله شاگردان وی ابن الغضائری بوده است. از آثارش: مناسک الحج، کتاب التاریخ، ادعیة السفر.

الاعلام ۱: ۲۰۲ / اعیان الشیعه ۳: ۱۱۶ / امل الآمل ۲: ۲۵ / الذریعة ۱: ۳۲۵، ۲۲: ۲۵۵ / رجال الطوسی ۴۴۳ / رجال النجاشی ۶۱ / روضات الجنّات ۱: ۴۵ / ریحانة الادب ۷: ۲۱۸ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۵۳ / الفهرست للطوسی ۳۱ / الکنی والالقاب ۱: ۱۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۵۰ / معالم العلماء ۱۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۸.

## احمد - عَسْکری

(زنده در ۳۶۹ هـ / ۹۷۹ م)

ابوالحسین، احمدبن محمدبن عبدالله عسکری، (ابن هارون). ادیب، نحوی، لغوی. منسوب به عسکر مکرم از نواحی خوزستان. از آثارش: شرح التلقین، در نحو لابن جنی، و شرح العیون.

روضات الجنات ۱: ۲۳۲ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۲۴ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲۴.

## احمد - صاغانی

(م ۳۷۹ هـ / ۹۹۰ م)

ابوحامد، احمدبن محمد صاغانی (اسطُرلابی). منجّم، ریاضیدان. مروّج و مقنّن علم نجوم و اسطرلاب و هندسه، سازندهٔ اسطرلاب و آلات رصد. متولّد ومتوفّی در بغداد. در عصر خلفای عباسی در بغداد می‌زیست و در دربار آنان مورد احترام بود.

الاعلام ۱: ۲۰۲ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۶ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۵۲.

## احمد - عاصمی

(م ۳۸۱ هـ / ۹۹۱ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمدبن عاصم. از محدّثین امامیه. اصلش از کوفه، سکونتش در بغداد بود و از شیوخ کوفه روایت کرده است. استادِ کلینی و برادرزاده (یا خواهرزاده) علی بن عاصم محدّث بوده و ازجمله کسانی است که توفیق دیدار حضرت مهدی (ع) را داشته است. از آثارش: کتاب النجوم.

اعیان الشیعه ۳: ۷۷ / الذریعة ۲۳: ۲۳۶ / رجال الطوسی ۴۵۴ / رجال الکشی ۵۰۸ / رجال النجاشی ۶۸ / ریحانة الادب ۴: ۸۲ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۴۱ / الفهرست للطوسی ۲۸ / الکنی والالقاب ۲: ۴۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۰۰ / معالم العلماء ۱۶ / معجم المؤلفین ۲: ۱۱۴.

## احمد - ابن شرام

(م ۳۸۷ هـ / ۹۹۷ م)

ابوبکر، احمدبن محمدبن احمد غسّانی. ازنحویین شام. ازشاگردان ابوالقاسم زجاجی و ابوبکر خرائطی. تصانیف استاد خویش زجاجی را به خط خود می‌نوشته زیرا خطّی زیبا داشته است.

ریحانة الادب ۸: ۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۲۷۹.

## احمد - خَطّابی

(۳۱۹-۳۸۸ هـ / ۹۳۱-۹۹۸ م)

---

[1] ۳۶۷ هـ نیز نوشته شده است.

ابوسلیمان، احمدبن محمّدبن ابراهیم بن خطاب خطابی بُستی. از اولاد زیدبن خطاب برادر عمربن خطّاب. محدّث، فقیه، لغوی، ادیب. متولّد و متوفّی در رباط. در عراق به کسب علم پرداخت. فقه را ازابوبکر قفّال شاشی و ابوعلی ابی هریره آموخت پس به زادگاه خویش بازگشت و به تدریس و تألیف پرداخت. از آثارش: غریب الحدیث، معالم السنن در شرح کتاب السنن ابی داود، اصلاح الغلط.

تاریخ التراث ۸: ۳۷۶ و ۱ / ب ۱ / ۴۲۷ / روضات الجنّات ۳: ۲۵۱ / ریحانة الادب ۲: ۱۳۹ / الکنی والالقاب ۲: ۲۰۶ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۲۷۵ / معجم المؤلفین ۲: ۶۱.

## احمد - انطاکی

(م ۳۹۹ هـ / ۱۰۰۹ م)

احمدبن محمّد انطاکی ( أبوالرَّقَعْمَق ). شاعر. در انطاکیه متولّد شد و مدّت زیادی در مصر اقامت کرد و اشعار بسیار در مدح ملوک و بزرگان آن دیار سرود و در همانجا بدرود حیات گفت. از آثارش: رستاق الاتّفاق.

الاعلام ۱: ۲۰۲ / اعیان الشیعه ۳: ۷۶ / تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۱۳ / ریحانة الادب ۷: ۱۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۴۵ / معجم المؤلفین ۲: ۸۳.

## احمد - نامی

(۳۰۹-۳۹۹ هـ / ۹۲۱-۱۰۰۹ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمد دارمی، مصیصی. ادیب، لغوی، شاعر. مقرّب دربار سیف‌الدوله و از مدّاحین وی بوده است. متولّد در مصیصه، متوفّی در حلب. از آثارش: کتاب القوافی، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۲۰۳ / اعیان الشیعه ۳: ۱۰۷ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۴۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۲۵ / الکنی والالقاب ۳: ۲۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۴۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۰.

## احمد - ( ابن عیّاش )

(م ۴۰۱ هـ / ۱۰۱۱ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمّدبن عبیدالله[1] جَوْهری. فاضل امامی، محدّث، مورّخ. متولّد در بغداد. با صدوق و پدر شیخ نجّاشی معاصر بود و خود شیخ نیز او را دیده است. از آثارش: الاشتمال علی معرفة الرجال، مانزل من القرآن فی صاحب الامر علیه السلام، مقتضب الأثر فی الأئمة الاثنی عشر. ط.

الاعلام ۱: ۲۰۳ / اعیان الشیعه ۳: ۱۲۵ / الذریعة ۲: ۱۰۱، ۲: ۲۵۲ / رجال الطوسی ۴۴۹ / رجال النجاشی ۶۲ / روضات الجنّات ۱: ۶۰ / ریحانة الادب ۸: ۱۳۰ / طبقات اعلام الشیعه «قرن پنجم» ۵۱ / الفهرست للطوسی ۳۳ / الکنی والالقاب ۱: ۳۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۲۳ / معالم العلماء ۲۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲۶.

## احمد - هروی

(م ۴۰۱ هـ / ۱۰۱۱ م)

ابوعبید[2]، احمدبن محمّدبن محمد[3] هروی، عبدی، باشانی یا کاشانی. لغوی، ادیب. متولّد در هرات. نزد نفطویه وابن السراج علم آموخته و از ایشان روایت کرده است. از آثارش: غریب القرآن، غریب الحدیث، ولاة هراة.

الاعلام ۱: ۲۰۳ / تاریخ التراث ۸: ۴۱۶ / روضات الجنّات ۱: ۲۴۱ / ریحانة الادب ۶: ۳۶۱، ۱: ۲۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۳۶ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۰.

## احمد - اسفراینی

(۳۴۴-۴۰۶ هـ / ۹۵۵-۱۰۱۶ م)

ابوحامد، احمدبن محمّدبن احمد اسفراینی، ( ابن ابی طاهر ). فقیه شافعی. متولّد در اسفراین، ساکن و متوفی در بغداد. تدریس می کرد و در مجلس درسش سیصد وبه قولی هفتصدتن از فقها شرکت می کردند. از جمله شاگردانش خطیب بغدادی بوده است. ریاست مذهبی وقت به او منتهی شده بود. از آثارش: اصول الفقه، کتاب البستان.

الاعلام ۱: ۲۰۳ / روضات الجنّات ۱: ۱۶۷ / ریحانة الادب

---

۱. و به روایتی عبدالله.

۲. و به روایتی ابوالقاسم.

۳. احمدبن محمدبن عبدالرحمان نیز نوشته شده است.

۱: ۱۱۹ / الکنی والالقاب ۲: ۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۲۰ / معجم المؤلفین ۲: ۶۵.

## احمد - صَخْری
(م ۴۰۶ هـ / ۱۰۱۶ م)

ابوالفضل، احمدبن محمد صخری، خوارزمی. ادیب، کاتب، شاعر. در جوانی در خدمت صاحب بن عباد بوده است و در اواخر سال ۴۰۶ هـ کشته شد. از آثارش: رسائل مدوّنة، دیوان اشعار.

تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۲۶۳ / ریحانة الادب ۳: ۴۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۲ / معجم المؤلفین ۲، ۱۱۲.

## احمد - صفّار
(۳۳۴-۴۱۶[۱] هـ / ۹۴۵-۱۰۲۵ م)

ابوالفضل، احمدبن محمّدبن عبدالله سهلی، صفّار. شاعر، ادیب، عروضی. مطالعه بسیار می کرد و در نیشابور ادبیات درس می‌داد. از آثارش: دیوان شعر.

ریحانة الادب ۳: ۴۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۴.

## احمد - سُهیلی
(م ۴۱۸ هـ / ۱۰۲۷ م)

احمدبن محمد سهیلی، خوارزمی. ادیب، شاعر. متوفّی در سامره. مدّتی وزیر ابوالعبّاس مأمون خوارزمشاه بود، پس ترک وزارت گفته به بغداد رفت. حسن بن حارث حسونی «کتاب سهیلی» را به نام او تألیف کرده است. از آثارش: الروضة السُّهیلیّة.

ریحانة الادب ۳: ۱۰۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۱ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۹.

## احمد - (ابن مِسْکَوَیه)
(م ۴۲۱ هـ / ۱۰۳۰ م)

ابوعلی، احمدبن محمدبن یعقوب (خازن، معلم ثالث). مورّخ، ادیب، عالم در فلسفه و اخلاق. اصلش از ری، متولّد، ساکن و متوفی در اصفهان. با ابوریحان بیرونی و ابن سینا معاصر بوده است. وی مدتی خازن کتابهای ابن العمید بود، و مدتی نیز همین سمت را در کتابخانهٔ عضدالدوله ابن بویه داشت. از آثارش: تجارب الأمم و تعاقب الهمم - ط، آداب العرب و الفرس - خ، ترتیب السعادات - ط، طهارة النفس - خ؛ ریحانة الادب حدود ۲۴ تألیف برای او ذکر کرده است.

الاعلام ۱: ۲۰۴ / اعیان الشیعه ۳: ۱۵۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۲۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۸۵۲ / الذریعة ۱: ۳۸۷، ۲: ۱۰۵ / روضات الجنّات ۱: ۲۵۴ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۶ / شدالازار ۵۳ و ۴۴۴ / فهرست مشترک ۴: ۲۶۶۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۴۳ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۸ / نزهة الارواح ۴۰۶.

## احمد - (ابن دَرّاج)
(۳۴۷-۴۲۱ هـ / ۹۵۷-۱۰۳۰ م)

ابوعمر، احمدبن محمّدبن عاصی دَرّاج، اندلسی، قَسْطلی. شاعر، ادیب. متولّد در خاندانی اشرافی از قبیلهٔ بربری صنهاجه در قسطلی اندلس، متوفی در دانیه. در ۳۵ سالگی به دربار منصوربن ابی عامر راه یافت و مدّت ۱۶ سال (۳۸۲ تا ۳۹۹ هـ) شاعر و منشی دربار بود. پس از سقوط این حکومت، مدتی در دربارهای مختلف مدّاحی می کرد و در سال ۴۰۸ هـ به دربار مُنذِربن یحیی تجیبی راه یافت. اشعار وی علاوه بر این که زنده کنندهٔ صورتی نوین از سبک کهن شعر اندلسی است از لحاظ تاریخ نیز منبع ارزنده‌ای از حوادث اسپانیا می‌باشد. از آثارش: دیوان شعر در ۲ جلد.

الاعلام ۱: ۲۰۴ / تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۷۷ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۵۶۱ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۵ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۰۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۱۴.

## احمد - مَرْزُوقی
(م ۴۲۱ هـ / ۱۰۳۰ م)

ابوعلی، احمدبن محمّدبن حسن مرزوقی اصفهانی. ادیب، لغوی، نحوی، شاعر. متولّد در اصفهان نزد ابوعلی فارسی شاگردی کرد و خود از استادان اولاد آل‌بویه بود. از آثارش: الأزمنة و الأمکنة - ط، شرح دیوان الحماسة لأبی تمام - ط، الأمالی - خ.

---

۱. بعد از این تاریخ وفات یافته است.

الاعلام ۱: ۲۰۵ / تاریخ التراث ۸: ۴۲۸ / اعیان الشیعه ۳: ۹۴ / الذریعة ۱: ۵۳۱، ۱۳: ۳۸۵ / روضات الجنّات ۱: ۲۴۴ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۹۰ / معجم المؤلفین ۲: ۹۱.

## احمد - بَرقانی

(۳۳۶-۴۲۵ هـ / ۹۴۸-۱۰۳۴ م)

ابوبکر، احمدبن محمدبن احمد خوارزمی. عالم شافعی، محدّث، فقیه، نحوی. متولّد در برقان در ساحل شرقی جیحون، متوفی در بغداد. به نیشابور و هرات و مرو و دیگر بلاد سفر کرد و در فقه و نحو بسیار توانا شد. وی از مشایخ خطیب بغدادی بوده است. از آثارش: کتاب مسند در حدیث، حاوی تمامی احادیث صحیح بخاری و صحیح مسلم، وی احادیث سفیان الثوری وایوب را جمع آوری کرده است.

الاعلام ۱: ۲۰۵ / تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ۴۷۴ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۸ / الکنی والالقاب ۲: ۷۸ / معجم المؤلفین ۲: ۷۴.

## احمد - ثعلبی

(م ۴۲۷ هـ / ۱۰۳۵ م)

ابواسحاق، احمدبن محمّدبن ابراهیم ثعلبی، (ثعالبی، امام ثعلبی). فقیه، مفسّر، محدّث، واعظ، ادیب. متولّد درنیشابور. از آثارش: عرائس المجالس ط، الکشف والبیان فی تفسیرالقرآن - خ که به تفسیر ثعلبی معروف است، ربیع المذکرین.

الاعلام ۱: ۲۰۵ / الذریعة ۱۵: ۲۴۲، ۱۸: ۶۷ / روضات الجنّات ۱: ۲۴۵ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۴۷۷ / معجم المؤلفین ۲: ۶۰.

## احمد - قُدُوری

(۳۶۲-۴۲۸ هـ / ۹۷۳-۱۰۳۷ م)

ابوالحسین، احمدبن محمدبن احمد قدوری. فقیه حنفی. متولّد و متوفی در بغداد. ریاست مذهبی حنفیان در عراق به او منتهی می شده است. از آثارش: مختصر القدوری - ط، النکاح - ط، التقریب الاول، درفقه.

الاعلام ۱: ۲۰۶ / روضات الجنّات ۱: ۱۶۸ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۳ / الکنی والالقاب ۳: ۵۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۵ / معجم المؤلفین ۲: ۶۶.

## احمد - (ابن وتار)

(م ۴۲۹ هـ / ۱۰۳۸ م)

ابونصر، احمدبن محمدبن احمد سلمی. امامی، محدّث. از ابوالفضل شیبانی و خطیب بغدادی و بزرگان دیگر استماع حدیث نموده است.

اعیان الشیعه ۳: ۸۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۹.

## احمد - (ابن ابّار)

(م ۴۳۳ هـ / ۱۰۴۱ م)

ابوجعفر، احمدبن محمد خولانی، اندلسی، اشبیلی، شاعر اندلسی. متولّد و متوفّی در اشبیله. شعرش از نظر فنی عالی و استعاره و تشبیه در اشعارش بسیار است. از آثارش: دیوان شعر، قطعات کمی از آن باقی مانده است، اعتاب الکتاب - خ، درر السمط فی خبرالبسط.

الاعلام ۱: ۲۰۶ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۲: ۳۸۵ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۴۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۰.

## احمد - دلوی

(م ۴۳۴ هـ / ۱۰۴۳ م)

ابوحامد، احمدبن محمّدبن احمد استوایی. از فقهای شافعی، ادیب. متولّد در قریهٔ استوای نیشابور، متوفی در بغداد. شاگرد دارقطنی بود و مدّتی از طرف قاضی ابوبکر باقلانی در عکبر قضاوت نمود.

ریحانة الادب ۲: ۲۲۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۹.

## احمد - کاتب جرجرائی

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

احمدبن محمدبن احمد کندی، جرجرائی. امامی، منشی، محدّث. منسوب به شهر جرجرا[1]. به جرم علوی بودن به دست شخصی به نام ابن العباس کشته

---

۱. جرجرا شهری میان واسط و بغداد از توابع نهروان که اکنون خراب شده است.

شد. صحیح السماع بودن وی توسط معاصرش نجاشی (م ۴۵۰ هـ) تأیید شده است. از آثارش: ایمان ابی طالب.

اعیان الشیعة ۳: ۷۷ / الذریعة ۲: ۵۱۲ / رجال النجاشی ۶۳ / ریحانة الادب ۵: ۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا «کاتب» ۵۴.

## احمد - مُرْسِی

(م حدود ۴۶۰ هـ / ۱۰۶۸ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن احمد مرسی. ادیب، نحوی، لغوی. مدّتی عربی و آداب تدریس می کرد. از آثارش: الغریب المصنف، شرح اصلاح المنطق لابن السکیت.

روضات الجنات ۱: ۲۵۰ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۸۱ / معجم المؤلفین ۲: ۶۶.

## احمد - سِجْزی

(م ۴۷۷ هـ / ۱۰۸۴ م)

ابوسعید، احمدبن محمدبن عبدالجلیل سجزی. منجّم، ریاضیدان. وی بیشتر عمر خود را در شیراز و در خدمت عضدالدولهٔ دیلمی (۳۳۸-۳۷۲ هـ) به سر برده است. در هندسه و هیئت تألیفاتی دارد. از آثارش: الجامع علی الجمل والمواقع، در علم نجوم، عمل مثلث حادالزوایامن خطین مستقیمین مختلفین، احکام الاسعار من کتب النجوم.

اعیان الشیعه ۳: ۱۲۲ / ریحانة الادب ۷: ۱۲۸ / طبقات اعلام الشیعه «قرن پنجم» ۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۰۱ / معجم المؤلفین ۲: ۱۱۵.

## احمد - طوسی

(م ۵۰۰ هـ / ۱۱۰۷ م)

ابوالمظفّر، احمدبن محمدبن مظفر خوافی. فقیه شافعی. متولّد در خواف نیشابور، متوفّی در طوس. باابوحامد غزالی معاصر و هردو از شاگردان امام الحرمین جوینی بوده‌اند. مدّتی نیز در نواحی طوس متصدی امر قضاوت بود.

ریحانة الادب ۲: ۱۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۳۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۸ / منشاء الانشاء ۳۳، ۲۱۴.

## احمد - شاطبی

(۴۵۴-۵۱۶ هـ / ۱۰۶۲-۱۱۲۳ م)

ابوالعباس، احمدبن محمّدبن خلف انصاری، اندلسی. (ابن مُحْرز). استاد در قرائت. متولّد در شاطبه، ساکن دمشق. از آثارش: المقنع، المفید، هر دو در قرائت.

الاعلام ۱: ۲۰۷ / ریحانة الادب ۳: ۱۵۷ / معجم المؤلفین ۲: ۹۹.

## احمد - (ابن خیّاط)

(۴۵۰-۵۱۷ هـ / ۱۰۵۸-۱۱۲۳ م)

ابوعبدالله، احمدبن محمّدبن علی تغلبی، دمشقی. نویسنده، شاعر. متولّد و متوفّی در دمشق. وی مسافرتهای زیادی کرد و در حلب با ابن حیوس ملاقات نمود. از آثارش: دیوان شعر. ط.

الاعلام ۱: ۲۰۷ / الذریعة ۹: ۲۱ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۱ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۱ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۶.

## احمد - مَیْدانی

(م ۵۱۸ هـ / ۱۱۲۴ م)

ابوالفضل، احمدبن محمّدبن احمد میدانی، نیشابوری. ادیب، نحوی، لغوی. متولّد در میدان محله‌ای در نیشابور، بزرگ شده و متوفی در نیشابور. ادبیات را نزد علی بن احمد واحدی فراگرفت. با زمخشری معاصر بود. از آثارش: الهادی للشادی. خ، نزهة الطرف. ط، درعلم صرف، مجمع الامثال[1]. ط.

الاعلام ۱: ۲۰۸ / روضات الجنات ۱: ۲۹۱ / ریحانة الادب ۶: ۵۲ / الکنی والالقاب ۳: ۲۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۸ / معجم المؤلفین ۲: ۶۳.

## احمد - (ابن خازِن)

(۴۷۱-۵۱۸[2] هـ / ۱۰۷۸-۱۱۲۴ م)

ابوالفضل، احمدبن محمدبن فضل دینوری، بغدادی. ادیب، شاعر، خطاط. متولد و متوفی در

---

۱. به روایتی جامع الامثال.

۲. ۵۱۲ هـ نیز نوشته شده است.

بغداد. با حکیم ابوالقاسم هبةالله بن حسین طبیب اهوازی معاصر بوده است. از آثارش: دیوان شعر که پسرش نصرالله کاتب آنرا جمع آوری کرده است.

الاعلام ۱: ۲۰۸ / ریحانة الادب ۷: ۴۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۳۱ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۴.

## احمد - غزالی

(م ۵۲۰ هـ / ۱۱۲۶ م)

ابوالفتوح، احمدبن محمّدبن محمّد طوسی، غزالی، (مجدالدین). فقیه شافعی، واعظ، مدرّس، عارف. اصلاً از طوس، متوفّی درقزوین. در مدّتی که برادرش، (محمّد غزالی) عزلت گزیده بود به جای وی در مدرسهٔ نظامیهٔ بغداد تدریس می کرد. از آثارش: لباب الاحیاء (تلخیص احیاء العلوم برادرش). الذخیرة فی علم البصیرة، سوانح العشاق.

الاعلام ۱: ۲۰۸ /تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۳۲/تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۹ /جشن‌نامه ۳۵ /روضات الجنّات ۱: ۲۷۵ /ریحانة الادب ۴: ۲۳۴ /فرهنگ سخنوران ۴۱۸ /فرائد غیاثی ۱: ۱۰ /فهرست مشترک ۴: ۲۶۹۶ /الکنی والالقاب ۲: ۴۹۵ /لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۳۵ /معجم المؤلفین ۲: ۱۴۷ /نزهة المجالس ۱۱۳، ۱۰۳۹.

## احمد - اَخْسیکَتی

(۴۶۶[1] -۵۲۸[2]هـ / ۱۰۷۴-۱۱۳۴ م)

ابورشاد، احمدبن محمّدبن قاسم خذیو اخسیکثی، (ذوالفضائل). ادیب، مورّخ، شاعر، منشی، و نویسنده در دربار سلاطین وقت. منسوب به آخسیکث فرغانه[3]، متوفّی در مرو. از آثارش: کتاب فی التاریخ، معروف به تاریخ ابی رشاد، الزوائد شرح دیوان سقط الزند معری، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۲۰۸ / روضات الجنّات ۱: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۷: ۱۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۳۴ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۴.

۱. به روایتی ۴۶۰ هـ.

۲. به روایتی ۵۲۶ هـ.

۳. فرغانه: شهری در ماوراء النهر در پنجاه فرسخی سمرقند و خُجَند و به روایتی دیگر فرغانه دیهی از فارس است.

## احمد - (ابن عَرِیف)

(۴۸۱-۵۳۶ هـ / ۱۰۸۸-۱۱۴۱ م)

ابوالعباس، احمدبن محمدبن موسی صنهاجی، اندلسی، (صلاح). صوفی، شاعر، قاری. متوفی در مراکش. در مریّه به تحصیل علوم دینی و ادبی پرداخت و در همین شهر بود که استعدادهایش شکفته شد و صوفی بزرگی شد که مریدان زیادی بر گرد او آمدند. از آثارش: مطالع الانوار و منابع الاسرار، محاسن المجالس - ط.

الاعلام ۱: ۲۰۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۱۸ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۴۱ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۴ / نفحات الانس ۵۳۰.

## احمد - ارجانی

(۴۶۰-۵۴۴ هـ / ۱۰۶۸-۱۱۴۹ م)

ابوبکر، احمدبن محمّدبن حسین ارجانی، (ناصح الدین). فقیه، شاعر، قاضی در عسکر مکرم و تستر. متوفی در همان شهر. از آثارش: دیوان شعر- ط.

الاعلام ۱: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۰۳ / الکنی والالقاب ۲: ۱۹ / معجم المؤلفین ۲: ۹۴.

## احمد - (ابن صلاح)

(م ۵۴۸ هـ / ۱۱۵۳ م)

ابوالفتوح، احمدبن محمدبن سری همدانی، (نجم‌الدّین). از حکما، در علم طب بسیار متبحّر بوده است. متولد در همدان، متوفی در دمشق. از اوایل جوانی به بغداد رفت و نزد حکیم دانشمند ابوالحکم مغربی که رئیس بیمارستان عسکریه بود کسب علم کرد، پس به دمشق رفت و آنجا ساکن شد. از آثارش: الفوزالاصغر، مقالة فی الشکل الرابع من اشکال القیاس الحملی، شرح کتاب شفا.

ریحانة الادب ۸: ۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۹۴ / معجم المؤلفین ۲: ۱۰۵.

## احمد - (ابن البرخثی)[1]

(زنده در ۵۶۰ هـ / ۱۱۶۵ م)

۱. یا ابن البرخشی.

ابوطاهر، احمد بن محمد بن عباس، (موفق الدین). طبیب، شاعر، خطّاط. متولّد در واسط. از آثارش: کتابی در ادویهٔ مرکّبه.

ریحانة الادب ۷: ۱۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۰۰.

## احمد - سَلَفی

(۴۷۵[1] - ۵۷۶[2] هـ / ۱۰۸۵ - ۱۱۸۰ م)

ابوطاهر، احمد بن محمّد بن احمد سِلَفَة السلفی، اصفهانی، حروانی[3]. (صدرالدین). فقیه شافعی، محدّث، ادیب. متولّد در اصفهان، متوفی در اسکندریه. لغت رانزد خطیب تبریزی و فقه را نزد کیا الهراسی آموخت. در طلب حدیث مسافرتهای زیادی به شهرهای مختلف ازجمله سُهرورد، دَبیل، حَویث و قِهج و غیره کرد، اکثر مشایخ حدیث زمان خود را ملاقات نمود. ابوالحسن علی بن سلّار وزیر ظافر حاکم مصر در سال ۵۴۶ هـ مدرسه‌ای در اسکندریه تأسیس کرد و احمد مدرّس آنجا بود. از آثارش: السداسیات، در حدیث، معجم السفر، المشیخة البغدادیة - خ.

الاعلام ۱: ۲۰۹/ روضات الجنّات ۱: ۲۶۶ / ریحانة الادب ۳: ۶۴ / شدالازار ۲۴۳ / الکنی والالقاب ۲: ۳۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۹ / معجم المؤلفین ۲: ۷۵.

## احمد - (ابن یتیم)

(م ۵۸۱ هـ / ۱۱۸۵ م)

ابوالعبّاس، احمد بن محمّد بن عبدالله انصاری، بلنسی، مروی. ادیب، نحوی، استاد در تجوید و قرائت. از ابن سیعون و ابوالحجاج قضاعی روایت می کرده و ابوسلیمان بن حوط الله از او روایت کرده است.

روضات الجنّات ۱: ۲۳۱ / ریحانة الادب ۸: ۲۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۳.

## احمد - (ابن رُومیّه)

(۵۶۱ - ۶۳۷ هـ / ۱۱۶۵ - ۱۲۳۹ م)

ابوالعبّاس، احمد بن محمّد بن مفرج اموی، (ابن عشاب، نباتی). طبیب، گیاهشناس، در فقه و حدیث نیز تبحّر داشت.و جهت توسعهٔ این علوم به مصر و شام و عراق و حجاز سفر کرد و از ابن جزم استماع حدیث نمود، ضمناً روی گیاهان مختلف این نواحی مطالعاتی انجام داد. در اشبیله متولد شد و در همانجا درگذشت. از آثارش: مختصر غریب الحدیث مالک للدار قطنی، الرحلة النباتیة، تفسیر أسماء الأدویة المفردة من کتاب دیسقوریدس.

الاعلام ۱: ۲۱۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۴۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۳۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۹.

## احمد - شَرِیشی

(۵۸۳ - ۶۴۰ هـ / ۱۱۸۷ - ۱۲۴۲ م)

ابوالعبّاس، احمد بن محمّد بن احمد قرشی، بکری، تمیمی، صدیقی، (تاج الدین، شریشی صوفی). نحوی، شاعر، صوفی. متولّد و متوفّی در شریش. از آثارش: اسرارالرسالة و رسالة الاسرار، در اصول دین، شرح المفصّل، در نحو، کتاب فی السماع، نیز شعر.

الاعلام ۱: ۲۱۰ / روضات الجنّات ۱: ۳۱۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۰۵ / الکنی والالقاب ۲: ۳۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۹ / معجم المؤلفین ۲: ۷۶.

## احمد - (ابن أبی حِجّة)

(۵۶۲ - ۶۴۳ هـ / ۱۱۶۷ - ۱۲۴۵ م)

ابوجعفر، احمد بن محمّد بن محمّد قیسی. محدّث، قاری، حافظ، نحوی. متولّد در قرطبه، متوفی در میورقه[1]. وی مدتی در اشبیله متصدی امر قضاوت بود. از آثارش: تسدید اللسان لذکر أنواع البیان، در نحو، تفهیم القلوب آیات علام الغیوب، مختصر التبصرة در قرائت.

الاعلام ۱: ۲۱۰ / روضات الجنّات ۱: ۳۱۹ / ریحانة الادب ۷: ۴۶۸ / الکنی والالقاب ۱: ۲۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۳۶ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۳.

---

۱. به روایتی ۴۷۴ هـ و روایتی دیگر ۴۷۸ هـ.

۲. به روایتی ۵۷۸ هـ.

۳. حروان = محله ای در اصفهان.

۱. جزیره‌ای درسمت مشرق اندلس است.

## احمد - (ابن حاج)

(م ۶۴۷[1] هـ / ۱۲۴۹ م)

ابوالعباس، احمدبن محمّدبن احمد ازدی اشبیلی. نحوی، ادیب. از ابوعلی عمربن محمّد شلوبین علم آموخت. از آثارش: شرح کتاب سیبویه، کتاب القوافی، کتاب السماع و احکامه.

اعیان الشیعة ۳: ۷۵ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۸۵ / الذریعة ۱۷: ۱۹۵ / روضات الجنّات ۱: ۳۱۸ / ریحانة الادب ۷: ۴۵۸ / الکنی والالقاب ۱: ۲۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۸۰ / معجم المؤلفین ۲: ۶۴.

## احمد - عبیدلی

(اواخر قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

احمدبن محمّدبن مهنا حسینی، عبیدلی، (جمال‌الدین). علّامه نسّابه. از شاگردان سید جلال‌الدین ابی‌القاسم علی بن عبدالمجید به شمار می‌رفت و احمدبن علی صاحب عمدة الطالب شاگرد وی بود. بامحقق حلّی (م ۶۷۶ هـ) معاصر بود. از آثارش: الانساب المشجرة یا مشجرالنسب یا کتاب التذکرة فی الانساب المطهرة.

اعیان الشیعه ۳: ۱۸۸، ۳: ۱۵۶ / الذریعه ۲: ۳۸۲ / ریحانة الادب ۴: ۱۰۳، ۴: ۱۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا «عبیدلی» ۹۶.

## احمد - (ابن خلّکان)

(۶۰۸-۶۸۱ هـ / ۱۲۱۱-۱۲۸۲ م)

ابوالعباس، احمدبن محمّدبن ابراهیم... بن خالدبن برمک برمکی اربلی، (شمس‌الدّین). فقیه شافعی، مورّخ، ادیب. متولد در اربل، متوفی در دمشق. تحصیلات خود را نزد شرف‌الدین اربلی آغاز کرد پس به حلب رفت و نزد ابن شدّاد و ابن یعیش شاگردی کرد، و در دمشق به محضر ابن صلاح راه یافت.

به موصل نیزرفت و با ابن اثیر مورخ و کامل‌الدین بن یونس ملاقات کرد. وی در سال ۶۵۹ هـ قاضی القضات مصر شد و قضات حنبلی و حنفی و مالکی نیابت وی را داشتند. در سال ۶۶۹ هـ این منصب خود را از دست داد و در مدرسهٔ فخریّه به تدریس پرداخت. پس از آن در ۶۷۷ هـ مجدداً قاضی القضاة شام شد و چندبار دیگر عزل و نصب شد و مدتی به زندان افتاد. از آثارش: وفیات الاعیان فی انباء ابناء الزمان.

الاعلام ۱: ۲۱۲ / امل الآمل ۲: ۳۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۵۵۰ / روضات الجنّات ۱: ۳۲۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۰۶ / الکنی والالقاب ۱: ۲۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۵ / معجم المؤلفین ۲: ۵۹.

## احمد - (ابن مُنیر)

(۶۲۰-۶۸۳ هـ / ۱۲۲۳-۱۲۸۴ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن منصور جذامی، جروی، اسکندری، (ناصرالدین). فقیه مالکی، ادیب. متولد در اسکندریه. وی در زاد گاهش مدرّس و مدتی نیز خطیب و قاضی القضات بود. ازجمله شاگردانش ابوحیان را می توان نام برد. از آثارش: البحرالکبیر فی بحث التفسیر، دیوان خطب، تفسیر حدیث الاسراء، شعر.

الاعلام ۱: ۲۱۲ / روضات الجنّات ۱: ۳۰۵ / ریحانة الادب ۸: ۲۳۶ / الکنی والالقاب ۱: ۴۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۴۱ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۱.

## احمد - (ابن عَطاء)

(م ۷۰۹ هـ / ۱۳۰۹ م)

ابوالعباس یا ابوالفضل، احمدبن محمّدبن عبدالکریم بن عطاءالله اسکندری، جذامی، شاذلی، (تاج‌الدین). از علمای اهل سنت، صوفی، در علوم حدیث، تفسیر، فقه، نحو و اصول نیز دست داشته است. متولد در اسکندریه، ساکن و متوفی در قاهره. توسط استاد خود احمدانصاری مُرسی پیرو طریقت شاذلی عارف شد. از آثارش: الحکم العطائیة. ط، تاج العروس. ط، لطائف المنن فی مناقب المرسی و أبی الحسن. ط.

الاعلام ۱: ۲۱۳ / دانشنامهٔ ایران واسلام ۷۲۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲۱.

---

۱. بعضی روایات ۶۵۱ نیز نوشته اند.

**احمد - سلطان ولد**

(۶۲۳-۷۱۲ هـ / ۱۲۲۶-۱۳۱۲ م)

احمدبن جلال الدین محمد بلخی مولوی، (بهاء الدین، ابن عارف رومی). از مشایخ طریقهٔ مولوی. متولّد در شهر لارنده، متوفی در قونیه. شیخ شمس الدین تبریزی را خدمت کرده و با او صحبت داشته و از شیخ صلاح الدین که پدرزنش نیزبوده کسب علم نموده همواره باپدر خود زیسته و پس از مرگ وی در همان خانقاه قونیه جانشین پدر شده است. به لغت و شعر ترکی آشنایی داشته و از عوامل انتشار ادبیات ایران در ترکیه، و از بانیان ادبیات عثمانی است. از آثارش: **فیه مافیه** که در آن مجالس و تقریرات پدر را گرد آوری کرده، **معارف سلطان ولد**، **دیوان**، **مثنوی ولدنامه**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹۹ / الذریعه ۹: ۱۲۷۹، ۱۹: ۳۳۶ / ریحانة الادب ۳: ۶۲ / فرهنگ سخنوران ۲۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۴۶ / نفحات الانس ۴۶۹.

**احمد - (ابن بنّاء)**

(۶۵۴[1] - ۷۲۱[2] هـ / ۱۲۵۶-۱۳۲۱ م)

ابوالعباس، احمدبن محمّدبن عثمان ازدی عدوی. دانشمند مراکشی که در رشته‌های مختلف علمی دست داشته و بخصوص در ریاضیات و هیأت وعلم نجوم توانا بوده است. در مراکش متولد شد و در همانجا درگذشت. از آثارش: **التلخیص فی الحساب**، **اللوازم العقلیة فی مدارک العلوم**، **الروض المریع فی صناعة البدیع**.

الاعلام ۱: ۲۱۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۵۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۵ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲۶.

**احمد - قَمُولی**

(۶۵۳[3] - ۷۲۷ هـ / ۱۲۵۵-۱۳۲۷ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن مکی قرشی، مخزومی، قَمولی، (نجم‌الدّین). فقیه شافعی، نحوی، اصولی. متولّد در قمولای مصر، متوفی در قاهره. مدتی متصدّی قضاوت قوص و اخمیم و سیوط شده بود. از آثارش: **البحرالمحیط فی شرح الوسیط للغزالی**، **جواهرالبحر**، **شرح اسماءالله الحسنی**.

الاعلام ۱: ۲۱۴ / روضات الجنّات ۱: ۳۱۹ / ریحانة الادب ۴: ۴۸۶ / الکنی والالقاب ۳: ۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۵ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۰.

**احمد - رازی**

(م ۷۳۰ هـ / ۱۳۳۰ م)

احمدبن محمدرازی، (ابن معظم). فاضل. اهل ری. از آثارش: **المقامات الاثنتی عشرة** که در پاریس و تونس چاپ شده است.

ریحانة الادب ۸: ۲۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن معظم» ۳۵۱.

**احمد - علاء سمنانی**

(۶۵۹-۷۳۶[1] هـ / ۱۲۶۱-۱۳۳۶ م)

ابوالمکارم، احمدبن محمدبن احمد سمنانی، (علاءالدین، رکن‌الدین، شمس‌الدین، سلطان المتالهین، علاءالدوله سمنانی). عارف، شاعر، از مشایخ صوفیه. متولّد در بیابانک، متوفی در قریهٔ صوفی آباد. در جوانی به ملازمت ارغون‌شاه مشغول و ثروت زیادی به دست آود پس به سفرحج رفت و در ۶۸۷ هـ در سلک عرفا درآمد و اموال خود رابخشش نمود و از ۷۲۰ هـ به بعد در خانقاهی که خود به نام صوفی آباد نزدیک سمنان ساخته بود منزوی شد. با شیخ محمد دهستانی دست دوستی داده و خواجوی کرمانی از مریدان وی بوده است. تصنیفات زیادی در تفسیر و تصوّف دارد. از آثارش: **آداب الخلوة**، **سربال البال فی اطوار سلوک اهل الحال**، **المکاشفات**، **دیوان شعر**.

اعیان الشیعه ۳: ۸۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۸ / الذریعه ۱: ۱۸، ۳: ۱۷۵، ۹: ۷۳۳ / ریحانة الادب ۴: ۱۵۷ / شدالازار ۳۲۱ / فرهنگ سخنوران ۳۹۹ / فهرست مشترک ۴: ۲۶۹۹ / الکنی والالقاب ۲: ۴۷۶ / لغتنامهٔ

---

۱. تاریخ تولد او را ۶۳۹ تا ۶۵۹ هـ نیز ذکر کرده اند.

۲. ۷۲۴ هـ نیز نوشته شده است.

۳. الاعلام: ۶۴۵ هـ.

۱. ۷۴۰ هـ نیز نوشته شده است.

دهخدا «احمد» ۱۲۸۰ / معجم المؤلفین ۲: ۶۹ / نفحات الانس ۴۳۹ / یادداشتهای قزوینی ۱۴۳۶.

## احمد - فَیّومی

(م حدود ۷۷۰ هـ / ۱۳۶۸ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن علی فیّومی، حموی. فقیه، لغوی، ادیب. متولّد در فیّوم مصر. از ابوحیان علوم عربیّه را آموخت. پس به حماة از شهرهای سوریه رفته و در جامع الدهشة خطابت می کرد. از آثارش: المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر. ط، در لغت، دیوان خطب. خ.

الاعلام ۱: ۲۱۶ / روضات الجنّات ۱: ۳۳۳ / ریحانة الادب ۴: ۳۸۵ / الکنی والالقاب ۳: ۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۲.

## احمد - (ابن تَنَسی).

(۷۴۰-۸۰۱ هـ / ۱۳۳۹-۱۳۹۹ م)

احمدبن محمّدبن محمد زبیری، قاضی اسکندرانی. فقیه مالکی، اصولی و عالم در علوم عربی بوده است. در مصر متصدّی قضاوت مالکیه بوده و در همان جا درگذشته است. از آثارش: شرح تسهیل الفوائد و تکمیل المقاصد لابن مالک، در نحو، شرح الکافیة لابن الحاجب، شرح منتهی السؤول.

روضات الجنّات ۱: ۳۱۹ / ریحانة الادب ۴: ۴۰۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۳.

## احمد - (ابن هائم)

(۷۵۶[1]-۸۱۵ هـ / ۱۳۵۵-۱۴۱۲ م)

ابوالعباس، احمدبن محمدبن عماد الدین مصری، مقدسی، (شهاب الدین). از علمای شافعی، فاضل در فرائض و حساب و فقه و عربی. متولّد و بزرگ شده در قاهره. به بیت المقدس عزیمت کرد و به تدریس پرداخت و در همان جا درگذشت. از آثارش: اللمّع - ط، در حساب، غایة السؤول فی الاقرار بالمجهول - خ، مرشد الطالب - خ.

الاعلام ۱: ۲۱۷ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۷.

۱. ۷۵۳ هـ نیز نوشته شده است.

## احمد - جَزَری

(م ۸۲۷[1] هـ / ۱۴۲۹ م)

ابوبکر، احمدبن محمّدبن علی[2] جزری. عالم شافعی، قاری. از آثارش: الحواشی المفهمة لشرح المقدمة شرحی است بر کتاب مقدمه جزریهٔ پدرش، شرح طیبهٔ النشر، شرح مقدمة فی الحدیث.

ریحانة الادب ۷: ۴۴۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۸.

## احمد - (ابن فَهْد)

(۷۵۶[3]-۸۴۱ هـ / ۱۳۵۶-۱۴۳۷ م)

ابوالعباس، احمدبن محمد[4] بن فهد حلی اسدی شیعی، (جمال الدین). از علمای امامیه، فقیه، مجتهد. متولّد در حلّه، متوفّی در کربلا. حدود ۲۴ تألیف دارد. از آثارش: المهذب البارع الی شرح النافع، التحصین فی صفات العارفین - ط، المحرّر، درفقه، عُدّة الداعی - ط.

الاعلام ۱: ۲۱۷ / اعیان الشیعه ۳: ۱۴۷ / الذریعه ۲: ۳۹۲، ۳: ۳۹۸ / روضات الجنّات ۱: ۷۱ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۵ / طبقات اعلام الشیعه «قرن نهم» ۶: ۹ / الکنی والالقاب ۱: ۳۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۳۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۴.

## احمد - محیی الدین عجمی

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

احمدبن محمّد[5] عجمی. عالم حنفی، قاضی. در عهد سلطان بایزیدخان ثانی (۸۸۶-۹۱۸ هـ) می زیسته و در تمامی عمر قاضی ادرنه بوده است. از آثارش: حاشیه فرائض سراجیه سید شریف و رساله‌ای در باب شهید.

ریحانة الادب ۵: ۲۵۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۰۸.

۱. به روایتی ۸۳۳ هـ.
۲. معجم المؤلفین: احمدبن محمدبن محمد.
۳. ۷۵۷ هـ نیز نوشته شده است.
۴. احمدبن محمدبن محمدبن فهد نیز نوشته شده است.
۵. یا محمدبن احمد.

## احمد - (ابن عَرَبشاه).

(۷۹۱-۸۴۵ هـ / ۱۳۸۹-۱۴۵۰ م)

ابومحمّد، احمدبن محمّدبن عبدالله رومی، عجمی، (شهاب‌الدین). ادیب، مورخ، متبحّر در فقه و لغت و نحو. متولّد در دمشق، متوفی در مصر. به روم و سمرقند و بلاد ماوراءالنهر و خوارزم مسافرتها کرد. پس به دمشق بازگشت و انزوا گزید و به تألیف و ترجمه ومطالعه پرداخت، به سه‌زبان عربی، ترکی، وفارسی تألیفاتی دارد. اواخر عمر به مصر رفته در خانقاه صلاحیه اقامت کرد. از آثارش: فاکهة الخلفاء و مفاکهة الظرفاء - ط، عجائب المقدور فی أخبار تیمور- ط، منتهی الأرب فی لغات الترک و العجم و العرب.

الاعلام ۱: ۲۱۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۰۶ / الذریعه ۱۵: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۰ / الکنی والالقاب ۱: ۳۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۴۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲۲.

## احمد - شُمُنّی

(۸۰۱-۸۷۲ هـ / ۱۳۹۹-۱۴۶۸ م)

ابوالعباس، احمدبن محمّدبن محمّد تمیمی، داری، شُمُنّی، (تقی‌الدّین). عالم حنفی، مفسّر، فقیه، اصولی، متکلّم، نحوی. در اسکندریه متولّد شد به قاهره رفت و در آنجا تدریس می کرد ودر همانجا درگذشت ازجمله شاگردانش جلال‌الدین سیوطی بود. از آثارش: شرح المغنی لابن هشام - ط، کمال‌الدرایة فی شرح النقایة - خ، مزیل الخفاعن ألفاظ الشفا - خ.

الاعلام ۱: ۲۱۹ / روضات الجنّات ۱: ۳۳۷ / ریحانة الادب ۳: ۲۵۳ / الکنی والالقاب ۲: ۳۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۳۵ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۹.

## احمد - شهاب حِجازی

(۷۹۰-۸۷۵ هـ / ۱۳۸۸-۱۴۷۱ م)

ابوالطیب[1]، احمدبن محمّدبن علی انصاری، خزرجی،سعدی، عبادی، (شهاب‌الدین، زکی‌الدین). ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در قاهره. از آثارش: قلائدالنحور[1] من جواهرالبحور - ط، جنة الولدان، شرح المقامات الحریریة، دیوان شعر- خ.

الاعلام ۱: ۲۱۹ / ریحانة الادب ۳: ۲۶۶ / الکنی والالقاب ۲: ۳۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲۹.

## احمد - (ابن شِحْنة)

(۸۰۴-۸۸۲ هـ / ۱۴۴۰-۱۴۷۷ م)

ابوالولید، احمدبن محمّد[2] بن محمّدبن شحنه، (لسان‌الدین). عالم حنفی، متولد و متوفی در حلب، قاضی‌القضات حنفیان جامع اموی بوده است. از آثارش: لسان الحکام فی معرفة الاحکام - ط.

الاعلام ۱: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۸: ۴۸ / معجم المؤلفین ۱: ۹۶.

## احمد - خَلّوف

(۸۲۹-۸۹۹ هـ / ۱۴۲۵-۱۴۹۳ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن عبدالرحمان حمیری، (شهاب‌الدین، ابن‌خلّوف). مالکی، ادیب، شاعر. متولّد در قسطنطنیه، ساکن و متوفی در تونس. به مکّه وقاهره و بیت‌المقدس سفر کرد و استماع حدیث نمود. از آثارش: نظم المغنی، در نحو، نظم التلخیص، در معانی بیان، دیوان شعری مشهور به دیوان الاسلام - ط.

الاعلام ۱: ۲۲۱ / ریحانة الادب ۷: ۵۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا «ابن خلوف» ۳۰۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۱۸.

## احمد - قَسطَلانی

(۸۵۱-۹۲۳ هـ / ۱۴۴۸-۱۵۱۷ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن أبی بکر قسطلانی، (شهاب‌الدین). از علمای شافعی، محدّث، مورّخ، فقیه، واعظ. متولّد ومتوفّی در قاهره، در وعظ و خطابت بسیار مهارت داشت. خالد ازهری از مشایخ وی می باشد. از آثارش: إرشاد الساری لشرح صحیح البخاری - ط، المواهب اللدنیّة فی المنح

---

۱. ابوالعباس نیز نوشته شده است.

۱. معجم المؤلفین: «قلائد النجوم من ...».

۲. در معجم المؤلفین ابراهیم بن محمد نوشته شده است.

المحمدیّة ـ ط، لطائف الاشارات فی علم القرآآت ـ خ.

الاعلام ۱: ۲۲۱ / ریحانة الادب ٤: ٤٥٨ / الکنی والالقاب ۳: ٦٤ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۷۷ / معجم المؤلفین ۲: ۸۵.

## احمد - (ابن ابی جامع)

(م ۹۲۸ هـ / ۱۵۲۲ م)

احمدبن محمدبن ابی جامع [۱] عاملی، (شهاب‌الدین). از علمای امامیه، مفسر. در سال ۹۲۸ هـ درنجف از محقق کرکی شیخ علی بن عبدالعالی اجازه داشته است. از آثارش: الوجیزفی تفسیر الکتاب العزیز.

اعیان الشیعه ۳: ۷۸ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۹ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۰۷ / معجم المؤلفین ۲: ۸۸.

## احمد - (ابن عَبْد السّلام)

(۸٤۷-۹۳۱ هـ / ۱٤٤۳-۱۵۲۵ م)

ابوالخیر، احمدبن محمّدبن محمّد منوفی، قاهری، (شهاب‌الدین). فاضل، قاضی شافعی. متولّد در منوف مصر. مدتی در منصب قضاوت بود. از آثارش: الفیض المدید فی أخبار النیل السعید ـ خ، البدرالطالع ـ خ، النخبة العربیة فی حل ألفاظ الآجرومیة، در نحو.

الاعلام ۱: ۲۲۱ / ریحانة الادب ٦: ۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۰۳ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۰.

## احمد - (ابن خاتون).

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی).

ابوالعباس، احمدبن محمدبن علی عاملی عیناثی، (جمال‌الدین). فقیه امامی. نزد پدرش شیخ محمد (ابن خاتون) علم آموخت. شهید ثانی از او روایت کرده خود وی نیز ازمحقق کرکی (م ۹٤۰ هـ) روایت نموده است.

اعیان الشیعه ۳: ۱۳٦ / روضات الجنّات ۱: ۷٦ / ریحانة الادب ۷: ٤۸۹ / الکنی والالقاب ۱: ۲۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۹.

## احمد - زابلی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

ابوثنا، احمدبن محمّدزابلی. عالم اهل سنت. از آثارش: اعراب القرآن، که‌آن را در تاریخ ۹٦۵ هـ تألیف کرده است.

ریحانة الادب ۲: ۳۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا «زابلی» ۱۳.

## احمد - سبعی

(م ۹٦۰ هـ / ۱۵۵۳ م)

احمدبن محمّدبن عبدالله رفاعی، سبعی، احسائی، (فخرالدّین). فقیه امامی، اصولی. متوفی در هند. از شاگردان ابن المتوج احمد بحرانی. از آثارش: الانوار العلویة فی شرح الألفیة، تسدید الافهام فی شرح قواعد الاحکام و نیز شعر.

اعیان الشیعه ۳: ۱۲۳ / الذریعه ۲: ٤۳٤، ۱۲: ۱۵٤ / ریحانة الادب ۲: ٤۳۳ / طبقات اعلام الشیعه «قرن دهم» ۷ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰٦ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲۳.

## احمد - (ابن حَجَر هَیْتَمی)

(۹۰۹-۹۷٤ هـ / ۱۵۰٤-۱۵٦۷ م)

ابوالعباس، احمدبن محمّدبن علی [۱] هیتمی، (شهاب‌الدین، ابن حجر). فقیه شافعی، نویسنده. متولد در مصر در محلّه ابی هیتم، متوفی در مکّه. وی پدر خود را در کودکی از دست داد. ولی استادان پدرش یعنی شمس‌الدین بن ابی الحمائل، صوفی مشهور و شمس‌الدین محمد شناوی به تعلیم و نگهداری وی پرداختند. تحصیلات اسلامی و پزشکی خود را در الأزهر به پایان رساند و بیست ساله بود که استادانش به او اجازهٔ فتوی وتدریس دادند. پس از چند سفر کوتاه به مکّه تصمیم گرفت دراین شهر اقامت کند و از ۹٤۰ هـ تا آخر عمر همان‌جا ماند. از آثارش: تحفة المحتاج لشرح المنهاج ـ ط، شرحی است بر منهاج الطالبین نووی، الجوهر المنظم ـ ط، الفتاوی

---

۱. معجم المؤلفین: احمدبن ابی جامع.

۱. معجم المؤلفین: احمدبن محمدبن محمّد.

الهیتمیة - ط.

الاعلام ۱: ۲۲۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۹۸ / روضات الجنّات ۷: ۲۶۲ / ریحانة الادب ۷: ۴۷۱ / فهرست مشترک ۴: ۲۶۶۳ / الکنی والالقاب ۱: ۲۶۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۲.

## احمد - وتری

(م ۹۸۰ هـ / ۱۵۷۲ م)

ابومحمّد، احمدبن محمد وتری، (ضیاءالدین). عارف شافعی، پیرو مسلک رفاعی. اصلاً ازموصل، ساکن بغداد، متوفی مصر. درحرم نبوی تدریس می کرد. از آثارش: روضة الناظرین، خلاصة مناقب الصالحین - ط.

الاعلام ۱: ۲۲۳ / ریحانة الادب ۶: ۳۰۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۷.

## احمد - مقدّس اردبیلی

(م ۹۹۳ هـ / ۱۵۸۵ م)

احمدبن محمّد اردبیلی، (مقدّس اردبیلی، محقق اردبیلی). عالم امامی، فقیه، متکلّم محقق. متولّد در اردبیل، متوفی در نجف. با شیخ بهایی و میرزا محمداسترآبادی معاصر بود، و در محضر شهید ثانی کسب علم نمود. با شاه‌عباس اوّل صفوی نیز معاصر و با وی مکاتباتی داشته است و گویا شاه‌عباس متقاضی آمدن وی به ایران بوده ولی مقدس اردبیلی به علت علاقه‌اش به اقامت در نجف این دعوت راقبول نکرده است. ازجمله شاگردان وی ملاعبدالله شوشتری و صاحب مدارک و صاحب معالم بوده‌اند. از آثارش: زبدة البیان فی شرح آیات احکام القرآن - ط به آیات الاحکام اردبیلی مشهور است و در ۹۸۹ به اتمام رسیده که نسخه‌های خطی آن در مدرسهٔ شهیدمطهری تهران موجود است. اثبات الواجب به فارسی، حدیقة‌الشیعة، در احوال پیغمبر(ص) و اهل بیت(ع)، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان - ط.

الاعلام ۱: ۲۲۳ / اعیان الشیعه ۳: ۸۰ / امل الآمل ۲: ۲۳ / تاریخ نظم ونثر در ایران ۳۹۶ / الذریعه ۱: ۴۲، ۲: ۳۷ / روضات الجنّات ۱: ۷۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۶۶ / فهرست مشترک ۴: ۲۶۶۵ / الکنی والالقاب ۳: ۲۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۴۴ / معجم المؤلفین ۲: ۷۹.

## احمد - (ابن مُلّا)

(۹۳۷-۱۰۰۳ هـ / ۱۵۳۰-۱۵۹۵ م)

احمدبن محمدبن علی حصکفی، (خاتم النحاة، شهاب الدین، ابن منلا). شافعی، نحوی، ادیب. متولّد و متوفّی در حلب. نزد رضی‌الدین محمد صنفی معروف به ابن حنبلی به فراگیری علوم پرداخت. در سال ۹۵۴ هـ با شیخ کامل ومرشد و علوان بن محمد حموی صحبت داشته و از برهان‌الدین عمادی فن حدیث را فرا گرفته وبه اخذ اجازه نایل آمده ومدتی منصب مدرّسی بلاطیهٔ حلب را داشته است در سال ۱۰۰۳ هـ به دست فلّاحان دهکدهٔ باتشای کشته شد. از آثارش: منتهی أمل الأدیب من الکلام عن مغنی اللبیب - خ، اختصار تاریخ ذهبی - خ، مختصرالدر المنتخب - خ.

الاعلام ۱: ۲۲۴ / روضات الجنّات ۱: ۳۴۴ / ریحانة الادب ۸: ۲۳۰ / الکنی والالقاب ۱: ۴۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۳.

## احمد - سیواسی

(م ۱۰۰۹ [1] هـ / ۱۶۰۰ م)

ابوالثناء، احمدبن محمدبن عارف زیلی، رومی، (شمس‌الدین). از مشایخ صوفیه، ادیب. از آثارش: ارشادالعوام، زبدة الأسرار، الآلهیة فی الامر بالمعروف.

ریحانة الادب ۳: ۱۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۱۴.

## احمد - (ابن قاضی)

(۹۶۰-۱۰۲۵ هـ / ۱۵۵۳-۱۶۱۶ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن محمّد مکناسی، زناتی. فقیه، مورّخ، ادیب، شاعر، ریاضیدان. متولد و متوفی در فاس. نزد شیخ ابولمحاسن یوسف فاسی کسب علم کرد. مدّتی عهده‌دار شغل قضاوت در سَلا

---

۱. معجم المؤلفین: ۱۰۰۶ هـ.

بود و در اواخر عمر در زادگاهش به تدریس و تألیف پرداخت. ازجمله شاگردانش مَقّری مؤلف نفح‌الطیب بوده است. از آثارش: درّة الحجال فی اسماء الرجال - خ فرهنگی از نام مردان مشهور مراکش و تعدادی از بزرگان اسلام، جذوة الاقتباس فیمن حلّ من الاعلام مدینة فاس - ط در معرفی بزرگان فاس و راهنمای جغرافیایی شهر مذکور و المنتقی المقصور علی مآثر الخلیفة ابی العباس المنصور.

الاعلام ۱: ۲۲۵ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۷۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۴۷.

## احمد - مَقّری

(۹۹۲[1] - ۱۰۴۱ هـ / ۱۵۸۴ - ۱۶۳۱ م)

ابوالعباس، احمدبن محمدبن احمد تلمسانی، (شهاب‌الدین). عالم مالکی، اشعری الاصول، مورّخ، ادیب. متولّد در تلمسان مغرب، متوفی در قاهره. به فاس و بعد مصر و شام و حجاز سفر کرد. از آثارش: إضاءة الدجنة فی اعتقاد أهل السنة - ط، أزهار الریاض فی أخبار القاضی عیاض - ط، نفح الطیب فی غصن الأندلس الرطیب - ط در ٤ جلد، و نیز شعر.

الاعلام ۱: ۲۲۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۶ / الکنی والالقاب ۲: ۱۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۲۸۰ / معجم المؤلفین ۲: ۷۸.

## احمد - خَفاجی

(۹۷۷-۱۰۶۹ هـ / ۱۵۶۹-۱۶۵۹ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن عمرخفاجی، مصری، (شهاب‌الدین، رأس المؤلفین، رئیس المصنفین). حنفی، ادیب، لغوی، قاضی. متولّد، بزرگ شده ومتوفی در مصر. منسوب به قبیله خفاجه. به روم سفر کرد و از جانب سلطان مرادعثمانی قضاوت سلانیک وسپس مصر راعهده‌دار شد. آنگاه ازاین منصب کناره گرفت، مدّتی به شام و حلب رفت و بعد از بازگشت به مصر، قاضی القضات شد و تا آخرعمر در همین مقام باقی ماند. از آثارش: ریحانة الألباء - ط، شفاء الغلیل فیما فی کلام العرب من الدخیل - ط، طرازالمجالس - ط.

الاعلام ۱: ۲۲۷ / ریحانة الادب ۲: ۱۵۲ / الکنی والالقاب ۲: ۲۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۲۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۸.

## احمد - تونی

(زنده در ۱۰۷۱ هـ / ۱۶۶۱ م)

ملااحمدبن محمدبشروی، مشهدی، تونی، (فاضل تونی). عالم، عابد. از معاصرین شخ حرّعاملی، و برادر ملاعبدالله تونی بود. از آثارش: حاشیهٔ شرح لمعهٔ شهید، رساله‌ای در حرمت غنا، رساله‌ای در رد صوفیّه.

اعیان الشیعه ۳: ۸۸ / امل الآمل ۲: ۲۳ / الذریعه ۶: ۹۱ / روضات الجنّات ٤: ۲۴۵ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۵.

## احمد - نظام الدّین

(م ۱۰۸۶ هـ / ۱۶۷۵ م)

احمدبن محمّد معصوم‌بن سیدنظام‌الدین احمد حسنی، حسینی، دشتکی، شیرازی، (امیرنظام‌الدین). فاضل، ادیب، شاعر. متولّد و تحصیل کرده در حجاز، ساکن و متوفی در حیدرآباد. به دعوت عبدالله قطب شاه ششمین حکمران دکن هند به حیدرآباد رفت و در دربار وی تقرّب یافت و ریاست علمی آن نواحی به وی منتهی گردید. با شیخ حرعاملی معاصر بوده و مکاتباتی با اونیز داشته است. از آثارش: رساله فی المعاد الجسمانی، النبوة الخاصة، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۳: ۱۵۴ / امل الآمل ۲: ۲۷ / الذریعه ۹: ۸۵، ۹: ۱۲۰۳ / ریحانة الادب ۶: ۲۰۰ / فرهنگ سخنوران ۶۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا «نظام» ۵۹۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۵۹.

## احمد - خِطّی

(م ۱۱۰۲ هـ / ۱۶۹۱ م)

احمدبن محمدبن یوسف بحرانی، (فاضل الخمائل، فاضل ریاضی الدلائل). فقیه امامی، منطقی، محدث، ادیب، شاعر. متولّد در بحرین، متوفی در عراق. نزد مجلسی ثانی تحصیل کرده و باملامحمدباقر سبزواری مصاحبت داشته است. از آثارش: الخمائل در فقه، ریاض الدلائل و حیاض المسائل، الرموز الخفیة فی المسائل المنطقیة.

---

[1] به روایتی ۱۰۰۰ هـ.

الاعلام ۱: ۲۲۹ / اعیان الشیعه ۳: ۱۷۲ / امل الآمل ۲: ۲۸ / الذریعه ۱۱: ۲۵۲، ۱۱: ۳۲۴ / روضات الجنّات ۱: ۸۷ / ریحانة الادب ۲: ۱۴۱، ۱: ۲۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۳۴۳ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۹.

**احمد - بنّاء**

(م ۱۱۱۷ هـ / ۱۷۰۵ م)

احمدبن محمدبن احمد دمیاطی، (شهاب الدّین). فقیه شافعی، محدّث. در دمیاط متولّدشد و در همان‌جا تحصیل علم نمود، سپس قدم به سیر و سلوک وتجرید گذاشت و آخرین کسی است که در استواری مبانی طریقت نقشبندیه رنجهای بسیاری را متحمّل شده است. به قاهره ومدینه سفر کرد و در همان جا درگذشت. از آثارش: اختصارالسیرة الحلبیة، شرح المقصد الاسنی، اتحاف البشر بالقراءات الاربعة عشر. ط.

الاعلام ۱:۲۲۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۹ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۰ / معجم المؤلفین ۲: ۷۱.

**احمد - سابق**

(م ۱۱۶۱ هـ / ۱۷۴۸ م)

احمدبن محمّدبن علی عراقی، حدادی. شافعی، ادیب، شاعر، عارف به علوم قرآن، صوفی. متولّد و متوفّی در دمشق. از آثارش: مختصرالاتقان للسیوطی، دیوان شعر.

ریحانة الادب ۲: ۴۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا « سابق » ۱۳ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۲.

**احمد - دَردِیر**

(۱۱۲۷ - ۱۲۰۱ هـ / ۱۷۱۵ - ۱۷۸۶ م)

ابوالبرکات، احمدبن محمدبن احمد عدوی، ازهری، خلوتی. از فقهای مالکی. صوفی، مفتی خلوتیه. متولّد و متوفی در مصر. مدتی در جامع الازهر مدرّس بود. علم فقه را نزد شیخ صعیدی خواند و پس از وفات استاد، شیخ مالکیه و مفتی و ناظر اوقاف صعیدیها گردید، و بعدها شیخ اهل مصر در ظاهر و باطن شد. از آثارش: منح القدیر. ط، اقرب المسالک. ط، تحفة الأخوان فی علم البیان. ط.

الاعلام ۱: ۲۳۲ / ریحانة الادب ۲: ۲۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا « احمد » ۱۴۲۹ / معجم المؤلفین ۲: ۶۷ / مکارم الآثار ۱: ۱۱۹.

**احمد - عَطّار**

(۱۱۲۸ - ۱۲۱۵ هـ / ۱۷۱۶ - ۱۸۰۰ م)

احمدبن محمدبن علی حسنی بغدادی. فقیه امامی، اصولی، محدّث، ادیب، رجال شناس، شاعر. متولّد در بغداد، متوفّی در نجف، از شاگردان سیدمهدی بحرالعلوم. از آثارش: التحقیق فی الفقه، دیوان شعر، در مدایح ائمه اطهار( ع )، منظومة فی الرجال.

الاعلام ۱: ۲۳۲ / اعیان الشیعه ۳: ۱۳۰ / الذریعه ۱: ۴۷۳، ۱۱: ۳۲۰ / ریحانة الادب ۴: ۱۴۴ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۱۳ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۱ / مکارم الآثار ۲: ۵۴۹.

**احمد -( ابن عَجیبة)**

(۱۱۶۰[1] - ۱۲۲۴[2] هـ / ۱۷۴۷ـ۱۸۰۹ م)

ابوالعبّاس، احمدبن محمّدبن مهدی[3] بن عجیبه حسنی، ادریسی، فاسی. صوفی، مفسّر، از افراد برجسته فرقهٔ عرفانی در قاوه. متولّد و بزرگ شده در مراکش. در سی سالگی به تدریس علوم شرعی پرداخت و با مطالعهٔ آثار ابن عطاءالله اسکندرانی راه تصوّف را برگزید، و در این راه تا احراز منصب شیخ طریقت پیش‌رفت و به تعلیم اصول آن پرداخت. وی درخانهٔ مرشد خویش در غماره در ۷ شوال بدورد حیات گفت. گور وی مراسم زیارت خاصی دارد که عجیبیان در قاوی آن را رعایت می کنند. از آثارش: أزهارالبستان فی طبقات الاعیان، تفسیر قرآن مجید، در ۸ جلد، الفتوحات الالهیة فی شرح المباحث الاصلیة.

الاعلام ۱: ۲۳۴ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۰۱ / ریحانة الادب۸: ۱۰۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۶۳.

**احمد - مرعشی**

(م ۱۲۳۵ هـ / ۱۸۲۰ م)

ابوالفضل، احمدبن محمّدبن علی موسوی،

---

۱. ۱۱۶۱ هـ نیز نوشته شده.

۲. ۱۲۶۶ هـ نیز نوشته شده.

۳. به روایتی احمدبن محمدبن عجیبه.

مرعشی، خراسانی. متکلّم، حکیم، محدّث، مفسّر. معاصر و معاشر با فتحعلیشاه قاجار بود. نزد بهبهانی کسب علم نمود و از استاد خودو شیخ یوسف بحرانی روایت کرده است. دراثر مسمومیت در گذشت. از آثارش: شرح علی الفوائد الجدیدة للبهبهانی، منهج السداد فی شرح الارشاد، التهذیب، دراخلاق.

اعیان الشیعه ۳: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۸ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۶ / مکارم الآثار ۳: ۹۹۳.

## احمد - اردکانی

(زنده در ۱۲۳۸ هـ / ۱۸۲۳ م)

احمدبن محمد اردکانی یزدی. حکیم، فقیه امامی. با شیخ احمد احسائی معاصر بوده است. از آثارش: سرورالمؤمنین فی احوال امیرالمؤمنین علیه‌السلام، فضائل الشیعه، کتاب الانساب المشجر.

اعیان الشیعه ۲: ۴۷۸ / الذریعه ۱۲: ۱۷۶، ۱۳: ۲۹، ۱۶: ۲۶۰ / روضات الجنّات ۵: ۸۸ / ریحانة الادب ۶: ۳۸۹ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۰۶ / معجم المؤلفین ۲: ۸۰.

## احمد - بهبهانی

(۱۱۹۱ - ۱۲۴۳[1] هـ / ۱۷۷۷ - ۱۸۲۸ م)

احمدبن محمدعلی بن محمدباقر بهبهانی. عالم امامی، فقیه، رجالی، شاعر. متولّد و متوفّی در کرمانشاه. نزد پدرخود و در نجف از بحرالعلوم و شیخ جعفر کاشف‌الغطاء و میرزامهدی شهرستانی و صاحب ریاض علم آموخت. سپس به قم رفت و از میرزای قمی اجازه گرفت. در ۱۲۱۹ هـ و بار دیگر در ۱۲۲۳ هـ به هند رفت و در خلال سفرش چند کتاب ازجمله مرآة‌الاحوال را تألیف نمود. از آثارش: تاریخ الأئمه، یا تاریخ معصومین، تفسیرالقرآن، تنبیه الغافلین، که آن را در لکهنو تألیف کرده است.

اعیان الشیعه ۳: ۱۳۶ / الذریعه ۳: ۲۱۳ / ریحانة الادب ۳: ۳۹۹ / الکنی والالقاب ۲: ۱۱۰ / معجم المؤلفین ۲: ۸۸ / مکارم الآثار ۳: ۹۹۴.

---

۱. مکارم الآثار: ۱۲۳۵ هـ.

## احمد - شروانی

(م ۱۲۵۰[1] هـ / ۱۸۳۴ م)

احمدبن محمدبن علی همدانی انصاری یمنی. ادیب، مورّخ، شاعر. متولد در یمن. در مدینه و حدیده و زبید سکونت کرد و به کلکته سفر کرد. از آثارش: نفحة الیمن فیما یزول بذکره الشجن - ط، الجوهرالوقّاد، در شرح قصیدهٔ بانت سعاد، المناقب الحیدریة.

الاعلام ۱: ۲۳۳ / اعیان الشیعه ۳: ۱۳۰ / الذریعه ۵: ۲۹۱، ۶: ۳۸۰ / ریحانة الادب ۳: ۳۳۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۱۲ / الکنی والالقاب ۲: ۳۵۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۲۹ / مکارم الآثار ۱: ۱۰۸.

## احمد - وقار

(۱۲۳۲-۱۲۹۸ هـ / ۱۸۱۷-۱۸۸۱ م)

میرزا احمدبن میزا محمّد شفیع وصال شیرازی، (وقار). فاضل، شاعر، خطّاط. متولّد و متوفّی در شیراز. به درخواست بزرگان هندوستان به این کشور رفت.- در اثنای سفر مثنوی مولوی را به خط نسخ نوشت وبه چاپ رساند. پس به تهران و عراق سفر کرد و در اواخرعمر به شیراز باز گشت وبه تدریس و تألیف پرداخت. از آثارش: اطواق الذهب، تاریخ المعصومین(ع)، انجمن دانش، دیوان شعر.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۴۱ / اعیان الشیعه ۳: ۱۱۷ / الذریعه ۲: ۲۶۵ / ریحانة الادب ۶: ۳۳۶ / فرهنگ سخنوران ۶۵۲ / مکارم الآثار ۳: ۹۴۹.

## احمد - سَماوی

(م ۱۳۲۱ هـ / ۱۹۰۳ م)

احمدبن محمّدبن عبدالرسول[2] نجفی سماوی. عالم شیعی، مرمنی، ساکن در سماوهٔ عراق. جدش عبدالرسول از علما بود. از آثارش: کشف الغوامض فی الفرائض.

اعیان الشیته ۳: ۱۲۲ / الذریعه ۱۸: ۵۰ / ریحانة الادب ۳: ۶۸/طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۲۰/معجم المؤلفین ۲: ۱۱۸.

---

۱. معجم المؤلفین: ۱۲۵۶ هـ، و الاعلام: ۱۲۵۳ هـ.

۲. الذریعه: احمدبن عبدالرسول.

## احمد - صفائی

(م ۱۳۶۰ هـ / ۱۹۴۱ م)

سیداحمدبن سید محمدرضا حسینی اعرجی، خوانساری. فقیه، محدّث، رجالی. از شاگردان آخوند خراسانی و شریعت اصفهانی. از آثارش: کشف الحجب عن الاسفار والکتب، سه جلد از آن تا حرف میم از قلم وی برآمده است.

الذریعه ۱۸: ۲۷ / ریحانة الادب ۳: ۴۵۱.

## احمد - سیواسی

(م ۸۰۳[1] هـ / ۱۴۰۱ م)

احمدبن محمود سیواسی، (شهاب الدین). عالم و از مشایخ عرفای اهل سنت. از آثارش: عیون التواریخ، رسالة النجاة من شرّ الصفات، عیون التفاسیر للفضلاء السماسیر.

ریحانة الادب ۳: ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۷۲.

## احمد - قاضی زاده

(م ۹۸۸ هـ / ۱۵۸۰ م)

احمدبن قاضی محمود[2] خوارزمی رومی، (شمس الدّین). فقیه، ادیب، حکیم، متکلّم، ریاضیدان. متوفی در قسطنطنیه. در سال ۹۶۳ هـ به قضاوت حلب و در ۹۷۱ هـ به قضاوت استانبول و ۹۷۴ هـ به قضاوت عسکر روم ایلی اشتغال داشته و در دارالحدیث ادرنه مشغول تدریس بوده است و به مقام شیخ الاسلامی رسیده و در ۹۸۵ هـ مفتی رسمی گردیده است. از آثارش: حاشیهٔ تفسیر قاضی بیضاوی، حاشیة علی شرح تجرید الکلام، حاشیهٔ اثبات الواجب دوانی.

روضات الجنّات ۱: ۳۶۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۰۸ / الکنی والالقاب ۳: ۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۷۱.

۱. به روایتی ۷۸۰ هـ.

۲. به روایتی احمدبن بدرالدین و یا احمدبن نورد.

## احمد - نیازی

(م ۱۲۱۶[1] هـ / ۱۸۰۱ م)

میرزا احمدبن میرزا سیدمرتضی[2] مرعشی. ادیب، شاعر ایرانی. داماد و خواهرزادهٔ شاه طهماسب ثانی. در اشعارش به نیازی تخلص می کرد. از آثارش: دیوان نیازی.

اعیان الشیعه ۲: ۴۷۸ / الذریعه ۹: ۱۲۴۰ / ریحانة الادب ۶: ۲۷۴ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۲۱ / فرهنگ سخنوران ۶۲۲ / الکنی والالقاب ۳: ۲۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا «نیازی» ۹۷۹.

## احمد - طاشکُبری زادَه

(۹۰۱-۹۶۸ هـ / ۱۴۹۵-۱۵۶۱ م)

ابوالخیر، احمدبن مصطفی بن خلیل، (عصام الدین). مورّخ، در علم معانی و کلام متبحّر بوده است. ترکی الاصل، متولّد در بروسه، بزرگ شده در انقره، متوفی در استانبول. در شهرهای ترکیه به تدریس فقه، حدیث و علوم عربی پرداخت، مدّتی نیز به قضاوت اشتغال داشته است. از آثارش: آداب البحث و المناظرة - ط، مفتاح السعادة - ط، الشقائق النعمانیّة فی علماء الدولة العثمانیة - ط.

الاعلام ۱: ۲۴۱ / ریحانة الادب ۴: ۱۴ / الکنی والالقاب ۲: ۴۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۵۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۷۷.

## احمد - خوئینی

(۱۲۴۷-۱۳۰۷ هـ / ۱۸۳۱-۱۸۹۰ م)

ملاّاحمدبن مصطفی بن احمد خوئینی قزوینی. فقیه، محدث، محقق شیعی. متولّد در خوئین. به قزوین و اصفهان سفر کرد و نزدمشایخ آن دیار کسب علم نمود، سپس به عتبات عالیات رفت و زمانی که به قزوین باز گشت مدرّسی صاحب تألیف بود. از آثارش: مرآت المراد، منظومهٔ دیات، اشارات الاصول، اللوامع، شامل ۳ جلد در فقه.

اعیان الشیعه ۳: ۱۷۵ / الذریعه ۱: ۴۴۱، ۲۰: ۲۸۵ / ریحانة

۱. سالهای ۱۱۸۸ و ۱۱۸۷ نیز روایت شده.

۲. طبقات الاعلام الشیعه: احمدبن اسحاق بن ابی تراب بن مرتضی.

الادب ۲: ۸، ۲: ۱۹۵ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۷۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۷۶ / مکارم الآثار ٤: ۱۲۹٦.

## احمد - عسقلانی

(۳۲۰-٤۱۳ هـ / ۹۳۲-۱۰۲۲ م)

ابوالفتح، احمدبن مطرف بن اسحاق مصری عسقلانی. ادیب، شاعر، لغوی. در دمیاط منصب قضاوت داشته است. از آثارش: النوائح کتاب کسر فی اللغة، رسالة فی الضاد و الضاء، دیوان شعر.

تاریخ التراث ۸: ٤۷۲ / روضات الجنات ۱: ۲٤۳ / ریحانة الادب ٤: ۱۳٥ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳٥۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۸۰.

## احمد - اُقْلیشی

(م ٥٥۰[1] هـ / ۱۱٥٥ م)

ابوالعباس، احمدبن معدبن عیس تُجیبی، (شهاب الدین، ابن اقلیشی). محدّث، ادیب، لغوی. متولد در اندلس، متوفی دُر مصر. از آثارش: النجم من کلام سیدالعرب والعجم - ط، ضیاء الاولیاء، انوار الآثار فی فضل النبی المختار، و نیزشعر.

الاعلام ۱: ۲٤۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳٦۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۸۱.

## احمد - میرک

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

احمدبن معین الدّین خوانساری، (نظام الدین). عالم امامی، درکاشان در سال ۹۳۷ هـ از نوهٔ محقق کرکی نورالدین علی بن حسین بن محقق کرکی اجازه داشته است.

اعیان الشیعه ۳: ۱۷٦ / الذریعه ۱: ۲۱۳ / ریحانة الادب ٦: ۲۰۱ / لغتنامهٔ دهخدا «نظام الدین» ٥۹۲.

## احمد - ملثم

(م حدود ٦۰۰ هـ / ۱۲۰٤ م)

شیخ ابوالعباس، احمدملثم. ازمحققین عرفا و مشایخ. ساکن و متوفی در مصر. داستانهای بسیار اززندگی او گفته شده که پیشگو بوده و عمری بسیار طولانی داشته است. گور وی در مصر زیارتگاه است.

ریحانة الادب ٥: ۳۸۸ / الطبقات الکبری ۱: ۱۳۳.

## احمد - طَرابُلُسی

(٤۷۳-٥٤۸ هـ / ۱۰۸۰-۱۱٥۳ م)

ابوالحسین، احمدبن منیربن احمد طرابلسی، (مهذب الدین، عین الزمان). شاعر شیعه. متولد در طرابلس شام، ساکن دمشق، متوفی در حلب. مداح سلطان الملک العادل (محمودبن زنگی) بود. اثر او: دیوان شعر- ط.

الاعلام ۱: ۲٤٥ / اعیان الشیعه ۳: ۱۷۹ / امل الآمل ۱: ۳٥ / الذریعه ۹: ۷۸۰ / روضات الجنات ۱: ۲٦۱ / ریحانة الادب ۸: ۲۳٦ / الکنی والالقاب ۱: ٤۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳٦٥ / معجم المؤلفین ۲: ۱۸٤.

## احمد - (ابن مُجاهِد)

(۲٤٥-۳۲٤ هـ / ۸٥۹-۹۳٦ م)

ابوبکر، احمدبن موسی بن عباس بن مجاهد تمیمی بغدادی. قاری، محدّث، نحوی. متولّد و ساکن بغداد. شهرت او به سبب اطلاعاتی بود که در قرائت قرآن داشت و کتابی درباره قراءتهای هفتگانهٔ قرآن نوشته است. این کتاب را ابوعلی فارسی و ابن خالویه شرح کرده‌اند. ازآثارش: قراءة النبی صلی الله علیه و سلم، کتاب القراءات الکبیر، کتاب الشواذ فی القراءات، قراءة علی بن ابی طالب.

الاعلام ۱: ۲٤٦ / تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ٤۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۸۳۱ / ریحانة الادب ۸: ۱۹٦ / الفهرست ابن الندیم ۳٤ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳٦۹ / معجم المؤلفین ۲: ۱۸۸.

## احمد - (ابن مَرْدُوَیَة)

(۳۲۳- ٤۱۰ هـ/ ۹۳٥- ۱۰۱۹م)

ابوبکر، احمدبن موسی بن مردویه اصفهانی، (حافظ). از علمای عامّه، محدّث، مفسّر، مورّخ. متولّد در اصفهان، از آثارش: تاریخ اصفهان، تفسیر قرآن مجید یا تفسیر ابن مردویه، مستخرج در حدیث.

الاعلام ۱: ۲٤٦ / تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ٤٦۲ / ریحانة

---

[1] ٥٤۹ و ٥٥۱ هـ نیز روایت شده است.

الادب ۸: ۲۰۰ / الکنی والالقاب ۱: ۴۰۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۰ / معالم العلماء ۱۳۸ / معجم المؤلفین ۲: ۱۹۰.

**احمد - شَرَف الدّین اِربِلی**
(۵۷۵-۶۲۲ هـ / ۱۱۷۹-۱۲۲۵ م)

ابوالفضل، احمدبن موسی بن یونس اربلی، (شرف الدین). فقیه شافعی، مدرس. متولد و متوفی در موصل. در اربل و موصل تدریس می کرد و ازجمله شاگردانش قاضی ابن خلّکان بوده است. از آثارش: شرح التنبیه للابوالحسن شیرازی در فقه، اختصرالاحیاء علوم الدین للغزالی.

الاعلام ۱: ۲۴۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۰۱، ۳: ۱۸۹ / الکنی والالقاب ۲: ۳۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۹۰.

**احمد - (ابن طاووس)**
(م ۶۷۳ هـ / ۱۲۷۴ م)

ابوالفضائل، احمدبن موسی بن جعفر علوی، حسنی، حلّی، (جمال الدین). فقیه امامی، مجتهد اصولی، محدث، متکلّم. متولد و متوفی در حلّه. نزد شیخ نجیب الدین بن نما و سیدفخاربن معدموسوی تلمذ نمود و شیخ حسن حلّی و علامه حلّی شاگردان وی بوده اند و در نوشته های خود استادشان را ستوده اند. از آثارش: بشری المحققین در فقه، الملاذ ۴ جلد در فقه، حل الاشکال فی معرفة الرجال.

الاعلام ۱: ۲۴۶ / اعیان الشیعه ۳: ۱۸۹ / امل الآمل ۲: ۲۹ / الذریعه ۱: ۳۶۲، ۱: ۵۳۲ / روضات الجنّات ۱: ۶۶ / ریحانة الادب ۸: ۷۲ / الکنی والالقاب ۱: ۳۴۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۶۷ / معجم المؤلفین ۲: ۱۸۷.

**احمد - (ابن وکیل)**
(م ۷۹۱ هـ / ۱۳۸۹ م)

احمدبن موسی بن علی بن شهاب الدین. ازفقهای شافعی، ادیب. ساکن مکّه، در مسجد الحرام حوزه درس داشته است. از آثارش: مختصر المهمات علی الروضة للاسنوی در فروع فقه شافعی، مختصر ملحة الاعراب للحریری.

روضات الجنّات ۱: ۳۰۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۸۹.

**احمد - خیالی بخاری**
(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

احمدبن موسی خیالی. شاعر. در عهد الغ بیک می زیست و دیوانش در ماوراءالنهر شهرت داشت. نزد خواجه عصمت بخاری تلمذ نمود و در مدح او قصیده‌ای سرود. از آثارش: دیوان شعر حدود دوهزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۵۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰۰ / الذریعه ۹: ۳۰۹ / ریحانة الادب ۲: ۱۹۸ / فرهنگ سخنوران ۱۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا «خیالی» ۹۷۷.

**احمد - خیالی**
(۸۲۹-۸۶۲ هـ[1] / ۱۴۲۵-۱۴۵۸ م)

احمدبن موسی خیالی، رومی، (شمس الدین). فقیه حنفی، متکلّم، اصولی. در مدرسه سلطانیه بروسه و بعد در ازنیق مدرس بود. از آثارش: حاشیة علی تجرید الکلام، حاشیة علی شرح وقایة الروایة فی مسائل الهدایة، حاشیه علی شرح العقائد العضدیة.

الاعلام ۱: ۲۴۷ / ریحانة الادب ۲: ۱۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۰ / معجم المؤلفین ۲: ۱۸۷.

**احمد - زاقی**
(م ۱۲۴۴ هـ / ۱۸۲۸ م)

احمدبن مهدی بن ابی ذر کاشانی زاقی، (صفایی). از علمای امامیه، فقیه، محدّث، رجالی، شاعر. ازمحضر درس آقای بهبهانی و سیدبحرالعلوم و شیخ جعفر نجفی و دیگرعلمای وقت بهره برده و از ملامحمد باقر مجلسی و کاشف الغطاء و شیخ یوسف بحرانی و از پدرش روایت کرده است. در کاشان درگذشت و جنازه‌اش به نجف منتقل و مدفون گردید. از آثارش: اساس الاحکام، تذکرة الاحباب، المستند در فقه، خزائن - ط فارسی.

الاعلام ۱: ۲۴۵ / اعیان الشیعه ۳: ۱۸۳ / الذریعه ۱: ۲۶۷، ۴: ۲ / روضات الجنّات ۱: ۹۵ / ریحانة الادب ۶: ۱۶۰ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۱۶ / فرهنگ سخنوران ۳۳۸ /

---

۱. معجم المؤلفین: وفات ۸۸۶ هـ.

لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۸۵ / مکارم الآثار ٤: ۱۲۳۵.

## احمد - نوا

(زنده در ۱۲۲۹ هـ / ۱۸۱۳ م)

سیداحمدظهورالله خان بن مولوی دلیل اللّه‌دهلوی، (نوا). شاعر. متولّد در هندوستان در عهد فتحعلیشاه قاجار به ایران آمده و درسلک ملازمان درباری بود و به سعدی هند شهرت یافت، پس به هندوستان بازگشت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۲۲٦ / ریحانة الادب ٦: ۲۳۸ / فرهنگ سخنوران ٦۱٦ / فهرست مشترک ۸: ۱٦۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا «نوا» ۸۱٤.

## احمد - ناخدا

(م ۱۰۸۳ هـ / ۱٦۷۲ م)

احمد ناخدای یزدی. شاعر. متولّد در یزد. متوفی در مکّه، از تجار ناموفق یزدبود که به شاعری روی آورد و مورد التفات امیر غیاث‌الدین فرمانروای بندر سورت قرار گرفت. از آثارش: دیوان ناخدای یزدی.

الذریعه ۹: ۱۱٤۷ / ریحانة الادب ٦: ۹۰ / فرهنگ سخنوران ۵۸٤.

## احمد - (ابن نجار)

(زنده در ۸۲۳ هـ / ۱٤۲۰ م)[1]

شیخ احمدبن نجار، (جمال‌الدین). فقیه امامی. از شاگردان شهید اول (م ۷۸٦ هـ). از آثارش: حاشیهٔ قواعد علامه به حاشیه نجاریه معروف شده است.

اعیان الشیعه ۳: ۱۹٤ / الذریعه ٦: ۱٦۹ / ریحانة الادب ۸: ۲٤۷ / طبقات اعلام الشیعه «قرن نهم»: ۱۱ / الکنی والالقاب ۱: ٤۳۸.

## احمد - زقاق کبیر

(م ۲۹۰ هـ / ۹۰۳ م)

ابوبکر، احمدبن نصر[2] زقاق کبیر. از عرفای قرن سوم هجری. متولد و بزرگ شده در مصر. استادِ ابوبکر زقاق صغیر وابوبکر دقی و از نزدیکان جنید بغدادی بوده است.

حلیة الاولیاء ۱۰: ۳٤٤ / رساله قشیریه ۵۸ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۷ / طبقات الصوفیه ٤۳٤ / طبقات الکبری ۱: ۷٦ / الفهرست ابن الندیم ۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۳ / نفحات الانس ۱۷٦.

## احمد - بازْیار

(م ۳۵۲ هـ / ۹٦۳ م)

ابوعلی، احمدبن نصربن حسین بازیار کاتب حلبی، (ابن بازیار). نویسنده و از ندمای سیف‌الدوله بن حمدان بوده است. در حلب در گذشت. از آثارش: تهذیب البلاغة، کتاب اللسان.

ریحانة الادب ۷: ٤۰۵ / الفهرست ابن الندیم ۱٤۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۲ / معجم المؤلفین ۲: ۱۹٤.

## احمد - قاضی زاده

(م ۹۹۷ هـ[1] / ۱۵۸۹ م)

احمدبن قاضی نصرالله دبیلی (قاضی زاده تتوی) مورخ امامی. مقرّب دربار اکبرشاه هندی. معاصر با قاضی نورالله شوشتری. پدرش در شهر تته از شهرهای سند از قضات حنفیه بود اما احمد تشیع اختیار کرد. وی در لاهور به شهادت رسید. از آثارش: احسن القصص، رسالة فی الاخلاق، رسالة فی اسرار الحروف.

اعیان الشیعه ۳: ۱۹۵ / الذریعه ۱: ۲۸۸، ۱: ۳۷۳ / روضات الجنات ۱: ۳٦٦ / ریحانة الادب ٤: ٤۰۹ / فهرست مشترک ٤: ۲٦۷٦ / معجم المؤلفین ۲: ۱۹۵.

## احمد - (ابن خاتون)

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

احمدبن نعمت الله[2] بن علی عاملی، عینائی. عالم امامی. ازشهید ثانی روایت کرده و با صاحب معالم (م ۱۰۱۱ هـ) معاصر بوده و خودش و پدرش هر دو از مشایخ اجازهٔ ملاعبدالله تستری بوده‌اند. از آثارش:

---

۱. ریحانة الادب: وفات وی پیش از ۸۳۵ و بعد از ۸۲۳ می باشد.

۲. در الطبقات الکبری (شعرانی) نصربن احمدبن نصر نوشته شده است که احتمالاً اشتباه چاپی بوده است.

۱. به روایتی ۱۰۰۰ هـ و یا ۱۰۱۰ هـ.

۲. اعیان الشیعه: احمدبن نعمت الله علی.

کتاب مقتل الحسین(ع).

اعیان الشیعه ۳: ۱۹۷ / امل الآمل ۱: ۴۰ / روضات الجنّات ۱: ۷۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۸۹ / الکنی والالقاب ۱: ۲۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۴.

## احمد - نیریزی
(زنده در ۱۱۵۱ هـ / ۱۷۳۸ م)

میرزا احمد یا میراحمد نیریزی. خطّاط، خوش نویس خط نسخ. منسوب به نیریز از قصبات شیراز. به لحاظ خطّ خوش مورد توجه ملوک و امراء وحکام وقت بوده و مشمول عنایات ایشان می‌شده است. از آثارش: قرآنی به خط او که تمام صفحات آن با طلای خالص مذهب شده و در کتابخانه مصر موجود است، دعای جوشن کبیر معروف بخط نیریزی که در سال ۱۱۱۳ نوشته شده و در کتابخانهٔ مدرسهٔ شهید مطهری تهران است. کتاب الادعیه تألیف خود نیریزی و بخط خودش.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۲۹ / اعیان الشیعه ۳: ۲۰۰ / الذریعه ۱: ۳۹۹، ۴: ۲۱۹ / ریحانة الادب ۶: ۲۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا «میر» ۲۸۳، «نیریزی» ۹۹۵.

## احمد - هاتف اصفهانی
(م ۱۱۹۸ هـ / ۱۷۸۴ م)

سیداحمد طبیب حسینی، اصفهانی. طبیب، شاعر، آگاه در حکمت و ریاضی ومنطق. اصلاً از آذربایجان، متولّد در اصفهان، متوفی در قم. با حاج لطفعلی بیگ آذر و حاج سلیمان کاشی معاصر و معاشر بود. اشعار زیادی در مدایح خانواده رسالت و بخصوص حضرت علی(ع) سروده است. از آثارش: دیوان هاتف اصفهانی.

الذریعه ۹: ۱۲۸۳ / ریحانة الادب ۶: ۳۴۴ / فرهنگ سخنوران ۶۲۵ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا «هاتف» ۳۰ / مکارم الآثار ۱: ۷۴.

## احمد - سبتی[1]
(م ۱۸۴ هـ / ۸۰۰ م)

ابوالعباس، احمدبن هارون الرشید، خلیفهٔ عباسی. زاهد، صوفی. با وجود امکانات بسیار از دنیا بریده و فقط روزهای شنبه کار می کرده و بقیه هفته را از دسترنج خویش زندگی می کرده و به عبادت مشغول بوده است.

جامع کرامات الاولیاء ۱: ۴۸۰ / ریحانة الادب ۲: ۴۲۰ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۵، «سبتی» ۲۲۵.

## احمد - مدینی
(م ۶۵۶ هـ / ۱۲۵۸ م)

ابوالمعالی، احمدبن هبه‌الله بن ابی الحدید مداینی (موفق الدین). فقیه، ادیب. اثر او: احکام الجدل و المناظرة.

ریحانة الادب ۶: ۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۵ / معجم المؤلفین ۲: ۱۹۸.

## احمد - (ابن عساکر)
(م ۷۳۸ هـ / ۱۳۳۷ م)

ابوالفضل یا ابوالیمن، احمدبن هبه‌الله بن احمد دمشقی، شامی. شافعی، ادیب، محدّث. متوفی در قرافه. از آثارش: کتابی در حدیث.

روضات الجنّات ۱: ۳۲۹ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۲ / الکنی والالقاب ۱: ۳۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۵.

## احمد - بَلاذُری
(م ۲۷۹ هـ / ۸۹۲ م)

ابوالعباس، احمدبن یحیی بن جابر بغدادی، بلاذری. مورّخ. ادیب، شاعر، مترجم زبان فارسی به عربی. متولد و متوفی در بغداد. نزد خلفای عباسی محترم بود واز بزرگان دمشق و انطاکیه و عراق روایت کرده است. از آثارش: فتوح البلدان - ط، القرابة و تاریخ الأشراف - ط، کتاب البلدان الکبیر.

الاعلام ۱: ۲۵۲ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۲۱۴ و ۱ / ب ۲: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۷۵ / الفهرست ابن الندیم ۱۲۵ / الکنی والالقاب ۲: ۹۲ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰۱.

## احمد - ثَعلَب
(۲۰۰-۲۹۱ هـ / ۸۱۶-۹۰۴ م)

ابوالعباس، احمدبن یحیی بن زید ثعلب شیبانی،

---

۱. سبت = شنبه.

کوفی. در نحو و لغت پیشوای کوفیان بوده و حافظه‌ای بسیار قوی داشته است. متولد در بغداد و متوفی جمادی الاوّل در همان جا. استادانش ابن الاعرابی محمدبن زیاد و عبیدالله بن عمر قواریری بودند، خود نیز تدریس می کرد. ازجمله شاگردانش نفطویه، مطرز، اخفش اصغر و ابن الحائک بوده‌اند. وی معاصر و معاشر با مبرد بود. از آثارش: الفصیح - ط، اعراب القرآن، المجالس - ط، قواعدالشعر - ط.

الاعلام ۱: ۲۵۲ / تاریخ التراث ۸: ۲۴۹ / روضات الجنات ۱: ۲۰۱ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۵ / شدالازار ۴۷۲ / الفهرست ابن الندیم ۸۰ / الکنی والالقاب ۲: ۱۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۹ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰۳.

## احمد - راوندی

(۲۰۵-۲۹۸ هـ / ۸۲۰-۹۱۱ م)

ابوالحسین، احمدبن یحیی بن اسحاق بغدادی، (ابن الراوندی). متکلم و ازعلمای معتزلی بود که پس از مدت زمانی از عقاید معتزلیان بر گشته و به آنها سخت حمله کرد و از تحقیقات ایشان نتایجی کفرآمیز به دست آورد. برای مدت کوتاهی به مذهب شیعه وابستگی داشت و پس از آن به زندقه روی آورد. و شدیدترین عقاید الحادآمیز خود را در «کتاب الزمرد» بیان کرد. چند نسل از متکلمان مسلمان از جمله خیاط و جبائی و ابوسهل نوبختی و ابوهاشم و اشعری و ماتریدی و کعبی و ... در رد گفته‌های راوندی تلاش کردند. از آثارش: فضیحة المعتزله، التاج، الزمرد.

الاعلام ۱: ۲۵۲ / اعیان الشیعه ۳: ۲۰۴ / تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۷۳ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۵۷۱ / روضات الجنات ۱: ۱۹۳ / ریحانة الادب ۷: ۵۲۸، ۲: ۲۹۷ / الفهرست ابن الندیم ۲۱۶ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۶ / معالم العلماء ۱۴۴ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰۰.

## احمد - رملی

(م ۳۰۶[1] هـ / ۹۱۸ م)

ابوعبدالله، احمدبن یحیی بن جلاء رملی، (ابوالجلاء). عارف، از بزرگ مشایخ شام. اصلاً از بغداد، ساکن دمشق، نزد ذوالنون مصری تلمذ نمود. ازمریدان شیخ ابوتراب نخشبی بود و به روایتی در دنیا سه تن از ائمه صوفیه می‌باشد ابوعثمان در نیشابور، جنید در بغداد، و ابوالجلاء در شام.

حلیه الاولیاء ۱۰: ۳۱۴ / رسالهٔ قشیریه ۵۵ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۳ / شدالازار ۴۶۶ و ۱۵ / طبقات الصوفیه ۲۹۵ / کشف المحجوب ۱۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷۸ / نفحات الانس ۱۱۰.

## احمد - مُنَجّم

(۲۶۲-۳۲۷ هـ / ۸۷۶-۹۳۹ م)

ابوالحسن، احمدبن یحیی بن علی مُنَجّم. فقیه، متکلم، ادیب، شاعر. در فقه تابع ابوجعفر طبری بود. از آثارش: الاجماع (در فقه بر مذهب طبری)، المدخل الی مذهب الطبری، کتاب اخبار اهل و نسبهم.

ریحانة الادب ۶: ۱۳ / الفهرست ابن الندیم ۲۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸۵ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰۴.

## احمد - عُقَیْلی

(۳۸۰[1]-۴۲۴[2] هـ / ۹۹۰-۱۰۳۳ م)

ابوالحسن، احمدبن یحیی بن زهیر عقیلی حلبی (ابن العدیم). فقیه حنفی، متولّد در حلب. فقه را از قاضی ابوجعفر سمعانی فراگرفت. اولین نفر از خانواده ابن العدیم بود که قاضی شد و پس ازاواین سمت تا چند نسل در خانواده‌اش ادامه یافت. اثر او: الخلاف بین أبی حنیفة و صحابه و ما انفرد به عنهم.

الاعلام ۱: ۲۵۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۰۷ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰۳.

## احمد - (ابن فضل الله عُمَری)

(۷۰۰[3]-۷۴۹ هـ / ۱۳۰۱-۱۳۴۹ م)

ابوالعباس، احمدبن یحیی بن فضل الله قرشی، عدوی، عمری، دمشقی، (شهاب‌الدّین). نویسنده،

---

۱. ۳۰۰ هـ نیز نوشته شده.

۱. در الاعلام ۳۸۰ هـ و معجم المؤلفین ۳۰۸ هـ.
۲. و به روایتی ۴۲۹ هـ.
۳. ۶۹۷ هـ نیز نوشته شده است.

ادیب، مورخ، شاعر. متولّد و متوفّی در دمشق. در عهد ناصرمحمّد ابن قلاوون در دارالانشای قاهره و دمشق خدمت می کرد ولی با ناصرمحمد اختلافاتی پیدا کرد که منجربه اخراج و زندانی شدن او گردید گرچه دوباره عفو شد و به ریاست دارالانشا منصوب گردید لذا به علت صراحت لهجه وقلم تیز بار دیگر ازکار برکنار شد. از آثارش: التعریف بالمصطلح الشریف ط، مسالک الأبصار فی ممالک الأمصار، فواصل السّمر فی فضائل آل عمر در ٤ جلد.

الاعلام ۱: ۲۵٤ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷٦۳ / ریحانة الادب ۸: ۱٤۰ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸۵ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰٤.

**احمد - (ابن ابی حَجَلَه)**

(۷۲۵-۷۷٦ هـ / ۱۳۲۵-۱۳۷۵ م)

ابوالعباس، احمدبن یحیی بن ابی بکر تلمسانی (شهاب الدّین). شاعر، ادیب، نویسنده. در تلمسان متولّد شد. از زادگاهش به قاهره و سپس به زیارت حج رفت. در دمشق به تحصیل علم پرداخت و مدّتی شیخ خانقاهی در خارج قاهره بود. گرچه حنفی مذهب بودولی به عقاید حنبلیان تمایل داشت. از آثارش: دیوان الصبابة. ط، سکردان السطان. ط، منطق الطیر، دیوان شعر. خ.

الاعلام ۱: ۲۵۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۳۹۷ / الذریعه ٦: ۱۷ / ریحانة الادب ۷: ۳۳۲ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۳ / فهرست مشترک ٤: ۲۷۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۷٦ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰۱.

**احمد - منیری**

(م ۷۸۲ هـ / ۱۳۸۰ م)

احمدبن شیخ یحیی بلخی، (شرف منیری). عارف، پیرو طریقه نقشبندیه. اهل قصبه منیر در بنگاله هند. از آثارش: شرفنامه منیری.

ریحانة الادب ۳: ۲۰۱ / فرهنگ سخنوران ۲۹٦ / لغتنامهٔ دهخدا، منیری: ۱۳٤٦، شرف الدین: ۳۲۱.

**احمد - حفید تفتازانی**

(م ۹۱٦[1] هـ / ۱۵۱۰ م)

احمدبن یحیی بن محمد[2] هروی، (شیخ الاسلام هروی، احمدحفید، سیف الدین). از علمای اهل سنت، فقیه، محدّث، مفسّر. مدّت سی سال در هرات قضاوت نموده و در تسخیر این شهر به دست لشگر شاه‌اسماعیل صفوی کشته شد. از آثارش: شرح فرائض السراجیه، حاشیة علی المختصر للتفتازانی، حاشیه شرح عقائد نسفیهٔ جد خود سعد تفتازانی.

احسن التواریخ ۱٦۲ / روضات الجنات ۱: ۳٤۲ / ریحانة الادب ۳: ۲۹۳ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸٤ / معجم المؤلفین ۲: ۲۰۵.

**احمد - مولانازاده**

(۷۵٤-۷۹۱ هـ / ۱۳۵۳-۱۳۸۸ م)

احمدبن رکن الدین ابی یزید بن محمّد سرابی، حنفی، (شهاب الدین). عالم حنفی، متبحّر در معانی و فقه حنفی. متولّد و متوفی در ماه محرم. قبل از بیست سالگی تدریس می کرد. پس به شهرهای مختلف سفر کرد و اواخر عمر به تصوّف گرائید.

روضات الجنات ۱: ۳٦۷ / ریحانة الادب ٦: ۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۸۸.

**احمد - برزویه**

(م ۳۵٤ هـ / ۹٦۵ م)

ابوجعفر، احمدبن یعقوب بن یوسف اصفهانی، (برزویه اصفهانی). نحوی، محدّث. نحو را از فضل بن الجناب و محمدبن عباس یزیدی فراگرفت و از عمربن ایوب سقطی روایت کرده و ابوالحسن بن شاذان ازاو روایت کرده است.

اعیان الشیعه ۳: ۲۰٦/ روضات الجنّات ۱: ۲۱۲/ ریحانة الادب ۱: ۲٤٦/ طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ٦۰ / الکنی والالقاب ۲: ۷۷/ لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸٦.

---

۱. ۹۰٦ هـ نیز نوشته شده است.

۲. ریحانة الادب: احمدبن یحی بن مسعود.

## احمد - (ابن دایه)

(۲۴۵[1] - ۳۴۰[2] هـ / ۸۵۹-۹۵۲ م)

أبوجعفر، احمدبن یوسف بن ابراهیم بغدادی، مصری. مورّخ، نویسنده، متبحّر در ادبیات، تاریخ طب و حساب. اصلاً بغدادی، ساکن در مصر. در عهد طولونیان صاحب دیوان بود. از آثارش: المکافاة - ط، سیره احمدبن طولون، أخبار الأطباء، السیاسة لأفلاطون - ط.

الاعلام ۱: ۲۵۸/ اعیان الشیعه ۳: ۲۰۶/ دانشنامه ایران و اسلام ۵۵۹/ الذریعه ۱۲: ۲۷۹/ ریحانة الادب ۷: ۵۱۴/ لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸۶/ معجم المؤلفین ۲: ۲۰۷.

## احمد - مَنازی

(م ۴۳۷ هـ / ۱۰۴۵ م)

ابونصر، احمدبن یوسف سلیکی، منازی. وزیر، کاتب، شاعر. متولّد درمنازگرد. متوفی در میافارقین. با ابوالعلای معری مصاحب و مدتی وزیر احمدبن مروان صاحب میافارقین بود. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۲۵۸/ اعیان الشیعه ۳: ۲۱۴/ الذریعه ۹: ۱۱۰۲/ ریحانة الادب ۶: ۷/ لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۹۰/ معجم المؤلفین ۲: ۲۱۱.

## احمد - تیفاشی

(۵۸۰-۶۵۱ هـ / ۱۱۸۴-۱۲۵۳ م)

ابوالعباس، احمدبن یوسف بن احمد قیسی، تیفاشی، (صباح الدین، شهاب الدین). عالم، ادیب. متولّد در تیفاش آفریقا، ساکن مصر و دمشق، متوفّی در قاهره. در دمشق از تاج الدین کندی کسب علم کرد، مدتی متصدی امر قضاوت در آن دیار شد. از آثارش: أزهار الأفکار فی جواهر الأحجار - ط، الأحجار التی توجد فی قرائن الملوک و ذخائر الرؤسا - خ، الوافی فی الطب الشافی و نیز شعر.

الاعلام ۱: ۲۵۹/ ریحانة الادب ۱: ۳۶۰/ الکنی والالقاب ۲: ۱۲۸/ لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸۶/ معجم المؤلفین ۲: ۲۰۸.

## احمد - کَواشی

(۵۹۱-۶۸۰ هـ / ۱۱۹۵-۱۲۸۱ م)

ابوالعباس، احمدبن یوسف بن حسن سویدان، شیبانی، موصلی، (موفق الدین). فقیه شافعی، مفسّر، قاری. متولّد در کواشه‌ای از دهات موصل و متوفّی در ۱۷ جمادی‌الاخر در همانجا. نزد پدرش و علی بن محمدسخاوی تلمذ نمود. از آثارش: : کشف الحقائق معروف به تفسیر کواشی - خ، تبصرة المتذکر - خ.

الاعلام ۱: ۲۵۹/ روضات الجنّات ۱: ۳۰۴/ ریحانة الادب ۵: ۹۸/ الکنی والالقاب ۳: ۱۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸۶/ معجم المؤلفین ۲: ۲۰۹.

## احمد - جلال طبیب

(زنده در ۷۳۴ هـ / ۱۳۳۳ م)

احمدبن یوسف طبیب شیرازی، (جلال الدین، جلال طبیب). پزشک نامی، شاعر دربار شاه شجاع مظفّری (۷۶۰-۷۸۶ م) هـ. اصلاً از خواف خراسان، متولّد و ساکن شیراز. عموی او نجم الدین محمود طبیب از دانشمندان معروف شیراز بود. از آثارش: منظومه گل و نوروز در سال ۷۳۴ هـ نظم شده است و در همان زمان آن چنان مشهور شد که نسیمی نیشابوری خطاط در یک ماه بیست نسخه از آن نوشت، دیوان غزلیات شامل ۳۲۰۰ بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۰۳۲/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱۳/ الذریعه ۹: ۱۹۹/ ریحانة الادب ۱: ۴۱۵/ فرهنگ سخنوران ۱۳۲/ لغتنامهٔ دهخدا «جلال» ۷۲.

## احمد - سَمین

(م ۷۵۶ هـ / ۱۳۵۵ م)

ابوالعباس، احمدبن یوسف بن محمد[1] حلبی، (شهاب الدین). شافعی، نحوی، مفسّر، فقیه، قاری، ادیب. متولّد در حلب، ساکن ومتوفی در قاهره. از آثارش: تفسیر القرآن، الدر المصون یا اعراب

---

۱. تولد او را میان سالهای ۲۴۵ تا ۲۵۰ هـ آورده‌اند.

۲. تاریخ وفات او را میان سالهای ۳۳۰ تا ۳۴۰ هـ آورده‌اند.

۱. یا عبدالدائم.

القران - خ، القول الوجیز فی احکام الکتاب العزیز- ح.

الاعلام ۱: ۲۶۰/ روضات الجنات ۱: ۳۱۲/ ریحانة الادب ۳: ۷۹/ لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸۷/ معجم المؤلفین ۲: ۲۱۱.

## احمد - رُعَینی
(۷۰۰-۷۷۹ هـ / ۱۳۰۱-۱۳۷۷ م)

ابوجعفر، احمدبن یوسف بن مالک رعینی، غرناطی، (شهاب‌الدین). ادیب، نحوی، شاعر، عارف، عروضی. وی با ابوعبدالله محمدبن جابر اندلسی أعمی مصاحبت و رفاقت داشته و با او به قاهره رفته پس مدت سی سال در حلب اقامت داشته‌اند. و در همان جا در رمضان درگذشت. از آثارش: شرح بدیعیة جابر اعمی، تحفة الاقران، اقتطاف الازاهر در ادب، و نیز شعر.

الاعلام ۱: ۲۶۰/ روضات الجنات ۱: ۳۱۲/ ریحانة الادب ٤: ۲۳۲/ لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۳۸۹/ معجم المؤلفین ۲: ۲۱۳.

## احمد - قَرمانی
(۹۳۹-۱۰۱۹ هـ / ۱۵۳۲-۱۶۱۱ م)

ابوالعباس، احمدبن یوسف بن احمد دمشقی قرمانی. مورخ و منشی اوقاف مکّه و مدینه. متولّد در دمشق و متوفی در ماه شعبان در همان جا. از آثارش: اخبار الدول و آثار الأول - ط، الروض النسیم فی مناقب السلطان ابراهیم بن ادهم - خ.

الاعلام ۱: ۲۶۱/ ریحانة الادب ٤: ٤٤۳/ لغتنامهٔ دهخدا «احمد» ۱۱۹۵/ معجم المؤلفین ۲: ۲۰۸.

## احمد - شدّیاق
(۱۲۱۹-۱۳۰٤ هـ / ۱۸۰٤-۱۸۸۷ م)

احمد فارس بن یوسف بن منصور شدیاق. ادیب، لغوی. متولّد در قریه عشقوت لبنان در خانواده‌ای مسیحی، متوفی در قسطنطنیه، مدفون در لبنان. به مصر و اروپا و تونس سفر کرد و به دین اسلام گروید و نامش را که فارس بود به احمد فارس تغییر داد. از آثارش: الجاسوس علی القاموس - ط، غنیة الطالب - ط، الساق علی الساق - ط.

الاعلام ۱: ۱۸٤/ ریحانة الادب ۳: ۱۸۳/ معجم المؤلفین ۲: ٤۱.

**اخفش اول** ← سعید بن مسعد
**اخفش اکبر** ← عبدالحمیدبن عبدالمجید
**اخفش** ← علی بن سلیمان
**اخفش** ← هارون بن موسی

## ادایی سمرقندی
(م ۱۰۰٤ هـ / ۱۵۹۶ م)

مولانا ادایی سمرقندی. از شاعران ماوراءالنهر بوده که به هند رفته و در آن جا درگذشته، وی در غزلسرایی استاد بود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٦٤۹/ الذریعه ۹: ٦٤/ ریحانة الادب ۱: ۹۷/ فرهنگ سخنوران ۳۳/ لغتنامهٔ دهخدا «ادائی» ۱۵٤۲.

**ابوالادیان** ← علی بصری
**ادهم** ← ابراهیم بن ادهم
**اربلی** ← علی بن حسین
**اربلی** ← یونس بن محمد

## ارجاسب - امیدی تهرانی
(م ۹۲۵ هـ / ۱۵۱۹ م)

ارجاسب بن خواجه علی امیدی تهرانی رازی. شاعر، طبیب. متولد و متوفی در تهران. در جوانی به شیراز رفت و در زمره شاگردان مولانا جلال الدین دوانی درآمد. در طب نیز دست داشته، نام خود را در این دوران مسعود گذاشت. با درباریان شاه اسماعیل صفوی روابط دوستانه داشت. در اواخر عمر در تهران باغی ساخت و آن را باغ امید نامید و بر سر همین باغ میان او و شاه قوام‌الدین نوربخش پیشوای نوربخشیان نزاع درگرفت و زخمی شد و درگذشت. از آثارش: دیوان شعر.

احسن التواریخ ۲۳٦/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۵، ٤۱٤/ الذریعه ۹: ۹۷/ ریحانة الادب ۱: ۱۷٦/ فرهنگ سخنوران ۹/ فهرست مشترک ۸: ۱٦۱۳/ لغتنامهٔ دهخدا «امیدی» ۲۲۷.

## اسامه - (ابن مُنقِذ)

(۴۸۸-۵۸۴ هـ / ۱۰۹۵-۱۱۸۸ م)

ابوالمظفر، اسامه بن مرشدبن علی کنانی، کلبی، شیرازی، (مؤیدالدوله، مجدالدین، ابواسامه، ابوالحارث). امیر قلعه شیزر، ادیب، شاعر. متولّد در قلعه شیزر در ۲۷ جمادی الثانی. ساکن و متوفی در دمشق. مدتی نیز در مصر اقامت گزید. از آثارش: الاعتبار-ط، دیوان شعر-خ، العصا-ط، لباب الآداب-ط در اخلاق.

الاعلام ۱: ۲۸۲/ اعیان الشیعه ۳: ۲۵۲/ الذریعه ۹: ۷۰، ۱۸: ۲۷۴/ ریحانة الادب ۸: ۲۳۵/ الکنی والالقاب ۱: ۴۲۸/ لغتنامهٔ دهخدا «اسامة» ۲۰۱۳/ معجم المؤلفین ۲: ۲۲۵.

**ابواسحاق شیرازی ← ابراهیم بن علی**

**ابواسحاق کازرونی ← ابراهیم بن شهریار**

## اسحاق - (ابن نَدیم مَوْصِلی)

(۱۵۰[1]-۲۳۵ هـ / ۷۶۷-۸۴۹ م)

ابومحمد، اسحاق بن ابراهیم بن ماهان یا میمون تمیمی، موصلی. از مشاهیر ندمای خلفای عباسی، عالم در لغت و تاریخ و کلام و موسیقی، شاعر. فارسی الاصل. متولّد و متوفی در بغداد. از ندمای هارون الرشید، مأمون و واثق عباسی بود. ادبیات را ازاصمعی وابی عبیده وحدیث را از سفیان بن‌عیینه و هشیم بن بشیر و ابی معاویه الضریر فرا گرفت و از مالک بن انس استماع نمود. ابن بسام شاعر کتاب «أخبار إسحاق الندیم» وصولی نیز کتابی دربارهٔ ابن ندیم نوشته‌اند. از آثارش: اخبار حماد عجرد، جواهر الکلام، مواریث الحکماء، کتاب الندماء.

الاعلام ۱: ۲۸۳/ تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۱۶۱ و ۱ / ب ۲: ۲۶۶ / الذریعه ۱: ۳۲۰/ الفهرست ابن الندیم ۱۵۷/ الکنی والالقاب ۱: ۴۴۰/ لغتنامهٔ دهخدا «اسحاق» ۲۲۲۸/ معجم المؤلفین ۲: ۲۲۷.

---

۱. الاعلام: ۱۵۵ هـ.

## اسحاق - (ابن راهْوَیْه)

(۱۶۱[1] - ۲۳۸[2] هـ / ۷۷۸ - ۸۵۳ م)

ابویعقوب، اسحاق بن ابراهیم بن مَخلَد حنظلی مروزی. محدّث، فقیه. متولّد در مرز. به عراق و حجاز و یمن و شام سفر کرد چندین بار به بغداد رفت و سرانجام در نیشابور ساکن شد و همان جا درگذشت و گورش زیارتگاه شد. احادیث را ازعبدالله بن مبارک و سفیان بن عُیَیْنَه و واقع بن و جریربن عبدالحمید استماع کرد. از جمله شاگردان وی ابن قتیبه و مُسلِم بودند. بخاری و مسلم و ترمذی و احمد بن حنبل ازاو حدیث نقل کرده‌اند. از آثارش: المسند، کتاب التفسیر.

الاعلام ۱: ۲۸۴/ تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ۲۰۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۵۷۳/ روضات الجنّات ۲: ۴/ ریحانة الادب ۷: ۵۳۰/ الفهرست ابن الندیم ۲۸۶/ الکنی والالقاب ۱: ۲۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا «اسحاق» ۲۲۲۶/ معجم المؤلفین ۲: ۲۲۸.

## اسحاق - فارابی

(م ۳۵۰ هـ / ۹۶۱ م)

ابوابراهیم، اسحاق بن ابراهیم فارابی. ادیب، لغوی. متولّد در فاراب[3]، ساکن زبید. وی دائی اسماعیل بن جماد جوهری صاحب الصحاح بوده است. از آثارش: دیوان الادب-خ، بیان الاعراب، شرح برادب الکاتب ابن قتیبه.

الاعلام ۱: ۲۸۴/ روضات الجنّات ۲: ۴۸/ ریحانة الادب ۴: ۲۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا «اسحاق» ۲۲۳۵/ معجم المؤلفین ۲: ۲۲۷.

## اسحاق - صفّار

(زنده در ۴۰۵ هـ / ۱۰۱۴ م)

ابونصر، اسحاق بن احمدبن شبیب بخاری. فقیه، ادیب، شاعر. متوفی و مدفون در طایف. در سال ۴۰۵

---

۱. تاریخ تولد او را ۱۶۳ و ۱۶۶ هـ نیز روایت کرده‌اند.

۲. تاریخ وفات وی را ۲۳۰ هـ یا ۲۳۷ هـ نیز روایت کرده‌اند.

۳. شهری در ترکستان.

هـ در بغداد حدیث روایت می کرده است. از آثارش: المدخل الی سیبویه، المدخل الصغیر در نحو، الردعلی حمزة فی حدوت التصحیف و نیز شعر.

ریحانة الادب ۳: ۴۵۲ / لغتنامۀ دهخدا «اسحاق» ۲۲۳۶/ معجم المؤلفین ۲: ۲۳۰.

## اسحاق - صفی الدین اردبیلی

(۶۵۰-۷۳۵ هـ / ۱۲۵۲-۱۳۳۴ م)

صفی الدین ابوالفتح، اسحاق بن امین الدین جبرئیل موسوی اردبیلی، (شمس الدین، صفی، شیخ صفی، برهان الاصفیاء، قطب الاقطاب، شیخ العارفین). عارف مشهور قرن هشتم هجری وجد پادشاهان صفی، نسب وی را به امام موسی کاظم(ع) می رسانند. ساکن قریه کلخوران نزدیک اردبیل بود. مدت بیست و پنج سال از مریدان شیخ زاهد گیلانی بود و پس از مرگ استاد جانشین وی در همان طریقت شد و در آذربایجان وموقان و اران مریدان بسیار و در دربار نیز نفوذ داشت. او مؤسس طریقه‌ای است در تصوف که صفوی نامیده می شود و چون پیروان وی کلاه سرخ بسرداشتند به «قزلباش» یا سرسرخ معروف بودند که چون صفویه با کمک ایشان به سلطنت رسیدند همان کلاه سرخ را تاج سلطنت کردند. صفی الدین در اردبیل و در ماه محرم در گذشت. پادشاهان صفوی بر خاکش بنای باشکوهی ساختند که به بقعه شیخ صفی الدین معروفست. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۳: ۲۶۷/ تاریخ نظم و نشر در ایران ۲۱۱/ جشن نامه ۵۱ / الذریعه ۹: ۶۱۴/ ریحانة الادب ۳: ۴۵۸/ سخنوران آذربایجان ۱: ۴۱ / فرهنگ سخنوران ۳۳۹/ لغتنامۀ دهخدا «صفی الدین» ۲۶۷.

## اسحاق - بیگدلی

(م ۱۱۸۵ هـ / ۱۸۷۱ م)

اسحاق بیک بیگدلی، (عذری، عذری بیگدلی). شاعر. متوفّی در قُم. همانند برادرش حاج لطفعلی بیک آذر بیگدلی صاحب آتشکده آذر، غزل‌سرایی توانا بود. از آثارش: تذکرۀ اسحاق بیک، کتابی در شرح حال شعراست.

الذریعه ۹: ۷۰۹/ رجال بامداد ۶: ۳۳/ ریحانة الادب ۱۱۷/ فرهنگ سخنوران ۳۸۵.

## ابواسحاق - چشتی

(م ۳۲۹ هـ / ۹۴۰ م)

خواجه ابواسحاق شامی، (شرف‌الدین). عارف، صوفی، متوفی در عکا. مؤسس واقعی سلسله تصوف چشتی بود از شام به بغداد رفت وتحت تربیت روحانی شیخ علو دینَوَری قرار گرفت و از دست وی خرقه پوشید، و به دستوروی نسب خود را از شامی به چشتی تغییر داد و به شهر چشت در افغانستان جهت ارشاد مردم رفت. ابواحمد ابدال چشتی که جامی او را سر آمد مشایخ چشت خوانده‌است به خدمت او پیوست و با تلاش این دوتن فرقۀ چشتیه استقرار یافت.

محمداکرم کتابی به نام «سواطع الانوار» در سال ۱۱۴۲ هـ دربارۀ شیوخ بزرگ چشت ازجمله ابواسحاق شامی تألیف نمود.

جشن نامه ۱۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۳۷/ ریحانة الادب ۷: ۱۱/ سیر الاولیاء ۴۰ / نفحات الانس ۳۲۲.

## اسحاق - شَیْبانی

(م ۲۰۵[1] هـ / ۸۲۰ م)

ابوعمرو، اسحاق بن مرار شیبانی، کوفی. لغوی، ادیب، محدّث. اصلاً از رمادة الکوفه. ساکن و متوفی در بغداد. وی استاد احمدبن حنبل و ابوعبیده قاسم بن سلام بود. از آثارش: کتاب النوادر الکبیر، کتاب اشعار القبائل، غریب الحدیث.

الاعلام ۱: ۲۸۹/ تاریخ التراث ۸: ۲۱۰ / روضات الجنّات ۲: ۲/ ریحانة الادب ۷: ۲۱۲/ الفهرست ابن الندیم ۷۴/ الکنی والالقاب ۱: ۴۰۶/ لغتنامۀ دهخدا «اسحاق» ۲۲۴۸/ معجم المؤلفین ۲: ۲۳۹.

## اسدالله - ملولی اصفهانی

(م ۹۶۹ هـ / ۱۵۶۱ م)

خلیفه اسدالله اصفهانی، مرعشی، حسینی. از رجال دربار شاه طهماسب صفوی، متکلّم، زاهد، شاعر.

---

۱. الاعلام: ۲۰۶ هـ.

متولّد و تحصیل کرده در اصفهان، ساکن و متوفی در مشهد. به دربار صفویه راه یافت و مناصب خلافت دربار، تولیت آستان قدس رضوی، و شیخ الاسلام مشهد را عهده دار شد. از آثارش: دیوان شعر، حاشیه علی شرح التجرید، حاشیه علی الکافی.

اعیان الشیعه ۳: ۲۸۵/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۴۷، ۸۲۶/ الذریعه ۹: ۱۱۰۹/ ریحانة الادب ۵: ۲۸۸/ فرهنگ سخنوران ۵۶۴.

## اسدالله - کاظمی

(۱۱۸۶-۱۲۳۴ هـ[1] / ۱۷۷۲-۱۸۱۹ م)

شیخ اسدالله بن اسماعیل تستری کاظمی. فقیه امامی، محقق، اصولی. نزد آقای بهبهانی، سیدمهدی بحرالعلوم و شیخ جعفر کاشف الغطاء تلمذ نمود و از ایشان اجازه روایت داشت. از آثارش: مقاییس الأنوار و نفائس الابرار فی احکام النبی المختار و عترته الاطهار، کشف القناع عن وجوه حجیة الاجماع، المنهاج فی الأصول.

اعیان الشیعه ۳: ۲۸۳/ الذریعه ۲۱: ۳۷۵، ۲۳: ۱۸۴، ۱۸: ۵۴/ روضات الجنّات ۱: ۹۹/ ریحانة الادب ۳: ۳۹۷/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۲۲/ لغتنامهٔ دهخدا «اسدالله» ۲۲۶۴/ معجم المؤلفین ۲: ۲۴۱/ مکارم الآثار ۳: ۹۷۸.

## أسدالله - بروجردی

(م ۱۲۷۰ هـ[2] / ۱۸۵۴ م)

اسدالله بن عبدالله بروجردی، (حجة الاسلام). فقیه امامی، اصولی. متولّد ومتوفّی در بروجرد، از آثارش: حاشیهٔ قواعد الاحکام.

اعیان‌الشیعه ۳: ۲۸۶/ الذریعه ۶: ۱۷۰/ روضات الجنّات ۱: ۱۰۱/ ریحانة الادب ۲: ۲۵/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۲۸/ لغتنامهٔ دهخدا «اسدالله» ۲۲۶۴/ معجم المؤلفین ۲: ۲۴۲/ مکارم الآثار ۶: ۱۹۵۲.

## أسدالله - زنجانی

(۱۲۸۲-۱۳۵۴ هـ/ ۱۸۶۶-۱۹۳۵ م)

اسدالله بن علی اکبربن رستم زنجانی. عالم امامی، فقیه، اصولی. متولد در قریه دیزج نزدیک زنجان در رمضان، متوفّی در نجف در ۹ رجب. پس از تحصیل مقدمات در زنجان به عراق رفت و در حوزهٔ درس حاج میرزامحمد حسن شیرازی کسب دانش نمود و تا هنگام مرگش در همان خطّه درخدمت علم بود. از آثارش: حاشیة علی الرسائل در سه جلد، البیع المبسوط، الخیارات.

اعیان الشیعه ۳: ۲۸۵/ ریحانة الادب ۲: ۳۸۵/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۰/ معجم المؤلفین ۲: ۲۴۲.

## اسدالله - غَرّاشیرازی

(م ۱۲۹۰ هـ / ۱۸۷۳ م)

سیداسدالله غرا شیرازی، (غرّا). شاعر، ابتدا هجو می گفته پس توبه کرده و مدایحی دربارهٔ ائمهٔ اطهار(ع) سروده است. متوفّی در شیراز و مدفون در دارالسلام این شهر بوده. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۷۸۶/ ریحانة الادب ۴: ۲۳۰/ فرهنگ سخنوران ۴۱۶.

## اسدالله - موسوی

(م ۱۲۹۰ هـ[1] / ۱۸۷۳ م)

اسدالله بن محمد باقر بن محمّدتقی حسینی، موسوی، رشتی، اصفهانی، (حجة الاسلام). فقیه امامی، از شاگردان صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری، متولد در اصفهان و متوفی در کرند از توابع کرمانشاه، مدفون در نجف. از آثارش: کتاب الرجال، رسالة فی تجوید الحروف، تألیفاتی در فقه نیز دارد.

اعیان الشیعه ۳: ۲۸۷/ الذریعه ۱۰: ۹۵/ ریحانة الادب ۲: ۲۶/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۲۴/ الکنی والالقاب ۲: ۱۷۴/ لغتنامهٔ دهخدا «اسدالله» ۲۲۶۴/ معجم المؤلفین ۲: ۲۴۲.

**اسدی طوسی** ← علی بن احمد
**اسدی کوفی** ← کمیت بن زید

---

۱. در اعیان الشیعه: ۱۲۲۰ هـ و اعلام الشیعه ۱۲۲۴ هـ.
۲. الذریعه: ۱۲۷۱ هـ.

۱. ۱۲۹۲ هـ نیز نوشته شده.

## اسعد - (ابن مطْران)

(م ۵۸۷ هـ/ ۱۱۹۱ م)

اسعدبن اِلیاس بن جرجس، (موفق الدین). طبیب، عالم در نحو و لغت وادبیات. متولّد و متوفّی در دمشق. ابتد جهت تحصیل دین مسیحیت به روم رفت پس به دمشق آمده طبیب بیمارستان نورالدین بن زنگی شده مشمول الطاف صلاح الدین ایوبی پادشاه مصر شده و بالاخره به دین اسلام گروید. از آثارش: آداب طب الملوک، بستان الاطباء و روضة الالباء، الادویة المفرده.

الاعلام ۱: ۲۹۳/ اعیان الشیعه ۳: ۲۹۵/ ریحانة الادب ۶: ۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا «اسد» ۲۳۰۷/ معجم المؤلفین ۲: ۲۴۵.

## أسعد - اسکداری

(۱۰۵۰-۱۱۱۶ هـ/ ۱۶۴۰-۱۷۰۴ م)

أسعدبن ابی بکر اسکداری، مدنی. حنفی، فقیه. متولّد و بزرگ شده و متوفّی در مدینه. در مسجد نبوی تدریس می کرد و مدتی مفتی حنفیه در مدینه بود. از آثارش: کتاب الفتاوی الاسعدیة.

ریحانة الادب ۱: ۱۲۳/ معجم المؤلفین ۲: ۲۴۵.

## أسعد - حمامی

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

أبوعلی، اسعدبن سعدبن محمّد حمامی، رازی. فقیه امامی، نزد حسن بن حسین بن بابویه کسب دانش نمود.

اعیان الشیعه ۳: ۲۹۷/ امل الآمل ۲: ۳۲/ ریحانة الادب ۲: ۶۹.

## اسعد - اصفهانی

(م ۶۳۵ هـ / ۱۲۳۷ م)

ابوالسعادت، اسعدبن عبدالقاهربن اسعد اصفهانی. فقیه امامی، محقق. استاد خواجه نصیرالدین طوسی و ابن میثم بحرانی و سیدرضی الدین علی بن طاوس بود. از آثارش: توجیه السؤالات لحل الاسکالات، رشح الوفاء[1] فی شرح الدعاء، اکسیرالسعادتین.

اعیان الشیعه ۳: ۲۹۷/ امل الآمل ۲: ۳۲/ الذریعه ۲: ۲۷۸، ۱۱: ۲۳۶ / روضات الجنّات ۱: ۱۰۲ / ریحانة الادب ۷: ۱۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا «اسد» ۲۳۰۶ / معجم المؤلفین ۲: ۲۴۷.

## اسعد - زوزَنی

(م ۴۹۲ هـ / ۱۰۹۹ م)

ابوالقاسم، اسعدبن علی بن احمد زوزنی، (بارع زوزنی). ادیب، شاعر، کاتب و منشی. اصلاً از زوزن (بین نیشابور و هرات) مدتی در عراق و بعد در نیشابور ساکن بود و در همان جا درگذشت. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۲۹۴/ ریحانة الادب ۲: ۳۹۴/ لغتنامهٔ دهخدا «اسد» ۲۳۰۶.

## اسعد - عِجْلی

(۵۱۵-۶۰۰ هـ / ۱۱۲۱-۱۲۰۳ م)

ابوالفتوح، اسعدبن محمودبن خلف عجلی اصفهانی، شافعی، (منتخب الدین). فقیه شافعی، محدّث، واعظ. متولّد و متوفّی در اصفهان. از آثارش: شرح مشکلات الوجیز و وسیط، آفات الوعاظ، تتمة التتمة للابانة در فقه شافعی.

الاعلام ۱: ۲۹۴/ روضات الجنّات ۲: ۶/ ریحانة الادب ۷: ۲۲۶/ الکنی والالقاب ۱: ۱۳۶/ لغتنامهٔ دهخدا «اسد» ۲۳۰۷/ معجم المؤلفین ۲: ۲۴۸ / یادداشتهای قزوینی ۱۴۸۳.

## اسعد - عَتْبی

(متولد ۴۰۴ هـ / ۱۰۱۳ م)

ابوابراهیم، اسعدبن مسعودبن علی عتبی. عالم، شاعر، منشی در عهد سلجوقیان و غزنویان. تا آخر ایام نظام الملک در قید حیات بوده است. از آثارش: درة التاج، تاج الرسائل.

ریحانة الادب ۴: ۱۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا «اسعد» ۲۳۰۷/ معجم المؤلفین ۲: ۲۴۸.

## اسعد - سنجاری

(۵۳۳-۶۲۲ هـ / ۱۱۳۹-۱۲۲۵ م)

اسعدبن یحیی بن موسی سنجاری، (بهاءالدین).

---

۱. در اعیان الشیعه الولاء.

فقیه شافعی، شاعر. متولّد در اربل[1]، متوفی در سنجار. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۲۹۵/ روضات الجنّات ۲: ۷/ ریحانة الادب ۱: ۲۹۵/ الکنی والالقاب ۲: ۱۰۸/ لغتنامهٔ دهخدا «اسعد» ۲۳۱۳/ معجم المؤلفین ۲: ۲۵۰.

## اَسْعَد - (ابن مَمّاتی)

(۵۴۴-۶۰۶ هـ / ۱۱۴۹-۱۲۰۹ م)

ابوالمکارم، اسعدبن مهذب بن مینا مماتی، (قاضی اسعد). وزیر، ادیب، شاعر. متولّد در مصر، متوفی در حلب. ریاست دیوان مصر با وی بود. درابتدا مسیحی بوده و در اوایل حکومت صلاح‌الدین ایوبی با خانواده‌اش به اسلام گرویده‌اند. از آثارش: نظم سیرة السلطان صلاح‌الدین، نظم کلیلة و دمنة، قوانین الدواوین - ط.

الاعلام ۱: ۲۹۵/ روضات الجنّات ۲: ۸/ ریحانة الادب ۸: ۲۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا «اسعد» ۲۳۰۵/ معجم المؤلفین ۲: ۲۵۰.

## اسعد - مِیهنی

(۴۶۱-۵۲۷ هـ/ ۱۰۶۹-۱۱۳۳ م)

ابوالفتح، اسعدبن ابونصربن فضل میهنی[2]، (مجدالدین). فقیه شافعی. مدتی در مدرسه نظامیه بغداد تدریس می کرد و در همدان درگذشت. از آثارش: تعلیقة فی الفقه و الخلاف.

روضات الجنّات ۲: ۶/ ریحانة الادب ۶: ۸۳/ لغتنامهٔ دهخدا «اسعد» ۲۳۰۴/ معجم المؤلفین ۲: ۲۵۰.

## أسعد - (ابن خیزرانی)

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوالمظفر، اسعدبن هبه‌الله بن ابراهیم نحوی، حنفی، بغدادی، ادیب. با جارالله زمخشری معاصر و هر دو از شاگردان ابن جوالیقی (م ۵۳۶ هـ) بوده‌اند.

روضات الجنّات ۲: ۵۸/ ریحانة الادب ۷: ۵۱۲/ لغتنامهٔ دهخدا «اسعد» ۲۳۱۳.

---

۱. الاعلام: متولد در سنجار.

۲. میهن دهی است نزدیک طوس میان سرخس و ابیورد.

## اسلم - مَنْبَجی

(م ۲۵۴ هـ / ۸۶۸ م)

ابوالغوث، اسلم بن مهوز طُهَوی منبجی. شاعر، مداح آل محمد (ص). متولّد در مَنْبَج[1]. از آثارش: دیوان ابی الغوث.

اعیان الشیعه ۳: ۳۰۵/ الذریعه ۹: ۴۵/ ریحانة الادب ۷: ۲۲۲/ الکنی والالقاب ۱: ۱۳۳.

## اسماعیل - نَجْرانی

(م ۷۹۴ هـ / ۱۳۹۲ م)

اسماعیل بن ابراهیم بن عطیه نجرانی (حسام‌الدین). نحوی، صوفی. از اهالی یمن. از آثارش: الخلاصات الشافیة فی کشف المقدمة الکافیة الحاجبیة، الأسرار الصافیة.

الاعلام ۱: ۳۰۱/ اعیان الشیعه ۳: ۳۱۰/ الذریعه ۲: ۴۷/ ریحانة الادب ۲: ۴۲/ معجم المؤلفین ۲: ۲۵۵.

## اسماعیل - (ابن اثیر)

(۶۵۲-۶۹۹ هـ / ۱۲۵۴-۱۲۹۹ م)

ابوالفداء، اسماعیل بن احمدبن سعید[2] حلبی. فقیه شافعی، مورّخ. متولّد در قاهره. از آثارش: شرح عمدة الاحکام، در شرح احادیث سیدالانام، عبرة اولی الاخبار فی ملوک الامصار.

ریحانة الادب ۷: ۳۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۰۶/ معجم المؤلفین ۲: ۲۵۹.

## اسماعیل - أنقروی

(م ۱۰۴۲ هـ / ۱۶۳۳ م)

اسماعیل بن احمد بیرامی، مولوی. محدّث، صوفی، فاضل. پیرو طریقت مولویّه شد و در آن طریق پیشرفت کرده مرشد مولویخانه شهر غلطه و مرجع ارشاد تعدادی ازاهل طریقت شد. از آثارش: شرح بر کتاب مثنوی مولوی رومی، از کتب برجسته

---

۱. شهری بزرگ و قدیمی در ده فرسخی حلب و سه فرسخی ساحل فرات.

۲. یا اسماعیل بن محمدبن سعد.

تصوف، اربعون حدیثاً، منهاج السالکین.

ریحانة الادب ۱: ۱۹۵ / لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۴۹۸/ معجم المؤلفین ۲: ۲۵۹.

## اسماعیل - مازندرانی

(م ۱۳۲۱ هـ / ۱۹۰۳ م)

اسماعیل بن احمد علوی، عقیلی، مازندرانی، طبری، نوری، نجفی. فقیه امامی، محدّث، اصولی، متکلّم. نزد حاج میرزا حبیب‌الله رشتی و حاج میرزا محمدحسن شیرازی کسب علم کرد در ماه شعبان در کاظمین درگذشت. از آثارش: کفایه الموحدین فی اصولی الدین در سه جلد، وسیله المعاد فی شرح نجاة العباد، اصول الفقه.

اعیان الشیعه ۳: ۳۱۲/ الذریعه ۲: ۲۰۳، ۱۸: ۱۰۱/ ریحانة الادب ۶: ۲۵۸/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۵۱/ لغتنامهٔ دهخدا «نوری» ۸۷۹/ معجم المؤلفین ۲: ۲۶۰.

## اسماعیل - کاظمی

(م ۱۲۴۶[1] هـ / ۱۸۳۰ م)

اسماعیل بن اسدالله بن اسماعیل دزفولی، شوشتری، کاظمی. فقیه امامی، اصولی، متکلم. نزد پدرش و سید عبدالله شبر علم آموخت. از آثارش: المنهاج فی الفقه واصوله، رسالة فی اصول الدین، رسالة فی الفتوی و مناسک حج.

اعیان الشیعه ۳: ۳۱۳/ الذریعه ۲۳: ۱۵۴/ ریحانة الادب ۳: ۳۹۸/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۳۸/ معجم المؤلفین ۲: ۲۶۱/ مکارم الآثار ٤: ۱۳۰۹.

## اسماعیل - بروجردی

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

میرزا اسماعیل خان بروجردی (سرباز). ادیب، شاعر. از آثارش: اسرار الشهادة - ط، نام دیوان شعر اوست.

الذریعه ۹: ۴۲/۱/ ریحانة الادب ۳: ۱۰/ فرهنگ سخنوران ۲۶۴.

## اسماعیل - (ابن مقْری)

(۷۵۵-۸۳۷ هـ / ۱۳۵۴-۱۴۳۳ م)

ابومحمد، اسماعیل بن ابوبکر بن عبدالله شغدری، شاوری، شرجی، یمانی، حسینی، (شرف‌الدین). فقیه، ادیب، شاعر. منسوب ومتولد و بزرگ شده در أبیات حسین در یمن، متوفی در زبید. از آثارش: الارشاد. ط، دیوان شعر. ط، عنوان الشرف الوافی فی الفقه و النحو و التاریخ و العروض والقوافی - ط.

الاعلام ۱: ۳۰۶/ الذریعه ۹: ۳۰/ روضات الجنّات ۲: ۶۰/ ریحانة الادب ۳: ۱۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۳۱/ معجم المؤلفین ۲: ۲۶۳.

## اسماعیل - حَسَنی

(زنده در ۶۷۲ هـ / ۱۲۷۴ م)

ابوالمعالی، اسماعیل بن حسن بن محمد حسنی، نقیب، نیشابوری. محدّث، فاضل، معاصرباشیخ طوسی (م ۴۶۰ هـ). از آثارش: انساب الطالبیة، شجون الاحادیث، زهرة الحکایات.

اعیان الشیعه ۳: ۳۱۸/ امل الآمل ۲: ۳۲/ الذریعه ۲: ۳۷۶/ ریحانة الادب ۷: ۲۶۸/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۱۰/ معجم المؤلفین ۲: ۲۶۵.

## اسماعیل - جُرجانی

(م ۵۳۱ هـ / ۱۱۳۷ م)

ابوابراهیم، اسماعیل بن حسن حسینی، (شرف‌الدین، زین‌الدین جرجانی). از اطبای اسلامی، فاضل. متولّد در جرجان، ساکن خوارزم، متوفی در مرو. از آثارش: زبدة الطب - خ، الرد علی الفلاسفة، ذخیرهٔ خوارزمشاهی، در دوازده جلد به زبان فارسی.

الاعلام ۱: ۳۰۸/ اعیان الشیعه ۳: ۳۲۰/ الذریعه ۲: ۲۵۱، ۱۰: ۱۰/ ریحانة الادب ۳: ۱۹۰/ الکنی والالقاب ۲: ۱۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۳۹/ معجم المؤلفین ۲: ۲۶٤/ نزهة الارواح ۴۲۲.

## اسماعیل - مَرْوَزی

(۵۷۲- بعد ۶۱۴ هـ / ۱۱۷۶-۱۲۱۷ م)

ابوطالب، اسماعیل بن حسین بن محمّد علوی،

---

۱. طبقات اعلام الشیعه ۱۲۴۷ هـ.

حسینی. عالم امامی، نسّابه، ادیب. متولّد در ماه جمادی الآخر در مرو خراسان. سال ۵۹۲ هـ به بغداد رفت و تا ۶۱۴ هـ در مرو بوده است. از آثارش: خظیرة القدس، بستان الشرف، الموجز فی النسب.

الاعلام ۱: ۳۰۸/ اعیان الشیعه ۳: ۳۱۹/ الذریعه ۳: ۱۰۶، ۷: ۲۳۰، ۱۲: ۲۹/ ریحانة الادب ۳: ۱۱۲/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۱۰/ معجم المؤلفین ۲: ۲۶۶.

## اسماعیل - جَوهَری
(م ۳۹۳ هـ / ۱۰۰۳ م)

ابونصر، اسماعیل بن حماد جوهری، فارابی. لغوی ادیب و یکی ازائمه فنون ادبی و لغت. اصلاً از فاراب، جهت تحصیل ادبیات عرب به عراق، حجاز، مصر و شام سفر کرد پس به نیشابور خراسان باز گشت و به تدریس و تألیف پرداخت و در همان جا در گذشت. عربی را از ابوعلی فارسی وابوسعید سیرافی و دائیش اسحق بن ابراهیم فارابی فرا گرفت، وی نخستین کسی است که لغات عربی را به ترتیب حروف هجاء مرتب کرده است. خط وی نیز نیکو و با ابن مقله همطراز بوده است. از آثارش: الصحاح - ط، کتاب المقدمة فی النحو، عروض الورقه.

الاعلام ۱: ۳۰۹/ الذریعه ۱۵: ۱۱/ تاریخ التراث ۸: ۳۹۱/ روضات الجنّات ۲: ۴۴/ ریحانة الادب ۱: ۴۳۸/ الکنی والالقاب ۲: ۱۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۱۱/ معجم المؤلفین ۲: ۲۶۷.

## اسماعیل - سَرَقُسطی
(م ۴۵۵ هـ / ۱۰۶۳ م)

ابوطاهر، اسماعیل بن خلف بن سعید انصاری. قاری، ادیب، نحوی. متولد در اندلس، ساکن مصر و سپس سرقسط و متوفی در همان جا. از آثارش: العنوان فی قرآآت السبعة القراء - خ، تلخیص کتاب الحجة ابی علی فارسی، اعراب القرآن در نه جلد.

الاعلام ۱: ۳۱۰/ روضات الجنّات ۲: ۵۵/ ریحانة الادب ۳: ۱۵/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۱۳/ معجم المؤلفین ۲: ۲۶۸.

## اسماعیل - ذبیحی
(م ۱۱۶۰ هـ / ۱۷۴۷ م)

اسماعیل ذبیحی یزدی. شاعر دوران صفویه، منشی حاکم یزد و آگاه در علم اسطرلاب. متوفی در یزد، مدفون در میدان شاه قدیم. از آثارش: مثنوی نرگس‌دان، ده بند مرثیه بروش محتشم کاشانی، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۲۵۲/ الذریعه ۹: ۳۳۸/ ریحانة الادب ۲: ۲۵۶/ فرهنگ سخنوران ۲۱۶/ لغتنامهٔ دهخدا «ذبیحی» ۳۲.

## اسماعیل - (ابن عَبّاد)
(۳۲۶-۳۸۵ هـ / ۹۳۸-۹۹۵ م)

ابوالقاسم، اسماعیل بن عباد بن عباس دیلمی، قزوینی، طالقانی، (کافی الکفات، صاحب). عالم امامی[1]، مفسر، محدّث، متکلم، نحوی، شاعر و وزیر آل بویه. متولّد در ذیقعده در اصطخر و متوفی در ماه صفر در ری. علوم دینی را از پدرش فرا گرفت و پس از مرگ او (۳۳۴ هـ) تحت تربیت ابوالفضل بن عمید قرار گرفته نخست پیرو او و بعد دبیر وی شد. فنون ادبی را نیز نزد ابن فارس نحوی آموخت. در زمان مؤید الدوله و فخرالدوله دیلمی سمت وزارت داشت و به علت ضعف امیران فوق در کشورداری صاحب ابن عباد توانست قدرتی تقریباً مستقل و شخصی کسب کند وی در دربار خود از دانشمندان و شعرا همیشه حمایت می کرد. از آثارش: المحیط - خ، ۷ جلد در لغت، کتاب الوزراء، الأبانة عن مذهب اهل العدل بحجج القرآن والعقل در علم کلام، رسالة فی احوال عبدالعظیم الحَسَنی دربارهٔ یکی از اخلاف برجسته حضرت علی(ع)، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۳۱۲/ اعیان الشیعه ۳: ۳۲۸/ امل الآمل ۲: ۳۴/ التدوین ۲: ۲۹۳/ تاریخ التراث/ ب ۴: ۲۴۸ و ۸: ۳۷۲/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۸۲/ الذریعه ۱: ۵۶، ۹: ۵۷۷/ روضات اسفزاری ۱: ۵۳۶/ روضات الجنّات ۲: ۱۹/ ریحانة الادب ۸: ۸۹/ طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۶۲/ الفهرست ابن‌الندیم ۱۵۰/ الکنی والالقاب ۲: ۴۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا «صاحب» ۱۷/ معالم العلما ۱۰/ معجم المؤلفین ۲: ۲۷۴.

---
۱. در مورد مذهب او اختلاف نظرهایی وجود دارد.

## اسماعیل - سُدّی
(م ۱۲۷ هـ / ۷۴۵ م)

ابومحمد، اسماعیل بن عبدالرحمان بن ابی ذؤیب سدی، قرشی، (سُدّی کبیر). مفسّر، محدّث. اصلاً از حجاز، ساکن کوفه. از اصحاب علی بن حسین (ع) و محمدبن علی (ع) و جعفربن محمد (ع) بود. وی در ردیف کلبی و شعبی و مجاهد و دیگر اکابر حدیث وتفسیر می باشد. از آثارش: التفسیر.

الاعلام ۱: ۳۱۳/ اعیان الشیعه ۳: ۳۷۸/ تاریخ التراث ۱: ب ۱: ۷۸ / الذریعه ٤: ۲۷٦ / رجال الطوسی ۸۲، ۱٤۸/ روضات الجنّات ۲: ۹/ ریحانة الادب ۲: ٤٥٤/ الکنی والالقاب ۲: ۳۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۱٦/ معجم المؤلفین ۲: ۲۷٦.

## اسماعیل - صابُونی
(۳۷۳-٤٤۹ هـ / ۹۸۳-۱۰۵۷ م)

ابوعثمان، اسماعیل بن عبدالرحمان بن احمد نیشابوری، (شیخ الاسلام). فقیه، محدّث، خطیب، مفسّر، واعظ. در نیشابور و هرات و سرخس و حجاز و شام استماع حدیث نمود. متولّد ومتوفی در نیشابور. از آثارش: ذم الکلام، الفاروق فی الصفات کتاب الاربعین در حدیث، الفصول فی الأصول.

الاعلام ۱: ۳۱٤/ ریحانة الادب ۷: ۱۹۸/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۱٦/ معجم المؤلفین ۲: ۲۷۵.

## اسماعیل - اصفهانی
(م ٦۳۵ هـ / ۱۲۳۷ م)

ابوالفضل، اسماعیل بن جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی، (کمال الدین، خلاق المعانی). شاعر، سخن سرا. متولّد و متوفی در اصفهان. پدرش از شعرای معروف قرن ششم بود، اسماعیل آخرین پادشاهان خوارزمشاهی و بزرگان خانوادهٔ صاعدیان (پیشوایان مذهب حنفی در اصفهان) رامداحی می کرده. از آثارش: دیوان کمال اصفهانی - ط، رسالة القوس رساله‌ای ادبی به زبان عربی.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۸۷۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۱۵۷، ۲: ۷۳۹/ الذریعه ۹: ۹۱٦/ ریحانة الادب ۵: ۸۳/ فرهنگ سخنوران ٤۸۷/ لغتنامهٔ دهخدا «کمال الدین» ۱٦۳ نزهة المجالس ۹۲، ۱۳۷.

## اسماعیل - نوبَختی
(۲۳۷-۳۱۱ هـ / ۸۵۱ - ۹۲۳ م)

ابوسهل، اسماعیل بن علی بن اسحاق نوبختی، (ابن نوبخت). دانشمند و پیشوای امامی، متکلم. متولّد و متوفی در بغداد. ایرانی الاصل، جدش ابوسهل نوبختی ودیگر افراد خاندان نوبخت از معروفین علم و ادب بوده اند. وی در زمان غیبت صغری می زیسته و در بغداد رئیس المتکلمین بوده است. دربارهٔ امامت عقاید خاصی داشت. و بطور کلی از عقاید شیعیان دربارهٔ امامت پشتیبانی می کرد و در تدوین اولیه عقاید مربوط به غیبت امام دوازدهم شرکت داشت. از آثارش: الاستیفاء فی الامامة، النفی والاثبات، الرد علی الغلاة.

اعیان الشیعه ۳: ۳۸۳/ دانشنامهٔ ایران و اسلام ۸۹۹/ الذریعه ۱: ٦۹/ رجال النجاشی ۲۳/ روضات الجنّات ۱: ۱۱۳/ ریحانة الادب ۷: ۱٤۳/ طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ٦۳/ الفهرست ابن الندیم ۲۲۵/ الفهرست الطوسی ۱۲/ الکنی والالقاب ۱: ۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۱۸/ معالم العلما ۸/ معجم المؤلفین ۲: ۲۷۹.

## اسماعیل - خُطَبی
(۲٦۹ - ۳۵۰ هـ / ۸۸۲-۹٦۱ م)

ابومحمد، اسماعیل بن علی بن اسماعیل خطبی. مورّخ، محدّث، ادیب، خطیب. متولّد در ماه محرم در بغداد و متوفی در جمادی‌الثانی. از حارث بن ابی اسامه و عبدالله بن احمد استماع نموده، دار قطنی و ابن شاهین از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: تاریخ کبیر.

الاعلام ۱: ۳۱٦/ ریحانة الادب ۲: ۱۵۱/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۰/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸۰.

## اسماعیل - خُزاعی
(۲۵۹ - ۳۵۲ هـ / ۸۷۳-۹٦۳ م)

ابوالقاسم، اسماعیل بن علی بن علی خزاعی دعبلی. شیعه مذهب، محدّث، مورّخ. در واسط زند گی می کرده و راوی پدر خویش بوده است. شیخ طوسی

نیز به واسطه استاد خود شیخ هلال صفار ازوی روایت کرده است. از آثارش: تاریخ الأئمة علیهم السلام، کتاب النکاح.

اعیان الشیعه ۳: ۳۹۰/ الذریعه ۳: ۲۱۴/ ریحانة الادب ۷: ۲۴۱/ طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۶۴/ الفهرست الطوسی ۱۳/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۱/ معالم العلما ۹/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸۲.

## اسماعیل - سَمّان

(م ۴۴۷ هـ / ۱۰۵۵ م)

ابوسعید، اسماعیل بن علی بن حِسین رازی، (ابن سمّان). معتزلی، فقیه، محدّث، مفسّر، متکلّم. متوفّی در ماه شعبان در ری. به سفر حج و پس از آن به عراق و شام رفت. حدود چهارهزار نفر نزد وی تلمذ نمودند. از آثارش: سفینة النجاة، تفسیر، ده جلد، الریاض در حدیث.

الاعلام ۱: ۳۱۶/ اعیان الشیعه ۳: ۳۸۹/ امل الآمل ۲: ۳۹/ الذریعه ۳: ۱۰۵/ روضات الجنّات ۱: ۱۱۳/ ریحانة الادب ۷: ۵۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۰/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸۱.

## اسماعیل - (أبُوالفداء)

(۶۷۲-۷۳۲ هـ / ۱۲۷۳-۱۳۳۱ م)

ابوالفداء، اسماعیل بن علی بن محمود ایوبی، (ملک المؤید، عمادالدین، صاحب حماة). عالم، ادیب، شاعر و آگاه در انواع علوم. متولد در جمادی الاول در دمشق، متوفی در محرم در حماة. وی از سلاله ملوک ایوبیه حماة بوده، و از طرف ملک ناصر در سال ۷۲۱ هـ حکومت مستقل حماة به وی تفویض شده و از طرف او لقب ملک صالح و ملک مؤید گرفته است. از آثارش: المختصر فی أخبار البشر. ط، که به تاریخ ابوالفداء مشهور است و به فرانسه و لاتین و انگلیسی ترجمه شده است، تاریخ الدولة الخوارزمیّة. ط، نوادرالعلم.

الاعلام ۱: ۳۱۷/ الذریعه ۳: ۲۲۷/ ریحانة الادب ۷: ۲۲۹/ الکنی والالقاب ۱: ۱۳۶/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۱/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸۲.

## اسماعیل - قزوینی

(اواخر قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

مولی اسماعیل بن علی بن اسماعیل[1] قزوینی. فقیه امامی، از آثارش: ابناء الانبیاء فی اثبات النبوة به زبان فارسی است.

اعیان الشیعه ۳: ۳۹۲/ الذریعه ۲: ۳۵۴/ ریحانة الادب ٤: ۴۴۸/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۴۳/ لغتنامهٔ دهخدا «قزوینی» ۲۷۹.

## اسماعیل - مرعشی

(م ۱۳۵۴ هـ / ۱۹۳۵ م)

اسماعیل بن علی مرعشی، (شریف الاسلام). عالم، طبیب. از شاگردان میرزا حسن آشتیانی و حاج شیخ فضل‌الله نوری. از آثارش: اسرارالحروف، اصلاح المزاج، حاشیة الفرائد.

ریحانة الادب ۳: ۲۱۸/ معجم المؤلفین ۱۳: ۳۷۲.

## اسماعیل - (ابن کَثِیر)

(۷۰۱-۷۷۴ هـ / ۱۳۰۲-۱۳۷۳ م)

ابوالفداء، اسماعیل بن عمربن کثیر بصروی، (عمادالدین). شافعی، فقیه، محدّث، مفسّر، مورّخ. متولّد در اطراف بصره، بزرگ شده و متوفّی در شعبان در دمشق. فقه واصول و حدیث را از ابن تیمیه و ابن عساکر فراگرفت. از آثارش: تفسیرکبیر. ط، الاجتهاد فی طلب الجهاد. خ، جامع المسانید. خ.

الاعلام ۱: ۳۱۷/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۵/ ریحانة الادب ۸: ۱۶۶/ الکنی والالقاب ۱: ۳۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۲/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸۳.

## اسماعیل - (أبُوعَتاهِیَة)[2]

(۱۳۰-۲۱۱ هـ / ۷۴۸-۸۲۶ م)

ابواسحاق، اسماعیل بن قاسم بن سوید عینی، عَنَزی. شاعر. متولّد و بزرگ شده در کوفه، ساکن و متوفی در جمادی‌الثانی در بغداد. وی در عهد مهدی،

---

۱. ریحانة الادب: اسماعیل بن علی بن معصوم.

۲. به معنای «پدر دیوانگی» لقب شعری وی است.

هارون الرشید و مأمون عباسی می‌زیسته و اشعار بسیار زیادی سروده است که از مدح و هجو و ترانه‌های عاشقانه و اشعارزاهدانه درمیان آنهادیده می شود. خصوصیت شعری وی سرودن اشعار بی پیرایه و طبیعی بود. دیوان کامل وی به علت کثرت آثارش هنوز جمع آوری نشده و زهدیات او را دانشمند اندلسی ابن عبدالبر مدون کرده است. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۳۱۹/ اعیان الشیعه ۳: ۳۹۳/ تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ٩٦ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۹٦٤/ الذریعه ۹: ۳۱۸/ روضات الجنّات ۲: ۱۰/ ریحانة الادب ۷: ۱۹۵/ الکنی والالقاب ۱: ۱۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۳/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸٦.

## اسماعیل - قالی

(۲۸۸-۳۵٦ هـ / ۹۰۱-۹٦۷ م)

ابوعلی، اسماعیل بن قاسم بن عیذون بغدادی، قالی. محدّث، نحوی، لغوی، از حافظان برجسته شعر و لغت در زمان خویش. متولد و بزرگ شده در مناز جرد دیار بکر، متوفی در قرطبه. مدت ۲۵ سال در بغداد تحصیل علم کرد در سال ۳۲۸ هـ به قرطبه رفت و تا پایان عمر همان جا ماند. ادبیات عربی را از ابن درید، ابن انباری، ابن درستویه، و نفطویه فرا گرفت. از آثارش: الأمالی القالی، الممدود و المقصور، النوادر- ط.

الاعلام ۱: ۳۱۹/ تاریخ التراث ۸: ٤۸٦/روضات الجنّات ۲: ۱۷/ ریحانة الادب ٤: ٤۲۷/ الکنی والالقاب ۳: ۵۷/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۳/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸۷.

## اسماعیل - قره باغی

(م ۱۳۲۷ هـ[1] / ۱۹۰۹ م)

اسماعیل قره‌باغی، نجفی. عالم امامی، عابد، زاهد. متولد در قره‌باغ روسیه، متوفی در نجف. به تبریز و سپس اصفهان و مشهد و تهران و نجف سفر کرده و از محضر درس علمای وقت ازجمله حاج میرزا حسن آشتیانی و حاج ملاعلی کنی و حاج میرزا محمدحسن شیرازی استفاده کرد. از آثارش: حاشیهٔ

۱. الذریعه ۱۳۲۳ هـ.

الفصول فی علم الاصول.

الذریعه ٦: ۱٦٤، ۲۱: ٦۱/ ریحانة الادب ٤: ٤٤۵/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱٤۹/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸۷.

## اسماعیل - سیّد حِمیَری

(۱۰۵-۱۷۳ هـ / ۷۲۳-۷۸۹ م)

ابوهاشم یا ابوعامر، اسماعیل بن محمّد بن یزید حمیری. شاعر بزرگ امامی. متولّد در عمان، بزرگ شده در بصره و متوفی در بغداد. وی درابتدا سنی مذهب بوده و دراثر ارشادات امام جعفرصادق(ع) به تشیع گرائیده واز شیفتگان این راه شده است. کمیت و کیفیت قصاید او مشهور واکثر آنها در احوال خاندان اهل بیت وخانوادهٔ رسالت می باشد. از طرف حضرت امام جعفرصادق(ع) به لقب سیدالشعراء مفتخر گردید.

پس از وی مطالب بسیار دربار‌ه‌اش نوشته شد ازجمله مستشرق فرانسوی باربیی دی مینار (Barbier de Meynard) احوال وی را در صد صفحه در پاریس به چاپ رساند. و یا ابوبکر صولی (متوفی ۳۳۵ هـ) کتابی به نام «اخبارالسید الحمیری» نوشت. اخیراً نیز محمدتقی الحکیم کتاب «شاعرالعقیدة - ط» را دربارهٔ وی در بغداد منتشر کرد و به همین ترتیب کسان دیگری نیز مطالبی ازاو نوشته‌اند و اشعارش را نقل کرده‌اند. از آثارش: دیوان شعر شامل قصائد مشهور وی ازجمله قصائد میمیه، قصیده بائیه شامل ۱۱۷ بیت که سیدمرتضی علم الهدی برآن شرحی نوشته است.

الاعلام ۱: ۳۲۰/ اعیان الشیعه ۳: ٤۰۵/ تاریخ التراث ۲/ ب ۳: ۲۳۱ / الذریعه ۹: ۲٦۷، ۳: ۳، ۱: ۳۳۳/ روضات الجنّات ۱: ۱۰۳/ ریحانة الادب ۳: ۱۱۷/ فهرست مشترک ۸: ۱٦۲٦ / الکنی والالقاب ۲: ۳۳٤/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۹ / معجم المؤلفین ۲: ۲۹۵ / یادداشتهای قزوینی ۱۲٤۷.

## اسماعیل - صفّار

(۲٤۷-۳٤۱ هـ / ۸٦۱-۹۵۲ م)

ابوعلی، اسماعیل بن محمّدبن اسماعیل[1] صفّار.

۱. طبقات اعلام الشیعه: اسماعیل بن محمدبن صالح.

نحوی، لغوی، ادیب. متولّد و متوفّی در بغداد. از شاگردان مبرد نحوی بوده و به صاحب مبرد شهرت یافته است. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۳۲۱/ ریحانة الادب ۳: ۴۵۳/ طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ٦٤/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۷/ معجم المؤلفین ۲: ۲۸۹.

## اسماعیل - (ابن مِکْنَسَه)

(م ۵۱۰ هـ / ۱۱۱٦ م)

ابوطاهر، اسماعیل بن محمد. ادیب، شاعر. ازاهالی اسکندریه بود.

الاعلام ۱: ۳۲۲/ ریحانة الادب ۸: ۲۳۰/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۳۰.

## اسماعیل - جوالیقی

(۵۱۲-۵۷۵ هـ / ۱۱۱۸-۱۱۷۹ م)

ابومحمّد، اسماعیل بن موهوب بن احمد بغدادی (ابن الجوالیقی). ادیب، نحوی، لغوی. پس از پدرش پیشوای اهل ادب در عراق بود. ابن اخضر وابن حمدون حسن تاج‌الدین از وی روایت کرده‌اند.

روضات الجنّات ۲: ۵۷/ ریحانة الادب ۱: ۴۳۴/ الکنی والالقاب ۲: ۱٦۰/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۳۲.

## اسماعیل - حَقّی

(۱۰٦۳-۱۱۳۷ هـ[1] / ۱٦۵۳-۱۷۲۵ م)

ابوالفداء، اسماعیل حقی بن مصطفی اسلامبولی، حنفی، خلوتی. عالم، صوفی، مفسّر. متولّد در آیدوس، ساکن قسطنطنیه، متوفی در بروسه. در جامع احمد به اسلامبول ارشاد می کرده، وی پیرو طریقه خلوتیه بوده است. از آثارش: روح البیان فی تفسیر القرآن - ط، الرسالة الخلیلیة - ط، الأربعون حدیثاً - ط.

الاعلام ۱: ۳۰۹/ ریحانة الادب ۱: ۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۴۹/ معجم المؤلفین ۲: ۲٦٦.

## اسماعیل - مازَنْدَرانی

(م ۱۱۷۳ هـ / ۱۷٦۰ م)

۱. الاعلام: ۱۱۲۷ هـ.

اسماعیل بن محمدبن حسین[1] مازندرانی خاجویی، اصفهانی. فقیه امامی. منسوب به مازندران، ساکن و متوفی در اصفهان. ازجمله شاگردانش ملامهدی نراقی، آقامحمد بید آبادی و ملامحراب حکیم بودند. از آثارش: جامع الشتات فی النوادر المتفرقات، هدایة الفؤاد إلی أحوال العباد، الامامة، فوائد الرجال.

الاعلام ۱: ۳۲۵/ اعیان الشیعه ۳: ۴۰۲/ الذریعه ۳: ۱۱۲، ۱: ٦۹، ۵: ٦۰/ روضات الجنّات ۱: ۱۱۴/ ریحانة الادب ۲: ۱۰۵/ الکنی والالقاب ۲: ۲۰۰/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۲۸/ معجم المؤلفین ۲: ۲۹۱.

## اسماعیل - واحدالعین

(م ۱۲۷۷ هـ / ۱۸٦۰ م)

ملااسماعیل بن محمد سمیع اصفهانی. عالم در معقول، ساکن اصفهان. از تلامذه ملاعلی نوری بوده است. از آثارش: حاشیه برالاسفار الاربعه ملاصدرا، حاشیه برشوارق الالهام لاهیجی، شرح کتاب العرشیه ملاصدری.

الذریعه ۱۳: ۳٦۸/ ریحانة الادب ٦: ۲۸۵/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۴۰/ مکارم الآثار ٦: ۲۱۵۲.

## اسماعیل - توحید

(۱۲۴٦-۱۲۸٦ هـ[2] / ۱۸۳۰-۱۸٦۹ م)

میرزا اسماعیل بن میرزا محمدشفیع شیرازی، (داوری). خطّاط، شاعر. متولّد و متوفّی در شیراز، وی یکی ازپنج پسر وصال شیرازی بود خطوط هفتگانه را و بخصوص خط نسخ رابسیار زیبا می‌نوشته است. ازآثارش: دیوان شعر، قرآنهای بزرگ و کوچک که به جهت اشخاص می‌نوشته، سه نسخه مثنوی مولوی با خط نسخ نوشته.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۴٦ / الذریعه ۹: ۱۷۹/ رجال بامداد ٦: ۴۰/ ریحانة الادب ۱: ۳۵۵/ فرهنگ سخنوران ۱۱۹/ مکارم الآثار ۴: ۱۲۷۷.

۱. یا اسماعیل بن محمدحسین بن محمدرضا مازندرانی.

۲. الذریعه تاریخ تولد را ۱۲۳٦ هـ نوشته.

## اسماعیل - سبزواری
(م ۱۳۱۲ هـ / ۱۸۹۵ م)

ملااسماعیل بن محمد جعفر واعظ سبزواری. واعظ امامی، فاضل. متوفی در تهران در ۱۴ جمادی الاول. از آثارش: بدایع الاخبار، در مواعظ به فارسی، کتاب الانسان، کتبا الطیور، جامع النورین فی احوال الانسان.

اعیان الشیعه ۳: ۳۲۶/ الذریعه ۳: ۶۱، ۵: ۷۵/ ریحانة الادب ۲: ۴۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا «سبزواری» ۲۳۶.

## اسماعیل - صدر
(۱۲۵۸-۱۳۳۸ هـ / ۱۸۴۲-۱۹۱۹ م)

سیداسماعیل بن محمّدبن صدرالدین، صدر. عالم امامی، فقیه، شاعر. متولّد در اصفهان، متوفّی در ماه جمادی الاول در کاظمین. مقدمات را نزد برادرش آقا مجتهد خواند و زمانی که در نجف بود در محضر درس شیخ مهدی آل کاشف الغطاء وشیخ راضی نجفی و میرزای شیرازی کسب علم نمود. از میرزا محمدهمدانی اجازه روایت داشته و پس از وفات میرزا مرجع تقلید شیعیان شد و در سال ۱۳۱۴ هـ به کربلا رفت و مرجعیتی تمام در تدریس و تقلید یافت. میرزا محمدحسین نائینی و حاج سیدحسین فشارکی ازجمله شاگردان وی می باشند.

اعیان الشیعه ۳: ۴۰۳/ الذریعه ۵: ۱۳۸/ ریحانة الادب ۳: ۴۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا «صدر» ۱۶۳/ مکارم الآثار ۵: ۱۵۶۵.

## اسماعیل - (ابن نُجَید)
(م ۳۶۶ هـ / ۹۷۷ م)

ابوعمرو، اسماعیل بن نجیدبن احمدسلمی نیشابوری. صوفی، محدّث. از مشایخ نیشابور. متوفی در مکّه. از اصحاب جنید بغدادی و ابوعثمان حیری بود. از آثارش: جزء در حدیث.

الاعلام ۱: ۳۲۶/ تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ۳۶۳ و ب ۴: ۱۶۰ / رساله قشیریه ۷۹/ ریحانة الادب ۷: ۲۱۳/ طبقات الصوفیه ۵۰۷/ طبقات الکبری ۱: ۱۰۲/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۳۳/ معجم المؤلفین ۲: ۲۹۸/ نفحات الانس ۲۲۶.

## اسماعیل - مُزَنی
(۱۷۵-۲۶۴ هـ / ۷۹۱-۸۷۸ م)

ابوابراهیم، اسماعیل بن یحیی[1] بن اسماعیل مزنی. فقیه شافعی، مجتهد، مرجع استفاده علمای شام و عراق و خراسان بوده است. از اهالی مصر. از آثارش: الجامع الصّغیر، المختصر. خ، الجامع الکبیر.

الاعلام ۱: ۳۲۷/ روضات الجنّات ۲: ۱۵/ ریحانة الادب ۵: ۲۹۸/ الکنی والالقاب ۳: ۱۸۳/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۳۴/ معجم المؤلفین ۲: ۳۰۰.

## اسماعیل - وفایی
(م ۹۴۱ هـ / ۱۵۳۴ م)

سلطان اسماعیل عادل‌شاه بن یوسف عادل‌شاه، (وفایی). شاعر، هنرمند در نقاشی و خاتم‌بندی و تیزگری. وی دومین پادشاه از سلسله عادل‌شاهیه دکن هند بود که در کودکی به حکومت رسید (در ۹۱۶ هـ). وی عادل و دانش دوست بود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۶۴۷/ الذریعه ۹: ۱۲۷۴/ ریحانة الادب ۶: ۳۳۴/ فرهنگ سخنوران ۶۵۱/ لغتنامهٔ دهخدا «اسماعیل» ۲۵۶۰.

## اسماعیل - شاملو
(م ۱۰۲۶ هـ[2] / ۱۶۱۷ م)

اسماعیل بیک بن یونس سلطان شاملو، (انسی). شاعر. وی به هند و به حضور شاهجهان رسید و در جوانی در سال ۱۰۲۶ به قتل رسید. اثر او: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۸۷۳/ الذریعه ۹: ۱۰۷/ ریحانة الادب ۱: ۱۸۷/ فرهنگ سخنوران ۶۵/ لغتنامهٔ دهخدا «انسی» ۴۰۳/ مکارم الآثار ۱: ۳۰۷.

**ابن الاسود ← احمدبن علویه**

---

۱. اسماعیل بن ابراهیم نیز نوشته اند.

۲. ریحانة الادب: ۱۰۲۰ هـ مکارم الآثار: ۱۲۰۶ هـ.

## اسود - نَخَعی
(م ۷۵ هـ / ۶۹۴ م)

اسودبن یزید بن قیس نَخَعی. از تابعین، فقیه، حافظ. اهل کوفه. از حضرت علی (ع) و عایشه و ابن مسعود و معاذ وابوموسی روایت می کند. پسرش از وی روایت می کند.

الاعلام ۱: ۳۳۰/ اعیان الشیعه ۳: ۴۴۳/ رجال الطوسی ۳۵/ ریحانة الادب ۶: ۱۵۴/ طبقات الکبری ۱: ۲۵/ الکنی والالقاب ۲: ۳۰۰/ لغتنامۀ دهخدا «اسود» ۲۵۹۵.

## أشرف - تاج العَلاء
(۴۸۲-۶۱۰ هـ / ۱۰۸۹-۱۲۱۳ م)

اشرف بن أغربن هاشم علوی. عالم امامی، نسّابه شاعر. متولّد در رمله، ساکن و متوفّی در حلب. به مغرب و دمشق مسافرت کرد. از آثارش: نکت الأبناء، جنة الناظر و جُنة المناظر ۵ جلد در تفسیر، تحقیق غیبة المنتظر.

الاعلام ۱: ۳۳۳/ اعیان الشیعه ۳: ۴۶۰/ الذریعه ۵: ۱۶۰، ۲۴: ۳۰۳/ ریحانة الادب ۱: ۳۲۰/ لغتنامۀ دهخدا «اشرف» ۲۶۵۳/ معجم المؤلفین ۲: ۳۰۲.

## اشرف - عامری
(م ۱۱۸۰ هـ / ۱۷۶۶ م)

میرزا اشرف عامری، (مشرب). شاعر. از قبیلۀ عربی بنی عامر، متوفی در شیراز. از شاگردان سیدعلی مشتاق بوده و در دربار نادر راه داشته و زمانی نادرشاه از وی خشمگین شده و یک یا هر دوچشم او را نابینا کرده است. اثر او: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۴۷/ ریحانة الادب ۵: ۳۱۷/ فرهنگ سخنوران ۵۴۳/ لغتنامۀ دهخدا «مشرب» ۴۸۶.

## أَصْبَغ - (ابن سَمْح)
(۳۷۰[1] - ۴۲۶ هـ / ۹۸۰-۱۰۳۵ م)

ابوالقاسم، اصبغ بن محمّدبن سمح مهری. ریاضی دان اندلسی، منجّم، حکیم. متولّد در قرطبه، متوفی در غرناطه. وی شاگرد مسلمۀ مجریطی (متوفی ۳۹۸ هـ) بود. از آثارش: المدخل الی الهندسة، ثمارالعدد، تفسیر کتاب اقلیدس.

الاعلام ۱: ۳۳۶/ دانشنامۀ ایران و اسلام ۶۳۴/ ریحانة الادب ۷: ۵۷۳/ لغتنامۀ دهخدا «اصبغ» ۲۷۲۲/ معجم المؤلفین ۲: ۳۰۲.

۱. الاعلام: ۳۶۱ هـ.

**اصطخری** ← حسن بن احمد
**اصمعی** ← عبدالملک بن قریب
**اعتمادالسلطنه** ← محمدحسن بن علی
**ابن اعثم یا اعثم کوفی** ← احمدبن علی
**اعلم** ← ابراهیم بن قاسم
**اعلم** ← یوسف بن سلیمان
**افتخارالحکماء** ← جعفربن علی

## افضل - مستوفی
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

خواجه افضل مستوفی سبزواری. شاعر. ساکن و متوفی در سبزوار. در عهد سلطان حسین بایقرا می‌زیسته و در مدح وی نیزاشعاری گفته است. از آثارش: دیوان شعر.

ریحانة الادب ۵: ۳۰۶/ فرهنگ سخنوران ۵۳۷.

## القاص - صفوی
(۹۲۲-۹۸۴[1] هـ / ۱۵۱۶-۱۵۷۶ م)

القاص میرزابن شاه اسماعیل صفوی. شاعر. در دوران سلطنت برادرش شاه طهماسب فتنه‌انگیزی نموده و باعث جنگ و خرابی شده است. در مشهد درگذشت. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۳: ۴۷۱/ الذریعه ۹: ۹۱/ ریحانة الادب ۱: ۱۶۷/ فرهنگ سخنوران ۵۵/ لغتنامۀ دهخدا «القاص» ۵۹.

## الیاس - نظامی گنجوی
(۵۴۰-۵۹۸ هـ[2] / ۱۱۴۵-۱۲۰۲ م)

۱. اعیان الشیعه وفات را ۹۴۰ هـ ذکر کرده.
۲. در تاریخ رحلت نظامی اختلاف بسیار است ۵۷۶، ۵۹۲، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۲ و ۶۰۶ نوشته شده است.

ابومحمد، الیاس بن یوسف بن زکی مطرزی، نظامی، گنجوی، (جمال الدین، نظام الدین، نظامی، حکیم نظامی). شاعر، حکیم، عارف، زاهد. متولّد، ساکن و مدفون در گنجه از شهرهای آذربایجان روسیه. در اواسط زندگی به نظم مثنوی آغاز کرده و بیش از ٤٥ سال مشغول نظم پنج مثنوی معروف خود بوده که پس از مرگ وی آنها را در مجلدی گرد آورده و به نام خمسه یا پنج گنج انتشار داده‌اند. از آثارش: پنج گنج یا خمسه نظامی شامل ۳۱۶۰۰ بیت شعر، دیوان قصائد و غزلیات و رباعیات شامل ۱۶۰۰ بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۷۹۸/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۵/ الذریعه ۹: ۱۲۰۷، ۲۵: ۲۳۲، ۱۸: ۳۹۸/ ریحانة الادب ۶: ۲۱۱/ فرهنگ سخنوران ۶۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا «نظامی» ۶۰۰ / نزهة المجالس ۵۹۲، ۵۶۸.

## ام ابیها

دختر عبدالله بن جعفربن ابی طالب. از محدّثین. از پدر خویش روایت نموده است. امام زین العابدین (ع) و حسن بن حسن و حسن بن محمد از او روایت کرده‌اند. عبدالملک بن مروان با وی ازدواج کرد و پس از مدتی او را طلاق گفت و علی بن عبدالله بن عباس با او ازدواج نمود.

اعلام النساء ۱: ۲۲/ ریاحین الشریعه ۳: ۳۵۶/ ریحانة الادب ۸: ۲۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا «ام» ۱۵۳.

## ام اسلم

(قرن اول هجری / هفتم میلادی)

ام اسلم. (صاحبة الحصاة). از زنان صحابه بود. زمان حضرت سجاد (ع) فیض حضور آن حضرت را نیز درک کرده. مطالعه زیادی می کرده و به قاریة الکتب موصوف بوده. کلینی در کافی وسید هاشم بحرانی در مدینة المعاجز قضیه سنگریزهٔ او را (که به همان جهت به صاحبة الحصاة معروف شده) نقل کرده‌اند.

اعیان الشیعه ۳: ٤۸۳/ ریاحین الشریعه ۳: ۳٦۰/ ریحانة الادب ۸: ۲۸۷/لغتنامهٔ دهخدا «ام» ۱۵۳.

## ام البراء

(قرن اول هجری / هفتم میلادی)

ام البراء دختر صفوان بن هلال جعدة بن هبیرة مخزومی. شاعره عرب. و پدرش از یاران علی بن ابی طالب (ع). از آثارش: اشعاری دربارهٔ جنگ صفین و در مرثیه علی بن ابی طالب (ع) سروده است.

اعلام النساء ۱: ۱۲۲/ ریاحین الشریعه ۳: ۳٦٦/ ریحانة الادب ۸: ۲۸۸/ لغتنامهٔ دهخدا «ام» ۱۵۳.

## ام حکیم بیضا

دختر عبدالمطلب بن هاشم بن عبد مناف، (بیضا، قبه الدیباج). شاعره. عمه حضرت رسالت (ص) و در ادب و فصاحت و بلاغت توانا بود. از آثارش: مرثیه‌ای است که در حیات پدرش برای وی سرود.

اعلام النساء ۱: ۲۸۳ / ریاحین الشریعه ۳: ۳۸۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۹۹ / لغتنامه دهخدا «ام» ۱۷۱.

## ام حکیم - مخزومیه

(قرن اول هجری / هفتم میلادی)

دختر حارث بن هشام مخزومی. از صحابیات نسوان. همسر پسرعمویش عکرمه بن ابی جهل بود و برای شوهر خود از حضرت رسول امان گرفت و سبب قبول اسلام او شد و پس از مقتول شدن وی در غزوهٔ یرموک به همسری خالدبن سعید درآمد. پلی که در نزدیکی شام به طرف حجاز واقع و به «قنطرهٔ ام حکیم» معروف است به او منتسب می باشد. وی و شوهرش در واقعه اجنادین در حال نبرد با دشمنان کشته شدند.

اعلام النساء ۱: ۲۸۱/ ریاحین الشریعه ۳: ۳۷۸/ ریحانة الادب ۸: ۳۰۰/ لغتنامهٔ دهخدا «ام» ۱۷۱.

## ام الخیر - بغدادیه

(م ٦٤٠ هـ / ۱۲٤۲ م)

ام الخیر بغدادیه، (جمال النساء). از مشاهیر محدثین و علمای عرب، اهل سنت. متولّد و ساکن بغداد. از ابن البطی و ابوالمظفر کاغذی، اخذ حدیث نمود و اسماعیل بن عساکر و ابن شحنه و قاضی

تقی‌الدین سلیمان و جمعی دیگر از وی اجازه داشته‌اند. ام‌الخیر تدریس نیز می کرد.

ریاحین الشریعه ۳: ۳۸۲ / ریحانة الادب ۸: ۳۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ام الخیر: ۱۵۵.

**ام‌الخیر - (بنت حریش)**

**(قرن اول هجری / هفتم میلادی)**

ام‌الخیر بنت‌الحریش بن سراقته یا رقیه. از تابعین زنان کوفه. درک صحبت امیرالمؤمنین و سایر اصحاب را نموده و در جنگ صفین حاضر بوده است و با سخنان فصیح خویش باعث تحریک لشکر اسلام بر علیه سپاهیان معاویه شد.

اعلام النساء ۱: ۳۸۹ / اعیان الشیعه ۳: ۴۷۶ / ریاحین الشریعه ۳: ۳۸۳ / ریحانة الادب ۸: ۳۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۵۵.

**ام رعله - قشیریه**

**(قرن اول هجری / هفتم میلادی)**

ام رعله، قشیریه. از صحابهٔ پیغمبر، شاعر و صاحب طبعی موزون.

اعیان الشیعه ۳: ۴۷۸ / ریحانة الادب ۸: ۳۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۸۱.

**ام سنان - مذحجیه**

ام سنان دختر خیثمه خرشیه مذحجی. از شعرای عرب، دوستدار خانواده اهل بیت. در اشعار خویش قبیلهٔ خود بنی مذحج را به یاری اهل بیت تشویق کرده است.

اعلام النساء ۲: ۲۶۳ / اعیان الشیعه ۳: ۴۸۰ / ریاحین الشریعه ۳: ۴۱۰ / ریحانة الادب ۸: ۳۰۸.

**ام عبدالله**

**(م ۷۱۶ هـ / ۱۳۱۶ م)**

ام عبدالله دختر قاضی شمس الدین عمر بن وجیه الدین شامی حنبلی. از مشاهیر محدثین و مرجع استفاده فضلای وقت بوده است. صحیح بخاری و مسند امام شافعی را از ابوعبدالله زبیدی اتخاذ کرده و خود صحیح بخاری را درس میداده است.

ریحانة الادب ۸: ۳۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۹۴.

**ام عزالدین**

**(م ۷۰۰ هـ / ۱۳۰۱ م)**

ام عزالدین دختر شیخ صدرالدین اسعد بن عثمان، (ست‌الامناء). محدثه اهل سنت. از جد خود روایت نموده و از مشایخ علم الدین برزالی استاد صلاح الدین صفدی بوده است.

ریحانة الادب ۸: ۳۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۹۵.

**ام العلا**

**(م حدود ۵۰۰ هـ / ۱۱۰۷ م)**

ام‌العلا دختر یوسف. از ادبا و شعرای اندلسی. از آثارش: شعر.

ریحانة الادب ۸: ۳۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۵۶.

**ام علی**

**(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)**

ام علی همسر شهید اول محمد بن مکی عاملی (متوفی ۷۸۶ هـ). عالم، فقیه، عابد. شهید او را ستوده و زنها را در احکام دینی به رجوع به ام علی فرمان میداد.

اعلام النساء ۳: ۳۳۲ / اعیان الشیعه ۳: ۴۸۳ / ریاحین الشریعه ۳: ۴۱۵ / ریحانة الادب ۸: ۳۱۵ / الکنی والالقاب ۲: ۳۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۹۶.

**أم الکرام**

أم الکرام دختر معتصم بن صمادح. شاعر، ادیب. متولّد در اندلس. پدرش حکمران شهر مریّه اندلس بود. از آثارش: دیوان شعر.

اعلام النساء ۴: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۸: ۳۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۵۷.

**ام کلثوم - (بنت عبدود)**

**(قرن اول هجری / هفتم میلادی)**

ام کلثوم دختر عبدود و خواهر عمرو بن عبدود. ادیب، شاعر. در سال پنجم هجرت در غزوهٔ خندق هنگامی که شنید برادرش عمرو به دست حضرت علی (ع) کشته شده اصلاً متأثر نشد و گفت که بدست

کفو کریم مرده است پس اشعاری سرود، اشعارش که به گوش حضرت محمد (ص) رسید روز فتح مکه وی را دعوت به دین اسلام فرمودند که او نیز اجابت کرد.

اعلام النساء ٤: ٢٥٤ / ریحانة الادب ٨: ٣٢٢ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ٢٠١.

## ام محمد

(م ۷۱۵ هـ / ۱۳۱۵ م)

ام محمد دختر تاج‌الدین ابوالفضل یحیی بن مجدالدین ابوالمعالی محمد، (ست‌الوزراء). از اساتید علم حدیث. از ابن عساکر و جمعی دیگر از مشایخ وقت اجازه داشته است. دومرتبه به سفر حج رفت.

ریحانة الادب ٨: ٣٣٤ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ٢٠٨.

## ام ندبه

ام ندبه همسر بدر بن خذیفة بن بدر. شاعره عرب. هنگامی که پسرش ابوقرافه ندبه به دست قیس بن زهیر عبسی کشته شد و شوهرش برخلاف میل ام ندبه قصاص نکرد و به دیه راضی شد ام ندبه در ملامت وی اشعاری سرود. از آثارش: دیوان شعر.

اعلام النساء ٥: ١٦٥ / ریحانة الادب ٨: ٣٥٤ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ٢١١.

## ام النساء

ام‌النساء دختر عبدالمؤمن تاجر فاسی. شاعره عرب، دارای طبعی موزون بوده است. از آثارش: دیوان شعر.

ریحانة الادب ٨: ٣٥٥ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ١٥٨.

## أم هارون ـ خراسانیه

(حدود قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ام هارون خراسانیه. عابد، زاهد. ابوسلیمان دارانی نزد او تلمذ نمود و عبدالرحیم بن صالح دارانی و احمد بن ابی‌الحواری و چند تن دیگر از او روایت کرده‌اند.

اعلام النساء ٥: ٢٠٠ / ریحانة الادب ٨: ٣٥٦.

## ام هانی

(م ۱۲۳۷ هـ / ۱۸۲۲ م)

دختر حاج عبدالرحیم خان بیگلربیگی. شاعر، فاضل. وی بسیار فصیح سخن می گفته است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ٩: ٩٦ / ریاحین الشریعه ٣: ٤٤٨ / ریحانة الادب ٨: ٣٥٦ / فرهنگ سخنوران ٥٨ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ٢١٩.

## ام الهناء

ام الهناء دختر قاضی ابومحمّد عبدالحق بن عطیه اندلسی. از شعرا و ادبای اندلس. از آثارش: تألیفی در خصوص مقابر به وی منسوب است.

خیرات حسان ١: ٦٥ / ریحانة الادب ٨: ٣٥٨ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ١٥٨.

## ام الهیثم

(قرن اول هجری / هفتم میلادی)

ام الهیثم دختر اسودبن عریان نخعیه. شاعره، از تابعین و شیعیان حضرت علی(ع) و از صحابیات بوده و درک صحبت رسول خدا (ص) نموده است. در مرثیه حضرت علی(ع) اشعاری سروده است.

اعیان الشیعه ٣: ٤٨٨ / ریاحین الشریعه ٣: ٤٥٥ / ریحانة الادب ٨: ٣٥٩ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ١٥٨.

**امام ابوحنیفه یا امام اعظم** ← نعمان بن ثابت
**امام الحرمین** ← محمدبن عبدالوهاب
**امام جوینی یا امام‌الحرمین** ← عبدالملک بن عبدالله
**امام غزالی** ← محمد بن محمد

## امام قلی بیک ـ وارسته چکنی

(م ۱۰۷۵ هـ / ۱۶۶۵ م)

امام قلی بیک وارسته چکنی، (ملا وارسته). فاضل، شاعر. از رؤسای طایفهٔ چکنی، متوفیٰ در اصفهان. به هند سفر کرد و اشعار و مطالبی در آن دیار نوشت سپس به اصفهان رفته به دربار شاه عباس ثانی صفوی راه یافت مدتی نیز به یزد رفت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ٩: ١٢٤٨ / ریحانة الادب ٦: ٢٨٧ / فرهنگ

سخنوران ۶۳۸ / لغتنامهٔ دهخدا، وارسته: ۶۱.

## امان الله ـ نظیر

(م ۱۲۲۶ هـ[1] / ۱۸۱۱ م)

امان الله بیک نظیر شیرازی. شاعر. از ایل زنگنه و از شاگردان رفیق اصفهانی بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۲۱۲ / ریحانة الادب ۶: ۲۱۶ / فرهنگ سخنوران ۶۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، نظیر: ۶۱۴ / مکارم الاثار ۳: ۸۲۸.

## امْرُؤُالقَیْس ـ کندی

(حدود ۱۳۰ ـ ۸۰ ق ـ هـ / ۴۹۷ـ۵۴۵ م)

امروالقیس بن حُجربن حارث کندی. شاعر زمان جاهلیّت. از طایفهٔ آکل مُرار، متولّد درنجد، متوفی و مدفون در آنقره. دربارهٔ نام وی اختلاف نظر بسیار است حُندُج و گاه ملیکة و گاه عدی نامیده شده است و به ذوالقروح و گاه ملک ضلیل (همیشه مضطرب) نیز ملقب شده است. پدرش حکمران بنی‌اسد بود که به دست همان طایفه کشته شد و امروالقیس به خونخواهی پدر برخاست و وارد یک سری مبارزات سیاسی شد. ضمناً شعر را نزد دائیش مهلهل شاعر فرا گرفت. اشعار وی بیشتر دربارهٔ شکار و یا در مورد همان مبارزات سیاسی وی می‌باشند. بزرگان زیادی دربارهٔ او و اشعارش کتاب نوشته‌اند. سلیم جندی «حیاة امریٔ القیس ـ ط» و محمد أبوحدید «الملک الضلیل امرؤالقیس ـ ط» و رئیف الخوری «امرؤالقیس ـ ط» و نیز چند کتاب دیگر نوشته شده است. از آثارش: دیوان شعر امْرُوالقیس ـ ط، در سال ۱۸۳۶ میلادی در پاریس چاپ شده است.

الاعلام ۱: ۳۵۱ / الذریعه ۱۳: ۳۹۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۵ / شدالازار ۳۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، امرؤالقیس: ۱۸۲ / مرآت الادوار ۵۱ / معجم المؤلفین ۲: ۳۲۰.

## امة الخالق

(م ۹۲۰ هـ / ۱۵۱۴ م)

امة الخالق دختر عبداللطیف بن صدقه. از زنان محدّث اهل سنت. از بیشتر محدثین وقت اجازه داشته و از مشایخ جلال‌الدین سیوطی می‌باشد. در مجلس درس جمال‌الدین حنبلی حاضر می‌شده است. در سوم ذیقعده و در سن ۱۰۷ سالگی در گذشت.

اعلام النساء ۱: ۸۳ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۲۱۹.

## امیر علیشیر نوایی ← علی بن الوس

## امیر کبیر ← محمد بن محمد

## امة العزیز

(م ۷۴۹ هـ / ۱۳۴۸ م)

امة العزیز دختر نجم الدین محدث، (مسندة‌الشام). از زنان شهیر محدّث. از زینب دختر اسماعیل حدیث اخذ نموده است.

اعلام النساء ۱: ۸۸ / ریاحین الشریعه ۳: ۳۶۸ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۲۱۹.

## أمیه ـ (أبُوالصَّلْتْ الدَّانی)

(۴۶۰ـ۵۲۹ هـ / ۱۰۶۸ـ۱۱۳۵ م)

امیه بن عبدالعزیز بن ابی صلت اندلسی، دانی، (ابوصلت). عالم، ادیب، حکیم. متولد در دانیه اندلس، ساکن اشبیله و قاهره و اسکندریه، متوفی در قیروان. شاگرد قاضی و قاشی بود. از آثارش: الحدیقة، رسالة‌العمل بالاسطرلاب، الوجیز، تقویم الذهن ـ ط.

الاعلام ۱: ۳۶۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۱۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالصلت: ۵۵۱ / معجم المؤلفین ۳: ۳.

## امین الدوله ـ (ابن غزال)

(م ۶۴۸ هـ / ۱۲۵۰ م)

ابوالحسن، امین الدوله بن غزال بن ابوسعید، (کمال الدین). عالم، وزیر، طبیب. ابتدا سامری مذهب بود و در دمشق قبول اسلام نمود. وزیر ملک امجد (بهرام شاه) و ملک صالح اسماعیل بود، ولی مورد غضب نایب السلطنه واقع شد و در قاهره زندانی و سپس به دستور وی کشته شد. از آثارش: النهج

---

۱. الذریعه ۱۲۶۶ هـ.

الواضح.

الاعلام ۱: ۳۵۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، امین الدوله: ۲۴۶ / معجم المؤلفین ۳: ۱۵.

## امین الدوله ـ (ابن قف)[1]

(۶۸۵ـ۶۳۰ هـ / ۱۲۸۶ـ۱۲۳۳ م)

ابوالفرج، امین الدولة بن یعقوب بن اسحاق نصرانی، (طبیب). فیلسوف، طبیب. نزد ابن ابی اصیبعه تلمذ نمود. مدتی در دمشق و نواحی آن مشغول طبابت بوده است. از آثارش: جامع الغرض، حاشیه جلد سوم قانون ابن سینا، شرح الکلیات من کتاب القانون لابن سینا در ۶ جلد.

ریحانة الادب ۷: ۲۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قف: ۳۴۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۶.

## انوری ابیوردی ← علی بن اسحاق

## اوحدی کرمانی ← حامد بن حسین

## اوحدی مراغی ← اوحدالدین بن حسین

## اوحد ـ سبزواری

(م ۸۶۸ هـ / ۱۴۶۳ م)

خواجه فخرالدین اوحد مستوفی سبزواری. از دانشمندان و حکمای زمان خود بوده و مخصوصاً در شعر و خط و نجوم و انشا و طب و تاریخ معروف بوده است. در سرودن قصیده توانا و در مدح ائمه قصایدی سروده است وی مداح سلطان حسین بایقرا و میر علیشیر به شمار می‌رفت. از آثارش: دیوان اوحد سبزواری.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۳۰۳ / الذریعه ۹: ۱۱۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۰۰ / فرهنگ سخنوران ۶۹ / الکنی والالقاب ۲: ۲۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، اوحد: ۴۷۹.

## اوحدالدین ـ اوحدی مراغی

(۷۳۸ـ۶۷۳ هـ / ۱۳۳۸ـ۱۲۷۴ م)

اوحدالدین یا رکن الدین بن میر حسین اوحدی مراغی اصفهانی، (صافی، اوحدی). شاعر، عارف. متولد و متوفی در مراغه در ماه شعبان. از اوحدی کرمانی کسب علم کرد و پیرو وی شد. از آثارش: دیوان اشعار شامل پنج هزار بیت، مثنوی جام جم در سال ۷۳۳ نوشته است.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۸۳۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۱۹۹ / الذریعه ۹: ۱۱۱، ۵: ۲۳ / سخنوران آذربایجان ۲: ۹۷۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۰۲ / فرهنگ سخنوران ۶۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، اوحد: ۴۷۹ / نفحات الانس ۶۰۶.

## اولیاء سمیع ← ابراهیم بن محمد حسین خان

## اُوَیْس ـ قَرَنی

(م ۳۷ هـ / ۶۵۷ م)

اویس بن عامر بن جَزء قرنی، (سیدالتابعین). از اکابر تابعین. اصلاً از یمن، در زمان پیغمبر اسلام می‌زیسته و از شیفتگان مسلک وی بوده است با عمر بن الخطاب نیز ملاقات داشته و در جنگ صفین به شهادت رسید از آثارش: ملفوظات اویس قرنی ـ خ.

الاعلام ۱: ۳۷۵ / اعیان الشیعه ۳: ۵۱۲ / تذکرة الاولیاء ۱۵ / رجال الطوسی ۳۵ / رجال الکشی ۹۸ / ریحانة الادب ۴: ۴۴۳ / طبقات الکبری ۱: ۲۴ / فهرست مشترک ۲۰۲۲ / کشف المحجوب ۹۹ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، اویس: ۵۰۹.

## اهلی شیرازی ← محمد اهلی شیرازی

## اهلی ترشیزی

(م ۹۳۴ هـ / ۱۵۲۹ م)

اهلی ترشیزی[1] یا اهلی هروی یا اهلی خراسانی. شاعر. در جوانی مدتی در هرات و در دربار سلطان حسین بایقرا زیست، در خراسان دل‌بسته فریدون حسین میرزا شاهزاده تیموری شد و در اواخر عمر به تبریز به دربار سلطان یعقوب رفت. از آثارش: دیوان شعر شامل ۳۵۰۰ بیت غزلیات عاشقانه می‌باشد.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۶ و ۴۴۰ / الذریعه ۹: ۱۱۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۰۸ / فرهنگ سخنوران ۶۸.

---

۱. یا ابوالقف.

۱. تاریخ نظم و نثر در ایران: نام وی را یوسف بن محمد آورده و حال آن که در هیچ منبع دیگر چنین نامی به چشم نمی خورد.

## إیاس ـ قاضی
(۴۶ـ۱۲۲ هـ / ۶۶۶ـ۷۴۰ م)

ابوواثله، ایاس بن معاویه بن قره مزنی، (أبوواثله). قاضی. در زمان خلافت عمر بن عبدالعزیز قاضی بصره بوده، وی در ذکاوت و زرنگی ضرب‌المثل بوده است. متوفیٰ در واسط. مدائنی کتابی به نام زکن إیاس نوشته است.

الاعلام ۱: ۳۷۷ / ریحانة الادب ۴: ۴۰۳ / الکنی والالقاب ۱: ۱۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوواثله: ۹۱۷.

## أیدَمُر ـ جِلْدَکی
(م ۷۴۳ هـ / ۱۳۴۲ م)

ایدمر بن علی بن ایدمر [1] جلدکی، (عزالدین). از علماء کیمیا. منسوب به جلدک از دهات خراسان. ساکن و متوفیٰ در قاهره. مدتی نیز در دمشق زندگی کرد. تألیفات بسیاری دارد که از آنها شیعهٔ امامی بودن وی استظهار می‌شود. از آثارش: کنزالاختصاص فی معرفة الخواص ـ ط، البدرالمنیر فی معرفة أسرار الاکسیر ـ خ، مختصر ـ خ، المصباح فی علم المفتاح ـ ط.

الاعلام ۵: ۱۵۷ / اعیان الشیعه ۳: ۵۱۷ / الذریعه ۳: ۶۸، ۴: ۳۶۴، ۱۶: ۱۳ / ریحانة الادب ۱: ۴۱۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ایدمر: ۵۴۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸.

## ایمن ـ اسدی
(م حدود ۸۰ هـ / ۷۰۰ م)

ایمن بن خُرَیم بن فاتک. شاعر، از قبیله بنی اسد بوده و در پیروی از طریقت تشیع بسیار ثابت بوده است. وی عبدالملک افوی (۶۵ـ۸۵هـ) را مدح می‌کرد.

الاعلام ۱: ۳۷۸ / اعیان الشیعه ۳: ۵۱۸ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۲۳ / رجال الطوسی ۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۱۵.

## ایمن
(م ۷۳۴ هـ / ۱۳۳۳ م)

ابوالبرکات، ایمن بن محمّد بن محمد بن محمد. شاعر. متولد در تونس، متوفیٰ در مدینه. درابتدا اشعاری هجو می گفته بعد توبه کرده و به مداحی خاندان رسالت(ص) پرداخته و خود را عاشق النبی نامیده است. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۳: ۵۲۲ / ریحانة الادب ۷: ۲۸.

## ایوب ـ (ابن قِرِّیَه)
(م ۸۴ هـ / ۷۰۳ م)

ابوسلیمان، ایوب بن زیدبن قیس هلالی. از خطبای مشهور عرب. وی گرچه بی‌سواد بود در فصاحت کلام شهرت داشت. به حجاج بن یوسف ثقفی پیوست و به عنوان نمایندهٔ وی به مناطق مختلف سفر کرد و بالاخره به دستور حجاج کشته شد.

الاعلام ۱: ۳۸۱ / روضات الجنات ۲: ۵۰ / ریحانة الادب ۸: ۱۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ایوب: ۶۰۲.

## ایوب ـ کفوی
(م ۱۰۹۴ هـ / ۱۶۸۳ م)

ابوالبقاء، ایوب بن موسی حسینی، کوفی. حنفی، فاضل، قاضی. متولّد در کفا، متوفّیٰ در قدس. از آثارش: کلیات العلوم ـ ط آن را به نام مصطفی پاشای وزیر تألیف کرده و به کلیات ابوالبقا معروف است، تحفه شاهان ـ ط به زبان ترکی.

الاعلام ۱: ۳۸۳ / الذریعه ۸: ۱۴ / ریحانة الادب ۷: ۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالبقا: ۳۷۶ / معجم المؤلفین ۳: ۳۱.

---

۱. نام وی به شکلهای مختلف ذکر شده از جمله: ایدمر بن عبدالله یا علی بن ایدمر یا علی بن محمد بن ایدمر.

# ب

**بابا افضل کاشانی ← محمد مرقی کاشانی**

**بابا سلطان ـ لوائی قُمی**
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

بابا سلطان لوائی قُمی. شاعر، عارف عهد شاه عباس (۹۵۵ـ۱۰۳۷ هـ). ساکن در خانقاه چهارباغ اصفهان. از آثارش: یک مثنوی از او باقی است.

ریحانة الادب ۵: ۱۳۷ / فرهنگ سخنوران ۵۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، لوائی: ۳۰۸.

**بابا طاهر ـ عریان**
(م ۴۱۰ هـ / ۱۰۱۹ م)

بابا طاهر عریان همدانی. از مشایخ عرفا، شاعر نامی. ساکن، متوفی و مدفون در همدان. معاصر طغرل بیک سلجوقی بود و زمانی که طغرل بیک به همدان رفت وی را به عدل و احسان ترغیب نمود. از آثارش: مجموعه ترانه‌های او به زبان لری که اشعاری لطیف و بسیار دل‌انگیز است، مجموعه‌ای از کلمات قصار به عربی که عقاید عرفانی را بیان کرده است، دیوان باباطاهر دوبیتی های معروف او.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۸۲/ تاریخ نظم ونثر درایران ۲۴ و۷۱۵ / الذریعه ۹: ۱۱۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۴ / شدالازار ۵۱۵ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، باباطاهر: ۷۲، یادداشتهای قزوینی ۲۱۰۰.

**بابا فغانی**
(م ۹۲۵ هـ / ۱۵۱۹ م)

بابا فغانی یا بابای شعرا یا فغانی[1] شیرازی. شاعر شیعی. متولد در شیراز، مدتی ساکن ابیورد، متوفی در مشهد. در زمان سلطان یعقوب[2] ترقی زیادی کرد و به بابای شعرا معروف شد. در غزل سر آمد شاعران عهد خود بود و ابتدا سکاکی تخلص می کرد و چندی بعد فغانی را بر گزید. قصاید او بیشتر در ذکر مناقب ائمهٔ اطهار بخصوص علی بن ابی‌طالب و علی بن موسی الرضا علیها السلام می باشد. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۴۱۵ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۱۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۵ / الذریعه ۹: ۸۴۰ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۵/ فرهنگ سخنوران ۴۵۱ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، بابا فغانی: ۷۶.

**بابا کوهی ← علی بن محمد بن عبدالله**

**بابا یوسف**
(م ۹۱۸ هـ / ۱۵۱۲ م)

بابا یوسف. عارف. سلطان بایزید به او ارادت

---

۱. یا فنایی.
۲. سلطان یعقوب آق قویونلو (۸۸۳ـ۸۹۶ هـ)

بسیاری داشت.

ریحانة الادب ۱: ۲۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، بابا یوسف: ۸۱.

**باقر ـ مجتهد**

(م ۱۲۸۵ هـ / ۱۸۶۸ م)

حاج میرزا باقر بن میرزا احمد بن لطفعلی خان آذربایجانی، مغانی، تبریزی. عالم، مجتهد. متوفی در تهران. از تلامذهٔ صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری و پدرش بوده است.

اعیان الشیعه ۳: ۵۲۹ / ریحانة الادب ۵: ۱۷۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۶۸.

**باقر ـ کجوری**

(۱۲۵۵-۱۳۱۳ هـ[1] / ۱۸۳۹-۱۸۹۵ م)

باقر بن اسماعیل بن عبدالعظیم مازندرانی، کجوری، طهرانی. خطیب، شاعر. متولد و بزرگ شده در تهران، متوفی در مشهد خراسان. وی از وعاظ مشهور عهد ناصرالدین شاه قاجار بود و مجالس سخنرانی او پر از جمعیت بوده است. از آثارش: الخصائص الفاطمیة، جنة النعیم فی احوال السید عبدالعظیم، برهان العباد فی اثبات المعاد، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۳: ۵۳۰ / الذریعه ۹: ۱۲۲، ۵: ۱۶۰، ۳: ۹۸، ۱۵: ۲۶۰ / رجال بامداد ۱: ۱۸۴ / ریحانة الادب ۶: ۲۹۱ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۹۶ / معجم المؤلفین ۳: ۳۵ / مکارم الآثار ۵: ۱۴۸۸.

**باقر ـ خلخالی**

(م ۱۳۱۶ هـ / ۱۸۹۸ م)

میرزا باقر خلخالی. عالم، قاضی، شاعر. متولد و ساکن خلخال. از شاگردان ملاعلی زنجانی صاحب معدن الاسرار فارسی بود ومدتی در خلخال آذربایجان قضاوت می‌نمود. از آثارش: کتاب ثعلبیه به زبان ترکی و بارها در تبریز و استامبول چاپ شده است.

الذریعه ۵: ۷ / ریحانة الادب ۲: ۱۵۵.

---

۱. در اعلام الشیعه: ۱۳۲۳ هـ.

**باقر ـ طَباطَبائی**

(۱۲۸۵-۱۳۶۶ هـ / ۱۸۶۸-۱۹۴۷ م)

حاج میرزا باقر بن محمد علی بن محسن قاضی، طباطبایی، تبریزی. عالم امامی، مجتهد. متولد و بزرگ شده و متوفی در تبریز، مدفون در قم. در ۱۳۰۸ هـ برای ادامه تحصیلات به نجف رفت و نزد ملاحسینقلی همدانی و حاج میرزا حبیب الله رشتی و فاضل شرابیانی و ملا اسماعیل قره‌باغی تلمذ نمود پس به تبریز بازگشت و در سفر بعدیش به نجف درحوزه درس آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی و شریعت اصفهانی و دیگر بزرگان حاضر شد. بار دیگر در سال ۱۳۲۴ هـ به تبریز بازگشت و مدت چهل سال با کمال عزت و احترام به خدمات علمی و دینی پرداخت. از آثارش: حاشیه و رسائل شیخ مرتضی انصاری، حاشیه ریاض المسائل، حاشیه فصول الاصول، الخیارات و اقسامها و احکامها.

اعیان الشیعه ۳: ۵۳۳ / الذریعه ۶: ۱۶۵، ۲۰: ۲۲۸ / ریحانة الادب ۴: ۴۰۴ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، قاضی: ۷۵ / معجم المؤلفین ۳: ۳۶.

**بالادین ـ اویسی**

(م ۱۲۴۱ هـ / ۱۸۲۵ م)

سلطان بالادین اویسی. عارف. پس از پدر بر مسند ارشاد نشست و در جمادی‌الثانی ۱۲۴۱ هـ درگذشت.

ریحانة الادب ۳: ۵۴ / مکارم الآثار ۴: ۱۱۳۰.

**بحرالعلوم** ← محمد مهدی بن مرتضی بن محمد طباطبائی

**بدرالدین ـ انصاری**

(زنده در ۱۰۲۵ هـ / ۱۶۱۶ م)

بدرالدین بن احمد بن زین‌العابدین حسینی، عاملی، انصاری. فقیه، محدث، ادیب، شاعر. ساکن و متوفی در طوس. نزد پدرش و محمّد تقی مجلسی (متوفی ۱۰۷۰ هـ) و فخرالدین طریحی (متوفی ۱۰۸۵ هـ) تلمذ نمود و از ایشان روایت کرده است،

خود وی نیز در طوس مدرس بود. از آثارش: حجیة الاخبار، شرح الاثنی عشریة الصومیة، شرح الزبدة للبهائی.

اعیان الشیعه ۳: ۵۴۹ / امل الآمل ۱: ۴۲ / الذریعه ۶: ۲۷۰، ۱۳: ۲۹۸ / ریحانة الادب ٤: ۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، عاملی: ۲۷ / معجم المؤلفین ۳: ۳۹.

## بدرالدّین - هلالی جغتایی

(م ۹۳۶ هـ / ۱۵۲۹ م)

بدرالدین[۱] استرآبادی، جغتایی، (هلالی). شاعر. متولّد در استرآباد، متوفی در هرات. نَسَب وی به ترکان جغتایی می‌رسد. در جوانی از استرآباد به هرات رفت و به خدمت امیر کبیر علیشیر نوایی رسید. زمانی که عبیدالله خان بر هرات مستولی شد گروهی از شیعیان و از جمله هلالی را به قتل رسانید. از آثارش: دیوان شعر، شاه درویش - ط، صفات العاشقین.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ٤۳۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٤۰۹ / الذریعه ۹: ۱۲۹٤، ۱۵: ٤۵، ۱۸: ۳۹۹ / ریحانة الادب ۶: ۳۶۷ / فرهنگ سخنوران ۶۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، هلالی: ۲۵۰.

## بَدر - جاجَرْمی

(م ۶۸۶ هـ / ۱۲۸۷ م)

بدرالدین بن عمر جاجرمی، (ملک‌الشعرا). شاعر. متولد در جاجرم خراسان، بزرگ شده در خراسان،[۲] ساکن و متوفی در اصفهان. مداح بهاءالدین محمد صاحب دیوان جوینی و دیگر افراد خاندان جوینی بود. در اصفهان با مجدالدین بن همگر شیرازی و امامی هروی معاشرت داشت و بعضی تذکره نویسان وی را شاگرد همگر شیرازی دانسته‌اند. از آثارش: دیوان شعر شامل چهار هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۵۶۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۲ / الذریعه ۹: ۱۲۸ / ریحانة الادب ۱: ۳۷۶ / فرهنگ سخنوران ۸۰ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، بدر جاجرمی: ۷٤۷، جاجرمی: ۲۷.

۱. تاریخ نظم ونثر در ایران: نورالدین.

۲. در بعضی روایات وی را بزرگ شده در اصفهان دانسته اند.

## بدل - تَبْریزی

(زنده در ۶۰۱ هـ / ۱۲۰۵ م)

ابوالمعمّر، بدل بن اسماعیل تبریزی، (بدرالدین). محدّث، حافظ. شیخ بزرگ دارالحدیث ازبل بوده و پس از تسخیر آن شهر توسط تاتارها به حلب رفت و در همان جا درگذشت. از آثارش: تحفة الاولیاء الاتقیاء، اربعون حدیثا در سال ۶۰۱ هـ املا کرده است.

ریحانة الادب ۱: ۲٤۱ / لغتنامهٔ دهخدا، بدرالدین: ۷٤۷ / معجم المؤلفین ۳: ٤۰.

## بدیع الزمان - هرندی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

بدیع الزمان هرندی، قهپایی. فقیه، محدث. در عصر شاه عباس صفوی شیخ الاسلام یزد بوده است. از آثارش: شرح صحیفهٔ سجادیه.

اعیان الشیعه ۳: ۵۵۰ / الذریعه ۱۳: ۳٤۸ / ریحانة الادب ۱: ۲٤۳ / الکنی والالقاب ۲: ۷۶.

## بدیع الزمان همدانی ← احمد بن حسین بن یحیی همدانی

## بَشّار بن بُرْد

(۹۵-۱۶۷ هـ / ۷۱٤-۷۸٤ م)[۱]

اُبومعاذ، بشار بن برد عُقیلی، شاعر شهیر. اصلاً از طخارستان. بزرگ شده در بصره، ساکن بغداد. وی کور مادرزاد، در شعر و ادبیات بی‌نظیر و مداح مهدی سومین خلیفه عباسی بود، عاقبت نیز از طرف همین خلیفه به کفر متهم شد و تازیانه خورد و درگذشت. دربارهٔ او کتبی چند نوشته شده از جمله: «بشار بن برد - ط» از ابراهیم عبدالقادر مازنی و کتاب دیگری به همین نام از احمد حسین منصور و یا از محمد علی طنطاوی و چند تن دیگر. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۲: ۲٤ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۲۲۷ / الذریعه ۹:

۱. در معجم المؤلفین: ۷۷ هـ.

۱۳۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۶۸ / فهرست ابن الندیم ۱۸۱ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۷۹ / معجم المؤلفین ۳: ۴۴.

## بِشر ـ حافی
(۱۵۰ـ۲۲۷ هـ / ۷۶۷ / ۸۴۱ م)

ابونصر، بشربن حارث بن علی[1] مروزی، بغدادی. عارف، صوفی، محدّث. متولّد در مرو، ساکن و متوفی در بغداد.[2] وی در جوانی مردی عیاش بود و به روایت علامه حلی در منهاج الکرامه در اثر ارشاد حضرت موسی بن جعفر (ع) موفق به توبه شده است از آثارش: کتاب الزهد.

الاعلام ۲: ۲۶ / اعیان الشیعه ۳: ۵۷۸ / تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۱۱۰ / تذکرة الاولیاء ۱: ۱۰۶ / حلیة الاولیاء ۸: ۳۳۶ / رساله قشیریه ۳۲ / روضات الجنات ۲: ۱۲۹ / ریحانة الادب ۲: ۱۶ / شدالازار ۴۶۶ / طبقات الصوفیه ۸۵ / طبقات الکبریٰ ۱: ۶۲ / فهرست ابن الندیم ۲۳۵ / کشف المحجوب ۱۳۰ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، بشر: ۱۰۲ / مرآت الادوار ۱۲۶ / معجم المؤلفین ۳: ۴۶ / نفحات الانس ۴۸.

## بشر ـ یاسین
(م ۳۸۰ هـ / ۹۹۰ م)

ابوالقاسم، بشربن محمد بن یاسین، از مشایخ عرفا، شاعر. متولّد، ساکن و متوفی در مهنهٔ نیشابور. در این شهر مشغول ارشاد بوده است. او هنگامی که ابوسعید ابوالخیر را در کودکیش دید مقامات عالی عرفانی را برای وی پیش‌بینی نمود.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۴، ۷۱۵ / ریحانة الادب ۷: ۲۴۰ / فرهنگ سخنوران ۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالقاسم: ۷۴۵ / نفحات الانس ۲۹۵.

## بطرس ـ بُستانی
(۱۲۳۴ـ۱۳۰۰ هـ / ۱۸۱۹ـ۱۸۸۳ م)

بطرس بن بولس بن عبدالله بُستانی. پروتستان، صاحب دایرة المعارف عربی، آشنا به چند زبان، معلم، مترجم. متولّد و بزرگ شده در دبیّة از دهات لبنان، متوفیٰ در بیروت. مدّتی در مدرسه «غبیة» استاد بود، سپس در کنسولگری امریکا به سمت مترجمی منصوب شد و ضمناً به تألیف پرداخته و مشهور شد. از آثارش: دایرة المعارف تا حرف «ت» در ۶ جلد نوشته و پسرش آن را ادامه داده است، محیط المحیط ـ ط در لغت، تاریخ نابلیون ـ ط، مفتاح المصباح ـ ط.

الاعلام ۲: ۳۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا، بستانی: ۲۴ / معجم المؤلفین ۳: ۴۸.

## ابوبکر ـ (ابن جوهری)
(۹۶۸ـ۱۰۳۱ هـ / ۱۵۶۰ـ۱۶۲۲ م)

ابوبکر بن احمد بن علاءالدین بهرام آبادی، دمشقی. ادیب، شاعر. متولد و بزرگ شده در دمشق. بارها به مصر سفر کرد. از آثارش: دیوان شعر.

ریحانة الادب ۷: ۴۵۶ / معجم المؤلفین ۳: ۵۷.

## ابوبکر ـ باعَلوِی
(۹۹۰ـ۱۰۵۳ هـ / ۱۵۸۲ـ۱۶۴۳ م)

ابوبکر بن احمد بن أبی بکر علوی، شلی. فقیه شافعی، مورخ، لغوی. متولد و متوفیٰ در تریم از توابع حضرموت. فقه و حدیث و تفسیر را از شیخ الاسلام عبدالرحمان بن شهاب الدین آموخت. از آثارش: معجم لغوی، وفیات الاعیان من أهل الزمان، تعلیقة علی احیاء العلوم والعوارف.

الاعلام ۲: ۳۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، باعلوی: ۴۵۰ / معجم المؤلفین ۳: ۵۶.

## ابوبکر ـ جوزقی
(اوایل قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

ابوبکر جوزقی. عارف. اصلاً از جوزق.[1] ساکن و متوفی در نیشابور. در عهد غزنویان با ابوسعید ابوالخیر معاصر بوده، و با وی ملاقات داشته است.

ریحانة الادب ۱: ۴۳۷ / نفحات الانس ۱۹۶.

---

۱. ریحانه الادب: بشربن حارث بن عبدالرحمان.

۲. ریحانه الادب: یا متوفی در مرو و یا ده دلگشای شوشتر.

---

۱. از نواحی نیشابور و یکی دیگر از نواحی هرات می باشد.

## ابوبکر ـ سکاک
(م پیش از ۴۰۰ هـ / ۱۰۰۹ م)

ابوبکر سکاک. عارف. کلمات عارفانه او در میان عرفا مشهور است.

ریحانة الادب ۳: ۴۱ / نفحات الانس ۱۸۷.

## ابوبکر ـ (ابن سمحون)
(م ۵۶۴ هـ / ۱۱۶۸ م)

ابوبکر بن سلیمان بن سمحون انصاری، قرطبی. ادیب، نحوی. از شاگردان ابن الطراوه بود. از آثارش: دیوان شعر.

روضات الجنات ۴: ۸۷ / ریحانة الادب ۷: ۵۷۳.

## ابوبکر ـ مخزومی
(م ۹۴ هـ / ۷۱۲ م)

ابوبکر بن عبدالرحمان بن حارث قرشی، مخزومی، (راهب قریش، سنه الفقها). از فقهای سبعه[۱] و از سادات تابعین. ساکن و متوفی در مدینه. در زمان خلافت عمر متولّد شد. جدش حارث برادر ابوجهل و از صحابه بوده است. برخی سالم بن عبدالله بن عمر (خلف ابوبکر بن عبدالرحمان) و بعضی دیگر ابوسلمة بن عبدالرحمان بن عوف را به عوض ابوبکر از فقهای سبعه دانند.

الاعلام ۲: ۴۰ / حلیة الاولیاء ۲: ۱۸۷ / روضات الجنات ۳: ۲۷۷ / ریحانة الادب ۴: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۸۲.

## ابوبکر ـ (ابن شهاب)
(۱۲۶۲-۱۳۴۱ هـ / ۱۸۴۶-۱۹۲۲ م)

ابوبکر بن عبدالرحمان بن محمّد علوی، حسینی، حضرمی. عالم در انواع علوم، شاعر. متولد و بزرگ شده در قریه حصن آل فلوقه در حضر موت، متوفی در حیدرآباد دکن هند. بعضی او را شافعی دانسته‌اند و در کتاب کنی و القاب آقای قُمی، وی شیعه امامی و علاقه‌مند به اهل بیت طهارت قلمداد شده است. از آثارش: رشفة الصادی من بحر فضائل النبی الهادی، تحفة المحقق بشرح نظام المنطق ـ ط، دیوان شعر.

الذریعه ۲۵: ۶۵، ۴: ۱۷۰، ۲۴: ۱۱۳ / ریحانة الادب ۸: ۵۸ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۵ / الکنی والالقاب ۱: ۲۵ / معجم المؤلفین ۳: ۶۴.

۱. فقهای سبعه در اصطلاح اهل سنت هفت تن از تابعین می باشند که در مدینه علم فقه و احکام دینیه و احادیث نبویه را از اصحاب پیغمبر (ص) فرا گرفته و مسلمین را تعلیم می دادند و احکام فقهیه از همین هفت تن در عالم انتشار یافت و جملگی در یک زمان در مدینه جمع و امر فتوی بعد از صحابه به ایشان اختصاص یافت.

## ابوبکر ـ بدل
(م ۶۷۴ هـ / ۱۲۷۵ م)

ابوبکر[۱] بن عبدالله فارسی، (فخرالدین). عالم، عارف. از آثارش: سرالخلافة، کنزالأخبار[۲]، النجاة.

ریحانة الادب ۳: ۳۰۱ / معجم المؤلفین ۳: ۶۵، ۱: ۲۹۷.

## ابوبکر ـ عَیْدَرُوس
(۸۵۱-۹۱۴ هـ / ۱۴۴۷-۱۵۰۹ م)

ابوبکر بن عبدالله شاذلی، عیدروس، از طایفه باعلوی یمن، (قطب ربانی)[۳]. عارف، صوفی، شاعر. متولد در تریم از توابع حضرموت، ساکن و متوفی در عدن. گور وی در عدن مشهور است. از آثارش: الجزء اللطیف فی علم التحکیم الشریف که مشایخ خود را ذکر کرده است، ثلاثة أوراد، بسیط و وسیط و وجیز، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۴۱ / ریحانة الادب ۴: ۲۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا «عیدروس» ۴۶۲ / معجم المؤلفین ۳: ۶۵.

## ابوبکر ـ (ابن حِجّة الحَمَوی)
(۷۶۷-۸۳۷ هـ / ۱۳۶۶-۱۴۳۳ م)

ابوالمحاسن، ابوبکر بن علی بن عبدالله حموی، ازراری، (تقی‌الدین). حنفی، ادیب، شاعر. متولد، بزرگ شده و متوفی در حماة سوریه. به قاهره و روم سفر کرد. و مدایحی دربارهٔ بزرگان دمشق سرود. از

۱. ریحانه الادب: احمد بن عبدالله. در معجم المؤلفین ابوبکر و احمد هردو نام برده شده است.

۲. ریحانه الادب: کثیرالأخیار

۳. در کتاب نور سافر به این نام موصوف شده است.

آثارش: خزانة الأدب ـ ط، ثمرات الأوراق ـ ط، قهوة الإنشاء ـ خ، دیوان ابن حجة.

الاعلام ۲: ۴۳ / الذریعه ۹: ۱۹ / ریحانة الادب ۷: ۴۶۷ / الکنی والالقاب ۱: ۲۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا، تقی الدین: ۸۵۷ / معجم المؤلفین ۳: ۶۷.

## ابوبکر ـ (ابن دعابس)

(م ۶۶۷ هـ / ۱۲۶۹ م)

ابوالعتیق، ابوبکر بن عمر بن ابراهیم بن دعابس[1] فارسی، یمنی. حنفی، نحوی، لغوی، ادیب، شاعر. ساکن در یمن و سپس زبید، متوفیٰ در همان جا. با سلطان مظفر معاصر و مورد لطف وی بود ولی پس از مدتی سلطان او را به شهر زبید تبعید کرد و در میان اهالی زبید به سرقت شعر مشهور شده بود.

الاعلام ۲: ۴۳ / روضات الجنات ۲: ۱۴۱ / ریحانة الادب ۷: ۱۹۷.

## ابوبکر ـ رضی

(۶۰۷ـ۶۹۵ هـ / ۱۲۱۰ـ۱۲۹۵ م)

ابوبکر بن عمر بن علی بن سالم امام رضی‌الدین قسطنطنی، قدسی. شافعی، نحوی. متولد و بزرگ شده در قدس. نزد ابن معط و ابن حاجب و ابن عوف و زهری کسب علم کرد. ابوحیان از شاگردان او بود که قصیده‌ای نیز در مدح استاد سروده است.

روضات الجنات ۳: ۳۴۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، رضی: ۵۰۰.

## ابوبکر ـ (ابن عطیه)

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

ابوبکر بن غالب بن عطیه غرناطی. ادیب. متولد در اندلس. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۸: ۱۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عطیه: ۳۳۱.

## ابوبکر ـ أهدَل

(۹۸۴ـ۱۰۳۵ هـ / ۱۵۷۶ـ۱۶۲۶ م)

ابوبکر بن ابوالقاسم بن احمد یمنی، تهامی، حسینی. حنفی، عالم، ادیب، صوفی. متولّد در تهامه یمن، متوفی در جمادی‌الاول در قریه «محط» یمن. نسب وی با نوزده واسطه به حضرت امام موسی بن جعفر (ع) می‌رسد. از آثارش: اصطلاحات الصوفیة، الاحساب العلیة فی الانساب الاهدلیة، البیان والاعلام بمهمات احکام ارکان الاسلام.

الاعلام ۲: ۴۴ / ریحانة الادب ۷: ۳۹۷ / معجم المؤلفین ۳: ۶۹.

## ابوبکر ـ بالسی

(م ۶۵۸ هـ / ۱۲۵۹ م)

ابوبکر بن قوام بن منصور بالسی. از مشایخ متصوفه و اساتید آن سلسله. منسوب به شهر بالس از شهرهای شام میان رقه و حلب می‌باشد.

ریحانة الادب ۱: ۲۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۷۷.

## ابوبکر ـ کسائی

(م ۲۸۰ هـ / ۸۹۳ م)

ابوبکر کسائی، مقری، دینوری. از مشایخ صوفیه. متولد در قهستان عراق، ساکن دینور. از نزدیکان جنید بغدادی بوده و با وی مکاتبه داشته است.

ریحانة الادب ۵: ۵۲ / طبقات الصوفیه ۳۲۶ / نفحات الانس ۱۲۷.

## ابوبکر ـ مازِنی

(م حدود ۲۴۹ هـ / ۸۶۳ م)

ابوعثمان، ابوبکر بن محمد حبیب مازنی. امامی، از ائمه نحو، لغوی، ادیب. منسوب به مازن بنی‌شیبان، متولد و متوفی در بصره. نزد ابوعبیدة و اصمعی و ابوزید انصاری تلمذ نموده و از ایشان روایت کرده است. مبرد، محمد بن ابوزرعه بابلی و ریاشی از شاگردان وی بوده‌اند. مازنی نخستین کسی است که در علم صرف تألیف دارد. از آثارش: الألف واللام، التصریف، العروض.

الاعلام ۲: ۴۴ / اعیان الشیعه ۳: ۵۹۴ / تاریخ التراث ۸: ۱۵۷ / الذریعه ۴: ۲۲۱، ۱۹۷:۴، ۲۸۷:۸، ۳۲:۱۴ / رجال نجاشی ۷۹ / روضات الجنات ۲: ۱۳۴ / ریحانة الادب ۵: ۱۴۹ / فهرست ابن الندیم ۶۲ / الکنی والالقاب ۳: ۱۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، مازنی: ۵۲ / معجم المؤلفین ۳: ۷۱.

---

۱. ریحانه الادب: ۶۷۶ هـ.

۲. ریحانه الادب: ابن دعاس.

## ابوبکر ـ سمرقندی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوبکر بن محمد بن علی روحانی،[۱] سمرقندی. شاعر. از شعرای دربار بهرامشاه بود پس از آن نزد خوارزمشاهیان رفت و قطب‌الدین محمد و علاءالدین اتسز را مدح گفت. اواخر عمر ترک مداحی کرده و قدم در دایرهٔ سلوک نهاد. از آثارش: دیوان شعر یا دیوان روحانی سمرقندی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۸ / الذریعه ۹: ۳۸۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۷ / فرهنگ سخنوران ۲۴۰ / لغتنامهٔ دهخدا، روحانی: ۹۸.

## ابوبکر ـ سُیوطی

(۸۰۴-۸۵۵ هـ / ۱۴۰۲-۱۴۵۱ م)

ابوالمناقب، ابوبکر بن محمّد بن ابوبکر فارسی، سیوطی، (کمال‌الدین). فقیه اهل سنت، عالم در نحو، صرف، بیان، معانی، فرائض، منطق و حساب. متولد در ذیقعده در سیوط، بزرگ شده در همان جا، متوفی در مصر در ۵ صفر، مدفون در قرافه. در جامع ابن طولون خطابت می کرد. از آثارش: حاشیه علی شرح الألفیة لابن المصنف، حاشیه علی ادب القضاء للغزی، شرح العقائد العضدیة.

ریحانة الادب ۳: ۱۴۷ / معجم المؤلفین ۳: ۷۲.

## ابوبکر ـ کاشانی

(م ۵۸۷ هـ / ۱۱۹۱ م)

ابوبکر بن مسعود بن احمد کاشانی، (علاءالدین). فقیه حنفی، اصولی. متولد و متوفی در حلب. از علاءالدین محمّد بن احمد سمرقندی فقه آموخت. از آثارش: بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع ـ ط ۷ جلد [۲] در فقه. که شرحی بر تحفة الفقهاء استاد مذکورش می باشد، السلطان المبین فی اصول الدین.

الاعلام ۲: ۴۶ / ریحانة الادب ۴: ۱۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، کاشانی: ۱۸۴ / معجم المؤلفین ۳: ۷۵.

## ابوبکر ـ خَفّاف

(م ۶۵۷ هـ / ۱۲۵۹ م)

ابوبکر بن یحیی بن عبدالله جذامی، مالقی. نحوی. متوفیٰ در قاهره. نزد شلوبین کسب علم نمود. از آثارش: شرح کتاب سیبویه، شرح الایضاح لابی علی الفارسی، شرح لمع ابن جنی.

روضات الجنات ۲: ۱۴۲ / ریحانة الادب ۲: ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۷۸ / معجم المؤلفین ۳: ۷۷.

## بنت الشیخ

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

شیخ طوسی دو دختر داشته که دارای علم و فضل بوده ودراین باب مورد ستایش پدربوده اند. یکی از آنها جدهٔ مادری ابن ادریس و دیگری جدهٔ مادری ابن طاووس احمد بن موسی بن جعفر و علی بن موسی بن جعفر می باشند. هردوی آنها در روایت کردن مصنفات پدر و برادرشان اجازه داشته‌اند.

اعیان الشیعه ۳: ۶۰۷ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۴.

## بنت المجلسی

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

بنت المجلسی [۱] دختر ملامحمد تقی مجلسی و خواهر ملامحمد باقر مجلسی. فاضل، ادیب. متوفی در اصفهان، مدفون در قبرستان تخت فولاد همان جا. از آثارش: شرحی بر الفیه ابن مالک، شرحی بر شواهد سیوطی.

اعیان الشیعه ۳: ۶۰۷ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۵.

## بنت المجلسی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

بنت المجلسی دختر ملاعزیزالله (متوفی ۱۰۷۴ هـ) بن ملامحمد تقی مجلسی. عالم، فقیه. از

---

۱. ریحانة الادب وی را ابوبکر بن علی و شاگرد رشید وطواط (متوفی اواسط قرن ششم) خوانده است.

۲. الاعلام: ۷ جلد. ریحانة الادب: ۳ جلد ذکر کرده اند.

۱. احتمال می رود آمنه بیگم، همسر ملاصالح مازندرانی همان بنت المجلسی باشد.

آثارش: رسائلی در مسائل فقیهیه، حاشیه من لایحضره الفقیه[1].
اعیان الشیعه ۳: ۶۰۷ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۶.

## بنت المرتضی
(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

بنت المرتضی دختر سید مرتضی علم الهدی (متوفی ۴۳۶ هـ) عالم، فاضل. کتاب نهج البلاغه را از عموی خود سیدرضی روایت کرده، و شیخ عبدالرحیم بغدادی نیز از او روایت کرده است.
اعیان الشیعه ۳: ۶۰۷ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۶.

## بنت المنشار
(زنده در ۱۰۳۱ هـ / ۱۶۲۱ م)

بنت المنشار دختر شیخ علی منشار عاملی و همسر شیخ بهایی. فاضل، محدث، فقیه. به زنان رشته های فوق را تدریس می کرده است.
اعلام النساء ۳: ۳۳۲ / اعیان الشیعه ۳: ۶۰۷ / ریاحین الشریعه ۴: ۲۲۵ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۶.

## بُندار - (ابن لِزّه)
(م ۲۸۰ هـ / ۸۹۳ م)

ابوعمرو، بُندار[2] بن عبدالحمید کَرْخی اصفهانی، ابن لِزّه[3]. لغوی. اصلاً ایرانی، متولد در ناحیه جبل، ساکن بغداد. نزد ابوعُبَید قاسم بن سَلّام تلمذ نمود، ابن کیسان شاگرد او و مَبرد مصاحب وی بود. اطلاعات زیادی از شعر و اخبار و انساب داشت و در دربار متوکّل عباسی محترم بود. از آثارش: ابن ندیم چهار اثر از بندار نام می برد: کتاب معانی الشعر، کتاب جامع اللغة.
تاریخ التراث ۸: ۳۰ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۱۳ / روضات الجنات ۲: ۱۴۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۸۱ / فهرست ابن الندیم ۹۱ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن لزه: ۳۴۵.

---

۱. اعیان الشیعه این تألیف را به او نسبت داده ضمناً پدرش نیز یک حاشیه بر من لایحضر دارد.
۲. منداد نیز نوشته شده است.
۳. ابن لره نیز نوشته شده است.

## بنده علیخان - باسطی
(م ۱۱۶۰ هـ[1] / ۱۷۴۷ م)

بنده علیخان[2] باسطی، لکهنویی، (شیرافکن). ادیب. متولد و ساکن هندوستان. در ابتدا شیرافکن تخلص می کرد و سپس چون در شهر لکهنو مرید شیخ عبدالباسط گردید تخلص باسطی را برگزید. از آثارش: تذکره باسطی کتابی در شرح حال شعرا، دیوان باسطی لکهنویی.
الذریعه ۹: ۱۱۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۲۱ / فرهنگ سخنوران ۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا، باسطی: ۱۱۶۰.

## بهاءِ الدوله - طبیب رازی
(قرنِ دهم هجری / شانزدهم میلادی)

بهاءِالدوله بن میر قوام الدین قاسم نوربخش. طبیب. متولّد و بزرگ شده در شهر ری. از آثارش: کتاب خلاصة التجارب در سال ۹۰۷ هـ. ق تألیف شده است.
الذریعه ۷: ۲۱۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۹.

## بهاءِ الدین - نوری
(م ۱۳۴۳ هـ / ۱۹۲۴ م)

حاج میرزا بهاءِ الدین بن جواد بن محمد علی نوری اصفهانی، (فاضل نوری). از علمای اصفهان، شاعر. متولد، ساکن و متوفی در اصفهان. در مسجد محلهٔ دروازهٔ نو اصفهان اقامه جماعت می نموده است. قسمتی از اشعارش را فرزندش نصیرالدین نوری معروف به خواجوی جمع آوری کرده است. از آثارش: دیوان فاضل نوری.
الذریعه ۹: ۸۰۲ / ریحانة الادب ۶: ۲۵۹ / فرهنگ سخنوران ۴۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، نوری: ۸۷۹.

## بهاءِ الدین - مرغینانی
(م ۵۲۷ هـ[3] / ۱۱۳۲ م)

---

۱. فرهنگ سخنوران: ۱۱۹۰ هـ.
۲. فرهنگ سخنوران: بنده علیخان بن میرحبیب الله.
۳. الذریعه: ۵۳۷ هـ.

بهاءِالدین مرغینانی. شاعر، منشی. از سوی پدر از خاندان شیخ‌الاسلام فرغانه و از سوی مادر از فرزندان طغان خان حکمران فرغانه بود. ابتدا از مداحان قطب الدین انوشتکین خوارزمشاه بود و عمیدالملک حبش وی را به خدمت پسر خود ییسو گماشت و پست وزارت به وی داد. از آثارش: دیوان شعر تعداد کمی از اشعار وی باقی مانده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۷۳ / الذریعه ۹: ۱۰۳۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، بهاءِالدین: ۳۹۷.

## بِهْلول - مجنون[1]

(م حدود ۱۹۰ هـ / ۸۰۶ م)

ابووهیب، بهلول[2] بن عمرو صیرفی، کوفی. عالم، عارف، صوفی، از عقلاءِ مجانین، شاعر. با ابوحنیفه مباحثاتی داشته و از شاگردان حضرت امام جعفر صادق (ع) بوده است. هنگامی که هارون خواستار فتوی شرعی برای قتل حضرت امام موسی بن جعفر (ع) بوده، بهلول ضمن مشورت با آن حضرت برای فرار از دادن چنین فتوایی خود را به دیوانگی زده است. بهلول مباحثات و مناظرات ظریف بسیار و اشعار لطیف دارد که همگی دال بر زهد و تقوی و هوش و فهم بسیار وی می‌باشند از آثارش: قصیدهٔ بهلولیه.

الاعلام ۲: ۵۶ / اعیان الشیعه ۳: ۶۱۷ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۱۰۷ / رجال الطوسی ۱۶۰ / روضات الجنات ۲: ۱٤۵ / ریحانة الادب ۵: ۲۰۶ / طبقات الکبری ۱: ۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، بهلول: ٤۲۹.

## بهمنیار - (ابن مرزبان)

(م ٤۵۸ هـ / ۱۰۶۶ م)

ابوالحسن، بهمنیار[1] بن مرزبان آذربایجانی. فیلسوف، حکیم، از شاگردان ابن سینا ابتدا مجوسی بود و بعداً به دین اسلام گرائیده است. از آثارش: التحصیل، الرتبة فی المنطق، کتاب فی الموسیقی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ٥٤ / الذریعه ۳: ۱۵۹، ۳: ۳۹۵، ۲۰: ۲۹۲ / روضات الجنات ۲: ۱۵۷ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن مرزبان: ٤۵۱ / معجم المؤلفین ۳: ۸۱ / نزهة الارواح ۳۸۵.

## بیگم - شیرازیه

ام سلمه، بیگم شیرازیه. فاضله، هنرمند. از آثارش: جامع الکلیات - ط در سیر و سلوک و عرفان که در شیراز چاپ شده است.

الذریعه ۵: ۶۹ / ریحانة الادب ۸: ۳۰۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۸۸.

---

۱. عنوان مشهور بعضی از عقلا که بنابر مصالحی خود را به دیوانگی زده و جنون ظاهریشان وسیله جلب منفعت یادفع ضرر و یا به علت پاره‌ای مقاصد دینی بوده است.

۲. در مورد این که بهلول نام او یا لقبش بوده اختلاف نظراتی در کتب رجالی دیده می شود.

۱. معجم المؤلفین: بهمن بار.

# پ

## پروین - اعتصامی

(۱۳۲۵ـ۱۳۶۰ هـ / ۱۹۰۷ـ۱۹۴۱ م)

پروین دختر میرزا یوسف خان اعتصامی. شاعر نامی. ساکن و متوفی در تهران. ادبیات عربی و فارسی و انگلیسی را فرا گرفت، پدرش مشوق و از استادان وی بود. پروین در عنفوان جوانی بدرود حیات گفت و در قم مدفون گردید. از آثارش: دیوان شعر - ط دوبار در تهران چاپ شده است.

الذریعه ۸۱:۹ / ریحانة الادب ۱۴۸:۱ / سخنوران آذربایجان ۲۵۱:۱ / فرهنگ سخنوران ۱۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، پروین: ۲۸۱.

## پوریا ولی ← محمود خوارزمی

## پیک چند - بهار

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

پیک چند بهار. فاضل، ادیب. متولد در هند. از آثارش: بهار عجم کتابی است در لغت فارسی که بهار مدت بیست سال جهت نگارش آن زحمت کشیده و در سال ۱۱۵۲ هـ. تألیف آن به پایان رسیده است.

الذریعه ۱۵۸:۳ / ریحانة الادب ۲۹۶:۱.

# ت

## تاج الدین ـ پوربهای جامی
(م ۶۹۹ هـ / ۱۲۹۹ م)

تاج الدین بن قاضی بهاءِ الدین پوربهای جامی، (ملک الشعراءِ). شاعر. متولد در جام خراسان، بزرگ شده در هرات، مدتی در تبریز می‌زیست و در آن جا با خواجه همام ملاقات و مشاعره داشت و مداح خاندان صاحب دیوان جوینی بود پس به بغداد و سپس اصفهان رفت و آن جا نیز به مداحی و شاعری مشغول بود. از آثارش: دیوان پوربهای جامی.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۶۶۰ / تاریخ نظم ونثر در ایران ۱۶۰ / الذریعه ۹: ۱۵۹ / ریحانة الادب ۱: ۳۱۱ / فرهنگ سخنوران ۱۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، پوربهای: ۵۰۶ / نزهة المجالس ۴۸.

## تاج الدین ـ سنگریزه
(م ۶۷۰ هـ / ۱۲۷۱ م)

تاج الدین سنگریزه. از شعرای دربار غیاث الدین بلبان حکمران دهلی. اصلاً ایرانی بود. از آثارش: دیوان سنگریزه.

الذریعه ۹: ۴۷۴ / ریحانة الادب ۱: ۳۱۶ / فرهنگ سخنوران ۲۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، تاج الدین: ۷۹.

## ابوتراب ـ اصفهانی
(م ۱۰۷۲ هـ / ۱۶۶۱ م)

ابوتراب اصفهانی. شاعر، خطّاط. متولّد و متوفی در اصفهان. در عهد شاه‌عباس صفوی می‌زیسته و به رئیس الخطاطین معروف بوده است. خط را نزد میرعماد حسنی قزوینی آموخت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۶۹ / ریحانة الادب ۷: ۴۴ / فرهنگ سخنوران ۱۶.

## ابوتراب ـ فرقتی
(م ۱۰۲۵ هـ / ۱۶۱۶ م)

میرزا ابوتراب بیگ بن خواجه زین‌الدین علی بیگ انْجدانی، کاشانی. (کامی، فرقتی). شاعر. متولّد در انجدان[1]، بزرگ شده در کاشان. غیر از مدتی که در اردوی شاه عباس پیشکار مقصود بیگ بود بقیهٔ عمرش در راه شعر و ادب در کاشان سپری شد. ابتدا کافی تخلّص می کرد و بعد فُرقتی را برگزید. از آثارش: دیوان فرقتی حاوی ۲۰۰۰ بیت و عبدالکریم کاشی بر آن مقدمه‌ای نوشته است، «مثنوی فرقتی» بر وزن مخزن الاسرار و قصایدش در مدح امامان شیعه و شاه عباس است.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۹۵۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۱۴ / الذریعه ۹: ۸۲۴ / ریحانة الادب ۴: ۳۳۱ / فرهنگ سخنوران ۴۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، فرقتی: ۱۸۶.

---

۱. متولد در جوشقان و گاه قزوین نیز ذکر شده است.

## ابوتراب ـ خوانساری
(۱۲۷۱ـ۱۳۴۶ هـ / ۱۸۵۵ـ۱۹۲۷ م)

سید ابوتراب بن ابوالقاسم بن مهدی [1] موسوی، خوانساری، نجفی. عالم امامی، فقیه، اصولی، رجالی، عالم در علوم عقلیه و نقلیه. متولد در خوانسار، تحصیل کرده در اصفهان، متوفیٰ در نجف. نزد حسین کوه کمری کسب علم نمود و پس از وفات استاد مستقلاً به تدریس پرداخت و مرجع احکام و فتاوی شد. از آثارش: سبیل الرشاد فی شرح نجاة العباد، البیان فی تفسیرالقران، اصالة العدم، الاحکام الوضعیة.

الاعلام ٤: ١٥٦ / الذریعه ١: ٣٠٣، ٢: ١١٧ / ریحانة الادب ٢: ١٨٧ / طبقات اعلام الشیعه ١: ٢٧ / معجم المؤلفین ٣: ٩٠ / مکارم الآثار ٣: ١٩٨١.

**تستری ←** سهل بن عبدالله بن یونس تستری
**تستری ←** عبدالله بن حسین تستری

## تقی ـ (ابوصلاح حلبی)
(۳۴۷ ـ ٤٤٧ هـ / ۹۵۸ ـ ۱۰۵۵ م)

ابوصلاح، تقی [2] بن نجم [3] بن عبیدالله بن عبدالله حلبی (خلیفة المرتضی، خلیفة الشیخ). فقیه امامی، محدّث، متکلّم. متولّد و متوفّی در حلب. نزد شیخ طوسی و سید مرتضی کسب علم نمود و از طرف سید در حلب و از طرف شیخ طوسی در شام به تدریس و اشاعه دین منصوب شد. از آثارش: البدایه در فقه، تقریب المعارف در علم کلام، العمدة.

اعیان الشیعه ٣: ٦٣٤ / امل الآمل ٢: ٤٦ / الذریعه ٤: ٣٦٦، ٣: ٥٧ / رجال الطوسی ٤٥٧ / روضات الجنات ٢: ١١١ / ریحانة الادب ٧: ١٦١ / الکنی والالقاب ١: ٩٩ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوصلاح: ٥٥١ / معالم العلماء ٢٩.

---
۱. الاعلام نام وی را عبدالعلی بن جعفر بن مهدی ذکر کرده است.
۲. یا تقی الدین.
۳. یا نجم الدین.

## تقی ـ صَهبا
(م ۱۱۹۱ هـ / ۱۷۷۷ م)

آقاتقی بن ملایـدالله صهبا. شاعر، غزل‌سرا. اصلاً از دماوند. متولد در قم، ساکن اصفهان، متوفّی در شیراز. از آثارش: دیوان اشعار یک جلد با یک هزار و چهارصد بیت در کتابخانه مدرسه شهید مطهری تهران موجود است ولی کل دیوان شامل سه‌هزار بیت بوده است.

الذریعه ٩: ٦٢٣ / ریحانة الادب ٣: ٤٨٠ / فرهنگ سخنوران ٣٤٢ / لغتنامهٔ دهخدا، صهبا: ٣٩١.

## تقی الدین ـ طبیب شیرازی
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

تقی الدین طبیب شیرازی. از پزشکان عهد سلطان سلیمان خان اول عثمانی بود نزد غیاث‌الدین منصور حکیم مشهور تلمذ نمود. از آثارش: انیس الاطباء.

ریحانة الادب ١: ٣٤٤.

## تقی الدین ـ تمیمی
(م ۱۰۱۰ هـ / ۱۶۰۱ م)

تقی‌الدین بن عبدالقادر تمیمی، غزی. حنفی، فقیه، ادیب، قاضی. متولّد در مصر، متوفی در همان جا در ۵ جمادی‌الآخر. از آثارش: الطبقات السنیة فی تراجم السادة الحنفیة، حاشیه علی شرح الالفیة لابن مالک در نحو، دیوان اشعار.

الاعلام ٢: ٦٨ / ریحانة الادب ١: ٣٤٣ / لغتنامهٔ دهخدا، تمیمی: ٨٥٧ / معجم المؤلفین ٣: ٩١.

## تُماضر ـ خَنْساء
(م ٢٤ هـ [1] / ٦٤٥ م)

اُم عمرو، تُماضر دختر عمرو بن حارث بن شرید [2]. شاعر شهیر. متولّد در نجد. هر دو دورهٔ اسلام و جاهلیت را دیده و افتخار زیارت حضرت پیغمبر (ص) را داشته و مسلمان شده است. در جنگ

---
۱. ریحانة الادب: ٢٦ هـ.
۲. یا عمرو بن شرید.

قادسیه با چهار پسرش حاضر بوده و هنگامی که خبر شهادت هر چهار پسرش رسید حمد خدای را به جای آورد. بیشتر اشعار او دربارهٔ برادرانش صخر و معاویه می‌باشد و به گفتهٔ صاحب نظران، خنساءِ شاعری توانا بوده و جریر شاعر گفته «من اشعر شعرا بودم اگر خنساءِ نمی‌بود» از آثارش: دیوان شعر - ط در بیروت چاپ شده است.

الاعلام ۲: ۶۹ / اعلام النساء ۱: ۳۶۰ / امل الآمل ۱: ۶۴ / تاریخ التراث ۲ / ب ۲: ۳۵۱ / ریاحین الشریعه ۴: ۱۹۸ / ریحانة الادب ۲: ۱۶۱ / شدالازار ۵۰۲ / فهرست ابن الندیم ۱۸۷ / الکنی والالقاب ۲: ۲۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، خنساءِ ۷۶۳ / معجم المؤلفین ۳: ۹۲.

## تمام - (ابن تیانی)

(م ۴۳۶ هـ / ۱۰۴۴ م)

أبوغالب، تمام بن غالب بن عمر مرسی، اندلسی. ادیب، لغوی. متولّد در مرسیه اندلس، متوفی در مریه. نزد پدرش و ابوبکر زبیدی لغت آموخت. از آثارش: الموعَب - خ در لغت، تلقیح العین.

الاعلام ۲: ۷۰ / تاریخ التراث ۸: ۴۹۲ / روضات الجنات ۲: ۱۶۱ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۹ / الکنی والالقاب ۲: ۱۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن تیانی: ۲۹۷ / معجم المؤلفین ۳: ۹۲.

## تمکین مولوی

(اواسط قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

تمکین مولوی. شاعر عهد عالمگیر شاه جهان. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۷۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۰ / فرهنگ سخنوران ۱۱۸.

# ث

## ثابت ـ اندبیلی

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

ثابت اندبیلی. شاعر، امامی. متولّد در ده اندبیل تبریز، ساکن تبریز. از آثارش: دیوان اشعار ترکی و فارسی، حدود دوهزار و پانصد بیت و اکثراً در مصائب حضرت سیدالشهدا (ع) می باشد.

الذریعه ۹: ۱۸۱ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۱ / فرهنگ سخنوران ۱۲۰.

## ثابت ـ تبریزی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ثابت تبریزی. شاعر. متولد و ساکن تبریز. با صائب تبریزی معاصر بود و نزد وی سخنوری فرا گرفت. از آثارش: دیوان اشعار.

الذریعه ۹: ۱۸۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۱ / سخنوران آذربایجان ۱: ۲۷۳.

## ثابت ـ ثُمالی

(م ۱۵۰ هـ / ۷۶۷ م)

ابوحمزه، ثابت بن ابی صفیه دینار ثمالی، کوفی. امامی، محدّث، مفسّر و از بزرگان تابعین. او فیض حضور ائمه اربعه علی بن حسین (ع) و محمد بن علی (ع) و جعفر بن محمد (ع) و امام کاظم (ع) را داشته است، و راوی دعای سحر ماه رمضان که به دعای ابوحمزه معروف است، می باشد. از آثارش: کتابی در تفسیر قرآن، کتاب النوادر در حدیث، کتاب الزهد، رسالة الحقوق.

اعیان الشیعه / الذریعه ۲۴: ۳۲۴، ۸: ۱۸۶، ۴: ۲۵۲ / رجال الطوسی ۱۶۰ / رجال الکشی ۲۰۱ / رجال النجاشی ۸۳ / ریحانة الادب ۷: ۶۹ / فهرست ابن الندیم ۳۶ / فهرست الطوسی ۴۱ / الکنی والالقاب ۲: ۱۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ثابت: ۲ / معالم العلماءِ ۲۹ / معجم المؤلفین ۳: ۱۰۰.

## ثابِت ـ حرانی

(م ۳۶۵ هـ / ۹۷۶ م)

ابوالحسن، ثابت بن سنان [1] بن ثابت حرانی، صابی. طبیب، مورخ، عالم در حساب. ساکن بغداد. از خادمین دربار خلیفهٔ راضی بالله عباسی و متقی‌لله و مستکفی خلفای عباسی بود و در بغداد کتابهای جالینوس و بقراط را تدریس می‌نمود. از آثارش: أخبار الشام و مصر، تاریخ، وقایع سالهای ۲۹۰ هـ تا هنگام مرگش.

الاعلام ۲: ۸۱ / روضات الجنات ۲: ۱۶۷ / ریحانة الادب ۳: ۳۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ثابت: ۳ / معجم المؤلفین ۳: ۱۰۰.

## ثابت بن قُرَّة

(۲۲۱ـ۲۸۸ هـ / ۸۳۶-۹۰۱ م)

ابوالحسن [2]، ثابت بن قره بن زهرون حرانی،

---

۱. در روضات الجنات: ثابت بن سیّار.

۲. ریحانة الادب: یا ابوقرة.

صابی. فیلسوف، طبیب، ریاضی دان. متولّد و بزرگ شده در حرّان میان دجله و فرات، ساکن و متوفی در بغداد. مقالاتی دربارهٔ کتاب اقلیدس نوشت که مخالف عقاید صائبیان بود و در اثر شکایات ایشان، رئیس مذهبی از ورود به دیر وهیکل[1] محرومش کرد، پس حران را ترک و به بغداد رفت و از منجمین دربار معتضد بالله شد و در حدود ۱۵۰ کتاب تصنیف نمود. از آثارش: الذخیرة فی علم الطب - ط، المبانی الهندسیة - خ، الشکل القطاع - خ، ترکیب الأفلاک.

الاعلام ۲: ۸۱ / روضات الجنات ۲: ۱۶۲ / ریحانة الادب ۳: ۳۴۹، ۲: ۳۵ / شدالازار ۴۸۳ / فهرست ابن الندیم ۳۳۱ / الکنی والالقاب ۲: ۴۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ثابت: ٤ / مرآت الادوار ۱۳۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۰۱ / نزهة الارواح ۳۵۳.

## ثوبان - ذوالنون مِصْری

(م ۲٤۵ هـ / ۸۵۹ م)

ابوالفیّاض یا ابوالفیض، ثوبان بن ابراهیم اخمیمی، مصری. عارف، زاهد شهیر، از رجال طریقت. متولّد و متوفی در مصر، مدفون در قرافهٔ صفری در همان جا. از تلامذهٔ مالک بن انس سرسلسلهٔ مذهب مالکی و پیرو مذهب فوق بود. اولین کسی بود که در مصر به ترویج اصول تصوّف پرداخت و آن قدر مشهور شد که به کفر متهمش کردند پس متوکل عباسی به حضورش خواند و پس از شنیدن سخنانش او را با احترام به موطنش باز گرداند. از آثارش: کتاب الرکن الاکبر، کتاب الثقة فی الصنعة.

الاعلام ۲: ۸۸ / تذکرة الاولیاء ۱: ۱۱٤ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۱۲۰ / حلیة الاولیاء ۹: ۳۳۱ / الذریعه ۵: ۸ / رساله قشیریه ۲۶ / روضات الجنات ۲: ۱۶۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۷۲ / شدالازار ۱۵ و ٤۶۶ / طبقات الصوفیه ۱۱ / طبقات الکبری ۱: ۵۹ / فهرست ابن الندیم ٤۲۳ / کشف المحجوب ۱۲٤ / الکنی والالقاب ۲: ۲۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ثوبان: ۵۱ / مرآت الادوار ۳۱۹ / نفحات الانس ۳۲.

---

۱. از اماکن مذهبی.

# ج

## جابر - (بن حیّان)

(۱۲۰_۲۰۰ هـ[1] / ۷۳۷_۸۱۵ م)

ابوموسی[2]، جابربن حیّان بن عبدالله کوفی، طوسی خراسانی، (صوفی). فیلسوف کیمیایی، حکیم نامی، ریاضی‌دان، منجّم. متولد و متوفیٰ در شهر طوس[3] خراسان. وی از بزرگان شیعه و از اصحاب و شاگردان امام جعفر صادق[4] (ع) بود. خرقی، ابن عیاض مصری و اخمیمی از جمله شاگردان وی بوده‌اند. جابر تألیفات بسیار زیادی دارد که در تعداد آنها نیز اختلاف نظر زیاد است و بعضی کتب کیمیاوی او را تا پانصد کتاب تخمین زده‌اند، خود جابر فهرست بزرگی از تمام تألیفاتش دارد، ابن الندیم نیز نام تعداد زیادی از کتابهای او را نوشته است. بعضی از تألیفات او موجود و به زبانهای اروپایی ترجمه شده است و به قولی غربیها بیش از اعراب به نوشته ها و شرح حال جابر توجه داشته‌اند. آنچه مسلم است نوشته‌های جابر تأثیرات زیادی بر علم شیمی داشته و او مروج و بنیانگذار قسمتهایی از این علم بوده است. برتیلو، لوبون، احمد فؤاد و هبةالدین شهرستانی از جمله کسانی هستند که دربارهٔ جابر مطلب نوشته‌اند. از آثارش: ارض الاحجار - ط برتیلو مؤلف فرانسوی آن را از روی نسخه‌ای که در لیدن بوده چاپ کرده و یک نسخه خطی آن نیز در کتابخانه اهلیه پاریس موجود است، اصول کیمیا - ط، الجفرالاسود، السموم یک نسخه از آن در کتابخانه تیموریه مصر موجود است، الاحجار - ط، الشمس یک نسخه از آن در کتابخانه اهلیه پاریس موجود است، الوجیه ترجمه لاتینی آن چند مرتبه چاپ شده است.

الاعلام ۲: ۹۰ / اعیان الشیعه ٤: ۳۰ / الذریعه ۲: ۵۵، ۳: ۱۷۵، ٤: ۱۵، ۵: ۱۵۰، ۲۳: ۳۰۵ / روضات الجنات ۲: ۲۱۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۸ / فهرست ابن الندیم ٤۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، جابر: ۷ / معجم المؤلفین ۳: ۱۰۵.

---

۱. اعیان الشیعه: ۱٦۰ هـ یا ۱۸۰ هـ، معجم المؤلفین ۱۹۸ هـ، قاموس الاعلام ۱٦۰.

۲. یا ابوعبدالله.

۳. الاعلام: اصلاً خراسانی اهل کوفه، ابن خلکان: طرسوسی، ریحانة الادب: کوفی یا طوسی یا طرسوسی یا حرانی.

٤. دربارهٔ مذهب جابر اختلاف نظر بسیاری وجود دارد، رجوع شود به اعیان الشیعه ٤: ۳۰ و فهرست ابن الندیم ٤۲۰.

## جابر - جُعفی

(م ۱۲۸ هـ / ۷٤۵ م)

ابوعبدالله، جابر بن یزید بن حارث جعفی. فقیه امامی، مفسّر، مورّخ. متولد و متوفیٰ در کوفه. تفسیر را از امام محمّد باقر (ع) فرا گرفت و از آن حضرت و امام جعفر صادق (ع) روایت کرده است. از آثارش: کتاب التفسیر، مقتل الحسین بن علی بن ابی‌طالب، کتاب الفضائل.

الاعلام ۲: ۹۳ / اعیان الشیعه ٤: ۵۱ / تاریخ التراث ۱ / ب

۲: ۱۲۶ / الذریعه ۱۶: ۲۴۹، ۱۵: ۵۲ / رجال طوسی ۱۱۱ / رجال کشی ۱۹۱ / رجال نجاشی ۹۳ / روضات الجنات ۳: ۱۱۰، ۱: ۲۲۷ / ریحانة الادب ۱: ۴۱۲ / فهرست طوسی ۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، جابر: ۲۱ / معالم العلماء ۳۲ / معجم المؤلفین ۳: ۱۰۶.

**جامی** ← احمد بن ابوالحسن بن محمد جامی

**جامی** ← عبدالرّحمان بن احمد بن محمد دشتی

## جُرجی - زَیْدان

(۱۲۷۸_۱۳۳۲ هـ / ۱۸۶۱_۱۹۱۴ م)

جرجی بن حبیب زیدان. مورّخ، قصه‌نویس، لغوی. متولّد و تحصیل کرده در بیروت، متوفی در قاهره. پس از گذراندن تحصیلات ابتدائی، در مدرسه امریکایی بیروت کسب علم کرد و در تحقیقات تاریخی و نگارش آن در قالب داستان تبحر یافت. به قاهره و لندن سفر کرد و در سال ۱۸۹۲ م مجلهٔ عربی الهلال را منتشر ساخت. از آثارش: تاریخ آداب اللغة العربیة، تاریخ التمدن الاسلامی، روایات تاریخ الاسلام.

الاعلام ۲: ۱۰۸ / الذریعه ۲۵: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۱: ۴۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، جرجی: ۳۳۶ / معجم المؤلفین ۳: ۱۲۵ / مکارم الآثار ۶: ۲۲۰۰.

## جرول - حُطَیْئَه

(م ۴۵ هـ / ۶۶۵ م)

أبوملکیه، جرول بن أوس بن مالک عبسی. شاعر، زمان جاهلیت و اسلام را درک کرده است. قاموس الاعلام گوید وی در عهد حضرت رسالت(ص) شرف اسلام یافته و چندین مرتبه به کفر اصلی خود باز گشته و تجدید اسلام نموده است. هجو بسیار می گفته و در زمان عمر بن خطاب به علت هجو کردن زبرقان بن بدر به زندان و به مجازات قطع زبان محکوم شد ولی بعد از مدتی با پشیمانی مدایحی دربارهٔ خلیفه سرود و خلیفه او را بخشید. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۲: ۱۱۰ / تاریخ التراث ۲ / ب ۲: ۲۲۲ / روضات الجنات ۲: ۲۲۱ / ریحانة الادب ۲: ۵۲ / الکنی والالقاب ۲: ۱۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوملیکه: ۳۷۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۲۹.

## جریر - مُتَلَمّس

(م ۵۰ ق هـ / ۵۶۹ م)

جریر بن عبدالمسیح [1] صعبی. از آل ضُبَیعِة. شاعر عرب جاهلیت. متولد در بحرین، متوفی در بصری. دایی طرفة‌بن عبد شاعر معروف و از ندمای عمروبن هند بود ولی پس از مدتی مورد خشم وی واقع شد و به شام گریخت. از آثارش: دیوان شعر - ط به آلمانی و به وسیله فولرس (vollers) ترجمه شد.

الاعلام ۲: ۱۱۱ / تاریخ التراث ۲ / ب ۲: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۵: ۱۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، جریر: ۴۱۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۲۹.

## جریر - کلبی

(۲۸_۱۱۰ هـ [2] / ۶۴۰_۷۲۸ م)

ابوحَزْرَة، جریر بن عطیه بن حذیفة کلبی، یوبوعی. شاعر عصر بنی‌امیه. متولد و متوفی در یمامه. با اخطل و فرزدق معاصر و به قولی این سه تن سرآمد تمامی شعرای اسلامی بوده‌اند، و هجوگوییها و مهاجماتشان با یکدیگر معروف است. جمیل سلطان کتاب «جریر، قصة حیاته و دراسته أشعاره - ط» را دربارهٔ وی نوشته است. از آثارش: دیوان شعر - ط در سال ۱۸۹۵ م در قاهره چاپ شده است.

الاعلام ۲: ۱۱۱ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۶۷ / الذریعه ۹: ۱۹۳ / روضات الجنات ۲: ۲۲۴ / ریحانة الادب ۱: ۴۰۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، جریر: ۴۰۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۲۹.

## جزوی عراقی

(م ۹۱۰ هـ / ۱۵۰۴ م)

جزوی عراقی یا باباجزوی. شاعر. ایرانی و از قبیلهٔ جغتائی بود، در اصفهان رشد کرد و به هرات سفر کرد. از آثارش: دیوان جزوی.

الذریعه ۹: ۱۹۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۹۹ / فرهنگ سخنوران ۱۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، جزوی: ۲۸۸.

---

۱. یا عبدالعزی.

۲. یا ۱۱۱ هـ.

## جعفر ـ مَرْوزی
(م ۲۷۴ هـ / ۸۸۷ م)

ابوالعباس، جعفربن احمد مروزی. عالم در بیشتر علوم وقت. متوفی در اهواز. اولین کسی بود که در مسالک و ممالک کتاب تألیف کرد ولی قبل از اتمام آن در گذشت، جنازه وی و کتابهایش به بغداد منتقل شد. از آثارش: المسالک والممالک، کتاب الاداب الکبیر، کتاب الناجم.

ریحانة الادب ۵: ۲۹۵ / فهرست ابن الندیم ۱۶۷ / لغتنامه دهخدا «ابوالعباس» ۵۸۳ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۳.

## جعفر ـ (ابن غاسله)
(حدود ۳۵۴ـ۴۳۸ هـ / ۹۶۵ـ۱۰۴۶ م)

ابو مروان، جعفر بن احمد بن عبدالملک اشبیلی. ادیب، نحوی، لغوی، شاعر، در حدیث نیز اطلاعاتی داشت. در هشتاد و چهار سالگی در گذشت.

ریحانة الادب ۸: ۱۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابو مروان: ۸۲۰.

## جعفر ـ قاری
(۴۱۷ـ۵۰۰ هـ / ۱۰۲۷ـ۱۱۰۶ م)

ابو محمد، جعفر بن احمد بن حسین سراج، قاری، بغدادی. محدّث، حافظ، ادیب، شاعر، مُتبحِّر در قرائت و لغت و نحو. متولد و متوفی در بغداد. در مصر و دمشق و طرابلس و بغداد حدیث نقل می کرد. از ابوالقاسم تنوخی استماع حدیث نمود و سلفی از او روایت کرده است. از آثارش: مصارع العشاق ـ ط، زهد السودان، نظم التنبیه در فقه شافعی.

الاعلام ۲: ۱۱۵ / روضات الجنات ۲: ۲۳۶ / ریحانة الادب ۴: ۳۹۶ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۱.

## جعفر ـ تبریزی
(م ۱۲۶۲ هـ / ۱۸۴۶ م)

جعفر بن احمد بن لطفعلی خان مغانی، تبریزی. عالم امامی، فقیه. متولد، ساکن و متوفی در تبریز. نزد صاحب جواهر تلمذ نمود و ازاستاد و شیخ حسن آل کاشف الغطاء اجازه داشت. از آثارش: شرح الشرایع، رسالة فی العصیر العنبی.

اعیان الشیعه ۴: ۸۳ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۰ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۴۳ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۳ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۸۱.

## جعفر ـ حِلّی
(۱۲۷۷-۱۳۱۵ هـ / ۱۸۶۱-۱۸۹۷ م)

ابو یحیی، جعفر بن احمد بن محمد حسن حلی، (کمال الدین). شاعر. متولد در حلّه در نیمه شعبان، متوفی در نجف. در جوانی به نجف رفت. امرا و حکام را مداحی می کرد. از آثارش: سحر بابل و سجع البلابل ـ ط، دیوان شعر اوست.

الاعلام ۲: ۱۱۵ / اعیان الشیعه ۴: ۹۷ / الذریعه ۹: ۱۹۵ / ریحانة الادب ۲: ۶۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۸ / مکارم الآثار ۶: ۲۱۴۰.

## جعفر ـ کشفی
(۱۱۸۹ـ۱۲۶۷ هـ / ۱۷۷۵ـ۱۸۵۱ م)

جعفر بن ابی اسحاق علوی، موسوی، دارابی. عالم امامی، فقیه، محدث، مفسر، ادیب. متولد و متوفی در بروجرد، تحصیل کرده در نجف. از آثارش: منظومة البلد الامین در اصول دین، تحفة الملوک فی السیرو السلوک به فارسی و به نام فتحعلیشاه قاجار نوشته است، از جوزة فی المنطق.

اعیان الشیعه ۴: ۸۵ / الذریعه ۱: ۱۲۰، ۳: ۸۷، ۱۰: ۱۷۶، ۱۲: ۲۳۲، ۲۴: ۹۷ / رجال بامداد ۲: ۴۴ / ریحانة الادب ۵: ۶۰ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۴۱ / فرهنگ سخنوران ۴۸۵ / معجم المؤلفین ۲: ۱۳۴ / مکارم الآثار ۵: ۱۸۵۵.

## جعفر ـ بَرْزَنجی
(م ۱۳۱۷ هـ / ۱۸۹۹ م)

جعفر بن اسماعیل بن زین العابدین برزنجی، حسینی. فقیه شافعی، مفتی مدینه، مدرس در جامع الازهر. متوفیٰ در مدینه. از آثارش: تاج الابتهاج علی النورالوهاج فی الاسراء والمعراج، الکوکب الأنور علی عقد الجوهر فی مولد النبی الازهر، نزهة الناظرین فی مسجد سید الأولین والآخرین.

ریحانة الادب ۱: ۲۴۵ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۴.

## جعفر - بحرانی
(م ۱۰۸۸ هـ[1] / ۱۶۷۷ م)

جعفر بن کمال الدین بحرانی. امامی، متبحّر در علوم متداوله، شاعر. ساکن شیراز و هند، متوفیٰ در حیدرآباد. با حرّ عاملی معاصر بود و از علی بن سلیمان بحرانی و سید نورالدین عاملی روایت کرده است. با شیخ صالح بن عبدالکریم بحرانی نیز دوستی بسیار داشت. از آثارش: اللباب، تصانیف و تعلیقات دیگری نیز در تفسیر و حدیث و علوم عربی دارد، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۴: ۱۳۶ / امل الآمل ۲: ۵۳ / الذریعه ۹: ۱۹۴، ۱۸: ۲۷۳ / روضات الجنات ۲: ۱۹۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۰ / الکنی والالقاب ۳: ۹۳ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۳.

## جعفر - اُدْفُوی
(۶۸۵-۷۴۸ هـ / ۱۲۸۶-۱۳۴۷ م)

اَبوالفَضل، جعفر بن ثعلب بن جعفر ادفوی، (کمال الدین). شافعی، فقیه، ادیب، مورّخ. منسوب و متولّد در ادفو در مصر، تحصیل کرده در قاهره و قوص، متوفی در قاهره. نزد ابن دقیق، و ابوحیان کسب علم کرده است، در نظم و نثر و موسیقی نیز تبحر داشته است. از آثارش: **الامتاع فی احکام السماع - خ، الطالع السعید الجامع لأسماءِ نجباءِ الصعید - ط، فوائد الفوائد - خ.**

الاعلام ۲: ۱۱۶ / ریحانة الادب ۱: ۹۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۶.

## جعفر - مُحَقِّق حِلّی
(۶۰۲-۶۷۶ هـ / ۱۲۰۵-۱۲۷۷ م)

ابوالقاسم، جعفر بن حسن بن یحیی حلّی، هذلی، (محقق، نجم الدین). از مفاخر علمای امامیه، مرجع دینی شیعیان وقت، فقیه، اصولی، متکلّم، ادیب. متولد و متوفیٰ در حلّهٔ عراق. تدریس می کرد و فقهای نامی وقت از جمله سید عبدالکریم بن احمد بن طاووس، سید رضی الدین علی بن طاووس و دو خواهرزاده‌اش علامه حلّی و علی بن یوسف حلّی از وی کسب علم نمودند. اساتید محقق، جد و پدرش، و سید ابن زهره و سید فخار بن معد موسوی بوده‌اند. از آثارش: **شرائع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام - ط، استحباب التیاسر فی القبلة، تلخیص الفهرست** که ملخص فهرست شیخ طوسی است، **شرح نکت النهایة** در فقه امامیه و شرح نهایه شیخ طوسی است، **المسائل العزیة.**

الاعلام ۲: ۱۱۷ / اعیان الشیعه ۴: ۸۹ / امل الآمل ۲: ۴۸ / الذریعه ۲: ۱۸۶، ۴: ۴۲۵، ۵: ۲۱۵، ۱۳: ۴۷، ۲۴: ۳۰۶ / روضات الجنات ۲: ۱۸۲ / ریحانة الادب ۵: ۲۳۱ / الکنی والالقاب ۳: ۱۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۷.

## جعفر - برزنجی
(م ۱۱۷۷ هـ / ۱۷۶۴ م)

جعفر بن حسن بن عبدالکریم برزنجی، (زین العابدین، مظلوم). مفتی شافعی، خطیب، فقیه، ادیب. متولد در مدینه و متوفی در همان جا. مدرّس مسجد مدینه و مفتی شافعیان این شهر بود. از آثارش: **قصة المولد النبوی - ط، قصة المعراج - ط، مناقب سید الشهداءِ سیدنا حمزة.**

الاعلام ۲: ۱۱۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۵ / الکنی والالقاب ۲: ۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۷.

## جعفر - موسوی خوانساری
(۱۱۶۵-۱۲۴۰ هـ / ۱۷۵۱-۱۸۲۴ م)

ابوالقاسم، جعفر بن حسین بن جعفر کبیر خوانساری. عالم امامی، فقیه. متولد، ساکن و متوفی در خوانسار. نزد پدرش در موطن خویش درس خواند، پس به اصفهان رفت و نزد آقامیرزا ابوالقاسم مدرّس و دیگر علماءِ اصفهان کسب علم نمود. از پدرش و سید بحرالعلوم و سید شهرستانی اجازه روایت داشته و از کثرت احتیاط از قضاوت و فتوی کناره می گرفت. از آثارش: بر کتب فقه و حدیث حاشیه نوشته است.

اعیان الشیعه ۴: ۹۴ / روضات الجنات ۲: ۱۰۵ / ریحانة الادب ۷: ۲۴۰ / مکارم الآثار ۴: ۱۱۰۳.

---

۱. الذریعه: و یا ۱۰۹۱ هـ.

## جعفر - شوشتری
(م ۱۳۰۳ هـ / ۱۸۸۵ م)

جعفر بن حسین شوشتری، نجار. فقیه امامی، مجتهد، واعظ. متولد و بزرگ شده در شوشتر، ساکن نجف، متوفی در قریه کرند کرمانشاه، مدفون در نجف. در پانزده سالگی جهت کسب علم به نجف رفت و از محضر درس اساتیدی چون شیخ اسدالله کاظمینی، شیخ محمد حسین صاحب فصول، و شیخ حسن بن شیخ جعفر نجفی، و صاحب جواهر بهره‌مند شد. شاگرد او محمد همدانی شرح احوال وی را در کتاب «غنیمة السفر» نوشت. از آثارش: الخصائص الحسینیة - ط، منهج الرشاد - ط، فوائد المشاهد - ط، اصول الدین یا الحدائق فی اصول الدین.

الاعلام ۲: ۱۱۷ / اعیان الشیعه ٤: ۹۵ / الذریعه ١٦: ٣٥٩، ٢٣: ١٨٥ / رجال بامداد ۱: ٢٤٠ / ریحانة الادب ٣: ٢٥٩ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ٢٨٤ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ٢١ / معجم المؤلفین ٣: ١٣٧ / مکارم الآثار ٣: ٨٣٩.

## جعفر - کاشف الغطاء
(م ۱۲۲۷ هـ / ۱۸۱۲ م)

جعفر بن خضر بن شلال حلّی، جناجی، (شیخ اکبر، شیخ نجفی). عالم امامی، مجتهد، فقیه، اصولی، متکلّم. متولّد و متوفیٰ در نجف. نسب او به مالک اشتر می‌رسد و نزد آقای بهبهانی و سید مهدی بحرالعلوم و سید صادق فحام کسب دانش کرده و خود استادِ صاحب جواهر و حجة‌الاسلام رشتی و حاجی کلباسی و چند تن دیگر از معروفین بوده است. از آثارش: کتاب مشهور او کشف الغطاء عن مبهمات الشریعة الغراء - ط می‌باشد که به جهت همین کتاب به کاشف الغطاء معروف شد و اولاد وی نیز به همین نام و گاهی به آل کاشف الغطا معروف شدند، الحق المبین فی الرد علی اخباریین - ط، العقائد الجعفریة فی أصول الدین، اثبات الفرقه الناجیة من بین الفرق الاسلامیة.

الاعلام ۲: ۱۱۷ / اعیان الشیعه ٤: ٩٩ / الذریعه ٣: ١٣٣، ٧: ٣٧، ١: ٩٨، ١: ٢٩٤ / روضات الجنات ٢: ٢٠٠ / ریحانة الادب ٥: ٢٤ / طبقات اعلام الشیعه ٢: ٢٤٨ / الکنی والالقاب ٣: ١٠١ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ٢١ / معجم المؤلفین ٣: ١٣٩ / مکارم الآثار ٣: ٨٥٢.

## جعفر - احمر
(۹۸-۱۶۵ هـ[1] / ۷۱۶-۷۸۱ م)

ابوعبدالله[2]، جعفر بن زیاد کوفی. از مشاهیر محدثین. از ابواسحاق شیبانی و جمعی دیگر روایت کرده است. وی اظهار تشیع می‌نمود و در خراسان از بزرگان شیعه بود و مدتی نیز به جرم شیعه بودن در بغداد به دستور ابوجعفر منصور عباسی زندانی بود. در عین حال در کتب اهل سنت نیز بر صحیح الحدیث بودن وی تأکید شده است. در کوفه درگذشت.

اعیان الشیعه ٤: ١٠٧ / رجال طوسی ١٦١ / ریحانة الادب ١: ٨٢ / الکنی والالقاب ٢: ١٢ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ٥٩٦.

## جعفر - استرآبادی
(۱۱۹۷-۱۲۶۳ هـ / ۱۷۸۳-۱۸٤۷ م)

حاج ملاجعفر[3] بن سیف‌الدین حائری، تهرانی، استرآبادی، (شریعتمدار، والی). مجتهد امامی، فقیه، اصولی، محدث، مفسّر. متولد در قریه نوکنده در استرآباد، متوفی در تهران، مدفون در نجف. در جوانی به کربلا رفت و نزد سید علی کربلایی کسب علم نمود، در تهران مورد توجه فتحعلیشاه واقع شد و مدت بیست سال در این شهر به تدریس و فتوی و قضاوت پرداخت در سال ۱۲٤۱ با سید محمد مجاهد به جهاد با روسها رفت و پس از مراجعت در کربلا اقامت گزید، پس از محاصره این شهر توسط داود پاشا به تهران بازگشت و مرجعیتی تمام یافت و لقب شریعتمدار گرفت. از تألیفات وی تا هفتاد عدد نام برده شده است. از جمله: القواعد الفقهیة، انیس الواعظین، حل مشاکل القرآن، موالید الاحکام، البراهین القاطعة در شرح تجرید العقائد الساطعة.

اعیان الشیعه ٤: ٨٤ / الذریعه ١: ٢٥، ١: ٩٨، ٢: ١٧٠، ٣:

---

۱. و یا ۱٦۷ هـ.

۲. و یا ابوعبدالرحمان.

۳. یا محمد جعفر.

۸۳، ۵: ۶۵ / روضات الجنات ۲: ۲۰۷ / ریحانة الادب ۳: ۲۰۷ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۵۳ / فرهنگ سخنوران ۶۴۳ / الکنی والالقاب ۳: ۱۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، شریعتمدار: ۳۵۲ / معجم المؤلفین ۳: ۱۳۴ / مکارم الآثار ۱: ۸۳.

## جعفر ـ صادقی
(م ۱۱۹۶ هـ / ۱۷۸۱ م)

سید جعفر صادقی. شاعر. متولد در دهلی. از آثارش: بهارستان جعفری.

ریحانة الادب ۳: ۴۰۵ / فرهنگ سخنوران ۳۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، صادقی: ۶۴ / مکارم الآثار ۱: ۴۹.

## جعفر ـ صافی
(م ۱۲۱۹ هـ / ۱۸۰۴ م)

میرزا جعفر اصفهانی، (صافی). شاعر. متولد و متوفی دراصفهان. ابتدا غزل می سرود و ده سال آخر عمر، به سرودن اشعار در مناقب حضرت رسالت (ص) و حضرت علی (ع) پرداخت. از آثارش: شهنشاه نامه در مناقب ائمه (ع) که یک نسخه از آن تحفهٔ دربار فتحعلیشاه قاجار نمود و مورد لطف واقع شد، مثنوی گلشن خیال، دیوان صافی.

الذریعه ۹: ۵۸۴، ۱۴: ۲۶۲، ۱۸: ۲۲۶ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۹ / فرهنگ سخنوران ۳۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، صافی: ۷۸ / مکارم الآثار ۳: ۶۵۴.

## جعفر ـ حویزی
(م ۱۱۱۵ هـ / ۱۷۰۳ م)

جعفر[1] بن عبدالله بن ابراهیم حویزی، کمرئی، (قوام الدین). فقیه امامی، مفسر، اخباری، حکیم، متکلّم. اصلاً از حویزه، متولد درکمره، ساکن اصفهان، متوفی و مدفون در نجف. علم حدیث و اخبار را از ملامحمد تقی مجلسی، و معقول و منقول را از حسین خوانساری و محقق سبزواری فرا گرفت. مدت زیادی قضاوت اصفهان با وی بود و به شیخ جعفر قاضی معروف بود. از آثارش: ذخائرالعقبی فی التعقیبات علی روضات الجنات، حواشی الروضة، حواشی الکفایة للسبزواری.

۱. معجم المؤلفین: یا محمد جعفر.

اعیان الشیعه ٤: ۱۱٤ / الذریعه ۶: ۹۲، ۱۰: ۶ / روضات الجنات ۲: ۱۹۲ / ریحانة الادب ۲: ۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، قوام الدین: ۷۹ / فهرست مشترک ۹۴۴ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۰.

## جعفر ـ مرعشی
(م ۱۳۱۸ هـ / ۱۹۰۰ م)

جعفر بن علی مرعشی تبریزی، حسینی، (سیدالاطباء). طبیب، فلکی، رجالی. ساکن تبریز. از آثارش: رسالة فی الجدری، تراجم الاطباء الاسلامیین، حاشیه علی اللمعة.

ریحانة الادب ۱: ۱۵۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۷۹.

## جعفر ـ غیرت
(م ۱۲۱۵ هـ[1] / ۱۸۰۰ م)

میرزا جعفر موسوی، (غیرت). شاعر. از سادات موسوی اصفهان. از آثارش: دیوان غیرت اصفهانی.

الذریعه ۹: ۷۹۷ / ریحانة الادب ٤: ۲۶۰ / فرهنگ سخنوران ۴۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، غیرت: ۴۱۳ / مکارم الآثار ۲: ۳۷۲.

## جعفر ـ (أبُو مَعْشَر فَلَکی)
(م ۲۷۲ هـ / ۸۸۶ م)

أبومَعشَر، جعفر بن محمد بن عمر بلخی. حکیم، منجّم، ریاضی دان مشهور. در ابتدا در بغداد از اصحاب حدیث و رویگردان از فلسفه و حکمت و علوم عقلی بود و با یعقوب بن اسحق کندی حکیم و فیلسوف مشهور کدورت و اعتراض بسیار داشت در چهل و هفت سالگی به تحصیل ریاضیات پرداخت و در این رشته آن چنان پیش رفت که سر آمد اهل فن و منجّم مخصوص خلفای عباسی شد. اصل او از بلخ خراسان، ساکن بغداد بود و در ۲۸ رمضان در واسط در گذشت. از آثارش: کتاب الطبایع، المدخل الکبیر ـ خ، الألوف فی بیوت العبادات ـ ط، هیئة الفلک و اختلاف طلوعه.

الاعلام ۲: ۱۲۲ / الذریعه ۱: ۳۰۱، ۱۱: ۱۴۱ / روضات الجنات ۲: ۲۳۰ / ریحانة الادب ۷: ۲۷۲ / فهرست ابن الندیم ۳۳۵ / الکنی والالقاب ۱: ۱۵۹

۱. مکارم الآثار: ۱۲۱۰ هـ.

/ لغتنامهٔ دهخدا، ابومعشر: ۸۵۳ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۸ / یادداشتهای قزوینی ۱۸۰۹.

## جعفر - (ابن أَزهر)

(۲۰۰ـ۲۷۹ هـ / ۸۱۶ـ۸۹۲ م)

جعفر بن محمّد بن أزهر أخباری. مورّخ، اخباری. از ابن اعرابی کسب علم نمود. از آثارش: کتاب التاریخ.

ریحانة الادب ۷: ۳۸۰ / فهرست ابن الندیم ۱۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن الازهر: ۲۹۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۴.

## جعفر رودکی

(م ۳۰۴ هـ [1] / ۹۱۶ م)

ابو عبدالله [2]، جعفر بن محمد بن حکیم رودکی. شاعر نامی، او را استاد شاعران و مقدّم شعرای عجم خوانده‌اند. در موسیقی نیز توانا بود و بربط می‌نواخت و صدای نیکویی داشت. در قریهٔ بَنُج از قراءِ رودک [3] سمرقند متولد شد و در همان جا درگذشت. در دربار آل سامان بخصوص نصر بن احمد سامانی تقرب داشت و بسیار گرامی بود. رودکی نابینا بود ولی در مورد این که پس از مدت زمانی کور شده و یا کور مادرزاد بوده روایات متعدد است. از آثارش: از روایات چنین برمی‌آید که اشعار رودکی بیش از صدهزار بیت و برخی حدود ۱۳۰۰۰۰۰ بیت گفته‌اند امّا اشعار معدودی از وی باقی مانده است. از جمله دیوان اشعار، تاج المصادر در لغت فرس، منظومه کلیله و دمنه که به دستور امیر سعید نصربن احمد آن را به نظم درآورده است.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۷۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷ / الذریعه ۳: ۲۰۷، ۹: ۳۸۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۸ / فرهنگ سخنوران ۲۴۱ / الکنی والالقاب ۲: ۲۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا، رودکی: ۱۲۳ / نزهة المجالس ۵۷، ۱۳ / یادداشتهای قزوینی ۱۱۱۵.

---

۱. ۳۲۹ هـ یا ۳۳۹ هـ و ۳۴۳ هـ نیز گفته‌اند.

۲. یا ابوالحسن.

۳. احتمالاً به همین علت به رودکی معروف شده است و به احتمال ضعیف‌تر چون رود خوب می‌نواخته رودکی نامیده شده.

## جعفر - خُلْدی

(۲۵۲ـ۳۴۸ هـ / ۸۶۶ـ۹۵۹ م)

ابومحمد، جعفر بن محمد بن نصیر خواص، خلدی. صوفی مشهور، عارف، زاهد. متولد و بزرگ شده و متوفی در بغداد. از یاران جنید بغدادی بود. در کوفه، مدینه، مکه، مصر و بغداد حدیث روایت می‌کرد. از آثارش: حکایات المشایخ، فوائد.

تاریخ التراث ۱ ب ۴: ۱۵۷ / تذکرة الاولیاء ۲: ۲۸۳ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۶۵۵ / رساله قشیریه ۷۸ / ریحانة الادب ۲: ۱۵۶ / شدالازار ۳۸۳ / طبقات الصوفیه ۴۹۵ / طبقات الکبری ۱: ۱۰۱ / فهرست ابن الندیم ۲۳۵ / الکنی والالقاب ۲: ۲۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۶ / معجم المؤلفین ۳: ۱۵۰.

## جعفر - (ابن وَرقاء)

(۲۹۲ـ۳۵۲ هـ / ۹۰۵ـ۹۶۳ م)

جعفر بن محمد بن ورقاءِ شیبانی. ادیب، شاعر. متولّد و متوفی در سامراء. با سیف‌الدوله صدقه مکاتباتی به شعر و نثر داشته است.

الاعلام ۲: ۱۲۳ / اعیان الشیعه ٤: ۱۹۲ / رجال نجاشی ۹۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۲ / طبقات اعلام الشیعه «قرن چهارم» ۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ورقاءِ: ۳۵۹.

## جعفر - (ابن قُولُویَه)

(م ۳۶۸ هـ / ۹۷۹ م)

ابوالقاسم، جعفر بن محمّد بن جعفر [1] قُمی. از بزرگان امامیه در حدیث و فقه. متوفی در شهر کاظمین، مدفون در همان جا در جوار امامین (ع). از محمّد بن یعقوب کلینی و ابن عُقدَه و احمد بن اِصفَهبُد روایت کرده و تلّعُکبَری و محمد بن محمد بن نعمان مفید و دیگران از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: مداواة الجسد لحیاة الابد، الصلوة، الجمعة و الجماعة، الرضاع.

اعیان الشیعه ٤: ۱۵٤ / امل الآمل ۵۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۰ / الذریعه ۵: ۱٤۰، ۱٤: ۲۵۶، ۱۷: ۲۵۵ / رجال طوسی ۴۵۸ / رجال نجاشی ۸۹ / روضات الجنات ۲: ۱۷۱.

---

۱. روضات الجنات و لغتنامهٔ دهخدا: جعفر بن محمد بن موسی.

/ ریحانة الادب ۸: ۱۶۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن رابع: ۷۶ / فهرست طوسی ۴۲ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قولویه: ۳۴۱ / معالم العلما ۳۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۶.

## جعفر - مستغفری

(۳۵۰-۴۳۲ هـ / ۹۶۱-۱۰۴۱ م)

ابوالعباس، جعفر بن محمّد بن ابوبکر معتز نسفی سمرقندی. فقیه، محدّث اهل سنت، مورّخ، خطیب، مفسّر. در شهر نسف[1] خطابت می کرد و در همان جا در گذشت. از آثارش: الدعوات در حدیث، فضائل القران، تاریخ نسف.

الاعلام ۲: ۱۲۳ / اعیان الشیعه ۴: ۱۸۳ / تاریخ التراث ۱ / ۲: ۲۲۸ / الذریعه ۳: ۲۵۹، ۳: ۲۹۱، ۸: ۲۵۳، ۱۵: ۱۴۴ / روضات الجنات ۲: ۲۳۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۰۳ / الکنی والالقاب ۳: ۱۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالعباس: ۵۸۳ / معجم المؤلفین ۳: ۱۵۰.

## جعفر - نیشابوری

(۳۸۶-۴۴۸ هـ / ۹۹۶-۱۰۵۶ م)

ابو ابراهیم، جعفر بن محمد بن مظفر نیشابوری. فاضل، محدّث. متولّد و متوفی در نیشابور. نسب وی به علی بن ابیطالب(ع) می رسد. در سال ۴۴۰ هـ به بغداد رفت و از حاکم نیشابوری و ابوعبدالرحمان سلمی حدیث نقل می کرد. خطیب بغدادی از او روایت می کند.

اعیان الشیعه ۴: ۱۸۱ / امل الآمل ۵۵ / ریحانة الادب ۶: ۲۷۸ / الکنی والالقاب ۲: ۲۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا، نیشابوری: ۱۰۰۸.

## جعفر - دوریستی

(م ۴۶۰ هـ / ۱۰۶۸ م)

ابوعبدالله، جعفر بن محمد بن احمد عبسی، دوریستی. فقیه امامی، متکلّم، محدّث. متولد و ساکن دوریست از توابع ری. با شیخ طوسی و خواجه نظام‌الملک معاصر بود و از صدوق توسط پدرش و از مفید و سید مرتضی و سید رضی بلاواسطه روایت کرده و نزد ایشان تلمذ نموده است. از آثارش: الکفایة فی العبادات، کتاب یوم و لیلة، کتاب الاعتقادات.

اعیان الشیعه ۴: ۱۵۱ / امل الآمل ۲: ۵۳ / الذریعه ۲: ۲۲۵، ۱۸: ۹۵، ۲۵: ۳۰۴ / رجال طوسی ۴۵۹ / روضات الجنات ۲: ۱۷۴ / ریحانة الادب ۲: ۲۳۷ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۵۹۸ / معالم العلما ۳۲ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۴.

## جعفر - حلّی

(م حدود ۶۸۵ هـ / ۱۲۸۶ م)

ابوالقاسم، جعفر بن محمد بن هبه‌الله حلّی، (نجم الدین، ابن نما). عالم امامی، فقیه. وی جدّ ابن نما جعفر بن محمد که او نیز لقب نجم الدین داشته، می باشد و از مشایخ علامه حلّی بوده است. از آثارش: اخذ الثأر فی احوال المختار، مثیرالأحزان که به مقتل ابن نما مشهور است.

اعیان الشیعه ۴: ۱۵۶ / امل الآمل ۱: ۵۴ / الذریعه ۱: ۳۶۹، ۱۹: ۳۴۹ / روضات الجنات ۲: ۱۷۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۷ / الکنی والالقاب ۱: ۴۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نما: ۳۵۸ / معجم المؤلفین ۳: ۱۵۰.

## جعفر - (ابن نما)

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

جعفر بن محمّد بن جعفر بن محمد ابن نما، حلّی، (نجم الدّین). عالم امامی، فاضل. نوهٔ جعفر بن محمد حلّی مؤلف کتاب «اخذ الثار فی احوال المختار» بوده است. از آثارش: منهج الشریعة فی فضائل وصی خاتم الشریعة[1].

امل الآمل ۲: ۵۶ / الذریعه ۲۳: ۱۹۲، ۱: ۳۶۹ / روضات الجنات ۲: ۱۷۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نما: ۳۵۸.

---

۱. از شهرهای ماوراءالنهر میان سمرقند و جیحون.

۱. در معجم المؤلفین این کتاب به جدّ وی جعفربن محمد بن هبه الله منسوب شده است. و در روضات الجنات و الذریعه به نام «منهج الشیعه فی فضائل وصی خاتم الشریعه» آمده است.

## جعفر ـ خطّی
(م ۱۰۲۸ هـ / ۱۶۱۹ م)

أبوالبحر، جعفر بن محمّد بن حسن خطی، بحرانی، عبدی، عدنانی. ادیب، شاعر. متولّد در بحرین، متوفی در فارس. در اصفهان با شیخ بهایی ملاقات کرد و مورد تحسین شیخ واقع شد.

الاعلام ۲: ۱۲۴ / اعیان الشیعه ۴: ۱۵۷ / امل الآمل ۲: ۵۴ / الذریعه ۹: ۲۹۹ / ریحانة الادب ۲: ۱۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۳ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۶.

## جعفر ـ شروقی
(۱۲۵۹ـ۱۳۰۹ هـ / ۱۸۴۳ـ۱۸۹۲ م)

جعفر بن محمد حسن بن موسی شروقی یا شرقی. فقیه، اصولی، ادیب، شاعر. متولّد، بزرگ شده، و متوفیٰ در نجف. از شاگردان آخوند خراسانی و محمد حسین کاظمینی و شیخ عبدالحسین طریحی بوده است. از آثارش: کتاب فی الفقه، کتاب فی اصول الفقه، دیوان شعر کبیر.

اعیان الشیعه ۴: ۱۷۳ / الذریعه ۹: ۵۱۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۰۴ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۸۲ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۶ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۰۳.

## جعفر ـ نقدی
(۱۳۰۳ـ۱۳۷۰ هـ / ۱۸۸۶ـ۱۹۵۰ م)

جعفر بن محمد بن عبدالله نقدی. عالم امامی، فقیه، اصولی، ادیب، شاعر. متولّد در عماره، بزرگ شده در همان جا، متوفی در نجف. از آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی و شیخ احمد کاشف الغطاءِ کسب علم نمود. از طرف استادش سید یزدی جهت نشر علوم دینی به عماره رفت و قضاوت این شهر و سپس بغداد به وی تفویض شد و به عضویت محکمهٔ شرعیهٔ مجلس تمیز جعفری درآمد. و در اواخر عمر از این مناصب کناره گرفت و به تألیف پرداخت. از آثارش: الانوار العلویة والاسرار المرتضویة، وسیلة النجاة فی شرح الباقیات الصالحات للعمری، الحجاب والسفور، دیوان شعر.

الذریعه ۲: ۶۳، ۴: ۴۵۵، ۱۰: ۷، ۹: ۱۲۱۹ / ریحانة الادب ۶:

۲۲۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۷ / معجم المؤلفین ۳: ۱۴۸.

## جعفر ـ (ابن حداد)
(م ۲۸۹ هـ[1] / ۹۰۱ م)

ابوالفضل، جعفر بن موسی ابن الحداد. نحوی، لغوی، ادیب. مرجع استفادهٔ ادیبان بوده است.

ریحانة الادب ۷: ۴۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۴.

## جعفر ـ قزوینی
(۱۲۵۳ـ۱۲۹۸ هـ[2] / ۱۸۳۷ـ۱۸۸۰ م)

ابوالهادی[3]، جعفر بن مهدی بن حسن حسینی، حلّی. عالم امامی، فقیه، ادیب، اصولی، شاعر. متولد و بزرگ شده در حلّه، متوفی در همان جا، مدفون در نجف. نزد پدرش و شیخ مرتضی انصاری و فاضل ایروانی تلمذ نمود. سید حیدر حلّی در دیوان خود مدح میرزا جعفر را بسیار گفته است. از آثارش: الاشراقات فی المنطق، التلویحات الغرویة فی الاصول، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۴: ۱۸۸ / الذریعه ۴: ۴۳۰، ۹: ۸۹۴ / ریحانة الادب ۴: ۴۴۸ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، قزوینی: ۲۸۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۵۱ / مکارم الآثار ۱۴۲۵.

## جعفر ـ همدانی
(م ۱۲۶۹ هـ / ۱۸۵۳ م)

میرزا جعفر همدانی، (بدیع الزمان ثانی، ریاض). ادیب، شاعر، خطاط. در سفارت انگلیس سمت منشیگری داشته است. نزد ابوالقاسم ذی الریاستین تلمذ نمود. در اواخر عمر به تهران رفت و همان جا درگذشت. از آثارش: دیوان فارسی غزلیات با مقدمه سید نصرالله تقوی چاپ شده، دیوان فارسی مدایح با مقدمه سید حسن مشکان طبسی چاپ شده، ریاض الادب.

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: ماه شعبان ۲۸۷ هـ.

۲. ریحانة الادب: یا ۱۲۹۷ هـ.

۳. معجم المؤلفین: یا ابوموسی.

اعیان الشیعه ٤: ۱۹۲ / الذریعه ۹: ۳۹۵، ۱۱: ۳۱۸، ۱۸: ۲۳۸، ۱٦: ٥۱ / رجال بامداد ٦: ٦٥ / ریحانة الادب ٦: ۳۷٦ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲٤۰ / فرهنگ سخنوران ۲٤٤ / لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۷ / معجم المؤلفین ۳: ۱٥۲.

## جلال ـ تُبّانی

(م ۷۹۳ هـ / ۱۳۹۱ م)

جلال بن احمد بن یوسف تبریزی. حنفی، فقیه، محدّث، اصولی، ادیب. منسوب به تبانه قاهره، متوفی در قاهره. ریاست مذهب حنفی وقت به وی منتهی می‌شده است. از آثارش: منظومة فی الفقه، شرح مختصر ایضاح ابن الحاجب، شرح المشارق.

الاعلام ۲: ۱۲۹ / روضات الجنات ۲: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، تبانی: ۲۹۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱٥۲.

**جلال دوانی** ← محمد بن اسعد

**جلال الدین دوانی** ← محمد بن اسعد دوانی

**جلال الدین رومی** ← محمد بن محمد مولوی

**جلال الدین سیوطی** ← عبدالرحمان بن ابوبکر سیوطی

**جلال الدین مولوی** ← محمد بن محمد مولوی

## جلالِ عَضُد

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

سید جلال‌الدین بن سیّد عضدالدّین یزدی، (جلال). شاعر. متولد در یزد. پدرش سید عضد از عمال اواخر عهد ایلخانی[1] و شاعر بود. جلال عَضُد با جلال شیروانی معاصر بود و پادشاهان و امرای شیراز از جمله امیر پیرحسین از سران خاندان چوپانی و امیر غیاث الدین کیخسرو و شاه شیخ ابواسحق اینجو را مداحی می کرده است. از آثارش: دیوان اشعار حدود ۱٦۰۰ بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۹۲٥ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۳ / الذریعه ۹: ۲۰۰ / ریحانة الادب ۱: ٤۱٥ / فرهنگ سخنوران ۱۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا، جلال: ۷۲.

۱. در بعضی روایات سید عضد وزیر امیر مبارزالدین قلمداد شده که صحت آن معلوم نیست.

## جمال الدین ـ واله

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

جمال‌الدین شیرازی، (واله، جمالا). ادیب، خطاط. شاگرد میرعماد قزوینی (م ۱۰۲٤ هـ) بوده است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۲٥٥ / ریحانة الادب ٦: ۲۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، واله: ۱۰۲.

## جمال‌الله ـ لامعی اکبرآبادی

(قرن دوازدهم هجری /هجدهم میلادی)

شیخ جمال‌الله لامعی اکبرآبادی. شاعر. متولد در هند. معاصر بهادرشاه. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۹۳۹ / ریحانة الادب ٥: ۱۱۹ / فرهنگ سخنوران ٤۹٦ / لغتنامهٔ دهخدا، لامعی: ۷٤.

## جمشید ـ کاشانی

(م ۸٤۱ هـ[1] / ۱٤۳۸ م)

جمشید بن مسعود بن محمود کاشانی، (غیاث‌الدّین). دانشمند در علوم ریاضی و نجوم. متولّد در کاشان، ساکن کاشان و اصفهان و سمرقند، متوفی در سمرقند. در این شهر مدّت هفت سال به همکاری با الغ بیک در ایجاد رصدخانه او پرداخت و قبل از پایان آن درگذشت. با محقق کرکی معاصر و علی بن حسن زواری از شاگردان او بود. تألیفات متعدد و بعضی اکتشافات در مسائل ریاضی و نجوم دارد. از آثارش: نزهة الحدائق فی کیفیة صنعة الآلة المسماة بطبق المناطق این آلت که جام جمشید نام دارد از اختراعات اوست، الابعاد و الاجرام، مفتاح الحساب ـ ط، زیج خاقانی کتابی است در تکمیل زیج ایلخانی که آن را در ۸۱٦ هـ برای شاهرخ میرزا تألیف نمود.

الاعلام ۲: ۱۳۲ / اعیان الشیعه ٤: ۲۱۹ / تاریخ ادبیات صفا ٤: ۱۰۳ / تاریخ کاشان ٥٥۲، ۱٤۰ / تاریخ نظم و نثر نفیسی ۲٦۸، ۷۷۹ / الذریعه ۱: ۷۲، ۲: ۲۱، ٤: ٤۲۸، ۲۱: ۳۳٦ / ریحانة الادب ٤: ۲٥٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن

۱. تاریخ وفات وی ۸۳۲ هـ، ۹۱۹ هـ و ۸۳۲ هـ نیز در کتب دیگر ذکر شده است.

نـهـم :۲٦ / لـغـتـنـامهٔ دهـخدا، غـيـاث الديـن : ۳۸٦ / معجم المؤلفين ۳: ۱۵۸ / منشأ الانشاء ۲۳۸.

## جمیل ـ سوزی
(م ۱۱۰۲هـ / ۱٦۹۰ م)

میر جمیل سوزی. شاعر. اصلاً از بخارا، متولّد در هندوستان. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ٤۷٦ / ریحانة الادب ۳: ۹۵ / صحف ابراهیم ۷۹ / فرهنگ سخنوران ۲۸۰.

## جناده ـ هروی
(م ۳۹۹ هـ / ۱۰۰۸ م)

ابو اُسامه، جنادة بن محمد بن حسین هروی. نحوی، لغوی، ادیب. از قبیله ازدی، متولّد در هرات، متوفی[1] در مصر. با حافظ عبدالغنی بن سعید مصری و ابوالحسن علی بن سلیمان قاری[2] نحوی انطاکی دوستی نزدیک داشت. استاد وی ابومنصور ازهری بود.

روضات الجنات ۱: ۲٤۲، ۲: ۲٤۷ / ریحانة الادب ٦: ۳٦۱ / لغتنامهٔ دهخدا، جناده: ۱۱۲.

## جنونی هروی
(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

جنونی هروی[3]، (ذوفنون). از شعرای هرات. منسوب به دربار امیر غیاث‌الدین سلطان حسین بن امیر فیروزشاه. به هجوگویی مایل بوده است. از آثارش: دیوان جنونی هروی.

الذریعه ۹: ۲۰۷ / ریحانة الادب ۱: ٤۳۲ / فرهنگ سخنوران ۱۳۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ذوفنون: ۱۷۳.

## جُنَید ـ شیرازی
(م ۷۹۱ هـ / ۱۳۸۹ م)

جنید بن فضل‌الله بن عبدالرحمان شیرازی، (صدرالدین). محدّث، شیخ‌الاسلام. متولّد و متوفی در شیراز. به مکه و شام مسافرت کرده است. از آثارش: نقاوة الاخبار من النقلة الأخیار احادیث پیغمبر (ص)، ذیل المعارف فی ترجمة العوارف.

ریحانة الادب ۱: ٤۳٤ / شدالازار ۳۳۹ / معجم المؤلفین ۳: ۱٦۲.

## جنید ـ بغدادی
(م ۲۹۷ هـ / ۹۱۰ م)

ابوالقاسم، جنید بن محمد بن جنید بغدادی، خزّاز، زجّاج، قواریری، (سیدالطائفه، قطب اعظم). از مشاهیر عرفا، متکلّم، و از مشایخ صوفیه. اصلاً از نهاوند، متولد، بزرگ شده و متوفی در بغداد. در عرفان شاگرد حارث محاسبی و محمد قصاب و دایی خودسری سقطی، و در فقه شاگرد سفیان ثوری و یا ابوثور ابراهیم بن خالد (استاد فقهی امام شافعی) بود. از آثارش: امثال القرآن المحبة، المقصد الی الله تعالی، معانی الهمم در فتاوی صوفیه.

الاعلام ۲: ۱۳۷ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۱۳۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٦۳۰، ۷۵۳ / تذکرة الاولیاء ۲: ۵ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۲۵۵ / رساله قشیریه ۵۱ / روضات الجنات ۲: ۲٤۷ / ریحانة الادب ۱: ٤۳۲ / شدالازار ۵۸۰ / طبقات الصوفیه ۱۹٦ / طبقات الکبری ۱: ۷۲ / فهرست ابن الندیم ۲۳۵ / فهرست مشترک ۲۰۵۰ / کشف المحجوب ۱٦۱ / لغتنامهٔ دهخدا، جنید: ۱۳۲ / معجم المؤلفین ۳: ۱٦۲ / نفحات الانس ۸۰.

## جواد ـ مجتهد
(م ۱۳۱۳ هـ / ۱۸۹۵ م)

حاج میرزا جواد بن میرزا احمد بن لطفعلی قراداغی، تبریزی. عالم امامی، مجتهد. متولد و متوفی در تبریز. از شاگردان سید حسین کوه کمری و برادر حاج میرزا باقر مجتهد بود. و پس از برادر ریاست مطلقهٔ علمیه با وی بود. در امور سیاسی نیز شرکت داشت و در تنفید حکم میرزای شیرازی در حرمت استعمال دخانیات فعال بود.

اعیان الشیعه ٤: ۲۵٤ / رجال بامداد ۱: ۲۹۵ / ریحانة الادب

---

۱. به دست حاکم مصر به دلیل نحوست وی در جریان کمبود آب نیل کشته شد.

۲. روضات الجنات: ابوعلی حسن بن سلیمان مقری.

۳. فرهنگ سخنوران: جنونی هروی و جنونی همدانی را یک تن و الذریعه دو تن نام برده اند.

۵: ۱۸۰.

## جواد ـ کاظمی

(م ۱۰۶۵ هـ / ۱۶۵۵ م)

جواد بن سعدبن جواد کاظمی، (فاضل جواد). عالم در فقه، اصول، تفسیر و ریاضی. متولد و بزرگ شده در کاظمین، متوفیٰ در بغداد. مدتی در اصفهان بود و نزد شیخ بهایی تلمذ نمود. از آثارش: غایة المأمول فی شرح زبدة الاصول للشیخ البهائی، شرح الدروس الشرعیه درفقه، شرح کبیر علی کتابه الخلاصة در حساب، مسالک الافهام فی شرح آیات الاحکام می باشد.

اعیان الشیعه ۴: ۲۷۱ / امل الآمل ۲: ۵۷ / الذریعه ۱: ۴۲، ۱۳: ۳۶۱، ۱۶: ۳۵۰، ۲۰: ۲۷۲ / روضات الجنات ۲: ۲۱۵ / ریحانة الادب ۴: ۲۸۰ / الکنی والالقاب ۳: ۹ / لغتنامهٔ دهخدا، فاضل: ۲۶ / معجم المؤلفین ۳: ۱۶۵.

## جواد ـ ملکی

(م ۱۳۴۳ هـ / ۱۹۲۵ م)

جواد بن شفیع ملکی، تبریزی. فقیه، صوفی. متولد در تبریز، متوفی در قم. در نجف نزد علمای وقت بخصوص ملاحسینقلی همدانی کسب علم کرد. از آثارش: اسرارالصلاة، السیر والسلوک.

اعیان الشیعه ۴: ۲۵۴ / الذریعه ۲: ۴۷ / ریحانة الادب ۵: ۳۹۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۳۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۶۶.

## جواد ـ زنجانی

(۱۲۶۳ـ۱۳۲۵ هـ / ۱۸۴۷ـ۱۹۰۷ م)

جواد بن محرم علی بن قاسم طاری، زنجانی. عالم امامی، فقیه، اصولی، متکلّم، نحوی. متولّد در زنجان، متوفی در همان جا. در جوانی به قزوین و سپس به عتبات عالیات رفته و در حوزه درس حاج سید حسین کوه کمری و فاضل ایروانی و حاج محمد حسن شیرازی کسب علم کرد، پس از تحصیل به زنجان باز گشت و در همان جا به تألیف و تدریس پرداخت. از آثارش: ربیع المجتهدین، تکمیل الایمان فی اثبات وجود صاحب الزمان ـ ط، حاشیه علی القوانین، الاصول الجعفریة ـ ط در عقاید به فارسی.

اعیان الشیعه ۴: ۲۷۹ / الذریعه ۱: ۴۴۳، ۲: ۱۷۹، ۴: ۴۱۸، ۸: ۲۸۵ / ریحانة الادب ۲: ۳۸۵ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۳۹ / معجم المؤلفین ۳: ۱۶۷ / مکارم الآثار ۵: ۱۷۱۷.

## جواد ـ شقْرایی

(۱۱۶۴ـ۱۲۲۶ هـ / ۱۷۵۱ـ۱۸۱۱ م)

جواد بن محمد بن حیدر حسنی، حسینی، عاملی، غروی، (صاحب مفتاح الکرامه). عالم امامی، فقیه، اصولی. متولد در قریه شقراءِ از قرای جبل عامل، متوفی در نجف. نزد سید مهدی بحرالعلوم و بهبهانی تلمذ نمود، خود نیز درس میداد و صاحب جواهر ازجمله شاگردان وی بود. از آثارش: مفتاح الکرامه ـ ط، در شرح قواعد علاّمه، شرح طهارة الوافی، رساله فی علم التجوید، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۴: ۲۸۸ / الذریعه ۲: ۱۱۳، ۳: ۳۶۶، ۶: ۹۳، ۲۳: ۱۱ / روضات الجنات ۲: ۲۱۶ / ریحانة الادب ۳: ۳۹۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۸۶ / معجم المؤلفین ۳: ۱۶۸ / مکارم الآثار ۳: ۸۲۹.

## جواد ـ سیاهپوش

(م ۱۲۴۷ هـ / ۱۸۳۱ م)

جواد بن محمد بن احمد حسنی، حسینی، بغدادی، نجفی. عالم، ادیب، شاعر، صوفی. از آثارش: معراج الاسرار در تصوف، دوحة الأنوار فی الرائق من الاشعار فی عدة اجزاءِ.

الاعلام ۶: ۳۰۲ / اعیان الشیعه ۴: ۲۸۰ / الذریعه ۹: ۲۰۸، ۸: ۲۷۳، ۲۱: ۲۲۸ / ریحانة الادب ۳: ۱۰۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۸۹ / معجم المؤلفین ۳: ۱۶۸ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۱۹.

## جواد ـ نوری

(م ۱۳۳۳ هـ / ۱۹۱۵ م)

جواد بن محمد علی نوری. فقیه امامی، مجتهد، اصولی. ساکن و متوفی در اصفهان. نزد سید محمد شهشهانی کسب علم کرد و در اصفهان ریاست مذهبی وقت به وی منتهی می شد. وی پدر فاضل نوری است. از آثارش: کتاب فی الاصول، کتاب فی الفقه الاستدلالی، رسالة فقهیة.

ریحانة الادب ۶: ۲۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، نوری: ۸۷۹

/ معجم المؤلفین ۱۳: ۳۷۹.

## جوهره ـ بنت الدوامی
(م ۶۰۴ هـ / ۱۲۰۷ م)

جوهره دختر هبة‌الله‌بن حسن بن علی دوامی، بغدادی. عالم ، متبحر در ادبیات و وعظ. از شیخ ابوالنجیب حدیث استماع نمود.

ریحانة الادب ۸: ۳۶۲.

## جهانشاه ـ قراقویونلو
(۸۴۱_۸۷۲ هـ / ۱۴۳۷_۱۴۶۷ م)

جهانشاه بن قرایوسف قراقویونلو، (حقیقی، مظفرالدین ، ابوالمظفر). پادشاه مقتدری بود که به دو زبان ترکی و فارسی شعر نیز می گفت. و در ۸۳۹ هـ در آذربایجان بر تخت نشست و در ۸۷۲ هـ پس از ۳۲ سال پادشاهی در آذربایجان و عراقین و کرمان و سواحل دریای عمان کشته شد و در تبریز مدفون گردید. به دانش و هنر و آبادانی علاقه‌مند بود. از آثارش: دیوان شعر به فارسی و ترکی. نسخه‌ای از آن در کتابخانه موزهٔ بریتانیا موجود است.

اعیان الشیعه ۴: ۲۴۹ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۳۴ / تاریخ نظم و نثر ۷۹۴ / الذریعه ۹: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۲: ۵۵ / فرهنگ سخنوران ۱۶۹.

## جهانگیر ـ ناظم الملک
(۱۲۷۵_۱۳۵۲ هـ / ۱۸۵۸_۱۹۳۳ م)

سید میرزا جهانگیرخان بن محب علی حسینی، مرندی، (ضیایی، ضیاءِ). از فضلای درباری ایران، شاعر. مدتی سفیر در بغداد و مدتی نیز سرکنسول ایران در انگلستان بود. در اول ماه رجب در قم درگذشت. از آثارش: تفسیر سورة‌العصر، ترجمه فارسی خطب نهج البلاغة ـ ط، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۴: ۲۴۹ / الذریعه ۴: ۳۳۸، ۹: ۶۳۳، ۱۲: ۲۷۳ / رجال بامداد ۵: ۵۶ / ریحانة الادب ۶: ۱۲۳ / فرهنگ سخنوران ۳۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ناظم: ۱۸۵ / مکارم الآثار ۶: ۲۰۹۴.

# ح

## حاتم - طائی
(م ٤٦ ق. هـ / ٥٧٨ م)

ابوعَدِیّ، حاتم بن عبدالله بن سعد طائی، قحطانی. شاعر، سخاوتمند شهیر. متولد در نجد، متوفی در عوارض از شهرهای طیی‌ء. از رؤسای قبیله بنی طی از قبایل عرب دوران جاهلیت و در سخاوت و بخشندگی ضرب‌المثل و نمونه بود. در شام ازدواج کرد و قبل از بعثت پیامبر در گذشت. از آثارش: دیوان - ط.

الاعلام ٢: ١٥١ / تاریخ التراث: ٢ / ٢: ١٧٦ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٢٤٧ / ریحانة الادب ٧: ٢٠١ / الکنی والالقاب ١: ٨٥ / لغتنامهٔ دهخدا، حاتم: ٣ / معجم المؤلفین ٣: ١٧٣.

## حاتِم - أَصَمّ
(م ٢٣٧ هـ / ٨٥١ م)

ابوعبدالرحمان، حاتم بن عنوان أصمّ. عارف، زاهد. متولّد در بلخ، متوفیٰ در واشجرد از نواحی بلخ. به بغداد نیز سفر کرد. با شفیق بلخی معاصر و با احمد حنبل صحبت داشته است. از وی سخنان بسیاری در باب زهد و عرفان منقول شده، احمد بن خضرویه از شاگردان وی بوده است.

الاعلام ٢: ١٥١ / تاریخ التراث ١ / ب ٤: ١١٢ / تذکرة الاولیاء ١: ٢٤٤ / حلیة الاولیاءِ ٨: ٧٣ / رساله قشیریه ٤٢ / روضات الجنات ٣: ٤ / ریحانة الادب ١: ١٤٣ / کشف المحجوب ١٤٢ / الکنی والالقاب ٢: ٤٠ / لغتنامهٔ دهخدا، حاتم: ٧ / نفحات الانس ٦٤.

حاجی خلیفه← عبدالله بن حاجی خلیفه

## حارث - مُحاسبی
(م ٢٤٣ هـ / ٨٥٧ م)

ابوعبدالله، حارث بن أسد محاسبی. صوفی، فقیه، متکلم، محدّث. متولّد در بصره، متوفیٰ در بغداد. از یزید بن هارون استماع حدیث نموده و ابوالعباس بن مسروق طوسی از او روایت کرده است. وی استاد اکثر رجال آن زمان بغداد بود. از آثارش: آداب‌النفوس - خ، شرح‌المعرفة، البعث‌والنشور - خ.

الاعلام ٢: ١٥٣ / تذکرة الاولیاء ١: ٢٢٥ / تاریخ التراث ١ / ب ٤: ١١٣ / حلیة الاولیاءِ ١٠: ٧٣ / رساله قشیریه ٣٣ / روضات الجنات ٣: ١٢ / ریحانة الادب ٥: ٢٢٢ / شدالازار ٤٣ / طبقات الصوفیه ٨٩ / فهرست ابن الندیم ٢٣٦ / کشف المحجوب ١٣٤ / لغتنامهٔ دهخدا، حارث: ٤٥ / معجم المؤلفین ٣: ١٧٤ / نفحات الانس ٥٠.

## حارث - (ابن حِلِّزَه)
(م ٥٠ ق. هـ / ٥٧٠ م)

ابوعبیده، حارث بن حلزة بن مکروه یشکری، وائلی. شاعر دوران جاهلیت، از اصحاب معلقات سبعه[1]. متولّد در عراق. از آثارش: دیوان شعر،

---

١. اصحاب معلقات سبعه: نام هفت تن از شعرای زمان جاهلیت که ←

قصیدهٔ همزویه - ط، این همان قصیدهٔ معروف بود که بر در کعبه آویزان شد.

الاعلام م۲: ۱۵۵ / تاریخ التراث ۲ / بخش ۲: ۳۸ / ریحانة الادب ۶: ۳۹۵ / لغتنامه دهخدا «حارث» ۵۳ / معجم المؤلفین ۳: ۱۷۵.

## حارث - اعور

(م ۶۵ هـ / ۶۸۴ م)

حارث بن عبدالله همدانی. از تابعین و از علمای ایشان، در علم فرایض متبحر بود و اصول آن علم را از حضرت امیرالمؤمنین (ع) فرا گرفت. علاقهٔ زیادی به آن حضرت داشت و در راه تشیع رنجهای بسیاری از مخالفین دید. وی به قبیلهٔ همدان از قبایل عرب منسوب است.

اعیان الشیعه ۴: ۳۰۱ / رجال طوسی ۳۸، ۶۷ / رجال کشی ۶۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۵ / الکنی والالقاب ۲: ۱۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حارث: ۶۵.

## حارث - (ابوفِراس حَمْدانی)

(۳۲۰-۳۵۷ هـ / ۹۳۲-۹۸۶ م)

ابوفراس، حارث بن ابی‌العَلاءِ سعید بن حمدان تغلبی. شاعر، ادیب. متولّد در منبیج، زیر نظر سیف‌الدوله پسرعمویش که امیر حلب بود تربیت یافت و در ۳۳۶ هـ به حکومت منبیج و بعد به حکومت حرّان و در ۳۵۵ هـ به حکومت حمص برگزیده شد و پس از مرگ سیف‌الدوله در نبرد با پسر و جانشین وی ابوالمعالی شکست خورد و کشته شد. شهرت او به سبب اشعارش (بخصوص اشعاری که در اسارت سروده) و همچنین خصایل شخصی او (یعنی جوانمردی و شجاعت) بود. اندکی پس از مرگ ابوفراس، استاد و دوست او ابن خالَویه نحوی دیوان او را همراه با شرحی تدوین کرد. نویسندگانی چون محسن امیر و فؤاد أفرام بستانی دربارهٔ ابوفراس و زندگیش کتابهایی نوشته‌اند. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۲: ۱۵۶ / اعیان الشیعه ۴: ۳۰۷ / امل الآمل ۲: ۵۹ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۱۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۸۵ / الذریعه ۷: ۱۱۴، ۹: ۴۷ / روضات الجنات ۳: ۱۵ / ریحانة الادب ۷: ۲۳۱ / الکنی والالقاب ۱: ۱۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوفراس: ۷۱۲ / معجم المؤلفین ۳: ۱۷۵.

## حارث - اَکْفانی

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ابونصر، حارث بن نعمان‌بن سالم بزاز. محدث اهل سنت. سعید بن مسیب و احمدبن حنبل (متوفی ۲۴۱ هـ) از وی روایت کرده‌اند.

اعیان الشیعه ۴: ۳۷۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۶ / الکنی والالقاب ۲: ۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حارث: ۷۹.

## حازم - قَرْطاجَنّی

(۶۰۸-۶۸۴ هـ / ۱۲۱۱-۱۲۸۵ م)

ابوالحسن، حازم بن محمدبن حسن قَرطاجَنی، (هنی الدین). ادیب، شاعر. متولّد در قرطاجنه (در شرق اندلس) متوفی در تونس. از آثارش: سراج البلغاءِ، القوافی، القصیدة المیمیة.

الاعلام ۲: ۱۶۳ / روضات الجنات ۳: ۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حازم: ۹۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۷۷.

**حافظ ابرو** ← لطف‌الله بن عبدالله هروی

## حافظ حلوایی

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

حافظ حلوایی. از شعرای زمان شاهرخ میرزای تیموری (متوفی ۸۵۰ هـ). ساکن هرات. غزل را نیکو می‌سرود.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰۵ / الذریعه ۹: ۲۲۱ / ریحانة الادب ۲: ۱۰ / فرهنگ سخنوران ۱۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حافظ: ۱۱۱.

**حافظ شیرازی** ← محمدبن محمد

## حافظ غلام محمد - آزاد

(م ۱۲۰۹ هـ / ۱۷۹۴ م)

حافظ غلام محمد سودهره‌ئی، (آزاد). از شعرای

---

← هرکدام قصیده‌ای غرّا گفته و به رسم معمول وقت از درکعبه آویخته بودند، و پس از نزول قرآن مجید از ترس رسوایی قصاید، خود یا اطرافیانشان آنها را پنهانی بردند.

لاهور هند. در شاهجهان آباد تحصیل نمود پس به دهلی رفت و از میرشمس الدین نظم و نثر فارسی و از محمّد عارف خط نسخ و نستعلیق را آموخت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۶ / ریحانة الادب ۱: ۴۸ / فرهنگ سخنوران ۵ / لغتنامهٔ دهخدا، آزاد: ۸۲ / مکارم الآثار ۲: ۳۵۷.

## حافظی
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

حافظی. فقیه، شاعر عهد شاه‌طهماسب صفوی (۹۳۰ - ۹۸۴ هـ). از آثارش: التحفة الطهماسبية منظومه‌ای است دویست بیتی فارسی در اصول دین که به امر شاه طهماسب نوشت.

اعیان الشیعه ٤: ۳۸۰ / الذریعه ۳: ٤٥۰ / ریحانة الادب ۲: ۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حافظی: ۱۳۶.

## حامد ـ کرمانی
(م ٦۳٤ هـ / ۱۲۳٦ م)

اوحدالدین حامد بن ابوالفخر حسین کرمانی. شاعر، عارف. از مریدان شیخ رکن الدین سجاسی بوده و با محیی الدین ابن العربی و شمس الدین تبریزی معاشرت داشته است. فخرالدین عراقی و اوحدی مراغی و سیدحسینی از شاگردان وی بوده‌اند. در سال ٦۳۲ هـ به پیشوایی صوفیان بغداد در رباط مرزبانیه منصوب شد. وی بیشتر عمر خود را به سفر گذرانید. در شعر فارسی به مسلک عرفا بسیار توانا بود. از آثارش: دیوان اشعار اوحدالدین کرمانی رباعیات وی در تصوف معروف است و تعدادی از آنها به نام عمر خیام معروف شده است، مثنوی مصباح الارواح شامل ۱۱۸۰ بیت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۷۳ / جشن نامه ٤۳ / الذریعه ۹: ۲۲۸ / ریحانة الادب ۱: ۲۰۱ / شدالازار ۳۱۰ / فرائد غیاثی ۱: ٥۱٤ / فرهنگ سخنوران ۷۰ / فهرست مشترک ۱٥۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، اوحدی: ٤۷۹ / نزهة المجالس ۱۰۷، ۱۱۱.

## حامد ـ عِمادی
(۱۱۰۳-۱۱۷۱ هـ / ۱٦۹۲-۱۷٥۸ م)

حامد بن علی بن ابراهیم عمادی، دمشقی. حنفی، فقیه، ادیب، شاعر. متولد در دمشق متوفیٰ در همان جا. مدت ۳٤ سال مفتی حنفیه در دمشق بود. از آثارش: الفتاوی دو جلد، التفضیل بین التفسیر والتأویل، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۱٦٦ / ریحانة الادب ٤: ۲۰٤ / لغتنامهٔ دهخدا، حامد: ۱۷۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۸۰.

## حامد حسین ـ لکهنویی
(۱۲٤٦-۱۳۰٦ هـ / ۱۸۳۰-۱۸۸۸ م)

حامد حسین بن محمد قلی بن محمد حسین موسوی، نیشابوری، کنتوری، هندی، لکهنوئی. عالم امامی، متکلّم، فقیه، ادیب. متولّد، بزرگ شده و متوفی در لکهنو از شهرهای هند، در همان جا و در حسینیه خودش مدفون شد. تألیفات بسیاری و به قولی تا دویست تألیف دارد. از آثارش: عبقات الانوار، اسفار الانوار عن وقایع افضل الاسفار، افحام اهل یمن فی رد ازالة العین.

اعیان الشیعه ٤: ۳۸۱ / الذریعه ۲: ۳۱، ۱۸: ۱۲٦، ۱۰: ۲۳، ۱٥: ۲۱٤ / ریحانة الادب ۳: ۳۷۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳٤۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حامد: ۱٦۹ / معجم المؤلفین ۳: ۱۷۸.

## حبیب ـ (ابوتمّام)
(۱۸۸-۲۳۱ هـ / ۸۰٤-۸٤٦ م)

ابوتمام، حبیب بن أوس بن حارث طائی، عاملی. شاعر، ادیب. متولّد و متوفی در شهر جاسم (میان دمشق و طبریّه). در عهد معتصم خلیفه عباسی مقدّم شعرای وقت بود. علامهٔ حلّی و شیخ حرّ عاملی و نجاشی او را ستوده‌اند. حدود چهارده هزار ارجوزهٔ عربی در حفظ داشته است. نویسندگانی چون محمد صولی و محمد علی زاهدی گیلانی و یوسف بدیعی دربارهٔ ابوتمام و زندگیش کتابهایی نوشته‌اند. از آثارش: فحول الشعراءِ ـ خ، دیوان الحماسة ـ ط، مختار أشعار القبائل.

الاعلام ۲: ۱۷۰ / اعیان الشیعه ٤: ۳۸۹ / امل الآمل ۱: ٥۰ / تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۱۲۱ / التدوین ۲: ۲۸٥ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۱٥ / الذریعه ۱: ۳۱٤، ۷: ۸٦، ۹: ۳۸، ۱٦: ۱۲٤ / رجال نجاشی ۱۰۳ / روضات الجنات ۳: ۷ / ریحانة الادب ۷: ٤٥ / فهرست ابن الندیم ۱۹۰ / الکنی والالقاب ۱: ۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حبیب: ۲۳۲

/ معجم المؤلفین ۳: ۱۸۳.

## حبیب الله ـ ترشیزی
(زنده در ۱۳۲۰ هـ / ۱۹۰۲)

حبیب الله بن شیخ الحکماءِ شیخ محمد حسین مشهدی، (حکیم باشی). طبیب. از آثارش: کتاب الاربعونیات.

الذریعه ۱: ۴۳۶ / ریحانة الادب ۲: ۵۶ / لغتنامه دهخدا، حبیب: ۲۵۰.

## حبیب الله ـ میرزاجان
(م ۹۹۴ هـ / ۱۵۸۶ م)

حبیب الله بن عبدالله دهلوی، علوی، (شمس الدین، ملا میرزاجان باغ نوی شیرازی). فقیه حنفی، متکلم، شاعر، محقق. اصلاً از شیراز. با جلال دوانی معاصر و از شاگردان وی بوده است. از آثارش: أنموذج الفنون، حاشیة علی شرح حکمة العین، حاشیة علی شرح قطب الدین الرازی لمطالع الانوار فی المنطق، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۱۷۲ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۰۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۸۹ / الذریعه ۶: ۱۰، ۹: ۷۱۵ / روضات الجنات ۳: ۱۲ / ریحانة الادب ۶: ۶۳ / الکنی والالقاب ۳: ۲۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حبیب: ۲۵۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۸۸.

## حبیب الله ـ ساوجی
(۱۲۶۲ـ ۱۳۴۰ هـ / ۱۸۴۶ـ۱۹۲۲ م)

حبیب الله بن علی مدد بن رمضان ساوجی، کاشانی. عالم امامی، عابد، عارف، شاعر. متولد در کاشان، ساکن تهران و سپس عراق، متوفیٰ در همان جا در ۲۳ جمادی الثانی. نزد حاج سید حسین و شیخ محمد اصفهانی و میرزا ابوالقاسم کلانتری تهرانی کسب علم نمود. از آثارش: منقذ المنافع فی شرح المختصر النافع در ۱۲ جلد، لباب الألقاب فی القاب الأطیاب، توضیح البیان فی تسهیل الأوزان، دیوان کاشانی.

احسن التواریخ ۲۵۸ / اعیان الشیعه ٤: ۵۵۹ / الذریعه ٤: ۱۸۳، ۷: ۲۷۱، ۸: ۹۸، ۱۱: ۶۷، ۹: ۹۸۷ / ریحانة الادب ۵: ۱۸ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حبیب: ۲۵۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۸۷.

## حبیب الله ـ قاآنی
(۱۲۲۳ـ۱۲۷۰ هـ / ۱۸۰۸ـ۱۸۵۳ م)

میرزا حبیب الله بن میرزا محمد علی گلشن، (قاآنی، حسان العجم). شاعر، حکیم. اصلاً از طایفه زنگنه کرمانشاه، متولد در شیراز، متوفی در تهران. در جوانی به خراسان رفت و در مشهد مقدّس به تحصیل علم پرداخت پس به تهران رفت و با آشکار شدن هنر وی در شاعری و سخنوری به دربار راه یافت و از سوی فتحعلیشاه (مجتهد الشعراءِ) و از طرف محمد شاه(حسان العجم) لقب گرفت. از آثارش: دیوان اشعار ۱۷۰۰۰ بیت در مدح پیغمبر اکرم(ص)، ائمه، شاهان و شاهزادگان، پریشان نامه در مقام معارضه با گلستان سعدی.

اعیان الشیعه ٤: ۵۶۱ / الذریعه ۳: ۱۹۷، ۹: ۹۵۶، ۱۸: ۲۲۱ / رجال بامداد ۱: ۳۰۷، ۲: ۳۰۳، ۶: ۲۲۳ / ریحانة الادب ٤: ۳۸۷ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۹٤ / فرهنگ سخنوران ٤۶۰ / فهرست مشترک ۸: ۱۲۹۲ / الکنی والالقاب ۳: ٤٤ / لغتنامهٔ دهخدا، قاآنی: ۲ / مکارم الآثار ۶: ۱۹٤۹، ۳: ۷٤۵.

## حبیب الله ـ رشتی
(۱۲۳٤ـ۱۳۱۲ هـ / ۱۸۱۹ـ۱۸۹٤ م)

حبیب الله بن محمّد علیخان بن اسماعیل گیلانی، رشتی. فقیه امامی، محقق، مدرس. متولّد در رشت، متوفیٰ در نجف. نزد شیخ مرتضی انصاری تلمذ نمود. بعد از سید حسین کوه کمری ریاست تدریس و بحث در نجف به او منتهی گشت. از آثارش: بدائع الاصول ـ ط، الاجارة ـ ط، الغصب ـ ط.

الاعلام ۲: ۱۷۲ / اعیان الشیعه ٤: ۵۵۹ / الذریعه ۱: ۱۲۲، ۳: ۶۳، ٤: ۲۰۳، ۱۷: ۱٤۱، ۲۵: ۱٤۲ / ریحانة الادب ۲: ۳۰۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حبیب: ۲۵۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۸۸.

## حبیبه ـ (ام عبدالرحمان)
(م ۷۳۳ هـ / ۱۳۳۲ م)

حبیبه، ام عبدالرحمان بن محمد. از محدثین قرن هشتم هجری و از مشایخ اجازهٔ صلاح الدین صفدی بوده است.

ریحانة الادب ۸: ۳۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۹۴.

**حر عاملی** ← احمد بن حسن بن علی

**حر عاملی** ← محمد بن حسن بن علی

## حَسّان - (ابن ثابِت)

**(م ۵۴ هـ / ۶۷۴ م)**

ابوالولید [1]، حَسّان بن ثابِت بن منذر خزرجی، اَنصاری، (شاعر النبی). شاعر و از اصحاب حضرت رسالت (ص). مدایح بسیاری دربارهٔ آن حضرت و همچنین در هجو دشمنان وی سروده است ولی در زمان حضرت علی (ع) مردم را به نصرت معاویه دعوت می نموده و اشعاری در این باره سروده است. وی هر دو دورهٔ جاهلیت واسلام را درک کرد و در ۱۲۰ سالگی در مدینه در گذشت دربارهٔ او و زندگیش خلدون کنانی و فؤاد بستانی و دیگران کتبی نوشته‌اند. از آثارش: **دیوان شعر - ط.**

الاعلام ۲: ۱۸۸ / اعیان الشیعه ٤: ۶۲۱ / تاریخ التراث ۲ / ب ۲: ۳۱۱-۳۱۶ / الذریعه ۹: ۲۳۷ / روضات الجنات ۳: ۲۰ / ریحانة الادب ۲: ۴۳ / شدالازار ۲۰۱ و ۴۳۶ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسان: ۵۳۹ / معجم المؤلفین ۳: ۱۹۱.

## حسان - (ابن أَبی عَبْدَة)

**(م پیش از ۳۲۰ هـ / ۹۳۲ م)**

ابوعبده، حسان بن مالک بن ابی عبده اندلسی. ادیب، لغوی. متولّد در اندلس. وزیر مستظهربالله عبدالرحمان بن هشام بوده است. از آثارش: **کتاب ربیعة و عقیل.**

الاعلام ۲: ۱۹۰ / تاریخ التراث / ب ۵ج: ۸۲ / روضات الجنات ۳: ۲۴ / ریحانة الادب ۷: ۱۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسان: ۵۴۴ / معجم المجؤلفین ۳: ۱۹۲.

**حسان العجم** ← ابراهیم بن علی خاقانی

## ابوالحسن - آگهی

**(م ۱۳۰۵ هـ / ۱۸۸۷ م)**

ابوالحسن آگهی. شاعر. متولّد در یزد. از آثارش: **دیوان آگهی یزدی.**

الذریعه ۹: ۱۲ / ریحانة الادب ۱: ۵۹ / فرهنگ سخنوران ۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، آگهی: ۱۵۲.

## حسن - (ابن زولاق)

**(۳۰۶-۳۸۶ هـ / ۹۱۹-۹۹۶ م)**

ابو محمد، حسن بن ابراهیم لیثی. مورّخ مصری، مؤلف کتابهای متعدد در شرح احوال و تاریخ و جغرافیای محلی دربارهٔ مصر در زمان اخشیدیان و اوایل عهد فاطمیان. متولّد و ساکن مصر. از آثارش: **خطط مصر - خ، أخبار قضاة مصر - ط، مختصر تاریخ مصر - خ.**

الاعلام ۲: ۱۹۱ / اعیان الشیعه ٤: ۶۲۵ / تاریخ التراث ۱ / ۲: ۲۴۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۱۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۴۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۱ / معجم المؤلفین ۳: ۱۹۴.

## حسن - (ابن بُرهُون)

**(۴۳۳-۵۲۸ هـ / ۱۰۴۱-۱۱۳۳ م)**

أبوعلی، حسن بن ابراهیم بن علی فارقی. فقیه شافعی. متولّد در میافارقین، متوفی در واسط. در مولد خود کسب علم نمود پس به بغداد رفت و از شیخ ابوالحسن شیرازی و شیخ ابونصربن صباغ اخذ علم نمود. مدّتی در واسط قضاوت می کرد. از آثارش: **الفوائد علی المهذب للشیرازی - خ، الفتاوی.**

الاعلام ۲: ۱۹۲ / روضات الجنات ۳: ۸۴ / ریحانة الادب ٤: ۲۷۳ / الکنی والالقاب ۳: ۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۰ / معجم المؤلفین ۳: ۱۹۵.

## حسن - جَبَرتی

**(۱۱۱۰-۱۱۸۸ هـ / ۱۶۹۸-۱۷۷۴ م)**

ابوتهانی، حسن بن ابراهیم بن زیلعی، جبرتی، عقیلی. حنفی، فقیه، عالم ریاضی. در ده سالگی قرآن را حفظ کرد. از آثارش: **رفع الاشکال - خ، حقائق الدقائق، الدر الثمین فی علم الموازین.**

---

۱. یا ابوالحسان یا ابوعبدالرحمان.

الاعلام ۲: ۱۹۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، جبرتی: ۱۹۴ / معجم المؤلفین ۳: ۱۹۳.

## حسن - إِصْطَخْری
(۲۴۴_۳۲۸ هـ / ۸۵۸_۹۴۰ م)

ابوسعید، حسن بن احمد بن یزید اصطخری. فقیه شافعی، قاضی قُم، و مدتی نیز از طرف مقتدر به قضاوت سجستان منصوب شد. از آثارش: الفرائض الکبیر، أدب القضاءِ، الشروط والوثائق والمحاضر والسجلات.

الاعلام ۲: ۱۹۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۴۲ / فهرست ابن الندیم ۲۶۷ / الکنی والالقاب ۲: ۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۰۴.

## حسن - (ابن حائک هَمدانی)
(م ۳۳۴ هـ / ۹۴۵ م)

ابومحمد، حسن بن احمد بن یعقوب همدانی، یمنی، (ابن حائک، نسّابه، ابن ذی دُمینه). مورّخ، نسب شناس، متبحر در علم افلاک و فلسفه، ادیب، شاعر. متولّد در یمن، متوفّی در همان جا و در حالی که زندانی بود. به شهرهای زیادی سفر کرد و از محضر درس ثعلب نحوی بهره جست. از آثارش: صفة جزیرةالعرب - ط، الجوهرتین - خ، الإکلیل - خ، دیوان شعر در ۶ جلد.

الاعلام ۲: ۱۹۲ / اعیان الشیعه ۵: ۱۷ / تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۲۶۹ / الذریعه ۲: ۲۷۰، ۹: ۲۳۹، ۱٤: ۱۱ / روضات الجنات ۳: ۹۱ / ریحانة الادب ۷: ٤۵۷ / الکنی والالقاب ۱: ۲۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲۰٤.

## حسن - (ابوعلی فارسی)
(۲۸۸_۳۷۷ هـ / ۸۴۳-۹۸۷ م)

ابوعلی، حسن بن أحمد بن عبدالغفار فارسی. معتزلی، نحوی نامی، ادیب، متبحر در فنون زبان عربی و قرائت. متولّد در فسا از پدری ایرانی و مادری عرب، متوفّی در بغداد. ابوعلی در سال ۳۰۷ هـ جهت تحصیل علم به بغداد رفت و در محضر درس زجّاج، ابن دُرَید، ابن سرّاج و ابن مجاهد و مَبرمان کسب علم نمود. پس از سی سال زندگی در بغداد، به موصل رفت و در آن جا با ابن جنّی شاگرد وفادار خود آشنا شد و با او به سفر رفت و در حلب به دربار سیف‌الدوله حمدانی راه یافت. پس به دعوت عضدالدوله دیلمی راهی شیراز شد و مدت بیست سال در این شهر اقامت گزید و خود عضدالدوله نیز در نحو شاگرد او شد. از آثارش: الحجة - خ الایضاح، التکلمة این سه کتاب را در شیراز نوشت و به امیر عضدالدوله تقدیم کرد، الجواهر النحو - خ، المسائل الشیرازیه - خ.

الاعلام ۲: ۱۹۳ / اعیان الشیعه ۵: ۷ / تاریخ التراث ۸: ۱۸۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۷۸ / الذریعه ۲: ۲۳۵، ۷: ۶۲، ۱٤: ۲۶۷، ۲۰: ۳۵٤ / روضات الجنات ۳: ۷۶ / ریحانة الادب ٤: ۲۶۶ / شدالازار ٤۰۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۸۳ / فهرست ابن الندیم ۶۹ / الکنی والالقاب ۳: ۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعلی: ۶۷۵ / معجم المؤلفین ۳: ۲۰۰.

## حسن - عنصری
(۳۵۰_٤۳۱ هـ / ۹۶۱_ ۱۰۳۹ م)

ابوالقاسم، حسن بن احمد عنصری، بلخی. سخنور نامی، شاعر. متولّد در بلخ، متوفّی در غزنه. به وسیله امیر نصربن ناصرالدین به خدمت سلطان محمود رسید و نزد وی تقرب بسیار یافت و در شمار ندماءِ سلطان در آمد و ملک الشعرای دربار او شد. وی مردی بزرگ منش و بلند همّت بود و در مداحی‌های خود هیچگاه از اصول اخلاقی تخلف نورزید. از آثارش: دیوان شعر سه هزار بیت، منظومه‌های شاد بهر و عین الحیوة، وامق و عذرا، سرخ بت و خنک بت.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۵۵۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۸ / الذریعه ۹: ۷۷۳، ۲۵: ۲٤ / ریحانة الادب ٤: ۲۱۵ / فرهنگ سخنوران ٤۰۹ / الکنی والالقاب ۲: ٤۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، عنصری: ۳۹۵ / نزهة المجالس ۸۶ و ۵۰٤.

## حسن - (ابن حکّینا)
(م ۵۲۸ هـ / ۱۱۳٤ م)

ابومحمد، حسن بن احمد بن محمد. شاعر. متولّد، ساکن و متوفی در بغداد.

الاعلام ۲: ۱۹۵ / ریحانة الادب ۷: ٤٤۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۲.

## حسن - (ابوالعلاء همدانی)

(۴۸۸-۵۶۹ هـ / ۱۰۹۵-۱۱۷۳ م)

ابوالعلاء، حسن بن احمد عطار، (ضیاءالدین). محدّث، حافظ، قاری، نحوی، لغوی، زاهد. متولّد در ۱۴ ذی الحجه در همدان، متوفّی در ۱۴ جمادی‌الاول در بغداد. فنون قرآن را در بغداد از حسین دبّاس، و در واسط و اصفهان از ابوعلی حداد و ابوالقاسم بن بیان فرا گرفت. درخراسان از ابوعبدالله قراوی حدیث استماع کرد و تعداد زیادی نیز از او حدیث فرا گرفتند. از آثارش: زادالمسیر [1] در تفسیر، الوقف والابتداءِ در قرائت،معرفةالقراءة.

الاعلام ۲: ۱۹۵ / اعیان الشیعه ۴: ۶۳۴ / امل الآمل ۲: ۶۲ / الذریعه ۱۲: ۸، ۲۵: ۱۵۰ / روضات الجنّات ۳: ۹۰ / ریحانة الادب ۷: ۲۰۶ / شدالازار ۴۱۶ / طبقات اعلام الشیعه « قرن ششم » ۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۱۲ / معجم المؤلفین ۳: ۱۹۷.

## حَسَن - طویل

(۱۲۵۰-۱۳۱۷ هـ / ۱۸۳۴-۱۸۹۹ م)

ابومحمد، حسن بن احمد بن علی طویل. فاضل، مفسّر. متولّد و متوفی در مصر. در الازهر مصر درس خواند و در همان جا به تدریس پرداخت. از آثارش: عنوان‌البیان در تفسیر قرآن مجید که مقدمهٔ آن در سال ۱۳۱۶ هـ در مصر به چاپ رسید.

الاعلام ۲: ۱۹۶ / ریحانة الادب ۴: ۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۰۲.

## حسن - (ابن ابی عبّاد)

(م ۵۹۰ هـ / ۱۱۹۴ م)

ابومحمّد، حسن بن اسحاق بن ابی عباد یمنی. نحوی. ساکن یمن. از آثارش: مختصرفی النحو، دیوان شعر.

روضات الجنّات ۳: ۹۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۱۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۰۶.

## حسن - فارقی

(م ۴۸۷ هـ / ۱۰۹۴ م)

ابونصر، حسن بن اسد فارقی. ادیب، شاعر. با خواجه نظام‌الملک طوسی معاصر و مورد لطف او و ملکشاه سلجوقی بود. در رابطه با مسائل سیاسی در شهر حران به امر ابن مروان به دار آویخته شد. از آثارش: الألغاز، شرح اللمع، در شرح ابیات مشکل لمع ابن جنی است.

الاعلام ۲: ۱۹۸ / روضات الجنّات ۳: ۸۴ / ریحانة الادب ۴: ۲۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۰ / معجم المؤلفین ۳: ۲۰۶.

## ابوالحسن - اصطهباناتی

(م ۱۳۳۸ هـ / ۱۹۲۰ م)

ابوالحسن بن اسماعیل اصطهباناتی، لاری، (محقق اصطهباناتی). عالم امامی، متبحر در ادبیات، ریاضیات، معقول و منقول. متولّد در اصطهبانات، متوفی در همان جا در ذیحجّه. در یزد، مشهد و اصفهان نزد آقا محمد جعفر کرمانی و میرزا محمد رضا یزدی کسب علم نمود. از آثارش: حاشیه بر تحریر اقلیدس، الحصن الحصین، مطالع الأنوار.

اعیان الشیعه ۲: ۳۳۶، ۲: ۳۲۳ / الذریعه ۱۲: ۲۱۴، ۲۱: ۱۵۰، ۱۳: ۲۵۸ / ریحانة الادب ۵: ۲۳۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۵ / معجم امؤلفین ۳: ۲۰۶ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۰۰.

## حسن - مُجْتَهِد

(۱۲۶۸-۱۳۳۷ هـ / ۱۸۵۲-۱۹۱۹ م)

حسن بن باقربن احمد لطفعلی قره داغی، تبریزی. فقیه امامی، اصولی. متولّد در تبریز، متوفّی در همان جا در ۹ جمادی‌الثانی. مدتی جهت کسب علم به نجف رفت. از جمله استادانش حبیب الله رشتی،علی بن فتح الله نهاوندی و حسین کوه کمری بوده‌اند. حدود چهل سال در تبریز به فتوی و تدریس مشغول بود. از آثارش: نشریح الاصول، رسالة فی مقدمة الواجب، کتاب الطهارة.

اعیان الشیعه ۵: ۲۷ / الذریعه ۴: ۱۸۵ / ریحانة الادب ۵: ۱۷۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۶ / معجم المؤلفین ۳: ۲۰۸، ۳: ۲۷۶.

---

۱. معجم المؤلفین و ریحانة الادب: زادالمسافر.

## حسن ـ آمدی

(م ۳۷۱ هـ / ۹۸۱ م)

ابوالقاسم، حسن بن بشربن یحیی آمدی، بصری. نحوی، ادیب، منقّد، کاتب، شاعر. متولّد و بزرگ شده ومتوفی در بصره. مدتی در بغداد زیست و از محضر درس زجاج، اخفش، ابن السراج، ابن درید و نفطویه کسب علم کرد. از آثارش: المؤتلف والمختلف ـ ط، در اسامی ومشخصات شعرا، الموازنة بین البحتری و أبی تمام ـ ط، الخاص والمشترک، دیوان شعر حدود ۱۰۰ ورق.

الاعلام ۲: ۱۹۹ / تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۲۱۵ / روضات الجنّات ۳: ۷۵ / ریحانة الادب ۱: ٦۱ / فهرست ابن الندیم ۱۷۲ / الکنی والالقاب ۲: ۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۱ / معجم المؤلفین ۳: ۲۰۹.

## حسن ـ تحسین

(۱۲۲۷ـ۱۲۹۷ هـ / ۱۸۱۲ـ۱۸۷۹ م)

خواجه حسن تحسین. از علمای عثمانیه، متبحر در علوم عقلی و فنی. متولّد در یکی از قرای آلبانی، از طرف رشید پاشا جهت کسب علم به پاریس رفت و در علوم فنی بخصوص حکمت طبیعی، شیمی، هیئت و زمین شناسی تخصص یافت. پس به کشورش بازگشت و مدیر دارالفنون شد. از آثارش: ترجمه بعضی کتب علمی و فنی و کتابهایی دربارهٔ حکمت و فلسفه ولی هیچکدام به چاپ نرسیده است.

ریحانة الادب ۱: ۳۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۴۲۳.

## ابوالحسن ـ تلمیذ سنان

(م ـ ۳۸۷ هـ / ۹۹۷ م)

ابوالحسن تلمیذ سنان. از اطبای نامی قرن چهارم هجری. ساکن بغداد و از شاگردان سنان بن ثابت بود.

ریحانة الادب ۱: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۰۱.

## ابوالحسن ـ تمنا

(م ۱۱۱۸ هـ / ۱۷۰٦ م)

میرزا ابوالحسن تمنا. شاعر عهد شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷ـ۱۱۰۵ هـ) و شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۰۵ـ۱۱۴۰ هـ). متولد در شیراز. از آثارش: دیوان تمنای شیرازی.

الذریعه ۹: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۰ / فرهنگ سخنوران ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، تمنا: ۹۵۸.

## حسن ـ دوریستی

(اواخر قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

حسن بن جعفربن محمّد دوریستی. فاضل، شاعر. از بهاءالدین محمّدبن احمد وزیری روایت کرده است. از آثارش: اشعاری از وی باقی مانده است.

اعیان الشیعه ۵: ۳۹ / امل الآمل ۲: ٦٤ / ریحانة الادب ۲: ۲۳۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۳۷ / الکنی والالقاب ۲: ۲۲۴.

## حسن ـ کرکی

(م ۹۳۳ هـ / ۱۵۲۷ م)

حسن بن جعفربن فخرالدین أعرجی، حسینی، موسوی، عاملی، کرکی، (بدرالدین). فقیه امامی، نحوی، متبحر در قرائت. از اساتید و مشایخ روایت شهید ثانی بوده و خود نیز از شیخ علی بن عبدالعالی میسی و محقق کرکی روایت می‌نماید. از آثارش: المحجةالبیضاءِ والحجةالغراءِ، العمدةالجلیلة فی الأصول الفقهیه، مقنع الطلاب فیما یتعلق بکلام الأعراب.

الاعلام ۲: ۲۰۰ / اعیان الشیعه ۵: ۳٤ / امل الآمل ۱: ۵٦ / الذریعه ۱۵: ۳۳۵، ۲۲: ۱۲۱، ۲۰: ۱٤٤ / روضات الجنّات ۲: ۲۹٤ / ریحانة الادب ۵: ٤۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۱۲.

## حسن ـ کاشف الغطاء

(۱۲۰۱ـ۱۲٦۲ هـ / ۱۷۸۷ـ۱۸٤٦ م)

حسن بن جعفربن خضر نجفی. عالم امامی، فقیه، اصولی. متولّد در حلّه، ساکن و متوفّی در نجف. از پدرش و جواد عاملی و تستری کسب علم نمود. خود نیز تدریس می کرد و از جمله شاگردانش مهدی ـ قزوینی، احمد دجیلی، حسن بلاغی بوده‌اند. با محمد حسن شریف اصفهانی(صاحب جواهر) معاصر بوده و ریاست مذهبی وقت به این دوتن منتهی می‌شده است. از آثارش: شرح أصول کشف‌الغطاءِ، العمل، الفقه،

انوارالفقاهة.

الاعلام ۲: ۲۰۱ / اعیان الشیعه ۵: ۳۵ / الذریعه ۲: ۴۳۶، ۴: ۴۱۲، ۱۱: ۲۰۵، ۱۲: ۴۵ / روضات الجنات ۲: ۳۰۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۱۶ / الکنی والالقاب ۳: ۱۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، کاشف: ۱۸۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۱۲ / مکارم الآثار ۱: ۱۲۱.

## حسن ـ چلپی

(م ۹۴۲ هـ / ۱۵۳۵ م)

حسن چلپی آشچی زاده. عالم، شاعر عثمانی.

ریحانة الادب ۱: ۴۵۱.

## حسن ـ سامانی

(۱۲۵۶ـ۱۲۸۵ هـ / ۱۸۴۰ـ۱۸۶۸ م)

میرزا حسن فرزند میرزا حبیب قاآنی شیرازی، (سامانی). متبحّر در ریاضیات، حکمت طبیعی و لغت فرانسه، شاعر. متولّد در شیراز، تحصیل کرده در مدرسهٔ دارالفنون تهران. از آثارش: دیوان سامانی شیرازی.

الذریعه ۹: ۴۲۲ / ریحانة الادب ۲: ۴۱۵ / فرهنگ سخنوران ۲۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، سامانی: ۱۹۱ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۲۴.

## حسن ـ سُکری

(۲۱۲ـ۲۷۵ هـ[1] / ۸۲۷ـ۸۸۸ م)

ابوسعید، حسن بن حسین بن عبیدالله عتکی، سکری. فقیه، ادیب نحوی، لغوی، خطاط. متولّد در بصره. از شاگردان یحیی ابن معین و ابو حاتم سجستانی و عباس ریاشی بود. از آثارش: اشعار گروهی از شعرا از قبیل امرؤالقیس، نابغه ذبیانی، جعدی، زهیرو لبید، و همچنین اشعار قبایلی چون بنی هذیل، بنی شیبان و غیره را جمع آوری نمود، أخبار اللصوص ـ ط، شرح دیوان الشعراءِ الهذلیین ـ ط.

الاعلام ۲: ۲۰۲ / اعیان الشیعه ۵: ۵۳ / تاریخ التراث ۸: ۱۴۵ / روضات الجنات ۳: ۵۵ / ریحانة الادب ۳: ۴۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۹۲ / فهرست ابن النديم ۱۷۸ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۴ / معجم المؤلفین ۳: ۲۱۹.

---

۱. ریحانة الادب: ۲۹۰ هـ درگذشت.

## حسن ـ فارسی

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

حسن بن حسین بن علی فارسی. خطّاط شهیر زمان عمادالدولهٔ دیلمی (۳۲۱ـ۳۳۸هـ) و عضدالدولهٔ دیلمی (۳۳۸ـ۳۷۲هـ). وی نخستین کسی است که از سه خط نسخ و رقاع و ثلث خط تعلیق را استخراج وایجاد نمود و این خط در مراسلات دولتی و به نام خط ترسل رایج گشت و در میان عثمانیها و مصریها به خط دیوانی مشهور شد.

ریحانة الادب ۴: ۲۶۸.

## حسن ـ نوبختی

(۳۲۰ـ۴۰۲ هـ / ۹۳۲ـ۱۰۱۱ م)

ابومحمد، حسن بن حسین بن علی نوبختی. محدّث امامی[1]، کاتب. از قاضی محاملی حسین و علی بن عبدالله قصاب واسطی روایت نموده و خطیب بغدادی نیز با چند واسطه از او روایت کرده است.

اعیان الشیعه ۵: ۵۶ / ریحانة الادب ۶: ۲۴۷ / الکنی والالقاب ۳: ۲۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۹.

## حسن ـ قُمی

(م ۵۱۰ هـ / ۱۱۱۶ م)

ابومحمد، حسن بن حسین بن حسن قُمی، رازی، (شمس الاسلام، حسنکا[2]). فقیه امامی. جَد شیخ منتجب الدین بود، تمام مصنفات شیخ طوسی (متوفی ۴۶۰ هـ) و قاضی ابن البراج (متوفی ۴۸۱ هـ) و سلاربن عبدالعزیز دیلمی (متوفی ۴۶۳ هـ) را از خود ایشان خوانده است از آثارش: العبادات، الاعمال الصالحة، سیرالانبیاءِ والائمة.

اعیان الشیعه ۵: ۴۹ / امل الآمل ۲: ۶۴ / الذریعه ۲: ۲۴۷، ۱۵: ۲۰۹، ۱۲: ۲۷۶ / ریحانة الادب ۶: ۱۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۵۶ / معجم المؤلفین ۳: ۲۱۸.

---

۱. ریحانة الادب: ازهری گوید نوبختی رافضی وردی المذهب بوده و برقانی گوید که نوبختی معتزلی بوده...

۲. حسنکا یا حسکا مخفف حسن کیا می باشد.

## حسن ـ شیعی

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

ابوسعید[1]، حسن بن حسین شیعی سبزواری. عالم امامی، متکلّم، واعظ. معاصر بافخرالمحققین بود. از آثارش: بهجةالمباهج، ترجمهٔ کشف الغمة، مصابیح القلوب.

اعیان الشیعه ۵: ۵۱ / الذریعه ۳: ۱۶۳، ۴: ۱۳۰، ۱۰: ۵۵ / روضات الجنّات ۲: ۲۶۷ / ریحانة الادب ۳: ۳۳۸ / طبقات اعلام الشیعه «قرن هشتم» ۳۹ / فهرست مشترک ۴: ۲۶۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا «حسن» ۵۹۳.

## حسن ـ (ابن شهاب)

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

حسن بن شهاب الدین حسین بن تاج الدین یزدی. مورّخ، منجّم، شاعر. از آثارش: جامع التواریخ به نام غیاث الدین ابوالمظفر محمدبن بایسنقر در سال ۸۵۵ هـ سروده است، منظومه ای در تاریخ سلجوقیان آن را نیز به نام پادشاه مزبور سروده است.

اعیان الشیعه ۵: ۴۹ / تاریخ نظم و نثر ۲۳۹ / الذریعه ۵: ۴۶ / ریحانة الادب ۸: ۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۳.

## حسن ـ فانی

(۱۲۸۱ـ۱۳۳۸ هـ / ۱۸۶۴ـ۱۹۱۹ م)

حسن بن حسین بن اسماعیل یزدی. عالم، ادیب، خطیب، شاعر. متولد در ۲ رجب در اصفهان، متوفی در همان جا. از آثارش: اکسیرالأخبار، عقیدةالحق، هدایةالسالکین، دیوان فانی یزدی.

الذریعه ۹: ۸۰۴، ۲: ۲۷۷، ۴: ۵۰۰ / ریحانة الادب ۴: ۲۹۰ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۹۳ / فرهنگ سخنوران ۴۲۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۱۷.

## حسن ـ سجاده

(م ۲۴۱ هـ / ۸۵۵ م)

ابوعبدالله، حسن بن حماد حضرمی. محدّث اهل سنت، به قدیم بودن قرآن مجید معتقد بوده است. مورد تحسین احمد بن حنبل واقع شد. در بغداد درگذشت.

ریحانة الادب ۲: ۴۴۱.

## حسن ـ مُرَعَّشی

(م ۳۵۸ هـ / ۹۶۹ م)

ابومحمّد، حسن بن حمزه بن علی مرعشی، طبری، حسینی، علوی. فقیه امامی، ادیب. از مشایخ روایت شیخ مفید و تلعکبری بود. از آثارش: تباشیرالشریعة، المفتخر، المبسوط، الأشفیة فی معانی الغیبة.

الاعلام ۲: ۲۰۳ / اعیان الشیعه ۵: ۶۰ / الذریعه ۲: ۱۱۱، ۳: ۳۱۰، ۲۰: ۳۰۴، ۲۱: ۳۵۷ / رجال طوسی ۴۶۵ / رجال نجاشی ۴۸ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۹ / طبقات اعلام الشیعه «قرن رابع» ۸۶ / فهرست طوسی ۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۶ / معالم العلماءِ ۳۶ / معجم المؤلفین ۳: ۲۲۱.

## حسن ـ حیرتی

(م ۸۳۹ هـ / ۱۴۳۵ م)

میر حسن حیرتی استرآبادی. شاعر و از سادات استرآباد بود. از آثارش: دیوان حیرتی استرآبادی.

الذریعه ۹: ۲۷۵ / ریحانة الادب ۲: ۹۶ / فرهنگ سخنوران ۱۷۹.

## حسن ـ ظَهیر

(۵۴۷ـ۵۹۸ هـ / ۱۱۵۲ـ۱۲۰۲ م)

ابوعلی، حسن بن خطیر فارسی، نعمانی. حنفی، فقیه، لغوی، نحوی، متبحر در قرائت، تفسیر، کلام، ادبیات و ریاضیات. متولّد در نعمانیه بغداد، متوفی در قاهره. از اولاد نعمان بن منذر بود. مدتی در بیت المقدس و مدتی نیز در قاهره تدریس می کرد. از آثارش: اختلاف الصحابة والتابعین و فقهاءِالأمصار، تفسیرالقرآن، کتاب الحجة.

روضات الجنّات ۳: ۹۲ / ریحانة الادب ۴: ۲۶۹، ۶: ۲۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۲۲.

## حسن ـ نَقّار

(م ۳۵۲ هـ / ۹۶۳ م)

ابوعلی، حسن بن داودبن حسن قرشی، اُموی، کوفی. قاری، نحوی، لغوی. متولّد و متوفی در کوفه.

---

۱. ریحانة الادب: یا ابوعلی.

در نحو و طریقه تلفظ قرآن مجید استاد بود و آن را با لحنهای مخصوص تلاوت می کرد و مدت ۴۳ سال در مسجد جامع کوفه امام جماعت بود. از آثارش: قراءة الأعشی، اللغة فی مخارج الحروف، اصول النحو.

روضات الجنات ۳: ۶۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۲۴، ۱: ۲۷۲ / فهرست ابن الندیم ۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۲۳.

## حسن - (ابن بابشاذ)

(م ۴۳۹ هـ ۱۰۴۷ م)

ابوسعید، حسن بن داودبن بابشاذ مصری. ادیب، نحوی، ریاضی دان. متوفیٰ[1] در بغداد. فقه حنفی را نزد قاضی ابوعبدالله صیمری خواند و با خطیب بغدادی معاصر و از یکدیگر روایت کرده‌اند. پدر وی‌درابتدا یهودی بوده و در اواخر عمر به دین اسلام مشرف شده است.

ریحانة الادب ۷: ۳۹۸.

## حسن - قیروانی

(۳۹۰-۴۶۳ هـ[1] / ۱۰۰۰-۱۰۷۱ م)

ابوعلی، حسن بن رشیق قیروانی. ادیب، مورّخ، منقّد، شاعر. متولّد در مسیله در مغرب، متوفی در صقلیه از جزایر اندلس[2]. در سال ۴۰۶ هـ به قیروان رفت و با مدح معز سلطان آن جا مشهور شد. ضمناً از محضر درس استادان آن دیار چون خُشَنی و قزّاز و ابراهیم حصری کسب علم کرد. و از سال ۴۱۰ هـ به تخت حمایت و تربیت ابن ابی رجال قرار گرفت. در سال ۴۴۹ هـ با سقوط قیروان همراه سلطان به مهدیه و در اواخر عمر نیز به سیسیل رفت. از آثارش: العمدة فی صناعة الشعر والنقده - ط این کتاب چند بار تلخیص شده و هنوز در فن شعر از کتب اساسی است، قراضةالذهب - ط، الشذوذ فی اللغه.

الاعلام ۲: ۲۰۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۹۴ / روضات الجنات ۳: ۶۸ / ریحانة الادب ۴: ۴۹۹ الکنی والالقاب ۳: ۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲۲۵.

---

۱. ریحانة الادب: ۴۶۵ هـ.

۲. معجم المؤلفین: متولّد در مهدیه و متوفیٰ در مازر یا قیروان.

## حسن - لؤلؤی

(۱۱۶-۲۰۴ هـ[1] / ۷۳۴-۸۱۹ م)

ابوعلی، حسن بن زیاد لؤلؤی کوفی. عالم حنفی، فقیه، قاضی. متولّد در کوفه، ساکن همان جا و بغداد. از یاران ابوحنیفه کوفی بود و از وی استماع حدیث نمود. دوازده هزار حدیث از ابن جریح روایت کرده است. در سال ۱۹۴ هـ در کوفه قضاوت می کرد. از آثارش: معانی الایمان، النفقات، الوصایا، أدب القاضی.

الاعلام ۲: ۲۰۵ / ریحانة الادب ۵: ۱۴۰ / فهرست ابن الندیم ۲۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۵ / معجم المؤلفین ۳: ۲۲۷.

## حسن - (ابن شهید ثانی)

(۹۵۹-۱۰۱۱ هـ / ۱۵۵۲-۱۶۰۲ م)

ابو منصور، حسن بن زین الدین (شهید ثانی) بن علی شامی، عاملی. فقیه امامی، محدّث، ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در جبع از شهرهای لبنان، ساکن نجف. از مقدس اردبیلی و ملا عبدالله یزدی کسب علم نمود. در کودکی پدر خود را از دست داد و اینک درس او را ندیده بلکه به واسطه شیخ حسین پدر شیخ بهائی و دیگر اکابر و تلامذه شهید از پدرش روایت می کند. از آثارش: دیوان شعر، معالم الاصول - ط، در اصول فقه، معالم الفقه - ط، حاشیه استبصار و تهذیب شیخ طوسی، التحریر الطاووسی، در رجال.

الاعلام ۲: ۲۰۶ / اعیان الشیعه ۵: ۹۲ / امل الآمل ۱: ۵۷ / الذریعه ۹: ۲۳۹، ۱: ۱۱۶، ۳: ۳۸۵، ۲۳: ۵ / روضات الجنات ۲: ۲۹۶ / ریحانة الادب ۳: ۳۹۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۵ / معجم المؤلفین ۳: ۲۲۷.

## حسن - سندوبی

(م حدود ۱۳۴۵ هـ / ۱۹۲۶ م)

حسن سندوبی. ادیب. از آثارش: اعیان البیان من صبح القرن الثالث عشر الی الیوم - ط، شرح

---

۱. ریحانة الادب: یا ۱۸۴ هـ.

مفضلیات ضبی مفضل بن محمد، صحیفة الثمرات.

ریحانة الادب ۳: ۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۴.

## حسن ـ (ابن خمّار)

(متولّد ۳۳۱ هـ / ۹۴۳ م)[1]

ابوالخیر، حسن بن سواربن بابا بغدادی، سریانی. پزشک مسیحی نسطوری، فیلسوف، متکلّم، مترجم. متولّد در اوّل رجب در بغداد، متوفّی[1] در غزنه. در فلسفه شاگرد یحیی بن عدی (متوفی[1] ۳۶۴ هـ) رئیس منطقیون بود. در زمان سلطنت خوارزمشاه ابوالعباس مأمون بن مأمون (۳۹۹ـ۴۰۷) هـ در خوارزم بود و پس از فتح این شهر به دست سلطان محمود غزنوی به غزنه رفت سلطان محمود از او خواست که مسلمان شود ولی او نپذیرفت تا زمانی که حضرت محمد (ص) را به خواب دید و اسلام آورد. با ابن سینا و ابن ندیم و ابوریحان بیرونی معاصر بود. از آثارش: مقاله فی التوحید والتثلیث، مقاله فی الصدیق والصداقة، مقاله فی السعادة.

دانشنامه ایران و اسلام ۹۵۵ / ریحانة الا دب ۷: ۵۰۸ / فهرست ابن الندیم ۳۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۵ / معجم المؤلفین ۳: ۲۲۹.

## حسنعلی ـ سوزی

(م ۱۰۱۴هـ[2] ۱۶۰۵ م)

حسنعلی سوزی ساوجی. شاعر. متولّد در ساوه، ساکن و متوفّی در اصفهان. ابتداءً جفاکش و بعد سوزی تخلص می کرد. گویند تا سی هزار بیت شعر گفته است. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۲۸ / الذریعه ۹: ۴۷۶ / ریحانة الادب ۳: ۹۵ / فرهنگ سخنوران ۲۸۰.

## حسن ـ کبیرالدین

(م ۸۹۶ هـ / ۱۴۹۰ م)

حسن سید کبیرالدین. عارف. متولّد و متوفّی در بخارا، مدفون در ده اوچ از توابع بخارا. گفته شده که ۱۸۰ سال عمر کرده و با ایمان قوی خویش باعث اسلام آوردن تعدادی از مردم شده است.

ریحانة الادب ۳: ۱۳۸.

## حسن ـ نفیسی

(م ۶۷۸ هـ / ۱۲۸۸ م)

حسن بن شاوربن طرخان کنانی (ناصرالدین، ابن نقیب). شاعر، ادیب، فاضل مصری. متوفّی در ربیع الاول در قاهره. از آثارش: دیوان مقاطیع در دوجلد، منازل الأحباب و منازه الألباب.

الاعلام ۲: ۲۰۷ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۲۹.

## حسن ـ شعوری

(م ۱۱۰۵ هـ / ۱۶۹۳ م)

حسن شعوری حلبی. ادیب مشهور. متولد در حلب، مدتی به استانبول رفت و در منصب منشی دولتی خدمت کرد و در رشته معارف مشهور شد. از آثارش: پند نامه، دیوان شعر، فرهنگ لغت فارسی به ترکی، معروف به فرهنگ شعوری.

ریحانة الادب ۳: ۲۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۵.

## حسن ـ ملک النُحاة

(۴۸۹ـ۵۶۸ هـ / ۱۰۹۶ـ۱۱۷۳ م)

ابونزار، حسن بن صافی بن عبدالله. شافعی، از علمای نحو، ادیب، شاعر. متولّد در بغداد، متوفّی در دمشق. نحو را از فصیحی فرا گرفت. از آثارش: الحاوی در نحو، المقتصد در صرف، اصول الدین، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۰۷ / اعیان الشیعه ۵: ۱۱۵ / الذریعه ۹: ۵۰، ۲۲: ۷، ۲۰: ۳۵۸ / روضات الجنات ۳: ۸۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۶۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ملک: ۱۱۰۶ / معجم المؤلفین ۳: ۲۳۰.

## حسن ـ آبی

(زنده در ۶۷۲ هـ / ۱۲۷۳ م)

ابومحمّد، حسن بن ابی طالب یوسفی (فاضل آبی، ابن الزّینب). فقیه امامی. وی شاگرد محقق حلّی بوده و با وی مباحثاتی داشته است. از آثارش:

---

۱. دربارهٔ تاریخ وفات وی روایات متعدد است از ۴۲۱ تا ۴۸۹ هـ نقل شده است.

۲. تاریخ نظم و نثر: یا ۱۰۰۲ هـ.

کشف‌الرموز در شرح مختصر نافع محقق حلّی نوشته است.

اعیان الشیعه ۴: ۶۳۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۲ / الذریعه ۱۸: ۳۵ / ریحانة الادب ۱: ۳۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن سابع: ۳۸ / الکنی والالقاب ۲: ۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۱ / معجم المؤلفین ۳: ۲۳۲.

## حسن - بلاغی

(زنده در ۱۱۰۵ هـ / ۱۶۹۴ م)

حسن بن عباس بن محمد علی بلاغی، ربعی، نجفی. عالم امامی. ساکن نجف. از آثارش: شرح الصحیفة السجادیة، تنقیح المقال در علم رجال.

اعیان الشیعه ۵: ۱۲۹ / الذریعه ۴: ۴۶۶، ۱۳: ۳۴۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۷۶ / الکنی و الالقاب ۲: ۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۶ / معجم المؤلفین ۳: ۲۳۴.

## حسن - قُمی

(م ۱۱۲۱ هـ / ۱۷۰۹ م)

حسن بن عبدالرزاق بن علی لاهیجی، گیلانی، فیاض، قمی. امامی، حکیم، متکلّم، صوفی. متولّد، ساکن و متوفّی در قم. از آثارش: زواهرالحکم فی علم الحکمة، حقیقةالنفس، ابطال التناسخ بثلاثة براهین، آیینه حکمت.

اعیان الشیعه ۵: ۱۳۳ / الذریعه ۱: ۶۷، ۲: ۱۸۷، ۵: ۱۲۹، ۶: ۲۲۹، ۱۱: ۲۵۹ / روضات الجنّات ۴: ۱۹۷ / ریحانة الادب ۴: ۳۶۳ / فهرست مشترک ۴: ۲۷۱۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲۳۵.

## حسن - زنوری

(۱۱۷۲-۱۲۴۶ هـ / ۱۷۵۹-۱۸۳۰ م)

حسن بن عبدالرسول بن حسن حسینی، زنوزی، خویی، (فانی). عالم در فقه، اصول، حدیث، کلام، ادب، تاریخ و رجال، شاعر. متولّد و متوفّی در خوی. به عراق و کربلا رفت و از حوزه درس محمد باقر بهبهانی و میرزا مهدی شهرستانی بهره‌مند شد از دیگر استادانش ملا محمد شفیع دهخوار قانی تبریزی و ملا عبدالنبی طسوجی بودند. از آثارش: ریاض‌الجنة در ۸ جلد، بحرالعلوم در ۷ جلد، وسیلةالنجاة، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۵: ۱۱۳ / الذریعه ۳: ۴۲، ۹: ۸۰۳، ۱۲: ۱۹،
۲۵: ۸۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۸۹ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۳۶ / مکارم الآثار ۳: ۷۶۹.

## حسن - عسقلانی

(م ۴۸۲ هـ / ۱۰۸۹ م)

ابوعلی، حسن بن عبدالصمد بن أبی شخباءِ عسقلانی (مجید، ابن ابی شخباءِ). ادیب، نویسنده، شاعر. اصلاً از عسقلان[1] بود و در قاهره زمانی که زندانی بود کشته شد. از آثارش: دیوان شعر، تعدادی خطابه و رساله نیز دارد.

الاعلام ۲: ۲۱۰ / اعیان الشیعه ۵: ۲۵۶ / ریحانة الادب ۴: ۱۳۵ / الکنی والالقاب ۱: ۳۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۳۶.

## حسن - فتال

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

حسن بن عبدالکریم فتال، (جمال‌الدین). از علمای امامیه، فاضل. به واسطهٔ جمال‌الدین حسن بن حسین بن مطر جزائری از جمال‌الدین احمد حلّی روایت کرده است. ابن ابی جمهور احسائی شاگرد وی بود.

اعیان الشیعه ۵: ۲۰۲ / روضات الجنّات ۶: ۲۵۳ / ریحانة الادب ۴: ۲۹۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن تاسع: ۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۰.

## حسن - لغذه اصفهانی

(م ۲۱۰ هـ / ۸۲۵ م)

ابوعلی، حسن بن عبدالله اصفهانی، (لغذه، لکذة[2]، لذکه[3]). لغوی، نحوی، ادیب. متولّد در اصفهان، ساکن بغداد. از شاگردان زجاج، و باهلی، و مصاحب اصمعی، کرمانی و ابوحنیفه دینوری بوده است. از آثارش: علل النحو، خلق الفرس، الهشاشة و البشاشة.

تاریخ التراث ۸: ۲۹۸ / روضات الجنّات ۳: ۵۹ / ریحانة

---

۱. شهری در شام.
۲. معجم المؤلفین.
۳. ریحانة الادب.

الادب ۵: ۱۲۷ / فهرست ابن الندیم ۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۵ / معجم المؤلفین ۳: ۲۳۸.

## حسن - سیرافی
(۲۸۴-۳۶۸ هـ / ۸۹۷-۹۷۹ م)

ابوسعید، حسن بن عبدالله بن مرزبان سیرافی. حنفی، نحوی بزرگ، متبحر در لغت، شعر، کلام، حدیث، و معانی قرآن. متولّد در سیراف از بنادر خلیج فارس، متوفی در بغداد. پس از گذراندن تحصیلات ابتدایی به عمان رفت و در آن جا به تحصیل فقه حنفی پرداخت. ریاضی را از ابوبکر مُبَرمان، لغت را از ابن درید، نحو را از ابوبکربن سَرّاج و حدیث را از ابوبکربن زیاد نیشابوری فرا گرفت. خود نیز تدریس می کرد و ابوحیّان توحیدی از جمله شاگردانش بود. مدت چهل سال نیز در مسجد رُصافه بغداد فتوا می داد و در زمان حیاتش بسیار مشهور بود و مکاتبات زیادی با امیران و وزیران در پاسخ به سؤالات دینی ایشان داشت. از آثارش: شرح کتاب سیبویه در نحو، ألفات الوصل والقطع، صنعة الشعر والبلاغة

الاعلام ۲: ۲۱۰ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۳۶ / روضات الجنّات ۳: ۷۰ / ریحانة الادب ۳: ۱۴۳ / فهرست ابن الندیم ۶۸ / الکنی والالقاب ۲: ۳۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۴ / معجم المؤلفین ۳: ۲۴۲.

## حسن - عسکری
(۲۹۳-۳۸۲ هـ / ۹۰۶-۹۹۳ م)

أبو أحمد، حسن بن عبدالله بن سعید عسکری. فقیه، ادیب، محدّث. متولّد در عسکر مکرم از نواحی اهواز، در بغداد و بصره و اصفهان و سایر مراکز علمی از محضر ابوالقاسم بغوی و ابوبکر درید و نفطویه بهره‌مند شده و خود در شهرهای خوزستان حوزهٔ درس داشت و در زمان حیات خویش مشهور بود. صاحب‌بن عباد وزیر دیالمه به مجالست و ملاقات وی راغب شد لیکن وسیله این ملاقات فراهم نیامد. از آثارش: الزواجر والمواعظ، تصحیفات المحدثین - خ، صناعة الشعر.

الاعلام ۲: ۲۱۱ / اعیان الشیعه ۵: ۱۴۵ / تاریخ التراث ۸: ۳۲۳ / الذریعه ۱۲: ۶۰ / روضات الجنّات ۳: ۶۰ / ریحانة الادب ۴: ۱۳۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن رابع: ۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۳۹.

## حسن - (أبو هِلال عسکری)
(زنده در ۳۹۵ هـ / ۱۰۰۵ م)

أبو هلال، حسن بن عبدالله بن سهل عسکری. فقیه، ادیب، نحوی، لغوی، شاعر. منسوب به عسکر مکرم از نواحی اهواز. نزد دائی خود حسن بن عبدالله بن سعید عسکری کسب علم نمود. از آثارش: الأوائل - خ، جمهرة الأمثال - ط، کتاب الصناعتین: النظم والنثر - ط، التفضیل بین بلاغة العرب والعجم - ط، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۱۱ / اعیان الشیعه ۵: ۱۴۸ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۲۱۵ و ۸: ۳۲۷ / روضات الجنّات ۳: ۶۲ / ریحانة الادب ۷: ۳۰۴ / الکنی والالقاب ۱: ۱۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۴۰.

## حسنعلی - تستری
(م ۱۰۶۹ هـ[1] / ۱۶۵۹ م)

ابوالحسن، حسنعلی بن عبدالله بن حسین تستری، اصفهانی. از فقهای عهد شاه صفی و شاه عباس ثانی، از مشایخ مجلسی ثانی و خود از شاگردان شیخ بهایی بوده است. از آثارش: التبیان در فقه، حاشیه علی القواعد الشهدیة.

اعیان الشیعه ۵: ۲۰۲ / امل الآمل ۲: ۷۴ / الذریعه ۹: ۲۴۳، ۳: ۳۳۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۶۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۵۶.

## حسن - بَخْشی
(م ۱۱۹۰ هـ / ۱۷۷۶ م)

ابوالخلاص، حسن بن عبدالله بن محمّد بخشی. عالم اهل سُنّت، ادیب، شاعر، نسب شناس. متولّد در حلب. از پدر و عموی خود(شیخ ابراهیم بخشی) کسب علم نمود و مدتی در صیدا قضاوت می کرد. از آثارش: بهجة الأخیار فی شرح حلیة المختار، النورالجلی فی النّسب الشریف النبوی - خ، دیوان

---

۱. ریحانة الادب: ۱۰۷۵ هـ.

شعر.

الاعلام ۲: ۲۱۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۵ / معجم المؤلفین ۳: ۲۴۱.

## حسن ـ عِدوی

(۱۲۲۱ـ۱۳۰۳ هـ / ۱۸۰۶ـ۱۸۸۶ م)

حسن عدوی حمزاوی. فقیه مالکی، محدّث، متکلّم. متولّد در عِدْوة از دهات مصر، متوفّی در قاهره. در مولد خود قرآن را حفظ کرد. در جامع الأزهر تحصیل علم نمود و پس از پایان تحصیلاتش در همان جا مشغول تدریس شد. از آثارش: النورالسّاری من فیض صحیح بخاری ـ ط، تبصرةالقضاة والإخوان ـ ط، المدد الفیاض ـ ط.

الاعلام ۲: ۲۱۴ / ریحانة الادب ۲: ۷۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۰ / معجم المؤلفین ۳: ۲۴۴ / مکارم الآثار ۳: ۷۲۲.

## حسن ـ قُمی

(۱۲۸۳ـ۱۳۵۲ هـ / ۱۸۶۶ - ۱۹۳۳ م)

حاج میرزا حسن بن عزیز الله بن حسن رضوی قُمی. از علمای امامیه، فقیه، ادیب، شاعر. در تهران در بحث سید عبدالکریم لاهیجی شرکت داشت پس به نجف رفت و نزد شیخ الشریعه اصفهانی و مولی محمد کاظم خراسانی تلمذ نمود و در سال ۱۳۲۶ هـ به قم بازگشت. در شعر قدرت تخلص می کرد. از آثارش: نهایةالمأمول فی شرح کفایةالاصول، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۸۷۷، ۲۴: ۴۰۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۸۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۴۱۳.

## حسن ـ عشاقی

(م ۱۰۰۳ هـ / ۱۵۹۴ م)

شیخ حسن عشاقی. از مشایخ عرفا، مؤسس طریقت عشاقیه از طرایق صوفیه. اصلاً از بخارا، ساکن قصبهٔ عشاق[1] و مدتی ساکن استانبول، متوفی در قونیه. وی از مریدان سید احمد سمرقندی بود.

ریحانة الادب ۴: ۱۳۸.

## حسن ـ وشاءِ

(قرن دوم هجری / هشتم میلادی)

ابومحمد، حسن بن علی بن زیاد وشاءِ (خزّاز، صیرفی، ابن بنت الیاس). از بزرگان شیعه، و از اصحاب حضرت رضا (ع). ساکن کوفه. از جدش الیاس روایت کرده، صدوق نیز با چهار واسطه از او روایت کرده است. از آثارش: ثواب الحج، المناسک، النوادر.

اعیان الشیعه ۵: ۱۹۴ / الذریعه ۲۲: ۲۶۰، ۵: ۱۸، ۲۴: ۳۲۷ / رجال طوسی ۳۷۱، ۴۱۲ / رجال الکشی ۷۳۶، ۷۹۰ / رجال نجاشی ۲۸ / ریحانة الادب ۶: ۳۱۷ / فهرست طوسی ۵۴ / الکنی والالقاب ۳: ۲۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۱۰ / معالم العلماء ۳۷.

## حسن ـ جوهری

(م ۲۴۲ هـ / ۸۵۶ م)

حسن بن علی بن جعد جوهری. محدّث اهل سنت، قاضی. ساکن عراق.

ریحانة الادب ۱: ۴۴۲ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶۳.

## حسن ـ ناصر عَلَوی

(۲۲۵ـ۳۰۴ هـ / ۸۴۰ـ۹۱۷ م)

ابومحمّد، حسن بن علی بن حسن علوی، هاشمی، (ناصرالحق، ناصرالدین، ناصر کبیر، اطروش). سومین حاکم علوی در طبرستان، فقیه امامی، محدّث، ادیب، شاعر. جد مادری سیّد مرتضی و سید رضی بود و در نشر افکار اسلامی تلاش بسیار کرد. در یکی از نبردها تازیانه‌ای به وی خورد که باعث ناشنوایی او شد و به اَصَم یا اُطروش معروف شد. در آمل طبرستان وفات یافت یا به قولی مقتول شد و مقبرهٔ معروفی نیز دارد. از آثارش: البساط ـ خ در علم کلام، تفسیر در دو جلد، الأمالی.

الاعلام ۲: ۲۱۶ / اعیان الشیعه ۵: ۱۷۹ / الذریعه ۲: ۳۰۸، ۳: ۳۵۱، ۴: ۲۶۱، ۱۶: ۲۹۹ / رجال طوسی ۴۱۲ / روضات الجنّات ۲: ۲۵۶ / ریحانة الادب ۶: ۹۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن رابع: ۹۲ / فهرست ابن الندیم ۲۴۴ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۵۲.

---

۱. قصبهٔ عشاق در ۱۴۲ کیلومتری کوتاهیه واقع است. و به همین جهت به عشاقی شهرت یافت.

## حسن - (ابن عَلّاف)
(۲۱۹-۳۱۹ هـ / ۸۳۴-۹۳۱ م)

ابوبکر، حسن بن علی بن احمد نهروانی. محدّث، شاعر. ساکن بغداد. وی به دربار خلفای عبّاسی بخصوص معتضد و ابن معتز رفت و آمد می کرد و از مصاحبان ایشان بود. اشعار بسیاری سرود و معروفیتش به خاطر قصیده دالیه است که آن را در مرگ گربه خود سرود و یا بنا به قولی آن مرثیه‌ای بر مرگ ابن معتز مقتول به دست مقتدر می باشد. از آثارش: دیوان شعر، قصیده دالیه.

تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۱۷۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۳۱ / روضات الجنّات ۳: ۵۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۲۲ / الکنی والالقاب ۱: ۳٦۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ٦۰۹.

## حسن - (ابن ابی عقیل)
(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوعلی، حسن بن علی[1] بن ابی عقیل عمانی، حذاءِ. فقیه امامی، متکلّم. وی اولین کسی بود که به تهذیب فقه دست زده و در ابتداءِ غیبت کبریٰ به بحث در اصول و فروع دین پرداخته است، و پس از او ابن جنید راه او را دنبال کرده است، که در اصطلاح فقها به این دو فقیه قدیمین می گویند. وی با کلینی معاصر و از استادان شیخ جعفرابن قولویه بوده است. از آثارش: کتاب الکروالفر در امامت، کتاب المتمسّک.

اعیان الشیعه ۵: ۱۵۷ / امل الآمل ۲: ۷۵ / الذریعه ۱۹: ٦۹ / رجال طوسی ٤۷۱ / روضات الجنّات ۲: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۷: ۳٦۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۹۵ / فهرست طوسی ۵٤، ۱۹٤ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ٦۰۰ / معالم العلماءِ ۳۷.

## حسن - منجّم
(زنده در ۳۵۷ هـ / ۹٦۸ م)

ابونصیر، حسن بن علی منجّم قُمی. منجّم. از آثارش: البارع المدخل الی احکام النجوم والطوالع حاوی پنج مقدمه و شصت و چهار مقاله.

الذریعه ۳: ۸ / ریحانة الادب ۷: ۲۸٤ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ٦۰۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲٦۳.

## حسن - حرّانی
(م ۳۸۱ هـ / ۹۹۱ م)

ابومحمد، حسن بن علی بن حسین حرانی، حلبی، (ابن شعبه). عالم امامی، فقیه، محدث. از شیخ ابوعلی محمّدبن همام (م ٤۳٦ هـ) روایت کرده و خود از مشایخ شیخ مفید (م ٤۱۳ هـ) بوده است. از آثارش: تحف العقول فی المواعظ والحکم والآداب المأثوره عن النبی والائمة، التمحیص.

اعیان الشیعه ۵: ۱۸۵ / امل الآمل ۲: ۷٤ / الذریعه ۳: ٤۰۰ / روضات الجنّات ۲: ۲۸۹ / ریحانة الادب ۸: ۵٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن رابع: ۹۳ / الکنی والالقاب ۱: ۳۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۷ / معجم المؤلفین ۳: ۲۵۲.

## حسن - (ابن وَکیع تنیسی)
(م ۳۹۳ هـ / ۱۰۰۳ م)

ابومحمد، حسن بن علی بن احمدبن وکیع. فاضل، شاعر. اصلاً از بغداد، متولد و متوفّیٰ در تنیس مصر. از آثارش: المنصف نام دیوان شعر اوست.

الاعلام ۲: ۲۱۷ / اعیان الشیعه ۵: ۱٦۰ / تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۱۲ / روضات الجنّات ۳: ٦۳ / ریحانة الادب ۸: ۲٦۳ / الکنی والالقاب ۱: ٤٤۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن: ۳٦۰ / معجم المؤلفین ۳: ۲٤۸.

## حسن - دقاق
(م ٤۰۵ هـ / ۱۰۱۵ م)

ابوعلی، حسن بن علی بن محمّد دقاق، نیشابوری. فقیه شافعی، صوفی، اصولی، در تفسیر و تأویل آیات قرآن بصیرت داشت. متولّد و متوفّی در نیشابور. گفته شده که خواجه عبدالله انصاری مناجات مشهور خود را از کلمات وی اقتباس نموده است. از شاگردانش می توان از قشیری معروف عبدالکریم بن هوازن (دامادِ وی) نام برد. از آثارش: کتاب الضحایا، تأویل بعضی از آیات قرآنیه، مواعظ شامل سیصد و شصت مجلس.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۲٤ / تذکرة الاولیاء ۲: ۱۸۷ / جشن نامه ۹ / رسالهٔ قشیریه ۸۰٤ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۲ / شدالازار ٦۲ و ٤۸۵ / کشف المحجوب ۲۰٤ / الکنی والالقاب ۲: ۲۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۱

---

[1]. رجال طوسی و فهرست طوسی: حسن بن عیسی.

/ معجم المؤلفین ۳: ۲۶۱ / نفحات الانس ۲۹۱.

## حسن - (ابن مُصَحِح)

(م ٤٤٤ هـ / ۱۰۵۲ م)

ابومحمد، حسن بن علی بن عمر تیمی. نحوی، ادیب. نزد حدیدبن جعفر رمانی کسب علم کرد.

ریحانة الادب ۸: ۲۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابومحمد: ۸۰٤.

## حسن - نِظام المُلک

(٤۰۸-٤۸۵ هـ / ۱۰۱۸- ۱۰۹۲ م)

ابوعلی، حسن بن علی بن اسحاق طوسی، نظام الملک، (قوام الدین). وزیر، نویسنده، شاعر. متولّد در نوقان از قراءِ طوس. دوران ابتدایی تحصیل را در طوس گذراند و به نوشتهٔ خودش صوفی مشهور ابو سعید ابوالخیر ویرا در همین شهر دید و او را خواجه جهان خواند. در یازده سالگی قرآن را فرا گرفت پس به آموختن فقه شافعی و حدیث پرداخت و در شهر بلخ نزد ابوعلی بن شاذان و سپس آلب ارسلان سمت دبیری یافت. در سال ٤۵۱ هـ وزیر آلب ارسلان و در ٤۵۵ هـ وزارت ممالک سلجوقی را احراز نمود و تا آخر عمر در این سمت باقی ماند. در ٤۸۵ هـ با دسایس سیاسی در راه بغداد به دست یکی از طرفداران حسن صباح کشته شد و در اصفهان مدفون گردید. وی در مدّت سی سال وزارت در حل مشکلات و تنظیم امور، و اداره و عمران کشور نقش اساسی را ایفا نمود. از آثارش: سیاستنامه یا سیرالملوک حاصل تجارب دوران وزارت که به امر ملکشاه سلجوقی نوشت، دستور الوزارة یا وصایای نظام الملک به پسرش فخرالملک در آئین وزارت و بعضی وصایا، قانون الملک.

الاعلام ۲: ۲۱۹ / اعیان الشیعه ۵: ۱٦۵ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۰٤ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٦٦ / التدوین ۲: ٤۱۹ / الذریعه ۱۲: ۲۷۳ / روضات الجنّات ۳: ۸۷ / ریحانة الادب ٦: ۲۰۹ / فرهنگ سخنوران ٦۰۸ / الکنی والالقاب ۳: ۲۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، نظام: ۵۹۷ / معجم المؤلفین ۳: ۲٤۹ / منشاء الانشاء ۲۳۱ / نزهة المجالس ۳۳ و ۹٦ / یادداشتهای قزوینی ۷٦۰ و ۱۹۱۳.

## حسن - ماهابادی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

شیخ حسن بن علی بن احمد ماهابادی، (افضل الدین). فقیه امامی، ادیب. منسوب به ده ماهاباد[1]. شیخ منتخب الدین (متوفی ۵۸۵ هـ) تمام تألیفات او را از خودش روایت کرده است. از آثارش: الاعراب، شرح شهاب، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۵: ۱٦۰ / امل الآمل ۲: ٦۹ / الذریعه ۲: ۲۳۳، ۹: ۲۳۹، ۱٤: ۱۲۳ / روضات الجنّات ۲: ۲٦٦ / ریحانة الادب ۵: ۱٦۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ٦۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ٦۰٦.

## حسن - (ابن ابی جراده)[2]

(م ۵۵۱ هـ / ۱۱۵٦ م)

ابوعلی، حسن بن ابوالحسن علی بن عبدالله حنفی. ادیب، کاتب، شاعر، خطاط. از آثارش: دیوان شعر.

ریحانة الادب ۷: ۳۳۰.

## حسن - جوینی

(م ۵۸٦ هـ / ۱۱۹۰ م)

ابوعلی، حسن بن علی بن ابراهیم بغدادی، (فخرالکتاب). خطاط، کاتب. در شام از ندمای اتابک زنگی و پسرش نورالدین محمود بود پس به مصر رفت و تا آخر عمر همان جا ماند.

ریحانة الادب ۱: ٤٤۳ / لغتنامهٔ دهخدا، فخر: ۷۷.

## حسن - عبدی

(م ۵۹٦ هـ / ۱۲۰۰ م)

ابوعلی، حسن بن علی بن نصر عبدی، واسطی، بغدادی، (همام،ابن نصر). شاعر امامی. متولّد در واسط، ساکن دمشق. در خدمت به ملک أمجَد حاکم بعلبک می زیست. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۸.

---

۱. دهی میان اصفهان و قم و نزدیک کاشان.

۲. ریحانة الادب: او را ابن العدیم نیز گویند.

## حسن - (ابن ابرز)
**(قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)**

حسن بن علی بن محمّد حسینی، (عزالدین). از علمای شیعه. در ۶۵۵ هـ از شیخ نجیب الدین ابن سعید اجازه داشته است.

ریحانة الادب ٤: ۱۲۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن سابع: ٤۱.

## حسن - مراکشی
**(م ۶۶۰ هـ / ۱۲۶۱ م)**

ابوعلی، حسن بن علی بن عمر مراکشی. از علمای نجوم و ریاضیات. متولد و ساکن مراکش. از آثارش: جامع المبادی والغایات فی علم المیقات.

ریحانة الادب ۵: ۲۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۶ / معجم المؤلفین ۳: ۲۵۷.

## حسن - طَبَری
**(زنده در ۶۹۸ هـ / ۱۲۹۹ م)**

حسن بن علی بن محمّد طبری، مازندرانی، آملی، استرآبادی، (عمادالدین). عالم امامی، محدّث، اصولی، متکلّم. با محقق حلّی و خواجه نصیرالدین طوسی معاصر بود. از آثارش: اسرارالامامة، معجزات النبی والائمة، نهج الفرقان الی هدایة الایمان در فقه، العمدة.

اعیان الشیعه ۵: ۲۱۲ / تاریخ نظم و نثر ۱۵۳، ۷۳٤ / الذریعه ۳: ٤۰۵، ۱۵: ۳۳۳، ۱۷: ۲۵۲ / روضات الجنّات ۲: ۲۶۱ / ریحانة الادب ٤: ۱۹۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن سابع: ٤۱ / الکنی والالقاب ۲: ٤٤۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۶۱.

## حسن - دهلوی
**(م ۷۰۷ هـ[۱] / ۱۳۰۷ م)**

حسن بن علی سنجری، دهلوی، (نجم‌الدین، خواجه حسن). شاعر، عارف. متولد و متوفّی در هندوستان. از شاگردان امیر خسرو دهلوی و مرید شیخ نظام‌الدین اولیاء بود. در دربار سلطان محمدبن غیاث‌الدین و سلطان محمدبن تغلق شاه مداحی می کرد. از آثارش: دیوان خواجه حسن دهلوی نزدیک نه هزار بیت غزل و مثنوی است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۷۱ / جشن نامه ۱۸ / الذریعه ۹: ۲٤۲ / ریحانة الادب ۲: ۲٤٤ / فرهنگ سخنوران ۱۵۹ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۱ / نفحات الانس ۶۱۰.

## حسن - حِلّی
**(۶٤۷-۷٤۰ هـ / ۱۲٤۹-۱۳۳۹ م)**

ابومحمد، حسن بن علی بن داود حلی، (تقی‌الدین، ابن داود). فقیه امامی، نحوی، مفسر، اصولی، رجالی، ادیب، شاعر. متولد در حلّه. با سید عبدالکریم بن طاووس و محقق حلّی معاصر بوده و از ایشان روایت نیز کرده است. از آثارش: تحصیل المنفعة، در فقه، احکام القضیة در منطق، مختصرالایضاح در نحو، کتاب الرجال.

اعیان الشیعه ۵: ۱۸۹ / امل الآمل ۲: ۷۱ / الذریعه ۳: ۳۹۸، ۱۰: ۸٤، ۲۳: ۱۲۷ / روضات الجنّات ۲: ۲۸۷ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ثامن: ٤۳ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۰ / معجم المؤلفین ۳: ۲۵۳.

## حسن - ابیوردی
**(۷۶۱-۸۱۶ هـ / ۱۳۶۰-۱٤۱۳ م)**

ابومحمد، حسن بن علی بن حسن ابیوردی، (حسام‌الدین). فقیه شافعی، عالم ریاضی و منطق. اصلاً از سرخس، متولد و بزرگ شده در ابیورد، متوفّی در یمن. از شاگردان ملا سعدالدین تفتازانی بود. مدتی در بغداد و اصفهان به تحصیل علوم ریاضی پرداخت، و سپس به مکّه و یمن رفت و در آن جا مجلس درس داشت. از آثارش: ربیع الجنان فی المعانی والبیان، حاشیه بر شرح قطب‌الدین رازی بر «مطالع الانوار» سراج‌الدین ارموی.

دانشنامه ایران و اسلام ۱۱٤۶ / روضات الجنّات ٤: ۳۸ / ریحانة الادب ۲: ٤۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲۵۰.

## حسن - (ابن عشرة)
**(اوایل قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)**

---

۱. یا ۷۲۷ هـ یا ۷۳۱ هـ.

حسن بن علی بن یوسف[1] عاملی، (عزالدّین). فقیه، زاهد. متوفّی در قریه کرک جبل عامل. نزد ابن فهد حلّی و ابوطالب محمد پسر شهید اول کسب علم نمود. حدود چهل مرتبه به سفر حج رفت.

اعیان الشیعه ۵: ۲۱۷ / امل الآمل ۲: ۷۵ / روضات الجنّات ۲: ۲۹۰ / ریحانه الادب ۸: ۱۱۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن تاسع: ۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۲، ابن العشره: ۳۳۱.

## حسن - سلیمی
(م ۸۵۴ هـ / ۱۴۵۰ م)

مولانا حسن بن علی سلیمی، تونی، سبزواری، (تاج الدین). شاعر. متولّد در تون، ساکن سبزوار، متوفیٰ در راه عزیمت به مشهد مقدس، مدفون در سبزوار. در مدح ائمه اطهار قصایدی غرا سروده است، از آثارش: دیوان سلیمی تونی، واجبات منظوم، مالا بد منه فی مذهب الامامیه.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰۱ / الذریعه ۹: ۴۶۷، ۱۹: ۲۴، ۲۵: ۳ / ریحانة الادب ۳: ۶۶ / فرهنگ سخنوران ۲۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، سلیمی: ۶۱۴.

## حسن - (ابن شَدْقَم)
(۹۴۲_۹۹۹ هـ / ۱۵۳۵_۱۵۹۰ م)

ابوالمکارم، حسن بن علی بن حسن شدقم، حسینی، مدنی، (بدرالدین). مورّخ، محدّث، ادیب، شاعر. متولّد و بزرگ شده در مدینه، متوفّی در دکن از شهرهای هند، مدفون در قبرستان بقیع. به عراق و هند سفر کرد و مدتی در حیدرآباد اقامت گزید. از آثارش: زهرالریاض و زلال الحیاض[2]، در تاریخ، الجواهر النظامیة در حدیث، رسالة فی اخبار الفضائل، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۲۲ / اعیان الشیعه ۵: ۱۷۵ / امل الآمل ۲: ۷۰ / الذریعه ۹: ۲۳۹، ۲: ۸۷، ۱۲: ۷۰، ۲۱: ۱۰ / روضات الجنّات ۲: ۲۹۰ / ریحانة الادب ۸: ۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۷ / معجم المؤلفین ۳: ۲۵۱.

۱. یا حسن بن یوسف یا حسن بن علی بن احمد.

۲. الاعلام - زهرة الریاض و زلال الحیاض.

## حسن - (ابن حِنّائی)
(۹۵۳_۱۰۲۴ هـ / ۱۵۴۶_۱۶۱۵ م)

حسن بن علی بن امرالله قاضی، چلبی، (قفالی زاده). ادیب، کاتب، شاعر، در فقه و دیگر فنون نیز تبحر داشت. متولّد در بروسه، متوفّی در روم. در حلب و قاهره قضاوت می کرد و حاکم شرع ادرنه، مصر و بروسه بود. از آثارش: التذکرة فی شعراءِ الروم، حاشیه علی الدرر والغرر.

ریحانة الادب ۱: ۴۵۰، ۷: ۴۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۴۹.

## حسن - نَقَوی
(۱۲۰۵_۱۲۶۰ هـ / ۱۷۹۱_۱۸۴۴ م)

حسن بن دلدار علی بن محمّد معین نقوی، نصیر آبادی، لکهنویی. عالم، فقیه. متولد در لکهنو، متوفی در همان جا. از آثارش: حاشیه علی تحریر اقلیدس، رسالة فی احکام الأموات، الباقیات الصالحات فی اصول الدین.

اعیان الشیعه ۵: ۶۴ / الذریعه ۳: ۱۱، ۱۱: ۲۳۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۲ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۶۲ / مکارم الآثار ۱: ۲۰۲.

## حسن - مُدَرِّس
(۱۲۱۰_۱۲۷۳ هـ / ۱۷۹۵_۱۸۵۷ م)

حسن بن علی بن محمّد باقر بن ... (نسب او به علی بن ابی طالب می رسد)، اصفهانی، حسینی عالم امامی فقیه، اصولی. متولد و بزرگ شده در اصفهان، متوفی در همان جا. جهت کسب علم به کربلا و نجف رفت و اصول را از شریف العلمای مازندرانی و فقه را از صاحب جواهر اخذ نمود. در اصفهان نیز از حوزه درس حاجی کرباسی بهره‌مند شد. از آثارش: جوامع الاصول، شرح المختصر النافع، مناسک الحج.

اعیان الشیعه ۵: ۲۱۱ / الذریعه ۴: ۱۴۲، ۵: ۲۴۷ / رجال بامداد ۲: ۳۲۶ / روضات الجنّات ۲: ۳۰۷ / ریحانة الادب ۵: ۲۶۷ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۶۰ / مکارم الآثار ۱: ۳۷۶.

## ابوالحسن - راجی
(۱۲۴۷_۱۲۹۳ هـ / ۱۸۳۱_۱۸۷۶ م)

ابوالحسن بن علی اکبر راجی. به دو زبان ترکی و فارسی شعر می گفته است. در آذربایجان متولد شد و در چهل و شش سالگی هنگامی که از سفر حج باز می گشت در دریای قلزم غرق شد. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الذریعه ۹: ۳۴۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۸۲ / فرهنگ سخنوران ۲۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، راجی: ۲۶ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۰۷.

## حسن -(ابن حبیب حَلَبی)
(۷۱۰_۷۷۹ هـ / ۱۳۱۰_۱۳۷۷ م)

أبو محمّد، حسن بن عمر بن حسن حَلَبی (بدرالدین حَلَبی). مورّخ، محدّث، ادیب. متولد در حلب[1] و متوفی در همان جا. به مصر و حجاز و شام سفر کرد. از آثارش: نسیم الصبا - ط، درةالأسلاک فی دولة الاتراک - ط، النجم الثاقب - خ.

الاعلام ۲: ۲۲۶ / الذریعه ۲۴: ۱۵۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۶۶.

## حسن - چشتی سنجری
(۵۳۷_۶۳۴ هـ / ۱۱۴۲_۱۲۳۶ م)

حسن بن غیاث الدین حسن حسینی سنجری، چشتی، (معین الدین). از بزرگان مشایخ طریقه چشتی، عارف. متولد در سیستان، متوفی در اجمیر هندوستان. در جوانی از مریدان شیخ عثمان هارونی شد و مدت بیست سال مصاحب وی و در سفرهای بسیاری با او همراه بود. عاقبت به شهر اجمیر هندوستان رفت و مروج طریقه چشتی شد. دربارهٔ او کتابهایی چند نوشته شده از جمله «دلیل العارفین» تألیف قطب الدین بختیاری کاکی اوشی و یا «وقایع شاه معین الدین چشتی» تألیف ابولال هندو. حسن چشتی نیز تألیفاتی به زبان فارسی دارد. از آثارش:

۱. الاعلام: متولّد در دمشق.

فوایدالفؤاد در مناقب نظام الدین اولیا، رساله در تصوف، رساله در طریقهٔ شطار.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۵۳ / ریحانة الادب ۵: ۳۴۹، ۳: ۹۰ / سیرالاولیاء ۴۸ و ۱۵۵ / فرهنگ سخنوران ۵۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، معین: ۷۷۶ / منشاء الانشاء ۱۵۱.

## حسن - (ابن مبارک)
(م ۴۵۸ هـ / ۱۰۶۵ م)

ابوعلی، حسن بن غالب بن علی قاری. محدّث اهل سنت. متوفّی در بغداد. از مشایخ روایت خطیب بغدادی بود.

ریحانة الادب ۸: ۱۸۹.

## حسن - طبرسی
(م ۵۴۸ هـ / ۱۱۵۴ م)

ابونصر، حسن بن فضل بن حسن طبرسی، (رضی الدین). عالم، فقیه، محدّث. فرزند شیخ طبرسی. ساکن و متوفی در سبزوار. از آثارش: مکارم الاخلاق - ط[1]، اسرارالامامة، جامع الاخبار.

اعیان الشیعه ۵: ۲۲۳ / امل الآمل ۲: ۷۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۷۱ / الذریعه ۲۲: ۱۴۶، ۲: ۴۱ / روضات الجنّات ۵: ۳۵۷، ۳۶۱ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۶۵ / فهرست مشترک ۴: ۲۴۴۵ / الکنی والالقاب ۲: ۴۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، طبرسی: ۱۳۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۶۹.

## حسن - (طبری)
(م ۳۰۵ هـ[2] / ۹۱۷ م)

ابوعلی، حسن بن قاسم طبری. فقیه شافعی، متکلم، اصولی. اصلاً از طبرستان، ساکن و متوفی در بغداد. از آثارش: الافصاح در فقه، شرح المحرر فی النظر، العدة در فقه.

۱. بعضی آن را تألیف محمدبن محمد شعیری و بعضی تألیف شیخ جعفربن محمد دوریستی پنداشته اند و مجلسی نیز احتمال داده که مؤلفش شیخ ابوالحسن علی بن ابی سعدبن ابی الفرج حناط باشد. و همچنین نظرات دیگری نیز داده شده که مطالعه بیشتر را به منابع ارائه شده ارجاع می دهیم.

۲. معجم المؤلفین: ۳۵۰ هـ.

الاعلام ۲: ۲۲۷ / رجال طوسی ۳۷۴ / روضات الجنّات ۳: ۵۹ / ریحانة الادب ٤: ٤٥ / فهرست ابن الندیم ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۰.

## حسن - ( ابن اُمّ قاسِم )

(م ۷٤۹ هـ[1] / ۱۳٤۸ م)

ابومحمد، حسن بن قاسم بن عبدالله مرادی، مصری، (بدرالدین). مالکی مذهب، مفسر، ادیب. متولّد و متوفّی در مصر، ساکن مغرب. نزد ابوحیان کسب علم نمود. از آثارش: تفسیرالقرآن د ه جلد، إعراب القرآن، شرح الشاطبیة.

الاعلام ۲: ۲۲۸ / روضات الجنّات ۳: ۱۰۱ / ریحانة الادب ۷: ۳۹۱ / الکنی والالقاب ۳: ۱۷٦ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۱.

## حسن - (ابن مَحْبُوب)

(۱٤۹-۲۲٤ هـ / ۷٦٦-۸۳۹ م)

ابوعلی، حسن بن محبوب سرّاد[2]. امامی، محدّث فقیه، از اصحاب امام کاظم(ع) و امام رضا(ع) متولد و ساکن کوفه - از امام صادق(ع) به واسطه شصت تن از اصحابش از جمله علی بن رئاب روایت کرده است. از آثارش: الفرائض، علل الحدیث، فضائل القرآن، النوادر.

الاعلام ۲: ۲۲۹ / اعیان الشیعه ۵: ۲۳۳ / الذریعه ۲٤: ۳۲۷، ۲۱: ٦۹، ٤: ۲۷٦ / رجال طوسی ۳٤۷، ۳۷۲ / رجال کشی ۵۸٤ / ریحانة الادب ۳: ۱۰ / فهرست ابن الندیم ۲۷٦ / فهرست طوسی ٤٦ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۷۹ / معالم العلماء ۳۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۳.

## حسن - زَعْفَرانی

(م ۲۵۹ هـ / ۸۷۳ م)

ابوعلی، حسن بن محمد بن صباح بزار، زعفرانی، بغدادی. فقیه شافعی، محدّث. متولّد در قریه زعفرانیّه بغداد. مصاحب امام شافعی بود و از وی روایت کرده است. از آثارش: تألیفاتی در دو رشتهٔ فقه و حدیث دارد.

---

۱. یا ۷۵۵.

۲. یا زرّاد.

الاعلام ۲: ۲۳۰ / روضات الجنّات ۳: ۵٤ / ریحانة الادب ۲: ۳۷٦ / فهرست ابن الندیم ۲۹۱ / الکنی والالقاب ۲: ۲۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸٤.

## حسن - مُهَلَّبی

(۲۹۱-۳۵۲ هـ / ۹۰۳-۹٦۳ م)

ابومحمّد، حسن بن محمد بن عبدالله أزدی، از اولاد مهلب بن أبی صفرة[1]، (وزیر مهلبی، ذی الوزارتین). وزیر، ادیب، شاعر. متولّد در بصره، متوفّی در راه واسط، مدفون در مقبره قریش در بغداد. در اوایل زندگی بسیار تنگدست بود، مدتی منشی و بعد وزیر معزالدوله دیلمی بویه بوده و سپس از طرف مطیع الله بیست و سومین خلیفه عباسی به وزارت منصوب شد. چون خود ادیب بود، دوستدار فضلا نیز بود و از این طبقه حمایت می‌نمود. از آثارش: دیوان رسائل.

الاعلام ۲: ۲۳۰ / اعیان الشیعه ۵: ۲۷۱ / تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۲۰٤ / روضات الجنّات ۳: ٦۵ / ریحانة الادب ٦: ٤٤ / شدالازار ۵۲٤ / فهرست ابن الندیم ۱۹٦ / الکنی والالقاب ۳: ۲۱٤ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ٦۰۸.

## حسن - نیشابوری

(م ٤۰٦ هـ / ۱۰۱٦ م)

ابوالقاسم، حسن بن محمد بن حبیب نیشابوری. مفسّر، قاری، واعظ، ادیب، مورّخ. از آثارش: عقلاءِ المجانین، غرائب القرآن، دیوان شعر.

تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ۱۰۹ / ریحانة الادب ٦: ۲۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ٦۰۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۸.

## حسن - قُبَشّی

(۳٤۸-٤۳۲ هـ / ۹۵۹-۱۰٤۰ م)

ابوبکر، حسن بن محمّد بن مفرج معافری، قبشی، (ابن مفرج). مورّخ، ادیب. متولد در قرطبه، ساکن مرسیة. از آثارش: الاحتفال فی تاریخ أعلام الرجال.

الاعلام ۲: ۲۳۱ / ریحانة الادب ۸: ۲۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ٦۰۱ / معجم المؤلفین ۳: ۲۹۰.

---

۱. شاعر مشهور امیر خراسان است که از مشاهیر تابعین در زمان عبدالملک مروان.

## حسن - (ابن حمامی بزّاز)

(۳۵۹ـ۴۳۹ هـ / ۹۷۰ـ۱۰۴۸ م)

ابوعلی، حسن بن محمدبن اسماعیل[1] بن اشناس. امامی، متکلّم، فقیه، محدّث. متولّد در بغداد. شاگردانش شیخ طوسی و خطیب بغدادی بوده‌اند، وی صحیفه سجادیّه را از ابوالفضل شیبانی روایت کرده است. از آثارش: کتاب الاعتقادات، الرد علی الزیدیه، کتاب عمل ذی الحجّة.

اعیان الشیعه ۵: ۲۴۰ / امل الآمل ۲: ۶۳ / الذریعه ۲: ۲۲۵، ۱۰: ۲۰۰، ۱۸: ۹۵، ۱۵: ۳۴۴ / روضات الجنّات ۲: ۲۹۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۸۵، ۲: ۴۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن خامس: ۵۴ / الکنی والالقاب ۱: ۲۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۰ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۵.

## حسن - (ابن دهّان)

(م ۴۴۷ هـ / ۱۰۵۵ م)

ابومحمّد، حسن بن محمد بن علی ابن دهان. نحوی، لغوی، ادیب، معتزلی. نزد ربعی و یوسف‌بن سیرافی و رمانی کسب علم نمود و خود استاد خطیب تبریزی و چند تن دیگر بود.

از آثارش: دیوان العرب و میدان الادب در ده جلد.

روضات الجنّات ۴: ۵۷ / ریحانة الادب ۷: ۵۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۰ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸۶.

## حسن - (ابن حی)

(م ۴۵۶ هـ / ۱۰۶۳ م)

حسن بن محمدبن حسین بن حی. ریاضی دان، منجّم. متولّد در قرطبه، متوفّی در یمن. به مصر و یمن مسافرت کرده و از طرف امیر یمن به سفارت نزد خلیفه عباسی رفته است. از آثارش: یک زیج نجومی نوشته است و اشعاری نیز دارد.

ریحانة الادب ۷: ۴۸۶.

1. یا حسن بن علی بن اشناس یا حسن بن اسماعیل بن اشناس.

## حسن - دربندی

(م ۴۵۶ هـ / ۱۰۶۳ م)

ابوولید، حسن‌بن محمّد دربندی. محدّث اهل سنت. جهت جمع آوری حدیث به شهرهای اسلامی مسافرت کرده و محدثین زیادی از وی روایت کرده اند.

ریحانة الادب ۲: ۲۱۷.

## حسن - غزنوی

(م ۵۵۶ هـ[1] / ۱۱۶۰ م)

ابو محمّد، حسن بن محمّد[2] حسینی، غزنوی، (اشرف الدین، اشرف، مفخراللسانین). شاعر، واعظ - متولّد در غزنین، متوفّی[1] در جوین اسفراین. از شاعران دربار غزنویان وسلجوقیان بود، اوایل عمر دردربار بهرامشاه تقرب بسیار داشت. مدتی نیز سلطان مسعود سلجوقی (۵۲۷ـ۵۴۷) هـ و سلطان سجز سلجوقی (۵۱۱ـ۵۵۲) هـ و ملکشاه سلجوقی (۵۴۷ـ۵۴۸) هـ و دیگر بزرگان این خاندان را مداحی می کرد. ضمناً سفرهای متعددی کرده و به حج نیز رفته است. از آثارش: دیوان غزنوی حاوی پنج هزار بیت، به کوشش مدرس رضوی استاد دانشگاه طبع شده است.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۵۸۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۷ / الذریعه ۹: ۲۴۴ / ریحانة الادب ۴: ۲۴۳ / فرهنگ سخنوران ۱۶۰ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۰ / نزهة المجالس ۳۷۵.

## حسن - جوّانی

(م ۵۸۸ هـ / ۱۱۹۲ م)

ابوعلی[3]، حسن بن محمّدبن اسعد جوانی. عالم، نسب شناس. از آثارش: الجوهرالمکنون فی القبائل والبطون.

اعیان الشیعه ۵: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۱: ۴۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، جوانی: ۱۴۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۵.

1. در مورد تاریخ وفات وی روایات متعدد است از ۵۳۵ هـ تا ۵۶۵ هـ نوشته اند.
2. ریحانة الادب: حسن بن ناصر.
3. ریحانة الادب: «ابوالبرکات»

## حسن ـ مالقی
(م ۶۰۴ هـ / ۱۲۰۷ م)

ابوعلی، حسن بن محمد انصاری، (ابن کسری). لغوی، ادیب، شاعر. متولّد در شهر مالقه. از ابوبکر کِتذی روایت کرده و ابوعمر وبن سالم نیز از وی روایت کرده است.

روضات الجنّات ۱: ۳۱۷ / ریحانة الادب ۷: ۲۰۹، ۵: ۱۵۵.

## حسن ـ صاغانی
(۵۷۷ـ۶۵۰ هـ / ۱۱۸۱ـ۱۲۵۲ م)

ابوالفضل [1]، حسن بن محمّد بن حسن عدوی، عمری، صاغانی، (رضی الدین). حنفی، لغوی مشهور فقیه، محدّث. متولّد در لاهور هند، بزرگ شده در غزنه از شهرهای سند، متوفّی در بغداد. از مشایخ اجازه روایات سید احمدبن طاووس و سید عبدالکریم بن طاووس بوده است. از آثارش: مجمع البحرین ـ خ، الاضداد ـ ط، التکملة ـ خ.

الاعلام ۲: ۲۳۲ / روضات الجنّات ۳: ۹۴ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۷ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۶ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۹.

## حسن ـ عِزّالدّین اِربِلی
(۵۸۶ـ۶۶۰ هـ / ۱۱۹۰ـ۱۲۶۲ م)

حسن بن محمدبن احمد اربلی. فیلسوف، حکیم. متولّد در نِصیبین، بزرگ شده در دمشق و شام، متوفی در دمشق. وی نابینا بود و به تدریس فلسفه و فنون دیگر اشتغال داشت و از ادیان مختلف جهت کسب علم نزد وی می‌رفتند. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۳۲ / اعیان الشیعه ۵: ۲۳۷ / ریحانة الادب ۴: ۱۲۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن سابع: ۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۲.

## حسن ـ حسام الدین
(م ۶۸۴ هـ [2] / ۱۲۸۵ م)

حسن بن محمّدبن حسن چلبی، ارموی، (اخی ترک). عارف، صوفی. از شاگردان اصحاب ملای رومی و در کتاب مثنوی معروف طرف خطاب استاد بوده و آن را به وی املا کرده است. پس از مرگش در کنار استاد به خاک سپرده شد.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۰ / ریحانة الادب ۲: ۴۲ / شدّالازار ۵۱۱ و ۵۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، چلبی: ۲۷۸ / نفحات الانس ۴۶۸.

## حسن ـ (ابن شرف شاه)
(۶۴۵ـ۷۱۵ هـ / ۱۲۴۷ـ۱۳۱۵ م)

ابو محمّد [1]، حسن بن محمدبن شرف شاه حسینی، استرآبادی، (رکن الدین). عالم شافعی، مطلع در فقه، نحو، منطق، طب، کلام و اصول. ساکن و متوفی در موصل. نزد خواجه نصیر طوسی کسب علم نمود. از آثارش: شرح مختصر ابن الحاجب ـ خ، شرح الحاوی الصغیر در فقه شافعی، شرح الحماسة.

الاعلام ۲: ۲۳۳ / اعیان الشیعه ۵: ۲۵۵ / الذریعه ۲: ۸۳، ۷: ۷۱، ۱۴: ۲۳، ۲: ۳۸۰ / روضات الجنات ۳: ۹۶ / ریحانة الادب ۸: ۵۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸۳.

## حسن ـ أَعرج
(م ۷۲۸ هـ / ۱۳۲۸م)

حسن بن محمد بن حسین خراسانی، (نظام الدین، نظام اعرج). عالم اهل سنت، مفسّر، عارف. متولّد در نیشابور، ساکن قُم. از آثارش: غرائب القرآن و رغائب الفرقان در تفسیر قرآن مجید، تعبیرالتحریر ـ خ، توضیح التذکرة النصیریة ـ خ.

الاعلام ۲: ۲۳۳ / اعیان الشیعه ۵: ۲۴۸ / الذریعه ۴: ۲۰۶، ۳: ۱۲۱، ۵: ۱۴۵، ۱۰: ۷۲، ۱۶: ۳۱ / روضات الجنّات ۳: ۱۰۲ / ریحانة الادب ۶: ۱۹۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ثامن: ۴۶ / فرهنگ سخنوران ۶۰۷ / الکنی والالقاب ۳: ۲۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، نظام: ۹۵۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸۱.

## حسن ـ دیلمی
(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

---

۱. معجم المؤلفین: ابوالفضائل.

۲. تاریخ نظم و نثر (نفیسی): ۶۸۳.

۱. یا ابوالفضائل.

ابو محمد، حسن بن ابوالحسن محمّد دیلمی. محدث امامی، عارف، واعظ. از طایفه دیلمانی، ساکن کوههای دیلم نزدیک قزوین. ابن فهد (م ۸۴۱ هـ) از وی روایت کرده است. با شهید اول و علامه حلّی معاصر بود. از آثارش: ارشادالقلوب، اعلام الدین فی صفات المؤمنین، الاربعون حدیثا.

اعیان الشیعه ۵: ۲۵۰ / امل الآمل ۲: ۷۷ / الذریعه ۱: ۵۱۷، ۱۶: ۳۶ / روضات الجنّات ۲: ۲۹۱ / ریحانة الادب ۲: ۲۴۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن سابع: ۴۳، قرن ثامن: ۳۸ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۱.

## حسن - رامی تبریزی
(م ۷۹۵ هـ / ۱۳۹۲ م)

حسن بن محمّد رامی، تبریزی، (شرف‌الدّین، شرف). شاعر. اوایل عمر در مراغه به خدمت خواجه نصیرالدین طوسی رسید. از آثارش: انیس العشاق در تشبیهات شعرای ایران، حدایق الحقایق در شرح حدایق السحر رشیدالدین و طواط، دیوان شرف تبریزی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۸۷ / الذریعه ۹: ۵۱۱، ۶: ۲۸۴ / ریحانة الادب ۳: ۱۹۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ثامن: ۴۷ / فرهنگ سخنوران ۲۹۵ / لغتنامهٔ دهخدا، رامی: ۱۲۵.

## حسن - چلبی
(۸۴۰-۸۸۶ هـ / ۱۴۳۶-۱۴۸۱ م)

حسن بن محمد شاه بن حمزه رومی، چلبی، فناری، (بدرالدین). عالم حنفی عثمانی، نحوی، ادیب، شاعر. متولّد در روم، متوفّی در بروسه. در عهد سلطان سلیمان خان به مقام شیخ الاسلامی رسید و سالها در استانبول و ادرنه و روم به قضاوت مشغول بود. از آثارش: حاشیة علی المطول للتفتازانی، حاشیة الشریف الجرجانی علی الکشاف للزمخشری، تعلیقات علی درالحکام.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۵ / ریحانة الادب ۱: ۴۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۱۳.

## ابوالحسن - کاشانی
(م ۹۶۶ هـ / ۱۵۵۸ م)

ملا ابوالحسن بن محمد [1] ابیوردی، کاشانی. عالم امامی، فقیه، متکلّم. متولّد در ابیورد، اصلاً از کاشان. استاد مجتهد کرکی سید حسین بن حیدر بوده است. از آثارش: اثبات الواجب و صفاته، ارکان الایمان در امامت، شرح فرائض خواجه نصیر طوسی.

اعیان الشیعه ۲: ۳۲۲ / الذریعه ۱: ۱۰۲، ۳: ۳۷۶، ۱۱: ۲۷۴ / ریحانة الادب ۵: ۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، کاشانی: ۱۸۴.

## حسن - (ابن أعْوَج)
(م ۱۰۱۹ هـ / ۱۶۱۰ م)

ابوالفوارس، حسن بن محمدابن أعوج. شاعر. متولّد در حماة. چند بار از طرف سلاطین عثمانی به حکومت معره و حماة و نواحی دیگر منصوب شد. از آثارش: دیوان شعر از قصاید گزیدهٔ او قصیده‌ای در رثای امیر یحیی که یکی از خویشاوندان اوست، می‌باشد.

الاعلام ۲: ۲۳۵ / ریحانة الادب ۷: ۳۸۹ / الکنی والالقاب ۱: ۲۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن اعوج: ۲۹۲.

## حسن - بُورینی
(۹۶۳-۱۰۲۴ هـ / ۱۵۵۶-۱۶۱۵ م)

ابوضیاءِ، حسن بن محمّدبن محمّد صفوری، بورینی، (بدرالدین). شافعی، مورّخ، عالم در فقه، حدیث، ریاضیات و ادبیات. متولّد در صفوریه اردن، ساکن و متوفّی در دمشق. از آثارش: تراجم الاعیان من ابناءِ الزمان - ط، شرح دیوان ابن الفارض - ط، دیوان شعر - خ.

الاعلام ۲: ۲۳۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۴ / الکنی والالقاب ۲: ۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۶ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸۹.

## حسن - شفایی اصفهانی
(۹۶۶-۱۰۳۷ هـ / ۱۵۵۸-۱۶۲۷ م)

حکیم حسن بن محمّد حسین اصفهانی، (شفایی، شرف الدین). طبیب نامی اصفهان، شاعر. متولّد، ساکن و متوفی در اصفهان. نیاکانش به پزشکی اشتغال داشتند و او این علم را از پدر و برادرش حکیم

[1]. الذریعه و اعیان الشیعه: ابوالحسن بن احمد شریف قاینی.

نصیرا فرا گرفت، ضمناً در فن شعر نیز توانا و از شعرای منتخب این دوره به شمار می رود. نزد شاه عباس صفوی بسیار مقرب و مورد احترام بود. از آثارش: مثنوی دیدهٔ بیدار، بیست باب در طب، قراباذین شفایی، کلیات اشعار حدود پانزده هزار بیت.

اعیان الشیعه ۵: ۲۲ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۰۷۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۱۴ / الذریعه ۹: ۵۲۹، ۱۹: ۳۱۴ / ریحانة الادب ۳: ۲۲۶ / فرهنگ سخنوران ۳۰۱ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۵.

## حسن - اصفهانی

(م ۱۰۸۵[1] هـ / ۱۶۷۴ م)

حسن بن محمّد اصفهانی، فلاور جانی، (ملاتاجا، تاج الدین). فاضل، نویسنده. پدر فاضل هندی صاحب کشف اللثام بود. از مولی حسنعلی تستری و جمال الدین محمود شیرازی کسب علم کرد. از آثارش: رسالة فی زوجتی عثمان، شرح علی الکافیة، البحرالمواج تفسیر قرآن مجید میباشد.

اعیان الشیعه ۵: ۲۴۰ / الذریعه ۳: ۴۹، ۱۴: ۲۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۱ / الکنی والالقاب ۲: ۱۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۸۷ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۶.

## ابوالحسن - شریف

(م ۱۱۳۸ هـ / ۱۷۲۵ م)

ابوالحسن بن محمّد طاهربن عبدالحمید عاملی، اصفهانی، غروی. از علمای بزرگ شیعه، فقیه، محدّث، مفسّر. نزد علّامه مجلسی کسب علم نمود و از او و سید نعمت الله جزایری و دائیش امیر محمد صالح خاتون آبادی روایت کرده است. از آثارش: الانساب، تنزیه القمیین، مرآت الانوار در تفسیر قرآن

الذریعه ۱: ۴۶۷، ۲: ۳۷۱، ۱۵: ۱۲۴، ۲۰: ۲۶۴، ۱۳: ۳۴۶ / ریحانة الادب ۳: ۲۱۱، ۳: ۳۵۴ / الکنی والالقاب ۱: ۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابو: ۴۰۵.

[1] ریحانة الادب: ۱۰۵۸ هـ. ق.

## حسن - یزدی

(زنده در ۱۲۴۲ هـ / ۱۸۲۶ م)

حسن بن محمّد علی یزدی، حائری. فقیه، واعظ. متولد در یزد، ساکن تهران و کربلا. نزد سید محمّد کربلایی و علی طباطبایی کسب علم نمود. از آثارش: مهیج الاحزان در مقتل حسین (ع)، المغتنم در فقه، الاکمال الاصلاح.

اعیان الشیعه ۵: ۲۶۵ / الذریعه ۱۰: ۲۰۶، ۱۴: ۲۱۱، ۲۱: ۲۹۴، ۲: ۲۸۱ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۲ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۱۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸۷ / مکارم الآثار ۴: ۱۱۷۷.

## حسن - بشروی

(زنده در ۱۲۴۸ هـ / ۱۸۳۲ م)

حسن بن محمّد باقربن عبدالمطلب حسینی، علوی، عریضی، بشروی، (جمال الدین). عالم، فقیه، اصولی. متولّد در خراسان، ساکن کربلا. با شیخ احمد احسائی معاصر بود و مکاتباتی نیز داشت. از آثارش: اصول جوامع العلم، الفوائد الحائریة فی فقه الامامیة، مباحث اصول الفقه.

اعیان الشیعه ۵: ۲۴۱ / الذریعه ۲: ۱۸۰، ۱۶: ۳۳۶ / ریحانه الادب ۴: ۱۲۵ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۶.

## حسن - عطّار

(۱۱۹۰[1] - ۱۲۵۰ هـ / ۱۷۷۶-۱۸۳۵ م)

ابوسعادات، حسن بن محمّدبن محمود عطار، شافعی، عالم، ادیب. اصلاً از مغرب، متولّد و متوفّی در قاهره. به دمشق سفر کرد. ابتدا در روزنامه «الوقائع المصریة» نویسندگی می کرد و بعد از استادان جامع الازهر شد. از آثارش: الانشاء والمراسلات - ط، کیفیه العمل بالأسطرلاب والربعین المقنطر والمجیب والبسائط، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۳۶ / ریحانة الادب ۳: ۳۲۹ / الکنی والالقاب ۲: ۴۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸۵ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۶۲.

[1] معجم المؤلفین: ۱۱۸۰ هـ. ق.

### ابو الحسن ـ جلوه
(۱۲۳۸ـ۱۳۱۴ هـ / ۱۸۲۳ـ۱۸۹۷ م)

سید ابوالحسن بن محمّد طباطبایی، حسینی، اصفهانی، (میرزای جلوه). از فلاسفه اسلامی، حکیم مشائی[۱]، شاعر. متولد در احمد آباد گجرات هند، متوفی در تهران. در اصفهان تحصیل علم کرد و به تهران رفته در مدرسه دارالشفا مدت چهل و یک سال تدریس می نمود. از آثارش: رسالة فی الوجود واقسامه، رسالة فی الترکیب والحکامه، دیوان اشعار.

اعیان الشیعه ۲: ۳۳۷ / الذریعه ۶: ۷۴۷، ۹: ۲۰۲، ۱: ۱، ۸۹، ۶: ۱۲۶ / ریحانة الادب ۱: ۴۱۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۴۲ / فرهنگ سخنوران ۱۳۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا، جلوه: ۸۴ / معجم المؤلفین ۳: ۲۸۴ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۶۰ / یادداشتهای قزوینی ۱۲۸۱.

### حسن ـ صفی علیشاه
(۱۲۵۱ـ ۱۳۱۶ هـ / ۱۸۳۵ـ۱۸۹۸ م)

حسن بن محمد باقر اصفهانی، (صفی علیشاه، صفی). عالم، متکلّم، عارف. متولّد در اصفهان، متوفی در تهران. در بیست سالگی به خدمت رحمت علیشاه به شیراز و سپس در خدمت وی به کرمان رفت. پس از فوت او در ۱۲۸۰ هـ به مکه رفت و در باز گشت مدتی در هندوستان توقّف نمود و کتاب زبدة الاسرار را در آن جا تمام کرده به چاپ رساند. اواخر عمر را نیز در تهران گذراند. از آثارش: اثبات النبوة الخاصة، زبدة الاسرار، دیوان الحقائق.

اعیان الشیعه ۵: ۲۲، ۵: ۲۴۱ / الذریعه ۹: ۶۱۶، ۱: ۱۰۱، ۴: ۲۷۹ / رجال بامداد ۶: ۱۱۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۶۵ / فرهنگ سخنوران ۳۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، صفی: ۲۷۱ / معجم المؤلفین ۳: ۲۷۶ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۸۷.

### ابوالحسن ـ حسینی انگجی
(۱۲۸۲ـ۱۳۵۷ هـ / ۱۸۶۵ـ۱۹۳۸ م)

ابوالحسن بن محمّدبن محمّد علی حسینی. مجتهد، محقق. متولّد و متوفّی در تبریز، تحصیلکردهٔ نجف. در سال ۱۳۰۴ هـ به نجف رفت و از محضر درس اساتیدی چون محمّد حسن مامقانی، فاضل ایروانی و میرزا حبیب الله رشتی کسب علم نمود. از آثارش: ازاحة الالتباس عن حکم المشکوک من اللباس ـ ط، کتاب الارث، کتاب الحج.

اعیان الشیعه ۲: ۳۲۴ / ریحانة الادب ۷: ۵۹ / الذریعه ۱: ۵۲۶، ۶: ۲۴۹، ۱۸: ۲۹۳ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۴۳.

### حسن ـ کاشی
(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

حسن بن محمود کاشی، آملی. شاعر، مداح ائمهٔ اثنی عشریه بخصوص حضرت علی(ع). متولد و بزرگ شده در آمل طبرستان، متوفی در سلطانیه. با وجود استعداد در شعر بیشتر عمر وی صرف مدح خاندان رسالت(ص) شده و از معروفیت در دربارهای سلاطین پرهیز داشته است. از آثارش: قصیدهٔ هفت بند هفت قصیده به زبان فارسی در مدح حضرت علی(ع)، دیوان حسن کاشی.

اعیان الشیعه ۵: ۲۳۱ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۷۴۵ / الذریعه ۹: ۸۹۹، ۲۵: ۲۳۱ / روضات الجنّات ۲: ۲۶۸ / ریحانة الادب ۵: ۳۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ثامن: ۴۴ / فرهنگ سخنوران ۱۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا، کاشی: ۱۹۶.

### حسن ـ یوُسِی
(۱۰۴۰ـ۱۱۰۲ هـ / ۱۶۳۱ـ۱۶۹۱ م)

ابوعلی، حسن بن مسعودبن محمّد یوسی، مراکشی (نورالدین). عالم مالکی، فقیه، ادیب. از طایفه بنی یوسی مغرب بود، جهت کسب علم به شهرهای بسیار از جمله سجلماسه، سوس، مراکش و دُکاله سفر کرد پس در فاس مستقر شد و به تدریس پرداخت. از آثارش: قانون أحکام العلم ـ ط، المحاضرات ـ، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۳۷ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۱۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۹۴.

### ابوالحسن ـ مشگینی
(۱۳۰۵ـ۱۳۵۸ هـ / ۱۸۸۸ـ۱۹۳۹ م)

ابوالحسن مشگینی، اردبیلی، نجفی. فقیه، اصولی.

---

۱. حکمت مشاء: حکمت ارسطو زیرا که ارسطو مطالب خود را ضمن گردش بیان می کرد، لذا پیروان او را مشأی و حکمت او را حکمت مشائی می گفتند.

متولّد در یکی از دهات مشگین، به اردبیل و سپس به نجف و کربلا مهاجرت کرد و در کاظمیه درگذشت. نزد آخوند خراسانی و شریعت اصفهانی و آقا سید محمّد کاظم یزدی کسب علم نمود. از آثارش: حاشیة علی کفایة کاظم خراسانی، الفوائد الرجالیة، المناسک، کتاب الصلاة الکبیر.

اعیان الشیعه ۲: ۳۳۶ / الذریعه ۶: ۱۸۲، ۱۶: ۳۳۶ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۸ / معجم المؤلفین ۳: ۲۹۵.

### حسن ـ نیشابوری
(م ۴۴۲ هـ / ۱۰۵۰ م)

ابوعلی، حسن بن مظفر نیشابوری. ادیب، نویسنده، شاعر. در خوارزم مجلس درس داشت و از جمله شاگردانش زمخشری بوده است. از آثارش: تهذیب دیوان الادب للفارابی، تهذیب اصلاح المنطق لابن السکیت، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۵: ۳۱۲ / روضات الجنّات ۳: ۱۰۴ / ریحانة الادب ۶: ۲۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۹ / معجم المؤلفین ۳: ۲۹۶.

### حسن ـ (ابن باقلانی)
(۵۶۸ـ۶۳۷ هـ / ۱۱۷۲ـ۱۲۳۹ م)

ابوعلی، حسن بن ابی المعالی بن مسعود حلّی. ابتدا حنفی، بعداً شافعی. نحوی، ادیب. نزد خواجه نصیر طوسی حکمت و نزد ابوالمحاسن یوسف بن اسماعیل حنفی فقه حنفی را فرا گرفت.

اعیان الشیعه ۵: ۳۱۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعلی: ۶۶۳.

### حسن ـ کاتب
(۳۶۱ـ۴۱۲ هـ / ۹۷۱ـ۱۰۲۱ م)

ابومحمّد، حسن بن مفضل بن سهلان رامهرمزی. عالم امامی، وزیر سلطان الدولهٔ دیلمی، منشی. متولد در رامهُرمز. در سال ۴۱۲ هـ در رابطه با مسائل سیاسی کشته شد.

اعیان الشیعه ۵: ۳۱۵ / ریحانة الادب ۵: ۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، کاتب: ۵۶.

### حسن ـ نوبختی
(م ۳۱۰ هـ / ۹۲۲ م)

أبو محمّد، حسن بن موسی بن حسن نوبختی. امامی[1]، فیلسوف، متکلّم، منجّم. متولّد در بغداد. وی خواهرزادهٔ ابوسهل بن نوبخت بود و در منزلش تعدادی از مترجمان برای ترجمهٔ کتابهای فلسفه جمع می شدند. از آثارش: فرق الشیعة ـ ط، الآراء والدیانات ناتمام، الفرق والمقالات ـ خ، الردّ علی المنجمین، الردّ علی أصحاب التناسخ.

الاعلام ۲: ۲۳۹ / اعیان الشیعه ۵: ۳۲۰ / امل الآمل ۲: ۷۸ / الذریعه ۱۶: ۱۷۹، ۱: ۳۴، ۱: ۳۵۷، ۳: ۴۷۸ / رجال طوسی ۴۶۲ / رجال کشی ۴۴۴ / رجال نجاشی ۴۶ / ریحانة الادب ۶: ۲۴۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن رابع: ۱۰۲ / فهرست ابن الندیم ۲۲۵ / فهرست طوسی ۴۶ / الکنی والالقاب ۱: ۱۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۹ / معالم العلماءِ ۳۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲۹۸.

### حسن ـ قُمری
(م پیش از ۴۲۸ هـ / ۱۰۳۷ م)

ابومنصور، حسن بن نوح قمری. طبیب. از شیخ ابوعلی سینا علم آموخت و نزد ملوک سامانیان محترم بود. از آثارش: علل العلل، الشمسیة المنصوریة، مجموعهٔ کبیر.

الذریعه ۱۶: ۹۱ / ریحانة الادب ۷: ۲۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۶۰۲ / معجم المؤلفین ۳: ۲۹۹.

### حسن ـ نیکو
(۱۲۹۸ـ زنده در ۱۳۷۱ هـ / ۱۸۸۰ـ ۱۹۵۱ م)

حاج میرزا حسن نیکو. فاضل، نویسنده. متولّد در بروجرد. در جوانی جهت کسب علم به نجف و کربلا رفت و در محضر درس ملا محمّد کاظم آخوند خراسانی حاضر شد. به عرفان نیز علاقه مند بود. در سال ۱۳۲۴ هـ برای تغییر رژیم استبدادی به مشروطه

---

۱. شیعه و معتزله او را به خود منسوب داشته اند ولی به گفته ابن الندیم او به شیعه بیشتر تمایل داشت و از طرف دیگر چون خاندان نوبختی طرفدار آل حضرت علی (ع) بودند احتمال شیعه بودن وی نیز بیشتر است.

فعال بود و در اواخر عمر به کشف اسرار بهائیان پرداخت و نظرات خویش را در ٤ جلد کتاب فلسفه نیکو تألیف نمود. از آثارش: فلسفه نیکو، کتاب شرک، کتاب توحید.

الذریعه ۱۶: ۳۱۰ / ریحانة الادب ۶: ۲۸۱.

## حسن - (ابن عریف)

(م ۳۶۷ هـ / ۹۷۷ م)

ابوبکر، حسن بن ولیدبن نصر قرطبی. ادیب. مدتی به مصر رفت و ریاست فنون ادبی با وی بود.

دانشنامه ایران و اسلام ۷۲۰ / روضات الجنّات ۳: ۶۹ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن: ۳۳۰.

## حَسَن - صَدْر

(۱۲۷۲-۱۳۵٤ هـ / ۱۸۵۶-۱۹۳۵ م)

ابو محمّد، حسن بن هادی بن محمّد عاملی، کاظمی، موسوی، حسینی. امامی، فقیه، اصولی، متکلّم، محدّث، مورّخ. متولّد در کاظمین، متوفی در بغداد. فقه خارج استدلالی را از صاحب جواهر، کلام و حکمت را از شیخ محمّد تقی گلپایگانی و اصول استدلالی را از شیخ مرتضی انصاری آموخت و خود در کاظمین به تدریس و تألیف مشغول شد. از آثارش: نهایة الدرایة - ط در حدیث، ذکری المحسنین - ط، رسالة فی الردّ علی الوهابیة - ط، سبیل الرشاد - ط.

الاعلام ۲: ۲۳۹ / اعیان الشیعه ۵: ۳۲۵ / الذریعه ۱: ۱۶، ۲: ۳۵۹، ۳: ۱۳۷، ۲۲: ۳۲۰، ۲٤: ۱۱٤ / ریحانة الادب ۳: ٤۲٤ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ٤٤۵ / الکنی والالقاب ۳: ٤۵ / لغتنامهٔ دهخدا، صدر: ۱۶۳ / معجم المؤلفین ۳: ۲۹۹ / مکارم الآثار ۶: ۲۰۱۵.

## حسن - (ابونواس)

(۱٤۵-۱۹۶ هـ[1] / ۷۶۲-۸۱۲ م)

ابوعلی، حسن بن هانیء بن عبدالأول[2] حکمی. معروف ترین شاعر عرب عصر عبّاسی، ادیب. متولّد در اهواز خوزستان، متوفی در بغداد. در جوانی به بصره و سپس کوفه رفت و از محضر درس ابوعبیده، ابو زید انصاری و خلف احمر شاعر بهره مند شد. در بغداد ندیم امین خلیفه عباسی شد و در دربار وی به شاعری پرداخت. او به جمع آوری اشعارش اقدام نکرد و به این جهت بسیاری از اشعارش مفقود شده است. امروز دیوانش به تحریرهای مختلف موجود است که دو تحریر عمدهٔ آن به کوشش صولی و حمزه اصفهانی انجام شده است. تعدادی کتاب نیز دربارهٔ ابونواس نوشته شده است از جمله «أخبار أبی نواس - ط» از ابن منظور، «أبو نواس - ط» از عباس مصطفی عمّار و غیره. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۲: ۲٤۰ / اعیان الشیعه ۵: ۳۳۱ / تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۱۰۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۱۲۰ / الذریعه ۹: ۵۰ / روضات الجنّات ۳: ۳۸ / ریحانة الادب ۷: ۲۸۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۰۳ / فهرست ابن الندیم ۱۸۲ / الکنی والالقاب ۱: ۱۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابونواس: ۹۱۵ / معجم المؤلفین ۳: ۳۰۰.

## حسن - بصری

(۲۱-۱۱۰ هـ / ۶٤۲-۷۲۸ م)

ابوسعید، حسن بن یسار بصری. از مشاهیر تابعین، مرجع دینی اهل بصره، فقیه. متولد در مدینه، متوفی در بصره. وی از زهاد ثمانیه بود و بعضی از فرق صوفیه به او متصل می‌شوند. در مورد خلوص و ارادت وی به حضرت علی (ع) روایات متعدد است و بعضاً او را از خائنین شمرده‌اند (ریحانة الادب ۲: ۳۹۵) و تعدادی دیگر او را از خدمتگزاران علی (ع) دانسته‌اند. إحسان عباس کتاب «حسن بصری - ط» را درباره او نوشته است. از آثارش: التفسیر.

الاعلام ۲: ۲٤۲ / تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ۷۲ و ۱ / ب ٤: ۹ / تذکرة الاولیاء ۱: ۲٤ / ریحانة الادب ۱: ۲۶۹ و ۲: ۳۹۵ / سیرالاولیاء ۳۲ / فهرست مشترک ٤: ۲۶۷۲ / یادداشتهای قزوینی ۹۳۵.

## حسن - علامه حلّی

(۶٤۸-۷۲۶ هـ / ۱۲۵۰-۱۳۲۵ م)

ابومنصور، حسن بن سدیدالدین یوسف بن زین

---

۱. دربارهٔ زمان وفات و تولد وی روایات متعدد است تولد او در ۱۳۰ تا ۱٤۵ هـ و وفاتش ۱۹۶ تا ۲۰۰ هـ بوده است.

۲. و یا عبدالله.

الدین علی بن مطهر حلّی، (آیة الله، جمال الدین، فاضل). فقیه امامی، رئیس علماءِ الشیعه، عالم در فقه، اصول، تفسیر، نحو، منطق و رجال. منسوب به حلّه در عراق، متولد و متوفّیٰ در همان جا. حکمت و معقول را از خواجه نصیرالدین طوسی، کاتبی قزوینی و حکیم منطقی و کلام و فقه و دیگر علوم متداوله را از پدرش، محقق حلّی احمدبن طاووس، ابن میثم، علی بن طاووس، شیخ نجیب الدین یحیی و دیگر فقهای امامیه فرا گرفت. شاه خدا بنده سلطان مغولی تحت تأثیر وی مذهب تشیع را پذیرفته و دستور داده به نام دوازده امام علیهم السلام خطبه خوانده و سکّه بزنند، و علامه نیز کتاب «الفین» و کتاب «منهاج الکرامة» را به نام وی تألیف کرده است. علّامه نزد سلطان بسیار گرامی بود و به امر سلطان مدرسه ای سیّار به‌وجود آمده بود و در کنار اردوی شاه مجلس تدریس علامه نیز منعقد می شد که این خود باعث رواج تشیع در آن زمان بوده است. تصنیفات وی بسیار و گاه تا پانصد عدد نوشته اند. از آثارش: الابحاث المفیده فی تحصیل العقیده ـ خ، تبصرة المتعلمین فی احکام الدین ـ ط، نظم البراهین فی اصول الدین ـ خ، منتهی المطلب فی تحقیق المذهب ـ ط ۷ جلد، ابطال الجبر، خلاصة الأقوال فی معرفة الرجال ـ ط.

الاعلام ۲: ۲۴۴ / اعیان الشیعه ۵: ۳۹۶ / امل الآمل ۲: ۸۱ / الذریعه ۲: ۴۵، ۳: ۳۲۱، ۱: ۱۳، ۴: ۴۳، ۷: ۲۱۴ / روضات الجنّات ۲: ۲۶۹ / ریحانة الادب ۴: ۱۶۷ / شدالازار ۲۱۳ و ۴۹۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۵۲ / الکنی والالقاب ۲: ۴۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، علامه حلی: ۱۲ / معجم المؤلفین ۳: ۳۰۳.

## حسنیه
(قرن دوم هجری / هشتم میلادی)

حسنیه. عالم، فاضل، از تربیت شدگان توسط حضرت صادق (ع) واز کنیزکان اسرا. ساکن بغداد. معاصر با هارون الرشید بود و به دعوت وی حسنیه با ابراهیم نظام مناظرهٔ معروفی دارد و رسالهٔ حسنیه نامی در این مورد نوشته شده است که بعضی تحریر آن را به ابوالفتوح رازی نسبت می دهند ولی خود ابوالفتوح آن را به حسنیه منسوب داشته است.

اعلام النساءِ ۱: ۲۶۴ / الذریعه ۷: ۲۰، ۴: ۹۷ / روضات الجنّات ۱: ۱۵۳ / ریاحین الشریعه ۴: ۱۴۸ / ریحانة الادب ۲: ۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسنیه: ۶۱۴.

## حسین ـ اصفهانی
(م ۴۹۹ هـ / ۱۱۰۶ م)

ابوعبدالله، حسین بن ابراهیم بن احمد تطّنزی، اصفهانی، (ذواللسانین). ادیب، لغوی، نحوی. اصلاً از نطنز، ساکن و متوفّی در اصفهان. به هر دو زبان فارسی و عربی شعر می گفته و بیشتر عمر خویش را به تدریس گذرانده. از آثارش: کتاب دستوراللغة، حاوی شرح لغات مهم و قواعد صرف و نحو و اوزان زبان عربی، کتاب الخلاص، کتاب المرقاة.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۶ / الذریعه ۸: ۱۶۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۷ / معجم المؤلفین ۳: ۳۰۵.

## حسین ـ قزوینی
(۱۱۲۶ـ۱۲۰۸ هـ / ۱۷۱۴ـ۱۷۹۳ م)

حسین بن ابراهیم بن محمّد معصوم حسینی، تبریزی، قزوینی. فقیه امامی، اصولی، فاضل. متولد در تبریز، متوفّی در قزوین. با محمد باقر بهبهانی معاصر و از علامه مجلسی و شیخ جعفر قاضی و جمال خوانساری روایت کرده است. از جمله شاگردان وی صاحب ریاض و میرزای قمی و بحرالعلوم طباطبایی بوده اند. از آثارش: معارج الأحکام فی شرح مسالک الأفهام و شرائع الاسلام، الدرالثمین فی الرسائل الاربعین، المشترکات.

الاعلام ۷: ۲۴۷ / اعیان الشیعه ۵: ۴۱۴ / الذریعه ۲: ۴۹۸، ۹: ۲۴۶، ۴: ۴۰ / روضات الجنّات ۲: ۳۶۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۴۹ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۷۳ / الکنی والالقاب ۳: ۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۲ / معجم المؤلفین ۳: ۳۰۷ / مکارم الآثار ۲: ۳۳۹.

## حسین ـ (ابن خالَویه)
(م ۳۷۰ هـ / ۹۸۰ م)

ابوعبدالله، حسین بن احمد بن خالویه امامی،

نحوی، لغوی، ادیب. متولّد در همدان، بزرگ شده در بغداد، ساکن و متوفی در حلب. از ابوعمر زاهد، نفطویه، ابن انباری و ابوسعید سیرافی کسب علم نمود. با متنبی معاصر بود و هر دو در دربار سیف الدوله حمدانی مورد توجه بودند و با یکدیگر مباحثاتی نیز دارند. از آثارش: مختصر فی شواذ القرآن ـ ط، لیس فی کلام العرب ـ ط، الاشتقاق، الشجر ـ ط.

الاعلام ۲: ۲۴۸ / اعیان الشیعه ۵: ۴۱۹ / تاریخ التراث ۸: ۳۱۹ / الذریعه ۲: ۱۰۱، ۱۴: ۸۶، ۱۳: ۲۶۴، ۱۸: ۳۹، ۲۰: ۱۹۹، ۱: ۳۷ / رجال نجاشی ۵۰ / روضات الجنّات ۳: ۱۵۰ / ریحانة الادب ۷: ۴۹۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۰۵ / فهرست ابن الندیم ۹۲ / الکنی والالقاب ۱: ۲۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن خالویه: ۳۰۴ / معالم العلماءِ ۴۱ / معجم المؤلفین ۳: ۳۱۰.

## حسین ـ (ابن حجّاج)

(م ۳۹۱ هـ / ۱۰۰۱ م)

ابوعبدالله، حسین بن احمدبن محمّد کاتب، نیلی، بغدادی. امامی، ادیب، نویسنده، شاعر. متولّد در بغداد، متوفی در شهر نیل (میان کوفه و بغداد). با سید مرتضی و سید رضی معاصر بود وی از کاتبان آل بویه بوده است. از آثارش: دیوان شعر ـ خ.

الاعلام ۲: ۲۴۹ / اعیان الشیعه ۵: ۴۲۷ / امل الآمل ۲: ۸۸ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۱۸۳ / الذریعه ۹: ۱۸ / روضات الجنّات ۳: ۱۵۸ / ریحانة الادب ۷: ۴۶۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۰۶ / الکنی والالقاب ۱: ۲۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن الحجاج: ۳۰۱ / معالم العلماءِ ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۳: ۳۱۲.

## حسین ـ زَوْزَنی

(م ۴۸۶ هـ / ۱۰۹۳ م)

ابوعبدالله، حسین بن احمدبن حسین[1] زوزنی. ادیب، نحوی، اصولی. متولّد در زوزن (میان نیشابور و هرات). از آثارش: شرح المعلقات السبع ـ ط، المصادر ـ خ، ترجمان القرآن ـ خ به عربی و فارسی.

الاعلام ۲: ۲۴۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵ / روضات الجنّات ۳: ۱۵۵ / ریحانة الادب ۲: ۳۹۴ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۴ / معجم المؤلفین ۳: ۳۰۹ / یادداشتهای قزوینی ۱۱۳۵.

## حسین ـ (ابن جَزَری)

(۹۹۷ـ۱۰۳۳ هـ / ۱۵۸۹ـ۱۶۲۴ م)

حسین بن احمدبن حسین جزری، حلبی. ادیب، شاعر. متولّد در حلب، اصلاً از جزیرهٔ ابن عمر، متوفیٰ در حماة. به شام و عراق و روم سفر کرد و در حلب مستقر شد و امراءِ طرابلس شام را مداحی می کرد. از آثارش: دیوان شعر ـ خ.

الاعلام ۲: ۲۵۰ / ریحانة الادب ۷: ۴۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۳۶ / معجم المؤلفین ۳: ۳۰۹ / یادداشتهای قزوینی ۱۱۳۵.

## حسین ـ همت

(۱۲۷۶ـ۱۳۳۶ هـ / ۱۸۵۹ـ۱۹۱۷ م)

حسین بن میرزا احمد وقار شیرازی، (علاءِ الدین، همت). شاعر، فاضل، خطاط. خط نسخ و سخنوری را نزد عموی خود فرهنگ آموخت. از آثارش: دیوان شعر پنج هزار بیت، قرآنهایی به خط وی باقی مانده است.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۶۱ / الذریعه ۹: ۱۳۰۰ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۳، ۴: ۱۵۹ / فرهنگ سخنوران ۶۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، همت: ۲۷۲ / مکارم الآثار ۶: ۲۱۱۷.

## حسین ـ (ابن کرنیب)

(م پیش از ۳۸۵ هـ / ۹۹۵ م)

ابواحمد، حسین بن اسحاق بن ابراهیم کاتب. متکلّم، متبحّر در علوم باستانی طبیعی، پیرو فلاسفه طبیعیون، طبیب. متولّد در بغداد. از آثارش: الرعد علی ثابت بن قره فی نفیه وجوب وجود سکونین بین کل حرکتین متضادتین، مقاله فی الاجناس والانواع، کتاب کیف یُعلم ما مضی من النهار من ساعة من قبل الارتفاع.

ریحانة الادب ۸: ۱۶۹ / فهرست ابن الندیم ۳۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن کرنیب: ۳۴۳ / معجم المولفین ۳: ۳۱۴.

---

۱. یا حسین بن علی بن احمد.

### حسین ـ محاملی
(۲۳۵ـ۳۳۰ هـ / ۸۴۹ـ۹۴۱ م)

ابوعبدالله، حسین بن إسماعیل بن محمّد محاملی، ضبی، بغدادی. عالم، محدّث، قاضی. ساکن و متوفّیٰ در کوفه. وی مدت شصت سال در کوفه قضاوت می کرد و در مجالس درس او تعداد زیادی شاگرد اجتماع می کردند. طبرانی و دار قطنی از او روایت می کنند و او خود از بخاری حدیث استماع می کرد. از آثارش: الأجزاءِ المحاملیات در حدیث، کتاب الدعاءِ، کتاب السنن در فقه.

الاعلام ۲: ۲۵۱ / تاریخ التراث ۱ / ب ۱: ۳۵۷ / ریحانة الادب ۵: ۲۲۳ / فهرست ابن الندیم ۲۸۸ / الکنی والالقاب ۳: ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۵ / معجم المؤلفین ۳: ۳۱۵.

### حسینقلی ـ حاوی سنندجی
(م ۱۲۶۳ هـ / ۱۸۴۶ م)

حسینقلی خان بن امان الله خان سنندجی، (حاوی). شاعر. پدرش والی کردستان بود. از آثارش: دیوان اشعار.

الذریعه ۹: ۲۲۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۰ / فرهنگ سخنوران ۱۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حاوی: ۱۸۱ / مکارم الآثار ۵: ۱۷۲۰.

### حسین ـ (ابن ایاز)
(م ۶۸۱ هـ / ۱۲۸۲ م)

ابومحمد، حسین بن بدربن ایاز بغدادی. ادیب، نحوی، صرفی. در مستنصریه تدریس می کرد و ریاست شیوخ را به عهده داشت. از آثارش: المحصول فی شرح الفصول الخمسین در نحو، المطارحة، الاسعاف فی الخلاف.

روضات الجنّات ٤: ۳۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۹۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۳۶ / معجم المؤلفین ۳: ۳۱۶.

### حسین ـ (ابن بسطام)
(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

حسین بن بسطام بن شاپور زیّات. عالم امامی، محدّث. با کلینی (متوفّیٰ ۳۲۹ هـ) و (ابن قولویه (متوفی ۳۶۸هـ) معاصر و هم طبقه بوده و خود نیز از راویان بزرگ شیعه محسوب می شود. از آثارش: کتاب طب الائمه وی این کتاب را با کمک برادرش شیخ ابوعتاب نوشته و مشتمل بر احادیث طبی است که از پیغمبر اکرم و اهل بیت آن جناب روایت شده است.

اعیان الشیعه ۵: ٤۶۰ / الذریعه ۱۵: ۱۳۹ / رجال نجاشی ۲۸ / روضات الجنّات ۲: ۳۰۹ / ریحانه الادب ۲: ٤۰۰، ۷: ٤۱۳ / الکنی والالقاب ۱: ۲۲۶.

### حسین ـ خوانساری
(م ۱۱۹۱ـ هـ / ۱۷۷۷ م)

ابو المفاخر، حسین بن ابوالقاسم جعفربن حسین حسینی، موسوی، خوانساری[1]. عالم امامی، محقّق. متولّد، ساکن و متوفّیٰ در خوانسار. از پدرش ملا محمد صادق (ابن سراب) روایت نموده و خود از مشایخ اجازه بحرالعلوم و میرزای قُمی بوده است از آثارش: تعلیقات شرح لمعه، حواشی ذخیره، شرح دعای ابو حمزه.

اعیان الشیعه ۵: ٤۶۷ / الذریعه ۶: ۸۵، ۱۳: ۲٤۶، ۱۳: ۳۰۷ / روضات الجنّات ۲: ۳۶۷ / ریحانة الادب ۲: ۱۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۲.

### میر حسین ـ تبریزی
(م ۱۰۰۳ هـ / ۱۵۹٤ م)

میر حسین یا میر حسن تبریزی، (سهوی). شاعر، خطاط. متولّد و ساکن تبریز و سپس عراق عجم، کاشان و هندوستان، متوفّیٰ در همان جا. در عهد شاه عباس اوّل صفوی می زیست و در نوشتن خطوط جلی و خفی مهارت به سزایی داشت. از آثارش: دیوان سهوی تبریزی.

الذریعه ۹: ٤۷۹ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۲ / سخنوران آذربایجان ۱: ٤۰۶ / فرهنگ سخنوران ۲۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۶.

---

۱. پدرِ جدِّ صاحب روضات الجنّات بوده است.

## حسین - ثابت خویی
(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

ملا حسین ثابت خویی. شاعر، سخنور. متولّد و ساکن در خوی آذربایجان. مدّتی در شهر گنجه زندگی کرد. از آثارش: دیوان اشعار حاوی اشعارترکی و فارسی.

الذریعه ۹: ۱۸۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۲ / فرهنگ سخنوران ۱۲۰.

## حسین - جنابدی
(م ۹۲۳ هـ / ۱۵۱۷ م)

سید قطب الدین حسین جنابادی، حسینی، (اُنسی، میرحاج). شاعر، صوفی، زاهد. متولّد و متوفّی در جناباد[۱] خراسان، تحصیل کرده در هرات. از فرزندزادگان شاه نعمت الله ولی و از سادات جناباد، باجامی و امیر علیشیرنوایی معاصر و مورد احترام آنها بوده است. پس از تحصیلات و کسب مقامات ظاهری از امور دنیوی کناره گرفته و به ارشاد و هدایت مریدان مشغول شد، تا به حدّی که بعضی او را از اولیاءِ می‌دانستند. از آثارش: دیوان شعر قصایدش کلاً در ذکر مناقب ائمه اثنی عشر و توحید و وعظ و تحقیق است.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۱۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۲۱ / الذریعه ۹: ۹۹، ۹: ۱۰۷ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۸، ۱: ۱۸۷ / فرهنگ سخنوران ۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، انسی: ۴۰۳.

## حسین - اشرف مراغی
(م ۸۵۴[۲] هـ / ۱۴۵۰ م)

ابوعلی، حسین بن حسن مراغی، (اشرف، درویش اشرف). شاعر. ساکن آذربایجان بابا یسنقر و پسرش سلطان محمد معاصر بود. از آثارش: دیوان قصاید و غزلیات شامل ۴ مجلّد (۱- عنوان الشباب ۲- خیرالامور ۳- باقیات الصالحات ۴- مجددات التجلیات)، ترجمهٔ منظوم صد کلمهٔ علی بن ابی‌طالب، مثنوی پنجگانه در برابر مخزن‌الاسرار در ۸۳۲ به پایان رسیده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰۹، ۷۸۷ / الذریعه ۹: ۷۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۲۸ / سخنوران آذربایجان ۲: ۹۷۲ / فرهنگ سخنوران ۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، اشرف: ۲۶۵۴.

## حسین - جُرجانی
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

ابوالمحاسن، حسین بن حسن جرجانی. عالم امامی، مفسّر، محدّث. از آثارش: تفسیر جلاءِالاذهان[۱] در تفسیر قرآن مجید، به فارسی، وی سعی کرده تفسیر خود را موافق اخبار اهل بیت بنویسد.

اعیان الشیعه ۵: ۴۷۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۲، ۷۷۹ / الذریعه ۴: ۲۷۰، ۵: ۱۲۳ / ریحانة الادب ۱: ۴۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۸.

## حسین - مجتهد موسَوی
(م ۱۰۰۱ هـ / ۱۵۹۳ م)

سید حسین بن حسن بن محمد موسوی، کرکی، عاملی، (مجتهد کرکی، میر سید حسین مجتهد). عالم امامی، فقیه، متکلّم. وی خاله زادهٔ میرداماد و نوهٔ دختری محقق کرکی بود و پس از فوت محقق نزد امراء قائم مقام وی و دارای احترام و اعتبار بسیار بوده وبه امر شاه عباس اول شیخ الاسلام اردبیل شد و در همان جا در گذشت. از آثارش: رفع البدعة فی حل المتعة، سیادة الأشراف، الرسالة الهطماسیة در امامت، التبصره، التذکره.

الاعلام ۲: ۲۵۳ / اعیان الشیعه ۵: ۴۷۳ / امل الآمل ۱: ۶۹ / الذریعه ۲: ۱۰۱، ۸: ۲۳۲ / روضات الجنّات ۲: ۳۲۰ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۵ / معجم المؤلفین ۴: ۳.

---

۱. نام قدیم گناباد امروز.

۲. فرهنگ سخنوران: ۸۶۴ هـ.

۱. در ریحانة الادب به نقل از ریاض العلماءِ نوشته شده این تفسیر احتمالاً همان تفسیر گازر است و سید گازر لقب همین ابوالمحاسن حسین جرجانی می باشد.

## حسین ـ لُنبانی

(م ۱۱۲۹ هـ / ۱۷۱۷ م)

حسین بن حسن گیلانی، لنبانی[۱]. حکیم، ادیب، محدث. درابتدا ساکن در دیلمان گیلان، بعد در محلهٔ لنبان اصفهان، در مدرسه و مسجد این محل تدریس می کرد تا دار فانی را بدرود گفت و در تخت فولاد مدفون گردید. وی با میرزا عبدالله افندی معاصر بود. از آثارش: شرح الصحیفة السجادیة، شرح مفاتیح الشرائع، حواشی الذخیرة.

اعیان الشیعه ۵: ۴۷۶ / الذریعه ۱۳: ۳۵، ۲۰: ۳۱۷ / روضات الجنات ۲: ۳۵۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۵ / معجم المؤلفین ۳: ۳۱۸.

## حسین ـ سخاوی

(م ۵۸۳ هـ / ۱۱۸۷ م)

ابوعبدالله، حسین بن حسون[۲] مصری، سخاوی، (عمادالدین). شاعر. متولد در سخا[۳]، متوفیٰ در مصر. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

روضات الجنات ۵: ۲۸۲ / ریحانة الادب ۲: ۴۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، عمادالدین: ۲۹۳.

## حسین ـ مجتهد

(اوایل قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ابوعبدالله، حسین بن حیدربن قمر حسینی، کرکی، عاملی، (مجتهد، مفتی، مفتی اصفهان، عزالدین). عالم امامی، محدث. از شاگردان شیخ بهایی بوده و در روایت تمامی کتاب فقه، تفسیر و حدیث از او اجازه داشته است. خود نیز از مشایخ اجازه محقق سبزواری، و ملا محمد تقی مجلسی بوده است. از آثارش: کتاب الاجازات، رسالة اصابة الحق، رسالة اشراق الحق.

اعیان الشیعه ۶: ۵ / الذریعه ۱: ۱۸۲، ۱۱: ۸۰ / روضات الجنات ۲: ۳۲۷ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۴.

---

۱. نام دهی در اصفهان بوده است.

۲. روضات الجنات: حسین بن حیون.

۳. ناحیه ای در مصر.

## حسین ـ خلیلی

(۱۲۳۰ـ۱۳۲۶ هـ / ۱۸۱۴ـ۱۹۰۸ م)

حسین بن خلیل طبیب تهرانی. عالم امامی، فقیه. متولد در نجف، متوفیٰ در مسجد سهله در حوالی کوفه. از پدرش و صاحب جواهر و شیخ انصاری کسب علم نمود. و خود نیز تدریس می کرد. در زمان مشروطه خواهی وارد سیاست شده در کنار مردم قرار گرفت. در سال ۱۳۱۲ هـ مرجع تقلید تعدادی از شیعیان بود. در نجف دو مدرسه در محلهٔ عماره از او باقی است. از آثارش: ذریعة الوداد، حواشی بر بعضی از رسائل عملیه.

اعیان الشیعه ۶: ۱۰ / الذریعه ۱۰: ۳۳ / ریحانة الادب ۲: ۱۵۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۵۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۲ / مکارم الآثار ۳: ۸۹۵.

## حسین ـ دانش

(م ۱۳۶۲ هـ / ۱۹۴۳ م)

میرزا حسین خان دانش، (دانش) فاضل، شاعر. متولد در ایران و ایرانی الاصل، متوفی در آنقره در هفتاد سالگی. بیشتر اوقات خویش را در استامبول و آنقره می گذراند. از آثارش: ترجمه پانزده قصه از لافونتن شاعر فرانسوی به فارسی، ترجمهٔ رباعیات عمر خیّام به ترکی ـ ط، دستور زبان فارسی ـ ط، سرآمدان سخن در احوال پانزده تن از شعرای ایران از رودکی تا حافظ به ترکی.

الذریعه ۹: ۳۱۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۱۰ / فرهنگ سخنوران ۲۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، دانش: ۱۶۹.

## حسین ـ دخیل

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

ملا حسین مراغه‌ای، دخیل. شاعر ترکی زبان ـ متولد در مراغه آذربایجان. از آثارش: دیوان اشعار ـ ط، مشتمل بر وقایع کربلا به زبان ترکی و در ۶ جلد.

الذریعه ۹: ۳۲۰ / ریحانة الادب ۲: ۲۱۵ / سخنوران آذربایجان ۲: ۹۹۳ / فرهنگ سخنوران ۲۰۶.

## حسین - دُرّاج
(م ۳۲۰ هـ / ۹۳۲ م)

شیخ ابوالحسین دراج. عارف. متولّد در بغداد. صحبت ابو عمر و دمشقی و ابوعمران مزین را درک کرده و خادم ابراهیم خواص بوده و از او خرقه خلافت دریافت کرده است.

رساله قشیریه ۶۱۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۵ / طبقات صوفیه ۴۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسین: ۴۲۲ / نفحات الانس ۱۷۴.

## حسین - ناظم هروی
(۱۰۱۶-۱۰۸۳[1] هـ / ۱۶۰۷-۱۶۷۲ م)

ملا فرخ حسین بن رضای سبزواری، ناظم هروی. شاعر. متولّد و بزرگ شده در هرات. در خدمت فصیحی هروی آیین شاعری را فرا گرفته و به دستگاه امارت حسن خان شاملو بیگلر بیگی خراسان پیوسته و مورد احترام خاص پسر وی عباسقلی خان نیز بوده است. از آثارش: منظومه یوسف وزلیخا به تشویق عباسقلی خان فوق‌الذکر نوشته است که از سال ۱۰۵۸ هـ آغاز و در ۱۰۷۲ هـ به پایان رسید و حدود ۱۵۰۰ بیت است، دیوان اشعار.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۲۶۶ / الذریعه ۹: ۱۱۶۳ / ریحانة الادب ۶: ۱۲۴ / فرهنگ سخنوران ۵۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ناظم هروی: ۱۸۶.

## حسین - بُروجِردی
(۱۲۳۸-۱۲۷۷ هـ[2] / ۱۸۲۳-۱۸۶۱ م)

حسین بن رضا بروجردی، حسینی. فقیه امامی، اصولی، متکلّم، مفسّر، رجال شناس، شاعر. متولّد و متوفّیٰ در بروجرد. در نجف نزد صاحب جواهر و شیخ حسن کاشف‌الغطاء و در کربلا نزد شیخ محمّد حسین اصفهانی کسب علم نمود. حدیث را از سید جعفر کشفی و رجال را از محمد شفیع جابلقی آموخت. از آثارش: رسالة فی‌الکنی والألقاب، تفسیرالقرآن، نخبة‌المقال یا زبدة‌المقال.

الاعلام ۲: ۲۵۶ / اعیان الشیعه ۶: ۱۸ / الذریعه ۱۰: ۱۲، ۱۲: ۳۴، ۱۵: ۳۵، ۴: ۳۷۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۲ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۶ / معجم المؤلفین ۴: ۷ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۵۸.

## حسین - رفیق
(م ۱۲۱۲ هـ / ۱۷۹۷ م)

ملا حسین رفیق. شاعر، غزل سرا. متولّد و متوفّیٰ در اصفهان، ساکن شیراز و اصفهان. در میانسالی به مجلس شعرا راه یافت با آذر (متوفیٰ در ۱۱۹۵ هـ) و هاتف (متوفیٰ در ۱۱۹۸) معاصر بود. از آثار ش: دیوان رفیق اصفهانی در حدود ۶۰۰۰ بیت.

الذریعه ۹: ۳۸۱ / ریحانة الادب ۲: ۳۲۶ / فرهنگ سخنوران ۲۳۷ / مکارم الآثار ۲: ۴۳۱.

## حسین - همدانی
(۱۲۳۹-۱۳۱۱ هـ / ۱۸۲۳-۱۸۹۳ م)

ملا حسینقلی بن رمضان در جزینی، نجفی، همدانی. فقیه، اصولی، متکلّم، عارف. متولّد در همدان، ساکن نجف، متوفیٰ در کربلا. در تهران نزد شیخ عبدالحسین شیخ‌العراقین درس خواند و سالها در خدمت ملا هادی سبزواری و از مشایخ طریقتی حاج میرزا جواد ملکی تبریزی بود. از آثارش: الخلل فی‌الصلاة، القضاءِ والشهادات، صلاة‌المسافر.

اعیان الشیعه ۶: ۱۳۶ / الذریعه ۴: ۴۶، ۷: ۲۴۹، ۱۱: ۳۱۱، ۱۵: ۸۳ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۶۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۲ / معجم المؤلفین ۴: ۴۱ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۸۷.

## حسین - روحی
(م ۳۲۶ هـ / ۹۳۸ م)

ابوالقاسم، حسین بن روح بن ابی بحر نوبختی. سومین نواب اربعه، در زمان غیبت صغری (۲۶۰-۳۲۹ هـ) واسطه ما بین شیعیان و ولی عصر، و از علما و رؤسای شیعیان بوده است. از آثارش: کتاب‌التأدیب.

اعیان الشیعه ۶: ۲۱ / الذریعه ۳: ۲۱۰ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۸ / معجم المؤلفین ۴: ۸.

---

۱. ادبیات صفا: تا این تاریخ در قید حیات بوده است. فرهنگ سخنوران: ۱۰۸۱ ریحانة الادب ۱۰۵۸ یا ۱۰۶۸.

۲. معجم المؤلفین ۱۲۷۶ هـ والاعلام ۱۲۶۸ هـ.

### حسین - ساقی
(م ۹۲۵ هـ[1] / ۱۵۱۹ م)

میرزا شاه حسین ساقی. شاعر. متولّد و ساکن اصفهان. از معماران شاه سلطان حسین بود و بعد وارد دستگاه شاه اسماعیل صفوی شد و به وزارت رسید و چون در مطایبه مبالغه می کرد بزرگان دربار ازو رنجیده شده و شاه قلی بیک نامی او را کشت. از آثارش: دیوان ساقی اصفهانی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۷۷ / الذریعه ۹: ۴۱۶ / ریحانة الادب ۲: ۴۱۲ / فرهنگ سخنوران ۲۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۴.

### حسین - کرکی عاملی
(۱۰۱۲-۱۰۷۶ هـ / ۱۶۰۳-۱۶۶۵ م)

شیخ حسین بن شهاب‌الدّین بن حسین شامی، بقاعی، کرکی، عاملی. عالم، ادیب، متکلّم، شاعر. ساکن اصفهان و سپس حیدر آباد هند، متوفّیٰ در همان جا. با شیخ حُر عاملی معاصر بود. از آثارش: شرح نهج‌البلاغة، هِدایة‌الأبرار در اصول دین، دیوان شعر اشعار وی زیبا و بیشتر در مدایح خانوادهٔ عصمت و رسالت بوده است.

الاعلام ۲: ۲۵۴ / اعیان الشیعه ۶: ۳۶ / امل الآمل ۱: ۷۰ / الذریعه ۹: ۲۴۸، ۱۵: ۳۰۲، ۲۵: ۱۶۷ / روضات الجنّات ۷: ۱۳۹ / ریحانة الادب ۴: ۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۴ / معجم المؤلفین ۴: ۱۲.

### حسین - صبور
(م ۱۲۶۹ هـ / ۱۸۵۲ م)

حسین[2] بن علی صبور تبریزی. شاعر عثمانی. اصلاً از تبریز. به استانبول رفته و در حسن خط مشهور بوده است. از آثارش: دیوان صبور تبریزی.

الذریعه ۹: ۵۹۶ / ریحانة الادب ۳: ۴۱۵ / سخنوران آذربایجان ۱: ۴۸۲ / فرهنگ سخنوران ۳۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین - ۶۵۷ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۴۰.

۱. فرهنگ سخنوران: متوفی ۹۴۱ هـ.ق.

۲. الذریعه: نام وی را محمد حسین نوشته است.

### حسین - خَلیع
(۱۶۲-۲۵۰ هـ / ۷۷۹-۸۶۴ م)

ابوعلی، حسین بن ضحاک بن یاسر باهلی. شاعر. اصلاً خراسانی، متولّد و بزرگ شده در بصره، متوفی در بغداد. از ندما و مداحان حکّام عباسی بود. با ابونواس معاصر و مباحثاتی نیز با یکدیگر داشتند. از آثارش: دیوان خلیعی.

الاعلام ۲: ۲۵۸ / اعیان الشیعه ۶: ۴۱ / الذریعه ۹: ۳۰۱ / ریحانة الادب ۲: ۱۵۸ / فهرست ابن الندیم ۱۸۸، ۱۸۶ / الکنی والالقاب ۲: ۲۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۲.

### حسین - ضمیری
(م ۹۷۳ هـ / ۱۵۶۵ م)

حسین اصفهانی، (ضمیری، کمال‌الدین). شاعر عهد شاه طهماسب صفوی، غزل سرا. از آثارش: دیوان شعر و شش منظومه به نامهای اسکندرنامه، بهار و خزان، خبة‌الاخیار، لیلی و مجنون، ناز و نیاز، وامق و عذرا.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۴۶، ۸۲۶ / الذریعه ۹: ۱۱۹، ۱۹: ۳۱۶ / ریحانة الادب ۵: ۸۵ / فرهنگ سخنوران ۳۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ضمیری: ۶۸ / معجم المؤلفین ۳: ۳۱۵.

### حسین دوست - سنبهلی
(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

میر حسین دوست بن سید ابوطالب سنبهلی. عالم. متولد و ساکن در هندوستان. از آثارش: تذکره حسینی در سال ۱۱۶۳ هـ. تألیف و در ۱۲۹۲ هـ در لکهنو به چاپ رسیده است.

ریحانة الادب ۳: ۸۸ / فرهنگ سخنوران ۱۶۵.

### حسین - حسینی سادات
(م ۷۲۳ هـ / ۱۳۲۳ م)

حسین بن عالم بن ابوالحسن حسینی، هروی، غوری، میر حسینی، (رکن‌الدین، فخرالسادات). عارف، شاعر، نویسنده. متولّد در شهر غزیو یا گزیو در کوهستان غور، ساکن و متوفّیٰ در هرات. در هرات به ارشاد مردم مشغول بود و محله‌ای که وی در آن ساکن بود هنوز به نام محلهٔ میر حسینی سادات

معروف است. وی از پیروان بهاءالدین زکریای ملتانی و شهاب‌الدین سهروردی بود. از آثارش: نزهة‌الارواح در تصوف و در ۷۱۱ هـ به پایان رسیده، نزهة‌المجالس[1]، روح الارواح، (زادالمسافرین، کنزالرموز) دو مثنوی که از جمله بهترین منظومات عرفای ایرانی است، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۲۸۱، ۳: ۷۵۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۹، ۷۴۲ / جشن نامه ۳۷ / الذریعه ۹: ۲۴۹، ۱۲: ۹، ۱۵: ۱۶۰ / ریحانة الادب ۲: ۴۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۵۵ / فرهنگ سخنوران ۱۶۶ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۴.

## حسین - اشکوری

(م ۱۳۴۹ هـ / ۱۹۳۰ م)

سید حسین بن عباس بن عبدالله حسینی، اشکوری. عالم امامی، فقیه، اصولی. متولّد در قریه اشکور، متوفّیٰ در کاظمین، مدفون در نجف. در جوانی به قزوین رفت و نزد سید علی قزوینی علوم عربی آموخت پس به نجف رفته و نزد علمای آن دیار از جمله: میرزا حبیب‌الله رشتی، شیخ عبدالله مازندرانی و مولی محمد کاظم خراسانی و غیره کسب علم نمود و سپس خود به تدریس مشغول شد. از آثارش: حاشیه بر کتب «مکاسب»، «الرسائل» و «الکفایه»، الأدلة العقلیة، مباحث الالفاظ.

اعیان الشیعه ۵: ۴۵۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۳۵ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۵۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، اشکوری: ۲۶۸۵.

## حسین - الهی

(م ۹۵۰ هـ / ۱۵۴۳ م)

حسین بن عبدالحق اردبیلی، (کمال الدین). امامی، عالم در اکثر علوم وقت، شاعر. متولّد و متوفّیٰ در اردبیل. در عهد شاه اسماعیل صفوی می زیسته و از شاگردان جلال الدین دوانی بوده است. به تصوف و عرفان بسیار علاقه مند بود. از آثارش: حاشیه علی تجرید الکلام، شرح رساله اثبات الواجب دوانی، تفسیرالقرآن، دیوان الهی اردبیلی.

1. ریحانة الادب والذریعه: طرب المجالس.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۹۳، ۶۹۰ / الذریعه ۹: ۹۲، ۱: ۱۰۴، ۲: ۷، ۶: ۱۳۷، ۱۳: ۵۸ / روضات الجنّات ۲: ۳۱۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۸، ۱: ۱۶۹ / سخنوران آذربایجان ۱: ٤ / فرهنگ سخنوران ۵۵، ۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۳، الهی ۱۱۶ / معجم المؤلفین ٤: ۱٤.

## حسین - (ابن أبی الزَّلازِل)

(م ۳۵۴ هـ / ۹۶۵ م)

ابوعبدالله، حسین بن عبدالرحیم بن ولید کلابی. ادیب، نویسنده، شاعر. از محضر درس زجاجی کسب علم نمود. از آثارش: أنواع الأسجاع، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۷: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶٤ / معجم المؤلفین ٤: ۱۶.

## حسین - نائینی

(۱۲۷۳[1]-۱۳۵۵ هـ / ۱۸۵۷-۱۹۳۶ م)

حاج میرزا حسین[2] بن عبدالرحیم بن محمّد سعید نائینی، نجفی، (میرزای نائینی). فقیه امامی، اصولی، حکیم، ادیب. متولّد در نائین، متوفّیٰ در نجف. در اصفهان نزد محمد باقر نجفی و ابوالمعالی کرباسی کسب علم نمود پس به عتبات رفته در سامره نزد میرزای شیرازی و سید محمد فشارکی و سپس در کربلا نزد آقای صدر و در نجف نزد آخوند خراسانی سالها تحصیل نمود. در دوران مشروطه خواهی از طرفداران این نهضت بود. پس از وفات حاج میرزا محمد تقی شیرازی و آقای شریعت مرجعیّت تمام و ریاست فرقه شیعه به او منتهی شد. در سال ۱۳٤۱ هـ در اعتراض به دولت عراق این کشور را ترک کرده به ایران آمد و به دعوت دولت مذکور به این کشور بازگشت. از آثارش: حاشیه بر کتاب عروة الوثقی، وسیلة النجاة، تنبیه الامة و تنزیه الملة در لزوم مشروطیت در ایران.

اعیان الشیعه ۶: ۵٤ / الذریعه ٤: ٤٤۰، ۶: ۱٤۹، ۱۱: ۱۵۰، ۱٤: ۱۸۳ / ریحانة الادب ٤: ۱۲۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۵۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۱۶۷ / معجم المؤلفین ٤: ۱۶ / مکارم الآثار ۶: ۲۱۶۹.

1. طبقات اعلام الشیعه و مکارم الآثار: ۱۲۷۷ هـ.
2. میرزا محمد حسین نیز نوشته شده است.

## حسین ـ حارثی
(۹۱۸ـ۹۸۴ هـ / ۱۵۱۲ـ۱۵۷۶ م)

حسین بن عبدالصمدبن محمد جبعی، عاملی، حارثی، همدانی، (عزالدین). فقیه امامی، مفسّر، محدّث، متکلّم، محقق. اصلاً از جبل عامل، ساکن اصفهان، قزوین و بحرین، متوفیٰ در شهر اخیر. پدرشیخ بهایی بود و نسبش به حارث اعور همدانی از اصحاب حضرت علی(ع) می‌رسد. در زمان شاه طهماسب صفوی (۹۳۰ـ۹۸۴ هـ) به اصفهان رفت و پس از مدتی نزد شاه بسیار مورد احترام واقع شد و منصب شیخ الاسلام را عهده دار شد پس به مشهد مقدّس رفته و اهالی هرات را با اصول مذهب امامی آشنا نمود و در اصفهان و قزوین نیز سالها به ارشاد پرداخته پس در مراجعت از سفر حج در بحرین مقیم شده تا آخر عمر همان جا ماند و پسرش شیخ بهایی کار پدر را در ایران عهده دار شد. از جمله استادان وی شهید ثانی و سید حسین کرکی بوده‌اند. از آثارش: شرح ألفیة الشهید، مناظرة مع بعض علماء حلب ـ خ، رساله فی الاعتقادات حقة، درایة الحدیث ـ ط، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۶۰ / اعیان الشیعه ۶: ۵۶ / امل الآمل ۱: ۷۴ / الذریعه ۹: ۲۴۹، ۱: ۴۱۴، ۵: ۱۷۵، ۶: ۱۶۲، ۱۵: ۷۰، ۱۱: ۳۸ / روضات الجنّات ۲: ۳۳۸ / ریحانة الادب ۴: ۱۲۶ / الکنی والالقاب ۲: ۱۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۹ / معجم المؤلفین ۴: ۱۷.

## حسین ـ (ابن ناظر)
(۶۰۳ـ۶۹۹ هـ[1] / ۱۲۰۷ـ۱۳۰۰ م)

ابوعلی، حسین بن عبدالعزیزبن محمّد قرشی، فهری، (ابن ناظر، ابن ابی أحوص). محدّث، فقیه، قاری، ادیب، صوفی. متولّد در جیان، ساکن غرناطه، متوفیٰ در مالقه[2]. در مریّه، بَسطه و مالقه سالها در منصب قضاوت بود. نزد شلوبین اکبر و علی بن جابر دباج کسب علم نمود. از آثارش: شرح المستصفی للغزالی در اصول فقه، شرح الجمل للزجاجی در نحو، کتاب فی التجوید و نیز شعر.

الاعلام ۲: ۲۶۰ / روضات الجنّات ۳: ۲۲۷ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی الأحوص: ۲۸۶ / معجم المؤلفین ۴: ۱۷.

## حسین ـ (ابن سینا)
(۳۷۰ـ۴۲۸ هـ / ۹۸۰ـ۱۰۳۷ م)

ابوعلی، حسین بن عبدالله بن سینا، (ابوعلی سینا، شیخ الرئیس، شرف الملک). فیلسوف نامی، حکیم، طبیب حاذق، متبحر و آگاه در کلیّه علوم زمان خودش از فلسفه و طب تا شعر و موسیقی. متولّد در اَفشَنه محلی نزدیک بخارا، متوفّی در همدان. زبان مادریش فارسی بود، پدرش از دیوانیان دستگاه سامانیان بود وسایل تعلیم و تربیت او را در آنجا فراهم آورد. در ۱۴ سالگی در علم و دانش بر استادان خویش پیشی گرفت و معروف است که او مشکلات منطق را بر استاد خود ابو عبدالله ناقلی توضیح می‌داد. در شانزده سالگی پزشکان معروفی زیر دست او کار می کردند و چون نوح بن منصور سامانی امیر خراسان را از یک بیماری سخت نجات داد اجازه یافت از کتابخانه عالی امیران سامانی استفاده کند. در هجده سالگی همهٔ علوم زمان خود را می‌دانست و از آن پس ترقیات وی نتیجهٔ اجتهاد شخصی خودش بود. در ۲۱ سالگی نخستین کتاب فلسفه خود را نوشت. پس از فوت پدر، جهت امرار معاش به خدمت دیوان درآمد و پس از مدّت کوتاهی جذب سیاست شده و چندین بار به وزارت رسیده مدتی نیز در اثر بدخواهی دشمنانش به زندان افتاد و از آن گریخت و مدت ۱۴ سال با آرامشی نسبی در دربار علاءالدوله دیلمی در اصفهان زیست و در لشکر کشی علاءالدوله در سال ۴۲۸ هـ در همدان درگذشت و در همان جا مدفون گردید. در جشن یادبود هزارهٔ او آرامگاهی بر تربتش بنا کردند. از جملهٔ شاگردان ابن سینا می توان از جوزجانی که در عین حال منشی و دوست او نیز بود نام برد که در حفظ آثار و عقاید وی کوشش بسیار کرده است. آثار ابن سینا بسیار و گاه تا ۲۷۶ اثر نام برده اند. از جمله آثارش: قانون شامل همهٔ دانش پزشکی زمان ابن سینا

---
۱. معجم المؤلفین: ۶۷۹ هـ.
۲. معجم المؤلفین: غرناطه.

است که او مشاهدات شخصی خود را نیز بر آن افزوده است و تا عصر جدید که علم تجربی آغاز شده اعتبار خود را همچنان حفظ کرده است. و چون پیش از آثار بقراط و جالینوس در دسترس بود مدت هفت قرن پایه طبابت و تعلیم پزشکی به شمار می‌رفت. ارجوزه فی الطلب - ط، منظومهٔ اصول پزشکی نظری و عملی وی است که چندین بار زیر عنوان «منظومه ابن سینا» چاپ شده است، کتاب الشفاء - ط در فلسفه، الاشارات والتنبیهات - ط در منطق و حکمت، جوابات ابوریحان بیرونی، الحکمة المشرقیه - ط، المنطق - ط، المعاد - خ، أسرار الصلاة - ط، لسان العرب ده جلد در لغت، النبات والحیوان - خ، الانصاف - خ.

الاعلام ۲: ۲۶۱ / اعیان الشیعه ۶: ۶۹ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۰۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۴۲ / الذریعه ۲۳: ۲۴۹، ۵: ۱۷۳، ۹: ۲۶، ۲: ۲۶۲، ۱: ۱۰۰ / روضات الجنات ۳: ۱۷۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۸۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۶۳ / فرهنگ سخنوران ۲۰ / فهرست مشترک ۴: ۲۶۶۴ / الکنی والالقاب ۱: ۳۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سینا: ۶۴۱ / مـرآت الادوار ۱۵۸ / معجم المؤلفین ۴: ۲۰ / منشاء الانشاء ۳۷ و ۵۶ و ۲۸۳ / نزهة الارواح ۴۴۲ / نزهة المجالس ۱۱۶ و ۱۴۶.

## حسین - بغدادی

(م ۴۷۴ هـ / ۱۰۸۱ م)

ابوعلی، حسین بن عبدالله بن یوسف بغدادی، (ابن شبل). ادیب، شاعر، متبحّر در حکمت، فلسفه و طب. متولّد و بزرگ شده و متوفّی در بغداد. در عهد خلافت قادر بالله و قائم بامرالله در بغداد در طب و حکمت مرجع استفادهٔ بزرگان بود. از آثارش: دیوان اشعار، قصیدهٔ رائیه ۴۹ بیت.

ریحانة الادب ۸: ۴۴ / الکنی والالقاب ۱: ۳۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن شبل: ۳۲۲ / معجم المؤلفین ۴: ۲۵ / نزهة الارواح ۴۰۲.

## حسین - (ابن مُدَرّس)

(م ۹۲۶ هـ / ۱۵۲۰ م)

حسین بن عبدالله توقاتی. حنفی، فاضل، نحوی. از آثارش: شرح العوامل المئة در نحو، تعلیقات علی حواشی شرح التجرید، تعلیقة علی اسباب قوس قزح.

الاعلام ۲: ۲۶۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۸ / معجم المؤلفین ۴: ۱۹.

## حسین - سعدی

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

حسین بن عبیدالله[1] بن سهل سعدی، قمی. از اصحاب امام علی النقی (ع)، محدّث امامی در میان شیعیان به غالی بودن متّهم بوده و هنگامی که غالی مذهبان را از قم اخراج کردند او را نیز بیرون کردند. نجاشی ضمن ذکر اتهام وی گوید او مصنفاتی دارد که احادیث آنها صحیح است و تعداد آنها را حدود صد کتاب نوشته است. از آثارش: الامامة، الایمان، المتعه.

اعیان الشیعه ۶: ۸۶ / الذریعه ۴: ۴۷۸، ۲: ۳۲۴، ۲۳: ۲۷۹ / رجال طوسی ۴۷۱ / رجال کشی ۵۱۲ / ریحانة الادب ۳: ۳۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۱۴ / فهرست طوسی ۵۷ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۶ / معالم العلماء ۳۹.

## حسین - واسطی

(زنده در ۳۶۸ هـ / ۹۷۹ م)

ابوعبدالله، حسین بن عبیدالله بن ابراهیم واسطی. امامی، فقیه، محدّث. با سید مرتضی (متوفی ۴۳۶ هـ) معاصر بوده است. از آثارش: نقض من اظهر الخلاف لاهل بیت النبی (ص).

اعیان الشیعه ۶: ۸۸ / روضات الجنات ۲: ۳۱۳ / ریحانة الادب ۶: ۲۸۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۹ / معجم المؤلفین ۴: ۲۶.

## حسین - غَضائری

(م ۴۱۱ هـ / ۱۰۲۰ م)

ابوعبدالله، حسین بن عبیدالله بن ابراهیم غضائری. عالم امامی، فقیه، محدّث. معاصر و معاشر با شیخ مفید و از وی و صدوق و قلانسی و ابوغالب زراری روایت کرده و خود از مشایخ نجاشی و شیخ طوسی بوده

---

[1] یا عبدالله.

است. علمای اهل سنت نیز وی را ستوده‌اند. از آثارش: البیان عن حیاة الإنسان، النوادر در فقه، التسلیم علی امیرالمؤمنین(ع)، تذکیر العاقل و تنبیه الغافل.

الاعلام ۲: ۲۶۳ / اعیان الشیعه ۶: ۸۳ / امل الآمل ۲: ۹۴ / رجال طوسی ۴۷۰ / رجال نجاشی ۵۱ / الذریعه ٤: ۵۳، ۱۰: ۲۱٤، ۱۵: ۲۳۲ / روضات الجنّات ۲: ۳۱۲ / ریحانة الادب ٤: ۲٤٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ٦٤ / الکنی والالقاب ۲: ٤۹٦ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ٦٦۰ / معجم المؤلفین ٤: ۲۵.

## حسین - (ابن عریف)

(م ۳۹۰ هـ / ۹۹۹ م)

ابوالقاسم، حسین ابن عریف. ادیب، نحوی، شاعر. متوفی در طلیطله از شهرهای اندلس.

ریحانة الادب ۸: ۱۱۲.

## حسین - کَرابیسی

(م ۲٤۸ هـ / ۸٦۲ م)

ابوعلی، حسین بن علی بن یزید کرابیسی. شافعی، فقیه، محدث، اصولی، متکلم. متولد و ساکن بغداد. از اصحاب امام شافعی و در حوزهٔ درس نایب وی بود. از آثارش: اصول الفقه و فروعه، الجرح والتعدیل.

الاعلام ۲: ۲٦٦ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۲۹ / الذریعه ۲: ۳۲۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۹ / فهرست ابن الندیم ۲۳۰ / الکنی والالقاب ۳: ۱۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ٦٦۳ / معجم المؤلفین ٤: ۳۸.

## حسین - بزوفری

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوعبدالله، حسین بن علی بن سفیان بزوفری[۱]. محدث امامی. تلعکبری و شیخ مفید از وی روایت می کنند و ابوالعباس نجاشی نیز به واسطه احمدبن عبدالواحد بزار از او روایت کرده است از آثارش: احکام العبید، صواب الاعمال، کتاب الحج.

اعیان الشیعه ٦: ۱۱۸ / امل الآمل ۲: ۹۸ / الذریعه ۱: ۲۹۹، ٦: ۲۵۱ / رجال طوسی ٤٦۹ / رجال نجاشی ۵۰ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۱٦ / الکنی والالقاب ۲: ۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ٦٤٦ / معالم العلماء ٤۱.

## حسین - جُعَل کاغذی

(۲۸۸-۳٦۹ هـ / ۹۰۰-۹۸۰ م)

ابوعبدالله، حسین بن علی بن ابراهیم، (جُعَل). از شیوخ معتزله، فقیه، متکلم. متولد در بصره، ساکن و متوفی در بغداد. از پیروان ابوعلی جبائی بوده و در زمان خودش بسیار مشهور و ریاست مذهبی به وی منتهی شده است. از آثارش: الایمان، الاقرار، المعرفة، الرد علی الراوندی.

الاعلام ۲: ۲٦٦ / اعیان الشیعه ٦: ۹٤ / امل الآمل ۲: ۹۱ / ریحانة الادب ۱: ٤۱۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۰۸ / فهرست ابن الندیم ۲۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ٦٤۹ / معالم العلماء ٤۲ / معجم المؤلفین ٤: ۲۷.

## حسین - حسینک

(م ۳۷۵ هـ / ۹۸۵ م)

ابواحمد، حسین بن علی بن محمد نیشابوری، حسینک. محدث اهل سنت. در پی حدیث سفرهای زیادی کرد.

ریحانة الادب ۲: ٤۵.

## حسین - (ابن بابویه)

(زنده در ۳۷۸ هـ / ۹۸۸ م)

ابو عبدالله، حسین بن علی بن حسین بابویه، قُمی. فقیه امامی، محدث، متکلم. از برادرش شیخ صدوق (متوفی ۳۸۱ هـ) و پدرش روایت کرده و سید مرتضی و شیخ نجاشی نیز به واسطه حسین غضائری از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: الرد علی الواقفة، التوحید.

اعیان الشیعه ٦: ۱۱٦ / امل الآمل ۲: ۹۸ / الذریعه ۱۰: ۲۳٤ / رجال طوسی ٤٦۹ / رجال نجاشی ۵۰ / روضات الجنات ۲: ۳۱۱ / ریحانة الادب ۷: ٤۰۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن بابویه: ۲۹۳ / معجم المؤلفین ٤: ۳۰.

---

۱. بزوفر روستایی در ساحل غربی دجله نزدیک واسط است.

## حسین ـ نَمَری
(م ۳۸۵ هـ / ۹۹۵ م)

ابوعبدالله، حسین بن علی بن عبدالله نمری. ادیب، لغوی، شاعر. متولّد در بصره. از آثارش: اسماءِ الفضة والذهب، معانی الحماسة، الخیل و نیز شعر.

روضات الجنّات ۳: ۱۵۶ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۶ / فهرست ابن النديم ۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۸ / معجم المؤلفین ٤: ۳۳.

## حسین ـ اخلاطی

امیر سید حسین بن علی جفری، اخلاطی، (کمال‌الدین). از علمای جفر [1] و اعداد. متولّد در اخلاط از شهرهای ارمنستان. از آثارش: الرسائل الجفریه کتابی در علم جفر.

اعیان الشیعه ٦: ٩٤ / الذریعه ۱۰: ۲٤٥ / روضات الجنات ۳: ۲٤٦ / ریحانة الادب ۱: ٤١٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ٤٦.

## حسین ـ وَزیر مَغربی
(۳۷۰ـ۴۱۸ هـ / ۹۸۰ـ۱۰۲۷ م)

ابوالقاسم، حسین بن علی بن حسین مغربی، ابن مرزبان. وزیر، ادیب، شاعر. متولّد در مصر، متوفیٰ در میافارقین، مدفون در کوفه [2] وی بسیار هوشمند بود و در چهارده سالگی قرآن مجید و پانزده هزار بیت شعر را حفظ کرده بود. وزارت ابوالمنیع قرواش در موصل و وزارت ابونصر احمدبن مروان در دیار بکر و وزارت شرف‌الدوله دیلمی در بغداد را عهده دار بوده است از آثارش: السیاسة ـ ط، اختیار شعر أبی تمام، اختیار شعر البحتری، دیوان شعر و نثر.

الاعلام ۲: ۲٦٦ / اعیان الشیعه ٦: ۱۱۱ / امل الآمل ۲: ۹۷ / تاریخ التراث ۲ / ب ٤: ۲۳۸ و ۸: ٤۷۳ / الذریعه ۹: ۱۲٦۸، ۱۲: ۲۷۰ / رجال نجاشی ٥١ / روضات الجنات ۳: ۱٦٦ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ٦٥ / الکنی والالقاب ۳: ۲۸٦ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ٦٦٦ / معالم العلماءِ ۱۳۸ / معجم المؤلفین ٤: ۳۰.

## حسین ـ (ابن خازن)
(م ۵۰۲ هـ / ۱۱۰۹ م)

حسین بن علی بن حسین کاتب. ادیب، شاعر، خطاط. وی کتب زیادی استنساخ کرده از جمله ۵۰۰ قرآن را با خط خود نگارش کرده است.

الاعلام ۲: ۲٦۷ / ریحانة الادب ۷: ٤٩١ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ٦٦۳.

## حسین ـ طغرایی
(۴۵۵ـ۵۱۳ هـ / ۱۰۶۳ـ۱۱۲۰ م)

ابو اسماعیل، حسین بن علی بن محمّد اصفهانی، طغرایی، (مؤیّدالدین، عمید، فخرالکتاب). امامی، از استادان بزرگ شعر و ادبیات عرب. متولّد در اصفهان. وی وزیر مسعودبن محمدبن ملکشاه از سلاجقه عراق بود و در جنگی که میان آن سلطان و برادرش محمود نزدیک همدان در گرفت با شکست مسعود، اولین کسی از رجال دستگاه او که به دست عمّال محمود افتاد طغرایی بود و او را به تهمت الحاد به قتل رساندند. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، مشهورترین شعر او لامیة العجم است، شرح دیوان متنبی، مفاتیح الرحمة و مصابیح الحکمة در کیمیا.

الاعلام ۲: ۲٦۷ / اعیان الشیعه ٦: ۱۲۷ / امل الآمل ۲: ۹٥، تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۳۸ / الذریعه ۹: ٦٤۸، ۱۳: ۲۷٤، ۱۷: ۱۱۸، ۱۸: ۲۷۱، ۲۱: ۳۰۲ / روضات الجنّات ۳: ۱۹۲ / ریحانة الادب ٤: ٥٧ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۸۰ / الکنی والالقاب ۲: ٤٤٩ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ٦٥٩ / معجم المؤلفین ٤: ۳٦

## حسین ـ خزاعی
(زنده در ۵۵۲ هـ / ۱۱۵۷ م)

ابوالفتوح، حسین بن علی بن محمّد خزاعی، رازی، نیشابوری. فقیه امامی، مفسّر، متکلّم. منسوب به قبیله بنی خزاعه، و از اولاد بدیل بن ورقاءِ خزاعی از صحابه، اصلاً عرب بود لیکن اجدادش سالیان دراز در ایران سکونت داشتند و ایرانی شده بودند. او در ری به وعظ و تذکیر مشغول بود و درهمین شهر در گذشت. از پدر و عموی خود و شیخ عبدالجبار رازی و شیخ

---

۱. علم جفر: علمی که صاحبان آن مدعی هستند به وسیلهٔ آن به حوادث آینده آگاهی پیدا می کنند، علم حروف نیز می گویند.

۲. ریحانة الادب: مدفون در نجف.

ابوعلی طوسی روایت کرده است. شاگردانش ابن شهر آشوب (متوفی ۵۸۸ هـ) و شیخ منتخب‌الدین بن بابویه قمی (متوفی ۵۸۵ هـ) از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: روض‌الجنان و روح‌الجنان فی تفسیر القرآن، روح‌الاحباب و روح‌الالباب فی شرح الشهاب، رسالهٔ یوحنا در رد مذاهب اربعه، حسینیه.

اعیان‌الشیعه ۶: ۱۲۴ / امل‌الآمل ۲: ۹۹ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۶۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۲۶ / الذریعه ۱۱: ۲۶۱، ۱۱: ۲۷۴، ۷: ۲۰ / روضات‌الجنّات ۲: ۳۱۴ / ریحانة‌الادب ۷: ۲۲۶ / طبقات اعلام‌الشیعه، قرن ششم: ۷۹ / فهرست مشترک ٤: ۲۶۸۷ / الکنی والالقاب ۱: ۱۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۲ / معجم‌المؤلفین ٤: ۳۵ / یادداشتهای قزوینی ۱۴۸۱ و ۶۲۹.

## حسین - (ابن قُمّ)

(۵۳۰-۵۸۱ هـ / ۱۱۳۵-۱۱۸۵ م)

ابوعبدالله، حسین بن علی بن محمّد ابن قُم. شاعر. متولّد و متوفّیٰ در زبید. از آثارش: رسائلی از او باقی است.

الاعلام ۲: ۲۶۸ / ریحانة‌الادب ۸: ۱۶۱.

## حسین - ذوالفقار

(م ۶۸۹ هـ[1] / ۱۲۹۰ م)

سیّد قوام‌الدین حسین بن صدرالدین علی شیروانی، (ذوالفقار). شاعر. ساکن آذربایجان، متوفّیٰ در تبریز، مدفون در مقبرة‌الشعرای سرخاب. معاصر با خاقانی، فلکی و جمال‌الدین عبدالرزاق بود. به وسیلهٔ خواجه محمّد تستری به دربار اتابک یوسف شاه از اتابکان لرستان راه یافته مداحی می کرد. وی در ساختن اشعار مصنوع بسیار زبردست بود. از آثارش: دیوان شعر شامل ۹۰۰۰ بیت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۷۴ / الذریعه ۹: ۳۴۰ / ریحانة‌الادب ۲: ۲۶۷ / فرهنگ سخنوران ۲۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ذوالفقار: ۸۷.

## حسین - کاشفی

(م ۹۱۰ هـ / ۱۵۰۴ م)

حسین بن علی کاشفی، بیهقی، سبزواری، هروی، (کمال‌الدین، واعظ هروی). فقیه، محدّث، مفسّر، واعظ، صوفی، ادیب، شاعر. متولّد در قصبهٔ بیهق در سبزوار، ساکن در همان جا و نیشابور و هرات، متوفّیٰ در هرات. با وعظ روزگار می گذرانید و چون در این رشته بسیار توانا بود بزودی مشهور شد. در زمان سلطان حسین بایقرا خطیب و واعظی سرشناس بود. در تصوف پیرو طریقت نقشبندی بود. مذهب وی مورد اختلاف است. تألیفات متعدد و متنوعی در موضوعات گوناگون ادبی، دینی و علمی دارد. از جمله: جواهرالتفسیر لتحفة‌الامیر به نام امیر علیشیر نوایی، جامع‌الستین در تفسیر سورهٔ یوسف، تفسیر حسینی به نام سلطان حسین بایقرا و به سال ۸۹۹ تألیف کرد، روضة‌الشهدا در ذکر مصیبت اهل بیت و واقعه کربلا، این کتاب شهرت زیادی پیدا کرد و در مجالس تعزیه شهیدان کربلا خوانده می‌شد به همین سبب آن مجالس را روضه خوانی نامیدند، اخلاق محسنی در اخلاق آیینه اسکندری که جام جم نیز گویند.

احسن‌التواریخ ۱۱۷ / اعیان‌الشیعه ۶: ۱۲۱ / تاریخ ادبیات صفا ٤: ۵۲۳، ٤: ۱۰۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲٤۵، ۷۷۵ / الذریعه ۹: ۸۹۹، ۱: ۵۰، ۲: ٤۳۰، ۳: ٤۵۵، ۵: ۵۷، ۲۰: ۱۹۳ / روضات‌الجنّات ۳: ۲۲۸ / ریحانة‌الادب ۵: ۲۹ / فرهنگ سخنوران ٤۷۹ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۱۹ / الکنی والالقاب ۳: ۱۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۳ / معجم‌المؤلفین ٤: ۳٤ / منشاء‌الانشاء ۱۱۶ و ۱۸۵ / یادداشتهای قزوینی ۹٤۰.

## حسین - جلایر

(م ۹۲۵ هـ / ۱۵۱۹ م)

امیر حسین بن علی جلایر، (طفیلی). شاعر. پدرش از امیران معروف سلسلهٔ جلایر ازالوس جغتای بود و در زمان ابوالقاسم بابر رتبهٔ امارت داشت و مناصب بالاتری نیز یافت امّا حسین مردی وارسته و صوفی مشرب بود و قصیده و غزل را نیکو می سرود. وی مدّاح سلطان حسین بایقرا بود و به پاس این مدایح مناصب درباری گرفت. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۳۰۹ / الذریعه ۹: ۶۵۰ / ریحانة‌الادب ۱: ٤۱۶ / فرهنگ سخنوران ۳۵۸.

---

[1] ۶۷۹ هـ، ۶۸۳ هـ و ۶۲۹ هـ نیز روایت شده است.

## حسین ـ عارف ایگی

(۹۷۶-۱۰۳۵ هـ / ۱۵۶۸-۱۶۲۵ م)

حسین بن غیاث‌الدین علی ایگی، (عارف، سراج‌الدین). شاعر. متولّد در ایگ از توابع دارابگرد فارس، متوفّیٰ در بنگاله. در بیست و هشت سالگی زادگاهش را رها کرد و به هندوستان رفت و در دربار شاهزاده سلطان سلیم و سپس جلال‌الدین اکبر مداحی می کرد. مدتی به ایگ بازگشت و دوباره به هندوستان رفت و تا آخر عمر همان جا ماند. از آثارش: دیوان شعر، مثنوی اندرز نامه.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۹۹۲ / تاریخ نظم و نثر نفیسی ۱: ۴۳۹ / الذریعه ۹: ۶۶۶ / ریحانة الادب ۴: ۷۹ / فرهنگ سخنوران ۳۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، عارف: ۸.

## حسینقلی ـ عاشقی

(۱۱۹۴- زنده در ۱۲۳۳ هـ / ۱۷۸۰-۱۸۱۷ م)

حسینقلی خان بن آقا علیخان عظیم آبادی. شاعر. متولّد در عظیم آباد هند. از آثارش: نشتر عشق که تذکرهٔ شعر است، دیوان عاشقی عظیم آبادی.

الذریعه ۹: ۶۷۳ / ریحانة الادب ۴: ۸۱ / فرهنگ سخنوران ۳۷۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۲.

## حسین ـ نصیر آبادی

(۱۲۱۱-۱۲۷۱ هـ / ۱۷۹۶-۱۸۵۴ م)

حسین بن دلدار علی نصیر آبادی، لکهنویی، (سید العلماءِ). عالم، فقیه. متولّد، ساکن، و متوفی در هند، مدفون در تکیهٔ حسینیه‌ائی که پدرش بنا کرده بود. نزد پدر و برادرِ بزرگترش سیّد محمّد تلمذ نمود و در هفده سالگی به درجهٔ اجتهاد رسید. از آثارش: الافادات الحسینیه، أمالی در تفسیر و مواعظ الحدیقة السلطانیه.

اعیان الشیعه ۶: ۱۲ / الذریعه ۲: ۲۵۳، ۶: ۳۸۴، ۱۱: ۲۸۶، ۲۲: ۳۴۳، ۲۵: ۴۳ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۳، ۳: ۱۳۵ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۸ / معجم المؤلفین ۴: ۶ / مکارم الآثار ۲: ۳۹۳.

## حسین ـ (ابن عبدالمنعم)

(م ۴۷۱ هـ / ۱۰۷۸ م)

حسین بن عقیل بن محمد بن عبدالمنعم بزاز، واسطی، قرشی. ادیب، محدث، شاعر. خطیب بغدادی از او روایت کرده است. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۸: ۱۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۱۳۹.

## حسین ـ (ابن غیاث الدین)

(م ۹۲۸ هـ / ۱۵۲۲ م)

حسین بن غیاث‌الدین تربتی، هروی، حسینی، (اختیارالدین). ادیب. متولّد در هرات، متوفّیٰ در همان جا ـ از آثارش: المقامات ـ خ، أساس الاقتباس ـ ط، مجالس الملوک، دیوان اختیار.

الاعلام ۲: ۲۷۴ / الذریعه ۲: ۵، ۹: ۶۲، ۲۴: ۱۵۹، ۲: ۴۷۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۳۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، اختیارالدین: ۱۵۰۴ / معجم المؤلفین ۲: ۲۱۵.

## فدا حسین ـ قانع

(م ۱۲۹۳ هـ [۱] / ۱۸۷۶ م)

میر فدا حسین قانع، لکهنویی. شاعر. متولّد و متوفّیٰ در لکهنوی هند. استاد شاهزاده محمد بابر ابن واجد علیشاه بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۸۷۴ / ریحانة الادب ۴: ۴۲۷ / فرهنگ سخنوران ۴۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۱ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۴۸.

## ابوالحسین ـ (ابن کشکرایا)

(م پیش از ۳۵۶ هـ / ۹۶۷ م)

ابوالحسین بن کشکرایا. طبیب. از خدمه سیف‌الدوله حمدانی بود. از طرف عضدالدوله به ریاست بیمارستان بغداد منصوب شد. او علم طب را پیش سنان بن ثابت بن قره تحصیل نمود و به همین سبب به او تلمیذ سنان نیز گفته‌اند. از آثارش: کناشه المعروف بالحاوی، کناش آخر.

ریحانة الادب ۱: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، تلمیذ سنان: ۹۱۶ / معجم المؤلفین ۴: ۴۲.

---

۱. الذریعه و مکارم الآثار: ۱۲۴۹ هـ. فرهنگ سخنوران ۱۲۹۴ هـ.

## حسین ـ مجمر
(۱۱۹۰ـ۱۲۲۵ هـ / ۱۷۷۶ـ۱۸۱۰ م)

سید حسین طباطبایی، اردستانی، اصفهانی (مجتهد الشعرا). شاعر. متولّد در اصفهان، متوفّیٰ در تهران، مدفون در قُم. در عهد فتحعلیشاه قاجار می‌زیست و از ندمای شاهزادگان بود. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، حدود ۵۰۰۰ بیت.

الذریعه ۹: ۹۶۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۰۲ / فرهنگ سخنوران ۵۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، مجمر: ۴۶۹ / مکارم الآثار ۳: ۷۹۶.

## حسین ـ سبزواری
(۱۲۶۸ـ۱۳۵۲ هـ / ۱۸۵۲ـ۱۹۳۳ م)

حسین بن محسن[1] علوی، سبزواری، (حاج میرزا حسین کبیر). فقیه، محدّث، متکلّم، حکیم، ادیب، شاعر. متولّد و متوفیٰ در سبزوار، ساکن در همان جا و در عتبات و تهران. در سبزوار نزد حاج ملا هادی سبزواری و در عتبات نزد فاضل اردکانی و میرزای شیرازی کسب علم نمود. در مدرسه شهید مطهری تهران ریاضی و حکمت تدریس می کرد و از جمله شاگردانش سید عبدالله برهان سبزواری و علی اکبر نوقانی بودند. از آثارش: ارجوزة فی الفلسفة العالیة، رسالة فی علم الامام، تفسیر آیة الخلافة، دیوان علوی سبزواری.

اعیان الشیعه ۶: ۱۳۹ / الذریعه ۱: ۴۹۱، ۹: ۷۳۷ / ریحانة الادب ۴: ۱۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۵ / معجم المؤلفین ۴: ۴۳ / مکارم الآثار ۶: ۱۸۹۶.

## حسین ـ خالع
(۳۳۳ـ۳۸۸ هـ[2] / ۹۴۵ـ۹۹۸ م)

حسین بن محمّد جعفر رافعی، خالع. نحوی، لغوی، ادیب. ساکن بغداد. خطیب بغدادی از وی روایت کرده و خود وی از ابوعلی فارسی و سیرافی کسب علم نموده است. از آثارش: تخیلات العرب، شرح دیوان ابوتمام، الاودیة والجبال والرمال، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۲۷۸ / اعیان الشیعه ۶: ۱۴۴ / الذریعه ۲: ۳۴۶، ۴: ۱۵ / رجال نجاشی ۵۱ / روضات الجنّات ۳: ۱۵۵ / ریحانة الادب ۲: ۱۱۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۱ / معجم المؤلفین ۴: ۴۶.

---

۱. مکارم الآثار: حسن.

۲. الاعلام: ۴۲۲ هـ.

## حسین ـ مرعشی
(م ۴۲۱ هـ / ۱۰۳۰ م)

ابومنصور، حسین بن محمّد مرعشی. مورّخ، از مقرّبین دربار سلطان محمود غزنوی. از آثارش: الغرر فی سیرالملوک وأخبار هم ـ خ، در چهار جلد که دو جلد اوّل و دوّم نوشتهٔ او است.

الاعلام ۲: ۲۷۷ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۶ / معجم المؤلفین ۴: ۵۸.

## حسین ـ جَیّانی
(۴۲۷ـ۴۹۸ هـ / ۱۰۳۵ـ۱۱۰۵ م)

ابوعلی، حسین بن محمّدبن غسانی، جیانی[1]، اندلسی. محدّث، نَسَب شناس، ادیب، شاعر. متولّد و ساکن در قرطبه. از حکم جذامی، حاتم بن محمّد و ابن عبدالبر روایت کرده است. از آثارش: تقیید المهمل ـ خ، اسماءِ رجال سنن ابی داود.

الاعلام ۲: ۲۷۹ / ریحانة الادب ۱: ۴۴۶، ۴: ۲۴۵ / الکنی والالقاب ۲: ۴۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۹ / معجم المؤلفین ۴: ۴۴.

## حسین ـ راغب اصفهانی
(م ۵۰۲ هـ / ۱۱۰۸ م)

ابوالقاسم، حسین بن محمد بن مفضل اصفهانی. ادیب، لغوی، حکیم، مفسّر. متولّد در اصفهان، ساکن بغداد. وی را نظیر و همانند امام محمّد غزالی دانسته‌اند[2]. از آثارش: محاضرات الأدباءِ ـ ط، الذریعه إلی مکارم الشریعة ـ ط، أفانین البلاغة، جامع التفاسیر، متشابهات القرآن ـ

---

۱. چون پدرش مدتی در جیان اقامت داشت به این نام خوانده می شُدند.

۲. دربارهٔ مذهب وی اختلاف نظر وجود دارد ولی بیشتر شواهد شافعی بودن وی را تأیید می نماید.

خ، المفردات فی غریب القرآن - ط، صوان الحکمه.

الاعلام ۲: ۲۷۹ / اعیان الشیعه ۶: ۱۶۰ / الذریعه ۵: ۴۵، ۱۰: ۲۸، ۲۰: ۱۲۸، ۲۱: ۳۶۴ / روضات الجنّات ۳: ۱۹۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۹۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۸۱ / فرهنگ سخنوران ۲۲۱ / الکنی والالقاب ۲: ۲۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، راغب: ۸۸ / معجم المؤلفین ٤: ۵۹ / نزهة الارواح ۳۹۰ / یادداشتهای قزوینی ۱۰۸٤.

## حسین - بارع بَغْدادی

**(۴۴۳-۵۲۴ هـ / ۱۰۵۱-۱۱۳۰ م)**

ابوعبدالله، حسین بن محمّدبن عبدالوهاب حارثی، بکری، دباس، بغدادی. ادیب، نحوی، لغوی، قاری، شاعر. متولّد و متوفیٰ در بغداد و از طایفه حارث بن کعب بود. با ابن الهباریه مصاحب و در قرائت شاگرد ابو علی بن بنا بوده است. ابن عساکر و ابن جوزی از وی روایت می کرده‌اند. از آثارش: دیوان اشعار یا دیوان ابن الدباس، الشمس المنیرة فی القراءات، طرائف الطرف.

الاعلام ۲: ۲۸۰ / اعیان الشیعه ۶: ۱۵۶ / الذریعه ۹: ۲۱، ۱۵: ۱۵۶ / روضات الجنّات ۳: ۱۹۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۸۱ / الکنی والالقاب ۲: ۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۵ / معجم المؤلفین ٤: ۵٤.

## حسین - طِّیبی

**(م ۷۴۳ هـ / ۱۳۴۲ م)**

حسین (یا حسن) بن محمّدبن عبدالله، (شرف الدین). عالم در حدیث، تفسیر، بیان. ثروت بسیار خود را در راه اشاعه دین اسلام مصرف کرد به طوری که در اواخر عمر خودش نیازمندی مالی داشت به مبانی دین بسیار اعتقاد داشت و با فلاسفه جداً مخالفت می کرد. از آثارش: شرح الکشاف - خ، ٤ جلد، التبیان فی المعانی والبیان - خ، الخلاصة فی معرفة الحدیث - خ.

الاعلام ۲: ۲۸۰ / روضات الجنّات ۳: ۹۸ / ریحانة الادب ٤: ۶۵ / شدّ الازار ۳۷۹ و ۳۶۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۹ / معجم المؤلفین ٤: ۵۳.

## حسین - بهشتی

**(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)**

ملا حسین بن محمد علی قاری. عالم، متکلّم. معاصر شاه اسماعیل اول واز شاگردان شمس الدین محمّد بن سید شریف جرجانی بوده است. از آثارش: تجوید القرآن.

اعیان الشیعه ۶: ۱۵۹ / الذریعه ۳: ۳۶۶ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶٤۸.

## حسین - معمایی

**(م ۹۰۴ هـ[1] / ۱۴۹۸ م)**

امیر حسین بن محمد حسینی، نیشابوری، (شفیعی). شاعر، عارف. مدتی ساکن هرات و متوفیٰ در همان جا. از شاگردان عبدالرحمان جامی بود. در فن معما بسیار مهارت داشت و رساله‌ای در این باب تألیف نمود. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۶: ۱۵۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳٤۵ / الذریعه ۹: ۲۵۳ / روضات الجنّات ۳: ۲٤۱ / ریحانة الادب ۵: ۳٤۶ / فرهنگ سخنوران ۵۵٤ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۶.

## حسین - دیار بَکری

**(م ۹۶۶ هـ / ۱۵۵۹ م)**

حسین بن محمدبن دیار بکری. مورّخ، قاضی. منسوب به دیار بکر، ساکن و متوفی در مکّه. در مکه سالها قضاوت می کرد. از آثارش: تاریخ الخمیس - ط، ۲ جلد، مساحة الکعبة والمسجد الحرام - خ، رساله.

الاعلام ۲: ۲۸۰ / ریحانة الادب ۲: ۲٤۶ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۳ / معجم المؤلفین ٤: ٤۷.

## حسین - ثنایی مشهدی

**(م ۹۹۵ هـ[2] / ۱۵۸۶ م)**

خواجه حسین بن خواجه غیاث الدین محمّد مشهدی، (ثنایی). شاعر. متولّد در مشهد، متوفیٰ در لاهور هندوستان. در آغاز راه شاعریش مورد توجه یکی از شاهزادگان صفوی به نام ابراهیم میرزا واقع

---

۱. یا ۹۱۲ هـ.

۲. یا ۹۹۶ هـ.

شد و در زمانی که این شاهزاده حکومت خراسان را داشت ثنایی مقرب در گاهش بود. با کشته شدن ابراهیم میرزا(در ۹۸۴ هـ.ق) ثنایی کوشش کرد به دربار شاه اسماعیل ثانی راه یابد ولی موفق نشد و به هندوستان رفت. و در سلک شاعران دربار جلال‌الدین اکبر در آمد. از آثارش: دیوان شعر یک نسخه از آن در موزهٔ بریتانیا شامل مقدمه‌ای به نثر از شاعر و ۴۵۰۰ بیت قصیده، غزل، مثنوی و رباعی و دو نسخه دیگر در کتابخانهٔ مدرسه عالی شهید مطهری موجود است.

اعیان الشیعه ۵: ۴۶۵ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۷۷۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۱۶، ۸۱۹ / الذریعه ۹: ۱۸۵ / ریحانة الادب ۱: ۳۷۳ / فرهنگ سخنوران ۱۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ثنایی: ۴۷، ۴۶، حسین: ۶۴۸.

## حسین ـ سُلطان العُلماء

(۱۰۰۱ـ۱۰۶۴ هـ / ۱۵۹۳ـ۱۶۵۴ م)

حسین بن محمد میرزا رفیع الدین بن امیر شجاع الدین محمود مرعشی، آملی، اصفهانی، (علاءالدین، سلطان‌العلماءِ، خلیفه‌سلطان). عالم امامی، محقق، فقیه، اصولی، مفسّر، متکلّم. نسبش با ۲۹ واسطه به حضرت علی (ع) می‌رسد. پدرش از علما و وزیر شاه عباس اوّل بوده خود وی نیز ۵ سال وزارت شاه عباس اول، دو سال وزارت شاه صفی، ۸ سال و ۶ ماه وزارت شاه عباس ثانی را عهده دار بوده است. هنگام مراجعت از سفر فتح قندهار در اوقات وزارت شاه عباس ثانی در شهر اشرف مازندران در گذشت. جنازهٔ وی به نجف منتقل و مدفون گردید. از آثارش: أنموذج العلوم ـ خ، حاشیة علی معالم الاصول ـ ط، حاشیة علی شرح اللمعة.

الاعلام ۲: ۲۸۱/ اعیان الشیعه ۶: ۱۶۴ / الذریعه ۲: ۴۰۵، ۶: ۶۵، ۸: ۲۲۹، ۶: ۲۰۶، ۶: ۱۳۰ / روضات الجنّات ۲: ۳۴۶ / ریحانة الادب ۳: ۵۶ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۲ / معجم المؤلفین ۶: ۲۹۲.

## حسین ـ محقق خوانساری

(۱۰۱۶ـ۱۰۹۹ هـ / ۱۶۰۸ـ۱۶۸۸ م)

حسین بن محمدبن حسین خوانساری، (ذوالجمالین). فقیه امامی، اصولی، حکیم، متکلّم شاعر. متولد در خوانسار، ساکن و متوفیٰ در اصفهان. معقول را نزد میرفندرسکی و منقول را از محمد تقی مجلسی و محقق سبزواری فرا گرفت و ریاست علمی و مذهبی وقت به او منتهی گشت. وی بسیار مورد احترام شاه سلیمان صفوی بود و از جانب وی به نیابت امور رعیت و مملکت منصوب شد. از جمله شاگردان وی سید نعمت‌الله جزایری، شیخ جعفر قاضی، ملا میرزا شیروانی و آقا جمال خوانساری بوده‌اند. از آثارش: ترجمة القرآن، الجواهر والاعراض، ترجمة الصحیفة السجادیة، دیوان شعر، مشارق الشموس فی شرح الدروس.

اعیان الشیعه ۶: ۱۴۸ / امل الآمل ۲: ۱۰۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۸۸ / الذریعه ۹: ۲۴۷، ۴: ۱۲۶، ۶: ۶۸، ۷: ۱۹، ۲۲: ۱۰۶ / روضات الجنّات ۲: ۳۴۹ / ریحانة الادب ۵: ۲۳۹ / الکنی والالقاب ۳: ۱۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۲ / معجم المؤلفین ۴: ۴۸.

## حسین ـ وَرثیلانی

(۱۱۲۵ـ۱۱۹۳ هـ / ۱۷۱۳ـ ۱۷۷۹ م)

حسین بن محمد سعید ورثیلانی. فقیه مالکی، مورّخ، صوفی. از قبیلهٔ بنی ورثیلان در بجایه الجزایر، بزرگ شده در همان جا، تحصیل کرده در مصر و حجاز. از آثارش: نزهة الأنظار فی فضل علم التاریخ والأخبار ـ ط، معروف به رحلت ورثیلاتیه، شرح منظومة الأخضری در تصوّف.

الاعلام ۲: ۲۸۱ / ریحانة الادب ۶: ۳۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۸ / معجم المؤلفین ۴: ۵۱.

## حسین ـ خالدی

(۱۱۵۱ـ۱۲۰۰ هـ / ۱۷۳۸ـ۱۷۸۶ م)

ابوعبدالله، حسین بن محمدبن موسی خالدی، قدسی. حنفی، عالم، ادیب، کاتب. متولّد و متوفیٰ در قدس. ساکن در همان جا و در دمشق. از آثارش: الشبائر النبویة، غایة الوصول فی مدح الرسول (ص).

ریحانة الادب ۲: ۱۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۱ / معجم المؤلفین ۴: ۶۰ / مکارم الآثار ۱: ۱۰۴.

## حسین ـ تحسین

(م ۱۲۰۰ هـ / ۱۷۸۵ م)

میر عطا حسین خان لکهنوئی بن محمد باقرخان

«شوق»، رضوی، (مرضع قلم). شاعر. از سادات رضویه هند. از آثارش: انشاءِ تحسین، تواریخ قاسمی، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۸ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۹ / فرهنگ سخنوران ۱۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، تحسین: ۴۲۳ / مکارم الآثار ۱: ۱۱۲.

## حسین ـ عُصفُور
(م ۱۲۱۶ هـ / ۱۸۰۲ م)

حسین بن محمّد بن احمد ابن عصفور درازی، شاخوری، بحرانی. فقیه امامی، محدّث، متکلّم، مفسّر. متولّد در شاخوره در بحرین، متوفی در همان جا. ازعموی خود شیخ یوسف صاحب حدائق اجازه داشته و خود از مشایخ اجازهٔ شیخ احمد احسانی بوده است. از آثارش: حدود ۳۶ کتاب نوشته است از جمله: الحقائق الفاخرة ـ ط، السوانح النظرية ـ خ، النفحة القدسيه، مفاتیح الغیب والتبیان در تفسیر قرآن، دیوان شعر، الاشراف.

الاعلام ۲: ۲۸۲ / اعیان الشیعه ۶: ۱۴۰ / الذریعه ۶: ۲۴۳، ۱: ۱۸۸، ۲: ۱۰۲، ۱۲: ۲۵۵ / ریحانة الادب ٤: ۱۴۲، ۱: ۲۳۱، ۱: ۵۹ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۴۲۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۰ / معجم المؤلفین ٤: ٤٤ / مکارم الآثار ۲: ۵۶۹.

## حسین ـ اعجاز کنتوری
(۱۲۴۰ـ۱۲۸۶ هـ / ۱۸۲۵ـ۱۸۶۹ م)

اعجاز حسین بن محمّد قلی بن محمد حامد موسوی، نقوی، نیشابوری، کنتوری، لکهنویی، هندی. فقیه امامی، اصولی، محدّث، مورّخ، متکلّم. متولّد و بزرگ شده در لکهنوی هند، متوفی در ۱۷ شوال. نزد پدر و برادرِ خویش کسب علم نمود. از آثارش: کشف الحجب والاستار عن وجه الکتب والاسفار فهرست مؤلفیان شیعه، شذورالعقیان فی تراجم الاعیان، رسالة فی احوال محمد الدهلوی.

الاعلام ۱: ۳۳۸ / اعیان الشیعه ۳: ۴۶۷ / الذریعه ۱۳: ۴۳، ۱۸: ۲۷ / ریحانة الادب ۵: ۳۵۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، اعجاز: ۲۹۵۲ / معجم المؤلفین ۲: ۳۰۳.

## حسین ـ کوه کمری
(م ۱۲۹۹ هـ / ۱۸۸۲ م)

حسین بن محمّد بن حسن حسینی، کوه کمری، (سید حسین ترک). عالم امامی، فقیه، اصولی. متولّد در قریه اورنق تبریز، متوفی در نجف. نسب وی با ۲۴ واسطه به امام حسین(ع) می رسد. در تبریز نزد میرزا احمد مجتهد تبریزی و پسرش میرزا لطفعلی و در عتبات نزد صاحب فصول و صاحب جواهر و شریف العلمای مازندرانی و شیخ مرتضی انصاری تلمذ نمود. و به مرجعیت شیعه رسید. ضمناً تدریس نیز می کرد و در جلسات درس شاگردان زیادی داشته است. از آثارش: المواریث، رسالة فی مقدمة الواجب، شرح القواعد.

اعیان الشیعه ۶: ۱۴۶ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۵ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۴۲۰ / الکنی والالقاب ۳: ۱۲۶ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۸ / معجم المؤلفین ٤: ٤۷.

## حسین ـ یَزدی
(م ۱۳۱۰ هـ / ۱۸۹۲ م)

حسین بن محمّد بن علی یزدی، حائری. عالم امامی، ادیب. متولّد در یزد، متوفیٰ در کربلا. از آثارش: التحفة الکسائیة فی احوال الخمسة الطاهرة أصحاب الکساءِ.

اعیان الشیعه ۶: ۱۵۸ / الذریعه ۳: ۴۶۳ / ریحانة الادب ۳: ۳۳۱ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۶۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۷۰ / معجم المؤلفین ٤: ۵۵.

## حسین ـ جمی دشتی
(م ۱۳۱۹ هـ / ۱۹۰۱ م)

شیخ مولی حسین بن محمّد درویش جمی، دشتی، (فاضل جم). عالم، ادیب، متکلّم. منسوب به جَم از دهات فارس. در شیراز نزد علامه شیخ مهدی کجوری، در نجف نزد سید حسین کوه کمری و در کربلا نزد فاضل اردکانی کسب علم و اجازه نمود. از آثارش: جام جم.

اعیان الشیعه ۶: ۱۴۵ / الذریعه ۶: ۲۳ / ریحانة الادب ٤: ۲۷۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۶۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶٤۹.

## حسین ـ نوری طبرسی
(۱۲۵۴ـ۱۳۲۰ هـ / ۱۸۳۸ـ۱۹۰۲ م)

حسین بن محمّد تقی نوری، مازندرانی، طبرسی. فقیه امامی، محدّث، مفسّر، شاعر. متولّد در قریه یالو از قراءِ طبرستان، متوفی در کوفه. نزد شیخ العراقین شیخ عبدالحسین، شیخ مرتضی انصاری، حاج ملا علی کنی، محمد حسن شیرازی و سید مهدی هاشمی تلمذ نمود و خود از مشایخ اجازه شیخ آقا بزرگ تهرانی و حاج عباس قُمی بوده است. وی در ترویج اصول مذهب جعفری و نشر آثار ائمه اطهار علیهم السلام کوشش بسیاری نمود. از آثارش: مستدرک الوسائل در فقه و در ۳ جلد به جهت تألیف این کتاب به وی (صاحب مستدرک الوسائل) نیز می گویند، معالم العبر ـ ط، جنة المأوی ـ ط، نفس الرحمن فی فضائل سلمان ـ ط، دارالسلام ـ ط، تحیة الزائر ـط در زیارات، دیوان نوری مازندرانی.

الاعلام ۲: ۲۸۲ / اعیان الشیعه ۶: ۱۴۳ / الذریعه ۹: ۱۲۳۴، ۳: ۶۸، ۴: ۱۴۹، ۵: ۱۵۹، ۶: ۲۲۲، ۱۲: ۷۹، ۲۴: ۶۹، ۱۶: ۲۳۱ / رجال بامداد ۱: ۴۳۰ / ریحانة الادب ۳: ۳۸۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۵۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۸ / معجم المؤلفین ۴: ۴۶ / مکارم الآثار ۵: ۱۴۶۱ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۰۸.

## حسین ـ عزالدین
(م حدود ۸۹۳ هـ / ۱۴۸۷ م)

حسین بن مساعد بن حسن حسینی، حائری. عالم امامی، شاعر. با شیخ ابراهیم کفعمی معاصر ومعاشر بوده و مراسلات نظمی و نثری داشته است. از آثارش: تحفة الابرار فی مناقب الائمة الاطهار، حاشیة عمدة الطالب فی نسب آل ابی طالب.

اعیان الشیعه ۶: ۱۷۱ / امل الآمل ۲: ۱۰۲ / الذریعه ۶: ۱۵۰، ۳: ۴۰۵ / ریحانة الادب ۴: ۱۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۲.

## حسین ـ بغوی
(۴۳۶ـ۵۱۰ هـ[1] / ۱۰۴۴ـ۱۱۱۷ م)

ابو محمد، حسین بن مسعود بن محمّد فرّاءِ یا ابن فرّاءِ، (محیی السنه). شافعی، فقیه، محدّث، مفسّر. منسوب به بَغا از قرای خراسان (میان هرات و مرو)، متولّد در همان جا، متوفّیٰ در مرو. از آثارش: التهذیب ـ خ، در فقه شافعی، شرح السنّة ـ خ، در حدیث، معالم التنزیل ـ ط.

الاعلام ۲: ۲۸۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۲۶ / روضات الجنّات ۳: ۱۸۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۷۱ / شدالازار ۱۹۲ و ۴۴۴ / الکنی والالقاب ۲: ۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۷ / معجم المؤلفین ۴: ۶۱.

## حسین ـ مشرف
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

میرزا حسین اصفهانی، مشرف. شاعر. در سرودن اشعار بی معنی مشهور بوده و مدعی شد پنج مثنوی به وزن خمسهٔ نظامی و خسرو دهلوی را به طوری نظم کند که تمامی اشعار آن بی معنی باشد به جز سه بیت در بقیّه اشعار موفق شد. از آثارش: دیوان مشرف اصفهانی.

الذریعه ۹: ۱۰۴۸ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۸ / فرهنگ سخنوران ۵۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، مشرف: ۴۸۹.

## حسین ـ (ابن مُطَیْر)
(م ۱۶۹ هـ / ۷۸۵ م)

حسین ابن مطیر اسدی. شاعر عرب. دو دورهٔ امویان و عباسیان را دیده و رجال آنها را مداحی کرده است. قصایدی نیز در مدح و مرثیهٔ معن بن زائده حاکم یمن سروده است. از آثارش: دیوان شعر حدود صد ورق.

الاعلام ۲: ۲۸۵ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۲۱۵ / ریحانة الادب ۸: ۲۱۱ / فهرست ابن الندیم ۱۸۴ / یادداشتهای قزوینی ۹۴۰.

## حسین ـ اخفش
(م ۲۷۷ هـ / ۸۹۰ م)

ابوعبدالله، حسین بن معاذ بن حرب اخفش. از محدثین اهل سنت. اصلاً از بصره، ساکن بغداد. در بغداد و سامره از مشایخ بسیاری و همچنین از عایشه

---

۱. معجم المؤلفین ۵۱۶ هـ.

همسر پیامبر (ص) روایت کرده است.

ریحانة الادب ۱: ۹۰.

## حسین - میبُدی

(م ۸۷۰ هـ[1] / ۱۴۶۶ م)

حسین بن معین الدین میبدی، (کمال الدین، منطقی). حکیم، صوفی، ادیب، شاعر. متولد در میبُد. در شیراز ادبیات را نزد جلال الدین دوانی تکمیل کرد. در روضات الجنات او را اهل سنت دانسته اند ولی از آثارش شیعه بودن وی محرز می باشد. قاضی یزد بود و بنا به نوشتهٔ تاریخ نظم و نثر در ایران وی به دستور شاه اسماعیل و به علت اختلاف عقیده‌ای که با وی داشت کشته شد. از آثارش: جام گیتی نما به فارسی و در پاریس با ترجمه لاتینی به چاپ رسید، شرح هدایة‌الحکمة، شرح دیوان مشهور منسوب به حضرت علی (ع) - ط، به فارسی، دیوان شعر.

احسن التواریخ ۱۱۰ / اعیان الشیعه ۶: ۱۷۴ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۹۹ و ۱۰۰ / تاریخ نظم و نثر ۲۶۷، ۷۷۹ / الذریعه ۹: ۲۵۴، ۵: ۲۵، ۱۳: ۲۰۰، ۶: ۱۳۶، ۲۳: ۳۹ / روضات الجنّات ۳: ۲۳۵ / ریحانة الادب ۶: ۴۸ / فرهنگ سخنوران ۵۶۸ / الکنی والالقاب ۳: ۲۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۶۷ / معجم المؤلفین ۴: ۶۳ / یادداشتهای قزوینی ۹۴۰.

## حسین - صیمری

(م ۹۳۳ هـ / ۱۵۲۶ م)

حسین بن مفلح بن حسن صیمری، بحرانی، (نصیرالدین). فقیه امامی، محدث. مدفون در قریه سلماباد خوزستان. از آثارش: المنسک کبیر، محاسن الکلمات فی معرفة النیات، رسالة فی جوازالحکومة الشرعیة.

اعیان الشیعه ۶: ۱۷۴ / امل الآمل ۲: ۱۰۳ / الذریعه ۲: ۸۹، ۲: ۵۰۸ / روضات الجنات ۷: ۱۷۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۸ / معجم المؤلفین ۴: ۶۳.

## حسین - حَلّاج

(م ۳۰۹ هـ / ۹۲۲ م)

اَبو مغیث[1]، حسین بن منصور حلّاج. صوفی معروف. اقوال دربارهٔ وی گوناگون است، تعداد بسیاری او را از اولیا و بعضی دیگر وی را شعبده باز شمرده اند. دربارهٔ شهر و محل نشو و نمایش نیز اختلاف بسیار است گاه او را از خراسان، ویا از نیشابور یا بیضای فارس یا مرو یا طالقان و یا ری دانسته اند. از جملاتی که وی دربارهٔ خودش و خداوند گفته تعدادی آن را از فرط محبّت وی به خدا دانسته و تعدادی دیگر وی را کافر پنداشته اند. درحقیقت علت این اختلاف حلاج با ائمه دین امری اساسی و آن اشاعه فکر وحدت وجود به وسیلهٔ دسته‌ای از صوفیان این عهد و بخصوص حسین بن منصور بود از این رو سالها در زندان به سر برد تا این که به امر حامدبن عباس وزیر مقتدر عباسی وبه حکم علمای وقت هزار تازیانه اش زده، دستها و پاهایش را بریدند و در آتشش سوزانیدند و خاکسترش را در دجله ریختند و سرش را در جسر بغداد آویختند. با جنید بغدادی مصاحبت داشته است. دربارهٔ حلّاج مطالب زیادی نوشته شده از جمله گلد زیهر مستشرق «رساله فی الحلاج و اُخباره و تعالیمه» و همچنین لویس مسینیون کتابی دربارهٔ حلاج و طرز تفکر و مذهب او - و امّا تعداد تألیفات او را متجاوز از چهل دانسته اند از جمله آثارش: طاسینُ‌الأزل والجوهرالأکبر والشجرة النوریة، قرآن القرآن والفرقان، السیاسة والخلفاءِ والأمراءِ.

الاعلام ۲: ۲۸۵ / اعیان الشیعه ۶: ۱۷۵ / تاریخ التراث ۱ / ب ۴: ۱۳۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶، ۲۴۳ / تذکرة الاولیاء ۲: ۱۳۵ / رساله قشیریه ۸۰۵ / روضات الجنّات ۳: ۱۰۷ / ریحانة الادب ۲: ۶۱ / شدالازار ۴۲ و ۵۱۰ / طبقات الصوفیه ۳۸۰ / طبقات الکبری ۱: ۹۲ / فهرست ابن الندیم ۲۴۱ / فهرست مشترک ۴: ۲۶۸۰ / کشف المحجوب ۱۸۹ / الکنی والالقاب ۲: ۱۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۰، ۷۶۹ / معجم المؤلفین ۴: ۶۳ / نزهة المجالس ۱۱۲ / نفحات الانس ۱۵۰.

---

۱. الذریعه ۹۱۱ هـ - تاریخ نظم و نثر ۹۰۹ هـ.

۱. ریحانة الادب: یا ابوالغیث یا ابومعتب یا ابوعبدالله.

## حسین ـ جلیس

(زنده در ۳۴۰ هـ / ۹۵۱ م)

حسین بن موسی بن هبة‌الله دینوری. نحوی، لغوی. از آثارش: شمار الصناعة در نحو.

روضات الجنات ۳: ۱۸۵ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۴۹ / معجم المؤلفین ۴: ۶۵.

## حسین ـ مهجور

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

سید حسین رضوی، (مهجور). شاعر عهد فتحعلیشاه قاجار. اصلاً از قُم، متولّد در حیدرآباد دکن هند، ساکن اسدآباد همدان. از آثارش: دیوان مهجور قُمی، دربارهٔ غزوات حضرت رسالت (ص) کتاب نظمی به بحر تقارب تألیف نموده است.

الذریعه ۹: ۱۱۳۱ / ریحانة الادب ۶: ۳۲۱ / فرهنگ سخنوران ۵۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، مهجور: ۱۷۳.

## حسین ـ ناکوری

(م ۹۰۱ هـ / ۱۴۹۵ م)

شیخ حسین ناکوری. عارف هندی. از آثارش: تفسیر قرآن، شرح سوانح العشاق شیخ احمد غزالی، شرح قسم سوّم مفتاح العلوم سکاکی.

ریحانة الادب ۶: ۱۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ناکوری: ۲۱۶.

## حسین ـ (ابن خَمیس)

(م ۵۵۱ هـ / ۱۱۵۷ م)

ابوعبدالله، حسین بن نصربن محمّد جهنی، کعبی، موصلی، (مجدالدین). فقیه شافعی، صوفی. متولّد و متوفیٰ در موصل، ساکن بغداد. از امام محمد غزالی فقه و اصول را آموخت و در رحبهٔ مالک به قضاوت منصوب شد. از آثارش: الموضح ـ خ، در مذهب شافعی، مناقب الأبرار و محاسن الأخیار ـ خ، أخبار المنامات.

الاعلام ۲: ۲۸۶ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۰ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۲ / معجم المؤلفین ۴: ۶۶.

## حسین ـ نصیبی یزدی

(م ۹۱۴ هـ / ۱۵۰۸ م)

امیر سید حسین نصیبی، نور بخشی، یزدی، (اسعدالحق). شاعر. از سادات نوربخشی نطنز، ساکن و متوفی در یزد. در جوانی کسب دانش به شیراز رفت و از محضر علامه جلال‌الدین دوانی استفاده برد. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۶۱ / الذریعه ۹: ۱۱۹۷ / ریحانة الادب ۶: ۱۸۴ / فرهنگ سخنوران ۶۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، نصیبی: ۵۶۲.

## حسین ـ نیاز

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

سید حسین طباطبایی، جو شقانی، (نیازی). شاعر عهد فتحعلیشاه قاجار، خطاط. از نوادگان میر شاه تقی جو شقانی بود. از آثارش: دیوان نیاز جو شقانی.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۶۲ / الذریعه ۹: ۱۲۳۹ / ریحانة الادب ۶: ۲۷۳ / فرهنگ سخنوران ۶۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، نیاز: ۹۷۷.

## حسین ـ دهن الحضا

(م ۶۰۸ هـ / ۱۲۱۱ م)

ابوعلی، حسین بن هبة‌الله ضیاءالدین[1] موصلی، (دهن الحضا). نحوی، ادیب، شاعر. ساکن موصل و سپس حلب، متوفی در حلب. تدریس می کرد و نزد صاحب حلب محترم بود. از آثارش: اشعاری از او باقی مانده است.

ریحانة الادب ۲: ۲۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حسین: ۶۵۳.

## حسین ـ هراتی

(م ۹۷۴ هـ / ۱۵۶۶ م)

حسین هراتی، (کمال‌الدین). خطاط مشهور، قاری. تمامی خطوط شش گانه را بسیار خوب می‌نوشته است. در مشهد مقدس در گذشت. از آثارش: یک نسخه کلمات قصار حضرت علی (ع).

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: حسین بن هبة‌الله زاهر.

احوال و آثار خوشنویسان ۱: ۱۶۸ و ۲: ۱۰۶۳ / ریحانة الادب ۵: ۸۵.

## ابوحفص - خوزی
(۳۹۷-۴۷۲ هـ / ۱۰۰۶-۱۰۷۹ م)

ابوحفص بن عبدالله بن یقظان خوزی. عارف، صوفی. از خاندان معروف آل ببخیر از سادات حسینی فارس و معروف به شیخ الجن والانس. با ابوسعید ابوالخیر دیدار داشته است. از آثارش: کنوزالقلوب و رموزالغیوب در علوم غریبه، دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۵۶ / الذریعه ۹: ۴۰ / ریحانة الادب ۷: ۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوحفص: ۴۲۸.

## ابوحفص - سراج الدین
(م ۸۰۴ هـ / ۱۴۰۱ م)

ابوحفص بن نورالدین بلقینی. عالم سنت، محدث. از آثارش: شرح صحیح بخاری.

ریحانة الادب ۳: ۷.

## حقی
(م ۱۰۳۷ هـ[1] / ۱۶۲۷ م)

حقی خوانساری. عارف، شاعر. متوفی در خوانسار. از آثارش: دیوان حقّی خوانساری.

الذریعه ۹: ۲۵۸ / ریحانة الادب ۲: ۱۸۹ / فرهنگ سخنوران ۱۶۹.

## حکیم - سغدی سمرقندی
(قرن سوم هجری / دهم میلادی)

ابوحفص، حکیم بن احوص سغدی سمرقندی. شاعر، موسیقیدان. مخترع آلت موسیقی به نام شهرود بود. بعضی وی را اولین شاعر فارسی گوی دانسته‌اند که این روایت مورد تردید بسیار و در بیشتر مواقع رد شده است. از آثارش به روایتی غیر از یک بیت شعر اثر دیگری از او در دست نیست.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۷۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۸، ۲۱، ۴۸ / ریحانة الادب ۷: ۶۴ / فرهنگ سخنوران ۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوحفص: ۴۲۸ / یادداشتهای قزوینی ۹۴۵.

۱. یا ۱۰۷۷ یا ۱۳۰۷.

## حکیمه - (بنت جواد)
(م ۲۷۴ هـ / ۸۸۷ م)

حکیمه بنت حضرت امام محمّد تقی(ع). عالم، فاضل. مدفون در سامرا تحت قبهٔ عسکریین. در زمان ولادت حضرت ولی عصر حاضر بوده و در زمان حیات ایشان نیز تشرف دائمی به خدمت ایشان داشته است.

اعیان الشیعه ۶: ۲۱۷ / ریاحین الشریعه ٤: ۱۵۰ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۱.

**حلّاج** ← حسین بن منصور بیضاوی.

## حماد - راویه
(۹۵-۱۵۵ هـ / ۷۱۳-۷۷۱ م)

ابوالقاسم، حمادبن ابولیلی شاپور[1] بن مبارک دیلمی، کوفی. مورّخ، لغوی. ساکن کوفه در عهد بنی امیّه می زیست و از ایشان جایزه‌های بسیار دریافت نمود.

روضات الجنّات ۳: ۲۴۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۹۸ / الکنی والالقاب ۲: ۲۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حماد: ۷۸۹.

## حَمّاد - عَجْرَد
(م ۱۶۱ هـ / ۷۷۸ م)

اَبو عمرو، حمادبن عمربن یونس سوائی. شاعر. متولّد در کوفه. ندیم ولیدبن یزید یازدهمین خلیفه بنی امیه بوده و دورهٔ خلافت عباسیه را نیز درک کرده است. با بشاربن برد مشاعره و مهاجات داشته است و هردو به زندقه متهم بوده‌اند، وی در سال ۱۶۱ به دست محمدبن سلیمان بن علی در خارج کوفه کشته شد. از آثارش: دیوان شعر ۵۰ ورق.

الاعلام ۲: ۳۰۲ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۲٤۹ / روضات الجنّات ۳: ۲٤۸ / ریحانة الادب ٤: ۱۱۰ / فهرست ابن الندیم ۱۸٤ / لغتنامهٔ دهخدا، حماد: ۷۸۹.

۱. نام پدر راویه میان شاپور یا هرمز یا میسره مورد تردید بوده است.

## حمدالله - مستوفی

(م ۷۵۰ هـ / ۱۳۴۹ م)

حمدالله بن تاج‌الدین ابی بکربن حمد مستوفی، قزوینی. مورّخ شهیر، مؤلف، شاعر. متولّد در قزوین، متوفّی و مدفون در همان جا. او و پدرش با سمت استیفا در دستگاه ایلخانیان خدمت می کرده‌اند و به همین علّت، مستوفی لقب گرفته‌اند. سفرهایی به تبریز، بغداد، شیراز و اصفهان کرد و در سال ۷۱۱ هـ از جانب رشیدالدین فضل‌الله به حکومت و استیفاءِ قزوین و ابهر و زنجان گماشته شد. از آثارش: تاریخ گزیده در سال ۷۳۰ هـ در خلاصهٔ تاریخ عالم به نام خواجه غیاث‌الدین محمد به پایان برد. که شامل اطلاعاتی دربارهٔ تاریخ ایران از دورهٔ استیلای مغول و سلسله‌های معاصر آن قوم تا زمان مؤلف آمده است، نزهة‌القلوب در جغرافیا، منظومه ظفرنامه.

اعیان الشیعه ۶: ۲۲۵ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۲۷۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۹، ۲۲۳ / الذریعه ۱۵: ۱۹۹، ۳: ۲۸۱، ۹: ۱۰۳۳ / روضات الجنات ۸: ۱۶۸ / ریحانة الادب ۵: ۳۰۶ / شدالازار ۷۲ و ۵۱۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۶۳ / فرهنگ سخنوران ۱۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حمدالله: ۷۹۶ / نزهة المجالس ۱۰۲ / یادداشتهای قزوینی ۹۵۰.

## حَمدَه - (بنت زیاد)

(م حدود ۶۰۰ هـ / ۱۲۰۴ م)

حمدة بنت زیادبن تقی عوفی، (خنساءِ مغرب). شاعره، نویسنده. متولّد در اندلس. از آثارش: اشعاری از او باقی مانده است.

الاعلام ۲: ۳۰۵ / اعلام النساءِ ۱: ۲۹۳ / ریحانة الادب ۲: ۱۶۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حمده: ۷۹۷.

## حمزة - (ابن قلانسی)

(۴۶۴-۵۵۵ هـ / ۱۰۷۲-۱۱۶۰ م)

ابویعلی، حمزة بن اسدبن علی تمیمی، دمشقی. نحوی، مورّخ، شاعر. متولّد و متوفّی در دمشق. عضو خاندانی از بزرگان دمشق و زمانی فرماندار شام بود و دو مرتبه ریاست دیوان دمشق به وی تفویض شد. از آثارش: ذیل تاریخ دمشق، تاریخ الحوادث.

الاعلام ۲: ۳۰۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۹۶ / ریحانة الادب ۷: ۳۱۶ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حمزه: ۷۹۸ / معجم المؤلفین ۴: ۷۷.

## حمزة - زیّات

(۸۰-۱۵۶ هـ / ۷۰۰-۷۷۷ م)

ابوعماره، حمزه‌بن حبیب‌بن عماره تیمی[1]، (زیّات). فقیه، از قراءِ سبعه. متولّد در کوفه، از قبیلهٔ تیمه، متوفی در حلوان. از یاران حضرت صادق(ع) بوده و قرائت قرآن را از آن حضرت فرا گرفت و از اوّلین کسانی است که در قرائت قرآن کتاب تألیف نمود. از آثارش: کتاب القراءة، کتاب الفرائض.

الاعلام ۲: ۳۰۸ / اعیان الشیعه ۶: ۲۳۸ / تاریخ التراث ۱ / ب ۱ / ۳۱ / الذریعه ۲: ۱۲، ۱۹: ۶۱، ۱۷: ۵۳ / رجال طوسی ۱۷۷ / رجال کشی ۴۶۲ / روضات الجنات ۳: ۲۵۶ / ریحانة الادب ۲: ۴۰۰ / فهرست ابن الندیم ۳۲ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حمزه: ۷۹۸ / معجم المؤلفین ۴: ۷۸.

## حمزة - اصفهانی

(۲۸۰-۳۶۰ هـ / ۸۹۳-۹۷۰ م)

ابوعبدالله، حمزة بن حسن اصفهانی. مورّخ، ادیب. متولّد در اصفهان. از آثارش: کتاب مشهور تاریخ سنی ملوک الارض والانبیاءِ[2]، کتاب التصحیف، کتاب کبارالبشر.

الاعلام ۲: ۳۰۹ / اعیان الشیعه ۶: ۲۴۰ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۴۳ / تاریخ التراث ۱ / ب ۲: ۱۸۴ و ۸: ۳۵۸ / الذریعه ۳: ۲۸۸، ۱۷: ۲۶۵ / ریحانة الادب ۱: ۱۴۳ / فهرست ابن الندیم ۱۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حمزه: ۷۹۸ / معجم المؤلفین ۴: ۷۸ / یادداشتهای قزوینی ۹۵۲.

## حمزه - سَلّار دیلمی

(م ۴۶۳ هـ / ۱۰۷۱ م)

ابویعلی، حمزة‌بن عبدالعزیز[3] دیلمی، طبرستانی،

---

۱. ریحانة الادب: تمیمی.

۲. این کتاب از حیث اشتمال بر اطلاعات کثیر راجع به ایران دارای اهمیت فراوان است.

۳. امل الآمل و معالم العلماءِ (سلار بن عبدالعزیز) نوشته اند.

فقیه امامی. ساکن بغداد، متوفّی در قریه خسرو شاه (در چهار فرسنگی تبریز). نزد شیخ مفید، علم الهدی سید مرتضی تلمذ نمود و خود از مشایخ روایت ابوعلی طوسی بوده است و منصب ریاست مذهبی را نیز در حلب داشته است. از آثارش: الأبواب والفصول در فقه، المراسم العلویة فی الأحکام النبویة ـ ط، الفرائض.

الاعلام ۲: ۳۰۹ / امل الآمل ۲: ۱۲۷ / الذریعه ۱: ۷۳، ۲: ۸۳، ۲۰: ۲۹۸ / روضات الجنّات ۲: ۳۷۰ / ریحانة الادب ۳: ۵۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم، ۸۶ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابویعلی: ۹۵۰ / معالم العلماءِ ۱۳۵ / معجم المؤلفین ٤: ۷۹.

## حمزة ـ (ابن زُهْرَة)

(۵۱۱ـ۵۸۵ هـ / ۱۱۱۷ـ۱۱۸۹ م)

ابوالمکارم، حمزة بن علی بن زهرة حسینی، (عزالدین). فقیه امامی، متکلّم. متولّد و متوفیٰ در حلب. با یک واسطه از ابوعلی پسر شیخ طوسی روایت کرده است و معین الدین مصری، ابن ادریس و محمدبن جعفر مشهدی از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: غنیة النزوع إلی علمی الاصول والفروع، النکت، در نحو، قبس الأنوار فی نصرة العترة الاطهار.

الاعلام ۲: ۳۱۲ / اعیان الشیعه ٦: ۲٤۹ / امل الآمل ۲: ۱۰۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۳٤ / الذریعه ۱۶: ٦۹، ۱: ۵۵، ۱۷: ۳۲ / روضات الجنّات ۲: ۳۷٤ / ریحانة الادب ۷: ۵۵۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۸۷ / الکنی والالقاب ۱: ۲۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن زهره: ۳۱٦ / معجم المؤلفین ٤: ۷۹.

## حمزه ـ آذری

(۷۸٤ـ۸٦٦ هـ / ۱۳۸۲ـ۱٤٦۲ م)

شیخ فخرالدین حمزة بن علی ملک طوسی اسفراینی بیهقی، آذری، (نورالدین). امامی، از مشاهیر مشایخ، شاعر. متولّد در اسفراین، متوفیٰ و مدفون در همان جا. آرامگاهش زیارتگاه مردم است. مدتی در اسفراین و طوس زندگی کرد و از جوانی شاعری را آغاز نمود پس به عرفان گرایش پیدا کرد و در خدمت شیخ محیی الدین طوسی غزالی و سید نعمة الله بسلوک مشغول بود. دو نوبت پیاده به حج و پس از یک سال اقامت در مکّه به هند رفت و در آن جا در خدمت سلطان احمد شاه بهمنی و پسرش علاءِالدین بود. در اواخر عمر به خراسان بازگشت و به حلقه صوفیان پیوست و گوشه نشینی اختیار نمود. از آثارش: دیوان شعر، عجائب الغرائب، بهمن نامه در شرح سلطنت سلاطین بهمنی دکن هند، جواهرالاسرار شامل اسرار عرفانی قرآن کریم و احادیث نبوی و کلام مشایخ تصوف.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ۳۲۳ / الذریعه ۹: ۳، ۱۹: ۲٤۵ / ریحانة الادب ۱: ٤٦ / فرهنگ سخنوران ۳ / الکنی والالقاب ۲: ۵ / لغتنامهٔ دهخدا، آذری: ۵۸ / معجم المؤلفین ٤: ۸۰.

## حمزه ـ علوی عباسی

(اواسط قرن چهارم هجری[1] / دهم میلادی)

ابویعلی، حمزة بن قاسم بن علی بن..... عباس بن علی بن ابیطالب(ع) علوی عباسی. از محدثین معتبر امامیه. مدفنش در نزدیک قریه مزیدیه حلّه معروف است. علی بن محمد قلانسی تمام تألیفات وی را از خودش روایت نموده و نجاشی با دو واسطه از وی روایت می کند. ابویعلی از سعدبن عبدالله الاشعری روایت کرده است. از آثارش: من روی عن جعفربن محمد من الرجال.

اعیان الشیعه ٦: ۲۵۰ / رجال طوسی ٤٦۸ / رجال نجاشی ۱۰۱ / روضات الجنّات ٤: ۲۱۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۱٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۲۳.

## حمزه ـ جرجانی

(م ٤۲۷ هـ / ۱۰۳٦ م)

ابوالقاسم، حمزة بن یوسف بن ابراهیم سهمی، قرشی، جرجانی. اهل سنت، مورّخ، محدّث. متولّد در گرگان، متوفی در نیشابور. به اصفهان و ری و غزنه و خراسان سفر کرد. از آثارش: تاریخ جرجان ـ ط یا کتاب معرفة علماءِ اهل جرجان، معجم شیوخه، کتاب

---

۱. به روایت مجالس المؤمنین وی در سال ۳۳۹ هـ در قید حیات بوده است.

الأربعین فی فضائل العباس.

الاعلام ۲: ۳۱۴ / روضات الجنات ۵: ۹۱ / ریحانة الادب ۱: ۴۰۱ / لغتنامهٔ دهخدا، جرجانی: ۳۱۷ / معجم المؤلفین ۴: ۸۲ / یادداشتهای قزوینی ۲۰۶ و ۵۷۳

## حمید ـ فقیه یمانی

(م ۶۵۲ هـ / ۱۲۵۴ م)

حمید بن احمد بن محمد مَحَلی، نهمی، و داعی، همدانی. متکلّم، از علمای زیدیه. از آثارش: العمدة در دو جلد، العقد الفرید، الحسام الوسیط، نصیحة الولاة الهادیة الی النجاة.

الذریعه ۶: ۲۹۱، ۲۴: ۱۸۵ / ریحانة الادب ۴: ۳۵۱ / معجم المؤلفین ۴: ۸۳.

## ابو حنیفه ـ اسکافی

(م ۳۸۶ هـ / ۹۹۶ م)

قاضی ابوحنیفه اسکافی، غزنوی. حکیم، شاعر. متولّد در مرو[1]، ساکن غزنین. حکمت را از ابونصر فارابی فرا گرفت. سِمَت دبیری نوح بن منصور (۳۶۵ـ۳۸۷ هـ) را داشته است. از آثارش: چهار قصیدهٔ او که نمایندهٔ قدرت وی در شعر فارسی است در تاریخ بیهقی ضبط شده و اشعار پراکنده دیگری نیز از او باقی است.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۹۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۴ / الذریعه ۹: ۴۰ / ریحانة الادب ۷: ۷۵ / فرهنگ سخنوران ۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوحنیفه: ۴۳۴ / نزهة المجالس ۱۶۲ و ۱۹۳.

## حیان ـ ترمدی

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوالمظفر، حیان بن احمد حنبلی، ترمدی. واعظ، عارف. نسبت عرفانی او با یک واسطه به شیخ ابوبکر وراق موصول می شود.

ریحانة الادب ۱: ۳۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، حیان: ۸۴۵ / نفحات الانس ۲۷۶.

۱. بعضی نیز او را اهل غزنه دانسته اند.

## حیان ـ (ابن هشام)

(م ۶۰۹ هـ / ۱۲۱۲ م)

ابوالبقاء، حیان بن عبدالله بن محمد انصاری، اوسی، بلنسی. ادیب، نحوی، قاری. از ابوالحسن بن سعد خیروری اخذ مراتب ادبی نموده است.

روضات الجنات ۵: ۱۴۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ۳۶۱.

## حیرانی همدانی

(م ۹۰۳ هـ[1] / ۱۴۹۷ م)

حیرانی همدانی. شاعر. متولّد در قُم، ساکن کاشان و همدان. از آثارش: مثنوی بهرام و ناهید، مناظرهٔ آسمان و زمین، مناظرهٔ شمع و پروانه، قصیده‌ای نیز در هجو قاضی محمد کاشانی سروده که معروف است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۱۰ / الذریعه ۹: ۲۷۴ / ریحانة الادب ۲: ۹۵ / فرهنگ سخنوران ۱۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حیرانی: ۸۵۰.

## حیرتی اصفهانی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

حیرتی اصفهانی. شاعر. در سال ۹۸۹ هـ به هندوستان رفته و مورد عنایت قطب شاه واقع گردیده است. از آثارش: دیوان حیرتی اصفهانی.

الذریعه ۹: ۲۷۵ / ریحانة الادب ۲: ۹۶ / فرهنگ سخنوران ۱۷۹.

## حیرتی

(م ۹۶۲ هـ / ۱۵۵۴ م)

مولانا حیرتی تونی، ملا حیرتی. شاعر اهل مرو. از طرف شاه طهماسب مورد عنایت واقع شد و با وحید قُمی معاصر بود. از آثارش: بهجة المباهج، دیوان شعر یا دیوان گلزار.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۰۷ / الذریعه ۹: ۲۷۶ / ریحانة الادب ۲: ۹۶ / فرهنگ سخنوران ۱۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حیرتی: ۸۵۱.

۱. ۹۳۰ هـ نیز نوشته شده است.

## حیدرعلی ـ اظهری
(م ۱۰۴۴ هـ / ۱۶۳۴ م)

حیدرعلی اظهری، موصلی، دهلوی. شاعر اهل هندوستان. مورد عنایت جهانگیر و اکبرشاه بود. از آثارش: دیوان اظهری.

الذریعه ۹: ۸۱ / ریحانة الادب ۱: ۱۴۸ / فرهنگ سخنوران ۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، اظهری: ۲۹۱۲.

## حیدر ـ خصالی جغتایی
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

حیدر بیک[1] خصالی جغتایی. شاعر. در اصل جغتایی، ساکن خراسان. از آثارش: دیوان خصالی جغتایی.

الذریعه ۹: ۲۹۶ / ریحانة الادب ۲: ۱۳۷ / فرهنگ سخنوران ۱۹۲.

## حیدر ـ قطب‌الدین تونی
(م ۶۱۸ هـ / ۱۲۲۱ م)

حیدربن تیموربن ابوبکر موسوی، قطب الدین تونی. عارف. نسبش با چند واسطه به موسی بن جعفر (ع) می رسد و سر سلسلهٔ فرقهٔ حیدری از فرق عرفا و صوفیه است. متولّد در شهر تون از بلاد خراسان، متوفی در تبریز. شیخ عطار صحبت اورا درک کرده و کتاب حیدری نامه را به نام وی تألیف داده است. از آثارش: دیوان قطب الدین حیدر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۰۸، ۸۱۸ / الذریعه ۹: ۸۸۳ / روضات الجنات ۸: ۶۲ / ریحانة الادب ۴: ۴۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حیدر: ۸۴۸ / یادداشتهای قزوینی ۹۶۹ و ۱۵۴۴.

## حیدر ـ حِلّی
(۱۲۴۶ـ۱۳۰۴ هـ / ۱۸۳۱ـ۱۸۸۶ م)

ابوالحسین، حیدربن سلیمان بن داود حلّی، حسینی. شاعر اهل بیت علیهم السلام. متولّد و متوفی در حلّه، مدفون در نجف. از آثارش: الدرالیتیم ـ ط، العقد المفصل فی قبیلة المجد الموثل ـ ط، الأشجان فی مراثی خیر إنسان ـ خ، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۳۲۹ / اعیان الشیعه ۶: ۲۶۶ / الذریعه ۸: ۲۶۵، ۹: ۲۶۹، ۱۵: ۲۹۸ / ریحانة الادب ۲: ۶۳ / طبقات اعلام الشیعه ۱۰: ۶۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حیدر: ۸۴۷ / معجم المؤلفین ۴: ۹۰.

## حیدر ـ آملی
(م ۷۸۷ هـ / ۱۳۸۵ م)

حیدربن علی بن حیدر علوی، حسینی، مازندرانی. امامی، مفسّر، محدّث، فقیه، متکلّم، صوفی. اصلاً از آمل مازندران، بزرگ شده در بغداد و حلّه. با فخرالمحققین حلی و نصیر کاشانی مصاحبت داشت و بنا به تقاضای محقق حلّی رساله رافعة الخلاف را تألیف نمود. از دیگر آثارش: المحیط الاعظم فی تفسیر القرآن الکریم، البحر الخضم فی تفسیر القرآن الاعظم، التأویلات، الارکان.

اعیان الشیعه ۶: ۲۷۱ / الذریعه ۲: ۷۲، ۱۰: ۶۱، ۱۵: ۳۲۶، ۲۰: ۱۶۱ / روضات الجنّات ۲: ۳۷۷ / ریحانة الادب ۴: ۱۰۴، ۳: ۴۷۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ثامن: ۶۶ / الکنی والالقاب ۲: ۹ / معجم المؤلفین ۴: ۹۱.

## حیدرعلی ـ مجدالادبا
(۱۲۵۰ـ۱۳۱۸ هـ / ۱۸۳۴ـ۱۹۰۰ م)

میرزا حیدر علی کرمانشاهی، مجدالادبا، ثریای تهرانی، (ثریا). شاعر عهد ناصرالدین شاه قاجار، معلّم فرح السلطنه دختر شاه. از آثارش: خیرالکلام فی مدائح الکرام در مدح ائمه اطهار، دیوان شعر، دیباچه‌ای بر نسخه‌ای از مثنوی مولوی، مقدمه‌ای بر دیوان دامادش محیط قمی.

الذریعه ۹: ۱۸۴ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۴ / فرهنگ سخنوران ۱۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، مجدالادباء: ۴۳۹ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۶۲.

## حیدر ـ هروی
(م ۸۳۰ هـ[1] / ۱۴۱۷ م)

حیدربن محمّد خوافی، هروی. (برهان الدین).

---

۱. ریحانة الادب: حسن بیک. فرهنگ سخنوران: حیدر بیک یا حسن بیک.

۱. معجم المؤلفین (بعد از ۸۲۰ هـ).

مفسّر، متکلّم، فرضی، ادیب. از شاگردان ملا سعد تفتازانی بود. از آثارش: حاشیه بر شرح کشاف، حاشیه بر ایضاح المعانی، حاشیه بر فرائض سراجیه.

ریحانة الادب ۱: ۲۵٦ / معجم المؤلفین ٤: ۹۲.

## حیدر ـ خوانساری

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ملا حیدربن محمّد خوانساری. از علمای معقول. استاد آقا حسین خوانساری (متوفی ۱۰۹۹ هـ) بوده است. از آثارش: زبدهٔ التصانیف به فارسی، مضیئی الاعیان فی استخراج اسماءِ اهل البیت من القرآن.

اعیان الشیعه ٦: ۲۷۵ / الذریعه ۱۲: ۲۲، ۲۱: ۱۳۵ / روضات الجنات ۲: ۳۵۵ / ریحانة الادب ۲: ۱۹۰.

## حیدر قلیخان ـ سردار

(۱۲۹۳ـ۱۳٦۸ هـ[1] / ۱۸۷٦ـ۱۹٤۸ م)

حیدر قلیخان بن نور محمد خان نایب السلطنه کابلی، (سردار کابلی). عالم در فقه، اصول، حدیث، کلام و ریاضیات، مسلّط به زبانهای هندی، سانسکریت، لاتین، انگلیسی و عبری. متولّد در کابل. در چهار سالگی به علّت تشنجات سیاسی افغانستان به لاهور هند رفت در عراق در خدمت شیخ علی اصغر تبریزی به تعلیم فقه، حدیث و غیره پرداخت. از سید محسن امین عاملی و سید حسن صدر و میرزا محمد علی ر شتی اجازه اجتهاد داشت. از آثارش: الاربعون حدیثا فی فضائل امیرالمؤمنین (ع) ٤ جلد، تحفة الاجلة فی معرفة القبلة، ترجمه انجیل برنابا ـ ط، به فارسی.

اعیان الشیعه ٦: ۲۷۳ / الذریعه ۲: ۳٦٦، ۸: ۷۹، ۱٦: ۱۱، ۱۷: ٤٦، ۲۲: ۲۸۳ / ریحانة الادب ۳: ۱۳، ٥: ٥ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ٦۹۳.

---

۱. طبقات اعلام الشیعه (۱۲۹۳ـ۱۳۷۲ هـ).

خ

## خارجه ـ انصاری
(۲۹ـ۹۹ هـ / ۶۵۰ـ۷۱۷ م)

أبو زید، خارجة بن زیدبن ثابت انصاری. از تابعین و از فقهای سبعه. ساکن و متوفی در مدینه. پدرش نیز از اکابر صحابه بوده است.

الاعلام ۲: ۳۳۲ / حلیة الاولیاء ۲: ۱۸۹ / روضات الجنّات ۳: ۲۷۵ / ریحانة الادب ۴: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، خارجه: ۲۵.

**خاقانی ← ابراهیم بن علی نجار شیروانی**

## خالد ـ انصاری
(م ۵۲ هـ / ۶۷۲ م)

أبوأیّوب، خالدبن زیدبن کلیب انصاری، خزرجی. از طایفه بنی نجار. از اکابر اصحاب حضرت رسالت(ص)، و حضرت علی(ع)، مردی شجاع، صبور و جهاد گر. در غزوات بدر، عقبه و خندق شرکت داشت و حضرت پیغمبر(ص) هنگام هجرت به مدینه در خانهٔ وی نزول فرمودند. در زمان معاویه به عزم غزوه به استامبول رفته و در همان جا در گذشت. گور وی مزار است. نجاری و مسلم از وی ۱۵۵ حدیث روایت کرده‌اند.

الاعلام ۲: ۳۳۶ / اعیان الشیعه ۶: ۲۸۳ / حلیة الاولیاء ۱: ۳۶۱ / رجال طوسی ۱۸، ۴۰ / ریحانة الادب ۷: ۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، خالد: ۱۰۰.

## خالد ـ قَسرِی
(۶۶ـ۱۲۶ هـ / ۶۸۶ـ۷۴۳ م)

ابوالهیثم، خالدبن عبدالله بن یزید قسری. خطیب، امیر. اصلاً از یمن، متولّد در دمشق، ساکن کوفه. از طرف خلفای اموی در سال ۸۹ هـ ولایت مکّه و در ۱۰۵ امارت عراقین (کوفه و بصره) را داشت و در کوفه زندگی می کرد و در سال ۱۲۰ هـ از امارت معزول و پنج سال بعد به قتل رسید.

الاعلام ۲: ۳۳۸ / رجال کشی ۳۴۱ / ریحانة الادب ۷: ۳۰۶ / فهرست ابن الندیم ۱۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، خالد: ۱۱۲.

## خالد ـ أزهری
(۸۳۸ـ۹۰۵ هـ / ۱۴۳۴ـ۱۴۹۹ م)

خالدبن عبدالله بن أبی بکربن محمّد جرجاوی، أزهری، (زین‌الدّین، وقاد). نحوی شافعی، ادیب. متولد در جرجا در مصر، ساکن و متوفی در قاهره. از آثارش: المقدمة الازهریة فی علم العربیة ـ ط، شرح الآجرومیة ـ شرح البردة ـ ط.

الاعلام ۲: ۳۳۸ / روضات الجنّات ۳: ۲۷۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۱۲ / الکنی والالقاب ۲: ۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، خالد: ۱۱۰ / معجم المؤلفین ۴: ۹۶.

## خالد ـ (ابوالهیثم)
(م ۲۱۳ هـ / ۸۲۸ م)

ابوالهیثم، خالدبن مخلد کوفی، قطوانی. امامی[۱]، محدّث. متوفی در کوفه. از مشایخ بخاری بود و در صحیح بخاری از او روایت می کند.

اعیان الشیعه ۶: ۲۹۵ / ریحانة الادب ۷: ۳۰۷ / الکنی والالقاب ۳: ۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، خالد: ۱۰۶، ابوالهیثم: ۹۳۱.

## خبازی نیشابوری

(م ۳۴۲ هـ / ۹۵۳ م)

خبازی نیشابوری. از سخنوران عهد سامانیان، شاعر. معاصر با رودکی، محمدبن احمد دقیقی و شهید بلخی بود. از آثارش: **دیوان خبازی نیشابوری**.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۴۳۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱ / الذریعه ۹: ۲۸۹ / ریحانة الادب ۲: ۱۲۰ / فرهنگ سخنوران ۱۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا، خبازی: ۲۴۰.

## خداش ـ بَعیث

(م ۱۳۴ هـ / ۷۵۱ م)

ابوزید، خداش بن بشربن خالد تمیمی. شاعر، خطیب. متولّد و متوفّیٰ در بصره. جاحظ روایت کرده که میان ابوزید بعیث و جریر هجو گویی بوده است.

الاعلام ۲: ۳۴۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، خداش: ۳۱۹.

## خدیجه ـ (ام الخیر)

(م ۷۳۰ هـ / ۱۳۲۹ م)

خدیجه ام الخیر، (ضوءِ الصباح). از زنان محدّث، نویسنده و خطّاط بود.

ریحانة الادب ۸: ۳۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۵۵.

## خدیجه ـ (بنت الحسن)

(م ۶۴۱ هـ[۲] / ۱۲۴۳ م)

خدیجه بنت حسن بن علی بن عبدالعزیز. از زنان با تقوا و صالح و حافظ قرآن مجید بود و همیشه به فقه و روایت حدیث مشغول بود. از استاد خویش احمدبن موازینی اجازه داشت.

۱. دربارهٔ مذهب وی که شیعه بوده یا اهل سنت روایات متعدد است.

۲. ریاحین الشریعه ۸۴۱ هـ.

الاعلام النساءِ ۱: ۳۲۵ / ریاحین الشریعه ۴: ۱۹۶ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا، خدیجه: ۳۵۴.

## خدیجه ـ (بنت الملقن)

(۷۸۸ـ۸۷۳ هـ / ۱۳۸۶ـ۱۴۶۸ م)

خدیجه بنت علی[۱] بن عمر انصاری و نوهٔ ابن الملقن شافعی. از زنان صالح و محدث و از مشایخ سیوطی بود و خود نزد ابوالیمن الکوی کسب علم نمود.

اعلام النساءِ ۱: ۳۳۶ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، خدیجه: ۳۵۶.

## خدیجه ـ (بنت البقال)

(۴۳۷ هـ / ۱۰۴۵ م)

ام سلمه، خدیجه بنت موسی بن عبدالله. زنی واعظ، صالح و محدث. از مشایخ روایت خطیب بغدادی بود و خودش از ابوحفص بن شاهین روایت کرده است. در مقبرهٔ شونیزیه مدفون گردید.

اعلام النساءِ ۱: ۳۴۴ / ریحانةالادب ۸: ۳۶۰.

## خدیجه ـ (بنت النویری)

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

خدیجه بنت النویری. از زنان محدث اهل سنت بود و از شیخ‌الاسلام زکریا اجازه داشته است.

اعلام النساءِ ۱: ۳۲۲ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۷.

## خدیجه ـ (امة العزیز بغدادیه)

(م ۶۹۹ هـ / ۱۲۹۹ م)

خدیجه بنت یوسف‌بن غنیمه بغدادی. عالم، ادیب. از پدرش اصول کتابت و تجوید را فرا گرفت و در بغداد در درس ابن شیرازی حاضر شد و در مصر از بزرگان دیگر کسب علم نمود. مقامات حریری را تدریس می کرد و مدتی برای زنان مجالس وعظ ترتیب داد. در اواخر عمر منزوی شد.

اعلام النساءِ ۱: ۳۴۶ / ریاحین الشریعه ۳: ۳۶۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا، امة العزیز: ۲۱۹.

۱. یا نورالدین بن علی.

## خراط عسقلانی

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ابو یعقوب، خراط عسقلانی. عارف. به خدمت شیخ الوالحسین نوری رسیده و زمان مقتدر هجدهمین خلیفه عباسی را درک کرده است. به عسقلان از شهرهای شام منسوب است.

ریحانة الادب ۷: ۳۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابو یعقوب: ۹۴۷ / نفحات الانس ۱۳۴.

## امیر خسرو ـ دهلوی

(۶۵۱ـ۷۲۵ هـ / ۱۲۵۳ـ ۱۳۲۵ م)

امیرابوالحسن خسروبن امیر سیف الدین محمود دهلوی، (ناصرالدین). عارف نامی، شاعر، موسیقی دان، دارای اطلاعات وسیعی در زبانهای فارسی، ترکی، عربی و هندی. متولّد و متوفی در دهلی. از کودکی تحت تربیت امیر عمادالملک پدر بزرگ مادریش قرار گرفت. زمانی که کودکی خردسال بود همراه پدرش به دستبوس سلطان‌المشایخ شیخ نظام‌الدین محمدبن احمد دهلوی معروف به «نظام اولیاءِ» (م ۷۲۵ هـ) از مشایخ سلسلهٔ چشتیه رفت و تا پایان عمر ارادت خود را به این پیر حفظ نمودوخود ازبزرگان این سلسله شد. در جوانی به دربار غیاث الدین بلبن راه یافت و امرای این خاندان را مداحی نمود و سالها در رکاب امیران این خاندان و سپس دیگر حکام چون معزالدّین کیقباد (۶۸۶ـ۶۸۹ هـ) و جلال الدین فیروز شاه خلجی (۶۸۹ـ۶۹۵ هـ) بود و همانند پدر و برادرانش لقب امیر گرفت. و همچنین در دستگاه سلاطین دهلی بسیار مورد احترام بود تا دور سلطنت به تغلق شاه رسید و در سفری که امیر خسرو همراه وی بود خبر در گذشت نظام الدین اولیاءِ را شنید ترک خدمت نمود و به دهلی شتافت مجاور قبر مرشد خویش گردید و دارایی خود را به بینوایان بخشید و پس از ۶ ماه در گذشت. از آثارش: دیوان امیر خسرو شامل انواع مختلف شعر او غیر از مثنویاتش که شاعر آن را در پنج دفتر به نام پنج گنج مرتب نموده است، ثمانیهٔ خسرویّه مثنویهای هشتگانه وی، جواهر خسروی مجموعه‌ای از اشعار امیر خسرو در موضوعات مختلف.

الاعلام ۲: ۳۵۱ / اعیان الشیعه ۶: ۳۲۰ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۷۷۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۷۰ / الذریعه ۹: ۲۹۳، ۷: ۲۵۹، ۸: ۲۸۰، ۱۹: ۱۰۷، ۱۲: ۲۱۸، ۲۳: ۲۷ / روضات اسفزاری ۱: ۵۲۳ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۹ / فرهنگ سخنوران ۱۹۰ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۲۸ / نفحات الانس ۶۱۰.

## خصالی کاشانی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

خصالی کاشانی. شاعر عهد شاه تهماسب (۹۳۰ـ۹۸۴ هـ)، غزل سرا و شاگرد محتشم کاشانی (متوفی ۹۹۶ هـ) بود. از آثارش: دیوان خصالی کاشانی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵۰ / الذریعه ۹: ۲۹۶ / ریحانة الادب ۲: ۱۳۷ / فرهنگ سخنوران ۱۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، خصالی: ۵۹۷.

## خضر ـ (ابن ثَروان)

(۵۰۵ـ۵۰۸ هـ / ۱۱۱۱ـ۱۱۸۴ م)

ابوالعبّاس، خضربن ثروان بن احمد ثعلبی، توماثی، فارقی، جزری. نحوی، ادیب، عارف، شاعر. اصلاً از توماث نزدیک موصل، متولّد در جزیره، متوفی در بخارا. فقه را از ابوالحسن آبنوسی و نحو را از ابن الشجری و لغت را از ابن الجوالیقی فرا گرفت.

الاعلام ۲: ۳۵۳ / روضات الجنّات ۳: ۲۷۹ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، خضر: ۶۱۱.

## خضر ـ حاجی پاشا

(زنده در ۸۱۶ هـ / ۱۴۱۳ م)

خضربن علی‌بن خطاب حاجی پاشا آیدینی (جلال الدّین). طبیب. در دربار سلطان بایزید خان عثمانی و پس از مرگ وی در خدمت شاهزاده سلطان بود. در شهر آیدین متولّد شد و در مصر از شاگردان شیخ اکمل الدین بود و علوم عقلیه و حکمت را نزد مبارکشاه منطقی تحصیل نمود. از آثارش: شفاءِ الاسقام و دواءِ الآلام، الکیّ فی‌المطب.

ریحانة الادب ۲: ۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حاجی پاشا: ۲۹ / معجم المؤلفین ۴: ۱۰۱.

## خضر ـ حبلرودی
(م ۸۵۰ هـ / ۱۴۴۶ م)

خضربن شیخ شمس الدین محمّدبن علی رازی، حبلرودی. عالم امامی، فقیه، متکلّم. متولّد در حبلرود میان ری و مازندران. از شاگردان شمس الدین محمد (م ۸۳۸ هـ) پسر سید جرجانی بود. از آثارش: تحفة المتقین فی اصول الدّین، خلاصة الاصول والمیزان، شرح عزة المنطق.

اعیان الشیعه ۶: ۳۲۳ / امل الآمل ۲: ۱۱۰ / الذریعه ۳: ۴۸۴، ۴: ۴۹۱، ۵: ۴۱، ۲۱: ۳۳۶ / روضات الجنّات ۳: ۲۶۲ / ریحانة الادب ۶: ۱۳۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۵۵ / لغتنامۀ دهخدا، خضر: ۶۱۱ / معجم المولفین ۴: ۱۰۲.

## خضر ـ (ابن نصر)
(۴۷۸-۵۶۷ هـ / ۱۰۸۵-۱۱۷۲ م)

ابوالعباس، خضربن نصربن عقیل اربلی. فقیه شافعی، عالم در فرائض. متولّد و متوفّی در اربل. در بغداد کسب علم نمود و پس از بازگشت به اربل در مدرسه قلعه به تدریس پرداخت. از آثارش: تألیفاتی در فقه، تفسیر و غیره دارد.

الاعلام ۲: ۳۵۴ / ریحانة الادب ۱: ۱۰۱ / لغتنامۀ دهخدا، خضر: ۶۱۱ / معجم المولفین ۴: ۱۰۲.

## خطائی گجراتی

خطائی گجراتی. شاعر ایرانی. به هندوستان رفت و سالیان دراز در گجرات هند می‌زیست. از آثارش: دیوان خطائی گجراتی.

الذریعه ۹: ۲۹۸ / ریحانة الادب ۲: ۱۳۹ / فرهنگ سخنوران ۱۹۳.

## خُفاف ـ (ابن نَدبه)
(م حدود ۲۰ هـ / ۶۴۰ م)

ابوخراشة، خفاف بن عمیربن حارث سلمی. شاعر. از قبیله مُضَر. زمان جاهلیت واسلام را درک کرده و در مدینه به حضور مبارک نبوی (ص) رسیده وقبول اسلام کرده و در غزوات حنین و طائف و در فتح مکّه در رکاب آن حضرت بوده است. و در زمانی که بعضی از مسلمین از دین مرتد شدند وی همچنان در اسلام خود ثابت بود.

الاعلام ۲: ۳۵۶ / ریحانة الادب ۷: ۸۹ / لغتنامۀ دهخدا، خفاف: ۶۵۳.

## خلف ـ أَحمَر
(م ۱۸۰ هـ / ۷۹۶ م)

ابومحرز، خلف بن حیّان أحمر. ادیب، لغوی، شاعر. متولّد در بصره. در زادگاهش و در کوفه درس می‌داد و اصمعی از جمله شاگردانش بود. از آثارش: کتاب جبال‌العرب، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۳۵۸ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۲۳۵ / روضات الجنّات ۳: ۲۸۰ / ریحانة الادب ۷: ۲۵۶ / فهرست ابن الندیم ۵۵ / لغتنامۀ دهخدا، ابومحرز: ۷۹۷ / معجم المؤلفین ۴: ۱۰۴.

## خلف ـ زهراوی
(م ۴۲۷ هـ / ۱۰۳۶ م)

ابوالقاسم، خلف بن عباس زهراوی، اندلسی. طبیب. متولّد در زهراءِ نزدیک قرطبه، از آثارش: المقالة فی عمل الید ـ ط، تفسیرالأکیال والأوزان ـ خ.

الاعلام ۲: ۳۵۸ / ریحانة الادب ۲: ۳۹۶ / لغتنامۀ دهخدا، خلف: ۶۹۲ / معجم المؤلفین ۴: ۱۰۵.

## خلف ـ حویزی
(م ۱۰۷۴ هـ / ۱۶۶۳ م)

خلف بن عبدالمطلب بن حیدر موسوی، مشعشعی، حویزی. امامی، محدّث، متکلّم، ادیب، شاعر. با شیخ بهایی معاصر بود. از آثارش: دیوان شعر، البرهان‌الشیعه در امامت، حق‌الیقین، منظومة مظهرالغرائب در شرح دعای عرفهٔ سیدالشهداءِ.

اعیان الشیعه ۶: ۳۳۰ / امل الآمل ۲: ۱۱۱ / الذریعه ۹: ۳۰۰، ۶: ۲۵۸، ۷: ۴۰، ۲۱: ۱۶۸ / روضات الجنّات ۳: ۲۶۳ / ریحانة الادب ۲: ۸۷ / فرهنگ سخنوران ۱۷۴ / معجم المؤلفین ۴: ۱۰۵.

## خلف ـ (ابن بشکوال)
(۴۹۴-۵۷۸ هـ / ۱۱۰۱-۱۱۸۳ م)

أبوالقاسم، خلف بن عبدالملک بن مسعود بن بشکوال، خزرجی، انصاری، اندلسی. مورّخ، محدّث. متولّد و متوفّیٰ در قرطبه. در اشبیله قاضی بود. از آثارش: الصلة ـ ط، تاریخ درباره اندلس، الغوامض والمبهمات.

الاعلام ۲: ۳۵۹ / اعیان الشیعه ۶: ۳۳۴ / روضات الجنّات ۳: ۲۸۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۳ / الکنی والالقاب ۱: ۲۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، خلف: ۶۹۳ / معجم المؤلفین ۴: ۱۰۶.

## خلف ـ (ابن دبّاغ)

(۳۲۵ـ۳۹۳ هـ / ۹۳۷ـ۱۰۰۳ م)

ابوالقاسم، خلف بن قاسم بن سهل[1] ابن اسود، أزدی، ابن دبّاغ. محدّث اندلسی. متولّد در قرطبه. ابوالولید فرضی و ابوعمرو دانی از وی روایت کرده اند. از آثارش: جمع (مسند حدیث مالک بن انس)، جمع (مسند حدیث شعبة بن الحجاج، زهد بشر بن الحارث کتابی در زهد.

الاعلام ۲: ۳۵۹ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۵ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۳ / معجم المؤلفین ۴: ۱۰۷.

## خلف ـ (ابن أبرش)

(م ۵۳۲ هـ / ۱۱۳۸ م)

خلف بن یوسف بن فرتون اندلسی. نحوی، لغوی، شاعر. متوفیٰ در قرطبه از شهرهای اندلس. از آثارش: دیوان شعر.

روضات الجنّات ۳: ۲۸۵ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، خلف: ۶۹۴ / معجم المؤلفین ۴: ۱۰۸.

## خلیل ـ فیّومی

(۱۱۰۷ـ ۱۱۶۱ هـ / ۱۶۹۶ـ۱۷۴۸ م)

ابوالفتوح، خلیل بن ابراهیم فیومی، مصری. شافعی، ادیب، محدث، متکلّم، صوفی، شاعر. متولّد در فیوم، متوفی در شام. در جامع الازهر مصر به تحصیل علوم پرداخت. از آثارش: منظومة دوام الراحات در تصوف، رسالة فی العروض، السطوة العدلیة دربارهٔ فرقه اسماعیلیه.

ریحانة الادب ۴: ۳۸۶ / معجم المؤلفین ۴: ۱۱۰.

---

۱. یا سهلون.

## خلیل ـ (ابن احمد)

(۱۰۰ـ۱۷۰ هـ[1] / ۷۱۸ـ۷۸۶ م)

ابوعبدالرحمان، خلیل بن احمد بن عمرو فراهیدی، ازدی، یحمدی. عالم در لغت، نحو و ادبیات، شاعر، مؤسس علم عروض. متولّد و متوفّیٰ در بصره. نزد ابو عمرو بن علاءِ و ایوب ابو عمرو عیسی بن عمر کسب علم نمود و خود استاد اصمعی، سیبویه و نضر بن شمیل بود. از آثارش: العین ـ خ در لغت، جملة آلات العرب ـ خ، تفسیر حروف اللغة ـ خ، دیوان شعر.

الاعلام ۱: ۳۶۳ / اعیان الشیعه ۶: ۳۳۷ / تاریخ التراث ۲ /ب ۴: ۲۱۳ / الذریعه ۱۵: ۳۶۴، ۵: ۱۴۳، ۹: ۳۰۳، ۱۲: ۳۰، ۲۴: ۲۹۲ / روضات الجنّات ۳: ۲۸۹ / ریحانة الادب ۷: ۱۸۲ / فهرست ابن الندیم ۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، خلیل: ۷۱۷ / معجم المؤلفین ۴: ۱۱۲.

## خلیل ـ سکونی

(م ۵۵۷ هـ / ۱۱۶۱ م)

خلیل بن اسماعیل بن عبدالملک سکونی. فقیه، قاری، نحوی، ادیب.

روضات الجنّات ۳: ۳۰۱ / ریحانة الادب ۳: ۴۷.

## خلیل ـ صفدی

(۶۹۶ـ۷۶۴ هـ / ۱۲۹۶ـ۱۳۶۳ م)

خلیل بن أیبک بن عبدالله صفدی، (صلاح الدین). شافعی، ادیب، مورّخ، شاعر. متولّد در صفد فلسطین، تحصیلکرده در دمشق و متوفّیٰ در همان جا. تولیت دیوان الانشاءِ در صفد و مصر و حلب به عهدهٔ او بود. آثار بسیاری دارد. از آثارش: الوافی بالوفیات ـ خ، نکت الهمیان ـ ط، الشعور بالعور ـ خ، ألحان السواجع ـ خ، التذکرة ـ خ.

الاعلام ۲: ۳۶۴ / الذریعه ۱۶: ۲۷۳ / ریحانة الادب ۳: ۴۵۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، صفدی: ۲۸۳ / معجم المؤلفین ۴: ۱۱۴.

---

۱. سال وفاتش بین سالهای ۱۶۰ تا ۱۹۰ هـ ذکر شده است.

## خلیل ـ پروین
(قرن چهاردهم هجری / نوزدهم میلادی)

میرزا خلیل پروین. شاعر. متولّد در شیراز. از آثارش: دیوان پروین شیرازی.

الذریعه ۹: ۱۵۸ / ریحانة الادب ۱: ۳۱۰ / فرهنگ سخنوران ۱۰۳

## خلیل ـ (ابن شاهین)
(۸۱۳ـ۸۷۳ هـ / ۱۴۱۰ـ۱۴۶۸ م)

خلیل بن شاهین ظاهری، (غرس الدین، ابن شاهین). فقیه، مفسر، مورّخ، ادیب. متولّد در بیت المقدّس، تحصیل کرده در قاهره، متوفّیٰ در طرابلس. پدرش از ممالیک سلطان ملک ظاهر سیف الدین بود و خود او نیز مناسبی چون امیرالحاج را دارا بود. از آثارش: الإشارات الی علم العبارات ـ ط، المواهب فی اختلاف المذاهب، دیوان شعر.

الاعلام ۲: ۳۶۷ / ریحانة الادب ۸: ۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، خلیل: ۷۱۸.

## خلیل ـ قزوینی
(۱۰۰۱ـ۱۰۸۹ هـ / ۱۵۹۳ـ۱۶۷۸ م)

خلیل بن غازی قزوینی. عالم امامی، فقیه، اصولی، محدّث، نحوی. متولّد و متوفّیٰ در قزوین. معاصر با شیخ حُرّ عاملی، علّامه مجلسی و ملّا محسن کاشانی و از شاگردان شیخ بهایی و میرداماد بود. مدّتی تولیت موقوفات عبدالعظیم به وی تفویض گردید. از آثارش: شرح العدّه در اصول، حاشیه مجمع البیان، رسالة الجمعة.

الاعلام ۲: ۳۶۸ / اعیان الشیعه ۶: ۳۵۵ / امل الآمل ۲: ۱۱۲ / الذریعه ۲: ۸۲، ۵: ۲۰، ۶: ۱۴۸ / روضات الجنّات ۳: ۲۶۹ / ریحانة الادب ۴: ۴۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا، خلیل: ۷۱۸ / معجم المؤلفین ۴: ۱۲۵.

## خلیل ـ صلاح الدّین علائی
(۶۹۴ـ۷۶۱ هـ / ۱۲۹۵ـ۱۳۵۹ م)

أبو سعید، خلیل بن کیکلدی بن عبدالله علائی، دمشقی، (صلاح الدّین). شافعی، محدّث، فقیه، مفسّر، ادیب. متولّد و تحصیل کرده در دمشق. مسافرتهای بسیار کرد در قدس ساکن شد و در مدرسه صلاحیه (سال ۷۳۱ هـ) به تدریس پرداخت و در همان جا درگذشت. از آثارش: المجموع المذهب فی قواعد المذهب ـ خ، الأربعین فی أعمال المتقین، الوشی المعلم در حدیث.

الاعلام ۲: ۳۶۹ / ریحانة الادب ۴: ۱۶۵ / شدالازار ۳۴۰ / لغتنامهٔ دهخدا، خلیل: ۷۱۸ / معجم المؤلفین ۴: ۱۲۶.

## خلیل ـ قایینی
(م ۱۱۳۶ هـ / ۱۷۲۳ م)

خلیل بن محمد[1] اشرف قایینی، اصفهانی. عالم، نویسنده. ساکن و متوفی در قزوین. از آثارش: البداء، حاشیه شرح اشارات خواجه، شرح حدیث عمران صابی.

الذریعه ۳: ۵۴، ۶: ۱۱۱، ۱۳: ۲۰۳ / ریحانة الادب ۴: ۴۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، قایینی: ۱۳۳.

## خلیل ـ یازجی
(۱۲۷۳ـ۱۳۰۶ هـ / ۱۸۵۶ـ۱۸۸۹ م)

خلیل بن ناصیف بن عبدالله یازجی، ابن جنبلاط. ادیب، شاعر. متولّد و متوفّیٰ در بیروت. مدتی در دفتر مجله «مرآةالشرق» در مصر کار کرد پس به لبنان رفت و در مدرسه امریکایی بیروت به تدریس پرداخت. از آثارش: نسمات الاوراق ـ ط، المرؤة والوفاءِ ـ ط، الوسائل الی انشاءِ الرسائل.

الاعلام ۲: ۳۷۰ / ریحانة الادب ۶: ۳۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، یازجی: ۷۹ / معجم المؤلفین ۴: ۱۲۹.

**خنساء شاعره** ← تماضر بنت عمر

**خنساء المغرب** ← حمده بنت زیاد

**خواجه ربیع** ← ربیع بن خثیم

**خواجه عبدالله انصاری** ← عبدالله بن ابی منصوربن ابی ایوب علی

**خواجه نصیر طوسی** ← محمّدبن محمدبن حسن

---

۱. محمد خلیل.

**خواجه نظام الملک** ← حسن بن علی
**خواجه میر** ← غیاث الدین بن همام‌الدین

## خویلد - (أبو دُؤَیب هُذَلی)

(م حدود ۲۷ هـ / ۶۴۸ م)

ابو ذؤَیب، خویلدبن خالدبن محرّث هُذَلی. از قبیلهٔ مُضر. شاعر. دو دورهٔ جاهلیّت و اسلام را درک کرده است. متولّد در مصر. در مدینه زندگی می کرد و در مدح پیغمبر اکرم(ص) قصایدی سروده ولی سعادت ملاقات ایشان را نداشته است. در زمان عثمان در جنگ افریقیه کشته شد. از آثارش: دیوان أبی دؤَیب - ط.

الاعلام ۲: ۳۷۳ / تاریخ التراث ۲ / ب ۲: ۲۵۵ / الذریعه ۹: ۴۰ / ریحانة الادب ۷: ۱۰۹ / الکنی والالقاب ۱: ۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، خویلد: ۹۶۴ / معجم المؤلفین ٤: ۱۳۱.

## خویلد - (أبو خِراش هُذَلی)

(م حدود ۱۵ هـ / ۶۳۶ م)

أبو خراش، خویلدبن مرة بن عبدالغری. از قبیله مُضَر. شاعر. هر دو دورهٔ جاهلیّت و اسلام را دیده است. در دویدن بسیار تندرو بود. در زمان عمر زندگی می کرد و با وی مناسباتی نیز داشته است.

الاعلام ۲: ۳۷۳ / تاریخ التراث ۲ / ب ۲: ۲۵۸ / ریحانة الادب ۷: ۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، خویلد: ۹۶٤.

**خویی** ← ابراهیم بن حسین بن علی
**خویی** ← احمدبن خلیل
**خویی** ← احمدبن مصطفی
**خویی** ← علی بن علیرضا
**خویی** ← ناصربن احمدبن بکر
**خیام** ← عمربن ابراهیم

## خیرالدّین - رملی

(۹۹۳-۱۰۸۱ هـ / ۱۵۸۵-۱۶۷۱ م)

خیرالدین بن احمدبن علی ایوبی، علیمی، فاروقی. فقیه حنفی مذهب، شیخ الاسلام. متولّد در رمله فلسطین، متوفّیٰ در همان جا. مدت ٦ سال در الأزهر مصر بود. از آثارش: الفتاوی الخیریة - ط که کتاب معروف او است، مظهرالحقائق = خ، دیوان شعر - خ.

الاعلام ۲: ۳۷٤ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۳ / الکنی والالقاب ۲: ۲۸۲ / معجم المؤلفین ٤: ۱۳۲.

## خیره - (اُمُّ الدَّرْداء)

(م حدود ۳۰ هـ / ۶۵۰ م)

خیرة بنت أبی حدرد (سلامة بن عمیربن أبی سلمة) اسلمی، (ام الدَّرداءِ کبریٰ). از زنان فاضل صحابیه. از حضرت رسول(ص) و از شوهرش احادیث بسیاری استماع و روایت نموده و تعدادی از تابعین مانند میمون بن مهران و زیدبن أسلم از او روایت کرده‌اند. در مدینه زندگی می کرد و قبل از شوهرش درگذشت.

الاعلام ۲: ۳۷۵ / اعلام النساءِ ۱: ۳۹٤ / ریاحین الشریعه ۳: ۳۹۲ / ریحانة الادب ۸: ۳۰٤ / لغتنامهٔ دهخدا، ام الدرداء: ۱۵۵.

# د

## دارا ـ جویا

(م ۱۱۱۰ هـ[1] / ۱۶۹۸ م)

میرزا دارا یا میرزا داراب بیک فرزند ملا سامری کشمیری، (جویا). شاعر. اصلاً تبریزی، متولّد در کشمیر، بزرگ شده در تبریز. اغلب شعرای اوایل قرن دوازدهم هجرت از شاگردان وی بوده‌اند. از آثارش: دیوان شعر مشتمل بر دیباچهٔ نثری، رباعیات، قصاید و غزلیات.

تذکرهٔ شعرای کشمیر ۱۸۱ / الذریعه ۹: ۲۱۲ / ریحانة الادب ۱: ۴۴۲ / سخنوران آذربایجان ۱: ۳۰۰ / صحف ابراهیم ۴۴ / فرهنگ سخنوران ۱۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، جویا: ۱۶۷.

## داعی ـ حسینی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوالخیر، داعی بن رضا بن محمّد حسینی. محدّث، واعظ. از آثارش: کتاب آثارالابرار و انوارالاخیار در حدیث. این کتاب را شیخ منتخب (م ۵۸۵ هـ) به واسطه استاد خود سید مرتضی رازی از خود مؤلف روایت کرده است.

اعیان الشیعه ۶: ۳۶۴ / امل الآمل ۲: ۱۱۲ / الذریعه ۱: ۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۰۸.

---

۱. یا ۱۱۱۸ هـ.

## داود ـ بغدادی

(۱۲۳۱ـ۱۲۹۹ هـ / ۱۸۱۶ـ۱۸۸۲ م)

داود بن سلیمان بغدادی، نقشبندی، خالدی. حنفی، عالم، ادیب. متولّد و متوفّی در مکّه، شام و موصل سفر کرد و به علم و عبادت پرداخت. از آثارش: الفوائدالجلیلة فی نظم الرسالة الوضعیة، صلح الاخوان، تشطیرالبردة.

ریحانة الادب ۲: ۱۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا، خالدی: ۱۱۵ / معجم المؤلفین ۴: ۱۳۶.

## داود ـ ظاهری

(۲۰۱ـ۲۷۰ هـ / ۸۱۶ـ۸۸۴ م)

ابوسلیمان، داود بن علی بن خلف اصفهانی، ظاهری. مجتهد شافعی، فقیه، محدّث. منسوب به طایفه ظاهریه. متولّد در کوفه، بزرگ شده و متوفی در بغداد. پدرانش اهل اصفهان بودند. در میان اهل سنت به زهد و تقوی معروف و در حق امام شافعی بسیار متعصب بوده است، وی مکتب مستقلی ابداع نمود و گروهی نیز پیرو وی شدند که به ظاهریه معروفند، او رأی و قیاس را برانداخت و کتاب و سنت را در احکام معتبر شمرد. از آثارش: دو کتاب در آثار و احوال امام شافعی تألیف نمود.

الاعلام ۳: ۸ / روضات الجنّات ۳: ۳۰۲ / ریحانة الادب ۴: ۷۰، نیز ۷: ۹۵ / شدالازار ۱۰۲ / فهرست ابن الندیم ۲۷۱ / الکنی والالقاب ۲: ۴۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، داود: ۲۱۳

/ معجم المؤلفین ۴: ۱۳۹.

## داود ـ اسکندری

(م ۷۳۳ هـ / ۱۳۳۳ م)

ابوسلیمان، داودبن عمربن ابراهیم شاذلی، اسکندری. از فقهای مالکیه، نحوی، بیانی، صوفی. اصول تصوف را از شیخ تاج الدین بن عطاءِ فرا گرفت. در اسکندریه در گذشت. از آثارش: عیون الحقائق، کتاب فی المعانی والبیان، شرح التلقین للقاضی عبدالوهاب البغدادی.

الاعلام ۳: ۹ / روضات الجنات ۳: ۳۰۵ / ریحانة الادب ۳: ۱۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، داود: ۲۱۳ / معجم المؤلفین ۴: ۱۴۰.

## داود ـ انطاکی

(م ۱۰۰۸ هـ / ۱۶۰۰ م)

داودبن عمر انطاکی، (بصیر). عالم در طب و ادبیّات، محقّق، امامی مذهب. متولّد در انطاکیه، متوفی در مکّه. قرآن را حفظ کرد، به قاهره سفر کرد و ریاست طبی در زمان خودش به وی منتهی گردید. از آثارش: تذکرة أولی الألباب ـ ط، تزیین الأسواق ـ ط، شرح عینیة ابن سینا، نزهة الأذهان فی إصلاح الأبدان.

الاعلام ۳: ۹ / اعیان الشیعه ۶: ۳۷۵ / الذریعه ۲: ۳۲، ۳: ۱۳۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۹۴ / الکنی والالقاب ۲: ۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، داود: ۲۱۴ / معجم المؤلفین ۴: ۱۴۰.

## داود ـ (ابوسلیمان)

(م ۷۳۱ هـ / ۱۳۳۰ م)

ابوسلیمان، داودبن ابوالفضل محمد بناکتی، (فخرالدین). وقایع نگار، شاعر. متولّد در بناکت[1] وی از مشاهیر ادبای دربار غازان خان و ملقب به ملک الشعراء بود. از آثارش: روضة اولی الالباب فی تواریخ الاکابر والانساب شامل تاریخ عالم از زمان خلقت تا عصر نویسنده. و در سال ۷۱۷ به پایان رسیده و خلاصه‌ای است از جامع التواریخ رشیدالدین فضل الله که با نثر دیگری نوشته شده است، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۶: ۳۸۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۱۴۳ / الذریعه ۹: ۸۰۹، ۳: ۲۷۲ / ریحانة الادب ۷: ۱۴۰ / فرهنگ سخنوران ۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، داود: ۲۱۶.

## داود ـ قیصری

(م ۷۵۱ هـ / ۱۳۵۰ م)

داودبن محمودبن محمد قیصری، قرامانی، صوفی. عالم، محقق، صوفی. ساکن در مصر. از آثارش: شرح فصوص الحکم محیی‌الدین ابن‌العربی، نهایة‌البیان فی درایة الزمان، شرح التائیه لابن الفارض.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲: ۷۵۷ / الذریعه ۶: ۱۲۶ / ریحانة الادب ۴: ۵۰۱ / الکنی والالقاب ۳: ۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، داود: ۲۱۴ / معجم المؤلفین ۴: ۱۴۲.

## داود ـ (ابن هیثم تنوخی)

(۲۲۸ـ۳۱۶ هـ / ۸۴۳ـ۹۲۸ م)

ابو سعید، داودبن هیثم‌بن اسحاق تنوخی، انباری. فاضل، ادیب، لغوی، نحوی. متولّد و متوفی در انبار. نزد ابن ثعلب و ابن سکیت تلمذ نمود. از آثارش: کتاب در النحو علی مذهب الکوفیین، خلق الإنسان، شعر.

الاعلام ۳: ۱۱ / روضات الجنات ۳: ۳۰۴ / ریحانة الادب ۱: ۱۸۵ / الکنی والالقاب ۲: ۱۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، داود: ۲۱۱ / معجم المؤلفین ۴: ۱۴۳.

## دده عمر ـ روشنی

(م ۸۹۲ هـ / ۱۴۸۶ م)

دده عمر روشنی، رومی. از مشایخ صوفیه. متولّد در آیدین، متوفی در تبریز، مدفون در کوی مقصوریه همان شهر. در شهر بادکوبه با سید یحیی شیروانی شماخی دیدار داشت و از وی کسب فنون طریقت نمود. وی مؤسس طریقه روشنی در تصوف بود و مدتها در گنجه و بردعه و شیروان به ارشاد پرداخت و از آن جا به اردبیل رفت و تعداد بسیاری از مردم آن دیار مرید وی شدند و خانقاهی در مظفریه تبریز برایش ساختند. از آثارش: اشعار عارفانهٔ زیبایی و بیشتر به زبان ترکی دارد.

---

۱. تاشکند کنونی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲: ۷۹۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۴۲ / فرهنگ سخنوران ۲۴۳.

## دده عمر

(م ۹۴۶ هـ / ۱۵۳۹ م)

دده عمر. عارف، صوفی. متولّد در بروسه. از مریدان شیخ بیرام بوده و بعد از وفات وی وارث مقام قطبیت گردیده است.

ریحانة الادب ۲: ۲۱۵.

## درویش حسین ـ حافظ تبریزی

(قرن دهم و یازدهم هجری / شانزدهم میلادی)

درویش حسین حافظ، قزوینی، (ابن کربلایی). فاضل، صوفی، شاعر. در سال ۹۸۸ هـ به دمشق رفت و با شیخ بورینی ملاقات نمود. وی از متصوفه طریقه عبداللهیه علویه و مرید سیداحمد حسینی حسنی موسوی باب الابوابی (دربندی). معروف بود. از آثارش: کتاب روضات الجنان و جنات الجنان در شرح احوال بزرگانی که در تبریز مدفون بوده‌اند، دیوان کربلائی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۰۶ / الذریعه ۹: ۹۰۸، ۱۱: ۲۷ / ریحانة الادب ۸: ۱۶۸.

## دِعبِل ـ خُزاعی

(۱۴۸ـ۲۴۶ هـ / ۷۶۵ـ۸۶۰ م)

ابوعلی، دعبل بن علی بن رزین خزاعی. شاعر، ادیب، مداح اهل بیت، از اصحاب امام رضا (ع)، اصلاً از کوفه، ساکن بغداد، متوفی در شهری میان واسط و خوزستان. وزرا و اشراف را در اشعارش نکوهیده و گفتهٔ معروف او است که من پنجاه سال است که چوبه دارم را بر دوش می کشم. از آثارش: طبقات الشعراء، قصیدهٔ تائیه در مصائب اهل بیت، دیوان شعر.

الاعلام ۳: ۱۸ / اعیان الشیعه ۶: ۴۰۰ / تاریخ التراث ۲ / ب ۴: ۹۰ / الذریعه ۹: ۳۲۶، ۳: ۲۰۴ / رجال طوسی ۳۷۵ / رجال کشی ۵۰۴ / رجال نجاشی ۱۱۶ / روضات الجنّات ۳: ۳۰۶ / ریحانة الادب ۲: ۱۲۸ / شدالازار ۵۴۳ / فهرست ابن الندیم ۱۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، دعبل: ۲۹ / معجم المؤلفین ۴: ۱۴۵.

## دعد ـ (ام رُومان)

(م ۶ هـ / ۶۲۸ م)

دعد دختر عامربن عویمر و همسر ابوبکر صدیق و مادر عایشه. متولّد در کنانه. از محدثین و صحابیات به شمار می آید که در زمان حضرت رسول (ص) وفات یافت و آن حضرت بر جنازه‌اش نماز خواند.

الاعلام ۳: ۶۵ / اعلام النساء ۱: ۴۷۲ / ریحانة الادب ۸: ۳۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۸۴.

## دقیقی ← محمدبن احمد

## دلدار علی ـ نقوی

(۱۱۶۶ـ۱۲۳۵ هـ / ۱۷۵۳ـ۱۸۲۰ م)

دلدار علی بن محمد معین نقوی، هندی. مجتهد امامی، حکیم،فقیه، متکلّم، از نسل جعفر تواب برادر امام حسن عسکری (ع). متولّد در قریه نصیرآباد، متوفی در لکهنو، به عراق مسافرت کرد و نزد آقای بهبهانی، سید مهدی بحرالعلوم، صاحب ریاض و میرزا مهدی شهرستانی تلمّذ نمود. وی نخستین کسی است که قواعد دین و شریعت را در هند استوار کرد. از آثارش: عمادالاسلام ـ ط، أساس الاصول ـ ط، منتهی الأفکار ـ أربعون حدیثاً ـ ط.

الاعلام ۳: ۲۰ / اعیان الشیعه ۶: ۴۲۵ / الذریعه ۱: ۲۹۲، ۲: ۴، ۳: ۲۱۶، ۲۳: ۱۰ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۱ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۱۹ / فهرست مشترک ۴: ۲۲۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، دلدار علی: ۱۲۲ / معجم المؤلفین ۴: ۱۴۵ / مکارم الآثار ۳: ۹۸۷.

## دلف ـ شبلی

(۲۴۷ـ۳۳۴ هـ[1] / ۸۶۱ـ۹۴۶ م)

ابوبکر، دلف[2] بن جحدر شبلی. از عرفا، صوفی. اصلاً از خراسان، متولّد در سامره، بزرگ شده و متوفی در بغداد. با جنید بغدادی و منصور حلاّج صحبت داشته است. از آثارش: اشعاری از او باقی

---

۱. یا ۳۳۵ یا ۳۴۲ هـ.

۲. دربارهٔ نام وی اختلاف نظر وجود دارد. نام وی جعفربن یونس یا دلف بن جعفر یا جحدربن دلف یا دلف بن جمونة یا دلف بن جعتره نیز نوشته اند.

است.

الاعلام ۳: ۲۰ / تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۱۵۵ / تذکرة الاولیاء ۲: ۱۶۰ / جشن نامه ۶ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۶۶ / رساله قشیریه ۷۱ / روضات الجنّات ۲: ۲۳۱ / ریحانة الادب ۳: ۱۸۰ / طبقات الصوفیه ٤٤۸ / طبقات الکبریٰ ۱: ۸۹ / کشف المحجوب ۱۹۵ / الکنی والالقاب ۲: ۳۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۷۹ / نفحات الانس ۱۸۰.

**دهخدا** ← علی اکبر بن خان بابا خان بن آقا خان.

# ذ

## ذوالفقار ـ (ابو صمصام)
(۴۵۵ـ۵۳۶ هـ / ۱۰۶۳ـ۱۱۴۱ م)

ابوصمصام[۱]، ذوالفقاربن محمدبن معبد[۲] حسنی مروزی، (عمادالدین). محدّث امامی، فقیه، متکلّم. از مشایخ روایت ابن شهر آشوب، قطب راوندی و سیدضیاءِالدین راوندی بود. و خودش نیز از شیخ طوسی، سید مرتضی (م ۴۳۶ هـ)، نجاشی و سلار دیلمی روایت کرده است.

اعیان الشیعه ۶: ۴۳۲ / امل الآمل ۲: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۷: ۱۶۳ / الکنی والالقاب ۱: ۱۰۳.

**ذوالریاستین ← فضل بن سهل سرخسی.**
**ذوالشهادتین ← خزیمة بن ثابت عمارة.**
**ذوالوزارتین ← محمّدبن عمار اندلسی.**
**ذوالیمینین ← طاهربن حسین بن مصعب.**

---

۱. کنیه ابوالرضا نیز داشته است.
۲. ذوالفقاربن معد حسینی نیز نوشته شده است.

## رابعه ـ ست الفقراء

(م ۶۱۳ هـ / ۱۲۱۶ م)

ام الفقراء، رابعه بنت شیخ ابوبکر بخاری و همسر سیداحمد بن ابی الحواری. زنی عارف و فاضل بود و از طرف همسر خویش لقب ست الفقراء گرفت و کراماتی به وی منسوب است.

تذکرة الاولیاء ۱: ۵۹ / ریاحین الشریعه ٤: ۲۵۰ / ریحانة الادب ۲: ٤۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، رابعه: ۱۹ / نفحات الانس ۶۱۸.

## رازی ← محمّدبن زکریا

## راضی اردستانی

(زنده در ۱۱۱۲ هـ / ۱۷۰۰ م)

راضی اصفهانی (زمانای نقاش). شاعر، نقاش. متولّد در اصفهان. از آثارش: دیوان شعر، مثنوی.

الذریعه ۹: ۳٤۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۹۱ / فرهنگ سخنوران ۲۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، راضی: ۸۲.

## راغب اصفهانی

(م ۳۹۹ هـ / ۱۰۰۸ م)

راغب اصفهانی. عالم اهل سنت. از آثارش: احتجاج القرآن.

ریحانة الادب ۲: ۲۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، راغب: ۸۹.

## رافع ـ حمّال

(م ٤٤۷ هـ / ۱۰۵۵ م)

ابوالحسن، رافع بن نصر بغدادی. فقیه شافعی، محدّث، متکلّم. نزد ابوحامد اسفراینی فقه و نزد قاضی ابوبکر علم اصول را فرا گرفت و در مکّه ساکن شده به تدریس و فتویٰ مشغول شد.

ریحانة الادب ۲: ۶۹.

## رباعی مشهدی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

شیخ رباعی مشهدی. شاعر، صوفی. وی مورد توجّه سلطان ابراهیم میرزا صفوی بود، و چون همیشه رباعی می سرود به رباعی مشهور شد. از آثارش: دیوان شیخ رباعی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۲۷ / الذریعه ۹: ۳۵٤ / ریحانة الادب ۲: ۳۰۰ / فرهنگ سخنوران ۲۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، رباعی: ۲٤۸.

## ربیع ـ اسدی

(م ۶۱ هـ[1] / ۶۸۰ م)

ابوزید، ربیع بن خثیم اسدی، ثوری، تمیمی، کوفی، (خواجه ربیع). ادیب، لغوی، محدّث، مفسّر. ساکن و متوفیٰ در خراسان، مدفون در نزدیکی شهر

---

۱. ۶۳ یا ۷۰ هـ.

مشهد که قبر وی مشهور به خواجه ربیع و مزار وی معروف است. اقوال علمای رجال دربارهٔ وی متعدد و گاه متضاد است بعضی همانند کِشی وی را یکی از چهارتن اتقیاد ممدوحین زهّاد ثمانیه دانسته و یا در کتب روضات الجنّات، مجمع البیان، اتقان المقال و خلاصة الاقوال وی در شمار معتمدین وثقات آمده و شیخ بهایی وی را از اصحاب حضرت امیرالمؤمنین (ع) دانسته است. و معدودی دیگر وی را فاسق و متخلف از اصول دین و راه حضرت علی (ع) نگاشته‌اند که احتمالاً نظر اول بنابر اعتبار نویسندگانش به حقیقت نزدیکتر به نظر می آید.

اعیان الشیعه ۶: ۴۵۳ / حلیة الاولیاء ۲: ۱۰۵ / رجال کشی ۹۶ / روضات الجنّات ۳: ۳۳۲ / ریحانة الادب ۲: ۱۶۷ / طبقات الکبریٰ ۱: ۲۵ / فهرست ابن الندیم ۲۳۵، ۲۸۱ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ربیع: ۲۷۰ / یادداشتهای قزوینی ۵۱۷ و ۱۱۰۰.

## ربیعة ـ (ابو نزار)

(قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

ربیعة بن حسن بن عبدالله یمنی، حضرمی، صنعانی. لغوی، نحوی، ادیب و شاعر. در هشتاد و چهار سالگی درگذشت.

ریحانة الادب ۷: ۲۸۳.

## ربیعه ـ مسکین دارمی

(م ۸۹ هـ [1] / ۷۰۸ م)

ربیعة بن عامربن أنیف دارمی، تمیمی. شاعر. در عهد امویان می‌زیسته و با فرزدق هجو گویی داشته است. اهل عراق و از اشراف تمیم بود.

الاعلام ۳: ۴۱ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۱۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۱ / فهرست ابن الندیم ۱۰۲ / الکنی والالقاب ۲: ۲۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ربیعه: ۲۷۴.

## ربیعة الرّأی

(م ۱۳۶ هـ / ۷۵۳ م)

ابوعثمان، ربیعة بن فروخ تیمی. فقیه، مجتهد، محدّث. متولّد در مدینه، متوفیٰ در هاشمیه. نزد ابوحنیفه کسب علم کرد. در رجال طوسی آمده که وی از اصحاب حضرت باقر (ع) بوده است. وی نخستین کسی بود که در احکام شریعت باب عمل به رأی و قیاس را گشود و در این دو موضوع کتاب نوشت.

الاعلام ۳: ۴۲ / اعیان الشیعه ۶: ۴۶۲ / حلیة الاولیاء ۳: ۲۵۹ / رجال طوسی ۲۳۶ / رجال کشی ۱۵۳ / روضات الجنّات ۳: ۳۳۰ / ریحانة الادب ۲: ۳۰۲ / فهرست ابن الندیم ۲۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ربیعه: ۲۷۲.

## رجب ـ حافظ

(زنده در ۸۱۳ هـ / ۱۴۱۰ م)

رجب بن محمد بن رجب برسی، حلّی، (رضی الدین، حافظ). عالم، محدّث، شاعر. با تفتازانی و سید شریف جرجانی و ابن المتوج معاصر بود. متولّد در برس [1]، ساکن حلّه و مدفون در اردستان. از آثارش: اسرارالائمة، انشاءِ التوحید، مشارق انوار الیقین فی حقائق اسرارامیرالمؤمنین.

اعیان الشیعه ۶: ۴۶۵ / امل الآمل ۲: ۱۱۷ / الذریعه ۲: ۳۹، ۲۱: ۳۴ / روضات الجنّات ۳: ۳۳۷ / ریحانة الادب ۲: ۱۱ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، رجب: ۲۹۱ / معجم المؤلفین ۴: ۱۵۳.

## رجبعلی ـ تبریزی

(م ۱۰۸۰ هـ / ۱۶۶۹ م)

ملا رجبعلی تبریزی، (واحد). استاد در حکمت، عارف، شاعر. ساکن و متوفی در اصفهان. در اصفهان مدرس بود و شاگردانی چون محمد تنکابنی و حکیم محمد حسین و محمد سعید (حکیم کوچک) را تربیت کرد. خود نیز نزد عبدالرزّاق لاهیجی در قم کسب علم نمود. از آثارش: وجودیه یا «اثبات الواجب» به فارسی، دیوان واحد تبریزی.

اعیان الشیعه ۶: ۴۶۴ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۴۰ / الذریعه ۹: ۱۲۴۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۸۵ / سخنوران آذربایجان ۲: ۷۶۸ / فرهنگ سخنوران ۶۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، واحد: ۳۱.

---

۱. یا ۹۰ هـ.

۱. برس: دهی میان حلّه و کوفه.

## رحم علی - ایمان

(م ۱۲۲۶ هـ / ۱۸۱۱ م)

رحم علی مولوی فرخ آبادی. عالم، شاعر. متولّد در هندوستان، ساکن فرخ آباد. از آثارش: منتخب اللطائف کتاب تذکره‌ای است، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۱ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۳۶ / فرهنگ سخنوران ۷۲.

## رحیم - یغما

(۱۱۹۶-۱۲۷۶ هـ / ۱۷۸۱-۱۸۵۹ م)

میرزا ابوالحسن رحیم بن ابراهیم قلی یغمای جندقی، (مجنون، یغما). شاعر. متولّد و متوفّی[1] در قریهٔ خور از توابع بیابانک، ساکن در همان‌جا و جندق و کاشان. از هفت سالگی تحت تربیت امیراسماعیل خان عرب حکمران جندق قرار گرفت و پس از طی مراحل تحصیلی و کسب فنون منشی مخصوص امیر شد و در اشعار مجنون تخلص می کرد. پس از متواری شدن امیر به سمت منشیگری سردار ذولفقار خان منصوب گردید و پس از مدتی مورد خشم سردار واقع و دارائیش به یغما رفت و به همین علت پس از آزادی تخلص یغما را بر گزید. وی مدّتی مسلک درویشان را پذیرفت و در این لباس سیاحتها نمود. از زبان عربی دوری می کرد و توانست نهضتی در زمینه فارسی نویسی پدید آورد. از آثارش: دیوان اشعار مشتمل بر ۱۱ کتاب در موضوعات گوناگون که حاج محمّد اسماعیل ثقفی آن را جمع آوری و تدوین نمود، خلاصة الافتضاح، برهان قاطع، سرداریه.

الذریعه ۹: ۱۳۱۳ / رجال بامداد ۱: ۵۰۳ / ریحانة الادب ۶: ۳۹۹ / فرهنگ سخنوران ۶۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، یغما: ۲۱۳ / مکارم الآثار ۶: ۲۱۰۵.

## رحیم[1] - نائینی

(م ۱۲۴۰ هـ / ۱۸۲۴ م)

میرزا رحیم بن سعیدبن رحیم منوچهرلی، نائینی، (صحبت، نظر، نظرعلیشاه). عارف، شاعر. در اصفهان

۱. یا محمد رحیم.

کسب علم نمود و به نور علیشاه اصفهانی دست ارادت داد. از آثارش: دیوان نظر علیشاه.

الذریعه ۹: ۱۲۱۰ / ریحانة الادب ۶: ۲۱۵ / فرهنگ سخنوران ۶۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، نظر: ۶۱۰ / مکارم الآثار ۴: ۱۱۲۰.

## رحیم - بیدل شیرازی

(م ۱۲۵۸ هـ / ۱۸۴۲ م)

رحیم بن محمّد شیرازی، (فخرالدوله، بیدل). ادیب، شاعر، طبیب. وی طبیب فخرالدوله فخر جهان دختر فتحعلیشاه بوده و او را حکیمباشی فخرالدوله و کم کم رحیمه فخرالدوله نامیدند. وی در قم در گذشت. از آثارش: دیوان بیدل شیرازی.

الذریعه ۹: ۱۵۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۲ / فرهنگ سخنوران ۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا بیدل: ۴۸۷ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۶۹.

## رزق الله - دهلوی

(۸۹۷-۹۸۹ هـ[1] / ۱۴۹۱-۱۵۸۱ م)

رزق الله دهلوی، مشتاقی. مورّخ، شاعر. وی اهل هندوستان بوده و به دو زبان هندی و فارسی شعر می گفته است. از آثارش: تاریخ اسکندر لوری، واقعات مشتاقی، جوت نرنجن در زبان سانسکریت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۶۰ / الذریعه ۹: ۱۰۴۵، ۲۵: ۲۲ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۷ / فرهنگ سخنوران ۵۴۲ / معجم المؤلفین ٤: ۱۵٤.

## رزین - سَرقُسطی

(م ۵۳۵ هـ / ۱۱۴۰ م)

ابوالحسن، رزین بن معاویة بن عمار عبدری، اندلسی، (امام‌الحرمین). عالم اهل سنت، محدّث، مورّخ. منسوب به سرقسطه از شهرهای اندلس، ساکن و متوفی در مکّه. از آثارش: التجرید للصحاح السّتة (شامل صحاح مسلم، بخاری، ترمدی، نسائی، ابوداود و مالک بن انس).

الاعلام ۳: ۴۶ / روضات الجنّات ۳: ۳۴۵ / ریحانة الادب ٤: ۹۵ / لغتنامهٔ دهخدا، رزین: ۳۸۲ / معجم المؤلفین ٤: ۱۵۵.

۱. معجم المؤلفین: وفات ۸۸۹ هـ.

## رشیدالدین ـ (أبوحُلیقه)
(۵۹۱ـ۶۶۰ هـ[1] / ۱۱۹۵ـ۱۲۶۲ م)

ابوحلیقه، رشیدالدین بن فارس بن داود. طبیب، عالم، ادیب. متولّد در ده جعبر در کنار فرات، بزرگ شده در رها. به دمشق و قاهره سفر کرد و در خدمت ملک کامل و پسرش طبابت می کرد. چون حلقه‌ای در گوش خود داشت به ابوحلیقه معروف بود. از آثارش: المختار فی ألف عقار، حفظ الصحة و مقالات و اشعاری از او باقی است.

الاعلام ۳: ۴۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، رشید: ۴۶۸ / معجم المؤلفین ۴: ۱۶۱.

## رضا ـ اصفهانی
(م ۱۱۸۵ هـ / ۱۷۷۱ م)

شیخ نجیب الدین رضااصفهانی، جوهری، زرگر. عارف، شاعر. مردی عامی و اصلاً تبریزی بود در اصفهانی ساکن شد و دست ارادت به شیخ محمد علی مؤذن خراسانی از مشایخ سلسلهٔ ذهبیه داده و نهایتاً خودش نیز از مشایخ همان سلسله شد. از آثارش: خلاصة الحقائق، دیوان غزلیات، سبع المثانی.

الذریعه ۹: ۴۰۲، ۱۲: ۱۳۰ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۵ / فرهنگ سخنوران ۲۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، زرگر: ۳۵۳ / معجم المؤلفین ۴: ۱۶۲.

## رضا ـ همدانی
(م ۱۲۴۷ هـ / ۱۸۳۱ م)

رضا[2] بن محمدامین همدانی، (کوثر). عارف، متکلّم،شاعر. متولّد در همدان، متوفیٰ در کرمان ـ در عهد فتحعلیشاه قاجار می‌زیست. با حاج محمد جعفر همدانی همدرس بود. مدتی به تبریز رفت و مورد لطف عباس میرزا و میرزاابوالقاسم فراهانی واقع گردید. از آثارش: مفتاح النبوة فی اثبات النبوة الخاصة، الدرالعظیم در تفسیر قرآن کریم، ارشادالمضلین، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۷: ۱۶ / الذریعه ۹: ۹۲۳، ۸: ۸۳، ۲۱: ۳۵۲، ۱: ۵۲۲ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۰ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۴۹ / فرهنگ سخنوران ۴۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، کوثر: ۳۰۵ / معجم المؤلفین ۴: ۱۶۳ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۰۰.

## رضا ـ تمکین کرمانشاهی
(متولّد ۱۰۸۵ هـ / ۱۶۷۴ م)

سید رضا خان تمکین کرمانشاهی. شاعر، عارف، صوفی. متولّد در کرمانشاهان و از احفاد شاه نعمت‌الله ولی بود. مدتی نیز به هندوستان رفت و نزد محمد شاه هندی مورد عنایت بود. وی بیشتر اوقات به تدریس و ارشاد اشتغال داشت. از آثارش: دیوان تمکین کرمانشاهی.

الذریعه ۹: ۱۷۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۹ / صحف ابراهیم ۳۲ / فرهنگ سخنوران ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، تمکین: ۹۵۴.

## رضا ـ همدانی
(م ۱۳۲۳ هـ / ۱۹۰۵ م)

رضابن علی نقی بن محمدرضا همدانی. عالم امامی، متکلّم، واعظ. ساکن تهران، مدفون در زاویه حضرت عبدالعظیم. پدرش حاج میرزا علینقی جنتعلی نیز صوفی بود. از آثارش: الاشارات فی المعارف، مفتاح النبوة فی اثبات النبوة، توحیدالرضوی، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۷: ۱۴ / الذریعه ۱۵: ۲۸۵، ۲: ۴۳۷، ۱۸: ۶۵، ۹: ۳۶۸ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۷۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، رضا: ۴۸۷ / معجم المؤلفین ۴: ۱۶۲ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۴۹ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۲۰.

## رضا ـ همدانی
(م ۱۳۲۲ هـ / ۱۹۰۴ م)

رضابن محمد هادی همدانی، نجفی. عالم امامی، فقیه، محقق، اصولی. نزد میرزای شیرازی کسب علم نمود. وی در ۲۸ صفر در سامره در گذشت. از آثارش: مصباح الفقیه، حاشیة المکاسب شیخ انصاری، حاشیة الریاض.

اعیان الشیعه ۷: ۱۹ / الذریعه ۲۱: ۱۱۵، ۱۶: ۳۴۱ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۷۷۶ / معجم المؤلفین ۴: ۱۶۴.

---

۱. معجم المؤلفین: ۶۴۸ هـ.

۲. یا محمد رضا.

## رضا قلی - ادیب شیرازی
(قرن چهاردهم هجری / نوزدهم میلادی)

میرزا رضا قلی ادیب شیرازی. خوش نویس و شاعر. متولّد و ساکن شیراز.

ریحانة الادب ۱: ۹۹ / فرهنگ سخنوران ۳۵.

## رضاقلی خان - همای شیرازی
(۱۲۱۲- ۱۲۹۰ هـ / ۱۷۹۷-۱۸۷۳ م)

رضاقلی خان بن ملا بدیع خان بن ملا شاه شهان شیرازی. شاعر، سخن سرا، عارف. اصلاً از ایل بیات فارس، متولد و ساکن شیراز، متوفیٰ در اصفهان، مدفون در میدان شاه همان شهر. با رضاقلی خان هدایت معاصر بود. مدتی به نجف رفت و نزد شیخ محمد حسن صاحب «جواهر» کسب علم نمود. از آثارش: دیوان اشعار - ط، یا «شکرستان - ط» پسرش میرزا عنقا آن را گرد آورد که قریب ۱۸ هزار بیت می باشد.

الذریعه ۹: ۱۲۹۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۰ / فرهنگ سخنوران ۶۳۱ / مکارم الآثار ۲: ۴۳۳.

## رضاقلی خان - هدایت
(۱۲۱۵-۱۲۸۸ هـ / ۱۸۰۰-۱۸۷۱ م)

رضاقلی خان بن محمد هادی نوری، (هدایت، چاکر، خان، امیرالشعراء، لله باشی). مورّخ، ادیب، شاعر. متولّد در تهران، ساکن مازندران و تهران. در مازندران نزد محمد مهدی خان شحنه کسب علم نمود و اوایل خود را چاکر و سپس هدایت تخلص نمود. و در دربار فتحعلیشاه مورد عنایت و ملقب به خان و ملک الشعراء و در عهد ناصرالدین شاه سفیر در خوارزم ترکستان شد. از آثارش: روضة الصفای ناصری به امر شاه تاریخ روضة الصفا تألیف میر خواند را تکمیل نمود، فهرس التواریخ یا اجمل التواریخ، مجمع الفصحا - ط، ریاض العارفین - ط، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۷: ۱۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۴۰ / الذریعه ۹: ۱۲۹۲، ۱۱، ۲۲۹، ۴: ۴۷، ۷: ۱۵۰، ۱۹: ۱۲۵ / رجال بامداد ۲: ۳۹ / ریحانة الادب ۶: ۳۵۴ / شدالازار ۶۹ و ۵۶۵ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۷۳ / فرهنگ سخنوران ۶۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا، هدایت: ۱۵۷ / معجم المؤلفین ۴: ۱۶۳ / مکارم الآثار ۲: ۵۴۰.

## رضایی کاشانی
(م ۹۵۵ هـ / ۱۵۸۶ م)

رضایی کاشانی. شاعر، قاری. متولّد در کاشان. در سال ۹۸۰ یا ۹۹۵ هـ به خراسان رفت و در فتنهٔ عبدالله خان اُزبک کشته شد. از آثارش: دیوان رضائی کاشی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۳۶ / الذریعه ۹: ۳۶۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۳ / فرهنگ سخنوران ۲۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا، رضایی: ۴۹۴.

## رضوان - (ابن ساعاتی)
(م ۶۱۸ هـ / ۱۲۲۱ م)

رضوان بن محمّد بن علی خراسانی، (فخرالدین). طبیب، حکیم، ادیب، شاعر. اصلاً از خراسان، متولّد و بزرگ شده و متوفیٰ در دمشق. از آثارش: المختارات، حاشیه بر قانون ابن سینا، تکمیل کتاب قولنج ابن سینا.

الاعلام ۳: ۵۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۱۹ / ریحانة الادب ۷: ۵۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن الساعاتی: ۳۱۷ / معجم المؤلفین ۴: ۱۶۶.

## رضی - اصفهانی
(م ۱۰۲۴ هـ / ۱۶۱۵ م)

آقا رضی اصفهانی. شاعر، غزل سرا. به هندوستان سفر کرد و پس از بازگشت به ایران در اصفهان درگذشت. از آثارش: دیوان رضی اصفهانی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۱۳ / الذریعه ۹: ۳۷۱ / ریحانة الادب ۱: ۵۵ / فرهنگ سخنوران ۲۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا، رضی: ۵۰۰

## رضی - تبریزی
(م ۱۲۲۳ هـ / ۱۸۰۸ م)

میرزا رضی یا محمّد رضی بن محمّد شفیع سرخابی، (بنده). سیاستمدار، شاعر. وی مستوفی نادر شاه و منشی الممالک ایران بوده و در سه زبان عربی، فارسی و ترکی تسلط داشته است. پدرش نیز وزیر

آذربایجان بود. از آثارش: کتاب زینة التواریخ در وقایع دوازده سال اول حکومت فتحعلیشاه، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۴۲، ۱۲: ۹۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۳ / فرهنگ سخنوران ۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا، بنده: ۳۲۰ / مکارم الآثار ۳: ۷۷۴.

## رضی - بلنداقبال
(۱۲۴۵-۱۳۱۹ هـ / ۱۸۲۹-۱۹۰۱ م)

میرزا سیدرضی بن میرزا محمدعلی حسینی، حمزوی، مستوفی، شیرازی. نویسنده، شاعر. متولّد و متوفی در شیراز، مدفون در نجف. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۴۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۱ / فرهنگ سخنوران ۸۸ / مکارم الآثار ۴: ۱۲۵۱.

## رضی الدین - نیشابوری
(متولد ۵۹۸ هـ / ۱۲۰۱ م)

رضی الدین نیشابوری. اهل سنت، دانشمند، شاعر. نزد حسین بن احمد خطیبی تلمذ نمود و مداحی قلج ارسلان خان عثمان (م ۶۰۹ هـ) را می کرد. از آثارش: دیوان اشعار، مکارم الاخلاق به فارسی.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۸۴۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۲ / الذریعه ۹: ۳۷۳ / ریحانة الادب ۲: ۳۲۰ / فرهنگ سخنوران ۲۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، رضی: ۵۰۳.

## رفیع الدین - تبریزی
(۱۲۵۰-۱۳۲۶ هـ / ۱۸۳۴-۱۹۰۸ م)

رفیع الدین (محمد رفیع) بن علی اصغربن ابی طالب حسنی، طباطبایی، تبریزی، (نظام العلماء، نظام). عالم، ادیب، شاعر. در انقلاب تبریز سال ۱۳۲۶ هـ به باسمنج قریه‌ای نزدیک تبریز منتقل شد و در همان‌جا درگذشت و در قم در صحن معصومه(ع) مدفون گردید. از آثارش: المقالات النظامیة، تحفة الأمثال، التحقیقات العلویة، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۷: ۳۳ / الذریعه ۱: ۲۹، ۲: ۴۶، ۲۵: ۷۸، ۲۱: ۸۰، ۹: ۱۲۰۲ / ریحانة الادب ۶: ۲۰۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۷۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا، نظام: ۵۹۷ / معجم المولفین ۴: ۱۶۹.

## رفیق - بک عظم
(۱۲۸۴-۱۳۴۳ هـ / ۱۸۶۷-۱۹۲۵ م)

رفیق بن محمودبن خلیل عظم. از رجال نهضت فکری سوریه. متولّد در دمشق، متوفی در قاهره. در مدّت سکونتش در مصر در فعالیتهای سیاسی واجتماعی شرکت کرد و مقالاتی در مجلّات آن‌جا نوشت. از آثارش: أشهر مشاهیرالاسلام فی الحرب والسیاسة - ط، الدروس الحکمیة للناشئة الاسلامیة - ط، الجامعة الاسلامیة و أوروبا - ط، البیان فی أسباب التمدن والعمران.

الاعلام ۳: ۵۶ / ریحانة الادب ۴: ۱۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا، رفیق: ۵۶۸ / معجم المؤلفین ۴: ۱۷۰.

## رکن الدین - صاین
(م ۷۶۵ هـ / ۱۳۶۳ م)

رکن الدین صاین هروی. شاعر قصیده سرا و غزلگو. متولّد در هرات، متوفی در یزد. در جوانی به خدمت خواجه غیاث‌الدین محمد وزیر درآمد و در آغاز شاعری نمود و پس از قتل وزیر فوق از آذربایجان بیرون رفت و در خدمت طغاتیمور خان به‌سر برد. حدود ۷۴۰ هـ به فارس و سپس به کرمان رفت پس مدتها ملازم درگاه مظفّریان و بخصوص امیر مبارزالدین محمد بود و بالاخره در ملازمت شاه شجاع پسر وی در یزد بود که رحلت نمود. از آثارش: دیوان شعر حدود چهار هزار و چهار صد بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۹۳۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۸ / الذریعه ۹: ۳۸۳ / ریحانة الادب ۳: ۳۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، صاین: ۶.

## رمّاح - (ابن میّاده)
(م ۱۴۹ هـ / ۷۶۶ م)

ابوشرحبیل، رماح بن أبردبن ثوبان ذبیانی، غطفانی. شاعر. عهد بنی امیّه و بنی عبّاس را درک کرده و ولیدبن یزید و عبدالواحدبن سلیمان و منصور عباسی را مدّاحی نموده است. زبیربن بکار کتابی به‌نام «اخبار ابن میاده» دربارهٔ او نوشته است.

الاعلام ۳: ۵۹ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۲۰۵ / ریحانة

الادب ۸: ۲۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن: ۳۵۵.

## رؤبة - (ابن عَجّاج)

(م ۱۴۵ هـ / ۷۶۲ م)

ابو جَحّاف یا ابومحمّد، رؤبة بن عبدالله عجاج بن رؤبه تمیمی، سعدی. شاعر و رَجَز گوی معروف عرب. دو دورهٔ بنی‌امیّه و بنی عباس را درک کرده است. ساکن بصره و در آن‌جا تدریس می کرد. پدرش نیز از شعرای مشهور بود.

الاعلام ۳: ۶۲ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۸۹ / روضات الجنّات ۳: ۳۲۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۵ / فهرست ابن الندیم ۱۰۱، ۱۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، روبه: ۷۶ / معجم المؤلفین ٤: ۱۷۳.

## رودکی ← جعفربن محمد

## روزبهان - صبری

(۹۳۰-۹۸۴ هـ / ۱۵۲۳-۱۵۷۶ م)

میر روزبهان اصفهانی، اردستانی، (صبری، فارسی). شاعر، از سادات اردستان، ساکن اصفهان. در موسیقی و شطرنج نیز مهارت داشت و در زمان شاه طهماسب امام مسجد جامع اصفهان بود. در زمان خود شهرت بسیار داشت تا حدّی که او را شاهی ثانی می گفتند. از آثارش: دیوان اشعار.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٤۶، ۷۹۸ / الذریعه ۹: ۵۹۳ / ریحانة الادب ۳: ٤۱٤ / فرهنگ سخنوران ۳۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا، صبری: ۱۳٤.

## روزبهان کبیر

(م ۵۸٤ هـ / ۱۱۸۸ م)

شیخ روزبهان کبیر مصری. عارف. اصلاً از کازرون، ساکن مصر. مرید شیخ ابوالنجیب سهروردی است. شیخ نجم‌الدین کبریٰ با وی صحبت داشته و نزد وی به ریاضت پرداخته و عاقبت شیخ روزبهان او را به دامادی خویش پذیرفته است. از آثارش: تحفة البررة.

ریحانة الادب ۳: ۳۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، روزبهان: ۱۳٤ / نفحات الانس ٤۱۸.

## روزبهان - شیخ شطّاح

(۵۲۲ - ۶۰۶ هـ / ۱۱۲۸ - ۱۲۰۹ م)

ابومحمد، روزبهان بن ابونصر بقلی، فسوی، شیرازی، (شطاح، شطاح فارس). شاعر، عارف نامی. متولد در فسا، ساکن و متوفی در شیراز. در این شهر نفوذ بسیاری داشت و در جامع عتیق وعظ می کرد. سفرهای زیادی کرد وبا شیخ ابوالنجیب سهروردی ملاقات داشت و از دست شیخ سراج الدین محمودبن خلیفه خرقه پوشید. در نظم و نثر فارسی توانا بود. از آثارش: عرائس البیان فی حقائق القرآن، در تفسیر، دیوان شعر، منطق الاسرار.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۵۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۹ / الذریعه ۱٤: ۱۸۹، ۱۵: ۲٤۲، ۹: ۳۹۰ / ریحانة الادب ۳: ۳۲٤ / فرهنگ سخنوران ۲٤۲ / نفحات الانس ۲۵۵.

## رونقی - همدانی

(م ۱۰۳۱ هـ / ۱۶۲۱ م)

ملا رونقی همدانی. شاعر اوایل قرن یازدهم. از آثارش: دیوان ملا رونقی همدانی.

الذریعه ۹: ۳۹۳ / ریحانة الادب ۲: ۳٤٤ / فرهنگ سخنوران ۲٤٤ / لغتنامهٔ دهخدا، رونقی: ۱۹۶.

## ریان - (ابن شبیب)

(قرن دوم هجری / هشتم میلادی)

ریان بن شبیب. امامی، محدّث معتمد. از حضرت رضا(ع) و حضرت صادق(ع) روایت کرده و زمان حضرت باقر(ع) را نیز درک کرده است. ساکن قم. دایی معتصم خلیفه عباسی بود. از آثارش: مسائل الصباح بن نصرالهندی تألیف حضرت رضا(ع) و گرد آوری ریان بن شبیب.

اعیان الشیعه ۷: ۳۸ / الذریعه ۲۰: ۳۵٤ / رجال کشی ۶۰۹ / رجال نجاشی ۱۱۸ / ریحانة الادب ۸: ٤۶ / الکنی والالقاب ۱: ۳۲۵.

# ز

## زاکانی ← عبیدالله زاکانی

## زاکی - مهذب هیتی

(م ۵۴۶ هـ/ ۱۱۵۱ م)

ابوالفضائل، زاکی بن کامل بن علی هیتی، قطیفی، (اسیرالهوی). ادیب، شاعر. اصلاً از قطیف کنار خلیج فارس، متولّد در شهری در اطراف فرات.

الاعلام ۳: ۷۰/ ریحانة الادب ۶: ۴۱/ لغتنامهٔ دهخدا، زاکی: ۴۷.

## زاهد گیلانی

(م ۱۲۲۲ هـ/ ۱۸۰۷ م)

شیخ زاهد گیلانی، (زاهد ثانی). عارف، فاضل. نسبش به شیخ زاهد گیلانی مرشد شیخ صفی الدّین اردبیلی می رسد. نزد ملاعلی نوری کسب علم نمود، و سپس به خدمت حسینعلی شاه رسید و به هدایت مردم مأمور شد. وی از پیروان سلسلهٔ نعمت الهی بود و در کاظمین درگذشت. از آثارش: دیوان شعر.

جشن نامه ۴۶/ الذریعه ۹: ۳۹۹/ ریحانة الادب ۲: ۳۵۵/ فرهنگ سخنوران ۲۴۶/ لغتنامه دهخدا، زاهد ۸۶/ مکارم الآثار ۳: ۷۵۰/ نزهة المجالس ۷۱.

## زبّان - (ابوعمر و علاء)

(۷۰ - ۱۵۴ هـ/ ۶۹۰ - ۷۷۱ م)

أبوعمرو، زبّان بن علاء تمیمی، مازنی، بصری. ششمین تن از قراء سبعه وبانیِ مکتب صرف و نحو در بصره. متولّد در مکّه[1]، بزرگ شده در بصره، متوفی در کوفه. از جمله شاگردانش اصمعی و ابوعبیده و ابوزید انصاری، خلف احمر و ابوجعفر رؤاسی را می توان نام برد. ابوعمرو از جمله دانشمندانی است که بنای مطالعه در زبان عربی را برمبنای قرآن می نهادند. صولی کتابی دربارهٔ او به نام «أخبار أبی عمرو ابن العلاءِ» دارد. از آثارش: شاگردانش از دروس شفاهی وی یادداشتهایی تهیه کرده اند.

الاعلام ۳: ۷۲/ تاریخ التراث: ۸: ۷۸/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۸۰/ روضات الجنّات ۳: ۳۸۸/ ریحانة الادب ۷: ۲۱۳/ فهرست ابن الندیم ۳۰/ الکنی و الالقاب ۱: ۱۲۶/ لغتنامهٔ دهخدا، زبان: ۱۴۲.

## زبیده - قاجار

(قرن چهاردهم هجری/ بیستم میلادی)

زبیده دختر فتحعلیشاه قاجار، (جهان). زنی شاعر، عارف و ادیب بود. فردی بسیار سخاوتمند و

---

۱. دانشنامه ایران و اسلام: بنا بر یک مورد منحصربفرد در آثار ابن جزری ابوعمرو در کازرون واقع در جنوب ایران متولد شد.

بی اعتنا به تجملات دنیا و در عرفان مرید حاج میرزا علینقی همدانی بود. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۷: ۴۳/ الذریعه ۹: ۴۰۰/ ریحانة الادب ۲: ۳۶۱/ فرهنگ سخنوران ۲۴۷/ الکنی والالقاب ۲: ۲۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، زبیده: ۲۱۷.

## زبیر - زبیری

(م ۳۱۷ هـ/ ۹۲۹ م)

زبیربن أحمدبن سلیمان زبیری. فقیه شافعی، محدّث. متولد در بصره. از محمّدبن سنان قزاز و ابراهیم بن ولید روایت کرده و صحیح الروایه بوده است. محمدبن حسن نقّاش نیز ازاوروایت می کرده است. در بصره مدرّس بود. از آثارش: الکافی، در فقه. الهدایة، ریاضة المتعلم.

الاعلام ۳: ۷۴/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۲۰۰/ روضات الجنّات ۳: ۳۹۱/ ریحانة الادب ۲: ۳۶۵/ فهرست ابن الندیم ۲۶۶/ الکنی و الالقاب ۲: ۲۹۲/ لغتنامهٔ دهخدا، زبیری: ۲۳۳/ معجم المؤلفین ٤: ۱۷۹.

## زبیر - زبیری

(۱۷۲ - ۲۵۶ هـ/ ۷۸۸ - ۸۷۰ م)

ابوعبدالله، زبیربن بکاربن عبدالله قرشی، اسدی، ملکی. عالم اهل سنّت، نسب شناس، اخباری. متولّد در مدینه، متوفیٰ در مکّه. در مکّه قاضی بود و مدّتی نیز در بغداد زندگی کرد. مأمور تعلیم و تربیت پسران متوکّل بالله بود. از آثارش: نسب قریش و اخبارها. خ، أخبار العرب و أیامها، الموفقیات. ط.

الاعلام ۳: ۷٤/ تاریخ التراث ۱/ ب ۲: ۱٤۷/ دانشنامهٔ ایران و اسلام ۶۰۷/ روضات الجنات ۳: ۳۹۱/ ریحانة الادب ۲: ۳۶۵/ فهرست ابن الندیم ۱۲۳/ الکنی و الالقاب ۲: ۲۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا، زبیر: ۲۲۶/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۰.

## زخمی

(م ۱۲۶۷ هـ/ ۱۸۵۰ م)

زخمی[1] هندی. شاعر. نخست برهمنی مذهب بوده و در سال ۱۲۶٤ هـ. مسلمان شده، به زبانهای عربی و فارسی و ترکی وانگلیسی و سانسکریت آشنا بوده است. از آثارش: دیوان زخمی.

الذریعه ۹: ٤۰۱/ ریحانة الادب ۲: ۳۷۰/ فرهنگ سخنوران ۲٤۷/ مکارم الآثار ۵: ۱۸۵۹.

## زرّین تاج - قرة العین

(۱۲۳۳ - ۱۲۷۰ هـ/ ۱۸۱۷ - ۱۸۵۳ م)

ام السلمه، زرین تاج[1] قرة العین دختر ملاصالح برغانی. (بدرالدجی، شمس الضحی و تخلّص وی طاهره). زنی عالم و فاضل بود که تحت تأثیر سخنان سیدعلی محمد باب قرار گرفته و در ترویج مسلک او کوشش بسیار نموده است. عمویش ملامحمدتقی برغانی سعی کرد وی را از ادامه این راه منصرف کند ولی قرة العین سر به مخالفت برداشته به واجب القتل بودن او حکم کرد که بالاخره هم ملامحمدتقی در ۱۲۶٤ هـ بدست پیروان همین مسلک کشته شد. قرة العین نیز در هیمن سال در مازندران بدست مأموران دولتی دستگیر و در تهران کشته شد.

اعلام النساء ٤: ۱۹۲/ رجال بامداد ۱: ۲۰٤/ ریاحین الشریعه ۵: ۳۶۱/ ریحانة الادب ٤: ٤٤۰/ فرهنگ سخنوران ٤۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، طاهره: ۱۰۹.

## زُفَر - عنبری

(۱۱۰ - ۱۵۸ هـ/ ۷۲۸ - ۷۷۵ م)

ابوهذیل، زفربن هذیل بن قیس عنبری. فقیه حنفی، محدّث. از یاران ابوحنیفه. اصلاً از اصفهان، ساکن و متوفی در بصره. با سفیان ثوری و شریک بن عبدالله معاصر بود. از آثارش: تصانیفی از او باقی است.

الاعلام ۳: ۷۸/ اعیان الشیعه ۷: ۶۱/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۵۱/ رجال طوسی ۲۰۱/ ریحانة الادب ۷: ۳۰۰/ فهرست ابن الندیم ۲۵۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالهذیل: ۹۲۶/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۱.

---

۱. فرهنگ سخنوران: مهاراجه رتن سنگه بهادر.

۱. زینب فواز در کتاب «در منثور» نام او را «سلمی» ذکر کرده است.

## زکریا - حفصی

(۶۵۰ - ۷۲۷ هـ/ ۱۲۵۲ - ۱۳۲۶ م)

ابویحیی، زکریابن احمدبن محمّد هنتانی، حفصی، لحیانی. فقیه، ادیب، حاکم تونس. متولّد در تونس، متوفی در اسکندریه. ابتدا وزیر عموزاده‌اش مستنصر اوّلین خلیفهٔ عبّاسی مصر بود و در سال ۶۸۰ هـ به سلطنت تونس رسید و پس از مدتی از این مقام خلع و به اسکندریه رفت و تا پایان عمر همانجا ماند.[1]

الاعلام ۳: ۷۹/ روضات الجنات ۳: ۳۹۲/ ریحانة الادب ۵: ۱۲۵/ لغتنامهٔ دهخدا، زکریا: ۴۰۵.

## زکریّا - قزوینی

(۶۰۵ - ۶۸۲ هـ/ ۱۲۰۸ - ۱۲۸۳ م)

ابویحیی[2]، زکریابن محمّدبن محمود قزوینی، زمخشری. از فرزندان انس بن مالک انصاری نجّاری، (عماد قزوینی،عمادالدّین). فقیه محدّث، مورّخ، ادیب. متولّد در قزوین، متوفیٰ در واسط، مدفون در بغداد. قضاوت واسط و حلّه به وی تفویض شده بود. وی نزد اثیرالدین ابهری کسب علم نمود. از آثارش: آثار البلاد و أخبار العباد ـ ط، خطط مصر ـ خ، عجائب المخلوقات ـ ط.

الاعلام ۳: ۸۰/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۶/ الذریعه ۱: ۷، ۱۵: ۲۱۹/ روضات الجنات ۳: ۳۹۳/ ریحانة الادب ٤: ۴۵۳/ شدالازار ۶۹ و۳۱۱/ طبقات اعلام الشعیه، قرن هفتم: ۶۸/ الکنی و الالقاب ۳: ۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، زکریا: ۴۰۵/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۳/ یادداشتهای قزوینی ۲۱۹.

## زکریّا - انصاری

(۸۲۳ - ۹۲۶ هـ/ ۱۴۲۰ - ۱۵۲۰ م)

ابویحیی، زکریابن محمّدبن زکریا انصاری، سنیکی، مصری. عالم شافعی، شیخ الاسلام، محدّث، قاضی، مفتر. متولّد در شهر سنیکهٔ مصر، تحصیل کرده در قاهره، متوفی در همانجا. مدّتی قضاوت می کرد و در بیشتر علوم زمان خود تبحّر داشت. در اواخر عمر نابینا شد. آثار بسیاری دارد از جمله: فتح الرحمن ـ ط، شرح ایساغوجی ـ ط، در منطق، تنقیح تحریر اللباب ـ ط، منهج الطلاب ـ ط.

الاعلام ۳: ۸۰/ ریحانة الادب ۱: ۱۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، زکریا: ۴۰۵/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۲.

## زکی - خطیب کرمانشاهی

(م ۱۱۵۹ هـ / ۱۷۴۶ م)

زکی[1] بن ابراهیم کرمانشاهی. عالم امامی، واعظ، ادیب. پدر و مادرش اهل سنت بودند، وی در هشت سالگی از نزد ایشان رفت و به اسماعیل خان حاکم همدان پناهنده شد و تحت نظر وی تربیت شده پس از طیّ مراتب علمی، شیخ الاسلام و امام جمعه کرمانشاه شد. در اواخر عمرش به امر مادرشاه، قاضی لشگر بود و پس از مدتی در اثر بدگویی اطرافیان به امر وی کشته شد.

اعیان الشیعه ۷: ۶۸/ ریحانة الادب ۲: ۱۵۰.

## زکی - ندیم

(م ۱۱۵۲[2] هـ / ۱۷۳۹ م)

میرزا زکی ندیم. شاعر ایرانی عهد شاه سلطان حسین صفوی. اصلاً از مشهد، بزرگ شده در اصفهان، متوفیٰ در نجف. از آثارش: دیوان ندیم مشهدی، منظومه تسبیح کربلا.

الذریعه ۹: ۱۱۸۰/ ریحانة الادب ۶: ۱۶۰/ فرهنگ سخنوران ۵۹۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ندیم: ۴۱۵.

## زلالی تبریزی

(قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی)

زلالی تبریزی، زلالی خفاف. شاعر، سخن سرا. از آثارش: دیوان زلالی تبریزی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۹۸/ الذریعه ۹: ۴۰۴/ ریحانة

---

۱. صاحب روضات الجنات می نویسد: ممکن است شیخ الاسلام زکریا معروف به ابویحیی انصاری و موصوف به خاتمه المتأخرین نامبرده فوق الذکر باشد و حاشیه ای بر شرح الفیه ی ابن ناظم داشته که دائر و معروف میان محصّلانست.

۲. یا ابوعبدالله.

---

۱. یا محمد زکی.

۲. یا ۱۱۶۳ هـ.

الادب ۲: ۳۷۸/ سخنوران آذربایجان ۳۸۸/ فرهنگ سخنوران ۲۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، زلالی: ۴۱۱.

## زلالی خوانساری

(م ۱۰۲۱ هـ[1]/ ۱۶۱۲ م)

مولانا حکیم زلالی خوانساری. شاعر. از تربیت شدگان حکیم میرمحمّد باقر داماد و مداح او و شاه عباس و وزیرش میرزا حبیب‌لله صدر بود. وی دارای خوی درویشی و به پیشوایان شیعه اعتقاد بسیار داشت و در ستایش ایشان قصایدی سرود. از آثارش: هفت مثنوی، به نامهای هفت گنج، سبعهٔ سیاره، سبعه زلالی، هفت آشوب، هفت سیاره و منظومه ای عرفانی به نام شعلهٔ دیدار و ذره و خورشید.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۹۶۵/ الذریعه ۹: ۴۰۴، ۷: ۱۵، ۱۹: ۱۰۶، ۱۹: ۱۵۹/ ریحانة الادب ۲: ۳۷۸/ فرهنگ سخنوران ۲۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، زلالی: ۴۱۱.

## زلالی شیرازی

(م ۹۴۸ هـ/ ۱۵۴۱ م)

زلالی شیرازی. شاعر ایرانی. به هندوستان سفر کرد و همانجا ساکن شد و در گجرات در گذشت. وی از شاگردان مولانا اهلی بود. از آثارش: دیوان زلالی شیرازی.

الذریعه ۹: ۴۰۵/ ریحانة الادب ۲: ۳۷۹/ فرهنگ سخنوران ۲۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، زلالی: ۴۱۱.

## زلالی هروی

(م ۹۳۱ هـ/ ۱۵۲۴ م)

زلالی هروی. از شعرای دربار سلطان حسین بایقرا بوده و قصیده و غزل را نیکو می سروده است وی مردی درویش مسلک بود. از آثارش: دیوان زلالی هروی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۲۶/ الذریعه ۹: ۴۰۵/ ریحانة الادب ۲: ۳۷۹/ فرهنگ سخنوران ۲۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، زلالی: ۴۱۱.

---

[1] یا ۱۰۳۱ هـ ق (شمع انجمن) یا (۱۰۱۶ هـ سفینه خوشگو) یا (۱۰۳۷ هـ ایضاح المکنون).

## زمان ـ ناطق اصفهانی

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

زمان ناطق اصفهانی. از شعرای عهد شاه عباس ثانی (۱۰۵۲-۱۰۷۷ هـ). متولّد در قهپایه، بزرگ شده در اصفهان. از آثارش: دیوان ناطق قهپایی.

الذریعه ۹: ۱۱۶۰/ ریحانة الادب ۶: ۱۱۰/ فرهنگ سخنوران ۵۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ناطق: ۱۸۰.

## زمخشری ← محمودبن عمربن احمد

## زند ـ (ابودُلامَه)

(م ۱۶۱ هـ/ ۷۷۸ م)

ابودُلامه، زندبن جون اسدی. شاعر خوش طبع، ادیب. بزرگ شده در کوفه. غلامی حبشی و از موالی بنی اسد بود که پس از مدّتی شاعر مخصوص دربار سفاح و مهدی و منصور عباسی شد. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۳: ۸۴/ تاریخ التراث ۲/ ب ۳: ۲۵۱/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۳۳/ ریحانة الادب ۷: ۹۷/ الکنی والالقاب ۱: ۶۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابودلامه: ۴۵۳/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۵.

## زُهْر ـ (أبوالعلاءِ ایادی)

(م ۵۲۵ هـ/ ۱۱۳۱ م)

ابوالعلاء، زهربن عبدالملک بن محمد اشبیلی. از طایفه بنی ایاد. فیلسوف، طبیب، شاعر. متولّد در اشبیله اندلس، ساکن و متوفّیٰ در قرطبه. در طبابت از پدرش نیز معروفتر شد و به سلاطین مرابطون مغرب پیوست. از آثارش: حل شکوک الرازی علی کتب جالینوس، الطور، در طب، الخواص.

الاعلام ۳: ۸٤/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۱۱/ ریحانة الادب ۷: ۵۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن زهر: ۳۱۶/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۵.

## زهیر ـ (ابن أبی سُلْمیٰ)

(م ۱۳ ق هـ/ ۶۰۹ م)

زهیربن ابی سلمی ربیعه بن ریاح مزنی. شاعر

شهیر جاهلیّت. متولّد در مُزَینه از نواحی مدینه، ساکن در حاجر از نواحی نجد. وی هر دو دورهٔ اسلام و جاهلیّت را درک کرده و جزء اصحاب معلقات سبعه شده و قصیدهٔ میمیه‌اش هم از معلقات بوده است. همچنین از شعرای ثلثهٔ عرب (که دو تن دیگرش امرالقیس و نابغهٔ ذبیانی بودند) بود. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۳: ۸۷/ تاریخ التراث ۲/ ب ۲: ۱۹/ روضات الجنات ۳: ۵۵/ ریحانة الادب ۷: ۳۴۹/ فهرست ابن الندیم ۱۷۸/ لغتنامهٔ دهخدا، زهیر: ۵۸۱/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸٦.

## زُهَیر - بهاء الدین

(۵۸۱ - ٦۵٦ هـ/ ۱۱۸٦ - ۱۲۵۸ م)

ابوالفضل [۱]، زهیربن محمّدبن علی مهلبی، عتکی، ازدی، (بهاءالدّین). شاعر، ادیب. متولّد در مکّه، بزرگ شده در قوص، متوفّیٰ در مصر. در دربار سلطان ملک صالح ایوب خدمت می کرد و در نظم و نثر و خط سرآمد بود. مصطفی عبدالرزاق کتابی دربارهٔ وی بنام «البهاء زهیر - ط» نوشته است. از آثارش: دیوان شعر - ط، به انگلیسی نیز ترجمه شده است.

الاعلام ۳: ۸۸/ ریحانة الادب ۱: ۲۹۳/ الکنی و الالقاب ۲: ۱۰۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفضل: ۷۲۵/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۷.

## زیاد - (ابوعبیده حذاء)

(قرن دوّم هجری/ هشتم میلادی)

ابوعبیده، زیادبن عیسی حذاء کوفی. محدّث امامی. از اصحاب امام باقر (ع) و در سفر مکّه با ایشان هم کجاوه بوده و از ایشان و امام صادق (ع) روایت نموده است.

اعیان الشیعه ۷: ۷۹/ رجال طوسی ۱۲۲، ۱۹۸/ رجال کشی ۳٦۸/ رجال نجاشی ۱۲۲/ ریحانة الادب ۷: ۱۹۳/ الکنی و الالقاب ۱: ۱۲۰/ لغتنامهٔ دهخدا، زیاد: ۵۸۵.

۱. یا ابوالعلاء.

## زیاد - کمال اصفهانی

(قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

زیاد کمال اصفهانی، (کمال الدّین). از حکما بوده و بیشتر در انزوا و عزلت روزگار می گذرانده است. از وی اشعاری باقی مانده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۲/ ریحانة الادب ۵: ۸۲/ فرهنگ سخنوران ٤۸۸.

## زیاد - نابغه ذُبیانی

(م ۱۸ ق هـ/ ٦۰٤ م)

ابواُمامه [۱]، زیادبن معاویه بن ضباب ذبیانی، غطفانی، (نابغه، اشعر العرب). شاعر شهیر دوران جاهلیت و از متقدمین ایشان. متولّد در حجاز. وی در میان شعرای وقت بسیار محترم بود و عمربن خطاب و عبدالله بن عباس او را «اشعر العرب» نامیدند. با نعمان بن منذر مأنوس شده و مداحی وی را می کرد، که مدتی روابطشان در اثر سعایت اطرافیان به تیرگی گرائید و دوباره به رفاقت منجر شد و در این باب نیز اشعاری دارد که به (اعتذاریات نابغه) مشهور است. قصیدهٔ دالیه وی جزو معلقات بوده است. افرادی چون جمیل سلطان و سلیم جندی و عمر دسوقی و دیگران دربارهٔ او و اشعارش کتابهایی نوشته‌اند که به چاپ نیز رسیده است. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۳: ۹۲/ تاریخ التراث ۲/ ب ۲: ۵/ الذریعه ۹: ۱۱٤۵/ روضات الجنات ۳: ۵۵/ ریحانة الادب ٦: ۸۷/ فهرست ابن الندیم ۱۷۸/ الکنی و الالقاب ۳: ۲۲۸/ لغتنامهٔ دهخدا، نابغه: ۲۵/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۸.

## زید - کندی

(۵۲۰ - ٦۱۳ هـ/ ۱۱۲٦ - ۱۲۱۷ م)

ابوالیمن، زیدبن حسن بن زید حمیری، (تاج الدین کندی). ادیب، شاعر، حافظ قرآن. متولّد و بزرگ شده در بغداد. در سال ۵٦۳ هـ به دمشق رفت و تا آخر عمر همانجا ماند. از استادان وی

۱. یا ابوحامد.

اسماعیل جوالیقی، ابن الخشاب و ابن الشجری بوده‌اند و شیخ علم الدین سخاوی شاگرد وی بود. با زمخشری ملاقات داشته است. از آثارش: کتاب شیوخه، بر حسب حروف هجا، شرح دیوان المتنبی، دیوان شعر.

الاعلام ۳: ۹۶/ روضات الجنات ۳: ۳۹۴/ ریحانة الادب ۷: ۳۱۹/ الکنی و الالقاب ۲: ۱۱۷/ لغتنامهٔ دهخدا، تاج الدین: ۸۴/ معجم المؤلفین ٤: ۱۸۹.

## زید - بیهقی
(م ۵۱۷ هـ/ ۱۱۲۳ م)

ابوالقاسم، زیدبن حسین [۱] بیهقی. فقیه امامی. از آثارش: حدائق الحدائق، حلیة الاشراف، لباب الالباب، مفتاح الاصول.

اعیان الشیعه ۷: ۱۲۶/ امل الآمل ۲: ۱۲۲/ الذریعه ٦: ۲۸۳، ۷: ۸۰، ۱۸: ۲۸۰/ ریحانة الادب ۱: ۳۰۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۱۳/ معالم العلماء ۵۱.

## زید - فارسی
(م ٤٦۷ هـ/ ۱۰۷۵ م)

ابوالقاسم، زیدبن علی بن عبدالله فارسی، فسوی. عالم، ادیب، نحوی، لغوی. ساکن در حلب و دمشق، متوفّیٰ در طرابلس شام. نحو را از ابوالحسن خواهرزادهٔ ابوعلی فارسی و حدیث را از ابوذر هروی فراگرفت. از آثارش: شرح الحماسة، شرح الایضاح، در نحو از ابوعلی فارسی.

الاعلام ۳: ۹۹/ روضات الجنّات ۳: ۳۹۳/ ریحانة الادب ٤: ۲٦۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، زید: ٦۱۲ / معجم المؤلفین ٤: ۱۹۰.

## زید - شحام
(قرن دوم هجری/ هشتم میلادی)

ابواسامه، زیدبن محمّدبن یونس [۲] کوفی، از اصحاب مورد اعتماد حضرت صادق و حضرت کاظم علیهما السلام بود.

اعیان الشیعه ۷: ۸۷/ رجال طوسی ۱۲۲، ۱۹۵/ رجال نجاشی ۱۲۵/ ریحانة الادب ۳: ۱۸۳/ فهرست طوسی ۷۱/ الکنی و الالقاب ۱: ٦۰/ معالم العلماء ۵۱.

## زین‌الدین - (ابن نُجیم)
(م ۹۷۰ هـ/ ۱۵٦۳ م)

زین الدین بن ابراهیم بن محمّد، (ابن نجیم). فقیه حنفی، اصولی. از شرف الدین بلقینی اخذ مراتب علمیه نموده و از عارف بالله سلیمان حصیری اصول طریقت را فراگرفت. از آثارش: الأشباه و النظائر- ط، در اصول فقه، البحر الرائق فی شرح کنز الدقائق - ط، الرسائل الزینیة - ط.

الاعلام ۳: ۱۰٤/ دانشنامهٔ ایران و اسلام ۸۹۱/ ریحانة الادب ۸: ۲٤۹/ الکنی والالقاب ۱: ٤۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن نجیم: ۳۵۷/ معجم المؤلفین ٤: ۱۹۲.

## زین الدین - ازرقی
(اواخر قرن پنجم هجری/ یازدهم میلادی)

ابوالمحاسن، زین الدین بن اسماعیل وراق، هروی، ازرقی، (شرف الزمان). شاعر. متولد و ساکن هرات. وی مدتها شاعر دربار طغانشاه بن الب ارسلان حکمران خراسان بود. مدتی نیز در کرمان در دربار ایرانشاه بن قاورد نخستین پادشاه سلسله سلجوقیان کرمان می زیست و در مدح پادشاه و شاهزادگان قصایدی می سرود. از آثارش: دیوان شعر، شامل ۲٦۰۰ بیت، دو داستان سندباد و الفیه و شلفیه را منظوم ساخته ولی این دو کتاب در حال حاضر موجود نیستند.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ٤۳۲/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۳/ الذریعه ۹: ٦۸/ ریحانة الادب ۱: ۱۰۹/ فرهنگ سخنوران ۳۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ازرقی: ۱۹۷۸.

## زین الدین - شهید ثانی
(۹۱۱ - ۹٦٦ هـ/ ۱۵۰۵ - ۱۵۵۹ م)

زین الدین بن علی بن احمد عاملی، جبعی. از علمای امامیه، فقیه، محدّث، مفسّر، ادیب، حکیم، متکلّم. متولّد در جبع سوریه. جهت کسب علم سفرهای بسیار نمود از جمله به میس، دمشق، مصر، قسطنطنیه، حجاز و شام رفت و از محضر اساتیدی

---

۱. الذریعه = زیدبن محمدبن ابوعلی بن سلیمان بیهقی.

۲. یا زیدبن یونس کوفی.

چون پدرش، شوهر خاله اش علی بن عبدالعالی میسی، سید حسین کرکی صاحب «محجة البیضاء»، محمدبن مکی شمس الدین بن طولون، ملا محمّد استرآبادی و شیخ شهاب الدین محمد رملی و تعدادی دیگر بهره مند شد. شیخ حسین پدر شیخ بهایی و جمعی دیگر از وی روایت کرده و از شاگردان او بوده اند. وی مدتی در بعلبک مفتی عام و مرجع کل بوده و مذاهب خمسه را تدریس می کرده و هر فرقه را موافق مذهب خود فتوای می داده است. در عهد سلطان سلیم خان عثمانی در اثر بدگویی بعضی از پیروان اهل سنت در استانبول و یا بروایتی در راه استانبول به درجه شهادت نایل شد. آثار بسیاری دارد که مدرس تبریزی از هشتاد و دوتای آن نام برده است. از جمله آثارش: الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، معروف به: شرح لمعه، که بارها به چاپ رسیده است. تمهید القواعد الاصولیة و العربیة لتفریع فوائد الاحکام الشرعیة، شرح بدایة الدرایة - ط، الرجال النسب، الاعتقادیة.

الاعلام ۳: ۱۰۵/ اعیان الشیعه ۷: ۱۴۳/ امل الآمل ۱: ۸۵/ الذریعه ۱: ۲۲، ۲: ۲۲۸، ۳: ۵۸، ٤: ۱۷۷، ٦: ۱۵، ۲٤: ٤٤/ روضات الجنّات ۳: ۳۵۲/ ریحانة الادب ۳: ۲۸۰/ الکنی الالقاب ۲: ۳۸۱/ لغتنامهٔ دهخدا، شهید ثانی: ۱۳۲/ معجم المؤلفین ٤: ۱۹۳.

## زین الدین - (ابن علی)

(قرن دوازدهم هجری/[1] هجدهم میلادی)

زین الدین بن علی بن محمدبن حسن بن شهید ثانی جبعی عاملی، (سبط الشهید). عالم، فاضل. متولّد در اصفهان. با شیخ حرّ عاملی معاصر بود. از پدرش شیخ علی سبط الشهید و دیگر بزرگان وقت کسب علم نمود.

اعیان الشیعه ۷: ۱۵۸/ امل الآمل ۱: ۹۲/ ریحانة الادب ۲: ٤۰٤.

۱. اعیان الشیعه: (۱۰۷۸ - ۱۱۰۰ هـ).

## زین الدین - وفایی

(م ۹٤۰ هـ/ ۱۵۳۳ م)

شیخ زین الدین وفایی خوافی، اکبر آبادی. از شعرای فارسی زبان هند و از امرای عهد همایون شاه هندی بود و در علم تاریخ اطلاعات مفیدی داشت. اواخر عمر در هند زندگی می کرد و در ناحیه چنهار درگذشت، و در مدرسه ای که در آگره ساخته بود مدفون گردید. از آثارش: قسمتی ازبابرنامه را از ترکی جغتایی به فارسی ترجمه کرد، تاریخی نیز در وقایع هند نوشته است، دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٤۱۱، ٦۳٤/ الذریعه ۹: ۱۲۷۳/ ریحانة الادب ٦: ۳۳٤/ فرهنگ سخنوران ٦۵۱.

## زین العابدین - آفرین

(م ۱۱۲۵ هـ[1]/ ۱۷۱۳ م)

زین العابدین آفرین. شاعر. متولّد و ساکن اصفهان. از آثارش: دیوان شعر، در حدود/ ۵۰۰۰ بیت ولی در فتنه افغان از میان رفته و اشعار کمی باقی مانده است.

الذریعه ۹: ۱۰/ ریحانة الادب ۱: ۵۰/ فرهنگ سخنوران ۸/ لغتنامهٔ دهخدا، آفرین: ۱۳۹.

## زین العابدین - شیروانی

(۱۱۹۰ - ۱۲۵۳ هـ[2]/ ۱۷۸۰ - ۱۸۳۷ م)

زین العابدین بن اسکندر شیروانی، (تمکین). عارف، شاعر. از مریدان حاج محمّد جعفر قراگوزلوی همدانی بوده است. وی سیاحتهای بسیاری نمود و عاقبت در شیراز اقامت گزید. از آثارش: حدیقة السیاحة، ریاض السیاحة، دیوان تمکین شیروانی.

اعیان الشیعه ۷: ۱٦۵/ الذریعه ۳: ۱۰٦، ٦: ۳۸۵، ۹: ۱۷٦، ۱۸: ۲۲۱/ رجال بامداد ۲: ۵۲/ ریحانة الادب ۳: ۳۳٦/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۸٦/ لغتنامهٔ دهخدا، زین العابدین: ٦٤۸/ معجم المؤلفین ٤: ۱۹٦/ مکارم الآثار ۱: ۱۵.

۱. یا ۱۱۳۵ هـ.
۲. اعیان الشیعه: (۱۱۹٤ - ۱۲٤۸ هـ).

## زین العابدین - خوانساری

(۱۱۹۲ - ۱۲۷۶ هـ/ ۱۷۷۷ - ۱۸۵۹ م)

زین العابدین بن جعفربن حسین موسوی، خوانساری. عالم، فقیه. متولّد در اصفهان، متوفّیٰ در همانجا. وی پدر صاحب روضات الجنات است. از آثارش: رسالة فی قواعد العربیة، رسالة فی الاجماع، رسالة فی تداخل الاسباب، الاحباط و التکفیر.

اعیان الشیعه ۷: ۱۶۵/ الذریعه ۱: ۲۸۰، ۱۳: ۳۰۰، ۱۱: ۱۴۱/ رجال بامداد ۶: ۲۵۳/ ریحانة الادب ۲: ۱۹۰/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۹۰/ معجم المؤلفین ٤: ۱۹۵/ مکارم الآثار ۶: ۲۰۸٤.

## زین العابدین - حائری

(۱۲۲۷ - ۱۳۰۹ هـ/ ۱۸۱۲ - ۱۸۹۲ م)

زین العابدین بن کربلائی مسلم مازندرانی، حائری. فقیه امامی، عالم. متولّد در مازندران، متوفّیٰ در حائر. از شاگردان صاحب جواهر و صاحب ضوابط و سید العلمای مازندرانی و مرجع تقلید جمعی از شیعیان هند و عراق و ایران بود. از آثارش: ذخیرة المعاد. ط، زینة العباد. ط، مناسک الحج.

الاعلام ۳: ۱۰۶/ اعیان الشیعه ۷: ۱۶۷/ الذریعه ۱۵: ۵۶، ۱۰: ۲۰، ۱۲: ۹۳/ ریحانة الادب ۵: ۱۴۵/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۸۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، مازندرانی: ۵۲/ معجم المؤلفین ٤: ۱۹۸/ مکارم الآثار ۳: ۸٤٤.

## زین العرب

(۶۲۸ - ۷۰٤ هـ/ ۱۲۳۰ - ۱۳۰٤ م)

زین العرب دختر تاج الدین عبدالرحمان بن عمر سلمی، دمشقی. از مشاهیر زنان محدّث. کتاب حدیث الاربعین السباعیات عبدالمنعم فزاری را نزد تاج الدین قرطبی خوانده و همان کتاب را چندین بار تدریس کرده است. پس از مرگ شوهرش کمال الدین عماد (در سال ۶۵۸ هـ) دیگر ازدواج نکرده و مجاور مکه بوده و شیخهٔ رباط الحرمین گردیده است. از سخاوی و ابوطالب بن جابر اجازه داشته است.

اعلام النساء ۲: ٤٤/ ریحانة الادب ۲: ٤۰۷.

## زینب - (اُم اَبان)

زینب تیمیه، (ام ابان). شاعره. از آثارش: قصیده‌ای در مرثیه پسرش (که بدست ابن دمیسیه کشته شد) سرود.

اعلام النساء ۱: ۱۹/ ریحانة الادب ۸: ۲۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۵۳.

## زینب - (بنت بغدادیه)

(قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

زینب دختر ابوالبرکات بغدادی. زنی صالح، زاهد و واعظ بود. ملک ظاهر سلطان مصر و یا دخترش خانقاهی به نام رباط بغدادیه به اسم وی ساختند و او در همان مکان برای زنان موعظه می کرد و فقه وادبیات تدریس می نمود.

اعلام النساء ۲: ۵۷/ ریحانة الادب ۸: ۳۶۰.

## زینب - فوّاز

(۱۲۷۶ - ۱۳۳۲ هـ/ ۱۸۶۰ - ۱۹۱٤ م)

زینب دختر علی بن حسین فوّاز، عاملی. از زنان شاعر، ادیب و مورّخ. متولّد در سوریّه، بزرگ شده وساکن در مصر، متوفی در قاهره. قرائت را از استاد محمد شبلی، صرف و بیان و عروض را از استاد حسن حسنی پاشا طویرانی و نحو را از استاد محیی الدین بنهانی اتّخاذ نمود. از آثارش: الدرّ المنثور فی طبقات ربات الخدور. ط، الرسائل الزینبیة. ط، دیوان شعر.

اعلام النساء ۲: ۸۲/ الاعلام ۳: ۱۰۸/ اعیان الشیعه ۷: ۱۳٤/ الذریعه ۸: ۷۵/ ریاحین الشریعه ٤: ۳۰٤/ ریحانة الادب ٤: ۳۶۰/ معجم المؤلفین ۱۳: ۳۸۸، ٤: ۱۹۸.

## زینب - (بنت السعدی)

(قرن هشتم هجری/ چهاردهم میلادی)

زینب دختر محیی الدین ابونافع محمدبن عبدالله سعدی، ازهر. از زنان محدّث و از مشایخ سیوطی بود. از وی حدود ۷۲۲ هـ‍ـق حدیث استماع شده است.

اعلام النساء ۲: ۱۱٤/ ریحانة الادب ۸: ۳۶۳.

# س

## سابور ـ خوزی

(م ۲۵۵ هـ/ ۸۶۹ م)

سابوربن سهل کوسج. از اطبّای عهد عباسیان. اصلاً از اهواز و در بیمارستان جندیشاپور شاغل بود. مورد توجه متوکل عباسی قرار گرفت. از آثارش: کتاب الأقرباذین، الردعلی حنین، القول فی النوم والیقظة.

الاعلام ۳: ۱۱۲ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۳ / فهرست ابن الندیم ۳۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، سابور: ۱۸ معجم المؤلفین ٤: ۲۰۱.

## ساره ـ (بنت الربعی)

(م ۸۶۹ هـ/ ۱٤٦٤ م)

ساره دختر محمّدبن محمودبن ربعی محمد. از مشاهیر محدثان قرن نهم هجری قمری، ازمشایخ سیوطی، ونوه و شاگرد ابن الملقن (عالم اهل سنت م ۸۰۵ هـ) بود.

اعلام النساء ۲: ۱٤۰/ ریحانة الادب ۸: ۳٦۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ساره: ۷۷.

## ساغری هروی

(قرن نهم هجری/ پانزدهم میلادی)

ساغری هروی. شاعر ایرانی. متولّد در ساغر، ساکن هرات. با جامی (م ۸۹۸ هـ) معاصر بود ولی به علت خودخواهی و تنگ چشمی ساغری روابط خوبی با یکدیگر نداشتند. از آثارش: دیوان ساغری.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳٤٤/ الذریعه ۹: ٤۱٦/ ریحانة الادب ۲: ٤۱۲/ فرهنگ سخنوران ۲۵٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ساغری: ۱٤۵.

## سالک یزدی

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

سالک یزدی، (ملا سالک). شاعر. متولّد در شیراز، ساکن اصفهان و هندوستان، متوفّی در شاهجهان آباد هند. در گلکندهٔ دکن در خدمت عبدالله قطب شاه بود. و در اواخر سال سی ام پادشاهی شاهجهان (۱۰٦٦ هـ) توسط همشهری و دوستش شفیعای یزدی (دانشمند خان) به خدمت او معرفی شد و در سلک ملازمان پادشاه درآمد. از آثارش: دیوان اشعار.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۲۰۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۲۵/ الذریعه ۹: ٤۲۰/ ریحانة الادب ۲: ٤۱٤/ فرهنگ سخنوران ۲۵٦/ لغتنامهٔ دهخدا، سالک: ۱۷۸.

## سالم ـ مُنْتَخَب

(م ٦۱۱ هـ/ ۱۲۱۵ م)

ابو المرجی، سالم[۱] بن احمدبن سالم تمیمی، (منتخب). ادیب، نحوی، عروضی. متولّد در بغداد، متوفّی در همانجا. وی استاد یاقوت حموی

---

۱. نام وی منتخب نیز نوشته شده است.

بوده است. از آثارش: صناعة الشعر، القوافی، العروض.

الاعلام ۳: ۱۱۳/ روضات الجنات ٤: ۲۸/ ریحانة الادب ٦: ۹، ٦: ۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا، سالم: ۱۷۹/ معجم المؤلفین ٤: ۲۰۱.

## سالم ـ مازنی
(م ٦۷۲ هـ/ ۱۲۷۳ م)

ابوالحسن، سالم بن بدران بن سالم مازنی، مصری، (معین الدّین). فقیه، فاضل. از ابن ادریس حلّی فقه را فراگرفت و خود استاد نصیرالدین طوسی بود واز قاضی نعمان مصری بسیار روایت کرده است. از آثارش: التحریر فی الفقه، الاعتکافیة، رسالة النیات.

اعیان الشیعه ۷: ۱۷۲/ امل الآمل ۲: ۳۲٤/ الذریعه ۲: ۲۳۰، ۳: ۳۷۷/ روضات الجنات ٤: ٤/ ریحانة الادب ٥: ۳۵۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۷۱/ الکنی والالقاب ۳: ۱۹٦/ لغتنامهٔ دهخدا، سالم: ۱۷۹/ معجم المؤلفین ٤: ۲۰۲.

## سالم ـ هروی
(م ٤۳۳ هـ/ ۱۰٤۲ م)

ابومعمر، سالم بن عبدالله هروی، (غولچه). فقیه شافعی، متکلّم، اصولی. ساکن بغداد. از آثارش: اللمع فی الرد علی أهل الزیغ والبدعة، در مسائل اصول اعتقاد و موارد اختلاف اهل سنت با اهل اعتزال و الحاد.

تذکرة الاولیاء ۱: ۷۸/ ریحانة الادب ۷: ۲۷٤/ لغتنامهٔ دهخدا، سالم: ۱۸۰/ معجم المؤلفین ٤: ۲۰۳.

## سالم ـ حلّی
(قرن هفتم هجری/ سیزدهم میلادی)

سالم بن محفوظ بن عزیزة حلّی، سوداوی، (سدید الدین). عالم امامی، فقیه، متکلّم. وی استاد محقق حلّی (م ٦۷٦ هـ ـ ق) بود. سید علی بن طاوس و علامهٔ حلّی بتوسط پدرش از وی روایت کرده اند. از آثارش: کتاب المنهاج، در علم کلام، المحصل، التبصره.

اعیان الشیعه ۷: ۱۸۰/ امل الآمل ۲: ۱۲٤/ الذریعه ۲۳: ۱۵٤/ روضات الجنات ٤: ٤/ ریحانة الادب ۲: ٤٥٦/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، سالم: ۱۸۰.

## سام میرزا ـ صفوی
(۹۲۳ - ۹۷۵ هـ/ ۱۵۱۷ - ۱۵٦۷ م)

سام میرزابن شاه اسماعیل صفوی، (سامی). ادیب، فاضل، شاعر. ابتدا حکمران گیلان و سپس خراسان بود و پس از مرگ پدر بر شاه طهماسب طغیان کرد و شکست خورد ولی شاه طهماسب بوی امان داد و دوازده سال در دربار او وبعد در اردبیل زندگی کرد و گروهی از ادبا و دانشمندان را گردآورده با آنان زندگی می کرد در ۹٦۵ هـ یکبار دیگر طغیان کرد که باز هم شکست خورده زندانی شد و شش سال زندانی بود. وی ازشاهزادگان با ذوق صفوی بود و در پرورش دانشمندان و هنرمندان مقام رفیعی دارد. از آثارش: تحفه سامی، در احوال بزرگان ادبا و دانشمندان و هنرمندان، دیوان سامی.

اعیان الشیعه ۷: ۱۸۲/ تاریخ ادبیات صفا ٤: ۱۲۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۷۷/ الذریعه ۹: ٤۲۹، ۳: ٤٤۰/ ریحانة الادب ۲: ٤۱٦/ فرهنگ سخنوران ۲۵۸/ لغتنامهٔ دهخدا، سام میرزا: ۱۹۷.

**سامی** ← سام میرزا شاه اسماعیل صفوی
**سامی** ← لطفعلی بیک

## سامی بیک ـ شمس الدین
(۱۲٦٦ - ۱۳۲۰ هـ/ ۱۸۵۰ - ۱۹۰۲ م)

سامی بیک بن خالد بیک بن دورمش بیک، (شمس الدین). از افاضل عثمانی. متولّد در فراشیر، متوفّی در ارنکوی نزدیک استامبول. در یازده سالگی به یانیه رفته و در مدرسه قیمنازیه کسب علم نمود و سه زبان فرانسه، ایتالیایی و یونانی قدیم را فراگرفت. و پس از مدتی دو زبان عربی و فارسی را نیز آموخت. پنجاه و چهار تألیف دارد که چهل و دوتای آن به چاپ رسیده است. از جمله آثارش: قاموس الاعلام، در ٦ جلد در شرح حال رجال.

الذریعه ۱۷: ۱۶/ ریحانة الادب ۳: ۲۴۰/ مکارم الآثار ۵: ۱۸۳۲.

**ساوجی** ← سلمان بن علاءِ الدین محمد

## سایل - نهاوندی
(م ۹۴۰ هـ/ ۱۵۳۳ م)

مولانا سایل نهاوندی، (سایل همدانی). شاعر ایرانی. متولّد در ری، ساکن نهاوند و همدان، متوفی در یزد. غزل را نیکو می سروده است. از آثارش: دیوان سایل همدانی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۱۱/ الذریعه ۹: ۴۲۶/ ریحانة الادب ۲: ۴۱۰/ فرهنگ سخنوران ۲۵۹/ لغتنامهٔ دهخدا، سایل: ۶.

## سبحان بخش

سبحان بخش مولوی. عالم و مورّخ. متولّد و ساکن در هندوستان. از آثارش: تاریخ الحکما، تذکرة المفسرین - ط، در ۱۸۴۸ م در دهلی به چاپ رسید.

ریحانة الادب ۲: ۴۲۱.

**سبزواری** ← هادی بن مهدی، ص ۶۶۰

## سپاهی اندجانی
(م ۹۷۹ هـ/ ۱۵۷۱ م)

سپاهی اندجانی، (خدا دوست). نوهٔ خواجه کلان بیک از بزرگان اندجان و شاعر بود. از آثارش: دیوان سپاهی اندجانی، رباعیاتی نیز از او مانده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۴۷/ الذریعه ۹: ۴۲۸/ ریحانة الادب ۲: ۴۳۷/ فرهنگ سخنوران ۲۶۰.

## ست الاهل
(۶۱۳ - ۷۰۳ هـ/ ۱۲۱۶ - ۱۳۰۳ م)

ام احمد، ست الاهل دختر علوان بن سعدیا سعید بن علوان بعلبکی. محدث، عالم. از بهاء الدین عبدالرحمان مقدسی که از مشاهیر محدثین است روایت کرده است.

اعلام النساء ۲: ۱۵۲/ ریحانة الادب ۲: ۴۳۸.

## سحابی استر آبادی
(م ۱۰۱۰ هـ/ ۱۶۰۱ م)

کمال الدین سحابی استر آبادی. شاعر و عارف. متولد در شوشتر، ساکن و متوفیٰ در نجف. وی جهت کسب علم به نجف رفت و مدت چهل سال در آن دیار انزوا اختیار کرد و به تهذیب اخلاق پرداخت از آثارش: دیوان غزلها، شامل ۲۸۰۰ بیت، مجموعهٔ رباعیات، رسالهٔ عروة الوثقی، مرکب از نظم و نثر که در آنها به آیه های قرآن استشهاد شده است.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۸۵۸/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۱۲/ الذریعه ۹: ۴۳۳/ ریحانة الادب ۲: ۴۴۵/ فرهنگ سخنوران ۲۶۲/ لغتنامهٔ دهخدا، سحابی: ۴۳۵.

## سدید - اعور
(قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

سدید الدین اعور کرماج [1]. شاعر ایرانی. از طایفه اکراد کرماج. با اثیرالدین اخسیکتی (م ۵۶۲ هـ) معاصر بوده و با یکدیگر مشاعره داشته اند. از آثارش: دیوان سدید اعور، در ۵۰ ورق.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۸۱/ الذریعه ۹: ۴۳۵/ ریحانة الادب ۲: ۴۵۵/ فرهنگ سخنوران ۲۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، سدید: ۳۷۷.

## سراج - (ابن السراج)
(قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

ابوالحسین، سراج بن عبدالملک بن سراج اندلسی. ادیب، لغوی، در علم صرف نیز مهارت بسیار داشت. استاد ابن الأبرش (م ۵۳۲ هـ.ق) و ابن باذش (م ۵۲۸ یا ۵۴۰ هـ.ق) بوده است.

روضات الجنات ۲: ۲۳۸/ ریحانة الادب ۷: ۵۶۰/ لغتنامهٔ دهخدا، سراج: ۳۹۹.

---

۱. الذریعه = سدیدالدین محمد.

## سراج الدین ـ سراج
(م ۱۱۷۷ هـ/ ۱۷۶۳ م)

سراج الدین سراج. شاعر. متولّد در اورنگ آباد هندوستان. در ابتدای جوانی به تصوف گرائید و مرید خاندان چشت شد. از آثارش: دیوان سراج اورنگ آبادی، اشعار وی به زبان اردو و فارسی است.

الذریعه ۹: ۴۳۶/ ریحانة الادب ۳: ۶/ صحف ابراهیم ۷۹/ فرهنگ سخنوران ۲۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، سراج: ۴۰۰.

## سراج الدین ـ قُمری
(اواخر قرن ششم هجری[1]/ دوازدهم میلادی)

مولانا سِراج الدّین قمری. شاعر توانای ایرانی. متولد در آمل[2]. بنا بر گفته لطفعلی بیگ آذر در کتاب آتشکده، وی از تلامذهٔ امام فخررازی و از اقران کمال اسماعیل و رفیع لُنبانی و عمادی شهریاری بود. با سیف الدین باخَزری شاعر و صوفی (م ۶۲۹ هـ) نیز معاصر بود. وی شاعری ذو اللسانین و در دو زبان عربی و فارسی تبحّر داشت. در هجو گویی و بذله پردازی نیز توانا بود. دربارهٔ رجال متعدد از امراء و وزراء و کتّاب مدایحی بسیار سروده است. در مجموع سخن او استادانه و بر شیوهٔ شعرای بزرگ خراسان در قرن ششم خاصّه انوری است. از آثارش: دیوان اشعار، بیش از سیزده هزار بیت شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۶۸۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۵/ الذریعه ۹: ۴۳۷/ ریحانة الادب ۳: ۹/ فرهنگ سخنوران ۴۷۴/ لغتنامهٔ دهخدا، سراج: ۴۰۰/ نزهة المجالس ۲۲ و ۷۳ و ۱۳۹.

---

۱. در بعضی از کتب مثلاً ریحانة الادب وی را از شعرای قرن هشتم و معاصر عبیدزاکانی (م ۷۷۰ هـ) دانسته اند حال آنکه با توجه به مداحی ها و اشعار وی، متولّد در قرن هشتم می باشد.

۲. دکتر صفا در تاریخ ادبیات ایران بنقل از آتشکده آذر می نویسد: «... بعضی او را خوارزمی و بعضی جرجانی و بعضی آملی دانسته اند امّا آنچه بصدق اقربست اینست که مولد او خطّه آمل بود».

**سروش** ← محمد علی بن قنبرعلی اصفهانی

## سَریّ الرّفّاء
(م ۳۶۶ هـ[1]/ ۹۷۶ م)

ابوالحسن، سری بن احمد بن سری کندی. شاعر، ادیب. متولّد در موصل، متوفّیٰ در بغداد. در حلب نزد سیف الدوله بن حمدان بوده و پس از مرگ او به بغداد رفت و در آنجا وزیر مهلبی و دیگر اکابر را مدح گفته است. دیوان ابوالفتح کشاجم (ملک الشعرای عهد) را استنساخ کرده است. از آثارش: دیوان شعر، المشموم و المشروب، المحب و المحبوب ـ خ.

الاعلام ۳: ۱۲۸/ اعیان الشیعه ۷: ۱۹۴/ تاریخ التراث ۲/ ب ۴: ۲۳۲/ الذریعه ۹: ۳۷۵/ روضات الجنات ۴: ۲۹/ ریحانة الادب ۳: ۲۱/ فهرست ابن الندیم ۱۹۵/ لغتنامهٔ دهخدا، سری: ۵۰۱/ معجم المؤلفین ۴: ۲۰۸.

## سری ـ سقطی
(م ۲۵۳ هـ/ ۸۶۷ م)

ابوالحسن، سری بن مُغلِّس سقطی. از مشاهیر صوفیه. متولّد و متوفّیٰ در بغداد. نسبت اکثر مشایخ بغداد به او منتهی می شود. دایی جنید بغدادی و همچنین استاد او بود. وی اوّلین کسی است که در بغداد بزبان توحید و حقایق احوال سخن گفت و امام بغدادیان بود. استادانش بشرحافی و معروف کرخی بوده اند.

الاعلام ۳: ۱۲۹/ تذکرة الاولیاء ۱: ۲۱، ۲۷۰، ۲: ۳۴۷/ حلیة الاولیاء ۱۰: ۱۱۶/ رساله قشیریه ۳۰/ روضات الجنات ۴: ۲۸/ ریحانة الادب ۳: ۲۳/ شدالازار ۱۸/ طبقات الصوفیه ۹۶/ طبقات الکبریٰ ۱: ۶۳/ فهرست ابن الندیم ۲۳۵/ کشف المحجوب ۱۳۷/ الکنی والالقاب ۲: ۱۵۸/ لغتنامهٔ دهخدا، سری: ۵۰۳/ مرآت الادوار ۱۳۰/ نفحات الانس ۵۳.

## سعد ـ نیلی
(م ۵۹۲ هـ[2]/ ۱۱۹۶ م)

---

۱. معجم المؤلفین: ۳۱۲ هـ.

۲. یا ۵۶۲ هـ.

ابوسعید، سعدبن احمد بن مکی نیلی. ادیب، شاعر. بیشتر اشعارش در مدح خاندان حضرت رسالت (ص) بوده است. در حدود صد سالگی در بغداد وفات یافت. از آثارش: شرح الکافیه.

الاعلام ۳: ۱۳۲/ الذریعه ۱۴: ۳۰/ ریحانة الادب ۶: ۲۸۳/ الکنی و الالقاب ۳: ۲۷۶/ لغتنامهٔ دهخدا، سعد: ۵۲۰.

## سعد ـ جذامی

(م ۶۴۵ هـ/ ۱۲۴۷ م)

ابوعثمان، سعد بن احمد بن احمد جذامی، اندلسی، مالکی. نحوی. نزد سیوطی کسب علم کرد و خود استاد ابن ایاز بود. از آثارش: شرح المقدمة الجزولیة، در نحو، دیوان شعر.

روضات الجنّات ۴: ۳۰/ ریحانة الادب ۱: ۳۹۸/ معجم المؤلفین ۴: ۲۱۰.

## سعد ـ (ابن لیون تُجیبی)

(حدود ۶۸۱ـ۷۵۰ هـ/ ۱۲۸۲ـ۱۳۴۹ م)

ابو عثمان، سعدبن احمد بن لیون تجیبی، عالم. ادیب، شاعر، نحوی. متولّد در اندلس، متوفّی در بغداد. در کشاورزی و هندسه مطالعاتی داشته و کتب دیگران را تلخیص می نمود. بیش از صد اثر مکتوب دارد. از جمله آثارش: الهندسة، الفلاحة، کمال الحافظ، أنداءِ الدیم، نصائح الأحباب و صحائح الآداب

الاعلام ۳: ۱۳۲/ ریحانة الادب ۷: ۱۹۹/معجم المؤمنین ۴: ۲۱۰.

## سعد ـ ناجم

(م ۳۱۴ هـ/ ۹۲۶ م)

ابوعثمان، سعد بن حسن بن شداد سمعی، (ناجم). ادیب، شاعر. نسب وی به سمع بن مالک می رسد. با ابن رومی مصاحب بود.

الاعلام ۳: ۱۳۳/ تاریخ التراث ۲/ ب ۴: ۱۷۷/ ریحانة الادب ۶: ۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا، سعد: ۵۱۷.

## سعد ـ قُمّی

(م ۳۰۰ هـ/ ۹۱۳ م)

ابوالقاسم، سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری، قمی، (شیخ الطایفه). فقیه امامی، محدّث. متولّد در قم. جهت استماع حدیث مسافرتهای بسیاری نمود. از اشعری محمد بن احمد و احمد بن محمد برقی روایت نموده است و ابن ولید از او روایت می کند. وی فیض حضور امام حسن عسکری (ع) را داشته است. از آثارش: مقالات الامامیة، مناقب رواة الحدیث، المنتخبات، احتجاج الشیعه، الاستطاعة.

الاعلام ۳: ۱۳۵/ اعیان الشیعه ۷: ۲۲۵/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۲۸۸/ الذریعه ۱: ۲۸۳، ۲: ۲۶، ۳: ۱۲۴/ رجال طوسی ۴۷۵/ رجال کشی ۱۲۹/ رجال نجاشی ۱۲۶/ ریحانة الادب ۱: ۱۳۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۳۴/ فهرست طوسی ۷۵/ لغتنامهٔ دهخدا، اشعری: ۲۶۵۹/ معالم العلماء ۵۴/ معجم المؤلفین ۴: ۲۱۱.

## سعد ـ دَلّال الکُتُب

(م ۵۶۸ هـ/ ۱۱۷۲ م)

ابوالمعالی، سعد بن علی بن قاسم انصاری، خزرجی، (وراق). ادیب، شاعر. متولّد و متوفّیٰ در بغداد. عمادالدین اصفهانی ترجمه حال وی را در کتاب «خریدة القصر» نوشته است.

از آثارش: لمح الملح ـ خ، زینة الدهر، ذیل نویسی کتاب دمیة القصر باخرزی، دیوان شعر.

الاعلام ۳: ۱۳۶/ ریحانة الادب ۲: ۲۲۵/ لغتنامهٔ دهخدا، سعد: ۵۱۷/ معجم المؤلفین ۴: ۲۱۲.

## سعد ـ حَیْص بَیْص

(م ۵۷۴ هـ/ ۱۱۷۹ م)

سعدبن محمّدبن سعد تمیمی، (ابی الفوارس، ابن صیفی). فقیه شافعی [1]، ادیب، شاعر. متولّد و متوفّیٰ در بغداد. نزد محمّد بن عبدالکریم وزان کسب علم کرد و شاگرد او ابوسعید سمعانی بود. وی فقط به عربی فصیح صحبت می کرد. از آثارش: دیوان شعر، دیوان رسائل.

الاعلام ۳: ۱۳۸/ اعیان الشیعه ۷: ۲۲۷/ الذریعه ۹: ۲۷۶/ روضات الجنّات ۴: ۳۲/ ریحانة الادب ۲: ۹۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۲۲/ لغتنامهٔ دهخدا،

---

۱. در بعضی از کتب به شیعه بودن وی اشاره شده است.

سعدالدین: ۵۱۹/ معجم المؤلفین ۴: ۲۱۲.

## سعد - (ابن کَمّونه)
(م ۶۸۳ هـ/[1] ۱۲۸۴ م)

سعدبن منصوربن سعد بغدادی، (عزالدولة). فیلسوف، چشم پزشک، یهودی. در زمان فرمانروایی مغولان بت پرست در قرن هفتم در بغداد می زیست. عقاید مذهبی وی مورد بحث بسیار بوده است. از آثارش: تنقیح الابحاث للملل الثلاث، در این اثر تمایل شدید وی به خداپرستی منهای اقرار به نبوت او پیداست. در این کتاب مؤلف، دین و نبوت را با اتکا به گفته های ابن سینا و غزالی و موسی بن میمون و فخرالدین رازی به صورت کلی مورد بحث قرار داده وبه هریک از ادیان توحیدی فصل ویژه ای اختصاص داده است. قسمت عمده آن به اسلام اختصاص دارد و نتایجی که وی از بحث خود گرفته خوش آیند مسلمانان نمی توانست باشد. زین الدین بن محمد ملطی (م ۷۸۸ هـ) و ابن ساعاتی نیز ردّی بر این کتاب نوشته اند، شرح الصحائف للسهروردی، لباب المنطق و خلاصة الحکمه.

الاعلام ۳: ۱۳۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۸/ الذریعه ۴: ۴۲۵، ۱۱: ۱۱، ۱۶: ۳۰۵، ۲۲: ۱۹۶، ۲۲: ۱۴۱/ ریحانة الادب ۸: ۱۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن کمونه: ۳۴۳/ معجم المؤلفین ۴: ۲۱۴/ یادداشتهای قزوینی ۱۶۶۴.

## سعدان بن مبارک
(م ۲۲۰ هـ/ ۸۳۵ م)

ابوعثمان، سعدان بن مبارک. ادیب، از راویان کوفه. متولّد در بغداد. تألیفات ابوعبیده لغوی (م ۲۰۷ هـ) را از خودش روایت کرده است. از آثارش: خلق الانسان، کتاب الوحوش، النقائض.

الاعلام ۳: ۱۴۰/تاریخ التراث ۸: ۲۱۹/ روضات الجنات ۴: ۳۱/ ریحانة الادب ۸: ۱۸۹/ فهرست ابن الندیم ۷۷.

**سعدالدین حموئی ← محمدبن مؤید بن حسن**

## سعدالدین - دهلوی
(م ۸۹۱ هـ/ ۱۴۸۶ م)

ابوالفضائل، سعدالدین دهلوی. از علمای هندوستان، فقیه، اصولی. از آثارش: شرح منار الانوار للنسفی، در فقه که (افاضة الانوار) نامیده می شود، شرح کنز الدقائق ابوالبرکات، در فقه حنفی.

ریحانة الادب ۳: ۲۷/ معجم المؤلفین ۴: ۲۱۵.

## سعدالدین - رهایی
(م ۹۸۰ هـ/ ۱۵۷۲ م)

مولانا سعدالدین رهایی، خوافی. شاعر ایرانی. متولّد در قصبهٔ خواف خراسان. از بازماندگان شیخ زین الدین خوافی عارف مشهور بود. به هندوستان رفت و در سلک شاعران دربار اکبرشاه در اگره می زیست. از آثارش: دیوان رهایی خوافی، و خمسه نظامی را نیز تقلید کرده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۱۹/ الذریعه ۹: ۳۹۴/ ریحانة الادب ۲: ۳۴۵/ فرهنگ سخنوران ۲۳۹/ لغتنامهٔ دهخدا، رهایی: ۲۲۴.

## سعد الدین - نزاری
(۶۵۰ - ۷۲۰ هـ/ ۱۲۵۲ - ۱۳۲۰ م)

حکیم سعد الدین بن شمس الدین بن محمد نزاری، بیرجندی، قهستانی. شاعر. متعلّق به فرقه اسماعیلیه. ساکن قهستان. مدتی به خدمات دیوانی پرداخت. در تبریز شمس الدین صاحب دیوان جوینی را مداحی کرد و دوسال در رکاب او به سفر رفت پس به قهستان بازگشت و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: دیوان شعر، دو مثنوی به نامهای مناظره شب و روز، مکاتبات منظوم.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۷۳۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۷۰/ الذریعه ۹: ۱۱۸۲، ۱۹: ۱۹۱، ۱۹: ۲۰۸/ ریحانة الادب ۶: ۱۶۶/ فرهنگ سخنوران ۵۹۹/ لغتنامهٔ دهخدا، نزاری: ۴۴۴.

---
۱. الاعلام ۶۷۶ هـ ق.

**سعدالدین - کاشغری**
(م ۸۶۰ هـ/ ۱۴۵۵ م)

سعدالدین کاشغری. از مشاهیر مشایخ نقشبندی. ساکن و متوفیٰ در هرات. وی در خدمت خواجه نظام الدین خاموش بود و اصول طریقت را از وی اخذ نمود. جامی در هرات به خدمت وی در آمد و پیرو او شد. با گروهی از دانشمندان به حج رفته است. اصحاب وی ملفوظات او را به نام تقریرات گرد آورده‌اند.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۳۵۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۸۴/ الذریعه ۹: ۴۴۷/ ریحانة الادب ۳: ۲۷/ لغتنامهٔ دهخدا، سعدالدین: ۵۱۹/ نفحات الانس ۴۰۳.

**سعدونه - (ام سعید)**

سعدونه یا سعدویه دختر عصام حمیری. از زنان ادیب اندلس.

ریحانة الادب ۸: ۳۰۶/ لغتنامه دهخدا، ام: ۱۸۷.

**سعدی** ← مشرف الدین بن مصلح الدین سعدی شیرازی

**سعدی بلخاری**
(م ۱۱۰۸ هـ/ ۱۶۹۶ م)

سعدی بلخاری، لاهوری، مجددی. از اکابر عرفا. شیخ محمد عمر پیشاوری که از مریدان او بود کتاب «جواهرالاسرار» در شرح حال تمامی ادوارزندگی او تألیف داده است.

ریحانة الادب ۳: ۳۱.

**ابوالسعود - (ابن شبلی)**
(م ۵۷۹ هـ/ ۱۱۸۳ م)

ابوالسعودبن شبل. عارف و از اصحاب محیی الدین عبدالقادربن ابی صالح موسی بود.

ریحانة الادب ۷: ۱۲۶/ نفحات الانس ۵۲۵.

**سعید - (ابن مَیْدانی)**
(م ۵۳۹ هـ/ ۱۱۴۴ م)

ابوسعد، سعیدبن احمد بن محمّد میدانی. ادیب، نحوی. متولّد در نیشابور. پدرش احمد میدانی ادیب و لغوی بزرگ قرن پنجم بود. از آثارش: الاسمی فی الاسماءِ، حاجی خلیفه می گوید سعید این کتاب را از روی کتاب «السامی فی الاسامی» پدرش تألیف داده است، غریب اللغة، نحو الفقهاءِ.

الاعلام ۳: ۱۴۳/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۱۸/ ریحانة الادب ۶: ۵۳/ لغتنامه دهخدا، سعید: ۵۲۴/ معجم المؤمنین ۴: ۲۱۹.

**سعید - حیری**
(م ۲۹۸ هـ/ ۹۱۰)

ابوعثمان، سعیدبن اسماعیل بن سعید حیری، نیشابوری. عالم، عارف. متولّد در ری، ساکن نیشابور. در ناحیه حیره از توابع نیشابور زندگی می کرد و به همین سبب به حیری معروف شد و در آنجا مرجع استفاده علمی اهالی بود. شاگرد شاه شجاع بوده و با ابوحفص حداد و یحیی معاذ رازی صحبت داشته است.

حلیة الاولیاء ۱۰: ۲۴۴/ رساله قیشریه ۵۳/ ریحانة الادب ۷: ۱۹۸/ طبقات الصوفیه ۲۴۰/ طبقات الکبری ۱: ۷۴/ کشف المحجوب ۱۶۶/ الکنی و الالقاب ۱: ۱۲۳/ لغتنامه دهخدا، ابوعثمان: ۶۲۵/ نفحات الانس ۸۶.

**سعید - (أبوزید انصاری)**
(۱۱۹ - ۲۱۵ هـ/ ۷۳۷ - ۸۳۰ م)

سعید بن أوس بن ثابت انصاری. ادیب، نحوی، لغوی. متولد و متوفیٰ در بصره. وی از قبیلهٔ خَزرَج بود. نزد ابوعمروبن علاءِ کسب علم کرد و شاگردانش ابو حاتم سجستانی و ابوالحسن اخفش بوده‌اند. با اصمعی معاصر بود. از آثارش: النوادر فی اللغة، که مجموعه‌ای از اشعار و عبارات کمیاب است، المطر - ط، اللبأ واللبن - ط.

الاعلام ۳: ۱۴۴/ تاریخ التراث ۸: ۱۲۸/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۴۴/ الذریعه ۱۷: ۲۸۰، ۲۴: ۳۳۲/ روضات الجنات ۴: ۴۸/ ریحانة الادب ۷: ۱۲۱/ فهرست ابن الندیم

۶۰/ الکنی و الالقاب ۱: ۸۱/ لغتنامه دهخدا، ابوزید: ۴۹۹/ معجم المؤلفین ۴: ۲۲۰.

**ابوسعید ـ برغش**
**(اواخر قرن هفتم هجری/ سیزدهم میلادی)**

ابوسعید برغش شیرازی. عارف، محقق، شاعر. از اصحاب شیخ شهاب الدین سهروردی (م ۶۳۰ هـ. ق) و از سلسلهٔ برغشیهٔ صوفیه[1] بود. ازآثارش: دیوان ابوسعید برغش شیرازی.

الذریعه ۹: ۴۱/ ریحانة الادب ۷: ۱۲۸/ فرهنگ سخنوران ۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوسعید: ۵۰۹.

**سعید ـ (ابن بِطریق)**
**(۲۶۳ ـ ۳۲۸ هـ/ ۸۷۷ ـ ۹۴۰ م)**

سعید بن بطریق. طبیب، مورّخ، مسیحی. متولّد در فسطاط مصر، ساکن اسکندریه. از آثارش: نظم الجوهر ـ ط، در تاریخ، الجدل بین المخالف و النصرانی، علم و عمل.

الاعلام ۳: ۱۴۴/ تاریخ التراث ۱/ ب ۲: ۱۷۰/ ریحانة الادب ۷: ۴۱۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بطریق: ۲۹۵/ معجم المؤلفین ۴: ۲۲۱.

**سعید ـ سائق الحاج[2]**
**(م ۱۵۲ هـ/ ۷۶۹ م)**

ابوحنیفه، سعید بن بیان همدانی، (ابوحنیفه سائق الحاج). از محدثین امامیه و روات حضرت صادق (ع). ساکن کوفه و مکّه.

اعیان الشیعه ۷: ۲۳۳/ رجال طوسی ۲۰۴/ رجال نجاشی ۱۲۹/ ریحانة الادب ۷: ۷۳/ الکنی و الالقاب ۱: ۵۷/ لغتنامهٔ دهخدا، سابق: ۱۴/ معالم العلماءِ ۱۴۰.

**سعید ـ سعدون مجنون**
**(زنده در ۲۵۰ هـ/ ۸۶۴ م)**

ابوعطاءِ، سعید سعدون، مجنون. عارف، شاعر. متولّد در بصره. مردم او را دیوانه می انگاشتند لیکن او همانند بهلول مردی حکیم بوده است. هارون و متوکّل عباسی را نصیحت می کرد و با ذوالنون مصری معاصر و معاشر بود.

ریحانة الادب ۳: ۲۸/ طبقات الصوفیه ۲۷۷/ طبقات الکبری ۱: ۵۸/ نفحات الانس ۱۰۲.

**سعید ـ فارقی**
**(م ۳۹۱ هـ/ ۱۰۰۱ م)**

ابوالقاسم، سعیدبن سعید فارقی. ادیب، نحوی. از شاگردان ربعی و ابن خالویه بود و در بستان الخندق قاهره کشته شد. از آثارش: تقسیمات العوامل و عللها، در نحو، تفسیرالمسائل المشکلة فی أول المقتضب للمبرد.

الاعلام ۳: ۱۴۷/ روضات الجنات ۳: ۱۵۴/ ریحانة الادب ۴: ۲۷۴/ لغتنامهٔ دهخدا، سعید: ۵۲۴/ معجم المؤلفین ۴: ۲۲۴.

**سعید ـ (ابن عَبْدرَبِّه)**
**(م ۳۴۰ هـ/ ۹۵۱ م)**

ابوعثمان، سعیدبن عبدالرحمان بن محمد بن عبدربّه. طبیب، شاعر. متولّد و ساکن اندلس. در نجوم و علم هیئت نیز تبحّر داشته است. از آثارش: أرجوزة، در طب، الأقراباذین.

الاعلام ۳: ۱۵۰/ تاریخ التراث ۲/ ب ۵: ۵۳/ ریحانة الادب ۸: ۱۰۲/ معجم المؤلفین ۴: ۲۲۴.

**سعید ـ شَرتُونی**
**(۱۲۶۵ ـ ۱۳۳۰ هـ/ ۱۸۴۹ ـ ۱۹۱۲ م)**

سعید بن عبدالله بن میخائیل خوری، شرتونی، لبنانی. لغوی، ادیب، خطیب. متولّد در شرتون لبنان، متوفّی در طیونه بیروت. قسمت عمدهٔ زندگی خود را به تعلیم و تدریس گذراند. از آثارش: أقرب الموارد، و ذیله ـ ط، در سه جلد بصورت فرهنگ لغات، الشهاب الثاقب ـ ط، السهم الصائب ـ ط، مطالع الأضواءِ ـ ط.

الاعلام ۳: ۱۵۱/ ریحانة الادب ۳: ۱۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا، شرتونی: ۳۰۶/ معجم المؤلفین ۴: ۲۶۶.

**سعید ـ رشاشی**
**(م ۲۷۲ هـ/ ۸۸۵ م)**

---

۱. ایشان جمعی از مشایخ شیراز و اتباع نجیب الدین علی برغش (م ۶۷۸ هـ ق) بوده اند.

۲. یا سابق الحاج یا امیرالحاج.

ابوعثمان، سعیدبن فرج رشاشی. ادیب، لغوی، شاعر. متوفیٰ در مصر. چهار هزار ارجوزهٔ عربی را در حفظ داشت.

تاریخ التراث ۲ / ب ۵: ۴۲ / ریحانة الادب ۲: ۳۰۶/ لغتنامهٔ دهخدا، سعید: ۵۲۴.

## سعید - (ابن دهّان)

(۴۹۴ - ۵۶۹ هـ/ ۱۱۰۰ - ۱۱۷۴ م)

ابومحمّد، سعیدبن مبارک بن علی انصاری، (ناصرالدین، ابن دهّان، ناصح). ادیب، لغوی. متولّد و بزرگ شده در بغداد، متوفیٰ در موصل. با وزیر جمال الدین اصفهانی در موصل مرتبط بوده و مورد تفقد وی قرار گرفته است. از آثارش: تفسیر القرآن، ٤ جلد، الدروس، در نحو، دیوان شعر، زهر الریاض، ۷ جلد.

الاعلام ۳: ۱۵۳/ روضات الجنات ٤: ٥٤/ ریحانة الادب ۷: ۵۲۱/ الکنی و الالقاب ۱: ۲۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا، سعید: ۵۲٤/ معجم المؤلفین ٤: ۲۲۹.

## سعید - (ابن حدّاد)

(۲۱۹ - ۳۰۲ هـ/ ۸۳۴ - ۹۱۵ م)

ابوعثمان، سعید بن محمد بن صبیح غسّانی، قیروانی، قیراطی. از علمای عربیه، نحوی، متکلّم. متولّد در قیروان، قبیله غسانی. وی با بعضی از علمای دولت فاطمیه جدل داشت. از آثارش: توضیح المشکل فی القرآن، الأمالی، المقالات، الاستیعاب.

الاعلام ۳: ۱۵٤/ تاریخ التراث ۱ / ب ٤: ۳۲ و ۸: ۴۸۰/ روضات الجنات ٤: ۵۳/ ریحانة الادب ۷: ۴۷۳/ ٤: ۲۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا، سعید: ۵۲٤/ معجم المؤلفین ٤: ۲۳۰، ٤: ۲۱۳.

## سعید - سرقسطی

(۳۶۹ - ٤٤٤ هـ/ ۹۷۷ - ۱۰۵۲ م)

ابوعثمان، سعیدبن محمد بن فتحون سرقسطی، (ابن البغونش). فیلسوف، طبیب. در قرطبه طب و منطق و فلسفه و ریاضیات را نزد مسلمه مجریطی و ابن عبدون و ابن جلجل کسب نمود پس به زادگاهش طلیطله مراجعت کرد و به ظافر اسماعیل حکمران این شهر تقرب یافت و به صدارت او منصوب شد. از آثارش: الرسائل فی الفلسفه، کلیّات طب.

ریحانة الادب ۷: ٤١٧/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بغونش: ۲۹۵/ معجم المؤلفین ٤: ۲۳۰.

## سعید - أخْفَش

(م ۲۱۵ هـ/ ۸۳۰ م)

ابوالحسن، سعیدبن مسعده مجاشعی، بلخی، بصری، (اخفش اوسط). ادیب، لغوی، نحوی. متولّد در بلخ، ساکن بصره. علوم عربی را از سیبویه کسب نمود و از حمادبن زبرقان روایت می کند از آثارش: تفسیر معانی القرآن - خ، شرح ابیات المعانی - خ، کتاب الملوک.

الاعلام ۳: ۱۵٤/ اعیان الشیعه ۷: ۲٤۸/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۱۳۵/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۳۳۲/ روضات الجنات ٤: ۵۱/ ریحانة الادب ۳: ۹۰/ شدالازار / فهرست ابن الندیم ۵۸/ الکنی و الالقاب ۲: ۱۶/ لغتنامهٔ دهخدا، اخفش: ۱۵۲۰/ معجم المؤلفین ٤: ۲۳۱.

## سعید - (ابن قتیبه)

(م ۲۱۷ هـ/ ۸۳۲ م)

ابو محمد، سعیدبن مسلم بن قتیبه. محدّث. اصلاً از بصره، ساکن خراسان و از قبیلهٔ باهلی بود.

ریحانة الادب ۸: ۱۵۱/ الکنی و الالقاب ۱: ۳۸٤.

## سعید - مخزومی

([1]۱۳ - ۹٤ هـ/ ۶۳٤ - ۷۱۳ م)

ابو محمّد، سعیدبن مسیب بن حَزن مخزومی، قرشی. سیدتابعین، ویکی از فقهای سبعه، محدّث، زاهد. ساکن و متوفیٰ در مدینه. از سعدبن ابی وقاص و پدرزنش ابوهریره و دیگر اصحاب روایت کرده و تسنن و تشیع او بین علمای رجال محل اختلاف بوده است. حافظ احکام عمربن خطاب بوده بطوریکه او را راوی وی دانسته اند.

الاعلام ۳: ۱۵۵/ اعیان الشیعه ۷: ۲٤۹/ تاریخ التراث ۱ / ب ۲: ۶۷/ حلیة الاولیاء ۲: ۱۶۱/ رجال طوسی

---

۱. رجال طوسی: تولد ۱۵ هـ ق.

۹۰/ رجال کشی ۱۱۵/ روضات الجنات ۴: ۴۳/ ریحانة الادب ۴: ۳۴۸/ رسالهٔ قشیریه ۴۷۷/ شدالازار ۱۰/ طبقات الکبری ۱: ۲۶/ کشف المحجوب ۱۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، سعید: ۵۲۴.

## سعید ـ باخرزی
(۵۸۵ - ۶۵۸ هـ/ ۱۱۸۹ - ۱۲۵۹ م)

شیخ العالم ابوالمعالی، سعیدبن مظفر باخرزی، (سیف الدین). از مشایخ صوفیه، شاعر. متولّد در باخرز، متوفی در بخارا. وی از مریدان و اصحاب شیخ نجم الدین احمدبن عمر خیوقی (نجم الدین کبری) بود و نجم الدین پس از اعطاءِ خرقه او را به بخارا فرستاد و تا آخر عمر همانجا به نشر طریقه کبرویه اشتغال داشت. از آثارش: دیوان سیف باخرزی، رساله‌ای در عشق.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۸۵۶/ تاریخ نظم و نشر در ایران ۱۷۴/ جشن نامه ۴۹/ الذریعه ۹: ۴۸۵/ ریحانة الادب ۳: ۱۴۶/ فرهنگ سخنوران ۲۸۳/ لغتنامهٔ دهخدا، باخرزی: ۱۹۱/ نفحات الانس ۴۳۰.

## سعید ـ اشناندانی
(م ۲۸۸ هـ/ ۹۰۱ م)

ابوعثمان، سعیدبن هارون اشناندانی. نحوی، لغوی. ابوبکربن درید از او روایت کرده است. از آثارش: کتاب الابیات، معانی الشعر.

ریحانة الادب ۱: ۱۳۶/ فهرست ابن الندیم ۶۶/ لغتنامهٔ دهخدا، سعید: ۵۲۴/ معجم المؤلفین ۴: ۲۳۳.

## سعید ـ خالدی
(م ۳۷۱ هـ/ ۹۸۱ م)

ابوعثمان، سعیدبن هاشم بن وَعْله خالدی، از طایفه بنی عبدالقیس. ادیب، شاعر. او و برادرش محمّدبن هاشم به خالدیّین معروف بودند و حراست کتابخانه ها را سیف الدوله به عهدهٔ آنها گذاشت و ابوعثمان نیز از فرصت استفاده کرده به جمع آوری و تألیف پرداخت. او و برادرش متهم به سرقت اشعار شعرای دیگر هستند. از آثارش: دیوان شعر، با برادرش نیز چند تألیف دارند از جمله: اختیار شعر ابن الرومی، التحف و الهدایا، اخبار أبی تمام و محاسن شعرهُ.

الاعلام ۳: ۱۵۶/ اعیان الشیعه ۷: ۲۵۶/ تاریخ التراث ۲/ ب ۴: ۲۳۴/ ریحانة الادب ۷: ۲۰۰/ فهرست ابن الندیم ۱۹۵/ معجم المؤلفین ۴: ۲۳۳.

## سعید ـ (ابن هِبَة الله)
(۴۳۶ - ۴۹۵ هـ/ ۱۰۴۴ - ۱۱۰۱ م)

ابوالحسن، سعیدبن هبةالله بن حسین. طبیب، فاضل در علوم حکمت. متولّد در بغداد. طبیب مخصوص مقتدی بأمرالله و پسرش مستظهر بالله بود و معالجات بیمارستان عضدی بغداد به او محول گردید. از آثارش: الإقناع، در طب، الحدود و الفروق ـ خ، درفلسفه، البرقان.

الاعلام ۳: ۱۵۶/ ریحانة الادب ۷: ۶۱/ الکنی و الالقاب ۳: ۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا، سعید: ۵۲۴/ معجم المؤلفین ۴: ۲۳۳.

## سعید ـ قطب الدین راوندی
(م ۵۷۳ هـ/ ۱۱۸۷ م)

ابوالحسن، سعیدبن هبة الله بن حسن راوندی، (قطب الدین). عالم امامی، فقیه، محدّث. متوفی در قم و مدفون در همانجا. از شیخ ابوعلی طبرسی و عمادالدین طبری و خواجه نصیر طوسی و سیدرضی و دیگران روایت کرده است. و از مشایخ ابن شهر آشوب و شیخ منتخب الدین بوده است. حدود چهل و پنج تألیف دارد. از آثارش: الخرایج و الجرایح ـ ط، در مدح رسول اکرم و اهل بیت. شرح نهج البلاغة، قصص الأنبیاءِ، احکام الاحکام، خلاصة التفاسیر، در ده جلد.

الاعلام ۳: ۱۵۷/ اعیان الشیعه ۷: ۲۶۰/ امل الآمل ۲: ۱۲۵/ تاریخ نظم و نشر در ایران ۷۲۹/ الذریعه ۷: ۱۴۵، ۲: ۳۰۴، ۴: ۵۰۲، ۱۳: ۵۵، ۱۷: ۱۰۵/ روضات الجنات ۴: ۶/ ریحانة الادب ۴: ۴۶۷/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۲۴/ الکنی و الالقاب ۳: ۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا، قطب الدین: ۳۴۹/ معالم العلماءِ ۵۵/ معجم المؤلفین ۴: ۲۳۳.

## ابوسعید ـ یمامی
(م ۴۲۹[1] هـ/ ۱۰۳۷ م)

---
[1] . یا ۴۲۱ هـ ق.

ابوسعید یمامی. طبیب، منجّم. متوفی در بصره. با ابوعلی سینا معاصر و نزد حکّام دیالمه محترم بود. مدتی در بصره اقامت گزید و مرجع استفادهٔ پویندگان این حرفه شد. در سالهای ۳۳۳ هـ.ق تا ۳۶۳ هـ.ق در بغداد پزشکان زیادی که بعضی از آنها ضعف علمی داشتند طبابت می کردند پس به دستور خلافت وقت، ابوسعید مأمور امتحان از پزشکان شد. وی در مدت ۶ ماه این مأموریت را بخوبی به پایان رساند و مورد احترام بسیار عباسیان شد. پس به بصره بازگشت و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: امتحان الأطباءِ، شرح فصول بقراط، کتاب المعالجات.

ریحانة الادب ۷: ۱۳۶/ الکنی و الالقاب ۱: ۸۴/ لغتنامهٔ دهخدا، یمامی: ۲۷۰.

## سعیدا ـ سرمد کاشانی

(م ۱۰۷۰ هـ/ ۱۶۵۹ م)

سعیدا کاشانی، (سرمد). شاعر. ابتدا یهودی و یا ارمنی بوده و ضمن تجارت به هند رفته و در آنجا تحت تأثیر قرار گرفته و به تصوف گرائیده است. در سال ۱۰۴٤ به لاهور رفت و سپس به حیدرآباد دکن و دهلی سفر کرد و با داراشکوه پسر شاهجهان که شیفته اهل ادب بود آشنا شد. زمانی که داراشکوه به فتوای فقیهان و به دستور پسرش اورنگ زیب کشته شد. سرمد کاشانی نیز به فتوای یکی از آنان به نام ملا عبدالقوی به قتل رسید و نزدیک مقبرهٔ شاهجهان مدفون و قبرش مزار اهل دل است. از آثارش: دیوان اشعار.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۲۲۸/ الذریعه ۹: ٤٤٠/ ریحانة الادب ۳: ۱۶/ فرهنگ سخنوران ۲۶۶/ لغتنامهٔ دهخدا، سرمد: ٤۸۲.

## سعید الدین ـ هروی

(م ۷٤۱ هـ[1]/ ۱۳٤۰ م)

خواجه سعیدالدین[2] هروی، (سعید). شاعر، امامی. تحصیل کرده در خراسان. وی نخست مداح خواجه عزالدّین طاهر فریومدی وزیر خراسان بود و سپس به دربار مغول راه یافت و مداح غازان خان و الجایتو بود. زمانی نیز در اصفهان زندگی کرده و اتابک نصرة الدین احمد از اتابکان لرستان را مدح گفته است. پور بهای جامی شاگرد وی بوده است. از آثارش: دیوان شعر، حدود ده هزار بیت. قصایدی نیز در مدایح و مناقب اهل بیت دارد.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۳۵۲/ تاریخ نظم و نثر درایران ۱۷۵/ الذریعه ۹: ٤۵۳/ ریحانة الادب ۳: ۲۸/ فرهنگ سخنوران ۲۷۰.

## سفیان ـ ثوری

(۹۷ - ۱۶۱ هـ/ ۷۱۶ - ۷۷۸ م)

ابو عبدالله، سفیان بن مسروق ثوری، کوفی. محدّث، پیشوای علوم دینی در زمان خود و مؤسس مذهب فقهی به نام مذهب ثوریه[1]. متولّد و بزرگ شده در کوفه. مدتی در مکّه و مدینه و سپس بصره زندگی کرد و در همانجا در گذشت. از اعمش و ابواسحق سبیعی روایت نموده و او زاعی و ابن جریح از و روایت کرده‌اند. از آثارش: الجامع الصغیر، در حدیث، الفرائض، الجامع الکبیر.

الاعلام ۳: ۱۵۸/ اعیان الشیعه ۷: ۲۶٤/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۲٤۷/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۹/ التدوین ٤۸/ تذکرة الاولیاءِ ۱: ۱۲ و ۱۸۸ و ۲: ۳٤۷/ حلیة الاولیاءِ ۶: ۳۵۶/ رجال طوسی ۲۱۲/ رجال کشی ۳۹۹/ رساله قشیریه ۸۰۹، ۱۶۸/ روضات الجنات ٤: ۶۰/ ریحانة الادب ۱: ۳۷۳/ شدالازار ۷۶/ طبقات الصوفیه ۵٤۰/ طبقات الکبریٰ ۱: ٤۰/ فهرست ابن الندیم ۲۸۱/ الکنی والالقاب ۲: ۱۳۳/ لغتنامهٔ دهخدا، سفیان: ۶۰۰/ مرآت الادوار ۱۱۷/ معجم المولفین ٤: ۲۳٤.

## ابوسفیان ـ ابن علا

(م ۱۶۵ هـ/ ۷۸۱ م)

ابوسفیان بن العلا. در علم نحو، و انساب و قرائت تبحر داشت. وی برادر ابوعمر و زبان بن

---

۱. تاریخ نظم و نثر: ۷۶۶ هـ.

۲. ریحانة الادب: سعدالدین ـ تاریخ نظم و نثر در ایران: سعدالدین سعید هروی ـ تاریخ ادبیات صفا: سعیدالدین.

۱. تاریخ ادبیات، صفا: اساس آن در استخراج احکام با تمسک به احادیث بوده است و این مذهب در اواخر قرن دوّم شهرت یافت.

علاءِ است.

روضات الجنات ۳: ۳۸۹/ ریحانة الادب ۷: ۱۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوسفیان: ۵۱۷.

## سُفیان - هلالی

(۱۰۷ - ۱۹۸ هـ/ ۷۲۵ - ۸۱۴ م)

ابو محمد، سفیان بن عیینة بن میمون هلالی، کوفی. از مشاهیر محدثین، فقیه، از تابعین. متولّد در کوفه، ساکن و متوفّیٰ در مکّه. هفت هزار حدیث از زهری روایت کرده و هشتادو چند تن از تابعین را دیده است. از یاران امام صادق (ع) بود و از ایشان روایات بسیاری نقل کرده است. همچنین از ابواسحق سبیع و عمروبن دینار و محمدبن منکدر روایت کرده است و امام شافعی و ابن جریح و زبیربن بکار از او روایت کرده‌اند. از آثارش: الجامع، در حدیث، کتاب التفسیر.

الاعلام ۳: ۱۵۹/ اعیان الشیعه ۷: ۲۶۶/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۸۴/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۱۷۸/ حلیة الاولیاءِ ۷: ۲۷۰/ رجال طوسی ۲۱۲/ رجال کشی ۳۹۰/ تذکرة الاولیاءِ ۱: ۷۷ و ۲۱۶/ رجال نجاشی ۱۳۵/ رساله قشیریه ۸۰۹، ۲۰۹/ روضات الجنات ٤: ٦٣/ ریحانةالادب ۸: ۱۳۰/ شدالازار ۷٦/ طبقات الصوفیه ۵٤۰/ طبقات الکبریٰ ۱: ٤۸/ فهرست ابن الندیم ۲۸۲/ الکنی و الالقاب ۱: ۳۷۰/ لغتنامهٔ دهخدا، سفیان: ۵۳۸، ابن عیینه: ۳۳٤/ معجم المؤلفین ٤: ۲۳۵.

## سفیان - عبدی

(م ۱۲۰ هـ/ ۷۳۷ م)

ابومحمد، سفیان بن مصعب عبدی. شاعر کوفی، از اصحاب حضرت صادق (ع) و آن حضرت شیمیان را توصیه فرموده که اشعار عبدی را به اولاد خودشان تعلیم نمایند که او بر دین خدا بوده است. از آثارش: دیوان عبدی.

اعیان الشیعه ۷: ۲٦۷/ الذریعه ۹: ۷۰۳/ رجال طوسی ۱۲۳/ رجال کشی ٤۰۱/ ریحانة الادب ٤: ۹۹/ الکنی و الالقاب ۲: ٤۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدی: ۸۷.

**سلطان العلماء** ← محمد بن دلدار علی

**سلطان العلماءِ** ← محمد قایینی

**سلطان ولد** ← احمد بن جلال الدین

## سلطانعلی خان - مینا

(م ۱۳۰۲ هـ/ ۱۸۸٤ م)

سلطانعلی خان بن رضا علیخان زند، (مینای شیرازی). شاعر ایرانی. از آثارش: دیوان اشعار.

الذریعه ۹: ۱۱٤٤/ ریحانة الادب ٦: ۸۳/ فرهنگ سخنوران ۵۸۳.

## سلطانعلی - مشهدی

(۸٤۱ - ۹۲٦[1]/ ۱٤۳۷ - ۱۵۱۹ م)

سلطانعلی بن محمّد مشهدی، (نظام الدین، قبلة الکتاب، سلطان الخطاطین). از مشاهیر خطاطان و خوشنویسان. شاعر. ساکن هرات، متوفیٰ در مشهد، مدفون در پایین پای حضرت رضا (ع) در قرب گنبد امیرعلیشیرنوائی. مدت ٤۰ سال کاتب و ملازم سلطان حسین میرزا بایقرا بود و بسیاری از ابنیه‌ها و کتیبه‌های مساجد هرات با خطوطی نگاشته شده است. در غزلسرایی نیز دست داشت و منظومه‌ای در خط سروده است. از آثارش: دیوان شعر.

احوال و آثار خوشنویسان ۲٤۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ٦۵۲/ الذریعه ۹: ٤۵۸/ ریحانة الادب ٤: ٤۲۹/ فرهنگ سخنوران ۲۷۳/ لغتنامهٔ دهخدا، سلطان: ۵۹٤.

## سلطانعلی - سیاه پوش

(م ۸۳۰ هـ/ ۱٤۲٦ م)

خواجه سلطانعلی بن صدرالدین موسی، (خواجه علی سیاه پوش). شاعر، عارف، صوفی. نوهٔ شیخ صفی الدین اردبیلی از مشایخ طریقه صفوی. پس از پدر جانشین او شد و ۳۸ سال مرشد این طریقه بود. در اواخر عمر به بیت المقدس رفت و همانجا در ۱۸ رجب در گذشت و قبرش به مزار سید علی عجم معروف بوده است از آثارش: دیوان سیاه پوش.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۹۳/ الذریعه ۹: ٤۸۱/ ریحانة الادب ۳: ۱۰٦.

---

۱. الذریعه: متوفی ۹۱۹ هـق.

## سلم ـ خاسر

(م ۱۸٦ هـ/ ۸۰۲ م)

سلم بن عمروبن حماد خاسر، بصری. از شعرای عهد بنی عبّاس. متولّد در بصره، ساکن بغداد. مهدی و هارون الرشید عباسی و برامکه را مداحی کرده است. استادش ابومعاذ بشاربن برد بوده است از آثارش: دیوان شعر، حدود ۱۵۰ ورق.

الاعلام ۳: ۱٦۸/ تاریخ التراث ۲/ ب ٤: ٦۳/ ریحانة الادب ۲: ۱۰۸/ فهرست ابن الندیم ۱۸٤/ لغتنامهٔ دهخدا، سلم: ٦۰۲.

## سلمان ـ (ابن فَتیٰ)

(م ٤۹۳ هـ[1]/ ۱۱۰۰ م)

ابوعبدالله، سلمان بن أبی طالب عبدالله بن محمّد فتی، حلوانی، نهروانی. ادیب، نحوی، لغوی. متولّد در نهروان نزدیک بغداد، ساکن و متوفی در اصفهان. نحو را در بغداد از ثمانینی و لغت را از حسن بن دهان کسب کرد و حدیث را از ابوالطیب طبری (م ٤۵۰ هـ) فرا گرفت و از او روایت نیز می کند. از آثارش: تفسیر، علل القراآت، القانون، در لغت در ده جلد.

الاعلام ۳: ۱٦۹/ روضات الجنات ٤: ۸٤/ ریحانة الادب ۸: ۱۳۷، ۲: ٦۵/ لغتنامهٔ دهخدا، سلمان: ٦۰۱/ معجم المؤلفین ٤: ۲۳۹.

## سلمان ـ ساوجی

(۷۰۹ - ۷۷۸ هـ/ ۱۳۰۹ - ۱۳۷٦ م)

خواجه جمال الدین سلمان بن خواجه علاءِالدین محمد ساوجی، (ملک الشعرا). شاعر نامی ایرانی. متولّد و متوفیٰ در ساوه، ساکن ساوه و بغداد. غیاث الدین محمد وزیر عهد ایلخانیان را در قصیدهٔ معروفش «بدایع الاسمار» مداحی کرد و از سال ۷٤۰ هـ در دربار سلطان حسن ایلکانی خدمت کرد و مداحی وی و همسرش دلشاد خاتون و پسرش اویس را می کرد و همراه ایشان به بغداد رفت و سمتی نظیر ملک الشعرایی دربارش را داشت و بعد از مرگ سلطان حسن در دربار اویس خدمت می کرد. از آثارش: دیوان اشعار، مجموع اشعار وی حدود یازده هزار بیت، مثنوی جمشید و خورشید، مثنوی فراقنامه.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۰۰٤/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۲/ الذریعه ۹: ٤٦۲، ۱٦: ۱۵۳، ۵: ۱۳۳/ ریحانة الادب ۲: ٤۱۸/ فرهنگ سخنوران ۲۷٤/ فهرست مشترک ۸: ۱٦۳٦/ لغتنامهٔ دهخدا، سلمان: ٦۰۱.

۱. ریحانة الادب: ۵۷۵ هـ.

## سلمه ـ براوستانی

(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

ابوالفضل[1]، سلمة بن خطاب براوستانی[2]، محدّث امامی. صفار (م ۲۹۰ هـ) و محمدبن ادریس (م ۳۰٦ هـ) و دیگر مشایخ از او روایت کرده اند. از آثارش[3]: ثواب الاعمال، ثواب الحج، مقتل الحسین.

اعیان الشیعه ۷: ۲۸۹/ الذریعه ۲٤: ۳۳۲، ٤: ۳٤٤، ۵: ۱۷/ رجال طوسی ٤۷۵/ رجال کشی ۳۲۸/ ریحانة الادب ۱: ۲٤۵/ فهرست طوسی ۷۹/ الکنی و الالقاب ۲: ۷٦/ معالم العلماءِ ۵۷.

## سلمه ـ احمر

(م ۱۸٦ هـ/ ۸۰۲ م)

ابواسحق، سلمة بن صالح جعفی، کوفی، (احمر). محدّث. ساکن و متوفی در بغداد. از ابواسحق سبیعی و جمعی دیگر روایت کرده است. در زمان هارون الرشید مدتی متصدی قضاوت واسط بوده و بعلت شکایات اهالی از این منصب معزول شده است.

اعیان الشیعه ۷: ۲۹۰/ رجال طوسی ۲۱۱/ ریحانة الادب ۳: ۸۲/ الکنی والالقاب ۲: ۱۱.

## سلیم ـ هلالی

(قرن اول هجری/ هفتم میلادی)

۱. یا ابومحمّد.

۲. براوستان از دهات ری یا قم بوده است.

۳. اعیان الشیعه ۱٦ تألیف از وی نام برده است.

ابوصادق، سلیم بن قیس عامری، کوفی، هلالی. محدّث مورد اعتماد، از اصحاب حضرت علی (ع) و نزد ایشان محبوب بود. به وی نخستین تألیف فقهی شیعه را نسبت داده‌اند که تحت تأثیر تعلیمات حضرت امیرالمؤمنین (ع) نوشته است. کتاب وی را جز آبان بن عیاش کسی روایت نکرده است زیرا وی کسی بود که در زمان فرار سلیم از دست حجاج که قصد جانش را داشتند بوی پناه داد. از آثارش: اصل سلیم بن قیس، که در کتاب فوق الذکر از حضرت امیرالمؤمنین (ع) و سلمان و ابوذر و مقداد و عمار روایت می کند.

اعیان الشیعه ۷: ۲۹۳/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۸۰/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۲۶۱/ الذریعه ۲: ۱۵۲/ رجال طوسی ۴۳، ۹۱/ رجال کشی ۱۰۴/ روضات الجنات ۴: ۶۵/ ریحانة الادب ۶: ۳۶۹/ فهرست ابن الندیم ۲۷۵/ فهرست طوسی ۸۱/ الکنی و الالقاب ۳: ۲۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوصادق: ۵۴۷/ معالم العلماء ۵۸.

## سلیمان ـ آمدی
(م ۹۸۲ هـ/ ۱۵۷۴ م)

شیخ سلیمان آمدی. عارف متقی. متولد در آمد. مرید طریقت خلوتیه و مرشد سلطان سلیم خان ثانی بود.

ریحانة الادب ۱: ۶۱.

## سلیمان ـ طبرانی
(۲۶۰ - ۳۶۰ هـ/ ۸۷۳ - ۹۷۱ م)

ابوالقاسم، سلیمان بن احمد بن أیوب لخمی، شامی، (مسندالدنیا). از محدّثین بزرگ، حافظ اهل سنت. اصلاً از مردم طبریه شام، متولد در عکا، متوفّیٰ در اصفهان. به حجاز، یمن، مصر، عراق، فارس و الجزایره سفر کرد و سی و سه سال در حال سیاحت بود. وی از تعدادبسیاری از مشایخ استماع حدیث نموده و ابونعیم اصفهانی و جمعی دیگر نیز از وی روایت می کنند از آثارش: معاجم، شامل سه معجم در حدیث، المعجم الصغیر ـ ط، التفسیر.

الاعلام ۳: ۱۸۱/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۳۹۳/ روضات الجنات ۴: ۸۱/ ریحانة الادب ۴: ۳۱/ شدالازار ۲۰/ الکنی و الالقاب ۲: ۴۴۳/ لغتنامهٔ دهخدا، طبرانی: ۱۳۲/ معجم المؤلفین ۴: ۲۵۳.

## سلیمان ـ (أبوداود سجستانی)
(۲۰۲ - ۲۷۵ هـ/ ۸۱۷ - ۸۸۹ م)

ابوداود، سلیمان بن أشعث بن اسحاق أزدی، سجستانی. محدّث شهیر، عالم اهل سنت. اصلاً از سجستان، متوفّیٰ در بصره. بارها به بغداد سفر کرد و از بزرگان خراسان، عراق و شام، مصر، مکه و مدینه احادیث بسیاری استماع نمود. از آثارش: البعث ـ خ، المراسیل ـ ط، السنن ـ ط. کتاب اخیر مهم ترین اثر اوست در فقه، که یکی از شش مجموعهٔ اخبار است که اهل سنت پذیرفته اند. و بنا بر گفتهٔ ابن داسه، ابوداود خود می گفت که از ۵۰۰۰۰۰ حدیث ۴۸۰۰ حدیث را در کتاب خویش گرد کرده است.

الاعلام ۳: ۱۸۲ / تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۲۹۰/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۳۲/ الذریعه ۱: ۳۱۶/ روضات الجنات ۴: ۷۹/ ریحانة الادب ۷: ۹۴/ الکنی والالقاب ۱: ۶۴/ لغتنامهٔ دهخدا، سلیمان: ۶۱۲/ معجم المؤلفین ۴: ۲۵۵.

## سلیمان ـ دقیقی
(م ۶۱۳ هـ/ ۱۲۱۶ م)

ابوعبدالغنی، سلیمان بن بنین بن خلف دقیقی، مصری، (تقی الدین). ادیب، نحوی. متولّد و متوفّیٰ در مصر. نزد ابن بحری کسب علم نمود و قندری از او روایت کرده است. از آثارش: اتفاق المبانی و افتراق المعانی ـ خ، لباب الألباب، در شرح کتاب سیبویه، آلات الجهاد و ادوات الصافنات الجیاد.

الاعلام ۳: ۱۸۳/ روضات الجنات ۴: ۸۸/ ریحانة الادب ۲: ۲۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا، دقیقی: ۷۰/ معجم المؤلفین ۴: ۲۵۶.

## سلیمان ـ (ابن جُلْجُلْ)
(م ۳۸۰ هـ/ ۹۹۰ م)

ابوداود، سلیمان بن حسان اندلسی. طبیب درباری خلفای اموی. اصلاً اندلسی، متولّد در قرطبه. وی در زادگاهش به تحصیل نحو و حدیث پرداخت، اما از ۱۵ سالگی به طب روی آورد و پس از کوشش ده ساله در شمار بزرگان این علم

در آمد. وی مدتی طبیب مخصوص المؤید بالله هشام (۳۶۶ - ۳۹۹ هـ) بود و بیشتر آثارش را در این دوران تصنیف کرد. از آثارش: تفسیر انواع الادویة المفردة من کتاب دیوسفوریدوس، طبقات الاطباءِ، این کتاب بعد از «تاریخ الاطباءِ» نوشتهٔ اسحق بن حنین کهن ترین مجموعهٔ شرح حال پزشکان به زبان عربی است و از سوی دیگر قدیمیترین نمونهٔ استفادهٔ ترجمه های عربی از منابع لاتینی به شمار می آید، رسالة التبیین فی ماقالت فیه بعض المتطببین.

دانشنامه ایران و اسلام ۴۷۸/ ریحانة الادب ۷: ۴۴۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن جُلجُل، ۲۹۹/ معجم المؤلفین ٤: ۲۵۸.

## سلیمان[1] - صهرشتی

(قبل از ٤٦٠ هـ/ ۱۰۶۷ م)

ابوالحسن [2]، سلیمان بن حسن بن سلیمان صهرشتی، (نظام الدین). فقیه امامی. نزد شیخ طوسی (م ٤٦٠ هـ) و نجاشی (م ٤٥٠ هـ) و سید مرتضی (م ٤٣٦ هـ) کسب علم نمود و از آنها روایت کرده است و شیخ منتخب الدین از وی روایت می کند. از آثارش: النفیس، اصباح الشیعه بمصباح الشریعة، تنبیه الفقیه.

اعیان الشیعه ۷: ۳۹۷/ امل الآمل ۲: ۱۲۸/ الذریعه ۲: ۱۱۸، ۳: ۳۳۲، ۱۷: ۳۰، ۲٤: ۱۸٦، ۲٤: ٤٢٤/ روضات الجنات ٤: ۱۱/ ریحانة الادب ۳: ٤٨١/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۸۸/ الکنی و الالقاب ۲: ٤٣٤/ لغتنامهٔ دهخدا، صهرشتی: ۳۹۲/ معالم العلماءِ ٥٦/ معجم المؤلفین ٤: ۲۵۸.

## سلیمان - (ابوالولید باجی)

(۴۰۳ - ٤٧٤ هـ/ ۱۰۱۲ - ۱۰۸۱ م)

ابوالولید، سلیمان بن خلف بن سعد تجیبی، قرطبی. فقیه مالکی، محدّث، مفسّر، متکلّم، شاعر. اصلاً از بطلیوس، متولّد در باجه در اندلس. در سال ٤٢٦ هـ به حجاز سفر کرد و سه سال آنجا ماند. در بغداد نیز سه سال و در موصل یک سال و در دمشق و حلب مدتّی زندگی کرد، سپس به اندلس بازگشت و متولّی قضاوت بعضی مناطق آن دیار شد و در مریة در گذشت. از آثارش: احکام الاصول، اختلاف الموطآت، الاشارة - خ، المنتقی - ط.

الاعلام ۳: ۱۸٦/ روضات الجناب ٤: ۸۳/ ریحانة الادب ۱: ۲۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا، سلیمان: ٦١٢/ معجم المؤلفین ٤: ۲٦١.

## سلیمان - ابن داود

(۱٤٠ - ۲۳٤ هـ/ ۷۵۷ - ۸٤٩ م)

ابوالربیع [1]، سلیمان بن داود بن بشر عتکی، زهرانی. محدّث امامی، فاضل. متولد در بصره، ساکن بغداد. جهت استماع حدیث به کوفه رفته و از مالک بن انس و حمادبن زید و عبدالله بن جعفر و از جمعی از اصحاب امام صادق (ع) روایت کرده، در اصفهان به نشر احادیث پرداخت و اسحق ابن راهویه و مسلم بن الحجاج وابو داود سجستانی از او روایت کرده اند. در اصفهان یا بصره در گذشت. از آثارش: جامع فی القراءات، مصنف، در حدیث.

الاعلام ۳: ۱۸۷/ اعیان الشیعه ۷: ۲۹۸/ رجال کشی ۱۳٤/ رجال نجاشی ۱۳۱/ ریحانة الادب ۳: ۱۵۳/ فهرست طوسی ۷۷/ الکنی والالقاب ۲: ۳٤٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوایوب: ۳۷٤/ معالم العلماءِ ۵۵/ معجم المؤلفین ٤: ۲٦۲.

## سلیمان - صباحی

(م ۱۲۰٦ هـ [2]/ ۱۷۹۱ م)

سلیمان صباحی، کاشی. شاعر. اصلاً از بید گل کاشان. با آذر و هاتف معاصر و معاشر بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۵۹۱/ ریحانة الادب ۳: ٤١٢/ فرهنگ سخنوران ۳۳۰/ مکارم الآثار ۱: ۳۱۲.

## سلیمان - صرصری

(٦٥٧ - ۷۱٦ هـ/ ۱۲۵۹ - ۱۳۱٦ م)

---

۱. یا سلمان.
۲. یا ابوعبدالله.

۱. لغتنامهٔ دهخدا، الکنی والالقاب: ابوایوب.
۲. فرهنگ سخنوران ۱۲۰۰ هـ - مکارم متولّد: ۱۲۰۷ هـ.

ابوالربیع، سلیمان بن عبدالقوی بن عبدالکریم طوفی، صرصری، (نجم الدین). فقیه حنبلی، عالم، مورخ، ادیب، شاعر. متولّد در قریه طوف یا طوفا در عراق، ساکن در بغداد و مصر، متوفیٰ در خلیل فلسطین. مؤلف بغیه به نقل از صفدی می نویسد: «طوفی شیعه بود و بدان مسلک تظاهر می کرد و به خط او نکوهش از شیخین دیده شده بود...»[1] در طبقاب اعلام الشیعه نیز با استناد به کتاب الطبقات ابن رجب می نویسد که طوفی ابتدا سنی بود و بعد شیعه شده است و... از آثارش: العذاب الواصب علی أرواح النواصب، بغیة السائل فی امهات المسائل، الإکسیر فی قواعد التفسیر، مختصر الترمذی.

الاعلام ۳: ۱۸۹/ اعیان الشیعه ۷: ۳۰۱/ روضات الجنات ٤: ۸۹/ ریحانة الادب ٦: ۱٤۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۸۷/ لغتنامهٔ دهخدا، صرصری: ۱۹۵/ معجم المؤلفین ٤: ۲٦٦.

## سلیمان ـ بَحرانی
(۱۰۷۵ - ۱۱۲۱ هـ/ ۱٦٦۵ - ۱۷۰۹ م)

ابوالحسن، سلیمان بن عبدالله بن علی ماحوزی، (محقق بحرانی). فقیه امامی، خطیب، شاعر. متولّد و متوفیٰ در ماحوز بحرین. شاگردانش شیخ عبدالله سماهیجی و سید هاشم بحرانی و شیخ احمد بحرانی بوده اند. از علامه مجلسی روایت می نماید. از آثارش: أزهار الریاض، سه جلد، البلغة ـ خ، در رجال شیعه، تاریخ علماءِ البحرین ـ خ.

الاعلام ۳: ۱۹۱/ اعیان الشیعه ۷: ۳۰۳/ الذریعه ۲: ۱٤٦؛ ٤: ۱۷٤، ۹: ٤٦٦؛ ۵: ۱۸۱؛ ۱۸: ۱۹۲؛ ۲۵: ۳۳/ روضات الجنات ٤: ۱٦/ ریحانة الادب ۵: ۲۳۷/ لغتنامهٔ دهخدا، سلیمان: ٦۱۲/ معجم المؤلفین ٤: ۲٦۷.

## سلیمان ـ اخفش
(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

سلیمان بن علی بن سلیمان. نحوی. پدرش از نحویین و مشهور به اخفش اصغر بود گاهی خود

۱. روضات الجنّات.

سلیمان را نیز اخفش اصغر خوانده اند. از آثارش: الحداد، تفسیر رساله سیبویه.

روضات الجنّات ۱: ۱۹۷/ ریحانة الادب ۳: ۹۱.

## سلیمان ـ عَفیف تلمسانی
(٦۱۰ - ٦۹۰ هـ/ ۱۲۱۳ - ۱۲۹۱ م)

ابوالربیع، سلیمان بن علی بن عبدالله کومی، تلمسانی، (عفیف الدین). ادیب. عارف، شاعر. اصلاً از قبیلهٔ کومه، متولّد در تلمسان[1]، ساکن مصر و شام، متوفی در دمشق، مدفون در مقابر صوفیه همانجا. در بعضی افعال و اعمال به طریقه ابن العربی بوده است. از آثارش: العروض ـ خ، شرح الفصوص، از ابن عربی، دیوان شعر ـ خ، المواقف، در تصوّف.

الاعلام ۳: ۱۹۳/ اعیان الشیعه ۷: ۳۰۸/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۰۹/ الذریعه ۹: ۱۷۵/ ریحانة الادب ٤: ۱۵۱/ الکنی و الالقاب ۲: ۱۲۲/ لغتنامهٔ دهخدا، سلیمان: ٦۱۲/ معجم المؤلفین ٤: ۲۷۰/ نفحات الانس ۵۷۰.

## سلیمان ـ جَمَل
(م ۱۲۰٤ هـ/ ۱۷۹۰ م)

ابو داود، سلیمان بن عمر بن منصور عجیلی، أزهری، (جمل). عالم، فقیه، مفسّر. متولد و ساکن در مصر. در قاهره از بزرگان وقت فقه و حدیث و اصول را فراگرفت و به تدریس و تفسیر علوم فوق پرداخت. از آثارش: الفتوحات الإلهیة ـ ط، ٤ جلد، المواهب المحمدیه بشرح الشمائل الترمذیة ـ خ، فتوحات الوهاب ـ ط، در فقه شافعی.

الاعلام ۳: ۱۹٤/ ریحانة الادب ۱: ٤۲۹/ لغتنامهٔ دهخدا، جمل: ۱۰۵/ معجم المؤلفین ٤: ۲۷۱/ مکارم الآثار ۱: ۱۷۲.

## سلیمان ـ (اَبن قته)
(م ۱۲٦ هـ/ ۷٤۳ م)

سلیمان بن قَتّه تابعی، قرشی، عدوی، خزاعی. شاعر امامی. از موالیِ بنی تمیم، و اولین کسی بود که در بارهٔ امام حسین (ع) و شهدای کربلا مرثیه

۱. تلمسان: از شهرهای اندلس.

سروده است. در دمشق بدرود حیات گفت. از آثارش: دیوان سلیمان الخزاعی.

اعیان الشیعه ۷: ۳۰۸/ الذریعه ۹: ۴۶۶/ ریحانة الادب ۸: ۱۵۰/ الکنی و الالقاب ۱: ۳۸۳.

## سلیمان ـ حامض

(م ۳۰۵ هـ/ ۹۱۸ م)

ابوموسی، سلیمان بن محمد بن احمد حامض. نحوی، لغوی، شاعر. متولّد و متوفّیٰ در بغداد. نحو را از ثعلب نحوی و دیگر علمای بصره فراگرفت. ابو عمرو زاهد و ابو جعفر اصفهانی ازو روایت کرده‌اند. از آثارش: خلق الانسان، السبق و النضال، النبات.

الاعلام ۳: ۱۹۵/ تاریخ التراث ۸: ۲۶۴/ روضات الجنات ۴: ۸۰/ ریحانة الادب ۲: ۲۰/ فهرست ابن الندیم ۸۶/ الکنی و الالقاب ۲: ۱۷۳/ لغتنامهٔ دهخدا، سلیمان: ۶۱۲/ معجم المؤلفین ۴: ۲۷۳.

## سلیمان ـ زهراوی

(م ۳۳۸ هـ/ ۹۵۰ م)

سلیمان بن محمّد زهراوی. نحوی، ادیب. به مشرق سفر کرد و با جعفر نحاس و ابوسعید سیرافی و ابوالقاسم زجاجی ملاقات کرد و از ایشان روایت نموده است. فرزندش از او روایت کرده است. از آثارش: شرح ادب الکاتب لابن قتیبة.

روضات الجنات ۴: ۸۷/ ریحانة الادب ۲: ۳۹۶/ معجم المؤلفین ۴: ۲۷۴.

## سلیمان ـ (ابن طَراوَة)

(م ۵۲۸ هـ/ ۱۱۳۴ م)

ابوالحسین، سلیمان بن محمّدبن عبدالله سبائی، مالقی. ادیب، نحوی، شاعر. استادانش اعلم نحو (سلیمان بن عیسی) و عبدالملک بن سراج بوده‌اند. سهیلی و قاضی عیاض از وی روایت کرده‌اند. خود وی نیز از ابوالولید باجی روایت کرده است. از آثارش: الترشیح، در نحو، مقالة فی الاسم و المسمیٰ، المقدمات علی کتاب سیبویه.

الاعلام ۳: ۱۹۶/ روضات الجنات ۴: ۸۶/ ریحانة الادب ۸: ۸۳/ معجم المؤلفین ۴: ۲۷۴.

## سلیمان ـ سنجی

(م ۲۵۷ هـ/ ۸۷۱ م)

ابو داود، سلیمان بن معبدبن کوسجان مروزی، سنجی. محدّث، نحوی، مورّخ، ادیب و شاعر. استادانش اصمعی و نضربن شمیل و هیثم بن عدی بودند. جهت کسب علم به عراق و حجاز و یمن و مصر سفر کرد و در بغداد دارفانی را بدرود گفت. از آثارش: تاریخ.

تاریخ التراث ۸: ۳۴۱/ ریحانة الادب ۳: ۹۱/ معجم المؤلفین ۴: ۲۷۶.

## سلیمان ـ أعْمَش

(۶۱ - ۱۴۸ هـ/ ۶۸۱ - ۷۶۵ م)

ابو محمّد، سلیمان بن مهران أسدی، (أعمش). از علمای کوفه، فقیه، محدّث، شیعه مذهب. اصلش از ری، متولّد و متوفّیٰ در کوفه. حدود ۱۳۰۰ حدیث از تابعین روایت کرده است. سفیان ثوری و شعبه بن حجاج و حفص بن غیاث از وی روایت کرده‌اند. پدرش از حاضرین جنگ و شهادت امام حسین (ع) بود و خودش نیز در همین روز به دنیا آمد. ابن طولون شامی کتابی در نوادر اعمش نوشته است.

الاعلام ۳: ۱۹۸/ اعیان الشیعه ۷: ۳۱۵/ حلیه الاولیاء ۵: ۴۶/ رجال طوسی ۲۰۶/ رجال کشی (فهرست) ۱۳۷/ رساله قشیریه ۷۹۸، ۲۰۷/ روضات الجنات ۴: ۷۵/ ریحانة الادب ۱: ۱۵۵/ طبقات الکبری ۱: ۳۸/ الکنی و الالقاب ۲: ۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا، اعمش: ۲۹۹۳.

## سلیمان ـ ابو ایّوب

(۳۴ - ۱۰۷[۱] هـ/ ۶۵۴ - ۷۲۵ م)

أبوأیوب، سلیمان بن یسار. آزاد کردهٔ میمونهٔ حرم حضرت رسالت (ص) و یکی از فقهای سبعه، عالم، عابد، زاهد. زهری و گروهی دیگر از بزرگان از وی روایت کرده‌اند. او هم از ام سلمه و ابو هریره و ابن عباس روایت می‌نماید.

---

۱. یا ۹۴ هـ یا ۱۰۰ هـ.

الاعلام ۳: ۲۰۱/ حلية الاولياء ۲: ۱۹۰/ روضات الجنات ۳: ۲۷۷/ ریحانة الادب ٤: ۳٤۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوایوب: ۳۷٤.

## سماءالدّين
(م ۹۰۱ هـ/ ۱٤۹۵ م)

سماءِالدّين. از عرفای سهروردیه هند. کراماتی به وی منسوب است. در دهلی در گذشت. از آثارش: کتاب مفتاح الاسرار.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۲/ ریحانة الادب ۳: ٦۷.

## سنان - حرانی
(م ۳۳۱/ ۹٤۳ م)

ابوسعید، سنان بن ثابت بن قرة حرانی. طبیب، عالم در هیئت. اصلاً از حرّان، متولّد و متوفّیٰ در بغداد. وی طبیب مقتدر و قاهر بالله بود و به اصرار قاهر بالله مسلمان شد. از آثارش: التاجی، رسالة فی تاریخ ملوک السریانیین، شرح مذهب الصابئین.

الاعلام ۳: ۲۰٦/ ریحانة الادب ۲: ۳۵/ فهرست ابن الندیم ۳۵۹/ لغتنامهٔ دهخدا، سنان: ٦٤۲/ معجم المؤلفین ٤: ۲۸۱.

## سنائی ← مجدودبن آدم غزنوی

## سودابی - ابیوردی
(م ۸۵۳ هـ/ ۱٤٤۹ م)

مولاناسودایی ابیوردی، (بابا سودایی، خاوری). شاعر. متولّد در ابیورد خاوران، ساکن و متوفّیٰ در سنگان از دهات ابیورد. در مدح حضرت علی (ع) اشعار بسیاری سروده، با شاهرخ و بایسنقر معاصر بوده و اشعاری نیز در مدح ایشان سروده است. از آثارش: دیوان سودائی ابیوردی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰۰/ الذریعه ۹: ٤۷٤/ ریحانة الادب ۱: ۲۱۳/ فرهنگ سخنوران ۲۷۹/ لغتنامهٔ دهخدا، سودایی: ۷۰٤ و بابا سودایی: ۷۰.

## سودی
(م ۱۰۰۰ هـ/ ۱۵۹۱ م)

سودی. ادیب. در زبانهای ترکی و تازی و فارسی تبحّر داشته است. متولّد در بوسنه یا بوسنی (یوگسلاوی). از آثارش: شرحی بر دیوان خواجه حافظ شیرازی، شرحی برگلستان و بوستان سعدی، ترجمه کافیه و شافیه ابن حاجب، به ترکی.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۰۸٤/ تاریخ نظم ونثر در ایران ۸۱۸/ ریحانة الادب ۲: ۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، سودی: ۷۰۷.

## سوزنی سمرقندی ← محمد بن علی

## سهل - أرغیانی
(٤۲٦ - ٤۹۹ هـ/ ۱۰۳۵ - ۱۱۰۵ م)

ابو الفتح، سهل بن احمد بن علی ارغیانی. فقیه شافعی. متولد و ساکن در ارغیان (نزدیک نیشابور). نزد بوعلی حسین بن شعیب سنجی و قاضی حسین بن محمد مرو رودی در مرو کسب علم نمود و اصول فقه را از امام الحرمین آموخت پس در ارغیان متصدی قضاوت ناحیه شد. و در اواخر عمر حسب الارشاد شیخ عارف حسن سمنانی سرایی برای صوفیه بنا نهاده و به عبادت و تصنیف پرداخت. از آثارش: الفتاوی.

الاعلام ۳: ۲۰۹/ روضات الجنات ٤: ۹٦/ ریحانة الادب ۱: ۱۰۷/ لغتنامهٔ دهخدا، سهل: ۷۳٤/ معجم المؤلفین ٤: ۲۸۳.

## ابو سهل - اره جانی
(م ٤۱٦ هـ/ ۱۰۲۵ م)

ابو سهل اره جانی. طبیب. متولّد در ارجان فارس، ساکن شیراز. وی طبیب مخصوص و محرم اسرار ملوک دیالمه بود و در زمان سلطنت ابو کالیجار در اثر سوءِ تفاهماتی زندانی شده و در همانجا در گذشت.

ریحانة الادب ۷: ۱٤۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوسهل: ۵۲۹.

## سهل - کَوْسَج
(م ۲۱۸ هـ/ ۸۳۳ م)

سهل بن سابور کوسج، (خوزی). از اطبای عهد عباسیان. متولّد در اهواز. زبان اصلی وی زبان فارسی بود. از آثارش: الاقرباذین.

الاعلام ۳: ۲۰۹/ ریحانة الادب ۵: ۱۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، کوسج: ۳٤۷/معجم المؤلفین ٤: ۲۸٤.

## سهل ـ تستری
(۲۰۰ - ۲۸۳ هـ/ ۸۱۵ - ۸۹۶ م)

ابومحمد، سهل بن عبدالله بن یونس تستری. از اکابر صوفیه، متکلّم. متولّد در تستر اهواز، متوفی در بصره. مدتی در بصره و زمانی در عبادان اقامت کرده وبا دوالنون مصری ملاقات نموده است. از آثارش: تفسیر القرآن ـ ط، مواعظ العارفین، قصص الانبیاء.

الاعلام ۳: ۲۱۰/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۱۲۹/ حلیه الاولیاء ۱۰: ۱۸۹/ تذکرة الاولیاء ۱: ۲۴، ۲۰۱، ۲: ۳۴۷/ رساله قشیریه ۳۹/ روضات الجنات ۴: ۹۳/ ریحانة الادب ۳: ۲۶۱، ۱: ۳۳۳/ شدالازار ۱۸ و ۵۱ و ۱۳۷ و ۲۸۵/ طبقات الصوفیه ۱۳۳/ طبقات الکبریٰ ۱: ۶۶/ فهرست ابن الندیم ۲۳۷/ کشف المحجوب ۱۷۰/ الکنی الالقاب ۲: ۱۱۹/ لغتنامۀ دهخدا، سهل ۷۳۴/ معجم المؤلفین ۴: ۲۸۴/ نفحات الانس ۶۶.

## سهل ـ سِجِستانی
(م ۲۵۵ هـ/ ۸۶۹ م)

اُبوحاتم، سهل بن محمد بن عثمان جُشَمی، سجستانی. زبانشناس عرب، نحوی، شاعر. متولّد در بصره، متوفی در همانجا. شاگردانش ابن درید و مُبَرِّد و استادانش ابوزید انصاری و اصمعی بوده اند. سی وهفت کتاب نوشته است. از آثارش: المُعَمَّرین ـ ط، النخلة ـ ط، الطیر، دیوان شعر.

الاعلام ۳: ۲۱۰/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۲۸/ تاریخ التراث ۸: ۱۵۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۲۲/ روضات الجنات ۴: ۹۰/ ریحانة الادب ۲: ۴۴۴/ فهرست ابن الندیم ۶۴/ الکنی و الالقاب ۱: ۴۴/ لغتنامۀ دهخدا، ابوحاتم: ۳۹۴/ معجم المؤلفین ۴: ۲۸۵.

## سهل ـ صُعْلوکی
(م ۳۸۷ هـ[1]/ ۹۹۳ م)

ابو الطیب، سهل بن محمّدبن سلیمان صعلوکی، نیشابوری. فقیه شافعی، متکلّم، ادیب، مفتی نیشابور. متولّد در اصفهان. برای کسب علم به بغداد رفت و دو سال نیز در بصره تدریس کرد، پس به اصفهان بازگشت و مدتی آنجا ماند و پس از مرگ عمویش ابوالطیب احمد (۳۳۷ هـ) به نیشابور رفت و به تدریس پرداخت و مفتی آنجا شد. از آثارش: الفوائد، المذهب فی ذکر شیوخ المذهب.

الاعلام ۳: ۲۱۰/ روضات الجنات ۴: ۹۶/ ریحانة الادب ۳: ۴۴۵/ طبقات الصوفیه ۵۸۵/ الکنی و الالقاب ۲: ۴۱۶/ لغتنامۀ دهخدا، سهل: ۷۳۴/ معجم المؤلفین ۴: ۲۸۴/ نفحات الانس ۳۱۳.

[1]. معجم المؤلفین: ۴۰۴ هـ.

## سهل ـ (ابن هارون)
(م ۲۱۵ هـ/ ۸۳۰ م)

ابو عمرو، سهل بن هارون دشت میشانی، (بزرجمهر الاسلام). حکیم، شاعر، ادیب، شعوبی مذهب. فصاحت وی مورد تصدیق جاحظ بصری ادیب و دانشمند بود. اصلاً ایرانی بود و در بصره مشهور شده به خدمت هارون الرّشید و سپس مأمون عبّاسی در آمد و به مناصبی دست یافت دربارۀ ایرانیان تعصب داشت و به اعراب علاقه ای نداشت. از آثارش: تدبیر الملک و السیاسة، الاخوان، ثعلة و عفرة.

الاعلام ۳: ۲۱۱/ اعیان الشیعه ۷: ۳۲۳/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۸۷/ تاریخ التراث ۱ / ب ۲: ۶۰/ ریحانة الادب ۸: ۲۶۶/ فهرست ابن الندیم ۳۶۴، ۱۹۱، ۱۳۴، ۱۳/ لغتنامۀ دهخدا، سهل: ۷۳۵/ معجم المؤلفین ۴: ۲۸۶.

**سیبویه** ← عمروبن عثمان قنبر

**سیبویه ثانی** ← ابراهیم بن حسن

**سید الحکماءِ** ← علی شرف الدین بن سید محمد منجم

**سید رضی** ← محمد بن ابو احمد حسین طاهربن موسی

**سیوطی** ← عبدالرحمان بن ابوبکر بن محمد

## سیف ـ اسفرنگی
(م ۶۶۶ هـ[1]/ ۱۲۶۷ م)

[1]. الذریعه (۵۸۱ - ۶۶۶ هـ). فرهنگ سخنوران (متوفی ۶۵۲ یا ۶۶۶ هـ). نظم و نثر (۴۸۱ - ۵۶۶ هـ).

مولانا سیف الدین اعرج، اسفرنگی. شاعر. متولّد در اسفرنگ ماوراءالنهر، بزرگ شده در خطهٔ خوارزم. وی شاعر دورهٔ خوارزمشاهیان بود و پادشاهان این سلسله را مداحی می کرد و در دربار ایشان مرتبه‌ای بلند یافت. در پایان زندگی به ماوراءالنهر بازگشت و دربخارا درگذشت. از آثارش: دیوان شعر، شامل ۸ هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۷۹۴/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۳/ الذریعه ۹: ۴۸۴/ ریحانة الادب ۳: ۱۴۴/ فرهنگ سخنوران ۲۸۳/ فهرست مشترک ۸: ۲۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، سیف: ۷۶۵.

## سیفی - بخاری

(قرن نهم هجری/ پانزدهم میلادی)

مولانا سیفی بخاری، عروضی. شاعر، مؤلف فن معمّا. متولّد و متوفّیٰ در بخارا. در جوانی به هرات رفت و از ملازمان علیشیر و مقربان دربار سلطان حسین بود. مدتی نیز با بایسنغر میرزا پسر دوم محمود میرزا در سمرقند بود و پس از کشته شدن بایسنغر به بخارا بازگشت و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: رساله در معما، دیوان قصاید و غزلیّات، رساله در عروض.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ۱۲۰/ تاریخ نظم ونثر در ایران ۲۹۳/ الذریعه ۹: ٤۸٦/ ریحانة الادب ۳: ۱٤٦/ فرهنگ سخنوران ۲۸٤/ لغتنامهٔ دهخدا، سیفی: ۷٦۷/ نزهة المجالس ۱۹۳ و ۳۸۹ و ۷٤٤.

# ش

**شاپور ـ نیشابوری**
(قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

شاپور [1] اشهری، نیشابوری. از فرزندان عمر خیّام. شاعر. ساکن نیشابور، متوفّی در تبریز. از شاگردان ظهیر فاریابی بود. از آثارش: دیوان شعر، رسالهٔ شاپوری.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۸۰/ الذریعه ۹: ۷۹/ ریحانة الادب ۱: ۱۳۷/ فرهنگ سخنوران ٤٤/ لغتنامهٔ دهخدا، شاهفور: ۱۷۵.

**شافعی** ← محمد بن ادریس بن عباس

**شاه علی ـ (ابو رجاءِ)**
(م ۵۹۷ هـ/ ۱۲۰۱ م)

شاه علی ابورجاءِ غزنوی، (حکیم شهاب الدین). شاعر. متولّد و ساکن غزنین. با بهرامشاه غزنوی معاصر بوده و در قصاید باقی مانده از وی مدح بهرامشاه دیده می شود. ار آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۱۵/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۸/ الذریعه ۹: ٤۱/ ریحانة الادب ۷: ۱۱۰/ فرهنگ سخنوران ۱۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابورجا: ٤۵۸.

**شِبْلی نُعمانی**
(۱۲۷٤ - ۱۳۳۲ هـ/ ۱۸۵۸ - ۱۹۱٤ م)

شبلی نعمانی، (شمس العلماءِ). از علمای هند، مورّخ، ادیب، شاعر، محقق. هر سه زبان هندی، فارسی و عربی را خوب می دانسته و در کشورهای اسلامی سیاحتها کرده است. برهمایی الاصل، متولّد در «بندول»، تحصیل کرده در رامبور و لاهور و سهارنبور. از طرف دانشگاه «علیکره» برای تدریس علوم عربی انتخاب شد. از آثارش: انتقاد تاریخ التمدن الاسلامی لزیدان ـ ط، الجزیة ـ ط.

الاعلام ۳: ۲۲۷/ ریحانة الادب ۳: ۱۸۳/ فرهنگ سخنوران ۲۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، شبلی: ۲۲۶ معجم المؤلفین ٤: ۲۹۵/ مکارم الآثار ۶: ۲۰۷۳.

**شداد ـ جزری**
(م ٤۰۱ هـ/ ۱۰۱۰ م)

ابو نجیب، شدادبن ابراهیم بن حسن جزری، (طاهر جزری). شاعر عهد عضدالدولهٔ دیلمی و وزیر مهلبی بود که ایشان را مداحی می کرد. از آثارش: دیوان طاهر جزری.

اعیان الشیعه ۷: ۳۳۳/ الذریعه ۹: ۶٤۱/ ریحانة الادب ٤: ۲٤/ لغتنامهٔ دهخدا، طاهر: ۹۸.

**شرف الاشراف ـ (بنت سید بن طاوس)**
(م ۶۶٤ هـ/ ۱۲۶۵ م)

شرف الاشراف بنت سید رضی الدین علی بن طاوس. عالم، فاضل. جهت روایت امالی شیخ از

---
[1] فرهنگ سخنوران: شاهفوربن محمّد.

پدرش اجازه داشته است.

اعلام النساء ۲: ۲۹۲/ اعیان الشیعه ۷: ۳۳۶/ ریاحین الشریعه ٤: ۳٦۱/ ریحانة الادب ۸: ۳٦۳.

## شرف الدین ـ جهان قزوینی

(م ۹٦۸ هـ/ ۱۵٦۰ م)

میرزا شرف الدین سیفی، حسنی، قزوینی، (شرف). از شعرای عهد شاه طهماسب صفوی. متولّد و متوفی در قزوین، مدفون در مزار شاهزاده حسین در همانشهر. نزد امیر غیاث الدین منصور دشتکی و خواجه جلال الدین محمود شیرازی به کسب دانشهای معقول همت گماشت. وی پسر قاضی جهان بود و در شمار رجال و دانشمندان دربار شاه طهماسب درآمد و قاضی قزوین شد. قصیده و غزل را نیکو می سرود. از آثارش: دیوان شرف قزوینی.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ٦۷۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ٤۳۹/ الذریعه ۹: ۵۱۵/ ریحانة الادب ۳: ۱۸۸/ فرهنگ سخنوران ۲۹۷/ فهرست مشترک ۸: ٦۸٤/ لغتنامهٔ دهخدا، شرف: ۳۱۹.

## شرف الدین ـ ملول

(اواخر قرن دوازدهم/ هجدهم میلادی)

شیخ شرف الدین ملول. شاعر. ازاهالی هند. درویش مسلک بوده است. از آثارش: دیوان شعر، منظومه هفت میخانه.

الذریعه ۹: ۱۱۰۱/ ریحانة الادب ٦: ۵/ فرهنگ سخنوران ۵٦٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ملول: ۱۱۱۹.

**شریعت اصفهانی** ← فتح الله بن محمد جواد
**شریعتمدار** ← محمد جعفر بن سیف الدین
**شریف** ← ابوالحسن بن محمد طاهر بن عبدالحمید

## شریفیه ـ (امة العزیز)

شریفیه (امة العزیز) دختر عبدالعزیز بن حسن بن موسی بن عبدالله. در ادبیات و شعر مهارت داشت. وی از اهالی اندلس بود. از آثارش: اشعاری به او منسوب است.

اعلام النساء ۲: ۲۹٦، ۱: ۸٦/ ریاحین الشریعه ۳: ۳٦۹/ ریحانة الادب ۱: ۱۷٤/ لغتنامهٔ دهخدا، امة العزیز: ۲۱۹.

## شریک ـ نَخَعی

(۹۵ - ۱۷۷ هـ[1]/ ۷۱۳ - ۷۹٤ م)

ابو عبدالله، شریک بن عبدالله بن حارث نخعی، کوفی. محدّث، فقیه، فاضل. متولّد در بخارا، متوفی در کوفه. وی به هوشمندی شهرت داشت و در قضاوت عادل بود. در عهد منصور عباسی و مهدی عبّاسی به قضاوت کوفه و اهواز منصوب شد.

الاعلام ۲: ۲۳۹/ اعیان الشیعه ۷: ۳٤۵/ روضات الجنات ٤: ۱۰۲/ ریحانة الادب ٦: ۱۵۵/ الکنی و الالقاب ۳: ۲٤٦/ لغتنامهٔ دهخدا، شریک: ۳۵۷.

## ابو شریک ـ مجنون

(اواخر قرن دوم هجری/ هشتم میلادی)

ابو شریک مجنون. شاعر. ساکن بصره و با اصمعی معاصر بود. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۷: ۱۵۲.

## شعیب ـ اندلسی

(م ۵۹٤ هـ/ ۱۱۹۸ م)

ابو مَدیَن، شعیب بن حسین[2] اندلسی. صوفی معروف اندلسی. متولّد در قنطیانا دهی کوچک نزدیک اشبیله، تحصیل کرده در مغرب، متوفّی در تلمسان، مدفون در دهکده‌ای نزدیک این شهر بنام العُبّاد که اکنون مزار است. پس از فراگیری علم از دست دقاق خرقه تصوف پوشید و توسط ابویعزّی بااصول تصوّف آشنا شد. با اجازهٔ این استاد به مشرق رفت و روش غزالی و عارفان دیگر را فراگرفت. پس به مغرب باز گشت و در بجایه اقامت گزید و به تدریس پرداخت. مقام ابومدین در میان رجال اسلام برای آثارش نیست بلکه بیشتر خاطرهٔ او و کلمات قصاری که بدو منسوب است و توسط

---

۱. یا ۱۷۸ هـ.
۲. الاعلام و معجم المؤلفین: حسن.

مریدانش سینه به سینه نقل شده است می باشد. از آثارش: انس الوحید و نزهة المرید، اشعاری صوفیانه نیز از او باقی است.

الاعلام ۳: ۲۴۴/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۵۳/ جشن نامه ۳۱/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۹۷/ ریحانة الادب ۷: ۲۵۹/ شدالازار ۱۲۵ و ۱۲۸ / طبقات الکبری ۱: ۱۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا، شعیب: ۴۱۲، ابو مدین ۸۱۶ / معجم المؤلفین ٤: ۳۰۲/ نفحات الانس ۵۲۷/ یادداشتهای قزوینی ۱۷۶۵.

## شفیعا

(م ۱۰۸۱ هـ/ ۱۶۷۰ م)

شفیعا[1]، (پیشوا). خطاط مشهور، شاعر. وی از سادات هرات و مخترع خط شکسته بوده است. در خدمت مرتضی قلی خان شاملو حاکم هرات منصب منشی باشی را دارابود و در نقاشی و تذهیب و سطوربندی نیز بسیار مهارت داشت. در مشهد در گذشت. از آثارش: دیوان شفیعای خراسانی.

احوال و آثار خوشنویسان ۷۶۳/ الذریعه ۹: ۵۳۱/ روضات الجنات ٤: ۱۸۳/ ریحانة الادب ۳: ۲۲۸/ فرهنگ سخنوران ۳۰۲/ لغتنامهٔ دهخدا، شفیعا: ۴۳۶.

## شقیق - بَلخی

(م ۱۹۴ هـ/ ۸۱۰ م)

أبو علی، شقیق بن ابراهیم بن علی ازدی، بلخی. از مشایخ خراسان، شاعر. اصلش از بلخ و اوّلین کسی بود که علم طریقت و اصول تصوّف را در خراسان نشر داد. به خدمت حضرت باقر (ع) و موسی بن جعفر (ع) رسیده و از تلامذهٔ ایشان بوده است و اخبار و احادیثی از امام موسی بن جعفر (ع) روایت نموده است. نزد قاضی ابو یوسف فقه آموخت و مرید و مصاحب ابراهیم ادهم بود. در جنگ باتر کان در «کولان» یا «واسجرد» به شهادت رسید. از آثارش: دیوان شقیق بلخی.

الاعلام ۳: ۲۴۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹/ التدوین ۸۱/ تذکرة الاولیاء ۱: ۱۹۶/ حلیة الاولیاء ۸: ۵۸/ الذریعه ۹: ۵۳۴/ رساله قشیریه ۳۶/ روضات الجنات ٤: ۱۰۶/ ریحانة الادب ۳: ۲۲۹/ طبقات الصوفیه ۸۶/ طبقات الکبری ۱: ۶۵/ کشف المحجوب ۱۳۸/ فرهنگ سخنوران ۳۰۲/ لغتنامهٔ دهخدا، شقیق: ٤٤۹، ابوعلی ۶۷۳.

## ابو شکور بلخی

(متولّد ۳۰۰ هـ/ ۹۱۲ م)

ابو شکور بلخی. از شعرای بزرگ عهد دولت سامانیان. متولد در بلخ، ساکن در بخارا. مدّاح امیر نوح سامانی و دیگر امرای این خاندان و دوران زندگانیش مصادف با اواخر عهد رودکی و اوایل حیات فردوسی بود. از آثارش: دیوان ابوشکور بلخی، وی چهار مثنوی نظم کرده که آفرین نامه یکی از آنهاست و در ۳۳۹ هـ به پایان رسیده است.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۴۰۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱/ دانشنامه ایران و اسلام ۸: ۱۰۵۸/ الذریعه ۹: ۴۱/ ریحانة الادب ۷: ۱۵٤/ فرهنگ سخنوران ۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوشکور ۵٤۶.

## شمس تبریزی ← محمدبن علی بن ملک داد

## شمس الدین - فقیر دهلوی

(۱۱۱۵ - ۱۱۸۳ هـ/ ۱۷۰۳ - ۱۷۶۹ م)

میر شمس الدین شاهجهان آبادی، دهلوی، (فقیر). شاعر. متولّد در دهلی، تحصیل کرده در همانجا. در آغاز پنجمین دهه از سدهٔ دوازدهم دست از وابستگیهای این جهان برید و جامه فقر در بر کشید و آغاز جهانگردی نمود، به دکن رفت و پنج سال در اورنگ آباد ماند پس به شاهجهان آباد دهلی باز گشت و در آنجا زندگی می کرد. در اواخر عمر به زیارت کعبه رفت و در باز گشت میان راه بصره و هند در دریا غرق شد. از آثارش: حدائق البلاغة، دیوان فقیر، حدود ۷ هزار بیت، شمس الضحی.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱٤۱۷/ الذریعه ۶: ۲۸۳، ۹: ۸٤۲، ۸: ۷۳/ ریحانة الادب ٤: ۳۵۰/ فرهنگ سخنوران ٤۵۲/ فهرست مشترک ۸: ۱۱۰۶ و ۱۱۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، شمس الدین: ۵۸٤.

---

۱. احوال و آثار خوشنویسان: احتمال داده که نام وی محمد شفیع هروی حسینی باشد.

**شوشتری ← جعفر بن حسین بن علی**

## شوقی تبریزی
**(م ۹۵۴ هـ/ ۱۵۴۷ م)**

مولانا شوقی تبریزی. شاعر، خطاط. از بازماندگان خواجه رشیدالدین فضل الله وزیر و از شاعران دستگاه سام میرزا صفوی بود. پس از گرفتاری آن شاهزاده از ترس شاه طهماسب به هند گریخت و پس از مدتی به کابل رفته در همانجا در گذشت. از آثارش: **دیوان شعر**، **دیوان علی بن ابی طالب**، را به نام سلطان یعقوب در ۸۸۵ به نظم فارسی ترجمه کرده است.

تاریخ نظم ونثر در ایران ۶۵۳، ۸۳۶ / الذریعه ۹: ۵۴۸/ ریحانة الادب ۳: ۲۶۲/ فرهنگ سخنوران ۳۱۵.

## شوقی یزدی
**(م ۹۶۳ هـ/ ۱۵۵۵م)**

شوقی یزدی. شاعر. ساکن هرات، متوفی در همانجا و مدفون در مزار عبدالله انصاری. از آثارش: **دیوان شوقی یزدی**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵۲/ الذریعه ۹: ۵۵۰/ ریحانة الادب ۳: ۲۶۲/ فرهنگ سخنوران ۳۱۶.

## شهاب الدین - (ابن معتوق)
**(۱۰۲۵ - ۱۰۸۷ هـ/ ۱۶۱۶ - ۱۶۷۶ م)**

شهاب الدین بن احمد [1] موسوی. شاعر امامی، به عربی شعر می گفت و مدایح بسیار در حق حضرت علی بن ابیطالب (ع) سرود. متولّد و ساکن خوزستان بود. با سید علی خان حویزی از علمای امامیه و والی حویزه مصاحبت داشت و اشعاری در مدح وی سرود. گرچه در تشیع غلو می کرد ولی شعر او نزد عربان غیر شیعی نیز بسیار مطبوع افتاده و دیوان او مکرّر چاپ شد. از آثارش: **دیوان شعر**، پسرش معتوق آن را در سه باب (مدائح و مراثی و اشعار متفرقه) مرتّب کرد.

الاعلام ۸: ۱۷۹/ اعیان الشیعه ۷: ۳۵۲/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۶۰/ الذریعه ۹: ۲۹/ ریحانة الادب ۸: ۲۱۳/ لغتنامهٔ دهخدا، شهاب الدین: ۸۸، ابن معتوق ۳۵۱/ معجم المؤلفین ۴: ۳۰۸.

## شهاب الدّین - زاولی
**(م ۸۴۹ هـ/ ۱۴۴۵ م)**

شهاب الدین بن شمس الدین بن عمر زاولی دولت آبادی. عالم، عارف، شاعر. متولّد در دولت آباد دکن، ساکن دهلی و جونپور، متوفّی در همانجا. در زمان استیلای امیر تیمور به جونپور رفت و در دربار ابراهیم شاه شرقی اعتبار یافت و قاضی آن دیار شد و سپس به مقام ملک العلمای رسید. از آثارش: **الارشاد**، در نحو، **بدایع المیزان**، **شرح البزدوی**، در اصول فقه، **دیوان شهاب دولت آبادی**.

تاریخ نظم و نشر در ایران ۲۴۵، ۲۶۵/ الذریعه ۹: ۵۵۳/ ریحانة الادب ۳: ۲۶۷/ فرهنگ سخنوران ۳۰۹/ معجم المؤلفین ۴: ۳۰۹.

## شهاب الدین - تبریزی
**(قرن چهاردهم هجری/ بیستم میلادی)**

شهاب الدین بن محمودبن سید الحکماءِ تبریزی. فقیه امامی، اصولی، محدث، رجالی، مورّخ. متولد در نجف. در خانواده‌ای اهل علم متولد شد و پس از طی مقدمات، ادبیات را نزد شیخ مرتضی طالقانی و علم تجوید رااز شیخ نورالدین شافعی بکتاشی و تفسیر و فقه رااز شیخ محمد حسین شیرازی عسگری و میرزا محمد علی چهار دهی رشتی و دیگر بزرگان کسب نمود. پدرش نیز در بیشتر رشته های علمی راهنمای وی بود. پس به قم رفته و مدرس بود. اجتهاد وی مورد تصدیق استادش آقا ضیاءِ عراقی و سید ابوالحسن اصفهانی و شیخ عبدالکریم حائری بود. از بزرگان امامیه و اهل سنت اجازه روایت داشت مثلاً از اسماعیلیه سید محمد هندی ساکن کجرات و سید سیف الدین طاهر امام اسماعیلیه، از علمای اهل

---

[1]. نام وی را به صورت شهاب الدین بن معتوق موسوی یا ابن شهاب الدین موسوی حویزی و یا ابومعتوق محمدبن معتوق موسوی نیز نوشته اند.

سنت از شیخ یوسف رجوی مصری و شیخ محمد نجیب حنفی مفتی مصر وچند تن دیگر و از زیدیه سید سلاطین الاسلام امام یحیی بن حمیدالدین حسنی یمانی امام زیدیه و سلطان یمن و قاضی حسین عمری و چند تن دیگر، و از امامیه سید محمود مرعشی (پدرش) و سید حسن صدر و حدود دویست تن دیگر. که از همهٔ ایشان اجازه روایت داشت. از آثارش، انس الوحید، مشجرات آل الرسول (ص)، التجوید، حاشیه شرح لمعه شهید، حاشیهٔ معالم.

الذریعه ۷: ۲۹۲، ۶: ۱۶۹/ ریحانة الادب ۳: ۱۲۹/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۸۴۷.

**شُهْدَة ـ کاتِبه**

**(۴۸۲ - ۵۷٤ هـ/ ۱۰۸۹ - ۱۱۷۸ م)**

شهده دختر ابی نصر احمدبن فرج بن عمر ابری. زنی فقیه و عالم. اصلاً از دیفور، متولّد و متوفّی در بغداد. حدیث روایت می کرد و تعداد بسیاری از وی روایت نموده اند. درحسن خط نیز تبحر داشت. یاقوت مستعصمی نزد او تلمذ نمود.

الاعلام ۳: ۲۵۹/ اعلام النساء ۲: ۳۰۹/ ریحانة الادب ۳: ۲۷۰/ لغتنامهٔ دهخدا، شهده: ۱۰۰.

**شهید اول** ← محمد بن مکی بن محمد

**شهید بلخی یا مروزی** ← محمد بن محمدبن احمد

**شهید ثانی** ← زین الدین بن علی بن احمد

**شهید ـ بلخی**

**(م ۳۲۵ هـ/ ۹۳۶ م)**

ابو الحسن، شهیدبن حسین جهودانکی، بلخی. متکلّم، حکیم، شاعر. متولّد در بلخ. با زکریای رازی در مسائل فلسفی مناظراتی داشته است. بارودکی نیز معاصر و مورد احترام وی بود. از آثارش: دیوان شهید بلخی.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۸۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱/ الذریعه ۹: ۵۶۰/ ریحانة الادب ۳: ۲۷۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۱/ فرهنگ سخنوران ۳۱۳/ فهرست ابن الندیم ۳۵۷/ الکنی و الالقاب ۲: ۳۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، شهید: ۱۳۲، ابوالحسن ۴۰۴/ معجم المؤلفین ٤: ۳۱۰/ نزهة المجالس ۱۳.

**شیث ـ (ابن حاج)**

**(۵۱۱ - ۵۹۹ هـ/ ۱۱۱۷ - ۱۲۰۳ م)**

ابوالحسن، شیث بن ابراهیم بن محمد کناوی، قفطی، (ضیاءالدین). نحوی، محدّث، شاعر. متولّد در قفط از دهات مصر. شاگرد ابو طاهر سِلَفی اسکندرانی بود. از آثارش: الاشارة فی تسهیل العبارة، المختصر، المعتصر من المختصر.

الاعلام ۳: ۲۶۵/ دانشنامه ایران و اسلام ۴۸۵/ ریحانة الادب ۷: ۴۵۸/ لغتنامهٔ دهخدا، شیث: ۱۴۸/ معجم المؤلفین ٤: ۳۱۱.

**شیخ بهائی** ← محمدبن حسین بن عبدالصمد

**شیخ الرئیس** ← حسین بن عبدالله

**شیخ شهید** ← محمد بن مکی

**شیخ طوسی** ← محمدبن حسن بن علی

**شیخ العراقین** ← عبدالحسین بن علی

**شیخ مفید** ← محمدبن محمد

**شیخ ـ عَیْدَرُوس**

**(۹۱۹ - ۹۹۰ هـ/ ۱۵۱۳ - ۱۵۸۲)**

شیخ بن عبدالله بن شیخ عیدروس. فقیه، عارف، شاعر، شافعی. متولّد در تریم از شهرهای حضرموت، در سال ۹۵۸ هـ به هند کوچ کرد و تا آخر عمر همانجا ماند و در احمد آباد هند درگذشت. از ابن حجر هیتمی و دیگر عرفا اجازه داشته است و کراماتی به او منسوب است. از آثارش: العقد النبوی، معراج، حقائق التوحید.

الاعلام ۳: ۲۶۶/ ریحانة الادب ٤: ۲۲۲/ معجم المؤلفین ٤: ۳۱۲.

**شیرویه ـ دیلمی**

**(۴٤۵ - ۵۰۹ هـ/ ۱۰۵۳ - ۱۱۱۵ م)**

ابو شجاع، شیرویه بن شهردار بن شیرویه دیلمی، همدانی. مورخ، محدّث. از آثارش: تاریخ، فردوس الأخیار، در حدیث، مسندالفردوس ـ خ.

الاعلام ۳: ۲۶۸/ التدوین ۸۵/ الذریعه ۱۶: ۱۶٤/ ریحانة الادب ۲: ۲۵۰/ شدالازار ۲۵ و ۴۷۵/ الکنی و الالقاب ۲: ۲۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، شیرویه: ۱۹۴/ معجم المؤلفین ٤: ۳۱۳.

# ص

صائب تبریزی ← محمد علی بن عبدالرحیم تبریزی
صاحب ابن عباد ← اسماعیل بن عباد
صاحب اتقان المقال ← محمد بن مهدی بن محمدرضا
صاحب ارشادالقلوب ← حسن بن ابوالحسن محمد دیلمی
صاحب اغانی ← علی بن حسین اصفهانی
صاحب جواهر الکلام ← محمد حسن بن باقربن عبدالرحیم شریف اصفهانی
صاحب حدائق السحر ← محمد بن محمد (رشید و طواط)
صاحب دیوان ← خواجه شمس الدین محمد جوینی
صاحب روضات الجنات ← محمد باقربن زین العابدین. . . خوانساری
صاحب ریاض المسائل ← علی بن محمد علی طباطبائی
صاحب ضوابط الاصول ← ابراهیم بن محمد باقر موسوی
صاحب عبقات الانوار ← میر حامد حسین موسوی هندی
صاحب کشف الغطاءِ ← شیخ جعفربن شیخ خضر (کاشف الغطاءِ)
صاحب مجالس المؤمنین ← قاضی نورالله بن شرف الدین شوشتری
صاحب معالم ← حسن بن زین الدین شهید ثانی
صاحب مکارم الاخلاق ← حسن بن فضل بن حسن طبرسی
صاحب وسائل الشیعه ← محمدبن حسن (حر عاملی)
صاحب وسیله ← محمدبن علی بن حمزه (عماد طوسی)
صاحب هدایة المسترشدین ← محمد تقی بن عبدالرحیم رازی تهرانی

## صابر ـ ادیب

(م ۵۴۷ هـ/ ۱۱۵۲ م)

صابربن اسماعیل ترمذی، (شهاب الدین، ادیب). شاعر ایرانی. قسمت عمدهٔ عمر خود را در نیشابور گذراند. درپایان عمربه خوارزم رفت و قصائدی در مدح علاءِالدوله اتسز خوارزمشاه سرود، و در همان شهر در نتیجه رقابتی میان اتسز و سنجر کشته شد. وی شاعری زبر دست بود وسخن او در شیرینی و روانی و لطف در منتهای خوبیست. از آثارش: دیوان شعر، شامل ۶ هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۴۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۴/ الذریعه ۹: ۵۷۲/ ریحانة الادب ۱: ۹۹/ فرهنگ سخنوران ۳۵/ فهرست مشترک ۴: ۳۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ادیب: ۱۵۸۲.

## صادق ـ دست غیب
(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

میرزا صادق دست غیب، حسینی، شیرازی. قاضی القضاة شیرازی، خطاط، شاعر. ساکن شیراز، متوفی در لار. در زمان شاه صفی صفوی (م ۱۰۵۲ هـ) به علت حسن خط مدتی در کتابخانه دولتی مشغول کتابت بوده است. از آثارش: دیوان دست غیب.

الذریعه ۹: ۵۷۸/ ریحانة الادب ۲: ۲۲۰/ فرهنگ سخنوران ۲۰۹.

## صادق ـ نصرآبادی
(م ۱۰۶۱ هـ/ ۱۶۵۰ م)

میرزا صادق بن میرزا صالح نصرآبادی، (مینا، صادقی). فاضل، شاعر و ریاضی دان. متولد و متوفی در هند. وی عموی میرزا محمد طاهر مؤلف تذکره نصرآبادی بود. از آثارش: دیوان مینا.

الذریعه ۹: ۵۸۲/ ریحانة الادب ۶: ۸۳/ فرهنگ سخنوران ۳۲۴.

## صادق ـ فَحّام
(۱۱۴۵ - ۱۲۰۵ هـ/ ۱۷۳۲ - ۱۷۹۱ م)

ابوالنجاة، صادق بن علی بن حسن حسینی، اعرجی، نجفی، (فحّام). عالم، ادیب، شاعر. متولد در قریهٔ حصین از قراءِ حلّه، متوفّی در نجف [1]. با سید بحر العلوم معاصر و معاشر بوده است. از آثارش: شرح شرائع الاسلام للمحقق الحلی، حاشیه بر شرح القطر لابن هشام، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۷: ۳۶۰/ الذریعه ۶: ۱۲۷، ۱۳: ۳۳۷، ۹: ۵۷۹، ۱۳: ۳۲۴، ۸: ۱۴۰/ روضات الجنات ۲: ۲۰۱/ ریحانة الادب ۴: ۲۹۷/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۶۴۰/ لغتنامهٔ دهخدا، صادق: ۶۳/ معجم المؤلفین ۴: ۳۱۶/ مکارم الآثار ۱: ۲۰۵.

## صادق ـ ناطق اصفهانی
(م ۱۲۳۰ هـ [2]/ ۱۸۱۴ م)

میرزا صادق ناطق اصفهانی. شاعر ایرانی، در تاریخ گویی متبحر بوده و عدد ابجدی هر یک مصراع از بیشتر قصایدش مادهٔ تاریخ سال یکی از وقایع می باشد. در دستگاه محمد علی میرزای دولتشاه بوده و بر دیوان او مقدمه ای نوشته است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۵۸/ ریحانة الادب ۶: ۱۱۱/ فرهنگ سخنوران ۵۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ناطق: ۱۸۰/ مکارم الآثار ۳: ۱۰۱۳.

## صادق ـ ثابت خلخالی
(قرن سیزدهم هجری/ نوزدهم میلادی)

صادق بیک ثابت خلخالی. شاعر. متولّد در اسپرلوی خلخال. بدو زبان فارسی و ترکی شعر می سروده است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۸۲/ ریحانة الادب ۱: ۳۶۲/ فرهنگ سخنوران ۱۲۰.

## صادق بیک ـ صادقی
(متولد ۹۴۰ هـ/ ۱۵۳۳ م)

صادق بیک افشار تبریزی، (صادقی). شاعر، نقّاش. از نجیب زادگان خدابنده لو و متولّد در تبریز. در زمان شاه اسماعیل دوم وارد کتابخانه صفویه شد و شاه عباس اول منصب کتابداری را به او داد. وی سفرهای زیادی کرد. از جمله استادانش مظفر علی پسر مولانا حیدر علی نقاش معروف آن زمان بوده است. از آثارش: زبدة الکلام، قانون الصور، شامل منظومه ای درنقاشی در بحر خسرو وشیرین، مثنوی فتحنامهٔ عباس نامدار، شامل فتوحات شاه عباس معروف به (جنگ نامه)، مجمع الخواص به زبان ترکی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۵۷/ الذریعه ۹: ۵۸۱، ۲۰: ۲۷، ۲۳: ۳۱/ ریحانة الادب ۳: ۴۰۵/ فرهنگ سخنوران ۳۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا، صادقی: ۶۵.

## صاعد ـ قرطبی
(۴۲۰ - ۴۶۲ هـ/ ۱۰۲۹ - ۱۰۷۰ م)

ابوالقاسم، صاعدبن احمد بن عبدالرحمان تغلبی، اندلسی، قرطبی. مورخ. اصلاً از قرطبه، متولّد در مرّیه، قاضی طلیطله بود و تا هنگام مرگش

---

۱. الذریعه: متوفی در مشهد خراسان.
۲. فرهنگ سخنوران: ۱۲۳۵ هـ.

در همین منصب باقی ماند. از آثارش: جوامع الأخبار الأمم من العرب و العجم - ط، مقالات اهل الملل و النحل، اصلاح حرکات النجوم.

الاعلام ۳: ۲۷۱/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۰۵/ ریحانة الادب ۸: ۶۴/ لغتنامهٔ دهخدا، صاعد: ۷۰/ معجم المؤلفین ۴: ۳۱۷.

## صاعد - ربعی

(م ۴۱۷ هـ/ ۱۰۲۶ م)

ابو العلاءِ، صاعدبن حسن بن عیسی ربعی، بغدادی. عالم در ادبیات و لغت. منسوب به ربیعه بن نزار، متولّد در موصل، بزرگ شده در بغداد، متوفّی در صقلیة. در سال ۳۸۰ هـ به اندلس رفت و وزارت المنصور محمدبن أبی عامر والی اندلس را داشت و کتاب الفصوص را برای وی نوشت از جمله استادان ربعی، سیرافی و ابوعلی فارسی و خطابی بوده اند. از آثارش: الفصوص، کتاب النوادر لابی علی القالی، کتاب الجوّاس بن قعطل المذحجی مع ابنة عمه عفراءِ.

الاعلام ۳: ۲۷۱/ تاریخ التراث ۲/ ب ۵: ۷۳/ روضات الجنّات ۴: ۱۳۰/ ریحانة الادب ۲: ۳۰۱/ الکنی و الالقاب ۲: ۲۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، صاعد: ۷۱/ معجم المؤلفین ۴: ۳۱۸.

## صاعد - بریدی

(قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

صاعد بن محمد بن صاعد بریدی، آبی، (شرف الدین یا اشرف الدین). فاضل امامی و از معاصرین شیخ منتخب الدین (م ۵۸۵ هـ) بود. از آثارش: الاغراب فی الاعراب، بیان الشرایع، الحدود الحقائق.

اعیان الشیعه ۷: ۳۶۸/ امل الآمل ۲: ۱۳۴/ الذریعه ۲: ۲۵۱، ۳: ۱۸۲، ۱۵: ۳۶۸، ۲۴: ۴۲۱/ روضات الجنات ۴: ۱۱۶/ ریحانة الادب ۳: ۱۹۴/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، صاعد: ۷۲.

## صالح - جرمی

(م ۲۲۵ هـ/ ۸۴۰ م)

ابوعمر، صالح بن إسحاق جرمی. فقیه، نحوی، لغوی. متولّد در بصره، ساکن بغداد. نزداصمعی و ابو عبیده و ابو زید انصاری و دیگر بزرگان تلمذ نموده است. از آثارش: کتاب الأبنیة، غریب سیبویه، کتاب العروض.

الاعلام ۳: ۲۷۴/ روضات الجنات ۴: ۱۳۳/ ریحانة الادب ۱: ۴۰۴/ فهرست ابن الندیم ۶۲/ الکنی و الالقاب ۲: ۱۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا، صالح: ۱۰۶/ معجم المؤلفین ۵: ۳.

## صالح - داماد

(م ۱۳۰۳ هـ/ ۱۸۸۶ م)

صالح بن حسن بن یوسف موسوی، فارسی، حائری، تهرانی، (عرب، داماد). عالم امامی، فقیه، اصولی. در نود سالگی در تهران در گذشت و جنازه اش به کربلا حمل و در آنجا دفن گردید. از آثارش: زهرالریاض، صفاءِ الروضة.

اعیان الشیعه ۷: ۳۶۸/ الذریعه ۱۲: ۷۰، ۱۵: ۴۳، ۲۳: ۲۹۳/ ریحانة الادب ۴: ۱۲۰/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۸۸۱/ الکنی و الالقاب ۲: ۲۲۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عرب: ۱۴۷/ معجم المؤلفین ۵: ۵.

## صالح - جعفری

(م ۶۶۸ هـ/ ۱۲۷۰ م)

ابو البقاءِ، صالح بن حسین جعفری. ادیب، متکلّم، نویسنده، شاعر. از آثارش: البیان الواضح المشهود من فضایح النصاری و الیهود، تخجیل من حرف التوراة و الانجیل، و خطابه و شعر.

الذریعه ۴: ۳/ ریحانة الادب ۱: ۴۱۲/ لغتنامهٔ دهخدا، صالح: ۸۹/ معجم المؤلفین ۵: ۶.

## صالح - بحرانی

(م ۱۰۹۸ هـ/ ۱۶۸۶ م)

شیخ صالح بن عبدالکریم کرزکانی، بحرانی. عالم امامی، فقیه، محدث، زاهد و فاضل. ساکن شیراز. با شیخ حُرّ عاملی معاصر بوده است. از آثارش: شرح الاسماءِ الحسنی.

اعیان الشیعه ۷: ۳۶۸/ امل الآمل ۲: ۱۳۵/ تذکرة الاولیاء ۱: ۲۳۱/ الذریعه ۱۳: ۸۹/ روضات الجنات ۴: ۱۱۸/ ریحانة الادب ۱: ۲۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا، صالح: ۹۵.

## میر صالح - کشفی

(م ۱۰۶۰ هـ/ ۱۶۴۹ م)

میر صالح بن عبدالله کشفی، اکبر آبادی، سبحانی. از عرفای سلسلهٔ قادریه، شاعر. در دربار شاه جهان به درجه امارت رسیده است. در فارسی با تخلص کشفی و در هندی سبحانی شعر می سرود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۹۱۱/ ریحانة الادب ۵: ۶۲/ فرهنگ سخنوران ۴۸۵.

## صالح ـ ساوجی

(قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

ملاصالح بن ملا محمد محسن بن نظام الدین قرشی، ساوجی. عالم امامی عهد شاه سلطان حسین صفوی بود. از آثارش: الحدیدة الحسینیة فی قطع لسان اعوان الاهریة، بزبان عربی، مقمعهٔ حسینیه، ترجمه فارسی همان کتاب قبل، الدرة العلویة فی الامامة.

الذریعه ۶: ۳۷۹، ۸: ۱۰۱، ۲۲: ۱۲۰/ ریحانة الادب ۲: ۴۱۹.

## صبحی کشمیری

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

صبحی کشمیری (ملا صبحی). شاعر. در خدمت شاه شجاع می زیسته و در اواخر قرن یازدهم در گذشت. از آثارش: دیوان صبحی کشمیری.

تذکره شرای کشمیر ۶۰۸/ الذریعه ۹: ۵۹۳/ ریحانة الادب ۳: ۴۱۳/ فرهنگ سخنوران ۳۳۰/ لغتنامهٔ دهخدا، صبحی ۱۳۰.

## صبحی همدانی

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

صبحی همدانی. شاعر. اصلاً از همدان، ساکن هندوستان. درخدمت شاه جهان بوده و دریکی از جنگها کشته شد. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۵۹۳/ ریحانة الادب ۳: ۴۱۳/ فرهنگ سخنوران ۳۳۰/ لغتنامهٔ دهخدا، صبحی: ۱۳۰.

## صبوحی جغتایی

(م ۹۷۳ هـ/ ۱۵۶۵ م)

صبوحی جغتایی. شاعر. در بخارا تحصیل علم نمود و در هندوستان زندگی کرد. سفری نیزبه حج نمود. غزل را خوب می سرود از آثارش: دیوان صبوحی جغتایی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵۳/ الذریعه ۹: ۵۹۴/ ریحانة الادب ۳: ۴۱۴/ فرهنگ سخنوران ۳۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا، صبوحی: ۱۳۷.

**صدر** ← اسماعیل بن صدر الدین بن صالح

**صدرالدین عاملی** ← محمدبن صالح بن محمد عاملی

**صدرالدین قونیوی** ← محمدبن اسحاق بن محمد شافعی

**صدرالعلماء** ← محمدبن ابراهیم حسینی دشتکی

**صدرالمتألهین** ← محمدبن ابراهیم بن یحیی شیرازی

## صدرالدّین ـ صدر

(۱۲۹۹ - ۱۳۷۳ هـ/ ۱۸۸۲ - ۱۹۵۴ م)

ابوالرضا، صدر الدین بن اسماعیل صدر عاملی، موسوی، کاظمی. فقیه، اصولی، مجتهد، شاعر. متولّد در کاظمین، ساکن و متوفّی در قم. نزد پدرش و آخوند خراسانی و سید محمّد کاظم یزدی تلمذّ نمود و در قم علوم دینی تدریس می کرد. از آثارش: منظومات فی الحج و الصوم، خلاصة الفصول، در اصول، مختصر تاریخ الاسلام، کتاب فی الاخبار، در ۱۲ جلد، دیوان شعر.

الذریعه ۱۲: ۱۹۹، ۲۰: ۱۸۴، ۳۰: ۲۹۰، ۳: ۲۳۲/ ریحانة الادب ۳: ۴۲۷/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۹۴۳/ فرهنگ سخنوران ۳۳۳/ لغتنامهٔ دهخدا، صدر: ۱۶۴/ معجم المؤلفین ۵: ۱۷.

## صدرالدین ـ خطاط

(م ۱۰۰۷ هـ/ ۱۵۹۸ م)

صدرالدین بن میرزاشرف جهان قزوینی، (خطاط، میر صدرالدین). از خوشنویسان ایرانی در حین سفر به مشهد مقدس در بسطام در گذشت. از طرف شاه عباس ماضی مأمور به کتابت تذکره دولتشاهی گردیده لکن موفق به اتمام آن نشد.

ریحانة الادب ۳: ۴۲۶/ لغتنامهٔ دهخدا، صدرالدین: ۱۶۵.

## صدرالدین ـ رضوی

(م ۱۱۶۰هـ[1] / ۱۷۴۷ م)

صدرالدین بن محمّد باقر رضوی، قمی. عالم امامی، فقیه، اصولی، محدّث. نزد آقا جمال خوانساری و شیخ جعفر قاضی و ملاّ میرزا شیروانی تلمذ نمود و در قم به تدریس پرداخت. در ۶۵ سالگی در گذشت. از آثارش: شرح علی الوافیة لعبدالله التونی، در اصول، کتاب فی الطهارة، حاشیه علی المختلف.

اعیان الشیعه ۷: ۳۸۶/ الذریعه ٤: ۳۲۵، ۱۳: ۱۲۱، ١٤: ۱٦٦، ۱۵: ۱۸۵، ۲۱: ۲۲٦/ روضات الجنات ٤: ۱۲۲/ ریحانة الادب ۳: ٤۳۰/ الکنی و الالقاب ۲: ٤١٤/ لغتنامهٔ دهخدا، صدرالدین: ۱٦۹/ معجم المؤلفین ۵: ۱۸.

## صدوق ← محمد بن علی بن حسین

## صُدَیّ ـ (ابن عَجْلان)

(م ۸۱ هـ/ ۷۰۰ م)

أبوأمامة، صدی بن عجلان بن وهب باهلی. از اصحاب حضرت رسالت (ص) و از حاضرین بدرو در جنگ صفّین نیز همراه حضرت علی (ع)[2] بود. در شام زیست و در حمص در گذشت از آثارش: ۲۵۰ حدیث از وی در الصحیحین وجود دارد.

الاعلام ۳: ۲۹۱/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۸۵/ رجال طوسی ۲۱/ ریحانة الادب ۷: ۱۹/ الکنی و الالقاب ۱: ۱۲/ لغتنامهٔ دهخدا، صدی: ۱۸۱.

## صرفی ساوجی

(قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی)

صلاح الدین صرفی ساوجی، (صرفی ژولیده موی). شاعر. متولّد در ساوه. از ایران به هند رفت و در گجرات با خواجه نظام الدین احمد بود و بعد به لاهور و عاقبت به دکن رفت و در آنجا از شاعران دربار اکبر شاه شد وی مردی درویش مسلک بود. از آثارش: دیوان صرفی ساوجی.

تاریخ نظم ونثر در ایران ٤۳۲/ الذریعه ۹: ٦۰٦/ ریحانة الادب ۳: ٤٤۲/ فرهنگ سخنوران ۳۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، صرفی: ۲۰۱.

## صفی علیشاه ← حسن بن محمد باقر

## صفی الدین اردبیلی ← سید اسحق بن سید امین الدین اردبیلی

## صفی الدین ـ (ابن طریح)

(م بعداز ۱۱۰۰ هـ/ ۱٦۸۸ م)

صفی الدین بن فخرالدین، (ابن طریح). فاضل. درسال ۱۰۷۲ هـ از پدرش اجازه داشته است از آثارش: مستدرک المجمع، حاشیه کتاب مجمع البحرین پدرش، الرسالة الشبهاتیة، ریاض الازهریة فی شرح النکت الفخریه.

اعیان الشیعه ۷: ۳۸۹/ امل الآمل ۲: ۱۳۵/ الذریعه ٦: ۱۹۱، ۱۱: ۲۰۱، ۲۱: ۱۳۷، ۲۲: ۲۰، ۲۳: ۳۲۳/ روضات الجنات ۵: ۳۵۲/ ریحانة الادب ۸: ۸٤/ لغتنامهٔ دهخدا، صفی الدین: ۲٦۷.

---

۱. معجم المؤلفین: (... ـ ۱۲۵۵ هـ) (... ـ ۱۸۳۹ م)

۲. ریحانة الادب: بعضی او را ازکسانی شمرده اند که از راه حضرت علی (ع) منحرف شد.

# ض

## ضیاءالدین ـ عراقی
(۱۲۷۸ - ۱۳۶۱ هـ/ ۱۸۶۱ - ۱۹۴۲ م)

ضیاءِالدین بن ملامحمد عراقی، (آقا ضیاءِ). عالم، فقیه، محدّث. اصلاً از مردم عراق، ساکن و متوفی در نجف. نزد پدرش و سید محمد فشارکی و حاج میرزا حسین خلیلی و آخوند خراسانی کسب علم نمود و حدود سی سال در نجف تدریس نمود. از آثارش: مقالات الاصول، تکمله، در شرح تبصره علامه، قضاءِ، بیع.

الذریعه ۱۳: ۱۳۵، ۲۱: ۳۸۹/ ریحانة الادب ۱: ۵۵/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۹۵۶/ مکارم الآثار ۶: ۲۲۱۴.

## ضیاءالدین ـ خجندی
(۶۲۲ هـ/ ۱۲۲۵ م)

خواجه ضیاءِالدین بن خواجه جلال الدین مسعود خجندی، (پارسی). شاعر. متولّد در شیراز، ساکن خجند خراسان، متوفی در هرات. از شاگردان امام فخرالدین محمد بن عمررازی بود، در جمع متصوفه داخل شد و از مریدان نجم الدین کبری گشت و مؤلفات بسیاری در باب تصوف دارد. از آثارش: شرحی بر المحصول امام فخر، دیوان شعر، ۳۴هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۸۲۷/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۵/ الذریعه ۹: ۶۲۹/ ریحانة الادب ۴: ۸/ فرهنگ سخنوران ۳۴۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ضیاءِالدین: ۷۸.

## ضیاءالدین ـ نخشبی
(م ۷۵۱ هـ/ ۱۳۵۰ م)

ضیاءِالدین نخشبی. نویسنده، عارف. اصلاً ازمردم نخشب، ساکن هندوستان در شهر بداون. دردربار مبارک شاه خلج (۷۱۷ - ۷۲۱ هـ) راه داشته و از مریدان شیخ نظام الدین بوده است. از آثارش: طوطی نامه، که از زبان سانسکریت در سال ۷۳۰ بفارسی نقل کرده است، سلک السلوک، جزئیات و کلیّات، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۲۹۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۸۵/ الذریعه ۹: ۱۱۷۹، ۱۸: ۲۹۸/ ریحانة الادب ۶: ۱۵۳/ فهرست مشترک ۴: ۲۷۲۰/ فرهنگ سخنوران ۵۹۷/ لغتنامهٔ دهخدا، نخشبی: ۳۹۵.

# ط

## ابو طالب ـ (میرزا)
(م ۱۲۳۷ هـ/ ۱۸۲۲ م)

میرزا ابو طالب. عالم امامی، فقیه، ادیب، متکلّم. جهت انجام حج به مکه می رفت که در راه در گذشت. از شاگردان سید علی صاحب ریاض بود. از آثارش: حاشیه سیوطی، در سال ۱۲۲۳ دو تألیف شد، حاشیة البهجة المرضیة فی شرح الألفیة.

اعیان الشیعه ۲: ۳۶۶/ الذریعه ۶: ۲۹/ ریحانة الادب ۶: ۶۲، طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۹/ الکنی و الالقاب ۳: ۲۲۰/ معجم المؤلفین ۵: ۲۹/ مکارم الآثار ۴: ۱۰۶۱.

## ابوطالب ـ خراسانی
(م ۱۲۹۳ هـ[1]/ ۱۸۷۶ م)

ابوطالب بن ابوتراب بن قریش حسینی، خراسانی، قاینی. فقیه، اصولی، رجال شناس، متکلّم. متولّد و بزرگ شده در قاین، به اصفهان و نجف مسافرت کرد و هنگامی که از سفر حج باز می گشت در کراجی در گذشت و در همانجا مدفون شد. از اساتید وی سید محمد باقر حجة الاسلام را می توان نام برد وی در خطّه خراسان مرجع دینی و دارای نفوذ بود. از آثارش: السبع السیارة.

اعیان الشیعه ۲: ۳۶۸/ الذریعه ۱۲: ۱۲۸/ ریحانة الادب ۴: ۴۲۸/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۴۰/ لغتنامهٔ دهخدا، قاینی: ۱۳۳/ معجم المؤلفین ۵: ۲۹.

## طالب ـ جاجرمی
(م ۸۵۴ هـ/ ۱۴۵۰ م)

مولانا طالب جاجرمی. شاعر ایرانی. متولّد در جاجرم، ساکن و متوفی در شیراز. به دستگاه عبدالله بن ابراهیم سلطان راه یافت. در شاعری مرید و شاگرد شیخ نورالدین آذری بود. از آثارش: مثنوی گوی و چوگان، به نام عبدالله بن ابراهیم سلطان سروده، دیوان غزلیات.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰۱/ الذریعه ۹: ۶۳۸، ۱۹: ۲۷۳/ ریحانة الادب ۱: ۳۷۶/ فرهنگ سخنوران ۳۵۱/ لغتنامهٔ دهخدا، طالب: ۴۶.

## ابو طالب ـ زاهدی
(م ۱۱۲۷ هـ/ ۱۷۱۴ م)

ابوطالب بن عبدالله زاهدی، گیلانی، اصفهانی. فاضل. متولّد و بزرگ شده در لاهیجان، ساکن و متوفی در اصفهان در ۶۹ سالگی. در لاهیجان از ملاحسن لاهیجانی درس متن و علوم عربی را و در اصفهان از ملا رفیع یزدی ریاضیات را فرا گرفت. وی بیش از پنج هزار کتاب در دسترس داشته است و همهٔ آنها را با خط خودش تصحیح کرده و بر آنها شرح و حاشیه نوشته است. از آثارش: تفسیر آیة قل

---

[1]. یا ۱۲۹۰ یا ۱۳۰۰-

الروح من امر ربی.

اعیان الشیعه ۲: ۳۶۷/ الذریعه ۴: ۳۲۸/ ریحانة الادب ۷: ۱۶۶، ۲: ۳۵۶/ الکنی و الالقاب ۱: ۱۰۷.

## ابوطالب ـ همدانی

(م ۱۲۶۶ هـ/ ۱۸۵۰ م)

ابوطالب بن عبدالمطلب بن عبدالصمد حسنی، همدانی. فقیه امامی، اصولی. ساکن و متوفّی در نجف. از تلامذهٔ شیخ محمد حسن صاحب جواهر بوده است. از آثارش: المواهب العلیة، اصول الفقه، ترجمهٔ نجاة العباد به فارسی.

اعیان الشیعه ۲: ۳۶۶/ الذریعه ۲: ۲۰۲، ۴: ۱۴۲، ۲۳: ۲۴۱/ ریحانة الادب ۶: ۳۷۵/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۴۲/ الکنی والالقاب ۱: ۱۰۸/ معجم المؤلفین ۵: ۳۰/ مکارم الآثار ۵: ۱۸۱۳.

## ابوطالب ـ اصفهانی

(م ۱۲۱۶ هـ/ ۱۸۰۱ م)

میرزا ابوطالب بن علیرضابن محمد علی حسینی. حکیم، طبیب.. مدت سی و هفت سال متصدی تولیت آستان قدس رضوی بود. در مشهد در گذشت و در صحن حرم مطهر مدفون گردید.

اعیان الشیعه ۲: ۳۶۵/ ریحانة الادب ۶: ۶۲/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۴۳/ مکارم الآثار ۲: ۵۷۳.

## ابوطالب ـ زنجانی

(۱۲۵۷ - ۱۳۲۹ هـ/ ۱۸۴۱ - ۱۹۱۱ م)

ابوطالب بن ابوالقاسم بن کاظم موسوی، زنجانی. فقیه، اصولی. متولّد در زنجان، ساکن و متوفّی در تهران، مدفون در مشهد در کنار شیخ بهایی. در نجف نزد شیخ انصاری تلمذ نمود، همچنین سید حسین ترک نیز از اساتید وی بود. از آثارش: التنقید فی احکام التقلید، مناسک الحج، المقلة العبراء، در واقعهٔ کربلا.

اعیان الشیعه ۲: ۳۶۴/ الذریعه ۱: ۹۲۵، ۲: ۴۹۵، ۴: ۴۶۸، ۱۶: ۱۷/ رجال بامداد ۱: ۷۲/ ریحانة الادب ۲: ۳۸۳/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۵۰/ معجم المؤلفین ۵: ۳۰/ مکارم الآثار ۵: ۱۵۹۷/ یادداشتهای قزوینی ۲۱۸۲.

## ابوطالب ـ کلیم کاشانی

(م ۱۰۶۱ هـ/ ۱۶۵۰ م)

میرزا ابوطالب کلیم کاشانی، (ملک الشعرا، طالبای کلیم، کلیم، طالب، کاشانی). شاعر نامی ایرانی. اصلا از همدان، بزرگ شده در کاشان و شیراز. در جوانی به هند رفت ولی سفرش چندان موفقیت آمیز نبود. در سال ۱۰۲۸ هـ به عراق بازگشت لیکن پس از دوسال و اندی به هندوستان بازگشت و به شاه جهان تقرب جسته و مورد توجه و عنایت وی واقع شد و منصب ملک الشعرایی دربارش را یافت و شاعر برگزیدهٔ شاه جهان و ستایشگراو بود تا در ۱۰۶۱ در کشمیر درگذشت. از آثارش: ظفرنامهٔ شاهجهانی یا پادشاه نامه، دیوان شعر بالغ بر بیست و چهارهزار بیت شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۱۷۰/ تذکره شعرای کشمیر ۱۳۲۳/ الذریعه ۹: ۹۱۵، ۱۹: ۲۱۶، ۱۹: ۲۲۵، ۱۹: ۳۳۴/ ریحانة الادب ۵: ۷۸/ فرهنگ سخنوران ۴۷۸/ فهرست مشترک ۸: ۱۶۵۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوطالب: ۵۵۴.

## طالب ـ (ابن سراج)

(م ۴۰۱ هـ/ ۱۰۱۰ م)

ابواحمد، طالب بن محمد بن قشیط. ادیب، نحوی. نزدابن انباری تلمذ نمود. از آثارش: مختصر فی النحو، عیون الأخبار و فنون الاشعار.

الاعلام ۳: ۳۱۶/ روضات الجنات ۴: ۱۴۹، ۲: ۲۳۷/ ریحانة الادب ۷: ۵۶۰/ لغتنامهٔ دهخدا، طالب: ۴۵/ معجم المؤلفین ۵: ۳۰.

## ابوطالب ـ مَکْفُوف

(زنده در ۱۸۹ هـ/ ۸۰۵ م)

ابوطالب مکفوف کوفی. نحوی. متولّد در کوفه و نابینا بوده است. نزد کسائی (م ۱۹۰ هـ) تلمّذ نمود. از آثارش: کتاب فی حدودالحروف، العوامل والأفعال و اختلاف معانیها.

روضات الجنات ۴: ۱۴۹/ ریحانة الادب ۷: ۱۷۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوطالب: ۵۵۵/ معجم المؤلفین ۵: ۳۰.

## ابوطالب ـ فندرسکی

(قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

ابوطالب بن میرزابیک بن میرابوالقاسم فندرسکی. شاعر، فاضل. نزد علامه مجلسی تلمذ نمود و با میرزا عبدالله افندی صاحب ریاض العلما معاشر بود. از آثارش: ترجمه فارسی شرح لمعه شهید، حاشیه تفسیر بیضاوی، نگار خانه چین، حاوی تمامی مکتوبات و منشآت عربی و فارسی وی، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۲: ۳۶۵/ تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۱۴/ الذریعه ۹: ۴۲، ۲۳: ۱۱، ۶: ۴۱، ۱۶: ۵۳، ۷: ۹۲/ ریحانة الادب ٤: ۳۶۰/ فرهنگ سخنوران ۱۹ / فهرست مشترک ۸: ۱.۱۱/ الکنی والالقاب ۳: ۳۶.

## ابوطالب ـ جناب اصفهانی

(م ۱۱۰۵ هـ[1]/ ۱۶۹۳م)

میرزا ابوطالب بن میرزا نصیر. شاعر، خطاط. متولّد در اصفهان. در عهد سلطان حسین صفوی سر خط نویس دیوان اعلی بوده است. از آثارش، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۲۰۵/ ریحانة الادب ۱: ۴۳۰/ صحف ابراهیم ۴۸/ فرهنگ سخنوران ۱۳۷/ لغتنامهٔ دهخدا، جناب: ۱۰۸.

## طاووس ـ (ابن کَیسان)

(۳۳ ـ ۱۰۶ هـ/ ۶۵۳ ـ ۷۲۴ م)

ابو عبدالرحمان، طاووس[2] بن کیسان خولانی، همدانی. از اکابر تابعین، فقیه، محدّث. اصلاً از مردم فرس، متولّد بزرگ شده در یمن، متوفّیٰ در مکه. ازابن عباس و ابوهریره استماع حدیث نموده است. و از پیروان طریقت مالک بن دینار صوفی می باشد.

الاعلام ۳: ۳۲۲/ اعیان الشیعه ۷: ۳۹۵/ حلیة الاولیاء ٤: ٤/ رجال طوسی ۹۴/ رجال کشی ۱۰۱، ۵۵/ روضات الجنات ٤: ۱٤۰/ ریحانة الادب ٤: ۲۱/ طبقات الکبریٰ ۳٤/ الکنی و الالقاب ۲: ٤۳۹/ لغتنامهٔ دهخدا، طاووس: ۶۸.

## طاهر ـ (ابوالنجیب)

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالنجیب، طاهربن ابراهیم جزری، (شدّاد). از شعرای عهد دیالمه. اشعار زیادی در مدح عضدالدولهٔ دیلمی ووزیر او مهلبی گفته است. از آثارش: دیوان شعر.

امل الآمل ۲: ۱۳۸/ الذریعه ۹: ٦٤۱/ ریحانة الادب ۷: ۲۸۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالنجیب: ۸۸۸.

## طاهر ـ (ابن بابشاذ)

(م ٤٦۹ هـ/ ۱۰۷۷ م)

ابوالحسن، طاهربن احمد بن بابشاذ مصری، جوهری. در علم نحو سر آمد زمان خود بود. ابتدا تاجر مروارید بود، به عراق رفت و به کسب علم پرداخت و پس ازتکمیل ادبیات به مصر رفت و تا آخر عمر به تألیف پرداخت. از آثارش: المقدمة ـ خ، در نحو، شرح الجمل للزجاجی ـ خ، شرح الأصول لابن السراج.

الاعلام ۳: ۳۱۸/ الذریعه ۱۳: ۱۷۸/ روضات الجنات ٤: ۱۵۰/ ریحانة الادب ۷: ۳۹۹/ الکنی والالقاب ۱: ۲۲۰/ لغتنامه دهخدا، طاهر: ۷۳/ معجم المؤلفین ۵: ۳۲.

## طاهر ـ (ابن حَبیب)

(۷٤۰ ـ ۸۰۸ هـ/ ۱۳۳۹ ـ ۱٤۰٦م)

ابوالعز، طاهربن حسن بن عمر حلبی، (زین الدین). حنفی، ادیب، مورّخ، نویسنده، شاعر. متولّد در حلب، بزرگ شده در همانجا، متوفّی در قاهره. از آثارش: حضرة الندیم من تاریخ ابن العدیم، در تاریخ حلب، ذیل درة الاسلاک فی دولة الاتراک، مختصرمنارالأنوار للنسفی، در اصول فقه.

الاعلام ۳: ۳۱۸/ ریحانة الادب ۲: ٤۰٤/ معجم المؤلفین ۵: ۳٤.

## شاه طاهر ـ دکنی

(م ۹۵۳[1]/ ۱۵٤٦ م)

---

۱. الذریعه و فرهنگ سخنوران: ۱۱۳۵ هـ.

۲. بنابر مشهور طاووس نام اصلی وی می باشد و ابن الجوزی نقل کرده که نام اصلی وی ذکوان است و طاووس لقبش می باشد.

۱. یا ۹۵٦.

شاه [1] طاهربن شاه رضی الدین حسینی، خواندی [2]، انجدانی، دکنی. از پیشروان مشهور مذهب اسماعیلی [3]، دانشمند، ادیب، عارف، شاعر، متبحّر، در تفسیر و حدیث و فقه و حکمت و ریاضی. از سادات انجدان متولّد در همدان، متوفّی در هند. دانشهای عقلی را نزد شمس الدین محمد خفری فراگرفت و همانند پدرانش خلیفه و سجّاده شین اسماعیلیان مومنیه بود و بعلت علم و کمالش پیروان بسیاری یافت بطوریکه مورد سوءِظن شاه اسماعیل واقع شد ولی با وساطت میرزا حسین اصفهانی در کاشان اجازهٔ تدریس یافت امّا دیگر بار مورد غضب شاه اسماعیل واقع شده، با تعدادی از پیروانش به هندوستان گریخت. پس از چندی شاه اسماعیل پشیمان شد و وی را به بازگشت دعوت کرد ولی او نپذیرفت. در هندوستان به احمد نگر و سپس دکن رفت و کارش بسیار بالا گرفت و وکالت برهان نظامشاه بوی واگذار گردید و پس از چندی دین اسماعیلی مذهب رسمی دربار نظامشاهیان شد. امرای دربار که در تسنن تعصب داشتند به مخالفت برخاستند تفصیل مباحثات و مناظرات او با پیشوایان اهل سنت در دکن معروف است. هم اکنون برخی براین عقیده‌اند که از زمان شاه طاهر شهر احمدنگر هند مرکز عمدهٔ طریقه شیعه در هندوستان شده و فعالیتهای مذهبی وی را در همین مذهب دانسته‌اند و در کتبی دیگر وی را پیرو مذهب اسماعیلیه و مبلغ این مذهب دانسته‌اند. برخی نیز می گویند تلاشهای شاه طاهر باعث اشاعه مذهب اسماعیلی در هند شد. از آثارش: انشاءِ روح افزا، حاشیه بر تفسیر بیضاوی، حاشیه بر الهیات شفا، شرح رسالهٔ جعفریه در فقه، دیوان شعر.

۱. تاریخ ادبیات در ایران، صفا: علت آن که طاهربن شاه رضی عنوان «شاه» داشت پیشوای دسته ای از نزاریان بود.

۲. به سبب انتساب به خاندان سادات خواندیه که اخلاف نزارین مستنصر بودند.

۳. در مورد مذهب وی روایات مختلفی درکتب رجالی دیده می شود، بطوریکه گاه او را در شمار علمای امامیهٔ اثنی اعشریّه آورده‌اند.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۶۶۲/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۶۷/ الذریعه ۷: ۱۲۵، ۲: ۴۰۶، ۶: ۱۴۲، ۹: ۴۹۹/ ریحانة الادب ۳: ۱۷۳/ فرهنگ سخنوران ۳۵۲/ لغتنامهٔ دهخدا، طاهر: ۱۰۶.

## طاهر - شعری

(۱۲۲۴ - ۱۲۷۰ هـ/ ۱۸۰۹ - ۱۸۵۳ م)

میرزا طاهر اصفهانی، (دیباچه نگار). از مشایخ عرفای اصفهان، شاعر. ازاولاد شیخ زاهد گیلانی بود. در اصفهان متولّد شد. از آثارش: دیوان شعر، تذکره گنج شایگان، به اشارهٔ اعتضاد السلطنه به نام میرزا آقاخان نوری صدر اعظم تألیف کرده است.

الذریعه ۹: ۵۲۷، ۱۸: ۲۳۸/ رجال بامداد ۲: ۱۸۶/ ریحانة الادب ۳: ۲۲۵/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۶۷۹/ فرهنگ سخنوران ۲۹۹/ مکارم الآثار ۳: ۷۷۹.

## طاهر - طَبَری

(۳۴۸ - ۴۵۰ هـ/ ۹۶۰ - ۱۰۵۸ م)

ابوطیّب، طاهربن عبدالله بن طاهر طبری. فقیه شافعی، ادیب، شاعر. متولّد در آمل طبرستان، ساکن و متوفّیٰ در بغداد. نزد ابوعلی زجاجی در آمل و دیگر بزرگان در نیشابور و گرگان تلمذ نمود. از جمله شاگردانش ابواسحق شیرازی بوده است. از آثارش: شرح مختصر المزنی - خ، شرح فروع ابن الحداد، کتاب فی الطبقات الشافعیة.

الاعلام ۳: ۳۲۱/ تاریخ التراث ب ۳/ ج ۱: ۱۲۳/ روضات الجنّات ۴: ۱۴۹/ ریحانة الادب ۴: ۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا، طاهر: ۸۳/ معجم المؤلفین ۵: ۳۷.

## طاهر - فاریابی

(م ۵۹۸ هـ/ ۱۲۰۱ م)

ابوالفضل، طاهربن محمّد فاریابی، (ظهیر الدین، ظهیر، ظهیر فاریابی). ادیب، شاعر. اصلاً از مردم فاریاب نیشابور، ساکن آذربایجان، متوفّیٰ در تبریز، مدفون در مقبرة الشعرای سرخاب این شهر. در جوانی به آذربایجان رفت ودر رکاب اتابک ایلد گز و محمد جهان پهلوان بود و ایشان را مدح می کرد. وی کاملاً به سبک شاعران عراق و با

اصول ناتورالیسم سخن می گفت. از آثارش: دیوان شعر، شامل هفت هزار بیت شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۷۵۰/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۶/ الذریعه ۹: ۶۵۹/ ریحانة الادب ٤: ۷۵/ فرهنگ سخنوران ۳۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، طاهر: ۹٤، ظهیر: ۳۳-۳۱/ نزهة المجالس ۸۳، ۲۲۸.

**طبرسی** ← احمدبن علی بن ابیطالب

**طبرسی** ← فضل بن حسن بن فضل

**طبری** ← محمدبن جریربن رستم

**طبری** ← محمدبن جریربن یزید

## طِراد - (ابوفِراس سُلَمی)

(م ۵۲٤ هـ/ ۱۱۳۰ م)

ابوفراس، طراد بن علی بن عبدالعزیز سُلَمی، دمشقی، (بدیع). ادیب، نحوی. متولّد در دمشق، متوفّیٰ در مصر. از آثارش: مقامات، رسائل و شعر.

الاعلام ۳: ۳۲٤/ ریحانة الادب ۱: ۲٤۳/ لغتنامهٔ دهخدا، طراد: ۱۸۸/ معجم المؤلفین ۵: ٤۰.

## طرزی افشار

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

طرزی افشار. از شعرای عهد شاه عبّاس دوم صفوی، از ایل افشار. به قریهٔ طرزلو نامی نزدیک رضائیه منسوب و یا بنوشتهٔ نصر آبادی از ولایت طرشت از توابع ری بوده است. در اشعار خود افعال و مصادر جعلی بسیار بکار می برده و درسخن وری روشی خاص داشته است. از آثارش: دیوان اشعار- ط.

الذریعه ۹: ٦٤۵/ ریحانة الادب ٤: ۵۰/ فرهنگ سخنوران ۳۵٦.

## طرفه - وائلی

(۸٦ - ٦۰ ق - هـ/ ۵۳۸ - ۵٦٤ م)

ابوعمرو، طرفة بن عبدبن سفیان بکری، وائلی. شاعر دوران جاهلیت و ازاصحاب قصائد سبعه معلقه. از قبیله بنی بکربن وائل، متولّد در اطراف بحرین. از سنین پائین شاعری را آغاز کرد و در مدح و هجو و موعظه و حکمت اشعار نغزی می سروده است. به عمروبن هند تقرب جست ولی پس از مدتی مورد غضب او واقع شده به دستور وی کشته شد. از آثارش: قصیده دالیه، که حاوی ۱۰۵ بیت است و با شرح زوزنی که بدان قصیده نوشته است در بون چاپ شده است، دیوان شعر.

الاعلام ۳: ۳۲٤/ ریحانة الادب ٤: ۵۱/ معجم المؤلفین ۵: ٤۰.

## طَلائع - ملک صالح

(٤۹۵ - ۵۵٦ هـ/ ۱۱۰۲ - ۱۱٦۱ م)

ابوالغارات، طلائع بن رزیک، (ملک صالح). سیاستمدر، ادیب شاعر. در ۵٤۹ هـ به وزارت فائز سیزدهمین خلیفه فاطمیون مصر نایل شد و پس از او در خلافت عاضد پسرش نیز همچنان در مسند وزارت بود و قدرت و اختیار زیادی در امور کشور داشت ولی بالاخره بدست ایادی عاضد کشته شد. از آثارش: دیوان شعر، در ۲ جلد.

الاعلام ۳: ۳۲۹/ اعیان الشیعه ۷: ۳۹٦/ الذریعه ۹: ٦۵۰/ ریحانة الادب ۵: ۳۹۳/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱٤۵/ الکنی و الالقاب ۳: ۲۰٦/ لغتنامهٔ دهخدا، طلائع: ۲۸۱/ معالم العلماءِ ۱٤۳/ معجم المؤلفین ۵: ٤۱.

## طلحه - نعمانی

(م ۵۲۰ هـ/ ۱۱۲٦م)

ابو محمد، طلحه بن محمّد بن طلحه. ادیب، لغوی، شاعر. در بغداد و خراسان زند گی کرد و با حریری صاحب مقامات مکاتبه داشت.

ریحانة الادب ٦: ۲۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا طلحة، ۲۹۷.

## طنطاوی - جَوهری

(۱۲۸۷ - ۱۳۵۸ هـ/ ۱۸۷۰ - ۱۹٤۰ م)

طنطاوی بن جوهری مصری. فاضل اهل سنت، خطیب، مفسر. متولّد در یکی از قراء مصر، تحصیل کرده در الأزهر مصر، متوفّی در قاهره. در جامع الازهر و دارالعلوم قاهره تدریس می کردو در زبان انگلیسی متبحر بود. آثار بسیاری دارد از جمله، جواهر العلوم، النظام الإسلام - ط، أین الانسان - ط، أصل العالم - ط.

الاعلام ۳: ۳۳۳/ ریحانة الادب ٤: ٦۰/ لغتنامهٔ دهخدا، طنطاوی: ۳۲۵/ معجم المؤلفین ۵: ٤۲.

## طویل ـ فردوسی

**(قرن هجدهم هجری/ شانزدهم میلادی)**

طویل فردوسی. شاعر عثمانی. در عهد سلطان بایزیدخان ثانی هشتمین سلطان عثمانی (۸۸٦-۹۱۸) می زیست و علاوه بر شعر در تاریخ نیز توانا بود. از آثارش: شاهنامه، با اقتباس از شاهنامهٔ فردوسی طوسی و به نام سلطان فوق الذکر نوشته که در حدود سیصد یا سیصدوهشتاد جلد بوده و سلطان آنرا به هشتادجلد تخفیف داده و باعث رنجش شاعر شده است.

ریحانة الادب ٤: ۳۲۳.

## طیب ـ (ابو حمدون)

**(قرن دوم هجری/ هشتم میلادی)**

ابومحمّد، طیب بن اسماعیل بن ابراهیم بن ابوتراب ذهلی، (ابوحمدون). قاری. قرائت را از علی بن حمزهٔ کسائی (م ۱۷۹ هـ) اخذ کرد. از سفیان بن عیینه و شعیب بن حرب و مسیب ابن شریک حدیث روایت می کرد.

ریحانة الادب ۷: ٦۹/ لغتنامهٔ دهخدا، طیب: ۳۸٤.

## طیب ـ طوفان

**(م ۱۱۹۰ هـ/ ۱۷۷٦ م)**

میرزا طیب مازندرانی، هزار جریبی، (طوفان). شاعر. متولّد در هزار جریب مازنداران، ساکن نجف و سپس اصفهان، متوفّی در نجف. با آذر بیگدلی معاصر بود. از آثارش: **دیوان طوفان.**

اعیان الشیعه ۷: ٤۰۲/ الذریعه ۹: ٦۵۲/ ریحانة الادب ٤: ٦٤/ صحف ابراهیم ۹٦/ فرهنگ سخنوران ۳۵۹/ لغتنامهٔ دهخدا، طوفان: ۳٤۳.

## طیفور ـ عفیف الدین

**(قرن نهم هجری/ پانزدهم میلادی)**

طیفوربن سراج الدین جنید. مفسر امامی، واعظ. از آثارش: **تفسیر طیفور**، تفسیری است برقرآن مجید و در آن فقط به احادیث ائمه اطهار اکتفا کرده و در ۲۷٦ هـ از تألیف آن فراغت یافته است.

الذریعه ٤: ۲۸۰/ ریحانة الادب ٤: ۱۵۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۷۲.

## طیفور ـ (ابویزید بسطامی)

**(۱۸۸ - ۲٦۱ هـ[1]/ ۸۰٤ - ۸۷۵ م)**

ابویزید، طیفوربن عیسی بن آدم بسطامی، (سلطان العارفین). زاهد مشهور، عارف، شاعر. متولّد در شهر بسطام، متوفی در همانجا. کرامات بسیاری بوی منسوب است و جنید بغدادی گوید که «با یزید در میان ما چون جبرئیل است در میان فرشتگان» در زمان حیاتش بسیار مشهور شد و به مدارج عالی عرفانی ارتقاءِ یافت. دربارهٔ وی روایات مختلف به چشم می خورد بعضی او را ازاصحاب حضرت صادق (ع) و بعضی از یاران حضرت رضا (ع) دانسته اند. به پیروان وی طیفوریه یا بسطامیه می گویند. از آثارش: **دیوان طیفور بسطامی.**

الاعلام ۳: ۳۳۹/ اعیان الشیعه ۷: ٤۰۳/ تاریخ التراث ۱/ ب ٤: ۱۲۵/ تذکرة الاولیاء ۱: ۱۳٤/ حلیة الاولیاءِ ۱۰: ۳۳/ الذریعه ۹: ٦۵۳/ رساله قشیریه ۳۸/ روضات الجنات ٤: ۱۵۲/ ریحانة الادب ۷: ۳۰۹/ طبقات الصوفیه ۱۰٤/ طبقات الکبریٰ ٦۵/ فرهنگ سخنوران ۷۸/ الکنی والالقاب ۱: ۱۸۵/ لغتنامهٔ دهخدا، طیفور: ۳۹۲، ابویزید: ۹٤٤/ نفحات الانس ۵٦.

---

۱. یا ۱۸۰ هـ یا به قولی ۳۰٤ هـ.

# ظ

## ظالم - (ابوالاسود دُئَلی)

(م ۶۹ هـ/ ۶۸۸ م)

ابوالاسود، ظالم بن عمرو دُئَلی [۱]. امامی، واضع علم نحو، فقیه، محدّث، شاعر. دردوران خلافت عمر به بصره رفت ولی شغلی نداشت در زمان خلافت حضرت علی (ع) به مقامی عالی رسید و در جنگ جمل و صفین به هواداری از وی شرکت داشت وحتیٰ گفته شده در جنگ با خوارج از فرماندهان نظامی بوده است. مدت کوتاهی نیز از طرف حضرت علی (ع) به حکومت بصره گمارده شد. عبدالعزیز بن یحیی جلودی کتاب «اخبار أبی الأسود» را نوشته است. از آثارش: دیوان شعر- ط، مجموعه اشعاروی را سکّری گردآورده است، مرثیه ای در شهادت امام حسین (ع) سرود.

الاعلام ۳: ۳۴۰/ اعیان الشیعه ۷: ۴۰۳/ دانشنامه ایران و اسلام ۹۳۹/ الذریعه ۹: ۳۵/ رجال طوسی ۴۶، ۷۵، ۹۵/ رجال کشی ۲۱۴/ روضات الجنات ۴: ۱۶۲/ ریحانة الادب ۷: ۱۴/ فهرست ابن الندیم ۴۶/ الکنی والالقاب ۱: ۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالاسود: ۳۷۰/ معجم المؤلفین ۵: ۴۷.

**ظهیر کرمانی** ← ظهیرالدین کرمانی

**ظهیر نیشابوری** ← محمد بن محمود

**ظهیر همدانی** ← ابراهیم بن حسین بن عطاءالله

## ظهیر- تفرشی

(م ۱۰۵۱ هـ/ ۱۶۴۱م)

ظهیربن مراد بن علیخان تفرشی [۱]. شاعر، فاضل. از آثارش: دیوان ظهیر تفرشی، نثر شبنم شاداب، نصرة الحق فی الرد علی النصارا.

الذریعه ۹: ۶۵۸، ۲۴: ۵۳، ۲۴: ۱۷۵/ ریحانة الادب ۴: ۷۳/ صحف ابراهیم ۹۴/ فرهنگ سخنوران ۳۶۳.

## ظهیرالدین - کرمانی

(قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

ظهیرالدین کرمانی، (ظهیر کرمانی). شاعر ایرانی. از آثارش: هجموعة البحرین، که درسال ۱۱۶۲ هـ نوشته است، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۶۶۰/ ریحانة الادب ۴: ۷۷/ فرهنگ سخنوران ۳۶۳.

## ظهیرالدین - مرعشی

(م ۹۰۰هـ/ ۱۴۹۴ م)

ظهیرالدین بنِ نصیرالدین بن کمال الدین مرعشی. فقیه، مورخ، شاعر، از سادات مرعشیه مازندران. از آثارش: تاریخ طبرستان - ط، دیوان ظهیرالدین مرعشی، تاریخ گیلان و دیلم - ط.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۶۸۹/ الذریعه ۹: ۶۶۱، ۳: ۲۸۴/ ریحانة الادب ۵: ۲۹۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۷۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ظهیرالدین: ۲۹.

---

۱. منسوب به دوئل بن بکر، طایفه ای از قبیلهٔ بنوکنانه.

۱. یا تفرشی.

# ع

## عاتکه - ( ام معبد )
( م اوائل قرن اول هجری/ قرن هفتم میلادی )

ام معبد ، عاتکه خزاعیه دختر خالد خزاعی . از مشاهیر محدثین و صحابه حضرت رسالت ( ص ). رسول اکرم هنگام هجرت از مکه به مدینه در خانه ام معبد نزول فرمودند . ام معبد و ابو معبد شوهرش هر دومسلمان شده و در سلک اصحاب حضرت رسالت ( ص ) در آمدند .

اعلام النساءِ ٥: ٦٢/ ریاحین الشریعه ٣: ٤٤١/ ریحانة الادب ٨: ٣٣٥/ لغتنامهٔ دهخدا، ام معبد: ٢٠٩.

## عاشق سمرقندی
( م ٩٥٧ هـ/ ١٥٥٠م )

ابوالخیر عاشق سمرقندی یا خوارزمی ، ( کمال الدین ). شاعر . ساکن در هرات ، متوفی در ماوراءالنهر . وی مردی دانشمند و مورد توجه سلاطین و امرابود . از آثارش : دیوان عاشق سمرقندی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٦٥٤/ الذریعه ٩: ٦٧٢/ ریحانة الادب ٤: ٨٠/ فرهنگ سخنوران ٣٧٠/ لغتنامهٔ دهخدا، عاشق: ١٣.

## عاصم - بطلیوسی
( م ٤٩٤ هـ/ ١١٠٠ م )

ابوبکر ، عاصم بن ایوب بطلیوسی . نحوی ، لغوی . از آثارش : شرح المعلقات، شرح دیوان امریءالقیس - ط، شرح الشعراء السنة.

الاعلام ٤: ١٢/ تاریخ التراث ج ٢ / ب ٥: ١٥٩/ ریحانة الادب ١: ٢٧٠/ لغتنامهٔ دهخدا، عاصم: ١٤/ معجم المؤلفین ٥: ٥١.

## عاصم - اسدی
( م ١٢٧ هـ/ ٧٤٥ م )

ابوبکر ، عاصم بن ابوالنجود بهدله کوفی، اسدی. تابعی، از قراء سبعه [1] . متولد و متوفی در کوفه . اصول قرائت را از ابوعبدالرحمان سلمی و سعدبن ایاس شیبانی و زربن حبیش فراگرفت و ابوبکر شعبة بن عیاش از وی روایت نموده است.

الاعلام ٤: ١٢/ اعیان الشیعه ٧: ٤٠٧/ تاریخ التراث ب ١/ ج ١: ٢٧/ تاریخ ادبیات صفا ١: ٦٨/ روضات الجنات ٥: ٤/ ریحانة الادب ٤: ٤٣٧/ فهرست ابن الندیم ٣١/ لغتنامهٔ دهخدا، عاصم: ١٤.

عالم ربانی ← احمدبن محمد مقدس اردبیلی

عالم ربانی ← علی بن عبدالعالی محقق کرکی

## عامر - ( أَبُویَقْظان)
( م ١٩٠ هـ/ ٨٠٦ م )

---

١. قراء سبعه = هفت تن از اکابر قراء قرآن مجید هستند.

ابویقظان[۱] ، عامربن حفص ، (سُحیم). از علمای نسب شناس. در روایات خود معتمد بوده است. از آثارش أخبار بنی‌نمیم، کتاب النسب الکبیر، النوادر.
الاعلام ۴: ۱۷/ ریحانة الادب ۶: ۱۶۹/ فهرست ابن الندیم ۱۰۶/ لغتنامهٔ دهخدا عامر: ۲۵/ معجم المؤلفین ۵: ۵۳.

## عامر ـ شعبی
(۱۹ - ۱۰۳[۲] هـ/ ۶۴۰ - ۷۲۱ م)

ابوعمرو، عامربن شراحیل بن عبد ذی کبار، شعبی، حمیری، تابعی. فقیه اهل سنت، محدث معتبر، شاعر. متولّد و بزرگ شده و متوفی در کوفه. از اصحاب حضرت امیرالمؤمنین بود. نزد عبدالملک بن مروان تقرب یافت و به قضاوت کوفه منصوب شد. از آثارش: الکفایة فی العبادة الطاعة.
الاعلام ۴: ۱۸/ حلیة الاولیاء ۴: ۳۱۰/ ریحانة الادب ۳: ۲۲۲/ طبقات الکبریٰ ۱: ۳۷/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۳۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا عامر: ۲۶/ معجم المؤلفین ۵: ۵۴.

## عامر ـ عامری
(۷۰ ق ـ هـ ۱۱ هـ/ ۵۵۴ - ۶۳۲ م)

ابوعلی، عامربن طفیل بن مالک عامری، (ابن طفیل). شاعر دوران جاهلیت و اوایل اسلام. متولّد و بزرگ شده در نجد. تقریباً پیر بود که دوران اسلام را درک کرد. در مدینه به خدمت رسول اکرم (ص) رسید و در برابر دعوت رسول اکرم (ص) به دین اسلام، درخواست مالکیت نصف مدینه را شرط قبول آن دانست که پذیرفته و هنگامیکه به طرف قبیله‌اش برای تبلیغات سوء می‌رفت در راه کشته شد. از آثارش: دیوان شعر ـ ط.
الاعلام ۴: ۲۰/ تاریخ التراث ج ۲/ ب ۲: ۲۳۶/ الذریعه ۹: ۴۳/ ریحانة الادب ۸: ۸۴، ۴: ۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا عامر: ۲۶/ معجم المؤلفین ۵: ۵۴.

## عامر ـ (ابوالهول)
(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

ابوالهول، عامربن عبدالرحمان حمیری. شاعر هجوگو. در اوایل عهد خلافت عباسیه و فضل بن یحیی وزیر برمکی (م ۲۰۳ هـ) می‌زیسته است. از آثارش: دیوان شعر، پنجاه ورق.
تاریخ التراث ج ۲/ ب ۴: ۱۹۳/ ریحانة الادب ۷: ۳۰۵/ فهرست ابن الندیم ۱۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالهول: ۹۳۱.

## عایشه ـ (بنت النسیف)
(قرن هشتم هجری/ چهاردهم میلادی)

عایشه بنت النسیف. محدثه اهل سنت.
ریحانة الادب ۸: ۳۶۷.

## عائشه ـ باعُونیّه
(م ۹۲۲ هـ/ ۱۵۱۶ م)

ام عبدالوهاب، عائشه دختر یوسف بن أحمدبن ناصر باعونیه، دمشقیه. فقیه، ادیب، شاعر، اهل سنت. متولّد و متوفی در دمشق. در سال ۹۱۹ هـ سفری به مصر کرد. از شاگردان اسماعیل خوارزمی و یحیی ارموی بود. از آثارش: بدیعیة ـ ط، الفتح الحقی من منح التلقی، فیض الفضل ـ خ.
الاعلام ۴: ۶/ اعلام النساء ۳: ۱۹۶/ ریحانة الادب ۸: ۳۶۷/ لغتنامه دهخدا عائشه: ۲/ معجم المؤلفین ۵: ۵۷.

## عَبّاد ـ طالقانی
(۳۲۶ - ۳۸۵ هـ[۱]/ ۹۳۸ - ۹۹۵ م)

ابوالحسن، عبادبن عباس بن عباد طالقانی. فاضل. وزیر رکن الدولة بن بویه بوده و از ابوخلیفه و اکابر ری و بغداد و اصفهان استماع حدیث نموده است. از آثارش: کتاب فی احکام القرآن.
اعیان الشیعه ۷: ۴۱۰/ ریحانة الادب ۸: ۹۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۴۴/ معجم المؤلفین ۵: ۵۷.

## عُباده ـ (ابن ماء السّماء)
(م ۴۲۲[۲] هـ/ ۱۰۳۰ م)

ابوبکر، عبادة بن عبدالله بن محمّد انصاری،

---

۱. یا ابواسحاق.
۲. یا ۱۰۴ یا ۱۰۵ یا ۱۰۷ هـ.

۱. ریحانة الادب: ۳۳۴ یا ۳۳۵ هـ.
۲. معجم المؤلفین: ۴۱۹ هـ.

خزرجی، (ابن ماء السماء). شاعر. متولد در قرطبه، متوفّی در مالقه. وی از اخلاف صحابی معروف پیغمبر (ص) سعدبن عباده بوده است. نزد زبیدی نحوی معروف تلمذ نمود. بعضی از نویسندگان وی را دارای تمایلات شیعی دانسته اند. از آثارش: اخبار شعراء الاندلس، دیوان شعر.

الاعلام ٤: ٣٠/ تاریخ التراث ج ٢/ ب ٥: ٧٦ / دانشنامه ایران و اسلام ٨١٦/ ریحانة الادب ٨: ١٨٢/ لغتنامۀ دهخدا، ابن ماء السماء: ٣٤٥/ معجم المؤلفین ٥: ٥٨.

## عباس - رفعت

(١٢٤١ - بعد از ١٣٠٩ هـ/ ١٨٢٥ - ١٨٩١ م)

عباس بن احمدبن محمد همدانی، شیروانی، انصاری، یمانی، (رفعت). مورّخ، ادیب، شاعر. از آثارش: آثارالعجم، تاریخ الائمة، تاریخ سرندیب، چارچمن، در تاریخ دکن، دیوان شعر.

الذریعه ٩: ٣٧٧، ٢: ٢٩١، ٢: ٢٣٤ / ریحانة الادب ٢: ٣٢٤/ طبقات اعلام الشیعه ١: ٩٨٧/ فرهنگ سخنوران ٢٣٥/ لغتنامۀ دهخدا، رفعت: ٥٥٨.

## عبّاس - یمانی

(م ١٩٢ هـ/ ٨٠٨ م)

ابوالفضل، عباس بن احنف بن اسود یمانی، (ابن الاحنف). شاعر. متولد و بزرگ شده در بغداد در قبیله بنی حنفیه، متوفی در همانجا. در دربار هارون الرشید و سرایندۀ اشعاری لطیف بوده است. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ٤: ١٩٢/ تاریخ التراث ج ٢/ ب ٤: ٦٥/ روضات الجنات ٥: ٩/ ریحانة الادب ٦: ٤٠١/ فهرست ابن الندیم ١٨٦/ لغتنامۀ دهخدا، ابوالفضل: ٧٢٦/ معجم المؤلفین ٥: ٥٩.

## ابوالعباس - ارزیزی

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالعباس ارزیزی. عارف. خواجه عبدالله انصاری (م ٤٨١ هـ) زمان او را دریافته و ترجمه او را در کتاب خود آورده است.

ریحانة الادب ١: ١٠٦/ لغتنامۀ دهخدا، ابوالعباس: ٥٧٥/ نفحات الانس ١٤٢.

## عباس - بلاغی

(قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

شیخ عباس بن حسن بن عباس بلاغی. فقیه امامی، مجتهد، شاعر. از آثارش: رساله‌ای در سنن نکاح، در ١١٦١ هـ نوشته است، بغیة الطالب، کتابی در صلوة و طهارت، فقه استدلالی.

اعیان الشیعه ٧: ٤٣٢/ الذریعه ٣: ١٣٤، ١٦: ٢٨٧/ ریحانة الادب ١: ٢٧٧/ الکنی والالقاب ٢: ٩٣/ لغتنامۀ دهخدا بلاغی: ٢٢٥.

## ابوالعباس - مروزی

(م ٣٠٠ هـ[1] / ٩١٢ م)

ابوالعباس[2] بن حنوذ مروزی. فقیه، محدّث، صوفی، شاعر خراسانی. به دو زبان عربی و فارسی مسلط بود. بعضی نوشته اند که ابوالعباس اشعاری در مدح مأمون دارد ولی از قراین به نظر می رسد که این نسبت درست نیست.

تاریخ ادبیات صفا ١: ١٧٨/ تاریخ نظم و نثر در ایران ١٨، ٧١٢/ ریحانة الادب ٧: ١٨١/ فرهنگ سخنوران ١٩/ لغتنامۀ دهخدا، ابوالعباس: ٥٨٢.

## عباس - جوهری

(م ٢١٨ هـ/ ٨٣٣ م)

عباس بن سعید جوهری. منجم، مهندس. با مأمون عباسی معاصر و ازجمله مباشرین رصد بغداد بوده است و زیجی نیز ساخته است. از آثارش: کتاب الزیج، کتاب الأشکال التی فی المقالة الاولی من کتاب اقلیدس، السموم، ترجمه کتاب معروف شاناق هندی به عربی برای مأمون عباسی.

تاریخ ادبیات صفا ١: ١٠٧/ ریحانة الادب ١: ٤٤١/ فهرست ابن الندیم ٣٣١/ معجم المؤلفین ٥: ٦٠.

## عبّاس - ریاشی

(١٧٧ - ٢٥٧ هـ/ ٧٩٣ - ٨٧١ م)

ابوالفضل، عباس بن فرج بن علی ریاشی،

---

١. ریحانة الادب: ٢٠٠ هـ.

٢. یا عباس.

بصری. مورّخ، نحوی، لغوی. متولّد در بصره. از اصمعی و مازنی کسب علم نمود و خود از استادان مبرد بود. در درگیری که هنگام ورود زنگیان به بصره در زمان خلافت معتمد عباسی پیش آمد کشته شد. از آثارش: کتاب الخیل، کتاب الابل، ما اختلفت أسماؤه من کلام العرب.

الاعلام ۴: ۳۷/ تاریخ التراث ۸: ۱۶۴/ روضات الجنّات ۵: ۱۵/ ریحانة الادب ۲: ۳۴۸/ فهرست ابن الندیم ۶۳/ الکنی والالقاب ۲: ۲۸۴/ لغتنامهٔ دهخدا، عباس: ۴۰/ معجم المؤلفین ۵: ۶۲.

## عباسقلی خان ـ سپهر
(م ۱۳۴۲ هـ/ ۱۹۲۳ م)

عباسقلی خان بن محمد تقی خان مستوفی، (مشیر افخم، سپهر ثانی، لسان الملک). مورّخ، منشی. متوفی در تهران. وی سمتهایی چون منشی مخصوص و نایب دوم وزارت خارجه را داشته است. از آثارش: تذکرهٔ ناصری، تحفهٔ مظفری، احوال حضرت کاظم علیه السلام، دیوان شعر، شامل التواریخ مظفری که در حالات چنگیزخان و سلاطین مغول است.

الذریعه ۲: ۴۷۸، ۳: ۱۰۲، ۹: ۴۲۹، ۲۱: ۵۲/ رجال بامداد ۵: ۱۳۷/ ریحانة الادب ۵: ۱۳۱/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۰۱۸/ مکارم الآثار ۶: ۱۹۰۱.

## عباس ـ قمی
(۱۲۹۳ - ۱۳۵۲[1] هـ/ ۱۸۷۶ - ۱۹۳۳ م)

عباس بن محمدرضا بن ابوالقاسم قمی. فاضل امامی، محدّث. متولد در قم، متوفی در نجف. پس از تحصیلات ابتدایی در ۱۳۱۶ هـ به نجف رفته و از حاج میرزاحسین نوری کسب علم نمود و پس از وفات ایشان به قم بازگشت و در سفری که به نجف رفته بود درگذشت و در کنار استادش مدفون شد. از آثارش: الانوار البهیة ـ ط، الکنی والالقاب ـ ط، مفاتیح الجنان، منازل الاخرة، هدیة الاحباب.

اعیان الشیعه ۷: ۴۲۵/ الذریعه ۱: ۴۱۹، ۱۳: ۱۸۵، ۴: ۱۳۷، ۲۱: ۱۰۴/ ریحانة الادب ۴: ۴۸۷/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۹۹۸/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۶.

## عباس ـ فروغی
(۱۲۱۳ - ۱۲۷۴ هـ/ ۱۷۹۸ - ۱۸۵۷ م)

عباس بن موسی بسطامی، (مسکین، فروغی). شاعر. متولد در بسطام، متوفی در تهران. در آغاز دولت فتحعلیشاه به تهران رفت و به شاعری مشغول شد و در خدمت امیرزاده فروغ الدوله تربیت یافت و انتخاب تخلص فروغی نیز به همین علت است. به دربار ناصرالدین شاه قاجار نیز راه یافت و مورد لطف قرار گرفت. از آثارش: دیوان غزلیات، که در آخر دیوان قاآنی در تهران چاپ سنگی شده است.

الذریعه ۹: ۸۲۷/ ریحانة الادب ۴: ۳۳۱/ فرهنگ سخنوران ۴۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا فروغی: ۲۱۶/ مکارم الآثار ۱: ۴۷۴.

## عباس ـ مولوی
(قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

عباس مولوی. فاضل. با علامه مجلسی معاصر و در عهد شاه سلیمان صفوی می زیسته است. از آثارش: انوار سلیمانیه، در سال ۱۱۰۱ بنام شاه سلیمان تألیف کرده است، الفوائد الاصولیة السلیمانیه، به نام شاه مذکور ودر اثبات حقانیت فرقه شیعه اثنی عشری بوده است، مناظرات.

اعیان الشیعه ۷: ۴۳۲/ الذریعه ۲: ۴۲۹، ۱۶: ۳۲۵، ۲۲: ۲۸۰/ ریحانة الادب ۶: ۲۹.

## عباسقلی خان ـ مظهر
(اواخر قرن سیزدهم هجری/ نوزدهم میلادی)

عباسقلی خان خویی[1]، (مظهر). فاضل، شاعر. متوفی در تهران. نزد محمد امین دلسوز تلمذ نمود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۶۳/ ریحانة الادب ۵: ۳۲۹/ سخنوران آذربایجان ۸۸۴/ فرهنگ سخنوران ۵۵۰.

## عباسه ـ (ام صالح)
(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

---

۱. یا ۱۳۵۹ هـ.

۱. فرهنگ سخنوران: عباسقلی بن زین العابدین چاپارچی باشی.

ام صالح، عباسه دختر فضل همسر ابن حنبل احمد. محدثه. پسرش صالح از قضات اصفهان بود.

ریحانة الادب ۸: ۳۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ام صالح: ۱۹۱.

عباسی ← علیرضا عباسی

## عبدالاول - سنجری

(۴۵۸ - ۵۵۳ هـ/ ۱۰۶۵ - ۱۱۵۸ م)

ابوالوقت، عبدالاول بن شعیب[1] بن ابراهیم سیستانی. محدّث، عارف. متولّد در هرات، متوفّی در بغداد. با خواجه عبدالله انصاری ملاقات داشته و آخرین کسی است که از داودی روایت نموده است.

ریحانة الادب ۳: ۹۱/ شدالازار ۳۲۵، ۴۱۷/ الکنی والالقاب ۱: ۱۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالوقت: ۹۲۱.

## عبدالاول - حسینی

(م: ۹۶۸ هـ/ ۱۵۶۰ م)

سید عبدالاول بن علائی حسینی. عارف چشتی مسلک. متوفی در دهلی. از آثارش: تحقیق نفس، شرح صحیح بخاری، فرائض، که منظومه فرائض سراجی است.

ریحانة الادب ۳: ۱۳۴.

## عبدالباقی - باقی نهاوندی

(۱۰۴۲ هـ/ ۱۶۳۲ م)

عبدالباقی بن آقا بابا باقی نهاوندی. شاعر. متولد در نهاوند، ساکن هندوستان و در خدمت خانخانان بوده است. از آثارش: دیوان شعر، آثار رحیمی، کتابی است در شرح حال خان خانان و اجدادش که به نام تذکرهٔ «مآثر رحیمی» نیز نامیده می شود.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۸۵/ الذریعه ۹: ۱۲۴/ ریحانة الادب ۱: ۲۲۳/ فرهنگ سخنوران ۷۸/ فهرست مشترک ۸: ۱۲۱۵، ۱۴۴۲/ لغتنامهٔ دهخدا، باقی: ۵۱۰.

## عبدالباقی - باقی

(۹۲۰ هـ/ ۱۵۱۴ م)

عبدالباقی باقی. شاعر. از اولاد شاه نعمت الله ولی و از مقربین شاه اسماعیل صفوی بود. پس از فوت نجم ثانی عهده دار وزارت شد و در جنگ چالدران در سال ۹۲۰ کشته شد. از آثارش: دیوان عبدالباقی یزدی.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۲۷/ الذریعه ۹: ۶۸۲، ۱۲۴/ ریحانة الادب ۱: ۲۲۳/ فرهنگ سخنوران ۷۷/ فهرست مشترک ۸: ۱۶۱۵/ لغتنامهٔ دهخدا، باقی: ۵۰۹.

## عبدالباقی - فاروقی

(۱۲۰۴ - ۱۲۷۹ هـ/ ۱۷۹۰ - ۱۸۶۲ م)

عبدالباقی بن سلیمان بن احمد عمری، فاروقی، موصلی، (فاروق). ادیب، مورّخ، شاعر. متولّد در موصل، بزرگ شده در بغداد، متوفی درهمانجا. درخانواده ای اهل علم به دنیا آمد و به علت انتسابش به عمربن خطاب به فاروق ملقب شد. از آثارش: التریاق الفاروقی - ط، نزهة الدنیا - خ، الباقیات الصالحات، قصائد در مدح اهل بیت.

الاعلام ۴: ۴۵/ الذریعه ۴: ۱۴، ۳: ۱۱، ۲۴: ۱۱۶/ ریحانة الادب ۴: ۲۷۵/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۹۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالباقی: ۴۹/ معجم المؤلفین ۵: ۷۱/ مکارم الآثار ۱: ۱۷۲.

## عبدالباقی - صوفی

(م ۱۰۳۹ هـ/[1] ۱۶۲۹ م)

میرعبدالباقی دانشمند، تبریزی، (باقی). صوفی، خطاط، شاعر. ساکن در بغداد. در زمان شاه عباس اول و در خانقاه مولویها زندگی می کرد و به تصوف بسیار علاقه مند بود. از آثارش: منهاج الولایة، شرح مفصل نهج البلاغه، دیوان شعر.

احوال و آثار خوش نویسان ۱۰۵۰/ اعیان الشیعه ۷: ۴۳۳/ الذریعه ۹: ۶۸۲، ۲۳: ۱۷۹، ۱۴: ۱۳۰/ ریحانة الادب ۲: ۲۱۱/ سخنوران آذربایجان ۲۲۷/ فرهنگ سخنوران ۷۷.

---

۱. الکنی و الالقاب: عبدالاول بن ابی عبدالله عیسی.

۱. اعیان الشیعه: وفات ۱۰۲۶ هـ.

## عبدالباقی - يَمَنی
(۶۸۰ - ۷۴۳ هـ/ ۱۲۸۱ - ۱۳۴۳ م)

ابوالمحاسن، عبدالباقی بن عبدالمجیدبن عبدالله یمنی، مخزومی، مکی، (تاج الدین، جمال الدین). شافعی، ادیب، لغوی، مورّخ، شاعر. متولّد در مکه، متوفی در قاهره. به شام و مصر و یمن مسافرت کرد و مرجع استفاده بود. از آثارش: ذیل تاریخ ابن خلکان، تاریخ النحاة، الاکتفاء، در شرح الفاظ الشفا قاضی عیاض.

الاعلام ۴: ۴۵/ ریحانة الادب ۷: ۴۲۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالباقی: ۴۹/ معجم المؤلفین ۵: ۷۳.

## عبدالباقی - (ابن قانع)
(۲۶۶ - ۳۵۱ هـ/ ۸۸۰ - ۹۶۲ م)

ابوالحسین، عبدالباقی بن قانع بن مرزوق اموی، بغدادی. عالم اهل سنت، محدّث. دارقطنی از او روایت کرده است. از آثارش: معجم الصحابة، کتاب السنن عن اهل البیت.

الاعلام ۴: ۴۶/ تاریخ التراث ب ۱/ ج ۱: ۳۷۷/ ریحانة الادب ۸: ۱۴۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۴۶/ فهرست طوسی ۱۲۲/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالباقی: ۴۹/ معالم العلماء ۸۲/ معجم المؤلفین ۵: ۷۴.

## عبدالباقی - خاتون آبادی
(م ۱۲۰۷ هـ/ ۱۷۹۲ م)

امیرعبدالباقی بن محمدحسین بن محمد صالح حسینی، اصفهانی، خاتون آبادی. نسب وی با بیست وپنج واسطه به امام سجاد (ع) می رسد. از مشایخ سید مهدی بحرالعلوم بود و خود نزد شیخ یوسف بحرینی و ملامحمد جعفر کشمیری و میرزا ابوالقاسم مدرس کسب علم کرده مدتها در اصفهان امام جماعت و مرجع استفاده بود. از آثارش: اکمال الاعمال فی استکمال الاقبال، کتاب الجامع، در اعمال ماه رمضان.

اعیان الشیعه ۷: ۴۳۳/ الذریعه ۲: ۲۸۲/ ریحانة الادب ۲: ۹۶/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۶۶۹/ لغتنامهٔ دهخدا، خاتون آبادی: ۶/ مکارم الآثار ۱: ۳۱۴.

## عبدالباقی - آلوسی
(۱۲۵۰ - ۱۲۹۸ هـ/ ۱۸۳۴ - ۱۸۸۱ م)

عبدالباقی بن محمودبن عبدالله آلوسی، بغدادی، (سعدالدین). عالم حنفی، متبحّر در تفسیر و حدیث. نزد عالم متصوف عیسی بندینچی کسب علم نمود. در بغداد و کرکوک قاضی بود و در همانجا درگذشت. از آثارش: اوضح منهج الی معرفة مناسک الحج، الفوائد الآلوسیة علی الرسالة الأندلسیة فی العروض، القول الماضی فیما یجب للمفتی والقاضی.

ریحانة الادب ۱: ۵۹/ معجم المؤلفین ۵: ۷۵/ مکارم الآثار ۴: ۱۳۵۰.

## عبدالباقی - زرقانی
(۱۰۲۰ - ۱۰۹۹ هـ/ ۱۶۱۱ - ۱۶۸۸ م)

عبدالباقی بن یوسف بن احمد زرقانی. فقیه مالکی، مدرس. متولد و متوفی در مصر. در جامع الازهر تدریس می کرد. از آثارش: شرح مختصر سیدی خلیل - ط، شرح العزیة - خ، الکلام علی إذا - خ.

الاعلام ۴: ۴۶/ ریحانة الادب ۲: ۳۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالباقی: ۴۹/ معجم المؤلفین ۵: ۷۶.

## عبدالجبار - قاضی القُضاة
(م ۴۱۵ هـ/ ۱۰۲۵ م)

ابوالحسین، عبدالجباربن احمدبن عبدالجبار همدانی، اسد آبادی [۱]. از علمای اهل سنت، قاضی، فقیه، اصولی، متکلّم. متوفی در ری. رئیس معتزله و قاضی القضات ری بوده و با یک واسطه از مشایخ روایت خطیب بغدادی می باشد. مناظراتی با شیخ مفید در باب حدیث غدیر و اصحاب جمل دارد. از آثارش: تنزیه القرآن عن المطاعن - ط، الأمالی، تفسیر القرآن.

الاعلام ۴: ۴۷/ تاریخ التراث ب ۴/ ج ۱: ۸۱/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۷۹/ روضات الجنّات ۵: ۱۷/ ریحانة الادب ۴: ۴۱۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۰۱/ الکنیٰ

---

۱. یا استر آبادی.

والالقاب ۳: ۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، عبدالجبار: ۴۹/ معجم المؤلفین ۵: ۷۸.

**عبدالجبار ـ (ابن حمدیس)**
(۴۴۷ - ۵۲۷ هـ/ ۱۰۵۵ - ۱۱۳۳ م)

ابومحمد، عبدالجباربن ابوبکربن محمدبن حمدیس ازدی، صقلی، سرقوسی. شاعر، مورّخ. متولد در سرقوسه (سیراکوز)، بزرگ شده در صِقِلّیه (جزیرهٔ سیسیل)، متوفی در میورقه (مایورکا). در اشبیله به دربار معتمدبن عبّاد پذیرفته شد. در ۴۸۴ هـ به افریقیه و مغرب و بجایه رفت و در هرمحل بنابر حوادث جاری اشعاری سرود. از آثارش: دیوان شعر، مشتمل بر چند قصیده که موضوع اصلی آنها حسرت وطن و تحریک هموطنان خود به ایستادگی در برابر نورمانهاست و همچنین مدایحی که سروده است.

الاعلام ۴: ۴۷/ دانشنامه ایران و اسلام ۳۰۲/ ریحانة الادب ۷: ۴۷۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن حمدیس: ۳۰۲/ معجم المؤلفین ۵: ۷۹.

**عبدالجبار ـ رازی**
(اواخر قرن پنجم هجری/ یازدهم میلادی)

ابوالوفاء، عبدالجباربن عبدالله بن علی قاری، رازی، (مفید). عالم امامی، فقیه. ساکن در ری. از تلامذه شیخ طوسی، قاضی ابن البراج بوده و تألیفات شیخ طوسی را از خود ایشان فرا گرفته است. خود نیز تدریس می کرد و بزرگان بسیاری در مجلس درس وی حاضر می شدند. از آثارش: مصنفات بسیاری در فقه به عربی و فارسی داشته که همه را شیخ ابوالفتوح رازی از خودش روایت می کند.

اعیان الشیعه ۷: ۴۳۳/ امل الآمل ۲: ۱۴۲/ ریحانة الادب ۵: ۳۶۰، ۲: ۲۸۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۵۲/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۹۹/ لغتنامهٔ دهخدا، رازی: ۴۷/ یادداشتهای قزوینی ۱۴۱۵.

**عبدالحسین ـ شرف الدین عاملی**
(۱۲۹۰ - ۱۳۷۷ هـ/ ۱۸۷۳ - ۱۹۵۷ م)

عبدالحسین بن شرف الدین بن یوسف جبل عاملی، موسوی. عالم امامی، محدّث، فقیه، شاعر، ادیب. متولد در کاظمین، متوفی در بیروت. در نجف از آخوند خراسانی و سید کاظم یزدی و شریعت اصفهانی و در مصر از محضر شیخ محمدبن عبدالحی و شیخ سلیم بشری کسی علم نمود. در جبل عامل به وعظ و خطابه و ارشاد و اصلاح امور مسلمین پرداخت و در جریان استقلال طلبی این دیار دستگیر و به مصر و فلسطین تبعید شد تا در ۱۳۵۶ هـ با عفو عمومی آزاد شد وبه ایران و عراق سفر کرد. از آثارش: المراجعات ـ ط، الشیعه والمنار، مودّت اهل بیت، بغیة الراغبین.

اعیان الشیعه ۷: ۴۵۷/ الذریعه ۳: ۱۳۲، ۴: ۳۳۳، ۷: ۱۱۴، ۱۹: ۳۶۳/ ریحانة الادب ۳: ۱۹۴/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۰۸/ معجم المؤلفین ۵: ۸۷.

**عبدالحسین ـ شیخ العراقین**
(۱۲۸۶ هـ/ ۱۸۶۹ م)

شیخ عبدالحسین بن علی تهرانی. عالم امامی، محقق. متوفی در کاظمین. ازتهران جهت کسب علم به نجف مهاجرت کرد و از محضر شیخ مشکور حولاوی و شیخ عیسی زاهد کسب علم نمود. از آثارش: ترجمه نجاة العباد، کتابی در طبقات روات، که به اتمام نرسید.

اعیان الشیعه ۷: ۴۳۸/ الذریعه ۱: ۱۲۶، ۴: ۱۴۲، ۲۱: ۱۲۲/ ریحانة الادب ۳: ۳۲۹/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۱۶/ الکنیٰ و الالقاب ۲: ۳۹۷.

**عبدالحسین ـ کاشف الحیل**
(۱۲۸۷ - زنده در ۱۳۶۹ هـ/ ۱۸۷۰ - ۱۹۴۹ م)

عبدالحسین بن محمدبن محمد آیة الله، تفتی، یزدی، (کاشف الحیل، ضیایی، آواره، آیتی). فاضل، شاعر. متولد در یزد. نسب مادری وی به ابراهیم ادهم می رسد و خانوادهٔ پدری او نیز اهل فضل بودند. در بیست وپنج سالگی امام جماعت و صاحب منبر و مرجع امور شرعی بود. در ۱۳۲۰ هـ به مسلک بهائیت گرائید و مدت بیست ویک سال محرم اسرار ایشان بود و مدتها درکنار عبدالبها و عباس افندی بسر برد، در سال ۱۳۴۱ هـ با کمال

شهامت از بهائیت روبر گرداند و کتابی نیز در افشای ایشان نوشت. از آثارش: کشف الحیل، دیده ها و شنیده های خود را در مورد بهائیت در این کتاب نوشته است، مجلهٔ ادبی نمکدان، در پنج دوره و به سرمایهٔ خودش و تقریباً در ادامهٔ کشف الحیل منتشر نمود، تاریخ یزد، کتاب نُبی که تفسیر موجز قرآن مجید بوده، دیوان آیتی.

الذریعه ۹: ۱۳، ۱۵: ۱۱۸، ۱۸: ۱۷۹، ۱۶: ۱۹۱/ رجال بامداد ۵: ۱۴۰/ ریحانة الادب ۵: ۲۲/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۰۷۴/ فرهنگ سخنوران ۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا، آیتی: ۲۲۸.

## عبدالحسین ـ بهبهانی
(م ۱۲۴۰ هـ/ ۱۸۲۴ م)

عبدالحسین بن محمد باقر، (آقای بهبهانی) بن محمد بهبهانی. فقیه، شاعر. متولد در بهبهان، ساکن همدان از شاگردان پدر و برادرش آقا محمدعلی وسید مهدی شهرستانی وسیدعلی صاحب ریاض بود. از آثارش: کتاب حاشیه علی المعالم.

الذریعه ۶: ۲۰۷/ ریحانة الادب ۳: ۳۹۹/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۰۷/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۱۰.

## عبدالحسین ـ فیلسوف الدوله
(۱۲۷۷ - ۱۳۶۰ هـ/ ۱۸۶۰ - ۱۹۴۱ م)

عبدالحسین بن محمدحسن بن محمد کریم زنوزی، (فیلسوف الدوله، رکن الحکما). طبیب. ساکن تبریز، متوفی در مشهد. از آسیدعلی سیدالحکما کسب علم نمود. از آثارش: الجذاهیة، تاریخ تبریز، الجدریة.

الذریعه ۳: ۲۴۲، ۵: ۸۹، ۲۱: ۱۳۶/ ریحانة الادب ٤: ۳۸۴/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۰۴۳.

## عبدالحسین ـ ملک المورخین
(۱۲۹۰ - ۱۳۵۲ هـ/ ۱۸۷۳ - ۱۹۳۳ م)

عبدالحسین بن هدایت الله خان بن لسان الملک میرزا محمدتقی کاشانی، تهرانی. مورخ. از آثارش: تاریخ بومیه ایران، ۳۶ جلد، المعارف، تاریخ الانبیاء.

الذریعه ۷: ۲۱۷، ۱۸: ۸۲، ۲: ۲۳۶/ ریحانة الادب ۵: ۳۹۵/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۰۷۹.

## عبدالحق ـ (ابن سبعین)
(۶۱۴ - ۶۶۹ هـ/ ۱۲۱۸ - ۱۲۶۹ م)

ابومحمد، عبدالحق بن ابراهیم بن محمد عکّی، مرسی. فیلسوف مشائی، صوفی. در اسپانیا کسب علم کرد و در طب و کیمیا و علوم دینی متبحر بود. عقاید صوفیانه خاصی داشت که مورد ملامت علما و فقها واقع میشد. مدّت سی سال برای فرار از آزار و شکنجه مخالفان با مریدان خود در سبته ساکن شد و در آنجا بسیار مشهور گردید ولی باز هم از ترس بهم خوردن نظم عمومی حاکم شهر او را بیرون راند، پس به بجایه در مشرق رفت و پس از آن در مصر و مکه نیز اقامت گزید. باوفاترین مرید او شوشتری بود. طریقه ابن سبعین تصوفی از امتزاج دو فرهنگ یونانی و اسلامی بود. از آثارش: الحروف الوضعیة فی الصور الملکیة، البدو، اللهو.

الاعلام ٤: ۵۱/ دانشنامه ایران واسلام ۶۲۰/ معجم المؤلفین ۵: ۹۰.

## عبدالحق ـ (ابن خرّاط)
(۵۱۰ - ۵۸۱ هـ/ ۱۱۱۶ - ۱۱۸۵ م)

ابومُحمّد، عبدالحق بن عبدالرحمان بن عبدالله ازدی، اشبیلی. عالم، فقیه، محدّث. متولّد در اندلس، متوفی در بجایه. در این شهر سالها مجلس درس داشت. از آثارش: المعتلّ من الحدیث، الأحکام الشرعیة الکبری ـ خ، الجامع الکبیر.

الاعلام ٤: ۵۲/ ریحانة الادب ۷: ۴۹۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالحق: ۵۰/ معجم المؤلفین ۵: ۹۲.

## عبدالحق ـ (ابن عَطیّه)
(۴۸۱ - ۵۴۲ هـ/ ۱۰۸۱ - ۱۱۴۸ م)

ابومحمد، عبدالحق [1] بن غالب بن عطیه محاربی، غرناطی. مالکی، مفسّر، فقیه. متولد در غرناطه، متوفی در شهر لورقه. در مریه اندلس قاضی بزرگ بوده است. از آثارش: برنامج، المحرالوجیز

---

۱. ریحانة الادب: عبدالحق بن ابوبکر.

فی تفسیر الکتاب العزیز - خ، که تفسیری بر قرآن مجید است و شامل ۱۰ جلد می باشد.

الاعلام ٤: ٥٣/ ریحانة الادب ۸: ۱۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عطیه: ۳۳۱/ معجم المؤلفین ٥: ۹۳.

## عبدالحکیم - سیالکوتی

(م ۱۰٦۷ هـ/ ۱٦٥٦ م)

عبدالحکیم بن شمس الدین هندی، سیالکوتی، پنجابی. عالم، فاضل. متولد در سیالکوت لاهور، متوفی در همانجا. در عهد شاهجهان سلطان هند بسیارمحترم و رئیس علمای آن دیار بوده و از طرف شیخ احمد مجدد سرهندی لقب آفتاب پنجاب گرفته است. از آثارش: عقائد السیالکونی - ط، حاشیه علی تفسیرالبیضاوی - ط، کامل نیست، زبدة الأفکار - ط.

الاعلام ٤: ٥٥/ اعیان الشیعه ۷: ٤٥۸/ الذریعه ۲: ۳۲۸، ٦: ۳٥، ٦: ٤۲، ٦: ۷٥/ ریحانة الادب ۳: ۱۰٤/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۳۲۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالحکیم: ٥۱/ معجم المؤلفین ٥: ۹٥.

## عبدالحمید - آلوسی

(۱۲۳۲ - ۱۳۲٤ هـ/ ۱۸۱۷ - ۱۹۰٦ م)

عبدالحمیدبن عبدالله بن محمود آلوسی، بغدادی. متکلم، صوفی، ادیب، شاعر. متولد در بغداد، متوفی در کربلا. از آثارش: نثراللآلی فی شرح نظم الامالی، دیوان شعر.

ریحانة الادب ۱: ٦۰/ معجم المؤلفین ٥: ۱۰۲/ مکارم الآثار ۳: ۹٥۱.

## عبدالحمید - اخفش اکبر

(قرن دوم هجری/ هشتم میلادی)

ابوالخطاب، عبدالحمید بن عبدالمجید هجری، ثعلبی (اخفش اکبر). نحوی. اصلاً از هَجَر [۱]. شاگرد ابوعمروبن علاء و استاد یونس و کسائی و سیبویه و ابوعبیده بود. از ابتکارات وی نوشتن تفسیر هر شعر در زیر همان بیت بوده که قبل از وی مرسوم نبوده است.

دانشنامه ایران و اسلام ۱۳۳۲/ روضات الجنات ۱: ۱۹٦/ ریحانة الادب ۱: ۹۱/ شدالازار ۹٦/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱٦.

## عبدالحمید - خسروشاهی

(٥۸۰ - ٦٥۲ هـ/ ۱۱۸٤ - ۱۲٥٤ م)

ابومحمّد، عبدالحمید بن عیسی بن عمرویه خسروشاهی، تبریزی، (شمس الدین). شافعی، فقیه، اصولی، متکلّم. متولّد در قریه خسروشاه در تبریز، ساکن دمشق و کرک، متوفی در دمشق. در این شهر مورد عنایت ملک ناصر صلاح الدین داود واقع شد. از آثارش: اختصار المهذب، در فقه شافعی، اختصار الشفا، تلخیص الآیات البینات.

الاعلام ٤: ٥۹/ تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۳٦/ ریحانة الادب ۲: ۱۳٥/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالحمید: ٥۱/ معجم المؤلفین ٥: ۱۰۳.

## عبدالحمید - نظام الدین

(قرن هشتم هجری/ چهاردهم میلادی)

عبدالحمیدبن ابوالفوارس محمدبن فخرالدین علی بن اعرج حسینی، حلّی، اعرجی، (نظام الدین). عالم. در سنین جوانی به کسب مراتب علمی نایل شد. خواهرزادهٔ علاّمهٔ حلی و برادر سیدعبدالمطلب عمیدی بود. از آثارش: ایضاح اللبس، تذکرة الواصلین، در شرح نهج المسترشدین که در سال ۷۰۳ که وی ۱۹ ساله بوده است نوشته شده است.

الذریعه ۲: ٤۹۸، ٤: ٥۱/ ریحانة الادب ٦: ۲۰٤/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۰۸.

## عبدالحمید - (ابن ابی الحدید)

(٥۸٦ - ٦٥٥ هـ/ ۱۱۹۰ - ۱۲٥۷ م)

ابوحامد، عبدالحمیدبن هبة الله بن محمد مدائنی (عز الدین، ابن ابی الحدید). فقیه، ادیب، شاعر، معتزلی الاصول، شافعی الفروع. متولد در مدائن، متوفی در بغداد. جوانی خود را در مدائن و کسب علم کلام پرداخت و هفت قصیدهٔ خود را که معروف به علویات است و عمیقاً لحن شیعی دارد

---

۱. نام دیگر احسا که شهری است نزدیک مدینه و نیز نام اراضی بحرین است.

سرود. سپس به بغداد رفت و با اهل علم محشور شد ومشاغل رسمی [مانند کاتب دارالتشریفات و کاتب دیوان خلافت و بالاخره مدیر کتابخانه های بغداد] یافت و بسیار مورد عنایت ابن علقمی آخرین وزیرعباسی بود که با وی همفکری سیاسی و ارتباط ادبی داشت. وی به عنوان یک شاعر نیز مقامی ارجمند داشته و گاه با لقب «الشاعرالعراقی» خوانده شده وبه جهت علاقهٔ وی به اهل بیت (ع) گاهی او را شیعه خوانده اند. از آثارش: الفلک الدائر علی المثل السائر، شرح بر کتاب کلامی الآیات البینات، اثر فخر رازی، شرح نهج‌البلاغه اثری است عظیم در ۲۰ جزء ـ که فخرالدین عبدالله زیدی تلخیصی تحت عنوان «العقدالنضید المستخرج من شرح ابن ابی الحدید» از آن فراهم آورد که به فارسی ترجمه شده است، شرحی بر المنظومة فی الطب، ابن سینا، دیوان شعر.

الاعلام ٤: ٦٠/ تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۳۵/ دانشنامه ایران و اسلام ۲: ۳۸۸/ الذریعه ۹: ۱۷، ۹: ٦٨٥/ روضات الجنات ۵: ۲۰/ ریحانة الادب ۷: ۳۳۳/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۸۸/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۱۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی الحدید: ۲۸٦/ معجم المؤلفین ۵: ۱۰٦.

## عبدالحمید ـ کاتب

(م ۱۳۲ هـ/ ۷۵۰ م)

ابوغالب، عبدالحمید بن یحیی بن سعد عامری، (کاتب). ادیب، منشی شهیر. اصلاً از قیساریه، ساکن شام، مقتول در مصر. نزد جبلة بن سالم بن عبدالعزیز که از بنیان گذاران کتابت رسائل بود شاگردی کرد و خود نخستین استاد بزرگ ترسل شده و نخستین کسی است که کتابت رسائل را بر میزان صحیح نهاده و مرتبه وی به حدی است که ناقدان سخن ابتداء کتابت عربی را به او دانسته اند. وی از نژاد ایرانی و از موالی بنی عامر بوده و کتابت مروان بن محمد را در عهد حکومت ارمنستان و خلافت عهده دار بوده است. از آثارش: رسائل و منشآت وی مدوّن و مرجع استفاده بوده است.

الاعلام ٤: ٦۱/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۸۳/ ریحانة الادب ۵:

۱۳/ فهرست ابن الندیم ۱۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا، کاتب: ۵۸/ معجم المؤلفین ۵: ۱۰٦.

## عبدالحی ـ اشرفی استرآبادی

(زنده در ۹۵۹ هـ/ ۱۵۵۲ م)

عبدالحی بن عبدالوهاب بن علی حسینی، جرجانی، اشرفی، استرآبادی. فقیه، متکلّم، ادیب. اصلاً از گرگان، ساکن استرآباد، متوفی در کرمان. در سال ۹۰۲ هـ به هرات سفر کرد. وی با شاهان صفوی معاصر بود. از آثارش: المعضلات، در مشکلات فقهیه و حکمیه، شرح علی الفیة الشهید، ترجمه الفیه شهید اول.

الذریعه ٤: ۸۱، ٦: ۱۳۹، ۲: ۱۸۹، ٦: ۸۹/ روضات الجنات ٤: ۱۹۰/ ریحانة الادب ٦: ۲۰۱/ معجم المؤلفین ۵: ۱۰۸.

## عَبْدالحَیّ ـ (ابن طویل)

(م ۱۱۱۷ هـ/ ۱۷۰۵ م)

ابوالفلاح، عبدالحیّ بن علی بن محمّد دمشقی، طالوی، (خال). حنفی، شاعر، ادیب. متولّد و متوفی در دمشق. از آثارش: مرورالصبا والشمول، دیوان شعر.

الاعلام ٤: ٦۱/ ریحانة الادب ۸: ۸۵/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالحی: ۵۱/ معجم المؤلفین ۵: ۱۰۸.

## عبدالخالق ـ یزدی

(م ۱۲٦۸ هـ/ ۱۸۵۲ م)

عبدالخالق بن عبدالرحیم [1] یزدی، خراسانی. فقیه امامی، اصولی، متکلّم، محدّث. ساکن مشهد رضوی. نزد شیخ احمد احسائی کسب علم نمود. از آثارش: بیت‌الاحزان ـ ط، در مصائب سادات زمان و مقتل فارسی است، مصائب المعصومین ـ ط.

اعیان الشیعه ۷: ٤۵۸/ الذریعه ۳: ۱۸۵/ ریحانة الادب ٦: ۳۸۹/ معجم المؤلفین ۵: ۱۱۰.

## عبدالخالق ـ قاضی زاده

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

عبدالخالق قاضی زاده، گرهرودی،

---

۱. معجم المؤلفین: عبدالله.

(علاء الدین). عالم امامی، محقق، شاعر. از تلامذهٔ شیخ بهایی (م ۱۰۳۱ هـ) بود. در مجلس شاه عباس صفوی اول با قاضی زاده خوارزمی مناظره کرده و به امر شاه کتابی در این باب تألیف نموده است. از آثارش: الامامة یا تحفه شاهیه، کتاب فوق الذکر، الاعتقادیه، حاشیه الهیات شرح تجریه، الامامة[1]، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۷: ۴۵۸/ الذریعه ۹: ۸۷۱، ۲: ۳۲۸، ۳: ۴۴۳/ ریحانة الادب ۴: ۴۱۱/ فرهنگ سخنوران ۳۷۶/ فهرست مشترک ۴: ۲۷۰۷/ الکنی والالقاب ۳: ۴۹/ لغتنامهٔ دهخدا، قاضی زاده: ۸۳.

## عبدربه - زراره
(م ۱۵۰ هـ/ ۷۶۷ م)

ابوالحسن، عبدربه[2] بن اعین شیبانی، (زراره). امامی، محدث معتبر، شاعر، متکلم، ادیب. متولد در کوفه. از اصحاب حضرت باقر (ع) و حضرت صادق (ع) و مؤسس فرقه زراریه از فرق شیعه می باشد. از آثارش: الاستطاعة والجبر.

الاعلام ۳: ۷۵/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۰/ الذریعه ۲: ۲۷/ رجال طوسی ۵۱/ رجال نجاشی ۱۶۲/ ریحانة الادب ۲: ۳۷۰/ فهرست ابن الندیم ۲۷۶/ فهرست طوسی ۷۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوعلی: ۶۷۲/ معالم العلماء ۵۳/ معجم المؤلفین ۴: ۱۸۱.

## عبدالرحمان - فِرکاح
(۶۲۴ - ۶۹۰ هـ/ ۱۲۲۷ - ۱۲۹۱ م)

ابومحمد، عبدالرحمان بن ابراهیم بن سباع فزاری، بدری، (تاج الدین، فرکاح). عالم شافعی، فقیه، مورخ. اصلاً مصری، ساکن و متوفی در دمشق. از آثارش: شرح الورقات، کشف القناع فی حل السماع، تاریخ، شعر.

الاعلام ۴: ۶۴/ ریحانة الادب ۸: ۱۳۹/ معجم المؤلفین ۵: ۱۱۲.

## عبدالرحمان - (ابن عَبْدالرَّزاق)
(۱۰۷۵ - ۱۱۳۸ هـ/ ۱۶۶۵ - ۱۷۲۶ م)

عبدالرحمان بن ابراهیم بن احمد دمشقی، (ابن عبدالرزاق). فقیه حنفی، ادیب، خطیب. متولد در دمشق. در جامع سنانیه این شهر خطابت می کرد. از آثارش: قلائدالمنظوم، مفاتیح الأسرار، دیوان شعر.

الاعلام ۴: ۶۴/ ریحانة الادب ۸: ۱۰۲/ لغتنامهٔ دهخدا عبدالرحمن: ۵۲/ معجم المؤلفین ۵: ۱۱۱.

## عبدالرحمان - دارانی
(م ۲۱۵ هـ/ ۸۳۰ م)

ابوسلیمان، عبدالرحمان بن احمدبن عطیه عنسی، مذحجی. عارف، صوفی. متولّد در داریا در دمشق، متوفی در شام. به بغداد و شام سفر کرد و در هر یک از این مناطق مدتی سکونت گزید و مرشد صوفیان و پیر اهل طریقت بود. کراماتی نیز بدو منسوب است.

الاعلام ۴: ۶۵/ تذکرة الاولیاء ۱: ۲۲۹/ حلیة الاولیاء ۹: ۲۵۴/ رسالهٔ قشیریه ۴۱/ ریحانة الادب ۲: ۲۰۳/ طبقات الصوفیه ۴۳/ طبقات الکبریٰ ۶۸/ فهرست ابن الندیم ۲۳۵/ کشف المحجوب ۱۳۹/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوسلیمان: ۵۲۳.

## عبدالرحمان - عسکری
(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابومحمد، عبدالرحمان بن احمدبن جبرویه عسکری. متکلّم امامی. با عبادبن سلیمان مناظراتی داشته و محمدبن عبدالله بن مملک اصفهانی با راهنمایی او از مذهب معتزله به امامیه گرائیده است. از آثارش: کتاب الکامل، در امامت.

الذریعه ۱۷: ۲۵۲/ رجال نجاشی ۱۶۴/ ریحانة الادب ۴: ۱۳۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۴۷.

## عبدالرحمان - میکالی
(م ۴۳۶ هـ/ ۱۰۴۴ م)

ابوالفضل، عبدالرحمان بن احمدبن علی میکالی. ادیب، کاتب، شاعر. متولد در خراسان. از

---

۱. الذریعه: دو کتاب به این اسم داشته است.
۲. در بعضی کتب رجالی زراره بن اعین نوشته اند.

آثارش: المنتحل، دیوان رسائل، دیوان شعر.

ریحانة الادب ٦: ٨٠/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٢/ معجم المؤلفین ٥: ١٢٠.

## عبدالرحمان ـ مفید

(م ٥١٠ هـ/ ١١١٦ م)

ابومحمد [1]، عبدالرحمان بن احمدبن حسین خزاعی، نیشابوری، (مفید). محدث امامی، مرجع تقلید در ری. اصلاً نیشابوری، ساکن ری. با عبدالجبار مفید معاصر و از تلامذه شیخ طوسی و سلاربن عبدالعزیز و سید مرتضی بوده است. سیدمرتضی رازی و شیخ ابوالفتوح رازی از وی روایت کرده اند. از آثارش: الامالی، سفینة النجاة، در مناقب اهل بیت (ع)، العلویات الرضویات.

اعیان الشیعه ٧: ٤٦٤/ امل الآمل ٢: ١٤٧/ الذریعه ١٢: ١٩٩، ١١: ٢٤٠، ٢٠: ٢١٦/ روضات الجنّات ٤: ٣١٥/ ریحانة الادب ٥: ٣٦٠/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ١٠٤/ الکنیٰ والالقاب ٣: ١٩٩/ لغتنامهٔ دهخدا، مفید: ٨٦٩/ معجم المؤلفین ٥: ١١٧/ یادداشتهای قزوینی ١٨١٤.

## عبدالرحمان ـ عضدی

(٧٠١ [2] - ٧٥٦ هـ/ ١٣٠١ - ١٣٥٦ م)

أبوالفضل، عبدالرحمان بن احمدبن عبدالغفار ایجی، فارسی، شیرازی، (عضدالدین، عضد، عضدی، عضدالدین ایجی). عالم شافعی، حکیم، محقق، متکلم، اصولی. متولّد در ایج فارس. مدتی قاضی شیراز بود و لقب قاضی القضاة داشت. در مذهب خود بسیار متعصب بود و با امامیه ناسازگاری داشت بحدی که ضرب المثل بود. عاقبت نیز توسط والی کرمان زندانی شد و در همانجا در گذشت. از جمله شاگردان وی ملاسعد تفتازانی و شمس الدین کرمانی و سیف الدین ابهری بوده اند. از آثارش: العقائد العضدیة ـ ط، الرسالة العضدیة ـ ط، اشرف التواریخ.

الاعلام ٤: ٦٦/ روضات الجنات ٥: ٤٩/ ریحانة الادب ٤: ١٤٢/ شدالازار ٦٧، ٣٧٨/ الکنیٰ والالقاب ٢: ٤٧٢/ فهرست مشترک ٤: ٢٢٢١/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٢/ معجم المؤلفین ٥: ١١٩.

## عبدالرحمان ـ (ابن رجب)

(٧٣٦ - ٧٩٥ هـ/ ١٣٣٦ - ١٣٩٣ م)

ابوالفرج، عبدالرحمان بن احمدبن رجب بغدادی، دمشقی، (زین الدین، جمال الدین). فقیه حنبلی، محدّث، مورخ. متولد در بغداد، متوفی در دمشق. در ٧٤٤ هـ به دمشق رفت در مصر نیز به تحصیل حدیث مشغول بود و از محدثانی چون شهاب الدین بن نقیب و سعدالدین نووی اجازه دریافت کرد. از آثارش: ذیل علی طبقات الحنابلة، که به طبقات معروف است، القواعد ـ ط، در فقه حنبلی، رسالة فی معنی العلم ـ خ.

الاعلام ٤: ٦٧/ دانشنامه ایران و اسلام ٥٧٤/ ریحانة الادب ٧: ٥٣٣/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٢/ معجم المؤلفین ٥: ١١٨.

## عبدالرحمان ـ (ابن شیخه)

(م ٧٩٩ هـ/ ١٣٩٦ م)

ابوالفرج، عبدالرحمان بن احمدبن مبارک غزی، (ابن شیخه [1]). فاضل. از آثارش: العوالی.

ریحانة الادب ٨: ٦١/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن شحنه: ٣٢٢.

## عبدالرحمان ـ جامی

(٨١٧ - ٨٩٨ هـ/ ١٤١٤ - ١٤٩٢ م)

ابوالبرکات، عبدالرحمان بن احمدبن محمد دشتی، (نورالدین). عارف نام آور، صوفی، شاعر، گوینده، حنفی. اصلاً از اصفهان، متولد و بزرگ شده در خرجودِ جام خراسان، ساکن و متوفی و مدفون در هرات در مقبرهٔ تخت مزار. در بدایت حال نزد پدرش و پس از آن نزد استادان بزرگی چون مولاناجنید اصولی و خواجه علی سمرقندی و محمد جاجرمی و قاضی زاده رومی کسب علم نمود و با استعداد کم نظیر خود نه تنها موجب اعجاب همگان که مشهورترین شاعر عهد

---

١. یا ابو عبدالله.

٢. معجم المؤلفین ٧٠٨ هـ.

١. لغتنامهٔ دهخدا: ابن شحنه.

تیموری و از بزرگترین سخن سرایان ایران شد. در عرفان و تصوف نیز در خدمت سعدالدین کاشغری از مشایخ بزرگ طریقت نقشبندیه و خواجه ناصرالدین عبیدالله احرار جانشین وی بود و خود به مرتبه ارشاد رسید و در سلک روسای طریقه نقشبندی در آمد و خلافت این طریقه به او تعلق گرفت ولی جامی هیچگاه بساط ارشاد نگشود بلکه بیشتر از راه معاشرت و مجالست به این مهم همت گشاد. وی عرفان ایرانی را، که در عهد وی به ابتذال می گرایید، درپایه و اساسی عالمانه نگاه داشت و از این راه توانست در صف بزرگترین مؤلفان و شاعران عارف و صوفی مشرب پارسی گوی جای گیرد.

از آثارش: آثار منثور و منظوم به دو زبان فارسی و عربی دارد. نفحات الانس، بهارستان، لوایح، اشعة اللمعات، که از معروفترین آثار منثور اوست، هفت اورنگ، دیوان قصاید و ترجیعات و ...، که معروفترین آثار منظوم او می باشند.

الاعلام ٤: ٦٧/ تاریخ ادبیات صفا ٤: ٣٤٧/ تاریخ نظم و نثر در ایران ٢٨٥/ الذریعه ٩: ١٨٨، ٢: ٣٢٨، ٨: ١٠٨، ١٠: ٦٨، ٢٥: ١٩/ روضات الجنات ٥: ٦٨/ ریحانة الادب ١: ٣٨٥/ فرهنگ سخنوران ١٢٤/ فهرست مشترک ٤: ٢٦٧٧، ٨: ١٦٢٢/ الکنی والالقاب ٢: ١٣٨/ لغتنامهٔ دهخدا، جامی: ١٠٧/ معجم المؤلفین ٥: ١٢٢/ مرآت الادوار ٣٢٥/ نفحات الانس ٤٣٨.

## عبدالرحمان ـ حمیدی

(م ١٠٠٥ هـ/ ١٥٩٦ م)

عبدالرحمان بن احمدبن علی حمیدی، مصری، (زین الدین). ادیب، شاعر. از آثارش: دیوان شعر، منح السمیع، شرح تملیح البدیع، بمدح الشفیع ـ خ.

الاعلام ٤: ٦٧/ ریحانة الادب ٢: ٨٠/ الکنیٰ والالقاب ٢: ١٩٨/ معجم المؤلفین ٥: ١٢٠.

## عبدالرحمان ـ کواکبی

(١٢٦٥ - ١٣٢٠ هـ/ ١٨٤٩ - ١٩٠٢ م)

عبدالرحمان بن احمدبن مسعود کواکبی (سید فراتی). از رجال سیاسی و اجتماعی، نویسنده، ادیب. متولد و تحصیل کرده در حلب، متوفی در مصر. وی فردی متدین و اصلاح طلب بود ابتدا روزنامه الشهباء را تأسیس کرد و پس از انحلال آن توسط دولت روزنامهٔ الاعتدال را بنا نهاد که این روزنامه نیز از طرف دولت تعطیل شد. وی در مناصب دولتی چندی نیز خدمت می کرد که با سعایت بدخواهان بالاخره زندانی و اموالش توقیف شد. پس از آزادی دو سفر طولانی به کشورهای عربی و شرق افریقا و هند کرد و عاقبت در هند اقامت گزید. از آثارش: أمّ القری ـ ط، طبائع الاستبداد ـ ط.

الاعلام ٤: ٦٨/ الذریعه ٢: ٣٠٣/ ریحانة الادب ٣: ١٣٧/ طبقات اعلام الشیعه ١: ١٠٩٥/ لغتنامهٔ دهخدا، کواکبی: ٢٨٦/ معجم المؤلفین ٥: ١١٥.

## عبدالرحمان ـ (ابن سَیْحان)

(م ٥٠ هـ/ ٦٧٠ م)

عبدالرحمان بن ارطاة بن سیحان مُحاربی. شاعر. در میان نزدیکان حکام یا اشراف اموی شهر زند گی می کرد و مورد محبت و حمایت معاویه قرار گرفت. در اثر اشعار ضد اسلامیش با مروان بن حکم اختلافاتی پیدا کرد. از آثارش: اشعاری از او باقی است که اکثر آنها رنگ ضد اسلامی دارند.

الاعلام ٤: ٦٩/ تاریخ التراث ج ٢/ ب ٢: ١٨١/ دانشنامه ایران و اسلام ٦٣٨/ ریحانة الادب ٧: ٣٧٩.

## عبدالرحمان ـ زجاجی

(م ٣٣٧ هـ/ ٩٤٩ م)

ابوالقاسم، عبدالرحمان بن اسحاق نهاوندی، زجاجی. ادیب، نحوی. متولد در نهاوند، بزرگ شده در بغداد، متوفی در طبریه. نزد ابراهیم بن محمد زجاج، نفطویه، اخفش صغیر، محمد یزیدی و ابوبکربن درید کسب علم نمود. از آثارش: الجمل الکبری ـ ط، الایضاح الکافی، الأمالی ـ ط.

الاعلام ٤: ٦٩/ تاریخ التراث ٨: ١٨٠/ روضات الجنّات ٥: ٢٨/ ریحانة الادب ٢: ٣٦٩/ فهرست ابن الندیم ٨٧/ الکنیٰ والالقـاب ٢: ٢٩٥/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٣/ معجم المؤلفین ٥: ١٢٤.

## عبدالرحمان ـ وَضّاح الیَمَن

(م ۹۰ هـ/ ۷۰۸ م)

عبدالرحمان بن اسماعیل بن عبد کلال. شاعر عرب. از آل خولان حمیر و بسیار خوش سیما بود. در عهد خلافت ولیدبن عبدالملک می زیست و هنگامیکه زن ولید برای او غزلی ساخت مورد خشم ولید واقع شده به دستور او کشته شد. از آثارش: مقداری شعر.

الاعلام ٤: ٦٩/ تاریخ التراث ج ۲/ ب ۲: ۱۹۰/ ریحانة الادب ٦: ۳۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ۵۳

## عبدالرحمن ـ اقلیدس

(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

عبدالرحمان بن اسماعیل بن اندلسی، (اقلیدس). عالم در هندسه و منطق. متولد در اندلس، به مشرق مهاجرت کرد و همانجا در گذشت. از آثارش: تألیف فی اختصار الکتب المنطقیة الثمانیة.

ریحانة الادب ۱: ۱٦۵/ معجم المؤلفین ۵: ۱۲٦.

## عبدالرحمان ـ (ابوشامه)

(۵۹۹ - ٦٦۵ هـ/ ۱۲۰۲ - ۱۲٦۷ م)

ابوالقاسم، عبدالرحمان بن اسماعیل بن ابراهیم مقدسی، (شهاب الدین، ابوشامه). شافعی، مورّخ. متولد، ساکن و متوفی در دمشق. وی در مدارس رُکینه و اشرفیّه دمشق سمت استادی یافت. از آثارش: کتاب الروضتین فی اخبار الدولتین، که تاریخ نورالدین زنگی و صلاح الدین ایوبی است، الذیل علی الروضتین، تاریخ دمشق، که تلخیص تاریخ دمشق ابن عساکر می باشد.

الاعلام ٤: ۷۰/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۵٦/ روضات الجنّات ۵: ٤۲/ ریحانة الادب ۷: ۱٤۹/ الکنی والالقاب ۱: ۹٦/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوشامه: ۵۳۵/ معجم المؤلفین ۵: ۱۲۵.

## عبدالرحمان ـ سیاه دانی

(م ۱۰۲۵ هـ/ ۱٦۱٦ م)

عبدالرحمان بن بختیار سیاه دانی، انسی. عارف. در هندوستان سیر وسیاحت می کرده است. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۳: ۱۰۷.

## عبدالرحمان ـ سیوطی

(۸٤۹ - ۹۱۱ هـ/ ۱٤٤۵ - ۱۵۰۵ م)

ابوالفضل، عبدالرحمان بن ابوبکربن محمد خضیری، سیوطی، (جلال الدین). عالم اهل سنت، اشعری الاصول، شافعی الفروع، مورخ، ادیب. درقاهره متولد شد و هنگامی که پنج ساله بود پدرش را از دست داد. تحصیلات خود را در همین شهر به پایان رساند. از جمله استادانش ابوالعباس شمنی و علم الدین مناوی و محیی الدین کافیجی بودند. در زمان حیاتش پیشوای مذهبی بود. از آثارش: وی حدود ٦۰۰ تألیف دارد. از جمله: الألفیة فی مصطلح الحدیث ـ ط، آداب السلوک، الأشباه والنظائر ـ ط، درفروع شافعیه، مناقب أبی حنیفه ـ ط، متشابه القرآن ـ ط، الشماریخ فی علم التاریخ ـ ط.

الاعلام ٤: ۷۱/ روضات الجنات ۵: ۵٤/ ریحانة الادب ۳: ۱٤۸/ الکنیٰ و الالقاب ۲: ۳٤۳/ لغتنامهٔ دهخدا، سیوطی: ۷۸٦/ معجم المؤلفین ۵: ۱۲۸/ یادداشتهای قزوینی ۱۲۵۵.

## عبدالرحمان ـ تحسین

(م ۱۲۹٤ هـ/ ۱۸۷۷ م)

عبدالرحمان تحسین، قاضی، پانی پتی. شاعر. متولد در هندوستان. در شاه جهان آباد تحصیل علم کرد. وی فردی با تقوی و حافظ قرآن بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱٦۸/ ریحانة الادب ۱: ۳۲۹/ فرهنگ سخنوران ۱۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا، تحسین: ٤۲۳.

## عبدالرحمان ـ زوزنی

(م ٤۵۵ هـ/ ۱۰٦۳ م)

ابوحنیفه، عبدالرحمان بن حسن زوزنی. محدّث، خوش نویس. سریع و زیبا می نوشت و چهارصد قرآن با خط خود نوشت. در ٤۵۵ هـ در راه مسافرت به مکه در گذشت.

ریحانة الادب ۲: ۳۹٤.

## عبدالرحمان ـ جبرتی
(۱۱۶۷ - ۱۲۳۷ هـ/ ۱۷۵۴ - ۱۸۲۲ م)

عبدالرحمان بن حسن بن ابراهیم جبرتی، عقیلی، حبشی. مفتی حنفی، مورّخ. متولّد درقاهره. در جامع الازهر به کسب علم پرداخت و زمانی که فرانسویان در مصر مسلط بودند کتابت دیوان به عهدهٔ او بود. پس از مدتی این شغل را رها کرده به تألیف پرداخت. خلیل شیبوب کتاب (عبدالرحمان جبرتی ـ ط) را در شرح حال وی نوشت. از آثارش: عجائب الآثار فی التراجم و الأخبار ـ ط، حوادث بین سالهای ۱۱۰۰ هـ تا ۱۲۳۶ هـ که به فرانسه نیز ترجمه و چاپ شده است، مظهرالتقدیس بذهاب دولة الفرنسیس ـ خ.

الاعلام ٤: ٧٥/ ریحانة الادب ١: ٣٩٥/ الکنیٰ والالقاب ٢: ١٤٢/ لغتنامهٔ دهخدا، جبرتی: ١٩٤/ معجم المؤلفین ٥: ١٣٣/ مکارم الآثار ٤: ١١٢١.

## عبدالرحمان ـ دارمی
(قرن پنجم هجری/ یازدهم میلادی)

عبدالرحمان بن خلف بن عساکر دارمی. طبیب، ریاضی دان. نزد ابن البغونش کسب علم نمود و اکثر کتب جالینوس را از وی خواند.

ریحانة الادب ٢: ٢٠٦/ لغتنامهٔ دهخدا، دارمی: ٦١.

## عبدالرحمان ـ صلاح الدین
(م ٦١٨ هـ/ ١٢٢١ م)

عبدالرحمان صلاح الدین. عالم، فقیه شافعی. مدرس مدرسهٔ اسدیهٔ حلب بود و در همانجا در گذشت.

ریحانة الادب ٣: ٤٦٩.

## عبدالرحمان ـ (ابن زیاد)
(۹۰۰ - ۹۷۵ هـ/ ۱۴۹۴ - ۱۵۶۸ م)

ابوالضیاء، عبدالرحمان بن عبدالکریم بن ابراهیم غیثی، مقصری، (وجیه الدین، شیخ الاسلام). فقیه شافعی، عارف، صوفی. متولد و متوفی در زبید. نزد پدرش و ابن الدیبع کسب علم نمود و در دانشگاه شهر زبید ومدارس اشرفیه و وهابیه تدریس می کرد. از آثارش: الفتاوی، فتح المبین، النخبة فی الاحوة والصحبت، و حدود سی رساله تحقیقی در مباحث فقهی اعم از عبادات و معاملات نوشته است.

الاعلام ٤: ٨٣/ ریحانة الادب ٧: ١٦٤/ معجم المؤلفین ٥: ١٤٥.

## عبدالرحمان ـ (ابن عبدالحکم)
(۱۸۲ - ۲۵۷ هـ/ ۷۹۸ - ۸۷۱ م)

ابوالقاسم، عبدالرحمان بن عبدالله بن عبدالحکم مصری، قرشی. فقیه، محدث، مورّخ. متولد و متوفی در مصر. از خاندان متنفذ ابن حکم در مصر بود. این طایفه مذهب مالکی را به مصر آوردند و با امام شافعی روابط نزدیک و دوستانه‌ای داشتند. از آثارش: فتوح مصر والمغرب والاندلس ـ ط، قسمت عمده این کتاب مربوط به تاریخ مصر است و سبب شهرت عبدالرحمان کتاب فوق می باشد.

الاعلام ٤: ٨٥/ تاریخ التراث ب ٢/ ج ١: ٢٣٣/ دانشنامه ایران و اسلام ٦٨٨/ ریحانة الادب ٨: ١٠٠/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عبدالحکم: ٣٢٨/ معجم المؤلفین ٥: ١٥٠.

## عبدالرحمان ـ سهیلی
(۵۰۸ - ۵۸۱ هـ/ ۱۱۱۴ - ۱۱۸۵ م)

ابوالقاسم[1]، عبدالرحمان بن عبدالله بن احمد اندلسی، خثعمی، سهیلی. نحوی، لغوی، محدّث، مورخ. متولد در مالقه، متوفی در مراکش. از آثارش: الروض الأنف ـ ط، التعریف و الاعلام فی ما أبهم فی القرآن من الأسماء والأعلام ـ خ، نتائج الفکر.

الاعلام ٤: ٨٦/ روضات الجنات ٥: ٤٤/ ریحانة الادب ٣: ١٠١/ الکنیٰ والالقاب ٢: ٣٢٦/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٥/ معجم المؤلفین ٥: ١٤٧.

## عبدالرحمان ـ سعدی
(۱۰۰۴ - ۱۰۶۶ هـ/ ۱۵۹۵ - ۱۶۵۶ م)

عبدالرحمان بن عبدالله بن عمران سعدی.

---

1. ابوزید.

مورّخ. متولد در تمبکتو، متوفی در سونر. سفرهای زیادی کرد. امام جامع سانکور بود. از آثارش: تاریخ السودان - ط، به فرانسه نیز ترجمه شد و در پاریس به چاپ رسید.

الاعلام ۴: ۸۶/ ریحانة الادب ۳: ۳۲/ معجم المؤلفین ۵: ۱۵۰.

## عبدالرحمان - (ابن اخوة)

(م ۵۴۸ هـ/ ۱۱۵۳ م)

ابوالفضل، عبدالرحمان عطار، (ابن اخوة). عالم، محدّث. متوفّی در شیراز. جهت استماع حدیث و تحصیل علم به ری و خراسان و طبرستان مسافرت کرد و با خط خوبی که داشت کتابهای زیادی استنساخ نمود.

ریحانة الادب ۷: ۳۷۷.

## عبدالرحمان - (ابن جوزی)

(۵۰۸ - ۵۹۷ هـ/ ۱۱۱۴ - ۱۲۰۱ م)

ابوالفرج، عبدالرحمان بن علی بن محمد جوزی، قرشی، بغدادی، (جمال الدین). عالم در تاریخ و حدیث، فقیه، مفسّر، حنبلی. متولد و متوفی در بغداد. از استادانش می توان از ابن زاغونی، ابوبکر دینوری، ابومنصورجوالیقی و ابوحکیم نهروانی نام برد. وی در زمان حیاتش بسیار مورد توجه و احترام و امام وقت بود و برای گسترش فرقه حنبلی بسیار کوشید و به سبب مواعظ و فعالیتهای درسی خود یکی از متنفذترین شخصیتهای بغداد شد. از آثارش: آثار فراوانی دارد ابن رجب دویست اثر از او می شمارد. الأذکیاء و اخبارهم - ط، روح الارواح، مناقب، در تراجم احوال، تبلیس ابلیس، از آثار عمده جدلی حنابله، المنتظم فی تاریخ الملوک والامم - ط، تاریخی مبسوط به ترتیب سنوات در بیش از ۶ جلد.

الاعلام ۴: ۸۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۴۸۳/ روضات الجنات ۵: ۳۵/ ریحانة الادب ۷: ۴۵۲/ شدالازار ۸۲، ۱۰۳، ۵۵۳/ الکنی والالقاب ۱: ۲۴۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن جوزی: ۳۰۰/ معجم المؤلفین ۵: ۱۵۷.

## عبدالرحمان - جمال الدین

(۵۵۰ - ۶۲۵ هـ/ ۱۱۵۵ - ۱۲۲۷ م)

عبدالرحمان بن علی اموی، قوصی، اسنائی، (جمال الدین). ادیب، شاعر. متولد در قصبه اسنا، تحصیل کرده در قوص، متوفی در دمشق، مدفون در کوه قاسیون. از آثارش: اشعاری از وی باقی است.

ریحانة الادب ۱: ۴۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ۵۵.

## عبدالرحمان - مکودی

(م ۸۰۷ هـ/ ۱۴۰۵ م)

ابوزید، عبدالرحمان بن علی[1] بن صالح مکودی. ادیب، لغوی. از قبیله مکود، متولد و متوفی در فاس. از آثارش: شرح ألفیة ابن مالک - ط، در نحو، شرح مقدمه ابن آجروم - خ، البسط والتعریف فی علی التصریف.

الاعلام ۴: ۹۱/ ریحانة الادب ۵: ۳۷۹/ الکنی والالقاب ۳: ۲۰۶/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ۵۵/ معجم المؤلفین ۵: ۱۵۶.

## عبدالرحمان - (ابن دَیْبَع)

(۸۶۶ - ۹۴۴ هـ/ ۱۴۶۱ - ۱۵۳۷ م)

ابوعبدالله[2]، عبدالرحمان بن علی بن محمد شیبانی، زبیدی، (وجیه الدین). شافعی، مورّخ، عالم علوم دینی. متولّد در زبید، متوفّی در همانجا. به علت از دست دادن پدرش در بدو تولد، تحت تربیت جد مادریش در زبید (که مرکز تعالیم شافعی در تمامة الیمن بود) و دائیش که مفتی این شهر بود قرارگرفت. بیشترعمرش مقارن حکومت طاهریان یمن بود و حامی اصلی وی آخرین امیر ایشان ملک ظافر عامر دوم عبدالوهاب بود. از آثارش: بغیة المستفید فی اخبار مدینة زَبید، حاوی تاریخ شهر زبید تا ۹۰۱ هـ، الفضل المزید فی تاریخ زبید، قرة العیون فی اخبار الیمن - خ.

---

۱. یا احمد.

۲. یا ابوالفرج.

الاعلام ٤: ٩١/ دانشنامه ایران و اسلام ٥٦٨/ ریحانة الادب ٧: ٥٢٥/ الکنی والالقاب ١: ٢٨٧/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن دَیبَع: ٣١٠/ معجم المؤلفین ٥: ١٥٩.

## عبدالرحمان ـ جَوْبَری
(زنده در: ٦١٣ هـ/ ١٢١٦ م)

عبدالرحمان بن عمر دمشقی، جوبری، (زین الدین). عالم شافعی. متولد در جوبر دمشق، ساکن مصر. در علم نجوم نیز اطلاعات زیادی داشت. از آثارش: المختار فی کشف الاسرار و هتک الاستار، الصراط المستقیم، کشف استار المحتالین و نوامیس الخیالین.

ریحانة الادب ١: ٤٣٥/ لغتنامهٔ دهخدا، جوبری: ١٤٣/ معجم المؤلفین ٥: ١٦٠.

## عبدالرحمان ـ أوزاعی
(٨٨ - ١٥٧ هـ/ ٧٠٧ - ٧٧٤ م)

أبوعمرو، عبدالرحمان بن عمروبن یُحمد اوزاعی. پیشوای مذهبی شام، نویسنده و محدّث. متولد در بعلبک، بزرگ شده در بقاع، ساکن و متوفی در بیروت. از عطا وزهری و احنف بن قیس و دیگران روایت کرده و سفیان ثوری و خطیب بغدادی ازو روایت کرده‌اند. یکی از بزرگان کتابی به نام محاسن المساعی فی مناقب الامام أبی عمرو الأوزاعی ـ ط، نوشته که امیر شکیب أرسلان آن را به چاپ رسانده است. از آثارش: السنن، درفقه، المسائل، کتاب تفسیر، در احادیث نبویه.

الاعلام ٤: ٩٤/ تاریخ التراث ب ٣/ ج ١: ٢٤٣/ حلیة الاولیاء ٦: ١٣٥/ رجال طوسی ٥٢، ٢٣١/ ریحانة الادب ١: ٢٠٦/ طبقات الکبریٰ ١: ٣٩/ فهرست ابن الندیم ٢٨٤/ الکنیٰ والالقاب ٢: ٥٩/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوعمرو: ٦٨٨/ معجم المؤلفین ٥: ١٦٣.

## عبدالرحمان ـ مرشدی
(٩٧٥ - ١٠٣٧ هـ/ ١٥٦٧ - ١٦٢٨ م)

ابوالوجاهة، عبدالرحمان بن عیسی بن مرشد عمری، مرشدی. عالم حنفی، مفتی حرم المکی، شاعر. متولد در مکه. در زمان شریف محسن مسئول دیوان الانشاء و امام مسجدالحرام بود. و در زمان ولایت شریف احمدبن عبدالمطلب زندانی شده در همانجا به قتل رسید. از آثارش: زهرالروض المقتطف و نهرالحوض المرتشف، در تاریخ، الترصیف فی فن التصریف، الوافی فی شرح الکافی، در عروض.

الاعلام ٤: ٩٥/ ریحانة الادب ٥: ٢٨٧/ الکنی والالقاب ٣: ١٧٩/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٦/ معجم المؤلفین ٥: ١٦٤.

## عبدالرحمن ـ عُتَقی
(١٣٢ - ١٩١ هـ/ ٧٥٠ - ٨٠٦ م)

ابوعبدالله، عبدالرحمان بن قاسم بن خالد، (ابن قاسم، ابن جناده عتقی). فقیه مالکی. متولّد در رمله، متوفی در قاهره. مدت بیست سال نزد مالک بن انس تلمذ کرد و برجسته ترین شاگرد او و عامل عمدهٔ نشر مذهب او در مصر و آفریقای شمالی و مغرب بود. از آثارش: مُدَوَّنَه، از کتب عمدهٔ مذهب مالکی است و از خود مالک روایت کرده است. وی همچنین مؤلف یکی از روایتهای کتاب [مُوَطّأ] استاد خود مالک نیز بوده است که قسمتهای مهمی از آن باقی مانده است.

الاعلام ٤: ٩٧/ تاریخ التراث ب ٣/ ج ١: ١٤٢/ دانشنامه ایران و اسلام ٧٧٢/ ریحانة الادب ٤: ١١٠/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن قاسم: ٣٣٧/ معجم المؤلفین ٥: ١٦٥.

## عبدالرحمان ـ (ابن سراج)
(م ٦١٩ هـ/ ١٢٢٢ م)

ابوالقاسم، عبدالرحمان بن قاسم بن یوسف بن محمد فارسی، (ابن سراج). ادیب، قاری، نحوی

ریحانة الادب ٧: ٥٦١/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن سراج: ٣١٨.

## عبدالرحمان ـ (ابن مُسَجَّف)
(٥٨٣ - ٦٣٥ هـ/ ١١٨٧ - ١٢٣٨ م)

عبدالرحمان بن ابوالقاسم بن غنائم کنانی، عسقلانی، (ابن مسجف). شاعر عرب. ساکن در دمشق، شاغل در تجارت. از آثارش: دیوان بدرالدین مسجف کنانی.

الاعلام ٤: ٩٧/ الذریعه ٩: ١٢٩/ ریحانة الادب ١: ٢٤١.

## عبدالرحمان ـ مُتَوَلّی

(٤٢٦ - ٤٧٨ هـ/ ١٠٣٥ - ١٠٨٦ م)

أبوسعد، عبدالرحمان بن مأمون نیشابوری (متولی). فقیه شافعی، عالم. متولد در نیشابور. تحصیل کرده در مرو، متوفی در بغداد. در مدرسه نظامیه بغداد مدرس بود. از آثارش: تتمة الإبانة للفورانی - خ، در فقه شافعی ولی ناتمام مانده است، الفرائض، کتاب فی أصول الدین.

الاعلام ٤: ٩٨/ ریحانة الادب ٥: ١٧٤/ الکنی والالقاب ٣: ١٤٥/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٦.

## عبدالرحمان ـ (ابن أبی حاتم)

(٢٤٠ - ٣٢٧ هـ/ ٨٥٤ - ٩٣٨ م)

أبومحمد، عبدالرحمان بن محمد ابی حاتم ابن ادریس تمیمی، حنظلی، رازی. فقیه، محدث، متکلّم. ساکن در ری. از آثارش: الجرح والتعدیل - ط، التفسیر، علل الحدیث - ط.

الاعلام ٤: ٩٩/ التدوین ٣: ١٥٣/ رسالهٔ قشیریه ٣٢/ ریحانة الادب ٧: ٣٣٦/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ١٤٧/ معجم المؤلفین ٥: ١٧٠.

## عبدالرحمان ـ (ابن دُرُست)

(م ٤٣١ هـ/ ١٠٤٠ م)

أبوسعید، عبدالرحمان بن محمدبن محمد نیشابوری، (ابن درست [1]). عالم، ادیب، شاعر. متولد در خراسان. از جوهری علم لغت را فرا گرفت و خودنیز تدریس می کرد. از آثارش: ردّعلی الزجاجی، دیوان شعر، کتابی در نحو.

الاعلام ٤: ١٠٢/ تاریخ التراث ٨: ٤٤٤/ ریحانة الادب ٧: ٥٢٠/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن درست: ٣٠٩/ معجم المؤلفین ٥: ١٨٨.

## عبدالرحمان ـ جمال الاسلام

(٣٧٤ - ٤٦٧ هـ/ ٩٨٤ - ١٠٧٤ م)

عبدالرحمان بن محمد داودی، جمال الاسلام. عالم، ادیب. متولد در خراسان، مقدمات را در موطن خویش فرا گرفت سپس به بغداد رفته از محضر ابوحامد اسفراینی کسب علم کرده به بوشنج رفت وبه تدریس و تألیف پرداخت.

ریحانة الادب ١: ٤٢٢/ لغتنامهٔ دهخدا، جمال الاسلام: ٩٤.

## عبدالرحمان ـ لخمی

(٣٨٩ [1] - ٤٦٧ هـ/ ٩٩٩ - ١٠٧٥ م)

ابوالمطرف، عبدالرحمان بن محمدبن عبدالکبیر، (ابن مُهَنّد لخمی، ابن واقد). طبیب، آگاه در علوم کشاورزی. متولد در طلیطله، تحصیل کرده در قرطبه. از آثارش: الأدویة المفردة، الوساد، مجموع فی الفلاحة.

الاعلام ٤: ١٠٢/ ریحانة الادب ٥: ١٢٦/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن واقد: ٣٥٩/ معجم المؤلفین ٥: ١٨٠.

## عبدالرحمان ـ أنباری

(٥١٣ - ٥٧٧ هـ/ ١١١٩ - ١١٨١ م)

ابوالبرکات، عبدالرحمان بن محمدبن عبیدالله انصاری، (ابن انباری، کمال الدین). فقیه شافعی، ادیب، نحوی، مورخ. متولد در انبار، ساکن و متوفی در بغداد. از سعیدبن رزاز فقه و از ابومنصور جوالیقی لغت و ادبیات وهبة الله بن شجری نیز ادبیات آموخت. در مدرسه نظامیه بغداد تدریس می کرد. از آثارش: نزهة الألباء فی طبقات الأدباء - ط، أسرارالعربیه - ط، الإنصاف فی مسائل الخلاف - ط، لمعة الأدلة - خ.

الاعلام ٤: ١٠٤/ امل الآمل ١: ١٩/ روضات الجنات ٥: ٣٠/ ریحانة الادب ٧: ٣٩٤/ الکنیٰ والالقاب ١: ١٩/ لغتنامهٔ دهخدا ابن انباری: ٢٩٣/ معجم المؤلفین ٥: ١٨٣.

## عبدالرحمان ـ (ابن جُبَیش)

(٥٠٤ - ٥٨٤ هـ/ ١١١٠ - ١١٨٨ م)

ابوالقاسم، عبدالرحمان بن محمدبن عبدالله انصاری، اندلسی، مُرسی، (ابن جُبَیْش). محدث،

---

١. ریحانة الادب و لغتنامه: ابن دوست.

١. الاعلام: ٣٩٨ هـ/ ٨ ١٠ م.

مورخ، ادیب، قاضی، خطّاط. متولد در مریه از توابع بَلَنسیه (والانس)، ساکن در قُرطَبه و مریه و جزیرهٔ شقر و مرسیه، و متوفی در مرسیه. وی به علت مسائل سیاسی که در زمان حیاتش در اندلس اتفاق افتاد در شهرهای مختلف مقیم شد و در اواخر عمر سالها در مرسیه قاضی و خطیب مسجد جامع بود. از شاگردان وی ابن دِحْیَه و دو برادر ابن حَوط‌الله و کلاعی را می توان نام برد. از آثارش: کتاب‌المغازی، در آن شرح لشکرکشیهای فاتحانه مسلمین در قرن اول هجری در زمان خلافت ابوبکر، عمر و عثمان صورت گرفته آمده است.

الاعلام ٤: ١٠٤ / دانشنامه ایران و اسلام ٤٩١ / روضات الجنات ٥: ٣٣ / ریحانة الادب ٧: ٤٦٤ / لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٧ / معجم المؤلفین ٥: ١٨٢.

## عبدالرحمان ـ (ابن عساکر)

(٥٥٠ - ٦٢٠ هـ/ ١١٥٥ - ١٢٢٣ م)

ابومنصور، عبدالرحمان بن محمدبن حسن، (ابن عساکر، فخرالدین). ساکن و متوفی در دمشق. شاگرد قطب‌الدین نیشابوری بود سپس دختر او را به زنی گرفت. در چند مدرسه دمشق تدریس می کرد و شیخ شافعیان این شهر بود. از آثارش: کتاب‌الاربعین فی مناقب امهات المؤمنین.

الاعلام ٤: ١٠٥ / دانشنامه ایران و اسلام ٧٢٢ / ریحانة الادب ٨: ١١٢ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عساکر: ٣٣٠ / معجم المؤلفین ٥: ١٧٢.

## عبدالرحمان ـ (ابن رحمون)

(م ٦٤٩ هـ/ ١٢٥١ م)

ابوالقاسم، عبدالرحمان بن محمدبن عبدالرحمان اندلسی. نحوی. متوفی در شهر سبته در اندلس. از شاگردان ابن خروف علی بن محمدبن یوسف بود.

روضات الجنات ٥: ٣٣ / ریحانة الادب ٧: ٥٣٣.

## عبدالرحمان ـ (ابن قُدامه)

(٥٩٧ - ٦٨٢ هـ/ ١٢٠٠ - ١٢٨٣ م)

ابوالفرج، عبدالرحمان بن محمدبن احمد مقدسی، جماعیلی، حنبلی، (شمس‌الدین). فقیه حنبلی، محدث. متولد و متوفی در دمشق. از ابوالفرج جوزی استماع حدیث نمود. محیی‌الدین نوری نزد او تلمذ کرد. وی قاضی القضات و شیخ الاسلام حنابله بود. از آثارش: الشافی ـ ط، در ده جلد و در فقه حنابله، سهیل‌المطلب فی تحصیل‌المذهب.

الاعلام ٤: ١٠٥ / ریحانة الادب ٦: ٢٦ / الکنی والالقاب ١: ٣٨٧ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قدامه: ٣٣٨ / معجم المؤلفین ٥: ١٧٠.

## عبدالرحمان ـ دَبّاغ

(٦٠٥ - ٦٩٩ هـ/ ١٢٠٨ - ١٣٠٠ م)

اُبوزید، عبدالرحمان بن محمدبن علی انصاری، اُسیدی، دبّاغ، مورّخ، فقیه، محدّث. متولد در قیروان. از آثارش: معالم‌الایمان فی معرفةاهل‌القیروان ـ ط، که ترجمه احوال فضلای قیروان را از روزی که اهالی آن دیار اسلام آوردند تا زمان خود نویسنده آورده است.، تاریخ ملوک‌الإسلام، جلاء الأفکار فی مناقب‌الأنصار.

الاعلام ٤: ١٠٥ / ریحانة الادب ٢: ٢١٣ / لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٧ / معجم المؤلفین ٥: ١٨٥.

## عبدالرحمان ـ (ابن عتائقی)

(٦٩٩ - ٧٩٠[1] هـ/ ١٣٠٠ - ١٣٨٨ م)

عبدالرحمان بن محمدبن ابراهیم عتائقی، (کمال‌الدین، ابن عتائقی). عالم امامی، فقیه، محقّق. متولد و تحصیل کرده در عراق. ساکن اصفهان و نجف. با شهید اول (م ٧٨٦ هـ) معاصر بود. از آثارش: الأعمار ـ خ، شرح نهج‌البلاغه، التصریح فی شرح‌التلویح ـ خ.

الاعلام ٤: ١٠٦ / اعیان الشیعه ٧: ٤٦٥ / الذریعه ٢: ٢٤٣، ٢: ٢١٤، ٢٠: ١٨١ / روضات الجنات ٤: ١٩٣ / ریحانة الادب ٨: ١٠٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ١٠٩ / الکنی والالقاب ١: ٣٥٤ / لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ٥٦ / معجم المؤلفین ٥: ١٦٧.

---

١. معجم المؤلفین: زنده تا ٧٨١ هـ.

## عبدالرحمان ـ (ابن خَلدون)

(۷۳۲ - ۸۰۸ هـ/ ۱۳۳۲ - ۱۴۰۵ م)

ابوزید [۱]، عبدالرحمان بن محمدبن محمد اشبیلی، تونسی، (ولی الدین، ابن خلدون). یکی از برجسته ترین شخصیتهای فرهنگ عربی و اسلامی، مورخ، فیلسوف، جامعه شناس. متولد و تحصیل کرده در تونس، ساکن در همانجا و مصر، متوفی در مصر. خانوادهٔ او اصلاً از اعراب بدوی و برخاسته از حضر موت بودند که ۶۲۵ هـ به تونس مهاجرت کردند و در آنجا صاحب مشاغل رسمی و سیاسی شدند. ابن خلدون در تونس تحت تربیت پدر فاضل خود و بهترین معلمان آن دیار قرار گرفت. وقتی هفده ساله بود پدر و مادرش در اثر طاعون درگذشتند و این نخستین تجربه تکان دهندهٔ زندگیش بود که تأثیر عمیقی در جهت گیری اندیشه او داشت. سپس به فاس رفت و در بیست سالگی کتابت توشیحات سلطان با وی بود.

کار سیاسی ابن خلدون از همین زمان آغاز شد و در طول عمرش گرچه بارها تصمیم به کناره گیری از سیاست و حتیٰ اختیار عزلت گرفت ولی آسوده‌اش نگذاشتند و خود نیز خویی نداشت که مدتها آسوده بماند و چون سرزمین افریقیه در آنزمان دچار اغتشاشات سیاسی بود ابن خلدون نیز مشمول افت وخیزهای بسیاری شد. در فاس و غرناطه و تلمسان و اندلس زندگی کرد و در بیشتر اوقات عمرش در دربار سلاطین و از زندانی شدن تا مهمترین مقام یعنی حاجبی سلطان را دارا شد. در ۷۸۴ هـ به مصر رفت طلاب به محضر درس او در الازهر هجوم آوردند و بزودی به معلمی فقه مالکی و پس از چندی قاضی القضاتی مالکیان منصوب شد، از همین مقام خویش نیز چند بار عزل و دوباره منصوب شد که آخرین انتصاب او به این مقام شش هفته پیش از مرگش بود که در ۲۶ رمضان ۸۰۸ هـ در قاهره روی داد.

دربارهٔ ابن خلدون، زندگیش و آثارش داوریهای گوناگون شده است. از جمله کتبی بود که دربارهٔ او نوشته شده است. حیاة ابن خلدون ـ ط، از محمد خضربن حسین، فلسفه ابن خلدون ـ ط، از طه حسین، دراسات عن مقدمة ابن خلدون ـ ط، از ساطع حصری، ابن خلدون، حیاته و تراثه الفکری ـ ط از محمد عبدالله عنان و کتب بسیار دیگر.

با این همه در اروپا بود که ابن خلدون کشف و اهمیت مقدمه‌اش شناخته شد و با همت کسانی چون دربلو و فون هانر پورگشتال و بویژه کاترمر که در ۱۸۵۸ نخستین طبع کامل [مقدمه] را منتشر کرد و از آن پس چه در شرق و چه در غرب پیوسته چاپهای تازه از [مقدمه] منتشر شده و اخیراً شمارهٔ آنها و مطالعاتی که روی آن انجام گرفته چنان فزونی گرفت که تهیهٔ کتابنامه‌ای از آنها لازم شد.

از آثارش: مقدمه، که معروفترین کتاب اوست و ارزش جهانی دارد.

این کتاب مقدمه‌ای بر فن تاریخ نویسی است وبه صورت دایرة المعارفی مرکب از معلومات مربوط به روش کار و اطلاعات ادبی و فرهنگی که مورخان را به ایجاد اثری واقعاًعلمی توانا کند فراهم شده است.، کتاب‌العبر، تفسیری بر بُردهٔ بوصیری، خلاصهٔ منطق، رساله‌ای در علم حساب، چند خلاصه از آثار ابن رشد.

الاعلام ۴: ۱۰۶/ دانشنامه ایران و اسلام ۵۳۸/ ریحانة الادب ۷: ۵۰۴/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۲۷۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن خلدون: ۳۰۵/ معجم المؤلفین ۵: ۱۸۸.

## عبدالرحمان ـ بسطامی

(م ۸۵۸ هـ/ ۱۴۵۴ م)

عبدالرحمان بن محمدبن علی انطاکی. عالم حنفی، در فقه و تفسیر و حدیث و تاریخ اطلاعات مفیدی داشت. متولد در انطاکیه، ساکن در قاهره و سپس بروسه، متوفی در همانجا. از آثارش: کتاب الادعیه، الادویة الجامعة، نظم السلاک فی تواریخ الخلفاء والملوک.

---

۱. ابومسلم.

ریحانة الادب ۱: ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، بسطامی: ۵۹/ معجم المؤلفین ۵: ۱۸۴.

## عبدالرحمان ـ ثعالبی

(۷۸۶ - ۸۷۵ هـ/ ۱۳۸۴ - ۱۴۷۰ م)

أبوزید، عبدالرحمان بن محمدبن مخلوف ثعالبی، جزائری. عالم مالکی، مفسّر، محدث، ادیب. متولد و متوفی در الجزایر. جهت کسب علم به مشرق و تونس مسافرت کرد و در مصر و مکه نیز با گروهی از اهل علم ملاقات داشت. از آثارش: الجواهرالحسان فی تفسیرالقرآن ـ ط، ۴ جلد، الأنوار، روضة الأنوار و نزهة الأخیار، ریاض الصالحین.

الاعلام ۴: ۱۰۷/ ریحانة الادب ۱: ۳۶۳/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۲۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ۵۸/ معجم المؤلفین ۵: ۱۹۲.

## عبدالرحمان ـ عُلیمی

(۸۶۰ - ۹۲۸ هـ/ ۱۴۵۶ - ۱۵۲۲ م)

ابوالیمن، عبدالرحمان بن محمدبن عبدالرحمان علیمی، (مجیرالدین). حنبلی، مورّخ، باحث. متولد درقدس، ساکن و متوفی در همانجا. در این مکان قاضی القضات بود. از آثارش: الأنس الجلیل فی تاریخ القدس والخلیل ـ ط، فتح الرحمن فی تفسیرالقرآن، دو جلد، المنهج الأحمد فی تراجم أصحاب الإمام أحمد ـ خ.

الاعلام ۴: ۱۰۸/ ریحانة الادب ۴: ۱۹۶/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۱۸۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ۵۷/ معجم المؤلفین ۵: ۱۷۷.

## عبدالرحمان ـ أجهوُری

(م ۹۶۱ هـ/ ۱۵۵۴ م)

عبدالرحمان بن محمد اجهوری، مصری، مالکی، (زین الدین). عالم، فقیه. نزد شهاب قسطلانی و شمس الدین لقانی کسب علم نمود و درقاهره درگذشت. از آثارش: شرح مختصر خلیل، در فروع فقه مالکی.

ریحانة الادب ۱: ۷۷ / الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۱/ معجم المؤلفین ۵: ۱۶۷.

## عبدالرحمان ـ عمادی

(۹۷۸ - ۱۰۵۱ هـ/ ۱۵۷۰ - ۱۶۴۱ م)

عبدالرحمان بن محمدبن محمد عمادی. مفتی دمشق، فقیه حنفی، مفسر، ادیب. متولد و متوفی در دمشق. از آثارش: الروضة الریا فی من دفن بداریا ـ خ، تحریرالتأویل ـ خ، المستطاع من الزاد ـ ط، دیوان شعر.

الاعلام ۴: ۱۰۸/ ریحانة الادب ۴: ۲۰۴/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۴۸۵/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحمن: ۵۸/ معجم المؤلفین ۵: ۱۹۱.

## عبدالرحمان ـ (ابن منجّم)

(م ۵۵۷[1] هـ/ ۱۱۶۲ م)

ابومحمّد، عبدالرحمان بن مروان تنوجی، (ابن منجّم). واعظ نامی، شاعر. نزد خلیفه محترم بود و با سمت سفارت به موصل و دمشق رفت. از آثارش: عقائق الحقائق فی اشارات الدقائق.

ریحانة الادب ۸: ۲۳۳/ معجم المؤلفین ۵: ۱۹۴.

## عبدالرحمان ـ عَیْدَروس

(۱۱۳۵ - ۱۱۹۲ هـ/ ۱۷۲۳ - ۱۷۷۸ م)

عبدالرحمان بن مصطفی بن شیح بن مصطفی عیدروس، حسینی، (وجیه الدین). شافعی، عارف، شاعر. متولد در تریم در حضرموت، متوفی درمصر. مرشد ارباب سیر و سلوک و قطب عرفای وقت بود. از آثارش: تنمیق الأسفار ـ ط، إتحاف الخلیل ـ خ، دیوان ترویج البال و تهییج البلبال ـ ط.

الاعلام ۴: ۱۱۳/ ریحانة الادب ۴: ۲۲۳/ معجم المؤلفین ۵: ۱۹۵.

## عبدالرحمان ـ قوصی

(م ۶۴۰ هـ/ ۱۲۴۳ م)

عبدالرحمان بن وهیب قوصی، (زکی الدین). ادیب، شاعر. وزیر سلطان مظفر صاحب حما بوده ولی عاقبت در زندان کشته شده است.

ریحانة الادب ۴: ۴۹۶/ لغتنامهٔ دهخدا، قوصی: ۵۲۵.

---

۱. و به روایتی ۵۹۷ هـ.

## عبدالرحیم - اسنوی
(۷۰۴ - ۷۷۲ هـ/ ۱۳۰۵ - ۱۳۷۰ م)

ابومحمّد، عبدالرحیم بن حسین بن علی إسنوی، (جمال الدین). شافعی، مورّخ، مفسّر، فقیه، اصولی. متولّد در اسنا در مصر، متوفی درمصر. مدتی در قاهره اقامت داشت و ریاست شافعیه با وی بود. استادان او در نحو ابوحیان و در فقه سبکی و سنباطی و در علوم عقلیه تستری و قونوی بوده اند. از آثارش: التمهید - ط، نهایة الراغب - خ، المبهمات علی الروضة - خ.

الاعلام ۴: ۱۱۹/ روضات الجنات ۵: ۷۶/ ریحانة الادب ۱: ۱۲۵/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۲۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحیم: ۵۹/ معجم المؤلفین ۵: ۲۰۳.

## عبدالرحیم - طالب اوف
(۱۲۷۲ - ۱۳۲۸ هـ/ ۱۸۵۵ - ۱۹۱۰ م)

عبدالرحیم بن ابوطالب بن علی مراد نجّار تبریزی، (طالب اوف). عالم. متولد در تبریز، متوفی در قفقاز. جهت استقرار مشروطیت در ایران تلاش بسیاری نمود. از آثارش: نخبه سپهری، در احوال حضرت رسول (ص)، ترجمه هیئت فلاماریون، سفینهٔ طالبی.

الذریعه ۳: ۱۹۹، ۲۰: ۳۴۵، ۲۴: ۹۵، ۲۵: ۲۵۶/ ریحانة الادب ۳: ۱۷/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱۰۱/ مکارم الآثار ۶: ۲۰۲۴.

## عبدالرحیم - عبّاسی
(۸۶۷ - ۹۶۳ هـ/ ۱۴۶۳ - ۱۵۵۶ م)

ابوالفتح، عبدالرحیم بن عبدالرحمان بن أحمد عبّاسی، (بدرالدین). شافعی، ادیب، محدّث. متولّد و بزرگ شده در مصر، متوفیٰ در قسطنطنیه. از آثارش: التلخیص - ط، نظم الوشاح علی شواهد تلخیص المفتاح، فیض الباری شرح غریب صحیح البخاری - خ.

الاعلام ۴: ۱۲۰/ ریحانة الادب ۴: ۹۴/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالرحیم: ۵۹/ معجم المؤلفین ۵: ۲۰۵.

## عبدالرحیم - قشیری
(م ۵۱۴ هـ/ ۱۱۲۰ م)

أبونصر، عبدالرحیم بن عبدالکریم بن هوازن قشیری. از علمای اهل سنت، فقیه، مفسّر، ادیب. متولّد و متوفی در نیشابور. از پدرش و امام الحرمین دانش آموخت. در مدرسهٔ نظامیهٔ بغداد مجالس وعظ داشت و پس از فتنهٔ میان حنابله و شافعی ها به نیشابور بازگشت و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: المقامات والآداب - خ، در تصوف و وعظ، تفسیرالقرآن.

الاعلام ۴: ۱۲۰/ التدوین ۳: ۱۶۹/ روضات الجنات ۵: ۹۶/ ریحانة الادب ۴: ۴۶۰/ فهرست مشترک ۴: ۱۲۷۶/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۶۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابونصر: ۸۹۷/ معجم المؤلفین ۵: ۲۰۷.

## عبدالرحیم - مُهذّب الدین
(۵۶۵ - ۶۲۸ هـ/ ۱۱۷۰ - ۱۲۳۰ م)

أبومحمد، عبدالرحیم بن علی بن حامد دمشقی، (مهذّب الدین، دَخوار). طبیب، ادیب. متولّد و بزرگ شده و متوفی در دمشق. نزد ملک عادل (ابوبکربن أیوب) بسیار گرامی بود. رئیس الاطباء و رئیس بیمارستان کبیر دمشق بود. از آثارش: الجنینة، در طب، شرح تقدمة المعرفة - خ، در طب، مختصرالحاوی، للرازی.

الاعلام ۴: ۱۲۱/ ریحانة الادب ۶: ۳۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن دخوار: ۳۰۸/ معجم المؤلفین ۵: ۲۰۹.

## عبدالرحیم - اسنائی
(م ۷۰۹ هـ/ ۱۳۰۹ م)

عبدالرحیم بن علی بن هبة الله اسنائی. صوفی، نحوی، شاعر. در اسنا درگذشت. از آثارش: المفید، در نحو، دیوان شعر.

روضات الجنات ۵: ۷۸/ ریحانة الادب ۱: ۱۲۵/ معجم المؤلفین ۵: ۲۱۰.

## عبدالرحیم - سلطان القراء
(۱۲۵۵ - ۱۳۳۶ هـ/ ۱۸۳۹ - ۱۹۱۷ م)

شیخ عبدالرحیم بن ابوالقاسم قاری، تبریزی. از

قراء نامی زمان خود، متبحر درعلم تجوید و قرائت قرآن مجید. متولّد و متوفّی در تبریز. در خانواده‌ای اهل علم بزرگ شد و در جوانی به کشورهای مختلف مسافرت کرد و در خیوه در خدمت حاج شیخ محمد نامی کسب علم نمود، و با شیخ شامل داغستانی در نهضتی اسلامی علیه روسها شرکت کرد و پس از پیروزی مدتی در داغستان اقامت کرد سپس به عربستان و مصر رفته پس از دوازده سال به موطن بازگشت و به آموزش علم تجوید و قرائت قرآن پرداخت و بزرگانی چون آقامیرزا فرج الله تبریزی و فاضل ایروانی و دیگر علما از تلامذهٔ وی بودند. از آثارش: الدرالمنثور، در علم تجوید، حاشیه‌ای بر مقدمهٔ جزریه.

الذریعه ۶: ۲۱۶، ۸: ۷۵، ۸: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۳: ۶۰ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱۰۱ / مکارم الآثار ۵: ۱۴۸۹.

## عبدالرحیم - خطیب

(۳۳۵ - ۳۷۴ هـ / ۹۴۶ - ۹۸۴ م)

ابویحیی، عبدالرحیم[1] بن محمدبن اسماعیل فارقی، (ابن نُباتَه، خطیب ابن نباته). خطیب، ادیب. متولّد و متوفی در میافارقین. وی خطیب دربار سیف الدوله در میافارقین و حلب بود. خطبه های وی به نثر مسجّع و بسیار آراسته بود. وی علاوه بر خطبه هایی که در اعیاد و مراسم دینی می خواند به اقتضای اوضاع و احوال سیاسی نیز به ایراد خطبه می پرداخت. از آثارش: الخطب الجهادیه، مشهورترین خطبه اوست و برای این بود که مردم را به یاری سیف الدوله در جنگ با رومیان شرقی برانگیزد، خطبه های ابن‌نباته - ط، در حدود ۶۱۹ هـ جمع آوری و با بعضی از خطبه های پسرش و نواده‌اش مرتّب شده است.

الاعلام ۴: ۱۲۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۹۰ / الذریعه ۷: ۱۸۷، ۹: ۳۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۵ / الکنیٰ والالقاب ۱: ۴۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا،ابن نباته: ۳۵۶ / معجم المؤلفین ۵: ۲۱۱.

۱. دانشنامه ایران و اسلام: عبدالرحمان.

## عبدالرحیم - کلیبری

(۱۲۷۲ - ۱۳۳۴ هـ / ۱۸۵۵ - ۱۹۱۵ م)

عبدالرحیم بن نصرالله انصاری، جابری، قراجه داغی. عالم امامی، فقیه، اصولی، ادیب، شاعر. اصلاً کلیبری[1]، متولد در هجرندیس[2]، تحصیل کرده در نجف، ساکن و متوفی در تبریز. نزد آخوند خراسانی و حاج میرزا حبیب الله رشتی و شیخ حسن مامقانی کسب علم نمود و در تبریز به تدریس فقه و اصول پرداخت. از آثارش: اجتهاد و تقلید، بهجة العناوین، رساله‌ئی در شرط متأخر، شکوة السالک فی ظلم المسالک.

الذریعه ۱۱: ۲۰۱، ۱۴: ۱۸۴، ۱۶: ۱۵۸، ۲۱: ۵۷ / ریحانة الادب ۵: ۷۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱۰۱ / مکارم الآثار ۶: ۲۰۲۰.

## عبدالرحیم - نهاوندی

(م ۱۳۱۴ هـ / ۱۸۹۶ م)

عبدالرحیم نهاوندی. عالم امامی، فقیه، اصولی، شاعر. اصلاً نهاوندی، ساکن و متوفی در تهران، مدفون در قم. در بروجرد و سپس نجف به کسب علم پرداخت و در محضر اساتیدی چون صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری درس خواند. سپس به تهران آمده و حدود دوازده سال در مدرسه مروی تدریس نمود. از آثارش: حاشیه رسائل شیخ انصاری، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۷: ۴۷۰ / الذریعه ۹: ۶۸۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۶۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱۰۸.

## عبدالرزاق - (ابن فُوَطی)

(۶۴۲ - ۷۲۳ هـ / ۱۲۴۴ - ۱۳۲۳ م)

ابوالفضل، عبدالرزاق بن احمدبن محمد شیبانی، (ابن صابونی، کمال الدین). مورّخ، محدّث، متکلّم، کتابدار. متولّد و متوفّی در بغداد. در چهارده سالگی بدست مغولان بمدت دو سال

۱ و ۲. هجرندیس از دهات کلیبر و هر دو نزدیک قراجه داغ آذربایجان هستند.

زندانی شد. در مراغه به حضور خواجه نصیرالدین طوسی وزیر و دانشمند بزرگ رسید و در آنجا متصدی کتابخانهٔ رصدخانه شد. در سال ۶۷۹ هـ به بغداد بازگشت و رئیس کتابخانهٔ مستنصریه شد. به آذربایجان سفر کرد و به دربار الجاتیو از ایلخانیان مغول رسید و قریب سه سال در آن ناحیه بسر برد. از آثارش: **معجم الآداب فی معجم الالقاب**، فرهنگ تراجم بر حسب القاب و عناوین، **دررالأصداف فی غررالأوصاف**، بیست جلد، **تلقیح الافهام فی المختلف والمؤتلف**.

الاعلام ۴: ۱۲۴/ اعیان الشیعه ۸: ۵/ دانشنامه ایران و اسلام ۷۶۸/ الذریعه ۲۰: ۱۴، ۴: ۴۲۶، ۷: ۹۴، ۸: ۱۳۹، ۲۱: ۲۱۸/ روضات الجنات ۵: ۲۱/ ریحانة الادب ۸: ۱۴۳/ شدالازار ۳۱۱، ۵۲۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۱۳/ لغتنامهٔ دهخدا ابن صابونی: ۳۲۳/ معجم المؤلفین ۵: ۲۱۵.

## عبدالرزاق ـ کاشی
(م ۷۳۰ هـ/ ۱۳۲۹ م)

ابوالغنائم، عبدالرزاق بن اسحاق[1] کاشانی، سمرقندی (کمال الدین). عالم امامی، عارف، صوفی، محقق. متوفی در شیراز. از مشایخ سهروردی و از اصحاب نجیب الدین علی بن برغش شیرازی بود. از آثارش: **اصطلاحات صوفیه**، **تأویل الآیات**، یا **تأویلات القرآن** (تفسیر قرآن)، **القضاء والقدر**.

اعیان الشیعه ۷: ۴۷۰/ تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۷۲/ تاریخ کاشان ۲۷۷/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۵۸، ۷۱۸/ الذریعه ۲: ۱۲۲، ۴: ۳۳۰، ۷: ۲۱۸، ۱۹: ۵۱/ روضات الجنات ۴: ۱۹۷/ روضات الجنات اسفزاری ۲: ۹۵/ ریحانة الادب ۵: ۳۴/ شدالازار ۴۹۴/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۱۲/ فهرست مشترک ۴: ۱۲۷۱/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۳۷/ لغتنامهٔ دهخدا، کاشی: ۱۹۶/ معجم المؤلفین ۵: ۲۱۵/ نفحات الانس ۴۸۲.

## عبدالرزاق ـ کمال الدین
(۸۱۶ - ۸۸۷ هـ/ ۱۴۱۳ - ۱۴۸۲ م)

عبدالرزاق بن اسحاق سمرقندی، (کمال الدین). مورّخ، شاعر. متولّد در هرات. مدّتی قاضی عسکر و پیشنماز اردوی شاهرخ بود و سفری نیز به عنوان سفیر، از راه کرمان و بندر هرمز به دربار هند کرد. بر اثر سوء تفاهمی زیر شکنجه خان مغول جان داد. از آثارش: **مطلع السعدین و مجمع البحرین**، در تاریخ ایلخانیان مغول و خاندان تیموری در ۲ جلد که از جمله معتبرترین کتب تاریخی عهد تیموری است، **رساله‌ای در صرف و نحو**، **شرح الرسالة العضدیه**، **دیوان شعر**.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۵۱۰/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۵۰، ۳۲۹/ الذریعه ۹: ۶۸۷، ۲۱: ۱۵۴/ ریحانة الادب ۵: ۸۶/ فرهنگ سخنوران ۳۷۶/ لغتنامهٔ دهخدا عبدالرزاق: ۶۰/ معجم المؤلفین ۵: ۲۱۶.

## عبدالرزاق ـ شاه چراغ
(م ۱۰۶۸ هـ/ ۱۶۵۷ م)

عبدالرزاق بن عبدالوهاب بن عبدالقادر لاهوری. از مشایخ سلسلهٔ قادریه از فرق صوفیه. از بزرگان مکه و مدینه کسب علم نمود و از دست پدرش خرقه پوشید و در لاهور درگذشت. شاه جهان پادشاه هند بر قبر وی قبه‌ای بنا نهاد.

ریحانة الادب ۳: ۱۶۹.

## عبدالرزاق ـ لاهیجی
(م ۱۰۵۱[1] هـ/ ۱۶۴۱ م)

عبدالرزاق بن علی بن حسین لاهیجی، جیلانی، قمی، (فیّاض، محقق لاهیجی). امامی، متکلّم، محقّق، شاعر. متوفّی در قم. از شاگردان و داماد ملاصدرا بود و ملامحسن فیض داماد و شاگرد وی بوده است. از آثارش: **شرح التجرید**، **حاشیه شرح اشارات خواجه**، **دیوان شعر**.

اعیان الشیعه ۷: ۴۷۰/ امل الآمل ۲: ۱۴۸/ تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۲۳۰، ۵: ۳۲۶/ الذریعه ۹: ۸۵۲، ۴: ۱۹۰، ۱۶: ۶۱، ۱۳: ۱۶۱/ روضات الجنات ۴: ۱۹۶/ ریحانة الادب ۴: ۳۶۱/ فرهنگ سخنوران ۴۵۷/ فهرست مشترک ۴: ۲۷۱۲/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۳۶/ لغتنامهٔ دهخدا عبدالرزاق:

---

۱. معجم المؤلفین: احمد.

۱. تاریخ ادبیات صفا ۱۰۷۲ هـ. معجم المؤلفین ۱۰۱۵ هـ.

۶۰/ معجم المؤلفین ۵: ۲۱۸.

## عبدالرزاق ـ اشراق اصفهانی
(م ۱۲۶۴ هـ/ ۱۸۴۷ م)

عبدالرزاق بن محمد اشراق اصفهانی. شاعر. مدتی در اصفهان و تهران بود سپس به هندوستان رفت و هندو شد. با رضا قلیخان هدایت معاصر و معاشر بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۷۷/ ریحانة الادب ۱: ۱۲۸/ فرهنگ سخنوران ۴۲/ مکارم الآثار ۵: ۱۷۵۶.

## عبدالرزاق ـ مشرب
(م ۱۱۲۷ هـ/ ۱۷۱۴ م)

عبدالرزاق مشرب اصفهانی. شاعر، در طب و علوم حکمیه نیز مهارت داشت. در عهد عالم گیرشاه (۱۰۶۸ - ۱۱۲۸ هـ) به هندوستان رفت. از آثارش: دیوان شعر.

تذکره شعرای کشمیر ۱۴۵۷/ الذریعه ۹: ۱۰۴۶/ ریحانة الادب ۵: ۳۱۷/ فرهنگ سخنوران ۵۴۲.

## عبدالرزاق ـ رانکوئی
(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

عبدالرزاق بن مولی میر گیلانی، رانکویی. عالم امامی، متکلّم. متولّد و ساکن شیراز. با فیاض لاهیجی معاصر بود. از آثارش: تحریرالقواعدالکلامیه، شرح قواعدالعقائد محقق طوسی است.

اعیان الشیعه ۷: ۴۷۱/ الذریعه ۳: ۳۸۷/ روضات الجنات ۴: ۱۹۷/ ریحانة الادب ۲: ۲۹۷.

## عبدالرزاق ـ مفتون
(۱۱۷۶ - ۱۲۴۳ هـ/ ۱۷۶۲ - ۱۸۲۷ م)

عبدالرزاق بن نجفقلی بیگلربیگی دنبلی، (مفتون). فاضل، شاعر. متولد در خوی، متوفی در تبریز. مدتی به مکه رفت و به مطالعه کتب تاریخی و ادبی مشغول بود. از آثارش: تذکرةالشعر والشعراء، حدائق‌الادباء، ریاض‌الجنة، دیوان مفتون دنبلی.

اعیان الشیعه ۷: ۴۷۰/ ذریعه ۹: ۱۰۸۳، ۱۱: ۳۲۳، ۱۹: ۵/ ریحانة الادب ۵: ۳۵۵/ سخنوران آذربایجان ۸۸۶/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۳۰/ فرهنگ سخنوران ۵۵۷/ فهرست مشترک ۸: ۱۲۴۱/ مکارم الآثار ۴: ۱۲۰۳.

## عبدالرزاق ـ صنعانی
(۱۲۶ - ۲۱۱ هـ/ ۷۴۴ - ۸۲۷ م)

ابوبکر، عبدالرزاق بن همام بن نافع صنعانی، حمیری، یمنی. محدّث، فقیه. متولّد در صنعاء. حدود هفده هزار حدیث در حافظه اش داشت. از معمربن راشد ازدی بصری و اوزاعی و ابن جریح روایت کرده و سفیان بن عینه و احمدبن حنبل و یحیی بن معین ازو روایت کرده اند. از آثارش: السنن فی‌الفقه، المغازی، تفسیرالقرآن، الجامع‌الکبیر.

الاعلام ۴: ۱۲۶/ اعیان الشیعه ۷: ۴۷۱/ تاریخ التراث ب ۱/ ج ۱: ۱۸۴/ الذریعه ۴: ۲۵۰، ۲۱: ۱۳۲/ رجال طوسی ۲۶۷/ رساله قشیریه ۶۵۸/ روضات الجنّات ۴: ۷۲/ ریحانة الادب ۳: ۴۷۱/ فهرست ابن الندیم ۲۸۴/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۴۲۷/ لغتنامهٔ دهخدا، صنعانی: ۳۵۳/ معجم المؤلفین ۵: ۲۱۹.

## عبدالسلام ـ دیک جن
(۱۶۱ - ۲۳۵ هـ[1]/ ۷۷۸ - ۸۵۰ م)

ابومحمد، عبدالسلام بن رغبان بن عبدالسلام سلمانی، کلبی. شاعر امامی. اصلاً از سلمیة، متولّد و متوفّیٰ در حمص. در عهد عبّاسی زندگی می کرد و مراثی بسیاری دربارهٔ حضرت رسول (ص) و خاندان نبوت سروده است. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۴: ۱۲۸/ تاریخ التراث ج ۲/ ب ۴: ۴/ اعیان الشیعه ۸: ۱۲/ الذریعه ۹: ۳۳۴/ ریحانة الادب ۲: ۲۴۷/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۲۳۷/ معجم المؤلفین ۵: ۲۲۴.

## عبدالسلام ـ سَحْنون
(۱۶۰ - ۲۴۰ هـ/ ۷۷۷ - ۸۵۴ م)

ابوسعید، عبدالسلام بن سعیدبن حبیب تنوخی. مالکی، فقیه، قاضی. اصلاً ازمردم حمص، متولّد در قیروان، ساکن و متوفی در همانجا. وی رئیس

---

۱. به روایتی ۲۳۶ هـ و روایتی دیگر ۲۴۰ هـ.

مذهبی مالکیه و در نشر این مذهب کوشا بود. سالها منصب قاضی القضات قیروان را داشت. أبی العرب محمدبن احمدبن تمیم کتابی به نام (مناقب سحنون و سیرتة و أدبه) دربارهٔ وی نوشته است. از آثارش: المدونة الکبریٰ ـ ط، در فقه مالکی.

الاعلام ٤: ۱۲۹/ تاریخ التراث ب ۳/ ج ۱: ۱٤۸/ ریحانة الادب ۲: ٤٤۷/ الکنی والالقاب ۲: ۳۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوسعید: ۵۱۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۲٤.

## عبدالسلام ـ ابوالصلت

(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

عبدالسلام بن صالح مروی [۱]، خراسانی. محدث امامی و خادم حضرت رضا(ع) بوده و احادیث بسیاری از ایشان روایت نموده است و صحیح الحدیث بودن وی مشهور است. از علمای اهل سنت نیز روایت کرده است. از آثارش: وفاة الرضا.

رجال طوسی ۳۸۰/ رجال نجاشی ۱۷۲/ ریحانة الادب ۷: ۱٦۲/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۱۰۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالصلت: ۵۵۲.

## عبدالسلام ـ (ابن تَیمیّه)

(۵۹۰ - ٦۵۳ هـ/ ۱۱۹٤ - ۱۲۵۵ م)

ابوالبرکات، عبدالسلام بن عبدالله بن خضر حرّانی، (مجدالدین). فقیه حنبلی، محدّث، مفسّر، نحوی، اصولی. متولّد، ساکن و متوفی در حران. مدت ٦ سال در بغداد زندگی کرد. از عمویش خطیب فخرالدین کسب علم نمود. از آثارش: تفسیرالقرآن العظیم، المنتقی فی احادیث الأحکام ـ ط، المحرر ـ خ، در فقه.

الاعلام ٤: ۱۲۹/ ریحانة الادب ۳: ۲۹٤، ۸: ۱۹٦/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالسلام: ٦۱/ معجم المؤلفین ۵: ۲۲۷.

## عبدالسلام ـ قاضی

(م ۱۲۵۷ هـ/ ۱۸٤۱ م)

عبدالسلام بن عطاء الحق قاضی. مفسر، محدّث. متولّد در هند. از آثارش: زادالآخرة.

ریحانة الادب ٤: ٤۱٦/ مکارم الآثار ۵: ۱۵٤۸.

## عبدالسلام ـ جبائی

(۲٤۷ - ۳۲۱ هـ/ ۸٦۱ - ۹۳۳ م)

ابوهاشم، عبدالسلام بن محمدبن عبدالوهاب جبّائی، مُعْتَزلی. عالم در کلام و از بزرگان معتزله، و پیشوای فرقهٔ بُهشمیة (مخفف ابوهاشمیه منسوب به ابوهاشم). متولد و متوفیٰ در بغداد. از آثارش: الجامع الکبیر، الاجتهاد، الانسان.

الاعلام ٤: ۱۳۰/ تاریخ التراث ب ٤/ ج ۱: ۷۸/ ریحانة الادب ۱: ۳۹۱/ فهرست ابن الندیم ۲۲۲/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱٤۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوهاشم: ۹۲۵/ معجم المؤلفین ۵: ۲۳۰.

## عبدالسلام ـ تکریتی

(۵۷۰ - ٦۷۵ هـ/ ۱۱۷٤ - ۱۲۷٦ م)

ابومحمد، عبدالسلام بن مفرح بن یحیی. ادیب، شاعر. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۱: ۳٤٤.

## عبدالسید ـ (ابن صبّاغ)

(٤۰۰ - ٤۷۷ هـ/ ۱۰۱۰ - ۱۰۸٤ م)

ابونصر، عبدالسیّد بن محمّدبن عبدالواحد بغدادی، (ابن صبّاغ). فقیه شافعی، اصولی، متکلّم. متولّد و متوفّی در بغداد. هنگام افتتاح مدرسه نظامیه بغداد متولّی تدریس آنجا بود. از آثارش: الشامل ـ خ، در فقه، تذکرة العالم، العدة، در اصول فقه.

الاعلام ٤: ۱۳۲/ ریحانة الادب ۸: ٦۵/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۳۳٦/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن صباغ: ۳۲٤/ معجم المؤلفین ۵: ۲۳۲.

## عبدالصمد ـ قاری الحدیث

(قرن هشتم هجری/ چهاردهم میلادی)

ابواحمد، عبدالصمدبن خلیل بن ابراهیم قاری الحدیث، (جمال الدین). محدّث اهل سنت. یکی از مشایخ روایت چهل گانه شهید اول (م ۷۸٦ هـ) بوده که تمامی اخبار و احادیث و مصنفات عامه را بواسطه ایشان روایت می کرده است. از آثارش:

---

۱. الکنی والالقاب: عبدالسلام بن سالم هروی.

الاکسیرفی التفسیر، احسن القصص، عیون العین فی الاربعین.

روضات الجنات ۵: ۷۸/ ریحانة الادب ۴: ۳۹۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالصمد: ۶۱.

## عبدالصمد ـ سخن

(م ۱۱۴۱ هـ/ ۱۷۲۸ م)

عبدالصمد اکبرآبادی، (سخن). شاعر. از سادات اکبرآباد هند و از شاگردان عبدالقادر بیدل بود و سراج‌الدّین آرزو نیز شاگرد وی بود. در شهر احمدآباد کجرات هند درگذشت از آثارش: دیوان سخن اکبرآبادی.

الذریعه ۹: ۴۳۴/ ریحانة الادب ۲: ۴۵۰/ فرهنگ سخنوران ۲۶۲.

## عبدالصمد ـ همدانی

(م ۱۲۱۶ هـ/ ۱۸۰۱ م)

عبدالصمد بن عبدالله همدانی، (فخرالدین). عالم امامی، محدث، محقق. در کربلا به دست وهابی ها کشته شد. از تلامذه آقای بهبهانی بود و حدود چهل سال مجاور عتباب عالیات بود تا سرانجام به نور علیشاه دست ارادت دادو به تزکیه و تصفیه پرداخت. از آثارش: دیوان شعر، بحرالمعارف ـ ط، در عرفان و تصوّف، کتابی بزرگ در لغت، که ناتمام مانده است.

اعیان الشیعه ۸: ۱۷/ الذریعه ۹: ۶۸۹، ۱۴: ۵۹، ۳: ۴۷، ۱۵: ۱۴/ رجال بامداد ۶: ۱۴۱/ روضات الجنات ۴: ۱۹۸/ ریحانة الادب ۶: ۳۷۷/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۳۷/ فرهنگ سخنوران ۳۷۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالصمد: ۶۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۳۸/ مکارم الآثار ۲: ۶۰۰.

## عبدالصمد ـ (ابن بابک)

(م ۴۱۰ هـ/ ۱۰۲۰ م)

ابوالقاسم، عبدالصمدبن منصوربن حسن. شاعر. متولّد و متوفی در بغداد. معاصر با صاحب بن عبّاد و مداح عضدالدوله دیلمی است. از آثارش: دیوان شعر ـ خ، در سه جلد.

الاعلام ۴: ۱۳۴/ تاریخ التراث ج ۲/ ب ۴: ۲۵۳/ الذریعه ۹: ۱۸/ ریحانة الادب ۷: ۳۹۹/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۲۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا ابن بابک: ۲۹۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۳۷.

## عبدالعال ـ کرکی

(۹۲۹ ـ ۹۹۳ هـ/ ۱۵۲۳ ـ ۱۵۸۵ م)

ابومحمّد، عبدالعال [1] بن علی بن عبدالعالی عاملی، کرکی. فقیه امامی، محقّق، متکلّم. متوفّی در اصفهان. از شاگردان پدر بزرگوارش (محقق کرکی) و دیگرمشایخ وقت بود و از پدرش روایت کرده است. از آثارش: تعلیقات، بر رسالهٔ علی بن هلال جزائری، شرح الارشاد فی فقه الامامیه، شرح الفیه شهید.

اعیان الشیعه ۸: ۱۷/ امل الآمل ۱: ۱۰۰/ الذریعه ۱۱: ۱۳۲، ۲۴: ۱۹۵/ روضات الجنات ۴: ۱۹۹/ ریحانة الادب ۵: ۲۴۹/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۶۲/ لغتنامهٔ دهخدا عبدالعال: ۶۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۳۸.

## عبدالعالی ـ میرنجات اصفهانی

(م حدود ۱۱۴۰ هـ/ ۱۷۲۷ میلادی)

عبدالعالی بن میرمحمد مؤمن حسینی، اصفهانی، (نجات). شاعر. از سادات کوه کیلویهٔ فارس، ساکن اصفهان. در عهد شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷ ـ ۱۱۰۵ هـ) در دفترخانه شاهی خدمت می کرد و در دورهٔ شاه سلطان حسین (۱۱۰۵ ـ ۱۱۳۵ هـ) در کتابخانه سلطنتی بخدمت اشتغال داشت. پدرش نیز مستوفی بود و پسر علاوه بر ادامه کار پدر شاعر نیز بود. از آثارش: دیوان نجات اصفهانی.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۳۶۷/ الذریعه ۹: ۱۱۷۱/ ریحانة الادب ۶: ۱۳۳/ صُحُف ابراهیم ۱۳۱/ فرهنگ سخنوران ۵۹۴/ فهرست مشترک ۸: ۱۴۵۷، ۸: ۱۰۶۳ و ۱۰۶۰.

## عبدالعالی ـ همایون

(م ۱۲۰۹ هـ/ ۱۷۹۴ م)

عبدالعالی همایون فریدنی. شاعر. از احفاد شیخ عبدالعالی محقّق کرکی بوده و در عهد فتحعلیشاه قاجار می زیسته است. وی هجو بسیار می گفته و به

---

۱. معجم المؤلفین: عبدالعال بن علی بن حسین.

علت نامعلومی در ۱۲۰۹ هـ در خانه خویش به قتل رسید. از آثارش: دیوان همایون فریدنی.

الذریعه ۹: ۱۲۹۹/ ریحانة الادب ۶: ۳۷۲/ فرهنگ سخنوران ۶۳۲/ مکارم الآثار ۳: ۸۷۰.

## عبدالعزیز ـ اخفش

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالاصبغ، عبدالعزیزبن احمد اخفش. نحوی. ابن عبدالبر از وی روایت کرده است.

دانشنامه ایران و اسلام ۱۳۳۰/ روضات الجنات ۱: ۱۹۷/ ریحانة الادب ۱: ۹۱.

## عبدالعزیز ـ مافروخی

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابواحمد، عبدالعزیزبن احمد مافروخی. ادیب، در اشعار و لغت عرب حافظه ای قوی داشته است.

ریحانة الادب ۵: ۱۵۳.

## عبدالعزیز ـ (ابن مُغَلِّس)

(م ۴۲۷ هـ/ ۱۰۳۶ م)

ابومحمد، عبدالعزیزبن احمدبن سیدبن مغلس قیسی، اندلسی، (ابن سیّد، ابن مُغَلِّس). شاعر، ادیب. متولّد در اندلس، متوفی در مصر. در بغداد و مصر مدرّس بود. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۴: ۱۳۶/ تاریخ التراث ۸: ۴۷۴/ ریحانة الادب ۷: ۵۷۷، ۸: ۲۱۸/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۳۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن سید: ۳۲۱/ معجم المؤلفین ۵: ۲۴۱.

## عبدالعزیز ـ حلوانی

(۴۴۸ هـ/ ۱۰۵۶ م)[1]

ابومحمد، عبدالعزیزبن احمدبن نصر حلوانی، بخاری، (شمس الائمه). فقیه حنفی. متوفی در بخارا. در این شهر در زمان حیاتش صاحب رأی بود. از آثارش: المبسوط، در فقه، النوادر، الفتاوی.

الاعلام ۴: ۱۳۶/ ریحانة الادب ۳: ۲۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالعزیز: ۶۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۴۳.

۱. معجم المؤلفین: ۴۵۶ هـ.

## عبدالعزیز ـ عراقی

(م ۷۶۲ هـ/ ۱۳۶۱ م)

ابوالقاسم، عبدالعزیزبن تمام عراقی، کیمیاوی، (ابن ابی أصبع). صوفی، حکیم، شاعر، ریاضی دان. از آثارش: المقامات الفلسفیه والترجمانات الصوفیه، قصیده‌ای نونیه در کیمیا، که ایدمر جلد کی این قصیده را شرح کرده و آن را کشف الاسرار للأفهام[1] نام نهاده است.

ریحانة الادب ۷: ۳۲۶/ معجم المؤلفین ۵: ۲۴۴.

## عبدالعزیز ـ حِلّی

(۶۷۷ - ۷۵۰ هـ/ ۱۲۷۸ - ۱۳۴۹ م)

ابوالمحاسن، عبدالعزیزبن سرایابن علی سنبسی، طائی، (صفی الدین، صفی حلّی، ابن سرایا). ادیب، شاعر امامی. متولّد و بزرگ شده در حلّه میان کوفه و بغداد، متوفی در بغداد. در ۷۲۶ هـ به مصر رفت و سلطان ملک ناصر را مدح گفت. با ابوحیان و ابن سیدالناس و قاضی علاء الدین ابن الاثیر ملاقات نمود. شیخ علی حزین متوفیٰ ۱۱۸۱ هـ کتابی به نام «أخبار صفی الدین الحلی و نوادر أشعاره» نوشته است. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، العاطل الحالی ـ خ، الأغلاطی ـ خ، دررالنحور ـ خ.

الاعلام ۴: ۱۴۱/ اعیان الشیعه ۸: ۱۹/ امل الآمل ۲: ۱۴۹/ الذریعه ۹: ۶۸۹، ۳: ۷۶، ۸: ۱۲، ۱۱: ۱۶۱، ۲۴: ۱۹۷، ۹: ۶۱۵، ۱۵: ۲۵۵/ روضات الجنات ۵: ۸۰/ ریحانة الادب ۳: ۴۶۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۱۶/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۴۲۱/ معجم المؤلفین ۵: ۲۴۷.

## عبدالعزیز ـ موفق الدین

(۵۴۴ هـ - ۶۰۴ هـ/ ۱۱۴۹ - ۱۲۰۷ م)

عبدالعزیزبن عبدالجبار سلمی، (موفّق الدین). طبیب. در دمشق فقه می خوانده و سپس طب مطالعه کرده است.

ریحانة الادب ۶: ۲۵.

۱. معجم المؤلفین کشف الاسرار للأفهام را به عنوان یکی از آثار عراقی ذکر کرده است.

## عبدالعزیز - (ابن عبدالسلام)
(۵۷۷ - ۶۶۰ هـ/ ۱۱۸۱ - ۱۲۶۲ م)

ابومحمد، عبدالعزیزبن عبدالسلام بن ابی القاسم سلمی، دمشقی، (عزالدین، شیخ الاسلام، سلطان العلماء). فقیه شافعی، مجتهد، مفسّر، اصولی. متولّد و بزرگ شده در دمشق، متوفی در قاهره. فقه را از فخرالدین بن عساکر و اصول را از سیف الدین آمدی و حدیث را از حافظ محمدبن ابوالقاسم بن عساکر فرا گرفت. وی بیش از بیست سال تدریس و فتوی و امامت و خطابت مصر وقاهره را به عهده داشت. از آثارش: التفسیرالکبیر، قواعدالشریعة - خ، قواعدالأحکام فی إصلاح الأنام - ط.

الاعلام ۴: ۱۴۴/ ریحانة الادب ۳: ۵۷/ شدالازار ۳۳، ۴۵۴/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۳۲۰/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالعزیز: ۶۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۴۹.

## عبدالعزیز - ماجُشُون
(م ۱۶۴ هـ/ ۷۸۰ م)

أبوعبدالله، عبدالعزیزبن عبدالله بن أبی سلمة تیمی، ماجُشُون، مدنی. محدّث اهل سنت، فقیه، عالم. اصلاً از مردم اصفهان، متوفّی در بغداد، مدفون در مقابر قریش. از اصحاب حضرت امام صادق (ع) بوده و از ایشان روایت نموده است. از آثارش: تألیفاتی در احکام دارد.

الاعلام ۴: ۱۴۵/ رجال طوسی ۲۳۴/ ریحانة الادب ۵: ۱۴۲/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۲۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالعزیز: ۶۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۵۱.

## عبدالعزیز - دارکی
(م ۳۷۵ هـ/ ۹۸۵ م)

ابوالقاسم، عبدالعزیزبن عبدالله بن محمد دارکی [1]. فقیه شافعی. متوفّی در بغداد. در سال ۳۵۳ هـ به نیشابور رفته و در آنجا فقه را از ابواسحاق مروزی وحدیث را از جد مادری خود حسن بن محمد دارکی فراگرفته و به بغداد رفته و به تدریس پرداخته است. اکثر فتاوی وی برخلاف هر دو مذهب حنفی و شافعی وبر مبنای احادیث نبوی بوده است.

ریحانة الادب ۲: ۲۰۵/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۲۲۴.

## عبدالعزیز - شاطبی
(م ۴۶۵ هـ/ ۱۰۷۴ م)

ابومحمّد، عبدالعزیزبن عبدالله بن ثعلبه سعدی، أندلسی، شاطبی. محدّث اهل سنت، لغوی. متولّد در شاطبه، متوفی در حرّان. به شام و عراق جهت کسب علم سفر کرد. از آثارش: کتاب غریب الحدیث لابی عبیدالقاسم بن سلام، به ترتیب حروف هجا مرتب نموده است.

ریحانة الادب ۳: ۱۵۷/ معجم المؤلفین ۵: ۲۵۱.

## عبدالعزیز - نَسَفی
(م ۵۳۳ هـ/ ۱۱۳۸ م)

ابومحمد، عبدالعزیزبن عثمان بن ابراهیم نسفی. فقیه حنفی. متولد در کوفه، ساکن در بخارا. در این شهر امام حنفیه بود. از آثارش: المنقذ من الزلل فی مسائل الجدل، کفایة الفحول، الفصول.

الاعلام ۴: ۱۴۶/ ریحانة الادب ۶: ۱۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا عبدالعزیز: ۶۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۵۲.

## عبدالعزیز - (ابن طحّان)
(۴۹۸ - ۵۶۰ هـ/ ۱۱۰۵ - ۱۱۶۵ م)

ابواُصبغ [1]، عبدالعزیزبن علی بن محمّد اشبیلی (ابن طحّان، ابن حاج). ادیب، قاری، شاعر. متولّد در اشبیله، متوفی در حلب. به مصر و شام و حلب وعراق سفر کرد. از آثارش: نظام الأداء فی الوقف والابتداء، مقدمة فی مخارج الحروف، کتاب الدعاء.

الاعلام ۴: ۱۴۷/ ریحانة الادب ۸: ۸۳/ لغتنامهٔ دهخدا ابن طحان: ۳۲۶/ معجم المؤلفین ۵: ۲۵۴.

## عبدالعزیز - زمزمی
(۹۰۰ - ۹۷۶ [2] هـ/ ۱۴۹۴ - ۱۵۶۸ م)

---

۱. دارک یکی از دهات اصفهان است.

۱. یا ابومحمد.

۲. یا ۹۶۳ هـ.

عبدالعزیزبن علی بن عبدالعزیز زمزمی، (عزالدین). فقیه، ادیب، شاعر. اصلاً از شیراز، ساکن مکه. وی از اعیان و بزرگان مکه بود و در مدح حضرت رسالت (ص) دو قصیده سروده است. از آثارش: الفتح التام فی مدح خیرالانام، الفتح المبین فی مدح سیدالمرسلین، دو قصیدهٔ فوق الذکر هستند.، نظم اعلم التفسیر - ط.

الاعلام ۴: ۱۴۸/ ریحانة الادب ۲: ۳۸۳/ معجم المؤلفین ۵: ۲۵۴.

## عبدالعزیز - (ابن نُباته)

(۳۲۷ - ۴۰۵ هـ/ ۹۳۹ - ۱۰۱۵ م)

ابونصر، عبدالعزیزبن عمربن محمّد تمیمی، سعدی، ابن نباته. شاعر. متوفّی در بغداد. به شهرهای بسیار سفر کرد و بزرگان را مداحی نمود، از جمله مداح سیف الدوله بن حمدان بود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ التراث ج ۲/ ب ۴: ۱۸۶/ الذریعه ۹: ۳۱/ ریحانة الادب ۸: ۲۴۶/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۴۳۶/ لغتنامهٔ دهخدا ابن نباته: ۳۵۶/ معجم المؤلفین ۵: ۲۵۵.

## عبدالعزیز - (ابن خضر)

(۵۲۵ - ۶۱۱ هـ/ ۱۱۳۰ - ۱۲۱۴ م)

ابومحمد، عبدالعزیزبن ابونصر مبارک بن ابوالقاسم محمود حافظ، جنابدی، (ابن الأخضر). محدّث حنبلی. متولّد در بغداد، متوفّی در همانجا. از کودکی استماع حدیث می کرده و تألیفاتی در این باب دارد که در اکثر آنها از تاریخ بغداد خطیب بغدادی بهره برده است. از آثارش: معالم العترة النبویة و معارف اهل البیت الفاطمیة، علی بن عیسی اربلی در کشف الغمة همین کتاب را بواسطه تاج الدین علی بن انجب بن ساعی از خود مؤلفش روایت می نماید.

الذریعه ۲۱: ۲۰۰/ ریحانة الادب ۷: ۳۷۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۹۰/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۵۷.

## عبدالعزیز - (ابن جَماعة)

(۶۹۴ - ۷۶۷ هـ/ ۱۲۹۴ - ۱۳۶۶ م)

ابوعمر، عبدالعزیزبن محمدبن ابراهیم، ابن جماعه کنعانی، (عزّالدین). شافعی. قاضی القضات. متولّد در دمشق، متوفّی در مکّه. قاضی القضات مصر وشام بوده و در سال ۷۶۵ هـ از این منصب استعفا داده و مشغول تدریس شده است. از ابوحیان و پدر خود حدیث استماع کرد.

از آثارش: هدایة السالک إلی المذاهب الأربعة فی المناسک - خ، المناسک الصغری، التساعیات - خ.

الاعلام ۴: ۱۵۱/ ریحانة الادب ۷: ۴۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن جماعه: ۲۹۹/ معجم المؤلفین ۵: ۲۵۷.

## عبدالعزیز - عسجدی

(زنده در ۴۳۲ هـ/ ۱۰۴۰ م)

ابونظر، عبدالعزیزبن منصور عسجدی، مروزی، قزوینی یا هروی. شاعر، سخنور نامی. نزد استاد عنصری تلمذ نمود. وی از معاصران محمود غزنوی و مداح وی بوده و در خدمتش تقرّب داشته است. از آثارش: دیوان شعر، در دست نیست ولی اشعار وی بصورت پراکنده در کتب دیگر آمده است.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۵۷۷/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۶/ الذریعه ۹: ۷۲۰/ ریحانة الادب ۴: ۱۳۴/ فرهنگ سخنوران ۳۹۱/ الکنی والالقاب ۲: ۴۶۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عسجدی: ۲۴۲.

## عبدالعزیز - (ابن برّاج)

(م ۴۸۱ هـ/ ۱۰۸۸ م)

ابوالقاسم، عبدالعزیزبن نحریربن عبدالعزیز براج، شامی (قاضی، سعدالدین، عزالدین). فقیه امامی، قاضی. متوفّی در طرابلس. نزد سید مرتضی علم الهدی و شیخ طوسی تلمذ نمود، و از ابوالصلاح تقی و ابوالفتح کراجکی روایت کرده است. از طرف شیخ طوسی در شام نیابت داشته و از طرف سید مرتضی قاضی طرابلس بوده است. از آثارش: کتاب المنهاج، کتاب المهذب، الاحتجاج فی مناسک الحاج، جواهرالفقه - ط.

اعیان الشیعه ۸: ۱۸/ امل الآمل ۲: ۱۵۲/ الذریعه ۵: ۲۵۶، ۱۳: ۱۷۸، ۲۳: ۲۹۴/ روضات الجنات ۲: ۲۰۲/ ریحانة الادب ۷: ۴۰۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۰۷/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۲۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن

براج: ۲۹۴/ معالم العلماء ۸۰/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۲.

## عبدالعزیز - جلودی
(م ۳۳۲ هـ/ ۹۴۴ م)

ابواحمد، عبدالعزیزبن یحیی بن احمد جلودی، أزدی، بصری. عالم امامی، مورّخ، ادیب. در بصره مرجع شیعه بوده است و تصانیف بسیاری در فقه و کلام و تاریخ دارد. از آثارش: سیرة أمیرالمؤمنین علی بن أبی‌طالب، اخبارالمختارالثقفی، اخبار محمد ابن‌الحنفیة، من خطب علی المنبر شعر، قبائل نزار.

الاعلام ۴: ۱۵۵/ تاریخ التراث ۸: ۱۸۲/ الذریعه ۱۶: ۲۴۹، ۱: ۳۱۷، ۲۰: ۱۴۷/ رجال طوسی ۴۸۷/ رجال نجاشی ۱۶۷/ ریحانة الادب ۱: ۴۱۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۵۰/ فهرست ابن الندیم ۱۲۸/ فهرست طوسی ۱۱۹/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۴۸/ معالم العلماء ۸۰/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۳.

## عبدالعظیم - مُنْذِری
(۵۸۱ - ۶۵۶ هـ/ ۱۱۸۵ - ۱۲۵۸ م)

ابومحمّد، عبدالعظیم بن عبدالقوی بن عبدالله، (زکی الدین مُنْذَری). فقیه شافعی، محدّث، ادیب. متولّد و متوفّی در مصر. از ابوالقاسم عبدالرحمان بن محمّد قرشی کسب علم فقه نمود. از آثارش: الترغیب و الترهیب - ط، أربعون حدیثاً - ط، مختصر صحیح مسلم - خ.

الاعلام ۴: ۱۵۵/ روضات الجنات ۱: ۳۳۰/ ریحانة الادب ۶: ۱۴/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۲۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالعظیم: ۶۳/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۴.

## عبدالعظیم - (ابن أبی إصْبع)
(۵۸۹ - ۶۵۴ هـ/ ۱۱۹۳ - ۱۲۵۶ م)

ابوبکر[۱]، عبدالعظیم[۲] بن عبدالواحدبن ظافر عدوانی، (زکی الدین). ادیب، شاعر. متولّد و متوفیٰ در مصر. از آثارش: بدیع القرآن - خ، تحریرالتحبیر - خ، الجواهرالسوانح فی سرائرالقرائح.

الاعلام ۴: ۱۵۶/ ریحانة الادب ۷: ۳۲۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی الاصبع: ۲۸۶/ معجم المؤلفین ۵: ۲۲۸، ۵: ۲۶۵.

## عبدالعلی - بحرانی
(قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

عبدالعلی بن احمد بحرانی. وی برادر یوسف بحرانی (م ۱۱۸۶ هـ) و فردی عالم بود. از آثارش: اخبارالشریعه یا احیاء معالم الشیعه با خبارالشریعه.

الذریعه ۱: ۳۰۹/ ریحانة الادب ۱: ۲۳۱.

## عبدعلی - حویزی
(زنده در ۱۰۶۵ هـ/ ۱۶۶۵ م)

عبدعلی بن جمعه عروسی، حویزی. فقیه، محدّث، ادیب، شاعر، امامی. ساکن در شیراز. با شیخ حرّ عاملی (م ۱۱۰۴ هـ) معاصر بود. از آثارش: نورالثقلین، در تفسیر قرآن و ۱۴ جلد، شرح لامیه العجم، دیوان شعر.

امل الآمل ۲: ۱۵۴/ الذریعه ۲۴: ۳۶۵، ۹: ۶۹۰/ روضات الجنات ۴: ۲۱۳/ ریحانة الادب ۴: ۱۲۴، ۲: ۸۹/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۵.

## عبدعلی - حویزی
(م ۱۰۵۳ هـ/ ۱۶۴۳ م)

عبدعلی بن رحمت[۱] حویزی. عارف، شاعر، نویسنده. نزد حکام بصره تقرب داشت و تا آخر عمر زیر سایه آنها زندگی کرد. مدتی نزد شیخ بهایی تلمذ نمود. از آثارش: دیوان شعر، به سه زبان ترکی، فارسی و عربی، قطرالغمام، حاشیه تفسیر بیضاوی، المعول فی شرح شواهد المطول.

الاعلام ۴: ۱۵۶/ اعیان الشیعه ۸: ۲۹/ امل الآمل ۲: ۱۵۴/ الذریعه ۹: ۶۹۰، ۶: ۱۸۹، ۱۱: ۲۵۰، ۲۰: ۲۳۸، ۲۳: ۲۴۲/ روضات الجنات ۴: ۲۱۵/ ریحانة الادب ۲: ۸۹/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۶.

## عبدالعلی - کوکب یزدی
(م ۱۲۴۰ هـ/ ۱۸۲۴ م)

عبدالعلی بن محسن خراسانی، یزدی. شاعر، فاضل. اصلاً از خراسان، متولّد در یزد، متوفّی در

---

۱. یا ابومحمّد.
۲. معجم المؤلفین: یا عبدالسلام.

۱. الاعلام و معجم المؤلفین: عبد علی بن ناصربن رحمت.

شیراز. وی خط زیبایی داشت و مقرّب دربار سلطانی بوده و به مقام وزارت و صدارت نیز رسید. از آثارش: دیوان کوکب یزدی.

الذریعه ۹: ۹۲۵/ ریحانة الادب ۵: ۱۰۴/ فرهنگ سخنوران ۴۹۲/ مکارم الآثار ۴: ۱۰۹۲.

## عبدالعلی - بیرجندی

(م ۹۳۲ هـ/ ۱۵۲۶ م)

عبدالعلی بن محمدبن حسین بیرجندی، (نظام الدین). فقیه، اصولی، ریاضی دان، منجّم. مدفون در قبرستان قتلگاه مشهد. در حدیث شاگرد خواجه غیاث و در حکمت شاگرد ملامنصوربن ملامعین کاشانی و احمد تفتازانی بوده است. شیخ بهایی در ریاضیات و حکمت شاگرد او بود. از آثارش: شرح بیست باب، تحفة الحاتمیه، در اسطرلاب، تذکرة الاحباب، کتاب مسالک و ممالک، که به نام عجایب البلدان نیز معروف است.

اعیان الشیعه ۸: ۳۰/ تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۴۴/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۸۳، ۸۰۶/ الذریعه ۱: ۷۱، ۳: ۱۸۸، ۴: ۲۷، ۲۰: ۲۱۶، ۲۵: ۲۵۶، ۱۳: ۵۵ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۴/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۱۲/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۶/ منشاء الانشاء ۱۹.

## عبدالعلی - جابلقی

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

عبدالعلی بن محمود جابلقی [1]. فقیه، فاضل. میرمحمّد باقر داماد (م ۱۰۴۲ هـ) از وی روایت کرده است. از آثارش: شرحی برالفیه شهید، که به امر سلطان حیدر آباد نوشته است.

اعیان الشیعه ۸: ۳۱/ امل الآمل ۲: ۱۵۵/ الذریعه ۱۳: ۱۱۱/ روضات الجنات ۴: ۲۱۸/ ریحانة الادب ۱: ۳۷۵.

## عبدالغافر - فارسی

(۴۵۱ - ۵۲۹ هـ/ ۱۰۵۹ - ۱۱۳۵ م)

ابوالحسن، عبدالغافربن اسماعیل بن عبدالغافر فارسی. عالم اهل سنّت، محدّث، مورّخ. متولّد در نیشابور، متوفّی در همانجا. از امام الحرمین جوینی اصول علم حدیث و فقه را فراگرفت و از پدر و دایی خویش و دیگر محدّثین احادیث بسیار استماع نمود، سپس به خوارزم و هند و غزنه رفت و به نشر احادیث پرداخت و اواخر عمر به نیشابور بازگشت و وعظ و خطابه می گفت. از آثارش: مجمع الغرائب - خ، المفهم لشرح غریب مسلم، السیاق.

الاعلام ۴: ۱۵۷/ روضات الجنات ۴: ۹۶/ ریحانة الادب ۴: ۲۷۳/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۶۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۰۵/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۷.

## عبدالغفّار - قزوینی

(م ۶۶۵ هـ/ ۱۲۶۶ م)

عبدالغفّاربن عبدالکریم بن عبدالغفار قزوینی، (نجم الدین). فقیه شافعی، ریاضی دان. متولّد درقزوین. از آثارش: الحاوی الصغیر، ابن الوردی آن را به نظم در آورده و آن را بهجة الحاوی - ط، نامیده است، العجاب فی شرح اللباب - خ، کتاب فی الحساب.

الاعلام ۴: ۱۵۷ / التدوین ۳: ۱۹۷/ جشن نامه ۴۰ / ریحانة الادب ۶: ۱۴۱/ شدالازار ۷۱، ۲۰۰/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالغفار: ۶۴/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۷.

## عبدالغفار - نجم الدوله

(۱۲۵۵ [1] - ۱۳۲۶ هـ/ ۱۸۳۹ - ۱۹۰۸ م)

عبدالغفاربن علی محمد اصفهانی، تهرانی، (نجم الدوله، نجم الملک). ریاضی دان، صوفی. متولد دراصفهان، متوفی درتهران. ریاضیات را نزد پدرش خواند و به دارالفنون رفته آن را تکمیل نمود و سالها به تدریس و تألیف در این رشته مشغول بود. از آثارش: اصول جغرافیا، آسمان در هیئت و نجوم، کفایة الحساب.

الذریعه ۳: ۸۵، ۱۰: ۶۹، ۱۹: ۷۹، ۲۴: ۳۹۹/ رجال بامداد ۲: ۲۷۳/ ریحانة الادب ۶: ۱۳۷/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، نجم الدوله: ۳۶۳/ مکارم الآثار ۵: ۱۵۶۹.

---

۱. جابلق ناحیه بزرگی در بروجرد.

۱. مکارم الآثار: ۱۲۵۹ هـ.

## عبدالغفور ـ کَردَری
(م ۵۶۲ هـ/ ۱۱۶۷ م)

ابوالمفاخر، عبدالغفوربن لقمان بن محمّد کَردَری، (شرف القضاة، تاج الدین). عالم حنفی مذهب، فقیه، اصولی. اصلاً از کردر (دهی در خوارزم)، متوفی در حلب. وی مدتی قاضی حلب بود. از آثارش: أصول الفقه، شرح التجرید، شرح الجامع الکبیر.

الاعلام ۴: ۱۵۸/ ریحانة الادب ۱: ۳۱۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالغفور: ۶۴/ معجم المؤلفین ۵: ۲۶۹.

## عَبْدالغَنی ـ نابلسی
(۱۰۵۰ - ۱۱۴۳ هـ/ ۱۶۴۱ - ۱۷۳۱ م)

عبدالغنی بن اسماعیل بن عبدالغنی نابلسی. شاعر، عارف، صوفی. متولّد و بزرگ شده و متوفّی در دمشق. به بغداد و فلسطین و لبنان ومصر و حجاز سفر کرد و در هر یک از این مناطق مدتی اقامت داشت. اصول طریقت قادریه را ازسید عبدالرزاق گیلانی فراگرفت. آثار زیادی دارد از جمله: تعطیر الأنام فی تعبیر المنام ـ ط، علم الفلاحة ـ ط، الحقیقه والمجاز فی رحلة الشام و مصر والحجاز ـ خ، نفحات الأزهار علی نسمات الأسحار ـ ط.

الاعلام ۴: ۱۵۸/ ریحانة الادب ۶: ۸۹/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۲۲۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالغنی: ۶۴/ معجم المؤلفین ۵: ۲۷۱.

## عبدالغنی ـ اَزدِی
(۳۳۲ - ۴۰۹ هـ/ ۹۴۴ - ۱۰۱۸ م)

ابومحمد، عبدالغنی بن سعیدبن بشیر مصری، ازدی یا اسدی. حافظ حدیث، نسب شناس. متولّد و متوفّی در قاهره. از آثارش: مشتبه النسبة ـ ط، المؤتلف والمختلف ـ ط.

الاعلام ۴: ۱۵۹/ تاریخ التراث ب ۱/ ج: ۴۵۹/ ریحانة الادب ۷: ۵۶۴/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالغنی: ۶۴/ معجم المؤلفین ۵: ۲۷۳.

## عبدالغنی ـ جماعیلی
(۵۴۱ - ۶۰۰ هـ/ ۱۱۴۶ - ۱۲۰۳ م)

ابومحمد، عبدالغنی بن عبدالواحدبن علی مقدسی، جماعیلی، دمشقی، حنبلی، (تقی الدین). حافظ حدیث، رجال شناس. متولّد در جماعیل نزدیک نابلس، ساکن دمشق و اسکندریه و اصفهان، متوفّی در مصر. از آثارش: الکمال فی أسماء الرجال ـ خ، الدرة المضیئة فی السیرة النبونه ـ خ، عمدة الأحکام من کلام خیر الأنام ـ ط.

الاعلام ۴: ۱۶۰/ ریحانة الادب ۱: ۴۲۱/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۵۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالغنی: ۶۴/ معجم المؤلفین ۵: ۲۷۵.

## عبدالفتاح ـ صاحب عناوین الاصول
(م ۱۲۵۰ هـ/ ۱۸۳۴ م)

عبدالفتاح بن علی حسینی، مراغی، (میرفتاح). امامی، فقیه، محدّث. متولّد در مراغه، ساکن و متوفّی در نجف. وی از شاگردان شیخ علی بن شیخ جعفر کاشف الغطاء بود. از آثارش، عناوین الاصول.

الذریعه ۱۵: ۳۵۰/ ریحانة الادب ۳: ۳۷۹/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۵۵/ مکارم الآثار ۴: ۱۳۶۵.

## عبدالفتاح ـ سباعی
(م ۱۱۱۱ هـ/ ۱۶۹۹ م)

عبدالفتاح بن محمد سباعی، حمصی. حنفی، فقیه، متکلّم، نحوی. متوفّی در قسطنطنیه. از آثارش: فتاوی و شروح و حواشی نوشته است.

ریحانة الادب ۱: ۴۲۰/ معجم المؤلفین ۵: ۲۸۰.

## عبدالقادر ـ عَیدْرَوُس
(۹۷۸ - ۱۰۳۸ هـ/ ۱۵۷۰ - ۱۶۲۸ م)

ابوبکر، عبدالقادربن شیخ بن عبدالله عیدروس. مورّخ، صوفی، شاعر. متولّد در یمن، ساکن حضرموت، و سپس احمد آباد هند، متوفی در همانجا. از آثارش: النورالسافرعن أخبارالقرن العاشر ـ ط، تعریف الأحیاء بفضائل الإحیاء ـ ط، الأنموذ ج، الروض الأریض.

الاعلام ۴: ۱۶۴/ ریحانة الادب ۵: ۲۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا،

عبدالقادر: ٦٤/ معجم المؤلفین ٥: ۲۸۸.

## عبدالقادر ـ بانَقُوسی

(۱۱٤۲ - ۱۱۹۹ هـ/ ۱۷۳۰ - ۱۷۸۵ م)

عبدالقادربن صالح بن عبدالرحمان حلبی، بانقوسی. فقیه حنفی، فاضل، ادیب. متولّد و متوفی در حلب. از افاضل دمشق کسب علم نمود. از آثارش: سلک النظار ـ خ، تعلیق بر أوائل صحیح بخاری، شرح کتاب معدل الصلوة.

الاعلام ٤: ١٦٤/ ریحانة الادب ١: ٢٢٤/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقادر: ٦٤/ معجم المؤلفین ٥: ٢٨٩.

## عبدالقادر ـ طوری

(م حدوداً ۱۰۳۰ هـ/ ۱٦۲۰ م)

عبدالقادربن عثمان قاهری، طوری. فقیه حنفی، مدرّس. وی مفتی حنفیه بود و در جامع الازهر مصر تدریس می کرد و در قاهره درگذشت. از آثارش: تکملة شرح الکنز ـ ط، الفواکه الطوریة.

الاعلام ٤: ١٦٦/ ریحانة الادب ٤: ٦٢/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقادر: ٦٤/ معجم المؤلفین ٥: ٢٩٣.

## عبدالقادر ـ فاسی

(۱۰۰۷ - ۱۰۹۱ هـ/ ۱۵۹۹ - ۱٦۸۰ م)

ابومحمد [1]، عبدالقادربن علی بن یوسف مغربی، فاسی. مالکی، از مشایخ صوفیه، فقیه، محدث. متولّد و بزرگ شده در قصر، ساکن و متوفّی در فاس. وی خودش کتاب تألیف نکرد ولی پیروانش پاسخ های وی به سؤالاتشان را در یک مجموعه گرد آوردند. پسرش عبدالرحمان درباره پدرش ابتدا کتاب «تحفة الاکابر بمناقب الشیخ عبدالقادر» را نوشت و سپس دو کتاب دیگر نیز به نامهای بستان الأزاهر در اخبار عبدالقادر، و ابتهاج البصائر، دربارهٔ شاگردان عبدالقادر را تألیف نمود.

الاعلام ٤: ١٦٦/ ریحانة الادب ٤: ٢٧٦/ الکنیٰ والالقاب ٣: ٨/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقادر: ٦٤/ معجم المؤلفین ٥: ٢٩٥.

[1] یا ابوالسعود.

## عبدالقادر ـ انصاری

(۸۱٤ - ۸۸۰ هـ/ ۱٤۱۱ - ۱٤۷۵ م)

عبدالقادربن ابوالقاسم بن احمد انصاری، سعدی، عبادی. عالم مالکی مذهب، فقیه، محدّث، مفسّر. متولّد و متوفّی در مکه. قاضی مالکیه در مکه بود. از آثارش: حاشیه علی التوضیح، نوشتهٔ ابن هشام، هدایة السبل فی شرح التسهیل، ناتمام مانده است، حاشیه علی شرح الألفیة.

الاعلام ٤: ١٦٧/ روضات الجنات ١: ٢٥٩/ ریحانة الادب ٤: ٤٢٠/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقادر: ٦٤/ معجم المؤلفین ٥: ٢٩٧.

## عبدالقادر ـ محیّی الدین

(٦٩٦ - ٧٧٥ هـ/ ۱۲۹۷ - ۱۳۷۳ م)

ابومحمد، عبدالقادربن محمدبن محمد قرشی، مصری، (محیی الدین، ابن ابوالوفاء). حنفی، فقیه، محدّث، اصولی، مورّخ، لغوی. متولّد و ساکن و متوفّی در قاهره. در این شهر تدریس می کرد و فتوی و حدیث نیز می گرفت. از آثارش: العنایة فی تخریج احادیث الهدایة، الجواهر المضیئة فی طبقات الحنفیه، المختصر فی علم الحدیث.

ریحانة الادب ٥: ٢٥٤/ الکنیٰ والالقاب ١: ٢٠٥/ لغتنامهٔ دهخدا، محیی الدین: ٦٢٣/ معجم المؤلفین ٥: ٣٠٢.

## عبدالقادر ـ جزیری

(۸۸۰ - حدوداً ۹۷۷ هـ/ ۱٤۷۵ - ۱۵۷۰ م)

عبدالقادربن محمدبن عبدالقادر انصاری، جزیری. فاضل. متولّد در مصر. از آثارش: درر الفوائد المنظمة فی أخبار الحاج و طریق مکة المعظمة ـ ط، خلاصة الذهب فی فضل العرب ـ خ، مجموع، شامل اشعار و مکاتبات، عمدة الصفوة فی حل القهوة ـ خ.

الاعلام ٤: ١٦٨/ ریحانة الادب ١: ٤٠٦/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقادر: ٦٥/ معجم المؤلفین ٥: ٣٠٠.

## عبدالقادر ـ طبری

(۹۷٦ - ۱۰۳۳ هـ/ ۱۵٦۸ - ۱٦۲٤ م)

عبدالقادربن محمدبن یحیی حسینی، طبری،

(محیی الدین). شافعی، ادیب. متولد و متوفی در مکه. در دوازده سالگی قرآن مجید را حفظ کرده بود. از آثارش: عیون المسائل من أعیان الوسائل، شرح المقصورة الدریدیة - خ، الآیات المقصورة علی الابیات المقصورة.

الاعلام ٤: ١٦٨/ ریحانة الادب ٤: ٤٦/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقادر: ٦٥/ معجم المؤلفین ٥: ٣٠٣.

## عبدالقادر - گیلانی
(٤٧١ - ٥٦١ هـ/ ١٠٧٨ - ١١٦٦ م)

ابومحمّد، عبدالقادربن موسی بن عبدالله دوست حسنی، (محیی الدین گیلانی، جیلانی، محیی). از مشایخ پیروان طریقت، مؤسس طریقه قادریه، شاعر. متولد در گیلان، ساکن و متوفی در بغداد. ادبیات را از ابوزکریای تبریزی وفقه و حدیث را از بزرگان بغداد فراگرفت. از شیخ احمد دباس نیز فنون طریقت را آموخت. مطابق مذاهب شافعی و حنبلی فتوی می داد. موسی بن محمد یونینی کتاب (مناقب الشیخ عبدالقادرالجیلانی - خ) را دربارهٔ وی نوشت. از آثار گیلانی: الغنیة لطالب طریق الحق - ط، الفتح الربانی - ط، فتوح الغیب - ط، دیوان شعر.

الاعلام ٤: ١٧١/ تاریخ نظم و نثر در ایران ١٣١/ جشن نامه ١٧/ الذریعه ١٦: ٦٤، ٩: ١٠١٦، ١٦: ٤١٠/ روضات الجنات ٥: ٨٥/ ریحانة الادب ٥: ٢٥٢/ شدالازار ١٢٤ و ٥١٥/ طبقات الکبری ١: ١٠٨، ١: ١١٤/ فرهنگ سخنوران ٥٢٨/ فهرست مشترک ٤: ٢٧١٠، ٨: ١٦٢٤/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقادر: ٦٥/ معجم المؤلفین ٥: ٣٠٧/ نفحات الانس ٥٠٧/ یادداشتهای قزوینی ٦٠٨.

## عبدالقادر - (ابن نقیب)
(م ١١٠٧ هـ/ ١٦٩٥ م)

عبدالقادربن یوسف نقیب، حلبی، نقیب زاده، (ابن نقیب). فقیه حنفی، متقی. متولد و بزرگ شده در حلب، ساکن و متوفی درمدینه. وی در مسجد نبوی مدینه مدرس بود. از آثارش: لسان الحکام، معرفة الرمی بالسهام، شرح شواهد الرضی علی الکافیة.

الاعلام ٤: ١٧٣/ ریحانة الادب ٦: ٢٣٥/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقادر: ٦٥/ معجم المؤلفین ٥: ٣٠٨.

## عبدالقاهر - بغدادی
(م ٤٢٩ هـ/ ١٠٣٨ م)

ابومنصور، عبدالقاهربن طاهربن محمّد بغدادی، تمیمی، اسفراینی. فقیه شافعی، اصولی، متکلّم، ادیب. متولّد و بزرگ شده در بغداد، ساکن نیشابور، متوفّی در اسفراین. استادش در فقه ابواسحاق اسفراینی بود و از جمله تلامذه اش ناصر مروزی وزین الاسلام قشیری بوده اند. از آثارش: اصول الدین - ط، الناسخ والمنسوخ - خ، تفسیر أسماءالله الحسنی - خ، الفرق بین الفرق - ط.

الاعلام ٤: ١٧٣/ ریحانة الادب ٧: ٢٧٧/ شدالازار ٤٧٥/ الکنیٰ والالقاب ١: ١٦١/ لغتنامهٔ دهخدا، ابومنصور: ٨٦٧/ معجم المؤلفین ٥: ٣٠٩.

## عبدالقاهر - عبادی
(زنده در ١١٠٠ هـ/ ١٦٨٩ م)

عبدالقاهربن عبد حویزی، (عبادی). فقیه امامی، اصولی، متکلّم، نحوی، شاعر. متولّد در حویزی، ساکن در مشهد. با شیخ حر عاملی (م ١١٠٤ هـ) معاصر بود. از آثارش: حاشیه تفسیر بیضاوی، خیرالزائرالمتبلی بالبلا فی طریق النجف و کربلا، ریاض الجنان و حدائق الغفران، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ٨: ٣٢/ امل الآمل ٢: ١٥٦/ الذریعه ١١: ٣٢١، ١١: ٢٤٣، ٧: ١٣٨، ٩: ٦٩٢/ روضات الجنات ٤: ٢٢٠/ ریحانة الادب ٤: ٩٣/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقاهر: ٦٥/ معجم المؤلفین ٥: ٣٠٩.

## عبدالقاهر - جرجانی
(م ٤٧١ هـ/ ١٠٧٨ م)

ابوبکر، عبدالقاهربن عبدالرحمان بن محمد جرجانی. ادیب، نحوی، لغوی، از علمای معانی و بیان. متولد و متوفی در گرگان. از آثارش: أسرارالبلاغة - ط، دلائل الإعجاز - ط، إعجازالقرآن - ط.

الاعلام ٤: ١٧٤/ تاریخ ادبیات صفا ١: ٣٥٥/ روضات الجنات ٥: ٨٩/ ریحانة الادب ١: ٤٠١/ الکنیٰ والالقاب ٢: ١٤٣/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالقاهر: ٦٦/ معجم المؤلفین ٥: ٣١٠.

## عبدالقاهر - سُهروردی
(۴۹۰ - ۵۶۳ هـ/ ۱۰۹۷ - ۱۱۶۸ م)

ابونجیب، عبدالقاهربن عبدالله بن محمد بکری، سهروردی، (ضیاء الدین). فقیه شافعی، صوفی، محدّث. متولّد درسهرورد، ساکن و متوفّی در بغداد. وی در طریقت به ابوحامد غزالی منسوب و در بغداد مرشد و پیر طریقت بود. نسبش با سیزده واسطه به ابوبکر می رسد. از آثارش: آداب المریدین - خ، شرح الاسماء الحسنی - خ، غریب المصابیح - خ.

الاعلام ۴: ۱۷۴/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۲۰/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۲۵/ روضات الجنات ۴: ۱۱۲/ ریحانة الادب ۷: ۲۸۲/ شدالازار ۱۲۴، ۲۴۳، ۳۱۲/ طبقات الکبریٰ ۱: ۱۲۰/ فهرست مشترک ۴: ۲۶۶۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ابونجیب: ۸۸۸/ معجم المؤلفین ۵: ۳۱۱/ نفحات الانس ۴۱۷.

## عبدالقاهر - (ابوالبرکات)
(م ۵۵۲ هـ/ ۱۱۵۷ م)

ابوالبرکات، عبدالقاهربن علی بن عبدالله ابن ابی جراده، ابن عدیم. از اولاد ابوجراده از اصحاب حضرت علی (ع)، ادیب، شاعر، خطاط.

ریحانة الادب ۷: ۳۰.

## عبدالکریم - جیلانی
(۷۶۷ - ۸۳۲ هـ/ ۱۳۶۵ - ۱۴۲۸ م)

عبدالکریم بن ابراهیم بن عبدالکریم جیلی، جیلانی، (قطب الدین، قطب جیلی). از نوادگان شیخ عبدالقادر جیلانی و از بزرگان صوفیه بود. از آثارش: الانسان الکامل فی معرفة الأواخر والأوائل - ط، الکهف والرقیم فی شرح بسم الله الرحمن الرحیم - ط، المناظر الإلهیة - خ.

الاعلام ۴: ۱۷۵/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹۵/ ریحانة الادب ۱: ۴۴۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۷۷/ فهرست مشترک ۴: ۲۶۷۹/ لغتنامهٔ دهخدا، جیلانی: ۱۹۲/ معجم المؤلفین ۵: ۳۱۳.

## عبدالکریم - (ابن طاووس)
(۶۴۸ - ۶۹۳ هـ/ ۱۲۵۰ - ۱۲۹۴ م)

ابوالمظفر، عبدالکریم بن احمدبن موسی طاووسی، علوی، حسنی، (غیاث الدین). عالم امامی، فقیه، نحوی، نسب شناس، ادیب. متولد در حائر (کربلا)، بزرگ شده در بغداد، متوفّی در کاظمین. از شاگردان خواجه نصیرطوسی و محقق حلی و عمویش سیدرضی الدین علی بن طاووس بوده، و از ایشان روایت کرده است. از آثارش: الشمل المنظوم فی مصنفی العلوم، فرحة الغری بصرحة الغری، در تعیین مرقد حضرت علی (ع).

الاعلام ۴: ۱۷۶/ اعیان الشیعه ۸: ۴۲/ امل الآمل ۲: ۱۵۸/ الذریعه ۱۶: ۱۵۹، ۱۴: ۲۳۳/ روضات الجنات ۴: ۲۲۱/ ریحانة الادب ۸: ۷۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۹۱/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۳۴۱/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن طاووس: ۳۲۵/ معجم المؤلفین ۵: ۳۱۴.

## عبدالکریم - شراباتی
(۱۱۰۶ - ۱۱۷۸ هـ/ ۱۶۹۴ - ۱۷۷۳ م)

عبدالکریم بن احمدبن علوان شراباتی، حلبی. شافعی، محدّث. متولّد و متوفّی در حلب. از پدرش تفسیر و فقه و اصول را فراگرفت. از آثارش: إنالة الطالبین لعوالی المحدّثین - خ، رساله در: الفرق بین القرآن العظیم والأحادیث القدسیه، رساله در: آثار الشیخ مراد الأزبکی.

الاعلام ۴: ۱۷۶/ ریحانة الادب ۳: ۱۸۴/ معجم المؤلفین ۵: ۳۱۳.

## عبدالکریم - علم الدین
(۶۲۳ - ۷۰۴ هـ/ ۱۲۲۶ - ۱۳۰۴ م)

عبدالکریم بن علی بن عمر أنصاری، (علم الدین، ابن بنت عراقی). فقیه شافعی، مفسّر. اصلاً از اندلس، متولّد و متوفّی در مصر. در مدرسه منصوریه تفسیر تدریس می کرد. در اواخر عمرش نابینا شد. از آثارش: اصول الفقه، تفسیر القرآن، الإنصاف.

الاعلام ۴: ۱۷۸/ ریحانة الادب ۴: ۱۸۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علم الدین: ۳۵/ معجم المؤلفین ۵: ۳۱۹.

## عبدالکریم - سمعانی
(۵۰۶ - ۵۶۲ هـ/ ۱۱۱۳ - ۱۱۶۷ م)

ابوسعد، عبدالکریم بن محمّدبن منصور تمیمی، سمعانی، مروزی، (تاج الاسلام، قوام الدّین). فقیه اهل سنت، محدّث، مورّخ. متولّد و متوفّی در مرو. جهت کسب علم به شهرهای مختلف از جمله اصفهان و همدان و عراق و شام سفر کرد. از آثارش: الأنساب - ط، تاریخ مرو، الأمالی.

الاعلام ٤: ١٧٩/ روضات الجنات ٥: ١٠٠/ ریحانة الادب ٣: ٧٥/ الکنیٰ والالقاب ٢: ٣٢٢/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوسعد: ٥٠٣/ معجم المؤلفین ٦: ٤.

## عبدالکریم - رافعی
(٥٥٧ - ٦٢٣ هـ/ ١١٦٢ - ١٢٢٦ م)

ابوالقاسم، عبدالکریم بن محمّدبن عبدالکریم رافعی، قزوینی. فقیه شافعی. ساکن و متوفّی در قزوین نزد شیخ منتخب الدین قمی (م ٥٨٥ هـ) کسب علم نمود. از آثارش: المحرر - خ، سوادالعینین - ط، شرح مسندالشافعی، فتح العزیز - ط.

الاعلام ٤: ١٧٩/ تاریخ ادبیات صفا ٣: ٢٢٥/ روضات الجنّات ٤: ٣١٧/ ریحانة الادب ٢: ٢٩٥/ شدالازار ٢٩٥، ٥٥٤/ الکنیٰ والالقاب ٢: ٢٦٩/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالکریم: ٦٦/ معجم المؤلفین ٦: ٣/ یادداشتهای قزوینی ٥٠٤.

## عبدالکریم - حائری
(١٢٧٢[1] - ١٣٥٥ هـ/ ١٨٥٦ - ١٩٣٦ م)

عبدالکریم بن محمد جعفر مهرجردی، یزدی، حائری. فقیه امامی، اصولی، مجتهد. متولّد در یزد، تحصیل کرده در عتبات عالیات، متوفّی در قم. استادانش سیدمحمد فشارکی، حاج محمد حسن شیرازی، میرزا محمّد تقی شیرازی، شیخ فضل الله نوری، آخوند خراسانی و سید کاظم یزدی بوده اند. در سال ١٣٤٠ هـ به قم رفته و حوزهٔ علمیه قم را بنا نهاد. وی در تأسیس بیمارستان و دیگر بناهای خیریه نیز دست داشت. از آثارش: تقریرات، که تقریرات استاد خود سیدمحمد فشارکی را به رشته تحریر درآورده است، کتاب الرضا (ع)، دررالفوائد فی الاصول - ط، چند بار چاپ شده است، کتاب المواریث، کتاب الصلوة - ط، النکاح.

الذریعه ٤: ٣٧٨، ٦: ١٤٩، ٨: ١١٨، ١٥: ٥٧/ ریحانة الادب ١: ٦٦/ طبقات اعلام الشیعه ١: ١١٥٨/ معجم المؤلفین ٥: ٣٢٠/ مکارم الآثار ٦: ٢١١٨.

## عبدالکریم - سرمست
(قرن چهاردهم هجری/ بیستم میلادی)

عبدالکریم بن محمود سرمست. فاضل. از آثارش: حدیقة الانصاف، در عرفان به فارسی و به طریق سؤال و جواب در حدود سال ١٣٠٥ هـ تألیف و در ١٣٠٧ هـ چاپ شد.

الذریعه ٦: ٣٨٠/ ریحانة الادب ٣: ١٧.

## عبدالکریم - قشیری
(٣٧٦ - ٤٦٥ هـ/ ٩٨٦ - ١٠٧٢ م)

ابوالقاسم، عبدالکریم بن هوازن بن عبدالملک نیشابوری، قشیری، (زین الاسلام). محدّث، فقیه، صوفی، ادیب، شاعر. متولّد در قوچان، ساکن و متوفی در نیشابور. از خاندان بنی قشیر بود و در اوان جوانی پدرش را از دست داد. پس از تحصیل مقدمات در قوچان جهت فراگرفتن ریاضیات به نیشابور رفت ولی پس از حضور در مجلس ابوعلی دقاق از این تصمیم منصرف شد و زیر نظر این پیر وارد حلقه صوفیان شده راه سلوک پیمود. ضمناً نزد اساتید نیشابور علوم دینی آموخت. دو سفر به بغداد کرد و یکبار به مکّه رفت. از مشایخ خطیب بغدادی بود. شاگردان و مریدان بسیار داشت. از آثارش: الرسالة القشیریه فی التصوف و رجال طریقت و عرفا و صوفیه - ط، التیسیر فی التفسیر - خ، التفسیرالکبیر، لطائف الاشارات.

الاعلام ٤: ١٨٠/ تاریخ ادبیات صفا ٢: ٢١٨، ٢: ٢٥٧/ التدوین ٣: ٢١٠/ جشن نامه ١١/ رساله قشیریه ١٤/ روضات الجنات ٥: ٩٤/ ریحانة الادب ٤: ٤٦١/ شدالازار ٣٣٤، ٤٦٨، ٥٥١/ کشف المحجوب ٢٠٩/ الکنیٰ والالقاب ٣: ٦٥/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالکریم: ٦٦/ معجم المؤلفین ٦: ٦/ نفحات الانس ٣١٣.

---
[1] . یا ١٢٧٦ هـ.

## عبداللطیف ـ زبیدی
(۷۴۷ - ۸۰۲ هـ/ ۱۳۴۷ - ۱۴۰۰ م)

ابوعبدالله، عبداللطیف بن ابوبکربن احمد شرجی، یمانی، زبیدی. فقیه، نحوی، ادیب. متولّد در شرجه، متوفّی در زبید. از آثارش: شرح ملحة الاعراب، مقدمة فی علم النحو، نظم مقدمة ابن بابشاذ.

الاعلام ۴: ۱۸۱/ روضات الجنات ۴: ۱۵۲/ ریحانة الادب ۲: ۳۶۲/ لغتنامهٔ دهخدا، عبداللطیف: ۶۶/ معجم المؤلفین ۶: ۸.

## عبداللطیف ـ طسوجی
(م قبل از ۱۳۰۶ هـ/ ۱۸۸۸ م)

عبداللطیف طسوجی. نویسنده و مترجم. وی پدر میرزا محمدحسن خان مظفرالملک بود. از آثارش: ترجمه الف لیلة و لیلة، از عربی به فارسی ترجمه شده است.

الذریعه ۴: ۸۰، ۲: ۲۹۴/ رجال بامداد ۲: ۲۷۵/ ریحانة الادب ۳: ۵۶/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۲۲۱/ یادداشتهای قزوینی ۲۲۴۰.

## عبداللطیف ـ (ابن فرشته)
(م ۸۰۱[1] هـ/ ۱۳۹۸ م)

عبداللطیف بن عبدالعزیزبن أمین الدین بن فرشتا کرمانی، (ابن ملک، ابن فرشته، عزالدین). حنفی، فقیه، محقّق، صوفی. از آثارش: شرح تحفة الملوک - خ، شرح المنار - ط، بدرالواعظین و ذخرالعابدین - خ، مبارق الازهار فی شرح شارق الانوار - ط.

الاعلام ۴: ۱۸۲/ الذریعه ۱۹: ۴۴/ ریحانة الادب ۸: ۱۳۸/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۴۲۶/ لغتنامهٔ دهخدا، عبداللطیف: ۶۷/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱.

## عبداللطیف ـ عاملی
(م ۱۰۵۰ هـ/ ۱۶۴ م)

عبداللطیف بن علی بن احمد حارثی، شامی، عاملی، (ابن ابی الجامع). عالم امامی، فقیه، محقق، از شاگردان شیخ بهایی و صاحب مدارک و صاحب معالم بوده و سید علی خان حویزی نزد وی تلمذ نموده است. از آثارش: کتاب الرجال، جامع الاخبار فی ایضاح الاستبصار، که شرح استبصار شیخ طوسی است.

اعیان الشیعه ۸: ۴۴/ امل الآمل ۱: ۱۱۱/ الذریعه ۵: ۳۷/ روضات الجنات ۴: ۲۲۵/ ریحانة الادب ۷: ۳۲۹، ۴: ۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبداللطیف: ۶۷.

## عبداللطیف ـ موفّق الدین بغدادی
(۵۵۷ - ۶۲۹ هـ/ ۱۱۶۲ - ۱۲۳۱ م)

ابومحمد، عبداللطیف بن یوسف بن محمد بغدادی، (موفّق الدین، تاج الدین، ابن اللباد، ابن نقطه). از فلاسفه اسلام، محدّث، مورّخ. متولّد و متوفّی در بغداد. مدتی در حلب اقامت گزید و به مصر وقدس و دمشق و حجاز و غیره سفر کرد. تألیفات زیادی دارد. از آثارش: تهذیب کلام أفلاطون، الإفاده والاعتبار بما فی مصر من الآثار - ط، قوانین البلاغه.

الاعلام ۴: ۱۸۳/ ریحانة الادب ۶: ۲۶/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۳۹۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عبداللطیف: ۶۷/ معجم المؤلفین ۶: ۱۵.

## عبدالله ـ آشپز
(م ۸۸۵ هـ/ ۱۴۸۰ م)

عبدالله آشپز. از مشاهیر خوش نویسان ایرانی. بزرگ شده در هرات. شاگرد یاقوت و یا شاگرد شاگرد وی بوده است. مدتی به هندوستان رفت و در بازگشت در سن ۶۶ سالگی در گذشت. از آثارش: چهل وپنج قرآن با خط بسیار زیبایش نوشت و یاقوت ثانی لقب گرفت.

احوال و آثار خوشنویسان ۱: ۳۶۰/ ریحانة الادب ۱: ۴۸/ فرهنگ سخنوران ۵.

## عبدالله ـ أصیلی
(۳۲۴ - ۳۹۲ هـ/ ۸۳۹ - ۱۰۰۲ م)

ابومحمد، عبدالله بن ابراهیم بن محمد اموی، (اصیلی). فقیه مالکی، محدّث. متولّد در اصیلة در مغرب، متوفّی در قرطبه. به اندلس و بغداد سفر

---

۱. لغتنامه و الکنی والالقاب، وفات را ۸۸۵ هـ نوشته اند.

کرد و مشاور مخصوص مستنصر و مرجع استفاده عموم فضلا و دانشمندان بود. از آثارش: الدلائل علی أمهات المسائل، در اختلاف مالک و شافعی و ابوحنیفه.

الاعلام ٤: ۱۸۷/ ریحانة الادب ۱: ۱٤۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ٦۹/ معجم المؤلفین ٦: ۱۸.

## عبدالله ـ (ابن مؤدب)

(م ٤١٤ هـ/ ۱۰۲۳ م)

عبدالله بن ابراهیم، ابن مؤدب. شاعر. متولد در افریقا، بزرگ شده در شهر مهدیه افریقا. از آثارش: در مدح ثقه الدوله قصائدی ازو باقی است.

ریحانة الادب ۸: ۲۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن مؤدب: ۳۵۵.

## عبدالله ـ کعبی

(م ۳۱۹ هـ/ ۹۳۱ م)

ابوالقاسم، عبدالله بن احمدبن محمود بلخی، کعبی. فقیه حنفی، نماینده معتزلیان خراسان. متولد و متوفی در بلخ، ساکن بغداد. در جوانی دبیر محمدبن زید علوی امیر زیدی طبرستان بود، بیست سال بعد احمدبن سهل مَروَزی حاکم خراسان او را به وزارت برگزید. پس از شکست حاکم مذکور عبدالله مدتی زندانی شد و اندکی بعد به وساطت نایب وزیر مقتدر آزاد شد. در بغداد نزد خیاط معتزلی و مُبَرّد نحوی درس می خواند و به مجلس درس ادیب و معتزلی مشهور ایرانی، ابواحمد یحیی بن علی منجم ندیم راه یافت. سالهای بعد در خراسان مقیم شد و سرآمد و پیشوای متکلمان بود. در بلخ نیز دوست و معاشر ابوزید بلخی بود. از آثارش: محاسن آل طاهر، نشانهٔ علاقه خاص وی به طاهریان بود، کتاب مفاخر خراسان، تحفة الوزراء.

الاعلام ٤: ۱۸۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۹۸۳/ ریحانة الادب ٥: ٦٥/ فهرست ابن الندیم ۲۱۹/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۱٦/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ٦۹/ معجم المؤلفین ٦: ۳۱/ یادداشتهای قزوینی ۱٦۲۷.

## عبدالله ـ خازن اصفهانی

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابومحمد، عبدالله بن احمد خازن اصفهانی. شاعر، ادیب. در عهد دیالمه می زیست و از منسوبین صاحب بن عباد (م ۳۸۵ هـ) بود. اشعاری ازو باقی است.

ریحانة الادب ۷: ۲۵۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابومحمد: ۸۰٤.

## عبدالله ـ أنباری

(م ۳۵٦ هـ/ ۹٦۷ م)

ابوطالب، عبدالله[1] بن احمدبن ابوزید أنباری. محدث امامی. اصلاً انباری، ساکن و متوفی در واسط. از مشایخ نجاشی بوده است. از آثارش: المطالب الفلسفیة، الشافی، اسماء امیرالمؤمنین (ع).

الاعلام ٤: ۱۹۰/ الذریعه ۲: ٦٥، ٤: ۳۵۵، ۱: ۵۵/ ریحانة الادب ۱: ۱۸۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۵۱/ فهرست ابن الندیم ۲٤۷/ فهرست طوسی ۱۰۳/ لغتنامه دهخدا، ابوطالب: ۵۵٤/ معالم العلماء ۷٤/ معجم المؤلفین ٦: ۲۳۷.

## عبدالله ـ قَفّال

(۳۲۷ - ٤۱۷ هـ/ ۹۳۸ - ۱۰۲٦ م)

ابوبکر، عبدالله بن احمد مروزی، (قَفّال صغیر، قَفّال مروزی). فقیه شافعی، زاهد. متولّد در مرو، متوفّی در سجستان. در ترویج مذهب شافعی بسیار کوشید. از شاگردانش ابومحمد جوینی و امام الحرمین بوده اند، همچنین تلاش زیادی در شافعی کردن محمود سبکتکین کرد. از آثارش: شرح فروع محمدبن الحدّاد المصری، در فقه.

الاعلام ٤: ۱۹۰/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۲۱۰/ روضات الجنات ۵: ۱۱۰/ ریحانة الادب ٤: ٤۸۲/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۷۸/ لغتنامهٔ دهخدا، قفّال: ۳۷٦/ معجم المؤلفین ٦: ۲٦.

## عبدالله ـ (ابوذر هروی)

(م ٤۳٤ هـ/ ۱۰٤۲ م)

عبدالله[2] بن احمدبن محمد انصاری، مالکی. محدث اهل سنت، در سرخس و هرات و بلخ و

---

۱. یا عبیدالله.

۲. یا عبد.

مرو و بصره استماع حدیث می نمود. از آثارش: تفسیر قرآن مجید، معجم الشیوخ، المناسک.

ریحانة الادب ۷: ۱۰۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوذر: ۴۵۴.

**عبدالله ـ (ابن خشاب)**
**(۴۹۲ - ۵۶۷ هـ/ ۱۰۹۹ - ۱۱۷۲ م)**

ابومحمد، عبدالله بن احمدبن احمد خشاب. نحوی، ادیب، محدث. متولّد و متوفّی در بغداد. از جمله استادانش جوالیقی و ابوسعادة بودند. علاقهٔ بسیار زیادی به مطالعه داشت و روی هم رفته همهٔ آنچه را که تحصیل آن در زمان وی در بغداد امکان داشت آموخت. ابوسعد سمعانی و عمادالدین اصفهانی از تلامذه او بودند. از آثارش: از او چهار (ردّ) باقی است که نمایندهٔ عکس العمل وی در مقابل کتابهاییست که می خوانده است. از جمله: رد برابن بابشاذ در شرح بر [کتاب الجمل الکبیر] زجاج، الاستدراکات علی مقامات الحریری و انتصار ابن برّی، رد بر مقامات حریری است، و شروحی نیز ازو باقی است: شرح بر [کتاب اللمع فی النحو] ابن جنّی، المرتجَل فی شرح الجمل.

الاعلام ۴: ۱۹۱/ اعیان الشیعه ۸: ۴۶/ دانشنامه ایران و اسلام ۵۳۰/ روضات الجنات ۵: ۱۲۲/ ریحانة الادب ۷: ۵۰۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۶۱/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۲۷۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن خشاب: ۳۰۵/ معجم المؤلفین ۶: ۲۰.

**عبدالله ـ (ابن قدامهٔ مقدّسی)**
**(۵۴۱ - ۶۲۰ هـ/ ۱۱۴۶ - ۱۲۲۳ م)**

ابومحمد، عبدالله بن احمدبن محمد مقدّسی، (ابن قدامه، موفق الدّین). محدّث حنبلی، زاهد، فقیه، متکلّم. متولّد در جماعیل نزدیک بیت المقدس، متوفّی در دمشق. تحصیلات خود را در دمشق و بغداد فراگرفت و در بغداد مورد محبت صوفی نامدار عبدالقادر جیلی (گیلانی) واقع شد. از آثارش: تألیفاتش در فقه حنبلی معروف هستند. المغنی ـ ط، العمدة ـ ط، روضة الناظر ـ ط.

الاعلام ۴: ۱۹۱/ دانشنامه ایران و اسلام ۷۸۱/ ریحانة الادب ۶: ۲۶/ لغتنامه دهخدا، ابن قدامه: ۳۳۹/ معجم المؤلفین ۶: ۳۰.

**عبدالله ـ (ابن بیطار)**
**(م ۶۴۶ هـ/ ۱۲۴۸ م)**

ابومحمد، عبدالله بن احمدالدین بن بیطار نباتی، عشاب. گیاه شناس، داروشناس. متولّد در مالقه، تحصیل کرده در اشبیله، متوفّی در دمشق. در حول وحوش شهر اشبیله با استادانش ابوالعباس نباتی و عبدالله ابن صالح و ابوالحجاج به گرد آوردن گیاه پرداخت و در ۶۱۷ هجری به مشرق مهاجرت کرد و چون به مصر رسید از طرف ملک الکامل ایوبی به ریاست گیاهشناسان منصوب شد. پس از سفرهای دیگر در دمشق مقیم شد و در آن شهر ابن ابی اصیبعه شاگردی وی کرد و در جمع آوری گیاه وی را یاری نمود. از آثارش: المُغْنی فی الأدویة المفردة ـ خ، که به ملک صالح ایوبی تقدیم کرد، الجامع لمفردات الادویة والاغذیة ـ ط، میزان الطبیب.

الاعلام ۴: ۱۹۲/ دانشنامه ایران و اسلام ۴۵۶/ ریحانة الادب ۷: ۴۲۵/ الکنی والالقاب ۱: ۲۳۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بیطار: ۲۹۶/ معجم المؤلفین ۶: ۲۲.

**عبدالله ـ نسفی**
**(م ۷۱۰ هـ/ ۱۳۱۰ م)**

ابوالبرکات، عبدالله بن احمدبن محمود نسفی، (حافظ الدین). فقیه حنفی، مفسر، محدّث. متولد و متوفی در ایذج در اصفهان، منسوب به نسف در سند میان جیحون وسمرقند. از آثارش: مدارک التنزیل ـ ط، سه جلد، در تفسیر قرآن، کنزالدقائق ـ ط، در فقه، المنار ـ ط.

الاعلام ۴: ۱۹۲/ ریحانة الادب ۶: ۱۷۱/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۲۴۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۶۹/ معجم المؤلفین ۶: ۳۲.

**عبدالله ـ طیبی**
**(۸۷۰ - ۹۴۷ هـ/ ۱۴۶۵ - ۱۵۴۰ م)**

عبدالله بن احمد طیبی. عالم اهل سنت، فقیه، مفسّر، نحوی. وی مدتی درعدن قاضی و مفتی بود و در هفتادوهفت سالگی در عدن در گذشت. از آثارش: اسماء رجال مسلم، تاریخ مرتب بر طبقات

وسنوات، شرح ضحیح مسلم.

ریحانة الادب ٤: ٦٧.

## عبدالله ـ فاکِهی

(۸۹۹ - ۹۷۲ هـ/ ۱٤۹۳ - ۱۵٦٤ م)

عبدالله بن احمدبن عبدالله فاکهی، مکی، (جمال الدین). عالم شافعی، ادیب، نحوی. متولد و متوفی در مکه. مدتی در مصر اقامت گزید. از آثارش: الفواکه الجنیة علی متممة الأجرومیة ـ ط، مجیب الندا الی شرح قطرالندی ـ ط، حسن التوسل فی آداب زیارة افضل الرسل ـ ط.

الاعلام ٤: ۱۹۳/ ریحانة الادب ٤: ۲۸۸/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۲/ لغتنامهٔ دهخدا، فاکهی: ۳٤/ معجم المؤلفین ٦: ۲۸.

## عبدالله ـ عوام

(م ۱۲۳۵ هـ/ ۱۸۱۹ م)

میرزا عبدالله بن میرزا احمد کردستانی، (عوام). شاعر. در زمان امیر امان الله خان وزیر دیار کردستان شد و مدتی نیز از طرف فتحعلیشاه قاجار مأمور سفارت در دولت روسیه بود. وی در فتنهٔ سنندج کشته شد. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۷۷۵/ ریحانة الادب ٤: ۲۱۷/ فرهنگ سخنوارن ٤۱۱/ مکارم الآثار ۳: ۱۰۰۳.

## عبدالله ـ طالب شیرازی

(م ۱۳۰٦ هـ/ ۱۸۸۸ م)

عبدالله خان بن احمدخان طالب شیرازی. شاعر. ساکن و متوفی در شیراز. مدفون در کنار حافظیه شیراز. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ٦۳۸/ ریحانة الادب ٤: ۱۸/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱۸٦/ فرهنگ سخنوران ۳۵۱.

## عبدالله ـ ارغون

(م ۷٤٤ هـ/ ۱۳٤۳ م)

عبدالله ارغون. از مشاهیر خوشنویسان. از آثارش: بیست و نه قرآن مجید را با خطی زیبا نوشته است.

ریحانة الادب ۱: ۱۰۷.

## عبدالله ـ (ابن دَهّان)

(۵۲۲ - ۵۸۱ هـ/ ۱۱۲۸ - ۱۱۸۵ م)

ابوالفرج، عبدالله بن اسعدبن علی حمصی، (مهذب الدین، ابن دهان). شاعر، فقیه شافعی. متولد در موصل، بزرگ شده و متوفی در حمص. مدتی در مصر اقامت داشت و در حمص مدرس بود. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ٤: ۱۹۸/ ریحانة الادب ۷: ۵۲۲/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۲۸۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن دهان: ۳۰۹/ معجم المؤلفین ٦: ۳۵.

## عبدالله ـ یافعی

(٦۹۸ - ۷٦۸ هـ/ ۱۲۹۸ - ۱۳٦۷ م)

ابومحمد[1]، عبدالله بن اسعدبن علی یافعی، (عفیف الدین، نزیل الحرمین، قطب مکه). عالم شافعی، عارف، صوفی، شاعر. منسوب به طایفه بنی یافع در حمیر، متولد و بزرگ شده در عدن، متوفی در مکه. نسبت طریقت او با چند واسطه به عبدالقادر گیلانی می رسد. از آثارش: مرهم العلل المعضلة ـ ط، روض الریاحین فی مناقب الصالحین ـ ط، مرآة الجنان و عبرة الیقظان فی معرفة حوادث الزمان ـ ط.

الاعلام ٤: ۱۹۸/ اعیان الشیعه ۸: ٤٦/ روضات الجنّات ۵: ۱٤۲/ ریحانة الادب ٦: ۳۸٦/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۲۹٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالسعادات: ۵۰۲/ معجم المؤلفین ٦: ۳٤/ نفحات الانس ۵۸۵.

## عبدالله ـ راغب قمی

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

عبدالله بن اسماعیل راغب قمی یا راغب کاشانی، (راغب، وحدت). فاضل، شاعر، خطّاط. اصلاً کاشانی، ساکن قم. از آثارش: دیوان شعر، در تاریخ جلوس شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷) قصیده ای سروده که هرمصرع آن تاریخ ابجدی جلوس است.

الذریعه ۹: ۳٤۸/ ریحانة الادب ۲: ۲۹۳/ فرهنگ سخنوران ٦٤۵/ لغتنامهٔ دهخدا، راغب: ۸۹.

---

۱. یا ابوالسعادات.

## عبدالله ـ الهی
(م ۸۹۶ هـ/ ۱۴۹۱ م)

عبدالله الهی، سماوی. عارف، از مشایخ نقشبندیه. متولّد در قصبه سماوه، متوفّی در همانجا. مدتی به قسطنطنیه و ایران سفر کرد و در ایران در حوزه درس مولانا علی طوسی حاضر شد. از آثارش: زادالمشتاقین، نجاة الارواح من دنس الاشباح، تحلیة الارواح فی التصوف.

تاریخ نظم و نشر در ایران ۸۱۴ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۱۱۷/ معجم المؤلفین ۶: ۳۶.

## عبدالله ـ (ابن اماجور)
(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالقاسم، عبدالله بن اماجور ترکی، هروی. منجّم. اهل فرغانه، ساکن در بغداد و شیراز. با پسرش در فاصلهٔ سالهای (۲۷۲ - ۳۲۱ هـ.ق) به ارصادهای نجومی پرداخت. از آثارش: جوامع احکام الکسوفین، زادالمسافر، زیج بدیع.

دانشنامه ایران و اسلام ۴۲۶ / ریحانة الادب ۷: ۳۹۰/ فهرست ابن الندیم ۳۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن اماجور: ۲۹۲.

## عبدالله ـ اثیرالدین اومانی
(م ۶۶۵[1] هـ/ ۱۲۶۶ م)

عبدالله اومانی، (اثیرالدین). شاعر، سخن سرا. متولّد در قریه اوّمان از توابع همدان، ساکن و متوفّی در بغداد. گفته شده که نزد خواجه نصیرالدین طوسی تلمذ کرد و با کمال الدین اسماعیل اصفهانی و رفیع لنبانی معاصر و معاشر بود. از ممدوحان وی اتابک ازبک آخرین پادشاه از اتابکان آذربایجان و دیگر سلیمانشاه ایوائی بودند. پوربهای جامی نزد وی تلمذ کرد. از آثارش: به سبک شعرای عراق قصیده سرایی کرد و دیوان شعر، مشتمل بر ۵ هزار بیت شعر از او باقی است.

[1]. یا ۶۰۶ هـ یا ۶۵۶ هـ.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۳۹۴/ تاریخ نظم و نشر در ایران ۱۵۸/ الذریعه ۹: ۵۴/ ریحانة الادب ۱: ۷۵/ روضات الجنّات اسفزاری ۱: ۳۷۸ و ۲: ۴/ فرهنگ سخنوران ۲۶/ لغتنامهٔ دهخدا، اثیرالدین: ۱۰۱۸/ نزهة المجالس ۵۸.

## عبدالله ـ (ابن بَرّی)
(۴۴۹ - ۵۸۲[1] هـ/ ۱۱۰۶ - ۱۱۸۷ م)

ابومحمد، عبدالله بن بری بن عبدالجبار مقدسی، (امیرالنجاة، ابن بَرّی). شافعی، نحوی، ادیب. متولد و متوفی در مصر. نزد استادان زمان خود کسب علم نموده خود استاد شد و شاگردانی چون ابوموسی جزولی نحوی نزد وی کسب علم نمودند. درمیان معاصران خود دانشمندترین نحوی و لغوی عرب شناخته می شد و در دیوان انشاء مکاتبات رسمی را اصلاح می کرد. از آثارش: حواشی بر صحاح جوهری، حواشی بر درة الغواص فی اوهام الخواص حریری، الاستدراکات علی مقامات الحریری و انتصار ابن بری ـ ط، که دفاعیه ای درمقابل انتقادات ابن خشاب از مقامات حریری است.

الاعلام ۴: ۲۰۰ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۴۰ / روضات الجنّات ۵: ۱۲۴/ ریحانة الادب ۵: ۳۷۱/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۲۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بری: ۲۹۴/ معجم المؤلفین ۶: ۳۷.

## عبدالله ـ حِمْیری
(م حدود ۳۱۰ هـ/ ۹۲۲ م)

ابوالعباس، عبدالله بن جعفربن حسین حمیری، قمی. فقیه امامی، از اصحاب امام علی النقی و امام حسن عسگری و از مشایخ قم. در سال ۲۹۷ هـ به کوفه رفته و از محدثین آن دیار استماع حدیث کرد. ابوغالب زراری و محمدبن یحیی عطار از وی روایت می کنند. از آثارش: الامامة، العظمة والتوحید، فضل العرب.

الاعلام ۴: ۲۰۴/ امل الآمل ۱: ۱۱/ تاریخ التراث ۱ ب: ۳۲۳/ الذریعه ۴: ۵۰۱، ۱۷: ۶۷/ رجال طوسی ۴۳۲/ رجال نجاشی ۱۵۲/ ریحانة الادب ۲: ۸۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۵۳/ فهرست طوسی ۱۰۲/ الکنیٰ و الالقاب ۲:

[1]. یا ۵۸۶ هـ.

۱۹۸/ معالم العلماء ۷۳/ معجم المؤلفین ٦: ٤٠.

## عبدالله - (ابن دُرُستویه)

(۲۵۸ - ۳٤۷ هـ/ ۸۷۱ - ۹۵۸ م)

ابومحمد، عبدالله بن جعفربن محمّد ابن دُرُستویه. نحوی بزرگ، لغوی، ادیب. متولد ومتوفی در بغداد. در علم حدیث نیز دست داشت و راوی استادان قدیم چون عباس دوری و یعقوب بن سفیان نسوی و دارقطنی بود. در نحو از علی بن عیسی رمّانی و ابوعلی فارسی و ابن جنّی پیروی می کرد. از آثارش: کتاب الکتّاب - ط، که تنها اثر باقی مانده از اوست، الارشاد، درنحو، اخبارالنحوین، معانی الشعر.

الاعلام ٤: ۲۰٤/ تاریخ التراث ۸: ۱۸۳/ دانشنامه ایران و اسلام ٥٦٤/ روضات الجنّات ٥: ۱۰۹/ ریحانة الادب ۷: ٥۱۷/ فهرست ابن الندیم ٦۸/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۲۸٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن درستویه: ۳۰۸/ معجم المؤلفین ٦: ٤٠.

## عبدالله - دوریستی

(م ٦٠٠ هـ/ ۱۲۰۳ م)

ابومحمد، عبدالله بن جعفربن محمد دوریستی، (نجم الدین). فقیه امامی. در سال ٥٦٦ هـ به بغداد رفته وبه نشر احادیث امامیه پرداخته است. وی نسبت خود را به حذیفة بن یمان می دانست.

اعیان الشیعه ۸: ٤۹/ امل الآمل ۲: ۱٥۹/ ریحانة الادب ۲: ۲۳۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۹۲، قرن ششم: ۱٦۲/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۲۳۳.

## عبدالله - حاجی خلیفه

(م ۸۹٤ هـ/ ۱٤۸۸ م)

عبدالله حاجی خلیفه. عارف. در بروسه خلیفه و جانشین و پوست نشین شیخ تاج الدین پیر وقت بوده است.

ریحانة الادب ۲: ۷.

## عبدالله - بَبّه

(۹ - ۸٤ هـ/ ٦۳٠ - ۷٠۳ م)

ابومحمد [1]، عبدالله بن حارث بن نوفل هاشمی، قرشی. از اشراف قریش، فاضل. متولد در مدینه. مادرش هند دختر معاویه بود. عبدالله از عمر و عثمان روایت کرده و پس از فوت یزیدبن معاویه از طرف اهل بصره به ریاست ایشان منتخب شد.

الاعلام ٤: ۲۰٥/ ریحانة الادب ۱: ۲۲٥/ لغتنامهٔ دهخدا، ببه: ٦۳٥.

## عبدالله - شهاب تبریزی

(م ۱۲۱٥ هـ/ ۱۸۰۰ م)

عبدالله بن حبیب الله شهاب تبریزی. شاعر ایرانی عهد فتحعلیشاه قاجار و مداح ایشان. عاقبت به عرفان گرایش پیدا کرده و از ملازمت شاه کناره گرفته و تحصیل مراتب عرفانی نموده است. از آثارش: بهرام نامه، خسرو و شیرین، دیوان شهاب.

الذریعه ۹: ٥٥۳، ۳: ۷٠٤/ ریحانة الادب ۳: ۲٦٤/ فرهنگ سخنوران ۳۰۹/ مکارم الآثار ۲: ٥۷٤.

## عبدالله - شرقاوی

(۱۱٥٠ - ۱۲۲۷ [2] هـ/ ۱۷۳۷ - ۱۸۱۲ م)

عبدالله بن حجازی بن ابراهیم شرقاوی، ازهری. فقیه، از اساتید جامع الازهر. متولد در طویله در شرق مصر، ساکن قاهره، متوفی در همانجا. از آثارش: متن العقائدالمشرقیة - خ، حاشیه علی شرح التحریر - ط، فتح المبدی بشرح مختصرالزبیدی - ط.

الاعلام ٤: ۲۰٦/ ریحانة الادب ۳: ۲۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، شرقاوی: ۳۲٦/ معجم المؤلفین ٦: ٤۱/ مکارم الآثار ۳: ۸٤٦.

## عبدالله - عُکبری

(٥۳۸ - ٦۱٦ هـ/ ۱۱٤۳ - ۱۲۱۹ م)

ابوالبقاء، عبدالله بن حسین بن عبدالله عکبری، بغدادی، (محب الدین). عالم در ادبیات، فقه، تفسیر و اصول، حنبلی مذهب. متولد و متوفی دربغداد. نزد ابن خشاب علوم عربی و ابوالحسن بطایحی

---

۱. یا ابواسحاق.

۲. یا ۱۲۲۰ هـ.

حدیث و ابویعلی فراء فقه را آموخت وخود در مدرسه نظامیه تدریس می کرد. از آثارش: کتب متعددی در مسائل مذهبی دارد. التبیان فی اعراب القرآن ـ ط، که آن را اعراب ابوالبقا می گویند، شرح دیوان المبتنی ـ ط، اللباب فی علل البناء والإعراب ـ خ.

الاعلام ٤: ٢٠٨ / تاریخ ادبیات صفا ٢: ٢٦٠ / روضات الجنّات ٥: ١٣٠ / ریحانة الادب ٧: ٣٩ / الکنی والالقاب ١: ٢٠ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالبقاء: ٣٧٦ / معجم المؤلفین ٦: ٤٦.

## عبدالله ـ غلام زُحَل
(م ٣٧٦ هـ/ ٩٨٦ م)

ابوالقاسم، عبدالله [1] بن حسن بغدادی، (غلام زحل). از علمای حساب و نجوم. متولّد در بغداد. از آثارش: احکام النجوم، التسییرات والشعاعات، الجامع الکبیر.

الاعلام ٤: ٣٤٦ / ریحانة الادب ٤: ٢٥٠ / لغتنامهٔ دهخدا، عبیدالله: ٩٥ / معجم المؤلفین ٦: ٢٣٨ / نزهة الارواح ١١٣ و ١١٤ / یادداشتهای قزوینی ١٤٦٢.

## عبدالله ـ تستَری
(م ١٠٢١ هـ/ ١٦١٢ م)

عبدالله بن حسین تستری، اصفهانی، (عزالدین). عالم امامی، فقیه، زاهد، محدث. ساکن در اصفهان و نجف و کربلا. در نجف نزد مقدس اردبیلی تلمذ نمود و در اصفهان تدریس می کرد. از آثارش: جامع الفوائد فی شرح القواعد للکرکی، شرح قواعد الألفیة، کتاب الرجال.

اعیان الشیعه ٨: ٤٨ / امل الآمل ٢: ١٥٩ / الذریعه ٥: ٦٥، ١١: ٤٧، ٧: ٢٧٣، ١٥: ٧٥، ٢٥: ١١٠ / روضات الجنّات ٤: ٢٣٤ / ریحانة الادب ١: ٣٣٤ / الکنیٰ والالقاب ٢: ١١٩ / لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ٧١ / معجم المؤلفین ٦: ٤٤.

## عبدالله ـ یزدی
(م ١٠١٥ [2] هـ/ ١٦٠٦ م)

عبدالله بن حسین یزدی، (نجم الدین). عالم امامی، فقیه. ساکن و متوفی در اصفهان. با مقدس اردبیلی معاصر و با ملامیرزاجان باغنوی شریک درس و از تلامذه جمال الدین محمود شاگرد دوانی بود. شیخ بهائی نزد وی کسب علم کرد. از آثارش: حاشیه علی شرح التلخیص ـ خ، شرح تهذیب المنطق، للسعد ـ ط، شرح القواعد، حاشیه مطول.

الاعلام ٤: ٢٠٩ / اعیان الشیعه ٨: ٥٣ / امل الآمل ٢: ١٦٠ / الذریعه ٦: ٣٦، ٦: ١١٥، ٧: ١٤٥، ٨: ٩٨ / روضات الجنات ٤: ٢٢٨ / ریحانة الادب ٦: ٣٩٠ / لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ٧١ / معجم المؤلفین ٦: ٤٩.

## عبدالله ـ سویدی
(١١٠٤ ـ ١١٧٤ هـ/ ١٦٩٣ ـ ١٧٦١ م)

ابوالبرکات، عبدالله بن حسین بن مرعی بغدادی، سویدی، (جمال الدین). فقیه، محدث، ادیب، شاعر. متولد و متوفی در بغداد. به شام و حجاز سفر کرد وبه زادگاهش بازگشت و در مدرسه مرجانیه تدریس می کرد. از آثارش: إتحاف الحبیب ـ خ، أسماء أهل بدر ـ ط، الأمثال السائرة ـ ط.

الاعلام ٤: ٢٠٩ / ریحانة الادب ٣: ٩٧ / الکنیٰ والالقاب ٢: ٣٢٥ / لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ٧١ / معجم المؤلفین ٦: ٤٨.

## عبدالله ـ منجی
(قرن هفتم هجری/ سیزدهم میلادی)

عبدالله بن ابوحفص بن عبدالله یقظان، ایذجی، (غالب خوزی یا خوزستانی). از مشایخ تصوف ایران. با ابن عربی معاصر بوده است. از آثارش: طرازالذهب، در فضائل ائمه. مناقب ائمه اثنی عشر و اثبات حقانیت ایشان.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٧٤٩ / ریحانة الادب ٦: ١٣ / لغتنامهٔ دهخدا، غالب خوزستانی: ٦١.

## عبدالله ـ (ابن حمزه)
(اواخر قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

ابوطالب، عبدالله بن حمزة بن عبدالله طوسی، مشهدی، (نصیرالدین). عالم امامی، فقیه. با شیخ

---

١. عبدالله نیز گفته شده است.

٢. یا ٩٨١ هـ.

منتخب الدین (م ۵۸۵ هـ) معاصر بوده و در سبزوار استاد قطب الدین کیدری و نیز شاگرد شیخ ابوالفتوح مفسر رازی بود. از آثارش: ایجازالمطالب فی ابرازالمذاهب، فارسی، الهادی الی النجاة.

اعیان الشیعه ۸: ۴۹/ امل الآمل ۲: ۱۶۱/ الذریعه ۲: ۴۸۷، ۲۵: ۱۵۱، ۲۵: ۱۶/ ریحانة الادب ۷: ۴۸۰، ۶: ۱۸۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن حمزه: ۳۰۳.

## عبدالله - أَعشَی

(م حدوداً ۱۰۰ هـ/ ۷۱۸ م)

عبدالله بن خارجة بن حبیب یا خبیب، از طایفه ابی ربیعه. شاعر. ساکن در کوفه. مداح بشربن مروان و عبدالملک بن مروان و سلیمان بن عبدالملک بود، در مورد بنی امیه تعصب داشت.

الاعلام ۴: ۲۱۴/ ریحانة الادب ۱: ۱۵۳.

## عبدالله - (ابوعَمَیْثَل)

(م ۲۴۰ هـ/ ۸۵۴ م)

ابوالعَمَیْثَل، عبدالله بن خلیدبن سعد اعرابی. ادیب، شاعر. اصلاً از ری، ساکن خراسان. وی منشی حسین بن طاهر و پسرش عبدالله از رجال دولت بنی عباس بود. از آثارش: الأبیات السائرة، معانی‌الشعر، التشابه.

الاعلام ۴: ۲۱۵/ تاریخ التراث ۸: ۳۳۷/ ریحانة الادب ۷: ۲۱۶/ فهرست ابن الندیم ۵۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالعمیثل: ۶۹۱/ معجم المؤلفین ۶: ۵۲.

## عبدالله - (أَبُوالزِّناد)

(۶۵ - ۱۳۱ هـ/ ۶۸۴ - ۷۴۸ م)

ابوعبدالرحمان، عبدالله بن ذکوان قرشی، مدنی. محدّث امامی، از تابعین و از اصحاب امام سجاد (ع). متولّد و متوفّی در مدینه. در فقه و حساب و فرائض و اخبار و اشعار عرب اطلاعات مفیدی داشته، و در حدیث مورد اعتماد بوده است.

الاعلام ۴: ۲۱۷/ رجال طوسی ۹۶/ ریحانة الادب ۷: ۱۲۰/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۸۰/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۱.

## عبدالله - (ابن زُبیر)

(۱ - ۷۳ هـ/ ۶۲۲ - ۶۹۲ م)

ابوبکر، عبدالله بن زبیربن عوام قرشی، اسدی. از جنگاوران قریش. متولد در مدینه. پس از حضرت رسالت (ص) طریق الحاد پیمود و دعوی خلافت کرد و در خطبه جمعه بر پیامبر صلوات نگفته و با اهل بیت دشمنی داشت. بالاخره نیز بدست حجاج بن یوسف ثقفی مقتول و مصلوب شد.

الاعلام ۴: ۲۱۸/ حلیة الاولیاء ۱: ۳۲۹/ ریحانة الادب ۷: ۵۴۵/ طبقات الکبریٰ ۱: ۲۲/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۲۹۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن زبیر: ۳۱۵.

## عبدالله - (ابن زبیر)

(م ۷۸[1] هـ/ ۶۹۸ م)

ابوبکر، عبدالله بن زبیربن أشَیَم أسدی. شاعر. متولّد در مدینه، بزرگ شده و ساکن در کوفه. در دربار امویان شاعر مداح بود و مخصوصاً اسماء بن خارجه را مطابق سنت قدیم مدح می کرد. ولی پس از تسلط زبیریان در مداحی ایشان هیچ کوتاهی نکرد. هجویات وی نیز معروف و گزنده بودنشان زبانزد بود. از آثارش: اشعاری از او در کتب دیگر نقل شده است.

الاعلام ۴: ۲۱۸/ تاریخ التراث ۲/ ب ۳: ۲۵/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۰۷/ ریحانة ادب ۷: ۵۴۴.

## عبدالله - (ابن زبیر)

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

عبدالله بن زَبیْر اسدی. شاعر امامی. اشعاری ازو باقی است که ابوالفرج اصفهانی (م ۳۵۶ هـ) در کتاب اغانی نوشته است.

رجال نجاشی ۱۵۳/ ریحانة الادب ۷: ۵۴۵.

## عبدالله - زنوزی

(م ۱۲۵۷ هـ/ ۱۸۴۱ م)

عبدالله زنوزی. ادیب، نحوی. متولد در قصبه زنوز آذربایجان، تحصیل کرده در خوی و کربلا و

---

۱. یا ۷۵ هـ.

قم و اصفهان، متوفی در تهران. از جمله استادانش سید مجاهد و حجة الاسلام شفتی در کربلا، میرزای قمی در قم و ملاعلی نوری در اصفهان بوده اند. خودش نیز در مدرسه مروی تهران تدریس می کرد و مورد عنایات فتحعلیشاه قاجار واقع شد. از آثارش: انوار جلیه، در شرح حدیث کمیل.، حاشیه اسفار ملاصدرا، رسالهٔ علیة، لمعات الهیه، در اثبات واجب الوجود.

الذریعه ۱۳: ۱۹۷، ۱۸: ۳۴۷، ۲۱: ۱۸۷، ۲۲: ۳۹۸/ ریحانة الادب ۲: ۳۹۰/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۶۵/ مکارم الآثار ۵: ۱۵۵۰.

## عبدالله ـ زهدی

(م ۱۲۹۳ هـ/ ۱۸۷۶ م)

عبدالله زهدی. از مشاهر خطاطین. از آثارش: خطوط جامهٔ کعبه از او بوده و در مصر و مکه خطوط دیگری نیز داشته است.

ریحانة الادب ۲: ۳۹۶.

## عبدالله ـ سامی

(م ۱۱۱۵ هـ/ ۱۷۰۳ م)

عبدالله سامی، لاهوری. شاعر. متولد در لاهور هند، ساکن شاه جهان آباد. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۴۲۴/ ریحانة الادب ۲: ۴۱۷/ صحف ابراهیم ۸۱/ فرهنگ سخنوران ۲۵۸.

## عبدالله ـ (ابن ابی جمره)

(م ۶۹۵[1] هـ/ ۱۲۹۶ م)

ابومحمد، عبدالله بن سعدبن ابوجمره ازدی، اندلسی. عالم در حدیث، مفسّر، عارف، مالکی. اصلاً از اندلس، متوفّی در مصر. از آثارش: جمع النهایة ـ ط، بهجة النفوس ـ ط، المرائی الحسان ـ خ.

الاعلام ۴: ۲۲۱/ ریحانة الادب ۷: ۳۳۱/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۱۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۳/ معجم المؤلفین ۶: ۵۷.

[1]. معجم المؤلفین: ۶۷۵ هـ.

## عبدالله ـ حَرفوش

(م ۸۰۱ هـ/ ۱۳۸۹ م)

عبدالله بن سعدالله بن عبدالکافی مصری، مکی، عمراوی، حرفوش (حریفش). صوفی، واعظ. بیش از سی سال در مکه اقامت داشت. از آثارش: الحرالنفیس، در احوال ابوحنیفه، الروض الفائق ـ ط.

ریحانة الادب ۲: ۴۰/ لغتنامهٔ دهخدا، حریفش: ۵۰۲/ معجم المؤلفین ۶: ۵۷.

## عبدالله ـ (ابن متوج)

(قرن نهم هجری/ پانزدهم میلادی)

عبدالله بن سعیدبن متوج. عالم امامی، فقیه، ادیب، شاعر. با شهید اول (م ۷۸۶ هـ) معاصر بود. از آثارش: اشعاری در مراثی اهل بیت (ع) سروده است و بعضی از اهل فن کتب دیوان و کفایه و ناسخ و منسوخ (که به پسرش منسوب است) را به وی نسبت داده اند.

ریحانة الادب ۸: ۱۹۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۲۱/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۴۰۳.

## عبدالله ـ سلطان پوری

(م ۱۰۰۶ هـ/ ۱۵۹۸ م)

عبدالله انصاری، سلطان پوری، (مخدوم الملک). فاضل، عارف. متولّد و ساکن هند. از آثارش: عفیفة الانبیاء، منهاج الدین، کشف الغمة عن بصائر الأئمة.

ریحانة الادب ۳: ۵۴/ فهرست مشترک ۴: ۲۶۹۰/ معجم المؤلفین ۶: ۳۶.

## عبدالله ـ (ابن ابی داوُد)

(۲۳۰ ـ ۳۱۶ هـ/ ۸۴۴ ـ ۹۲۸ م)

ابوبکر، عبدالله بن سلیمان بن اُشعث ازدی، سجستانی، (ابن اُبی داود). محدّث، زاهد. متولد در سجستان، متوفی در بغداد. به مصر و شام و خراسان و شیراز و اصفهان سفر کرد و استماع حدیث نمود. از آثارش: المصاحف، المسند، الناسخ والمنسوخ، السنن.

الاعلام ٤: ٢٢٤ / تاریخ التراث ١ / ب ١: ٣٤٣ / ریحانة الادب ٢: ٤٤٤/ فهرست ابن الندیم ٢٨٨/ الکنیٰ والالقاب ٢: ٣٠٩/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی داود: ٢٨٦/ معجم المؤلفین ٦: ٦٠.

## عبدالله ـ أندی

(٥٤٩ - ٦١٢ هـ/ ١١٥٤ - ١٢١٥ م)

ابومحمد، عبدالله بن سلیمان بن داود انصاری، حارثی، اندلسی، أندی، (ابن حَوطه الله). قاضی، فقیه، محدّث، شاعر. متولّد در أُنده در بلنسیه، متولّی قضاوت در اشبیله، قرطبه و مرسیه، متوفّی در غرناطه. از آثارش: کتابی در تسمیه شیوخ البخاری و مسلم و أبی داود والنسائی والترمذی.

الاعلام ٤: ٢٢٤/ روضات الجنّات ٥: ١٢٨/ ریحانة الادب ٧: ٤٨٦ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن حوطه الله: ٣٠٣/ معجم المؤلفین ٦: ٦١.

## عبدالله ـ شاه ملا

(م اوائل قرن یازدهم/ قرن هفدهم میلادی)

سید عبدالله حسینی، بلیانی، منجم شیرازی، (شاه ملا). فاضل. از آثارش: کتاب جهات الرمل، در سال ٩٨٤ یا ٩٨٦ هـ تألیف و در بمبئی چاپ شد.

الذریعه ٥: ٢٩٥/ ریحانة الادب ٣: ١٧٤.

## عبدالله ـ شطار

(م ٨٣٢ هـ/ ١٤٢٨ م)

شیخ عبدالله شطار. عارف، صوفی. از اولاد شیخ شهاب الدین سهروردی، ساکن و متوفّی در هند. وی مؤسس سلسلهٔ شطاریه از فرق صوفیه و مرید و خلیفه شیخ محمد طیفوری بود و نسبت طریقتی او به بایزید بسطامی موصول می باشد. در هند مأمور به ارشاد بوده است.

ریحانة الادب ٣: ٢٢١ / فرهنگ سخنوران ٣٨٠.

## عبدالله ـ سماهیجی

(١٠٨٦-١١٣٥ هـ/ ١٦٧٥ - ١٧٢٣ م)

عبدالله بن صالح بن جمعه سماهیجی، بحرانی. عالم امامی، محدّث، عابد. منسوب به سماهیج قریه ای در بحرین، متوفی در بهبهان. از مشایخ صاحب حدائق شیخ یوسف بحرانی و از شاگردان محقق بحرانی بود. از آثارش: جواهرالبحرین فی احکام الثقلین، أحکام النواصب ـ خ، کتاب الخطب

الاعلام ٤: ٢٢٥/ اعیان الشیعه ٨: ٥٣/ الذریعه ١: ٣٠٢، ٥: ٢٠٣، ٦: ٤٨، ١٥: ٢٢، ١٦: ٩٧، ٢٣: ٢١٠/ روضات الجنّات ٤: ٢٤٧/ ریحانة الادب ٣: ٧٠/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ٧٢/ معجم المؤلفین ٦: ٦٣.

## عبدالله ـ صیرفی

(م ٧٤٢ هـ/ ١٣٤١ م)

خواجه عبدالله صیرفی. از خطاطان ایرانی. متوفّی و مدفون در تبریز در مقبرهٔ چرنداب. وی شاگرد یوسف مشهدی بود. از آثارش: خطوط قلعه رشیدیه و عمارت استاد شاگرد معروف تبریز از اوست.

احسن التواریخ ١٨٥ / احوال و آثار خوشنویسان ٢٢٦/ ریحانة الادب ٣: ٤٨٢/ لغتنامهٔ دهخدا، صیرفی: ٤٠٠.

## عبدالله ـ ابهری

(م ٣٣٠ هـ/ ٩٤١ م)

ابوبکر، عبدالله بن طاهر بن حارث ابهری. از مشایخ عرفا و صوفیه. متوفّی در ابهر[1].

جشن نامه ٣٣/ حلیة الاولیاء ١٠: ٣٥١/ رساله قشیریه ٧٦/ ریحانة الادب ٧: ٤٠/ طبقات الصوفیه ٤٦٤/ طبقات الکبری ١: ٩٦/ نفحات الانس ١٨٥.

## عبدالله ـ ظهیرالدین شفروه[2]

(قرن ششم هجری / قرن دوازهم میلادی)

عبدالله ظهیرالدین شفروه، ظهیر اصفهانی. شاعر. برادر یا عموزادهٔ شرف الدین شفروه. از خاندان معروفی در اصفهان بودند که مردان بزرگی از آن برخاستند. از آثارش: دیوان ظهیر شفروه.

تاریخ نظم و نثر در ایران ١٠٢/ الذریعه ٩: ٦٥٨/ ریحانة الادب ٤: ٧٤/ فرهنگ سخنوران ٣٦٣/ نزهة المجالس ٨٢ و ٧٤٦.

---

١. ابهردهی در اصفهان و یا شهری میان قزوین و زنگان و همدان است.

٢. یا شقروه.

## عبدالله - يحصُبی
(۸ - ۱۱۸ هـ/ ۶۳۰ - ۷۳۶ م)

ابوعمران، عبدالله بن عامر بن يزيد يحصبی، شامی. يکی از قراءِ سبعه و از تابعيين بود. متولد در بلقاءِ، متوفی در دمشق. قرائت را از عثمان بن عفان و مغيرة ابن ابی شهاب مخزومی و فضالة بن عبيد روايت کرد و هشام بن عمار و عبدالله بن ذکوان و سعيد بن عبدالعزيز راويان قرائت وی هستند. در زمان خلافت وليدبن عبدالملک قاضی دمشق بود. علی بن عساکر کتابی به نام «الخلاف بين قراءة عبدالله بن عامر و بين قراءة ابی عمروبن العلاءِ» تأليف نمود.

الاعلام ٤: ٢٢٨/ تاريخ التراث ١/ ب ١: ٢٥/ تاريخ ادبيات صفا ١: ٦٨/ دانشنامه ايران و اسلام ٦٨٢/ ريحانة الادب ٤: ٤٣٧/ فهرست ابن النديم ٣١/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عامر: ٣٢٧.

## عبدالله - (ابن عبّاس)
(۳ ق هـ - ۶۸ هـ/ ۶۱۹ - ۶۸۷ م)

ابوالعباس، عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب قرشی، هاشمی، (حبرالأمة). مفسّر، فقيه، از صحابه حضرت علی (ع). متولّد و بزرگ شده در مکّه، متوفّی در طائف. با رسول الله (ص) همراه بود و از ايشان احاديث درستی روايت کرده است. از آثارش: تفسير قرآن مجيد، معروف به تفسير ابن عباس.

الاعلام ٤: ٢٢٨/ تاريخ التراث ١/ ب ١: ٦٣ و ٢/ ب ٢: ٢٨٨/ اعيان الشيعه ٨: ٥٥/ تاريخ ادبيات صفا ١: ٦٨/ حلية الاولياء ١: ٣١٤/ الذريعه ٤: ٢٤٣/ رجال طوسی ٤٦/ ريحانة الادب ٨: ٩٧/ شدالازار ٥ و ٢١ و ٥٣١/ طبقات الکبری ١: ٢٢/ فهرست ابن النديم ١٣٩/ الکنیٰ و الالقاب ١: ٣٤٦/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عباس: ٣٢٨/ معجم المؤلفين ٦: ٦٦.

## عبدالله - دارمی
(۱۸۱ - ۲۵۵ هـ/ ۷۹۷ - ۸۶۹ م)

ابومحمد، عبدالله بن عبدالرحمان بن فضل تميمی، دارمی، سمرقندی. محدّث، فقيه، مفسّر. متولّد و ساکن در سمرقند، متوفّی در مرو. در حجاز و شام و مصر و عراق و خراسان استماع حديث نمود. و از مشايخ روايت ابوداود و ترمذی و مسلم بن حجاج بود. از آثارش: المسند، در حديث، التفسير، جامع الصحيح - ط.

الاعلام ٤: ٢٣٠/ تاريخ التراث ١/ ب ١: ٢١٩/ ريحانة الادب ٢: ٢٠٦/ شدالازار ٣٢٧/ الکنی و الالقاب ٢: ٢٢٥/ لغتنامهٔ دهخدا، ابومحمد: ٧٩٩/ معجم المؤلفين ٦: ٧١.

## عبدالله - (ابن اَبی زَيد)
(۳۱۰ - ۳۸۶ هـ/ ۹۲۲ - ۹۹۶ م)

ابومحمد، عبدالله بن عبدالرحمان ابی زيد نفزاوی، قيروانی. فقيه مالکی مذهب. متولد، ساکن و متوفی در قيروان. امام مالکيه در زمان حياتش بود و لقب مالک اصغر داشت و اقوال مالک بن انس را روايت می کرد. از آثارش: النوادر و الزيادات، مختصرالمدونة، المضمون من الرزق.

الاعلام ٤: ٢٣٠/ تاريخ التراث ١/ ب ٣: ١٦٦/ ريحانة الادب ٧: ٣٤٧/ فهرست ابن النديم ٢٥٣/ الکنیٰ و الالقاب ١: ١٩٥/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی زيد: ٢٨٨/ معجم المؤلفين ٦: ٧٣.

## عبدالله - (ابن عقيل)
(۶۹۴ - ۷۶۹ هـ/ ۱۲۹۴ - ۱۳۶۷ م)

ابومحمد، عبدالله بن عبدالرحمان بن عبدالله بهاء الدين هاشمی. فقيه شافعی، عالم در صرف و نحو. متولّد در بالس، متوفّی در قاهره. نزد ابوحيان غرناطی و علاءِالدين قونوی و جلال الدين قزوينی کسب علم نمود. مدتی قائم مقام قاضی القضات ابن جماعه بود و مدتی خود قاضی القضات شد. وی چند رشته مختلف علوم دينی را در چندين حوزهٔ علمی تدريس کرد. از آثارش: شرحی بر الفيّهٔ ابن مالک، الجامع النفيس، در فقه شافعی، المساعد - خ.

الاعلام ٤: ٢٣١/ دانشنامه ايران و اسلام ٧٣٠/ روضات الجنات ٥: ١٤٦/ ريحانة الادب ٨: ١٢١/ الکنیٰ و الالقاب ١: ٣٥٩/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عقيل: ٣٣١/ معجم المؤلفين ٦: ٧٠.

## عبدالله ـ حَضْرَمی
(۸۵۰ - ۹۱۸ هـ/ ۱۴۴۶ - ۱۵۱۲ م)

عبدالله بن عبدالرحمان بن أبی بکر حضرمی، سعدی، مذحجی، (بافضل). فقیه شافعی. متولّد در حضرموت، متوفّی در عدن. به عدن و حرمین نیز مسافرت کرد و در زمان خودش بالاترین مقام فقهی را داشته است. از آثارش: المقدمة الحضرمیة فی فقه الشافیة ـ ط، الفتاوی، علم الفلک.

الاعلام ٤: ۲۳۱/ ریحانة الادب ۲: ٥۱/ معجم المؤلفین ٦: ٦۸.

## عبدالله ـ عبدالظاهر
(٦۲۰ - ٦۹۲ هـ/ ۱۲۲۳ - ۱۲۹۳ م)

ابوالفضل، عبدالله بن عبدالظاهر بن نشوان سعدی، جذامی، (محیی الدین). ادیب، مورّخ، شاعر، نویسنده. متوفّی در مصر، مدفون در قرافه. در مصر قاضی بود. از آثارش: الروض الزاهر فی سیرة الملک الظاهر، الروضة البهیه الزاهرة فی خطط المعزیه، الألطاف الخفیة ـ ط، دیوان شعر.

الاعلام ٤: ۲۳۲/ ریحانة الادب ۲: ٤۱/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عبدالظاهر: ۳۲۸/ معجم المؤلفین ٦: ٧٤.

## عبدالله ـ بکری
(٤۳۲ - ٤۸٧ هـ/ ۱۰٤۰ - ۱۰۹٤ م)

ابوعبید، عبدالله بن عبدالعزیز بن محمد بکری، اندلسی. لغوی، نسب شناس، مورّخ و جغرافی دان. متولد و متوفی در قرطبه، مدفون در مقبرهٔ ام سلمه. در رشته طبابت و گیاه شناسی نیز دست داشته است. از آثارش: معجم ما استعجم ـ ط، أعلام النبوّة، شرح امالی القالی ـ ط، أعیان النبات و الشجریات الاندلسیة.

الاعلام ٤: ۲۳۳/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰٦٤/ روضات الجنّات ٥: ۱۱٧/ ریحانة الادب ۱: ۲٧٤، ۱: ۲٧٥/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبید: ٦۱۸/ معجم المؤلفین ٦: ٧٥/ یادداشتهای قزوینی ۸۳٥.

## عبدالله ـ (ابن دُمَیْنَه)
(م حدود ۱۳۰ هـ/ ٧٤٧ م)

ابوالسری، عبدالله بن عبیدالله بن احمد، (ابن دمینه). شاعر غزل سرا. از قبیله بنی عامر. عهد بنی امیه می زیست و اشعار او زبانزد مغنیان عهد عباسی بود. ابن ابی طاهر طیفور و زبیربن بکار دربارهٔ ابن دمینه کتاب نوشته اند. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ٤: ۲۳٧/ تاریخ التراث ۲/ ب ۳: ۲۱۰/ ریحانة الادب ٧: ۱۲۳/ شدالازار ٤۳٧/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن دمینه: ۳۰۹/ معجم المؤلفین ٦: ۸۱.

## عبدالله ـ (ابن عَدِیّ)
(۲٧٧ - ۳٦٥ هـ/ ۸۹۰ - ۹٧٦ م)

ابواحمد، عبدالله بن عدی بن عبدالله جرجانی، (ابن عدی، ابن قطان). محدّث اهل سنّت، فقیه. متولّد در گرگان. ابن عدی احادیث مالک بن انس و اوزاعی و سفیان ثوری و جماعتی از متقدّمان را گردآورد و براساس ابواب کتاب (مختصر) مزنی کتابی تصنیف کرد. در طلب حدیث سفرهای بسیاری کرد و در دمشق و مصر و کوفه و بصره و بغداد از کسانی چون محمّد بن خزیم و عبدالصمد بن عبدالله و عبدان اهوازی و دیگران حدیث شنید. محدثان بسیاری چون ابوالعباس بن عقده و حمزة بن یوسف سهمی و ابوسعید مالینی از وی استماع حدیث کرده اند. از آثارش: الکامل فی الجرح و التعدیل، علل الحدیث، الابصار یا الانتصار، کتاب فوق الذکر.

الاعلام ٤: ۲۳۹/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۳۹۹/ دانشنامه ایران و اسلام ٧۰۳/ ریحانة الادب ۱: ٤۰۱/ الکنیٰ و الالقاب ۱: ۳٥٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عدی: ۳۲۹/ معجم المؤلفین ٦: ۸۲.

## عبدالله ـ (ابن عطیّة)
(م ۳۸۳ هـ/ ۹۹۳ م)

ابومحمد، عبدالله بن عطیة بن عبدالله، ابن عطیه. مفسر، قاری، محدّث. متولّد در دمشق. امام مسجد باب الجابیه معروف به مسجد عطیه بود. از

آثارش: تفسیر ابن عطیه ـ خ، که باقی نمانده و فقط اقتباس هایی که در کتب دیگر مانند الکشّاف شده از آن مطلع هستیم.

الاعلام ۴: ۲۳۹/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۱۰۴/ ریحانة الادب ۸: ۱۱۸/ معجم المؤلفین ۶: ۸۳.

## عبدالله ـ حَدّاد

(۱۰۴۴ - ۱۱۳۲ هـ/ ۱۶۳۴ - ۱۷۲۰ م)

عبدالله بن علوی بن محمدحسینی، حضرمی، (با علوی، حدّاد یا حدّادی). واعظ، ادیب، شاعر. متولّد در تریم در حضرموت، متوفی در حاوی. احمدبن عبدالکریم الشجار احسائی از شاگردان وی بود و سخنان وی را درکتابی به نام «تشبیت الفؤاد ـ ط» جمع آوری نمود. از آثار حدّاد: عقیدة التوحید، الدر المنظوم ـ ط، النصائح الدینیة والوصایا الایمانیة.

الاعلام ۴: ۲۴۰/ ریحانة الادب ۲: ۳۰/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۴/ معجم المؤلفین ۶: ۸۵.

## عبدالله ـ دندانی

(قرن سوم هجری/ قرن نهم میلادی)

ابوعلی، عبدالله بن علی دندانی. منجّم. از آثارش: صناعة التنجیم، کتابی در احکام نجوم است.

ریحانة الادب ۲: ۲۳۲/ فهرست ابن الندیم ۳۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، دندانی: ۲۷۸.

## عبدالله ـ سرّاج

(م ۳۷۸ هـ / ۹۸۸ م)

ابونصر، عبدالله بن علی طوسی، (ابونصر سراج)، عارف، زاهد. از مشایخ صوفیه بود و نسبت طریقتی او به شیخ محمد مرتعش می رسید. از آثارش: اللمع، در تصوف.

الاعلام ۴: ۲۴۱/ تاریخ التراث ۱/ ب ۴: ۱۶۷/ تذکرة الاولیاء ۲: ۱۸۲/ جشن نامه ۷/ ریحانة الادب ۳: ۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابونصر: ۸۹۶/ معجم المؤلفین ۶: ۸۹/ نفحات الانس ۲۸۳.

## عبدالله ـ رُشاطی

(۴۶۶ - ۵۴۲ هـ/ ۱۰۷۴ - ۱۱۴۷ م)

ابومحمد، عبدالله بن علی بن عبدالله لخمی، أندلسی، رشاطی. مورّخ، محدّث، نسب شناس. متولّد در أوریوله، ساکن و تحصیل کرده در مریه. از آثارش: اقتباس الأنوار و التماس الأزهار فی أنساب الصحابة و رواة الآثار.

الاعلام ۴: ۲۴۲/ ریحانة الادب ۲: ۳۰۶/ الکنیٰ و الالقاب ۲: ۲۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۴/ معجم المؤلفین ۶: ۹۰.

## عبدالله ـ (ابن زُهرة)

(۵۳۱ - ۵۸۰ هـ/ ۱۱۳۶ - ۱۱۸۴ م)

ابوالقاسم، عبدالله بن علی بن زهره حسینی، حلبی، (ابن زهره، جمال الدین). فقیه امامی، اصولی، محقق. از آثارش: التجرید، در فقه امامی، تبیین الحجة، رسالة الحج.

اعیان الشیعه ۸: ۵۹/ امل الآمل ۲: ۱۶۲/ الذریعه ۳: ۳۳۳، ۳: ۳۳۴، ۳: ۳۵۱/ روضات الجنات ۲: ۳۷۴/ ریحانة الادب ۷: ۵۵۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن زهره: ۳۱۶/ معجم المؤلفین ۶: ۸۸.

## عبدالله ـ سروجی

(۶۲۷ - ۶۳۹ هـ/ ۱۲۳۰ - ۱۲۹۴ م)

عبدالله بن علی بن منجد سروجی[1]، (تقی الدّین). شاعر، ادیب. متولد در سروج، متوفی در قاهره. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

الاعلام ۴: ۲۴۳/ ریحانة الادب ۳: ۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوزید: ۴۹۸.

## عبدالله ـ سنجاری

(۷۲۲ - ۸۰۰[2] هـ/ ۱۳۲۲ - ۱۳۹۸ م)

ابومحمّد[3]، عبدالله بن علی بن عمر سنجاری، (قاضی صور، تاج الدّین). عالم حنفی، فقیه. متولّد

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: ابوزید سروجی.

۲. یا ۷۹۹ هـ.

۳. یا ابوعبدالله.

در سنجار، متوفّی در دمشق. از آثارش: البحر الحاوی فی الفتاوی، نظم السراجیه فی الفرائض، نظم سلوان المطاع لابن ظفر.

ریحانة الادب ٤: ٤٢٥/ لغتنامهٔ دهخدا، قاضی منصور: ٩٥/ معجم المؤلفین ٦: ٩٢.

## عبدالله ـ عَرْجی

(م حدوداً ۱۲۰ هـ - ۷۳۸ م)

ابوعمر، عبدالله بن عمر بن عمرو اُموی، قرشی. شاعر، ادیب. متولّد در مکّه، ساکن قریه عرج در طائف. با والی مکّه (محمدبن هشام بن اسماعیل) اختلافاتی پیدا کرد و به دستور وی نه سال آخر عمرش را در زندان گذراند. از آثارش: دیوان شعر ـ خ.

الاعلام ٤: ٢٤٦/ تاریخ التراث ٢/ ب ٣: ١٨٦/ ریحانة الادب ٤: ١٢١/ الکنی و الالقاب ٢: ٤٦٥/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ٧٤/ معجم المؤلفین ٦: ٩٥.

## عبدالله ـ مشکدانه

(م ۲۳۸ هـ/ ۸۵۲ م)

عبدالله بن عمر بن محمد قرشی. محدّث. از مشایخ مسلم و ابوداود و بغوی و نظائر ایشان بوده و از عبدالله بن مبارک استماع حدیث نموده است.

ریحانة الادب ٥: ٣١٩/ الکنیٰ و الالقاب ٣: ١٨٥.

## عبدالله ـ دَبوُسی

(۳۶۷ - ۴۳۰ هـ/ ۹۷۸ - ۱۰۳۹ م)

ابوزید، عبدالله[1] بن عمربن عیسی سمرقندی. فقیه حنفی، قاضی. منسوب به دبوسیه (بین بخارا و سمرقند)، متوفّی در بخارا. از آثارش: تأسیس النظر ـ ط، الأسرار در اصول و فروع، تقویم الأدلة.

الاعلام ٤: ٢٤٨/ تاریخ التراث ١/ ب ٣: ١٢٤/ ریحانة الادب ٢: ٢١٣/ الکنیٰ و الالقاب ٢: ٢٢٨/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ٧٤/ معجم المؤلفین ٦: ٩٦.

## عبدالله ـ (ابن حَمّوُیه)

(۵۷۲ - ۶۴۲ هـ/ ۱۱۷۷ - ۱۲۴۴ م)

۱- تاریخ التراث: یا عبیدالله.

ابومحمد[1]، عبدالله بن عمر بن محمّد ابن حمویه سرخسی، (تاج الدّین، شیخ الشیوخ). شافعی، مورّخ، فاضل. اصلاً از خراسان، متولّد و ساکن و متوفّی در دمشق. سال ۵۹۳ هـ به مغرب رفت و به دربار ملک مراکشی راه یافت و تا سال ۶۰۰ هـ همانجا ماند. از آثارش: المسالک و الممالک، السیاسة الملوکیه، الرحلة (سیاحتنامه ای است شرح حال علما و امرا که در طول سیاحتهایش دیده است).

الاعلام ٤: ٢٤٨/ ریحانة الادب ٧: ٤٨١/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن حمویه: ٣٠٣/ معجم المؤلفین ٦: ٩٦.

## عبدالله ـ قاضی بَیضاوی

(م ۶۸۵ هـ/ ۱۲۸۶ م)

ابوسعید[2]، عبدالله بن عمربن محمّد شیرازی، بیضاوی، (ناصرالدین). عالم شافعی، مفسر، قاضی، محدث، مورّخ، اصولی. متولّد در شهر بیضاءِ (فارس)، ساکن شیراز، متوفّی در تبریز. مدتی قاضی القضات فارس بود سپس به تبریز رحلت کرده به تدریس پرداخت. از آثارش: نظام التواریخ، طوالع الانوار ـ ط، منهاج الوصول إلی علم الاصول ـ ط، أنوار التنزیل و أسرار التأویل ـ ط، به تفسیر بیضاوی معروف است.

الاعلام ٤: ٢٤٨/ تاریخ ادبیات صفا ٣: ٢٢٢/ تاریخ نظم و نثر در ایران ١: ١٣٩/ الذریعه ٢٤: ١٩٢، ٢٣: ١٧٨/ روضات الجنات ٥: ١٣٤/ ریحانة الادب ١: ٣٠٥/ شدالازار ٥٨٨/ الکنیٰ و الالقاب ٢: ١١٣/ لغتنامهٔ دهخدا، بیضاوی: ٥٤٤/ معجم المؤلفین ٦: ٩٧، ١٣: ٤٠٠/ یادداشتهای قزوینی ١٨٧.

## عبدالله ـ افیونی

(م ۱۱۵۴ هـ/ ۱۷۴۱ م)

عبدالله بن عمربن محمّد افیونی. فاضل حنفی، ادیب، شاعر. متولد در طرابلس شام، بزرگ شده در همانجا، متوفّی در دمشق. از آثارش: الزهرالبسام فی فضائل الشام، العقودالدریة فی رحلة الدیار المصریة،

۱. یا ابوعبدالله.

۲. یا ابوالخیر.

دیوان شعر.

الاعلام ۴: ۲۴۹/ ریحانة الادب ۱: ۱۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۴/ معجم المؤلفین ۶: ۹۷.

## عبدالله ـ عمو

(م ۷۱۶ هـ/ ۱۳۱۶ م)

عبدالله عمو، (بابا عمو عبدالله). عارف شهیر. مقبرهٔ او در اصفهان زیرطاقی است که در دو طرف آن دو مناره ساخته اند و به منارجنبان معروف است.

ریحانة الادب ۴: ۲۰۹.

## عبدالله ـ (ابن بختویه)

(م بعد از ۴۲۰ هـ/ ۱۰۲۹ م)

ابوالحسین، عبدالله بن عیسی بختویه، واسطی. طبیب، خطیب. متولّد در واسط. در موطن خود به معالجه و تدریس و خطابت مشغول بود. از آثارش: المقدمات، معروف به کنزالاطباء، الزهد، در طب، القصد الی معرفة الفصد.

ریحانة الادب ۷: ۴۰۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بختویه: ۲۹۴/ معجم المؤلفین ۶: ۹۹.

## عبدالله ـ افندی

(م حدود ۱۱۳۰ هـ/ ۱۷۱۸ م)

عبدالله بن عیسی بن محمّد صالح تبریزی، اصفهانی، افندی. عالم امامی. متوفّی در تبریز. نزد برادرش (میرزامحمد جعفر) و علّامه مجلسی و محقق سبزواری و محقق خوانساری کسب علم نمود، و مسافرتهای زیادی به روم و خراسان و آذربایجان و عراق و مکّه کرد. از آثارش: الاجازات، ریاض العلماء، در چند جلد، بساتین الخطباء.

الاعلام ۴: ۲۵۱/ اعیان الشیعه ۸: ۶۴/ الذریعه ۵: ۲۲، ۶: ۴۹، ۷: ۲۶۸، ۸: ۱۳۸، ۱۸: ۳۱۲/ روضات الجنات ۴: ۲۵۵/ ریحانة الادب ۱: ۱۶۱/ الکنی و الالقاب ۲: ۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۵/ معجم المؤلفین ۶: ۹۹.

## عبدالله ـ وَصّاف الحضرة

(۶۶۳ - ۷۱۹ هـ/ ۱۲۶۴ - ۱۳۱۹ م)

عبدالله بن فضل الله بن عبدالله شیرازی، (وَصّاف الحضرة، شرف، شهاب الدین). ادیب، مورّخ، شاعر. متولّد و بزرگ شده در شیراز. مانند پدرش در شمار عمّال دیوانی دولت ایلخانیان در فارس درآمد. از آثارش: وصّاف از سال ۶۹۹ هـ یعنی از سی وشش سالگی به قصد تتمیم کتاب جهانگشای جوینی آغاز به نوشتن کتابی به نام تجزیة الامصار و تزجیة الاعصار، کرد ولی البته نتوانست از عهدهٔ انشاء استادانهٔ جوینی برآید. دیوان شعر، منتخبات وصاف ـ خ.

الاعلام ۴: ۲۵۲/ اعیان الشیعه ۸: ۶۵/ تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۲۵۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۳/ الذریعه ۳: ۳۵۸، ۹: ۱۲۶۸/ ریحانة الادب ۶: ۳۱۸/ فرهنگ سخنوران ۲۹۶/ لغتنامهٔ دهخدا، وصاف: ۲۰۲/ معجم المؤلفین ۶: ۱۰۲.

## عبدالله ـ مُرتَضیٰ

(۴۶۵ - ۵۱۱ هـ/ ۱۰۷۴ - ۱۱۱۷ م)

ابومحمّد، عبدالله بن قاسم بن مظفر شهرزوری، (مرتضی). فقیه، فاضل، شاعر. در بغداد کسب علم نمود سپس به بصره رفت و قاضی آن دیار شده تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: قصیدهٔ لاهیه.

الاعلام ۴: ۲۵۳/ ریحانة الادب ۳: ۲۷۰/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۳۷۳/ لغتنامه دهخدا، عبدالله: ۷۵.

## عبدالله ـ (ابن کثیر)

(۴۵ - ۱۲۰ هـ/ ۶۶۵ - ۷۳۸ م)

ابومعبد [1]، عبدالله بن کثیربن عبدالمطلب دارانی، مکّی. یکی از قُرّاء سبعه. متولّد در مکّه از خاندانی ایرانی الاصل، متوفی در همانجا. از موالی عمروبن عَلقَمهٔ کنانی بود. در قرائت از عبدالله بن سائب (از صحابه) و مجاهد و دِرْباس روایت می کرد. بزّی و محمّد مخزومی از شاگردان او بودند و ابوالحسین قواس از راویان قرائت اوست. ابوعمرودانی کتاب قراءة ابن کثیر را تألیف نمود.

الاعلام ۴: ۲۵۵/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۲۶/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۸/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۴/ ریحانة الادب ۸: ۱۶۷/ فهرست ابن الندیم ۳۱/ الکنی والالقاب ۱: ۳۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن کثیر: ۳۴۲.

---

۱. یا ابوبکر.

## عبدالله ـ کلامی
(م ۱۲۹۹ هـ/ ۱۸۸۱ م)

عبدالله مدرس شیرازی، (فخرالعلماء، کلامی). فاضل، شاعر. متوفّی در شیراز. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۹۱۳/ ریحانة الادب ۵: ۷۰/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۸۶/ فرهنگ سخنوران ۴۸۶.

## عبدالله ـ (ابن لَهیعَة)
(۹۶ - ۱۷۴ هـ/ ۷۱۵ - ۷۹۰ م)

ابوعبدالرحمان، عبدالله بن لهیعة بن عُقبه حضرمی، بصری، (ابن لهیعه). محدّث، قاضی. متولّد و متوفی در مصر. در ۱۵۵ هـ به منصب قضا در مصر منصوب شد و بیش از نه سال در این سمت باقی ماند. گفته اند که وی کسانی را که تبلیغ مخلوق بودن قرآن را می کردند کافر می دانست و از طرفداران پیروان تشیع بود. از آثارش: همه یا قسمتی از کتابهایش که بیشتر یادداشتهای عالمانه و مدارک بوده در ضمن یک حریق که خانه وی را در ۱۷۰ هـ سوزاند از میان رفت.

الاعلام ٤: ۲۵۵/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۱۵/ ریحانة الادب ۸: ۱۸۲/ الکنی والالقاب ۱: ۳۹۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن لهیعه: ۳۴۵.

## عبدالله ـ (ابن مبارک)
(۱۱۸ - ۱۸۱ هـ / ۷۳۶ - ۷۹۷ م)

ابوعبدالرحمان، عبدالله بن مبارک بن واضح حنظلی، تمیمی، مروزی. از تابعین، محدّث، عارف. ساکن خراسان، متوفّی در هیت. وی بازرگانی طالب علم بود و ضمن سفرهای تجاری نزد اساتیدی چون سفیان ثوری و مالک بن انس و ابوحنیفه تلمذ نمود. وی مردی زاهد و متقی بود و سالی به حج و سال دیگر به جهاد با کفار می رفت و در یک لشکرکشی، در هیت واقع بر کنار فرات درگذشت. از آثارش: الجهاد، الرقائق خ، البروالصلة.

الاعلام ٤: ۲۵۶/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۱۷۵/ تذکرة الاولیاء ۱: ۳٤٦/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۲۹/ ریحانة الادب ۸: ۱۸۹/ فهرست ابن الندیم ۲۸٤/ کشف المحجوب ۱۱۷/ الکنی والالقاب ۱: ٤۰۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن مبارک: ۳٤۷/ معجم المؤلفین ٦: ۱۰٦.

## عبدالله ـ مبارک
(قرن دوّم هجری/ هشتم هجری)

عبدالله بن مبارک کوفی. از مشایخ امامی. به روایتی با امام باقر (ع) وبه روایتی دیگر با امام سجّاد (ع) معاصر بود. وی راوی خبری درباره امام سجّاد در راه مکه می باشد.

حلیة الاولیاء ۸: ۱٦۲/ روضات الجنات ۵: ۱۱٦/ ریحانة الادب ۵: ۱٦۲/ طبقات الکبریٰ ۱: ۵۰.

## عبدالله ـ مبارک
(م ۱۲٤۲ هـ/ ۱۸۲٦ م)

شیخ عبدالله بن مبارک. عالم، عارف. متوفی در شیراز. مدفون در صحن بی بی دختران. قبر وی مزار است.

ریحانة الادب ۵: ۱٦۳/ شدالازار ۱۷/ مکارم الآثار ٤: ۱۱۵۸.

## عبدالله ـ أحوص
(م ۱۰۵ هـ/ ۷۲۳ م)

عبدالله بن محمدبن عبدالله انصاری. شاعر. از طایفه «بنی ضبیعة»، ساکن در مدینه، متوفی در دمشق. با جریر و فرزدق معاصر بود. غزل سرا و هجوگو بوده است. ابن بسام کتابی «أخبار احوص» دربارهٔ وی نوشته است.

الاعلام ٤: ۲۵۷/ ریحانة الادب ۱: ۸٤/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷٦.

## عبدالله ـ یزیدی
(م بعد از ۲۰۷ هـ/ ۸۲۲ م)

أبوعبدالرحمان، عبدالله بن ابومحمدبن مبارک عدوی، (ابن یزیدی). نحوی، ادیب، لغوی. از یحیی بن زیادالفراء کسب علم نمود. از آثارش: کتاب فی غریب القرآن، کتاب فی النحو، الوقف والابتداء، اقامة اللسان علی المنطق، دیوان شعر.

تاریخ التراث ۲/ ب ٤: ۲۰۹/ ریحانة الادب ٤:

۱۱۳/ الکنی و الالقاب ۱: ۴۵۳/ فهرست ابن الندیم ۱۸۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عدوی: ۱۳۰/ معجم المؤلفین ۶: ۱۳۹.

## عبدالله ـ (ابن بواب)

(اوایل قرن سوم هجری/ قرن نهم میلادی)

عبدالله بن محمد ابن بـواب. شاعر. از خدمه عبدالله مأمون هفتمین خلیفه عباسی (۲۱۸ - ۱۹۸ هـ) و دارای طبعی ظریف و مطلع از اخبار و وقایع بود. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۷: ۴۲۲.

## عبدالله ـ اخفش

(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

ابومحمّد، عبدالله بن محمد نحوی، بغدادی. نحوی. از اصمعی (م ۲۱۰ هـ) روایت نموده است.

دانشنامه ایران و اسلام ۱۳۳۱/ روضات الجنات ۴: ۲۴۴/ ریحانة الادب ۱: ۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، اخفش: ۱۵۲۱.

## عبدالله ـ توزی[1]

(م ۲۳۸ هـ/ ۸۵۲ م)

ابومحمد، عبدالله بن محمدبن هارون توزی، مدعی به قرشی. لغوی. از اصمعی کسب علم نمود و کتاب سیبویه را نزد [ابوعمر جرمی] خواند. از آثارش: کتاب الخیل، کتاب الاضداد، کتاب الامثال.

تاریخ التراث ۸: ۱۵۲/ روضات الجنات ۵: ۱۰۲/ ریحانة الادب ۸: ۲۶۶/ فهرست ابن الندیم ۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، توزی: ۵۳/ معجم المؤلفین ۶: ۱۴۳.

## عبدالله ـ (ابن ابی دُنیا)

(۲۰۸ - ۲۸۱ هـ/ ۸۲۳ - ۸۹۴ م)

ابوبکر، عبدالله[2] بن محمدبن عبید، ابن ابی دنیا، قرشی، اموی، بغدادی. محدّث، نویسنده، فاضل. متولّد و متوفّی در بغداد. از موالی بنی امیّه و ضمناً معلّم چند تن از خلفای عباسی بخصوص معتضد و مکتفی بود. وی معلمی دانشمند و مورد احترام بود و نوشته های او بیشتر در زمینه تهذیب اخلاق است ولی اهل تشیع او را راوی ضعیفی می شمارند. وی صد تألیف داشته که چهل تا از آنها به جا مانده است از آثارش: الفرج بعدالشدة ـ ط، مکارم الاخلاق ـ خ، ذم الملاهی ـ خ، الیقین ـ خ، ذم الدنیا ـ خ.

الاعلام ۴: ۲۶۰/ دانشنامه ایران و اسلام ۳۹۱/ ریحانة الادب ۷: ۳۴۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۵۶/ فهرست ابن الندیم ۲۳۶/ فهرست طوسی ۱۰۴/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۱۹۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی الدنیا: ۲۸۷/ معجم المؤلفین ۶: ۱۳۱.

## عبدالله ـ ناشِیء الأکبَر

(م ۲۹۳ هـ/ ۹۰۶ م)

ابوالعباس، عبدالله بن محمّد ناشی الأکبر، (ابن شرشیر). شاعر، ادیب، متکلّم. اصلاً از مردم انبار، ساکن بغداد و مصر، متوفّی در مصر. از آثارش: اشعار و تألیفاتی از او باقی است.

الاعلام ۴: ۲۶۱/ ریحانة الادب ۸: ۵۲/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۸/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱۱.

## عبدالله ـ (ابن وهب)

(م ۳۰۸ هـ/ ۹۲۰ م)

ابومحمّد، عبدالله بن محمّدبن وهب دینوری. عالم، محدّث، حافظ. از آثارش: تفسیر قرآن ـ خ.

تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۹۷/ ریحانة الادب ۸: ۲۶۵/ معجم المؤلفین ۶: ۱۴۴.

## عبدالله ـ بَغَوی

(۲۱۴ - ۳۱۷ هـ/ ۸۲۹ - ۹۲۹ م)

ابوالقاسم، عبدالله بن محمدبن عبدالعزیز بغوی[1]، (ابن بنت منیع). محدّث اهل سنت، عالم. متولّد، بزرگ شده و متوفّی در بغداد. در زمان خود محدّث عراق بوده و از احمدبن حنبل و ابن مدینی روایت نموده است. از آثارش: معالم التنزیل، در تفسیر، معجم الصحابة، الجعدیات، در حدیث.

الاعلام ۴: ۲۶۳/ تاریخ التراث ۱ ب ۱: ۳۴۵/ ریحانة الادب ۱: ۲۷۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۵۶/ فهرست

---

۱. لغت نامهٔ دهخدا: توری.

۲. و به روایتی دیگر: عبیدالله.

۱. منسوب به قریه ای به نام بغشور میان مرو و هرات.

ابن الندیم ۲۸۸/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۸۸/ معجم المؤلفین ۶: ۱۲۶.

## عبدالله ـ خزّار
(م ۳۲۵ هـ/ ۹۳۷ م)

ابوالحسن [1]، عبدالله بن محمّدبن سفیان خزار [2]. نحوی، لغوی، فاضل. نزد ابوالعباس مبرد و ابوالعبار ثعلب کسب علم کرد و در قواعد نحویه مذهب کوفیین و بصریین را بهم آمیخته است. از آثارش: معانی القرآن، المقصور والممدود، المذکر والمؤنث.

الاعلام ٤: ۲۶۳/ ریحانة الادب ۲: ۱۲۶/ فهرست ابن الندیم ۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا، خزاز: ۵۰۹/ معجم المؤلفین ۶: ۱۲۰.

## عبدالله ـ استاد
(۲۵۸ - ۳٤۰ هـ/ ۸۷۲ - ۹۵۲ م)

ابومحمّد، عبدالله بن محمدبن یعقوب حارثی، بخاری، سبذمونی. از فقهای حنفیه، مورّخ، محدّث. متولّد در قریه سبذمون در بخارا، به خراسان و عراق و حجاز سفر کرد. از آثارش: مسند أبی حنیفه، کشف الآثار، در مناقب ابی حنیفه.

الاعلام ٤: ۲۶۳/ ریحانة الادب ۱: ۱۱۳/ معجم المؤلفین ۶: ۱٤۵.

## عبدالله ـ راسبی
(م ۳۶۷ هـ/ ۹۷۷ م)

ابومحمد، عبدالله بن محمد. فاضل، عارف. متولّد، ساکن و متوفّی در بغداد. زمان مقتدر عباسی متوفی ۳۲۰ هـ و چند خلیفه دیگر عباسی را درک کرده است.

ریحانة الادب ۲: ۲۸۹/ طبقات الصوفیه ۵۶۱/ طبقات الکبریٰ ۱: ۱۰۷/ لغتنامهٔ دهخدا، راسبی: ٤۹.

## عبدالله ـ حیّانی
(۲۷٤ - ۳۶۹ هـ/ ۸۸۷ - ۹۷۹ م)

أبومحمد [3]، عبدالله بن محمدبن جعفربن حیّان اصفهانی. عالم اهل سنّت، محدّث. از آثارش: طبقات المحدّثین بأصبهان والواردین علیها ـ خ، العظمة ـ خ، کتاب السنّة.

الاعلام ٤: ۲۶٤/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ٤۰٤/ ریحانة الادب ۷: ۱۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۵/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱٤.

## عبدالله ـ (ابن سقاء)
(م ۳۷۱ هـ/ ۹۸۱ م)

ابومحمّد، عبدالله بن محمّدبن عبدالله، ابن سقا، واسطی. محدّث اهل سنّت. از قبیله مزنی و متولّد در واسط. ابونعیم حافظ و دارقطنی و جمعی دیگر از او روایت می کنند.

ریحانة الادب ۷: ۵۶۷/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۵۷/ الکنی والالقاب ۱: ۳۱۱.

## عبدالله ـ بافی
(م ۳۹۸ هـ/ ۱۰۰۷ م)

أبومحمد، عبدالله بن محمد بن محمّد بافی، خوارزمی. فقیه شافعی، ادیب، نحوی، شاعر. منسوب به قریهٔ باف در خوارزم، ساکن و متوفّی در بغداد.

الاعلام ٤: ۲۶٤/ ریحانة الادب ۱: ۲۲۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ابومحمد: ۸۱۲.

## عبدالله ـ (ابن فَرَضی)
(۳۵۱ - ٤۰۳ هـ/ ۹۶۲ - ۱۰۱۳ م)

ابوالولید، عبدالله بن محمدبن یوسف آزدی، ابن فرضی. محدّث، فقیه، ادیب، مورّخ، رجالی. متولّد در اندلس. در مولد خود نزد ابوزکریا یحیی بن مالک و قاضی محمّدبن یحیی خرّاز کسب علم کرد و در عزیمت به مکه در قیروان نزد ابن ابی زید قیروانی فقیه و ابوالحسن علی قابسی تلمّذ نمود. سپس تحصیلاتش را در قاهره و مکّه و مدینه دنبال کرد. و در قرطبه به تدریس پرداخت و در زمان سلطنت محمّد مهدی مروانی، قاضی بلنسیه (والانس) شد و در تسخیر قرطبه بدست بربرها کشته شد. وی طی سفرهای خود کتابخانه گرانبهایی فراهم آورد. از آثارش: تاریخ علماء الاندلس ـ ط، صحت و دقت این کتاب و اطلاعات

---

۱. در بعضی روایات: ابوالحسین.

۲. در بعضی روایات جَزّار و در بعضی دیگر خزاز.

۳. و ابوعبدالله.

فراوان مندرج در آن ابن فرضی را مبتکر یک رشته تحقیقات مربوط به علم رجال کرده است، المتشابه، أخبار شعراء الاندلس.

الاعلام ٤: ٢٦٥/ دانشنامه ایران و اسلام ٧٦٣/ ریحانة الادب ٨: ١٣٩/ الکنیٰ والالقاب ١: ٣٧٧/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن فرضی: ٣٣٦/ معجم المؤلفين ٦: ١٤٥.

## عبدالله ـ خَطّابی

(م ٤١٠ هـ/ ١٠١٩ م)

ابومحمد، عبدالله بن محمّدبن حرب خَطّابی. از نحویین کوفه، شاعر. از آثارش: کتاب النحوالکبیر و سماه‌الحدود، کتاب النحوالصغیر، کتاب عمودالنحو و فصوله.

ریحانة الادب ٢: ١٤١/ فهرست ابن الندیم ٧٦/ لغتنامهٔ دهخدا، خطابی: ٦٢٧/ معجم المؤلفين ٦: ١١٥.

## عبدالله ـ (ابن هزار مرد)

(قرن پنجم هجری/ یازدهم میلادی)

ابومحمّد، عبدالله بن محمّدبن عبدالله صریفینی، ابن هزار مرد. محدّث اهل سنت. از ابوحفص کتانی و دیگر مشایخ استماع حدیث و روایت کرده و خطیب صریفین [١] بوده و بارها به بغداد آمده و حدیث روایت می کرده و همچنین او از مشایخ روایات غانم بن حسین، عبدالکریم بن عبدالرزاق و طاهربن محمدبن طاهر بوده است.

ریحانة الادب ٨: ٢٧٢.

## عبدالله ـ (ابن أسلمی)

(م ٤٣٠ هـ/ ١٠٣٨ م)

ابومحمد، عبدالله بن محمدبن عیسی ابن اسلمی یا ابن أسلمیه. فقیه اهل سنت، ادیب. متولّد در وادی حجاره. از آثارش: تفقیه الطالبین، الارشاد، شرح کتاب واضح زبیدی.

الاعلام ٤: ٢٦٥/ ریحانة الادب ٧: ٣٨٢/ معجم المؤلفين ٦: ١٣٥.

١. ریحانة الادب: صریفین نام دهی در کوفه و یکی دیگر در نهروان و یکی هم در حله است.

## عبدالله ـ زوزنی

(م ٤٣١ هـ/ ١٠٤٠ م)

ابومحمد، عبدالله بن محمدبن یوسف زوزنی. ادیب، شاعر. متولّد و ساکن خراسان.

الاعلام ٤: ٢٦٦/ تاریخ التراث ٢/ ب ٤: ٢٥٧/ ریحانة الادب ٧: ٢٥٧.

## عبدالله ـ (ابن لبّان)

(م ٤٤٦ [١] هـ/ ١٠٥٤ م)

ابومحمّد، عبدالله بن محمّدبن عبدالرحمان تمیمی، اصفهانی، وائلی. فقیه شافعی، اصولی. متولّد و متوفی در اصفهان، ساکن بغداد. از مشایخ خطیب بغدادی بوده است و در بغداد حدیث روایت می کرد. از آثارش: تهذیب أدب القضاء للخصاف، دررالغواص فی علوم الخواص.

الاعلام ٤: ٢٦٦/ ریحانة الادب ٨: ١٧٨/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن اللبان: ٣٤٤/ معجم المؤلفين ٦: ١٢٥.

## عبدالله ـ خفاجی

(٤٢٢ - ٤٦٦ هـ/ ١٠٣١ - ١٠٧٤ م)

ابومحمد، عبدالله بن محمّدبن سعید خفاجی، (ابن سنان). امامی، ادیب، شاعر. متولّد در حلب. ادبیات را از ابوالعلاء معری کسب نمود. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، سرالفصاحة ـ ط، در وصف امیرالمؤمنین است.

الاعلام ٤: ٢٦٦/ اعیان الشیعه ٨: ٧١/ الذریعه ٩: ٢٩٩، ٩: ٢٥، ١٢: ١٦٩/ ریحانة الادب ٢: ١٥٢/ الکنی والالقاب ٢: ٢١٧/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن سنان: ٣٢١/ معالم العلماء ٧٧/ معجم المؤلفين ٦: ١٢٠.

## عبدالله ـ انصاری

(٣٩٦ - ٤٨١ هـ/ ١٠٠٦ - ١٠٨٩ م)

ابواسماعیل، خواجه عبدالله بن محمدبن علی هروی، (پیر هرات، شیخ الاسلام). محدّث، عارف، فقیه، شاعر، صوفی. از اعقاب ابوایوب انصاری صاحب رحل پیغمبر (ص)، متولّد، ساکن و متوفّی

١. ر به روایتی ٤٣٦ هـ.

در هرات. از کودکی هوش و استعداد وی مورد تعجب بود و در نوجوانی شعر می سرود. در تصوّف از شیخ ابوالحسن خرقانی تعلیم گرفت و جانشین وی شد ودر فقه روش احمدبن حنبل را داشت و در حدیث توانا و صاحب اطلاعات بسیار بود. در هرات تعلیم و ارشاد می کرد. از آثارش: **طبقات صوفیه**، از آثار بسیار معتبر پارسی و تقریباً مشهورترین کتاب اوست و ترجمه و املاء [طبقات صوفیه] سلمی می باشد. **مناجات نامه**، **کنزالسالکین**، **زادالعارفین**، **قلندرنامه**، **تفسیر قرآن**.

الاعلام ۴: ۲۶۷/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۱۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۷/ الذریعه ۹: ۳۰۶، ۹: ۶۹۴، ۲: ۳۶۸، ۲۲: ۲۴۰/ روضات الجنات ۵: ۱۱۵/ ریحانة الادب ۲: ۱۶۸/ شدالازار ۱۳۳ و ۵۶۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن خامس: ۱۰۹/ فرهنگ سخنوران ۶۶، ۳۸۰/ فهرست مشترک ۴: ۲۷۲۴/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۲۰۱/ لغتنامۀ دهخدا، عبدالله: ۷۷/ منشاء الانشاء ۳۴ و ۱۳۷/ معجم المؤلفین ۶: ۱۳۳/ نفحات الانس ۳۳۱/ یادداشتهای قزوینی ۱۴۱۸.

## عبدالله ـ (ابن ناقیا)

**(۴۱۰ - ۴۸۵ هـ/ ۱۰۲۰ - ۱۰۹۲ م)**

ابوالقاسم، عبدالله بن محمّدبن حسین بغدادی، ظاهری، (ابن ناقیا، بندار، بزاز). ادیب، لغوی، شاعر، نویسنده. اصلاً از مردم بغداد، متوفّی در همانجا، مدفون در مقابر باب شام. از آثارش: **دیوان شعر**، **مقامات** ـ ط، **دیوان رسائل**.

الاعلام ۴: ۲۶۷/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۸۸/ ریحانة الادب ۸: ۲۴۴/ لغتنامۀ دهخدا، ابن ناقیا: ۳۵۶/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱۶.

## عبدالله ـ بَطلیَوسی

**(۴۴۴ - ۵۲۱ هـ/ ۱۰۵۲ - ۱۱۲۷ م)**

ابومحمد، عبدالله بن محمّدبن سید اندلسی، بطلیوسی. ادیب، نحوی، لغوی. متولّد و بزرگ شده در شهر بطلیوس اندلس، ساکن در بلنسیه، متوفی در همانجا. وی مرجع استفاده و فتوی در لغت وفقه بوده است. از آثارش: **المسائل والأجوبة** ـ خ، **الحدائق** ـ خ، **شرح الموطأ**، **الانصاف فی التنبیه علی الأسباب التی أوجبت الاختلاف بین المسلمین** ـ ط.

الاعلام ۴: ۲۶۸/ روضات الجنّات ۵: ۱۱۸/ ریحانة الادب ۷: ۵۷۷/ الکنی والالقاب ۱: ۳۱۸/ لغتنامۀ دهخدا، ابن سید: ۳۲۱/ معجم المؤلفین ۶: ۱۲۱.

## عبدالله ـ عین القضاة

**(۴۹۲ - ۵۲۵ هـ/ ۱۰۹۸ - ۱۱۳۰ م)**

ابوالمعالی، عبدالله بن محمّدبن علی میانجی، همدانی، (عین القضاة). از کبار مشایخ صوفیه، شاعر. اصلاً از میانج آذربایجان، متولّد و ساکن در همدان. با آن که در جوانی بدست متعصبان کشته شد باز هم جامع کمالات و از نوابغ روزگار بوده است. نزد حکیم عمر خیّام نیشابوری و شیخ احمد غزالی و شیخ محمد حمویه تلمذ کرد و در کلام و حکمت و عرفان و ادبیات فارسی و عرب صاحب اطلاعات مفیدی شد. در کتب امام محمد غزالی مطالعه بسیار نمود و به حسین بن منصور حلاج عشق می ورزید. در زمان حیاتش مریدان بسیار از اقشار مختلف مردم و بزرگان یافت و با گروهی از رجال مشهور عهد خود رابطه و مکاتبه داشت از جمله ابونصر احمدبن حامد اصفهانی ملقب به عزیزالدین مستوفی و قوام الدین ابوالقاسم درگزینی وزیر خوارزمشاهیان که عین القضاة رساله ای عربی نیز برای او تألیف کرد. محبوبیّت زیاد عین القضاة باعث حسد ورزیدن برخی از بزرگان و متهم کردن وی به کفر و الحاد توسط دین فروشان و عوام، و از طرف دیگر بیان بی پروای وی از عواطف صوفیانه اش و بخصوص بیان افکار و عقاید حلاج همه بهانه ای برای بر دار کشیدن وی شد. با آن که هنگام شهادت ۳۳ سال داشت آثار متعددی به فارسی و عربی ازو باقی مانده است. از آثارش: **یزدان شناخت** ـ ط، در مسائل الهی، حکمت و علوم طبیعی، **رسالۀ جمالی**، **تمهیدات** یا **زبدة الحقائق**، **مکاتیب**، **دیوان اشعار**.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۳۶، ۲: ۲۲۸/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۱۱/ الذریعه ۸: ۲۸۲، ۹: ۷۸۱، ۱۲: ۲۴، ۱۵: ۱۶۷، ۲۴: ۲۷/ ریحانة الادب ۴: ۲۲۴/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۶۶/ فرهنگ سخنوران ۴۱۳/ فهرست مشترک ۴: ۲۷۲۵/ لغتنامه دهخدا، عبدالله: ۴۸۴/ معجم المؤلفین ۶:

۱۳۲/ نزهة المجالس ۳۷۹ /نفحات الانس ۴۱۴.

## عبدالله ـ (ابن ابی عصرون)

(۴۹۳ - ۵۸۵ هـ/ ۱۰۹۹ - ۱۱۸۹ م)

ابوسعد، عبدالله بن محمّدبن هبه‌الله تمیمی، ابن ابی عصرون، (شرف الدین). فقیه و مهمترین شخصیت شافعی روزگار خود بود. متولّد در موصل، متوفّی در حلب. در موصل و سپس در واسط نزد ابوعلی فارقی و در بغداد نزد اسعد میهنی و ابن برهان کسب علم کرد. در موصل تدریس می کرد و پس از آن در ناحیه سنجار ساکن شد و قاضی آن دیار و حرّان و نصیبین گردید. در ۵۴۹ هـ همراه امیر زنگی به دمشق رفت و در مدرسه غزالیه مشغول تدریس شد. و در حلب مدرسه ای بنا نهاد و در سلطنت صلاح الدّین قاضی القضات شافعی شد. از آثارش: صفوة المذهب، علی نهایة المطلب، ۷ جلد الانتصار ٤ جلد، المرشد ۲ جلد، الذریعة فی معرفة الشریعة.

الاعلام ٤: ۲٦۸/ دانشنامه ایران و اسلام ۴۰۴/ روضات الجنّات ۵: ۱۲۰/ ریحانة الادب ۷: ۳۵۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی عصرون: ۲۸۹/ معجم المؤلفین ٦: ۱٤۳.

## عبدالله ـ (ابن رشد)

(قرن هفتم هجری/ سیزدهم میلادی)

ابومحمد، عبدالله بن محمد، ابن رشد. طبیب. ساکن در اندلس. وی طبیب مخصوص و حکیم باشی محمدبن یعقوب ملقب به ناصر حکمران اندلس بود. پدرش ابن رشد نیز از حکمای اواخر قرن ششم بود.

ریحانة الادب ۷: ۵۳۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابومحمد: ۸۱۲.

## عبدالله ـ نجم الدین رازی

(۵٦٤ - ٦۵٤ هـ/ ۱۱٦۸ - ۱۲۵٦ م)

ابوبکر، عبدالله بن محمدبن شاهاوراسدی، رازی، (نجم الدّین، دایه، نجم). از مشاهیر متصوفه، نویسنده، شاعر. متولّد در ری، متوفّی در بغداد. در جوانی از ری به خراسان و سپس خوارزم رفت و نزد مجدالدین بغدادی عارف مشهور به ریاضت و مجاهدت پرداخت. و در حملهٔ مغول به عراق و سپس همدان رفت و راهی دیار سلاجقه روم شد. در شهر ملاطیه شیخ شهاب الدین سُهرَوَردی را زیارت کرد و سپس به خدمت علاء الدین کیقباد سلجوقی رسید و سالها در آن دیار بود وبه سیر و سیاحت پرداخت از جمله به قونیه رفت و با صدرالدین قونوی و جلال الدین بلخی معاشر بود عاقبت به بغداد رفت و در همانجا در گذشت و در کنار سری سقطی و جنید بغدادی مدفون شد. از آثارش: مرصادالعباد، این کتاب را به علاء الدین کیقباد سلجوقی فوق الذکر تقدیم کرد، معیارالصدق فی مصداق العشق، رسالة الطیر، بحرالحقائق والمعانی.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۱۸۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۰/ الذریعه ۲۱: ۲۸۰، ۲۰: ۳۰۸/ ریحانة الادب ٦: ۱۳۸/ فرهنگ سخنوران ۵۹۵/ لغتنامهٔ دهخدا، نجم الدین: ۳٦۵/ معجم المؤلفین ٦: ۱۲۲/ نفحات الانس ۴۳۵.

## عبدالله ـ نقره کار

(۷۰٦ - ۷۷٦ هـ/ ۱۳۰٦ - ۱۳۷٤ م)

عبدالله بن محمدبن احمد حسینی، نیشابوری، (جمال الدین، نقره کار). فقیه حنفی، اصولی، نحوی. ساکن حلب و دمشق و قاهره. متولی تدریس در مدرسهٔ اسدیه حلب بود. از آثارش: شرح المنار، شرح التسهیل، درنحو، شرح الشافیة.

الاعلام ٤: ۲۷۱/ الذریعه ۱٤: ۵، ۱٤: ۸۸، ۱۳: ۳۱۳/ ریحانة الادب ٦: ۲۲۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۲۳/ لغتنامهٔ دهخدا، نقره کار: ٦۹٦/ معجم المؤلفین ٦: ۱۰۸.

## عبدالله ـ مکفوف

(م ۸۰۸[1] هـ/ ۱۴۰۵ م)

ابومحمّد، عبدالله بن محمّد قیروانی، مکفوف. فاضل، نحوی. از آثارش: کتاب العروض، اشعاری نیز از او باقی است.

روضات الجنات ۵: ۱۰۲/ ریحانة الادب ۵: ۳۷۹/ لغتنامهٔ

۱. روضات الجنات متوفی ۳۰۸ هـ.

دهخدا، مکفوف: ۱۰۰۲.

## عبدالله ـ مروارید [1]

(م ۹۲۲ هـ/ ۱۵۱۶ م)

عبدالله بن خواجه شمس الدین محمّد مروارید کرمانی، (شهاب الدین، بیانی). از نویسندگان معروف دورهٔ تیموری، شاعر، خطاط. پدرش از کارگزاران بزرگ دربار تیموری بود. پسرش نیز در دربار سلطان حسین بایقرا به مقامات بزرگ و عاقبت به وزارت رسید. پس از مرگ این سلطان عبدالله از سیاست دور شد ولی در زمان شاه اسماعیل دوباره به وزارت برگزیده شد. از آثارش: دیوان بیانی کرمانی، تاریخ شاه، کتاب ترسل، که جهت آموزش خط در مدارس استفاده می شد.

احوال و آثار خوشنویسان ۱: ۳۵/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۵۹/ الذریعه ۹: ۱۵۰/ ریحانة الادب ۵: ۲۹۳/ فرهنگ سخنوران ۹۵/ فهرست مشترک ۸: ۱۶۱۹/ منشاء الانشاء ۸۲.

## عبدالله ـ جرجانی

(م بعد از ۹۲۹ هـ/ ۱۵۲۳ م)

عبدالله [2] بن محمّدبن حسن حسینی، جرجانی. محقق امامی، عالم، فاضل. از معاصرین محقق کرکی (م ۹۴۰ هـ) و از شاگردان او بود. در عهد شاه اسماعیل به صدارت رسیده است. از آثارش: شرح علی تهذیب الاصول، در سال ۹۲۹ هـ این کتاب را به اتمام رساند.

اعیان الشیعه ۴: ۲۱۶/ الذریعه ۱۳: ۱۶۶/ روضات الجنّات ۲: ۲۱۱/ ریحانة الادب ۱: ۳۹۹/ لغتنامهٔ دهخدا، جرجانی: ۳۲۱/ معجم المؤلفین ۳: ۱۵۷.

## عبدالله ـ لسانی

(م ۹۴۰ هـ/ ۱۵۳۳ م)

عبدالله [3] بن محمد لسانی شیرازی، (وجیه الدین). شاعر. متولّد در شیراز، ساکن تبریز و بغداد، متوفّی در تبریز. شریف تبریزی از شاگردان او بود. از آثارش: شهر آشوب، شامل ابتکارات لسانی در شعر و مجموعه‌ای از رباعیات در وصف شهرتبریز و عشق و دل و ساقی، قصائد، در مدح امیرالمؤمنین، دیوان شعر، نزدیک به دوازده هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۶۳۶/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۳۶/ الذریعه ۹: ۹۴۲/ ریحانة الادب ۵: ۱۳۲/ سخنوران آذربایجان ۱۱۱۶/ فرهنگ سخنوران ۵۰۱/ الکنی و الالقاب ۳: ۱۲۷/ فهرست مشترک ۸: ۱۶۶۰/ لغتنامهٔ دهخدا، لسانی: ۱۸۷.

## عبدالله ـ شنشوری

(۹۳۵ - ۹۹۹ هـ/ ۱۵۲۸ - ۱۵۹۱ م)

عبدالله بن محمّدبن عبدالله عجمی، شنشوری، ازهری، (جمال الدین). فقیه شافعی، محدّث، خطیب، اصولی. منسوب به شنشور از دهات مصر، ساکن قاهره. خطیب جامع الازهر مصر بود. از آثارش: فتح القریب المجیب ـ ط، بغیة الراغب ـ خ، الفوائد الشنشوریة فی شرح فرائض الرحبیة ـ ط.

الاعلام ۴: ۲۷۳/ ریحانة الادب ۳: ۲۵۶/ الکنی والالقاب ۲: ۳۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۷/ معجم المؤلفین ۶: ۱۲۸.

## عبدالله ـ طالب آملی

(م ۱۰۳۵ هـ/ ۱۶۲۵ م)

عبدالله بن محمد طالب آملی، مازندرانی، (طالب). شاعر. متولّد در آمل، متوفّی در کشمیر. از بیست سالگی با مداحی حکمران آمل شاعری آغاز نمود. مدتی در اصفهان و کاشان اقامت گزید پس به هندوستان رفت و چندی در خدمت حکمرانان مختلف بود تا به دربار جهانگیر رسید و خیلی زود مراجع ترقی را پیمود و مرتبه ملک الشعرایی یافت. از آثارش: دیوان شعر، مشتمل بر چهارده هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۰۵۶/ الذریعه ۹: ۶۳۶/ ریحانة الادب ۴: ۱۸/ فرهنگ سخنوران ۳۵۰/ لغتنامهٔ دهخدا، طالب آملی: ۴۴.

---

۱. پدرش زمانی مروارید بسیار درشت و گرانبهایی برای یکی از پادشاهان تیموری هدیه برد و به این نام معروف شد.

۲. نام وی در بعضی مراجع جمال الدین نوشته شده است.

۳. الذریعه: عبدالعزیز.

**عبدالله ـ تونی**
**(م ۱۰۷۱ هـ/ ۱۶۶۱ م)**

عبدالله بن محمّد تونی، بشروی، مشهدی. فقیه، اصولی. ساکن در مشهد، اصفهان و قزوین، متوفّی در کرمانشاه. پیرو مقدس اردبیلی بوده است. از آثارش: شرح الارشاد، در فقه، الفوائد المدینة فی الاصول، کتاب الوافیة، در اصول.

اعیان الشیعه ۸: ۷۰/ امل الآمل ۲: ۱۶۳/ الذریعه ۱۵: ۷۴، ۲۵: ۱۷/ روضات الجنّات ۴: ۲۴۴/ ریحانة الادب ۱: ۳۵۶/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۲۷/ لغتنامهٔ دهخدا، فاضل تونی: ۲۵/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱۳.

**عبدالله ـ عَیّاشی**
**(۱۰۳۷ - ۱۰۹۰ هـ/ ۱۶۲۸ - ۱۶۷۹ م)**

ابوسالم، عبدالله بن محمدبن ابوبکر عیاشی، مغربی، (عفیف الدین). عالم، ادیب. از بزرگان مغرب کسب علم کرد سپس به شرق رفته و در مصر نزد اجهوری و شهاب خفاجی تلمذ نمود. چند سالی نیز در مکه و مدینه زندگی کرده سپس به موطن خود مغرب بازگشت و همانجا درگذشت. از آثارش: الرحلة العیاشیة ـ ط، در دو جلد، مسالک الهدایة ـ خ، تحفة الأخلاء بأسانید الأجلاء.

الاعلام ۴: ۲۷۳/ ریحانة الادب ۴: ۲۲۰/ الکنی والالقاب ۲: ۴۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۵/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱۲.

**عبدالله ـ (ابن قضیب البان)**
**(م ۱۰۹۶ هـ/ ۱۶۸۵ م)**

عبدالله بن محمّدبن عبدالقادر حجازی، (ابن قضیب البان). شاعر شهیر، ادیب، خطّاط. متولّد در حلب. به سه زبان عربی وفارسی و ترکی شعر می سروده و در دیار بکر مدّتی قضاوت می کرده است. پس از معزول شدن از این منصب مدت پنج سال در قسطنطنیه در انزوا زندگی کرد و یکبار به حج رفت. از آثارش: حل العقال ـ ط، نظم الاشباه، در فقه حنفی، دیوان شعر.

الاعلام ۴: ۲۷۴/ ریحانة الادب ۸: ۱۵۶/ الکنی والالقاب ۱: ۳۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن قضیب: ۳۴۰/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱۵.

**عبدالله ـ مجلسی**
**(م ۱۱۱۱[1] هـ/ ۱۶۹۹ م)**

عبدالله بن محمد تقی مجلسی، عاملی، اصفهانی. فقیه، محدّث، رجالی. متوفّی در هند. از آثارش: شرح التهذیب فی الحدیث، حاشیه بر حدیقة المتقین.

اعیان الشیعه ۸: ۷۰/ الذریعه ۱۳: ۱۵۷، ۲: ۹۴/ ریحانة الادب ۵: ۲۰۱/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱۳.

**عبدالله ـ شبراوی**
**(۱۰۹۲ - ۱۱۷۱ هـ/ ۱۶۸۱ - ۱۷۵۸ م)**

ابومحمّد، عبدالله بن محمّدبن عامر شبراوی، قاهری، (جمال الدّین). فقیه شافعی، محدّث، اصولی، متکلّم، ادیب، شاعر. عهده دار ریاست علمی جامع الازهر بوده است. از آثارش: شرح الصدر فی غزوة بدر ـ خ، منائح الألطاف فی مدائح الأشراف ـ ط، نام دیوان شعر اوست، عنوان البیان ـ ط.

الاعلام ۴: ۲۷۴/ ریحانة الادب ۳: ۱۷۸/ الکنی والالقاب ۲: ۳۵۲/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۶/ معجم المؤلفین ۶: ۱۲۴.

**عبدالله ـ شُبَّر**
**(۱۱۸۸[2] - ۱۲۴۲ هـ/ ۱۷۷۴ - ۱۸۲۶ م)**

عبدالله بن محمدرضا بن محمد آل شبر، حسینی، کاظمی. محدّث امامی، متکلم، اخباری. متولّد در نجف. از شیخ جعفر کاشف الغطاء، میرزای قمی، صاحب ریاض و میرزامهدی شهرستانی اجازه داشته است. از آثارش: الحق الیقین فی اصول الدین فی جزئین، شرح منهاج البلاغة، جامع الاحکام فی الاخبار، الاربعون حدیثا، المناهج، در فقه.

اعیان الشیعه ۸: ۸۲/ الذریعه ۱: ۲۸۶، ۲: ۵۲، ۵: ۷۱، ۱۸: ۵۸/ روضات الجنات ۴: ۲۶۱/ ریحانة الادب ۳: ۱۷۵/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۷۷/ الکنی والالقاب ۲: ۳۵۲/ لغتنامهٔ دهخدا، شبر: ۲۱۷/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱۸/ مکارم الآثار ۴: ۱۱۶۴.

---

۱. ریحانة الادب: متوفی ۱۱۳۴ هـ.

۲. اعیان الشیعه: متوفی ۱۱۹۲ هـ.

## عبدالله ـ مازندرانی
(۱۲۵۶ - ۱۳۳۰ هـ/ ۱۸۴۰ - ۱۹۱۱ م)

عبدالله بن محمد نصیر گیلانی، مازندرانی، نجفی. عالم امامی، از مراجع تقلید. متولّد در طالش، متوفّی در نجف. در محضر درس میرزاحسین خلیلی و در نجف در محضرشیخ مرتضی انصاری و سیدحسین کوه کمری و سرانجام نزد حاج حبیب الله رشتی کسب علم نمود. وی در نهضت ملی ایران و تبدیل اوضاع سلطنت استبدادی به مشروطه نقش مؤثری داشت. از آثارش: رسالهٔ عملیهٔ اهبة العباد فی یوم المعاد، کتاب الطلاق.

اعیان الشیعه ۸: ۶۹/ الذریعه ۲: ۴۸۲/ ریحانة الادب ۵: ۱۴۶/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۲۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا مازندرانی: ۵۲/ مکارم الآثار ۵: ۱۵۳۰.

## عبدالله ـ مامقانی
(۱۲۹۰ - ۱۳۵۱ هـ/ ۱۸۷۳ - ۱۹۳۳ م)

عبدالله بن محمدحسن مامقانی. عالم امامی، محدّث، ادیب. متولّد و متوفّی در نجف. از پنج سالگی شروع به فراگیری قرآن کرد وسپس به تحصیل فقه و صرف و نحو پرداخت. از آثارش: ارشادالمتبصرین، تنقیح المقال فی احوال الرجال، سراج الشیعة، ترجمه مرآة الکمال، المسائل البصریة.

الذریعه ۱: ۱۲۰، ۳: ۴۴۷، ۵: ۲۱۶، ۲۵: ۱۷۳/ ریحانة الادب ۵: ۱۵۶/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۱۹۶/ الکنی والالقاب ۳: ۱۳۴/ لغتنامهٔ دهخدا ممقانی: ۱۱۴۸/ معجم المؤلفین ۶: ۱۱۶.

## عبدالله ـ شیرازی
(م ۷۷۲ هـ/ ۱۳۷۰ م)

ابوالبقاء، عبدالله بن محمودبن حسن شیرازی، (قوام الدین). عالم، حکیم. متولّد و ساکن در شیراز. استادِ خواجه حافظ شیرازی و قوام الدین ابواسحاق بوده و سلطان محمّد مظفر به او ارادت داشت. از آثارش: کتاب الکشف، کتاب البسط.

ریحانة الادب ۳: ۲۴۲/ شدالازار ۵۸۸/ معجم المؤلفین ۶: ۱۴۶.

## عبدالله ـ شهید ثالث
(م ۹۹۷ هـ/ ۱۵۸۹ م)

عبدالله بن محمودبن سعید شوشتری، خراسانی، (شهید ثالث، عقاب، شهاب الدین). فقیه امامی، متکلّم. متولّد در شوشتر (تستر)، شهید در بخارا. در عهد صفویه مدتی در مشهد مقدس به موعظه و دیگر وظایف دینی پرداخت. در سال ۹۹۷ هـ توسط ازبکیان دستگیر و به بخارا نزد عبدالله خان ازبک برده شد. آنجا با علمای اهل سنت مباحثاتی نمود عاقبت وی را شهید کردند. از آثارش: الأربعین فی فضائل امیرالمؤمنین، کتاب فی الإمامة.

الاعلام ۴: ۲۷۹/ اعیان الشیعه ۸: ۵۰/ روضات الجنّات ۴: ۲۳۰/ ریحانة الادب ۴: ۱۵۲/ معجم المؤلفین ۶: ۱۴۶.

## عبدالله ـ وصال
(۱۲۷۰ - ۱۳۴۴ هـ/ ۱۸۵۳ - ۱۹۲۵ م)

عبدالله بن محمودبن محمّد شفیع وصال شیرازی، (رحمت). شاعر، ادیب، خوشنویس. تحت سرپرستی عمویش میرزا احمد وقار قرار گرفت، یکبار به هندوستان سفر کرد و مورد لطف واقع شد سپس در شیراز به تدریس و تألیف پرداخت و در همانجا درگذشت. از آثارش: دیوان رحمت شیرازی.

الذریعه ۹: ۳۵۶/ ریحانة الادب ۲: ۳۰۴/ فرهنگ سخنوران ۲۲۵/ مکارم الآثار ۶: ۲۰۲۳.

## عبدالله ـ قطب
(زنده در ۹۱۰ هـ/ ۱۵۰۴ م)

عبدالله بن محیی بن محمود شیرازی، جهرمی، انصاری، خزرجی، سعدی، (قطب الدین، قطب محیی). عارف، صوفی. ساکن در شیراز. از آثارش: مکاتیب عبدالله قطب، شامل دو قسمت: ۱ - ابواب الخیر، در اعمال و آداب و در ده باب، ۲ - تخمین الاعمار. این اثر مجموعهٔ بزرگی از مکاتیب وی که به اصحابش در مسائل مختلف تصوف نوشته است، می باشد.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۶۱ / الذریعه ۴: ۱۴، ۱: ۷۸ / ریحانة الادب ۴: ۴۷۲ / الکنی والالقاب ۳: ۷۴.

### عبدالله ـ نابغه شیبانی
(م ۱۲۵ هـ / ۷۴۳ م)

عبدالله بن مخارق بن سلیم شیبانی. شاعر عصر اموی. از بنی شیبان، ساکن شام. خلفای امویه را مداحی می کرد بخصوص عبدالملک بن مروان و پسرش را مدایح بسیاری گفته است از آثارش: دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۴: ۲۷۹ / تاریخ التراث ۲ / ب ۳: ۱۰۷ / ریحانة الادب ۶: ۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا نابغه: ۲۷ / معجم المؤلفین ۶: ۱۴۸.

### عبدالله ـ اوحدالدین بلیانی
(م ۶۸۳[1] هـ / ۱۲۸۵ م)

عبدالله بن ضیاء الدین مسعودبن محمّد بلیانی. عارف، شاعر. متوفی در ده بلیان در یک فرسنگی کازرون. شیخ صفی الدین صحبت او را درک کرده است. از آثارش: مفتاح الکنوز، ریاض الصالحین، دیوان عبدالله بلیانی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۷۹ / الذریعه ۱۱: ۳۲۹، ۲۱: ۳۴۴، ۹: ۶۹۴ / ریحانة الادب ۹: ۲۰۰ / فرهنگ سخنوران ۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، اوحدالدین: ۴۷۹ / معجم المؤلفین ۶: ۱۵۰ / نفحات الانس ۲۵۸.

### عبدالله ـ (ابن قُتَیبَه)
(۲۱۳ - ۲۷۶ هـ / ۸۲۸ - ۸۸۹ م)

ابومحمّد، عبدالله بن مسلم بن قتیبه دینوری. اهل سنت، متکلم، ادیب. متولّد در کوفه، متوفّی در بغداد. از استادان معروفش می توان از اسحاق بن ابراهیم بن راحویه حنظلی متکلّم سنی، ابوحاتم سجستانی و عباس بن فرج ریاشی نام برد. وی مدتی قاضی دینور بود و در بصره نیز مدت کوتاهی مأمور رسید گی به مظالم این شهر شد. پس از سال ۲۵۷ هـ در بغداد به تدریس پرداخت و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: ادب الکاتب ـ ط، کتاب الانواء ـ ط، کتاب العرب ـ ط، عیون الاخبار ـ ط.

الاعلام ۴: ۲۸۰ / تاریخ التراث ۸: ۲۸۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۷۵ / روضات الجنّات ۵: ۱۰۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۵۲ / شدالازار ۵۷۰ / فهرست ابن الندیم ۸۵ / الکنی والالقاب ۱: ۳۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قتیبه: ۳۳۸ / معجم المؤلفین ۶: ۱۵۰.

### عبدالله ـ وصفی
(م ۱۰۳۵[1] هـ / ۱۶۲۵ م)

عبدالله بن مظفر کرمانی، (وصفی، مشگین قلم). از شعرای دربار اکبرشاه در هند بود. اصلاً ترمذی، متولد در دهلی، متوفی در اجمیر هند. انواع خط را بسیار زیبا می نوشت و به همین جهت لقب مشگین قلم گرفت. از آثارش: دیوان وصفی کرمانی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۵۶ / الذریعه ۹: ۱۲۶۹ / ریحانة الادب ۶: ۳۳۰ / فرهنگ سخنوران ۶۴۹.

### عبدالله ـ (ابن مُعتَز)
(۲۴۷ - ۲۹۶ هـ / ۸۶۱ - ۹۰۸ م)

ابوالعباس، عبدالله بن معتز بالله محمّدبن متوکل جعفر عباسی. امیر، شاعر و پسر سیزدهمین خلیفه عبّاسی. متولّد در سامراء، متوفّی در بغداد. احمدبن سعید دمشقی و مبّرد و ثعلب از استادانش بودند. پس از مرگ معتمد در ۲۷۹ هـ ابن معتز دعوت معتضد خلیفه تازه را که پسرعم خود وی بود برای اقامت در بغداد پذیرفت و در مناظرات مجالس دربار شرکت می کرد. در ۲۹۶ هـ هنگامی که جعفر با نام مکتفی به خلافت رسید گروهی که با وی مخالف بودند ابن معتز را خلیفه اعلام کردند و لقب المنتصف بالله گرفت ولی با محافظین قصر خلیفه درگیر شد و همراهانش او را ترک کردند و ابن معتز گریخت ولی او را یافتند و خفه اش کردند. از آثارش: اشعار ابن معتز توسط دوستش ابوبکر محمدبن یحیی صولی جمع آوری شد که به دو صورت آنها را تدوین کرد. یکی در، دیوان، و

---

۱. یا ۶۸۶ هـ.

۱. یا ۱۰۲۵ یا ۱۰۶۳ هـ.

دیگر منتخباتی که قسمتی از [کتاب الاوراق] مشتمل بر نمونه هایی از اشعار امرای عباسی را تشکیل می دهد، طبقات الشعرا، الجوارح والصید.

تاریخ التراث ۲/ ب ٤: ۱٤۸/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۱٤/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۵۸/ روضات الجنات ۵: ۱۰۳/ ریحانة الادب ۸: ۲۱۱/ فهرست ابن الندیم ۱۲۹/ الکنی والالقاب ۱: ٤۰۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن المعتز: ۳۵۰/ معجم المؤلفین ٦: ۱۵٤.

## عبدالله - (ابن مُقَفَّع)

(۱۰۲ - ۱۳۹[1] هـ/ ۷۲۰ - ۷۵٦ م)

ابومحمد، عبدالله بن مقفّع بن مبارک، (ابن مقفع). نویسنده، مترجم آثار ادبی تمدنهای هندی و ایرانی به زبان عربی و یکی از آفرینندگان نثر ادبی عربی است. متولد درجور[2] در فارس در یک خاندان نجیب ایرانی، متوفی در بصره. نام وی روزبه بود و چون اسلام آورد نام عبدالله بر خود نهاد. ابتدا در کرمان منشی حکام و صاحب منصبان اموی بود و پس از روی کار آمدن عباسیان به خدمت ایشان درآمد. پایان غم انگیز زندگی او بیشتر علل سیاسی و شخصی داشته و به سبب نامه ای که در رابطه با مسائل سیاسی تنظیم کرده بود بدستور منصور از کار برکنار و با سعایت سفیان مُهلّبی به کاخ آورده شده و زیر شکنجه از دنیا رفت. از آثارش: با آن که بیش از ۳٦ سال عمر نکرد تألیفات زیادی دارد. ترجمه کتاب کلیله ودمنه به عربی، ترجمه آئین نامه، از پهلوی به عربی، ترجمه تاج نامه، از پهلوی به عربی، ادب الکبیر.

الاعلام ٤: ۲۸۳/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۸۵/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۲۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۸٦٤/ روضات الجنات ۳: ۲۳۱/ ریحانة الادب ۸: ۲۲۲/ فهرست ابن الندیم ۱۳۲/ الکنی والالقاب ۱: ٤۲۱/ فهرست مشترک ٤: ۲۲۳٦/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن مقفع ۳۵۲/ معجم المؤلفین ٦: ۱۵٦/ یادداشتهای قزوینی ۱۸۱۹.

---

۱- یا ۱۰۹ - ۱٤۵ هـ و یا ۱۰٦ - ۱٤۲ هـ.

۲. بعدها فیروزآباد خوانده شد.

## عبدالله - خلّال

(م ٦۱٦ هـ/ ۱۲۱۹ م)

ابومحمد، عبدالله بن نجم بن شاس جذامی، سعدی. فقیه مالکی، مدرس. متوفی در دمیاط. در مصر مدتی تدریس می کرد. از آثارش: الجواهرالثمینه فی مذهب عالم المدینة.

الاعلام ٤: ۲۸٦/ ریحانة الادب ۲: ۱۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن شاس: ۳۲۲/ معجم المؤلفین ٦: ۱۵۸.

## عبدالله - وصال

(۱۲۲۷ - ۱۳۱۱ هـ/ ۱۸۱۲ - ۱۸۹۳ م)

عبدالله بن نجم الدین فاضل قندهاری، (وصال، مهجور). عالم امامی، محدّث، اصولی، شاعر. اصلاً قندهاری، ساکن و متوفی در مشهد. نزد شیخ مرتضی انصاری و حاج سیدمحمد باقر حجة الاسلام کسب علم نمود. از آثارش: تجویدالقرآن، خوان الوان (به طریق کشکول)، تحریرالاصول، تذکرة العلماء، مقداری شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۸۷/ الذریعه ۳: ۹۰، ۳: ۳۷۹، ۸: ۲۵۵، ۱۸: ٤۵/ رجال بامداد ٦: ۱٤٦/ ریحانة الادب ٦: ۳۲۰/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۲۱۸/ فرهنگ سخنوران ٦٤۸/ مکارم الآثار ۳: ۸٤٦.

## ابوعبدالله - زنجانی

(۱۳۰۹ - ۱۳٦۰ هـ/ ۱۸۹۲ - ۱۹٤۱ م)

ابوعبدالله بن نصرالله زنجانی. عالم، مدرس. متولّد در زنجان، متوفّی در تهران. نزد میرزا ابراهیم فلکی زنجانی تلمذ نمود. جهت کسب علم به تهران و سپس نجف رفت و به اجازه اجتهاد نایل شد. در ۱۳۰٤ هـ به مصر و سوریه و فلسطین رفته مورد تجلیل اساتید جامع الازهر واقع شد و پس از بازگشت در تهران به تدریس فلسفه و تفسیر پرداخت. از آثارش: تاریخ القرآن - ط، رسالة فی التصوف، زندگانی محمّد (ص) (ترجمه فارسی کتاب الابطال مورخ انگلیسی توماس کارلایل) ط.

الذریعه ۳: ۲۷۵، ٤: ۷۳، ۱۵: ۲۷۹، ۱٦: ۳۰۷/ رجال بامداد

۳: ۱۰۲/ ریحانة الادب ۲: ۳۸۴/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۵۲/ معجم المؤلفین ۶: ۱۵۹.

## عبدالله ـ جزائری

(م ۱۱۷۳ هـ/ ۱۷۶۰ م)

عبدالله بن نورالدین بن نعمة الله موسوی، جزائری، (فقیر). فقیه، ادیب، شاعر، مورّخ. متولد در تستر (شوشتر) از مشایخ روایت سیدنصرالله مدرس بود و خود از سید امیرمحمد حسین خاتون آبادی روایت می کرد. از آثارش: الذخیرة الباقیة، الاجازة الکبیر، التذکرة فی تاریخ تستر، در تاریخ شوشتر، حاشیه مدارک الاحکام، دیوان فقیر شوشتری.

اعیان الشیعه ۸: ۸۷/ الذریعه ۹: ۸۴۲، ۳: ۲۴۳، ۴: ۸۹، ۲۱: ۳۸۱، ۲۰: ۲۵۴/ روضات الجنات ۴: ۲۵۷/ ریحانة الادب ۳: ۱۱۵/ فرهنگ سخنوران ۴۵۲/ لغتنامه دهخدا، جزایری: ۴۱۲/ معجم المؤلفین ۶: ۱۶۰.

## عبدالله ـ (ابن وَهْب)

(۱۲۴ - ۱۹۷ هـ/ ۷۴۳ - ۸۱۳ م)

ابومحمّد، عبدالله بن وهب بن مسلم فِهری، قرشی. محدّث مالکی، فقیه. متولّد و متوفی در قاهره. از اصحاب مالک بن انس بوده است. از آثارش: الجامع ـ ط، در حدیث، الموطّأ، در حدیث و در دو کتاب کبیر و صغیر.

الاعلام ۴: ۲۸۹/ تاریخ التراث ۱/ ب ۳: ۱۴۴/ دانشنامه ایران و اسلام ۹۰۹/ ریحانة الادب ۸: ۲۶۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن وهب: ۳۶۰/ معجم المؤلفین ۶: ۱۶۲.

## عبدالله ـ هاتفی

(م ۹۱۸[1] هـ/ ۱۵۱۲ م)

عبدالله هاتفی، خبوشانی، جامی. شاعر، امامی. متولّد و ساکن و متوفی در جام خراسان. خواهرزادهٔ عبدالرحمان جامی و مدّتی در جوانی در هرات ملازمت خدمت آن استاد را می کرده است. با آصفی شاعر وبدیع الزمان میرزا پسر سلطان حسین بایقرا دوستی و معاشرت داشت. از آثارش: مثنوی لیلی و مجنون، مثنوی شیرین و خسرو، تمرنامه، در شرح فتوحات تیمور، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۳۸/ تاریخ نظم و نشر در ایران ۳۱۴/ الذریعه ۹: ۱۲۸۴/ ریحانة الادب ۶: ۳۴۶/ فرهنگ سخنوران ۶۲۵/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۲۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، هاتفی: ۳۲.

۱. یا ۹۲۷ هـ.

## عبدالله ـ (ابن وحشی)

(م ۵۰۲ هـ/ ۱۱۰۹ م)

ابومحمّد، عبدالله بن یحیی تجیبی، اقلیشی، (ابن وحشی). عالم، محدّث. ساکن و متوفّی در اقلیش. در این شهر قاضی بود. از آثارش: شرح شهاب الاخبار المنسوب للقضاعی، مختصر مشکل القرآن لابن فورک.

ریحانة الادب ۸: ۲۵۹/ معجم المؤلفین ۶: ۱۶۲.

## عبدالله ـ جُوینی

(م ۴۳۸ هـ/ ۱۰۴۷ م)

ابومحمد، عبدالله بن یوسف بن محمّد جوینی، (رکن الاسلام). فقیه شافعی، مفسّر، لغوی. متولّد در جوین (اطراف نیشابور)، ساکن و متوفّی در نیشابور. از پدرش و سهل بن محمد صعلوکی و قفال مروزی کسب علم نمود. از آثارش: التفسیر، التبصرة والتذکرة، إثبات الاستواء ـ ط، الوسائل فی فروق المسائل ـ خ.

الاعلام ۴: ۲۹۰/ ریحانة الادب ۱: ۴۴۴/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۹/ معجم المؤلفین ۶: ۱۶۵.

## عبدالله ـ (ابن هشام)

(۷۰۸ - ۷۶۱ هـ/ ۱۳۰۹ - ۱۳۶۰ م)

ابومحمد، عبدالله بن یوسف بن عبدالله، (جمال الدین، ابن هشام). فقیه، نحوی، شافعی. متولد و متوفّی در مصر. نزد عبداللطیف بن مُرَحّل و تاج الدین فاکهانی و تاج الدین تبریزی کسب علم نمود. در اواخر عمر مذهب حنبلیان را پذیرفت و در یکی از مدارس ایشان استاد شد. از آثارش: مغنی اللبیب عن کتب الأعاریب ـ ط، شذورالذهب ـ ط، قطرالندی ـ ط.

الاعلام ۴: ۲۹۱/ دانشنامه ایران و اسلام ۹۱۸/ روضات

الجنات ۵: ۱۳۷/ ریحانة الادب ۸: ۲۷۳/ الکنی والالقاب ۱: ۴۵۱/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ۳۶۱/ معجم المؤلفین ۶: ۱۶۳.

## عبدالله ـ زَیلعی
(م ۷۶۲ هـ/ ۱۳۶۰ م)

ابومحمّد، عبدالله بن یوسف بن محمّد زیلعی، (جمال الدین). فقیه حنفی، محدث. اصلاً از زیلع، متوفّی در قاهره. از آثارش: نصب الرایة فی تخریج أحادیث الهدایة ـ ط، در مذهب حنفی، تخریج أحادیث الکشاف ـ خ.

الاعلام ۴: ۲۹۱/ ریحانة الادب ۲: ۴۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالله: ۷۹/ معجم المؤلفین ۶: ۱۶۵.

## عبدالمجید ـ (ابن عَبْدون)
(م ۵۲۹ هـ/ ۱۱۳۵ م)

ابومحمد، عبدالمجیدبن عبدالله بن عبدون فهری، ابن عبدون، بابری. ادیب، نویسنده. متولّد و متوفّی در اِوْرا (Evora) در اندلس. وی در ادبیات بسیار استاد بود و قاضی عیاض بن موسی و ابن زرقون از جمله شاگردانش بودند. در ۴۷۱ هـ که عمربن افطس با لقب متوکل به فرمانروایی بطلیوس رسید ابن عبدون دبیر او شد و پس از سقوط او و توسط مرابطیان در خدمت این سلسله درآمد و کاتب یوسف بن تاشفین و پسرش بود. از آثارش: قصیدهٔ رائیه به نام البسّامه، قصیدهٔ معروف و تاریخی است که ابن بدرون (عبدالملک بن عبدالله) تفسیری تاریخی بر آن نوشته است، دیوان ابن‌عبدون، فقط چند قطعه شعر از وی باقی مانده است.

الاعلام ۴: ۲۹۲/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۹۸/ الذریعه ۹: ۲۰۶/ ریحانة الادب ۸: ۱۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عبدون: ۳۲۸/ معجم المؤلفین ۶: ۱۶۸.

## عبدالمجید ـ درویش
(م ۱۱۸۵ هـ/ ۱۷۷۱ م)

عبدالمجیدبن عبدالله طالقانی، (مجید). خطاط، شاعر، خوشنویس. اصلاً طالقانی، ساکن و متوفّی در اصفهان. خط شکسته را خوب می نوشته است. از آثارش: دیوان شعر.

آثار و احوال خوشنویسان ۴۱۴/ الذریعه ۹: ۳۰۴، ۹: ۶۹۸/ ریحانة الادب ۲: ۲۱۹/ فرهنگ سخنوران ۲۰۸/ لغتنامهٔ دهخدا، درویش: ۵۲۲.

## عبدالمحسن ـ صوری
(۳۳۹ ـ ۴۱۹ هـ/ ۹۵۰ ـ ۱۰۲۸ م)

أبومحمد، عبدالمحسن بن محمدبن احمد صوری، ابن غلبون. شاعر، ادیب. متولّد و متوفّی در صور در شام. از آثارش: دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۴: ۲۹۵/ اعیان الشیعه ۸: ۹۴/ امل الآمل ۱: ۱۱۴/ تاریخ التراث ۲/ ب ۴: ۱۰/ الذریعه ۹: ۶۹۹/ ریحانة الادب ۳: ۴۷۳/ الکنی والالقاب ۲: ۴۳۰/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالملک: ۸۰/ معجم المؤلفین ۶: ۱۷۳.

## عبدالمطلب ـ عمیدی
(۶۸۱ ـ ۷۵۴ هـ/ ۱۲۸۲ ـ ۱۳۵۳ م)

ابوعبدالله، عبدالمطّلب بن محمّدبن اعرج حسینی، حلّی، (عمیدی، عمیدالدین). عالم امامی، فقیه، اصولی، متکلّم، محقق، شاعر. متولّد در حلّه، متوفّی در بغداد، مدفون درنجف. خواهرزادهٔ علّامه حلّی از شاگردان وی بود. شهید اول به واسطه علامه حلّی از وی روایت کرده است. پدر و برادر و جد او همه از علما و محققین بوده‌اند. از آثارش: منیة اللبیب فی شرح تهذیب الاصول، تبصرة الطالبین فی شرح نهج المسترشدین، شرح مبادیء الاصول.

اعیان الشیعه ۸: ۱۰۰/ الذریعه ۳: ۳۱۸، ۱: ۳۹/ روضات الجنات ۴: ۲۶۴/ ریحانة الادب ۴: ۲۱۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۲۷/ الکنی والالقاب ۲: ۴۸۷/ لغتنامه دهخدا، عمیدی: ۳۶۱/ معجم المؤلفین ۶: ۱۷۶.

## عبدالمطلب ـ عباس آبادی
(م بعد از ۱۲۶۶ هـ/ ۱۸۴۹ م)

عبدالمطلب بن محمد حسین اصفهانی، عبّاس آبادی. عالم امامی. از شاگردان شیخ احمد احسائی بود. از آثارش: المحجة البالغة من اسرار الاعتقادات الأحمدیة، حجیة المظنة، عنوان هفتم

کتاب فوق الذکر است و به همین نام کتابی مستقل شده است، حقایق التحمید والتمجید.

الذریعه ۶: ۲۷۷، ۷: ۳۳، ۲۴: ۵۸/ ریحانة الادب ۴: ۹۴/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۹۴/ لغتنامهٔ دهخدا، عباس آبادی: ۴۰.

## عبدالملک ـ (ابومروان)

(۴۶۴ - ۵۵۷ هـ/ ۱۰۷۲ - ۱۱۶۲ م)

اُبومروان، عبدالملک بن زهربن عبدالملک ایادی، ابن زُهر. طبیب. متولّد در اشبیله اندلس، متوفّی در همانجا. نزد پدرش و اطبای وقت کسب علم نمود. به افریقای شمالی سفر کرد و درخدمت مرابطین بود و از ایشان عنایت یافت و کتاب الاقتصاد را به نام ابراهیم بن یوسف تاشفین نوشت. وقتی شهرمراکش به تصرف برادر ابراهیم در آمد ابومروان مدتی به زندان افتاد. در عهد موحدان بار دیگر مورد عنایت واقع شده وبه صدارت رسید و با ابن رشد معاشر بود. از آثارش: تیسیر فی المداواة والتدبیر ـ خ، الجامع ـ خ، الأغذیة ـ خ.

الاعلام ۴: ۳۰۳/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۱۳/ ریحانة الادب ۷: ۲۵۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالملک: ۸۱، ابن زهر: ۳۱۶/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۲.

## عبدالملک ـ (ابن سراج)

(۴۰۰ - ۴۸۹ هـ/ ۱۰۰۹ - ۱۰۹۶ م)

ابومروان، عبدالملک بن سراج بن عبدالله. وزیر، ادیب، لغوی. ساکن در قرطبه. مداح ابن بسام بود. کتب روایات بسیاری را تصحیح نمود از جمله کتاب البارع، از ابوعلی بغدادی، شرح غریب الحدیث، از خطّابی، اُبیات المعانی، از قتبی والبنات، از ابوحنیفه را تصحیح کرد.

الاعلام ۴: ۳۰۴/ روضات الجنات ۲: ۲۳۸/ ریحانة الادب ۷: ۵۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن سراج: ۳۱۸.

## عبدالملک ـ (ابن جُرَیح)

(۸۰ - ۱۵۰ هـ/ ۶۹۹ - ۷۶۷ م)

ابوالولید [۱]، عبدالملک بن عبدالعزیزبن جُرَیح. فقیه اهل سنّت، محدّث، پیشوای مذهبی مردم حجاز در زمان خودش. متولّد و متوفّی در مکّه. وی از حضرت باقر (ع) روایت نموده و حضور حضرت صادق (ع) را نیز درک کرده است. با ابوحنیفه مصاحبه داشته است و از میان مسلمانان اوّلین کسی است که تصنیفات علمی در مکه دارد. از آثارش: کتاب جامع، معروف به تفسیر ابن جریح حاوی تفسیر قرآن و احادیث نبویه.

الاعلام ۴: ۳۰۵/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۳/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۱۶۶/ حلیة الاولیاء ۵: ۳۵۳/ رجال طوسی ۲۳۳/ ریحانة الادب ۷: ۴۳۹/ فهرست ابن الندیم ۲۸۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن جریح: ۲۹۸/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۳.

## عبدالملک ـ امام الحَرَمَیْن

(۴۱۹ - ۴۷۸ هـ/ ۱۰۲۸ - ۱۰۸۵ م)

ابوالمعالی، عبدالملک بن عبدالله بن یوسف جوینی، (رکن الدین، امام الحرمین، ضیاء الدین). از معاریف متکلمین و دانشمندان اشعری. متولّد در جوین درنیشابور، متوفّی در بشتنقان در نیشابور. وی در عهد خود از بزرگترین علمای شافعی اشعری در خراسان بود. علاوه بر تعلم نزد پدرش (که از علما بود) نزد حافظ ابونعیم اصفهانی (م ۴۳۰ هـ) و امام ابوالقاسم اسفراینی (م ۴۵۲ هـ) کسب علم نمود. مدتی در اثر فشارهای عمیدالملک کندری به شیعیان و اشاعره، امام الحرمین خراسان را ترک کرده و مجاور حرم کعبه بود و پس از بازگشت تا پایان عمر در نظامیه نیشابور تدریس می کرد و شاگردان زیادی داشت که گاه تا چهارصد تن نوشته اند. از آثارش: الارشاد ـ ط، غیاث الأمم والتیاث الظلم ـ خ، مغیث الخلق ـ خ در اصول.

الاعلام ۴: ۳۰۶/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۶۸/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۱/ روضات الجنات ۵: ۱۶۵/ ریحانة الادب ۱: ۱۷۰/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۵۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالمعالی: ۸۵۰/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۴.

---

۱. و ابوالخالد.

## عبدالملک ـ (ابن بدرون)
(م بعد از ۶۰۸ هـ/ ۱۲۱۱ م)

ابوالقاسم[1]، عبدالملک بن عبدالله بن بدرون اشبیلی، سبتی. ادیب، کاتب. متولّد و ساکن در اندلس. از آثارش: کمامة الزهر و فریدة الدهر ـ ط، شرح قصیده ابن عبدون.

الاعلام ۴: ۳۰۶/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۹۹/ ریحانة الادب ۷: ۴۰۷/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۴.

## عبدالملک ـ هروی
(م ۴۸۹ هـ/ ۱۰۹۶ م)

عبدالملک بن علی هروی. عالم اهل سنت، لغوی، مفسّر، ادیب. ساکن هرات. از آثارش: المحیط، در لغت، الصفات الادوات، المنتخب من تفسیرالرمانی.

روضات الجنّات ۵: ۱۶۸/ ریحانة الادب ۶: ۳۶۲/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۶.

## عبدالملک ـ عُبید نحوی
(۷۶۶ - ۸۳۹ هـ/ ۱۳۶۵ - ۱۴۳۶ م)

عبدالملک بن علی بن منی بابی، حلبی، (ابن مُنیٰ بابی، جمال الدین، تقی الدین). شافعی، فقیه، قاری. متولّد در قریه باب، ساکن و متوفّی در حلب. از آثارش: نزهة الناظرین ـ ط، الفقه، کتاب مختصری در فقه شافعی است.

الاعلام ۴: ۳۰۷/ روضات الجنّات ۵: ۱۶۸/ ریحانة الادب ۴: ۱۰۳/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۶.

## عبدالملک ـ اصمعی
(۱۲۲ - ۲۱۶ هـ/ ۷۴۰ - ۸۳۱ م)

ابوسعید، عبدالملک بن قریب بن عبدالملک باهلی، اصمعی، بغدادی، بصری. ادیب، محدّث، فقیه، اصولی، نحوی، لغوی. متولّد و متوفّی در بصره. وی از راویان مشهور اشعار است و حدود دوازده یا شانزده هزار ارجوزه در حافظه داشته است و هارون الرشید به او شیطان الشعر می گفت. ابن درید و صنعانی و ابوحاتم سجستانی و ابوالفضل ریاشی از وی روایت کرده اند. از آثارش: نوادر الاعراب، الاجناس فی اصول الفقه، المذکروالمؤنث، الابل ـ ط، المترادف ـ خ.

الاعلام ۴: ۳۰۷/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۲۴/ تاریخ التراث ۲/ ب ۴: ۲۱۴ و ۸: ۱۱۸/ روضات الجنات ۵: ۱۴۹/ ریحانة الادب ۱: ۱۴۴/ فهرست ابن الندیم ۶۰/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۳۷/ لغتنامهٔ دهخدا، اصمعی: ۲۸۳۴/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۷.

## عبدالملک ـ خرگُوشی
(م ۴۰۷ هـ/ ۱۰۱۶ م)

ابوسعد، عبدالملک بن محمّدبن ابراهیم نیشابوری، خرکوشی. شافعی، فقیه، واعظ. منسوب به خرکوش محله ای در نیشابور، متوفّی در نیشابور. مدّتی به عراق و حجاز و مصر سفر کرد و درمکّه مجاور شد. از آثارش: البشارة والنذارة ـ خ، سیرالعباد والزهاد، دلائل النبوة.

الاعلام ۴: ۳۱۰/ تاریخ التراث ۱/ ب ۴: ۱۷۷/ ریحانة الادب ۲: ۱۲۵/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۲۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالملک: ۸۱/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۸.

## عبدالملک ـ ثعالبی
(۳۵۰ - ۴۲۹ هـ/ ۹۶۱ - ۱۰۳۸ م)

ابومنصور، عبدالملک بن محمدبن اسماعیل ثعالبی، (رأس المؤلفین). لغوی، ادیب، مورّخ. متولّد در نیشابور. تألیفات زیاد و با ارزشی دارد که در ایران و دمشق و پاریس و لیدن و بیروت و مصر و قاهره چاپ شده است. از آثارش: یتیمة الدهر ـ ط، در شرح احوال شعرای بزرگ عهد مؤلف از شام تا ماوراء النهر، تتمة الیتیمة ـ ط، تکمیل یتیمة الدهر، الاعجاز والایجاز ـ ط، خاص الخاص ـ ط، غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم ـ ط، در تاریخ ایران قدیم، مکارم الاخلاق ـ ط.

الاعلام ۴: ۳۱۱/ تاریخ التراث ۸: ۴۴۰/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۴۱/ روضات الجنات ۵: ۱۶۲/ ریحانة الادب ۱: ۳۶۵/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۲۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ثعالبی: ۲۴/ معجم المؤلفین ۶: ۱۸۹/ یادداشتهای قزوینی ۲۱۲۴.

---
۱. یا ابومروان.

## عبدالملک ـ (ابن هِشام)
(م ۲۱۳ هـ/ ۸۲۸ م)

ابومحمد، عبدالملک بن هشام بن ایوب حمیری، معافری، (جمال الدین). مورّخ، لغوی، نسب شناس. متولّد و بزرگ شده در بصره، متوفّی در مصر. از آثارش: السیرة النبویة ـ ط، معروف به سیره ابن هشام که ابوالقاسم سهیلی آن را شرح کرده است، القصائد الحمیریة ـ ط، التیجان فی ملوک حِمیر ـ ط.

الاعلام ٤: ٣١٤/ تاریخ التراث ١/ ب ٢: ١٠٦ و ٨: ٤٦٤/ دانشنامه ایران و اسلام ٩١٧/ روضات الجنات ٥: ١٤٠/ ریحانة الادب ٨: ٢٧٥/ الکنیٰ والالقاب ١: ٤٥٢/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ٣٦١/ معجم المؤلفین ٦: ١٩٢.

## عبدالمنعم ـ جُرجاوی
(م ۱۱۹۵ هـ/ ۱۷۸۱ م)

ابوبکر، عبدالمنعم بن عبدالرحمان بن عبدالمنعم جرجاوی. فقیه، نحوی. از آثارش: مناسک الحج علی مذهب مالک، شرح شواهد ابن عقیل.

ریحانة الادب ١: ٤٠٣/ لغتنامهٔ دهخدا، جرجاوی: ٣٣١/ معجم المؤلفین ٦: ١٩٣.

## عَبْدالمنعِم ـ جلیانی
(۵۳۱ - ۶۰۲ هـ/ ۱۱۳۶ - ۱۲۰۵ م)

ابوالفضل، عبدالمنعم بن عمربن عبدالله جلیانی، غسانی، اندلسی. طبیب، شاعر، ادیب، صوفی. متولّد درجلیانه در اندلس، ساکن و متوفی در دمشق. سلطان صلاح الدین به وی احترام می کرد. از آثارش: المدبجات ـ خ، مناد ح المماد ح، دیوان ادب السلوک ـ خ، دیوان ترسل و مخاطبات.

الاعلام ٤: ٣١٧/ ریحانة الادب ١: ٤٤٧/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالمنعم: ٨٢، جیلانی: ١٩٢/ معجم المؤلفین ٦: ١٩٥.

## عبدالمولی ـ مولای اصفهانی
(م ۱۲۰۶[1] هـ/ ۱۷۹۱ م)

عبدالمولی، مولی، مولای اصفهانی. شاعر، خطاط. اصلاً اصفهانی، ساکن در سنجان. از آثارش: دیوان عبدالمولی اصفهانی.

احوال و آثار خوشنویسان ١: ٤١٥/ الذریعه ٩: ٧٠٠/ ریحانة الادب ٦: ٣٣/ فرهنگ سخنوران ٥٧٧/ لغتنامهٔ دهخدا مولا: ١١٣.

## عبدالمؤمن ـ (ابن عبدالحق)
(۶۵۸ - ۷۳۹ هـ/ ۱۲۶۰ - ۱۳۳۸ م)

ابوالفضائل، عبدالمؤمن[1] بن عبدالحق بن عبدالله قطیعی، بغدادی، (صفی الدین). حنبلی، عالم، فقیه. متولّد و متوفّی در بغداد. از آثارش: معجم، شرح المحرر، اختصار تاریخ الطبری، مراصد الاطلاع فی الأمکنة والبقاع ـ ط.

الاعلام ٤: ٣١٨/ الذریعه ٢٠: ٢٩٩/ ریحانة الادب ٨: ٩٩/ الکنیٰ والالقاب ٢: ٤٢٥/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالمؤمن: ٨٣/ معجم المؤلفین ٦: ١٩٧.

## عبدالمؤمن ـ شرف الدین شفروه
(م ۵۹۸ هـ/ ۱۲۰۱ م)

عبدالمؤمن[2] بن هبة الله مغربی، اصفهانی، (شرف الدین شفروه، شرف اصفهانی). شاعر، عارف. ممدوح وی اتابک شیرگیر برادر اتابک ارسلان از سران دولت سلاجقه عراق بوده است. تذکره نویسان وی را ملک الشعراء این اتابک دانسته اند. وی همچنین طغرل بن ارسلان (۵۷۳-۵۹۰) را نیز مدح می گفته است. از آثارش: دیوان شعر، در ۸ هزار بیت، اطباق الذهب فی علم الادب ـ ط، نظیر مقامات حریری.

تاریخ ادبیات صفا ٢: ٧٤٠/ تاریخ نظم و نثر در ایران ١٠٢/ الذریعه ٢: ٢١٦، ٩: ٥١٣/ ریحانة الادب ٣: ١٩٢/ فرهنگ سخنوران ٢٩٦/ لغتنامهٔ دهخدا، شفروه: ٤٢٨/ نزهة المجالس ٧٤٥/ یادداشتهای قزوینی ١٢٩٤.

## عبدالنبی ـ جزائری
(م ۱۰۲۱ هـ/ ۱۶۰۴ م)

---

۱. فرهنگ سخنوران ۱۱۶۲ هـ.

۱. الذریعه: صفی الدین بن عبدالحق.

۲. در بعضی ازکتب رجالی نام وی محمد آورده شده است.

عبدالنبی بن سعد جزائری، حائری. فقیه امامی، مجتهد، اصولی، محدّث. تحصیل کرده در نجف، ساکن حائر (کربلا). از آثارش: حاوی الأقوال فی معرفة الرجال، جهت تألیف این کتاب به وی صاحب حاوی الأقوال نیز می گویند، شرح تهذیب الاصول، الاقتصاد فی شرح الارشاد.

امل الآمل ۲: ۱۶۵/ الذریعه ۲: ۲۶۸، ۵: ۲۱۱، ۱۹: ۵۳، ۲۴: ۳۹۸/ روضات الجنات ۴: ۲۶۸/ ریحانة الادب ۳: ۳۵۹/ معجم المؤلفین ۶: ۲۰۰.

## عبدالنبی ـ قزوینی

(۱۱۲۵ - بعد از ۱۱۹۷ هـ/ ۱۷۱۳ - ۱۷۸۲ م)

عبدالنبی بن محمد تقی قزوینی، یزدی. فقیه، حکیم، متکلّم، رجالی. ساکن یزد. از معاصرین سید مهدی بحرالعلوم بود. از آثارش: تتمیم امل الآمل، در سال ۱۱۹۱ هـ به توصیه سید مذکور تألیف نمود، وی همچنین تعلیقاتی بر کتب فلسفه دارد.

الذریعه ۳: ۳۳۷/ ریحانة الادب ۴: ۴۵۳/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۷۹۸/ لغتنامۀ دهخدا، قزوینی: ۲۸۱/ معجم المؤلفین ۶: ۲۰۰.

## عبدالنبی ـ طسوجی

(۱۱۱۷ - ۱۲۰۳ هـ/ ۱۷۰۵ - ۱۷۸۹ م)

عبدالنبی بن محمّد طسوجی. فقیه، اصولی، ادیب، ریاضی دان، شاعر. متولّد در شهر طسوج در آذربایجان. ساکن و متوفّی در کربلا. نزد ملارفیع گیلانی (م ۱۶۰ هـ) و علامه مجلسی تلمذ نمود و از ایشان اجازه روایت داشت. میرزا حسن زنوزی از شاگردان وی بود. از آثارش: حاشیة الفقیه، شرح خلاصة البهائی، در حساب، تفسیر قرآن، حاشیة نهج البلاغة، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۱۲۶/ الذریعه ۴: ۲۸۱، ۱۴: ۷۲/ ریحانة الادب ۴: ۵۶/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۸۰۲/ معجم المؤلفین ۶: ۲۰۱/ مکارم الآثار ۱: ۱۵۰.

## عبدالواحد ـ (ابن فقیه)

(۵۶۱ - ۶۳۶ هـ/ ۱۱۶۶ - ۱۲۳۸ م)

ابومنصور، عبدالواحدبن ابراهیم بن حسن، ابن فقیه. محدّث، شاعر. متولّد در موصل. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۴: ۳۲۳/ ریحانة الادب ۸: ۱۴۱/ لغتنامۀ دهخدا عبدالواحد: ۸۳.

## عبدالواحد ـ هروی

(م ۴۶۳ هـ/ ۱۰۷۱ م)

ابوعمر، عبدالواحدبن احمدبن ابی القاسم ملیحی[1]، هروی. محدّث، فقیه، ادیب، لغوی، اهل سنّت. از آثارش: الرد علی أبی عبید، الروضة.

الاعلام ۴: ۳۲۳/ روضات الجنات ۵: ۱۶۹/ ریحانة الادب ۶: ۳۶۲/ لغتنامۀ دهخدا، عبدالواحد: ۸۳/ معجم المؤلفین ۶: ۲۰۵.

## عبدالواحد ـ (ابن عاشر)

(۹۹۰ - ۱۰۴۰ هـ/ ۱۵۸۲ - ۱۶۳۱ م)

ابومحمّد، عبدالواحدبن احمدبن علی بن عاشر انصاری. عالم مالکی، فقیه، فاضل در قرائت و نحو و تفسیر و اصول. متولّد، بزرگ شده متوفّی در فاس. از آثارش: تنبیه الخلان ـ ط، المرشدالمعین علی الضروری من علوم الدین ـ ط، فتح المنان ـ خ.

الاعلام ۴: ۳۲۳/ ریحانة الادب ۸: ۸۸/ لغتنامۀ دهخدا عبدالواحد: ۸۳/ معجم المؤلفین ۶: ۲۰۵.

## عبدالواحد ـ رُویانی

(۴۱۵ - ۵۰۲ هـ/ ۱۰۲۵ - ۱۱۰۸ م)

ابوالمحاسن، عبدالواحدبن اسماعیل بن احمد رویانی، طبری، (فخرالاسلام). فقیه شافعی، اصولی. متولّد در رویان طبرستان، به بخارا و غزنه و نیشابور سفر کرد مدتی نیز در ری و اصفهان زندگی کرد و به آمل بازگشت وبه دست ملاحده متعصب کشته شد. وی نزد مردم طبرستان و همچنین نظام الملک گرامی بود. از آثارش: بحرالمذهب ـ خ، مناصیص الإمام الشافعی، حلیة المؤمن ـ خ.

الاعلام ۴: ۳۲۴/ ریحانة الادب ۲: ۳۴۴/ شدالازار ۷۱/ طبقات اعلام الشیعه قرن ششم: ۱۶۸/ الکنی والالقاب ۱: ۱۵۲/ لغتنامۀ دهخدا عبدالواحد: ۸۳/ معجم المؤلفین ۶: ۲۰۶.

---

۱. معجم المؤلفین: ملیجی.

## عبدالواحد ـ زَمَلکانی
(م ۶۵۱ هـ/ ۱۲۵۳ م)

ابوالمکارم، عبدالواحدبن عبدالکریم بن خلف انصاری، زملکانی، (کمال الدین، ابن خطیب، زملکا). ادیب، قاضی، متبحّر در علوم متداول وقت. متولّد و متوفّی در دمشق. در صرخد قاضی بزرگ بود و در بعلبک تدریس می کرد. از آثارش: التبیان فی علم البیان المطلع علی اعجازالقرآن ـ خ، عجالة الراکب فی ذکر أشرف المناقب ـ خ، الخصائص النبویة ـ خ.

الاعلام ٤: ٣٢٥/ ریحانة الادب ٧: ٥٤٨/ معجم المؤلفین ٦: ٢٠٩.

## عبدالواحد ـ حلبی
(م ۳۵۱ هـ/ ۹۶۲ م)

ابوالطیب، عبدالواحدبن علی حلبی. لغوی، ادیب، فقیه. اصلاً از عسکر مکرم، ساکن حلب. از آثارش: مراتب النحویین ـ خ، لطیف الابتاع والابدال ـ خ، الأضداد ـ خ.

الاعلام ٤: ٣٢٥/ تاریخ التراث ٨: ٣١٦/ روضات الجنات ١: ٢٣٠/ ریحانة الادب ٧: ١٧٦/ لغتنامهٔ دهخدا ابوالطیب: ٥٦٦/ معجم المؤلفین ٦: ٢١٠.

## عبدالواحد ـ (ابن برهان)[1]
(م ۴۵۶ هـ/ ۱۰۶۴ م)

ابوالقاسم، عبدالواحدبن علی بن عمر اسدی، عکبری، (ابن برهان). اهل سنت، ادیب، نحوی. نسب شناس، منجّم. از قبیله اسدی، متولّد و متوفّی در بغداد، ساکن در همانجا و عکبر. از آثارش: الاختیار، در فقه، أصول اللغة، اللمع ـ خ.

الاعلام ٤: ٣٢٦/ روضات الجنات ١: ٢٥٧/ ریحانة الادب ٧: ٤١٠/ لغتنامهٔ دهخدا ابن برهان: ٢٩٤/ معجم المؤلفین ٦: ٢١٠.

۱. ریحانة الادب: ابن بردن.

## عبدالواحد ـ جوزجانی
(م ۴۳۸ هـ/ ۱۰۴۶ م)

ابوعبید، عبدالواحدبن محمد جوزجانی. حکیم، فیلسوف، ریاضی دان. از سال ۴۰۳ هـ به خدمت ابوعلی سینا پیوست و تا پایان حیات آن استاد در خدمتش بسر برد. از آثارش: تألیفات شیخ را بعد از وفات او گردآوری نمود. تکمیل قسمت ریاضیات ازکتاب نجات ابوعلی که آن را ازکتب ریاضی شیخ تلخیص نمود. تتمه سرگذشت ابن سینا، که قسمت نخست آن بقلم خود شیخ است، شرح رسالة حَیّ بن یقظان.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۱۸/ ریحانة الادب ۱: ۴۳۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۱۰/ نزهة الارواح ۳۸۶.

## عبدالواحد ـ مُطَرِّز
(۳۵۵ ـ ۴۳۹ هـ/ ۹۶۶ ـ ۱۰۴۷ م)

ابوالقاسم، عبدالواحدبن محمدبن یحیی مُطَرِّز. شاعر. متولّد در بغداد. اشعار بسیاری سروده است.

الاعلام ٤: ٣٢٧/ ریحانة الادب ٥: ٣٢٣.

## عبدالواحد ـ آمدی
(م ۵۱۰[1] هـ/ ۱۱۱۶ م)

ابوالفتح، عبدالواحدبن محمّد محفوظ بن عبدالواحد تمیمی، آمدی، (تاج الدین، ناصح الدین). عالم امامی، محدّث، قاضی. از آثارش: غررالحکم و دررالکلم من کلام امیرالمؤمنین علی بن أبی طالب، که جمال خوانساری شرحش کرده است، جواهرالکلام فی شرح الحکم والاحکام.

اعیان الشیعه ۸: ۱۳۳/ الذریعه ۱۶: ۳۸/ روضات الجنات ۵: ۱۷۰/ ریحانة الادب ۱: ۶۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۶۹/ فهرست مشترک ٤: ۲۳۹۵/ الکنی والالقاب ۲: ۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفتح: ۷۰۶/ معالم العلماء ۸۱/ معجم المؤلفین ۶: ۲۱۳.

۱. معجم المؤلفین: ۵۵۰ هـ.

## عبدالواحد - (ابن منیر)
(۶۵۱ - ۷۳۳ هـ/ ۱۲۵۳ - ۱۳۳۳ م)

أبومحمد، عبدالواحدبن منصوربن محمدبن منیر اسکندری، (عزالقضات، فخرالدین). مالکی، مفسّر، فقیه، ادیب. متوفّی در اسکندریه. از آثارش: تفسیر، در ۶ جلد، **دیوان**، در مدح پیامبر، ارجوزة.

الاعلام ۴: ۳۲۷/ ریحانة الادب ۸: ۲۳۸/ معجم المؤلفین ۶: ۲۱۴؟

## عبدالواحد - ببغاء
(م ۳۹۸ هـ/ ۱۰۰۸ م)

ابوالفرج، عبدالواحدبن نصربن محمّد مخزومی، شامی. شاعر. نویسنده. متولّد در نصیبین، متوفّی در بغداد. نزد سیف‌الدوله تقرب داشت و از مداحان وی بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

الاعلام ۴: ۳۲۸/ تاریخ التراث ۲/ ب ۴: ۴۷/ ریحانة الادب ۱: ۲۲۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ببغاء: ۶۳۴/ معجم المؤلفین ۶: ۲۱۴.

## عبدالواسع - جَبَلی
(م ۵۵۵ هـ/ ۱۱۵۵ م)

عبدالواسع بن عبدالجامع بن عمران غرجستانی، جبلی، (امام، بدیع الزمان). شاعر، ادیب. متولد در غرجستان در خاندانی علوی. مداح شاهان معاصر خود از غوریان و سلجوقیان و محمودیان بود. وی از جمله پیشروان بزرگ تغییر سبک سخن در اواسط قرن ششم می باشد. از آثارش: **دیوان اشعار**.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۵۰/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۲، ۴۸، ۷۴/ الذریعه ۹: ۷۰۲/ ریحانة الادب ۱: ۳۹۵/ فرهنگ سخنوران ۱۲۷/ فهرست مشترک ۸: ۶۰/ لغتنامهٔ دهخدا، جبلی: ۲۱۱/ نزهة المجالس ۷۴۷.

## عبدالواسع - زنجانی
(۱۲۳۵ - ۱۲۹۱ هـ/ ۱۸۲۰ - ۱۸۷۴ م)

عبدالواسع بن محمدبن ابوالقاسم حسینی، سردانی، طارمی، زنجانی. فقیه امامی، اصولی، مجتهد، واعظ. متوفّی در زنجان. از آثارش: **کتاب فی‌الاخلاق والمواعظ**، در ده جلد، **حاشیه علی‌القوانین**، در اصول، **حاشیه علی‌الریاض**. در فقه.

الذریعه ۱: ۲۷۲، ۶: ۱۰۰، ۱۷۷، ۱۰: ۱۹۷/ ریحانة الادب ۲: ۳۸۷/ طبقات اعلام الشیعه ۲: ۸۰۴/ معجم المؤلفین ۶: ۲۱۵/ مکارم الآثار ۳: ۹۸۸.

## عبدالوحید - واعظ گیلانی
(زنده در ۱۰۳۱ هـ/ ۱۶۲۲ م)

عبدالوحیدبن نعمة‌الله بن یحیی استرآبادی، واعظ گیلانی. فقیه، متکلّم، مفسّر. از شاگردان شیخ بهایی بود. از آثارش: **معیارالصلاة، کشف‌الغطاء، مصباح‌الهدایة، الآیات‌البینات فی خلق الارض والسماء**.

الذریعه ۲۴: ۲۱۶، ۱: ۴۶، ۱۵: ۲۵۱/ ریحانة الادب ۵: ۱۱۷، ۶: ۲۹۱/ معجم المؤلفین ۶: ۲۱۵.

## عبدالوهاب - زنجانی
(م ۶۵۵ هـ/ ۱۲۵۷ م)

ابوالمعالی، عبدالوهاب بن ابراهیم بن عبدالوهاب خزرجی، زنجانی، (عزالدین). ادیب، نحوی، لغوی. ساکن تبریز و موصل، متوفی در بغداد. از آثارش: **تصریف‌الغری** - ط، **الهادی** - خ، **معیار النظار فی علوم الأشعار** - خ.

الاعلام ۴: ۳۳۰/ اعیان الشیعه ۸: ۱۳۲/ روضات الجنّات ۵: ۱۷۳/ ریحانة الادب ۲: ۳۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالوهاب: ۸۴/ معجم المؤلفین ۶: ۲۱۶.

## عبدالوهاب - شعرانی
(۸۹۸ - ۹۷۳ هـ/ ۱۴۹۳ - ۱۵۶۵ م)

ابوالمواهب، عبدالوهاب بن احمدبن علی حنفی، شعرانی. از علمای متصوفه، شافعی. منسوب به محمد ابن حنفیه، متولّد در قلقشنده در مصر، متوفّی در قاهره. نزد جلال‌الدین سیوطی و زکریای انصاری تلمذ نمود و فنون طریقت را از شیخ علی خواص و شیخ محمد شناوی فرا گرفت. از آثارش: **أدب‌القضاة** - خ، **البدرالمنیر** - ط، **الجواهر والدررالکبری** - ط، **حقوق أخوة الاسلام** - خ، **دررالغواص** - ط.

الاعلام ۴: ۳۳۱/ ریحانة الادب ۳: ۲۲۴/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۳۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالوهاب: ۸۴/ معجم المؤلفین ۶:

۲۱۸.

## عبدالوهاب ـ تاج الدین سُبکی

(۷۲۷ - ۷۷۱ هـ/ ۱۳۲۷ - ۱۳۷۰ م)

ابونصر، عبدالوهاب بن علی بن عبدالکافی سبکی، انصاری، (تاج الدین). شافعی، فقیه، اصولی، مورّخ، ادیب. متولّد در قاهره، ساکن و متوفّی در دمشق. نزد مزنی و ذهبی کسب علم کرد. در مسجد اموی خطابت و در بیشتر مدارس تدریس می کرد و قاضی القضات بود. از آثارش: منع الموانع ـ ط، جمع الجوامع ـ ط، طبقات الشافعیة الکبریٰ ـ ط.

الاعلام ٤: ۳۳۵/ ریحانة الادب ۱: ۳۱۶/ الکنی والالقاب ۲: ۳۰۷/ لغتنامهٔ دهخدا، تاج الدین: ۷۷/ معجم المؤلفین ٦: ۲۲۵.

## عبدالوهاب ـ نشاط

(م ۱۲۴۴ هـ/ ۱۸۲۸ م)

عبدالوهاب بن محمد رحیم بن عبدالباقی (معتمدالدوله اصفهانی). شاعر، ادیب، خوش نویس، عارف. از آثارش: دیوان شعر، گنجینه، منشآت نشاط.

احوال و آثار خوشنویسان ۱: ۴۱۸/ الذریعه ۹: ۱۸۹، ۱۸: ۲۴۸، ۲۳: ۴۱/ رجال بامداد ۲: ۳۱۸/ ریحانة الادب ٦: ۱۷۵/ فرهنگ سخنوران ۶۰۱/ لغتنامهٔ دهخدا، نشاط: ۴۹۸/ مکارم الآثار ٤: ۱۲۰۸/ یادداشتهای قزوینی: ۲۲۸۸.

## عبدالوهاب ـ یزدانی

(۱۲۵۲ - ۱۳۲۸ هـ / ۱۸۳۶ - ۱۹۱۰ م)

عبدالوهاب بن محمد شفیع وصال شیرازی. شاعر، فاضل، ادیب، خطاط. وی در بیان و ریاضیات و اسطرلاب و نظم و نثر عربی و نقاشی نیز مهارتهایی داشته است. از آثارش: به امر ناصرالدین شاه قاجار خسرو و شیرین نظامی را با نقش ونگار نوشته است، دیوان یزدانی شیرازی، هزار وپانصد بیت، کتیبه های قسمتی از اطراف حرک شاهچراغ و قسمتی از رواق حرم حضرت رضا(ع) به خط و قلم اوست.

احوال و آثار خوشنویسان ۱: ۴۱۹/ الذریعه ۹: ۱۳۱۱/ رجال بامداد ٦: ۱۵۱/ ریحانة الادب ٦: ۳۸۷/ فرهنگ سخنوران ۶۵۷/ لغتنامهٔ دهخدا، یزدانی: ۱۷۹/ مکارم الآثار ٤: ۱۴۱۲.

## عبدالوهاب ـ صابونی

(م ۹۵۴ هـ/ ۱۵۴۷ م)

عبدالوهاب بن مصطفی بن ابراهیم صابونی، همدانی. صوفی، شاعر. اصلاً همدانی، ساکن دمشق و مدینه، متوفی در همانجا. از آثارش: شرح معمیات میرحسین، الصراط المستقیم، مناقب العارفین و مراتب المکاشفین فی جلال الدین الرومی، دیوان صابونی همدانی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۳/ الذریعه ۹: ۵۷۴/ ریحانة الادب ۳: ۳۴۵/ شدالازار ۳۲۸/ فرهنگ سخنوران ۳۲۱/ معجم المؤلفین ٦: ۲۳۰.

## عبدالهادی ـ أبیاری

(۱۲۳٦ - ۱۳۰۵ هـ/ ۱۸۲۱ - ۱۸۸۸ م)

ابویوسف، عبدالهادی نجابن رضوان نجابن محمد أبیاری، مصری. اهل سنت، ادیب، نویسنده. متولّد در قریهٔ أبیار در مصر، تحصیل کرده در دانشگاه الأزهر، متوفی در قاهره. از آثارش: سعود المطالع ـ ط، النجم الثاقب ـ ط، الوسائل الأدیه ـ ط.

الاعلام ٤: ۳۲۲/ ریحانة الادب ۱: ۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدالهادی: ۸۵/ معجم المؤلفین ٦: ۲۰۳/ مکارم الآثار ۳: ۱۰۲۷.

## عبید ـ (ابن اَبرص)

(م حدوداً ۲۵ ق هـ/ ۶۰۰ م)

ابوزیاد، عبیدبن أبرص بن عوف اسدی، عدنانی، سعدی. از شعرای زمان جاهلیت، و از اصحاب معلقات عشره، با امرأ القیس معاصر و دارای مناظراتی با وی بوده است. از عقلا و حکمای عهد خود می باشد. در کهولت بدست نعمان بن منذر کشته شد. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، معلقة عبید، که قصیده ای است.

الاعلام ٤: ۳۳۹/ تاریخ التراث ۲/ ب ۳: ۱۰۹/ ریحانة الادب ٤: ۱۰۲/ لغتنامهٔ دهخدا، عبید: ۹۴/ معجم المؤلفین ٦:

۲۳۴/ یادداشتهای قزوینی ۱۴۲۱.

## عبیدالله ـ (ابوحنیفه ثانی)

(۵۴۸ - ۶۳۰ هـ/ ۱۱۵۳ - ۱۲۳۲ م)

عبیدالله بن ابراهیم بن احمد بخاری، محبوبی، عبادی. عالم حنفی، فقیه. متوفی در بخارا. از آثارش: شرح الجامع الصغیر، شرح کتاب جامع صغیر محمد بن حسن شیبانی، الفروق.

ریحانة الادب ۷: ۷۲.

## عبیدالله ـ (ابن خردادبه)

(۲۰۵ - ۲۸۰ [1] هـ/ ۸۲۰ - ۸۹۳ م)

ابوالقاسم، عبیدالله بن احمد [2] بن خردادبه، خراسانی. مورخ، جغرافی دان. اصلاً ایرانی، متولد در خراسان، بزرگ شده در بغداد. نزد اسحاق موصلی کسب علم کرد و چون به سن کمال رسید ابتدا «صاحب برید و خبر» ایالت جبال بود وسپس به ریاست همین دستگاه در بغداد منصوب شد. در این سمت به معتمد خلیفه نزدیک شده و در زمره دوستان وی در آمد. پدرش نیز در خلافت مأمون فرماندار طبرستان بود. از آثارش: کتاب جمهرة انساب الفرس والنواقل، کتاب التاریخ، کتاب المسالک والممالک، کتاب الأنواء.

الاعلام ۴: ۳۴۳/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۵۰/ دانشنامه ایران و اسلام ۵۲۸/ ریحانة الادب ۷: ۴۹۷/ شدالازار ۵۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن خردادبه: ۳۰۴/ معجم المؤلفین ۶: ۲۳۶.

## عبیدالله ـ قرشی

(۵۹۹- ۶۸۸ هـ/ ۱۲۰۳ - ۱۲۸۹ م)

ابوالحسین، عبیدالله [3] بن احمد بن عبیدالله قرشی، اموی، عثمانی، اشبیلی (ابن ابی الربیع). نحوی معروف. متولد در اشبیله در اندلس. نزد شلوبین کسب علم نمود. از آثارش: شرح کتاب سیبویه، شرح الجمل، ده جلد، القوانین النحویة ـ خ.

الاعلام ۴: ۳۴۴/ روضات الجنات ۵: ۱۷۴/ ریحانة الادب ۷: ۳۴۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی الربیع: ۲۸۷/ معجم المؤلفین ۶: ۲۷.

## عُبَیدالله ـ کَرْخی

(۲۶۰ - ۳۴۰ هـ/ ۸۷۴ - ۹۵۲ م)

ابوالحسن، عبیدالله بن حسین کرخی. فقیه، رئیس فرقه حنفیه. متولّد در کرخ، متوفّی در بغداد. از آثارش: رسالة فی الأصول التی علیها مدار فروع الحنفیه ـ ط، شرح الجامع الصغیر، شرح جامع الکبیر.

الاعلام ۴: ۳۴۷/ تاریخ التراث ۱ ب ۳: ۱۰۱/ ریحانة الادب ۵: ۴۵/ فهرست ابن الندیم ۲۶۱/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عبیدالله: ۹۵/ معجم المؤلفین ۶: ۴۵، ۶: ۲۳۹.

## عبیدالله ـ زاکانی

(م ۷۷۱ [1] هـ/ ۱۳۶۹ م)

عبیدالله زاکانی، قزوینی، (عبید زاکانی، نظام الدین، مجدالدین، عبید). شاعر. نویسنده شهیر ایرانی. منسوب به خاندان زاکانیان شاخه یی از عرب بنی خفاجه که بعد از مهاجرت به ایران به حدود قزوین رفتند. متولّد و ساکن قزوین و شیراز. مورد توجه سلاطین و درباریان بوده است. ممدوحان وی شیخ ابواسحاق اینجو و شاه شجاع سلطان اویس جلایر بوده‌اند. در نظم و نثر فارسی بسیار توانا بود، و آثار منثور و منظوم زیادی دارد. از آثارش: اخلاق الاشراف، صد پند، ریش‌نامه، که هر سه رساله هستند، اشعار جدّ، اشعار مطایبه و هزل، دیوان اشعار، موش وگربه ـ ط.

اعیان الشیعه ۸: ۱۳۴/ تاریخ ادبیات صفا ۳: ۹۶۳، ۳: ۱۲۷۰/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۱/ الذریعه ۸: ۲۸۳، ۱۵: ۲۶۴، ۹: ۷۰۶، ۱۷: ۹۸/ ریحانة الادب ۲: ۳۵۲/ فرهنگ سخنوران ۳۸۳/ فهرست مشترک ۸: ۴۱۷/ فراید غیاثی ۱: ۱۸/ الکنی و الالقاب ۲: ۲۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا، زاکانی: ۴۶/ نزهة المجالس ۲۱ و ۳۴/ یادداشتهای

---

۱. به روایتی دیگر: متوفی ۳۰۰ هـ.

۲. یا عبیدالله بن عبدالله.

۳. یا عبدالله.

۱. یا ۷۷۲ هـ.

قزوینی ۲۵۱۹.

## عبیدالله ـ ضیاء الدین
(م ۷۸۰ هـ/ ۱۳۷۸ م)

عبیدالله بن سعدبن محمد قزوینی، (ضیاء الدین). عالم اهل سنت، متبحر در فقه، بیان، اصول، کلام و تفسیر. عزالدین ابن جماعه و ملاسعد تفتازانی از تلامذه وی بوده‌اند.

ریحانة الادب ۸:۴.

## عبیدالله ـ (ابن عُتْبَه هُذَلی)
(م ۹۸[1] هـ/ ۷۱۶ م)

ابوعبدالله، عبیدالله بن عبدالله بن عتبه هذلی، مخزومی. از سادات تابعین، یکی از فقهای سبعه، مفتی مدینه. متوفی در همانجا. اشعار زیبایی نیز دارد. برادرزادهٔ عبدالله بن مسعود صحابی بوده و اکثر اصحاب را دیده است.

الاعلام ۴: ۳۵۰/ تاریخ التراث ۲/ ب ۳: ۱۸۰/ روضات الجنات ۳: ۲۷۷/ ریحانة الادب ۴: ۳۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا عبیدالله: ۹۵.

## عبیدالله ـ (ابن نقیب)
(۴۱۵ هـ/ ۱۰۲۴ م)

ابوالقاسم، عبیدالله بن عبدالله بن حسین ابن نقیب. محدّث اهل سنت. از مشایخ روایت خطیب بغدادی و در مذهب تسنن بسیار متعصب بوده است. در صد و ده سالگی در گذشت.

ریحانة الادب ۸: ۲۵۵.

## عبیدالله ـ دارمی
(قرن پنجم هجری/ یازدهم میلادی)

ابوالقاسم، عبیدالله بن عبدالواحد دارمی. کاتب. با شیخ مفید (م ۴۱۳ هـ) معاصر بود.

ریحانة الادب ۲: ۲۰۷/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۲۲۵.

## عبیدالله ـ (ابن غَلِندُه)
(۴۸۴ - ۵۸۱ هـ/ ۱۰۹۱ - ۱۱۸۵ م)

ابوالحکم، عبیدالله بن علی بن عبیدالله بن غلنده اندلسی، اشبیلی. طبیب، شاعر. متولّد در سرقسطه، ساکن اشبیله، متوفی در مراکش. از آثارش: تألیفاتی به وی منسوب است.

الاعلام ۴: ۳۵۱/ ریحانة الادب ۷: ۶۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحکم: ۴۳۰.

## عبیدالله ـ (ابن مارستانیه)
(۵۴۱ - ۵۹۹ هـ/ ۱۱۴۶ - ۱۲۰۳ م)

ابوبکر، عبیدالله[1] بن علی بن نصر بغدادی، تمیمی، (ابن مارستانیه، فخرالدین). فقیه، ادیب، مورّخ، محدّث، طبیب. متولّد در بغداد. متوفّی در تفلیس. مدیر و مدرس بیمارستان عضدی بود. از آثارش: دیوان الاسلام فی تاریخ دارالسلام، سیرة الوزیر ابن هبیرة.

الاعلام ۴: ۳۵۱/ ریحانة الادب ۸: ۱۸۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن مارستانیه: ۳۴۶/ معجم المؤلفین ۶: ۲۴۱.

## عُبَیدالله ـ حَضْرَمی
(۴۸۹ - ۵۵۰ هـ/ ۱۰۹۶ - ۱۱۵۵ م)

ابومروان، عبیدالله بن عمر[2] بن هشام حضرمی، اشبیلی، (عُبید). قاری، فقیه، ادیب، شاعر. متولّد و بزرگ شده در قرطبه. در مراکش و تلمسان مدرس بود. از آثارش: الإفصاح فی اختصار المصباح، قراءة نافع، شرح مقصورة ابن درید.

الاعلام ۴: ۳۵۲/ روضات الجنات ۵: ۱۴۱/ ریحانة الادب ۸: ۲۷۵/ لغتنامهٔ دهخدا عبیدالله: ۹۵/ معجم المؤلفین ۶: ۲۴۲.

## عبیدالله ـ (ابن بَطَّه عُکْبَری)
(۳۰۴ - ۳۸۷ هـ/ ۹۱۷ - ۹۹۷ م)

ابوعبدالله، عبیدالله بن محمّدبن محمد، (ابن بطّه عُکْبَری). فقیه اهل سنّت، محدّث، متکلّم. متولّد و متوفّی در عُکْبَرا، تحصیل کرده در بغداد، ساکن مکّه. استادان او ابوالقاسم خِرَقی، ابوبکر نجّاد و غلام الخَلّال بودند و با بربهاری (م ۳۲۹ هـ) مؤلف کتاب السنه و ابوبکر آجری آشنا شد. به قصد

---

۱. یا ۹۹ یا ۱۰۲ هـ.

۱. یا عبدالله.

۲. الاعلام: عمرو.

تحصیل مسافرتهای زیادی به دمشق و بصره و دیگر نقاط کرد. وی از سنّیان مخالف آل بویه (طرفداران تشیع) بود. از آثارش: ابانة صغیره، شرح مختصر [عقیده] او، ابانة کبیره، که این بیان عقایدش می باشد، السنن.

الاعلام ٤: ٣٥٤/ تاریخ التراث ١ ب ٣: ٢٣٩/ دانشنامه ایران و اسلام ٤٤٨/ ریحانة الادب ٧: ٤١٧/ الکنی و الالقاب ١: ٢٢٧/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بطه: ٢٩٥/ معجم المؤلفین ٦: ٢٤٥.

## عبیدالله ـ احرار

(٨٠٦ - ٨٩٥ هـ/ ١٤٠٤ - ١٤٩٠ م)

خواجه عبیدالله بن محمود ناصرالدین بن احمد شاشی، سمرقندی. عارف، از مشایخ بزرگ سلسلهٔ نقشبندی. متولد در روستای باغستان نزدیک تاشکند، متوفی در سمرقند. به رهبری او سلسلهٔ نقشبندی در آسیای مرکزی پایدار شد، همچنین مدت چهل سال فرمانروایی دنیوی بیشتر ماوراء النهر را به قدرت در دست داشت و در کنار ابوسعید سلطان تیموری حکومت می کرد. از آثارش: عروة الوثقی، انیس السالکین، در تصوف.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ٧٦، ٤: ٣٥١/ دانشنامه ایران و اسلام ١٢٠٠/ ریحانة الادب ١: ٧٨/ فهرست مشترک ٤: ٢٦٦٥/ معجم المؤلفین ٦: ٢٤٥.

## عبیدالله ـ صدر الشریعة

(م ٧٤٧ هـ/ ١٣٤٦ م)

عبیدالله بن مسعودبن محمود محبوبی، بخاری، (صدرالشریعه اصغر پسر صدرالشریعه اکبر) حنفی، فقیه، محدّث، اصولی، مفسّر، ادیب. متوفّی در بخارا. از جد خود تاج الشریعه کسب علم نمود از آثارش: التنقیح ـ ط، در اصول، التوضیح ـ ط، شرح الوقایة ـ ط.

الاعلام ٤: ٣٥٤/ ریحانة الادب ٣: ٤٣٣/ الکنی والالقاب ٢: ٤١٥/ لغتنامهٔ دهخدا عبیدالله: ٩٦/ معجم المؤلفین ٦: ٢٤٦.

## عبیدالله ـ حَکیم مـغربی

(٤٨٦ - ٥٤٩ هـ/ ١٠٩٣ - ١١٥٥ م)

ابوالحکم، عبیدالله بن مظفربن عبدالله باهلی، (مغربی). طبیب، ادیب، شاعر، ریاضی دان. متولد در مریه، متوفی در دمشق. به سفر حج و سپس مصر و عراق رفت و در بغداد ساکن شد. برای سلطان محمودبن ملکشاه سلجوقی (٥١٢ - ٥٢٥ هـ) یک بیمارستان متحرک و سیاری که وسایل آن بار چهل شتر بوده ترتیب داد. از آثارش: حافظ الصحة، نهج الوضاعة لاولی الخلاعة، نام دیوان شعر اوست.

الاعلام ٤: ٣٥٥/ ریحانة الادب ٧: ٦٧/ الکنیٰ والالقاب ١: ٥٣/ لغتنامهٔ دهخدا عبیدالله: ٩٦/ معجم المؤلفین ٦: ٢٤٦.

## عثمان ـ (ابن جنّی)

(٣٠٠ - ٣٩٢ هـ/ ٩١٣ - ١٠٠٢ م)

ابوالفتح، عثمان بن جنی. موصلی. نحوی، ادیب، شاعر، امامی. متولّد در موصل، بزرگ شده در بغداد، متوفّی در کاظمین. نزد ابوعلی فارسی تلمذ نمود و تا وفات استاد چندی در دربار سیف الدوله حمدانی در حلب و دربار عضدالدوله دیلمی در فارس با وی محشور بود. و در این دو ولایت با متنبّی روابط دوستانه ای داشت و دو شرح بر دیوان وی نوشت. در بغداد جانشین فارسی شد و فاضل ترین استاد تصریف بشمار می رفت. از جمله شاگردانش سیدرضی وسید مرتضی بوده اند. از آثارش: المقتضب من کلام العرب ـ ط، التصریف الملوکی ـ ط، الخصائص، سرّالصناعة و اسرارالبلاغه، دربارهٔ حروف مصوت و صامت عربی.

الاعلام ٤: ٣٦٤/ اعیان الشیعه ٨: ١٣٨/ دانشنامه ایران و اسلام ٤٨١/ الذریعه ٣: ٢٨، ١٢: ١٦٨، ٢٢: ٢٠، ٤: ١٩٧/ روضات الجنّات ٥: ١٧٦/ ریحانة الادب ٧: ٤٥٠/ شدالازار ٤٠٣/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ١٦٥/ فهرست ابن الندیم ٩٤/ الکنیٰ والالقاب ١: ٢٤٦/ لغتنامهٔ دهخدا ابن جنی: ٣٠٠/ معجم المؤلفین ٦: ٢٥١.

## عثمان ـ هیتمی

(م ٦١٩ هـ/ ١٢٢٢ م)

ابوالقاسم، عثمان بن حمارتاش بن هیتمی. شاعر، ادیب. از آثارش: ریحانة العاشق.

ریحانة الادب ٧: ٢٤١/ معجم المؤلفین ٦: ٢٥٣.

## عثمان ـ سروری
(م ۱۲۲۹ هـ/ ۱۸۱۳ م)

سیدعثمان سروری. شاعر، مورخ عثمانی. اصلاً از آطنه، ساکن در استانبول. ابتدا حزنی تخلص می کرده و پس از مدتی با تصویب شیخ الاسلام توفیق افندی تخلصش را به سروری تبدیل کرده است. از آثارش: تاریخ منظوم، به ترتیب حروف ابجدی، دیوان ترکی مکمل.

ریحانة الادب ۳: ۱۹.

## عثمان ـ وَرْش
(۱۱۰ - ۱۹۷ هـ/ ۷۲۸ - ۸۱۲ م)

ابوسعید، عثمان بن سعیدبن عدی مصری، ورش. از مشایخ قرائت و تجوید. اصلاً قیروانی، متولّد و متوفّی در مصر. در مدینه نزد نافع (یکی از قراء سبعه) قرائت قرآن را آموخت. از آثارش: قرائت ورش، یا رساله ورش.

الاعلام ٤: ۳٦٦/ تاریخ التراث۱/ ب ۱: ۳۵/ ریحانة الادب ٦: ۳۱٤/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۲۸۳/ لغتنامۀ دهخدا عثمان: ۱۰۵.

## عثمان ـ انماطی
(م ۲۸۸ هـ/ ۹۰۰ م)

ابوالقاسم، عثمان بن سعیدبن بشار انماطی. فقیه شافعی. فقه را از مزنی و ربیع بن سلیمان مرادی اتخاذ نمود. در بغداد درگذشت.

ریحانة الادب ۱: ۱۹٦/ الکنیٰ والالقاب ۲: ۵۸/ لغتنامۀ دهخدا ابوالقاسم: ۷٦۲.

## عثمان ـ (ابوعمرودانی)
(۳۷۱ - ٤٤٤ هـ/ ۹۸۱ - ۱۰۵۳ م)

ابوعمرو، عثمان بن سعیدبن عثمان دانی، (ابن صیرفی، ابوعمرودانی). از علماء اهل سنت، محدّث شهیر، متبحّر در علم قرآن و روایت و تفسیر. متولّد در دانیه در اندلس، متوفّی در همانجا. به مصر سفرکرد و حج را نیز بجا آورد. وی بالغ بر صد تالیف دارد. در کتابخانه دانشگاه الازهر کتابی به نام «فهرس تصانیف الدانی ـ خ» موجود است و یکی از بزرگان کتابی به نام «فوائد أبی عمروالدانی ـ خ» از مستندات وی جمع آوری نمود. از آثارش: التیسیر ـ ط، الموضح، الاشاره ـ خ، المقنع ـ ط، طبقات القراء.

الاعلام ٤: ۳٦٦/ روضات الجنات ۵: ۱۸۱/ ریحانة الادب ۸: ۷۱/ لغتنامۀ دهخدا، عثمان: ۱۰۵/ معجم المؤلفین ٦: ۲۵٤.

## عثمان ـ (ابن صلاح)
(۵۷۷ - ٦٤۳ هـ/ ۱۱۸۱ - ۱۲٤۵ م)

ابوعمرو، عثمان بن عبدالرحمان بن عثمان کردی، شهرزوری، اربلی، شرخانی، (تقی الدین، ابن صلاح). فقیه شافعی، مفسّر، محدّث، ادیب. متولّد در شَرَخان دهکده‌ای از اِربِل و نزدیک شهرزور، متوفی در دمشق. وی اصلاً ایرانی و از نژاد کرد بود. تحصیلات علمی خود را در مراکز علمی بغداد، نیشابور، مرو، دمشق، حلب و بیت المقدس به پایان رساند و در بیت المقدس و سپس دمشق به تدریس پرداخت. ابن خلکان یکسال شاگرد وی بود. از آثارش: الفتاوی ـ ط، معرفة انواع علم الحدیث هذا یا علوم الحدیث المعروف بمقدمة ابن الصلاح، صلة الناسک فی صفة المناسک.

الاعلام ٤: ۳٦۹/ دانشنامه ایران و اسلام ٦٦۹/ ریحانة الادب ۸: ٦۹/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۳۳٦/ لغتنامۀ دهخدا، ابن صلاح: ۳۲٤/ معجم المؤلفین ٦: ۲۵۷.

## عثمان ـ زنده پیر
(م ۹۹۰ هـ/ ۱۵۸۲ م)

عثمان بن شیخ عبدالکبیر چشتی، صابری، (زنده پیر). عارف. پس از فوت پدر سجاده نشین مشیخت بوده و ارشاد می کرده است.

ریحانة الادب ۲: ۳۸۸.

## عثمان ـ خطائی
(م ۹۰۱ هـ/ ۱٤٦۰ م)

عثمان بن عبدالله خطائی، (مولانازاده، نظام الدین). ادیب، اصولی، حنفی. از آثارش:

حاشیه بر مختصر تفتازانی ـ ط، حاشیه بر مطول تفتازانی، در معانی و بیان، حاشیه بر تلویح تفتازانی، در اصول.

ریحانة الادب ۲: ۱۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا نظام الدین: ۵۹٤/ معجم المؤلفین ٦: ۲۵۸.

## عثمان ـ زَیلَعی
(م ۷٤۳ هـ/ ۱۳٤۳ م)

ابومحمد، عثمان بن علی بن محجن، (فخرالدین زیلعی). فقیه حنفی. ساکن و متوفّی در قاهره. در این شهر تدریس می کرد و فتوی می داد. از آثارش: تبیین الحقائق فی شرح کنزالدقائق ـ ط، ٦ جلد، شرح الجامع الکبیر، برکة الکلام علی أحادیث الأحکام.

الاعلام ٤: ۳۷۳/ ریحانة الادب ۲: ٤۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، عثمان: ۱۰٦/ معجم المؤلفین ٦: ۲٦۳.

## عثمان ـ مختاری
(م ۵٤٤[1] هـ/ ۱۱٤۹ م)

ابوعمر، عثمان بن عمر[2] مختاری، غزنوی، (ابوالمفاخر، سراج الدین). شاعر. متوفّی در غزنه سلاطین غزنوی را مدح می کرد و از شعرای دربار ایشان بود. قاوردیان کرمان را نیز مدح گفته است. با سنایی و مسعودبن سعدبن سلمان و ابوالفرج رونی معاصر بوده، سنایی در مدح او قصیده ای غرّا دارد. از آثارش: دیوان شعر، مشتمل بر هشت هزار بیت، مثنوی شهریارنامه.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۵۰۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷٤، ۷۷، ۸۰/ الذریعه ۹: ۱۰۱۷/ ریحانة الادب ۵: ۲٦۱/ فرهنگ سخنوران ۵۲۸/ لغتنامهٔ دهخدا، مختاری: ٦۳٦.

## عثمان ـ (ابن حاجب)
(۵۷۰ - ٦٤٦ هـ/ ۱۱۷٤ - ۱۲٤۹ م)

ابوعمرو، عثمان بن عمربن ابوبکر مالکی، دمشقی، اسکندری، کردی، (جمال الدین). فقیه مالکی، نحوی. اصلاً ایرانی و از نژاد کرد، متولّد در آسنا دهکده ای در مصر، متوفی در اسکندریه. در قاهره با موفقیت علوم اسلامی را نزد شاطبی و محمد غزنوی آموخت و به تدریس پرداخت سپس در ٦۱۷ هـ به دمشق رفت و در زاویهٔ مالکی مسجد اموی تدریس می کرد اما دراثر اختلافی با اسماعیل صالح ایوبی از این شهر رانده شد و به اسکندریه بازگشت. از آثارش: الأمالی، معروف به امالی ابن حاجب، الشافیة ـ ط، الکافیة ـ ط، که دو کتاب اخیر را رضی الدین استرآبادی با کیفیت خوبی نسبت به دیگران شرح کرده است.

الاعلام ٤: ۳۷٤/ دانشنامه ایران و اسلام ٤۸٦/ روضات الجنات ۵: ۱۸٤/ ریحانة الادب ۷: ٤۵۹/ شدالازار ۵۷۰/ الکنی والالقاب ۱: ۲۵٤/ لغتنامهٔ دهخدا ابن حاجب: ۳۰۰/ معجم المؤلفین ٦: ۲٦۵.

## عثمان ـ ممتاز
(٤۷٤ - ۵۵۵ هـ/ ۱۰۸۱ - ۱۱٦۰ م)

عثمان بن محمد غزنوی، (عثمانی). شاعر. استاد حکیم سنایی و در خدمت سلطان ابراهیم غزنوی بوده است و پس از وفات وی به هندوستان رفته و باز با بهرام شاه به غزنه برگشته و در همانجا درگذشته است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۱۷/ ریحانة الادب ٦: ۵/ فرهنگ سخنوران ۵٦۵/ لغتنامهٔ دهخدا ممتاز: ۱۱۳۵.

## عثمان ـ بکری
(اواخر قرن سیزدهم هجری/ نوزدهم میلادی)

ابوبکر، عثمان بن محمد دمیاطی، (شطا). عالم، فاضل. از آثارش: اعانة الطالبین علی حل الفاظ فتح المعین، نفحة الرحمن، در مناقب سیداحمد زینی دحلان، قصة المعراج.

ریحانة الادب ۱: ۲۷۵.

## عثمان ـ (ابن مرزُوق)
(م ۵٦٤ هـ/ ۱۱٦۹ م)

ابوعمرو، عثمان بن مرزوق بن حمید قرشی. فقیه حنبلی، زاهد. ساکن و متوفّی در مصر. از آثارش: صفوة الصفوة، که مختصر کتاب «حلیة

---

[1] یا ۵٤۹ هـ.

[2] یا محمد.

الأولیاء» است.

الاعلام ٤: ٣٧٨/ ریحانة الادب ٨: ٢٠٢/ لغتنامهٔ دهخدا ابن مرزوق: ٣٤٨/ معجم المؤلفین ٦: ٢٧٠.

## عثمان ـ (ابونور)
(۵۲۶ - ۶۱۷ هـ/ ۱۱۳۱ - ۱۲۲۰ م)

ابونور، عثمان هارونی نیشابوری. عارف. وی هفتاد سال از عمر خود را به ریاضت گذرانده و کراماتی نیز به او منسوب است.

ریحانة الادب ٧: ٢٩١.

## ابن عجیم فارسی
(م ۴۳۰ هـ/ ۱۰۳۸ م)

ابن عجیم فارسی. طبیب، منجم. متولد و بزرگ شده در فارس. در موطن خویش معروف و مورد توجه سلاطین آل بویه بوده است. از آثارش: در باب نجوم و اقوال دانشمندانی مانند ابوریحان بیرونی تألیفاتی داشته است.

ریحانة الادب ٨: ١٠٧.

## عراقی ـ طاووسی
(م ۶۰۰ هـ/ ۱۲۰۴ م)

ابوالفضل، عراقی بن محمدبن عراقی قزوینی، (طاوسی، رکن الدین). شافعی، فقیه. متوفی در همدان. در علم خلاف و جدل سرآمد و مرجع استفاده جمعی از بزرگان بود. از آثارش: ثلاث تعالیق، ثانیة المتوسط، ثالثة مبسوطة.

ریحانة الادب ٤: ٢١/ الکنی و الالقاب ٢: ٤٣٩/ معجم المؤلفین ٦: ٢٧٥.

## عرفی کمانگر تبریزی
(قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی)

عرفی کمانگر تبریزی. شاعر. از شعرای دربار شاه طهماسب و مداح وی بود. از آثارش: دیوان شعر، مثنوی گوی و چوگان.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٦٥٤/ الذریعه ٩: ٧١٢/ ریحانة الادب ٤: ١٢٢/ فرهنگ سخنوران ٣٨٧.

## عُروَه ـ (ابن زُبَیر)
(۲۲ - ۹۳ هـ/ ۶۴۳ - ۷۱۲ م)

ابوعبدالله، عروة بن زبیربن عوام اسدی، قرشی مدنی. یکی از فقهای سبعه در مدینه، عالم، فقیه. ساکن و متوفی در مدینه. مدتی به بصره و سپس مصر رفت و هفت سال آنجا ماند. از خالهٔ خود عایشه روایت می کرد. زهری نیز از او روایت می کرده است. اولین کسی است که در باب غزوات تألیفاتی دارد.

الاعلام ٥: ١٧/ تاریخ التراث ١ ب ٢: ٧٠/ ریحانة الادب ٤: ٣٤٩/ طبقات الکبریٰ ١: ٢٦/ لغتنامهٔ دهخدا، عروة: ٢٠٨.

## عزالدین ـ آملی
(م ۹۰۴ هـ/ ۱۴۹۸ م)

شیخ عزالدین بن جعفربن شمس الدین آملی. عالم امامی. محقق. متوفّی در ساری. با محقق کرکی و شیخ ابراهیم قطیفی همدرس بوده و هر سه نزد علی بن هلال جزائری تلمذ می کردند. از آثارش: رسالهٔ حسینیه، شرح نهج البلاغه.

الذریعه ٧: ٢٠، ١٤: ١٣٥، ١٨: ٣٥٣/ ریحانة الادب ١: ٦٤/ فرائد غیاثی ١: ١٣/ الکنیٰ والالقاب ٢: ٨/ معجم المؤلفین ٦: ٢٧٩.

## عزالدین ـ غواصی
(م ۹۶۰ هـ/ ۱۵۵۲ م)

عزالدین غواصی، خراسانی، یزدی، خرده فروش. شاعر. متولّد در خراسان. از شعرای عهد شاه تهماسب صفوی بود و اشعار بسیاری در مدح ائمه اطهار (ع) دارد. از آثارش: نظم تاریخ طبری، نظم قصص الانبیاء، نظم کلیله ودمنه، دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٦٨٧/ الذریعه ٩: ٧٩٣، ٢٤: ٢٠٠، ٢٤: ٢٢٣/ ریحانة الادب ٤: ٢٥٤/ فرهنگ سخنوران ٤٢٢/ لغتنامهٔ دهخدا غواصی: ٣٥٢.

## عزیز ـ عزیزی قزوینی
(م ۹۶۹ هـ/ ۱۵۶۱ م)

میرعزیز عزیزی قزوینی. شاعر. از سادات

قزوین و از یاران خاص قاضی شرف جهان بود. و در شعر از شاگردان درویش دهکی بوده و غزل را خوب می گفته است وی در تبریز درگذشت. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵۴/ الذریعه ۹: ۷۱۹/ ریحانة الادب ۴: ۱۳۳/ فرهنگ سخنوران ۳۹۱.

## عزیزالدین ـ سامی قزوینی

(م ۹۵۶ هـ/ ۱۵۴۹ م)

عزیز الدین سامی قزوینی، (نصیرالدین). شاعر. از خانوادهٔ جبلیهٔ قزوین و متولّد در همانشهر. وی از غزلسرایان خوب وقت بوده است. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۴۲/ الذریعه ۹: ۴۲۴/ ریحانة الادب ۲: ۴۱۷/ فرهنگ سخنوران ۲۵۸.

## عزیز ـ نسفی

(م ۶۱۶[1] هـ/ ۱۲۱۹ م)

عزیزالدین بن محمد نسفی. از مشاهیر عرفا، شاعر. متولد در نخشب (نسف)، ساکن در بخارا و ابرقوه و متوفی در همانجا. وی از پیروان معروف سعدالدین حمویی (۵۸۶-۶۴۹ هـ) عارف بزرگ قرن ششم بود و چون اطرافیانش در فتنه های پی درپی کشته شدند به خراسان و اصفهان و شیراز مهاجرت کرد و در هر جا مدتی اقامت گزید. از آثارش: منازل السائرین، مقصدالاقصی، کشف الحقایق، کشف الصراط، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۲۲۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۲۲/ الذریعه ۹: ۷۱۸، ۱۸: ۳۰، ۲۲: ۲۴۶، ۲۲: ۱۱۰/ ریحانة الادب ۶: ۱۷۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۹۶/ فرهنگ سخنوران ۳۹۰/ فهرست مشترک ۴: ۲۷۲۰/ معجم المؤلفین ۶: ۲۸۱.

## عزیزالله ـ مجلسی

(م ۱۰۷۴ هـ/ ۱۶۶۳ م)

عزیزالله بن ملامحمد تقی مجلسی. عالم، فقیه امامی. از آثارش: حاشیه تهذیب شیخ طوسی، حاشیه من لایحضرهٔ الفقیه.

الذریعه ۶: ۲۲۳، ۶: ۵۲/ ریحانة الادب ۵: ۲۰۱.

## عسکر ـ (ابوتراب نَخشبی)

(م ۲۴۵ هـ/ ۸۵۹ م)

ابوتراب، عسکربن حصین[1] نخشبی. عارف، از مشایخ تصوف در خراسان. متولّد در نخشب ماوراء النهر، متوفّی در بصره[2]. با حاتم اصم و شیخ ابوحاتم عطار و احمدبن حنبل ملاقات داشته است. کرامات و کلمات عرفانی بسیار به وی منسوب است.

الاعلام ۵: ۲۵/ تذکرة الاولیاء ۱: ۲۹۴/ ریحانة الادب ۷: ۴۵/ شدالازار ۵۷۲/ طبقات الکبری ۱: ۷۱/ کشف المحجوب ۱۰۱/ لغتنامهٔ دهخدا عسکر: ۲۴۸، ابوتراب: ۳۸۳/ نفحات الانس ۵۱.

## عصمت الله ـ بخاری

(م ۸۲۹ هـ/ ۱۴۲۵ م)

عصمت الله بن مسعود بخاری، (فخرالدین). عالم امامی، شاعر. نسبش به جعفربن ابی طالب می رسید و اجدادش در بخارا شهرت و حرمت داشتند و مورد توجه ملوک آن دیار بودند. خود نیز در این شهر متولد شد و تحصیلات علمی خود را همانجا به پایان رساند و در بیشتر علوم عصر خود صاحب اطلاع بود. در مجلس درس وی خواص و طالبان علم حضور داشتند مثلاً سراج الدین بساطی سمرقندی و خیالی بخاری (م ۸۷۰ هـ) و خواجه رستم خوریانی و طاهر ابیوردی ازجمله شاگردان وی بودند. وی در دربار تیموریان مورد توجه و ملازم ایشان بود. از آثارش: دیوان شعر، هفت هزار و پانصد بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۲۸۶/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۶/ الذریعه ۹: ۷۲۶/ ریحانة الادب ۲: ۱۷۰/ فرهنگ سخنوران ۳۹۴/ لغتنامهٔ دهخدا عصمت: ۲۹۲.

---

۱. معجم المؤلفین متوفی ۵۳۳ هـ.

۱. یا ابن محمدبن حسین.

۲. الاعلام: متوفی در صحرا و بیابان.

## عطاء ـ جحفی
(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

ابوبکر، عطاء جحفی. عارف، صوفی. متولّد در جحفه دهی میان مکّه و مدینه. با متوکل عباسی و چند تن دیگر از خلفای عباسی معاصر بود.

ریحانة الادب ۱: ۳۹۷/ نفحات الانس ۱۷۹.

## عطاالله ـ شیرازی
(م ۹۱۷ هـ [1] / ۱۵۱۱ م)

عطاالله بن فضل الله حسینی، دشتکی، شیرازی، نیشابوری، فارسی، (جمال حسینی، امیر جمال الدین، جمال الدین، صاحب روضة الاحباب). محدّث، مورّخ. در مدرسه سلطانیه هرات تدریس می کرد. از آثارش: احوال اولاد امیرالمؤمنین (ع)، روضة الاحباب فی سیرة النبی والآل والاصحاب، تحفة الاحباء.

اعیان الشیعه ۸: ۱۴۵/ امل الآمل ۲: ۱۷۰/ الذریعه ۱: ۴۲۱، ۲: ۴۸۰، ۶: ۱۲۴، ۱۱: ۲۸۵/ روضات الجنّات ۵: ۱۸۹/ ریحانة الادب ۳: ۳۶۷/ الکنی والالقاب ۲: ۱۵۴/ معجم المؤلفین ۶: ۲۸۵.

## عطار ← محمدبن ابراهیم

## عطاملک ـ جوینی
(۶۲۳ - ۶۸۱ [2] هـ/ ۱۲۲۶ - ۱۲۸۲ م)

خواجه عطاملک بن بهاء الدین محمدبن شمس الدین محمد جوینی، (علاء الدین). مورّخ، ادیب، شاعر. متولد درجوین. خاندان وی یکی از معروفترین خانواده های وزرا و ادبای ایرانی است. در بیست سالگی وارد دربار جلال الدین خوارزمشاه شد و پس از آن که برادرش به خدمت هولاکوخان وارد شد وی نیز جزو عمال و مقربین دربار مغول درآمد و در سال ۶۵۷ هـ که بغداد جزو قلمرو مغول شد حکمرانی این ایالت را به وی سپردند و در سال ۶۸۱ هـ از حکمرانی عزل و پس از مدتی در موقان در گذشت. از آثارش: تاریخ جهان گشای، که به جهانگشای جوینی معروف است، تسلیة الاخوان، رساله ای است که در اواخر عمر و در شرح مصایب خود نوشته است، دیوان عطاملک جوینی.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۲۰۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۴، ۱۳۶/ الذریعه ۳: ۲۴۷، ۹: ۷۲۸/ ریحانة الادب ۱: ۴۴۴/ شدالازار ۶۸ و ۱۹۵ و ۳۲۱/ طبقات اعلام الشیعة «قرن هفتم» ۹۷/ لغتنامهٔ دهخدا عطاملک: ۳۱۳.

## عَطیّه ـ عوفی
(م ۱۱۱ هـ/ ۷۲۹ م)

ابوالحسن، عطیه بن سعدبن جناده عوفی، قیسی، کوفی (بکالی). محدّث امامی. متولّد و متوفّی در کوفه. وی از قبیلهٔ بنی عوف بن امروالقیس و از اصحاب حضرت امیرالمؤمنین (ع) و حضرت باقر (ع) بوده است و اخبار بسیار در فضایل امیرالمؤمنین از وی منقول است. با جابربن عبدالله انصاری به زیارت حضرت سیدالشهدا مشرف شد، مدتی نیز در خراسان بود. پس به کوفه باز گشت. اعمش و دیگران از وی روایت کرده اند. از آثارش: تفسیر قرآن مجید، در پنج جزء.

الاعلام ۵: ۳۲/ تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۷۳/ رجال طوسی ۵۱/ ریحانة الادب ۴: ۲۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا عطیه: ۳۲۴.

## عطیه ـ اُجْهُوری
(م ۱۱۹۰ هـ/ ۱۷۷۶ م)

عطیه الله بن عطیه برهانی. شافعی، فقیه، فاضل. متولّد در اجهور مصر، متوفّی در قاهره. از آثارش: ارشادالرحمن لأسباب النزول والنسخ والمتشابه من القرآن ـ خ، شرح مختصر السنوسی، حاشیه علی شرح البیقونیة ـ ط.

الاعلام ۵: ۳۳/ ریحانة الادب ۱: ۷۷/ لغتنامهٔ دهخدا عطیه: ۳۲۴/ معجم المؤلفین ۶: ۲۸۷.

## عظیما ـ اکسیر اصفهانی
(م ۱۱۶۹ هـ/ ۱۷۵۵ م)

میرزا عظیما اکسیر اصفهانی. شاعر ایرانی. متوفی در بنگاله. اشعار بسیاری درباره واقعه کربلا

---

[1] به روایتی ۹۲۶ هـ ـ معجم المؤلفین ۸۰۳ هـ.

[2] یا ۶۸۰ یا ۶۸۳ هـ.

سروده است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۸۸/ ریحانة الادب ۱: ۱۶۵/ صحف ابراهیم ۱۰۵/ فرهنگ سخنوران ۵۳/ لغتنامهٔ دهخدا اکسیر: ۳۱۹۴.

**علاء الدوله ـ کامی قزوینی**
(م ۹۸۱ هـ/ ۱۵۷۳ م)

امیر علاء الدوله بن یحیی بن عبداللطیف سیفی، قزوینی، حسنی، (کامی). شاعر. از خانواده معروف سادات سیفی حسنی قزوینی و پسر امیر یحیی قزوینی مورّخ است. وی پس از مشکلاتی که به علت سُنی بودن برای خانواده‌اش در قزوین پیش آمد به هندوستان گریخت و در دربار جلال الدین اکبر مورد توجه واقع شد و تا هنگام مرگش همانجا ماند. از آثارش: نفایس المآثر، کتابی است در تذکره شاعران قرن دهم و مخصوصاً شعرای دربار اکبر که از ۹۷۳ تا ۹۸۱ مشغول تألیف آن بود، دیوان کامی قزوینی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۳۳، ۳۸۳/ الذریعه ۹: ۹۰۵، ۲۴: ۲۴۲/ ریحانة الادب ۵: ۳۷/ فرهنگ سخنوران ۴۸۳.

**علّامه حلی** ← حسن بن سدیدالدین یوسف بن زین الدین علی بن مطهر حلی

**علامه طباطبائی** ← محمد مهدی بحرالعلوم

**عَلْقَمه ـ نخعی**
(م ۶۲ هـ/ ۶۸۱ م)

ابوشبل، علقمة بن قیس بن عبدالله نخعی، همدانی. از تابعین، فقیه، محدّث اهل سنت. ساکن در خوارزم و مرو و کوفه، متوفّی در کوفه. از صحابه پیغمبر (ص) ابوبکر و عمر و دیگران روایت می کند.

الاعلام ۵: ۴۸/ اعیان الشیعه ۸: ۱۴۹/ حلیة الاولیاء ۲: ۹۸/ رجال طوسی ۵۰/ ریحانة الادب ۶: ۱۵۶/ طبقات الکبریٰ ۱: ۲۵/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۲۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علقمه: ۲۵.

**علم الهدی** ← علی بن ابواحمد حسین طاهربن موسی بن محمد

**علم الهدی** ← محمدبن ملامحسن فیض محمدبن

مرتضی

**علویه ـ هاشمیه**
(متولد ۱۳۰۸ هـ/ ۱۸۹۰ م)

علویه امینیه دختر محمدعلی امین التجار اصفهانی، (هاشمیه). زنی عالم، فقیه، عارف و حکیم بود. مقدمات را از حاج آخوند زفره و تحصیلات عالیه را نزد حجة الاسلام سیدعلی مجتهد اصفهانی نجف آبادی کسب نمود و به دوره اجتهاد ارتقا یافت و از طرف آیة الله حاج شیخ عبدالکریم حائری و شیخ محمد کاظم مجتهد شیرازی نخعی و آقامیرزا ابراهیم حسینی مجتهد شیرازی به وی اجازه روایت داده شده است. از آثارش: اربعین هاشمیة ـ ط، مخزن اللئالی فی فضائل مولی الموالی، النفحات الرحمانیة.

الذریعه ۲۰: ۲۲۹، ۲۴: ۲۴۸/ ریحانة الادب ۶: ۳۴۹.

**علی ـ آرزو**
(۱۱۰۱ - ۱۱۶۹ هـ/ ۱۶۸۹ - ۱۷۵۵ م)

علی (علیخان) آرزو، (سراج الدین). شاعر، عالم. متولد در اکبر آباد، متوفی در لکهنو. به دو زبان فارسی و اردو شعر می گفته است. از آثارش: تنبیه الغافلین، چراغ هدایت ـ ط، به فارسی و در توضیح واژه های دشوار اشعار، دیوان شعر، دو فقره بوده یکی را در جواب بابافغانی و دیگری را در جواب شیخ کمال خجندی نوشته است، شرح گلستان میرنجات، سراج اللغة، در ۱۱۴۷ هـ به اتمام رسیده و در توضیح واژه های دشوار شعری است.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۸۸/ الذریعه ۹: ۵، ۵: ۳۰۶، ۷: ۲۷۸/ ریحانة الادب ۳: ۷ و ۱: ۴۷/ صحف ابراهیم ۱۶/ فرهنگ سخنوران ۳/ فهرست مشترک ۸: ۱۱۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا آرزو: ۷۴.

**علی ـ قمی**
(زنده در ۳۲۹ هـ/ ۹۴۱ م)

ابوالحسن، علی [1] بن ابراهیم بن هاشم قمی.

---

۱. فهرست ابن الندیم: علی بن هاشم.

محدّث امامی، فقیه، مفسّر. از مشایخ روایت کلینی (م ۳۲۹ هـ) و صدوق هم گاهی بواسطه پدرش احمدبن علی از وی روایت می کند. از آثارش: تفسیرالقرآن، الناسخ والمنسوخ، اخبارالقرآن و روایاته، کتاب الشرائع.

الذریعه ۴: ۳۰۲، ۴: ۴۸۶، ۱: ۳۶۶ / رجال نجاشی ۱۸۳ / ریحانة الادب ۴: ۴۸۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۶۷ / فهرست ابن الندیم ۲۷۷ / فهرست طوسی ۸۹ / الکنیٰ والالقاب ۳: ۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۷۸ / معالم العلماء ۶۲ / معجم المؤلفین ۷: ۹.

## علی - حَوفی

(م ۴۳۰[1] هـ/ ۱۰۳۹ م)

ابوالحسن، علی بن ابراهیم بن سعید حوفی. نحوی، لغوی، مفسّر. متولّد در حوف در مصر. از آثارش: البرهان فی تفسیرالقرآن - خ، الموضح، در نحو، علوم القرآن.

الاعلام ۵: ۵۳ / تاریخ التراث ۸: ۴۷۵ / روضات الجنّات ۵: ۲۴۲ / ریحانة الادب ۲: ۸۴ / الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، علی ۱۸۴ / معجم المؤلفین ۷: ۵.

## علی - (ابن زهره)

(م ۷۷۵ هـ/ ۱۳۷۳ م)

ابوالحسن، علی بن ابراهیم بن محمد حسینی، حلبی، (ابن زهره، علاء الدین). فقیه امامی. خود و چند تن دیگر از خانواده اش شاگرد علاّمه حلی (م ۷۲۶ هـ) بودند و از ایشان اجازه دارند.

ریحانة الادب ۷: ۵۵۲ / شدالازار ۴۹۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۳۳.

## علی - (ابن شاطر)

(۷۰۴ - ۷۷۷ هـ/ ۱۳۰۴ - ۱۳۷۵ م)

ابوالحسن، علی بن ابراهیم بن محمد أنصاری، (ابن شاطر، علاء الدین). منجّم. ریاضی دان. متولّد و متوفّی در دمشق. به مصر و اسکندریه سفر کرد. از آثارش: الأسطرلاب - خ، الزیج الجدید - خ، نزهة السامع فی العمل بالربع الجامع - خ، زیج ابن شاطر.

الاعلام ۵: ۵۴ / الذریعه ۱۲: ۸۱ / ریحانة الادب ۸: ۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن الشاطر: ۳۲۲، علی: ۱۰۰ / معجم المؤلفین ۷: ۸.

## علی - درویش برهان

(قرن نهم هجری / قرن پانزدهم میلادی)

علی بن ابراهیم درویش برهان. عالم. از آثارش: بحرالمناقب عربی، در بحرالمناقب پارسی.

اعیان الشیعه ۸: ۱۵۱ / الذریعه ۳: ۴۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۱۸.

## علی - حَلَبی

(۹۷۵ - ۱۰۴۴ هـ/ ۱۵۶۷ - ۱۶۳۵ م)

ابوالفرج [1]، علی بن ابراهیم بن احمد حلبی، (نورالدین، ابن برهان الدین). شافعی، مورّخ، ادیب. اصلاً از حلب، متولّد و متوفّی در مصر. تألیفات زیادی دارد. از آثارش: مطالع البدور، إنسان العیون فی سیرة النبیّ المأمون - ط، زهرالمزهر.

الاعلام ۵: ۵۴ / ریحانة الادب ۲: ۶۴ / الکنیٰ والالقاب ۲: ۱۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۷۸ / معجم المؤلفین ۷: ۳.

## علی - عقیقی

(زنده در ۲۹۸ هـ/ ۹۱۱ م)

ابوالحسن، علی بن احمدبن علی عقیقی. عالم امامی. محدّث. در سال ۲۹۸ هـ به بغداد رفت. از آثارش: المدینة، المسجد، النسب، الرجال.

الذریعه ۲: ۳۷۳، ۴: ۱۵۳ / رجال طوسی ۴۸۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۷۲ / فهرست طوسی ۹۷ / الکنیٰ والالقاب ۲: ۴۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۳ / معجم المؤلفین ۷: ۲۱.

## علی - (ابن رازی)

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابومحمد، علی [2] بن احمد قمی، أیلاقی، (ابن رازی). محدّث، فقیه، امامی. از مشایخ روایت شیخ صدوق (م ۳۸۱ هـ) بود. از آثارش: جامع

---

۱. یا ۴۳۶ هـ.

۱. یا ابوالحسن.

۲. الذریعه و معجم المؤلفین جعفربن احمدبن علی.

الاحادیث النبویة، الأعمال المانعة من دخول الجنة، کتاب الغایات، نوادر الأثر.

الذریعه ۵: ۳۱، ۱: ۳۸۶، ۱۹: ۳۰، ۲۱: ۲۱، ۲۴: ۴۳/ روضات الجنّات ۲: ۱۷۲/ ریحانة الادب ۷: ۵۲۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۷۰/ لغتنامهٔ دهخدا، جعفر: ۲۰/ معجم المؤلفین ۳: ۱۳۲.

## علی - کوفی

(م ۳۵۲ هـ/ ۹۶۳ م)

ابوالقاسم، علی بن احمدبن موسی کوفی، علوی. فقیه، اصولی. از آل ابی طالب و امامی مذهب بود ولی بعد راه افراط پیموده و از مسیر تشیع خارج شد و از غلات شده و مذهب خمسه را بوجود آورد. در فسا از نواحی شیراز در گذشت. از آثارش: الاغاثه فی بدع الثلثه، که به نام کتاب الاستغاثه خوانده می‌شود وی این کتاب را وقتی امامی بود نوشته است، الانبیاء، الاوصیاء.

الاعلام ۵: ۵۷/ اعیان الشیعه ۸: ۱۵۲، ۸: ۱۵۶/ امل الآمل ۲: ۱۷۵/ تاریخ التراث ب ۳/ ۱: ۲۹۶/ الذریعه ۳: ۳۴۵، ۱: ۱۲، ۲: ۲۸/ رجال طوسی ۴۸۵/ رجال کشی ۲۳۰/ رجال نجاشی ۱۸۸، ۱۹۰/ روضات الجنات ٤: ۲۹۱/ ریحانة الادب ۷: ۲۴۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۷۳/ فهرست ابن الندیم ۲۴۳/ فهرست طوسی ۹۱/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۱٤٥/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۳/ معلم العلماء ٦٤/ معجم المؤلفین ۷: ۲٤.

## علی - طرطوسی

(م ۳۷٤ هـ/ ۹۸٤ م)

ابوبکر، علی بن احمدبن محمد طرسوسی، (طاوس الحرمین). از مشایخ صوفیه. متولد و بزرگ شده در طرسوس، ساکن و متوفّی در مکه. به علت محبت وصفای زیاد وی نسبت به مردم در مکه و همچنین زهد و تقوای بسیار او، به طاوس الحرمین ملقب شد.

ریحانة الادب ٤: ۵۱/ طبقات الصوفیه ۵۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۷۵/ نفحات الانس ۱۹۱.

## علی - أنطاکی

(م ۳۷٦ هـ/ ۹۸۷ م)

ابوالقاسم، علی بن احمد انطاکی، مجتبی. ریاضی دان. متولّد در انطاکیه، ساکن و متوفّی در بغداد. از مقربین عضدالدوله ابن بویه بود. از آثارش: التخت الکبیر، شرح إقلیدس، استخراج التراجم.

الاعلام ۵: ۵۷/ ریحانة الادب ۱: ۱۹۵/ فهرست ابن الندیم ۳٤۲/ لغتنامهٔ دهخدا علی: ۱٤٦/ معجم المؤلفین ۷: ۲٤.

## علی - مهلبی

(م ۳۸۵ هـ/ ۹۹٤ م)

ابوالحسین، علی بن احمد مهلبی. لغوی. متوفّی در مصر. نزد حکمرانان مصر تقرب داشت.

ریحانة الادب ٦: ٤٦/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۲.

## علی - (ابن نوبخت)

(م ٤۱٦ هـ/ ۱۰۲۵ م)

ابوالحسن، علی بن احمدبن نوبخت، نوبختی. شاعر امامی، متوفّی در مصر. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۵۷/ اعیان الشیعه ۸: ۱٦۱/ الذریعه ۹: ۳۲/ ریحانة الادب ٦: ۲۵۰، ۸: ۲۵۹/ طبقات اعلام الشیعه ۸: ۱٦۱/ الکنیٰ والالقاب ۱: ٤٤۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ٤۰۷/ معجم المؤلفین ۷: ۳۱/ یادداشتهای قزوینی ۱۹۵۳.

## علی - سهیلی

(زنده در ٤۳۱ هـ/ ۱۰٤۰ م)

ابوالحسن، علی بن احمد سهیلی، اسفراینی. فقیه شافعی، متکلم، محدّث، جدلی. در جامع اُموی در دمشق در سال ٤۳۱ هـ حدیث می گفت. از آثارش: ادب الجدل، کتاب فی الرد علی المعتزلة و بیان عجزهم.

ریحانة الادب ۳: ۱۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳٤/ معجم المؤلفین ۷: ۱۷.

## علی - فالی

(م ٤٤۸ هـ/ ۱۰۵۷ م)

ابوالحسین، علی بن احمدبن علی فالی [1].

---

۱. منسوب به فال دهی در نواحی فارس یا شهر فاله از شهرهای خوزستان.

محدّث، ادیب، شاعر. ساکن در بصره، متوفّی در بغداد. از علمای بصره کسب علم نمود. از آثارش: کتاب الاستقامة.

ریحانة الادب ٤: ۲۸۹/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰.

## علی - (ابن حَزم)

(۳۸٤ - ٤۵٦ هـ/ ۹۹٤ - ۱۰٦٤ م)

ابومحمد، علی بن احمدبن سعیدبن حزم ظاهری، فارسی. فیلسوف، مورّخ، فقیه، عالم در کلام، شاعر و یکی از بزرگترین متفکران تمدن عرب و اسلامی است که آئین ظاهریه را تدوین کرد و روش آن را در کلیه علوم قرانی بکار برد. متولد و متوفی در اندلس. دوران زندگی ابن حزم مصادف با غم انگیزترین زمان تاریخ اسپانیای اسلامی و دورهٔ بحران قاطع اسلام در اندلس بود که عواقبی چون آوارگی و تبعید و زندان برای وی داشت ولی با علاقهٔ فوق العاده او به کسب علوم هیچ یک از این مشکلات مانعی اساسی برای تحصیلاتش نشد. کلام را از ابوالقاسم عبدالرحمان ازدی مصری و فقه را از ابوالخیار لغوی و فلسفه را از ابوعبدالله محمدبن حسن مذحجی آموخت. او برجسته ترین نمایندهٔ مکتب ظاهریه است از جنبه نظری دشمن مذهب حنفیه و بدرجه‌ای کمتر شافعیه است و در نظر و علم دشمن بزرگ وی مذهب مالکی است که در عصر او در اسپانیا به شدت رواج داشت و با گرویدن به مذهب ظاهری به مبارزه با استبداد فقهای مالکی پرداخت. از آثارش: حدود ٤۰۰ تألیف دارد از جمله: طوق الحمامه - ط، کتاب الاخلاق والسیر - ط، این دو اثر نشانگر اهمیت بسیار زیاد اخلاق در نظر ابن حزم است و او را به شکل یک عالم اخلاق معرفی می کنند، کتاب الاحکام - ط، الفصل فی الملل و الأهواء والنحل - ط، المحلی - ط.

الاعلام ۵: ۵۹/ تاریخ ادبیات دکتر صفا ۲: ۱۹۷/ دانشنامه ایران و اسلام ۳: ۵۰۳/ ریحانة الادب ۷: ٤۷٤/ شدالازار ۵۸، ۱۰۳/ الکنی والالقاب ۱: ۲٦٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن حزم: ۳۰۲/ معجم المؤلفین ۷: ۱٦.

## علی - اسدی

(م ٤٦۵ هـ/ ۱۰۷۲ م)

ابونصر [1]، علی بن احمد اسدی، طوسی. شاعر، حماسه سرا. متولّد در طوس، ساکن در آذربایجان. وی دراین دیار با حکمرانانی چون امیر ابودلف پادشاه نخجوان و امیر اجل شجاع الدوله منوچهربن شاوور معاصر و دارای ارتباط بود. از آثارش: قصائد مناظره، گرشاسپنامه، که یکی از آثار برگزیدهٔ حماسی ملی ایران است، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ٤۰۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ٤۷/ الذریعه ۹: ۷۱، ۱۸: ۲۰۵/ ریحانة الادب ۱: ۱۱٦/ فرهنگ سخنوران ۳۸/ فهرست مشترک ۸: ۱٦۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، اسدی: ۲۲٦۵/ مرآت الادوار ۳۲۵/ نزهة المجالس ۵۹، ۵٦۵.

## علی - واحدی

(٤٦۸ هـ/ ۱۰۷٦ م)

ابوالحسن، علی بن احمد بن محمّد واحدی، نیشابوری. اهل سنت، مفسّر، ادیب، شاعر. اصلاً از ساوه، متولّد و متوفّی در نیشابور. از آثارش: البسیط - خ، الوسیط - خ، شرح دیوان المتنبی - ط.

الاعلام ۵: ۵۹/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲٦۰/ الذریعه ٤: ۳۱۹، ۲۵: ٤۲، ۲۰: ۱۸۸/ روضات الجنّات ۵: ۲٤٤/ ریحانة الادب ٦: ۲۸۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۱۸/ الکنی والالقاب ۳: ۲۷۷/ لغتنامه دهخدا، علی: ٤۰٦/ معجم المؤلفین ۷: ۲٦.

## علی - فَنْجکَرْدی

(٤۳۳ - ۵۱۳ [2] هـ/ ۱۰٤۲ - ۱۱۱۹ م)

ابوالحسن، علی بن احمد بن محمد فنجکردی [3]، نیشابوری، (شیخ الافاضل). ادیب، نحوی، شاعر. متوفّی در نیشابور. بازمخشری معاصر بود. میدانی کتاب السامی فی الاسامی را به نام او تألیف نمود. از آثارش: تاج الاشعار، سلوة

---

۱. یا ابومنصور.

۲. و به روایتی: ۵۱۲ هـ یا ۵۰۳ هـ.

۳. فنجکرد: از دهات نیشابور است.

الشیعة، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۱۵۶/ امل الآمل ۲: ۱۷۵/ الذریعه ۳: ۲۰۵، ۹: ۸۴۹/ ریحانة الادب ٤: ۳۵٦/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۸۱/ الکنی والالقاب ۳: ۳٤/ لغتنامه دهخدا، علی: ۲۳۹/ معالم العلماءِ ۷۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۷.

## علی - (ابن باذش)

(٤٤٤ - ۵۲۸ هـ/ ۱۱۳۳ م)

ابوالحسن، علی بن احمد بن خلف انصاری، غرناطی، ابنِ باذش. عالم در عربی، ادیب، نحوی. متولّد و متوفّی در غرناطه. پسرش معروف به ابن باذش ثانی از شاگردانش بود. از آثارش: شرح المقتضب من کلام العرب [1]، شرح کتاب سیبویه، شرح الأیضاح ابوعلی فارسی.

الاعلام ۵: ٦۰/ ریحانة الادب ۷: ٤۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن باذش: ۲۹۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵.

## علی - (ابن طراد)

(م ۷۵٤ هـ/ ۱۳۵۳ م)

ابوالحسن، علی بن احمد بن طراد، (زین الدّین). عالم امامی. از شاگردان علامه حلّی و از مشایخ روایت شهید اول بوده است.

امل الآمل ۲: ۱۷۵/ روضات الجنّات ٤: ۳٤۵/ ریحانة الادب ۸: ۸۳/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۳۳.

## علی - مزیدی

(م ۷۵۷ هـ/ ۱۳۵٦ م)

ابوالحسن، علی بن احمد بن یحیی حلی، مزیدی، (رضی الدین، ملک الادباءِ، استاد شهید). فقیه امامی، ادیب. نزد علامه حلّی و ابن داود تلمذ نمود واز ایشان روایت می کرد. شهید اول ازو روایت کرده و او را به ملک الادبا و عین الفضلا ستوده است.

امل الآمل ۲: ۱۷٦/ روضات الجنّات ٤: ۳٤۵/ ریحانة الادب ۵: ۲۹۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۳٤/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۸۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ٤۰۹.

---

۱. الاعلام: المقتضب من کلام العرب.

## علی - مَهایمی

(۷۷٦ - ۸۳۵ هـ/ ۱۳۷٤ - ۱٤۳۲ م)

ابوالحسن، علی بن احمد بن علی [1] مهایمی، هندی، (علاءِ الدین، مخدوم). عالم اهل سنت، مفسر، عارف. متولد و متوفی در مهائم از بنادر کوکن ناحیه‌ای در دکن هند. طبری می گوید مهایمی از طایفه‌ای از قریش بود که در زمان حجاج بن یوسف از مدینه به هند مهاجرت کردند از آثارش: تبصیر الرحمن و تیسیر المنان ببعض مایشیر ألی إعجاز القرآن - ط، دو جلد، شرح النصوص للقونوی، أدلة التوحید.

الاعلام ۵: ٦۳/ الذریعه ٤: ۲۷٤، ۲۰: ۲۷۲، ۱۲: ٦۱، ۳: ۱۸۲/ ریحانة الادب ٦: ۳۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۲/ معجم المؤلفین ۷: ۹.

## علی - (ابن حجت)

(م ۹۲۵ هـ/ ۱۵۱۹ م)

علی [2] بن احمد بن محمد، (نورالدین، شهید ثانی، ابن حجّت). فاضل. پدر شهید ثانی بوده و مدتی نیز فقه و علوم را به وی آموخت.

امل الآمل ۱: ۱۱۸/ ریحانة الادب ۷: ٤٦۸/ الکنی والالقاب ۲: ۳۸۱، ۱: ۲٦۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۸۲/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲.

## علی - (ابن خاتون)

(قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی)

علی [3] بن احمد بن خاتون عاملی. فقیه امامی، ادیب، شاعر. نزد شهید ثانی تلمذ نمود. خود نیز از اساتید و مشایخ اجازهٔ عبدالله تستری بود. از آثارش: رسالهٔ مختصری در نحو، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۱٦۰/ امل الآمل ۱: ۱۱۷/ ریحانة الادب ۷: ٤۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱٤.

---

۱. یا علی بن احمدبن ابراهیم.

۲. معجم المؤلفین: وی را به نام علی بن احمدبن تقی نوشته و آثاری بدو منسوب داشته که در کتب دیگر رجالی مشاهده نشد و احتمالاً وی با پسرش شهید ثانی اشتباه شده است.

۳. وگاهی نعمت‌الله بن احمد روایت شده است.

## علی - عاملی
(زنده در ۹۵۸ هـ/ ۱۵۵۱ م)

علی بن احمد شبامی، عاملی، زیدی، (زین الدین، منشار). فقیه امامی. از شاگردان محقق کرکی (م ۹۴۰ هـ) بوده و کتب بسیاری از هند به ایران آورده و مورد لطف شاه تهماسب صفوی واقع شده است، وی در اصفهان شیخ الاسلام بود. از آثارش: الاحکام الشرعیة، در فقه امامی، در ۹۵۸ هـ آنرا تألیف نمود.

احسن التواریخ ۵۲۰/ ریحانة الادب ۶: ۱۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۸.

## علی - عزیزی
(م ۱۰۷۰ هـ/ ۱۶۶۰م)

علی بن احمد بن محمد عزیزی، بولاقی. شافعی، فقیه، محدّث. متولّد در عزیزیه در مصر، متوفی در بولاق. از آثارش: السراج المنیر بشرح الجامع الصغیر - ط، شرح جامع الصغیر سیوطی بوده وبارها به چاپ رسیده است، حاشیة علی شرح التحریر لقاضی زکریا، حاشیة علی شرح الغایة ابن قاسم، به نام الفرائد العزیزیه.

الاعلام ۵: ۶۴/ ریحانة الادب ۴: ۱۳۴/ الکنی والالقاب ۲: ۴۶۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۳/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴.

## علی - (ابن مَعْصُوم)
(۱۰۵۲ - ۱۱۱۹ هـ/ ۱۶۴۲ - ۱۷۰۷ م)

علی بن احمد بن محمد معصوم حسنی، حسینی، مدنی، (ابن معصوم، علی خان). عالم امامی، ادیب، شاعر. اصلاً شیرازی، متولّد در مدینه، متوفی درشیراز. از شیخ علی سبط و همچنین از مجلسی و شیخ بهایی با دو واسطه روایت کرده است. نسبش با ۲۶ واسط به زیدبن علی بن حسین می رسد. از آثارش: الطراز - خ، انوار الربیع - ط، الدرجات الرفیعة فی طبقات الامامیة من الشیعة - خ، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۶۴/ اعیان الشیعه ۸: ۱۵۲/ امل الآمل ۲: ۱۷۶/ الذریعه ۹: ۷۵۴، ۲: ۴۲۶، ۴: ۵۵، ۸: ۶۰، ۱۸: ۷۵، ۲۳: ۲۶۶/ روضات الجنّات ۴: ۳۹۴/ ریحانة الادب ۲: ۹۰/ الکنی والالقاب ۲: ۴۱۲/ فرهنگ سخنوران ۱۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علیخان: ۱۸۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۸.

## علی - عاملی
(زنده در ۱۲۸۸ هـ/ ۱۸۷۱ م)

علی بن احمد حسینی، عاملی، (تاج الدین). عالم، محدّث، فقیه امامی. جمعی از مشایخ شیخ حر عاملی (م ۱۱۰۴ هـ) از وی روایت می کنند. از آثارش: کتاب التتمة فی معرفة الائمة، در ۱۰۱۸ هـ تألیف کرد.

اعیان الشیعه ۸: ۱۶۱/ الذریعه ۳: ۳۳۵/ ریحانة الادب ۱: ۳۱۷/ الکنی والالقاب ۲: ۱۱۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴.

## علی - ممتاز العُلَماء
(۱۲۹۸ - ۱۳۵۵ هـ/ ۱۸۸۱ - ۱۹۳۷ م)

ابوالحسن، علی بن احمد بن حسین[1] حسینی، علوی، آملی، (ممتاز العلما). فقیه امامی، فاضل. اصلاً از آمل، متولّد در بمبئی، متوفّی در لکهنوی هند. مدتی در کربلا به کسب علم پرداخت و نزد سید محمد کاظم یزدی و ملا محمد کاظم خراسانی و شیخ زین العابدین مازندرانی تلمذ نمود. از آثارش: رساله هایی در اجتهاد، اثبات النبوة، الامامة، و کتاب الفتاوی.

الاعلام ۵: ۶۷/ الذریعه ۲۵: ۱۳۴، ۳: ۸۷/ ریحانة الادب ۶: ۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی ۷۶/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴.

## علی - اخضری
(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

علی مغربی، (اخضری). ادیب، شاعر. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۶۲/ ریحانة الادب ۱: ۸۷.

## علی - (ابوالادیان)
(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

ابوالادیان، علی بصری. صوفی نامی. با جنید بغدادی و ابوسعید خرّاز معاصر بود و زمان متوکل

---

۱. ریحانة الادب: علی بن ابراهیم بن محمد تقی.

عباسی (۲۳۲ - ۲۴۷ هـ) را تا زمان مقتدر (۲۹۵ - ۳۲۰ هـ) را درک کرده است. کنیه اش ابوالحسن بوده ولی چون در تمام دینها مناظره و مباحثه می کرده به ابوالادیان شهرت یافته است.

ریحانة الادب ۷: ۸/ طبقات الصوفیه ۴۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالادیان: ۳۶۶.

## علی - ارسنجانی

(م ۱۳۰۲ هـ/ ۱۸۸۴ م)

ملاعلی عسگر ارسنجانی. صوفی، خطّاط. متولّد و متوفّی در ارسنجان شیراز. دست ارادت به ملا احمد ارسنجانی داده بود. خط نسخ را بسیار خوب می نوشت.

ریحانة الادب ۱: ۱۰۶.

## علی - استر آبادی

(م ۹۶۵ هـ/ ۱۵۵۸ م)

علی استر آبادی، حسینی، غروی، (شرف الدّین). عالم امامی، فاضل. نزد محقّق. کرکی (م ۹۴۰ هـ) تلمذ نمود. از آثارش: **تأویل الآیات الباهرة فی فضل العترة الطاهرة، الفرائد الغرویة فی شرح الجعفریة.**

امل الآمل ۲: ۱۷۶/ الذریعه ۳: ۳۰۴/ ریحانة الادب ۳: ۱۹۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۳/ معجم المؤلفین ۷: ۳۳.

## علی - زاهی

(۳۱۸ - ۳۵۲ هـ/ ۹۳۰ - ۹۶۳ م)

ابوالقاسم [۱]، علی بن اسحاق بن خلف قطان، زاهی. شاعر، زاهد، مداح خانوادهٔ عصمت (ع). متولّد و متوفّی در بغداد، منسوب به زاهی قریه ای در نیشابور. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۵: ۶۸/ اعیان الشیعه ۸: ۱۶۳/ تاریخ التراث ب ٤/ ۲: ۱۷۹/ الذریعه ۹: ۳۹۹/ ریحانة الادب ۲: ۳۵۷/ الکنی والالقاب ۲: ۲۸۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۰۰/ معجم المؤلفین ۷: ۳٤.

۱. یا ابوالحسن.

## علی - انوری ابیوردی

(م ۵۸۱ [۱] هـ/ ۱۱۸۵ م)

علی [۲] بن اسحاق انوری، ابیوردی، (اوحد الدین، حجّة الحق). شاعر نامی، ادیب. متولّد درابیورد در خاوران، تحصیل کرده در طوس، متوفّی در بلخ. استادش عماره بود. ابتدا تخلص خاوری داشت و سپس بنابر توصیه استاد فوق الذکر، انوری را بر گزید. سالها در دربار سنجر سلجوقی تقرّب داشت. در مجموع انوری از جمله بزرگترین شاعران ایران است که هم در دورهٔ خود و هم پس از وفاتش بسیار مورد توجه بوده و از کسانیست که در تغییر سبک سخن فارسی اثری واضح دارد. از آثارش: **کتاب البشارات فی شرح الاشارات ابن سینا، رساله‌ای در عروض و قوافی، دیوان شعر.**

اعیان الشیعه ۸: ۱۶۲/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۵۶/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۰/ الذریعه ۹: ۱۰۹، ۳: ۱۱۱/ ریحانة الادب ۱: ۱۹۷/ فرائد غیاثی ۱: ۲۳۰/ فرهنگ سخنوران ۶۷/ فهرست مشترک ۸: ۱۶۱۴/ الکنی والالقاب ۲: ۵۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۰/ معجم المؤلفین ۷: ۳۳/ نزهة المجالس ۶۱، ۴۵۳/ یادداشتهای قزوینی ۱۲۶.

## علی - میثمی

(زنده در ۱۷۹ هـ/ ۷۹۵ م)

ابوالحسن، علی بن اسماعیل بن شعیب، (تمّار). متکلّم امامی، از اصحاب امام رضا (ع). نسبش به میثم تمار از اصحاب امیرالمؤمنین موصول است، اصلاً از کوفه، ساکن بصره. از اولین کسانی است که علم کلام را بنانهاد. از آثارش: **الکامل، کتابی در امامت، کتاب الاستحقاق.**

اعیان الشیعه ۸: ۱۶۷/ الذریعه ۱۵: ۱۷۳، ۱۹: ۶۵، ۱۹: ۳۷۳/ رجال طوسی ۳۸۳/ رجال کشی ۲۱۳، ۲۶۳/ رجال نجاشی ۱۷۶/ ریحانة الادب ۶: ۵۰/ فهرست ابن الندیم ۲۲۳/ فهرست طوسی ۸۷/ الکنی والالقاب ۳: ۲۱۶/ لغتنامهٔ

۱. یا در سالهای میان ۵۸۳ - ۵۸۷ هـ، و یا ۵۵۱ هـ.
۲. یا محمدبن محمد.

دهخدا، علی: ۲۷۲/ معالم العلماءِ ۶۲/ معجم المؤلفین ۷: ۳۷.

## علی ـ اَشعَری.

(۲۶۰ ـ ۳۲۴[1] هـ/ ۸۷۴ ـ ۹۳۶ م)

ابوالحسن، علی بن اسماعیل بن اسحاق اشعری، (ابن ابی البشر). مجتهد، موسس مذهب اشعری، متکلّم. متولّد دربصره، متوفّی در بغداد. از اعقاب ابوموسی اشعری و شاگرد ابوعلی جبایی بود و در میان معتزله تربیت شد، در حدود چهل سالگی از این طریقه.دست برداشت و بقیه زند گی را در مبارزه با آنان گذراند و در مخالفت باهمهٔ اصول معتزله به شدت اصرار می ورزید. ابن عساکر کتاب «تبیین کذب المفتری، فیمانسب إلی الإمام الأشعری ـ ط» و محمود غراب کتاب الأشعری ـ ط» را دربارهٔ او و عقایدش نوشته اند. از آثارش: إمامة الصدّیق، مقالات الإسلامیین ـ ط، الإبانة عن أصول الدیانة ـ ط.

الاعلام ۵: ۶۹/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۴۰/ تاریخ التراث ۱/ ب ۴: ۳۵/ روضات الجنّات ۵: ۲۰۷/ ریحانة الادب ۱: ۱۳۳، ۷: ۳۲۸/ فهرست ابن الندیم ۲۳۱/ الکنی والالقاب ۱: ۴۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۳۹۹/ معجم المؤلفین ۷: ۳۵.

## علی ـ علم الدین

ابوالحسن، علی بن اسماعیل بغدادی، جوهری، (رکاب سالار). ریاضی دان، ادیب، شاعر. ساکن در بغداد.

ریحانة الادب ۴: ۱۸۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علم الدین: ۳۴.

## علی ـ اخفش

ابوالحسن، علی[2] بن اسماعیل بن رجاءِ فاطمی، (شریف، اخفش). نحوی.

دانشنامه ایران و اسلام ۱۳۳۱/ ریحانة الادب ۱: ۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، اخفش: ۱۵۲۱.

۱. تاریخ وفات مابین سالهای ۳۲۴ تا ۳۳۶ هـ روایت شده است.

۲. لغتنامه و روضات الجنات: شریف ابوالحسن بن اسماعیل بن رجاء.

## علی ـ (ابن سیدَه)

(۳۹۸ ـ ۴۵۸ هـ/ ۱۰۰۷ ـ ۱۰۶۶ م)

ابوالحسن، علی بن اسماعیل، (ابن سیده). ادیب، لغوی. متولّد در مرسیه، متوفّی در دانیه در اندلس. او و پدرش هر دو نابینا بودند، وی تمام عمر خود را صرف زبانشناسی و لغت کرد. از محضر اساتیدی چون صاعد بغدادی و ابوعمر و طلمنکی استفاده کرد. از آثارش: المُخَصَّص ـ ط، المُحکم و المحیط الأعظم ـ خ، الأینق فی شرح الحماسة.

الاعلام ۵: ۶۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۴۰/ روضات الجنّات ۵: ۱۱۹/ ریحانة الادب ۷: ۵۷۹/ الکنی والالقاب ۱: ۳۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۳۲۱/ معجم المؤلفین ۷: ۳۶.

## علی ـ سخاوی

(۵۵۴ ـ ۶۳۲ هـ/ ۱۱۵۹ ـ ۱۲۳۵ م)

ابوالحسن، علی بن أسماعیل بن ابراهیم کندی، تجیبی، سخاوی، (ابن جباره، شرف الدین). ادیب، نحوی، شاعر. متولّد در سخا، متوفّی در قاهره. از سلفی روایت کرده، و در اواخر عمر نابینا شد. از آثارش: دیوان شعر، نظم الدر فی نقد الشعر.

الاعلام ۵: ۶۹/ ریحانة الادب ۲: ۴۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۸۶/ معجم المؤلفین ۷: ۳۴.

## علی ـ قزوینی

(م ۱۲۹۸ هـ/ ۱۸۸۰ م)

علی بن اسماعیل موسوی، قزوینی. فقیه، زاهد، محدّث، مفسّر. وی قوانین الاصول میرزای قمی را تدریس می کرد. از آثارش: حاشیه قوانین الاصول قمی ـ ط، حاشیه معالم الاصول، قاعدهٔ لاضرر.

الذریعه ۶: ۱۷۷، ۶: ۲۰۸، ۱۰: ۲۵۶/ ریحانة الادب ۴: ۴۵۴/ لغتنامهٔ دهخدا، قزوینی: ۲۸۱.

## علی ـ افسوس

(م ۱۲۲۱ هـ/ ۱۸۰۶ م)

میر علی[1] افسوس. ادیب، شاعر. متولّد و ساکن

۱. فرهنگ سخنوران: میر شیرعلی افسوس خوافی.

در هند. از آثارش: آرایش محفل، گلستان سعدی را به زبان اردوی هند ترجمه کرد.

ریحانة الادب ۱: ۱۵۷/ فرهنگ سخنوران ۴۹/ مکارم الآثار ۳: ۷۳۰.

**علی - (ابن افلح)**
(۴۷۱ - ۵۳۵[۱] هـ/ ۱۰۷۸ - ۱۱۴۱ م)

ابوالقاسم، علی بن افلح بن محمد عبسی، (جمال الملک). شاعر، نویسنده. متوفّی دربغداد. به شهرهای زیادی مسافرت کرد ومداح خلفا بود. از آثارش: دیوان شعر، دیوان رسائل.

الاعلام ۵: ۷۱/ ریحانة الادب ٤: ۹۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۱/ معجم المؤلفین ۷: ۳۹.

**علی - (ابن حنابی)**
(۹۱۶ - ۹۷۹ هـ/ ۱۵۱۰ - ۱۵۷۱ م)

علی بن امرالله، (ابن حنابی). متبحّر در علم اخلاق و حکمت عملی. متولّد در اسپارسه، ساکن در بروسه، متوفّی در ادرنه. در بروسه تدریس می کرد. از آثارش: اخلاق علایی.

الذریعه ۱: ۳۷۶/ ریحانة الادب ۷: ٤۸۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۱.

**علی - (ابن انجب)**
(۵٤٤ - ٦۱۱ هـ/ ۱۱٤۹ - ۱۲۱٤ م)

ابوالحسن، علی بن انجب بن ابی المکارم مفضل مکّی. فقیه، محدّث، شاعر. اصلاً از بیت المقدس متولّد در اسکندریه، متوفّی در قاهره. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۷: ۳۹٦/ الکنی والالقاب ۱: ۲۲۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲٦۷.

**علی - (ابن ساعی)**
(۵۹۳ - ٦۷٤ هـ/ ۱۱۹۷ - ۱۲۷۵ م)

ابوطالب، علی بن انجب بن عثمان بغدادی، (ابن انجب، تاج الدین، ابن ساعی). مورّخ فقیه، محدث، شاعر: متولّد و متوفّی در بغداد. وی کتابدار کتابخانه های نظامیه و مستنصریه بود. به تصوّف علاقه داشت و توسط عمر بن محمد سهروردی وارد طریقت شد. پایان زندگی وی مصادف با حملهٔ مغول بود. از آثارش: مناقب الخلفاءِ العباسین، تاریخ الشعراءِ، اخبار الوزراءِ، اخبار الخلفاءِ - ط.

الاعلام ۵: ۷۱/ دانشنامه ایران و اسلام ٦۲۰/ ریحانة الادب ۷: ۵۵۸/ شدالازار ۲۳، ۳۲۷/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۰۰/ الکنی والالقاب ۱: ۳۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۸۷/ معجم المؤلفین ۷: ٤۱.

**علی - (ابن ساربان)**
(۳٤۷ - ٤۳۰ هـ/ ۹۵۸ - ۱۰۳۸ م)

ابوالحسن، علی بن ایوب بن حسین کاتب، شیرازی، (ابن ساربان). عالم امامی. متولّد در شیراز، متوفّی در بغداد. از مشایخ و اساتید حدیث خطیب بغدادی بود، و نزد ابوسعید سیرافی و ابو عبیدالله مرزبانی تلمذ نمود.

ریحانة الادب ۷: ۵۵۷/ الکنی والالقاب ۲: ۲۰۹.

**علی - بافقی**
(م ۹۷٤ هـ/ ۱۵٦٦ م)

مولانا علی بافقی، (شرف الدین). شاعر. متولّد در قصبهٔ بافق میان یزد و کرمان، تحصیل کرده در شیراز، متوفّی در قزوین. در دربار شاه طهماسب صفوی (۹۳۰ - ۹۸٤ هـ) مورد احترام بود و قصاید بسیاری در مدح این پادشاه سرود. از آثارش: دیوان شرف بافقی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٤٦۸/ الذریعه ۹: ۵۱۰/ ریحانة الادب ۳: ۱۹٦/ فرهنگ سخنوران ۲۹۵.

**علی - شیرازی**
(م ٦۷۸ هـ/ ۱۲۷۹ م)

ابوسعید، علی بن برغش بن عبدالله شیرازی، (نجیب الدین). عارف باز بزرگان مشایخ طریقه سهروردی. متولّد، ساکن و متوفّی در شیراز. از زندگی مرفه روی برگرداند و به تصوّف گرائید و مرید شیخ شهاب الدین سهروردی بود. از آثارش:

---
۱. معجم المؤلفین: (٤٤۳- ۵۵۳ هـ).

رسائلی در تصوف داشته است، ایکی آیینه اورته سینده پیر آلما، کتابی با نام ترکی.
تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۴۶/ جشن نامه ۴۴ / ریحانة الادب ۶: ۱۴۷/ شد الازار ۷۲، ۱۵۴، ۳۳۶/ لغتنامهٔ دهخدا، نجیب الدین ۳۷۰/ نفحات الانس ۴۷۳.

## علی ـ مرغینانی
(۵۳۰ - ۵۹۳ هـ/ ۱۱۳۵ - ۱۱۹۷ م)

ابوالحسن، علی بن ابوبکر بن عبدالجلیل فرغانی، مرغینانی، (برهان الدین). فقیه حنفی، مفسّر، محدّث. منسوب به مرغینان از نواحی فرغانه. از آثارش: بدایة المبتدی ـ ط، الهدایة فی شرح البدایة ـ ط، منتقی الفروع، مناسک الحج.
احسن التواریخ ۷۱/ الاعلام ۵: ۷۳/ ریحانة الادب ۱: ۲۵۶/ الکنی والالقاب ۲: ۷۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۶۲/ معجم المؤلفین ۷: ۴۵.

## علی ـ هروی
(م ۶۱۱ هـ/ ۱۲۱۵ م)

ابوالحسن، علی بن ابوبکربن علی هروی. مورّخ، خطیب. اصلاً از هرات، متولّد در موصل، متوفّی در حلب. به سرزمینهای بسیاری سفر کرد. از آثارش: الاشارات الی معرفة الزیارات ـ خ، التذکرة الهرویة فی الحیل الحربیة ـ خ، رحلته ـ خ.
الاعلام ۵: ۷۳/ ریحانة الادب ۲: ۴۰۹، ۶: ۳۶۳/ الکنی والالقاب ۲: ۳۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۷۸/ معجم المؤلفین ۷: ۴۷.

## علی ـ (ابن جمال)
(م ۱۰۰۲ - ۱۰۷۲ هـ/ ۱۵۹۳ - ۱۶۶۱ م)

علی بن ابوبکر بن علی نورالدین انصاری، خزرجی، مکی، (ابن جمال). شافعی، فقیه، محدّث، مفسّر. متولّد و متوفّی در مکه. در مسجد الحرام مسند نشین و مرجع استفاده طالبان علم بوده است. از آثارش: المجموع الوضاح علی مناسک الایضاح، کافی المحتاج الفرائض المنهاج، فتح الوهاب علی نزهة الحساب ـ خ.
الاعلام ۵: ۷۴/ ریحانة الادب ۷: ۴۴۷/ الکنی والالقاب ۱: ۲۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۶۸/ معجم المؤلفین ۷: ۴۶.

## علی ـ بهرامی سرخسی
(م ۵۰۰ هـ/ ۱۱۰۶ م)

ابوالحسن، علی بهرامی سرخسی. شاعر. متولّد در سرخس. در عهد ناصرالدین سبکتکین می زیست. از آثارش: سه رساله در عروض و قوافی به اسم او نوشته‌اند که ظاهراً هر سه از میان رفته است: رسالهٔ خجسته یا خجستهٔ ناصری و یا خجسته نامه در عروض، رسالهٔ غایة العروضین، رسالهٔ کنز القافیه، از شعر او اندکی مانده و از همین اندک استادی او پیداست.
تاریخ ادبیات صفا ۱: ۵۶۷/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۵، ۸۸/ الذریعه ۹: ۱۴۸/ ریحانة الادب ۱: ۲۹۷/ فرهنگ سخنوران ۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۰۰.

## علی ـ تایبادی
(م ۷۹۱ هـ/ ۱۳۸۸ م)

ابوبکر، علی تایبادی، تایباد، (زکی الدین، زین الدین). عارف، صوفی. ساکن و متوفی در تایباد خراسان. در علوم ظاهری شاگرد نظام الدین هروی بود و در تصوف بر طریقه اویسی می رفت وامیر تیمور گورکان به او ارادت داشت و در حملهٔ به هرات به دیدن او رفت و نصایح او به تیمور معروف است. از آثارش: دیوان زین الدین تایبادی، اشعار کمی ازو باقی مانده است.
تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۲۱، ۷/ الذریعه ۹: ۴۰۹/ ریحانة الادب ۷: ۴۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۳۵/ قَرائد غیاثی ۱: ۳۱۴/ الکنی والالقاب ۱: ۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا، تایبادی: ۲۵۱/ نفحات الانس ۴۹۸/ یادداشتهای قزوینی ۷۰۹.

## علی ـ کندی
(۵۰۰ - ۵۶۵ هـ/ ۱۱۰۶ - ۱۱۶۵ م)

ابوالحسن، علی بن ثروان بن حسن کندی. نحوی، ادیب. نزد ابومنصور جوالیقی تلمذ نمود.
روضات الجنات ۵: ۲۵۳/ ریحانة الادب ۵: ۹۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۲.

## علی - دبّاج

ابوالحسن، علی بن جابربن علی اشبیلی، دباج. نحوی، قاری. نزد ابن خروف تلمذ نمود و ابن ابی الاحوص از وی روایت کرده است.

ریحانة الادب ۲: ۲۱۲.

## علی - عکوّک

(۱۶۰ - ۲۱۳ هـ/ ۷۷۷ - ۸۲۸ م)

ابوالحسن، علی بن جبلة بن مسلم اُبناوی، عکوک. شاعر عرب. اصلاً از شیعیان خراسان، متولّد و متوفّی در بغداد. در مدح ابو دلف عجلی اشعار زیادی سروده، عاقبت نیز به علت یکی از سروده‌هایش به دستور مأمون دستگیر و سپس کشته شد. وی نابینا بود.

الاعلام ۵: ۷۵/ تاریخ التراث ب۴/ ۲: ۱۵۳/ روضات الجنّات ۵: ۳۲۹/ ریحانة الادب ۴: ۱۵۶/ فهرست ابن الندیم ۱۸۸/ الکنی والقاب ۲: ۴۷۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۳.

## علی - جوهری

(۱۳۳ - ۲۳۰ هـ/ ۷۵۰- ۸۴۵ م)

ابوالحسن، علی بن جعد بن عبید هاشمی، جوهری. از محدثین بغداد. از سفیان ثوری و مالک بن انس استماع حدیث کرده و بخاری و احمدبن حنبل از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: الجعدیات، که عبدالله بن محمد بغوی دوازده جزءِ از احادیث وی را جمع آوری کرده است.

الاعلام ۵: ۷۶/ اعیان الشیعه ۸: ۱۷۷/ تاریخ التراث ب۱/ ۱: ۱۹۸/ ریحانة الادب ۱: ۴۴۱/ الکنی والالقاب ۲: ۱۶۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۷۰/ معجم المؤلفین ۷: ۵۱.

## علی - خرقانی

(م ۴۲۵ هـ/ ۱۰۳۳ م)

ابوالحسن، علی بن جعفر خرقانی، بسطامی. عارف نامی، صوفی. متولّد و متوفّی و مدفون در ده خرقان بسطام. کرامات بسیاری به او منسوب است. وی شاگرد طریقت شیخ ابوالعباس آملی قصاب بود. از آثارش: رسالة الخائف الهائم من لومة اللائم، فواتح الجمال، دیوان شعر.

تذکرة الاولیاءِ ۲: ۲۰۱/ الذریعه ۹: ۴۰/ ریحانة الادب ۲: ۱۲۴/ شدالازار ۱۸۱/ فهرست مشترک ۴: ۲۶۸۱/ کشف المحجوب ۲۰۵/ الکنی والالقاب ۱: ۵۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۰۲/ مرآت الادوار ۱۵۷/ نفحات الانس ۲۹۸.

## علی - (ابن قطّاع)

(۴۳۳ - ۵۱۵ هـ/ ۱۰۴۱ - ۱۱۲۱ م)

ابوالقاسم، علی بن جعفر بن علی شنترینی، سعدی، صقلّی. مورّخ، نحوی، لغوی. متولّد در سیسیل، متوفّی در مصر. در سیسیل در محضر جوهری علم لغت و نحو را آموخت و پس از درگیرشدن سیسیل به جنگ با نورمانها ابن قطاع به اندلس و سپس مصر رفت. در آن دیار به تعلیم و تربیت پرداخت و از جمله شاگردانش فرزندان افضل بن بدرجمالی وزیر فاطمیان و ابومحمّد عبدالله بن بری (ابن برّی) بودند. از آثارش: کتاب الافعال - ط، الذرة الخطیرة فی المختار من شعر شعراءِ الجزیرة، الشافی فی القوافی - خ، تاریخ صقلیه.

الاعلام ۵: ۷۶/ دانشنامه ایران و اسلام ۷۹۲/ روضات الجنّات ۵: ۲۴۸/ ریحانة الادب ۸: ۱۵۶/ الکنی والالقاب ۱: ۳۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن القطّاع: ۳۴۰/ معجم المؤلفین ۷: ۵۲.

## علی - حقایق

(اوایل قرن چهاردهم / بیستم میلادی)

علی بن جعفر حقایق نگار. شاعر. در زمان تألیف آثار عجم (۱۳۱۳ هـ) در قید حیات بوده است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۲۵۸/ ریحانة الادب ۲: ۵۴/ فرهنگ سخنوران ۱۶۹.

## علی - نوری

(م ۱۲۴۶ هـ/ ۱۸۳۰ م)

علی بن جمشید نوری، مازندرانی، اصفهانی، (نوری). امامی، مفسّر، متکلّم، حکیم، شاعر. نزد افاضل مازندران و قزوین کسب علم نمود و فنون کلام را در اصفهان از آقا محمد بید آبادی فراگرفت و با میرزای قمی مکاتبه داشت.

از آثـارش: تـفسیر سورة التوحید، حاشیه اسفار مـلاصـدرا، حاشیه شرح فوائد شیخ احمد احسائی، دیوان نوری مازندرانی.

الـذریـعـه ۵: ۲۲۷، ۶: ۱۲۷، ۱۱: ۲۴۷، ۱۲: ۲۴۶، ۹: ۱۲۳۴/ رجال بامداد ۶: ۱۵۴/ روضات الجنّات ۴: ۴۰۸/ ریحانة الادب ۶: ۲۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی ۴۷۷/ معجم المؤلفین ۷: ۵۴/ مکارم الآثار ۴: ۱۲۶۴ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۴۸.

## علی ـ طباطبایی

(۱۱۸۸ - ۱۲۴۹ هـ/ ۱۷۷۴ - ۱۸۳۳ م)

علی نقی بن جواد بن مرتضی حسینی، طباطبایی، بروجردی. امامی، فقیه، اصولی. متوفّی در بروجرد. نزد میرزای قمی تلمذ نمود. از آثارش: حاشیه زبدة الاصول، حاشیه قوانین الاصول.

اعیان الشیعه ۸: ۳۶۷/ الذریعه ۶: ۱۷۸، ۶: ۱۰۳/ ریحانة الادب ۴: ۳۰/ لغتنامهٔ دهخدا، طباطبائی: ۱۲۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۵/ مکارم الآثار ۴: ۱۳۴۲.

## علی ـ فرخی سیستانی

(م ۴۲۹ هـ/ ۱۰۳۷ م)

ابوالحسن، علی بن جولوغ[1] فرّخی سیستانی. شاعر نامی، از سخنوران. متولد در سیستان. دهقانی ساده بود واز جوانی شعر را آغاز کرد در تنگدستی زند گی می کرد، پس به دربار ابوالمظفّر احمدبن محمد چغانی امیر شاعر دوست چغانیان راه یافت و مورد لطف ومحبت واقع شد. مدتی نیز در دربار سلطان محمود غزنوی بود و امیران و شاهزاد گان ورجال بزر گ این دربار را مداحی می کرد. وی ازبهترین قصیده سرایان ایرانست که شعر او در ساد گی و روانی و استحکام ممتاز است. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، شامل ۹ هزار بیت، ترجمان البلاغه، حاوی صنایع بدیعیه.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۵۳۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۸/ الذریعه ۹: ۸۱۹، ۴: ۷۲/ ریحانة الادب ۴: ۳۱۸/ فرهنگ سخنوران ۴۴۰/ فهرست مشترک ۸: ۱۶۵۲/ الکنی والالقاب ۳: ۲۰/ لغتنامهٔ دهخدا، «فرخی»

۱۴۰/ نزهة المجالس ۱۹۳، ۸۹/ یادداشتهای قزوینی ۱۴۹۱.

## علی ـ (ابن جهم)

(۱۸۸ - ۲۴۹ هـ/ ۸۰۴ - ۸۶۳ م)

ابوالحسن، علی بن جهم بن بدر عربی، قرشی. شاعر، اهل سنت، ادیب. متولد در بغداد. با ابی تمام معاصر بود و در دربار متوکّل عباسی تقرب داشته و شیعه را هجو می گفته عاقبت به دستور متوکل دستگیر و به خراسان تبعید شد در اواخر عمر به عراق باز گشت و در حلب در گذشت. از آثارش: دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۵: ۷۷/ تاریخ التراث ب ۲/۴: ۱۶۴/ ریحانة الادب ۷: ۴۵۶/ فهرست ابن الندیم ۱۶۸/ الکنی والالقاب ۱: ۲۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۹۰، ابن الجهم، ۳۰۰/ معجم المؤلفین ۷: ۵۴.

## علینقی ـ حجاب

(قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

علینقی حجاب، (حیران). شاعر. متولد در یزد. پسر مدرس یزدی از علمای عهد قاجار بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۲۳۲/ ریحانة الادب ۲: ۲۱/ فرهنگ سخنوران ۱۵۳/ لغتنامهٔ دهخدا، حجاب: ۲۹۲.

## علی ـ طباطبائی

(م ۱۰۶۰ هـ/ ۱۶۵۰ م)

علی بن حجة الله بن علی طباطبایی، شولستانی، نجفی، (شرف الدین). عالم امامی، فقیه، متکلم، ادیب. ساکن و متوفی در نجف. نزد امیر فیض الله تفریشی و شیخ محمد سبط ـ الشهید تلمذ نمود و از ایشان و از شیخ بهایی و میرزا محمد رجالی و ملاعبدالله شوشتری روایت می کند. خود از اساتید مجلسی اول و مجلسی ثانی بود از آثارش: حاشیة علی الصحیفة الکاملة، آداب الحج، الاجازات.

اعیان الشیعه ۸: ۱۸۱/ الذریعه ۱: ۱۶، ۶: ۱۴۶، ۱۸: ۹۲، ۱۶: ۳۵۱/ روضات الجنات ۴: ۳۷۹/ ریحانة الادب ۳: ۱۹۷/ الکنی والالقاب ۲: ۳۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۶/ معجم المؤلفین ۷: ۵۷.

---

[1] ـ یا قلوغ.

## علی - (ابن نفیس)
(م ۶۸۷ هـ/ ۱۲۸۸ م)

ابوالعلاء، علی بن ابی الحرم قرشی، نفیسی، ابن ابی الحرم. طبیب، فقیه شافعی. متولّد در دمشق، متوفی در مصر. نزد مهذب الدین عبدالرحیم ابن علی دخوار کسب علم نمود. در قاهره سمت ارزشمند ریاست اطبای مصر به وی تفویض شد و عنوان طبیب مخصوص سلطان بیبرس را پیدا کرد. بسیار ثروتمند شد و طبق وصیتش خانه پر تجمل و دارایی و کتابهایش را پس از مرگش به بیمارستان منصوری قاهره واگذار شد. وی علاوه بر طبابت در ادبیات نیز فعالیت پردامنه ای داشت. از آثارش: کتاب الشامل فی الطب، باید ۳۰۰ جلد می شد ولی بیش از ۸۰ جلد آن تکمیل نشد، کتاب المهذب فی الکحل، شرح فصول أبقراط - خ.

الاعلام ۵: ۷۸/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۹۷/ ریحانة الادب ۸: ۲۵۳/ الکنی والالقاب ۱: ۴۴۱/ لغتنامهٔ دهخدا «ابن نفیس» ۳۵۷/ معجم المؤلفین ۷: ۵۸.

## علی - احمر
(م ۱۹۴ هـ/ ۸۱۰ م)

ابوالحسن، علی بن حسن[1]، (احمر). نحوی. ساکن در بغداد، متوفی در راه مکّه. معلم امین فرزند هارون الرشید بود. عربی را از کسائی فراگرفت و با سیبویه مناظراتی داشت. وی چهل هزار بیت از شواهد نحوی را در حافظ داشت. از آثارش: تفنن البلغاءِ، التصریف.

الاعلام ۵: ۷۹/ تاریخ التراث ۸: ۲۰۵/ ریحانة الادب ۱: ۸۲/ الکنی والالقاب ۲: ۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۱/ معجم المؤلفین ۷: ۶۰.

## علی - طاطری
(زنده در ۲۶۳ هـ/ ۸۷۷ م)

ابوالحسن، علی بن حسن بن محمد طائی، طاطری، واقفی. فقیه، محدّث، از مشایخ واقفیه. حسن بن محمد بن سماعه صیرفی حضرمی (م ۲۶۳ هـ) نزد وی تلمذ نمود. از اصحاب امام موسی کاظم بود. نجاشی و علامه وی را در نقل حدیث معتبر دانسته اند. از آثارش: در مذهب واقفیه و در فقه تألیفاتی دارد. التوحید، الفرایض، المتعة، الامامة.

الذریعه ۱۶: ۷۶، ۲۱: ۲۴۵، ۲: ۳۳۰، ۲۴: ۲۹۸، ۶: ۲۵۱/ رجال طوسی ۳۵۷/ رجال نجاشی ۱۷۹/ ریحانة الادب ۴: ۱۶/ فهرست ابن الندیم ۲۲۶/ فهرست طوسی ۹۲/ الکنی والالقاب ۲: ۴۳۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۵/ معالم العلماءِ ۶۴/ معجم المؤلفین ۷: ۶۸.

## علی - دوسی
(م بعد از ۳۰۹ هـ/ ۹۲۱ م)

ابوالحسن، علی بن حسن مصری، هُنائی، ازدی، کُراع النمل، دوسی. عالم در ادبیات عرب. متولّد وساکن در مصر. از آثارش: المنضد، المجرد، المنجد - خ.

الاعلام ۵: ۷۹/ تاریخ التراث ۸: ۴۶۵/ روضات الجنات ۵: ۲۰۴/ ریحانة الادب ۲: ۲۳۹/ فهرست ابن الندیم ۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۰/ معجم المؤلفین ۷: ۷۱.

## علی - (ابن أعلم)
(۳۲۶ - ۳۷۵ هـ/ ۹۳۶ - ۹۸۶ م)

ابوالقاسم، علی بن حسن علوی، (ابن اعلم). منجم، حکیم. از اولاد جعفر طیّار، متولّد وبزرگ شده در بغداد. نزد عضدالدوله دیلمی و از طرف سلطان رصدخانه ای تأسیس کرد وبا کمک چند نفر زیجی تنظیم نمود و رصدخانه را به راه انداخت. از آثارش: کتابی در احوال منجمن دورهٔ اسلامی، استخراج مطالب نجومی، عمل اسطرلاب، مسئلهٔ معاد، زیج ابن أعلم.

الاعلام ۵: ۸۰/ الذریعه ۱۲: ۸۰/ ریحانة الادب ۷: ۳۸۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۷۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن اعلم: ۲۹۱/ معجم المؤلفین ۷: ۶۴/ نزهة الارواح ۳۸۱.

## علی - صُرِدُرّ
(م ۴۶۵ هـ/ ۱۰۷۳ م)

ابو منصور، علی بن حسن بن علی بغدادی،

---
[1] یا مبارک.

صردر. شاعر، نویسنده. متولّد در بغداد، متوفّی در راه سفر به خراسان. مدّاح قائم عباسی ووزیرش ابن مسلمه. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۵: ۸۱/ اعیان الشیعه ۸: ۱۸۳/ الذریعه ۹: ۶۰۶/ ریحانة الادب ۳: ۴۴۱/ لغتنامهٔ دهخدا، صردر: ۱۹۳/ معجم المؤلفین ۷: ۶۶.

## علی - باخرزی

(م ۴۶۷ هـ/ ۱۰۷۵ م)

ابوالحسن، علی بن حسن بن علی باخرزی. ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در باخرز از نواحی نیشابور، تحصیل کرده در همانجا ونیشابور. از شیخ ابو محمد جوینی فقه فراگرفت. از آثارش: دمیة القصرو عصرة أهل العصر - ط، که ذیل یتیمة الدهر ثعالبی است، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۸۱/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۳۷/ تاریخ نظم ونثر در ایران ۵۲/ الذریعه ۹: ۱۱۸/ ریحانة الادب ۱: ۲۱۸/ فرهنگ سخنوران ۴۰۱/ الکنی والالقاب ۲: ۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۰۰/ معجم المؤلفین ۷: ۶۵/ نزهة المجالس ۵۵، ۴۲۶، ۸۵.

## علی - صندلی

(۴۸۴ هـ/ ۱۰۹۱ م)

ابوالحسن، علی بن حسن بن علی صندلی. متعزلی[۱]، واعظ، فقیه. متولد در نیشابور. همراه طغرل بیک به بغداد رفت ولی پس از مدتی به نیشابور باز گشت و به زهد و عبادت مشغول شد. از آثارش: تفسیر القرآن.

الاعلام ۵: ۸۱/ ریحانة الادب ۳: ۴۷۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۸/ معجم المؤلفین ۷: ۶۷.

## علی - خلعی

(۴۰۵ - ۴۹۲ هـ/ ۱۰۱۴ - ۱۰۹۹ م)

ابوالحسن، علی بن حسن بن حسین خلعی. فقیه شافعی، محدث، شاعر. اصلاً از موصل، متولد و متوفی در مصر. مدت کوتاهی قاضی بود و اواخر عمر در قرافه انزوا بر گزید. در روایت حدیث متبحر بود. از آثارش: خلعیات، کتاب معروفی در حدیث است که احمد بن حسین شیرازی آن را جمع آوری کرده است، الفوائد، در حدیث و معروف به فوائد خلعی.

الاعلام ۵: ۸۲/ ریحانة الادب ۲: ۱۵۷/ الکنی والالقاب ۲: ۲۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۷/ معجم المؤلفین ۷: ۶۲.

## علی - (ابن عساکر)

(۴۹۹ - ۵۷۱ هـ/ ۱۱۰۵ - ۱۱۷۶ م)

ابوالقاسم، علی بن حسن بن هبة الله دمشقی، (ابن عساکر، ثقه الدین). مورخ، فقیه، شافعی. از خاندان بنوعساکر که حدود دو قرن موقعیت ممتازی در تاریخ شهر دمشق داشته و سلسله ای از عالمان شافعی را به وجود آورده، متولّد و متوفّی در دمشق. نزد نیای مادریش یحیی بن علی کراشی و برادر بزرگش صاعین و شیخ ابو محمد اکفافی و جمال الاسلام بن مسلم سُلامی و دیگر بزرگان تلمذ نمود. پس از مرگ پدرش با سفر به شرق و گردآوری حدیث مرحله جدید زندگیش آغاز شد. به سفر حج رفت و مدتی در مکه و مدینه ماند و بار دیگر در نظامیه بغداد به کسب علم پرداخت و با سفرهای بسیاربه مناطق مختلف مانند خراسان و اصفهان و حجاز و جزیره، احادیث بسیاری جمع کرد. و از زمانی که نورالدین در ۵۴۹ هـ در دمشق حاکم شد ابن عساکر تا آخر عمر به مدت چهل سال در آنجا اقامت گزید و دستیار وی شد. نورالدین نخستین دارالحدیث را که دارلسنه نیز نامیده می شد برای وی ساخت ابن عساکر به طرفداری عقاید اشعری وبرای مبارزه با عقائدی که لکه بدنامی بر مذهب سنی بود مجموعه ای ازچهل حدیث در دفاع از سیاست مذهبی نورالدین فراهم کرد و در آن فضائل جهاد را شرح داد. چند ماه پس از مرگ نورالدین، ابن عساکر نیز در گذشت و در مراسم تدفین وی سلطان ایوبی شرکت کرد. و او را در گورستان باب الصغیر در جوار پدر و دیگر افراد خاندانش به خاک سپرد. از آثارش: اربعین فی الاجتهاد فی اقامة الجهاد، کتاب فوق الذکر، تاریخ مدینة دمشق، تألیف عمدة

---

۱. الاعلام: از فقهای حنفیه.

وی و به اسلوب تذکره خطیب بغدادی و شامل ۸۰ جلد، کشف المغطی فی فضل الموطأ - ط. تاریخ دمشق الکبیر، معروف به تاریخ ابن عساکر، شیخ عبدالقادر بدران مختصر آن را به نام تهذیب تاریخ ابن عساکر - ط نوشته است.

الاعلام ۵: ۸۲/ دانشنامه ایران و اسلام ۷۲۰/ ریحانة الادب ۸: ۱۱۳/ الکنی والالقاب ۱: ۳۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عساکر: ۳۳۰/ معجم المؤلفین ۷: ۶۹.

## علی - (ابن مُقَلة)

(۵۲۴ - ۵۹۹ هـ/ ۱۱۳۰ - ۱۲۰۳ م)

ابوالحسن، علی بن حسن بن اسماعیل عبدی. ادیب، عروضی. از طایفه بنی عبدالقیس، متولد و متوفی در بصره. از آثارش: تصانیفی در ادبیات و عروض دارد.

الاعلام ۵: ۸۳/ ریحانة الادب ۸: ۲۲۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۰/ معجم المؤلفین ۷: ۶۰.

## علی - شُمَیم حُلّی

(۵۱۱ - ۶۰۱ هـ/ ۱۱۱۷ - ۱۲۰۴ م)

ابوالحسن، علی بن حسن بن عنتر حلی، (مهذب الدین). شاعر، ادیب، عروضی. متولّد در حلّه، بزرگ شده در بغداد، ساکن و متوفّی در موصل. به شام و دیاربکر سفر کرد و بزرگان این دیار را مداحی نمود و جوایزی دریافت کرد. از آثارش: مناقب الحکم و مثالب الأمم، ۲ جلد، شرح المقامات الحریریة، الامانی فی التهانی، الخمریات.

الاعلام ۵: ۸۳/ اعیان الشیعه ۸: ۱۸۲/ الذریعه ۲: ۳۶۷، ۷: ۸۹/ روضات الجنّات ۵: ۲۰۵/ ریحانة الادب ۳: ۲۵۴/ الکنی والالقاب ۲: ۳۶۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۱۹/ معجم المؤلفین ۷: ۶۷.

## علی - مجدالدین

(قرن هفتم هجری/ سیزدهم میلادی)

علی بن حسن بن ابراهیم حلبی، عریضی، (مجدالدین حلبی). عالم، فاضل. نسبش به امام جعفر صادق (ع) می رسد. از مشایخ محقّق حلّی (م ۶۷۶ هـ) بود و با دو یا سه واسطه از شیخ طوسی (م ۴۶۰ هـ) روایت کرده است.

امل الآمل ۲: ۱۷۸/ ریحانة الادب ۵: ۱۸۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۰۳/ الکنی والالقاب ۳: ۱۴۵.

## علی - علاءِ الدین

(قرن هشتم هجری/ چهاردهم هجری)

ابوالحسن، علی بن ابوالفضل حسن بن ابو المجد حلبی. عالم امامی. از آثارش: کتاب الاشارة یا اشارة السبق الی معرفة الحق فی اصول الدین و فروعه العبادیة.

الذریعه ۲: ۹۹/ روضات الجنات ٤: ۳۵۶/ ریحانه الادب ٤: ۱۶۰، ۷: ۳۶۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علاءِ الدین: ٤.

## علی - زواری

(م بعد از ۹۴۶ هـ/ ۱۵۳۹ م)

علی بن حسن زواری، (فخرالدین). از دانشمندان نامی زمان شاه طهماسب اول، مفسّر، از نخستین کسانی که در طریقه شیعه کتابهایی به زبان فارسی تألیف کرد. ساکن دراصفهان بوده و نزد محقق کرکی وشیخ علی بن عبدالعالی و سید غیاث الدین جمشید زواری و امیر عبدالوهاب بن علی حسینی استرآبادی تلمذ نمود و خود استاد ملا فتح الله کاشانی مفسّر معروف بود. از آثارش: ترجمة الخواص، در تفسیر قرآن که به تفسیر زواری معروف است، روضة الابرار، به فارسی و در شرح نهج البلاغه، مکارم الکرایم، ترجمه مکارم الاخلاق طبرسی، وسیلة الجنات، ترجمه اعتقادات شیخ صدوق، تحفه الدعوات.

اعیان الشیعه ۸: ۱۸۶/ تاریخ نظم ونثر در ایران ۳۷۱/ الذریعه ٤: ۱۳۹، ۵: ۳۱۵، ۷: ۲۲۷، ۱۵: ۱۵۹، ۲۵: ۸۸/ روضات الجنّات ٤: ۳۷۶/ ریحانة الادب ۲: ۳۹۳/ الکنی والالقاب ۲: ۳۰۰.

## علی - حکیم الملک

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

علی بن حسن بن نظام الدین گیلانی، حکیم الملک. فاضل. از آثارش: انوار الفصاحة و اسرار البلاغة، شرح نهج البلاغه، تلخیص درة الغواص.

الذریعه ۲: ۴۳۶، ٤: ۴۲۲/ ریحانة الادب ۲: ۶۰/ لغتنامه

دهخدا، حکیم الملک: ۷۶۶.

## علی اکبر - عارف شیرازی
(م ۱۲۶۱ هـ/ ۱۸۴۵ م)

علی اکبر بن میرزا ابوالحسن عارف شیرازی. شاعر، ادیب. مدتی در کربلا اقامت کرد پس به حیدرآباد و بمبئی و عاقبت به لکهنو رحلت کرد و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: دیوان عارف شیرازی.

الذریعه ۹: ۶۶۹/ ریحانة الادب ۴: ۸۰/ فرهنگ سخنوران ۳۶۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عارف شیرازی: ۹/ مکارم الآثار ۵: ۱۶۵۹.

## علی - شیرازی
(م ۱۲۶۳ هـ/ ۱۸۲۰ م)

علی بن حسنعلی شیرازی، (نیاز). طبیب، شاعر، خوشنویس. متولّد در شیراز. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۲۳۹/ ریحانة الادب ۶: ۲۷۳/ فرهنگ سخنوران ۶۲۲/ مکارم الآثار ۱: ۵۷.

## علی نقی - حائری
(م ۱۲۸۹ هـ/ ۱۸۷۲ م)

علی نقی بن حسن بن محمد طباطبایی، حائری، (حاجی آقا). عالم امامی، فقیه. متولّد در کربلا در زعامت دینی و اجتماعی در حائر نمونه بود. از آثارش: الدرة الحائریة - ط، الدرة فی العام و الخاص - ط، البیع.

الاعلام ۵: ۱۸۲/ اعیان الشیعه ۸: ۳۶۷/ الذریعه ۲: ۲۰۸، ۳: ۱۹۲، ۸: ۹۷، ۱۵: ۱۹۲/ ریحانه الادب ۲: ۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علینقی: ۲۷۶/ معجم المؤلفین ۷: ۶۹.

## علی - قطیفی
(۱۲۶۹ - ۱۳۴۰ هـ/ ۱۸۵۳ - ۱۹۲۲ م)

علی بن حسن بن علی آل حاجی، بلادی، بحرانی. مورّخ متکلّم. متولد در بحرین، ساکن قطیف. نزد شیخ احمد قطیفی تلمذ نمود. از آثارش: أنوار البدرین و مطلع النیرین فی تراجم علماءِ الأحساءِ والقطیف والبحرین - خ، التوحید، الجوهرة العزیزة فی شرح المسألة الوجیزة.

الاعلام ۵: ۸۶/ اعیان الشیعه ۸: ۱۸۵/ الذریعه ۴: ۴۸۰، ۱: ۴۲۲، ۲: ۴۲۰، ۵: ۲۹۳، ۲۰: ۹۰/ ریحانة الادب ۴: ۴۸۱/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۴۸/ معجم المؤلفین ۷: ۶۵.

## علی - (ابن بابویه)
(م ۳۲۹ هـ/ ۹۴۱ م)

ابوالحسن، علی بن حسین بن موسی بابویه، قمی. فقیه امامی. متوفی در قم. از مشایخ روایت تلعکبری و معاصر با حضرت امام حسن عسکری (ع) بود وازجانب آن حضرت شیخ و معتمد خطاب شده است. نجاشی وی را شیخ قمیان خواند. در بغداد با حسین بن روح نوبختی معاشر بود. ابن بابویه از بزرگانی چون ابوالعباس عبدالله بن جعفر حمیری و عبدالله بن حسن مؤدب و محمد بن احمد بن هشام و ابو خلف عجلی روایت کرده و معروفترین شاگردانش که ازو روایت می کردند غیر از دو فرزندش حسین و محمد صدوق، عباس کلوذانی بودند. از آثارش: الامامة و التبصره، التوحید، التفسیر.

الاعلام ۵: ۸۷/ دانشنامه ایران و اسلام ۴۳۰/ الذریعه ۱: ۳۸۲، ۴: ۱۸۰، ۲۴: ۲۹۸، ۱۵: ۵۸/ رجال نجاشی ۱۸۴/ روضات الجنات ۴: ۲۷۳/ ریحانة الادب ۷: ۴۰۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۸۵/ فهرست ابن الندیم ۲۴۶/ فهرست طوسی ۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بابویه: ۲۹۲/ معالم العلماءِ ۶۵/ معجم المؤلفین ۷: ۸۱.

## علی - مسعودی
(م ۳۴۶ هـ/ ۹۵۷ م)

ابوالحسن، علی بن حسین بن علی مسعودی. عالم امامی، مورّخ، فاضل. متولّد در بغداد، ساکن و متوفّی در مصر. به مناطق بسیاری مسافرت کرد و در هر دیار که به استادی بر می خورد جهت کسب علم مدّتی اقامت می گزید. با کلینی و صدوق معاصر بود. از آثارش: مروج الذهب - ط، التنبیه و الإشراف - ط، اخبار الخوارج، المسالک و الممالک.

الاعلام ۵: ۸۷/ اعیان الشیعه ۸: ۲۲۰/ امل الآمل ۲: ۱۸۰/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۵۰/ تاریخ التراث. ب ۲/ ج ۱: ۱۷۷/ الذریعه ۳: ۳۴۷، ۱: ۱۱۰، ۴: ۴۳۹، ۱۳: ۲۲۲/ رجال نجاشی ۱۷۸/ روضات الجنّات ۴:

۲۸۱/ ریحانة الادب ۵: ۳۰۷/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۸۲/ فهرست ابن الندیم ۱۷۱/ الکنی والالقاب ۳: ۱۸٤/ لغتنامهٔ دهخدا، مسعودی: ٤۱۱/ معجم المؤلفین ۷: ۸۰/ یادداشتهای قزوینی ۱: ۱۷۸.

## علی - (ابوالفرج اصفهانی)

(۲۸٤ - ۳۵٦ هـ/ ۸۹۷ - ۹٦۷ م)

ابوالفرج، علی بن حسین بن محمد قرشی، اصفهانی. مورّخ، ادیب، شاعر، نسب شناس. متولّد در اصفهان، متوفّی در بغداد، از نژاد خالص عرب و از قبیله قریش و به عبارت دقیقتر از شعبه مروانیان بنی امیّه بود. علیرغم نسب از شیعه پیروی می کرد. بیشتر عمر خود را در بغداد و تحت حمایت آل بویه و بخصوص مُهلّبی وزیر گذراند. در حلب نیز در دربار سیف الدوله به گرمی پذیرفته شد. از آثارش: کتاب الاغانی - ط، بزرگترین اثر ابوالفرج که به قول خود وی پنجاه سال از عمر را بر سر آن گذاشت، مقاتل الطالبین - ط، الإماءِ الشواعر.

الاعلام ۵: ۸۸/ اعیان الشیعه ۸: ۱۹۸/ امل الآمل ۲: ۱۸۱/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ٦٤۲/ تاریخ التراث ج۱/ ب ۲: ۲۸۰/ دانشنامه ایران و اسلام ۹۷۷/ الذریعه ۲: ۲٤۹، ۸: ۲۸۷، ۹: ۷٤۲، ۲۱: ۳۷٦/ روضات الجنّات ۵: ۲۲۰/ ریحانة الادب ۷: ۲۳٦/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۸۳/ فهرست ابن الندیم ۱۲۷/ الکنی والالقاب ۱: ۱۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفرج: ۷۱٦/ معجم المؤلفین ۷: ۷۸.

## علی - (ابن کوچک)

(م ۳۹٤ هـ/ ۱۰۰٤ م)

علی بن حسین بن علی عبسی، (ابن کوچک[1]). ادیب، فاضل. در مصر حدیث استماع می کرد و در شام و ساحل مدتی اقامت داشت. از آثارش: کتاب الطنبوریین، أعزالمطالب الا أعلی المراتب، در زهد.

ریحانة الادب ۸: ۱۷٦/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۱/ معجم المؤلفین ۷: ۷٦.

۱. معجم المؤلفین: ابن کوچک.

## علی - (ابن هندو)

(م ٤۱۰ هـ[1]/ ۱۰۱۹ م)

ابوالفرج، علی بن حسین بن هندوی رازی. دبیر دیوان، ادیب، شاعر، طبیب. اصلاً از ری، بزرگ شده در نیشابور، متوفی در جرجان. در آغاز در دیوان عضدالدوله دیلمی به خدمت پرداخت و به روایتی تا آخر عمر در خدمت آل بویه بود. از آثارش: دیوان شعر، مفتاح الطلب، الکلم الروحانیّه من الحکم الیونانیة.

الاعلام ۵: ۸۸/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۰۲/ تاریخ التراث ب ٤/ ۲: ۲٦۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۲۰/ الذریعه ۹: ۳ ٤/ روضات الجنّات ۵: ۲۲٤/ ریحانة الادب ۸: ۲۷۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن هندو: ۳٦۲/ معجم المؤلفین ۷: ۸۲.

## علی - علم الهدیٰ

(۳۵۵ - ٤۳٦ هـ/ ۹٦٦ - ۱۰٤٤ م)

ابوالقاسم علی بن ابواحمد حسین طاهربن موسی بن جعفر علوی، موسوی، (شریف مرتضی، علم الهدی، سید مرتضی، شریف، ثمانینی). نسبش با پنج واسطه به امام موسیٰ (ع) موصول می باشد. از علمای بزرگ امامیه، فقیه، نحوی، لغوی، ادیب. متولّد ومتوفّی در بغداد. وی در حسن اخلاق و علم شریعت و خطابت و نیکوکاری سرآمد و نمونه و مرجع استفاده و حلّال مسائل دینی بود. نزد اساتیدی چون شیخ مفید، ابن نباته، شیخ حسین ابن بابویه تلمذ نمود. پس از برادرش سید رضی منصب نقابت و امیرالحاجی و امور دیوانی را که از مناصب پدرش بود به عهده گرفت. از محضر درس وی نیز بزرگانی چون شیخ طوسی، ابوالفتح کراچکی، سلاردیلمی، ابو یعلی محمد جعفری و شیخ مفید ثانی وتعدادی دیگر بهره برده اند. سید از تلعکبری و ابن بابویه روایت می کرد. در بغداد درگذشت و در خانه خویش دفن شد ولی پس از مدتی به کربلا منتقل گردید. وی در حدود هشتاد تألیف دارد. از

۱. یا ٤۲۰ هـ.

آثارش: الامالی - ط معروف به الامالی سید مرتضی، الانتصار فی ما انفردت به الامامیة، در فقه، تقرب الاصول، الانصاف، الحدود والحقائق.

الاعلام ۵: ۸۹/ اعیان الشیعه ۸: ۲۱۳/ امل الآمل ۲: ۱۸۲/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۳۳/ تاریخ التراث ب ۴/ ۲: ۱۹۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۳۰/ الذریعه ۵: ۱۷۹، ۵: ۲۳۹، ۴: ۳۵، ۶: ۳۰۱، ۹: ۷۳۵، ۱۵: ۱۹۶، ۲۲: ۱۲۲/ رجال طوسی ۴۸۵/ رجال نجاشی ۱۹۲/ روضات الجنات ۴: ۲۹۴/ ریحانة الادب ۴: ۱۸۳/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۲۰/ فهرست طوسی ۹۸/ الکنی والالقاب ۲: ۴۸۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۳۶/ معالم العلماء ۶۹/ معجم المؤلفین ۷: ۸۱.

## علی - باقولی

(م حدود ۵۴۳ هـ/ ۱۱۴۸ م)

ابوالحسن، علی بن حسین بن علی اصفهانی، باقولی، (جامع العلوم، جامع باقولی). نحوی، ادیب. از آثارش: البیان فی شواهد القرآن، علل القرآآت، شرح الجمل، تفسیر القرآن (تفسیر جامع العلوم)

الاعلام ۵: ۹/ الذریعه ۴: ۲۶۸/ روضات الجنات ۵: ۲۵۱/ ریحانة الادب ۱: ۳۸۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۸۵/ الکنی والالقاب ۲: ۱۳۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۰۹/ معجم المؤلفین ۷: ۷۵.

## علی - برهان بلخی

(م ۵۴۸ هـ/ ۱۱۵۴ م)

علی بن حسین[1] بن محمد برهان بلخی. فقیه حنفی. در بخارا از برهان الدین عبدالعزیز بن عمر فقه را فراگرفت و در دمشق تدریس می کرد.

ریحانة الادب ۱: ۲۵۴.

## علی - قرشی

(زنده در ۶۵۳ هـ/ ۱۲۵۵ م)

علی بن حسین بن حسان بن باقی[2] قُرشی. فقیه امامی. با سید علی بن طاوس و محقق حلّی (م ۶۷۶ هـ) معاصر بود. از آثارش: اختیار مصباح المتهجد، در سال ۶۵۳ هـ تألیف نمود.

اعیان الشیعه ۸: ۱۹۱/ روضات الجنات ۴: ۳۳۹/ ریحانة الادب ۷: ۴۰۵/ الکنی والالقاب ۲: ۳۳۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن باقی: ۲۹۳/ معجم المؤلفین ۷: ۷۲.

## علی - غیاث الدین

(اواخر قرن دهم/ شانزدهم میلادی)

علی بن کمال الدین حسین کاشانی. طبیب، عالم. در سال ۹۸۷ هـ از سید حسین مجتهد کرکی اجازه داشته است. از آثارش: کتاب الادویة المفردة، کشف الاسرار فی بیان الادویة المفرده والمرکبة، که برای شاه اسماعیل صفوی تألیف کرده است.

احسن التواریخ ۵۹۲/ الذریعه ۱: ۴۰۴/ ریحانة الادب ۴: ۲۵۷/ لغتنامهٔ دهخدا، غیاث الدین: ۳۹۱.

## علی - کاشفی

(م ۹۳۹ هـ/ ۱۵۳۲ م)

علی بن حسین بن علی کاشفی، صفی سبزواری، (فخرالدین، صفی الدین). فاضل، شاعر، واعظ. از آثارش: لطائف الطوائف، حرزالامان من فتن الزمان، دیوان فخری سبزواری.

اعیان الشیعه ۸: ۱۹۸/ تاریخ ادبیات صفا ۴: ۵۳۴/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۴۷/ الذریعه ۶: ۳۹۲، ۲: ۴۶۱، ۱۱: ۱۹۸، ۲۲: ۳۹۶، ۹: ۸۱۲/ ریحانة الادب ۴: ۳۰۳/ فرهنگ سخنوران ۳۴۰/ فهرست مشترک ۴: ۲۲۰۳/ لغتنامهٔ دهخدا، صفی: ۲۶۶، علی: ۲۴۹/ معجم المؤلفین ۷: ۷۶.

## علی - محقق ثانی

(۸۶۸ - ۹۴۰ هـ/ ۱۴۶۳ - ۱۵۳۴ م)

ابوالحسن، علی بن حسین بن عبدالعالی[1] کرکی، عاملی، (شیخ علایی، محقق ثانی، محقق کرکی، نورالدین). عالم امامی، مجتهد، اصولی. متولد در جبل عامل در سوریه، متوفی در عراق. از علمای شام و بصره و درسفری به مصر از علمای آن دیار نیز کسب علم نمود و به

۱. یا حسن.

۲. یا علی بن حسین بن باقی.

۱. طبقات اعلام الشیعه: علی بن حسین بن علی.

ایران سفر کرد و مورد لطف شاه طهماسب صفوی واقع شد و لقب شیخ الاسلام گرفت و در ترویج مذهب جعفری بسیار کوشش نمود و موصوف به مروج الذهب و المولی المورّوج شد. از آثارش: شرح القواعد، ٦ جلد، اثبات الرجعة، الرسالة الجعفریه، صیغ العقود والایقاعات.

الاعلام ٥: ٩١/ اعیان الشیعه ٨: ٢٦٢/ امل الآمل ١: ١٢٠/ الذریعه ١: ٩٣، ٣: ١٩٤، ٤: ٢١٨، ٢٢: ١٨٤، ٢٤: ٧٢، ٢٥: ٢٩/ روضات الجنّات ٤: ٣٦٠/ ریحانة الادب ٥: ٢٤٤/ طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ١٦٠/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ٢٥٠/ معجم المؤلفین ٧: ٧٤.

## علی - صائغ
(م ٩٨٠ هـ/ ١٥٧٢ م)

علی بن حسین بن محمد حسینی، عاملی، جزینی، صائغ. فقیه، محدّث، محقق، امامی. از شهید ثانی کسب علم نمود و خوداز اساتید صاحب معالم و صاحب مدارک بود. از آثارش: شرح الشرائع، شرح الارشاد.

اعیان الشیعه ٨: ٢٠٥/ امل الآمل ١: ١١٩/ الذریعة ١٣: ٣٢٥، ٢٠: ٢٣/ روضات الجنات ٤: ٣٧٨/ ریحانة الادب ٨: ٦١/ الکنی و الالقاب ١: ٣٣٥/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ٢٢٢/ معجم المؤلفین ٧: ٧٩.

## علی - تجلی
(م ١٠٨٥ هـ/ ١٦٧٤ م)

علی رضابن حسین اردکانی، شیرازی، (تجلی). ادیب، شاعر. متوفّی در شیراز. در اصفهان از شاگردان آقا حسین خوانساری بوده و مدتی به هندوستان رفته است. از آثارش: سفینة النجاة، حاشیة علی حاشیة المولی عبدالله فی المنطق، رسالة فی المنع من صلاة الجمعة حال الغیبة، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ٨: ٢٤٠/ تاریخ ادبیات دکتر صفا ٥: ٣١٧/ تذکره شعرای کشمیر ١٥٤/ الذریعه ٩: ١٦٧، ٦: ٦١، ١٩: ١٢٩، ١٢: ٢٠١/ ریحانة الادب ١: ٣٢٨/ فرهنگ سخنوران ١١٠/ فهرست مشترک ٨: ١٦٢١/ الکنی والالقاب ٢: ١١٨/ لغتنامهٔ دهخدا، علیرضا: ١٩٧/ معجم المؤلفین ٧: ٩٣.

## علی - (ابن حماد)
(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالحسن، علی بن عبیدالله عدوی، بصری، بغدادی، (ابن حماد). امامی، ادیب، شاعر. با صدوق ابن بابویه م ٣٨١ هـ و نجاشی م ٤٥٠ هـ معاصر و از مشایخ روایت ابن غضائری بوده است. از آثارش: دیوان شعر، در مناقب و مراثی اهل بیت (ع).

اعیان الشیعه ٨: ٢٢٩/ امل الآمل ٢: ١٨٦/ الذریعه ٩: ٢٠/ ریحانة الادب ٧: ٤٧٧/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ١٨٥/ الکنی والالقاب ١: ٢٦٥.

## علی - کسائی
(م ١٨٩ هـ/ ٨٠٥ م)

ابوعبدالله [1]، علی بن حمزه بن عبدالله عجمی، کسائی. لغوی، نحوی، ادیب، قاری. اصلاً ایرانی، متولّد در کوفه، ساکن در بغداد، متوفّی در راه سفر به طوس و درحوالی این شهر. وی از قراءِ سبعه مشهور و امام کوفیین بود. نحو را از معاذ هراءِ ویونس نحوی و خلیل بن احمد عروضی اخذ نمود و فراءِ وابوعبید قاسم بن سلام از تلامذه او می باشند. قرائت را نیز از حمزة بن حبیب زیات و اعمش و ابن ابی لیلی فراگرفت و در این فن استاد شد. معلم هارون و دو پسرش امین و مأمون بود. از آثارش: معانی القرآن، المصادر، القراآت، النوادر، الحروف.

الاعلام ٥: ٩٣/ اعیان الشیعه ٨: ٢٣٣/ تاریخ التراث ب ٤/ ٢: ٢١٣، ٨: ٢٠٢/ تاریخ ادبیات صفا ١: ٦٨، ١٢٦/ الذریعه ١٩: ١٥، ٢٤: ١٣٩/ روضات الجنات ٥: ١٩٤/ ریحانة الادب ٥: ٥٢/ فهرست ابن الندیم ٧٢/ الکنی والالقاب ٣: ١١٢/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ٢٥١، کسائی ٥١٨/ معجم المؤلفین ٧: ٨٤.

## علی - (ابن حمزه)
(م ٣٧٥ هـ/ ٩٨٥ م)

---
١. یا ابوالحسن.

ابوالقاسم[۱]، علی بن حمزه بصری. لغوی، نحوی. متوفّی در صقلیه. از آثارش: التنبیهات عل أغالیط الرواة - ط، چندین ردنوشت از جمله رد بر کتاب الاصلاح ابن سکیت، رد بر کتاب الفصیح از ثعلب، رد بر کتاب النبات از دینوری.

الاعلام ۵: ۹۴ / تاریخ التراث ۸: ۱۸۹ / الذریعه ۴: ۴۵۰ / روضات الجنّات ۵: ۲۲۹ / ریحانة الادب ۷: ۴۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۵۲ / معجم المولفین ۷: ۸۳.

## علی - (ابن صباغ)

(م ۶۱۲ هـ/ ۱۲۱۵ م)

ابوالحسن، علی بن حمیدبن اسماعیل، (ابن صباغ، گردویه). عارف. مرجع استفاده بیشتر مشایخ صعید مصر بود.

روضات الجنات ۵: ۲۵۸ / ریحانة الادب ۸: ۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۳ / نفحات الانس ۵۳۷.

## علی - فریدالدین

(م ۶۹۹ هـ/ ۱۲۹۹ م)

ابوالحسن، علی بن حیدربن علی طوسی. عارف، حکیم، منجم. درسال ۶۵۷ هـ که سال تأسیس رصد مراغه بود به آن شهر رفته و بعضی از کارهای رصدی از طرف خواجه نصیر طوسی به وی محوّل شد. پس از وفات خواجه به بغداد و سپس اصفهان رفت و تا آخر عمر همانجا ماند.

ریحانة الادب ۴: ۳۳۵.

## علی اکبر - دهخدا

(۱۲۹۷ - ۱۳۷۴ هـ/ ۱۸۶۲ - ۱۹۵۴)

میرزا علی اکبرخان بن خانباباخان دهخدا. دانشمند، ادیب، لغت شناس. اصلاً از قزوین، متولّد و متوفّی درتهران، مدفون در ابن بابویه ری. درده سالگی پدرش را از دست داد و تحت تربیت مادر قرار گرفت. ابتدا شیخ غلامحسین بروجردی برای تعلیم و تربیت وی تعیین شد. پس از طی مقدمات وارد مدرسه سیاسی شد وادبیات را آنجا نزد محمد حسین فروغی فرا گرفت. ضمناً چون همسایه شیخ هادی نجم آبادی بود از محضر درس وی بسیار استفاده می کرد. مدت دوسال به وین رفت و زبان فرانسه را تکمیل نمود. در آغاز مشروطیت به ایران باز گشت و با همکاری جهانگیرخان وقاسم خان مجلّهٔ صوراسرافیل را منتشر کرد. پس از تعطیل مجلس به اروپا تبعید شد و پس از خلع محمدعلیشاه از طرف مردم تهران و کرمان به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد و به مجلس رفت. پس از جنگ جهانی اول دهخدا ازسیاست کناره گرفت و درخدمت علم و فرهنگ در آمد. مدتی ریاست تفتیش وزارت عدلیه، ریاست مدرسه علوم سیاسی و ریاست مدرسه عالی حقوق و علوم سیاسی تهران به وی محول شد. و از آن زمان تا پایان حیات پر بار خویش به تحقیق و تحریر مصنفات ارزشمند خویش مشغول بود. از آثارش: لغتنامه، امثال وحکم، ترجمه روح القوانین، فرهنگ فرانسه بفارسی، تعلیقات بر دیوان ناصر خسرو، و چند دیوان دیگر، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۳۳۳، ۱۸: ۳۳۳ / رجال بامداد ۲: ۴۲۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۴۰ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۵۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا، مقدمه: ۳۷۹.

## علی - حویزی

(زنده در ۱۰۸۷[۱] هـ/ ۱۶۷۶ م)

علی بن خلف بن عبدالمطلب موسوی، حسینی، مشعشعی، حویزی. محدث، مفسر، ادیب، شاعر، امامی. وی از فرمانروایان حویزه بود و به تصوف نیز گرایش داشت. از آثارش: النورالمبین فی الحدیث، ۴ جلد، خیر جلیس و نعم أنیس (دیوان شعر اوست) خیر المقال فی مدح النبی الکریم والآل.

اعیان الشیعه ۸: ۲۳۵ / امل الآمل ۲: ۱۸۶ / الذریعه ۹: ۷۵۵، ۲۴: ۳۰۲، ۷: ۲۸۵ / روضات الجنات ۴: ۳۹۷ / ریحانة الادب ۲: ۹۰ / فرهنگ سخنوران ۱۷۴ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۴ / معجم المولفین ۷: ۸۶.

---

۱. یا ابونعیم.

۱. فرهنگ سخنوران: م ۱۰۷۴ هـ.

## علی - موصلی
(م ۵۶۲ هـ/ ۱۱۶۷م)

ابوالحسن، علی بن خلیفه موصلی، (ابن منقی). نحوی، ادیب. از آثارش: المعونة، در نحو.

روضات الجنات ۵: ۲۶۱/ ریحانة الادب ۸: ۲۳۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۹۶/ معجم المؤلفین ۷: ۸۷.

## علی - (ابن ابی أُصَیبِعَة)
(۵۷۹ - ۶۱۶ هـ/ ۱۱۸۳ - ۱۲۱۹ م)

ابوالحسن، علی بن خلیفه بن یونس خزرجی، انصاری، (رشیدالدین، علامه). حکیم، طبیب، عارف، ادیب. متولّد در حلب، ساکن در قاهره و سپس دمشق، متوفّی در همانجا. نزد کندی نحو آموخت و در دمشق از دست شیخ الشیوخ صدرالدین بن حمویه خرقه تصوف پوشید. از آثارش: الموجزالمفید، در علم حساب، طب السوق، کتاب المساحة.

الاعلام ۵: ۹۶/ روضات الجنّات ۵: ۲۵۹/ ریحانة الادب ۷: ۳۲۷/ شدالازار ۳۵۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی اصیبعه: ۲۸۶/ معجم المؤلفین ۷: ۸۷.

## علی - طرابلسی
(۸۴۴ هـ/ ۱۴۴۰ م)

ابوالحسن، علی بن خلیل طرابلسی، (علاءِ الدین). فقیه حنفی، عالم. درقدس منصب قضاوت داشت. از آثارش: معین الحکام فیمایتردد بین الخصمین من الأحکام - ط، درفقه حنفی.

الاعلام ۵: ۹۷/ ریحانة الادب ۴: ۴۹، ۴: ۱۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علاءِالدین: ۵.

## علی - دانش
(۱۰۷۰ هـ/ ۱۶۵۹ م)

ملاعلی دانش، جاوید مازندرانی، حبش. شاعر، فاضل. متولد در ساری مازندران، تحصیل کرده در مشهد، متوفی در اصفهان، مدفون در مزار بابارکن الدین. در مازندران متصدی قضاوت بوده است. ابتدا دانش و سپس جاوید تخلّص می کرد. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۹۰/ ریحانة الادب ۲: ۲۱۱/ فرهنگ سخنوران ۱۲۶.

## علی اکبر - وقایعی
(متولد ۱۲۸۹ هـ/ ۱۸۷۲ م)

علی اکبربن میرزا داودخان وقایعی، (هما، مشکوة). شاعر، خوشنویس. متولد در تبریز، متوفی در همانجا. از آثارش: دیوان اشعار، ده هزار بیت.

رجال بامداد ۶: ۱۶۶/ ریحانة الادب ۶: ۳۴۵/ سخنوران آذربایجان ۶۷۳.

## علی - لکهنویی
(۱۲۰۰ - ۱۲۵۹ هـ/ ۱۷۸۶ - ۱۸۴۳ م)

علی بن دلدار علی لکهنویی، هندی. عالم، فاضل، متبحّر در تجوید و قرائت. متولد در لکهنو، به عراق و خراسان سفر کرد. درزادگاهش نزد پدرش کسب علم نمود. از آثارش: رسالة فی التجوید، رسالة فی امامة عزاءِالحسین، التوضیح المجید فی تفسیر کلام الله المجید.

اعیان الشیعه ۸: ۲۴۰/ الذریعه ۴: ۴۹۵، ۲۴: ۱۷۵/ ریحانة الادب ۶: ۲۳۲/ فهرست مشترک ۴: ۲۷۱۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۵/ معجم المؤلفین ۷: ۹۱/ مکارم الآثار ۱: ۱۰۵.

## علی - ذوقی اردستانی
(م ۱۰۴۵ هـ/ ۱۶۳۵ م)

علیشاه ذوقی، اردستانی. شاعر. اصلاً اردستانی، ساکن و متوفّی در اصفهان. وی تحصیلاتی نداشته لیکن ذوقی سرشار داشته است.

الذریعه ۹: ۳۴۱/ ریحانة الادب ۲: ۲۶۹/ فرهنگ سخنوران ۲۱۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ذوقی: ۱۸۱.

## علی نقی - همدانی
(م ۱۲۹۶ هـ/ ۱۸۷۸ م)

علی نقی بن حاج ملارضابن محمد امین همدانی. عارف، عالم امامی. متولّد و متوفّی در همدان، مدفون در بقعه باباطاهر عریان. از آثارش: آیات الأئمه، به فارسی، اوصاف القری، در سیر سلوک به فارسی.

الذریعه ۱: ۴۰، ۲: ۴۷۷/ ریحانة الادب ۶: ۳۷۸.

## علی - (ابن رضوان)

(۳۸۸ - ۴۵۳ هـ/ ۹۹۸ - ۱۰۶۱ م)

ابوالحسن، علی بن رضوان بن علی مصری، (رئیس الاطباءِ، ابن رضوان). پزشک نامی، مؤلف کتابهای طبی و جدلی. متولّد در جیزه نزدیک قاهره، متوفّی در قاهره. در خانواده‌ای کم درآمد بدنیا آمد و در جوانی زندگی خود را از راه طالع بینی و کارهای مشابه در کوچه و خیابان می گذراند وطب را از کتابها فراگرفت. از سی سالگی به بعد شهرت وی در پزشکی آغاز شد هنگامی که توسط خلیفه فاطمی به ریاست اطبای مصر گماشته شد، ثروت و نعمت پیدا کرد. وی تمایل شدیدی به جدل با اسلاف و معاصران داشت از جمله با حنین بن اسحاق و رازی و ابن جزّار وابن طیب وابن بطلان بحث و جدل داشت. تدریس نیز می کرد شاگردان زیادی داشت از جمله امیر فاطمی و مبشربن فاتک از شاگردانش بوده‌اند. از آثارش: حدود صد اثر ابن ابی اصیبعه از وی نقل کرده که به احتمال زیاد بعضی از آنها رساله و یا یادداشت می باشند. مهمترین و معروفترین اثروی، شرح بر چهار مقاله بطلمیوس - ط، می باشد که به لاتین و ترکی ترجمه شده است، شرح الصناعة الصغیره لجالینوس - ط، الاصول فی الطب.

الاعلام ۵: ۱۰۰/ دانشنامه ایران و اسلام ۵۹۷/ روضات الجنات ۵: ۲۶۱/ ریحانة الادب ۷: ۵۳۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن رضوان: ۳۱۴/ معجم المؤلفین ۷: ۹۴

## علی اکبر - برقعی

(۱۳۱۷ - زنده در ۱۳۶۴ هـ/ ۱۸۹۹ - ۱۹۴۴ م)

سیدعلی اکبر بن سیدرضی الدین برقعی. فاضل، شاعر. نسب وی به موسی مبرقع فرزند امام محمد تقی (ع) می رسد، متولّد در قم، متوفّی در همانجا. نزد علی اکبر حکمی یزدی علوم عقلیه را فراگرفت. از آثارش: بامداد روشن، دراسرار صلح امام حسن (ع)، تبصرهٔ معلمان، شیعه یا پدید آرندگان فنون اسلام، دیوان شعر.

الذریعه ۵: ۱۲۷، ۱۰: ۶۴، ۱۴: ۲۷۴، ۹: ۸۴۹/ ریحانة الادب ۱: ۲۴۹.

## علی - بَیْهَقی

(۴۹۹ - ۵۶۵ هـ/ ۱۱۰۶ - ۱۱۴۷ م)

ابوالحسن، علی بن زیدبن محمد بیهقی، (ظهیرالدین، ابن فندق). مورّخ، متکلم، امامی. از فرزندان خزیمة بن ثابت انصاری، متولّد در سبزوار. از مشایخ ابن شهر آشوب (م ۵۸۸ هـ) و نخستین کسی بود که کتاب نهج البلاغه را شرح کرد. وی شاگرد شیخ ابوالفضل میدانی بود. از آثارش: ۷۴ کتاب تألیف نمود از جمله: تتمة دمیة القصر، شرح نهج البلاغه، تاریخ بیهقی - ط، کتاب السموم.

الاعلام ۵: ۱۰۱/ اعیان الشیعه ۸: ۲۴۱/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۹۳/ الذریعه ۲: ۲۵۴، ۴: ۲۲۹، ۲۱: ۳۰/ روضات الجنات ۵: ۱۶۳/ ریحانة الادب ۱: ۳۰۹، ۴: ۳۳۴/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۵۰، ۱۸۹/ الکنی والالقاب ۳: ۲۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۶۰/ معجم المؤلفین ۷: ۹۶/ یادداشتهای قزوینی ۲۰۴، ۸۶۷.

## علی - صغیر

(قرن دوازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

علی بن زین الدین بن محمدبن حسن بن شهید ثانی. ادیب، فاضل، شاعر. ساکن در اصفهان با شیخ حرّ عاملی معاصر بود و نزد عموی خویش سبط الشهید کسب علم کرد و در مقابل وی به او صغیر می گفتند. از آثارش: حاشیه تمهید القواعد تألیف جد خودوی.

اعیان الشیعه ۸: ۲۴۶/ امل الآمل ۱: ۱۲۰/ الذریعة ۶: ۴۹/ روضات الجنات ۴: ۳۹۳/ ریحانة الادب ۲: ۴۳۰/ الکنی والالقاب ۲: ۳۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۳.

## علی نقی - سامان

(اوایل قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

علی نقی سامان. عالم. از آثارش: حاشیه اثبات الرجعة، تألیف میر محمد مؤمن بن دوست محمد.

الذریعه ۶: ۹/ ریحانة الادب ۲: ۴۱۴.

## علی ـ سامری
(م ۱۲۸۲ هـ/ ۱۸۶۵ م)

علی شاه حسنی، حسینی، سامری، نقشبندی، مجددی. عارف، محدث. سلسلهٔ طریقت وی باشش واسطه به شیخ احمد نقشبندی موصول می باشد. پس از وفات پیرش شاه حسین به ارشاد پرداخته وسی سال آخر عمرش را مشغول این امر بوده است. کراماتی به وی منسوب است.

ریحانة الادب ۲: ۴۱۵.

## علی ـ (ابن خیّاط)
(قرن پنجم هجری[۱]/ یازدهم میلادی)

ابوالحسن، علی بن ابی سعدبن ابی الفرج خیاط. فقیه، واعظ، امامی. شیخ منتخب الدین (م ۵۸۵ هـ) کتاب او را به واسطه پدر خود روایت کرده است. از آثارش: الجامع فی الاخبار.

الذریعه ۵: ۲۷/ ریحانة الادب ۷: ۵۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۸/ معجم المؤلفین ۷: ۹۹.

## علی ـ (ابن مُسْهِر)
(۵۴۳ هـ/ ۱۱۴۸ م)

ابوالحسن، علی بن سعدبن علی، ابن مُسهِر، (مهذب الدین، ابن ابی الوفاءِ). شاعر. متولّد در آمد دیاربکر. به بیشتر مناطق موصل سفر کرد و خلفا وملوک را مداحی کرد. از آثارش: دیوان شعر، دوجلد.

الاعلام ۵: ۱۰۱/ ریحانة الادب ۶: ۴۰/ الکنی والالقاب ۳: ۲۱۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۱/ معجم المؤلفین ۷: ۹۹.

## علی ـ عبدری
(۴۹۳ هـ/ ۱۱۰۰ م)

ابوالحسن، علی بن سعیدبن عبدالرحمان عبدری. عالم شافعی، فقیه، اصولی. متولّد در جزیره میورقه، به مشرق و حج و بغداد سفر کرد و از خطیب بغدادی استماع حدیث نمود و دربغداد در گذشت. از آثارش: الکفایة فی مسائل الخلاف.

ریحانة الادب ۴: ۹۶/ لغتنامهٔ دهخدا، عبدری: ۲۳۰/ معجم المؤلفین ۷: ۱۰۰.

## علی ـ لالاغزنوی
(م ۶۴۲ هـ/ ۱۲۴۴ م)

علی بن سعیدبن عبدالجلیل غزنوی، جوینی، (رضی الدین، لالا). عارف، صوفی، شاعر، از بزرگان مشایخ طریقه کبروی. متوفّی در غزنی، وی از مریدان نجم الدین کبری بوده و بعضی او را پسر زادهٔ سنائی غزنوی دانسته اند. با بسیاری از مشایخ بزرگ وقت صحبت داشته و گفته اند از ۱۲۴ شیخ خرقه داشته است. سفری به هندوستان کرده و به مصاحبت ابوالرضا رتن از مشایخ هند رسیده است. مجدالدین بغدادی جهت وی نسخه اجازتی نوشته که در کتابخانه ملی پاریس موجود است.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۱۶، ۲: ۱۰۱۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۴۶/ جشن نامه ۵۳/ الذریعه ۹: ۳۷۴/ ریحانة الادب ۲: ۳۱۷/ فرهنگ سخنوران ۲۳۴/ لغتنامهٔ دهخدا، رضی: ۵۰۱/ نفحات الانس ۴۳۵.

## علی ـ اخفش اصغر
(۲۳۵ ـ ۳۱۵ هـ/ ۸۴۹ ـ ۹۲۷ م)

ابوالمحاسن، علی بن سلیمان بن فضل (اخفش اصغر، صغیر). نحوی، لغوی. متولّد و متوفّی در بغداد، مدّتی در مصر و حلب اقامت کرد. نحو را از مبرد و ثعلب وابولعینا اخذ نمود. ابن الفرج و مرزبانی ازو روایت کرده اند. از آثارش: کتاب الأنواءِ، الجراد، المهذب، شرح سیبویه.

الاعلام ۵: ۱۰۳/ تاریخ التراث ۸: ۳۱۱/ دانشنامه ایران واسلام ۱۳۳۲/ روضات الجنّات ۱: ۱۹۶/ ریحانة الادب ۱: ۹۲/ شدالازار ۹۶/ فهرست ابن الندیم ۹۱/ الکنی والالقاب ۲: ۱۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۰۰/ معجم المؤلفین ۷: ۱۰۴.

## علی ـ بکیلی
(م ۵۹۹ هـ/ ۱۲۰۳ م)

علی بن سلیمان یمنی، بکیلی، تمیمی، زیدی، اسماعیلی، (حیدره[۱]). ادیب، شاعر، نحوی متولّد

---

۱. معجم المؤلفین: قرن ششم هجری.

۱. الاعلام: حَیدَة.

در بکیل در یمن. از آثارش: کشف المشکل، در نحو و در دوجلد، دیوان شعر.

ریحانة الادب ۲: ۹۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۵۶/ معجم المؤلفین ۷: ۱۰۵.

## علی - بحرانی

(قرن هفتم هجری/ سیزدهم میلادی)

ابوالحسن، علی بن سلیمان [۱] بحرانی، (جمال الدین یا کمال الدین). عالم، حکیم. باخواجه نصیرطوسی (م ۶۷۲ هـ) معاصر واستاد ابن میثم بحرانی شارح نهج البلاغه و از مشایخ اجازهٔ وی می باشد. از آثارش: مفتاح الخبر فی شرح دیباجة رسالة الطیر، النهج المستقیم علی طریقة الحکیم، الاشارات.

اعیان الشیعه ۸: ۲۴۷/ امل الآمل ۲: ۱۸۹/ الذریعه ۲۴: ۴۲۴، ۲۱: ۳۲۹/ ریحانة الادب ۵: ۸۶/ طبقات اعلام الشیعه «قرن هفتم» ۱۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۴۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۰۳.

## علی - بحرانی

(م ۱۰۶۴ هـ/ ۱۶۵۴ م)

علی بن سلیمان بن درویش بحرانی، قدمی، (زین الدین، ام الحدیث). امامی، محدّث، فقیه، اصولی. در نشر علم حدیث بسیار کوشید و نخستین کسی است که در بحرین این علم را انتشار داد. از آثارش: رسالة فی الصلاة، حاشیه علی کتاب المختصر النافع، حاشیهٔ استبصار شیخ طوسی.

الذریعه ۶: ۱۹، ۶: ۵۲، ۶: ۱۹۳/ ریحانة الادب ۲: ۴۰۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۴۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۰۳.

## علی - سیالکوتی

(م ۶۸۶ هـ/ ۱۲۸۷ م)

علی سیالکوتی، لاحق. عارف. از یاران مزیدالدین گنجشکر، پس از تکمیل مراتب عرفانی به خرقهٔ خلافت از پیر مذکور خود مفتخر و با اجازهٔ وی به سیالکوت رفته و به ارشاد پرداخت و تا آخر عمر همانجا ماند.

---

۱. طبقات اعلام الشیعه: علی بن سلیمان بن یحیی.

ریحانة الادب ۳: ۱۰۵.

## دهقان علی - شطرنجی

(قرن ششم هجری [۱]/ دوازدهم میلادی)

ابوعلی، دهقان علی شطرنجی، سمرقندی، (جمال الحکما). شاعر. متولّد در سمرقند. در دربار ملوک خانیه ماوراءالنهر بوده است. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۳۶/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۹/ الذریعه ۹: ۷۵۹/ ریحانة الادب ۳: ۲۲۱/ فرهنگ سخنوران ۲۹۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۱۸.

## علی - شهاب ترشیزی

(قرن نهم هجری/ پانزدهم میلادی)

علی شهاب ترشیزی. شاعر، قصیده سرا. ساکن هرات. وی مردی فاضل و مورد احترام بود و بیشتر مداح محمد جوکی میرزا پسر سلطان شاهرخ بوده و باوی سفری به قندهار رفت. با آذری مشاعره و مناظره داشت. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۸/ الذریعه ۹: ۵۵۲/ ریحانة الادب ۳: ۲۶۴/ فرهنگ سخنوران ۳۰۹.

## علی - صبورا

(قرن چهاردهم هجری/ بیستم میلادی)

علی خان صبورا، بواناتی، انواری. شاعر، صوفی. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۵۹۷/ ریحانة الادب ۳: ۴۱۵.

## علی - صوتی

(م ۱۰۸۰ هـ/ ۱۶۶۹ م)

سید علی صوتی. شاعر. متولّد در یزد. نزد شاه عباس ثانی صفوی و شاه سلیمان صفوی تقرب داشت و بروبهٔ باربد شعر می سرود. از آثارش: دیوان صوتی یزدی.

الذریعه ۹: ۶۲۰/ ریحانة الادب ۳: ۴۷۳/ فرهنگ سخنوران ۳۴۳.

---

۱. فرهنگ سخنوران: قرن پنجم هجری.

## علی اکبر- طاهرزاده
(۱۲۷۶ - ۱۳۲۹ هـ/ ۱۸۵۹ - ۱۹۱۱ م)

علی اکبر طاهرزاده، صابر قفقازی. شاعر امامی. متولّد در شیروان روسیه. در ۱۳۰۱ هـ به زیارت حضرت رضا (ع) به مشهد سفر کرد و در سایر شهرهای استان خراسان و ترکستان سیاحت نمود. او در شعر خود از محرومیتهای اجتماعی و مسائل سیاسی و انتقادات ادبی و اجتماعی سخن می گفت. شرح حال مفصل وی در مقدّمه کتاب هوپ هوپ نامهٔ وی موجوداست. از آثارش: دیوان شعر- ط به زبان ترکی قفقازی و مشهور به هوپ هوپ نامه.

الذریعه ۹: ۶۴۱/ ریحانة الادب ٤: ٢٤/ فرهنگ سخنوران ۳۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا، طاهرزاده: ۱۰٤/ مکارم الآثار ٦: ٢٢٢٦.

## علی - (ابن صَحناتی)
(م ٤٢٤ هـ/ ۱۰۳۳ م)

ابوالقاسم، علی بن طلحه بن کردان واسطی. نحوی. نزد ابوعلی فارسی و رمانی کسب علم نمود. از آثارش: کتابی بزرگ در اعراب القرآن، در ۱۵ جلد.

ریحانة الادب ۸: ٦٧/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۱۲.

## علی - طوطی ترشیزی
(م ۸٦۷ هـ/ ۱٤٦۲ م)

علی ترشیزی، (شهاب الدین، طوطی). شاعر، طبیب. ساکن و متوفّی در هرات. از ملازمان ابوالقاسم بابرمیرزا و دارای اشعاری لطیف و زیبا بود. از آثارش: دیوان طوطی ترشیزی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۵/ الذریعه ۹: ٦٥۲/ ریحانة الادب ٤: ٦٤/ فرهنگ سخنوران ۳۵۹/ لغتنامهٔ دهخدا، طوطی: ۳٤۱.

## علی - (ابن ظافر)
(۵٦۷ - ٦۲۳ هـ/ ۱۱۷۱ - ۱۲۲٦ م)

ابوالحسن، علی بن ابومنصور ظافربن حسین ازدی، ابن ظافر، (جمال الدین). نویسنده، ادیب، مورّخ. متولّد و متوفّی در قاهره. نزد پدرش در مدرسهٔ مالکی قُمحیّه کسب علم نمود و در استادی این مدرسه جانشین وی شد. در دمشق به دبیری دیوان ملک عزیز (۵۹۵ - ۵۸۹ هـ) و ملک عادل (٦۱۵ - ۵۹٦ هـ) و ملک اشرف م ٦۳۵ هـ رسید. اواخر عمر از منصب خود دست کشید و به قاهره رفت. از آثارش: حدود دوازده اثر به وی منسوب است. کتاب بدائع البدائه، معاهدالتنصیص، المناقب المورّیه.

الاعلام ۵: ۱۰۹/ دانشنامه ایران و اسلام ٦٧٦/ ریحانة الادب ۸: ۸٦/ الکنی والالقاب ۱: ۳٤٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ظافر: ۳۲۷/ معجم المؤلفین ۷: ۱۱۳.

## علی - (ابن رومی)
(۲۲۱ - ۲۸۳ هـ/ ۸۳٦ - ۸۹٦ م)

ابوالحسن، علی بن عباس بن جُرَیح ابن رومی، (جُرجیس، جرجس). شاعر، فاضل، معتزلی. متولد در بغداد، متوفّی در همانجا. وی در طول حیات با ثعلب و مُبَرَّد و زَجّاج و اخفش سوم و ابن سراج وادبای دیگر وقت ارتباط داشت. در بیست سالگی شاعری مشهور بود ولی به علت اعتزالی بودنش به دربار عباسیان راهی نداشت و در ۲۵۰ هـ آشکارا از شورش زیدیان درکوفه حمایت کرد و در اشعارش ضدیت با عباسیان کاملاً آشکار بود. از آثارش: دیوان شعر، ابوبکر صولی اشعار وی را جمع آوری و به ترتیب الفبا منظم نمود وابوطیب وراق ابن عبدوس کار صولی را ادامه داد و مجموعاً هفده هزار بیت از اشعار در دیوانش جمع آوری شد.

الاعلام ۵: ۱۱۰/ اعیان الشیعه ۸: ۲۵۰/ تاریخ التراث ب ٤/ ۲: ۱۷۲/ دانشنامه ایران و اسلام ٦۰۱/ الذریعه ۱: ۳۱۳، ۹: ۲٤/ روضات الجنّات ۵: ۲۰۱/ ریحانة الادب ۷: ۵۳۷/ شد الازار ۳۰۰/ فهرست ابن الندیم ۱۹۰/ الکنی والالقاب ۱: ۲۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن الرومی ۳۱٤/ معجم المؤلفین ۷: ۱۱٤.

## علی ـ مجوسی

(م ۳۸۴[1] هـ/ ۱۰۰۶ م)

ابوالحسن، علی بن عباس مجوسی، اهوازی، ابن المجوس. بزرگترین طبیب اسلامی بعد از رازی بود. متولّد در اهواز. شاگرد پزشک بزرگ ایرانی ابو ماهر موسی بن سیّار قمی بود. از آثارش: کامل الصناعة، در طب و معروف به الطبّ المکی و کنّاش عضدی که شامل بیست مقاله است و پیش از قانون کاملترین کتاب در فنّ طب شمرده می شد و برای ملک ـ عضدالدوله دیلمی تألیف کرد. این کتاب به لاتین ترجمه شده و چندین بار به چاپ رسیده است.

الاعلام ۵: ۱۱۱/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۴۶/ ریحانة الادب ۵: ۲۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۸/ معجم المؤلفین ۷: ۱۱۶.

## علیرضا ـ عباسی

(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

علیرضا عباسی، تبریزی. خطاط شهیر، نقّاش. متولد در تبریز، ساکن در همانجا و در اصفهان. در نوشتن خطوط چهارگانه و تذهیب و نقاشی بی نظیر بود و در دربار شاه عباس صفوی بسیار مورد احترام واقع شد. در نسخ شاگرد علابیگ تبریزی و در نستعلیق شاگرد محمد حسین تبریزی بود. آثار وی هم اکنون در موزه های اروپا جزو آثار با ارزش نگاهداری می شود. از آثارش: نقاشی و تذهیب کاری کتابخانه همایونی در اصفهان، کتابه های مسجد جامع قزوین، دیوان شعر.

احوال و آثار خوشنویسان ۴۵۶/ الذریعه ۹: ۷۵۷/ ریحانة الادب ۱: ۳۲۳/ سخنوران آذربایجان ۱: ۵۵۵/ فرهنگ سخنوران ۴۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، عباسی: ۴۵.

## علی ـ بیاضی

(قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

علی بن عبدالجلیل بیاضی، (زین الدین). عالم امامی، متکلّم. از مشایخ شیخ منتخب الدین (م ۵۸۵ هـ) بوده است. از آثارش: الاعتصام فی علم الکلام، الحدود، مسائل المعدوم.

اعیان الشیعه ۸: ۲۶۱/ امل الآمل ۲: ۱۹۱/ الذریعه ۲: ۲۲۳/ ریحانة الادب ۱: ۲۹۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۵۸/ معجم المؤلفین ۷: ۱۱۷.

## علی ـ حائری

(متولد ۱۳۰۱ هـ/ ۱۸۸۴ م)

علی بن عبدالحسین بن علی اصغر حائری، ایروانی. عالم امامی، فقیه، اصولی. اصلاً ایروانی، متولّد و ساکن و متوفّی در نجف. فقه را نزد سید محمد کاظم یزدی و معقول را نزد شیخ علی محمد نجف آبادی و اصول را نزد میرزا تقی شیرازی فراگرفت. از آثارش: تحریر الاصول، کتاب الحج، حاشیة علی الکفایة.

اعیان الشیعه ۸: ۲۶۱/ الذریعه ۳: ۱۲۰، ۶: ۱۸۸، ۶: ۲۲۰، ۲۴: ۴۰۸/ ریحانة الادب ۶: ۶۴/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۶۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۷۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۱۷.

## علی ـ (ابن یونس)

(م ۳۹۹ هـ/ ۱۰۰۹ م)

ابوالحسن، علی بن ابوسعید عبدالرحمان بن احمد صدفی، ابن یونس. منجّم شهیر، شاعر. ساکن و متوفّی در مصر. از آثارش: الزیج الکبیرالحاکمی، چند مستخرج مفصل از آن نشر و ترجمه شده است، جداول السمت ـ خ، التقدیل المحکم ـ خ، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۱۲/ دانشنامه ایران و اسلام ۹: ۹۲۶/ الذریعه ۹: ۷۴۴، ۱۶: ۸۵/ ریحانة الادب ۸: ۲۸۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۰۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۱۸.

## علی ـ (ابن اخضر)

(م ۵۱۴ هـ/ ۱۱۲۰ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالرحمان بن مهدی تنوخی، اشبیلی، (ابن الأخضر). ادیب، نحوی، لغوی. متولّد و متوفّی در اشبیله. قاضی عیاض و جمعی دیگر نزد وی تلمذ نمودند. از آثارش: شرح الحماسة، شرح شعر ابی تمام.

---

۱. یا ۴۰۰ هـ.

الاعلام ۵: ۱۱۲/ ریحانة الادب ۷: ۳۷۷/ الکنی والالقاب ۱: ۲۰۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲۰.

## علی - (ابن عَصّار)

(۵۰۸ - ۵۷۶ هـ/ ۱۱۱۴ - ۱۱۸۰ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالرحیم بن حسن سلمی، عبّاسی، رقی، (مهذب الدین، ابن عصّار[1]). نحوی، لغوی، ادیب. متولّد و ساکن و متوفّی در بغداد. ادبیات را از ابن شجری و ابن جوالیقی فراگرفت. از آثارش: تصانیفی از وی باقی است.

ریحانة الادب ۸: ۱۱۵، ۸: ۱۵۵/ الکنی والالقاب ۱: ۳۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن قصار: ۳۴۰/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲۱.

## علی اصغر- کرمانی

(۱۰۵۱ - ۱۱۴۰ هـ/ ۱۶۴۱ - ۱۷۲۷ م)

علی اصغربن عبدالصمد قنوجی، بکری، کرمانی. فاضل حنفی، فقیه، صوفی. اصلاً از مدینه، متولّد و متوفّی در قنوج. بعضی از اجدادشان به کرمان مهاجرت کردند و به همین علت به کرمانی منسوب شدند. از آثارش: اللطائف العلیة فی المعارف الالهیة، تبصرة المدارج، ثواقب التنزیل.

الاعلام ۵: ۷۰/ ریحانة الادب ٤: ٤۹۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۵/ معجم المؤلفین ۷: ۳۸.

## علی - میسی

(م ۹۳۳[2] هـ/ ۱۵۲۶م)

ابوالقاسم، علی بن عبدالعالی بن عبدالباقی عاملی، میسی، (ابن مفلح، نورالدین). عالم امامی، محقّق. با محقق کرکی معاصر بود و از وی و محمدبن جزینی روایت کرده است. ازمشایخ روایت و همچنین استاد شیخ شهید ثانی بود. از آثارش: شرح جعفریه محقق کرکی، شرح صیغ العقود والایقاعات محقق.

احسن التواریخ ۲۴۸/ اعیان الشیعه ۸: ۲۶۲/ امل الآمل ۱: ۱۲۳/ الذریعه ۱۳: ۱۷۵، ۱۳: ۳۶۳/ روضات الجنّات ٤: ۳۷۳/ ریحانة الادب ٦: ۸۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۱۶۵/ الکنی والالقاب ۳: ۱۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۳.

## علی - جرجانی

(۳۹۲ هـ/ ۱۰۰۲ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالعزیز بن حسن جرجانی، قاضی جرجانی. فقیه شافعی، شاعر، ادیب. متولد در جرجان، ساکن در همانجا و ری و نیشابور. مدتی قضاوت جرجان و سپس ری به عهده وی بود. و به صاحب بن عباد پیوست و پس از مرگ صاحب بن عباد چندی بیکار بود و سپس به قاضی القضاتی ری منصوب گشت و تا آخر عمر در همانجا ماند. از آثارش: الوساطه بین المتنبی و خصومه - ط، تفسیر القرآن تهذیب التاریخ، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۱٤/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۵۵/ تاریخ التراث ب ٤/ ۲: ۲۵۱/ دانشنامه ایران و اسلام ۹۴۶/ ریحانة الادب ۱: ۴۰۲/ شدالازار ۴۲۱/ الکنی و الالقاب ۲: ۱۴۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۰۴/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲۳.

## علی - خُلَیعْی

(م ۷۵۰ هـ/ ۱۳۴۹ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالعزیزبن ابو محمد خلیعی، موصلی، حلبی. شاعر امامی، ادیب. متوفّی در حلّه. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۲۶۳/ الذریعه ۹: ۳۰۱/ ریحانة الادب ۲: ۱۵۶/ الکنی والالقاب ۲: ۲۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۷/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲۴.

## علی - حُصْری

(۴۱۵ - ۴۸۸ هـ/ ۱۰۲۴ - ۱۰۹۵ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالغنی فهری، حصر[1]ی. ادیب، نحوی، قاری. متولد در قیروان، متوفی در طنجه. وی نابینا و خاله زاده ابراهیم حصری صاحب زهرالآداب بود. نزد بعضی از ملوک تقرب داشت و قصایدی در مدح معتمدابن عباد سرود. از آثارش: دیوان شعر، معشرات حصری - خ، القصیدة

---

۱. ریحانة الادب: ابن قصار نیز نوشته است.

۲. یا ۹۳۸ هـ ق.

۱. حُصر: شهری در اندلس.

الحصریة - خ.

الاعلام ۵: ۱۱۴/ ریحانة الادب ۴: ۵۰۰/ الکنی والالقاب ۳: ۹۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۷۷/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲۵.

## علی - سُبْکی

(۶۸۳ - ۷۵۶ هـ/ ۱۲۸۴ - ۱۳۵۵ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالکافی بن علی سبکی، انصاری، خزرجی، (تقی الدین). فقیه، شافعی الفروع، اشعری الاصول، محدث، نحوی، لغوی. متولّد و متوفّی در مصر. در ۷۳۹ هـ مدتی قاضی القضاة شام بود. از آثارش: **طبقات الفقهاء، احیاءِ النفوس فی صنعة القاءِ الدروس، شفاءِ السقام فی زیارة خیرالأنام - ط.**

الاعلام ۵: ۱۱۶/ روضات الجنات ۵: ۲۹۴/ ریحانة الادب ۲: ۴۳۵/ الکنی والقاب ۲: ۳۰۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۰۴/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲۷.

## علی - بهاءِ الدین نیلی

(م حدود ۸۰۰[1] هـ/ ۱۳۹۸ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالکریم بن عبدالحمید حسینی، (نسّابه). محدّث، عالم امامی، فقیه، شاعر. اصلاً نیلی، متولّد در نجف، نزد شهید اول (م ۷۸۶ هـ) و فخرالمحققین (م ۷۷۱ هـ) تلمذ نمود. از آثارش: **الأنوار المضیة**، ۵ جلد، **الدرالنضید فی تعازی الإمام الشهید، الإنصاف فی الردعلی صاحب الکشاف.**

الاعلام ۵: ۱۱۶/ اعیان الشیعه ۸: ۲۶۶/ الذریعه ۲: ۴۴۲، ۱۲: ۱۷۳، ۱۶: ۷۷، ۲۴: ۳۰۵/ روضات الجنات ۴: ۳۴۷/ ریحانة الادب ۱: ۲۹۴/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۴۲، قرن نهم: ۹۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۸/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲۸.

## علی - (ابن مدینی)

(۱۶۱ - ۲۳۴ هـ/ ۷۷۷ - ۸۴۹ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالله بن جعفر سعدی، مدینی، بصری. محدّث، مورّخ، نسب شناس. متولّد در بصره، متوفّی در سامراءِ. از مشایخ روایت بخاری واحمد بن حنبل و ابو حاتم رازی بود. حدود دویست تألیف دارد. از آثارش: **الأسامی والکنی، الطبقات، قبائل العرب.**

الاعلام ۵: ۱۱۸/ تاریخ التراث ب ۱/ ۱: ۲۰۴/ ریحانة الادب ۸: ۱۹۸/ الکنی والالقاب ۱: ۴۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۵۲/ معجم المؤلفین ۷: ۱۳۲.

## علی - هروی

(زنده در ۲۸۰ هـ/ ۸۹۴ م)

علی بن عبدالله بن محمد بن هیصم هروی، (ابن هیصم). عالم، ادیب، شاعر. به بغداد رفت و در آنجا از عثمان بن سعید دارمی حدیث روایت می کرد. و ابو احمد غطریفی جرجانی از وی روایت می کرد. از آثارش: **مفتاح البلاغة، نهج الرشاد، عقودالجواهر.**

اعیان الشیعه ۸: ۲۸۶/ ریحانة الادب ۶: ۳۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۸۲/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۱.

## علی - ناشی اصغر

(۲۷۱ - ۳۶۶ هـ/ ۸۸۴ - ۹۷۶ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالله بن وصیف حلاءِ، (ناشی اصغر، طاقی، شاعر اهل بیت، کاتب بغدادی). شاعر امامی. متولّد و متوفّی در بغداد. علم کلام را ازابوسهل ابن نوبخت فراگرفت و از مبرد و ابن المعتز روایت کرد و ابن فارس لغوی و متنبی و ابوبکر خوارزمی و شیخ مفید از جمله شاگردان معروف وی بودند. اشعاروی بیشتر در مدح اهل بیت علیهما سلام بود، و در حلب سیف الدوله ابن حمدان را مدح می کرد. از آثارش: **کتابی در امامت، دیوان شعر، کتابی در علم کلام.**

الاعلام ۵: ۱۱۹/ اعیان الشیعه ۸: ۲۸۲/ امل الآمل ۲۰۸/ تاریخ التراث ب ۴/ ۲: ۱۸۰/ الذریعه ۹: ۷۴۵/ رجال نجاشی ۱۹۳/ روضات الجنات ۵: ۲۲۷/ ریحانة الادب ۶: ۹۳/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۹۰/ فهرست طوسی ۸۹/ الکنی والالقاب ۳: ۲۲۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ناشی اصغر: ۱۵۱/ معالم العلماءِ ۶۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۲.

---

۱. الذریعه: (حدوداً م ۷۷۲ هـ).

## علی - علاءِ الدین

علی بن عبدالله بهائی، دمشقی، (علاءِ الدین). فاضل، ادیب. از آثارش: مطالع البدور فی منازل السرور.

ریحانة الادب ٤: ١٦١.

## علی - (ابن شبیه)

(۳۶۰ - ٤٤١ هـ/ ۹۷۰ - ۱۰٤۹ م)

ابوالقاسم، علی بن عبدالله علوی، حسینی، (ابن شبیه). محدّث. از مشایخ خطیب بغدادی و صدوق بود و از حضرت رسالت ص روایت کرده است. خط زیبایی داشت و در معجم الادباءِ آمده که دیوانی از عروة بن ورد به خط وی دیده شده است.

ریحانة الادب ۸: ٤٦/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۲۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳٤.

## علی - نیشابوری

(م ٤٥۸ هـ/ ۱۰۶۶ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالله ابی طیب بن احمد نیشابوری، (ابن ابی طیب). شاعر، مفسّر. متولّد در نیشابور، ساکن و متوفّی در سبزوار. یکی از بزرگان سبزوار چهار مدرسه برای چهار طایفه کرامی و شیعی و حنفی و شافعی ساخته بود که برای شیعه و عدلیه (معتزله) وزیدیه به نام علی بن عبدالله بن احمد نیشابوری در کوی اسفریس نیشابور ساخت. از آثارش: التفسیر الکبیر، در سه جلد، التفسیر الأوسط، در ۳ جلد، دیوان شعر.

الاعلام ٥: ۱۱۹/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۶۷/ ریحانة الادب ۶: ۲۷۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۸/ معجم المؤلفین ۷: ۱۳۰.

## علی - (ابن ابی جراده)

(٤٦۱ - ٥۱۷ هـ/ ۱۰۶۸ - ۱۱۲۳ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالله بن محمد ابن ابی جراده. شاعر، ادیب، خطاط. متولّد در حلب، متوفّی در بغداد. در حلب مرجع امور دینی و ادبی بود. عبدالکریم سمعانی نزدوی تلمذ نمود.

ریحانة الادب ۷: ۳۳۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۳.

## علی - (ابن مَوْهَب)

(٤٤۱ - ٥۳۲ هـ/ ۱۰٥۰ - ۱۱۳۸ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالله بن محمد ابن موهب، جذامی. مفسّر، محدّث، متکلّم. متولّد در مریه اندلس. از ابن عبدالبر روایت کرده است. از آثارش: تفسیر القرآن، کتاب الاصول.

الاعلام ٥: ۱۱۹/ ریحانة الادب ۱: ۳۹۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱٤٤/ معجم المؤلفین ۷: ۱٤۰.

## علی - سیبویه

(م ۶۰۷ هـ/ ۱۲۱۰ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالله بن ابراهیم کومی، مغربی، (سیبویه). ادیب، نحوی، مالکی. متوفّی درقاهره.

روضات الجنّات ٥: ۳۲۳/ ریحانة الادب ۳: ۱۰۸.

## علی - رمانی

(قرن هفتم هجری / سیزدهم هجری)

علی بن عبدالله بن رمان تونسی. نحوی، قاری. نزد ابن عصفور (م ۶۶٥ هـ) تلمذ نمود. و ابن بخار (م ۶۳٤ هـ) از وی روایت می کند.

ریحانة الادب ۲: ۳۳۰.

## علی - شاذلی

(٥۹۱ - ۶٥۶ هـ/ ۱۱۹٥ - ۱۲٥۸ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالله بن عبدالجبار شاذلی، مغربی، حسینی، ادریسی. عارف، فقیه، صوفی. متولّد در غمازه در افریقا، ساکن در شاذله، متوفّی در راه سفرحج. به کشورهای زیادی جهت کسب علم سفر کرد. در تصوّف پیرو ابو مدین و مؤسس سلسله شاذلیه بود. ابن حاجب و ابن عصفور و ابن صلاح از جمله شاگردان او بودند. از آثارش: حزب الشاذلی - ط، حزب البحر، السرالجلیل فی خواص حسبناالله و نعم الوکیل - ط.

الاعلام ٥: ۱۲۰/ ریحانة الادب ۳: ۱٥٤/ شدالازار ٤۷۳/ الکنی والالقاب ۲: ۳٤٥/ لغتنامهٔ دهخدا، شاذلی: ۷۲/ معجم المؤلفین ۷: ۱۳۷.

## علی - سَمْهُودی
(۸۴۴ - ۹۱۱ هـ/ ۱۴۴۰ - ۱۵۰۶ م)

ابوالحسن، علی بن عبدالله بن احمد حسینی، (نورالدین). شافعی، مورّخ، فقیه، محدّث. متولّد در سمهود مصر، بزرگ شده در قاهره، ساکن و متوفّی در مدینه. از آثارش: وفاءالوفابأخبار دارالمصطفی - ط، دو جلد، خلاصةالوفا - ط، جواهر العقدین - خ، درالسموط - ط.

الاعلام ۵: ۱۲۲/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۵۴/ ریحانة الادب ۳: ۷۸/ الکنی الالقاب ۲: ۳۲۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۰۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۲۹.

## علی - زنوزی
(۱۲۳۴ - ۱۳۰۷ هـ/ ۱۸۱۸ - ۱۸۸۹ م)

علی بن عبدالله زنوزی، (مدرس). حکیم، مدرس، عارف. ساکن درتهران. در مدرسهٔ سپهسالار قدیم تهران کلام و حکمت و ریاضیات تدریس می کرد و به حکیم الهی و استاد الاساتید موصوف شد. سالها نیز در مدرسه سپهسالار انزوا گزید. از آثارش: بدایع الحکم - ط، حاشیه اسفار ملاصدرا، سبیل الرشاد فی احوال المعاد.

اعیان الشیعه ۸: ۲۶۸/ الذریعه ۱۲: ۱۳۹، ۳: ۶۴، ۷: ۹۲، ۲۵: ۳۸/ ریحانة الادب ۲: ۳۹۱/ سخنوران آذربایجان ۱۰۳۳/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۷۳/ لغتنامهٔ دهخدا، مدرس: ۲۸/ مکارم الآثار ۳: ۹۷۶.

## علی - علیاری
(۱۲۳۶ - ۱۳۲۷ هـ/ ۱۸۲۱ - ۱۹۰۹ م)

علی بن عبدالله بن محمد علیاری، قراجه داغی، تبریزی. عالم، فقیه، محدّث، حکیم، ادیب، شاعر. متولّد در روستای سردرود نزدیک تبریز، ساکن در قریه علیار تبریز و سپس در نجف. در این شهر به کسب علم پرداخت و از شیخ مرتضی انصاری و میرزای شیرازی و سید حسین کوه کمری و دیگران اجازه روایت و اجتهاد یافت. از آثارش: بهجة الآمال فی علم الرجال، ۵ جلد، ریاض المقاصد، مشکوة الوصول الی علم الاصول، حاشیه قوانین.

اعیان الشیعه ۸: ۲۸۲/ الذریعه ۹: ۷۶۰، ۲: ۴۹۶، ۳: ۱۵۹، ۲۴: ۴۱۰/ ریحانة الادب ۴: ۱۹۲/ سخنوران آذربایجان ۱: ۱۲۰/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۷۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۴/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۰/ مکارم الآثار ۳: ۱۰۲۰.

## علی - مُتّقی
(۸۸۵ - ۹۷۵ هـ/ ۱۴۸۰ - ۱۵۶۷ م)

علی[1] بن عبدالملک حسام الدین ابن قاضی خان قادری، شاذلی، هندی، (علاءالدین). عالم اهل سنت، فقیه، محدّث. اصلاً از جونفور، متولّد در هانفور از شهرهای هند، ساکن در مدینه، و سپس مکّه، متوفّی در همانجا. احمد فاکهی کتابی به نام القول النقی فی مناقب المتقی و عبدالوهاب المتقی نیز کتابی به نام إتحاف التقی، فی فضل الشیخ علی المتقی در مورد زندگینامه وی نوشته اند. تألیفات زیادی در حدیث و دیگر رشته ها دارد. از جمله آثارش: کنزالعمال فی سنن الأقوال والأفعال - ط، ارشاد العرفان و عبارة الایمان، الرق المرقوم فی غایات العلوم.

الاعلام ۵: ۱۲۴/ ریحانة الادب ٤: ۱۶۱/ فهرست مشترک ٤: ۲۷۱۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۸/ معجم المؤلفین ۷: ۵۹.

## علی - صریع الدلاءِ
(م ٤۱۲ هـ/ ۱۹۲۱ م)

ابوالحسن، علی[2] بن عبدالواحد بغدادی، (صریع الدلاءِ). شاعر، فقیه. از آثارش: دیوان شعر، قصیده هزلیه، که در استقبال ابن درید سروده است.

الاعلام ۷: ۱۳۳/ تاریخ التراث ب ٤/ ۲: ۷۹/ ریحانة الادب ۳: ٤٤۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۰۷/ معجم المؤلفین ۷: ۱٤۳.

## علی - روحانی وصال
(۱۲۹۵ - ۱۳۷۳ هـ/ ۱۸۷۸ - ۱۹۵۳ م)

میرزا علی بن عبدالوهاب یزدانی، شیرازی، روحانی. شاعر، ادیب. در زمان تألیف آثار عجم که

---

۱. معجم المؤلفین: علی بن حسام الدین بن عبدالملک.
۲. یا محمد.

در سال ۱۳۱۳ هـ به اتمام رسیده در قید حیات بوده است. از نوادگان وصال شیرازی بود و در نوشتن خط نیز مهارت داشت. از آثارش: دیوان شعر، کتاب گلشن وصال، شرح حال خاندان وصال، نظم داستان بینوایان ویکتورهوکو.

الذریعه ۹: ۳۸۶، ۱۸: ۲۲۹/ رجال بامداد ۶: ۱۶۳/ ریحانة الادب ۲: ۳۳۷/ فرهنگ سخنوران ۲۴۰.

## علی - دقیقی

(۳۴۵ - ۴۱۵ هـ/ ۹۵۶ - ۱۰۲۴ م)

ابوالقاسم، علی بن عبیدالله بن دقاق دقیقی. ادیب، نحوی. ابوعلی فارسی و رمانی و سیرافی از استادان وی بودند. از آثارش: شرح الایضاح، شرح الجرمی، العروض.

الاعلام ۵: ۱۲۴/ روضات الجنات ۵: ۲۴۰/ ریحانة الادب ۲: ۲۲۴، ۳: ۷۵/ الکنی والالقاب ۲: ۲۲۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالقاسم: ۷۶۲/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۴.

## علی - منتجب الدین

(۵۰۴ - ۵۸۵ هـ/ ۱۱۱۰ - ۱۱۹۰ م)

ابوالحسن، علی بن عبیدالله بن حسن رازی، قمی، (حسنکا، شیخ منتجب الدین). عالم امامی، محدث، صوفی، شاعر. ساکن در اصفهان، متوفی در فیوم. از احفاد شیخ حسین برادر شیخ صدوق و معاصر با ابن ادریس حلی و ابن شهر آشوب مازندرانی بود. تعداد مشایخ وی بالغ بر صد نفر بود و توسط سید ذولفقاربن محمد حسینی مروزی از شیخ طوسی و سید مرتضی علم الهدیٰ روایت کرده و به واسطه پدرش از اجداد خود تا جد عالی خود صدوق اول علی بن حسین ابن بابویه قمی روایت کرده است. از جمله شاگردان وی رافعی عبدالکریم قزوینی بود. خواجه نصیرالدین طوسی به واسطه شیخ برهان الدین محمد بن محمد همدانی قزوینی از شیخ منتجب الدین روایت می کند. از آثارش: الاربعون حدیثا عن الاربعین من الاربعین، در فضائل امیرالمؤمنین، تاریخ مشایخ الشیعه و مصنفیهم، الفهرست منتجب الدین.

الاعلام ۵: ۱۲۵/ اعیان الشیعه ۸: ۲۸۶/ امل الآمل ۲:

۱۹۴/ الذریعه ۳: ۲۶۷، ۱۶: ۳۹۵/ روضات الجنات ٤: ۳۱۶/ ریحانة الادب ۶: ۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۹۶/ الکنی والالقاب ۳: ۲۰۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۴۶/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۴/ یادداشتهای قزوینی ۱۸۳۹.

## علی - ریحانی

(م ۲۱۹ هـ/ ۸۳۴ م)

ابوالحسن، علی بن عبیده ریحانی. لغوی، ادیب، نویسنده. ایرانی الاصل و معاصر با مأمون عباسی بود. در نوشته های خود طریق حکمت را بر گزید و به همین علت به زندقه متهم شد. از آثارش: المعانی، الخصال، الاخوان، صفة العلماء.

الاعلام ۵: ۱۲۵/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۸۷/ روضات الجنات ۵: ۱۹۸/ ریحانة الادب ۲: ۳۴۹/ فهرست ابن الندیم ۱۳۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۰۰/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۵.

## علی - اوشی

(زنده در ۶۶۹ هـ/ ۱۲۷۰ م)

ابوالحسن، علی بن عثمان فرغانی، ماتریدی، (سراج الدین). فاضل حنفی. از آثارش: بدءالامالی - ط قصیده‌ای در عقاید اسلامی و شصت و شش بیت است، تحفة الاعالی، در شرح بدءالامالی، الفتاوی السراجیه.

ریحانة الادب ۱: ۲۰۷.

## علی - أمین الدین إربلی

(۶۷۰ هـ/ ۱۲۷۱ م)

علی بن عثمان بن علی اربلی، (امین الدین). شاعر، صوفی. متوفی در فیوم. از آثارش: القصیده الفاخرة، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۲۵/ الذریعه ۳: ۷۷، ۹: ۷۴۵/ روضات الجنات ۵: ۲۸۵/ ریحانة الادب ۱: ۱۸۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۰۸/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۷.

## علی - (ابن ترکمانی)

(۶۸۳ - ۷۵۰ هـ/ ۱۲۸۴ - ۱۳۴۹ م)

ابوالحسن، علی بن عثمان بن ابراهیم ماردینی، ترکمانی، (علاءالدین). فقیه حنفی، اصولی، نحوی، لغوی، مفسر، شاعر. متولد در مصر، متوفی در

قاهره. درسال ۷۴۸ هـ متصدی قضاوت شد و به منصب قاضی القضاتی رسید. از آثارش: المنتخب، در حدیث، المؤتلف والمختلف، الجوهر النقی فی الرد علی البیهقی ـ ط

الاعلام ۵: ۱۲۵/ ریحانة الادب ۴: ۴۲۱/ الکنی والالقاب ۱: ۲۳۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۶۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۵.

## علی - عفیف الدین
(۵۸۳ - ۶۶۶ هـ/ ۱۱۸۷ - ۱۲۶۷ م)

ابوالحسن، علی بن عدلان بن حماد موصلی. ادیب، نحوی. متوفّی در قاهره. در حل معما خبره و زبانزد بود. از آثارش: عقلة المجتاز فی حل الألغاز، حل المترجم.

الاعلام ۵: ۱۲۸/ روضات الجنات ۵: ۱۴۴/ ریحانة الادب ۴: ۱۵۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۱/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۹.

## علی - صناری
(م ۵۳۹ هـ/ ۱۱۴۴ م)

ابوالحسن، علی بن عراق خوارزمی، صناری. فقیه، مفسر، نحوی. متوفی در مذایه از قراءِ خوارزم. از آثارش، شماریخ الدرر، در تفسیر قرآن.

الاعلام ۵: ۱۲۸/ ریحانة الادب ۳: ۴۶۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۸/ معجم المؤلفین ۷: ۱۴۹.

## علی - بطائحی
(۴۹۰ - ۵۷۲ هـ/ ۱۰۹۷ - ۱۱۷۷ م)

ابوالحسن، علی بن عساکربن مرحب بطائحی، (ابن عساکر). نحوی، قاری. متولّد در عراق. به زبان عربی تسلط داشت. ابن الاخضر از وی روایت می کرد و او از احمد صیرفی روایت کرده است. در فنون مربوط به قران آثاری چند دارد. از آثارش: کتاب فی القراءات.

ریحانة الادب ۸: ۱۱۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۵۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵۰.

## علی - (ابن زقاق)
(م ۵۲۸ هـ/ ۱۱۳۳ م)

ابوالحسن علی بن عطیة الله بن مُطَرّف بن سَلَمه بلنسی، ابن زقاق. شاعر. متولّد در اندلس. نزد بطلیوسی حدیث آموخت و فنون شاعری را از دایی خود ابن خفاجه فرا گرفت. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۲۸/ دانشنامه ایران واسلام۶۰۹/ ریحانة الادب ۷: ۵۴۶/ لغتنامهٔ دهخد، ابن الزقاق: ۳۱۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵۰.

## علی - (ابن عقیل)
(۴۳۱ - ۵۱۳ هـ/ ۱۰۴۰ - ۱۱۱۹ م)

ابوالوفاءِ، علی بن عقیل بن محمد بغدادی، ظفری، (ابن عقیل). شیخ حنابله وقت، فقیه، متکلّم، نحوی، از شخصیتهای بزرگ اهل سنت. متولّد و متوفّی در بغداد. استادانی که وی نزد آنها کسب علم کرد ازتمام مذاهب بودند مانند: ابویَعلی و ابو محمد تمیمی حنبلی مذهب، ابواسحق شیرازی شافعی مذهب، قاضی القضات و ابو عبدالله دامغانی حنفی و ابوعلی بن ولید وابوالقاسم بن تبّان که معتزله بود. پدر و مادرش حنفی بودند، و او در جوانی به مذهب حنبلی گروید و پس از مدتی به نوشته های عارف بزرگ حلاج و عقاید معتزله علاقه مند شد. در سال ۴۵۸ هـ به جای استاد خود ابویعلی در مسجد منصور منصوب شد که خشم و حسادت برخی از حنابله را برانگیخت، بحدی که از ۴۶۰ تا ۴۶۵ هـ مخفیانه زندگی کرد. و در ۴۶۵ هـ در مسجد شریف ابو جعفر، ابن عقیل توبه نامه خود را در حضور جمع کثیری خواند. و پس از آن یک حنبلی مؤمن باقی ماند وعقاید معتزله را انکار می کرد. از آثارش: کتاب الفنون، کتاب الواضح فی اصول الفقه، کتاب الجدل.

الاعلام ۵: ۱۲۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۷۲۸/ روضات الجنّات ۵: ۱۴۸/ ریحانة الادب ۸: ۱۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵۱.

## علی - علاءِالدین
(م ۹۵۰ هـ/ ۱۵۴۳ م)

علی علاءِالدین. عالم عثمانی. از آثارش: همایون نامه.

ریحانة الادب ۴: ۱۵۹.

## علی - (ابن طاووس)

(متولد ۶۴۷ هـ/ ۱۲۴۹ م)

ابوالقاسم، علی بن علی بن طاووس حسینی، حلّی، (رضی الدّین). عالم، محدّث، محقق. متولّد در مشهد. از آثارش: زوائد الفوائد فی الادعیة.

الذریعة ۱۲: ۵۹/ روضات الجنّات ٤: ۳۳۹/ ریحانةالادب ۸: ۷٦/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۰۷/ الکنیٰ والالقاب ۱: ۳٤۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۷۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵٤.

## علی - فَقْعانی

(م ۸۵۵ هـ/ ۱٤۵۱ م)

ابوالقاسم، علی بن علی بن محمد بن طی فَقْعانی[1]، عاملی. عالم امامی، فقیه. برای ابن فهد (م ۸٤۱ هـ) مرثیه ای بنظم سروده و اشعاری در وصف کتاب مهذب وی انشا نموده است. از آثارش: حاشیه قواعد شهید اول، رساله فی عقود وایقاعات، المسائل الفقهیه معروف به مسائل أبی طی.

اعیان الشیعه ۸: ۲۹٤/ الذریعه ٦: ۱۷۳، ۲۰: ۳۳۱/ روضات الجنّات ٤: ۳۵٤/ ریحانة الادب ۸: ۸۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۹۳/ الکنی والالقاب ۲۰: ۳٤٤/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵٦.

## علی - شرف الدین

(م ۸۵۸[2] هـ/ ۱٤۵٤ م)

علی بن شمس الدین علی یزدی، (شرف الدین، مخدوم، شرف). شاعر، مورّخ، منشی. متولّد و متوفّی در یزد. ازخاندانی معروف و خود وی نیز بسیار مورد احترام بود. عهد آل مظفر و دوران تیموری را درک کرده و نزد شاهان و شاهزادگان آنها مورد عزت بوده است. پدرش بانی مسجد جامع یزد بود و پسر مدرسه شرفیه را در جوار همان مسجد بنا کرد که مدفن او نیز همانجاست. از آثارش: ظفر نامه، حاوی احوال تاریخی خانواده تیموری و فتوحات امیر تیمور، دیوان شعر، مناظر و منتخب.

اعیان الشیعه ۸: ۳۷۱/ تاریخ ادبیات صفا ٤: ۱۰۷، ٤: ۲۹۹، ٤: ٤۸۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲٤۸، ۷۷۵/ الذریعه ۹: ۵۱۷، ۱۲۲۱۱، ۱۵: ۲۰۰، ۱۸: ۱۷٦، ۲۲: ۳۹۷/ ریحانة الادب ۳: ۱۹۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۰۱/ فرهنگ سخنوران ۲۹٦/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۸۳/ معجم المؤلفین ۷: ۲٦۲/ منشاء الانشاء ۷.

## علی - موسوی

(۹۷۰ - ۱۰٦۸ هـ/ ۱۵٦۳ - ۱٦۵۸ م)

علی بن علی بن حسین موسوی، عاملی، جبعی، بحرانی، (نورالدین). عالم امامی، فقیه، محقّق، شاعر. متولّد در جبع لبنان، متوفّی در مکه. از پدرش و برادرش صاحب مدارک و برادر دیگرش صاحب معالم کسب علم کرد و ازایشان اجازه داشت. مدتی در شام زیست و حرّعاملی از جمله شاگردانش بود. از آثارش: غررالجامع علی مختصر النافع، الفوائد والشواهد المکیة، غنیة المسافرعن المنادم والمسامر.

اعیان الشیعه ۸: ۲۸۹/ امل الآمل ۱: ۱۱۸، ۱: ۱۲٤/ الذریعه ۲: ٤۲۱، ٤: ۹۳، ۱٤: ۲٤٤، ۱٦: ۳۵۹/ ریحانة الادب ۳: ۱٤۲، ٦: ۲۵۳/ الکنی والالقاب ۳: ۲٦۹/ لغتنامهٔ دهخدا،علی: ۲۷۰/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵۳.

## علیشیرخان - لودی

(۱۰٦۰ - ۱۱۲۰ هـ/ ۱٦٤۹ - ۱۷۰۸ م)

علیشیرخان بن علی امجد خان لودی. ادیب، شاعر، فاضل. از آثارش: اخلاق، عروض وقوافی، مرات الخیال، دیوان لودی.

الذریعه ٤: ٤۷، ۹: ۹٤۸، ۱۸: ۲٤۵/ ریحانة الادب ۵: ۱۳۷.

## علی اصغر - بروجردی

(متولد ۱۲۳۱ هـ/ ۱۸۱٦ م)

علی اصغر بن علی اکبر بروجردی، موسوی، جابلقی، (نیّر). متکلّم، عالم امامی. متولّد در بروجرد. نزد صاحب جواهر و صاحب فصول و صاحب ضوابط تلمذ نمود. شعر نیز می سرود از آثارش: نورالأنوار، سیف الشیعه، سیف المجاهدین، فوائد الشیعه.

---

۱. منسوب به فقیه دهی در صور لبنان.

۲. و یا ۸۵۰ و یا ۸۵٦ هـ.

اعیان الشیعه ۸: ۱۶۷/ الذریعه ۵: ۷۳، ۱۵: ۲۸۴، ۱۷: ۱۷۲، ۱۸: ۳۸۶، ۱۶: ۶۳، ۲۴: ۳۶۰/ ریحانة الادب ۱: ۲۵۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی اصغر: ۱۳۶/ معجم المؤلفین ۷: ۳۸/ مکارم الآثار ۳: ۹۲۱.

## علی - بسمل شیرازی

(۱۱۸۷ - ۱۲۶۳ هـ/ ۱۷۷۳ - ۱۸۴۷ م)

علی اکبر[1] بن علی نقیب بن اسماعیل بن خلیل خراسانی، بسمل شیرازی، (بسمل). فاضل، نویسنده، شاعر. متولّد وساکن در شیراز. از محمد حسن بن معصوم قزوینی شیرازی کسب علم نمود. از آثارش: **تحفة السفر فی المعانی والبیان، اثبات الواجب، نورالهدایة، اندرز قابوس نامه، دیوان بسمل شیرازی.**

اعیان الشیعه ۸: ۱۷۱/ الذریعه ۹: ۱۳۷، ۲: ۳۶۶، ۳: ۴۴۱، ۶: ۴۳/ ریحانة الادب ۱: ۲۶۷/ فرهنگ سخنوران ۸۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی اکبر: ۱۳۹/ معجم المؤلفین ۷: ۴۱/ مکارم الآثار ۵: ۱۷۲۳.

## علی - مدرس

(م ۱۳۲۹ هـ/ ۱۹۱۱ م)

میر سید علی بن سید علی رضابن زین العابدین حسنی، یزدی، (شائق، مشتاق). زاهد، متکلّم، شاعر. نزد حاج میرزا محمد حسن شیرازی وفاضل اردکانی کسب علم کرد. از آثارش: **الهام الحجة فی العقائد الحقه، اصول الدین - ط، دیوان مشتاق یزدی.**

اعیان الشیعه ۸: ۲۹۴/ الذریعه ۹: ۱۰۴۴، ۲: ۳۰۱/ ریحانة الادب ۵: ۲۶۷/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۹۳/ فرهنگ سخنوران ۵۴۲/ لغتنامهٔ دهخدا، مدرس: ۲۸.

## علی - خویی

(۱۲۹۲ - ۱۳۵۰ هـ/ ۱۸۷۵ - ۱۹۳۱ م)

علی بن علی رضا خویی، خاک مردانی. عالم امامی، شاعر. متوفّی در ده شرفخانهٔ تبریز. نزد آخوند خراسانی و شیخ هادی تهرانی تلمذ نمود. از آثارش: **تشریح الصدور فی وقایع الایام والدهور، حل الاعضال، شرح دعای صباح امیر المؤمنین(ع)، دیوان شعر.**

اعیان الشیعه ۸: ۲۹۱/ الذریعه ۹: ۷۴۵، ۴: ۳۹، ۱۱: ۲۰۸، ۱۶: ۲۳، ۲۵: ۸۲/ ریحانة الادب ۲: ۱۹۶/ سخنوران آذربایجان ۲: ۸۷۶/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۹۰.

## علی - کوه کمری

(م ۱۳۶۰ هـ/ ۱۹۴۱ م)

سید علی بن سید علی نقی بن محمد حسینی، کوه کمری. از علمای امامیه، متولد در تبریز نزد میرزا حبیب الله رشتی و فاضل ایروانی و فاضل شرابیانی کسب علم نمود.

ریحانة الادب ۲: ۲۵.

## علی - دار قُطنی

(۳۰۶ - ۳۸۵ هـ/ ۹۱۹ - ۹۹۵ م)

ابوالحسن، علی بن عمربن احمد دارقطبی، بغدادی. فقیه شافعی، محدث. متولّد در دارقطن، متوفّی در بغداد. به مصر سفر کرد و با ابن حنزابه (وزیر کافور اخشیدی) در تألیف مسند همکاری کرد. از ابوالقاسم بغوی و جمعی دیگراز مشایخ روایت کرده و ابوبکر برقانی و ابوالطیب طبری و حافظ ابو نعیم (صاحب حلیة الاولیاء) ازاو روایت کرده‌اند. از آثارش: **السنن - ط، الضعفاء - خ، المختلف والمؤتلف.**

الاعلام ۵: ۱۳۰/ تاریخ التراث ب ۱/ ۱: ۴۱۸/ روضات الجنّات ۵: ۲۳۲/ ریحانة الادب ۲: ۲۰۴/ الکنی والالقاب ۲: ۲۲۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی ۱۰۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵۷.

## علی - کاتبی قزوینی

(۶۰۰ - ۶۷۵ هـ/ ۱۲۰۳ - ۱۲۷۷ م)

ابوالمعالی[1]، علی بن عمربن علی کاتبی، قزوینی، (نجم الدین، دبیران، کاتب قزوینی). عالم، حکیم، دانشمند، ریاضی دان، شافعی. ساکن در قزوین. از شاگردان و همکار خواجه نصیرالدین طوسی بود که در سال ۶۵۷ هـ به امر خواجه و هلاکوخان برای شرکت در عمل رصدخانه به مراغه

---

۱. معجم المؤلفین: علی اکبر نواب بن اسماعیل بن خلیل.

۱. یا ابوالحسن.

اعزام گردید. در قزوین تدریس می کرد و علامه حلی و قطب الدین محمود شیرازی از تلامذه وی بودند. از آثارش: الشمسیّه - ط، در منطق، المفصّل، در کلام، بحر الفوائد فی شرح عین القواعد.

الاعلام ۵: ۱۳۱/ تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۴۲/ روضات الجنّات ۵: ۳۱۷/ ریحانة الادب ۵: ۱۶/ الکنی والالقاب ۳: ۱۰۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۱۰، کاتبی: ۶۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵۹/ یادداشتهای قزوینی ۱۷۸۱.

## علی - اسود
(م ۸۰۰ هـ/ ۱۳۹۸ م)

علی بن عمراسود رومی، (علاء الدین). فقیه حنفی، اصولی. متوفّی در ازنیق. از آثارش: شرح وقایة الروایه، شرح المغنی، شرح الایضاح.

ریحانة الادب ٤: ۱۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علاءِالدین: ۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵۸.

## علی - صائغ
(م ۳۱۲ هـ/ ۹۲٤ م)

ابوالحسن، علی بن عیسی نحوی، رامهرمزی، صائغ. نحوی، ادیب، شاعر. ابوهاشم بن ابوعلی جبائی نزد او تلمذ نمود. وی از مداحان اهل بیت علیهماسلام بود.

ریحانة الادب ۳: ۳٤۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۲.

## علی - رُمّانی
(۲۹۶ - ۳۸٤ هـ/ ۹۰۸ - ۹٤٤ م)

ابوالحسن، علی بن عیسی بن علی رمانی. فقیه، ادیب، نحوی، معتزلی. اصلاً از سامراءِ، متولّد و متوفّی در بغداد. نزد ابن الاخشید، زجاج، ابوبکر بن درید وابوبکربن سراج تلمذ نمود و ابوالقاسم تنوخی وابو محمد جوهری از شاگردانش بودند. حدود صد تألیف دارد. و می توان وی را در ردیف ابو سعید سیرافی و ابوعلی فارسی دانست. از آثارش: الأکوان، المعلوم و المجهول، شرح سیبویه، الاشتقاق الصغیر، الاشتقاق الکبیر.

الاعلام ۵: ۱۳٤/ تاریخ التراث ۸: ۱۹۳/ روضات الجنّات ۵: ۲۳۰/ ریحانة الادب ۲: ۳۳۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۹۳/ فهرست ابن الندیم ۶۹/ الکنی والالقاب ۲: ۲۸۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۹۸/ معجم المؤلفین ۷: ۱۶۲.

## علی - ربعی
(۳۲۸ - ٤۲۰ هـ/ ۹٤۰ - ۱۰۲۹ م)

ابوالحسن، علی بن عیسی بن فرج رَبعی. ادیب، نحوی، لغوی. اصلاً شیرازی، ساکن و متوفّی در بغداد. در این شهر نزد سیرافی ادبیات را فرا گرفت پس به شیراز رفت و بیست سال شاگرد ابو علی فارسی بود. از آثارش: شرح مختصر الجرمی، شرح الایضاح، البدیع، در نحو.

الاعلام ۵: ۱۳٤/ الذریعه ۱۳: ۱۱۷، ۱٤: ۵۶/ روضات الجنّات ۵: ۲٤۱/ ریحانة الادب ۲: ۳۰۱/ الکنی والالقاب ۲: ۲۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۹۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۶۳.

## علی - اربلی
(م ۶۹۲ هـ/ ۱۲۹۳ م)

ابوالحسن، علی بن عیسی بن ابوالفتح اِربلی، (ابن الفخر، بهاءِالدین، وزیر). محدّث امامی، ادیب، کاتب، شاعر. متولّد و ساکن در اربل و سپس بغداد. علامه حلّی از وی اجازه داشته و او از سید جلال الدین موسوی و سید رضی الدین علی بن طاوس روایت کرده و وزیر یکی از خلفای عباسی بوده است. از آثارش: المقامات الأربع، رسالة الطیف، کشف الغمة بمعرفة الأئمة - ط، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۳۵/ امل الآمل ۲: ۱۹۵/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۳۷۱/ الذریعه ۱۵: ۱۹۵، ۱۸: ٤۷، ۹: ۷٤۵/ روضات الجنّات ٤: ۳٤۱/ ریحانة الادب ۱: ۱۰۱/ شدالازار ٤۲۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۰۷/ الکنی والالقاب ۲: ۱۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۱/ معجم المؤلفین ۷: ۱۶۳.

## علی - عشرتی
(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

علی بن عینعلی فروشانی، (ملاعشرتی). شاعر. متولد در اصفهان، متوفی در مشهد. با میرزا محمد طاهر مؤلف تذکرهٔ نصر آبادی معاصر بود و نزد ملاحسنعلی تستری تلمذ نمود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۷۲۱/ ریحانة الادب ٤: ۱۳۹/ فرهنگ سخنوران ۳۹۲.

## علی - علاءالدین
(۶۸۰ - ۷۳۷ هـ/ ۱۲۸۱ - ۱۳۳۶ م)

علی بن غانم،[1] (علاءِالدین). ادیب، شاعر. متوفی در تبوک.

ریحانة الادب ٤: ۱۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علاء الدین: ۳.

## علی - فزاری
(م ۱۸٤ هـ/ ۸۰۰ م)

ابوالحسن[2]، علی بن غراب کوفی، فزاری، محاربی. محدّث. موثق بودن وی در حدیث بین علمای رجال مورد اختلاف بوده است.

رجال طوسی ۲٤۲/ ریحانة الادب ٤: ۳۳۷/ فهرست طوسی ۹۵/ الکنی والالقاب ۳: ۳۱.

## علیشیر - نوائی جغتایی
(۸٤٤ - ۹۰۶ هـ/ ۱٤٤۰ - ۱۵۰۰ م)

علیشیربن میرغیاث الدین کجکنه، (امیر کبیر، نظام الدین، فانی، فنائی، ذوالّلسانین). حکیم، نویسنده، شاعر، وزیر سلطان حسین بایقرا و از مشوقین بزر گ ادبا و شعرا بود. از ترکان جغتایی، متولّد، ساکن و متوفّی درهرات. پدرش از رجال تیموریان و خودش همدرس و مصاحب سلطان حسین بایقرا بود و پس از به قدرت رسیدن او همیشه ملازم وی و دارای مناصب سیاسی و بزر گترین امیر دربار وی بود. علیشیر مردی متواضع و دارای خصال نیکوی اخلاقی بود. شعر و ادب و شاعران و نویسند گان را گرامی می داشت و در زمان او هرات یکی از بزر گترین مراکز ادب و هنر در تاریخ ایران بود. در خیر و احسان نیز سر آمد بود وبا توجه به امکانات و عوائد بسیاری که داشت چندان علاقه ای به مال دنیا نداشت و بجز مصارف شخصی بقیه را در راه خیرات و تشویق و ترغیب اهل هنر و ادب مصرف می کرد. از آثارش: چهار دیوان شعر به زبان ترکی دارد به نامهای: غرایب الصغر، نوادر الشباب، بدایع الوسط، فواید الکبر، کتاب مجالس النفائس، به ترکی در شرح حال شاعران عهد خود، دیوان شعر، به فارسی با تخلص فانی، ترجمه لغات ترکی به فارسی.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ۳۸۲/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۸۹/ الذریعه ۹: ۱۲۲۶، ۷: ۲۶٤، ٤: ۱۳۲، ۱٤: ۱٤۱، ۱۶: ۳۰/ ریحانة الادب ۶: ۲۳۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۱۵٤/ فرهنگ سخنوران ۶۱۶/ لغتنامهٔ دهخدا، نظامی: ۸۳۲، علیشیر ۲۲۱/ مرآت الادوار ۳۱۶/ منشاءِ الانشاءِ ۵۳، ۲۰۵.

## علی - نهاوندی
(م ۱۳۲۲ هـ/ ۱۹۰٤ م)

علی بن فتح الله نهاوندی، نجفی. عالم امامی، فقیه، اصولی، ادیب. متوفی در نجف. نزد شیخ مرتضی انصاری و میرزا ابوالقاسم کلانتری کسب علم کرد. از آثارش: تشریح الاصول الکبر، تشریح الاصول الصغیر، کتاب الطهارة.

اعیان الشیعه ۸: ۳۰۱/ الذریعه ٤: ۱۸۵/ ریحانة الادب ۶: ۲۶۸/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱٤۹۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۷/ معجم المؤلفین ۷: ۱۶۵.

## ابوعلی - قلندر
(۶۵۲ - ۷۲٤ هـ/ ۱۲۵٤ - ۱۳۲۳ م)

شاه شرف الدین ابوعلی بن سالار فخر الدین بن سالار حسن، (قلندر، شرف عراقی، شرف) از بزر گ مشایخ چشتیه، عارف. نسبش به ابو حنیفه نعمان بن ثابت کوفی متصل است متولّد در شهرپانی پت، متوفّی در باکهولی در بیرون شهر پانی پت. با جلال الدین رومی معاشرت داشت و خود نیز در نظم و نثر فارسی استاد بود. از آثارش: دیوان قلندر عراقی، حکم نامه شیخ شرف الدین، رساله ای معروف در تصوف است، مثنوی، شامل ۱۲۰۰ بیت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹۷، ۷۲۷/ الذریعه ۹: ۸۸۷، ۹: ۵۱۶/ ریحانة الادب ۳: ۲۰۰/ فرهنگ سخنوران ٤۷٤.

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: علاءالدین بن غانم.

۲. یا ابویحیی.

## مهر علی - فدوی
(م ۱۲۶۲ هـ/ ۱۸۴۵ م)

ملامهرعلی زنوزی، خویی، تبریزی، (فدوی). ادیب، فاضل، شاعر. متولّد و تحصیل کرده در خوی، متوفّی در تبریز. به عراق و خراسان و اصفهان جهت کسب علم سفر کرد. مدایحی در مورد ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی گفته و به سه زبان عربی و ترکی و فارسی شعر می گفته است. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۸۱۶/ ریحانة الادب ٤: ۳۱۱/ سخنوران آذربایجان ۱۰۲۵/ فرهنگ سخنوران ٤۳۷/ مکارم الآثار ۵: ۱۶۹۶.

## علی - فَرَزدَقی
(م ٤۷۹ هـ/ ۱۰۸۶ م)

ابوالحسن، علی بن فضال بن علی مجاشعی، قیروانی، تمیمی. مورّخ، ادیب، مفسّر، لغوی. متولد در قیروان، ساکن در غزنه و سپس بغداد، متوفّی در همانجا. به خراسان و سپس غزنه رفت و مورد احترام مردم واقع شد و در عراق به خواجه نظام الملک پیوست. از آثارش: **الإکسیر فی التفسیر، ۲۰ جلد، شرح عنوان الأدب، شجرة الذهب فی معرفة أئمة الادب.**

الاعلام ۵: ۱۳۵/ روضات الجنّات ۵: ۲٤۶/ ریحانة الادب ۵: ۱۷۵/ الکنی والالقاب ۳: ۱٤۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۸ معجم المؤلفین ۷: ۱۶۵.

## علی - راوندی
(۵۹۹ - ۶۵۲ هـ/ ۱۲۰۳ - ۱۲۵٤ م)

علی بن فضل الله بن علی[1] حسنی، راوندی، (عزالدین). فقیه، مفسر، ادیب، کاتب. باشیخ منتخب الدین (م ۵۸۵ هـ) معاصر بود. از آثارش: **تفسیر القرآن، نثر اللآلی لفخر المعالی، مجمع اللطائف و منبع الطرائف.**

۱. امل الآمل: عزالدین بن ضیاء الدین فضل الله راوندی یا عزالدین علی.

امل الآمل ۲: ۱۶۹/ الذریعه ۲٤: ۵۵، ٤: ۲۸۲/ ریحانة الادب ٤: ۱۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۱۹۸/ الکنی والالقاب ۱: ۴۳۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۹۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۶۶.

## علی - فیضی تربتی
(م ۸٤۷[1] هـ/ ۱٤٤۳ م)

علی فیضی تربتی. شاعر. متولّد در تربت یا گناباد. جهت کسب علم به هرات رفت و به آذربایجان و عراق و تبریز سفر کرد و مدتی نیز در مشهد اقامت گزید. سفری نیز به هندوستان رفت و قصایدی در مدح اکبر شاه سرود. در غزل پیرو سبک سعدی و حافظ بود و برهمین منوال کلامی روان و دلپذیر دارد. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ٤: ۲۹۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵۶/ الذریعه ۹: ۸٤۵/ ریحانة الادب ٤: ۳۸٤/ فرهنگ سخنوران ٤۵۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲٤۰.

## علی - زَقّاق
(م ۶۰۵ هـ/ ۱۲۰۸ م)

ابوالحسن، علی بن قاسم بن یونش اشبیلی، (ابن زقاق). عالم، ادیب، قاری. اصلاً اشبیله ای، ساکن در دمشق، متوفّی در راه سفر حجاز. از آثارش: **مفردات القرآن، شرح الجمل، مفردات قرائات.**

الاعلام ۵: ۱۳۷/ روضات الجنّات ۵: ۲۵۵/ ریحانة الادب ۷: ۵٤۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۶۹.

## علی - کَنّی
(۱۲۲۰ - ۱۳۰۶ هـ/ ۱۸۰۵ - ۱۸۸۸ م)

علی بن قربان علی بن قاسم کنی، تهرانی. فقیه امامی، ادیب. متولّد در قریه کن حوالی تهران، متوفّی در تهران. جهت کسب علم به عتبات عالیه رفته و نزد استادانی چون صاحب جواهر و صاحب ضوابط و شیخ انصاری تلمذ نمود. سپس به تهران بازگشت و به تدریس مشغول شد. از آثارش:

۱. تاریخ نظم و نثر: از شعرای اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم و ریحانة الادب: قرن یازدهم نوشته اند.

القضاءِ و الشهادات ـ ط، توضیح المقال فی علم الدرایة والرجال ـ ط، تحقیق الدلائل فی شرح تلخیص المسائل ـ ط.

الاعلام ۵: ۱۳۸/ اعیان الشیعه ۸: ۳۰۲/ الذریعه ۴: ۴۲۷، ۳: ۴۸۲، ۱۱: ۵۷/ ریحانة الادب ۵: ۹۷/ طبقات اعلام اشیعه ۱: ۱۵۰۴/ معجم المؤلفین ۷: ۱۷۱/ مکارم الآثار ۳: ۶۹۷/ یادداشتهای قزوینی ۲۲۴۸.

## علی ـ کاشی

(م ۱۰۲۱ هـ/ ۱۶۱۲ م)

ملا علی[1] کاشی، تجلی. شاعر. بامولانا نظیری صحبت داشته است. ازآثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۶۷/ ریحانة الادب ۱: ۳۲۷/ فرهنگ سخنوران ۱۱۱.

## علی ـ کرمانی

(م ۷۷۲ هـ/ ۱۳۷۰ م)

علی کرمانی، (شیخ الاسلام، عمادالدین، عمادِ فقیه، عماد). شاعر شهیر. متولّد، ساکن و متوفّی در کرمان. با خواجه حافظ شیرازی معاصر بود و در زمان شاه شجاع خانقاهی در شهر کرمان داشت که محل تجمع مریدان وی بود و در همان محل به خاک سپرده شد. وی در شعر مرتبه‌ای بلند داشت و بزرگان سخن بسیار وی را ستوده اند. از آثارش: دیوان شعر، یک نسخه از دیوانش درزمان حیات وی با خط نسخ خوب نوشته شده است، چند مثنوی به نامهای صحبت نامه، محبّت نامه، صفانامه، طریقت نامه، . . .

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۹۸۵/ تاریخ نظم و نشر در ایران ۲۰۲/ الذریعه ۹: ۷۶۶/ ریحانة الادب ۴: ۲۰۱/ فرهنگ سخنوران ۴۰۶/ فهرست مشترک ۸: ۱۶۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۹۶.

## علی نقی ـ کمره‌ای

(۹۵۳ - ۱۰۲۹[2] هـ/ ۱۵۴۶ - ۱۶۱۹ م)

علی نقی کمره‌ای، (نقی). شاعر. متولد در کمره، بزرگ شده و تحصیل کرده در کاشان، ساکن در اصفهان، متوفّی در کمره. در اصفهان با تقی الدین اوحدی بلیانی معاصر و معاشر بود و در این شهر با پیشه شاعری می زیست و نزد حاتم بیک از رجال شاه عباس تقرب داشت. از آثارش: تلخیصی از خلاصة الاشعار میرتقی الدین کاشانی، دیوان قصیده‌ها و ترکیبها وغزلها و رباعیها، بیش از پنج هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۰۱۷/ تاریخ نظم و نشر در ایران ۵۰۹/ الذریعه ۹: ۱۲۲۹/ ریحانه الادب ۶: ۲۳۴/ فرهنگ سخنوران ۶۱۴/ فهرست مشترک ۸: ۸۱۵.

## علی خان ـ لعلی

(۱۲۵۲ - ۱۳۲۵ هـ/ ۱۸۳۶ - ۱۹۰۷)

میرزا علی خان ایروانی، تبریزی، (لعلی، شمس الحکما). طبیب، شاعر. متولّد در ایروان[1] در روسیه، متوفّی در تفلیس. در جوانی به تجارت مشغول بود و در بیست سالگی به تبریز مهاجرت کرد پس از فوت پدر از تجارت دست کشید و به کسب علم پرداخت و نزد میرزا ابوالحسن حکیم باشی تلمذ نمود و عاقبت. پزشک مخصوص ناصرالدین شاه شد و در سفرسوم همراه وی به اروپا رفت. از آثارش: دیوان شعر لعلی ـ ط، به ترکی و فارسی شعر گفته است.

الذریعه ۹: ۹۴۷/ ریحانة الادب ۵: ۱۳۴/ سخنوران آذربایجان ۲: ۶۳۶/ فرهنگ سخنوران ۵۰۳/ مکارم الآثار ۴: ۱۴۱۳.

## علی ـ لحیانی

(زنده در ۱۸۹ هـ/ ۸۰۵ م)

ابوالحسن، علی بن مبارک لحیانی، (غلام کسایی، ابن خازم). نحوی، لغوی. نزد کسایی (م ۱۹۰ هـ) و ابوعبیده واصمعی و ابو عمر و شیبانی کسب علم نمود وابوعبید قاسم بن سلام از تلامذه وی بود. از آثارش: کتاب النوادر، الأمثال.

تاریخ التراث ۸: ۲۲۰/ ریحانة الادب ۵: ۱۲۵/ فهرست ابن

---

۱. یا محمد حسین.

۲. یا ۱۰۳۰ و یا ۱۰۳۱ هـ.

۱. سخنوران آذربایجان: متولد در تبریز.

الندیم ۳۲/ لغتنامۀ دهخدا، علی: ۲۵۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۷۴.

## علی - (ابن زاهده)

(م ۵۹۴ هـ/ ۱۱۹۸ م)

ابوالحسن، علی بن مبارک بن علی (ابن زاهده). فاضل، نحوی. نزد ابن خشاب و ابن شجری کسب علم نمود. از آثارش: **خریدة الأمثال**.

ریحانة الادب ۷: ۵۴۰/ لغتنامۀ دهخدا، علی: ۱۱۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۷۳.

## علی - تَنوخی

(۳۵۵ - ۴۴۷ هـ/ ۹۶۶ - ۱۰۵۵ م)

ابوالقاسم، علی بن محسن بن علی تنوخی. از علمای معتزله، قاضی، ادیب، شاعر. منسوب به قبیله تنوخ در بحرین، متوفی در بغداد. نزد سید مرتضی تلمذ نمود و با ابوالعلاءِ معری هم صحبت و از دوستان نزدیک خطیب تبریزی بوده است. بعضی او را امامی و بعضی معتزلی و علامه حلی وی را از علمای اهل سنت و از مشایخ طوسی دانسته است. در نواحی کرمانشاه و مداین و زنگان قضاوت می کرد. از آثارش: **دیوان شعر**، کتابهایی نیز تألیف نمود.

الاعلام ۵: ۱۴۰/ تاریخ التراث ب ۴/ ۲: ۱۵۵/ الذریعه ۹: ۷۴۵/ ریحانة الادب ۱: ۳۵۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۲۴/ الکنی والالقاب ۲: ۱۲۵/ لغتنامۀ دهخدا، ابوالقاسم: ۷۶۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۷۵.

## علی - مدایِنی

(۱۳۵ - ۲۲۵[1] هـ/ ۷۵۲ - ۸۴۰ م)

ابوالحسن، علی بن محمّدبن عبدالله مدائنی. مورّخ. متولّد دربصره، ساکن مدائن، متوفّی در بغداد. شیخ مفید از وی روایت نموده است. کتب بسیاری تألیف نمود. از آثارش: **اخبار الخلفاءِ، اخبار الشعراءِ، اخبار قریش، التعازی**.

الاعلام ۵: ۱۴۰/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۸۹/ تاریخ التراث ب ۲/ ج ۱: ۱۳۹/ روضات الجنّات ۵: ۱۹۹/ ریحانة الادب

۱. یا ۲۱۵ هـ.

۵: ۲۶۶/ فهرست ابن الندیم ۱۱۳/ فهرست طوسی ۹۵/ الکنی والالقاب ۳: ۱۶۸/ لغتنامۀ دهخدا، ابوالحسن: ۴۱۷/ معالم العلماءِ ۷۲/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۱.

## علی - حِمّانی

(م ۲۴۵[1] هـ/ ۸۵۹ م)

علی بن محمد بن جعفر کوفی، حِمّانی، از شعرای اهل بیت. نسبش به علی بن ابیطالب (ع) می رسد. از آثارش: **دیوان شعر**.

اعیان الشیعه ۸: ۳۱۶/ تاریخ التراث ب ۴/ ۲: ۸۶/ الذریعه ۹: ۳۶۶/ ریحانة الادب ۲: ۷۰/ لغتنامۀ دهخدا، علی: ۱۸۰/ معجم المؤلفین ۷: ۱۸۸.

## علی - ظاهری

(م ۲۵۲ هـ/ ۹۶۳ م)

ابوالقاسم، علی بن محمدبن شاه ظاهری بغدادی، (ابن شاه). ادیب. از آثارش: **اخبار الغُلمان، اخبار النساءِ، البغاء ولذّاته**.

ریحانة الادب ۸: ۴۳/ فهرست ابن الندیم ۱۷۰/ لغتنامۀ دهخدا، ابن الشاه: ۳۲۲/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰۲.

## علی - عمرکی

(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

ابومحمد، علی[2] بن محمد عمرکی، بوفکی، نیشابوری. ازبزرگان حدیث و از اصحاب امام حسن عسگری (ع) بود. بسیاری از مشایخ از وی روایت می کنند. از آثارش: **کتاب الملاحم**.

الذریعه ۲۲: ۱۸۹/ رجال طوسی ۴۳۲/ ریحانة الادب ۴: ۲۰۶/ الکنی والالقاب ۲: ۹۹/ لغتنامۀ دهخدا، عمرکی: ۳۴۱.

## علی - (ابن بَسّام)

(۲۰۳ - ۳۰۲ هـ/ ۸۴۴ - ۹۱۴ م)

ابوالحسن، علی بن محمد بن نصر بغدادی، (ابن بَسّام). شاعر، نویسنده. متولّد در بغداد. در دیوان برید مدتی خدمت کرد، شهرت وی به سبب هجویات کوتاه و نیشدار اوست. گفته اند هیچ امیر

۱. ریحانة الادب ۲۶۰ هـ، لغتنامه دهخدا: م ۴۵۰ هـ.

۲. یا عمران بن علی با عمرکی بن علی.

و وزیری و حتی پدر و مادرش از هجویات وی در امان نبودند. از آثارش: کتاب اخبار عمر بن ابی ربیعه، کتاب اخبار الاحوص، دیوان شعر، مناقضات الشعراء.

الاعلام ۵: ۱۴۱/ تاریخ التراث ب ۴/ ۲: ۱۷۷/ اعیان الشیعه ۸: ۳۰۷/ دانشنامه ایران و اسلام ۴۴۲/ الذریعه ۹: ۷۴۶، ۱۰: ۱۲/ ریحانة الادب ۱: ۲۶۰/ فهرست ابن الندیم ۱۶۷/ الکنی والالقاب ۱: ۲۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بسام: ۲۹۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۳۶/ یادداشتهای قزوینی ۸۲۲.

## علی - سائح

(م ۳۰۵ هـ/ ۹۱۷ م)

ابوبکر، علی بن محمّد بن خراسانی، حسنی، سائح علوی. متبحّر در کیمیا. نسبش به امام حسن مجتبی می رسد. به شهرهای بسیار سفر می کرد و به همین خاطر به سیّاح معروف شد. از آثارش: الاصول فی الصنعة، الحجرالطاهر، الحقیر النافع.

ریحانة الادب ۲: ۴۰۹/ فهرست ابن الندیم ۴۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۰۴/ معجم المؤلفین ۷: ۱۹۴.

## علی - (ابن متویه)

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالحسن، علی بن محمد بن علی اشعری، قمی، قزدانی، (ابن متویه). محدّث امامی. از آثارش: کتاب نوادر کبیر، ابن بابویه صدوق و محمد بن حسن قمی کتاب فوق را به یک واسطه از خود مؤلف روایت می کنند.

رجال طوسی ۴۸۴/ رجال نجاشی ۱۸۱/ ریحانة الادب ۸: ۱۹۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۰۳/ فهرست طوسی ۸۹/ الکنی والالقاب ۱: ۴۰۳/ معالم العلماء ۶۲.

## علی - (ابن خالویه)

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالحسن، علی بن محمدبن یوسف فارسی، ابن خالویه. از مشایخ حدیث. مورد اعتماد جمعی از علمای رجال بوده و نجاشی (م ۴۵۰ هـ) با یک واسطه از وی روایت کرده است. از آثارش: عمل رجب، عمل شعبان، عمل رمضان.

امل الآمل ۲: ۲۰۳/ الذریعه ۱۵: ۳۴۴ و ۳۴۵ و ۳۴۶/ رجال نجاشی ۱۹۱/ روضات الجنات ۳: ۱۵۴/ ریحانة الادب ۷: ۴۹۵/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۰۸.

## علی - خزّاز

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالقاسم، علی بن محمد بن علی خزاز، رازی، قمی. محدث امامی، فقیه، فاضل، متکلّم. از صدوق (م ۳۸۱هـ) و ابوالفضل شیبانی (م ۳۸۵ هـ) و ابن عیاش (م ۴۰۱ هـ) روایت کرده است. از آثارش: الایضاح فی اصول الدین علی مذهب اهل بیت، الامالی، کفایة الاثر فی النصوص علی الأئمة الاثنی عشر.

اعیان الشیعه ۸: ۳۳۰/ امل الآمل ۲: ۲۰۱/ تاریخ التراث ب ۳/ ج ۱: ۲۹۸/ الذریعه ۲: ۴۸۹، ۱۸: ۸۶/ روضات الجنات ۴: ۳۱۳/ ریحانة الادب ۲: ۱۲۷/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۲۷/ الکنی والالقاب ۲: ۲۰۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۶/ معلم العلماء ۷۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۷.

## علی - (ابن قولویه)

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالحسین، علی بن محمّد، (ابن قولویه). محدّث امامی. از مشایخ روایت بردارش شیخ جعفر ازمحدّثین معتبر امامیه بود. در نود سالگی در گذشت. از آثارش: فضل العلم و آدابه.

دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۰/ ریحانة الادب ۸: ۱۶۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۹۷.

## علی - لَوکَری

(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالحسن، علی بن محمد غزوانی، لوکری. شاعر، فاضل. متولّد در لوگر نزدیک مرو. وی از معاصران امیر رضی ابوالقاسم نوح بن منصور بن نوح (۳۶۵ - ۳۸۷ هـ) بوده و وی را مدح می کرده است. ضمناً وزیرش ابوالحسن عبیدالله بن احمد عتبی (م ۳۷۲ هـ) نیز از ممدوحان لوکری بود. از آثارش: دیوان شعر، قصیده‌ای در مدح نوح بن منصور، قصیده‌ای در مدح عبیدالله عتبی وزیر نوح.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۴۲۱/ الذریعه ۹: ۹۴۸/ ریحانة الادب

۵: ۱۳۸/ فرهنگ سخنوران ۴۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۱۲.

## علی - تَنوخی
(۲۷۸ - ۳۴۲ هـ/ ۸۹۲ - ۹۵۳ م)

ابوالقاسم، علی بن محمد بن اُبوالفهم داود تنوخی، (ریحانة الندماءِ، تاریخ الظرفا). فقیه، قاضی، ادیب، شاعر، در اصول معتزلی، و در فروع حنفی. متولد در انطاکیه، بزرگ شده و ساکن در بغداد، متوفی در بصره. متولی قضاوت بصره و اهواز بود. نزد سیف الدولة حمدانی محترم بود و در مدح وی قصایدی سرود. وی از جمله کسانی است که در رد اشعار ابن معتز دال بر برتری بنی عباس برخاندان عصمت جوابیه سروده است. از آثارش: کتاب العروض، کتاب علم القوافی، دیوان اشعار.

الاعلام ۵: ۱۴۲/ تاریخ التراث ب ۴/ ۲: ۷۸/ اعیان الشیعه ۸: ۳۴۱ و ۳۳۳/ الذریعه ۹: ۷۴۶/ روضات الجنات ۵: ۲۱۶/ ریحانة الادب ۱: ۳۵۳/ الکنی والالقاب ۲: ۱۲۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی ۱۱۶/ معالم العلماءِ ۱۴۹/ معجم المؤلفین ۷: ۱۹۶.

## علی - (ابن کوفی)
(۲۵۴ - ۳۴۸ هـ/ ۸۶۸ - ۹۶۰ م)

ابوالحسن، علی بن محمّد بن عبید بن زبیر[1] اسدی، (ابن کوفی). امامی، محدث، نحوی، ادیب. متولّد در کوفی، متوفّی در بغداد. اصول شیعه را از کتب علی بن حسن بن فضال روایت کرده است. تلعکبری و ابن عبدون نیز از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: الفرائد و القلائد، معانی شعر، کتابی در رجال.

الاعلام ۵: ۱۴۲/ اعیان الشیعه ۸: ۳۳۱/ تاریخ التراث ج ۱/ب ۲: ۲۹۰/ ریحانة الادب ۷: ۵۴۶، ۸: ۱۷۷/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۰۲/ فهرست ابن الندیم ۱۵۸/ الکنی والالقاب ۱: ۲۹۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۳، ابن کوفی: ۳۴۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۳.

۱. یا به روایتی دیگر: علی بن محمدبن زبیر.

## علی - (ابن عمید)
(۳۳۷ - ۳۶۶ هـ/ ۹۴۸ - ۹۷۷ م)

ابوالفتح، علی بن ابوالفضل محمد بن حسین بن عمید قمی، (ابن عمید، ذوالکفایتین). وزیر، ادیب، شاعر. از اخلاف ابن عمید وزیر مشهور، و خودش نیز وزیر رکن الدوله حسن بن بویه بود. در زمان پسرش مزیدالدوله بویه نیز متصدی وزارت اصفهان بود ولی پس از مدتی مورد خشم و بدبینی این امیر واقع شده، زندانی و سپس زیر شکنجه بدرود حیات گفت.

الاعلام ۵: ۱۴۳/ تاریخ التراث ب ۴/ ۲: ۲۴۷/ ریحانة الادب ۷: ۲۲۴/ الکنی والالقاب ۱: ۱۳۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۹۴.

## علی - هروی
(زنده در ۳۷۰ هـ/ ۹۸۱ م)

ابوالحسن، علی بن محمد هروی. ادیب، نحوی. ساکن مصر. از ازهری روایت کرده است. از آثارش: الذخائر، در نحو در ۴ جلد، کتاب الازهیة، المرشد، مختصری در نحو.

ریحانة الادب ۶: ۳۶۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۸۲/ معجم المؤلفین ۷: ۲۳۶.

## علی - شمشاطی
(م بعد از ۳۷۷[1] هـ/ ۹۸۷ م)

ابوالحسن، علی بن محمد شمشاطی، عدوی. ادیب، لغوی، شاعر. اصلاً شمشاطی، از قبیله بنی عدی، متوفّی در دمشق و با ابن ندیم معاصر و از آموزگاران پسران ناصرالدولة بن حمدان بود. و در دستگاه آل حمدان تقرّب داشت. از آثارش: النزه والابتهاج، الانوار، المثلث.

الاعلام ۵: ۱۴۳/ تاریخ التراث ۸: ۳۲۶/ اعیان الشیعه ۸: ۳۰۷/ الذریعه ۲: ۴۱۲، ۱: ۶۶، ۴: ۵۱۴، ۲۲: ۱۱۷/ رجال نجاشی ۱۸۶/ ریحانة الادب ۳: ۷۹، ۳: ۲۵۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۰۳/ فهرست ابن الندیم ۱۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۱۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰۳.

۱. تاریخ التراث: متوفی بعد از ۳۹۴ هـ.

## علی - شابستی
(م ۳۸۸ هـ/ ۹۹۸ م)

ابوالحسن، علی بن محمّد شابستی. ادیب، نویسنده. ساکن و متوفّی در مصر. کتابدار و ندیم عزیز عبیدی از ملوک فاطمیه بوده است. از آثارش: الدیارات - ط، الیسر بعد العسر، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۴۳/ ریحانة الادب ۳: ۱۵۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۱۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰۲.

## علی - (ابوالفتح بستی)
(م ۴۰۰ هـ/ ۱۰۱۰ م)

ابوالفتح، علی بن محمّد بن حسین، (نظام الدین، عمید). ادیب، کاتب، شاعر، شافعی. متولّد در بُست در سجستان، متوفّی در اوزجند بخارا[1]. در آغاز کار در خدمت با تیوز امیر بُست دبیری می کرد، سپس به خدمت سبکتکین رسید و تا پایان عمر وی، صاحبدیوان رسائل او بود. در اوایل حکومت سلطان محمود موقعیت خود را حفظ کرد ولی به عللی مورد خشم وی واقع شد و از کار کنار گذاشته شد. از آثارش: دیوان شعر، به فارسی، دیوان شعر، به عربی، شرح مختصر جوینی، فی فروع فقه شافعی، الفوائد.

الاعلام ۵: ۱۴۴/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۴۵۷/ تاریخ التراث ب ۴/ ۲: ۲۵۴/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۵/ الذریعه ۹: ۴۶، ۱۶: ۱۹، ۱۷: ۱۲۱/ روضات الجنات ۵: ۲۳۶/ ریحانة الادب ۱: ۲۶۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۹۹/ فرهنگ سخنوران ۲۰/ الکنی والالقاب ۲: ۸۲/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفتح: ۷۰۵، ۷۰۱/ معجم المؤلفین ۷: ۱۸۶/ نزهة الارواح ۴۴۱/ یادداشتهای قزوینی ۱۴۷۸.

## علی - قلیوبی
(م حدود ۴۱۲ هـ/ ۱۰۲۱ م)

علی بن محمد بن احمد قلیوبی. شاعر. متولّد در اندلس[2]. دوران عزیز عبیدی از ملوک فاطمیه مصر را درک کرد و در اوائل دولت ظاهر عبیدی

۱. و به روایتی بغداد.

۲. الاعلام: شاعر مصری.

در گذشت. اشعاری از او باقی است.

الاعلام ۵: ۱۴۵/ ریحانة الادب ۸: ۱۶۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۴۶.

## علی - (ابوحیان توحیدی)
(۳۱۰[1] - ۴۱۴ هـ/ ۹۲۲ - ۱۰۰۹ م)

ابو حیّان، علی بن محمد بن عبّاس توحیدی، شیرازی، نیشابوری. ادیب، فیلسوف، معتزلی. متولّد در نیشابور[2]، متوفّی در شیراز. نحو را در بغداد از سیرافی و رمّانی و فقه شافعی را از ابوحامد مرو رودی و ابوبکر شاشی آموخت و در ۳۶۱ هـ در بغداد در مجلس درس فیلسوف یحیی بن عدی حاضرشد. ابوحیان ارادت بسیاری به ابوسلیمان منطقی داشت واز وی بسیار متأثر بود. در سال ۳۷۳ ندیم مداوم ابن سعدان و همه جا همراه وی بود و تا آخر وزارت ابن سعدان این همراهی ادامه داشت. ابو حیان در نگارش عربی استاد بود و جاحظ را می ستود و رسالهٔ تقریظ الجاحظ را در این رابطه نوشت. و به او جاحظ ثانی می گفتند. بعضی او را معتزله می دانند ولی در مجموع در عقاید وی مسلک خاصی مسلّم نمی باشد و احتمالاً او همانند اغلب فلاسفه بغداد تحت تأثیر مذهب نو افلاطونی بود و به تصوّف علاقه مند بود. معمولاً وی در کنار ابن راوندی و ابوالعلاءِ معری قرارمی گیرد. از آثارش: الامتاع والمؤانسة - ط، گزارش ۳۷ مجلس از مجالس ابن سعدان، المقابسات، البصائر و الذخائر.

الاعلام ۵: ۱۴۴/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۰۰، ۱: ۶۴۲/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۲۹/ ریحانة الادب ۷: ۸۴/ شدالازار ۵۳، ۴۸۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۲/ الکنی والالقاب ۱: ۶۱/ لغتنامهٔ داهخدا «ابوحیان» ۴۴۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰۵/ یادداشتهای قزوینی ۹۶۳.

## علی - تهامی
(م ۴۱۶ هـ/ ۱۰۲۵ م)

۱. بین سالهای ۳۱۰ تا ۳۲۰ هـ.

۲. بنابر اقول مختلف محل تولد وی شیراز یا واسط یا بغداد نیز ذکر شده است.

ابوالحسن، علی بن محمّد بن حسن تهامی، شامی. شاعر، ادیب، منشی. متولّد در تهامه میان حجاز و یمن، متوفّی در زندان قاهره. به شام و عراق سفر کرد و مخفیانه وارد مصر شد. که توسط حکومت زندانی و سپس کشته شد. از آثارش: دیوان شعر، قصیدهٔ مشهوری در مرثیه فرزندش دارد.

الاعلام ۵: ۱۴۵/ تاریخ التراث ب ٤/ ۲: ۹/ الذریعه ۹: ۳۹/ روضات الجنات ۵: ۲۳۷/ ریحانة الادب ۱: ۳۵۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۲۵/ الکنی والالقاب ۱: ٤۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۶۵، ابوالحسن: ٤۰۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۹.

## علی - جمانی

(قرن پنجم هجری/ یازدهم میلادی)

علی بن محمّد علوی. فاضل امامی، ادیب. از آثارش: در مناقب ابن شهر آشوب اشعار بسیاری از او نقل کرده است و سید مرتضی (م ٤۳۶ هـ) در کتاب مشفی قصیده‌ای مشتمل بر ۱۷ بیت از او آورده است.

ریحانة الادب ۱: ٤۲۸.

## علی - اخفش

(قرن پنجم هجری/ یازدهم میلادی)

ابوالحسن، علی بن محمد مغربی، ادریسی، اخفش. نحوی، شاعر. متولّد در مغرب تا ٤۵۲ هـ در قید حیات بوده است.

دانشنامه ایران و اسلام ۱۳۳۱/ ریحانة الادب ۱: ۹۲/ لغتنامهٔ دهخدا، اخفش: ۱۵۲۲.

## علی - (ابن صوفی)

(زنده در ٤۲۵ هـ/ ۱۰۳٤ م)

ابوالحسن، علی بن محمدبن علی علوی، عمری، شجری، (نجم الدین، ابن صوفی، ابن ابی الغنایم). از علمای انساب. ابتدا در بصره زندگی می کرد سپس به موصل هجرت نمود. از آثارش: انساب الطالبین، الشافی، العیون که تماماً در باب انساب است، المبسوط.

اعیان الشیعه ۸: ۳۱۰/ امل الآمل ۲: ۲۰۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۶/ الذریعه ۲: ۳۸۱، ۲۰: ۲، ٤: ۱۸۳/ ریحانة الادب ۸: ۷۰/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۲۸/ الکنی والالقاب ۱: ۳۳۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۱۷/ معالم العلماء ۶۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۱.

## علی - (ابن عبدوس)

علی بن محمّدبن عبدوس کوفی، (ابن عبدوس). ادیب، نحوی. از آثارش: البرهان فی علل النحو، معانی الشعر، میزان الشعر.

ریحانة الادب ۸: ۱۰٤/ فهرست ابن الندیم ۹٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن عبدوس: ۳۲۸.

## علی - باباکوهی

(م ٤٤۲ هـ/ ۱۰۵۰ م)

ابوعبدالله، علی بن محمّد شیرازی، (باکو، ابن باکو، ابن باکویه، کوهی شیرازی). شاعر، از مشایخ صوفیه. متولّد در شیراز، متوفّی و مدفون در خانقاهش در دامنه کوهی خارج از شهر شیراز. در جوانی مرید شیخ عبدالله خفیف شیرازی عارف مشهور بود سپس به بصره و از آنجا به نیشابور رفت و به استاد امام قشیری عارف معروف وقت و ابوسعید ابوالخیر پیوست. اواخر عمر در خانقاه خویش در انزوا می زیست و اکنون بصورت زیارتگاه و گردشگاه در آمده است. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۷/ الذریعه ۹: ۱۱۷/ ریحانة الادب ۱: ۲۱۶/ فرهنگ سخنوران ٤۹۳/ لغتنامهٔ دهخدا، باباکوهی: ۷۸.

## علی - ماوَرْدی

(۳۶٤ - ٤۵۰ هـ/ ۹۷٤ - ۱۰۵۸ م)

ابوالحسن، علی بن محمّدبن حبیب ماوردی، (اقضی القضات). فقیه شافعی، مفسّر، ادیب. متولّد در بصره، متوفّی در بغداد. نزد ابوحامد اسفراینی کسب علم نمود. خود نیز مدرس و خطیب بغدادی از شاگردانش بود. وی مدتی منصب قضاوت داشت. از آثارش: الأحکام السلطانیه - ط، أعلام النبوة - ط، معرفة الفضائل - خ، الحاوی، که از مهمترین کتب فقه شافعی است، تفسیر قرآن، معروف به تفسیر ماوردی.

الاعلام ۵: ۱۴۶/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۷۶/ روضات الجنات ۵: ۲۴۲/ ریحانة الادب ۵: ۱۶۱/ الکنیٰ والالقاب ۳: ۱۳۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۷/ معجم المؤلفین ۷: ۱۸۹.

## علی - واسطی
(م ۴۵۷ هـ/ ۱۰۶۵ م)

علی بن محمّدبن شاکر لیثی، مؤدب. عالم امامی، محدّث، اخباری، واعظ. از آثارش: کتاب فی فضائل اهل البیت، عیون الحکم و المواعظ.

اعیان الشیعه ۸: ۳۰۸/ الذریعه ۱۵: ۳۸۶/ ریحانة الادب ۶: ۲۸۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۲۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۶۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰۲.

## علی - (ابن مغازلی)
(م ۴۸۳ هـ/ ۱۰۹۰ م)

علی بن محمّد بن طیب خطیب، (ابن مغازلی). فقیه شافعی. متولّد در واسط. از آثارش: البیان عن اخبار صاحب الزمان، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی[1].

ریحانة الادب ۸: ۲۱۷/ الکنی والالقاب ۱: ۴۱۶.

## علی - (ابن سید)
(م ۴۸۸ هـ/ ۱۰۹۵ م)

ابوالحسن، علی بن محمد بن سید، (خیطال، ابن سید). نحوی، لغوی. در سال ۴۸۸ هـ از طرف ابن عکاشه در قلعه ریاح اندلس زندانی شد و در همانجا در گذشت.

روضات الجنات ۵: ۱۱۸/ ریحانة الادب ۷: ۵۷۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۵۳.

## علی - کیاالهراسی
(۴۵۰ - ۵۰۴ هـ/ ۱۰۵۸ - ۱۱۱۰ م)

ابوالحسن، علی بن محمد بن علی طبری، (عمادالدین، عماد کیا، عمادطبری، کیاالهراسی، هراسی). سیه شافعی، مفسّر. متولّد در طبرستان، ساکن و متوفّی در بغداد. از یاران ابو حامد امام غزالی بود و در نیشابور از امام الحرمین فقه آموخت. در مدرسه نظامیه بغداد تدریس می کرد. مدتی مقرب دربار بر کیارق بن ملکشاه سلجوقی و عهده دار منصب قضاوت بوده ولی بالآخره متهم به طرفداری از باطنیه شده وبه دستور سلطان کشته شده است. از آثارش: احکام القرآن - خ، نقد مفرداتِ الامام احمد، شفاءِالمستر شدین فی مباحث المجتهدین.

الاعلام ۵: ۱۴۹/ ریحانة الادب ۵: ۱۰۶، ۶: ۳۵۹/ الکنی والالقاب ۲: ۵۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۰.

## علی - فصیحی
(م ۵۱۶ هـ/ ۱۱۲۲ م)

ابوالحسن، علی بن ابوزید محمّد بن علی استرآبادی، (فصیحی، ابن ابی زید). امامی، ادیب، نحوی. متوفّی در بغداد. نزد شیخ عبدالقادر جرجانی و حسن صافی کسب علم نمود پس به بغداد رفت و مدرس مدرسه نظامیّه شد وبه علت شیعه بودنش که خود نیز آن را تأکید می نمود از کار بر کنار شد. شاگردان در منزل نزد وی تلمذ می کردند و چون کتاب فصیح ثعلب را تدریس می کرد به فصیحی معروف شد. از آثارش: دیوان فصیحی استر آبادی.

اعیان الشیعه ۸: ۳۱۳/ الذریعه ۹: ۸۳۴/ روضات الجنات ۵: ۲۴۹/ ریحانة الادب ۴: ۳۴۳/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۰۳/ الکنی والالقاب ۳: ۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۰۶.

## علی - فتحی
(قرن ششم هجری/ دوازدهم میلادی)

حکیم علی بن محمد فتحی، غزنوی، ترمذی. شاعر، فاضل. در عهد بهرام شاه غزنوی می زیست و با مختار غزنوی و سنایی (م ۵۵۰ هـ) معاشرت داشت. از آثارش: دیوان فتحی ترمذی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۲۶/ الذریعه ۹: ۸۰۸/ ریحانة الادب ۴: ۲۹۴/ فرهنگ سخنوران ۴۳۲/ لغتنامهٔ دهخدا، فتحی: ۵۵.

---
۱. در کشف الظنون این دو کتاب را به ترتیب به محمد گنجی و احمد طبری نسبت داده شده است.

## علی - عمرانی
(م حدود ۵۶۰ هـ/ ۱۱۶۵ م)

ابوالحسن، علی بن محمّدبن علی عمرانی، خوارزمی، (حجة الافاضل، فخرالمشایخ). از علمای معتزله، ادیب. متولّد در سرخس. نزد سلطان سنجربن ملکشاه تقرّب داشت. نزد زمخشری تلمذ نمود. از آثارش: تفسیر القرآن، اشتقاق الأسماءِ، المواضع البلدان.

الاعلام ۵: ۱۵۰/ روضات الجنّات ۵: ۲۵۲/ ریحانة الادب ۴: ۲۰۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۳۵، ابوالحسن، ۴۱۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۵.

## علی - (ابن ساعاتی)
(۵۵۳ - ۶۰۴ هـ/ ۱۱۵۷ - ۱۲۰۸ م)

ابوالحسن، علی بن محمد بن رستم [۱] خراسانی، (بهاءِ الدین). شاعر، سخنور. متولّد در دمشق، متوفّی در قاهره. از آثارش: دیوان شعر، توسط خوری (بیروت ۹: ۱۹۳۸) چاپ شده است، مقطعات النیل - خ، که دیوان دیگری است.

الاعلام ۸: ۱۵۰/ اعیان الشیعه ۸: ۲۴۱/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۱۹/ الذریعه ۹: ۲۵، ۲۲: ۱۱۸/ ریحانة الادب ۷: ۵۵۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ساعاتی: ۳۱۷/ معجم المؤلفین ۷: ۹۲.

## علی - (ابن خروف)
(م ۶۰۴ [۲] هـ/ ۱۲۰۸ م)

ابوالحسن، علی بن محمد بن یوسف قیسی، قرطبی، (نظام الدین [۳]). شاعر. متولّد در قرطبه، ساکن و متوفّی در حلب. در این شهر با قاضی ابن شداد ارتباط داشت و توسط وی مدتی در بیمارستان نورالدین مدیر بود.

الاعلام ۵: ۱۵۰/ ریحانة الادب ۷: ۴۹۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن خروف: ۳۰۴.

۱. دانشنامه ایران و اسلام: علی بن محمدبن علی بن رستم.

۲. ریحانة الادب: م ۶۳۰ هـ.

۳. ریحانة الادب: ضیاء الدین.

## علی - سکونی
(م حدود ۶۰۶ هـ/ ۱۲۱۰ م)

ابوالحسن، علی بن محمّدبن محمّد حلّی، (ابن سکون). فقیه امامی، شاعر، ادیب، نحوی. به تصحیح کتب علاقه‌مند بود. سفری به مدینه کرد و کاتب امیر مدینه گردید. از آنجا به شام رفت و سلطان صلاح الدین را ستود. با عمید الرؤسا راوی صحیفه سجّادیه معاصر بود. از آثارش: ضبط اختلافات الصحیفة السجادیة، اختلافات نسخ المصباح الصغیر، یک نسخه از امالی شیخ صدوق با خط ابن سکون در کتابخانه شیخ عباس قمی موجود است.

اعیان الشیعه ۸: ۳۱۳/ امل الآمل ۲: ۲۰۳/ روضات الجنات ۵: ۲۵۱/ ریحانة الادب ۳: ۴۷، ۷: ۵۶۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۱۵/ الکنی والالقاب ۱: ۳۱۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۷۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۹.

## علی - (ابن خروف)
(۵۲۴ - ۶۰۹ هـ/ ۱۱۳۰ - ۱۲۱۲ م)

ابوالحسن، علی بن محمّدبن علی حضرمی، (نظام الدّین). نحوی، محقّق، شاعر. متولّد و متوفّی در اشبیله. منسوب به حضرموت. از ابوالحسن بن طاهر کسب علم کرد و با عبدالرحمان سهیلی مناظره داشت. شهاب الدین قوصی نزد وی تلمذ نمود. از آثارش: شرح کتاب سیبویه، شرح الجمل زجاجی، تنقیح الألباب فی شرح غوامض الکتاب.

الاعلام ۵: ۱۵۱/ روضات الجنات ۵: ۲۵۶/ ریحانة الادب ۷: ۴۹۸/ الکنی والالقاب ۱: ۲۷۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۱.

## علی - (ابن نَبیه)
(۵۶۰ - ۶۱۹ هـ/ ۱۱۶۴ - ۱۲۲۲ م)

ابوالحسن، علی بن محمّدبن یوسف، (ابن نبیه، کمال الدین). ادیب، شاعر. متولّد در مصر، متوفّی در نصیبین. در قاهره زندگی می کرد و با نحویان و لغویان وقت معاشرت داشت. از دوستان وی قاضی اسعدبن خطیربن ممّاتی بود. در حدود ۶۰۰ هـ در

نصیبین مقرّب امیر اشرف شد و اشعاری در مدح او سرود و نامه های او را می نوشت. سی و پنج قصیده به او هدیه کرد که همه شاهکار ادبی هستند. وی تا آخر عمر همانجا و در عزت زیست. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۵: ۱۵۲/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۹۰/ الذریعه ۹: ۳۱/ روضات الجنات ۵: ۲۶۳/ ریحانة الادب ۵: ۸۷/ الکنی والالقاب ۱: ۴۳۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۶۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۹۱.

## علی - (ابن اثیر)

(۵۵۵ - ۶۳۰ هـ/ ۱۱۶۰ - ۱۲۳۳ م)

ابوالحسن، علی بن محمد بن عبدالکریم شیبانی، موصلی، جزری، (عزالدین، ابن اثیر). مورّخ، ادیب، محدّث شافعی. متولّد و بزرگ شده در موصل، متوفّی در حلب. بارها به عنوان زائر یا فرستادهٔ حکمران موصل از بغداد دیدن کرد. در ۲۸ سالگی همراه سپاهیانی بود که زیر فرمان صلاح الدین ایوبی برای جنگ با صلیبیان گرد آمده بودند. در اواخر عمر چندی مهمان گرامی اتابک حلب بود، و در این شهر یاقوت قبل از مرگش از وی تقاضای انتقال کتابهایش به مؤسسه ای در بغداد را کرد که او پذیرفت. از آثارش: اسد الغابه، خلاصه ای از چند مجموعه قدیمی در شرح احوال صحابه پیغمبر (ص)، اللباب، خلاصه انساب سمعانی، تاریخ اتابکان حلب، کامل التواریخ، شامل وقایع مهم عالم از اول خلقت تا ۶۲۸ هـ که به تاریخ ابن اثیر نیز شهرت دارد.

الاعلام ۵: ۱۵۳/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۱۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۴۰۸/ ریحانة الادب ۷: ۳۷۲/ الکنی والالقاب ۱: ۲۰۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۲۰، ابن اثیر: ۲۹۰/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۸.

## علی - آمدی

(۵۵۱ - ۶۳۱ هـ/ ۱۱۶۵ - ۱۲۳۳ م)

ابوالحسن، علی[1] بن محمد بن سالم تغلبی، آمدی، (سیف الدین). فقیه، متکلّم، حکیم، اهل سنت. متولّد در آمد در دیاربکر، متوفّی در دمشق. ابتدا حنبلی بود سپس در بغداد به مذهب شافعی در آمد. در بغداد و شام نزد ابوالقاسم بن فضلان شافعی و اسهدمیهنی و شهاب الدین سهروردی تلمذ نمود. در ۵۹۲ هـ به استادی جامع الظافری رسید. به علت اطلاعات وسیع وی مورد اتهام بد دینی واقع شد و مدتی به حماة گریخت و در خدمت پادشاه ایوبی در آمد. پس از مرگ پادشاه از طرف ملک معظم به دمشق دعوت شد و کرسی مدرسه عزیزیّه به وی واگذار گردید ولی پس از مدتی ملک الاشرف او را از تدریس منع نمود. از آثارش: ابکار الافکار، کتاب احکام الحکام فی اصول الاحکام، کشف التمویهات، غایة المرام فی علم الکلام.

الاعلام ۵: ۱۵۳/ تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۲۳/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۸۳/ روضات الجنّات ۵: ۲۶۸/ ریحانة الادب ۱: ۶۲/ الکنی والالقاب ۲: ۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۷۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۵۵.

## علی - سخاوی

(۵۵۸ - ۶۴۳ هـ/ ۱۱۶۳ - ۱۲۴۵ م)

ابوالحسن، علی بن محمد بن عبدالصمد همدانی، مصری، سخاوی، (شیخ القراءِ، علم الدین). شافعی، فقیه، ادیب، نحوی، قاری. اصلاً مصری، ساکن و متوفّی در دمشق، مدفون در قاسیون. نزد شاطبی در قاهره و سلفی و ابن عوف در اسکندریه و بوصیری و ابن یاسین کسب علم نمود. از آثارش: هدایة المرتاب - ط، جمال القرّاءِ و کمال الإقراءِ - خ، سفرالسعادة - خ.

الاعلام ۵: ۱۵۴/ روضات الجنات ۵: ۲۷۸/ ریحانة الادب ۲: ۴۴۸/ الکنی والالقاب ۲: ۳۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علم الدین: ۳۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰۹.

## علی - (ابن ضائع)

(م ۶۸۰ هـ/ ۱۲۸۱ م)

ابوالحسن، علی بن محمدبن علی کتابی، اشبیلی، ابن ضائع. از علمای نحو. متولّد در اشبیله. نزد شلوبین تلمذ نمود. از آثارش: شرح کتاب

---

[1] علی بن ابوعلی بن محمد نیز نوشته شده است.

سیبویه، شرح الجمل للزجاجی - خ، الرد علی ابن عصفور.

الاعلام ۵: ۱۵۴/ روضات الجنات ۵: ۲۸۹/ ریحانة الادب ۸: ۷۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۴.

## علی - (ابن مبارک)

(م ۶۹۲ هـ/ ۱۲۹۳ م)

علی بن محمدبن مبارک، (کمال الدین، ابن أعمی). شاعر، ادیب. متولّد در قاهره. مدتی خطیب بیت المقدس بود. از آثارش: المقامة البحریة.

الاعلام ۵: ۱۵۵/ ریحانة الادب ۸: ۱۹۲، ۵: ۸۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۱۹.

## علی - کازرونی

(۶۱۱ - ۶۹۷ هـ/ ۱۲۱۴ - ۱۲۹۸ م)

علی بن محمد کازرونی، (ظهیرالدین). عالم اهل سنت، فقیه، مورّخ، لغوی، شاعر، ریاضی دان. متولّد و ساکن در بغداد. در دیوان دولت خدمت می کرد. از آثارش: کنزالحسّاب، النبراس المضیء، در فقه شافعی، المنظومة الأسدیة.

الاعلام ۵: ۱۵۵/ ریحانة الادب ۴: ۷۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۴۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۳۲.

## علی - فاسی

(زنده در ۷۲۶ هـ/ ۱۳۲۶ م)

ابوالحسن، علی بن محمد بن احمد فاسی، مغربی، (ابن ابی زَرع). فاضل، مورّخ. از آثارش: کتاب الانیس المطرب و روض القرطاس فی اخبارالمغرب و تاریخ مدینة فاس - ط به کتاب القرطاس معروف می باشد، زهرة البستان فی اخبار الزمان.

ریحانة الادب ۴: ۲۷۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی زرع: ۲۸۸/ معجم المؤلفین ۷: ۱۸۱.

## علی - (ابن غانم)

(۶۸۰ - ۷۳۷ هـ/ ۱۲۸۱ - ۱۳۳۶ م)

علی بن محمد، (ابن غانم، علاءِالدین). ادیب، شاعر. ساکن در دمشق و شام.

ریحانة الادب ۸: ۱۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علاءِالدین: ۳.

## علی - خازن

(۶۷۸ - ۷۴۱ هـ/ ۱۲۸۰ - ۱۳۴۱ م)

ابوالحسن، علی بن محمدبن ابراهیم شیخی، (علاءِالدین، خازن). عالم شافعی، فقیه، مفسّر، محدّث. متولّد در بغداد، متوفّی در حلب. در دمشق کتابدار مدرسه سمیساطیه بود. از آثارش: لباب التأویل فی معانی التنزیل - ط، معروف به تفسیر خازن، مقبول المنقول - خ، عدة الأفهام فی شرح عمدة الأحکام - خ.

الاعلام ۵: ۱۵۶/ ریحانة الادب ۲: ۱۰۸/ الکنی والالقاب ۲: ۲۰۱/ لغتنامهٔ دهخدا، خازن: ۴۶/ معجم المؤلفین ۷: ۱۷۷.

## علی - (ابو فراس عامری)

(م ۷۵۳ هـ/ ۱۳۵۲ م)

ابو فراس علی بن محمدبن غالب عامری، (مجد العرب). شاعر. در شام و عراق زندگی می کرد و امرا و بزرگان آن خطه را مدح می گفت. در موصل در گذشت. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۵۸/ ریحانة الادب ۷: ۲۳۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۵.

## علی - حلّی

(م ۷۵۵[1] هـ/ ۱۳۷۳ م)

علی بن محمّد بن علی قاشی، کاشی، کاشانی، حلی، (نصیرالدین). متکلّم، فقیه امامی. متولّد کاشان، بزرگ شده و متوفی در حله. شهید اول وی را تجلیل کرد. در بغداد و حله تدریس می کرد. از آثارش: حاشیة علی شرح التمسیة، حاشیه علی التجرید، شرح الطوالع.

اعیان الشیعه ۸: ۳۱۶/ امل الآمل ۲: ۲۰۲/ الذریعه ۴: ۱۰۶، ۱۳: ۳۶۵، ۲۱: ۲۴۰/ ریحانة الادب ۶: ۱۸۸/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۴۹/ الکنی والالقاب ۳: ۲۵۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۴۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۹، ۷: ۲۳۶.

## علی - همدانی

(م ۷۸۶ هـ/ ۱۳۸۴ م)

---

۱. یا ۷۷۵ هـ.

علی[1] بن محمّد بن علی همدانی، حسینی، (صوفی، سیاه پوش). شاعر، فاضل، عارف. از آثارش: اختیارات المنطق، در تصوف، اوراد فتحیة، الاسرار القلبیة، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۳۱۰/ الذریعه ۱: ۳۷۷، ۹: ۷۶۵، ۲: ۴۷۴، ۱۴: ۳، ۲۵: ۲۴۱/ ریحانة الادب ۳: ۴۷۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۵۰/ فرهنگ سخنوران ۴۰۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۸۲/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۵/ نفحات الانس ۴۴۷.

## علی ـ جرجانی

(۷۴۰ - ۸۱۶ هـ/ ۱۳۴۰ - ۱۴۱۳ م)

ابوالحسن، علی بن محمّد بن علی، شریف جرجانی، (سید شریف، شریف الدین). عالم اهل سنت، متکلّم. متولّد در تاکو نزدیک استر آباد، تحصیل کرده درشیراز، متوفّی در همانجا. از شاگردان قطب الدین رازی و استاد دوانی و معاصر با ملاسعد تفتازانی بود. خود نیز مدرس بود و سید محمد نوربخش و شیخ محمد بن ابی جمهور احسائی از تلامذه وی بودند. در اواخر عمر قدم به دایره سیر و سلوک گذاشت و دست ارادت به خواجه علاءالدین عطار نقشبند داد. حدود ۵۰ تألیف دارد. از آثارش: التعریفات ـ ط، شرح السراجیة ـ ط، شرح مواقف عضدی ـ ط، مراتب الموجودات ـ خ.

الاعلام ۵: ۱۵۹/ الذریعه ۶: ۹، ۱۳: ۱۴۴، ۲۰: ۳۵۹، ۴: ۷۱، ۱۷: ۴۹، ۲۵: ۵۶/ روضات الجنات ۵: ۳۰۰/ ریحانة الادب ۳: ۲۱۳/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۹۰/ الکنی الالقاب ۲: ۳۵۸/ لغتنامهٔ دهخدا، جرجانی: ۳۲۳/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۶.

## علی ـ صاین اصفهانی

(م ۸۳۵[2] هـ/ ۱۴۳۱ م)

علی بن محمّد ترکهٔ اصفهانی، خجندی، (خواجه صاین الدین، علی ترکه). دانشمند، حکیم. از خاندان ترکهٔ اصفهان، ساکن در این شهر.

۱. یا علی بن شهاب الدین بن محمد.

۲. یا ۸۳۶ هـ.

تحصیلاتش را نزد برادرش آغاز کرد، سپس در مسافرت به شهرهای مختلف و زیارت بزرگان و مشایخ آن را تکمیل کرد و در بسیاری از علوم معقول و منقول و عرفان از مشاهیر زمان شد. در عهد شاهرخ منصب قضاوت یزد را یافت. گرایش وی به عرفان باعث اتهام وی به تصوف شد و به هرات رفت و در واقعه کارد زدن احمدلُربازداشت و مدتی سر گردان شد تا سرانجام به اعتذار نزد شاهرخ رفت و مدتی امان یافت. از آثارش: شرح فصوص الحکم، به عربی، اسرار الصلوة، در عرفان، مناظره رزم و بزم، هر دو به فارسی.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۸۹/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۶/ الذریعه ۶: ۴۳۴، ۲۱: ۳۰۹، ۱۳: ۳۸۲/ ریحانة الادب ۳: ۳۴۴، ۳: ۳۴۳/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۸۹/ فهرست مشترک ۴: ۲۶۸۱/ لغتنامهٔ دهخدا، صائن: ۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۸.

## علی ـ (ابن صبّاغ)

(۷۸۴ - ۸۵۵ هـ/ ۱۳۸۳ - ۱۴۵۱ م)

علی به محمد بن احمد[1] مکی، ابن صبّاغ، (نورالدین). فقیه مالکی. متولّد و متوفّی در مکه. از آثارش: الفصول المهمة لمعرفة الأئمة ـ ط.

الاعلام ۵: ۱۶۱/ روضات الجنات ۵: ۲۵۹/ ریحانة الادب ۸: ۶۶/ شدالازار ۲۸/ الکنی والالقاب ۱: ۳۳۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۱۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۷۸.

## علی ـ مُصَنّفک

(۸۰۳ - ۸۷۵ هـ/ ۱۴۰۰ - ۱۴۷۰ م)

علی بن محمّدبن مسعود شاهرودی، بسطامی، (علّامه، مصنفک، علاءالدین). عالم اهل سنت، ادیب. متولّد در خراسان، بزرگ شده در هرات، ساکن و متوفّی در قونیه. از اسلاف فخرالّدین رازی بود. از آثارش: الارشاد، حل الرموز ـ خ، حاشیه علی الکشاف، تفسیر قران، که به امر سلطان محمد فاتح تألیف کرد و به محمدیه موسوم است.

الاعلام ۵: ۱۶۱/ تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۰۱، ۴: ۱۱۷، ۴: ۷۴/ ریحانة الادب ۵: ۳۲۱/ الکنی والالقاب ۳:

۱. ریحانة الادب: علی بن محمدبن صباغ.

۱۸۶/ لغتنامۀ دهخدا، علی: ۲۶۶/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۰.

## علی ـ طوسی

(م ۸۷۷ هـ/ ۱۴۷۳ م)

علی بن محمد طوسی، تبار کانی، (علاءِ الدین). عالم، فقیه حنفی. متولّد در سمرقند، متوفّی در همانجا. از طرف سلطان مرادخان عثمانی و پسرش در مدرسه بروسه مدرس شد. به تبریز نیز سفر کرد و به تصوّف و سیر و سلوک گرایش داشت. از آثارش: الذخیرة ـ ط، کتابی در محاکمات میان غزالی و ابن رشد، حاشیة علی التلویح نفتازانی، در اصول.

الاعلام ۵: ۱۶۲/ تاریخ ادبیات صفا ٤: ۹۲/ ریحانة الادب ٤: ۱۵۹/ لغتنامۀ دهخدا، علاءِ الدین: ۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۸۵.

## علی ـ بیاضی

(۷۹۱ - ۸۷۷ هـ/ ۱۳۸۸ - ۱۴۷۲ م)

ابو محمد، علی[1] بن محمد بن علی بیاضی، عاملی، (زین الدین). عالم، فقیه، محدّث، محقّق، شاعر. از آثارش: الصراط المستقیم الی مستحقی التقدیم، زبدة البیان، لمعه، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۳۰۹/ امل الآمل ۱: ۱۳۵/ الذریعه ۱: ٤۹٤، ۱۰: ۱٤، ۳: ۸، ۱۳: ۱۵۱، ۲۵: ۳۰۸، ۹: ۷٤۷/ روضات الجنات ٤: ۳۵۳/ ریحانة الادب ۱: ۲۹۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۸۹/ الکنی والالقاب ۲: ۱۱۱/ لغتنامۀ دهخدا، علی: ۱۵۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۲.

## علی ـ قوشجی

(م ۸۷۹ هـ/ ۱۴۷٤ م)

علی بن محمد قوشجی، (علاءِ الدین، ملا علی قوشجی). عالم حنفی، ریاضی دان شهیر، متکلّم. متولّد و بزرگ شده در سمرقند، متوفّی در استامبول. پدرش از کارگزاران در بارالغ بیک حاکم ماوراءِالنهر بود و او نزد الغ بیک و قاضی زاده روسی کسب علم ریاضیات نمود و در سمرقند رصدخانه ای تأسیس کرد و زیج الغ بیک را کامل

۱. اعیان الشیعه و امل الآمل: علی بن یونس.

نمود. و به تبریز و استامبول مسافرت کرد و مورد لطف حکمرانان آن دیار قرار گرفت. از آثارش: شرح التجرید ـ ط، حاشیه شرح کشاف تفتازانی، هیئت، به فارسی.

الاعلام ۵: ۱۶۲/ تاریخ ادبیات صفا ٤: ۱۰۵/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۶۹/ الذریعه ۲۵: ۲٤۷، ۲۵: ۲۵۸/ ریحانة الادب ٤: ٤۹۵/ الکنی والالقاب ۳: ۹٤/ لغتنامۀ دهخدا، علاءِ الدین: ۶/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۷.

## علی ـ جزائری

(زنده در ۹۰۰ هـ/ ۱٤۹۵ م)

ابوالحسن، علی بن محمد[1] بن هلال جزایری، عراقی، (زین العابدین). عالم امامی، متکلّم. ریاست مذهبی شیعه وقت باوی بود. از احمد بن محمد بن فهد و شیخ حسن بن عشرة روایت کرده است. محقّق کرکی و ابن ابی جمهور احسائی از تلامذه وی بوده اند و ازو روایت کرده اند. از آثارش: الدرالفرید فی التوحید.

الذریعه ۸: ۶۹/ روضات الجنّات ٤: ۳۵۶/ ریحانة الادب ۱: ٤۰۷/ طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۱۶۹/ لغتنامۀ دهخدا، علی: ۱۶۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۳۷.

## علی ـ اشمونی

(۸۳۸ - ۹۰۰ هـ/ ۱٤۳۵ - ۱٤۹۵ م)

ابوالحسن، علی بن محمّد بن عیسی اشمونی، (نورالدین). شافعی، ادیب، نحوی، فقیه. اصلاً از اشمون در مصر، متولّد در قاهره. در دمیاط منصب قضاوت داشت. از آثارش: شرح ألفیه ابن مالک ـ ط، در نحو، نظم المنهاج، نظم ایساغوجی.

الاعلام ۵: ۱۶۳/ تاریخ ادبیات صفا ٤: ۱۰۱/ ریحانة الادب ۱: ۱۳۵/ لغتنامۀ دهخدا، علی: ۱۳۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۵.

## علی ـ (ابن ملیک)

(۸٤۰ - ۹۱۷ هـ/ ۱٤۳۶ - ۱۵۱۱ م)

علی بن محمّدبن علی حموی، (ابن ملیک، علاءِ الدین). فقیه حنفی، شاعر، ادیب. متولّد در حماة، متوفّی در دمشق، مدفون در باب الفرادیس.

۱. روضات الجنات: علی بن هلال.

در دمشق از علمای وقت کسب علم کرد. از آثارش: النفحات الأدبیة من الریاض الحمویة - ط، که دیوان شعر اوست و در بیروت چاپ شده است.

الاعلام ۵: ۱۶۴/ ریحانة الادب ٤: ۱۶۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علاءِالدین: ۳/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۹.

## شیر علی - بنایی
(م ۹۱۸ هـ/ ۱۵۱۲ م)

شیر علی بن محمد، هروی، (بنائی، حالی، کمال الدین). شاعر. متولّد در هرات، متوفّی در ماوراءِالنهر [1]. در جوانی جزو شاعران دستگاه علیشیر نوایی در آمد ولی با هجویات خود امیر را دلگیر نمود. به دربار سلاطین دیگر مانند یعقوب آق قویونلو و سلطان علی میرزا بن سلطان احمد میرزا در سمرقند، و سلطان محمود نیز راه یافت و در مدح ایشان اشعاری سرود و در زمان استیلای محمد خان شیبانی منصب ملک الشعرایی دربار او را داشت. اوایل بنایی و سپس حالی تخلص می کرد. از آثارش: مثنوی باغ ارم، مثنوی بهرام و بهروز، دیوان شعر، شامل ۶ هزار بیت.

احسن التواریخ ۱۷۸/ تاریخ ادبیات صفا ٤: ۳۹۳/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۰/ الذریعه ۹: ۱٤۱/ ریحانة الادب ۱: ۲۸۲/ فرهنگ سخنوران ۸۹/ لغتنامهٔ دهخدا، حالی: ۱۶۲؛ بنائی: ۲۹۲.

## علی - هروی
(م ۹۶۰ هـ/ ۱۵۵۲ م)

میر علی بن ذوالکمالین میر محمد باقر هروی، (کاتب سلطان). شاعر، خطّاط. منسوب به سادات حسینی، متولّد در هرات. به مشهد سفر کرد و نزد سلطانعلی قبله الکتاب تعلیم خطاطی دید. در هرات در دربار سلطان حسین میرزای بایقرا کتابت می کرد و به همین علت لقب کاتب سلطان گرفت. مدّتی نیز به بخارا رفت و آنجا نیز کتب مختلف را باخط زیبایش می نوشت. از آثارش: دیوان شعر.

احوال و آثار خوشنویسان ٤۹۳/ الذریعه ۹: ۷۶٤/ ریحانة الادب ۶: ۳۶٤/ فرهنگ سخنوران ٤۰٤.

[1]. و به روایتی دیگر هرات.

## علی - (ابن غانم)
(۹۲۰ - ۱۰۰٤ هـ/ ۱۵۱٤ - ۱۵۹۶ م)

علی بن محمد بن علی ابن غانم مقدسی، (نورالدین). از فقهای شهیر حنفی. اصلاً از بیت المقدس، متولّد، بزرگ شده و متوفی در قاهره. از آثارش: الرمز فی شرح نظم الکنز، بغیه المرتاد فی تصحیح الضاد - ط، حاشیه علی القاموس - خ.

الاعلام ۵: ۱۶۶/ ریحانة الادب ۸: ۱۳۲/ الکنی والالقاب ۱: ۳۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۱۶/ مجم المؤلفین ۷: ۱۹۵.

## علی - قاری
(م ۱۰۱٤ هـ/ ۱۶۰۶ م)

علی بن محمّد سلطان [1] هروی، (قاری، نورالدین). فقیه حنفی، فاضل. متولّد در هرات، ساکن و متوفّی در مکه. تألیفات زیادی دارد. از آثارش: تذکرة الموضوعات - ط، شرح الشفاءِ - ط، الاحادیث القدسیه والکلمات الانسیة، توضیح المبانی - خ.

الاعلام ۵: ۱۶۶/ الذریعه ۸: ۱۰۸، ۱٤: ۵/ ریحانة الادب ٤: ۳۹۷/ الکنی والقاب ۳: ۵٤/ لغتنامهٔ دهخدا، قاری: ۳۵/ معجم المؤلفین ۷: ۱۰۰.

## علی - نجیب الدین
(زنده در ۱۰۳۸ هـ/ ۱۶۲۹ م)

علی بن محمّدبن مکی شافی، عاملی، جیلی، (نجیب الدین، ابن مکّی). فقیه امامی، متکلّم، ادیب، شاعر. به حجاز، یمن، هند، و شهرهای دیگری سفر کرد. نزد صاحب مدارک و صاحب معالم و شیخ بهایی تلمذ نمود. از اساتید خود واز شهید ثانی توسط پدرش روایت می کرد، با شیخ حر عاملی نیز ملاقات داشت. از آثارش: الرحلة المنظومة، رسالة فی حساب الخطأین، دیوان شعر.

امل الآمل ۱: ۱۳۰/ الذریعه ۱: ۱۶۷، ۷: ۹، ۱۳: ۶۰/ ریحانة الادب ۶: ۱٤۷/ الکنی والالقاب ۳: ۲٤۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۱۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۳۳.

[1]. یا سلطان محمد.

## علینقی ـ کمره‌ای
(م ۱۰۶۰ هـ/ ۱۶۵۰ م)

علینقی بن ابوالعلا محمد هاشم طغایی، کمره‌ای، (عزالدّین، آقا شیخ). عالم، فقیه، شاعر، متکلّم. در عهد شاه صفی به خواهش امام قلی خان حاکم فارس به شیراز رفت و قضاوت آن دیار را به عهده گرفت. در دوران شاه عباس دوّم به اصفهان رفت و شیخ الاسلام این شهر شد. از آثارش: مناسک الحاج، حدوث العالم، رسالة فی تحریم التتن، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۸۲/ تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۰۱۷/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۰۹/ الذریعه ۱: ۵۵، ۹: ۱۲۲۲، ۶: ۲۹۴، ۲۲: ۳۸۴/ روضات الجنات ٤: ۳۸۲/ ریحانة الادب ٦: ۲۳٤/ فهرست مشترک ۸: ۱٦۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۷/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۵.

## علی ـ امامی
(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

علی بن محمدبن اسدالله امامی، اصفهانی. عالم امامی، فقیه. نزد علاّمه مجلسی کسب علم کرد. از آثارش: ترجمه اشارات، التراجیح، در فقه، ترجمه شفا.

اعیان الشیعه ۸: ۳۱۳/ الذریعه ٤: ٦۲، ٤: ۷۸، ٤: ۱۱۰/ ریحانة الادب ۱: ۱۷۳/ الکنی والالقاب ۲: ۵٦/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱٤۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۸۳.

## علی ـ اُجْهُوری
(۹٦۷ - ۱۰٦٦ هـ/ ۱۵٦۰ - ۱٦۵٦ م)

ابوالإرشاد، علی بن محمد بن عبدالرحمان اجهوری، (نورالدین). فقیه مالکی، محدّث. متولّد و متوفّی در مصر. مفتی و مدرس و رئیس مذهب مالکی در قاهره بود. از آثارش: شرح الدرر السینة فی نظم السیرة النبویه، النور الوهاج فی الکلام علی الاسراءِ والمعراج ـ خ، فضائل رمضان ـ ط.

الاعلام ۵: ۱٦۷/ ریحانة الادب ۱: ۷۷/ الکنی والالقاب ۲: ۱۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۰/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰۷.

## علی ـ سبط الشهید
(۱۰۱۳ - ۱۱۰۳ هـ/ ۱٦۰٤ - ۱٦۹۲ م)

علی بن محمد بن حسن جبعی، عاملی. فقیه امامی، ادیب، محدّث. متوفّی در اصفهان. با ملامحسن فیض و محقق سبزواری معاصر بود. از آثارش: الدرالمنظوم من کلام المعصوم، الدرالمنثور من الخبر المأثور و غیر المأثور ـ خ، السهام المارقة من اغراض الزنادقة ـ خ، حاشیه الفیه ابن شهید، حاشیه مختصر نافع.

الاعلام ۵: ۱٦۸/ امل الآمل ۱: ۱۲۹/ تاریخ ادبیات صفا ۵: ۲۱۷/ الذریعه ۱: ۲۰۸، ٦: ۲٤، ٦: ۱۹٤، ۸: ۷۹/ روضات الجنّات ٤: ۳۹۰/ ریحانة الادب ۲: ٤۲۸/ الکنی والالقاب ۲: ۳۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۹۱.

## علیقلی ـ واله داغستانی
(۱۱۲٤ - ۱۱٦۵[1] هـ/ ۱۷۱۱ - ۱۷۵۱ م)

علیقلی بن محمد علی بن مهرعلیخان، (واله، شش انگشتی). شاعر. از طائفهٔ لزگی، اصلاً داغستانی، متولّد در اصفهان. به هر دو زبان ترکی و فارسی شعر می سروده، در سال ۱۱٤٤ هـ به هندوستان رفت و نزد محمد شاه بن جهانشاه حکمران دهلی تقرب یافت. از آثارش: ریاض الشعرا، حاوی شرح حال دوهزار و پانصد تن از شعرا، دیوان اشعار.

الذریعه ٤: ۳۳، ۹: ۱۲۵۵، ۱۱: ۳۲۷/تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۷۹۷ /ریحانة الادب ٦: ۲۹۸ /صحف ابراهیم ۱۳٦ /فرهنگ سخنوران ٦٤۲ /فهرست مشترک ۸: ۱۱۰۱، ٤: ۲٦۸۳ /لغتنامهٔ دهخدا، واله: ۱۰۲.

## علی ـ مرادی
(۱۱۳۲ - ۱۱۸٤ هـ/ ۱۷۲۰ - ۱۷۷۱ م)

علی بن محمد بن مراد مرادی. از علمای دمشق، مرجع و مفتی حنفیه. اصلاً از بخارا، متولّد و متوفّی در دمشق. از آثارش: البیان

---

۱. یا ۱۱٦۹ یا ۱۱۷۰.

الرجیح، الروض الرائض فی عدم صحة نکاح اهل السنة للروافض، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۶۹/ ریحانة الادب ۵: ۲۷۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۶۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۳۲.

## علی - طباطبایی

(۱۱۶۱ - ۱۲۳۱[1] هـ/ ۱۷۴۸ - ۱۷۸۷ م)

علی بن محمد علی بن ابوالمعالی طباطبایی، (صاحب ریاض المسائل). اصلاً اصفهانی، متولّد در کاظمین، بزرگ شده و متوفی در کربلا. مجتهد امامی، فقیه، محقق. از شاگردان و خواهرزادهٔ آقای بهبهانی بوده واز وی روایت می کند. حاج سید محمد باقر حجة الاسلام و حاجی کرباسی و ملامحمد تقی برغانی و شریف العلمای مازندرانی و شیخ احمد احسائی و بعضی از مشایخ دیگر از تلامذه وی بوده اند. از آثارش: ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل - ط، تکلیف الکفار بالفروع، حاشیه معالم الاصول.

الاعلام ۵: ۱۷۰/ اعیان الشیعه ۸: ۳۱۴/ الذریعه ۱: ۲۶۸، ۲: ۱۱۵، ۴: ۴۰۷، ۶: ۲۶۹، ۷: ۱۸۲، ۲۳: ۱۸، ۱۴: ۷۷/ روضات الجنّات ۴: ۳۹۹/ ریحانة الادب ۳: ۳۷۰/ لغتنامهٔ دهخدا،علی: ۲۲۶/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۲/ مکارم الآثار ۳: ۹۰۱.

## علی اکبر - (آقا کوچک)

(م ۱۲۷۹ هـ/ ۱۸۶۲ م)

سید علی اکبر بن محمد شفیع، موسوی، جابلقی[2]، (آقاکوچک). عالم امامی، فقیه، ادیب، محدّث، مفسّر. در کسب علم تلاش بسیار نمود و به درجه اجتهاد رسید. از آثارش: کتابی در اصول.

ریحانة الادب ۱: ۵۶.

## علی - زنجانی

(۱۲۰۹ - ۱۲۹۰ هـ/ ۱۷۹۴ - ۱۸۷۳ م)

علی بن کل محمد بن علی محمد قار بوزآبادی، قزوینی، زنجانی. عالم امامی، فقیه، مفسّر، اصولی، لغوی. متولّد در قاربوزآباد از دهات قزوین، تحصیل کرده در قزوین، ساکن در اصفهان و سپس زنجان، متوفّی در همین شهر. نزد شیخ محمد تقی صاحب هدایة المستر شدین تلمذ نمود و با شیخ مرتضی انصاری معاصربود. حاج میرزا حبیب الله رشتی از شاگردان وی بود. از آثارش: نظام الفرائد فی شرح القواعد للعلامه، در ۷ جلد، جوامع الاصول، سه جلد، تفسیر القرآن، وسیلة النجاة.

اعیان الشیعه ۸: ۳۰۰/ الذریعه ۱۵: ۱۰۶، ۲: ۲۱۹، ۲۴: ۱۹۳/ ریحانة الادب ۲: ۳۸۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۴۴/ معجم المؤلفین ۷: ۱۷۱/ مکارم الآثار ۱: ۳۵۵.

## علی - بیدلی

(۱۲۳۰ - ۱۳۰۶ هـ/ ۱۸۱۴ - ۱۸۸۸ م)

علی بن محمد رحیم بیدل، (فخرالدوله، فخر). فاضل، ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در شیراز. از آثارش: دیوان فخر شیرازی.

الذریعه ۹: ۸۱۱/ ریحانة الادب ۱: ۳۰۲/ فرهنگ سخنوران ۴۳۴.

## علی اصغر - بیرجندی

(م ۱۳۱۰ هـ/ ۱۸۹۱ م)

علی اصغر بن محمد حسن قائنی، بیرجندی. عالم، مدرس. از اساتید شیخ محمد باقر بیرجندی بود. از آثارش: کتاب التفسیر بالمأثور.

الذریعه ۴: ۲۶۵/ ریحانة الادب ۱: ۳۰۴.

## علی محمد - تاج العلماء

(۱۲۶۰ - ۱۳۱۲ هـ/ ۱۸۴۴ - ۱۸۹۴ م)

علی محمدبن محمدبن دلدار علی نقوی، نصیر آبادی. فقیه امامی، محدث،متکلّم، ادیب، ریاضی دان. متولّد در لکهنوی هند. به زبانهای سریانی، فارسی، عربی و عبری تسلط داشت و از شیخ محمد حسین فاضل اردکانی و شیخ زین العابدین مازندرانی روایت می کرد. از آثارش: احسن القصص - ط، در تفسیر سوره یوسف، الاثناعشریة فی البشارات المحدیة - ط، فصل الخطاب - ط.

---

[1]. الاعلام: م ۱۲۰۱ هـ.

[2]. ناحیه ای در بروجرد.

الاعلام ۵: ۱۷۱/ اعیان الشیعه ۸: ۳۱۰/ الذریعه ۱: ۱۱۵، ۵: ۲۸۹، ۳: ۴۸۲، ۷: ۱۰۲، ۲۵: ۲۱۹، ۲۰: ۳۵۰/ ریحانة الادب ۱: ۳۱۹/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۶۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۶/ معجم المؤلفین ۷: ۲۲۸.

## علی - یزدی

(م ۱۳۱۳ هـ/ ۱۸۹۵ م)

علی بن محمد علی حسینی، میبدی، یزدی. عالم، فقیه، محقق. از تلامذه فاضل اردکانی و شیخ العراقین عبدالحسین طهرانی بوده است. از آثارش: بدیع اللغة فی اللغات المولدة، وجیزه، در نحو، الهدایة النصیریة.

اعیان الشیعه ۸: ۳۰۷/ الذریعه ۲: ۱۹، ۷: ۶۳، ۱۲: ۲۴۷، ۲۴: ۲۹۴/ ریحانة الادب ۶: ۵۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۸۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۱۷.

## علی - استر آبادی

(۱۲۴۲ - ۱۳۱۵ هـ/ ۱۸۲۶ - ۱۸۹۷ م)

علی بن محمد جعفر بن سیف الدین استر آبادی، طهرانی. امامی، عالم در علوم اسلامی و هیئت. هوش سرشاری داشت و بیشتر فنون و علوم اسلامی را فرا گرفت. پدرش نیز از علما و مجتهدین زمان خودش بود. تألیفات زیادی دارد. از آثارش: آینه جهان نما، بحرالدرر در نحو، بروج العروج، در هیئت، انیس الغرباء.

الذریعه ۳: ۱۵۵، ۵: ۷۵، ۱۱: ۲۵۱/ ریحانة الادب ۳: ۲۱۰/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۳۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۳۳/ معجم المؤلفین ۷: ۱۸۸.

## علی - سید الحکما

(۱۳۱۶ هـ/ ۱۸۹۸ م)

علی بن محمّد منجم، تبریزی، حسینی، مرعشی، (سید الحکما، شرف الدین). فقیه، طبیب. متولّد در آذربایجان. نزد صاحب جواهر و صاحب ضوابط و شیخ مرتضی انصاری کسب علم نمود و در اصفهان به تکمیل و فراگیری طب پرداخت، پس به سبزوار رفت و حاضر حوزه درس حاج ملاهادی سبزواری شد. از آثارش: تاریخ تبریز، قانون العلاج، حاشیه القانون فی الطب.

الذریعه ۴: ۷۳، ۸: ۱۹، ۱۲: ۴۵، ۱۷: ۲۳/ ریحانة الادب ۳: ۱۱۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۶۲/ معجم المؤلفین ۷: ۲۰۳/ مکارم الآثار ۱: ۱۳۳.

## علی اصغر - مدرس

(قرن چهاردهم هجری/ بیستم میلادی)

علی اصغر بن محمد علی مدرس تبریزی. فاضل، مورّخ. وی فرزند مؤلف ریحانةالادب بود. از دانشکده حقوق دانشگاه تهران فارغ التحصیل شد. از آثارش: تاریخ احوال اجتماعی عرب قبل از اسلام، تاریخ ژاپن، تعالیم اسلام.

ریحانة الادب ۵: ۲۷۱.

## علی اکبر - همدانی

(۱۲۸۰[1] - ۱۳۲۵ هـ/ ۱۸۶۳ - ۱۹۸۰م)

ابوالمکارم، علی اکبربن محمد همدانی، (دبیر، صدرالاسلام). عالم امامی، مفسّر، شاعر. متوفّی در همدان، مدفون در نجف. از شاگردان حاج میرزا حسین نوری بود. از آثارش: آب حیات، ناسخ التفاسیر، اخوان الصفا، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۱۷۵/ الذریعه ۹: ۷۵۱، ۱: ۲، ۲: ۲۳۳، ۵: ۱۲۲، ۲۴: ۵، ۱۹: ۲۳۵/ ریحانة الادب ۳: ۴۲۰/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۶۰۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی اکبر: ۱۴۰/ معجم المؤلفین ۷: ۴۰.

## علی اکبر - نفیسی

(۱۲۶۲ - ۱۳۴۳ هـ/ ۱۸۴۵ - ۱۹۲۴ م)

میرزا علی اکبر بن محمد حسن بن علی اکبر نفیسی، (ناظم الاطباء). از پزشکان نامی، ادیب، نویسنده. متولّد در کرمان، تحصیل کرده در همانجا و در تهران، متوفی درتهران. در خاندانی اهل علم متولّد شد و پس از طی مقدمات در ۱۲۸۲ هـ به مدرسه دارالفنون جهت کسب دانش پزشکی اعزام شد و بزودی مورد توجه استادان قرار گرفته با ایشان همکاری داشت. در سال ۱۲۸۸ در زمان قحطی و بیماری در تهران و در سال ۱۳۰۹ هـ که وبا در این شهر شایع شد وی بسیار فداکاری کرد.

---

۱. طبقات اعلام الشیعه: ۱۲۷۰ هـ.

در ۱۲۹۰ هـ که ناصرالدین شاه پس از بازگشت از سفر اول اروپا تصمیم به تأسیس بیمارستانی به سبک اروپایی گرفت و ناظم الاطبا را به ریاست تأسیس و ادارهٔ آن منصوب کرد، که ایشان نیز موفق به انجام آن شده و سالها رئیس بیمارستان فوق بود. پس ازمدتی بامشیرالدوله سپهسالار حکمران خراسان و تولیت آستان رضوی به خراسان رفته و در مشهد بیمارستان رضوی را تأسیس نمود. در اصفهان نیز خدماتی انجام داده در تهران طبیب مخصوص اندرون دربار شد. در زمان حیاتش معروف و مورد احترام بود و درباره‌اش مطالب زیادی نوشته شد از جمله نایب الصدر شیرازی در جلد سوم طرائق الحقایق شرح زندگی وی را نوشته است. ناظم الاطباءِ علاوه بر تألیفات و ترجمه کتب در علم طب در ادبیات نیز تألیفاتی ارزنده دارد. از آثارش: پزشکی نامه، فرهنگ نفیسی، که حدود بیست و پنج سال برای این کتاب زحمت کشید، کتابی درپاتولوژی و کلینیک جراحی، ترجمه کتابی در تشریح از زبان فرانسه، دستور زبان فارسی.

الذریعه ۳: ۱۹۸، ۱۲: ۱۴/ ریحانة الادب ۶: ۱۲۱/ فرهنگ نفیسی «مقدمه»/ لغتنامهٔ دهخدا، ناظم الاطباءِ: ۱۸۴.

## علی - شهرستانی
(م ۱۳۴۴ هـ/ ۱۹۲۵ م)

علی بن محمد حسین بن محمد علی حسینی، حائری، شهرستانی، مرعشی. عالم امامی، مفسّر، متکلّم. از مشایخ روایت سید شهاب الدین معروف به آقای نجفی و پدرش از روحانیون و علما و مرجع تقلید بود. از آثارش: البیان المبرهن فی عرس قاسم بن الحسن، التحفة العلویة، الاعراضیة، در احکام مالی.

الذریعه ۱: ۲۷۵، ۲: ۲۲۹، ۶: ۲۷۸، ۱۱: ۱۲۹، ۱۸: ۷۵/ ریحانة الادب ۳: ۲۷۴/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۰/ معجم المولفین ۷: ۱۹۲.

## علی - شیرازی
(۱۲۸۷ - ۱۳۵۵ هـ/ ۱۸۷۰ - ۱۹۳۶ م)

علی بن میرزا محمد حسن میرزای شیرازی. عالم امامی. متوفّی در نجف. از میرزا محمد تقی شیرازی و سید محمد فشارکی کسب علم نمود. پدرش از علمای بزرگ دینی بود و خود نیز در بیست سالگی به درجه اجتهاد رسید و پس از پدرش به تدریس پرداخت. از آثارش: بیع المبهم، رساله فی السهوفی الصلوة، الشک والسهو.

الذریعه ۳: ۱۹۳، ۱۲: ۲۶۶، ۱۴: ۲۱۲/ ریحانه الادب ۶: ۶۸/ الکنی والالقاب ۳: ۲۲۴.

## علی - سدهی
(م ۱۳۵۸ هـ/ ۱۹۳۹ م)

علی بن محمّد مهدی سدهی، (حاج آقا بزرگ، ضیائی). عالم امامی، در نجوم و ریاضیات نیز تبحر داشت. ساکن و متوفّی در سده[1]. در این شهر امام جمعه بود. نزد میرزا محمد هاشم چهار سوقی و آقای نجفی کسب علم نمود. از آثارش: تألیفات و رسالاتی در فقه و طب و اخلاق دارد.

ریحانة الادب ۲: ۴۵۳/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۵۴۱.

## علی اکبر - نهاوندی
(۱۲۷۸ - ۱۳۶۹ هـ/ ۱۸۶۱ - ۱۹۴۹ م)

علی اکبر بن ملامحمد حسین نهاوندی. عالم امامی. اصلاً نهاوندی، متولّد و ساکن در مشهد. مقدمات را در بروجرد تحصیل کرد و در تهران نزد حاج میرزا حسن آشتیانی و در نجف نزد حاج میرزا حبیب الله رشتی و شریعت اصفهانی تلمذ نمود و از ایشان و از میرزا حسین نوری اجازه روایت داشت از آثارش: البنیان الرفیع فی احوال خواجه ربیع، جنتان مدهامتان، گلزار اکبری و لاله‌زار منبری.

الذریعه ۱۵: ۸۴، ۳: ۱۵۲، ۵: ۱۰۹، ۶: ۱۵۹، ۲۵: ۲۷۷/ ریحانة الادب ۶: ۲۶۹/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۵۹۹/ مکارم الآثار ۶: ۲۲۰۷.

## علی - روزی
(م ۴۵۱ هـ/ ۱۰۵۹ م)

ابوالحسن، علی بن محمود بن ابراهیم روزی.

---
[1] دهی نزدیک اصفهان.

عارف. مریدابوالحسن حضرمی بود. از آثارش: رباط روزی.

ریحانة الادب ۲: ۳۴۲.

## علی ـ مهری عرب

(قرن دوازدهم هجری/ هجدهم میلادی)

علی بن مساعد جبل عاملی، مهری عرب. شاعر. در اواخر عهد صفویه در اصفهان بوده و اشعاری مخلوط از کلمات عربی و فارسی سروده و بعضی کلمات فارسی را معرب نموده است. که البته پس از وی افرادی نیز از این سبک وی پیروی کرده اند. از آثارش: دیوان مهری عرب.

الذریعه ۹: ۱۱۳۶/ ریحانة الادب ۶: ۴۱/ فرهنگ سخنوران ۲۸۲.

## علی ـ مشتاق

(م ۱۱۷۱ هـ/ ۱۷۵۷ م)

سید علی حسینی، اصفهانی، (مشتاق). شاعر. متولّد و متوفّی در اصفهان. بیشتراشعارش رباعی و غزل بوده و با آذر صهبا و هاتف معاصر بود. از آثارش: دیوان شعر، حدود شش هزار بیت.

الذریعه ۹: ۱۰۴۳/ ریحانة الادب ۵: ۳۱۶/ فرهنگ سخنوران ۵۴۱/ فهرست مشترک ۸: ۱۱۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا، مشتاق: ۴۷۵.

## سلطانعلی ـ مشهدی

(م ۹۱۹ هـ/ ۱۵۱۳ م)

سلطانعلی مشهدی، (سلطان الخطاطین، نظام الدین). خطّاط مشهور، شاعر. متولّد و متوفّی در مشهد. در خط شاگرد اظهر تبریزی بود و در زمان خود معروفترین خطّاط بود به همین جهت او را قبلة الکتاب لقب دادند. در دستگاه سلطان حسین بایقرا احترام بسیار داشت. از آثارش: دیوان شعر، کتیبه های مسجد هرات.

احوال و آثار خوشنویسان ۲۴۱/ تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۷۲/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۲۶/ الذریعه ۹: ۴۵۸/ ریحانة الادب ۳: ۵۵/ فرهنگ سخنوران ۴۰۴/ لغتنامهٔ دهخدا، سلطانعلی: ۵۹۴.

## علی ـ شیخ التّربَه

(م ۱۰۰۷ هـ/ ۱۵۹۸ م)

علی دده بن مصطفی بن علاءِالدین موستاری، سکتواری، (علاءِالدین). فاضل، صوفی، از مشایخ طریقت خلوتیه. متولّد در موستار، تحصیل کرده در همانجا و در استانبول، متوفّی در سکتوار. از آثارش: محاضرة الأوائل و مسامرة الأواخر ـ ط، خواتم الحکم ـ ط، تمکین المقام فی المسجد الحرام ـ خ.

الاعلام ۵: ۹۸/ ریحانة الادب ۳: ۳۲۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی دده: ۱۸۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۳.

## علی ـ کندی

(۶۴۰ ـ ۷۱۶ هـ/ ۱۲۴۲ ـ ۱۳۱۶ م)

علی بن مظفر بن ابراهیم کندی، وداعی، اسکندرانی، (علاءِالدین). عالم، ادیب، شاعر. متولّد در اسکندریه، ساکن و متوفّی در دمشق. وی از قبیله کنده بود و چون کاتب ابن وداعه بود به وی وداعی نیز گفته اند. در روضات الجنات در ردیف علمای عامه ذکر شده و صفدی و ابن شاکر و ذهبی وی را امامی خوانده اند. از آثارش: التذکرة الکندیة، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۷۴/ الذریعه ۴: ۴۵، ۹: ۷۳۳/ روضات الجنّات ۵: ۵۲۰/ ریحانة الادب ۴: ۱۶۲/ الکنی والالقاب ۲: ۴۷۷/ لغتنامهٔ دهخدا، علاءِالدین: ۳/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۳.

## علی ـ مظفرالدین

(م ۱۰۶۷ هـ/ ۱۶۵۶ م)

ملاعلی مظفرالدین. عالم. نزد شیخ بهایی تلمذ نمود. از آثارش: حاشیه اربعین شیخ بهایی، شرح حال شیخ بهایی.

الذریعه ۶: ۱۳/ ریحانة الادب ۵: ۳۲۹.

## علی ـ مزنی

ابوالحسن، علی بن مفضل[1] مزنی. نحوی. از

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: علی بن فضل.

آثارش: کتابی در علم بسمله نوشته، تألیفاتی در صوف و نحو دارد.

ریحانة الادب ۵: ۲۹۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۶۲.

## علی - (ابن مُفَضّل)

(۵۴۴ - ۶۱۱ هـ/ ۱۱۵۰ - ۱۲۱۴ م)

ابوالحسن، علی بن مفضل[1] بن علی اسکندری، لخمی، (شرف الدین). فقیه مالکی، ادیب، محدّث. متولّد و ساکن در اسکندریه، و سپس مصر، متوفّی در قاهره. از آثارش: کتاب فی الصیام، کتاب الاربعین المرتبه علی طبقات الاربعین.

الاعلام ۵: ۱۷۵/ ریحانة الادب ۵: ۱۲۶/ الکنی والالقاب ۱: ۲۲۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۶۷/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۴.

## علی - جواهر رقم

(م ۱۰۹۴ هـ/ ۱۶۸۲ م)

علیخان بن میرزا مقیم بن میر شاهمیر تبریزی. شاعر، خطّاط. اصلاً از هند، متولّد و ساکن عباس آباد اصفهان. نزد اورنگ زیب تقرّب جست و کتابدار وی بود. و در هند درگذشت. از آثارش: دیوان علی جواهر رقم.

احوال و آثار خوشنویسان ۴۴۷/ الذریعه ۹: ۷۵۳/ ریحانة الادب ۳: ۱۳۶/ سخنوران آذربایجان ۵۵۳/ فرهنگ سخنوران ۱۴۰.

## علی - (ابن صیرفی)

(۴۶۳ - ۵۴۲ هـ/ ۱۰۷۱ - ۱۱۴۷ م)

ابوالقاسم، علی بن منجب بن سلیمان صیرفی، (تاج الریاسه، امین الدّین، ابن صیرفی). ادیب، شاعر. کتابت را نزد ابن مُفَرّج معاون دیوان الجیش آموخت و عاقبت به ریاست دیوان مزبور رسید و در ۴۹۵ هـ به دیوان انشاءِ منتقل و پس از مدتی رئیس این دیوان شد ومدت پنجاه سال و تا هنگام مرگش در این سمت باقی ماند. از آثارش: سجلّات، قانون دیوان الرسائل، الاشاره الی من نال الوزارة.

الاعلام ۵: ۱۷۶/ دانشنامه ایران و اسلام: ۶۷۰/ ریحانة الادب ۸: ۷۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۲۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۶.

## علی - سروجی

(۶۳۰ - ۶۹۳ هـ/ ۱۲۳۲ - ۱۲۹۳ م)

علی بن منجد سروجی، (تقی الدین). از شعرای عرب. منسوب به سروج از دهات حران.

ریحانة الادب ۱: ۳۴۳.

## علی - اجل

(متولّد ۵۴۷ هـ/ ۱۱۵۲ م)

ابوعلی، علی بن منصور بن عبیدالله خطیبی، (اجل). عالم، فقیه، لغوی. متولّد در بغداد. در مدرسه نظامیه بغداد، فقه شافعی را فراگرفت و در علم لغت متبحر بود.

ریحانة الادب ۱: ۷۶/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۶.

## علی - موجد

(م ۱۲۳۶[1] هـ/ ۱۸۲۰ م)

علیخان موجد، (سراج الدین). شاعر. اصلاً از قصبه موهان از توابع شهر لکهنوی هند، ساکن کلکلته. در این شهر قاضی القضات بود. از آثارش: دیوان شعر، بعضی از کتب فقه را از عربی به فارسی ترجمه کرد.

الذریعه ۹: ۱۱۱۷/ ریحانة الادب ۶: ۲۲/ فرهنگ سخنوران ۵۷۵/ مکارم الآثار، ٤: ۱۰۶۸.

## علی - انصاری

(۵۱۵ - ۵۹۳ هـ/ ۱۱۲۱ - ۱۱۹۷ م)

ابوالحسن، علی بن موسی بن علی اُنصاری، اندلسی، جیانی، (ابن نقرات، ابن ارفع). حکیم متبحر در کیمیا، شاعر. در فاس خطیب بود. از آثارش: شذور الذهب، در کیمیا، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۷۸/ روضات الجنات ۵: ۲۵۴/ ریحانة الادب ۸: ۲۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۴۶/ معجم المولفین ۷: ۲۴۹.

---

۱. الکنی والقاب و ریحانة الادب: علی بن انجب.

۱. فرهنگ سخنوران: ۱۲۳۸ هـ.

## علی - (ابن طاووس)

(۱۵۸۳[1] - ۶۶۴ هـ/ ۱۱۹۳ - ۱۲۶۶ م)

ابو موسی[2]، علی بن موسی بن جعفر علوی، فاطمی، حسینی، (رضی الدین، ابن طاووس، طاووسی). عالم امامی، فقیه، ادیب، شاعر. از مشایخ اجازه علّامه حلّی و علی بن عیسی اربلی و سید عبدالکریم بن طاوس بود. مادرش دختر شیخ مسعود و رام بن ابی فراس مالکی مؤلف مجموعه ورام ومادر مادرش دختر شیخ طوسی بود. آثار بسیاری دارد از جمله: رساله‌ای در اجازات، مصباح الزائر و جناح المسافر، در سه جلد، الأمان من أخطار الأسفار والأزمان - خ، سعدالسعود - خ.

الاعلام ۵: ۱۷۸/ اعیان الشیعه ۸: ۳۵۸/ امل الآمل ۲: ۲۰۵/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۷۱/ الذریعه ۲: ۴۹، ۴: ۱۸۹، ۵: ۱۲۹، ۱۲: ۵۹، ۱۶: ۷۳، ۲۱: ۱۳۵، ۲۵: ۲۷۹/ روضات الجنات ۴: ۳۲۵/ ریحانة الادب ۸: ۷۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۱۶/ الکنی والالقاب ۱: ۳۳۹/ لغتنامهٔ دهخدا، «علی» ۱۲۵، ابن طاووس: ۳۲۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۸.

## علی - (ابن سعید مغربی)

(۶۱۰ - ۶۷۵ هـ/ ۱۲۱۳ - ۱۲۷۶ م)

ابوالحسن، علی[3] بن موسی بن محمد مغربی، غرناطی، (ابن سعید، نورالدین). شاعر، مورخ، جغرافی دان، نویسنده. متولّد در غرناطه و در خانواده‌ای که نسبش به عمّار بن یاسر از صحابه پیغمبر می رسید، متوفّی در تونس، پس از تحصیلات ابتدایی در اشبیله، در ۶۳۹ هـ عازم سفر حج شد ولی در اثر مرگ پدرش در اسکندریه به قاهره رفت و مورد استقبال قرار گرفت. در ۶۴۸ هـ مصر را به نیت حج ترک کرد و در بازگشت ازاین سفر در تونس به خدمت امیر مستنصر در آمد. از آثارش: النفح المسکیّة فی الرحلة المکیه، سیاحتنامه سفر حج، کتاب المغرب فی حلی المغرب، کتابی بود که تألیف آن توسط اجدادش از سال ۵۳۰ هـ آغاز و در ۶۴۱ هـ توسط وی پایان یافت و نتیجه سعی چند نسل می باشد و در آغاز نامش کتاب المسهب فی غرائب المغرب بود، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۱۷۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۶۳۰/ ریحانه الادب ۷: ۵۶۷/ الکنی والالقاب ۱: ۳۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۲۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۹.

## علی - ثقة الاسلام تبریزی

(۱۲۷۷ - ۱۳۳۰ هـ/ ۱۸۶۰ - ۱۹۱۱ م)

علی بن موسی بن محمد شفیع ثقه الاسلام تبریزی. عالم امامی، مجتهد. اصلاً خراسانی، متولّد و متوفّی در خراسان. در خانواده‌ای اهل علم متولّد شد و در ایران و کربلا و نجف کسب علم کرد و در فقه و اصول و حکمت سر آمد شد. به زبانهای فارسی، عربی، ترکی و فرانسه مسلطّ بود از جمله اساتید وی فاضل اردکانی و شیخ مازندرانی و شیخ علی یزیدی بوده‌اند. در هنگام حکومت ملّی در تبریز فعال بود و عاقبت به امر صاحب منصب روس در میدان مشق تبریز به دار آویخته شد. از آثارش: ایضاح الأنباءِ فی تعیین مولد خاتم الأنبیاءِ و مقتل سیدالشهدا، مراسلات و منشآت، رساله لالان.

اعیان الشیعه ۸: ۳۵۸/ الذریعه ۲: ۲۸۲/ رجال بامداد ۲: ۳۷۳/ ریحانه الادب ۱: ۳۶۹/ سخنوران آذربایجان ۱: ۲۷۴/ طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۵۴۶/ فرهنگ سخنوران ۱۲۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۵/ مکارم الآثار ۶: ۲۱۳۵/ یادداشتهای قزوینی ۲۱۹۸.

## علی - (ابن موفّق)

(م ۲۶۰[1] هـ/ ۸۷۳ م)

ابوالحسن، علی بن موفق بغدادی، (ابن موفّق). عارف، محدّث، زاهد. متولّد در عراق. باذوالنون مصری صحبت داشته است. در صفة الصفوة حکایات بسیاری دربارهٔ کرامات او نقل شده است.

رساله قشیریه ۹۱۴، ۷۱۸/ ریحانة الادب ۸: ۲۳۹/ طبقات صوفیه ۲۹۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۲۶/ نفحات الانس ۱۰۸.

---

۱. یا ۵۸۹ هـ.

۲. یا ابوالقاسم یا ابوالحسن.

۳. ریحانة الادب: علی بن موسی بن سعید.

---

۱. یا ۲۶۵ هـ.

## علی اکبر - مولوی
(م ۱۳۰۷ هـ/ ۱۸۸۹ م)

علی اکبر شیرازی، (مولوی). فاضل، شاعر. متولّد در شیراز، متوفّی در همانجا، از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۲۴/ ریحانة الادب ۶: ۲۹/ فرهنگ سخنوران ۵۷۷.

## علی - (ابن عصفور)
(۵۹۷ - ۶۷۰ هـ/ ۱۲۰۰ - ۱۲۷۱ م)

ابوالحسن، علی[1] بن مؤمن بن محمد اشبیلی، اندلسی، (ابن عصفور). ادیب، نحوی. متولّد در اشبیله، متوفّی در تونس. نزد نحویِ نامی شلوبین کسب علم کرد و در نتیجه اختلافی که باوی پیدا کرد اشبیله را ترک کرد و سراسر اندلس را طی کرد و در شهرهای مختلف به تدریس قرآن و نحو پرداخت. به آفریقیه نیز سفر کرد و مدتی ودر سلاو عاقبت در تونس سکنی گزید. از آثارش: کتاب المقرّب فی النحو، شروحی بر چهار کتاب نحو: الکتاب سیبویه، کتاب الایضاح فارسی، کتاب الجمل زجاجی و مقدمه جزولی.

الاعلام ۵: ۱۷۹/ دانشنامه ایران واسلام ۷۲۵/ روضات الجنات ۵: ۲۸۳/ ریحانة الادب ۸: ۱۱۶/ الکنی والالقاب ۱: ۳۵۶/ لغتنامهٔ دهخدا علی: ۱۲۶/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۱.

## علی - کسروی
(زنده در ۲۸۹ هـ/ ۹۰۲ م)

ابوالحسن، علی بن مهدی بن علی کسروی، اصفهانی، بغدادی. شافعی، ادیب، شاعر. راوی تواریخ و سِیَر بوده است. از آثارش: الاعیادِ والنواریز، الخصال، مراسلات الاخوان و محاورات الخلان.

روضات الجنات ۵: ۱۰۴/ ریحانة الادب ۵: ۵۸/ فهرست ابن الندیم ۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۷.

---

۱. یا علی بن موسی بن محمد.

## علی - (ابن مهزیار)
(م حدود ۲۵۰ هـ/ ۸۶۵ م)

ابوالحسن، علی بن مهزیاراهوازی، دورقی. محدّث امامی، فقیه. اصلاً از دورق در خوزستان، متولّد و بزرگ شده در اهواز. پدرش مسیحی بود که بعداً اسلام آورد، خود وی نیز در کودکی مسلمان شد. از اصحاب حضرت رضا و جواد و هادی علیهما سلام بود و از ایشان روایت کرده است. از آثارش: الرد علی الغلاة، التجمّل والمروءة، النوادر، الملاحم.

الاعلام ۵: ۱۷۸/ الذریعه ۲۴: ۳۳۶، ۱۰: ۲۱۴/ رجال طوسی ۳۸۱، ۴۰۳، ۴۱۷/ رجال نجاشی ۱۷۷/ ریحانه الادب ۸: ۲۳۹/ فهرست طوسی ۸۸/ الکنی والالقاب ۱: ۴۳۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۴۶/ معالم العلماءِ ۶۳/ معجم المؤلفین ۷: ۲۴۷.

## علی - (ابن طبیب)
(م ۳۷۷ هـ/ ۹۸۷ م)

ابوالحسن، علی بن نصر، (ابن طبیب). ادیب. از آثارش: اصلاح الاخلاق، صحبة السلطان، البراعة.

ریحانة الادب ۸: ۸۲/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۲۶/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۳.

## علی - خشکناجه
(م ۳۷۰ هـ/ ۹۸۰ م)

ابوالحسن، علی بن وصیف بغدادی، (خشکناچه، خشکناکه). عالم امامی، نویسنده، شاعر. متولّد در بغداد، متوفّی در موصل. با ابن ندیم (م ۳۸۵ هـ) و شیخ مفید (م ۴۱۳ هـ) معاصر بود. بیشتر عمر خود را در رقه گذراند. از آثارش: صناعة البلاغة، الفوائد، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۳۶۹/ امل الآمل ۲: ۲۰۸/ الذریعه ۹: ۲۹۵، ۱۵: ۸۸، ۱۶: ۳۲۰/ ریحانة الادب ۲: ۱۳۶/ فهرست ابن الندیم ۱۵۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۸۶/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۸.

## علی - (ابن منجّم)
(۲۷۶ - ۳۵۲ هـ/ ۸۸۹ - ۹۶۳ م)

ابوالحسن، علی بن هارون بن علی منجم بغدادی، (ابن ابی منصور). ادیب، شاعر، منجّم. متولّد و متوفّی در بغداد. با صاحب بن عباد معاصر و معاشر بود. خودش نیز مدتی وزیر بود. از آثارش: کتاب القوافی، شهر رمضان، الرد علی الخلیل.

الاعلام ۵: ۱۸۳/ تاریخ التراث ج ۱/ ب ۲: ۲۷۹/ ریحانة الادب ۷: ۳۶۹، ۸: ۲۶۷/ فهرست ابن الندیم ۱۶۱/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۲۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۶.

## علی - (ابن ماکولا)
(۴۲۲ - ۴۷۵ هـ/ ۱۰۳۲ - ۱۰۸۲ م)

ابونصر، علی بن هبة الله بن علی عجلی، (ابن ماکولا، سعد الملک). محدّث شهیر، متبحّر در علم رجال. متولّد در عکبرا، متوفّی در خراسان. محدثان معروفی چون ابن بِشران، ابوطیّب طبری، و قشیری از استادان وی بودند. با ابراهیم بن اسحاق حَبّال روابط بسیار دوستانه‌ای داشت. همچنین بااستاد حدیث حنبلی، محمدبن ناصر وبا عتیقی و خطیب بغدادی نیز مربوط بود. از آثارش: کتاب اکمال المختلف والمؤتلف من اسماءِ الرجال، مفاخرة القلم والسیف والدینار.

الاعلام ۵: ۱۸۳/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۲۵/ ریحانة الادب ۸: ۱۸۵/ الکنی والالقاب ۱: ۳۹۹/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۲۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۷.

## علی - (ابن بوّاب)
(۴۲۳[۱] هـ/ ۱۰۳۱ م)

ابوالحسن، علی بن هلال کاتب بغدادی، (ابن بوّاب، علاء الدین، قبلة الکتاب، ابن ستری). خوشنویس مشهور دورهٔ آل بویه، ادیب. متوفّی در بغداد. وی مردی متدیّن بود و قرآن را از حفظ داشت و گفته‌اند که شصت و چهار نسخه از قرآن را با خط خود نوشت. وی شیوه‌ای از خطّاطی را که توسط ابن مقله وزیر ابداع شده بود تکمیل کرد و آن را به کمال زیبایی رساند. سهیل انور کتابی تحت عنوان «الخطاط البغدادی علی بن هلال مشهور به ابن بواب» نوشته است. از آثار ابن بواب: نگارش و تذهیب قرآن مجید، که در کتابخانه چستر بیتی موجود است.

الاعلام ۵: ۱۸۳/ دانشنامه ایران و اسلام ۴۵۴/ ریحانة الادب ۷: ۴۲۲/ الکنی و الالقاب ۱: ۲۳۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۲۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۸.

## علی - (ابن هلال)
(قرن نهم هجری/ پانزدهم میلادی)

علی بن هلال بن فضل ابن هلال، عالم امامی، متکلّم. از آثارش: الانوار الجالیة الظلام الغلس، در رد کتاب مقتبس ابن زهره نوشته است.

الذریعه ۲: ۴۲۲/ ریحانه الادب ۸: ۲۷۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۰۱، قرن دهم: ۱۶۹.

## علی - کرکی
(م ۹۸۴ هـ/ ۱۵۷۶ م)

علی بن هلال کرکی، عاملی. فقیه، عالم امامی. ساکن و متوفّی در اصفهان، مدفون در مشهد. با شهید ثانی معاصر بود. از آثارش: کتاب الطهارة، به امر شاه طهماسب تألیف نمود.

اعیان الشیعه ۸: ۳۶۹/ روضات الجنات ۴: ۳۵۹/ ریحانة الادب ۸: ۲۷۸/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۵۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۵۸.

## علی - منجّم ندیم
(۲۰۱ - ۲۷۵ هـ/ ۸۱۶ - ۸۸۸ م)

ابوالحسن، علی بن یحیی بن اُبی منصور منجّم ندیم. شاعر، مورّخ، منجّم. نزد متوکّل و خلفای بعد از او از ندمای حاضر دربار بود و به همین علت به ندیم موصوف شد. نزد ابواسحاق موصلی تلمذ نمود. از آثارش: اخبار اسحاق ابن ابراهیم موصلی، الشعراءِ القدماءِ الاسلامیین، الامالی.

الاعلام ۵: ۱۸۴/ ریحانه الادب ۶: ۱۲/ فهرست ابن الندیم ۱۶۰/ الکنی والالقاب ۳: ۲۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی:

---
[۱] . یا ۴۱۳ هـ.

۲۶۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۱.

## علی - آمدی
(۵۱۹ - ۶۰۸ هـ/ ۱۱۲۵ - ۱۲۱۱ م)

علی بن یوسف بن احمد آمدی. فقیه شافعی، محدّث. اصلاً از آمد، متولّد و متوفّی در واسط، تحصیل کرده دربغداد. درسال ۶۰۴ هـ در واسط منصب قضاوت داشت.

ریحانة الادب ۱: ۶۳.

## علی - (ابن قِفطی)
(۵۶۸ - ۶۴۶ هـ/ ۱۱۷۲ - ۱۲۴۸ م)

ابوالحسن، علی بن یوسف بن ابراهیم شیبانی، (جمال الدین، ابن قفطی). مورّخ، ادیب. متولّد در قفط ازشهرهای مصرعلیا، متوفّی در حلب. تحصیلات مقدماتی را در قاهره فراگرفت پس در بیت المقدّس به کسب علم پرداخت و در ۵۹۸ هـ به حلب رفت و مطالعه و تحقیق پرداخت. در حلب اتابک حلب ملک ظاهر وی را به ریاست دیوان اموال گماشت و به او عنوان افتخاری القاضی الاکرام را داد. در زمان جانشینان ملک ظاهر نیز همین سمت را داشت تا ملک عزیز در ۶۳۳ هـ او را به وزارت برگزید و تا آخر عمر در همان سمت باقی ماند. از آثارش: اخبار العلما بأخبار الحکماءِ - ط، اِنباه الرّواة علی أنباه النُحاة، اخبار النحوین، تاریخ قبطی، تاریخ مصر..

الاعلام ۵: ۱۸۷/ دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۹۴/ الذریعه ۱: ۳۱۱، ۳: ۲۱۱، ۱۱: ۳۰۰، ۲: ۱۵۷/ روضات الجنّات ۵: ۷۵/ ریحانة الادب ۱: ۴۲۲/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۱۹/ الکنی والقاب ۳: ۸۰/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۴۵/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۳.

## علی - (ابن صفّار)
(۵۷۵ - ۶۵۸ هـ/ ۱۱۸۰ - ۱۲۶۰ م)

علی بن یوسف بن شیبان ماردینی، (جلال الدین، ابن صفّار). کاتب، شاعر، ادیب. متولّد و متوفّی در ماردین. از آثارش: انیس الملوک.

الاعلام ۵: ۱۸۷/ ریحانة الادب ۸: ۶۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن صفّار: ۳۲۴/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۵.

## علی - حلّی
(۶۳۵ - ۷۱۰ هـ/ ۱۲۳۷ - ۱۳۱۰ م)

علی بن یوسف بن علی بن مطهر حلّی، (رضی الدّین). محدّث، فقیه. برادر علامه حلّی بود فخرالمحققین و سید عمید الدین بن عبدالمطلب ازو روایت کرده‌اند و خود وی نیز از محقق حلّی روایت کرده است. از آثارش: العدد القویه لدفع المخاوف الیومیه من الادعیة و الوظائف.

اعیان الشیعه ۸: ۳۷۲/ امل الآمل ۲: ۲۱۱/ الذریعه ۱۵: ۲۳۲/ روضات الجنّات ۴: ۳۴۴/ ریحانة الادب ۲: ۳۱۹/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۵۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۱۷۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۶.

## علی - نیلی
(قرن هشتم هجری/ چهاردهم میلادی)

علی بن یوسف بن عبدالجلیل نیلی، (ظهیرالدین). فقیه امامی، متکلّم. نزد فخر المحققین (م ۷۷۱ هـ) و استاد ابوالعباس احمدبن فهد حلی (م ۸۴۱ هـ) کسب علم نمود. از آثارش: منتهی السؤول، حاشیه ارشاد علامه.

الذریعه ۶: ۱۶، ۱۷: ۲۴۹، ۲۳: ۱۰/ ریحانة الادب ۴: ۷۶/ طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۰۲، قرن هشتم: ۱۵۳/ لغتنامهٔ دهخدا، علی: ۲۷۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۶.

## علی - فناری
(م ۹۰۳ هـ/ ۱۴۹۷ م)

علی[1] بن یوسف بن محمد فناری، (علاءِ الدین). فقیه، ادیب، حنفی. متولّد و متوفّی در بروسه. به ایران و بخارا سفر کرد و پس از بازگشت به بروسه متولّی قضاوت آن دیار شد. در ریاضیات و هیئت نیز تبحر داشت. از آثارش: شرح الکافیه، در نحو، کتابی در حساب.

الاعلام ۵: ۱۸۸/ ریحانة الادب ۴: ۳۵۳/ الکنی والالقاب ۳: ۳۴/ لغتنامهٔ دهخدا، علی ۲۳۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۴.

---
۱. معجم المؤلفین: علی بن یوسف بن احمد.

## علیم الله ـ بلخی
(۱۱۰۹ - ۱۲۰۲ هـ/ ۱۶۹۷ - ۱۷۸۸ م)

علیم الله بن عتیق الله بن فضل الله بلخی، سرهندی، چشتی. از عرفای هند، حنفی، صوفی، فقیه. از آثارش: زبدة الروایات، در فروع فقه، نزهة السالکین فی التصوف والسلوک، نهار الاسرار، شرح بوستان سعدی.

الذریعه ۲۴: ۱۱۸/ ریحانة الادب ۳: ۱۳۶/ فهرست مشترک ۸: ۱۶۲۲/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۷/ مکارم الآثار ۱: ۱۲۶.

## عماد ـ زوزنی
(قرن هشتم هجری/ چهاردهم میلادی)

ملک عماد[1] زوزنی، رودباری. شاعر. متولد در ناحیه زوزن در نیشابور. از شعرای دربار طغانشاه و مداح وی بود. حسب ارشاد امام غزالی ترک دنیا گفته و به تصوف گرائیده است. با علی باخزری شاعر وقت مشاعره داشته است. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۲/ الذریعه ۹: ۷۶۶/ ریحانة الادب ۴: ۲۰۲/ فرهنگ سخنوران ۴۰۶/ لغتنامهٔ دهخدا، عمادالدین: ۲۹۳.

## عماد ـ قزوینی
(م ۱۰۲۴ هـ/ ۱۶۱۵ م)

میر عماد حسنی قزوینی، کاتب، (خطاط، شاعر). از سادات معروف به سیفی شهر قزوین. اصول خط را در قزوین از عیسی رنگ نگار و مالک دیلمی فرا گرفت و نزد محمد حسین تبریزی تمرین می کرد. به خراسان و هرات و گیلان سفر کرد و علیرضا عباسی از رقبای او بود. وی در اثر حسن خط در زمان حیاتش بسیار مشهور شد و مورد توجه دربار واقع شد ولی پس از مدت کوتاهی مورد بیمهری شاه عباس واقع شده عاقبت نیز به دستور وی کشته شد. از آثارش: آداب المشق، نحفة الاحرار جامی به خط میر عماد، دیوان

۱. یا عمادالدین.

میر عماد قزوینی.

احوال و آثار خوشنویسان ۱: ۵۱۸/ الذریعه ۹: ۷۶۷/ ریحانة الادب ۶: ۷۲/ فرهنگ سخنوران ۴۰۶/ لغتنامهٔ دهخدا، عماد قزوینی: ۲۹۸.

## عمادالدین ـ نسیمی
(م ۸۳۷ هـ/ ۱۴۳۳ م)

ابوسعید، عمادالدین نسیمی، حسنی، شیرازی. صوفی، فاضل، شاعر. ساکن شیراز. وی ازسادات محترم فارس بود و در ابراز عقاید خویش بسیار بی پروا بود و کلمات خلاف ظاهر می گفت تا این که متشرعین به کشتن وی فتوی دادند پس او را به دار کشیدند و از دار فرود آورده و پوست کندند. نسیمی در سرودن غزل های عارفانه مهارت داشت و در زبان ترکی نیز شاعری توانا بود. از آثارش: دیوان شعر، ۲ هزار بیت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۳۵/ الذریعه ۹: ۱۱۸۷/ ریحانة الادب ۶: ۱۷۴/ فرهنگ سخنوران ۶۰۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عمادالدین نسیمی: ۲۹۷.

## عمادی
(م ۵۸۷ هـ/ ۱۱۹۱ م)

امیر عمادی شهریاری، (عمادالدین غزنوی[1]). شاعر ایرانی. اصلاً از شهریار ری، بزرگ شده در خراسان و غزنین، متوفی در شهریار. از شعرای دربار سلجوقیان بود و بیشتر طغرل دوم را مداحی می کرده و در زمان حیاتش مورد احترام و معروف بوده است. از آثارش: دیوان شعر، نزدیک ۲۵۰۰ بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۷۴۳/ تاریخ نظم و نثر ۸۳/ الذریعه ۹: ۷۶۶/ ریحانة الادب ۴: ۲۰۴/ فرهنگ سخنوران ۴۰۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عمادالدین: ۲۹۵، عمادی: ۳۰۰/ نزهة المجالس ۷۴۷ و ۷۴۸.

## عُمّاره ـ یمنی
(۵۱۵ - ۵۶۹ هـ/ ۱۱۲۱ - ۱۱۷۵ م)[1]

۱. در مورد اینکه عمادی همان غزنوی است یا خیر. به تاریخ ادبیات ایران تألیف ذبیح الله صفا مراجعه شود.

ابو محمد، عمارة بن زیدان حکمی، مذحجی، یمنی، (نجم الدین). شافعی، فقیه، مورّخ، شاعر، ادیب. متولّد در یمن. در ۵۳۱ هـ به شهر زبید یمن وسپس در ۵۵۰ هـ از طرف قاسم بن هشام به مصر و دربار فاطمیون رفت که مورد استقبال واقع شد. و سالها در آنجا اقامت گزید و امرای فاطمی را مدح می کرد. عاقبت با هفت تن از بزرگان مصر قصد جان صلاح الدین ایوبی را داشتند ولی او از نیت ایشان باخبر شده و همگی ایشان از جمله عماره را دستگیر و به دار آویخت. از آثارش: اخبار الیمن - ط، اخبار الوزراءِ المصریین - ط، دیوان شعر - خ.

الاعلام ۵: ۱۹۳/ الذریعه ۹: ۷۶۹، ۳: ۲۹۴/ ریحانة الادب ۶: ۱۴۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۱۰/ الکنی والالقاب ۳: ۲۴۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عماره یمنی: ۳۱۳/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۸.

## عمر - خیّام
(م ۵۱۷[1] هـ/ ۱۱۲۳ م)

ابوالفتح، عمر بن ابراهیم خیّام، خیّامی نیشابوری، (خواجه امام، حکیم ابوالفتح، حجة الحق). حکیم، منجّم، ریاضیدان، شاعر. متولّد و متوفّی در نیشابور، مدفون در اطراف موطن خویش در جوار امامزاده محمد محروق. بیشتر عمر خود را در نیشابور گذراند و گاهی به سایر شهرها از جمله بلخ و بغداد و اصفهان سفر کرد و ظاهراً یکبار نیز به حج رفته است. معاصران او، وی را در حکمت تالی بوعلی سینا می شمردند و در احکام نجومی قول او را درست می دانستند و در کارهای بزرگ علمی از قبیل اصلاح تقویم و ترتیب رصد به او رجوع می کردند. در رمضان سال ۴۶۸ هـ به دستیاری میمون بن نجیب واسطی و امام ابوالمظفر اسفزاری و حکیم ابوالعباس لوکری و عبدالرحمان خازنی به فرمان ملکشاه اصلاحی در تقویم ایران کرد که تقویم جلالی از آن اصلاح به وجود آمد. درریاضیات نیز معروف عصر خود بود. در نظم و نثر عربی وفارسی مسلط بود و رباعیّات شیوایی به زبان فارسی دارد که در اثر استقبال زیادی که از افکار او در جهان شده تحقیقات و چاپهای متعددی بزبانهای مختلف دربارهٔ رباعیات او به چشم می خورد. از جمله تحقیقات خوب فارسی تحقیقات آقای سعید نفیسی و محمد علی فروغی و دکتر قاسم غنی را می توان نام برد از آثارش: رباعیات خیام، کتاب فوق الذکر، همچنین سیزده رساله در مسائل حکمت ریاضی به زبان فارسی و عربی، رساله در بیان زیج ملکشاهی، رسالهٔ جبر و مقابله، که مهمترین کتاب ریاضی حکم است، رساله فی شرح ما اشکل من مصادرات کتاب اقلیدس، رسالة فی الاحتیال لمعرفة مقداری الذهب والفضة فی جسم مرکب منها، لوازم الامکنة، دربارهٔ فصول و علت اختلاف هوای بلاد و اقالیم.

الاعلام ۵: ۱۹۴/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۱۰، ۳۱۱، ۲: ۹۱۵، ۹۱۷/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۰/ الذریعه ۹: ۳۱۰، ۴: ۳۹۷، ۱۲: ۸۸/ روضات الجنّات ۵: ۳۱۱/ ریحانة الادب ۲: ۱۹۸/ طبقات اعلام الشیعه قرن ششم: ۲۱/ فهرست مشترک ۸: ۲۲/ فرهنگ سخنوران ۲۰۰/ الکنی والالقاب ۲: ۲۲۲/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر خیام: ۳۳۷/ معجم المؤلفین ۷: ۲۶۹/ نزهة الارواح ۳۹۴/ نزهة المجالس ۷۴۲/ یادداشتهای قزوینی ۱۰۱۹.

## عمر - شریف
(۴۴۲ - ۵۳۹ هـ/ ۱۰۵۰ - ۱۱۴۵ م)

ابوالبرکات، عمربن ابراهیم بن محمد حسینی، علوی، بغدادی، زیدی. فقیه، محدّث، نحوی، لغوی. مذهب زیدی داشته و نسبش باده واسطه به زیدبن امام سجاد (ع) می رسید. متولّد و متوفّی در کوفه، ساکن در شام. شاگردانش ابن شجری و ابن عساکر بودند و خود نزد زیدبن علی فارسی تلمذ نمود. از آثارش: شرح اللمع، شرح کتاب نحو عثمان بن جنی نحوی.

الاعلام ۵: ۱۹۵/ اعیان الشیعه ۸: ۳۷۵/ الذریعه ۱۴: ۴۷/ ریحانة الادب ۷: ۳۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۱۱/ الکنی والالقاب ۱: ۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ۳۴۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۷۱.

---

۱. وفات او بین سالهای ۵۰۶ تا ۵۳۰ هـ در روایات مختلف ذکر شده است.

۲. یا ابوحفص.

## عمر ـ (ابن خلدون)
(م ۴۴۹ هـ/ ۱۰۵۷ م)

ابومسلم، عمربن احمد[1] بن تقی حضرمی، اشبیلی، ابن خلدون. طبیب، حکیم، ریاضی دان. متولّد و متوفّی در اشبیله. شاگردش ابن صفار طبیب بود و خود نزد مسلمه مجریطی تلمذ نمود.

الاعلام ۵: ۱۹۷/ ریحانة الادب ۷: ۵۰۶/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن خلدون: ۳۰۵.

## عمر ـ (ابن عَدیم)
(۵۸۸ - ۶۶۰ هـ/ ۱۱۹۲ - ۱۲۶۲ م)

ابوالقاسم، عمر بن احمد بن هبة الله، (ابن عَدیم). فقیه اهل سنت، مورّخ، محدّث، شاعر. متولّد در حلب، متوفّی در قاهره. خاندان بنو عدیم افرادی سرشناس و ثروتمند از اعراب عراق بودند. وی در حلب و دمشق وبغداد تحصیل علم نمود و در حلب قاضی و سپس وزیر ملک العزیز و ملک ناصر سلاطین ایوبی شد. در حملهٔ مغول به حلب به فلسطین گریخت و پس از رفتن مغولان به حلب بازگشت و از آنجا به مصر رفت و همانجا درگذشت. از آثارش: بغیة الطلب فی تاریخ حلب، زبدة الحلب فی تاریخ حلب، الخط و علوم و آدابه.

الاعلام ۵: ۱۹۷/ دانشنامه ایران و اسلام ۷۰۳/ ریحانة الادب ۸: ۱۰۸/ الکنی والالقاب ۱: ۳۵۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن العدیم: ۳۲۹/ معجم المؤلفین ۷: ۲۷۵.

## عمر ـ غزنوی
(۷۰۴ - ۷۷۳ هـ/ ۱۳۰۴ - ۱۳۷۲ م)

ابو حفص، عمر بن اسحاق بن احمد هندی، غزنوی، (سراج الدین). فقیه حنفی، صوفی، ادیب، در منطق و کلام و حکمت نیز دارای تبحر بود. متولّد در هند. در مصر فتوی می داد و قاضی آن دیار بود از آثارش: شرح عقیدة الطحاوی ـ ط، الفتاوی السراجیة ـ خ، زبدة الأحکام فی اختلاف الأئمة ـ خ.

الاعلام ۵: ۱۹۹/ ریحانة الادب ۳: ۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ۳۴۰/ معجم المؤلفین ۷: ۲۷۶.

## عمر ـ ثَمانینی
(م ۴۴۲ هـ/ ۱۰۵۱ م)

ابوالقاسم، عمر بن ثابت ثمانینی، ادیب، نحوی، صوفی. ساکن دربغداد، منسوب به ثمانین از دهات جزیرة ابن عمر. نزد ابن جنی تلمذ نمود و ابوعمر یحیی بن محمد، (ابن طباطبا) از شاگردانش بود. از آثارش: شرح اللمع لابن جنی ـ خ، در ۴ جلد، المفید، درنحو، شرح التصریف ـ الملوکی.

الاعلام ۵: ۲۰۰/ ریحانة الادب ۱: ۳۷۲/ الکنی والالقاب ۲: ۱۳۳/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ۳۳۱/ معجم المؤلفین ۷: ۲۷۹.

## عمر ـ زعفرانی
(قرن چهارم هجری/ دهم میلادی)

ابوالقاسم، عمر بن جعفربن محمد رومی، زعفرانی. ادیب، شاعر، نحوی، لغوی. با ابن الندیم و صاحب بن عباد (م ۳۸۵ هـ) معاصر بود. از آثارش: العروض، القوافی، اللغات.

روضات الجنّات ۵: ۳۰۸/ ریحانة الادب ۲: ۳۷۷/ الکنی والالقاب ۲: ۲۹۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ۳۳۸.

## عمر ـ شبراوی
(م ۱۳۰۳ هـ/ ۱۸۸۶ م)

ابوعبدالسلام، عمر بن جعفر شبراوی. عارف، صوفی، شافعی. متولّد در مصر، متوفّی در همانجا. درالازهر تحصیل می کرد و استادش باجوری بود. از آثارش: ارشاد المریدین فی معرفة کلام العارفین ـ ط، رسالة فی الطریقه النقشبندیة، شرح علی حزب الشاذلی.

الاعلام ۵: ۲۰۰/ ریحانة الادب ۳: ۱۷۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۸۰.

## عمر ـ اُشنانی
(۲۵۹ - ۳۳۹ هـ/ ۸۷۲ - ۹۵۰ م)

ابوالحسن[1]، عمربن حسن بن مالک شیبانی،

---

۱. یا محمد.

۱. فهرست ابن الندیم: ابوالحسین.

بغدادی، (ابن اشنانی). مورّخ. متولّد در بغداد. از آثارش: فضائل علی بن ابی طالب، مقتل زیدبن علی، کتاب الخیل، مقتل حسین بن علی (ع).

تاریخ التراث ۱/ ب ۱: ۳۶۶ و ۸: ۳۱۵/ ریحانة الادب ۱: ۱۳۶/ فهرست ابن الندیم ۱۲۷/ معجم المؤلفین ۷: ۲۸۲.

## عمر - (ابن دِحْیه کلبی)

(۵۴۴ - ۶۳۳ هـ/ ۱۱۵۰ - ۱۲۳۵ م)

ابوالخطاب، عمر بن حسن بن علی کلبی، اندلسی، (مجدالدین، ابوالفضل، ابو حفص). ظاهری مذهب، محدّث، لغوی، مورّخ. متولّد در بلنسیه در اندلس، متوفی در قاهره. در دانیه قاضی بود. به تلمسان و تونس و مشرق سفر کرد و استماع حدیث نمود. از آثارش: المطرب من أشعار أهل المغرب - خ، الآیات البینات - خ، تنبیه البصائر - خ.

الاعلام ۵: ۲۰۱/ ریحانة الادب ۲: ۲۷۱/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۲۳/ الکنی والالقاب ۲: ۲۵۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالخطاب: ۴۴۷/ معجم المؤلفین ۷: ۲۸۰.

## عمر - رازی

(زنده در ۵۵۹ هـ/ ۱۱۶۴ م)

ابوالقاسم، عمربن حسین بن حسن رازی، (ضیاء الدین). عالم شافعی، متکلم، محدّث، ادیب. پسر فخرالدین رازی، ساکن ری. کلام را از ابوالقاسم انصاری شاگرد امام الحرمین فراگرفت. از آثارش: غایة المرام فی علم الکلام، در ۲ جلد.

ریحانة الادب ۲: ۱۴۸/ معجم المؤلفین ۷: ۲۸۲.

## عمر - (ابن شَبَّه)

(۱۷۲ - ۲۶۲ هـ/ ۷۸۹ - ۸۷۶ م)

ابو زید، عمر بن شبه بن عبیده نمیری، بصری. فقیه، مورّخ، ادیب، شاعر. متولّد در بصره، متوفّی در سامراء. از آثارش: أمراءِ الکوفة، أمراءِ البصرة، تاریخ بصره.

الاعلام ۵: ۲۰۶/ تاریخ التراث ۱/ ب ۲: ۲۰۵/ ریحانة الادب ۸: ۴۶/ فهرست ابن الندیم ۱۲۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوزید: ۵۰۰/ معجم المؤلفین ۷: ۲۸۶.

## عمر - (أبو حَفْص شطرنجی)

(م حدود ۲۱۰ هـ/ ۸۲۵ م)

أبوحفص، عمربن عبدالعزیز شطرنجی. شاعر. ندیم اولاد هارون الرشید بود. و به علت زیاده روی در شطرنج به همین لقب مشهور بود. از آثارش: دیوان شعر، ۵۰ ورق.

الاعلام ۵: ۲۰۹/ تاریخ التراث ۲/ ب ۴: ۱۵۳/ ریحانة الادب ۷: ۶۵/ فهرست ابن الندیم ۱۸۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ۳۳۹.

## عمر - مخزومی

(۲۳ - ۹۳ هـ/ ۶۴۴ - ۷۱۲ م)

ابوخطاب، عمربن عبدالله بن أبی ربیعه مخزومی، قرشی. شاعر عرب. از طایفه قریش. در شبی که عمربن خطاب در گذشت او بدنیا آمد و به همین سبب نامش را عمر گذاشتند. نزد عبدالملک بن مروان محترم و مورد لطف بود. دربارهٔ وی ابن بسام کتاب «اخبار عمربن أبی ربیعه» و عباس محمود عقاد «عمر بن أبی ربیعة شاعر الغزل - ط» و چندین کتاب دیگر نوشته شده است. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۵: ۲۱۱/ تاریخ التراث ۲/ ب ۳: ۱۶۲/ ریحانة الادب ۵: ۲۶۳، ۷: ۳۴۴/ الکنی والالقاب ۳: ۱۶۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ۳۴۲/ معجم المؤلفین ۷: ۲۹۴.

## عمر - (ابواسحاق سبیعی)

(۳۲ - ۱۳۰[1] هـ/ ۶۵۳ - ۷۴۷ م)

ابواسحاق، عمر[2] بن عبدالله بن علی همدانی، کوفی، تابعی. محدّث امامی. خواهرزادهٔ یزید بن حصین از شهدای کربلا و به نوشتهٔ ابن خلکان حضور حضرت امیرالمؤمنین (ع) را درک کرده است و ابن عباس و دیگر اصحاب را نیز دیدار نموده است. شعبه و اعمش و سفیان ثوری از او روایت کرده‌اند.

الاعلام ۵: ۲۵۱/ تاریخ التراث ۱/ ب ۲: ۷۹/ حلیة الاولیاءِ

---

۱. تاریخ التراث (م ۱۲۷ هـ).

۲. و به روایتی عمرو.

٤: ٣٣٤/ ریحانة الادب ٧: ١٠/ الکنی والالقاب ١: ٦/ لغتنامهٔ دهخدا، ابواسحق: ٣٦٨.

## عمر - ناشری

(م ٩٨٢ هـ/ ١٥٧٤ م)

عمر بن عبدالوهاب ناشری، (سراج الدین). عالم اهل سنت. متولّد و متوفّی در زبید در یمن. از آثارش: مقداری شعر.

ریحانة الادب ٦: ٩٣.

## عمر - جَنْزِی

(٤٧٨ - ٥٥٠ هـ/ ١٠٨٥ - ١١٥٥م)

ابو حفص، عمربن عثمان بن حسین جنزی. نحوی، ادیب، مفسّر، نویسنده، شاعر. متولّد در جنزه [1]، متوفّی در مرو. مدتّی در بغداد زیست و ازابو مظفر ابیوردی کسب علم نمود. از آثارش: تفسیر القرآن.

ریحانة الادب ١: ٤٣٢/ معجم المؤلفین ٧: ٢٩٦.

## عمر - (ابن بذوخ)

(م ٥٧٦ [2] هـ/ ١١٨٠ م)

ابو جعفر، عمربن علی بن بذوخ قلعی، مغربی. طبیب، داروشناس. اصلاً از مغرب، ساکن و متوفّی در دمشق. در استخراج مطالب کتب ابن سینا و دیگر حکما تبحر داشت. از آثارش: شرح کتاب الفصول بقراط، حواش علی کتاب القانون لابن سینا، مقداری شعر.

الاعلام ٥: ٢١٥/ ریحانه الادب ٧: ٤٠٧/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن البذوخ: ٢٩٤/ معجم المؤلفین ٧: ٢٩٨.

## عمر - (ابن فارض)

(٥٧٦ - ٦٣٢ هـ/ ١١٨١ - ١٢٣٤ م)

ابوالقاسم [3]، عمربن علی بن مرشد مصری، سعدی، (شرف الدین). صوفی، شاعر نامی. متولد و متوفی در مصر، اصلاً از حماة. در آغاز جوانی به تحصیل فقه شافعی پرداخت و سپس به تصوف گرائید و چندین سال در انزوا در کوه مُقَطَّم واقع در مشرق مصر زیست و پس از بازداشت به قاهره به عنوان یکی از اولیاءِ مورد احترام بود و قبرش در پای کوه مذکور زیارتگاه است. از آثارش: دیوان شعر، شامل شعر و قصیده هایی مانند خَمریّه، نظم السلوک یا تائیة الکبری است، دیوان ابن فارض یکی از بدیع ترین آثار ادبی عرب بشمار می آید.

الاعلام ٥: ٢١٦/ دانشنامه ایران و اسلام ٧٥٤/ الذریعه ٩: ٢٧/ ریحانه الادب ٨: ١٣٦/ شدالازار ٢٧٠/ طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ١٢٤/ الکنی والالقاب ١: ٣٧٤/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن فارض: ٣٣٥/ معجم المؤلفین ٧: ٣٠١/ نفحات الانس ٥٣٩.

## عمر - (ابن مُلَقِّن)

(٧٢٣ - ٨٠٤ هـ/ ١٣٢٣ - ١٤٠١ م)

ابو حفص، عمر بن علی بن احمد انصاری، شافعی، (سراج الدین). عالم اهل سنت، محدّث، فقیه، مورّخ. اصلاً از اندلس، متولّد و متوفّی در قاهره. حدود سیصد تألیف دارد. از آثارش: طبقات الاولیاءِ - خ، المقنع، در حدیث، خلاصة البدر المنیر - خ، تصحیح الحاوی - خ، طبقات المحدثین.

الاعلام ٥: ٢١٨/ ریحانه الادب ٨: ٢٣١/ الکنی والالقاب ١: ٤٢٦/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ٣٣٦/ معجم المؤلفین ٧: ٢٩٧.

## عمر - (ابن اذینه)

(زنده در ١٦٩ هـ/ ٧٨٥ م)

عمر بن محمد بن ازینه [1] بصری. محدّث امامی، از اصحاب حضرت صادق (ع) و راوی ایشان نیز از اصحاب موسی بن جعفر (ع) ساکن بصره، متوفّی در یمن. از آثارش: کتاب الفرائض.

الذریعه ١٦: ١٤٧/ رجال طوسی ٢٥٣، ٣٥٣/ رجال نجاشی ٢٠٢/ روضات الجنات ٣: ٣١/ ریحانة الادب ٧: ٣٧٩/ فهرست طوسی ١١٣/ الکنی والالقاب ١: ٢١٠/ معالم العلماءِ ٨٥/ معجم المؤلفین ٧: ٣٠٧.

---

١. شهری میان اران و آذربایجان، معرب گنجه.

٢. یا ٥٧٩ هـ.

٣. یا ابوحفص.

---

١. یا عبدالرحمان.

## عمر - (ابن شحنه)
(۴۴۹ - ۵۲۹ هـ/ ۱۰۵۷ - ۱۱۳۵ م)

ابوحفص، عمر بن محمّد بن علی شیرزی، (مهذب). فقیه شافعی، لغوی، شاعر. متولّد در شیرز در سرخس، ساکن و متوفّی در مرو. در عهد صلاح الدین ایوبی می زیست. از آثارش: الاعتصام، الاعتصار، الاسئله فی الخلاف والنظر.

ریحانة الادب ۸: ۴۸/ الکنی والالقاب ۱: ۳۲۸/ معجم المؤلفین ۷: ۳۱۵.

## عمر - نِسفی
(۴۶۱ - ۵۳۷ هـ/ ۱۰۶۸ - ۱۱۴۲ م)

ابو حفص، عمر بن محمد بن أحمد نسفی، (نجم الدین، مفتی الثقلین). عالم حنفی، مفسر، مورخ، ادیب. منسوب و متولد درنسف، متوفی در سمرقند. حدود صد تألیف دارد. از آثارش: الأکمل الأطول - خ، در تفسیر، التیسیر فی التفسیر - خ، طلبة الطلبة - ط، در اصطلاحات فقهی، العقائد - ط.

الاعلام ۵: ۲۲۲/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۲۱، ۹۴۷/ ریحانة الادب ۶: ۱۷۲/ الکنی والالقاب ۳: ۲۴۹/ فهرست مشترک ۴: ۱۲۰۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ۳۴۳/ معجم المؤلفین ۷: ۳۰۶.

## عُمر - بَزری
(۴۷۱ - ۵۶۰ هـ/ ۱۰۷۸ - ۱۱۶۵ م)

ابوالقاسم، عمربن محمد بن احمد بزری، (زین الدین، جمال الاسلام). فقیه شافعی، مفتی پیشوای دینی جزیره [ابن عمر]. متولّد و متوفّی در جزیره مذکور. استادانش ابوالغنائم فارقی، ابوبکر شاشی و ابو حامدغزالی بودند. از آثارش: الاسامی والعلل من کتاب المهذب.

الاعلام ۵: ۲۲۲/ ریحانه الادب ۷: ۴۱۲/ الکنی والالقاب ۱: ۲۲۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بزری: ۲۹۴/ معجم المؤلفین ۷: ۳۰۶.

## عمر - (ابن طبرزد)
(۵۱۶ - ۶۰۷ هـ/ ۱۱۲۲ - ۱۲۱۰ م)

ابو حفص، عمربن محمّد بن معمر بغدادی، ابن طبرزد، (موفّق الدین، دارقزی). محدّث. متولّد و متوفّی در بغداد، مدفون در باب الحرب. جهت استماع حدیث سفرهای زیادی کرد.

ریحانة الادب ۸: ۸۲/ الکنی والالقاب ۱: ۳۴۳/ لغتنامه دهخدا، ابن طبرزد: ۳۲۵.

## عمر - سهروردی
(۵۴۲ - ۶۲۳ هـ/ ۱۱۴۷ - ۱۲۲۶ م)

ابو حفص، عمر بن محمد بن عبدالله بکری، سهروردی. شافعی، صوفی مشهور، فقیه، حکیم، عارف متولد در سهرورد زنجان، متوفی در بغداد. از شاگردان و مریدان عمومی خود نجیب الدین سهروردی بود. از موطن خویش به بغداد رفت و در آن دیار سر سلسله عرفا بود و مجالس وعظ داشت و به صحبت عبدالقادر گیلانی عارف شهیر رسید. کمال الدین اسماعیل اصفهانی وسعدی از ارادتمندان وی بودند. پیشوای سلسلهٔ عرفانی سهروردیه بود و در بغداد درگذشت، مرقد وی در ورودیه این شهر مزار است. از آثارش: عوارف المعارف، درسفر مکه نوشته و عزالدین محمود بن علی کاشانی آن را به فارسی ترجمه و شرح کرد، رشف النصایح الایمانیه فی کشف الفضایح الیونانیه، رسالة السیر والصیر، بهجة الاسرار فی مناقب الغوثیه.

الاعلام ۵: ۲۲۳/ تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۲۱/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۱۴۱/ جشن نامه هانری کربن ۳۷، ۶۳/ ریحانة الادب ۳: ۹۸/ شدالازار ۵۹۰/ الکنی والالقاب ۲: ۳۲۵/ لغتنامهٔ دهخدا، سهروردی: ۷۳۳/ نفحات الانس ۴۷۲/ یادداشتهای قزوینی ۵۷۲ و ۵۸۳.

## عُمر - شلوبینی
(۵۶۲ - ۶۴۵ هـ/ ۱۱۶۶ - ۱۲۴۷ م)

ابوعلی، عمربن محمد بن عبدالله أزدی، شلوبینی. از علمای نحو و لغت. متولّد و متوفّی در اشبیله. از آثارش: القوانین، التوطئه، شرح المقدمة الجزولیة.

الاعلام ۵: ۲۲۴/ روضات الجنات ۵: ۳۱۴/ ریحانة الادب ۳: ۲۳۷/ الکنی والالقاب ۲: ۳۶۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر:

۳۳۹/ معجم المؤلفین ۷: ۳۱۶.

## عمر - بیضاوی
(م ۶۷۵ هـ/ ۱۲۷۶ م)

ابوالقاسم، عمر بن محمّدبن علی بیضاوی، (امام الدّین). قاضی، مدرّس، محدّث. ساکن و متوفّی درشیراز. در این شهر قضاوت می کرد. از آثارش: کتاب ذکر فیه شیوخه و مقروآته علیهم.

ریحانة الادب ۴: ۴۰۶/ شدالازار ۵۹۰/ معجم المؤلفین ۷: ۳۱۴.

## عمر - خبّازی
(۶۲۹ - ۶۹۱ هـ/ ۱۲۳۲ - ۱۲۹۲ م)

ابو محمّد، عمر بن محمّد بن عمر خبازی، خجندی، (جلال الدین). فقیه حنفی، زاهد. متولّد در دمشق، تحصیل کرده در خوارزم و بغداد، ساکن و متوفّی در دمشق، مدفون در مقابر صوفیه. از آثارش: المغنّی - خ، شرح الهدایة - خ.

الاعلام ۵: ۲۲۴/ ریحانه الادب ۲: ۱۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عمر: ۳۳۷/ معجم المؤلفین ۷: ۳۱۵.

## عمر - وراق
(۶۱۵ - ۶۹۵هـ/ ۱۲۱۹ - ۱۲۹۶ م)

ابو حفص، عمر بن محمّد بن حسن وراق، (سراج الدّین). شاعر، ادیب. متولّد و متوفّی در مصر. منشی والی مصر امیر یوسف بن سباسلار بود. از آثارش: دیوان شعر، در ۷ جلد، لمع السراج - خ، نظم درةالغواص - خ، قصیده فیروزیه الربیعة.

الاعلام ۵: ۲۲۴/ الذریعه ۱۷: ۱۲۴/ ریحانة الادب ۶: ۳۱۲/ معجم المؤلفین ۷: ۳۰۹.

## عمر - حمیدی
(م ۵۵۹ هـ/ ۱۱۶۳ م)

عمر بن محمود بلخی [1]، حمیدی، محمودی، (حمید الدین). قاضی القضات، ادیب. ساکن ومتوفّی در بلخ. با انوری ابیوردی معاصر و معاشر بود. از آثارش: مقامات حریری، وسیلة العفاة الی اکفی الکفاة، روضة الرضا فی مدح ابی الرضا.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۵۷، ۲: ۹۶۰/ تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۷/ الذریعه ۲۲: ۹/ ریحانة الادب ۲: ۸۰/ فرهنگ سخنوران ۱۷۳.

## عمر - سراج الدین
(م ۷۱۱ [1] هـ/ ۱۳۱۲ م)

عمربن مسعود بن عمر مُحّار، کنانی، حلبی، (سراج الدین). ساکن در حماة، متوفی در دمشق. مدایحی دربارهٔ حاکم حماة سرود. از آثارش: دیوان شعر- خ.

الاعلام ۵: ۲۲۷/ ریحانة الادب ۳: ۸/ معجم المؤلفین ۷: ۳۲۰.

## عمر - (ابن مُطَرِّف)
(م ۱۸۶ هـ/ ۸۰۲ م)

ابوالوزیر، عمربن مطرف عبدی. ازبنی عبدالقیس. نویسنده، منشی. متولّد در مرو، متوفّی در بغداد. منشی منصور عباسی و متولی [دیوان المشرق] سایر خلفای عباسی بود. از آثارش: منازل العرب و حدودها وأین کانت محلة کل قوم والی أین انتقلوامنها، مفاخرة العرب و منافرة القبائل، در نسب.

الاعلام ۵: ۲۲۸/ ریحانة الادب ۸: ۲۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالعزیز: ۹۱۸/ معجم المؤلفین ۸: ۳.

## عمر- (ابن وردی)
(۶۹۱ - ۷۴۹ هـ/ ۱۲۹۲ - ۱۳۴۹ م)

ابو حفص، عمر بن مظفر بن عمر قرشی، بکری، (ابن وردی). فقیه شافعی، لغوی، ادیب، مورّخ، شاعر. متولد در معره سوریه، متوفی در حلب. پس از تحصیلاتش ابتدا قاضی شد و پس از مدتی به ادبیات پرداخت. از آثارش: دیوان، مشتمل بر اشعار و رسائل و خطب، منظومة النفحة الوردیه، در نحو، منظومة نصیحة الاخوان و مرشدة الخلان.

---

۱. الذریعه: قاضی ابوبکر محمدبن عمر حمیدی.

۱. یا ۷۱۲.

الاعلام ۵: ۲۲۸/ دانشنامهٔ ایران و اسلام ۹۰۷/ روضات الجنات ۵: ۳۱۷/ ریحانة الادب ۸: ۲۶۰/ الکنی والالقاب ۱: ۴۴۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن وردی: ۳۵۹/ معجم المؤلفین ۸: ۳.

## عمر - (ابن یعیش)
(قرن پنجم هجری/ یازدهم میلادی)

عمر بن یعیش سوسی. نحوی. ساکن و متوفی در اسکندریه. از شاگردان ابن معلی قاضی سوسیه بود. خودش نیز کتاب سیبویه را تدریس می کرد.

روضات الجنّات ۵: ۳۱۰/ ریحانة الادب ۸: ۲۸۲.

## عمرو - جاحظ
(۱۶۳ - ۲۵۵ هـ/ ۷۸۰ - ۸۶۹ م)

أبو عثمان، عمروبن بحربن محبوب کنانی، لیثی، (جاحظ). فیلسوف، از پیشوایان شهیر ادب، متکلّم. رئیس فرقه جاحظیهٔ معتزله. متولّد ومتوفّی در بصره. کلام را نزد ابراهیم بن سیار (نظام) و نحو را از اخفش و دیگر علوم را ازابی عبیده و اصمعی و ابی زید انصاری آموخت. دربارهٔ وی ابو حیان توحیدی کتاب «تقریظ الجاحظ» و شفیق جبری کتاب «الجاحظ معلم العقل والأدب - ط» و فؤاد أفرام البستانی «جاحظ - ط» را نوشته اند. جاحظ تألیفات بسیاری دارد از جمله: ذم القواد - ط، فضائل الأتراک - ط، فضیلة المعتزله، کتاب المعلمین.

الاعلام ۵: ۲۳۹/ امل الآمل ۱: ۵۰/ روضات الجنّات ۵: ۳۲۴/ ریحانة الادب ۱: ۳۷۷/ الکنی والالقاب ۲: ۱۳۶/ معالم العلماء ۸۴/ معجم المؤلفین ۸: ۷.

## عمرو - (ابوحَفص حدّاد)
(م ۲۶۴ هـ/ ۸۷۷ م)

ابو حفص، عمرو بن سَلَمَه[1] حداّد، نیشابوری، عارف، صوفی، متولّد و متوفّی در نیشابور از مشایخ فرقه ملامتیه و کرامات زیادی بوی منسوب بود. با جنید بغدادی معاصر بوده است. رفتار وی مطابق با شریعت بود و در همه موارد از قرآن و سنت پیروی می کرد.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/ تذکرة الاولیاء ۱: ۳۲۲/ حلیة الاولیا ۱۰: ۲۲۹/ دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۲۴/ رسالهٔ قشیریه ۴۵/ ریحانة الادب ۷: ۶۳/ طبقات الصوفیه ۱۱۳، ۱۱۷/ طبقات الکبری ۱: ۷۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوحفص: ۴۲۶/ نفحات الانس ۵۸.

## عمرو - (ابن باب)
(۸۰ - ۱۴۴ هـ/ ۶۹۹ - ۷۶۱ م)

أبوعثمان، عمرو بن عبید بن باب تیمی، بصری. متکلّم، از مشایخ معتزله، زاهد. متوفّی در مران نزدیک مکّه. با حسن بصری معاصر بود. از آثارش: التفسیر، الرد علی القدریة، خطب و رسائلی نیز از او باقی است.

الاعلام ۵: ۲۵۲/ روضات الجنّات ۸: ۱۹۰/ ریحانة الادب ۷: ۳۹۸/ فهرست ابن الندیم ۲۰۱، ۲۰۳، ۲۰۵/ الکنی والالقاب ۱: ۱۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، عمرو: ۳۴۷/ معجم المؤلفین ۸: ۹.

## عمرو - سیبویه
(۱۴۸ - ۱۸۰ هـ/ ۷۶۵ - ۷۹۶ م)

أبو بشر[1]، عمرو بن عثمان بن قنبرحارثی، (سیبویه). از پیشوایان نحو. متولّد در یکی از توابع شیراز. متوفّی در اهواز. مدتی در بصره و بغداد اقامت نمود. ادبیات را از خلیل بن احمد و یونس بن حبیب و عیسی بن عمرو اخفش اکبر فراگرفت. و از جمله شاگردان خودش اخفش اصغر (علی بن سلیمان) و قطرب بودند. وی اولین کسی بود که علم نحورا گسترش داد. دربارهٔ او و آثارش احمد بدوی «سیبویه، حیاته و کتابه - ط» و علی نجدی ناصف «سیبویه إمام النحاة - ط» را نوشته. از آثارش: الکتاب - ط، در نحو.

الاعلام ۵: ۲۵۲/ روضات الجنّات ۵: ۳۱۹/ ریحانة الادب ۳: ۱۰۸/ شدالازار ۹۹ - ۹۵/ فهرست ابن الندیم ۵۷/ الکنی والالقاب ۲: ۳۲۹/ لغتنامهٔ دهخدا، عمرو: ۳۴۵/ معجم المؤلفین ۸: ۱۰.

---

۱. طبقات الکبری: عمروبن سالم.

۱. و به قولی ابوالحسن.

## عمرو - (ابن کلثوم)
(م حدود ۴۰ ق. هـ/ ۵۸۴ م)

ابو الاسود [1]، عمروبن کلثوم بن مالک [2] تغلبی. شاعر دوران جاهلیّت. از طایفه بنی تغلب، متولّد و متوفّی در شمال جزیرة العرب. یکی از اصحاب معلقات سبعه بوده است. وی مردی شجاع، بی باک و ماجرا جو بوده وعمروبن هند مالک جیره را در مرکز فرمانروایی خودش کشته و اموالش را غارت کرده است. از آثارش: معلقة - ط، قصیده‌ای در باب ماجرای فوق و جزو معلقات سبعه می باشد.

الاعلام ۵: ۲۵۶/ ریحانة الادب ۸: ۱۷۰/ لغتنامهٔ دهخدا، عمرو: ۳۴۶/ معجم المؤلفین ۸: ۱۱.

## عمرو - شَنْفَرَی
(م حدود ۷۰ ق. هـ/ ۵۲۵ م)

عمرو [3] بن مالک أزدی. شاعر دوران جاهلیت. متولّد در یمن. مردی بی باک بود و به دست بنوسلامان کشته شد. از آثارش: لامیة العرب، حاوی ۶۸ بیت و بسیار معروف است و تماماً در جواهر الادب احمد هاشمی که تا کنون چندین بار چاپ شده منقول است.

الاعلام ۵: ۲۵۸/ ریحانة الادب ۳: ۲۵۶/ لغتنامهٔ دهخدا، عمرو: ۳۴۷/ معجم المؤلفین ۸: ۱۱.

## عمرو - (ابن بانه)
(م ۲۷۸ هـ/ ۸۹۱ م)

عمرو بن محمّد بن سلیمان، (ابن بانه). شاعر، موسیقیدان نامی بغداد. از موالی قبیله ثقیف، ساکن بغداد، متوفّی در سامرا. پدرش کاتبی ممتاز و دارای مقام دیوانی، و مادرش بانه که عمرو کنیهٔ خود را از نام وی گرفته دختر روح دبیر سلامة الوصیف بود. ابن بانه مردی مغرور و صاحب معلومات بود. با اسحق موصلی رقابت می کرد و از ندیمان نزدیک متوکّل بود. از آثارش: کتاب مجرد الاغانی.

الاعلام ۵: ۲۵۹/ تاریخ التراث ۱/ ب ۲: ۲۶۸/ دانشنامه ایران واسلام ۴۳۶/ ریحانة الادب ۷: ۴۰۶/ فهرست ابن الندیم ۱۶۲/ الکنی والالقاب ۱: ۲۲۳/ لغتنامهٔ دهخدا، ابن بانه: ۲۹۳/ معجم المؤلفین ۸: ۱۲.

## عمرو - صولی
(م ۲۱۷ هـ/ ۸۳۲ م)

ابوالفضل، عمروبن مسعده بن سعد صولی. کاتب، وزیر مأمون عباسی. متوفّی در ترکیه از آثارش: کتاب رسائل کبیر.

الاعلام ۵: ۲۶۰/ ریحانة الادب ۳: ۴۷۸/ فهرست ابن الندیم ۱۳۶، ۱۹۲، ۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، عمرو: ۳۴۶.

## عمعق بخارایی
(۴۰۰ - ۵۴۲ هـ/ ۱۰۰۹ - ۱۱۴۷ م)

ابوالنجیب شهاب الدین عمعق بخارایی، (امیر الشعرا). شاعر. متولّد در بخارا ساکن در سمرقند. در این شهر در دربار آل خاقان بخصوص خضرخان مورد توجه و احترام واقع شد. و در زمان حیاتش برهمه شاعران مقدّم وبسیار متموّل بود و زمانی که مه ملک خاتون دختر سنجر در گذشت مرثیه‌ای به دستور سنجر برای وی سرود. با رشید و طواط وادیب صابر وحکیم سنایی وعثمان مختاری و امیر معزی معاصر بود. از آثارش: دیوان اشعار، یوسف و زلیخا.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۵۳۵/ تاریخ نظم ونثر در ایران ۹۶/ الذریعه ۹: ۷۷۰/ ریحانة الادب ۱: ۲۳۶/ فرهنگ سخنوران ۴۰۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عمعق، ۳۵۱/ نزهة المجالس ۶۹، ۹۴/ یادداشتهای قزوینی ۱۴۴۹.

## عنایة الله - قهپائی
(زنده در ۱۰۱۶ هـ/ ۱۶۰۷ م)

عنایة الله بن علی بن محمود قهپائی، (زکی الدین، زکی نجف). عالم امامی، مورّخ. نزد شیخ اردبیلی (م ۹۹۳ هـ) و شیخ بهایی (م ۱۰۳۱ هـ) و مولی عبدالله شوشتری تلمذ نمود. از آثارش: ترتیب اختیار رجال الکشی، ترتیب رجال شیخ

---

۱. یا ابوعباد.

۲. معجم المؤلفین: عمرو.

۳. ریحانة الادب: ثابت بن اوس.

طوسی، حاشیه علی نقد الرجال، مجمع الرجال.

اعیان الشیعه ۸: ۳۸۱/ الذریعه ۴: ۶۶، ۴: ۷۰، ۶: ۲۲۶، ۲۰: ۲۹/ روضات الجنّات ۴: ۴۱۰/ ریحانة الادب ۴: ۴۹۷/ الکنی والالقاب ۳: ۹۶/ لغتنامهٔ دهخدا، قهپائی: ۵۳۷/ معجم المؤلفین ۸: ۱۴.

## عنتره - عبسی

(م ۲۲ ق. هـ/ ۶۰۰ م)

عنتره بن شداد بن عمرو عبسی، نجدی، (فلحاء). شاعر شهیر دوران جاهلیت متولد در نجد. وی از اصحاب معلقات بوده است. فؤاد بستانی کتابی به نام «عنتربن شداد- ط» و محمد فریدأبی حدید «ابو الفوارس عنتربن شداد -ط» را دربارهٔ عنتره عبسی نوشته اند. از آثار عبسی: دیوان شعر- ط، قصة عنترة - ط، معلقه یا قصیده میمیه - ط، ۷۹ بیت که به زبانهای مختلف چاپ شده است.

الاعلام ۵: ۲۶۹/ تاریخ التراث ۲/ ب ۲: ۱۰/ ریحانة الادب ۴: ۱۰۰/ لغتنامهٔ دهخدا، عبسی: ۹۰/ معجم المؤلفین ۸: ۱۴.

عنصری ← حسن بن احمد بلخی

عوفی ← محمد یزدی عوفی

## عهدی باکویی

(م ۹۶۵ هـ/ ۱۵۵۷ م)

عهدی باکویی. خوشنویس، شاعر. متولّد در باکو، ساکن در کابل و سپس گیلان. در این شهر موردتوجه خان احمد خان قرار گرفت. از آثارش: دیوان عهدی.

تاریخ نظم ونثر در ایران ۷۰۲/ الذریعه ۹: ۷۷۶/ ریحانة الادب ۴: ۲۱۹/ فرهنگ سخنوران ۴۱۰.

## عیاش - ابوبکر

(م ۱۹۳ هـ/ ۸۰۸ م)

ابوبکر، عیاش بن سالم خیاط، اسدی، کوفی. محدّث، زاهد. بسیار قرآن می خواند و به او دائم التلاوة می گفتند. یکی از دو راوی قرائت عاصم بود. در کوفه در گذشت.

ریحانة الادب ۷: ۴۲/ الکنی والالقاب ۱: ۲۷/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۸۰.

## عیاض - قاضی

(۴۷۶ - ۵۴۴ هـ/ ۱۰۸۳ - ۱۱۴۹ م)

ابوالفضل، عیاض بن موسی بن عیاض یحصبی، سبتی. محدّث اهل سنت، مفسر، فقیه، ادیب. متولّد و ساکن در سبته، متوفّی در مراکش. قاضی بزرگ سبته وبعد غرناطه بود. از آثارش: مشارق الأنوار - ط، در ۲ جلد، التاریخ، شرح صحیح مسلم - خ.

الاعلام ۵: ۲۸۲/ روضات الجنات ۵: ۳۳۶/ ریحانة الادب ۴: ۴۱۷/ الکنی والالقاب ۳: ۵۳/ لغتنامهٔ دهخدا، قاضی: ۸۸/ معجم المؤلفین ۸: ۱۶.

## عیسی - ربعی

(م ۴۸۰ هـ/ ۱۰۸۷ م)

ابومحمّد، عیسی بن ابراهیم بن محمّد ربعی، یمنی. فقیه، لغوی، نحوی. متولّد در احاظة متوفّی در همانجا. از آثارش: نظام الغریب - ط، در لغات اشعار.

الاعلام ۵: ۲۸۳/ ریحانة الادب ۲: ۳۰۱/ لغتنامهٔ دهخدا، عیسی: ۴۶۶/ معجم المؤلفین ۸: ۱۸.

## عیسی - حاجری

(۵۸۲ - ۶۳۲ هـ/ ۱۱۸۶ - ۱۲۳۵ م)

ابویحیی، عیسی بن سنجر بن بهرام حاجری، (حسام الدین). شاعر. اصلاً ترک، متولّد در اربل، متوفّی در همانجا. از آثارش: دیوان شعر - ط، مسارح الغزلان الحاجریة - خ، نزهة الناظر و شرح الخاطر - خ.

الاعلام ۵: ۲۸۷/ ریحانة الادب ۲: ۵/ لغتنامهٔ دهخدا، عیسی: ۴۶۷/ معجم المؤلفین ۸: ۲۵.

## عیسی - ساوجی

(م ۸۹۶ هـ/ ۱۴۹۰ م)

عیسی بن شکرالله مستوفی، (قاضی مسیح الدین). شاعر. متولد در ساوه، بزرگ شده در قزوین. علاوه بر شاعری وزیر سلطان یعقوب آق قویونلو شده و در دربار اومی زیست. از آثارش: دیوان اشعار.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۹۶/ الذریعه ۹: ۷۷۸/ ریحانة

الادب ۵: ۳۱۴/ فرهنگ سخنوران ۴۱۲.

**عیسی - (ابوقریش)**
(قرن دوم هجری/ هشتم میلادی)

ابو قریش عیسی صیدلانی. طبیب مخصوص مهدی عباسی سومین خلیفه عباسی. مدّتی نیزمقام رئیس الاطبایی داشت.

ریحانة الادب ۷: ۲۴۴/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوقریش: ۷۷۸.

**عیسی - جزولی**
(م ۶۰۷ هـ/ ۱۲۱۰ م)

ابو موسی، عیسی بن عبدالعزیز بن یللبخت جزولی، بربری، مراکشی، (ابن یَلَلْبَخْت). عالم، نحوی، لغوی. ساکن در مریه و مراکش، متوفّی در مراکش. ابن معط و شلوبین ازشاگردان وی بودند. ازآثارش: **الجزولیة - خ، شرح اصول ابن السراج، الأمالی، قانون، فی النحو.**

الاعلام ۵: ۲۸۸/ الذریعه ۱۷: ۱۷/ روضات الجنّات ۵: ۳۴۳/ ریحانة الادب ۱: ۴۱۰/ الکنی والالقاب ۲: ۱۴۶/ لغتنامهٔ دهخدا، جزولی: ۴۳۵/ معجم المؤلفین ۸: ۲۷.

**عیسی - اسکندرانی**
(۵۵۰ - ۶۲۹ هـ/ ۱۱۵۵ - ۱۲۳۲ م)

ابوالقاسم، عیسی بن عبدالعزیز بن عیسی لخمی، شریشی، (موفق الدّین). نحوی، قاری، محدّث شاعر. متولّد در اسکندریه. از آثارش: **بیان مشتبه القرآن، الإخبار بصحیح الأخبار، دیوان شعر، التبیین.**

الاعلام ۵: ۲۸۹/ روضات الجنّات ۵: ۳۴۱/ ریحانة الادب ۶: ۲۷/ لغتنامهٔ دهخدا، عیسی: ۴۶۷/ معجم المؤلفین ۸: ۲۷.

**عیسی - گیلانی**
(م ۵۷۳ هـ/ ۱۱۷۷ م)

عیسی بن عبدالقادر گیلانی. صوفی. فقه و حدیث را نزد پدرش آموخت. از آثارش: **جواهرالاسرار و لطائف الأنوار، در تصوف.**

ریحانة الادب ۳: ۲۰۰/ معجم المؤلفین ۸: ۲۷.

**عیسی - ثقفی**
(م ۱۴۹ هـ/ ۷۶۶ م)

ابو سلیمان، عیسی بن عمر ثقفی، بصری. لغوی، نحوی. متولّد در بصره. نحو را از ابو عمر و بصری و ابوالاسود دئلی فرا گرفت. از جمله تلامذه وی اصمعی و خلیل بن احمد عروضی بوده اند. از آثارش: **الجامع، الإکمال.**

الاعلام ۵: ۲۹۱/ روضات الجنات ۵: ۳۳۸/ ریحانة الادب ۱: ۳۷۱/ فهرست ابن الندیم ۴۷/ الکنی والالقاب ۱: ۱۲۶/ لغتنامهٔ دهخدا، عیسی: ۴۶۸/ معجم المؤلفین ۸: ۲۹.

**عیسی - (ابن ماسویه)**
(قرن دوم هجری/ هشتم میلادی)

عیسی بن ماسویه، (ابن ماسویه). طبیب. از پزشکان نامی دوره خلافت عباسیّه و پدرش ماسویه در بیمارستان جندی شاپور طبیب بیمارستان جندی شاپور بود. از آثارش: **قوی الاغذیه، من لا یحضره الطبیب.**

ریحانة الادب ۸: ۱۸۴/ الکنی والالقاب ۱: ۳۹۸/ لغتنامهٔ دهخدا، عیسی: ۴۶۸.

**عیسی - قائم مقام**
(م ۱۲۳۷ هـ/ ۱۸۲۱ م)

میرزا عیسی بن محمد حسن قائم مقام فراهانی، (میرزا بزرگ). دانشمند، ادیب، سیاستمدار. متوفّی در تبریز. از وزرای نامی عهد فتحعلیشاه قاجار بود. از آثارش: **اثبات النبوة الخاصة، به زبان فارسی، احکام الجهاد و اسباب الرشاد، که جهاد یه کبری نیز می گویند و به زبان فارسی است، الجهادیة الصغری، دیوان شعر.**

الذریعه ۱: ۱۰۱، ۵: ۲۹۷، ۹: ۸۵۸/ ریحانة الادب ۴: ۳۹۲/ سخنوران آذربایجان ۱۱۱۴/ فرهنگ سخنوران ۴۱۲/ لغتنامهٔ دهخدا، قائم مقام: ۶/ مکارم الآثار ۴: ۱۰۴۰.

**عیسی - (ابن مردان)**

ابو موسی، عیسی بن مردان کوفی، (ابن مردان). نحوی. از آثارش: **القیاس علی اصول النحو.**

ریحانة الادب ۸: ۲۰۰/ فهرست ابن الندیم ۷۷/ لغتنامهٔ

دهخدا، ابن مردان: ۳۴۸.

## عیسی - مسیحی
(۳۶۱ - ۴۰۱ هـ/ ۹۷۱ ۱۰۱۰ م)

ابو سهل، عیسی بن یحیی مسیحی، گرگانی. طبیب مسیحی، حکیم. متولد گرگان، بزرگ شده در بغداد، ساکن و متوفی در خراسان. از جمله شاگردان وی ابن سینا بود که طب را ازو فراگرفت. از آثارش: الطب الکلی - خ، المسائل - خ، الصناعة الطبية - خ.

الاعلام ۵: ۲۹۷/ تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۴۶/ ریحانة الادب ۷: ۱۴۸/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوسهل: ۵۳۲/ معجم المؤلفین ۸: ۳۵/ نزهة الارواح ۳۸۳ - ۳۸۴.

**عين القضاة** ← عبدالله بن محمد بن علی همدانی

غ

## غانم ـ مالقی
(م ۴۷۰ هـ/ ۱۰۷۷ م)

ابومحمد، غانم بن ولید بن عمر مالقی، قرشی، مخزومی. ادیب، محقق ودر طب و فقه و حدیث نیز تبحر داشت. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

الاعلام ۵: ۳۰۷/ ریحانة الادب ۵: ۱۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، غانم: ۷٤.

## غریب
(م ۷۳۱ هـ/ ۱۳۳۰ م)

غریب، (شیخ برهان الدین یا شاه برهان الدین). عارف و از مریدان شیخ نظام الدین ولی بود. در شهر برهانپور دکن در گذشت.

ریحانة الادب ۱: ۲۵۶/ لغتنامهٔ دهخدا، غریب: ۱۸۳.

**غزالی** ← احمد بن محمدبن محمد.
**غزالی** ← محمد بن محمد بن محمد.

## غزالی چنبک مشهدی
(قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی)

غزالی چنبک مشهدی. شاعر. اصلاً از مردم هرات، ساکن مشهد وهندوستان. وی به جز غزالی مشهدی شاعر معروف است ولی با او معاصر بود. از آثارش: دیوان غزالی هروی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۱۱/ الذریعه ۹: ۷۸۹/ ریحانة الادب ٤: ۲۳۷/ فرهنگ سخنوران ٤۱۹/ لغتنامهٔ دهخدا، غزالی: ۲۰۵.

## غزالی مشهدی
(۹۳٦ - ۹۸۰[1]/ ۱۵۲۹ - ۱۵۷۳ م)

غزالی مشهدی، (ملک الشعراء). شاعر. متولّد و بزرگ شده در مشهد، ساکن هندوستان، متوفی در احمد آباد. در مدح شاه طهماسب، خان زمان (علی قلی خان بن حیدر سلطان ازبک شیبانی) و جلال الدین اکبراشعار بسیاری سروده است و در دربار همین جلال الدین اکبر به قیام ملک الشعرای رسید. از آثارش: کلیات اشعار غزالی شامل بیشتر آثارش از قصیده و ترجیع و غزل و قطعه و رباعی، و چند مثنوی از جمله نقش بدیع، مرات الکاینات.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۷۰۰/ تاریخ نظم و نثر در ایران ٤۱٤/ الذریعه ۹: ۷۸۹، ۲٤: ۲۸۱: ۱۹: ۳۲۵، ۲: ۵۵/ ریحانة الادب ٤: ۲۳۵/ فرهنگ سخنوران ٤۱۹/ الکنی والالقاب ۲: ٤۹۵/ لغتنامهٔ دهخدا، غزالی: ۲۰۵/ معجم المؤلفین ۸: ٤۰.

## غزیله ـ ام شریک
(قرن اول هجری/ هفتم میلادی)

غزیله یا غزیه دختر دودان بن عمروبن عامر، (ام شریک). ازمحدثین و اصحاب حضرت رسالت (ص)، بنابراین روایاتی از زنان ایشان بوده است

---
۱. ریحانة الادب: م ۹۷۰ هـ.

و یا به قولی ام شریک نفس خود را به آن حضرت هبه نمود.

اعلام النساء ۲: ۲۹۶/ رجال طوسی ۳۳/ ریاحین الشریعه ۲: ۳۴۸/ ریحانة الادب ۸: ۳۱۰/ لغتنامهٔ دهخدا، ام شریک: ۱۹۰.

## غصین - (ابو هلال مدینی)

(قرن سوم هجری/ نهم میلادی)

ابو هلال، غصین بن براق احدب، مدینی. از شعرای عرب. بادعبل خزاعی (م ۲۴۵ هـ) معاصر بود و در زمان او به بغداد رفت.

ریحانة الادب ۷: ۳۰۵.

## غضنفر - صبری

(قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی)

غضنفر صبری، مروی، (راهبی، صبری). شاعر ایرانی. به هندوستان رفت و درخدمت جهانگیر شاه بود. تقی الدین اوحدی (م ۱۰۳۰) نزد اوشاگردی نموده است. از آثارش: **دیوان صبری**.

الذریعه ۹: ۵۹۴/ ریحانة الادب ۳: ۴۱۴/ فرهنگ سخنوران ۳۳۱/ لغتنامهٔ دهخدا، صبری: ۱۳۴.

## غلام - سرور لاهوری

(م ۱۲۸۳ هـ[1]/ ۱۸۶۶ م)

غلام بن غلام محمّد بن رحیم الله قریشی، اسدی، هاشمی، لاهوری، (سرور). از دانشمندان هندوستان، درنظم ونثر نیز توانا بود. از آثارش: خزینة الاصفیا - ط، در شرح حال حضرت رسالت (ص) و ائمه اطهار (ع) و خلفا وپیشوایان اهل سنت و ذکر مشایخ صوفیه بوده و تألیف آن در ۱۲۸۱ هـ خاتمه یافت، گلدسته کرامات، در مناقب عبدالقادر گیلانی.

الذریعه ۷: ۱۵۸، ۱۸: ۲۱۲/ ریحانة الادب ۴: ۲۵/ فرهنگ سخنوران ۲۶۶/ لغتنامهٔ دهخدا، غلام سرور ۲۷۷.

## شاه - غلام نجفی

(م ۱۱۷۰ هـ/ ۱۷۵۶ م)

شاه غلام خوب الله بن شاه محمد ناصر نجفی الله آبادی. شاعر. متولّد در الله آباد هندوستان. در دوازده سالگی تکمیل علوم کرده و به سرودن شعر پرداخته و در شانزده سالگی بدرود حیات گفته است. از آثارش: **دیوان نجفی اللّه‌آبادی**.

الذریعه ۹: ۱۱۷۴/ ریحانة الادب ۶: ۱۳۶/ فرهنگ سخنوران ۵۹۵/ لغتنامهٔ دهخدا، نجفی: ۱۳۶.

## غلامحسین - راغب شیرازی

(م ۱۳۰۳ هـ/ ۱۸۸۵ م)

غلامحسین راغب شیرازی. شاعر. متولّد درشیراز، متوفّی در جهرم فارس. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۳۴۸/ ریحانة الادب ۲: ۲۹۳/ فرهنگ سخنوران ۲۲۱/ لغتنامهٔ دهخدا، راغب: ۸۹.

## غلامرضا - حیران

(م ۱۲۸۸[1]/ ۱۸۷۱ م)

ملا غلامرضا حیران. شاعر، خطّاط. متولّد و ساکن در یزد. در اواخر عهد جیحون محمد شاعر یزدی (م ۱۳۱۸ هـ) می‌زیسته و در مصلی صفدر خان در یزد مکتبداری داشته است. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۲۷۳/ ریحانة الادب ۲: ۹۵/ فرهنگ سخنوران ۱۷۷/ لغتنامهٔ دهخدا، غلامرضا: ۲۷۷.

## غلامرضا - ساکت

(قرن سیزدهم هجری/ شانزدهم میلادی)

غلامرضا بن زین العابدین شیرازی، (ساکت). شاعر، خوشنویس. متولّد در شیراز. وی در زمان تألیف «آثار عجم» که درسال ۱۳۱۳ هـ خاتمه یافته زنده بوده است. از آثارش: **دیوان شعر**.

احوال و آثار خوشنویسان ۵۵۶/ الذریعه ۹: ۴۱۷/ ریحانة الادب ۲: ۴۱۳/ فرهنگ سخنوران ۲۵۵/ لغتنامهٔ دهخدا، ساکت: ۱۵۸.

---

۱. ریحانة الادب: تا این تاریخ در قید حیات بوده است.

۱. فرهنگ سخنوران: تا این تاریخ زنده بوده است.

## غلامعلی ـ دهلوی
(م ۱۱۸۲ هـ/ ۱۷۶۸ م)

میرزا غلامعلی دهلوی، اظهر. از شعرای هندوستان. شاگرد شمس الدین فقیر بود. به عظیم آباد هند مهاجرت کرد ودر همانجا در گذشت. از آثارش: دیوان اظهر.

الذریعه ۹: ۸۰/ ریحانة الادب ۱: ۱۴۸/ صحف ابراهیم ۱۹/ فرهنگ سخنوران ۴۶/ لغتنامهٔ دهخدا، اظهر: ۲۹۲۰.

## غلامعلی ـ حَسّان الهند
(۱۱۱۶ - ۱۱۹۴ هـ/ ۱۷۰۴ - ۱۷۸۰ م)

غلامعلی آزاد بن سید نوح حسینی، واسطی. مورّخ، ادیب. متولّد در بلگرام، متوفّی در اورنگ آباد. از آثارش: سبحة المرجان فی آثار هندوستان ـ ط، الأشکال ـ خ، شفاءِ العلیل ـ خ، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۳۱۴/ دانشنامه ایران و اسلام ۸۲/ الذریعه ۹: ۵، ۷: ۱۵۷، ۱۲: ۱۷۳، ۱۲: ۱۲۷/ ریحانة الادب ۱: ۴۷/ سبحة المرجان: شرح حال او به قلم خودش / صحف ابراهیم ۸/ فرهنگ سخنوران ۴/ فهرست مشترک ۸: ۱۱۵۳/ الکنی والالقاب ۲: ۵/ لغتنامهٔ دهخدا، غلامعلی: ۲۷۸، آزاد بلگرامی: ۸۲/ معجم المؤلفین ۸: ۴۱/ مکارم الآثار ۱: ۱۱۴.

## غیاث ـ أخطَل
(۱۹ - ۹۰ هـ/ ۶۴۰ - ۷۰۸ م)

ابو مالک، غیاث بن غوث بن صلت تغلبی. شاعر. اصلاً مسیحی بود ودر اطراف (حیره) در عراق زندگی می کرد سپس به امویان پیوست و به سبب اشعار زیادی که در مدح خاندان بنی امیه گفت به شاعر بنی امیه مشهور شد. در دمشق مقر بنی امیه و گاه در جزیرهٔ حیث جایگاه بنی تغلب زندگی می کرد. عبدالرحیم بن محمود مصطفی کتاب «رأس الأدب المکلل فی حیاة الأخطل ـ ط» و فؤاد بستانی «الاخطل ـ ط» را دربارهٔ وی نوشته اند. از آثارش: دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۵: ۳۱۸/ تاریخ التراث ب ۳/ ۲: ۷/ روضات الجنّات ۶: ۳/ ریحانة الادب ۱: ۸۸/ الکنی والالقاب ۲: ۱۵/ لغتنامهٔ دهخدا، غیاث: ۳۸۳/ معجم المؤلفین ۸: ۴۲.

## غیاث الدین ـ باشاچلبی
(م ۹۲۸ هـ/ ۱۵۲۲ م)

غیاث الدین باشاچلبی. از علمای عثمانی. مدتی در اسلامبول وادرنه و بروسه مدرس بوده و به تصوف نیز گرایش داشته است. در زمان سلطان بایزید خان می زیست. از آثارش: رسالاتی درباره علوم متداول نوشته است.

ریحانة الادب ۴: ۲۵۷/ لغتنامهٔ دهخدا، غیاث الدین: ۳۹۰/ معجم المؤلفین ۸: ۴۳.

## غیاث شیرازی
(قرن یازدهم هجری/ هفدهم میلادی)

غیاث الدین شیرازی، (غیاثای شیرازی، غیاثای حلوایی). شاعر. متولّد در شیراز، ساکن و متوفّی در اصفهان. وی در میانهٔ زندگانی از شیراز به اصفهان رفت و بسیار مورد توجه قرار گرفت به شیوهٔ بابا فغانی سخن می گفت و از وی سه هزار بیت شعر باقی است. از آثارش: دیوان حلوائی شیرازی.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۰۸۷/ الذریعه ۹: ۲۶۵/ ریحانة الادب ۴: ۲۵۵/ فرهنگ سخنوران ۴۲۳/ لغتنامهٔ دهخدا، غیاث حلوایی: ۳۹۶.

## غیلان ـ ذوالرُمّه
(۷۷ - ۱۱۷ هـ/ ۶۹۶ - ۷۳۵ م)

ابوالحارث، غیلان[1] بن عقبة بن نهیس عدوی، ذوالرمه. شاعر. از قبیله مضر، ساکن صحرا، متوفی در اصفهان. با فرزدق و جریر معاصر بود و در تشبیهات شعری تبحر داشت. از آثارش: دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۵: ۳۱۹/ تاریخ التراث ب ۳/ ۲: ۱۲۸/ روضات الجنّات ۶: ۲/ ریحانة الادب ۲: ۲۶۲ لغتنامهٔ دهخدا، ذوالرّمه: ۸۰/ معجم المؤلفین ۷: ۴۴.

---

۱. ریحانة الادب غیلان عبیدالله بن عقبة.

# ف

**فاخته - (ام هانی)**
**(قرن دوم هجری / هشتم میلادی)**

فاخته[1] بنت ابوطالب و خواهر حضرت علی (ع). از زنان محدث و صحابه. چهل وشش یا هشت حدیث از حضرت محمد (ص) روایت کرده و غلام وی ابومرة و پسرش جعده نیز از وی روایت می کنند. در خبر سلیمان بن اعمش در کتاب فریقین نقل شده که حضرت رسالت (ص) فرمودند: بهترین مردم از حیث عم و عمه حسنین هستند که عمویشان جعفر طیار و عمه شان ام هانی است.

اعلام النساء ٤: ١٤ / ریاحین الشریعه ٣: ٤٤٩ / ریحانة الادب ٨: ٣٥٧ / لغتنامهٔ دهخدا، ام هانی: ٢١٩.

**فارابی** ← محمدبن طرخان بن اوزلغ
**فارسی** ← حسن بن احمد

**فاطمه - (بنت ساعاتی)**
**(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)**

فاطمه بنت احمدبن علی ساعاتی. زنی فاضل و فقیه بود و خط تعلیق را نیکو می نوشت. علم فقه را نزد پدرش تلمذ نمود. از آثارش: کتاب مجمع‌البحرین پدرش را با خط خود نوشته است.

---
١. فاطمه یا هند.

اعلام النساء ٤: ٢٧ / ریحانة الادب ٨: ٣٦٣ / لغتنامهٔ دهخدا، فاطمه: ٢٨.

**فاطمه - (بنت شهاب)**
**(٧١٠-٧٨٣ هـ / ١٣١٠-١٣٨١ م)**

فاطمه بنت احمدبن قاسم مکی، مدنی. متولد در مکه، متوفی در مدینه. از زنان محدث که از جد مادری خود رضی الدین طبری استماع حدیث کرد و از بسیاری از مشایخ وقت اجازه داشته است.

اعلام النساء ٤: ٢٩ / ریحانة الادب ٨: ٣٦٣.

**فاطمه - (بنت خُرشَب)**

فاطمه بنت خُرشَب انماریه. از زنان شهیر عرب. در نجابت مورد مثل بوده است. وی مادر ربیع کامل و قیس حفاظ بود.

اعلام النساء ٤: ٤٨ / ریحانة الادب ٨: ٣٦٢.

**فاطمه - (ام الحسن)**
**(متولد ٨٣٩ هـ / ١٤٣٥ م)**

فاطمه بنت شهید اول، ام الحسن. زنی عالم و فاضل بود و بعضی از بزرگان وی را زینة اهل العلم و گاه ست المشایخ و غیره نامیده اند. از مشایخ بسیاری و از جمله پدرش و سید ابن معیه اجازه روایت داشت. وی اهل مکه بود.

اعلام النساء ١: ٢٦١ / اعیان الشیعه ٨: ٣٨٨ / امل الآمل ١:

۱۸۰، ۱: ۱۹۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۹۷.

## فاطمه ـ (بنت سیدبن طاووس)

(م ٤٦٤ هـ / ۱۰۷۱ م)

فاطمه بنت علی بن موسی بن جعفر طاووسیه، حسینی. زنی عالم و فاضل بود و در روایت کردن امالی شیخ از پدرش اجازه داشت.

اعلام النساء ٤: ۸٦ / اعیان الشیعه ۸: ۳۹۰ / ریاحین الشریعه ۵: ۲٤ / ریحانة الادب ۸: ۳٦۳.

## فاطمه ـ (ام جمیل)

(قرن اول هجری / هفتم میلادی)

فاطمه بنت مجلل بن عبدالله بن قیس، (ام جمیل). از زنان فاضل و ادیب. با حاطب بن حارث بن مغیره ازدواج کرده و به حبشه رفت. شرفیاب حضور حضرت رسالت (ص) گردید و تقاضای دعای خیر نمود.

اعلام النساء ۱: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۹۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۷۰.

## فاطمه ـ (ام البهاء)

(۸۱٤-۸۷۹ هـ / ۱٤۱۱-۱٤۷٤ م)

فاطمه بنت حافظ تقی الدین محمدبن محمدبن فهد هاشمی، (بنت فهد، ام البهاء). از مشاهیر محدثین و از مشایخ جلال الدین سیوطی بود و از بسیاری از مشایخ وقت اجازه داشت و به ست قریش معروف بود.

اعلام النساء ٤: ۹۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۵۳.

## ابوالفتح ـ دهقان

(م ۱۳۲٦ هـ / ۱۹۰۸ م)

ابوالفتح خان بن باباخان دهقان. شاعر. متولّد و متوفی در قریه سامان در چهارمحال بختیاری. در عهد ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه قاجار می زیست. در اصفهان در مدرسه صدر نزد ملامحمد کاشی و شیخ حسن شیرازی درس خواند. از آثارش: کتاب الف لیله، به نام میرزا سلیمان خان شیرازی به فارسی نظم کرده و حدود پنجاه هزار بیت می باشد، کتاب شکرستان، که دیوان شعر اوست.

الذریعه ۹: ۳۳۳، ۲۵: ۲۱۸، ۱٤: ۲۱٤ / ریحانة الادب ۲: ۲٤۳ / فرهنگ سخنوران ۲۱۱.

## فتح ـ (ابن خاقان)

(٤۸۰-۵۲۸ هـ / ۱۰۸۷-۱۱۳٤ م)

ابونصر، فتح بن محمدبن عبیدالله قیسی، اشبیلی، ابن خاقان. مورخ، ادیب، شاعر. متولّد و بزرگ شده در اشبیله. در این شهر مدتها پست وزارت داشت و مسافرتهای زیادی کرد و در مراکش به قتل رسید. از آثارش: قلائد العقیان ـ ط، که شرح حال و اشعار اکابر وقت بوده است، مطمح الأنفس و مسرح التأنس، کنزالفوائد.

الاعلام ۵: ۳۳۲ / الذریعه ۱۷: ۱٦۳ / روضات الجنات ۲: ۱٤۲ / ریحانة الادب ۷: ٤۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن خاقان: ۳۰٤ / معجم المؤلفین ۸: ٤۹.

## ابوالفتح ـ حسینی

(م ۹۷٦ هـ / ۱۵٦۸ م)

میر ابوالفتح بن محمدبن مخدوم بن سید شریف جرجانی، حسینی، شرقی، شریفی، عربشاهی. از علمای امامی، فقیه، متکلّم، محدّث، مفسّر. اصلاً شیرازی، متولد و تحصیل کرده در ماوراء النهر. در این شهر نزد ابراهیم اسفراینی کسب علم کرد و با این که پدرش سنی بود خود به مذهب تشیع درآمد و مدتی در اردبیل سکونت گزیده اوقات خویش را به تحقیق در فقه شیعه مصروف کرد و نوشته های وی در گسترش مذهب شیعه تأثیر داشت. از آثارش: آیات الاحکام (تفسیر شاهی)، اصول الفقه، به اشارهٔ شاه طهماسب و بنابر ملاکهای شیعه تحریر تازه‌ای بر کتاب (صفوة الصفا) و (المواهب السنیّه فی مناقب الصفویة) تألیف ابن بزاز فراهم نمود، حاشیه مطالع.

اعیان الشیعه ۲: ۳۹٤ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۷۲ / الذریعه ٤: ۲۷۷، ٦: ۵۹، ۱۵: ٤۹ / روضات الجنات ۱: ۱۸۰ / ریحانة الادب ۳: ۲۲۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۱۷٦.

## فتح الله ـ بدیع
(م ۱۲۹۸ هـ / ۱۸۸۰ م)

میرزا فتح الله بدیع. شاعر. از سادات شیراز و متولّد در همان جا، متوفی در تهران. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۳۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۲ / فرهنگ سخنوران ۸۱.

## فتح الله ـ کاشانی
(م ۹۸۸ هـ / ۱۵۸۰ م)

فتح الله بن شکرالله کاشانی. امامی، محدّث، مورخ، فقیه، مفسّر. نزد علی بن حسن زواری کسب علم کرد و به واسطه او از محقق کرکی روایت می کرد. از آثارش: زبدة التفاسیر، در ۲ جلد، منهج الصادقین، تنبیه الغافلین و تذکرة العارفین، که شرح فارسی نهج البلاغه است.

اعیان الشیعه ۸: ۳۹۲ / تاریخ کاشان ۲۷۹ / الذریعه ٤: ٤٤٧، ۷: ۲۳۳، ۱۲: ۲۳، ۲۳: ۱۹۳ / روضات الجنات ۵: ۳٤۵ / ریحانة الادب ۵: ۲۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۱۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، کاشانی: ۱۸۵ / معجم المؤلفین ۸: ۵۱.

## فتح الله ـ شیرازی
(م ۱۳۰۰ هـ / ۱۸۸۲ م)

فتح الله شیرازی، فتوحی. شاعر. متولد و ساکن و متوفی در شیراز، مدفون در دارالسلام شیراز.

ریحانة الادب ٤: ۲۹۶ / فرهنگ سخنوران ۴۳۲.

## فتح الله ـ (ابن نحّاس)
(م ۱۰۵۲ هـ / ۱٦٤۲ م)

فتح الله بن عبدالله حلبی، مدنی، (ابن نحّاس). شاعر. متولّد در حلب، ساکن و متوفی در مدینه. از آثارش: دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۵: ۳۳۳ / الذریعه ۹: ۳۱ / ریحانة الادب ۸: ۲٤۹ / الکنی و الالقاب ۱: ٤۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، فتح الله: ۵۰ / معجم المؤلفین ۸: ۵۲.

## فتح الله ـ عجمی
(م ۹٦۹ هـ / ۱۵٦۱ م)

فتح الله عجمی. عارف، شاعر. در عهد سلطان سلیمان خان عثمانی می زیست و شهنامه چی او بود و اشعار زیادی دربارهٔ سفرها و جنگ ها و مدح وی سرود.

ریحانة الادب ٤: ۸۰.

## فتح الله ـ کیمیاوی
(م حدود ۱۲۹۳ هـ / ۱۸۷٦ م)

میرزا فتح الله حسینی، مرعشی، شوشتری، (کیمیاوی). عالم امامی. از آثارش: حاشیه مغنی اثر ابن هشام.

الذریعه ٦: ۲۱۲ / ریحانة الادب ۵: ۱۱۳.

## فتح الله ـ شریعت اصفهانی
(۱۲٦٦-۱۳۳۹ هـ / ۱۸۵۰-۱۹۲۱ م)

فتح الله بن محمدجواد اصفهانی، (شریعت اصفهانی، شیخ الشریعه). فقیه امامی، اصولی، متکلّم، مفسر، ادیب. اصلاً شیرازی، متولّد و تحصیل کرده در اصفهان و سپس نجف، متوفی در همانجا. در سال ۱۲۹٦ هجری در نجف از تلامذه میرزا حبیب الله رشتی، شیخ محمد حسین فقیه کاظمی بود. وی پس از وفات محمد تقی شیرازی، مرجع تقلید شیعیان شد. از سید مهدی قزوینی، و شیخ محمد حسین فقیه کاظمی و شیخ محمد طه نجف اجازه روایت داشت. از آثارش: افاضة القدیر فی حل العصیر، اصالة الصحة، حاشیه فصول، قاعده صدور در حکمت.

الاعلام ۵: ۳۳۳ / اعیان الشیعه ۸: ۳۹۱ / الذریعه ۷: ۱۹۵، ۱: ۵۹، ۱۵: ٤٤، ۲۵: ٦ / ریحانة الادب ۳: ۲۰٦ / معجم المؤلفین ۸: ۵۲ / مکارم الآثار ۵: ۱۸۱٦.

## فتح الله ـ وفایی
(م ۱۳۰٤ هـ / ۱۸۸٦ م)

فتح الله بن ملاحسن بن ملارحیم شوشتری، وفایی. عالم امامی، شاعر. بیشتر اشعار وی در مدح اهل بیت رسالت (ص) بود. از آثارش: دیوان وفایی، الجبر والاختیار، شهاب ثاقب، در رد صوفیه.

الذریعه ۵: ۸۱، ۹: ۱۲۷٤، ۱٤: ۲۵۱ / ریحانة الادب ٦: ۳۳٤ / فرهنگ سخنوران ٦۵۱ / الکنی والالقاب ۳: ۲۸۸.

## فتح الله ـ جناب اصفهانی

(م ۱۱۴۶[۱] هـ / ۱۷۳۳ م)

فتح الله بن مهدی جناب اصفهانی. شاعر. متولّد در دیه خواران اصفهان، از اخلاف امیر نجم ثانی از امرای شاه اسماعیل صفوی. در عهد شاه تهماسب مقامی والا داشت و از طرف نادرشاه مأموریتی به خراسان یافت و پس از مدتی به امر وی کشته شد. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۲۰۶ / ریحانة الادب ۱: ۴۳۰ / صحف ابراهیم ۴۸ / فرهنگ سخنوران ۱۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، جناب: ۱۸۶.

## فتح الله ـ شیرازی

(م ۱۰۹۸ هـ ۱۶۸۷ م)

فتح الله بن هبة الله بن عطاء الله حسینی، حسنی، شاهی، شیرازی، (کمال الدین). عالم، قاضی، منشی. متولّد و متوفی در اصفهان. از آثارش: کتابی در امامت، کتابی در تاریخ، **ریاض الابرار**.

اعیان الشیعه ۸: ۳۹۳ / الذریعه ۱۱: ۳۱۶ / روضات الجنات ۵: ۳۴۴ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۳ / معجم المؤلفین ۸: ۵۳.

## فتحعلی ـ صبا

(۱۲۳۸ هـ / ۱۸۲۲ م)

فتحعلی خان صبا، کاشانی، (ملک الشعرا، احتساب الممالک، صبا). شاعر. متولد در کاشان. مدتی حکومت قم و کاشان به عهدهٔ او بود. لقب ملک الشعرایی داشت و از ندبای محفل فتحعلیشاه بود. از آثارش: **خداوند نامه**، حدود سی هزار بیت، **شهنشاه نامه**، در وقایع سلطنت فتحعلیشاه و مختصری از تاریخ نیاکان وی که به واسطه این کتاب مورد الطاف شاهانه واقع شد، **دیوان شعر**، **گلشن صبا**.

اعیان الشیعه ۸: ۳۹۱ / تاریخ کاشان ۳۲۰، ۵۴۶ / الذریعه ۹: ۵۹۲، ۷: ۱۴۲، ۱۸: ۲۲۸ / رجال بامداد ۳: ۷۳ / ریحانة الادب ۳: ۴۱۱ / فرهنگ سخنوران ۳۲۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۲۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، صبا: ۱۱۶

---

[۱]. یا ۱۱۴۸ هـ.

/ مکارم الآثار ۴: ۱۰۷۵.

## فتحعلی ـ حجاب

(م ۱۲۶۹ هـ / ۱۸۵۲ م)

فتحعلی بن محمّد جعفر حجاب شیرازی. شاعر، خوشنویس. ساکن و متوفی در شیراز، مدفون در حرم شاه چراغ. در نوشتن خط نستعلیق بسیار معروف بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۲۳۲ / رجال بامداد ۶: ۱۷۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۲ / فرهنگ سخنوران ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حجاب شیرازی: ۲۹۲ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۳۶.

## فتحعلی ـ آخوندزاده

(۱۲۲۶-۱۲۹۵ هـ / ۱۸۱۱-۱۸۷۸ م)

فتحعلی بن میرزا تقی بن احمد آخوندزاده. محقق در احوال ملل مسلمان. متوفّی در تفلیس. تلاش زیادی در جهت انتقال تمدن غرب به شرق کرد. از آثارش: تألیفاتی به زبانهای عربی و ترکی و فارسی مبنی بر انتقاد از آئین های اجتماعی و سیاسی ملل اسلامی دارد، تألیفی شامل الفبایی جدید بجای الفبای فعلی اسلامی، دو رساله به زبانهای ترکی و فارسی در تاریخ **خطوط و نواقص الفبای فعلی و محاسن الفبای اختراعی خویش** نیز نوشته است.

ریحانة الادب ۱: ۴۳.

## فتیان ـ شاغوری

(۵۳۳-۶۱۵ هـ / ۱۱۳۹-۱۲۱۸ م)

فتیان بن علی بن فتیان شاغوری، اسدی، (شهاب). حنفی، شاعر، ادیب. منسوب به شاغور، متولّد و متوفّی در دمشق. از آثارش: **دیوان شعر**-خ، **دیوان صغیر**.

الاعلام ۵: ۳۳۶ / ریحانة الادب ۳: ۱۵۹ / لغتنامهٔ دهخدا، فتیان: ۶۳ / معجم المؤمنین ۸: ۵۴.

**فخر رازی** ← محمدبن حسن

**فخر رازی** ← محمدبن عمر

**فخرالدین - طریحی**
**(م ۱۰۸۵ هـ / ۱۶۷۴ م)**

فخرالدین بن محمدبن علی رماحی، نجفی، (ابن طریح). عالم امامی، فقیه، محدّث، لغوی، شاعر. متولد در نجف، متوفی در رماحیه عراق. با شیخ حرّ عاملی معاصر بود و از شیخ بهائی روایت کرده خود نیز از مشایخ روایت پسرش شیخ صفی الدین و علّامه مجلسی و سید هاشم بحرانی می باشد. از آثارش: **غریب الحدیث، مجمع البحرین و مطلع النهرین - ط، المنتخب فی جمع المراثی و الخطب - ط، مراثی الحسین.**

الاعلام ۵: ۳۳۷ / اعیان الشیعه ۸: ۳۹۴ / امل الآمل ۲: ۲۱۴ / الذریعه ۱: ۱۱۴، ۵: ۷۳، ۲۴: ۱۱۵ / روضات الجنات ۵: ۳۴۹ / ریحانة الادب ۴: ۵۳ / الکنیٰ والالقاب ۲: ۴۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، فخرالدین: ۷۶ / معجم المؤلفین ۸: ۵۵.

**فرات - کوفی**
**(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)**

فرات بن ابراهیم بن فرات کوفی. محدّث، مفسّر. از مشایخ روایت علی بن بابویه قمی (م ۳۹۲ هـ) بود. از آثارش: **تفسیر فرات**، این تفسیر مورد اعتماد مجلسی و حر عاملی بود و در بحارالانوار و وسائل الشیعه از آن بسیار روایت شده است.

اعیان الشیعه ۸: ۳۹۶ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۳: ۲۸۹ / الذریعه ۴: ۲۹۸ / روضات الجنّات ۵: ۳۵۳ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۱۶.

**ابوالفرج - (ابن ارمنازی)**
**(۴۴۳-۵۰۹ هـ / ۱۰۵۱-۱۱۱۵ م)**

ابوالفرج بن ابوالحسن، ابن ارمنازی. شاعر، فاضل، خطیب، خطّاط. درشهر صور در سوریه خطابت می کرد. از آثارش: تاریخ مفصلی برای شرح مذکور نوشت ولی موفق به اتمام آن نشد.

ریحانة الادب ۷: ۳۸۰.

**ابوالفرج - سنجری**
**(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)**

ابوالفرج سنجری. شاعرایرانی. متولّد درسیستان. استاد حکیم عنصری بود و ابوعلی آل سیم جور حکمران خراسان را مدح می گفت. از آثارش: **دیوان شعر**، به خط عبدالرزاق بن دخت میرعماد دیده شده است.

الذریعه ۹: ۴۷۳ / ریحانة الادب ۳: ۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفرج: ۷۱۶.

**ابوالفرج - رونی**
**(قرن پنجم هجری / یازدهم هجری)**

ابوالفرج بن مسعود رونی. شاعر. اصلاً از رونه از قراءِ نیشابور، متولد وبزرگ شده در لاهور. در عهد غزنوی می زیست و با راه یافتن به دربار سلطان ابراهیم بن مسعود غزنوی مشهور شد و امرا و رجال دربار را مدح می کرد. با مسعود سعد سلمان معاصر بود و با یکدیگر مراوده داشتند. ابوالفرج در شعر سبکی نوپدید آورد که انوری تقریباً همان سبک را دنبال کرد. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۴۷۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۲ / الذریعه ۹: ۴۷ / ریحانة الادب ۷: ۲۳۴ / فرهنگ سخنوران ۲۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا، الوالفرج: ۷۱۵ / نزهة المجالس ۵۶.

**فرج الله - حویزی**
**(م حدود ۱۰۵۰[1] هـ / ۱۶۴۰ م)**

فرج الله بن محمدبن درویش حویزی. مورّخ، ادیب، فاضل، شاعر، امامی. منسوب به حویزه (میان بصره و خوزستان). از آثارش: **ایجاز المقال فی معرفة الرجال، الغایة، الصفوة، دیوان شعر.**

الاعلام ۵: ۳۴۱ / امل الآمل ۲: ۲۱۵ / اعیان الشیعه ۸: ۳۹۵ / الذریعه ۲: ۴۸۷، ۹: ۸۱۸، ۲۲، ۲۷۶ / روضات الجنّات ۵: ۳۵۵ / ریحانة الادب ۲: ۹۴ / فرهنگ سخنوران ۴۳۸ / لغتنامهٔ دهخدا، فرج الله: ۱۲۸ / معجم المؤلفین ۸: ۵۹.

**فرخی** ← **علی بن قلوع**
**فردوسی طوسی** ← **منصوربن حسن**

---

۱. معجم المؤلفین والذریعه: زنده در ۱۱۰۰ هـ، ریحانة الادب م ۱۱۴۸ هـ.

## فرزدق - یمنی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

فرزدق یمنی. شاعر. وی از شعرای درجه دوم دربار غزنوی بود. از آثارش: دیوان فرزدق یمنی.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۹ / الذریعه ۹: ۸۲۳ / ریحانة الادب ٤: ۳۲۷ / فرهنگ سخنوران ٤٤٢ / لغتنامهٔ دهخدا، فرزدق: ۱۵۹.

## فرهاد میرزا - معتمد الدوله

(۱۲۳۳-۱۳۰۵ هـ / ۱۸۱۷ - ۱۸۸۷ م)

فرهاد میرزا بن عباس میرزا بن فتحعلیشاه قاجار، (معتمدالدولة). مورّخ، ادیب، فاضل. متوفی در تهران، مدفون در کاظمین. در عهد ناصرالدین شاه قاجار زندگی می کرد و مدتی به حکومت لرستان و زمانی خوزستان منصوب وبه نایب الایالة معروف شد. از آثارش: کتاب زنبیل، کنز الحساب، منشآت.

اعیان الشیعه ۸: ۳۹۷ / الذریعة ۵: ۲٤، ۱۲: ٤۹، ۱۷: ۱۷۱ / رجال بامداد ۳: ۸٦ / ریحانة الادب ۵: ۳۳۱ / فرهنگ سخنوران ٤٤۳ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، فرهاد: ۲۲٦ / معجم المؤلفین ۸: ٦۳ / مکارم الآثار ۳: ۹٦۲ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۵٦.

## فشارکی ← محمد حسین بن محمد جعفر

## فضل - جُمَحی

(م ۳۰۵ هـ / ۹۱۷ م)

ابو خلیفه، فضل بن حباب بن محمّد جمحی، بصری. حنفی، شاعر، از راویان اخبار و انساب. در بصره مدتی قاضی بود. از آثارش: کتاب طبقات الشعرا الجاهلیین، کتاب الفرسان.

ریحانة الادب ۷: ۹۲ / شدالازار ۵۵٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۱٦ / فهرست ابن الندیم ۱۲٦ / لغتنامهٔ دهخدا، ابو خلیفه: ٤٤۹ / معجم المؤلفین ۸: ٦٦.

## فضل - طبرسی

(م ٥٤۸ هـ / ۱۱۵۳ م)

ابو علی، فضل بن حسن بن فضل طبرسی، سبزواری، (امین الاسلام، امین الدین). فقیه امامی، محدّث، مفسّر. منسوب به طبرستان، متوفی در سبزوار، مدفون در مشهد. از شیخ ابوعلی پسر شیخ طوسی وشیخ عبدالجبار قاری رازی روایت نموده و خود ازمشایخ شیخ عبدالله دوریستی وپسر خودش شیخ حسن بن فضل و ابن شهر آشوب و شیخ منتجب الدین و بسیاری دیگر بوده است. در شهر مشهد خیابانی به نام وی مشهور است ودر میان مردم شایع است که وی دچار سکته شده و به تصور فوت وی، او را دفن کرده اند و در اثر مراجعه مجدد متصدی قبرستان جهت دزدیدن کفن او رفع سکته شده و زندگی دوباره یافته است که البته صحت این ماجراموردِ تردید می باشد. در هر حال پس از این واقعه بنا بر نذری که در قبر کرده بود به تألیف مجمع البیان پرداخت. از آثارش: مجمع البیان - ط، الکافی الشافی - ط، جوامع الجامع - ط، مشکوة الأنوار، الآداب الدینیة.

الاعلام ۵: ۳۵۲ / اعیان الشیعه ۸: ۳۹۸ / امل الآمل ۲: ۲۱٦ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۵۹ / الذریعه ۱: ۱۸، ۲: ۲٤۰، ۵: ۲٤۸ / روضات الجنات ۵: ۳۵۷ / ریحانة الادب ٤: ۳٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۱٦ / الکنی والالقاب ۲: ٤٤٤ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۵۳٤ / لغتنامهٔ دهخدا، طبرسی: ۱٤۰ / معجم المؤلفین ۸: ٦٦ / یادداشتهای قزوینی ۱۳۵۸.

## ابوالفضل - خازمی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوالفضل خازمی. از منجمیّن احکامی بغداد بود. وی ویران شدن جهان در اثر بادی عظیم را در زمان خویش پیش بینی نمود که موجب اضطراب مردم و اقداماتی احتیاطی شد و در روز موعود هیچ اتفاقی نیافتاد و محمد واسطی اشعاری در هجو وی سرود.

ریحانة الادب ۲: ۱۰۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفضل: ۷۲۵.

## ابوالفضل - خازن

(م ۵۱۸ هـ[1] / ۱۱۲٤ م)

---

۱. یا ۵٤۲ هـ.

ابوالفضل دینوری، خازن. خطّاط، شاعر. وی خط رقاع و خط توقیع را ابداع کرد. گفته شده که پانصد قرآن مجید را به خط خود نوشت. در هشتاد سالگی در گذشت.

ریحانة الادب ۲:۱۰۸ / فرهنگ سخنوران ۱۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، خازن: ۴۶.

## فضل - مُلائی
(۱۳۰-۲۱۹ هـ / ۷۴۸-۸۳۴ م)

ابونُعیم، فضل بن دکین بن حماد [1] مُلائی، کوفی، تمیمی. فقیه، محدّث، راوی تاریخ. متوفی در کوفه. وی از راویان بسیار معتبر حدیث و از مشایخ مسلم و بخاری بود و بسبب شجاعتی که در برابر بازپرس معتزلی در مورد قدیم بودن قرآن از خود نشان داد مورد ستایش واقع شد. به او گمان تشیع می رفت و خود به احترام پنهانی اش نسبت به حضرت علی (ع) اعتراف داشت ولی می خواست شخصی میانه رو شناخته شود. در محافل علویان رفت و آمد می کرد و ناقل اخبار مربوط به ایشان و طالبیان بود. از آثارش: تفسیر ابن ابی نعیم، ابن ندیم نیز دو اثر به وی نسبت می دهد. کتاب المناسک، کتاب المسائل فی الفقه.

الاعلام ۵: ۳۵۳ / اعیان الشیعه ۸: ۳۹۸ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۱: ۱۸۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۱۱۷ / الذریعه ۴: ۲۴۰ / روضات الجنّات ۱: ۲۷۴ / ریحانة الادب ۷: ۲۸۶ / فهرست ابن الندیم ۲۸۳ / الکنی والالقاب ۲: ۱۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، فضل: ۲۷۳ / معجم المؤلفین ۸: ۶۷.

## ابوالفضل - ساوجی
(م ۱۳۱۲ هـ / ۱۸۹۴ م)

میرزا ابوالفضل ساوجی. ادیب، طبیب، خطاط. از طایفه شاملو بود، در تهران درگذشت و در نجف مدفون گردید. از آثارش: کتیبه هایی درالماسیه تهران و حضرت عبدالعظیم به خط اوست.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۱۰۲، ۱۱۶۲ / رجال بامداد ۱: ۵۴، ۲: ۳۱۷، ۶: ۹۹ / ریحانة الادب ۲: ۴۱۷.

---

۱. یا فضل بن عمرو.

## فضل - (ابن شاذان)
(م ۲۶۰ هـ / ۸۷۴ م)

ابو محمد، فضل بن شاذان بن خلیل ازدی، نیشابوری. عالم در کلام، فقیه، محدّث، امامی. از اصحاب امام جواد و امام هادی (ع) بود. از آثارش: الرّد علی ابن کرّام، الایمان، محنه الاسلام، التوحید، الرد علی باطنیة و القرامطة.

الاعلام ۵: ۳۵۵ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۳: ۲۸۶ / الذریعه ۴: ۳۰۰، ۱: ۹۳، ۶: ۲۹۵، ۱۹: ۶۷ / رجال طوسی ۴۲۰، ۴۳۴ / رجال نجاشی ۲۱۶ / ریحانة الادب ۸: ۴۱ / فهرست ابن الندیم ۲۸۷ / فهرست طوسی ۱۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن شاذان: ۳۲۲ / معالم العلماء ۹۰ / معجم المؤلفین ۸: ۶۹.

## فضل - رقاشی
(م ۲۰۰ هـ / ۸۱۵ م)

ابوالعباس، فضل بن عبدالصمد بصری. شاعر. در عهد عباسی می زیسته وبیشتر اشعارش در مدح آل برمک بوده و پس از وفاتشان نیز مراثی زیادی سرود. از آثارش: دیوان شعر، صد ورق.

الاعلام ۵: ۳۵۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۲۷ / فهرست ابن الندیم ۱۸۶ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷۹.

## فضل - بَقباق
(قرن دوم هجری / هشتم میلادی)

ابوالعباس، فضل بن عبدالملک کوفی، (بقباق). فقیه، از اصحاب حضرت باقر (ع) و حضرت صادق (ع) بود.

رجال طوسی ۲۷۰ / رجال نجاشی ۲۱۸ / ریحانة الادب ۱: ۲۷۳ / الکنی والالقاب ۲: ۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، بقباق: ۱۸۴.

## ابوالفضل - تبریزی
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

ابوالفضل بن علی بیک تبریزی، چلبی بیک علامی، (کمال الدین، شیدا، فارغ). شاعر، فاضل. متولد و تحصیل کرده در تبریز، و سپس شیراز، متوفّیٰ در لاهور. در شیراز نزد میرزا جان شیرازی تلمذ نمود سپس به قزوین رفت و به کسب علم

سرودن شعر پرداخت، و در اثر شهرتی که کسب کرد از طرف جلال الدین اکبر به هندوستان دعوت شد و مورد توجه واقع شد، در ۱۰۰۱ هـ قصد آمدن به ایران را داشت که در لاهور در گذشت. از آثارش: **رد النبوه، دیوان شعر.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۲۰ / الذریعه ۹: ۵۶۷ / ریحانة الادب ۴: ۱۶۷ / سخنوران آذربایجان ۵۸۶ / فرهنگ سخنوران ۴۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، فارغ: ۱۵ / نزهة المجالس ۵۶، ۳۶۲.

## فضل - (ابن رائض)

(۵۵۲-۶۰۹ هـ / ۱۱۵۷-۱۲۱۲ م)

ابومنصور، فضل بن عمربن منصور، (ابن رائض). کاتب، خطّاط، حافظ قران. نزد ابن عساکر تلمذ نمود و در خط به شیوهٔ ابن البواب علی می نوشته است.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۱۳۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۲۷.

## ابوالفضل - کلانتری

(۱۲۷۳-۱۳۱۶ هـ / ۱۸۵۷-۱۸۹۸ م)

ابوالفضل [1] بن ابوالقاسم کلانتری، تهرانی، نوری. اصولی، مورّخ، شاعر، ادیب. ساکن و متوفی در تهران. حکمت را از میرزا ابوالحسن جلوه، فقه و اصول را در عتبات از جیب الله رشتی و میرزای شیرازی و رجال را از حاج حسن نوری فرا گرفت و در تهران به تدریس و تألیف مشغول شد. از آثارش: **قلائد الدرر فی الصرف، میزان الفلک فی الهیئه، دیوان شعر عربی.**

الذریعه ۴: ۴۳۵، ۹: ۴۷، ۲۳: ۳۱۶ / ریحانة الادب ۵: ۷۲ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۵۳ / الکنی والالقاب ۱: ۱۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفضل: ۷۱۹ / معجم المؤلفین ۸: ۷۱.

## فضل - عِجلی

(م ۱۳۰ هـ / ۷۴۷ م)

ابوالنجم، فضل [2] بن قدامه عجلی، راجز. شاعر عرب. در عهد اموی می زیست و از این خاندان عبدالملک و هشام و عبدالملک بن بِشر را مدح می گفت. شهرت وی بیشتر به خاطر ارجوزه هائی است که متضمن معانی بدوی است.

الاعلام ۵: ۳۵۷ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۳: ۹۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۹۶ / ریحانة الادب ۲: ۲۸۱ / فهرست ابن الندیم ۱۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، فضل: ۲۷۴.

## ابوالفضل - علاّمی

(۹۵۸-۱۰۱۱هـ / ۱۵۵۱-۱۶۰۲ م)

ابوالفضل بن شیخ مبارک بن خضر یمانی، علاّمی. مورّخ، محقّق، نویسنده. متولّد در اگره، مقتول در ارچهه. نزد پدرش کسب علم نمود و در پانزده سالگی بر علوم عقلی و فلسفه یونانی و عقاید صوفیه تسلط داشت. و در زمانی که در مدرسه پدرش تدریس می کرد بیشتر اوقاتش به مطالعه و تفکّر عمیق دربارهٔ مسائل عقلی می گذشت. توسط برادرش فیضی به دربار اکبرشاه راه یافت و خیلی زود مورد توجه وی واقع شد. ابوالفضل شاه را در آزاد شدن از سلطه علمای مذهبی کمک کرد. سالها سلسله مراتب اداری را طی کرد و در ۱۵۹۹ هـ به حکومت دکن منصوب شد و لیاقت زیاد ازخود نشان داد. بالاخره در قیام سلیم پسر اکبرشاه به دربار فرا خوانده شد و در راه به دستور سلیم کشته شد. مرگ وی اکبرشاه را بسیار متأسف و سوگوار کرد. از آثارش: **تاریخ اکبرنامه، تاریخ سلطنت اکبر تا چهل و ششمین سال پادشاهی او، ترجمه فارسی کتابهای «مقدس» «عیار دانش» و «مهابهارتا»، انشاء ابوالفضل، مجموعهٔ منشآت** ونامه های او که بوسیلهٔ برادرزاده اش جمع آوری شده است.

اعیان الشیعه ۲: ۳۹۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۷۹ / الذریعه ۲: ۲۷۶، ۱۵، ۳۶۳ / ریحانهٔ الادب ۴: ۳۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفضل: ۷۳۰.

## فضل - (ابوعلی فارمدی)

(متولد ۴۰۲ هـ / ۱۰۱۱ م)

ابوعلی، فضل بن محمّد طوسی، فارمدی، (شیخ

---

[1] الذریعه و مکارم الآثار: احمد بن ابوالقاسم.

[2] یا مُفَضَّل.

الشیوخ). عارف. متولّد در فارمد طوس. وی سر سلسلهٔ فرقهٔ فارمدیه از سلاسل صوفیه بود. نزد ابوالحسن فرقانی و ابو سعید ابوالخیر و شیخ ابوالقاسم گرگانی کسب حقایق نمود. خود نیز منشاء تربیت عدهٔ زیادی از مشایخ بزرگ بود و به همین سبب به شیخ الشیوخ معروف شد.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۱۹ / جشن نامه هانری کربن ۲۴ / ریحانة الادب ۷: ۲۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعلی: ۶۷۶ / نفحات الانس ۳۶۸.

## فضل - قصبانی

(م ۴۴۴ هـ / ۱۰۵۲ م)

ابوالقاسم، فضل بن محمدبن علی قصبانی، بصری. عالم، لغوی، ادیب. متولد در بصره. وی نابینا بود و تدریس می کرد. از جمله شاگردانش خطیب تبریزی و حریری را می توان نام برد. از آثارش: **النحو، حواشی الصحاح، الامالی.**

الاعلام ۵: ۳۵۸ / روضات الجنات ۶: ۱۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۶۲ / لغتنامه دهخدا، فضل: ۲۷۳ / معجم المؤلفین ۸: ۷۱.

## فضل - لوکری

(م ۴۶۴ هـ / ۱۰۷۱ م)

ابوالعباس، فضل بن محمد لوکری. فیلسوف، شاعر. از شاگردان بهمنیاربن مرزبان اعجمی آذربایجانی حکیم معروف و شاگرد ابن سینا بود. در لوکر از توابع شهر مرو متولّد شد و گفته شده که حکمت را او در خراسان انتشار داد و بسیاری از حکیمان خراسان از جمله حکیم اسعد میهنی و قطب الزمان محمد طبسی مروزی و حسن بن قطان مروزی از شاگردان وی بوده اند. به هر دو زبان عربی و فارسی شعر می گفته است. از آثارش: **اسرار الحکمه**، از قصاید اوست، **بیان الحق بضمان الصدق**، در منطق و حکمت و بگفته خودش از سخنان فارابی و بوعلی و دیگر حکیمان استفاده کرده است، **دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۹۲ / تاریخ نظم ونثر در ایران ۵۴ / الذریعه ۹: ۹۴۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۳۹ / فرهنگ سخنوران ۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالعباس: ۵۷۸ / نزهة الارواح ۳۹۸ / نزهة المجالس ۶۰، ۲۴۸.

## فضل - نوبختی

(م بعد از ۱۹۳ هـ / ۸۰۹ م)

ابو سهل، فضل بن نوبخت فارسی، نوبختی. حکیم، متکلّم، منجّم، امامی. در زمان هارون الرشید خزانه دار کتب حکمت بوده و بسیاری از کتب حکمت را از فارسی پهلوی به عربی ترجمه کرد. از آثارش: **الفأل النجومی، التشبیه والتمثیل، تحویل سنی المواليد.**

اعیان الشیعه ۸: ۴۱۰ / ریحانة الادب ۶: ۲۴۵، ۷: ۱۴۷، ۶: ۲۵۰ / فهرست ابن الندیم ۳۳۳ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۶۹ / لغتنامه دهخدا، ابوسهل: ۵۲۸ / معجم المؤلفین ۸: ۷۲.

## فضل الله - حروفی

(۷۴۰-۷۹۶ هـ[1] / ۱۳۳۹-۱۳۹۳ م)

فضل الله فصیحی، نعیمی استر آبادی، حروفی. مؤسس فرقه حروفیه، شاعر. وی مدعی حلول بود وبا ادامه فکر وحدت وجود به فرقه های حلولی نزدیک شده و با اهمیت خاصی که به حروف داده به اسماعیلیه نزدیکیهایی دارد. در عهد تیمور مذهب خود را افشاءِ کرد و به تبلیغ عقایدش پرداخته پیروانی پیدا کرد ولی مخالفانی داشت و عاقبت به فرمان جلال الدین میرانشاه پسر تیمور کشته و سوزانده شد پیروانش پس از وی به نشر عقاید او همت گماشته موفقیتهایی به دست آوردند. از آثارش: **جاویدان کبیر، عرش نامه**، مثنوی است، **نوم نامه، محبّت نامه، دیوان نعیمی استرآبادی.**

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۶۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱۴ / الذریعه ۹: ۱۲۱۷ / روضات الجنات اسفزاری ۲: ۸۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۸، ۶: ۲۱۸ / سخنوران آذربایجان ۷۵۲ / فرهنگ سخنوران ۶۱۳ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، نعیمی: ۶۳۹.

## فضل الله - بدایع نگار

(م ۱۳۴۳ هـ / ۱۹۲۴ م)

---

۱. ریحانة الادب: قرن هفتم هجری.

میرزا فضل الله بن ملا داود مشهدی، (بدایع نگار). فاضل. ساکن و متوفی در مشهد. از خادمان بارگاه امام رضا(ع) بود. از آثارش: البدایع، دیوان شعر اوست، مطلع الشمس ـ ط، مطلع الشموس ـ ط.

الذریعه ۱۸: ۲۹۹، ۲۱: ۱۵۶، ۳: ۶۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۹.

## شیخ فضل الله ـ نوری

(۱۲۵۹-۱۳۲۷ هـ / ۱۸۴۳-۱۹۰۹ م)

شیخ فضل الله بن عباس نوری، مازندرانی، کجوری، (نوری). عالم، مجتهد، فقیه. متولّد در مازندران، ساکن تهران، متوفی در قم. نزد میرزای مجدد تلمّذ نمود و در اوایل مشروطیت با سید عبدالله بهبهانی و سایر مشروطه طلبان همقدم بود ولی اختلافات میان ایشان جدایی افکند و پس از مدتی شیخ فضل الله مصلوب شد که به شهید مصلوب نیز ملقب شده است. از آثارش: الصحیفه القائمیه المهدیه، تذکرة الغافل و ارشاد الجاهل، شصت مقاله.

اعیان الشیعه ۸: ۴۰۷ / الذریعه ۴: ۴۲، ۱۲: ۲۴۸، ۲۱: ۴۱ / رجال بامداد ۳: ۹۶ / ریحانة الادب ۶: ۲۶۲ / لغتنامهٔ دهخدا، نوری: ۸۷۹ / معجم المؤلفین ۸: ۷۴ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۰۵ / یادداشتهای قزوینی ۱۵۰۴.

## فضل الله ـ راوَندی

(م ۵۷۰ هـ / ۱۱۷۴ م)

ابوالرضا، فضل الله بن علی بن عبیدالله حسینی، راوندی، کاشانی، (ضیاء الدین). عالم، محدث، شاعر، ادیب. متوفی در کاشان. شیخ محمدبن حسن طوسی پدر خواجه نصیر و شیخ منتجب الدین و ابن شهر آشوب و بعضی دیگر از شاگردان وی بودند و ازو روایت کرده‌اند. او نیز شاگرد ابوعلی بن شیخ طوسی شیخ الطایفه بود و به واسطه او از شیخ الطایفه روایت می کرد. از شیخ مفید و سید مرتضی و سید رضی و نجاشی نیز بدو واسطه روایت کرده است. از آثارش: ادعیة السر، کتاب النوادر، الحماسة، قصص الانبیا، تفسیر الراوندی (الکافی) که تفسیر قرآن مجید می باشد، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۸: ۴۰۸ / امل الآمل ۲: ۲۱۷ / الذریعه ۹: ۳۵۲، ۱۴: ۱۴۳، ۱۵: ۱۲۰، ۲۴: ۳۳۷ / روضات الجنّات ۵: ۳۶۵ / ریحانة الادب ۴: ۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۱۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۵۳۴ / الکنی و الالقاب ۲: ۴۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالرضا: ۴۵۹ / معجم المؤلفین ۸: ۷۵.

## فضل الله ـ رشیدالدین

(۶۴۸-۷۱۸ هـ / ۱۲۵۰-۱۳۱۸ م)

خواجه رشیدالدین فضل الله بن عماد الدوله ابوالخیربن موفق الدوله علی همدانی، (رشید الدوله، ابن ابی الخیر، خواجه رشیدالدین). طبیب، سیاستمدار، ادیب، امامی. متولّد در همدان، ساکن تبریز. از عهد اباقاخان ایلخانی به عنوان طبیب وارد دستگاه ایلخانی شد و بتدریج در امور دیوانی نفوذ یافت و سالها نیابت سعدالدین محمد مستوفی ساوجی صاحبدیوان غازان خان را داشت. در ۷۱۱ هـ پس از شهادت مستوفی ساوجی وی صاحبدیوان و وزیر شد. از این تاریخ تا پایان عهد اولجاتیو (۷۱۶ هـ) مقام خویش را حفظ کرد و با احیاء آثار پیشینیان و تشویق اهل هنر و علم در خلق آثار جدید و احداث مدارس و مساجد و کتابخانه های بسیار در ردیف وزراء درجهٔ اول تاریخ ایران قرار گرفت. خود نیز قسمت بزرگی از عمر خود را در تدوین و تألیف آثاری ارزشمند گذراند. در سال ۷۱۸ هـ بر اثر مخالفت بعضی امرای مغول در تبریز کشته شد. مرحوم محمد قزوینی کتابی به نام نکته هایی دربارهٔ رشیدالدین فضل الله نوشته است. از آثارش: جامع التواریخ رشیدی، در تاریخ مغول، مکاتبات رشیدی، شامل نوزده رساله دربارهٔ مسائل کلامی و دینی و عرفانی، تفسیر رشیدی، رسالهٔ سلطانیه، مفتاح التفاسیر، دیوان شعر.

الاعلام ۵: ۳۵۹ / اعیان الشیعه ۸: ۴۰۱ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۲۴۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۲ / الذریعه ۹: ۳۶۲، ۳: ۲۶۹، ۱۴: ۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۳۷ / شدالازار ۶۷، ۲۸۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۶۰ / فرهنگ سخنوران ۲۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی الخیر: ۲۸۷ / معجم المؤلفین ۸: ۷۴.

## فضل الله ـ (ابوسعید ابی الخیر)

(۳۵۷-۴۴۰ هـ / ۹۶۷-۱۰۴۹ م)

ابوسعید، فضل الله بن ابوالخیر محمدبن احمد میهنی، (ابوسعید ابوالخیر). از مشاهیر عرفای ایران. متولد در مَیهَنَه (مِهَنَه، مِهْنه)، مَآنهٔ کنونی خراسان، متوفی در همانجا. پدرش ابوالخیر عطاری خوش ذوق بود و ابوسعید را همراه خود به بزمهای روحانی همراه با سماع می برد و او اولین تعلیمات تصوف را از ابوالقاسم بشر یاسین آموخت. در جوانی فقه شافعی را در مرو در خدمت حصری و ابوبکر قفّال فرا گرفت. در سرخس تفسیر قرآن را نزد ابو علی ظاهر آموخت. و پس از مدتی به خدمت صوفی ابوالفضل محمدبن حسن سرخسی معرفی شد و در ملاقات با وی برانگیخته شده از تحصیل علم چشم پوشید و یکسره به تصوف پرداخت. و مرید او شد حتیٰ پس از مرگ ابوالفضل در گرفتاریهایش به زیارت تربت پیر می رفت. به خواهش ابوالفضل بود که صوفی مشهور سُلَمی به ابوسعید خرقه پوشانید. پس از مرگ ابوالفضل، ابوسعید به آمل رفت و به خدمت ابوالعباس قصاب رسید و از دست وی خرقه پوشید. سپس به مهنه بازگشت و با حرارت بسیاری به زهد و ریاضت پرداخت و در خانقاه خود به ارشاد و خدمت به فقیران (خدمت درویشان) پرداخت. یک سال در نیشابور در خانقاه ابوعلی طرسوسی به سر برد و جوانانی را که گروه گروه به خدمتش می رفتند ارشاد و هدایت می کرد. برخورداری موهبت خواندن فکر دیگران که خاص او بود و برای مریدانش صورت کرامت داشت موقعیت او را استوار ساخت. وی از مروجین عقیدهٔ وحدت وجود در خراسان و در تصوف است مجالس و مواعظ او همیشه همراه با ابیات و اشعار و سماع روحانی بود و این بزمهای مجلل و با شکوه بهانه‌ای برای بروز مخالفتهای بعضی متشرعان و مخالفان وی بود. درهر حال گویا او نخستین کسی از مشایخ صوفیه است که اندیشه خود را در قالب شعر بیان می کرد در نیمه دوم زندگی او کار اجتماعی نقش مهمتری نسبت به تصوف شخصی داشت. ابو سعید خانواده‌ای پر جمعیت بر جای گذاشت که تا مدت یک قرن از گور او حفاظت کردند و در مهنه با احترام زیستند. دو تن از نوادگان وی کمال الدین محمد کتاب حالات و سخنان شیخ ابوسعید ابوالخیر و محمدبن منور کتاب اسرار التوحید رادربارهٔ وی نوشته اند. در مثنوی های عطار نیز بسیار از او یاد شده است. از آثارش: دیوان شعر، تعداد اشعار ابوسعید بسیار اندک است ولی آنچه به وی نسبت داده اند حدود ۱۵۰۰ بیت است که بیشتر آنها از شاعران دیگر است.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۰۳، ۲: ۹۷۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۱ / تذکرة الاولیاء ۲: ۳۲۲ / جشن نامه هانری کربن ۱۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۴۸ / الذریعه ۹: ۴۱ / ریحانة الادب ۷: ۱۳۱ / شدالازار ۴۰۵ / فرائد غیاثی ۲: ۱۹ / فرهنگ سخنوران ۱۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲٦٦٤، ۸: ۱٦۰۹ / کشف المحجوب ۲۰٦ / الکنیٰ والالقاب ۱: ۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوسعید: ٥١٤ / مرآت الادوار ۱۵۷ / منشاء الانشاء ۱۳۳ / نزهة المجالس ۵۵، ۱۱۹ / نفحات الانس ۳۰۰ / یادداشتهای قزوینی ۱۲۰۱.

## فضل الله ـ مازندرانی

(م ۱۳۴۵ هـ / ۱۹۲۶ م)

فضل الله بن محمد حسن نوری، مازندرانی، حائری، (علامه مازندرانی). فقیه امامی. متوفی در کربلا. از آثارش: فضیلة العباد لذخیرة المعاد، مناسک الحج، رساله است، الطهارة.

الاعلام ۵: ۳٦۰ / الذریعه ۲۵: ۵۱، ۲۲: ۲۷۰ / ریحانة الادب ٦: ۲٦٤ / لغتنامهٔ دهخدا، نوری: ۸۸۰ / معجم المؤلفین ۸: ۷۷.

## فضل الله ـ (ابن نصوح)

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

فضل الله ابن نصوح شیرازی، (ابن نصوح). شاعر. متولد در شیراز، ساکن و متوفی در تبریز. در خانواده‌ای متمکن به دنیا آمد و در خدمت شیخ رکن الدین علاءِالدولهٔ سمنانی تعلیم گرفت و شیخ به خواهش ابن نصوح رساله‌ای در اسرار حالات نبوت برای او و به فارسی نوشت. همچنین نزد سلمان ساوجی تلمذ نمود و سلطان حسین بن اویس و سلطان احمدبن اویس از پادشاهان ایلکانی را مدح

کرده است. اواخر عمر عزلت گزید و به معنویات مشغول شد. از آثارش: دیوان شعر، مثنوی محبت نامه، مثنوی ده‌نامه.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۱۰۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱۱ / الذریعه ۹: ۳۲ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۳ / فرهنگ سخنوران ۱۴ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نصوح: ۳۵۷

## فضلعلی ـ صفا

(۱۲۷۸-۱۳۳۹ هـ / ۱۸۶۱-۱۹۲۰ م)

میرزا فضلعلی بن حاج میرزا عبدالکریم ملا باشی آذربایجان، (صفا). عالم امامی، فقیه، اصولی، محدّث، شاعر. اصلاً ایروانی، متولّد و ساکن در تبریز، تحصیل کرده در نجف، متوفّی در برلین. نزد میرزا محمد حسن زنوزی و برادرش میرزا محمّد علی ملا باشی آذربایجان و پدرش تلمذ نمود. در ۱۳۲۴ هـ از طرف اهالی تبریز به نماینده گی مجلس شورای ملی به تهران رفت. اواخر عمرش جهت معالجه به اروپا رفته همانجا درگذشت. از آثارش: احکام الاراضی الخراجیه، الاستصحاب، کلید دانش، دیوان شعر.

الذریعه ۶: ۲۸۹، ۱۲: ۲۷۱، ۱۴: ۱۰ / رجال بامداد ۳: ۱۱۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۴۸ / مکارم الآثار ۶: ۲۱۹۲.

## فُضَیل ـ جَمالی

(۹۲۰-۹۹۱ هـ / ۱۵۱۴-۱۵۸۳ م)

فضیل بن علی بن احمد جمالی، بکری. عالم حنفی، مفتی، فقیه، محدّث. اصلاً ترک، متوفّی در قسطنطنیه. در بغداد و حلب قاضی القضات بود. از آثارش: الضمانات، در فروع حنفیه در ۴ جلد، تنویع الاصول، در اصول فقه، الوظائف الوافیة من کتب الأعاریب الکافیه ـ خ.

الاعلام ۵: ۳۶۰ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، جمالی: ۹۸ / معجم المولفین ۸: ۷۷.

## فقیرالله ـ لاهوری

(م ۱۱۵۴ هـ[1] / ۱۷۴۱ م)

۱. یا ۱۱۴۳.

فقیرالله لاهوری، (آفرین). شاعر هندی. ابتدا مجوسی بود و بعد به اسلام گروید. از آثارش: دیوان شعر، به فارسی، منظومه ناز و نیاز.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۴۰۳ / الذریعه ۹: ۱۰ / ریحانة الادب ۱: ۵۰ / صحف ابراهیم ۱۱ / فرهنگ سخنوران ۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۰۹۳.

## فهیم افندی

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

فهیم افندی. فاضل. از آثارش، کتاب سفینة الشعرا ـ ط، به زبان ترکی و حاوی شرح حال بعضی از شعرا که در سال ۱۲۳۳ هـ به پایان رسید.

ریحانة الادب ٤: ۳۶۱.

## فیض ـ اولاسی

(م ۲۶۰ هـ / ۸۷۳ م)

ابوالحارس، فیض بن حضر اولاسی. عارف. با ذوالنون مصری معاصر بود و نزد ابراهیم سعد علوی تلمذ نمود.

رساله قشیریه ۶۲۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحارس: ۳۹۴ / نفحات الانس ۴۳.

## فیض الله ـ نجفی

(م ۱۰۲۵ هـ / ۱۶۱۶ م)

فیض الله بن عبدالقاهر حسینی، تفریشی، نجفی. عالم امامی، فقیه، متکلّم. ساکن و متوفّی درنجف. از آثارش: الانوار القمریه فی شرح الاثنی عشریه، شرح المختلف، کتاب فی الاصول.

اعیان الشیعه ۸: ۴۳۲ / امل الآمل ۲: ۲۱۸ / الذریعه ۱: ۴۲۴، ۲: ۴۳۹، ۱۴: ۷۰ / روضات الجنات ۵: ۳۶۸ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۰ / معجم المولفین ۸: ۸۵.

## فیض الله ـ فیضی

(۹۵۴-۱۰۰۴ هـ / ۱۵۴۷-۱۵۹۵ م)

ابوالفضل[1]، فیض الله بن مبارک اکبر آبادی، هندی، (فیضی، فیاض، ملک الشعرا، امیران). مفسر، ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در اکبر آباد

۱. در لغتنامهٔ دهخدا «ابوالفیض» آمده است.

هند. نزد پدرش و ابوالفضل کازرونی و سید صفی رفیع الدین صفوی تلمذ نمود. در سال ۹۷٤ هـ با اکبر شاه هندی ملاقات داشت و به ملک الشعرایی و امیران ملقب شد. از آثارش: خمسه، به دستور اکبرشاه و به سبک خمسه نظامی سرود، اکبرنامه، سواطع الالهام - ط، در تفسیر قرآن مجید، دیوان شعر.

الاعلام ٥: ٣٧٥ / اعیان الشیعه ٢: ٤٠٢ / تذکره شعرای کشمیر ١٠٩٨ / الذریعه ٩: ٨٥٥، ١٢: ٢٢٨، ٧: ٢٦٢، ١٩: ٢٨١ / ریحانة الادب ٤: ٣٧٩ / فرهنگ سخنوران ٤٥٩ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ٢١٦٠، ٨: ١٦٥٣ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفیض: ٧٣٧ / معجم المؤلفین ٨: ٨٦.

## فیض الله - قهپایی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

امیر فیض الله بن غیاث الدین محمّد طباطبایی، قهپایی. عالم امامی. نزد مقدس اردبیلی (م ۹۹۳ هـ) تلمذ نمود و خود استاد ملا محمد تقی مجلسی (م ۱۰۷۰ هـ) بود. از آثارش: حاشیه مبحث الهیات شرح تجرید قوشچی.

الذریعه ٦: ١١٥ / ریحانة الادب ٤: ٤٩٨ / لغتنامهٔ دهخدا، قهپائی: ٥٣٧.

# ق

قاآنی ← حبیب الله بن محمد علی
قائم مقام ← ابوالقاسم بن عیسی
قائم مقام ← عیسی

## قابوس - شمس المعالی
(م ۴۰۳ هـ / ۱۰۱۲ م)

ابوالحسن، قابوس بن وشمگیربن زیار دیلمی، (شمس المعالی). پادشاه مشهور زیاری، شاعر، نویسنده. در سال ۳۸۸ هـ حکومت می کرد و عماد الدوله دیلمی هم از امرای وی بود. در گرگان در گذشت. از آثارش: رسائلی به عربی و اشعاری به عربی و فارسی ازو باقی است. مجموعه رسائل او را ابوالحسن علی بن محمد یزدادی گرد آورده و به کمال البلاغه - ط موسوم داشته است، قابوسنامه، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۳ / اعیان الشیعه ۸: ۴۳۲ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۴۰ / الذریعه ۹: ۸۵۹، ۱۷: ۳ / ریحانة الادب ۳: ۲۵۱ / فرهنگ سخنوران ۴۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا، قابوس: ۱۳ / معجم المؤلفین ۸: ۹۱.

## قاسم - علم الدین
(۵۷۵-۶۶۱ هـ / ۱۱۸۰-۱۲۶۳ م)

ابو محمّد، قاسم بن احمد بن موفّق اندلسی، مرسی، لورَقی، (نجم الدین، علم الدین). عالم، نحوی، ادیب. منسوب به ورقه در مرسیه اندلس، متوفّی در دمشق. به عراق و سوریه سفر کرد و در ۶۱۸ هـ با یاقوت حموی در حلب ملاقات داشت. از آثارش: شرح المفصل، ٤ جلد، شرح الشاطبیة، المباحث الکاملیة فی شرح الجزولیة - خ، دو جلد.

الاعلام ۶: ۶ / ریحانة الادب ٤: ۱۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۵۸ / معجم المؤلفین ۸: ۹٤.

## ابوالقاسم - کاشانی
(م ۱۳۱۸ هـ / ۱۹۰۰ م)

ابوالقاسم بن احمد حسینی، کاشانی، نجفی. عالم امامی. اصلاً از کاشان، ساکن و متوفّی در نجف. از آثارش: کشف الاسرار الخفیة فی شرح الدرة النجفیه، در دو جلد، المشکاة الزاهرة فی احوال الخمسة الطاهرة.

اعیان الشیعه ۲: ۴۰۲ / الذریعه ۱۸: ۱۵، ۲۱: ۵۷ / ریحانة الادب ۵: ۱۸ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، کاشانی: ۱۸۴ / معجم المؤلفین ۸: ۹۲.

## ابوالقاسم - فارقی
(۵۹۸-۶۸۷ هـ / ۱۲۰۱-۱۲۸۸ م)

ابوحفص، ابوالقاسم بن اسماعیل [1] بن مسعود فارقی، (رشیدالدین). ادیب، مفسّر، اصولی. از آثارش: المقدمة الکبری، المقدمة الصغری.

الاعلام ۵: ۱۹۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا،

---

۱. الاعلام: عمربن اسماعیل.

فارقی: ۱۶ / معجم المؤلفین ۷: ۲۷۷.

**قاسم الانوار** ← معین الدین علی بن نصیر

**ابوالقاسم ـ برقی**
(اواخر قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوالقاسم برقی. اخترشناس، منجّم. در خدمت امیر سیف الدوله بن حمدان می زیست و در بغداد با عضدالدوله دیلمی ملاقات کرد. از آثارش: کتابی در علم هیئت، رساله ای در بهداشت.

ریحانة الادب ۱: ۲۵۰.

**ابوالقاسم ـ سمرقندی**
(زنده در ۸۸۸ هـ / ۱۴۸۳ م)

ابوالقاسم بن ابی بکر لیثی، سمرقندی. فاضل حنفی، فقیه. از آثارش: ریاضة الاخلاق، رسالهٔ سمرقندیه، حاشیة علی تفسیر البیضاوی.

ریحانة الادب ۳: ۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالقاسم: ۷۶۶ / معجم المؤلفین ۸: ۱۰۳.

**قاسم ـ تبریزی**
(م ۱۲۹۰ هـ / ۱۸۷۳ م)

قاسم تبریزی. خطّاط. متولد و ساکن در آذربایجان، در مصر می زیست و مدتی نیز به شهرهای عثمانی رفت. ده قسم خط در کمال استادی می نوشت.

احوال و آثار خوشنویسان ۵۷۹ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۴.

**قاسم ـ سَرَقُسْطی**
(۲۵۵-۳۰۲ هـ / ۸۶۹-۹۱۵ م)

ابو محمد، قاسم بن ثابت بن حزم عوفی، سرقسطی. عالم در حدیث و لغت. متولد و متوفی درسرقسطه اندلس. با پدرش به مصر و مکه سفر کرد. وی اولین کسی بود که کتاب العین خلیل بن احمد را به اندلس برد. از آثارش: الدلائل، در شرح غریب الحدیث، که قبل از اتمام آن در گذشت و پدرش آن را کامل کرد.

الاعلام ۶: ۷ / تاریخ التراث العربی ۸: ۴۸۴ / ریحانة الادب ۳: ۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۵۷ / معجم المؤلفین ۸: ۹۶.

**ابوالقاسم ـ سلطان الحکماء**
(۱۲۴۵-۱۳۲۲ هـ / ۱۸۲۹-۱۹۰۴ م)

ابوالقاسم بن جعفر نائینی، (سلطان الحکماء). طبیب حاذق عهد ناصرالدین شاه قاجار. در دارالفنون تهران تدریس طب می کرد و طبیب مخصوص دربار بود. در دِه کلاک نزدیک کرج که ملک خودش بود در گذشت و به خاک سپرده شد. از آثارش: کتاب ناصرالملوک.

الذریعه ۲۴: ۱۶ / رجال بامداد ۱: ۵۷ / ریحانة الادب ۳: ۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، سلطان الحکماء: ۵۹۱ / مکارم الآثار ۱۲۴۲.

**ابوالقاسم ـ حجّت**
(۱۲۴۲-۱۳۰۹ هـ / ۱۸۲۶-۱۸۹۱ م)

ابوالقاسم بن حسن بن محمد مجاهد طباطبائی، حائری، (حجّت). عالم، فقیه اصولی. متوفّی در کاظمین. نزد شیخ مرتضی انصاری تلمذ نمود و خود در کربلا تدریس می کرد. در سال ۱۳۰۴ هـ به تعدادی از علمای تبریز و در ۱۳۰۹ هـ به بعضی از علمای هند اجازه داده است.

اعیان الشیعه ۲: ۴۰۳ / الذریعه ۱: ۱۳۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۲ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حجت: ۳۳۱.

**قاسم ـ صدرالأفاضِل**
(۵۵۵-۶۱۷ هـ / ۱۱۶۰-۱۲۲۰ م)

ابو محمد، قاسم بن حسین بن احمد خوارزمی، (مجدالدین، صدرالافاضل). حنفی، ادیب، نحوی، فقیه. متولّد در خوارزم. از آثارش: شرح المفصل زمخشری، در سه جلد، ضرام السقط ـ ط، التوضیح، بدائع الملح.

الاعلام ۶: ۸ / ریحانة الادب ۳: ۴۲۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۰ / معجم المؤلفین ۸: ۹۸.

**ابوالقاسم ـ لاهوری**
(م ۱۳۲۴ هـ / ۱۹۰۶ م)

ابوالقاسم بن حسین بن نقی رضوی، نقوی،

یزدی، حائری، لاهوری. فقیه، مفسّر. متولّد در کشمیر. از آثارش: برهان شق القمر و ردالنیرالاکبر ـ ط، در ۱۲۹۶ برای نواب ناصر علی خان تألیف کرد، ازالة الغین فی رؤیة العین ـ ط، الابانة عن سبب مصاهرة بعض الصحابه، فارسی، الصراط المستقیم.

اعیان الشیعه ۲:۴۰۴ / الذریعه ۱:۶۷، ۵:۸۱، ۲۴:۱۶ / ریحانة الادب ۵:۱۲۱ / طبقات اعلام الشیعه ۱:۶۶ / الکنی والالقاب ۱:۱۴۰ / معجم المؤلفین ۸:۹۸.

## قاسم خان ـ موجی
(م ۹۷۹ هـ / ۱۵۷۱ م)

قاسم خان موجی، بدخشی. شاعر. وی ابتدا از امرای دربار همایون در هندوستان بود و در پایان زندگی ترک امیری کرده منزوی شد. از آثارش: مثنوی یوسف و زلیخا، مثنوی لیلی و مجنون، دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۵۲ / الذریعه ۹:۱۱۱۷ / ریحانة الادب ۶:۲۲ / فرهنگ سخنوران ۵۷۵.

## ابوالقاسم ـ جزائری
(۱۱۱۶-۱۲۱۶[1] هـ / ۱۷۵۳-۱۸۰۱ م)

ابوالقاسم بن رضی الدین بن نورالدین موسوی، جزائری، حیدرآبادی، (میرعالم، میرعالم بهادر). مورّخ، فاضل. از آثارش: حدیقة العالم، دو جلد یکی در تاریخ ملوک قطب شاهیه و دیگری در تاریخ ملوک آصفیه، که تاریخ قطب شاهیه، نیز گفته می شود.

اعیان الشیعه ۲:۴۰۵ / الذریعه ۳:۴۵۱، ۶:۳۸۸ / ریحانة الادب ۶:۷۲ / طبقات اعلام الشیعه ۲:۵۶ / معجم المؤلفین ۸:۱۰۰ / مکارم الآثار ۳:۷۶۶.

## قاسم ـ (ابن سلّام)
(۱۵۴-۲۲۴ هـ / ۷۷۰-۸۳۸ م)

ابوعُبید، قاسم بن سلّام بن مسکین بغدادی، خراسانی، هروی. لغوی، مفسّر قرآن، فقیه. متولّد در هرات، متوفّی در مکه، تحصیل کرده در زادگاهش و کوفه و بصره و بغداد. وی با اینکه در ادبیات و علوم دینی صاحب نظربود ولی در هیچ یک از این علوم به مکتب خاصی نپیوست، بلکه روشی میانه داشت. پس از تحصیلات به وطن بازگشت و ضمن تدریس مدتی قاضی شهر شد. سپس به بغداد رفت و ده سال آنجا اقامت گزید. وی نخستین کسی است که در تجوید و قرائت به تألیف پرداخته است. از آثارش: غریب المصنّف، غریب الحدیث، فضائل القرآن، الامثال السائره.

الاعلام ۶:۱۰ / تاریخ ادبیات صفا ۱:۱۲۴ / تاریخ التراث العربی ۸:۱۳۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۶۷ / روضات الجنّات ۶:۲۳ / ریحانة الادب ۷:۱۹۱ / فهرست ابن الندیم ۷۸ / الکنی و الالقاب ۱:۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابو عبید: ۶۱۸ / معجم المؤلفین ۸:۱۰۱.

## ابوالقاسم ـ راز
(م ۱۲۸۶ هـ / ۱۸۶۹ م)

ابوالقاسم بن عبدالنبی حسینی، ذهبی، شیرازی، (راز، میرزا بابا). عالم امامی، متکلّم، شاعر، صوفی. وی از بزرگان سلسلهٔ ذهبیه بود. مدتی در مشهد و تهران اقامت کرد و عاقبت در اصفهان درگذشت. از آثارش: آیات الولایه، مناسک العاشقین، شرح مصباح الشریعه، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۲:۴۰۶ / الذریعه ۱:۴۹، ۹:۳۴۶، ۲۲:۲۲۷ / رجال بامداد ۶:۶۸ / ریحانة الادب ۲:۲۸۳، ۵:۱۸۵ / طبقات اعلام الشیعه ۲:۶۸ / فرهنگ سخنوران ۲۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، راز: ۴۲ / معجم المؤلفین ۸:۱۲۴.

## ابوالقاسم ـ (ابن عطار)
(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوالقاسم بن عطار. ادیب، شاعر. با فتح بن خاقان (م ۵۳۵ هـ) معاصر بود. اشعاری لطیف از وی باقی است.

ریحانة الادب ۸:۱۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عطار: ۳۳۱.

## قاسم ـ حریری
(۴۴۶-۵۱۶ هـ / ۱۰۵۴-۱۱۲۲ م)

ابو محمد، قاسم بن علی بن محمّد حریری،

---

۱. مکارم الآثار: ۱۲۲۳.

بصری. ادیب، کاتب، شاعر، نحوی، لغوی. متولد و متوفی در بصره. از آثارش: درة الغواص فی اوهام الخواص ـ ط، ملحة الإعراب ـ ط، توشیح البیان، دیوان شعر، مقامات حریری.

الاعلام ۶: ۱۲ / روضات الجنّات ۶: ۲۷ / ریحانة الادب ۲: ۳۸ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۴۶ / معجم المؤلفین ۸: ۱۰۸.

## قاسم ـ عِجْلی
(م ۲۲۶ هـ / ۸۴۰ م)

ابودُلَف، قاسم بن عیسی بن إدریس عجلی. شاعر، ادیب. از طایفه بنی عِجل، پدرش شهر کرخ را بنیاد نهاد و همانجا ساکن شدند. و در عهد مأمون و معتصم مورد عنایت این دو خلیفه بوده‌اند. ابو دلف در بغداد درگذشت. از آثارش: سیاسة الملوک، البزاة والصید، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۱۳ / اعیان الشیعه ۸: ۴۴۳ / تاریخ التراث العربی ب ۴/۲: ۲۴۱ / الذریعه ۱۲: ۲۷۳ / ریحانة الادب ۷: ۹۹ / فهرست ابن الندیم ۱۳۰ / الکنی و الالقاب ۱: ۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۴۷، ابودلف: ۴۵۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۰۹.

## ابوالقاسم ـ قائم مقام
(۱۱۹۳-۱۲۵۱ هـ / ۱۷۷۹-۱۸۳۵ م)

میرزا ابوالقاسم بن عیسی بن محمد حسن فراهانی، حسینی، (قائم مقام، ثنایی). وزیر، شاعر، ادیب، منشی، خوشنویس. تحصیلات مقدماتی را در فراهان و تهران گذراند و از سال ۱۲۲۶ هـ تا آخر عمر در خدمت به وطن کوشید و در دربار قاجار بود. ابتدا در آذربایجان و مقرب عباس میرزا بود که چند بار در اثر حسادت دشمنانش مورد خشم وی واقع شد و از کار برکنار شد و مجدداً به کار گمارده شد. اواخر عمر عباس میرزا نیز در معیت محمد میرزا بود و نایب السلطنه پسرش را به دست او سپرد. پس از مرگ عباس میرزا با تلاش قائم مقام محمد میرزا به تخت سلطنت نشست و به منصب صدارت رسید. و مدت یکسال با تمام قدرت به امور کشور پرداخت و سر و سامانی به اوضاع داد. متأسفانه در اثر سعایت درباریان در ۲۴ ماه صفر ۱۲۵۱ هـ به کاخ سلطنتی نگارستان احضار شد و چند روز بعد جسد او را مخفیانه به زاویهٔ حضرت عبدالعظیم منتقل کردند. از آثارش: انشاءِ ـ ط، حاوی مکتوبات و منشآت او، الجهادیه، دیوان شعر.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۲۴۳ / الذریعه ۹: ۸۵۸، ۲: ۳۹۳، ۵: ۲۹۶ / رجال بامداد ۱: ۶۰ / ریحانة الادب ۴: ۳۹۱ / فرهنگ سخنوران ۱۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، قائم مقام: ۵ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۸۱.

## قاسم ـ شاطبی
(۵۳۸-۵۹۰ هـ / ۱۱۴۴-۱۱۹۴ م)

ابومحمد [1]، قاسم بن فیرّهُ بن خلف رعینی، شاطبی، (امام القراء). شافعی، از مشاهیر قاریان، مفسّر، محدّث. متولّد در شاطبه در اندلس، متوفّی در مصر. از آثارش: حرزالامانی ـ ط، یا شاطبیه، قصیده دالیه، در تجوید، تتمة الحرز من قراءِ ائمة الکنز.

الاعلام ۶: ۱۴ / روضات الجنات ۶: ۳۳ / ریحانة الادب ۳: ۱۵۷ / شدالازار ۲۰۴، ۲۴۱ / الکنی والالقاب ۲: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم، ۴۷ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۰.

## ابوالقاسم ـ قاری
(م حدود ۱۰۶۱ هـ / ۱۶۵۰ م)

سید ابوالقاسم قاری، خراسانی، مشهدی. از مشاهیر قراءِ عهد شاه عباس ثانی. ساکن شیراز. از آثارش: نظم اللآلی ـ ط، منظومه‌ای در تجوید قرآن کریم است. که مؤلف ریحانة الادب (مدرس تبریزی) شرحی به نام «نثراللئالی» بر آن نوشته است.

الذریعه ۲۴: ۲۲۵ / ریحانة الادب ۴: ۳۹۵.

## قاسم ـ واسطی
(۵۵۰-۶۲۶ هـ / ۱۱۵۵-۱۲۲۹ م)

ابو محمّد، قاسم بن قاسم بن عمر واسطی. ادیب، نحوی، لغوی، شاعر. متولد در واسط، متوفی در حلب. از آثارش: شرح اللمع لابن جنّی، شرح

---

۱. یا ابوالقاسم.

التصریف الملوکی، شرح المقامات الحریریه.

الاعلام ۶: ۱۴ / ریحانة الادب ۶: ۲۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۴۸ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۱.

## ابوالقاسم ـ قدرت الله

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

ابوالقاسم قادری، (میرقدرت الله، قاسم). شاعر. نسب وی به حضرت رضا(ع) موصول است. اشعار زیادی به زبان اردو دارد. از آثارش: مجموعهٔ نغز ـ ط، در تذکره شعرای اردو زبان هند، مثنوی معراجیه.

ریحانة الادب ۴: ۳۹۹ / فرهنگ سخنوران ۴۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۵۷.

## ابوالقاسم ـ زنجانی

(۱۲۲۴-۱۲۹۳ هـ / ۱۸۰۹-۱۸۷۶ م)

ابوالقاسم بن کاظم بن محمد حسین موسوی، زنجانی. عالم امامی، فاضل. متولد و متوفی در زنجان، تحصیل کرده در عراق. نزد سید محمد باقر رشتی و محمد ابراهیم کلباسی تلمذ نمود. شعر عربی و فارسی را خوب می سرود. از آثارش: ایضاح الدلائل فی حساب عقد الانامل، هدایة المتقین فی العقاید، قلع الباب، در ردبابیه.

الاعلام ۶: ۱۵ / اعیان الشیعه ۲: ۴۰۹ / الذریعه ۲: ۴۹۵، ۴: ۱۷۹، ۱۸: ۳۷ / ریحانة الادب ۲: ۳۸۴ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۴۹۵ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۲ / مکارم الآثار ۳: ۷۸۰.

## قاسم ـ دیباج

(۳۷-۱۰۷ هـ / ۶۵۷-۷۲۵ م)

ابومحمد، قاسم بن محمّدبن ابوبکر صدیق، دیباج. یکی از فقهای سبعه [۱]، از سادات تابعین. متولد در مدینه، متوفّی در قدید (میان مکّه و مدینه). از جمعی از صحابه روایت کرده و جمعی از تابعین نیز از او روایت کرده اند.

الاعلام ۶: ۱۵ / اعیان الشیعه ۸: ۴۴۶ / حلیة الاولیاء ۲: ۱۸۳ / رجال طوسی ۱۰۰ / روضات الجنات ۶: ۱۱۰، ۳: ۲۷۷ / ریحانة الادب ۴: ۳۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۴۸، «ابومحمد» ۸۱۵.

## قاسم ـ انباری

(م ۳۰۴ هـ / ۹۱۷ م)

ابو محمد، قاسم بن محمدبن بشار انباری. ادیب، نحوی، لغوی، محدث. متولّد در انبار، ساکن بغداد. علم حدیث را از ابوعکرمه و سلمة بن عاصم فرا گرفت و تعداد زیادی از او روایت کرده اند. از آثارش: شرح المفضلیات ـ ط، خلق الإنسان، غریب الحدیث.

الاعلام ۶: ۱۶ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۶۴ / روضات الجنّات ۶: ۲۵ / ریحانة الادب ۱: ۱۸۶ / فهرست ابن الندیم ۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابو محمد: ۸۱۵ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۵.

## قاسم ـ عجلانی

(زنده در ۳۹۲ هـ / ۱۰۰۲ م)

أبوالجود، قاسم بن محمّدبنِ رمضان عجلانی، بصری. نحوی، ادیب. با ابن جنی معاصر بود. از آثارش: المقصور و الممدود، المذکر و المؤنث، الفرق.

تاریخ التراث العربی ۸: ۱۸۶ / ریحانة الادب ۴: ۱۱۱ / فهرست ابن الندیم ۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۴۹، ابوالجود: ۳۹۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۸.

## قاسم ـ (ابن طیلسان)

(۵۷۵-۶۴۲ [۱] هـ / ۱۱۸۰-۱۲۴۴ م)

ابوالقاسم، قاسم بن محمدبن احمد انصاری، أوسی، قرطبی، (ابن طیلسان). محدّث، مورخ، قاری. متولد در قرطبه، متوفّی در مالقه. از آثارش: الجواهر المفصلات فی الاحادیث المسلسلات، غرائب أخبار المسندین، اخبار صلحاءِ الأندلس.

الاعلام ۶: ۱۷ / ریحانة الادب ۸: ۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا،

---

۱. هفت تن از تابعین که در مدینه جمع و علم فقه و احکام دینی و احادیث نبوی را از اصحاب حضرت رسالت فرا گرفته و مسلمین را تعلیم می دادند.

۱. ریحانة الادب: ۴۴۲ هـ.

قاسم: ۴۸ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۳.

## قاسم - برزالی
(۶۶۵-۷۳۹ هـ / ۱۲۶۷-۱۳۳۹ م)

ابومحمد، قاسم بن محمدبن یوسف برزالی، اشبیلی، (ابن برزالی، علَم الدّین). محدّث، مورّخ. اصلاً از اشبیله، متولّد در دمشق، متوفّی در خلیص (بین الحرمین). از آثارش: التاریخ - خ، الوفیات - خ، العوالی مسندة - خ.

الاعلام ۶: ۱۷ / ریحانة الادب ۴۰۹۰۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۵۱ / معجم المؤلفین ۸: ۱۲۴.

## قاسم - قهپایی
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

قاسم بن محمد حسنی، حسینی، طباطبایی، زواری. عالم، محدّث. از استاد خود شیخ بهایی روایت کرده و خود از مشایخ روایت ملا محمّد باقر مجلسی و ملا محمد علی استرآبادی بوده است.

ریحانة الادب ۴: ۴۹۸ / الکنی والالقاب ۳: ۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، قهپائی: ۵۳۷.

## قاسم - فیض بخش
(م ۹۸۱ هـ / ۱۵۷۳ م)

شاه قاسم بن محمّد نوربخش. عارف، زاهد. در تمامی فنون طریقت خلیفه پدرش بود. مورد توجه و عنایات سلطان حسین میرزا والی خراسان بود، وی با جامی نیز معاصر بود.

ریحانة الادب ۴: ۳۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، فیض بخش: ۳۶۴.

## قاسم - (ابن الوندی).
(م ۱۱۰۰ هـ / ۱۶۸۸ م)

قاسم بن محمدبن جواد کاظمی، نجفی، (فقیه کاظمی، ابن الوندی). عالم امامی. از آثارش: الاستبصار الاخبار، که به شرح استبصار معروف بوده ولی شرح نبوده و کتابی است مشتمل بر اخبار و احادیث و اقوال علما، جامع الاسرار العلماء یا جامع الاحادیث.

اعیان الشیعه ۸: ۴۴۵ / الذریعه ۲: ۱۷، ۵: ۳۹، ۶: ۱۸۳

/ ریحانه الادب ۷: ۳۹۰.

## ابوالقاسم - مدرس
(م ۱۲۰۳ هـ / ۱۷۸۸ م)

میرزا ابوالقاسم بن محمّد اسماعیل بن محمّد حسینی، مدرس، خاتون آبادی. مدرس، حکیم، فقیه، مفسّر. ساکن و متوفّی در اصفهان. نزد ملا اسماعیل خواجویی و محمد بید آبادی علوم عقلی و نزد سید بحرالعلوم فقه و اصول را تلمذ نمود. سید نزد او حکمت و کلام آموخت. از آثارش: تفسیر قرآن مجید، به فارسی، حاشیه من لایحضره الفقیه، شرح نهج البلاغه.

اعیان الشیعه ۲: ۴۰۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۶۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۰ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۴ / مکارم الآثار ۱: ۱۲۹.

## ابوالقاسم - قمی
(۱۱۵۰-۱۲۳۱ هـ / ۱۷۳۷-۱۸۱۶ م)

ابوالقاسم بن محمد حسن [1] قمی، شفتی، گیلانی، (محقق قمی، فاضل قمی، میرزای قمی). عالم امامی، محقق، شاعر. اصلاً از رشت گیلان، متولد و ساکن و متوفی در قم. در علم اصول از مؤسسین بوده و نزد آقای بهبهانی و سید حسین خوانساری تلمذ نمود وشیخ اسدالله شوشتری و محقق اعرجی و حجة الاسلام رشتی و چندتن دیگر از شاگردان وی بوده اند. از آثارش: به زبان عربی و فارسی تألیفاتی دارد. القوانین - ط، جامع الشتات، الحبوة، معین الخواص - ط، القضاءِ - خ.

الاعلام ۶: ۱۸ / اعیان الشیعه ۲: ۴۱۱ / الذریعه ۱: ۴۴۱، ۲: ۱۸۲، ۸: ۲۹۳، ۲۳: ۱۹ / رجال بامداد ۶: ۱۴۷، ۱: ۲۰۳ / روضات الجنات ۵: ۳۶۹ / ریحانه الادب ۶: ۶۸ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۲ / فرهنگ سخنوران ۴۲۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالقاسم: ۷۶۵ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۶ / مکارم الآثار ۳: ۹۱۱.

---

۱. الاعلام: محمد حسین.

## قاسم - هِرّ
(م ۱۲۷۰[1] هـ / ۱۸۵۳ م)

قاسم بن محمد علی[2] حایری، هر. ادیب، شاعر عرب. از خانواده‌ای معروف به آل هر، متوفی در کربلا. با صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری معاصر بود. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

اعیان الشیعه ۸: ۴۳۴، ۸: ۴۴۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۵۶ / مکارم الآثار ۶: ۲۱۲۷.

## ابوالقاسم - رشتی
(زنده در ۱۲۷۸ هـ / ۱۸۶۱ م)

ابوالقاسم بن محمّد ابراهیم رشتی، اصفهانی. ادیب، فاضل. درعهد ناصرالدین شاه قاجار می زیست. از آثارش، التحفة الناصریة - ط، مجموعه‌ای از اشعار عربی و فارسی و مدایح و مراثی.

اعیان الشیعه ۲: ۴۱۰ / الذریعه ۳: ۴۷۵ / ریحانة الادب ۲: ۳۰۷ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا، رشتی: ۴۵۶ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۳.

## ابوالقاسم - کلانتری
(۱۲۳۶-۱۲۹۲ هـ / ۱۸۲۱-۱۸۷۵ م)

ابوالقاسم بن محمد علی بن هادی نوری، کلانتری. فقیه امامی، اصولی. متولّد و متوفّی در تهران، اصلاً از نور مازندران. معقول را از ملا عبدالله زنوزی و فقه و اصول را از سید ابراهیم صاحب ضوابط و شیخ مرتضی انصاری کسب کرد. مدت هفت سال در مدرسهٔ فخریه فقه و اصول تدریس می کرد. از آثارش: مجموعة الرسائل، در فقه، مطارح الانظار - ط، رساله‌ای در الارث - خ.

الاعلام ۶: ۱۸ / اعیان الشیعه ۲: ۴۱۳ / الذریعه ۴: ۴۳۵، ۲: ۲۴، ۱۰: ۱۹۶ / ریحانة الادب ۵: ۷۰ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۵۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالقاسم: ۷۴۰ / معجم المؤلفین ۸: ۱۲۰ / مکارم الآثار ۳: ۱۰۱۸.

---

۱. یا ۱۲۷۶ هـ.

۲. اعیان الشیعه: قاسم بن احمد و متولد در ۱۲۱۶ هـ.

## ابوالقاسم - سدهی
(م ۱۳۲۹ هـ / ۱۹۱۱ م)

ابوالقاسم بن محمد علی حسینی، اصفهانی، سدهی. عالم امامی. ساکن در تهران، متوفّی در مکّه. از آثارش: لمعات الانوار - ط، بدایع الاخبار، در اخلاق، برهان الرسالة فی النبوة الخاصة.

اعیان الشیعه ۲: ۴۱۳ / الذریعه ۳: ۶۱، ۸: ۲۵۰، ۲۴: ۲۴۹ / ریحانة الادب ۲: ۴۵۲ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۷۲ / معجم المؤلفین ۸: ۱۲۰.

## ابوالقاسم - اردوبادی
(۱۲۷۴-۱۳۳۳ هـ / ۱۸۵۸-۱۹۱۵ م)

ابوالقاسم بن محمد تقی بن محمد قاسم اردوبادی، نجفی. فقیه، اصولی، متکلّم. اصلاً از اردوباد روسیه، متولد در تبریز، ساکن در نجف، متوفی در همدان. از شیخ محمد طه نجف اجازه روایت داشت و از شیخ زین العابدین مازندرانی و فاضل شرابیانی اجازه اجتهاد داشت. وی مرجع تقلید جمعی از شیعیان بود. از آثارش: الشهاب المبین فی اعجاز القرآن، السهام النافذه فی الرد علی البابیة، مناسک الحج.

اعیان الشیعه ۲: ۴۱۰ / الذریعه ۲: ۱۸۲، ۸: ۹۳، ۱۵: ۱۸۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۰۴ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۶۲ / الکنی والالقاب ۲: ۲۱ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۶.

## ابوالقاسم - دهکردی
(۱۲۷۲-۱۳۵۳ هـ / ۱۸۵۶-۱۹۳۵ م)

ابوالقاسم بن محمد باقر دهکردی، اصفهانی. عالم امامی، فاضل. متولّد در اصفهان، مدتی در نجف ساکن شد و به کسب علم پرداخت. نزد حاج میرزا محمد حسن شیرازی و شیخ زین العابدین مازندرانی و حاج میرزا حسین نوری کسب علم نمود. از آثارش: منیر الوسیلة، در سیر و سلوک، حاشیه وافی، حاشیه تفسیر صافی.

اعیان الشیعه ۲: ۴۱۷ / الذریعه ۱۸: ۴۶، ۲۵: ۸۴ / ریحانة الادب ۲: ۲۴۴ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۶۱ / معجم المؤلفین ۸: ۱۱۵ / مکارم الآثار ۶: ۲۰۰۷.

**ابوالقاسم - اشکوری**
(م ۱۳۲۲ هـ / ۱۹۰۴ م)

ابوالقاسم بن معصوم حسینی، گیلانی، اشکوری. فقیه امامی، اصولی. متوفّی در نجف. نزد حاج میرزا حبیب الله رشتی تلمذ نمود. از آثارش: بغیة الطالب فی شرح المکاسب، جواهر العقول فی شرح فرائد الاصول، حاشیه علی الرسائل.

اعیان الشیعه ۲: ۴۱۶ / الذریعه ۳: ۱۳۳، ۵: ۲۷۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۳۴ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۷۶ / لغتنامه دهخدا، اشکوری: ۲۶۸۵ / معجم المؤلفین ۸: ۱۲۵.

**قاسم - مسعودی**
(م ۱۷۵ هـ / ۷۹۱ م)

ابوعبدالله، قاسم بن معن بن عبدالرحمان مسعودی، هذلی، کوفی، (ابن مَعْن). حنفی، فقیه، محدث، ادیب، قاضی. مدتی در کوفه قضاوت نمود و با ابو حنیفه هم صحبت بود. از آثارش: النوادر، در لغت، عزیب المصنف.

الاعلام ۶: ۲۱ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۰۱ / رجال طوسی ۲۷۳ / ریحانة الادب ۵: ۳۰۹ / فهرست ابن الندیم ۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، قاسم: ۵۰ / معجم المؤلفین ۸: ۱۲۶.

**قاسم - سیاری**
(م ۳۴۲ هـ / ۹۵۳ م)

ابوالعباس، قاسم بن مهدی سیاری. از اکابر مشایخ و عرفا. متولد در مرو. فرقهٔ سیاریه از فرق صوفیه به وی منسوب می باشد. وی از مریدان شیخ ابوبکر واسطی بود.

تذکرة الاولیاء ۲: ۳۰۴ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۸۰ / رساله قشیریه ۷۸ / ریحانة الادب ۳: ۱۰۳ / طبقات الصوفیه ۳۶۴ / کشف المحجوب ۱۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالعباس: ۵۷۶ / نفحات الانس ۱۴۵.

**ابوالقاسم - فندرسکی**
(م ۱۰۵۰ هـ / ۱۶۴۰ م)

امیر ابوالقاسم بن میرزا بیک بن صدرالدین موسوی، حسینی، فندرسکی، (میرفندرسکی). حکیم، عارف، شاعر، فیلسوف امامی. متوفّی در اصفهان. با شاه عباس (۹۹۵-۱۰۳۷ هـ) و شاه صفی (۱۰۳۷-۱۰۵۱) و از علما با شیخ بهایی (م ۱۰۳۱ هـ) ومیرداماد (م ۱۰۴۲ هـ) معاصربود. مدتها درسفر بود و به هندوستان رفت و سالها ریاضت کشید و به تزکیه نفس پرداخت. از آثارش: تاریخ الصفویه - ط، تحقیق المزلة، شرح کتاب المهارة، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۲: ۴۰۳ / الذریعه ۳: ۴۸۵، ۶: ۳۹۵، ۱۸: ۵۷، ۹: ۴۸ / روضات الجنات ۱: ۲۴۶، ۵: ۳۸۰، ۲: ۳۵۴ / ریحانة الادب ۴: ۳۵۷ / فرهنگ سخنوران ۴۵۶ / الکنی و الالقاب ۳: ۳۵ / لغتنامه دهخدا، فندرسکی: ۷۶۴.

**ابوالقاسم - نباتی**
(۱۱۹۱-۱۲۶۲ هـ / ۱۷۷۷-۱۸۴۵ م)

ابوالقاسم بن یحیی اُشتَبینی، قره‌داغی، تبریزی. عارف، شاعر. به نباتی و یا خان چوپانی و یا مجنونشاه تخلص می کرد. متولد و متوفی در اُشتبین از نواحی تبریز، مدتی در اهر در بقعه شیخ شهاب الدین مشغول ریاضت بود. از آثارش: دیوان شعر، منظومه عین العشق.

الذریعه ۹: ۹۶۸، ۹: ۱۱۶۸، ۱۵: ۳۷۲ / ریحانة الادب ۶: ۱۲۹ / سخنوران آذربایجان ۱: ۱۲۳ / فرهنگ سخنوران ۵۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، نباتی: ۳۰۶ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۷۷.

**قاضی بیضاوی** ← عمربن محمد

**قاضی سنجانی**
(م ۹۴۱ هـ / ۱۵۳۴ م)

قاضی سنجانی. شاعر. گفته شده که او از احفاد شاه سنجان عارف مشهور بوده است. از آثارش: دیوان سنجانی، مثنوی منظر الابصار، در برابر مخزن الاسرار که به نام امیر علیشرنوائی نظم نموده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۸۸ / الذریعه ۹: ۴۷۲ / ریحانة الادب ۳: ۸۹ / فرهنگ سخنوران ۴۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، قاضی: ۸۵.

**قتاده - سدوسی**
(۶۱-۱۱۸ هـ / ۶۸۰-۷۳۶ م)

ابوالخطاب، قتاده بن دعامه بن قتاده سدوسی،

بصری، (ابن دِعامَة). مفسّر، از علمای تابعین. متولد و متوفی در بصره. شهرت وی بیشتر به خاطر صحت روایاتش می باشد. از آثارش: تفسیر القران، المناسک، الناسخ و المنسوخ.

الاعلام ۶: ۲۷ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۱: ۷۵ / حلیة الاولیاء ۲: ۳۳۲ / ریحانة الادب ۲: ۴۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، قتاده: ۱۵۹ / معجم المولفین ۸: ۱۲۷.

## قتیله ـ (ام قتال)

(قرن اول قبل از هجرت / ششم میلادی)

قتیله یا رفیقه دختر نوفل بن اسد. از زنان فاضل دورهٔ جاهلیت. گفته اند که وی در اثر شنیده هایش مایل به ازدواج با عبدالله بن عبدالمطلب بود تا شاید مادر پیامبر باشد ولی موفق نشد.

ریحانة الادب ۸: ۳۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ام: ۱۹۸.

## قدامة ـ بغدادی

(م ۳۳۷ هـ / ۹۴۸ م)

ابوالفرج، قدامه بن جعفربن قدامه بغدادی. فیلسوف، ادیب، شاعر. ساکن و متوفی در بغداد. در عهد مکتفی بالله عباسی می زیست و توسط وی مسلمان شد. از آثارش: الخراج ـ ط، ترياق الفكر، نقد الشر ـ ط، السیاسة.

الاعلام ۶: ۳۱ / اعیان الشیعه ۸: ۴۴۹ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۲۸ / الذریعه ۲: ۲۹۱، ۷: ۱۴۴، ۲۴: ۲۷۵ / ریحانة الادب ۵: ۸ / شد الازار ۵۱۹ / فهرست ابن الندیم ۱۴۴ / معجم المولفین ۸: ۱۲۸.

## قدرت ـ شاه قدرت الله

(م ۱۲۰۵ هـ / ۱۷۹۰ م)

قدرت شاه قدرت الله. از شعرای دهلوی هند. متوفّی در مرشد آباد هند. از آثارش: دیوان شعر، حاوی بیست هزار بیت، نتایج الافکار، منظومه ای است.

الذریعه ۹: ۸۷۶، ۲۴: ۴۴ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۱ / فرهنگ سخنوران ۴۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، قدرت: ۱۷۶ / مکارم الاثار ۱: ۲۰۸.

## قدرت ـ شیخ قدرت الله

(۱۱۹۹ - ۱۲۸۰ هـ / ۱۷۸۴ - ۱۸۶۳ م)

قدرت شیخ قدرت الله. از شعرای هندوستان. منشی حاکم بهوپال بود. از آثارش: ازهار قدرت، حکایات قدرت، کیمیای قدرت.

الذریعه ۹: ۸۷۷ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۱ / فرهنگ سخنوران ۴۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، قدرت: ۱۷۶.

## قدس ایران

(متولد ۱۳۲۱ هـ / ۱۹۰۳ م)

قدس ایران. زنی فاضل. وی ابتدا بهایی بود، ولی پس از مطالعات بسیار به اسلام روی آورد و در رد بهائیت تألیفاتی نیزدارد. از آثارش: بارقهٔ حقیقت ـ ط، در رد بهائیت.

الذریعه ۳: ۹ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۲.

## قربان ـ بیدل

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

قربان بن رمضان رودباری، قزوینی، (بیدل). شاعر، ادیب. با حجة الاسلام سید محمد باقر رشتی اصفهانی معاصر بود. از آثارش: بیدل در مقتل، دیوان شعر.

الذریعه ۳: ۱۶۸، ۹: ۱۵۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۱ / فرهنگ سخنوران ۹۶ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۷۰.

**قرة العین** ← زرین تاج بنت ملاصالح برغانی
**قصاب آملی** ← احمدبن محمّد
**قطب الدین تونی** ← حیدربن تیمور
**قطب الدین رازی** ← محمد بن محمد

## قطران تبریزی

(م ۴۶۵ هـ / ۱۰۷۲ م)

ابومنصور، قطران عضدی، تبریزی، (شرف الزمان، امام الشعرا). شاعر ایرانی. متولد در تبریز [1].

---

۱. محل تولد وی اورمیه و در جای دیگر ترمذ گفته شده ولی تبریز با توجه به منابع موجود منطقی تر به نظر می رسد.

با ناصرخسرو قبادیانی معاصر بود و زمانی که ناصر خسرو در تبریز بوده قطران نزد وی زبان فارسی را تلمذ نمود. از ویژگیهای قطران آنست که وی نخستین آذربایجانی است که به فارسی دری سخنوری کرد و مقتدای شاعران آذربایجان گردید. از آثارش: **دیوان شعر، منظومه قوس نامه**، به نام حاکم بلخ سروده است.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۴۲۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۸ / الذریعه ۹: ۸۸۵ / ریحانة الادب ٤: ۴۷۷ / سخنوران آذربایجان ٦١٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۴۰ / فرهنگ سخنوران ۴۷۳ / لغتنامه دهخدا، قطران: ۳۵۶ / یادداشتهای قزوینی ۱۵۵۷.

## قوامی مطرزی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوالفضائل، قوامی مطرزی [1]، گنجوی، (قوام الدین، استادالشعرا، فخرالدین). شاعر دربار اتابیک قزل ارسلان بوده و در سرودن اشعار مصنوع مهارت بسیاری داشت. از آثارش: **دیوان شعر، قصیدهٔ صنایع الاسحار**.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۳۴ و ۷۷۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۸ / الذریعه ۱۵: ۸۹، ۹: ۸۹۱ / ریحانة الادب ٤: ٤٩٤ / فرهنگ سخنوران ۴۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، قوامی: ۵۰۸ / نزهة المجالس ۹۱، ۱۸۱.

۱. ریحانة الادب و فرهنگ سخنوران: نام وی را محمد یا احمد آورده اند.

## قیام الدین - حیرت

(م ۱۱۷۴ هـ / ۱۷۶۰ م)[؟]

قیام الدین حیرت. شاعر. متولّد در اصفهان. از آثارش: **تذکره مقالات الشعراء، دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۲۷٤ / ریحانة الادب ۲: ۹۶ / فرهنگ سخنوران ۱۷۸.

## قیس - نابغه جعدی

(م حدود ۵۰ هـ / ۶۷۰ م)

ابولیلی، قیس [1] بن عبدالله بن عُدَس جعدی، عامری. شاعر عرب. زمان جاهلیت واسلام را درک کرده است و در زمان حضرت محمّد (ص) اسلام آورده است. از آثارش: **دیوان شعر**.

الاعلام ٦: ۵۸ / الذریعه ۹: ۱۱٤۵ / ریحانة الادب ٦: ۸۵ / الکنیٰ و الألقاب ۳: ۲۲۷ / لغتنامهٔ دهخدا، نابغه: ۲٤.

## قیس - عامری

(م ٦٨ هـ / ٦٨٨ م)

ابوالمهدی، قیس بن ملوّح بن مزاحم عامری، (مجنون لیلی). شاعر عرب. متولد در نجد. به علت علاقه ای که به لیلی بنت سعد داشت به مجنون لیلی معروف شد. وی برادر رضاعی امام حسن مجتبی (ع) بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

الاعلام ٦: ٦٠ / تاریخ التراث العربی ب ۳/ ۲: ۱۲۱ / الذریعه ۹: ٩٦٨ / ریحانة الادب ۵: ۲۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، قیس: ۵۵٤ / معجم المؤلفین ۸: ۱۳۵.

۱. یا قیس بن کعب، یا حسان بن قیس بن عبدالله.

# ک

**کاشانی** ← حبیب الله بن علی مدد
**کاشف الحیل** ← عبدالحسین بن محمد
**کاشف الغطاء** ← جعفربن خضر
**کاشف الغطاء** ← محمد حسین بن علی

## کاظم ـ صاحب حکیم

(قرن یازدهم هجری [1] / هفدهم میلادی)

کاظم بن عبدالله، (مسیح البیان، صاحب حکیم). شاعر هندی، طبیب. مورد توجه عالم گیرشاه هندی بوده است. از آثارش: منظومه آئینه خانه، منظومه انفاس مسیحی، دیوان شعر.

ریحانة الادب ۳: ۳۶۲ / فرهنگ سخنوران ۴۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا، کاظم: ۲۰۴.

## کاظم ـ رشتی

(م ۱۲۵۹ هـ / ۱۸۴۳ م)

کاظم بن قاسم حسینی، موسوی، رشتی، گیلانی، حائری. فقیه امامی، ادیب. متولّد در رشت، ساکن در حائر کربلا. نزد شیخ احمد احسائی کسب علم نمود و پس از وی نایب او و بزرگ فرقه شیخیه بود. از آثارش: رسائل الرشتی ـ ط، شرح قصیدة عبدالباقی العمری اللامیة ـ ط، در مدح موسی بن جعفر، اسرار الشهاده.

۱. لغتنامهٔ دهخدا: ۱۰۷۷ هـ.

الاعلام ۶: ۶۷ / الذریعه ۲: ۴۶، ۱۰: ۲۶۰، ۶: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، کاظم: ۲۰۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۳۸ / مکارم الآثار ۱: ۲۰۹.

## کاظم ـ أزری

(۱۱۴۳-۱۲۱۱ هـ / ۱۷۳۰-۱۷۹۶ م)

کاظم بن محمدبن مهدی وائلی، بغدادی، أزری. شاعر، ادیب. متولّد در بغداد، متوفّی در کاظمین. در مدح اهل بیت (ع) اشعار بسیاری سرود. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، قصیده، در مدح حضرت رسالت (ص) در ۱۳۰۰ هـ. ق در بمبئی چاپ شده، قصیده هائیه (ازریه).

الاعلام ۶: ۶۷ / اعیان الشیعه ۹: ۱۱ / الذریعه ۴: ۱۳، ۱۷: ۱۳۵، ۹: ۶۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۱۰ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۳۹ / مکارم الآثار ۲: ۳۹۵.

## کاظم ـ آشفته

(م ۱۲۸۷ [1] هـ / ۱۸۷۰ م)

کاظم بن محمد جعفر آشفته. شاعر شیرازی. مدفون در نجف. از آثارش: دیوان شعر، مجموعه‌ای از قصاید و غزلیات اوست.

الذریعه ۹: ۷ / ریحانة الادب ۱: ۴۹ / فرهنگ سخنوران ۶ / مکارم الآثار ۶: ۲۲۲۹.

۱. الذریعه: م ۱۲۷۸ هـ.

## کامی ـ سبزواری
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

ملا کامی بن خواجه سخی (یحیی) سبزواری. شاعر ایرانی. با عبدالرحمان جامی معاصر بود. از ایران به هندوستان رفت و در دربار اکبرشاه می زیست. در هرات وفات یافت. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم ونثر در ایران ۴۳۳ / الذریعه ۹: ۹۰۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۷ / فرهنگ سخنوران ۴۸۳.

## کُثَیِّر ـ عَزَّه
(م ۱۰۵ هـ / ۷۲۳ م)

ابوصخر، کثیربن عبدالرحمان بن اُسود خزاعی. شاعر اهل سنت. متولّد و متوفّی در مدینه، ساکن در مصر. در زمان خلافت بنی امیه می زیست و تعدادی از خلفای این سلسله را مداحی نمود. زبیربن بکار کتاب «اُخبار کثیر» را دربارهٔ وی نوشت. از آثارش: دیوان شعر ـ خ.

الاعلام ۶: ۷۲ / اعیان الشیعه ۹: ۲۵ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۳: ۱۵۲ / الذریعه ۹: ۹۰۸ / روضات الجنات ۶: ۴۹ / ریحانة الادب ۷: ۱۵۸ / شدالازار ۲۷۰ / لغتنامهٔ دهخدا، کثیر: ۳۶۵، ابوصخر: ۵۵۰ / معجم المؤلفین ۸: ۱۴۱.

## کسایی مروزی
(۳۴۱ ـ بعد از ۳۹۱ هـ / ۹۵۲ ـ ۱۰۰۰ م)

کسایی مروزی، (مجدالدین، هدایت ابواسحاق، حکیم). شاعر، فاضل. متولد در مرو. در اواخر عهد سامانی و اوایل عهد غزنوی می زیست و در آغاز کار مدّاح بود و عتبی وزیر سامانیان و سلطان محمود غزنوی را مدح کرده است. اواخر عمر از اینکار پشیمان شد. ناصر خسرو معاصر وی بود و در قصاید خود از او بسیار نام می برد، کسایی در عهد خود مشهور بود و با توجه به اشعارش از استادان زمان خود بشمار می آید. از آثارش: دیوان شعر، شامل سه هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۴۴۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۶، ۳۷ / الذریعه ۹: ۹۱۰ / ریحانة الادب ۵: ۵۶ / فرهنگ سخنوران ۴۸۵ / الکنی والالقاب ۳: ۱۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابواسحق: ۳۶۹.

**کشی** ← محمدبن عمر

**کعب الاحبار** ← کعب بن ماتع

## کعب ـ حمیری
(م ۳۲ هـ / ۶۵۲ م)

ابواسحاق، کعب بن ماتع بن ذی هجن حمیری، (کعب الاحبار). از تابعین، از علمای بزرگ یهود که در زمان ابوبکر اسلام آورد. از مردم یمن بود و در زمان خلافت عمر به مدینه آمده و مرجع استفاده صحابه واقع شد، سپس به شام و حمص رفت و در همانجا در گذشت.

الاعلام ۶: ۸۵ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۱: ۱۲۱ / حلیة الاولیاء ۵: ۳۶۴ / ریحانة الادب ۵: ۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا، کعب الاحبار: ۵۹۵.

## کَلّاب ـ (أبو هَیْذام)
(م حدود ۲۹۰ هـ / ۹۰۳ م)

أبو هَیْذام، کلّاب بن حمزه عُقیلی. شاعر، لغوی. متولّد در حرّان. در زمان قاسم بن عبیدالله به بغداد رفت و وی را مدح کرد. از آثارش: مایلحن فیه العامة، جامع النحو.

الاعلام ۶: ۸۷ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۱۴ / ریحانة الادب ۷: ۳۰۸ / فهرست ابن الندیم ۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، کلاب: ۳۶ / معجم المؤلفین ۸: ۱۴۵.

## کلثوم ـ عَتابی
(م ۲۲۰ هـ / ۸۳۵ م)

ابو عمرو، کلثوم بن عمروبن ایوب تغلبی، شامی. شاعر، از کاتبان دیوان رسائل. متولّد در حلب، ساکن بغداد. هارون الرشید عبّاسی را مدح گفته و با خاندان برمکی نیر روابطی دوستانه داشت. از آثارش: الآداب، الخیل، الألفاظ.

الاعلام ۶: ۸۹ / اعیان الشیعه ۹: ۳۳ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۸۲، ب ۲/۴: ۱۰۵ / ریحانة الادب ۴: ۱۰۷ / فهرست ابن الندیم ۱۸۶ / الکنی والالقاب ۲: ۴۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا، کلثوم: ۸۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۴۵.

**کلیم کاشانی** ← ابوطالب
**کلینی** ← محمدبن یعقوب

## کمال‌الدین ـ بُندار رازی
(م ۴۰۱ هـ / ۱۰۱۰ م)

کمال‌الدین[1] بندار رازی، ابوالفتح، ملک الکلام. شاعر. ظهیرالدین فاریابی تمجیدش کرده و در مدح مجدالدوله دیلمی اشعاری سرود. از آثارش: **منتخب الفرس**، کتابی در لغت، **دیوان شعر**.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۵۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۳ / الذریعه ۹: ۱۴۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۲ / فرهنگ سخنوران ۸۹ / الکنی و الالقاب ۲: ۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، بندار: ۳۰۸.

## کمال‌الدین ـ مرعشی
(م ۷۷۲[2] هـ / ۱۳۷۰ م)

کمال‌الدین بن قوام‌الدین حسینی، مرعشی، (محزون). فاضل، محدّث، فقیه، شاعر. از امرای مرعشیه در طبرستان بود. از آثارش: **بغیة الفقیه**، در فقه، **زادالقراء**، **هدایة الادیب**.

الذریعه ۱۲: ۶، ۸: ۲۵۷، ۲۳: ۲۰۲ / ریحانة الادب ۵: ۲۹۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۶۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۴۱۴.

## کمالی سبزواری
(م ۱۰۲۰ هـ / ۱۶۱۱ م)

کمالی سبزواری، (افصح). شاعر ایرانی. در دربار شاه عبّاس مورد احترام بود. از آثارش: **عباس نامهٔ منظوم**، در شرح فتوحات شاه عباس، **دیوان شعر**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۱۲ / الذریعه ۹: ۹۲۱ / ریحانه الادب ۵: ۹۰ / فرهنگ سخنوران ۴۹۰.

**کمره‌ای** ← جعفر

---

۱. فرهنگ سخنوان: کمال‌الدین ابوالفتح بندارین ابونصر خاطری، رازی.

۲. معجم المؤلفین: زنده در ۷۹۴ هـ.

**کمره‌ای** ← علی

## کُمَیت ـ أسَدی
(۶۰-۱۲۶ هـ / ۶۸۰-۷۴۴ م)

ابومسهل، کمیت بن زیدبن خنیس أسدی، کوفی. شاعر، حافظ قرآن، امامی. از انصار بنی هاشم و از اصحاب حضرت باقر و حضرت صادق (ع)، متولد در کوفه. عبدالمتعال صعیدی کتابی به نام «الکمیت بن زید ـ ط» در سیرت او نوشت و ابو سعید سکری و اصمعی و ابن السکیت اشعار او را جمع آوری کردند. از آثارش: **هاشمیات ـ ط**، شامل قصائدی که دربارهٔ اهل بیت و بنی هاشم گفته است، **دیوان شعر**، حدود پنج هزار بیت شعر گفته است.

الاعلام ۶: ۹۲ / اعیان الشیعه ۹: ۳۳ / تاریخ التراث العربی ب ۳/۲: ۵۱ / الذریعه ۲۵: ۱۵۶، ۹: ۹۲۲ / رجال طوسی ۱۳۴ / روضات الجنات ۶: ۵۵ / ریحانة الادب ۱: ۱۱۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، کمیت: ۲۱۰ / معجم المؤلفین ۶: ۱۴۷.

## کمیل ـ نخعی
(۱۲-۸۲ هـ / ۶۳۳-۷۰۱ م)

کمیل بن زیادبن سهل[1] نخعی. عالم، تابعی، از اصحاب حضرت علی (ع)، که دعای کمیل به نام وی شهرت دارد. در کوفه سکونت داشت و به دست حجاج کشته شد. بعضی از فرق صوفیه فرقه خود را به وی منتهی می کنند.

الاعلام ۶: ۹۳ / رجال طوسی ۵۶، ۶۹ / روضات الجنات ۶: ۶۱ / ریحانة الادب ۶: ۱۵۷ / الکنی والالقاب ۳: ۲۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، کمیل: ۲۱۲.

**کندی** ← یعقوب بن اسحاق
**کوه کمری** ← حسین بن محمد

## کوثر هندوستانی

کوثر هندوستانی. از مشایخ سلسلهٔ شطاریهٔ

---

۱. الاعلام: نهیک.

صوفیه. متولد در هندوستان. از وطن خود به ایران و عراق رفته و به راهنمایی و ارشاد مریدان پرداخت. از آثارش: **دیوان کوثر هندی**.

ریحانة الادب ۵: ۱۰۱ / فرهنگ سخنوران ۴۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، کوثر: ۳۰۵.

## کوشیار - گیلی

(م حدود ۴۹۵ هـ / ۱۰۶۷ م)

ابوالحسن، کوشیار [1] بن لبان با شهری، گیلی [2]. از مشاهیر ریاضیون و منجمان. در سال ۴۵۹ هـ بنای رصد گذاشته و زیجی ترتیب داده که به زیج کوشیار معروف است. از آثارش: **کتاب الاصطرلاب، عیون الحقایق، مجمل الاصول فی احکام النجوم - خ.**

الاعلام ۶: ۹۸ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۳۶ / التدوین ٤: ۵۵ / الذریعه ۱۲: ۸۸، ۲۰: ۴۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، گوشیار: ۵۶۶ / معجم المؤلفین ۸: ۱۴۸.

## کیکاوس - عنصرالمعالی

(م ۴۶۲ هـ / ۱۰۶۹ م)

کیکاوس بن اسکندربن قابوس بن وشمگیر، (عنصرالمعالی، مولی امیرالمؤمنین). دانشمند، شاعر، هفتمین پادشاه آل زیار. وی از زیاریانی است که حکومت مستقلی نداشت و فقط به عنوان امیرزاده‌ای مقتدر باقی مانده بود. از غالب فنون عهد خود مطلع بود. از آثارش: **نصیحت نامه، معروف به قابوس‌نامه**، کتاب فصیح وشیوایی است که برای پسرش گیلان شاه تألیف نمود، **دیوان شعر**.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۸۹۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵ / الذریعه ۹: ۹۰۶، ۱۷: ۳ / ریحانة الادب ٤: ۲۱۵ / فرهنگ سخنوران ۴۸۳ / فهرست مشترک نسخه‌های خطی ٤: ۲۴۰٤ / لغتنامهٔ دهخدا، کیکاوس: ۳۹٤ / نزهة المجالس ۹٤، ۱۸۷.

## کیکاوس - دیلمی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

کیکاوس [1] بن دشمن بن زیادبن کیکاوس دیلمی، طبری. فاضل، زاهد. از مشایخ اجازهٔ شیخ منتجب الدین (م ۵۸۵ هـ) بود. از آثارش: **کتابی در نجوم، کتابی در اوقات نمازهای پنجگانه.**

امل الآمل ۲: ۲۲۲ / ریحانة الادب ٤: ٤۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۳٤ / معجم المؤلفین ۱۳: ٤۱۵.

**کیمیاوی** ← جابربن حیان

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: گوشیار.

۲. یا جیلی.

۱. ریحانة الادب: کیکاوس بن دسمربن یار بن کیکاوس.

# گ

## گریگوریوس[1] - (ابن عبری)
(۶۲۳-۶۸۵ هـ / ۱۲۲۶-۱۲۸۶ م)

ابوالفرج، گریغوربن هارون بن توماملطی، یعقوبی، ابن عبری، (جمال الدین). مورّخ، مترجم و آخرین نویسندهٔ قدیم ادبیات سریانی. متولد در مَلَطیه، متوفی در مراغه آذربایجان، مدفون در صومعهٔ مارمتای در موصل. نسبش به یهودیان می رسد. وی زبانهای سریانی، عربی و عبری را می دانست و در انطاکیه و طرابلس به فراگرفتن طب و علم معانی و الهیات پرداخت. در ۱۲۴۶ م اسقف یعقوبی شهر گباش بود. از آثارش: برادر وی فهرستی مشتمل بر سی و یک اثر از وی نام می برد. مختصر تاریخ الدول، تألیف عمدهٔ او به زبان عربی است، داستانهای خنده دار، ترجمهٔ زبدة الاسرار، از عربی به سریانی، پرتوها، دربارهٔ نحو سریانی.

الاعلام ۵: ۳۰۸ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۷۰۰ / ریحانة الادب ۸: ۱۰۵ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۵۳ / لغتنامه دهخدا، گریگوریوس: ۲۷۶ / معجم المؤلفین ۸: ۳۹.

## گوهربیگم - آذربایجانی

گوهربیگم خانم آذربایجانی. زنی ادیب و شاعر بود. از آثارش: دیوان شعر.

اعلام النساء ۴: ۲۶۶ / الذریعه ۹: ۳ / ریاحین الشریعه ۵: ۴۲ / ریحانة الادب ۱: ۴۴ / فرهنگ سخنوران ۴۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، گوهر بیگم: ۵۹۵.

---

۱. یا گریغور.

# ل

## لاله خاتون ـ كرمانی
(۶۰۱-۶۹۴ هـ / ۱۲۰۴-۱۲۹۴ م)

لاله خاتون بنت قطب الدین محمّد كرمانی، (صفوة الدین). زنی فاضل و شاعر و دختر حاکم کرمان بود که در اشاعهٔ علم و هنر تلاش کرد. از آثارش: **دیوان شعر**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۸۰ / الذریعه ۹: ۹۳۸ / ریحانة الادب ۸: ۳۶۵ / فرهنگ سخنوران ۱۰۱ / لغتنامهٔ دهخدا، پادشاه خاتون: ۲۰، لاله خاتون: ۶۵.

## لامعی جرجانی ← محمد بن اسماعیل

## لامعی دهلی
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

لامعی دهلی [1]. شاعر فارسی زبان. در عهد جهانگیر شاه هندی در شهر دهلی می زیست و مردی قلندر بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۹۳ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۰ / فرهنگ سخنوران ۴۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، لامعی: ۷۶.

## لبید ـ عامری
(م ۴۱ هـ / ۶۶۱ م)

ابو عقیل، لبیدبن ربیعه بن مالک عامری، انصاری. شاعر عرب. متوفّی در کوفه. دو دورهٔ جاهلیت و اسلام را درک کرده و با قوم خود در سال چهارم هجرت به حضور پیغمبر (ص) رسیده و اسلام آورده است و پس از تلاوت قرآن مجید از شعر گفتن منصرف شده است. اشعار وی فصیح و زیباست. از آثارش: **دیوان لبید ـ ط، قصیدهٔ هائیه ـ ط**، مشتمل بر ۸۹ بیت و از قصایدی بوده که بر در کعبه آویزان شده است.

الاعلام ۶: ۱۰۴ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۲: ۳۳ / الذریعه ۹: ۹۴۱ / ریحانة الادب ۴: ۸۶ / فهرست ابن الندیم ۱۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، لبید: ۱۳۱ / معجم المولفین ۸: ۱۵۲.

## لسانی شیرازی ← عبدالله بن محمد

## لطف الله ـ توقانی
(۹۰۴ هـ / ۱۴۹۸ م)

لطف الله (لطفی) بن حسن توقاتی، رومی، (ساری لطیف). فاضل حنفی، از علمای عثمانی. اصلاً ترک، ساکن بروسه. در دربار بایزید خان ثانی (۸۸۶-۹۱۸ هـ) مورد احترام بود. شمس الدین احمدبن سلیمان بن کمال پاشا از شاگردان وی می باشد. از آثارش: **دیوان شعر**، شامل غزلیات و رباعیات ترکی، **المطالب الإلهیة ـ خ، السبع الشداد ـ خ**.

الاعلام ۶: ۱۰۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۱۰ / ریحانة

---
۱. الذریعه: لقب وی قلندر بود.

الادب ۵: ۱۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا، لطفی: ۲۱۱ / معجم المؤلفین ۸: ۱۵۴.

## لطف الله ـ میسی

(م ۱۰۳۲ هـ / ۱۶۲۳ م)

لطف الله بن عبدالکریم بن ابراهیم میسی، عاملی. فقیه امامی، محقّق، ادیب، شاعر. متولد در میس در جبل عامل، متوفّی در اصفهان. با شیخ بهایی معاصر بود و در مسجد شیخ لطف الله که به نام خودش بوده اقامت می کرد. این مسجد و مدرسهٔ پهلوی آن به امر شاه عباس صفوی جهت فعالیتهای وی ساخته شد. از آثارش: **الاعتکافیة** ـ خ، در فقه، **ماءِ الحیاة**، **الوثایق والعقال للعشواءِ فی اللیلة بقوی الجبال**.

الاعلام ۶: ۱۰۷ / اعیان الشیعه ۹: ۳۸ / امل الآمل ۱: ۱۳۶ / الذریعه ۲: ۲۳۰، ۱۹: ۱۱، ۲۵: ۲۶ / روضات الجنّات ۵: ۳۸۱ / ریحانة الادب ۸: ۲۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، لطف الله: ۲۰۷ / معجم المؤلفین ۸: ۱۵۴.

## لطف الله ـ نیشابوری

(م ۸۱۰ هـ / ۱۴۰۷ م)

لطف الله نیشابوری، (لطف). شاعر. متولّد و ساکن در نیشابور، متوفّی در قریه اسفرنس (قدمگاه). مدایحی به نام امیر تیمور گورکان و امیرانشاه میرزا سرود. وی در اقسام مختلف شعر مخصوصاً در سرودن قصیده مهارت داشت. از آثارش: **دیوان شعر**، چهار هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۲۰۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱۰ / الذریعه ۹: ۹۴۴ / ریحانة الادب ۶: ۲۸۰ / فرهنگ سخنوران ۵۰۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۴۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، لطف الله: ۲۰۷ / معجم المؤلفین ۸: ۱۵۶.

## لطفعلی بیک ـ آذربیگدلی

(۱۱۳۴-۱۱۹۵ هـ / ۱۷۲۱-۱۷۸۰ م)

لطفعلی بیک بن آقاخان بیگدلی، (واله، نکهت، آذر). شاعر، ادیب. نسبت وی به بیگدل خان بن ایلدگزخان بن آغون خان موصول می شود و از نجبای سلسلهٔ شاملو می باشد. مدتی نزد عادل شاه افشار مستوفی و نویسنده بود. از آثارش: **تذکره آتشکده**، به نام کریم خان وکیل نوشته و در احوال شعرا می باشد، **نظم یوسف و زلیخا**، **دفتر نه آسمان**، حاوی شرح حال شعرای عصر خویش، **دیوان شعر**.

الذریعه ۱: ۵، ۹: ۳ / رجال بامداد ۳: ۱۸۰ / ریحانة الادب ۱: ۴۴ / صحف ابراهیم ۶ / فرهنگ سخنوران ۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۰۸۶ / الکنی والالقاب ۲: ۵ / لغتنامهٔ دهخدا، آذر: ۵۵، لطفعلی بیگ: ۲۰۸ / مکارم الآثار ۱: ۴۰.

## لطفعلی ـ تبریزی

(م ۱۲۶۲ هـ / ۱۸۴۵ م)

لطفعلی بن احمدبن لطفعلی تبریزی، مغانی. عالم، فقیه. متولد در تبریز، تحصیل کرده در همانجا و در نجف. نزد پدرش (میرزا احمد تبریزی) و صاحب ریاض کسب علم نمود. پس از تحصیلات از نجف به آذربایجان بازگشته و امامت جمعه به وی تفویض شد. از آثارش: **الزکوة**، **اوثق الوسائل**، در شرح ریاض المسائل، **شرح قصیدهٔ کعب بن زهیر** در مدح حضرت رسالت (ص).

تاریخ التراث العربی ب ۲/۵: ۱۹۱ / الذریعه ۲: ۴۷۳، ۱۴: ۵، ۱۱: ۲۸۳ / رجال بامداد ۶: ۱۸۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، لطفعلی: ۲۰۸ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۸۸.

## لطفعلی بک ـ سامی

(م ۱۱۲۰ هـ / ۱۷۰۸ م)

لطفعلی بک بن اسماعیل بک سامی. شاعر ایرانی و از امرای چرکس بود. در اصفهان در گذشت. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۹۴۳ / ریحانة الادب ۲: ۴۱۷ / صحف ابراهیم ۸۰ / فرهنگ سخنوران ۲۵۸.

## لطفعلی ـ دانش تبریزی

(۱۲۶۸-۱۳۵۰ هـ / ۱۸۵۱-۱۹۳۱ م)

لطفعلی بن محمد کاظم بن لطفعلی تبریزی، نصیری، امینی، (صدرالافاضل، دانش، فانی). عالم، شاعر، محقق امامی. متولد در شیراز، اصلاً از تبریز. نزد مولانا قاسم قندهاری و محمد مؤمن و میرزا حسن مجتهد آشتیانی و چندتن دیگر کسب علم

کرد. از آثارش: اخگر، در شرح معماها، الاعلام فی ترجمة بعض الاعلام، اکسیر اللغة، دیوان شعر، کلم و حکم - ط. سخنوران آذربایجان تعداد ۱۲۲ تألیف از وی نام می برد.

الذریعه ۸: ۲۶۴، ۹: ۳۱۶، ۲۱: ۳۲۸ / رجال بامداد ۳: ۱۸۱ / ریحانة الادب ۶: ۱۹۱ / سخنوران آذربایجان ۱: ۳۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، نصیری: ۵۷۰ / معجم المؤلفین ۸: ۱۵۳ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۱۱ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۳۴.

## لطفی شیرازی

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

لطفی شیرازی. شاعر. متوفّی در هندوستان. از تربیت شدگان بایسنقر بود و در کشورهای هند و ایران سیاحت بسیار نمود. غزل نیکو می سرود.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۹۵ / الذریعه ۹: ۹۴۵ / ریحانة الادب ۵: ۱۳۴ / فرهنگ سخنوران ۵۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا، لطفی: ۲۱۱.

## لوط - (أبومِخْنَف)

(م ۱۵۷ هـ / ۷۷۴ م)

ابومخنف، لوط بن یحیی بن سعید ازدی، غامدی. محدّث امامی، مورّخ. از اصحاب حضرت صادق[۱] (ع)، متولّد در کوفه. از آثارش: نوشته های زیادی دارد از جمله: فتوح الشام، الردة، فتوح العراق، النهروان.

الاعلام ۶: ۱۱۰ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۲: ۱۲۷ / الذریعه ۱: ۳۴۸، ۱۶: ۱۱۹، ۶: ۱۲۰ / رجال طوسی ۵۷، ۲۷۱ / رجال نجاشی ۲۲۴ / روضات الجنات ۳: ۴۸ / ریحانة الادب ۷: ۲۵۸ / فهرست ابن الندیم ۱۰۵ / فهرست طوسی ۱۲۹ / الکنی والالقاب ۱: ۱۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، لوط: ۳۳۳ / معالم العلماء ۹۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۵۷.

---

۱. فهرست طوسی: از اصحاب حضرت علی (ع)، امام حسن (ع)، امام حسین (ع).

م

## ماجد ـ بحرانی
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ماجدبن محمد بحرانی. عالم امامی، ادیب، شاعر. مدتی درشیراز و اصفهان قضاوت کرد، با حر عاملی (م ۱۱۰۴ هـ) معاصر بود. از آثارش: شرحی بر نهج‌البلاغه، التحفة السلیمانیه، فصوص السلیمانیة.

امل الآمل ۲: ۲۲۵ / الذریعه ۱۶: ۲۳۵، ۱۴: ۱۴۴، ۳: ۴۴۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۱.

## ماجد ـ حسینی صادقی
(م ۱۰۲۸ هـ / ۱۶۱۹ م)

ابوعلی، ماجدبن هاشم بن علی حسینی* بحرانی. عالم امامی، فقیه، محدّث، شاعر. متولد و بزرگ شده در بحرین، ساکن و متوفی در شیراز. قاضی بحرین بود و درشیراز به نشر علم حدیث پرداخت و ملامحسن فیض کاشانی و شیخ سلیمان ماحوزی از شاگردانش بوده و از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: حاشیه خلاصة الاقوال علاّمه حلّی، رساله‌ای در اصول، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۱۲۰ / امل الآمل ۲: ۲۲۶ / تاریخ کاشان ۲۸۶ / الذریعه ۳: ۲۳۱، ۱۲: ۲۱۰، ۲۵: ۳۰۰ / روضات الجنات ۶: ۷۳ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۲، ۳: ۳۷۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۶۳.

## مالک ـ (ابن انس)
(۹۰-۱۷۴[1] هـ / ۷۰۸-۷۹۰ م)

ابو عبدالله، مالک بن انس بن مالک أصبحی، حمیری، (امام، ذی اصبح). یکی از چهار امام اهل سنت، مؤسس مذهب مالکی. متولّد و متوفّی در مدینه. فقه را نزد ربیعه الرای فقیه مدینه تلمذ کرد. او برعکس ابو حنیفه به احادیث و سنن و اطلاع از آنها و استناد بر آنها رغبت زیادی داشت. از شاگردان مشهور او عبدالله بن وهب و عبدالرحمان بن قاسم و اشهب بن عبدالعزیز و چندتن دیگر می باشند که همه در حدیث و فقه شهرت دارند. محمد أبی زهره کتاب مالک بن انس: حیاته، عصره الخ ـ ط و امین خولی کتاب ترجمهٔ محررة لمالک بن انس ـ ط را دربارهٔ او نوشته‌اند. از آثارش: الموطأ ـ ط، الوعظ ـ ط، رساله، المسائل ـ خ.

الاعلام ۶: ۱۲۸ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۷ / تاریخ التراث العربی ب ۳/۱: ۱۲۹ / حلیة الاولیاء ۶: ۳۱۶ / روضات الجنات ۷: ۲۲۱ / ریحانه الادب ۱: ۶۸ / فهرست ابن الندیم ۲۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، مالک: ۹۴ / معجم المؤلفین ۸: ۱۶۸ / یادداشتهای قزوینی ۱۷۲۷.

**مامقانی** ← عبدالله بن محمد

---

۱. تولد را بین سالهای ۹۰ تا ۹۷ و وفات را ۱۷۴ تا ۱۷۹ هـ نوشته اند.

مامقانی ← محمد حسن بن عبدالله

**ماول ـ (ابن شراره)**
**(م ۴۹۰ هـ / ۱۰۹۷ م)**

ابوالخیر، ماول [۱] بن شرارة حلبی. طبیب، مورخ، نصرانی. متولد در حلب، متوفی در صور. از آثارش: تاریخ حلب، آداب الخط، تاریخ اطباء معاصر.

ریحانة الادب ۸: ۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ماول: ۱۳۷ / معجم المؤلفین ۴: ۱۳۱.

**مبارک ـ (ابن مستوفی)**
**(۵۶۴-۶۳۷ هـ / ۱۱۶۹-۱۲۳۹ م)**

ابوالبرکات، مبارک بن احمدبن مبارک لخمی، اربلی، (ابن مستوفی، شرف الدین). عالم، مورخ، محدث. متولد در اربل، متوفی در موصل. از آثارش: تاریخ اربل، ۴ جلد، النظام فی شرح شعر المتنبی و أبی تمام ـ خ، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۱۴۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۴ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۰۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن مستوفی: ۳۴۹ / معجم المؤلفین ۸: ۱۷۰.

**مبارک ـ (ابن دبّاس)**
**(۴۳۱-۵۰۰ هـ / ۱۰۴۰-۱۱۰۷ م)**

ابوالکرم، مبارک بن فاخربن محمّد، (ابن دبّاس، ابن فاخر). نحوی، لغوی. اصلاً بغدادی، ساکن و متوفی در همانجا. نزد ابن برهان نحوی، نحو و قاضی ابوالطیب طبری حدیث آموخت. از آثارش: المعلم، شرح خطبة أدب الکتاب، جواب مسائل.

الاعلام ۶: ۱۵۱ / ریحانة الادب ۷: ۲۴۶ / معجم المؤلفین ۸: ۱۷۲.

**مبارک ـ (ابن دهّان)**
**(۵۳۴-۶۱۲ هـ / ۱۱۴۰-۱۲۱۵ م)**

ابوبکر، مبارک بن مبارک بن سعید، (وجیه الدین، ابن دهّان). ادیب، نحوی، اهل سنت. متولد در واسط، متوفی در بغداد. به زبانهای ترکی، فارسی، رومی، حبشی و ارمنی تسلط داشت. ابتدا حنبلی و بعد حنفی و بالاخره شافعی شد. در نظامیه بغداد تدریس می کرد و از جمله شاگردانش یاقوت حموی بود. از آثارش: کتابی در نحو، اشعاری نیز از او باقی است.

الاعلام ۶: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۷: ۵۲۲ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن دهان: ۳۰۹ / معجم المؤلفین ۸: ۱۷۳.

**مبارک ـ (ابن اثیر جزری)**
**(۵۴۴-۶۰۶ هـ / ۱۱۴۹-۱۲۱۰ م)**

ابوالسعادت، مبارک بن ابی الکرم محمد شیبانی، موصلی، جزری، (مجدالدین، ابن اثیر). محدّث، لغوی، اصولی. متولد در جزیرهٔ ابن عمر، بزرگ شده و متوفی در موصل. پدرش از صاحب منصبان عالیرتبه در دستگاه آل زنگی بود. خودش نیز در دستگاه غازی بن مودود و برادر و پسرش خدمت کرد. در سالهای آخر عمر فلج شد ولی کماکان از مدیریت و راهنمایی او استفاده می شد. از آثارش: جامع الاصول ـ ط، به صورت مرجعی بسیار رایج در آمد، النهایة فی غریب الحدیث، البدیع، در شرح فصول ابن دهان.

الاعلام ۶: ۱۵۲ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۶۱ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۴۰۸ / روضات الجنات ۷: ۲۳۲ / ریحانة الادب ۷: ۳۷۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۰۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن اثیر: ۲۹۰ / معجم المؤلفین ۸: ۱۷۴.

**مبارک الله ـ راغب هندی**
**(متولد ۱۲۰۲ هـ / ۱۷۸۷ م)**

میر مبارک الله خان راغب هندی. [۱] شاعر. متولد و ساکن در هندوستان. از آثارش: دیوان شعر، منظومهٔ ساقی نامه، منظومهٔ فراق نامه.

الذریعه ۹: ۳۴۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۹۴ / فرهنگ سخنوران

---

۱. معجم المؤلفین: ابوالخیر بن شراره.

۱. فرهنگ سخنوران: راغب بلخی.

۲۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، راغب: ۹۰ / مکارم الآثار ۱: ۱۳۵.

**مبارک الله ـ واضح**
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

میرزا مبارک الله، (واضح ساوجی، ارادت خان). شاعر هندی. از آثارش: **آیینه‌راز، ساقینامه، کلیات واضح.**

الذریعه ۹: ۱۲۵۱ / ریحانة الادب ۶: ۲۹۰ / صحف ابراهیم ۱۳۴ / فرهنگ سخنوران ۶۳۹ / فهرست مشترک نسخه‌های خطی ۸: ۱۶۷۳ / لغتنامه دهخدا، واضح: ۸۲.

**مبرد** ← محمدبن یزید

**مبشر ـ (ابن فاتک)**
(م حدود ۵۰۰ هـ / ۱۱۰۶ م)

ابوالوفاء، مبشربن فاتک مصری، (محمودالدوله، ابن فاتک، امیر). حکیم، ادیب، طبیب. اصلاً از دمشق، ساکن در مصر. از آثارش: **مختار الحکم و محاسن الکلم، سیرة المستنصر، ۳ جلد، البدایة.**

الاعلام ۶: ۱۵۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۳۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالوفاء: ۹۱۹ / معجم المؤلفین ۸: ۱۷۵.

**متنبی** ← احمدبن حسین

**متی ـ (ابوبشر)**
(م ۳۲۸ هـ / ۹۴۰ م)

ابوبشر، متی بن یونس نصرانی، دیرقنی. دانشمند، حکیم، منطقی، مترجم. متولد در دیرقنی، متوفی در بغداد. در این شهر به تدریس و تألیف اشتغال داشت. استاد ابونصر فارابی بود. از آثارش: **ترجمهٔ کتاب الشعر ابوطیقا، ترجمهٔ کتاب انالوطیقای ثانی از ارسطو، کتاب المقاییس الشرطیه.**

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۸۱ / ریحانة الادب ۷: ۳۲ / فهرست ابن الندیم ۴۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبشر: ۳۷۵ / معجم المؤلفین ۸: ۱۷۶ / نزهة المجالس ۳۶۳.

**مجدالدین ـ مَجْدِهَمگَر**
(م ۶۸۶ هـ / ۱۲۸۷ م)

مجدالدین بن احمد همگر، (ابن همگر، مجدهمگر، ملک الشعرا، رهی). شاعر نامی، سخنور، نویسنده. متولد در یزد، ساکن شیراز، متوفی در اصفهان. نزد سلاطین سلغری تقرّب یافت و ملک الشعراء اتابک مظفرالدین ابوبکر بن سعد زنگی گردید. گرچه همیشه مورد اکرام و محبت سلاطین وقت بود مدت حدود شش ماه را به دلایلی نامعلوم زندانی شد. ولی مجدداً به مداحی سلغریان پرداخت و پس از سقوط آنها اشعاری ناشی از تأسف خود سرود. سپس در پناه پادشاهان قراختایی در کرمان و خواجه شمس‌الدین محمّد صاحب دیوان جوینی می‌زیست و در مدح ایشان اشعاری سرود. و پس از سقوط خاندان جوینی در رثای او رباعی شیوایی سرود و پس از آن انزوا گزید. مجدهمگر سخن پیشینیان را دنبال کرد و به سبک شاعران خراسان تمایل داشت و در نظم و نثر سخن سهل و روان را می‌پسندید. از آثارش: **دیوان شعر،** سه هزار بیت، **استنساخ قابوسنامهٔ عنصرالمعالی کیکاوس.**

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۵۲۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۲ / الذریعه ۹: ۹۶۲ / ریحانة الادب ۶: ۳۸۰ / فرهنگ سخنوران ۵۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، همگر: ۲۹۵.

**مجدالدّین ـ فارسی**
(قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

مجدالدّین فارسی، (خواجه مجدالدّین). شاعر، فاضل، خطاط. باسعدی شیرازی معاصر بود و در رفع مشکلات شعری از وی کمک می‌گرفت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۹۶۱ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۷.

**مجدود ـ سنایی**
(۴۳۷-۵۲۵ هـ / ۱۰۴۵-۱۱۳۰ م)

ابوالمجد، مجدود [1] بن آدم غزنوی، (حکیم، سنایی). شاعر نامی، عارف بلند مرتبه، حکیم. متولد و متوفی و مدفون در غزنین. به دستگاه غزنویان راه

---

۱. در مورد نام وی اختلاف نظر هست ر.ک. تاریخ ادبیات صفا.

جست و برخی از پادشاهان ایشان را مدح کرد و در آغاز کار زندگی شاعران درباری را داشت تا آن که یکباره دیگر گون شد و از دنیا و آدمیان ببرید و عاشق و شیدای حق شد. در جوانی به سفر حج رفت سپس به بلخ باز گشت و در این شهر و نیشابور و مرو وسرخس نیز با بزرگان علم محشور بود. در غزنین دست ارادت به شیخ المشایخ ابو یوسف همدانی داد. اواخر عمر را در انزوا گذراند و مدارج کمال را گذراند. او از دوستداران واقعی خاندان پیغمبر بود. در اشعار وی دو گانگی که در زندگی او بود به چشم می خورد. از آثارش: حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة، آنرا الهی نامه نیز می نامند، در ده هزار بیت، این منظومه در ابیات فارسی تأثیر بسیاری داشت. سیر العباد الی المعاد، کارنامهٔ بلخ.

اعیان الشیعه ۹: ۵۸ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۵۵۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۶ / الذریعه ۹: ۴۷۱، ۶: ۳۸۲، ۱۹: ۱۱۹ / روضات الجنات ۷: ۲۳۶ / ریحانة الادب ۳: ۷۹ / فرهنگ سخنوران ۲۷۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۷۰۰، ۸: ۱۶۳۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، سنائی: ۶۴۰ / نزهة المجالس ۷۵، ۱۹۹ / نفحات الانس ۵۹۵ / یادداشتهای قزوینی ۱۲۳۳.

**مجلسی** ← محمدباقربن محمد تقی

## مجلسی اصفهانی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

مجلسی اصفهانی. شاعر. نزد محتشم کاشانی (م ۹۹۶ هـ) تلمذ کرد. دلدادهٔ شخصی شد و در پی او به هندوستان رفته و در دکن ساکن شد و با محبوب خود در یک روز در گذشت. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵۸ / الذریعه ۹: ۹۶۶ / ریحانة الادب ۵: ۱۹۷ / فرهنگ سخنوران ۵۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، مجلسی: ۴۶۶.

**مجلسی اول** ← محمد تقی بن مقصود علی

**مجلسی ثانی** ← عبدالله بن سید رضا

## مجلسی خراسانی

مجلسی خراسانی. شاعر ایرانی. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۹۶۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۰۱ / فرهنگ سخنوران ۵۱۲.

**مجنون** ← بهلول بن عمرو

## مجیر - بیلقانی

(م ۵۸۶ [1] هـ / ۱۱۹۰ م)

ابوالمعالی [2]، مجیرالدین بیلقانی، (مجیر، ملک الشعرا). شاعر. متولد در بیلقان. نزد خاقانی شعر و ادبیات آموخت ولی پس از مدتی میان شاگرد و استاد دلگیری پیش آمد و کار به هجو استاد کشید. در اصفهان نیز شرف الدین شفروه و جمال الدین اصفهانی او را هجو گفتند. مجیر به دربارهای شمس الدین ایلدگز و محمدبن ایلدگز و عثمان بن ایلدگز پادشاهان اتابکان آذربایجان تعلق داشت و مدح ایشان را می گفت. از آثارش: دیوان شعر، پنج هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۷۲۱ و ۱۰۸۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۴ و ۱۰۷ / الذریعه ۹: ۹۶۹ / روضات اسفزاری ۲: ۳۷۰ و ۴۲۵ / ریحانة الادب ۵: ۲۲۲ / فرهنگ سخنوران ۵۱۳ / لغتنامه دهخدا، مجیرالدین: ۴۸۶.

## محارب - کُسَعی

محارب بن قیس [3] کسعی. شاعر. منسوب به قبیله ای به نام کُسَع دریمن. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

الاعلام ۶: ۱۶۸ / ریحانة الادب ۵: ۵۸ / الکنی والالقاب ۳: ۱۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، محارب: ۴۹۲.

## محتشم - کاشانی

(م ۹۹۶ هـ / ۱۵۸۷ م)

---

۱. تاریخ وفات وی از ۵۸۶ تا ۵۹۴ هـ دیده می شود.
۲. یا ابوالمکارم.
۳. یا غامدبن حرث.

محتشم کاشانی پسر خواجه میر احمد، (کمال الدین، شمس الشعرا). شاعر. اصلاً از نراق، متولد و متوفی و مدفون در کاشان. نزد مولانا صدقی استرآبادی فن شعر را آموخت و با شاعران عهد خود مانند حیرتی تونی، وحشی بافقی، حالی گیلانی و ضمیری اصفهانی و دیگران رابطه دوستانه داشت و گرچه بازرگان زاده بود ولی با استفاده از مهارت در شاعری خیلی زود مورد توجه قرار گرفته و زندگی مرفهی ترتیب داد. وی بزرگان و پادشاهان صفوی و گاه امرای دکن و دیگر شهرهای هندوستان را می ستود ولی شهرت عمدهٔ او در ساختن اشعار مذهبی و بخصوص در مدح ائمه اطهار(ع) بود. وی در زمان حیاتش مشهور بود و میر تقی الدین کاشانی، نوعی خبوشانی و ظهوری ترشیزی از جمله شاگردان وی بودند. از آثارش: کلیات محتشم ـ ط، بنابر وصیتش به دست شاگردش میر تقی الدین کاشانی تنظیم شد، دوازده بند در مرثیهٔ حسین بن علی(ع)، از منظومه های معروف است، جامع اللطائف، دیوان شعر اوست.

احسن التواریخ ۵۳۶ / اعیان الشیعه ۹: ۴۵ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۷۹۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۴۳ / الذریعه ۹: ۹۷۲، ۱۳: ۲۳، ۱۵: ۱۱۷ / ریحانة الادب ۵: ۲۲۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۱۹۸ / فرهنگ سخنوران ۵۱۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۶۲ / لغتنامهٔ دهخدا، محتشم: ۵۱۲.

## محتشم ـ قاینی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محتشم بن میرزا هادی قاینی. شاعر. متولد در قاین. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۹۷۱ / ریحانة الادب ۵: ۲۲۵ / فرهنگ سخنوران ۵۱۵ / لغتنامه دهخدا، محتشم: ۵۱۲.

## محدّثه ـ (امة العزیز)

(م ۷۸۵ هـ / ۱۳۸۳ م)

محدّثه بنت محمد شمس الدین حافظ بن احمد بن عثمان. محدّث. نزد محدّث نامی عیسی بن مطعم استماع می کرد، خود نیز تدریس این علم را به عهده داشت.

اعلام النساء ۱: ۸۷ / ریاحین الشریعه ۳: ۳۶۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، امة العزیز: ۲۱۹.

## محدّثه ـ (امة العزیز)

(قرن دهم هجری[1] / شانزدهم میلادی)

محدّثه بنت محمدبن یونس بن اسماعیل. از زنان محدّث. جلال الدین سیوطی از تلامذهٔ وی بود و کتاب ثلاثیات بخاری را نزد وی خواند.

اعلام النساء ۱: ۸۸ / ریاحین الشریعه ۳: ۳۷۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، امة العزیز: ۲۱۹.

## ملا محراب

(م ۱۲۱۷ هـ / ۱۸۰۲ م)

ملا محراب. عارف، حکیم. از شاگردان آقا محمّد بید آبادی و ملا اسماعیل خاجویی بود. او را خلیفه و مرید سید قطب الدین نیریزی دانسته اند.

ریحانة الادب ۵: ۳۸۵.

## محراب ـ تبریزی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

محراب تبریزی. ادیب، خطاط. متولد و ساکن در تبریز. با شاه قاسم خطاط و ظهیر قاضی زاده معاصر بود. از آثارش: قرآنی به خط او در مسجد ابراهیم پاشا در استانبول موجود است.

ریحانه الادب ۱: ۳۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، تبریزی: ۳۲۵.

## محسن ـ صابی

(م ۴۰۱ هـ / ۱۰۱۰ م)

ابوعلی، محسن بن ابراهیم بن هلال صابی. ادیب، فاضل. نزد ابوسعید سیرافی کسب علم کرد و با ابوعلی فارسی ملاقات داشت.

الاعلام ۶: ۱۷۲ / ریحانة الادب ۳: ۳۴۹ / لغتنامه دهخدا، محسن: ۵۳۳.

---

۱. ریاحین الشریعه: قرن هشتم هجری.

**محسن ـ تأثیر**

**(۱۰۶۰-۱۱۲۹ هـ / ۱۶۴۹-۱۷۱۶ م)**

میرزا محسن [۱] تأثیر. شاعر. اصلاً تبریزی، متولد در اصفهان، ساکن در همانجا و یزد. در عهد شاه سلطان حسین صفوی می زیست. از آثارش: **دیوان شعر**، قسمت عمدهٔ قصاید وی در مدح ائمه اطهار(ع) می باشد.

الذریعه ۹: ۱۶۴ / ریحانة الادب ۱: ۳۱۵ / سخنوران آذربایجان ۲۶۲ / فرهنگ سخنوران ۱۰۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۰۳۰.

**محسن ـ اعرجی**

**(۱۱۳۰-۱۲۲۷ هـ / ۱۷۱۸-۱۸۱۲ م)**

محسن بن حسن بن مرتضی اعرجی، حسینی، کاظمی، (مقدس کاظمی). فقیه، اصولی، ادیب، شاعر، امامی. نزد بهبهانی و سید صدرالدین قمی و صدرالدین عاملی و حجة الاسلام محمد باقر رشتی کسب علم کرد. از میرزای قمی و شیخ سلیمان عاملی و یوسف بحرانی روایت کرده است. از آثارش: **الغرر و الدرر فی الفقه**، **المحصول فی الاصول**، **العدة فی الرجال**.

الذریعه ۲: ۱۱۵، ۸: ۱۲۱، ۱۲: ۲۴۸ / روضات الجنات ۶: ۱۰۴ / ریحانة الادب ۵: ۲۳۷ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۵۶ / لغتنامه دهخدا، محسن: ۵۳۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۸۲.

**محسن ـ خَنفَر**

**(م ۱۲۷۰ هـ / ۱۸۵۳ م)**

محسن بن خنفر عفکی، باهلی، نجفی. عالم امامی، محقق. متولد و بزرگ شده و متوفی در نجف. نزد شیخ موسی کاشف الغطاء کسب علم کرد. از آثارش: **لم یخرج منها شیء الی المبیضه**.

ریحانة الادب ۲: ۱۶۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۸۳ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۸۵.

**محسن ـ دست غیب**

**(۱۲۶۲-۱۳۱۹ هـ / ۱۸۴۵-۱۹۰۱ م)**

ابوالحسن، محسن دست غیب شیرازی. فاضل. از آثارش: **کتاب اصول الدین**.

الذریعه ۲: ۱۹۲ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۰ / فرهنگ سخنوران ۲۰۹.

**محسن ـ ذوالقدر**

**(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)**

محسن ذوالقدر. شاعر هندی. با امیر شیر علی خان لودی مؤلف مرآت الخیال معاصر بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۳۴۱ / ریحانة الادب ۲: ۲۶۸ / فرهنگ سخنوران ۲۱۸.

**محسن ـ رضوی**

**(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)**

ابوصالح، محسن [۱] رضوی، تقوی. عالم امامی. در عهد شاه عباس ثانی می زیست و منصب صدرالممالک داشت. در مشهد مقدس مدرسهٔ صالحیّه را (که بعداً به مدرسهٔ نواب معروف شد) بنیان نهاد. املاک و کتب بسیاری نیز به نام مدرسه وقف کرد. از آثارش: **دقائق الخیال**.

الذریعه ۸: ۲۳۴ / ریحانة الادب ۷: ۱۵۶.

**محسن ـ امین**

**(۱۲۸۴-۱۳۷۱ هـ / ۱۸۶۷-۱۹۵۲ م)**

محسن بن عبدالکریم بن علی امین حسینی، امین عاملی. فقیه، اصولی، مجتهد، متکلم، شاعر امامی. متولد در لبنان، تحصیلکرده در مدارس جبل عامل و سپس نجف، متوفی در بیروت. در نجف نزد آخوند خراسانی و شریعت اصفهانی و محمد طه نجف کسب علم کرد و به درجه فتوی و اجتهاد رسید. از آثارش: **اعیان الشیعه**، ده جلد و در شرح زند گی رجال شیعه، **معادن الجواهر** و **نزهة الخواطر**،

---

۱. یا محمد محسن یا محمد حسن.

۱. ریحانة الادب: یا حسن، الذریعه محمد صالح.

ارجوزة فی الارث.

اعیان الشیعه ۱۰: ۳۳۶ / الذریعه ۱: ۲۷۴، ۲: ۲۴۸، ۹: ۱۰۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۸۳ / لغتنامه دهخدا، محسن: ۵۳۳ / معجم المؤلفین ۸: ۱۸۳.

**محسن ـ تنوخی**

**(۳۲۷-۳۸۴ هـ / ۹۳۹-۹۹۴ م)**

ابوعلی، محسن بن علی بن محمد تنوخی، بصری. ادیب، شاعر امامی. متولد و بزرگ شده در بصره، ساکن و متوفی در بغداد. از ابوبکر صولی و ابوالعباس اثرم کسب علم کرد و در جزیرهٔ ابن عمر و عسکر مکرم منصب قضاوت داشت. از آثارش: **الفرج بعد الشدة ـ ط، جامع التواریخ، دیوان شعر.**

الاعلام ۶: ۱۷۶ / الذریعه ۱۶: ۱۵۵، ۲۱: ۲، ۲۴: ۱۶۰ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۲۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۲۳ / لغتنامه دهخدا، ابوعلی: ۶۸۰ / معجم المؤلفین ۸: ۱۸۵.

**محسن ـ قزوینی**

**(زنده در ۱۱۲۸ هـ / ۱۷۱۶ م)**

محسن بن محمد طاهر قزوینی، طالقانی، (نحوی). ادیب، نحوی. منسوب به طایفهٔ نحویهٔ قزوین. نزد میرزا قوام الدین محمد قزوینی تلمذ نمود. از آثارش: **کتاب العوامل، رشح الحساب، منظومه‌ای در معانی و بیان.**

ریحانة الادب ۴: ۴۵۴ / معجم المؤلفین ۸: ۱۸۶.

**محفوظ ـ کلوذانی**

**(۴۳۲-۵۱۰ هـ / ۱۰۴۱-۱۱۱۶ م)**

ابوالخطاب، محفوظ بن احمدبن حسن کلوذانی. امام حنبلی، فقیه. اصلاً کلواذی، متولد و متوفی در بغداد. در این شهر برای اتباع ابن حنبل فتوی می داد و طبع شعر نیز داشت از آثارش: **التمهید ـ خ، الانتصار فی المسائل الکبار ـ خ، التهذیب.**

الاعلام ۶: ۱۷۸ / ریحانة الادب ۵: ۷۶ / لغتنامه دهخدا، کلوذانی: ۱۰۷ / معجم المؤلفین ۸: ۱۸۸.

**محقق بحرانی** ← سلیمان بن عبدالله
**محقق حلی** ← جعفر بن حسن
**محقق خوانساری** ← حسین بن محمد
**محقق دوانی** ← محمدبن اسعد
**محقق سبزواری** ← محمد باقربن محمد مؤمن
**محقق کرکی** ← علی بن عبدالعالی

**محمد ـ هروی**

**(م ۴۱۴ هـ / ۱۰۲۳ م)**

ابوالمظفر، محمدبن آدم بن کمال هروی. عالم امامی، نحوی، ادیب. متولّد در هرات. نزد ابوبکر خوارزمی و ابوالعلاء صاعد کسب علم کرد، در شرح ابیات و امثال عرب و استخراج معانی مهارت داشت. از آثارش: **شرح الحماسة، شرح دیوان متنبی، شرح اصلاح المنطق ابن السکیت.**

الاعلام ۶: ۱۸۰ / اعیان الشیعه ۹: ۵۸ / تاریخ التراث العربی ۸: ۴۲۳ / الذریعه ۱۳: ۹۳، ۱۳: ۲۷۷ / ریحانة الادب ۷: ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۶۶ / معجم المؤلفین ۹: ۳۵.

**محمد ـ آزاد**

**(م ۱۱۵۰ هـ / ۱۷۳۷ م)**

محمد [۱] مقیم، (آزاد). از شعرای کشمیر. متوفّی در اکبرآباد هند. ازشاگردان سام کشمیری بود. با نواب امیرخان عمدة الملک روابطی دوستانه داشت. سیاحت بسیار می کرد و مدتی در تویسرکان ساکن شد. از آثارش: **دیوان شعر.**

تذکره شعرای کشمیر ۱ / الذریعه ۹: ۶ / ریحانة الادب ۱: ۴۷ / صحف ابراهیم ۲۰ / فرهنگ سخنوران ۴ / لغتنامهٔ دهخدا، آزاد: ۸۲.

**محمد ـ صوفی**

**(م ۲۷۰ هـ / ۸۸۳ م)**

أبو حمزه، محمدبن ابراهیم صوفی، (ابوحمزه خراسانی). عارف، از مشایخ صوفیه خراسان. اصلاً نیشابوری، متوفی در همانجا. از اصحاب جنید

---

۱. ریحانه الادب: احمد مقیم.

بغدادی بود و با دیگر مشایخ بغداد نیز صحبت داشت. از آثارش: المنتمین اهن السیاح و العباد و المتصوفین.

الاعلام ۶: ۱۸۳ / تذکرة الاولیاء ۲: ۱۱۳ / رساله قشیریه ۷۰ / ریحانة الادب ۷: ۷۱ / طبقات الصوفیه ۱۴۴ / طبقات الکبری ۱: ۸۸ / کشف المحجوب ۱۸۰ / لغتنامه دهخدا، ابو حمزه: ۴۳۳ / نفحات الانس ۷۰.

## محمد ـ (ابن مُنْذِر)

(۲۴۲-۳۱۹ هـ / ۸۵۶-۹۳۱ م)

ابوبکر، محمدبن ابراهیم بن منذر نیشابوری، (ابن منذر). فقیه شافعی، عالم. ساکن و متوفی در مکّه. از آثارش: المبسوط، در فقه، الأوسط فی السنن و الإجماع والاختلاف ـ خ، تفسیر القرآن ـ خ.

الاعلام ۶: ۱۸۴ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۳: ۲۰۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۳۴ / فهرست ابن الندیم ۲۶۹ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۸۰ / معجم المؤلفین ۸: ۲۲۰.

## محمد ـ زجاجی

(م ۳۴۸ هـ / ۹۵۹ م)

ابوعمرو، محمدبن ابراهیم بن یوسف نیشابوری، زجاجی. عارف. چهل سال در مکّه مجاور بوده، و ابراهیم خواص و جنید بغدادی و بعضی دیگر از مشایخ صوفیه را ملاقات کرده است.

رساله قشیریه ۷۷ / ریحانه الادب ۲: ۳۶۹ / طبقات الصوفیه ۴۹۴ / طبقات الکبری ۱: ۱۰۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، زجاجی: ۳۴۵ / نفحات الانس ۲۲۲.

## محمد ـ عوامی

(م ۳۵۰ هـ / ۹۶۱ م)

ابوبکر، محمدبن ابراهیم عوامی. نحوی. با ابن الندیم (م ۳۸۵ هـ) معاصر بود. از آثارش: الإصلاح و الإیضاح، در نحو.

ریحانة الادب ۴: ۲۱۸ / فهرست ابن الندیم ۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، عوامی: ۴۱۴ / معجم المؤلفین ۸: ۲۱۱.

## محمد ـ کاتب

(۲۸۱-۳۵۳ هـ / ۸۹۴-۹۶۴ م)

ابوبکر، محمدبن ابراهیم بن یوسف کاتب، شافعی. فقیه، محدث. ظاهراً شافعی بود ولی در باطن مذهب امامی داشت. نجاشی (م ۴۵۰ هـ) و شیخ طوسی (م ۴۶۰ هـ) به واسطه ابن عبدون از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: کشف القناع، الاستعداد، المفید فی الحدیث.

الذریعه ۲: ۱۳، ۱۵: ۲۲۶، ۱۸: ۵۲ / رجال نجاشی ۲۶۳ / ریحانه الادب ۳: ۱۶۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۳۱ / فهرست ابن الندیم ۲۴۶ / فهرست طوسی ۱۳۳ / لغتنامه دهخدا، ابوالحسن: ۴۱۶ / معالم العلماء ۹۷ / معجم المؤلفین ۸: ۲۲۳.

## محمد ـ جوزی

(م ۳۵۴ هـ / ۹۶۵ م)

ابوبکر، محمدبن ابراهیم جوزی. فاضل، ادیب، در انساب و علوم قرآنی متبحّر بود. به شهر جوز[1] کرمان منسوب بود.

ریحانه الادب ۱: ۴۳۷، ۲: ۸۳.

## محمد ـ (ابن أبی زَینب)

(م ۳۶۰ هـ / ۹۷۱ م)

ابو عبدالله، محمدبن ابراهیم بن جعفر کاتب، بغدادی، نعمانی، (عالم ربانی، ابن ابی زینب). امامی، محدّث، مفسّر، متکلّم. به بغداد و شام سفر کرد و در همان دیار در گذشت. از کلینی و محمدبن عبدالله حمیری و علی بن حسین مسعودی کسب علم نمود و از ایشان روایت کرده است. از آثارش: تفسیر القرآن (معروف به تفسیر نعمانی)، الرد علی الاسمعیلیه، الفرائض، جامع الاخبار.

اعیان الشیعه ۹: ۶۰ / امل الآمل ۲: ۲۳۲ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۳: ۲۹۷ / الذریعه ۱۶: ۷۹، ۴: ۳۱۸، ۱۶: ۱۴۷ / رجال نجاشی ۲۷۱ / روضات الجنات ۶: ۱۲۷ / ریحانة الادب ۷: ۳۴۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۳۰ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۹۵ / لغتنامه دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۵ / معالم العلماء ۱۱۸ / معجم المؤلفین ۸: ۱۹۵.

---

۱. ریحانة الادب: در جای دیگر وی را منسوب به جوز از شهرهای فارس دانسته و او را جوزی نامیده است.

**محمد ـ (ابن شِقَ اللیل)**
**(م ۴۵۵ هـ / ۱۰۶۳ م)**

ابوعبدالله، محمدبن ابراهیم بن موسی انصاری، اندلسی، طُلَیطُلی، (ابن شق اللیل). فقیه، متکلم، محدث، ادیب، شاعر. متولد در طلیطله، ساکن طلبیره، متوفی در همانجا. به مشرق زمین سفر کرد و در راه بازگشت به وطنش در گذشت. از آثارش: **کتاب الکرامات، براهین الصالحین.**

الاعلام ۶: ۱۸۴ / ریحانة الادب ۷: ۱۸۹، ۸: ۵۵ / معجم المؤلفین ۸: ۲۲۱.

**محمد ـ (ابن کیزانی)**
**(م ۵۶۲ هـ / ۱۱۶۶ م)**

ابوعبدالله، محمدبن ابراهیم بن ثابت کنانی، (ابن کیزانی). شاعر، ادیب. متولد و متوفی در مصر. منسوب به طایفه کیزانیه از طوایف متصوفه مصر. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۶: ۱۸۶ / ریحانة الادب ۸: ۱۷۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن کیزانی: ۳۴۴ / معجم المؤلفین ۸: ۱۹۵.

**محمد ـ عطّار نیشابوری**
**(۵۱۳-۵۸۶[1] هـ / ۱۱۱۹-۱۱۹۰ م)**

ابوحامد، محمدبن ابوبکر ابراهیم بن اسحاق کدکنی، نیشابوری، (شیخ الاولیاء، کشاف المعارف و الاسرار، فریدالدین). عارف نامی، از مشایخ صوفیه، شاعر، سخنور. متولد در کدکن نیشابور، متوفی در نیشابور، مقبرهٔ وی نزدیک این شهر است. پس از مرگ پدر حرفهٔ عطاری وی را دنبال کرد و پس از مدتی تغییراتی در وی پدید آمده و به تصوف گرائید و در این رابطه سفرهایی نیز کرد و از مکه تا ماوراءِالنهر با مشایخ بسیاری ملاقات داشت. به گفتهٔ جامی از مریدان شیخ مجدالدین بغدادی معروف به خوارزمی و از تربیت یافتگان شیخ نجم‌الدین کبری بود. گفته‌اند در پیری شیخ هنگامی که بهاءالدین محمد با پسرش محمد مولوی رهسپار عراق بود در نیشابور با شیخ عطار ملاقات کرد و شیخ نسخه‌ای از اسرارنامهٔ خود را به جلال‌الدین که در آن زمان کودکی خردسال بود داد. اواخر عمر را به عزلت گذراند و به نظم و نثر آثار خود پرداخت، وی مردی پرکار و فعال بود و آثار زیادی از خود به جای گذاشت. کلام ساده و گیرای او ملهم ازعشق و اشتیاق درونی و قدرت او در زبان و شعر فارسی نام او را در ادبیات فارسی جاوید ساخت. از آثارش: **تذکرة الاولیاءِ**، در بیان مقامات عرفا، **منطق الطیر، اسرار نامه، الهی نامه، مصیبت‌نامه، دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۸۵۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۱۳ و ۱۰۲۱ / جشن نامه هانری کربن ۴۹ و ۱۸ / الذریعه ۳: ۲۰۰، ۹: ۷۲۹، ۱۸: ۱۵۱ / روضات الجنّات ۸: ۶۲ / ریحانة الادب ۴: ۱۴۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۴۷ / فرهنگ سخنوران ۳۹۶ / فهرست مشترک نسخه‌های خطی ۸: ۱۶۴۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۴۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا، عطار: ۳۱۰ / معجم المؤلفین ۸: ۲۰۹ / منشاء الانشاءِ ۲۰۲ / نزهة المجالس ۴۱ و ۸۵ و ۲۷۰ / نفحات الانس ۵۹۹ / یادداشتهای قزوینی ۱۴۳۳.

**محمد ـ جاجرمی**
**(م ۶۱۳ هـ / ۱۲۱۶ م)**

ابوحامد، محمدبن ابراهیم بن ابوالفضل سهلی، جاجرمی، (معین‌الدین). فقیه شافعی. متولد در جاجرم میان نیشابور و گرگان، متوفی در نیشابور. از آثارش: **اصول الفقه ـ خ، الکفایه، در فقه، القواعد.**

الاعلام ۶: ۱۸۶ / ریحانه الادب ۱: ۳۷۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۶۷ / معجم المؤلفین ۸: ۲۱۲.

**محمد ـ (ابن نحّاس)**
**(۶۲۷-۶۹۸ هـ / ۱۲۳۰-۱۲۹۹ م)**

ابوعبدالله، محمدبن ابراهیم بن محمّد حلبی، (ابن نحاس، بهاءالدین). ادیب، نحوی، قاری. متولد در حلب، ساکن و متوفی در قاهره. استاد

---

[1] ۱. تاریخ وفات وی با اختلاف بسیار ذکر شده، ۵۸۶ تا ۶۳۳ روایات مختلف تاریخ وفات وی را در بر می گیرد.

ابوحیان بوده است. از آثارش: التعلیقة ـ خ، دیوان شعر، شرح المقرب، در نحو.

الاعلام ۶: ۱۸۷ / روضات الجنّات ۸: ۹۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۹ / الکنی والالقاب ۱: ۴۳۸ / لغتنامه دهخدا، محمد: ۵۶۷ / معجم المؤلفین ۸: ۲۱۹.

## محمد ـ وطواط

(۶۳۲-۷۱۸ هـ / ۱۲۳۵-۱۳۱۸ م)

محمدبن ابراهیم بن یحیی انصاری، کتبی، وطواط، (جمال الدّین). عالم، ادیب، مورّخ. متولّد در مصر، متوفّی در قاهره. از آثارش: الدرر و الغرر، حواشی کامل ابن اثیر، عین[1] الفتوة و مرآة المروة ـ ط، که مجموعهٔ رسائل اوست.

الاعلام ۶: ۱۸۷ / اعیان الشیعه ۹: ۵۹ / الذریعه ۱۶: ۳۹ / ریحانه الادب ۶: ۳۳۲ / الکنی والالقاب ۳: ۲۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، وطواط: ۲۱۶ / معجم المؤلفین ۸: ۲۲۲.

## محمد ـ (ابن جماعة)

(۶۳۹-۷۳۳ هـ / ۱۲۴۱-۱۳۳۳ م)

ابوعبدالله، محمدبن ابراهیم بن سعدالله کنانی، حموی، (ابن جماعه، بدرالدین). فقیه شافعی، عالم در حدیث. متولد در حماة، متوفی در قاهره. قاضی القضات مصر بود. از آثارش: تحریر الأحکام فی تدبیر اهل الاسلام ـ خ، مختصر فی السیرة النبویة ـ خ، قضاة مصر ـ خ.

الاعلام ۶: ۱۸۸ / ریحانة الادب ۷: ۴۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن جماعه: ۲۹۹ / معجم المؤلفین ۸: ۲۰۱.

## محمد ـ (ابن جزری)

(۶۵۸-۷۳۹ هـ / ۱۲۶۰-۱۳۳۸ م)

ابوعبدالله، محمدبن ابراهیم بن ابوبکر جزری، دمشقی، (شمس الدین). مورّخ. متولد و متوفی در دمشق. از آثارش: حوادث الزمان و ابنائه و وفیات الاکابر و الاعیان من أبنائه، مقداری شعر.

الاعلام ۶: ۱۸۹ / ریحانة الادب ۷: ۴۴۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۴۶ / معجم المؤلفین ۸: ۱۹۴.

## محمد ـ مَعافری

(۶۸۰-۷۴۰ هـ / ۱۲۸۱-۱۳۳۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن ابراهیم بن سالم معافری، مری، اندلسی. ادیب، شاعر. از آثارش: الدرر الموسومة فی اشتقاق الحروف المرسومة، دوحة الجنان وراحة الجنان.

ریحانة الادب ۷: ۱۸۹ / معجم المؤلفین ۸: ۲۰۱.

## محمد ـ اکفانی

(م ۷۴۹ هـ / ۱۳۴۸ م)

ابوعبدالله، محمدبن ابراهیم بن ساعد انصاری، سنجاری، (ابن اکفانی، شمس الدین، رضی الدین). طبیب، در حکمت و ریاضیات تبحّر داشت. در بخارا متولد شد و در قاهره زندگی کرد و همانجا درگذشت. از آثارش: إرشاد القاصد إلی أسنی المقاصد ـ ط، نخب الذخائر فی أحوال الجواهر ـ ط، اللباب فی الحساب.

الاعلام ۶: ۱۸۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۶۷ / معجم المؤلفین ۸: ۲۰۰.

## محمد ـ (ابن عَبّاد)

(۷۳۳-۷۹۲ هـ / ۱۳۳۳-۱۳۹۰ م)

ابوعبدالله، محمدبن ابواسحاق ابراهیم نفری، حمیری، رُندی، (ابن عباد). عالم، نویسنده، متصوف نامی. متولد در رنده، متوفی در سلا. جهت کسب علم به مراکش رفت و نزد اساتیدی چون شریف تلمسانی و مَقّرَی و عمرانی درس خواند. چون تمایل به تصوف داشت ترک تحصیل کرده و نزد ابن عاشر عارف مشهور زمان رفت و از وی تأثیر فراوان یافت. و خود از مشایخ صوفیه شد و به عنوان امام و واعظ مسجد قَرَوِیین تا آخر عمر باقی ماند. اشاعه طریقت شاذلی در مغرب بیشتر در اثر تلاش ابن عباد بود. از آثارش: شرح حِکَم ابن عطاءالله اسکندرانی ـ ط، رسائل کبری ـ ط، فتح التحفه ـ خ.

الاعلام ۶: ۱۹۰ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۸۶ / ریحانة الادب ۸: ۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عباد: ۳۲۸ / معجم المؤلفین ۸: ۲۰۷.

---

۱. معجم المؤلفین: فی الفتوة و....

## محمد ـ صدرالدین دشتکی

(۸۲۸-۹۰۳ هـ / ۱۴۲۴-۱۴۹۷ م)

ابوالمعالی، محمدبن ابراهیم بن محمد حسینی، شیرازی، دشتکی، (صدرالدین، سیدالحکما، صدرالعلما، صدرالدین کبیر). حکیم، فقیه امامی. متولّد در شیراز. منصب صدارت در حکومت شاه طهماسب صفوی داشت. در شیراز بدست ترکمانان کشته شد. از آثارش: اثبات الواجب تعالی، رساله‌ای در «علم الفلاحة»، حاشیه علی الکشاف.

الاعلام ۶: ۱۹۲ / اعیان الشیعه ۹: ۶۰ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۸۳ و ۹۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۸۵ / الذریعه ۱: ۱۰۸، ۵: ۹۲، ۲۵: ۳۷، ۶: ۱۳۵ / ریحانة الادب ۳: ۴۲۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۱۸ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۱ / لغتنامه دهخدا، صدرالدین: ۱۶۸ / معجم المؤلفین ۸: ۲۱۵ / یادداشتهای قزوینی ۱۳۳۲.

## محمد ـ صدرا

(م ۱۰۵۰ هـ / ۱۶۴۰ م)

محمدبن ابراهیم بن یحیی شیرازی، (صدرا، صدرالدین، صدرالمتألهین، ملاصدرا). فیلسوف نامی، حکیم، عالم در تصوّف، کلام و فلسفه و متبحر در تفسیر و حدیث، شاعر. متولد در شیراز، متوفی در بصره. نزد شیخ بهایی و میرداماد و میرفندرسکی کسب علم نمود و از شیخ بهائی و میرداماد روایت کرد. خود نیز مدرّس بود و ملامحسن فیض کاشانی و ملا عبدالرزاق فیاض لاهیجانی از تلامذه وی و داماد وی بوده‌اند. مدت ده سال در ده کهک قم به ریاضت و مکاشفه مشغول بود و پس از بازگشت به شیراز چند بار به سفر حج رفت. در حکمت و فلسفه سرآمد روزگار بود و اساس حکمت اشراق را استوار ساخت. گرچه مدتی با مخالفت بعضی از قشریون مواجه شد لیکن با پژوهشهایی که در سالهای اخیر شد ارزش آثار وی مشخص شده و آثارش بارها به چاپ رسید و بر آنها شرح و حاشیه نوشته شد. از آثارش: شرح حکمة الاشراق ـ ط، شرح اصول الکافی ـ ط، الحکمة المتعالیة ـ ط، معروف به الاسفار الاربعة، در حکمت، اسرارالآیات، الحکمة العرشیه، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۱۹۳ / اعیان الشیعه ۹: ۳۲۱ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۱۹ / جشن نامه هانری کربن ۱۴۱ / الذریعه ۱: ۸۱، ۲: ۳۹، ۱۷: ۴۹، ۹: ۶۰۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۱۷ / فرهنگ سخنوران ۳۳۴ / الکنی و الالقاب ۲: ۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، صدرا: ۱۶۴ / معجم المؤلفین ۸: ۲۰۳ / یادداشتهای قزوینی ۱۳۳۲

## محمد ابراهیم ـ سالک قزوینی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد ابراهیم قزوینی، (سالک). شاعر. متولّد و متوفّی در قزوین. در جوانی مدّتی را در سفر گذراند پس به قزوین بازگشت و پس از آن به اصفهان و سپس هندوستان رفت و با کلیم کاشانی و حاجی محمّدجان قدسی همصحبت بود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۲۹۳ / تذکره شعرای کشمیر ۲۹۹ / الذریعه ۹: ۴۱۹ / ریحانة الادب ۲: ۴۱۴ / فرهنگ سخنوران ۲۵۶ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، سالک: ۱۷۸.

## محمد ابراهیم ـ انصاف

(م ۱۱۰۰ هـ / ۱۶۸۸ م)

محمد ابراهیم انصاف، دهلوی، خراسانی. از شعرای هندوستان. اصلاً خراسانی بود. نزد میر معز موسوی کسب علم کرد. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۸ / ریحانه الادب ۱: ۱۹۳ / صحف ابراهیم ۴ / فرهنگ سخنوران ۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، انصاف: ۴۰۹.

## محمد ابراهیم ـ طغرل

(م ۱۱۹۳ هـ / ۱۷۷۹ م)

محمد ابراهیم خان بن مهدی قلی خان بن سلطان محمد حسن خان قاجار، (طغرل). شاعر. متوفّی در استرآباد. عموزادهٔ فتحعلیشاه قاجار بود و در دربار سلطان تقرّب داشت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۶۴۹ / ریحانة الادب ۴: ۵۹ / فرهنگ سخنوران ۳۵۷.

## محمد ابراهیم - رهی
(م ۱۲۲۶ هـ / ۱۸۱۱ م)

محمد ابراهیم رهی، اصفهانی. در اصفهان قصاب بود و در اثر طبع شعر و معاشرت با رفیق اصفهانی اشعاری سرود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۳۹۴ / ریحانة الادب ۲: ۳۴۶ / فرهنگ سخنوران ۲۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، رهی: ۲۴۰ / مکارم الآثار ۳: ۸۲۹.

## محمد ابراهیم - منعم
(م ۱۲۹۷ هـ / ۱۸۷۹ م)

محمد ابراهیم بن محمد علی بیک منعم. شاعر، خطّاط. متولّد، ساکن و متوفّی در شیراز، مدفون در صحن بی بی دختران. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۱۲ / ریحانه الادب ۶: ۱۸ / فرهنگ سخنورن ۵۶۹.

## محمد - جوهری

ابوالحسن، محمدبن احمد جرجانی، جوهری. ادیب، شاعر. در مناقب اهل بیت علیهما السلام قصایدی سرود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۲۱۰ / ریحانة الادب ۱: ۴۴۱ / فرهنگ سخنوران ۱۴۱.

## محمد - (ابوالعباس عطا)
(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ابوالعباس، محمّد بن احمد بغدادی، (عطا). عالم، عارف. با جنید بغدادی صحبت داشته است. چون از منصور حلاج دفاع کرد به امر علی بن عیسی وزیر خلیفه کشته شد. از آثارش: تفسیر در معانی قرآن.

ریحانة الادب ۷: ۱۸۰.

## محمّد - (ابوالعبر هاشمی)
(۱۷۵-۲۵۰ هـ / ۷۹۱-۸۶۴ م)

ابوالعباس، محمّد بن احمدبن عبدالله هاشمی، (حامض، ابوالعبر). ادیب، شاعر. متولّد در بغداد. از آثارش: المنادمة و أخلاق الخلفاءِ و الأمراءِ، جامع الحماقات و حاوی الرقاعات.

الاعلام ۶: ۱۹۶ / ریحانة الادب ۲: ۱۹، ۷: ۱۹۰ / فهرست ابن الندیم ۱۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، محمّد: ۵۷۱ و ابوالعباس: ۶۱۷ / معجم المؤلفین ۸: ۲۸۱.

## محمّد - قُمی
(م ۲۸۰ هـ / ۸۹۳ م)

ابوجعفر، محمدبن احمدبن یحیی اشعری. فقیه امامی، فاضل. سعدبن عبدالله اشعری از وی روایت کرده است. از آثارش: کتاب الجامع، نوادرالحکمة، مناقب الرجال.

الذریعه ۲: ۳۳۲، ۵: ۲۹، ۲۴: ۳۴۶ / رجال طوسی ۴۹۳ / رجال نجاشی ۲۴۵ / ریحانة الادب ۱: ۱۳۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۴۶ / فهرست ابن الندیم ۲۷۷ / فهرست طوسی ۱۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، اشعری: ۲۶۵۹ / معالم العلماءِ ۱۰۳ / معجم المؤلفین ۹: ۲۸.

## محمد - ترمذی
(۲۰۱-۲۹۵ هـ / ۸۱۷-۹۰۸ م)

ابوجعفر، محمدبن احمدبن نصر ترمذی. از ائمه شافعی، فقیه، فاضل. ساکن در عراق. از آثارش: اختلاف اهل الصلاة فی الاصول.

روضات الجنات ۷: ۲۷۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۳۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۱۹ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵.

## محمد - (ابن کَیسان)
(م ۲۹۹ هـ / ۹۱۱ م)

ابوالحسن، محمدبن احمدبن کیسان بغدادی. نحوی. ساکن و متوفی در بغداد. نزد مُبَرّد (م ۲۸۵ هـ) و ثعلب (م ۲۹۱ هـ) و بندارابن لِزّه کسب علم کرد. خود نیز مدرس بود و در کلاس درسش تعداد زیادی از مردم ثروتمند و صاحب مقام حاضر می شدند. از آثارش: ابن ندیم پانزده اثر از وی نام برده و یاقوت چهار اثر دیگر به آنها افزوده است. هیچ یک از این کتابها اکنون در دست نیست، کتاب القراءات، غریب الحدیث، کتاب غلط ادب الکاتب.

الاعلام ۶: ۱۹۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۹ / روضات الجنّات ۷: ۲۸۵ / ریحانه الادب ۸: ۱۷۸ / فهرست ابن

الندیم ۸۹ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن کیسان: ۳۴۴ / معجم المؤلفین ۸: ۳۱۱.

**محمد ـ جعفی**

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوالفضل، محمّدبن احمدبن ابراهیم جعفی، کوفی، صابونی. فقیه امامی، فاضل، نجومی. هر دو زمان غیبت صغری و کبری را درک کرده است. از اصحاب امام هادی (ع) بود. از آثارش: **الادعیة، تفسیر معانی القرآن، الاجارات.**

اعیان الشیعه ۹: ۶۵ / الذریعه ۲: ۲۲۹، ۱: ۳۹۱ / رجال طوسی ۴۲۲ / رجال نجاشی ۲۶۴ / روضات الجنّات ۶: ۱۲۵ / ریحانة الادب ۱: ۴۱۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۱۴ و ۲۳۳ / الکنی و الالقاب ۲: ۴۰۱ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۰.

**محمد ـ خباز بلدی**

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوبکر، محمدبن احمدبن حسین خباز بلدی. امامی، شاعر، فاضل، ادیب. منسوب به دِه بلد در موصل. از شعرای صاحب بن عباد بود. از آثارش: **دیوان شعر، ۳۰۰ ورق.**

امل الآمل ۲: ۲۳۸ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۴: ۲۳۲ / الذریعه ۹: ۹۸۰ / ریحانه الادب ۲: ۱۱۹ / فهرست ابن الندیم ۱۹۵ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، خباز بلدی: ۲۳۸.

**محمد ـ خلّال**

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوالغنائم، محمّدبن احمدبن عمر خلال. لغوی، ادیب. شاگرد ابوسعید سیرافی و ابوالحسن زمانی و ابوعلی فارسی بود.

ریحانة الادب ۲: ۱۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالغنائم: ۶۹۸.

**محمد ـ مَعْمَری**

(م بعد از ۳۰۰ هـ[1] / ۹۱۲ م)

ابوالعباس، محمدبن احمد نحوی. نزد زجاج نحوی کسب علم کرد. شعر نیز می سرود.

ریحانة الادب ۵: ۳۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، معمری: ۷۵۸ و محمد: ۵۷۲.

**محمّد ـ دولابی**

(۲۲۴-۳۱۰ هـ / ۸۳۹-۹۲۳ م)

ابوبشر، محمّدبن اُحمدبن حماد انصاری، رازی، دولابی، وراق. مورّخ، حافظ حدیث. متولّد درری، ساکن در مصر، متوفی در راه حج میان مکه و مدینه. از آثارش: **الکنی و الأسماءِ ـ ط، الذریة الطاهره.**

الاعلام ۶: ۱۹۸ / تاریخ التراث العربی ب۱/۱: ۳۳۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۳۹ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبشر: ۳۷۵ / معجم المؤلفین ۸: ۲۵۵.

**محمد ـ (ابن خیّاط)**

(م ۳۲۰ هـ / ۹۳۲ م)

ابوبکر، محمدبن احمدبن منصور، (ابن خیّاط). نحوی. اصلاً سمرقندی، ساکن در بصره و بغداد، متوفی در همانجا. در بغداد با زجّاج (م ۳۱۶ هـ) مشاجرات نحوی داشت. ابوالقاسم زجاجی و ابوعلی فارسی از شاگردان او بودند. از آثارش: **کتاب معانی القرآن، النحو الکبیر، الموجز فی النحو.**

الاعلام ۶: ۱۹۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۵۳ / روضات الجنّات ۷: ۳۰۷ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۲ / فهرست ابن الندیم ۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن خیاط: ۳۰۷ / معجم المؤلفین ۹: ۲۳.

**محمد ـ (ابن طباطبا)**

(م ۳۲۲ هـ / ۹۳۴ م)

ابوالحسن، محمدبن احمدبن محمد طباطبا، حسنی، علوی، اصفهانی. شاعر، ادیب. متولّد و متوفّی در اصفهان. از آثارش: **عیار الشعر، تهذیب الطبع، العروض، دیوان اشعار.**

الاعلام ۶: ۱۹۹ / اعیان الشیعه ۹: ۷۲ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۴: ۲۴۴ / الذریعه ۹: ۹۸۱، ۱۵: ۳۶۳، ۴: ۵۱۱ / ریحانة الادب ۸: ۸۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۹ و ۲۴۳ / فهرست ابن الندیم ۱۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن طباطبا: ۳۲۵ / معجم المؤلفین ۸: ۳۱۲.

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا (م ۳۵۰ هـ).

## محمد ـ (ابن ابی ثلج)

(م ۳۲۵[1] هـ / ۹۳۷ م)

ابوبکر، محمّدبن احمدبن محمّدبغدادی، (ابن ابی ثلج). محدّث امامی، مورّخ. نزد محمّدبن جریر طبری کسب علم کرد. ابومحمّد هارون تلعکبری شاگرد او و ابوالمفضل شیبانی از وی روایت کرده اند. از آثارش: تاریخ الائمة، اخبار النساءِ المحمودات، اخبار فاطمة و الحسن و الحسین علیهم السلام.

اعیان الشیعه ۹: ۱۰۱ / الذریعه ۱: ۳۴۳، ۳: ۲۱۸، ۴: ۲۴۰ / رجال طوسی ۵۰۲ / رجال نجاشی ۲۷۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۶ و ۲۴۴ / فهرست ابن الندیم ۲۸۹ / فهرست طوسی ۱۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی الثلج: ۲۸۶ / معالم العلماءِ ۱۰۸ / معجم المؤلفین ۹: ۹.

## محمد ـ وَشاء

(م ۳۲۵ هـ / ۹۳۷ م)

ابوالطیب، محمدبن احمدبن اسحاق اعرابی، (وَشاءِ). ادیب، نحوی. متولّد در بغداد. نزد ثعلب و مبرد و عبدالله وراق ابن سعد تلمذ نمود. از آثارش: الجامع، در نحو، الموشح، الموشی ـ ط.

الاعلام ۶: ۱۹۹ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۱۳ / روضات الجنات ۷: ۲۸۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۱۸ / فهرست ابن الندیم ۹۳ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا، وشاءِ: ۱۹۲ / معجم المؤلفین ۸: ۲۳۱.

## محمد ـ اخباری

(م ۳۲۵ هـ / ۹۳۶ م)

ابوبکر، محمّدبن احمدبن مزید اخباری. فاضل، نحوی. از مبرد روایت کرده است. از آثارش: کتاب اخبار عقلاءِ مجانین.

ریحانة الادب ۱: ۸۵.

## محمد ـ مفجّع

(م ۳۲۷ هـ / ۹۳۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن عبدالله بصری، شیعی، (مفجّع). امامی، ادیب، شاعر، نحوی، لغوی. نزد ثعلب نحوی درس خوانده و حسین بن خالویه نحوی از وی روایت می کند از آثارش: الترجمان فی الشعر و معاینه، اشعار الجواری، نا تمام، عرائس المجالس.

اعیان الشیعه ۹: ۱۱۳ / الذریعه ۱۴: ۴، ۲: ۱۰۸، ۱۵: ۲۴۳ / ریحانة الادب ۵: ۳۵۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۷۷ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۱ / معجم المولفین ۸: ۲۷۹.

## محمد ـ (ابن شنبوذ)

(م ۳۲۸ هـ / ۹۳۹ م)

ابوالحسن، محمّد بن احمدبن ایوب صلت، بغدادی. جهانگرد، قاری و استاد قرائت قرآن. متولد و متوفی در بغداد. وی قرائتهای ابن مسعود و اُبَیّ و دیگران را که با قرآن عثمان تفاوت داشت در نماز جماعت وارد کرد و پس از محاکمه به فرمان وزیر تازیانه خورد و مجبور به عدول از عقیدهٔ خود شد. از آثارش: اختلاف القراءِ، شواذالقراءات.

الاعلام ۶: ۱۹۹ / فهرست ابن الندیم ۳۴ / معجم المؤلفین ۸: ۲۳۶.

## محمد ـ اسکاف

(م ۳۳۳ هـ / ۹۴۵ م)

ابوبکر، محمّدبن احمد اسکاف، بلخی. فقیه حنفی. از آثارش: شرح الجامع الکبیر للشیبانی، در فروع فقه حنفی.

ریحانة الادب ۱: ۱۲۱ / معجم المولفین ۸: ۲۳۲.

## محمد ـ دقیقی

(م ۳۴۱ هـ / ۹۵۲ م)

ابومنصور، محمّدبن احمد بلخی، دقیقی. شاعر نامی عهد سامانی. محل تولد وی دقیقاً مشخص نیست عوفی او را طوسی و لطفعلی بیک او را سمرقندی و گاه وی را بلخی خوانده اند. وی امرای سامانی را مدح می کرد، و به دست غلام ترکی کشته شد. از آثارش: به نظم داستانهای قدیم ایران

---

[1] اعیان الشیعه: م ۳۰۱ هـ.

و نظم شاهنامه مشغول بود که موفق به اتمام آن نشد و فردوسی هزار بیت از اشعار او را در شاهنامه آورد.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۴۰۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۳ / الذریعه ۹: ۳۲۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۴ / فرهنگ سخنوران ۲۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، دقیقی: ۶۹.

## محمد ـ (ابن حداد)

(۲۶۴-۳۴۴ هـ / ۸۷۸-۹۵۵ م)

ابواسحاق، محمّدبن احمدبن محمّد جعفر کنانی، قاضی، (ابن حداد). فقیه شافعی، قاضی. متولّد و ساکن در مصر، متوفّی در قاهره. قاضی و مدرس بود. از آثارش: **الفروع، در فقه شافعی، الباهر، الفرائض.**

الاعلام ۶: ۲۰۱ / تاریخ التراث العربی ب ۳/۱: ۲۰۳ / ریحانه الادب ۶: ۴۷۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن حداد: ۳۰۲ / معجم المؤلفین ۸: ۳۲۰.

## محمد ـ صفوانی

(زنده در ۳۴۶ هـ / ۹۵۷ م)

ابوعبدالله، محمّدبن احمدبن عبدالله صفوانی. فقیه امامی، محدّث، فاضل. نزد محمّدبن یعقوب کلینی (م ۳۲۹ هـ) تلمذ نمود و از علی بن ابراهیم قمی روایت کرده و شیخ مفید و تلعکبری از او روایت می کنند. در سال ۳۴۶ هـ با ابن الندیم ملاقات کرد. از آثارش: **الکشف الحجة، انس العالم و ادب المتعلم، یوم و لیلة.**

الذریعه ۵: ۱۹، ۲: ۳۳۲ / رجال طوسی ۵۰۲ / رجال نجاشی ۲۷۹ / روضات الجنات ۶: ۱۲۱ / ریحانة الادب ۳: ۴۵۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۳۸ / فهرست ابن الندیم ۲۴۷ / فهرست طوسی ۱۳۲ / الکنی و الالقاب ۲: ۴۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۶ / معالم العلماءِ ۹۶ / معجم المؤلفین ۸: ۲۸۲.

## محمد ـ (ابن شاهویه)

(م ۳۶۲ هـ / ۹۷۲ م)

ابوبکر، محمّدبن احمدبن علی بن شاهویه. فقیه، قاضی شافعی. مدّتی در شهرهای ایران قضاوت کرد عاقبت به موطن اصلی خود نیشابور بازگشت و در همانجا در گذشت.

ریحانة الادب ۸: ۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن شاهویه: ۳۲۲.

## محمد ـ اَزهری

(۲۸۲-۳۷۰ هـ / ۸۹۵-۹۸۱ م)

ابومنصور، محمّدبن احمدبن ازهر ازهری، هروی. عالم شافعی، ادیب، فقیه، محدّث. متولّد و متوفّی در هرات. نزد نفطویه و ابن درید و ابن السراج و ربیع بن سلیمان کسب علم کرد. وی مدّتی در عراق و جزیرةالعرب به جمع آوری لغت مشغول بود و مدتی بدست قرامطه عربستان اسیر شد و در دوران اسارت نیز بسیاری از لغات و اصطلاحات اعراب را فرا گرفت. از آثارش: **التهذیب، در لغت، تفسیر اصلاح المنطق، الادوات.**

الاعلام ۶: ۲۰۲ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۵۴ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۶۰ / روضات الجنات ۷: ۳۳۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۱۲ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۰ / معجم المؤلفین ۸: ۲۳۰.

## محمد ـ (ابن داود)

(۳۷۸[1] هـ / ۹۸۸ م)

ابوالحسن، محمدبن احمدبن داود قمی، بغدادی. فقیه امامی، محدّث. ساکن در قم، متوفّی در بغداد. نجاشی و علّامه وی را تأیید می کردند و شیخ مفید از او روایت کرده است. از آثارش: **الممدوحین و المذمومین، البیان عن حقیقة الصیام، کتاب الذخائر.**

الاعلام ۶: ۲۰۲ / اعیان الشیعه ۹: ۶۵ / امل الآمل ۲: ۲۴۰ / تاریخ التراث العربی ب ۳/۱: ۳۰۰ / الذریعه ۳: ۱۷۱، ۵: ۱۰، ۲۰: ۳۲۰ / رجال طوسی ۵۱۱ / رجال نجاشی ۲۷۲ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۳۶ / فهرست طوسی ۱۳۶ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن داود: ۳۰۸ / معالم العلماءِ ۹۹ / معجم المؤلفین ۸: ۲۵۹.

## محمد ـ تمیمی

(م حدود ۳۸۰ هـ / ۹۹۰ م)

---

۱. الذریعه: ۳۶۸ هـ.

ابوعبدالله، محمّدبن احمدبن سعید تمیمی، مقدسی. طبیب. متولّد در قدس، ساکن و متوفّی در قاهره. با عضدالدوله دیلمی معاصر بود. از آثارش: مادّة البقاءِ فی إِصلاح فساد الهواءِ و التحرز من ضرر الأوباءِ، منافع القرآن ـ خ، المرشد إِلی جواهر الأغذیة ـ خ.

الاعلام ۶: ۲۰۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، تمیمی: ۹۶۶ / معجم المؤلفین ۸: ۲۶۳.

## محمد ـ مَقْدَسی

(۳۳۶-۳۸۰ هـ / ۹۴۷-۹۹۰ م)

ابوعبدالله، محمّدبن احمدبن ابوبکر بناءِ شامی، مَقْدَسی، (بشاری، شمس الدّین). متولّد در فلسطین. به هندوسند و اندلس سفر کرد و فرهنگ و آداب و رسوم ملل مختلف را ضبط نمود. مردی آزاده و از تعصبات دینی به دور بود. از آثارش: احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم ـ ط.

الاعلام ۶: ۲۰۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۲۰۴ / ریحانة الادب ۵: ۳۷۲ / شدالازار ۵۱۹، ۲۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، مقدسی: ۹۰۸ / معجم المؤلفین ۸: ۲۳۸.

## محمد ـ اسکافی

(م ۳۸۱ هـ / ۹۹۱ م)

ابوعلی، محمدبن احمدبن جنید اسکافی، (کاتب). امامی، متکلّم، ادیب، محدّث. متولّد و متوفّی در ری. از مشایخ نجاشی و شیخ طوسی بود. از آثارش: تهذیب الشیعه لأحکام الشریعه، حدود ۲۰ جلد، احکام الصلوة، احکام الطلاق.

الاعلام ۶: ۲۰۳ / اعیان الشیعه ۹: ۱۰۱ / امل الآمل ۲: ۲۳۶ / الذریعه ۱: ۲۹۹، ۳: ۱۱۸، ۲: ۳۵ / رجال طوسی ۵۱۱ / رجال نجاشی ۲۷۳ / روضات الجنات ۶: ۱۴۵ / ریحانة الادب ۱: ۱۲۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۸ و ۲۳۵ / فهرست ابن الندیم ۲۴۶ / فهرست طوسی ۱۳۴ / الکنی والالقاب ۲: ۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن جنید: ۳۰۰ / معالم العلماء ۹۷ / معجم المؤلفین ۸: ۲۴۸.

## محمد ـ وَأْواء

(م ۳۸۵ هـ / ۹۹۵ م)

ابوالفرج، محمدبن احمد غسانی، دمشقی، (وأواءِ). از مشاهیر شعرا. ساکن در دمشق. از آثارش: دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۶: ۲۰۴ / اعیان الشیعه ۹: ۸۰ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۴: ۴۱ / ریحانة الادب ۶: ۳۰۵ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۲ / معجم المؤلفین ۸: ۳۰۷.

## محمد ـ خوارزمی

(م ۳۸۷ هـ / ۹۹۷ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن یوسف بلخی، خوارزمی. کاتب، فاضل. متولد در خراسان. از آثارش: مفاتیح العلوم ـ ط، به وزیر عبیدالله بن احمد عتبی اهدا نمود.

الاعلام ۶: ۲۰۴ / ریحانة الادب ۲: ۱۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، خوارزمی: ۸۰۳ / معجم المؤلفین ۹: ۲۹.

## محمد ـ قمی

(زنده در ۴۱۲ هـ / ۱۰۲۱ م)

ابوالحسن، محمدبن احمدبن علی قمی، (ابن شاذان، ابن اخت قولویه). فقیه امامی. از اساتید و مشایخ ابوالفتح کراجکی (م ۴۴۹ هـ) و نجاشی (م ۴۵۰ هـ) بوده است. از آثارش: مئة منقبة، بستان الکرام، ایضاح الدقائق.

اعیان الشیعه ۹: ۱۰۱ / امل الآمل ۲: ۲۴۱ / الذریعه ۲: ۲۹۴، ۳: ۱۰۷، ۲۲: ۳۱۶ / روضات الجنات ۶: ۱۷۹ / ریحانة الادب ۸: ۴۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۵۰ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن شاذان: ۳۲۲ / معالم العلماءِ ۱۱۷ / معجم المؤلفین ۸: ۲۹۵.

## محمّد ـ خُزاعی

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

ابوسعید، محمّدبن احمدبن حسین خزاعی، نیشابوری، (شیخ مفید). عالم امامی. تمام تألیفاتش را ابوالفتوح رازی به واسطه پدرش از خود مؤلف روایت کرده است از آثارش: کتاب الاربعین عن الأربعین فی فضائل امیر المؤمنین، کتاب المولی، الروضة الزهراءِ فی تفسیر فاطمة الزهراءِ.

اعیان الشیعه ۹: ۷۱ / امل الآمل ۲: ۲۴۰ / الذریعه ۱: ۴۳۲، ۱۱: ۲۲۹، ۱۶: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۲: ۱۳۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۸: ۲۵۲.

**محمد ـ (ابن اشرس)**
(م ۴۱۵ هـ / ۱۰۲۴ م)

ابوالفتح، محمدبن احمدبن اشرس. فاضل، نحوی، لغوی. از یاران ابوعلی فارسی نحو را فرا گرفت.

ریحانة الادب ۷: ۳۸۴.

**محمد ـ عمیدی**
(م ۴۳۳ هـ / ۱۰۴۲ م)

ابوسعد، محمدبن احمدبن محمد عمیدی. ادیب، نحوی، لغوی. ساکن در مصر، متولی دیوان «الترتیب» و سپس دیوان الانشاءِ در دوران المستنصربالله بود. از آثارش تنقیح البلاغه، ده جلد، العروض، القوافی.

الاعلام ۶: ۲۰۵ / روضات الجنات ۸: ۲۲ / ریحانة الادب ٤: ۲۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، عمیدی: ۳۶۲ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳.

**محمد ـ بیرونی**
(۳۶۲-۴۴۰ هـ / ۹۷۳-۱۰۴۸ م)

ابوریحان، محمدبن احمدبن ریحان بیرونی، خوارزمی. فیلسوف، بزرگترین عالم ریاضی اواخر قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم. متولد در خوارزم، متوفی در غزنه. در خوارزم تحصیل علم کرد و از محضر درس ابونصر منصوربن علی بن عراق ریاضی دان بزرگ استفاده کرد مدتی به دربار شمس المعالی قابوس و شمگیر رفته و مورد توجه وی قرار گرفت پس به خوارزم باز گشت و در دستگاه خوارمشاهیان مورد احترام بسیار بود و پس از تسلط سلطان محمود غزنوی همراه وی به غزنین رفت و سالها در دستگاه محمود و مسعود و مودود مورد توجه بود. در معیت محمود به هندوستان رفت و از این سفرها بهره های علمی بسیاری برد. ابوریحان از مردان بزرگ دنیای گذشته بود و می توان او را در کنار ابوعلی سینا و زکریای رازی قرار داد. از آثارش: وی تا سال ۴۲۷ هـ صورتی از ۱۱۳ کتاب از آثار خود را نوشت. از جمله: ماللهند، در ذکر عقاید و آراءِ هندوان، قانون مسعودی، دایرة المعارف بزرگی از هیئت و نجوم است، الدستور، به نام مودودبن مسعود نوشت، الآثار الباقیه، را به نام قابوس و شمگیر نوشت، التفهیم لاوائل صناعة التنجیم، در علم ریاضی و نجوم.

الاعلام ۶: ۲۰۵ / اعیان الشیعه ۹: ۶۵ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۳۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰ / الذریعه ۱: ۵۰۷، ۲: ۲۰، ۱۸: ۱۹۴، ٤: ٤۳٤ / روضات الجنات ۷: ۳۵۱ / ریحانة الادب ۷: ۱۱٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۴۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوریحان: ٤۶۱ / معجم المؤلفین ۸: ۲٤۱ / نزهة الارواح ٤۱۶.

**محمد ـ معصومی**
(م ۴۵۰ هـ / ۱۰۵۸ م)

ابو عبدالله، محمدبن احمد[1] معصومی. فیلسوف، طبیب، حکیم، فقیه. متولد در اصفهان، متوفی در ری. از شاگردان نامی ابن سینا بود و ابوعلی سینا رسالة العشق خود را به اسم او نوشت. ردّ اعتراضات ابوریحان را برجوابهای ابوعلی به او نسبت داده اند. از آثارش: کتاب المفارقات و اعداد العقول و الافلاک و ترتیب المبدعات، یا، رسالة فی اثبات المفارقات. حفظ الصحة، شرح کلمات متقدمین.

الاعلام ۷: ۱۰۳ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۱۹ / ریحانة الادب ۵: ۳٤٤ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۱٤ / نزهة الارواح ۳۸۷.

**محمد ـ عَبّادی**
(۳۷۵-۴۵۸ هـ / ۹۸۵-۱۰۶۶ م)

اُبوعاصم، محمدبن احمدبن محمد عبادی، هروی. فقیه شافعی، محدث، قاضی. متولد و تحصیل کرده در هرات و سپس نیشابور. از آثارش: أدب القضاءِ، المبسوط، الهادی إلی مذهب العلماءِ.

الاعلام ۶: ۲۰۶ / ریحانة الادب ۷: ۱۷۷ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۱ / معجم المؤلفین ۹: ۱۰.

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: محمدبن عبدالله بن احمد.

**محمد ـ (ابن بشران)**
**(۳۸۰-۴۶۲ هـ / ۹۹۰-۱۰۷۰ م)**

أبو غالب، محمدبن احمدبن سهل، (ابن بشران). ادیب، شاعر. متولّد و متوفّی در واسط. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۲۰۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۳ / معجم المؤلفین ۸: ۲۶۷.

**محمد ـ (ابن حداد)**
**(م ۴۸۰ هـ / ۱۰۸۷ م)**

ابوعبدالله، محمّدبن احمد بن عثمان قیسی، (ابن حدادّ، مازن). شاعر، ادیب. متولّد در قادس اندلس، ساکن و متوفی در مریه. در این شهر سالها به عنوان شاعر دربار معتصم زندگی کرد. مشهورترین اشعار او آنهایی است که به راهبه‌ای مسیحی به نام نویره اهدا شده است. از آثارش: دیوان شعر، کتابی در عروض.

الاعلام ۶: ۲۰۷ / دانشنامهٔ ایران و اسلام ۵۰۰ / ریحانة الادب ۷: ۴۷۳ / معجم المؤلفین ۸: ۲۹۱.

**محمّد ـ سرخسی**
**(م ۴۸۳ هـ / ۱۰۹۰ م)**

ابوبکر، محمّدبن احمدبن سهل سرخسی، (شمس الائمه). فقیه اصولی، عالم حنفی، قاضی. متولّد در سرخس خراسان، متوفّی در فرغانه. از آثارش: شرح السیر الکبیر الامام محمد ـ ط، الاصول ـ خ، المبسوط ـ ط، در فقه.

الاعلام ۶: ۲۰۸ / ریحانة الادب ۳: ۱۲ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، سرخسی: ۴۳۸ / معجم المؤلفین ۸: ۲۳۹.

**محمد ـ (ابن خاضبه)**
**(م ۴۸۹ هـ / ۱۰۹۶ م)**

محمّدبن احمدبن عبدالباقی بغدادی، دقاق، انصاری، مارستانی، (ابن خاضبه). محدّث، قاری. از آثارش: اجزاء، امال فی الحدیث.

ریحانة الادب ۷: ۴۹۲ / معجم المؤلفین ۸: ۲۷۳.

**محمد ـ ابیوردی**
**(م ۵۰۷ هـ / ۱۱۱۳ م)**

ابوالمظفر، محمّدبن احمدبن محمّد کوفَنی، ابیوردی. ادیب، عالم در انساب، شاعر. متولّد در کوفن نزدیک ابیورد خراسان، متوفّی در اصفهان. از اعقاب ابوسفیان بود وخود رامعاوی یعنی منسوب به معاویه بن محمدبن عثمان می خواند. از آثارش: تاریخ ابیورد، دیوان شعر، کتاب انساب.

الاعلام ۶: ۲۰۹ / اعیان الشیعه ۹: ۱۰۲ / امل الآمل ۲: ۲۴۲ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۳۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۱۴۶ / الذریعه ۹: ۹۸۱، ۸: ۹۶، ۱۷: ۳۵ / روضات الجنّات ۸: ۲۱ / ریحانة الادب ۱: ۷۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۴۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابیوردی: ۹۶۴ / معجم المؤلفین ۸: ۳۱۴.

**محمّد ـ فارقی**
**(۴۲۹-۵۰۷ هـ / ۱۰۳۷-۱۱۱۴ م)**

ابوبکر، محمّدبن احمدبن حسین شاشی، قفال، فارقی، (فخرالاسلام، مستظهری). عالم شافعی، رئیس مذهبی شافعی در عراق. متولّد در میافارقین، در مدرسه نظامیه بغداد تدریس می کرد و در همان شهر در گذشت. از آثارش: الفتاوی ـ خ، العمدة فی فروع الشافعیة ـ خ، حلیة العلماءِ فی معرفة مذاهب الفقهاءِ ـ خ.

الاعلام ۶: ۲۱۰ / ریحانة الادب ۳: ۱۵۵ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۲ / معجم المؤلفین ۸: ۲۵۳.

**محمد ـ سمرقندی**
**(م ۵۵۳ هـ / ۱۱۵۸ م)**

ابوبکر، محمدبن احمد سمرقندی، (علاء الدین). فقیه حنفی، اصولی. از آثارش: تحفة الفقهاءِ، میزان الاصول فی نتائج العقول، در اصول فقه.

ریحانة الادب ۳: ۷۲ / معجم المؤلفین ۸: ۲۶۷.

**محمد ـ (ابن هشام)**
**(م ۵۷۰ هـ / ۱۱۷۴ م)**

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن هشام لخمی، اندلسی، سبتی. ادیب، نحوی، لغوی. از آثارش: **شرح مقصورة ابن درید، لحن العامة، نکت علی شرح ابیات سیبویه للأعلم.**

روضات الجنات ۸: ۳۲ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ۳۶۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۶.

**محمد ـ شرف الکتاب**

(م ۵۷۹ هـ / ۱۱۸۳ م)

ابوالفرج، محمدبن احمدبن حمزه (شرف الکتاب). ادیب، نحوی، لغوی، شاعر. نزد ابن خشاب و ابن شجری کسب علم کرد. از آثارش: رسائل و منشآتی در مقابل رسائل و منشآت حریری نوشت.

ریحانة الادب ۳: ۲۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۱.

**محمد ـ (ابن رُشد)**

(۵۲۰-۵۹۵ هـ / ۱۱۲۶-۱۱۹۸ م)

ابوالولید، محمدبن احمدبن محمد رشد قرطبی، مالکی، اندلسی، (ابن رشد حفید). فیلسوف، حکیم، عالم متبحر در علوم قرانی و علوم طبیعی، متکلّم. متولّد در قرطبه، متوفّی در مراکش. از خاندانی صاحب مناصب بالا در اسپانیا بود. نزد حافظ ابو محمدبن رزق و ابن بشکوال و ابو جعفر هارون تجالی کسب علوم مختلف را نمود. وی شارح ارسطو بود وبه آورونس معروف شد. مدتی در مراکش بود و به تحقیقات نجومی پرداخت. سپس به اشبیله رفت و در آنجا قاضی بود. و در تمام دوران سلطنت ابو یعقوب یوسف مورد توجه وی بود و در ۵۷۸ هـ پزشک مخصوص وی شد. از آثارش: **فلسفة ابن رشد ـ ط، علم ما بعد الطبیعة ـ ط، تلخیص کتاب النفس، تلخیص کتب ارسطو ـ خ.**

الاعلام ۶: ۲۱۲ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۰۸ و ۲۸۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۷۵ / ریحانة الادب ۷: ۵۳۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن رشد: ۳۱۲ / معجم المؤلفین ۸: ۳۱۳.

**محمد ـ (ابن صابونی)**

(م ۶۰۴ هـ / ۱۲۰۷ م)

محمدبن احمد، (ابن صابونی). از ادبای اندلس. در طول سفر در اسکندریه در گذشت. از آثارش: مقداری شعر.

ریحانة الادب ۸: ۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن صابونی: ۳۲۴.

**محمد ـ (ابن جُبَیر)**

(۵۴۰-۶۱۴ هـ / ۱۱۴۵-۱۲۱۷ م)

ابوالحسن، محمدبن احمدبن جبیر کنانی. سیاح، ادیب، شاعر. متولد در بلنسیه، تحصیل کرده در شاطبیه، متوفی در اسکندریه. در جوانی به سمت دبیری ابوسعید عثمان بن عبدالمؤمن حاکم غرناطه منسوب شد، پس از مدتی عازم مکه شد. از آثارش: **رحله**، حاوی گزارش سفر پرفراز و نشیب خود به مکه است که باعث شهرت وی شد، **دیوان شعر، نظم الجمان فی التشکی من اخوان الزمان.**

الاعلام ۶: ۲۱۴ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۳۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۷۱ / ریحانة الادب ۷: ۴۳۶ / الکنی والالقاب ۱: ۲۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن جبیر: ۲۹۸ / معجم المؤلفین ۸: ۲۴۵.

**محمد ـ (ابن هشام)**

(م ۶۱۹ هـ / ۱۲۲۲ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن عبدالله فهری، ذهبی، (ابن شواش). لغوی، نحوی. نزد جزولی نحوی تلمذ نمود. از آثارش: **الرد علی کتابی لحن العامة للزبیدی، تنقیف اللسان لابن مکی.**

روضات الجنات ۸: ۳۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۶ / معجم المؤلفین ۸: ۲۸۵.

**محمد ـ بُخاری**

(م ۶۱۹ هـ / ۱۲۲۲ م)

ابوبکر، محمدبن احمدبن عمر بخاری، (ظهیرالدین). فقیه، اصولی، قاضی حنفی. در بخارا قاضی و محتسب بوده است. از آثارش: **الفتاوی الظهیریة، فوائد علی الجامع الصغیر للحسام الشهید، به نام الفوائد الظهیریه مشهور است.**

الاعلام ۶: ۲۱۴ / ریحانة الادب ۴: ۷۷ / معجم المؤلفین ۸: ۳۰۳.

**محمد ـ (ابن علقمی)**
**(٥٩٣-٦٥٦ هـ / ١١٩٧-١٢٥٨ م)**

محمدبن احمدبن علی علقمی، بغدادی، (مؤیدالدین). فاضل امامی. متوفّی در کاظمین بغداد. نزد عمید الرؤساء هبة الله کسب علم کرد و منصب وزارت مستعصم آخرین خلیفه عباسی را عهده دار شد و پس از برکناری وی در دورهٔ مغول همچنان وزیر باقی ماند.

الاعلام ٦: ٢١٦ / اعیان الشیعه ٩: ٨٢ / دانشنامه ایران و اسلام ٧٣٢ / ریحانة الادب ٨: ١٢٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ١٤٩ / الکنی و الالقاب ١: ٣٦٢ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن علقمی: ٣٣٢.

**محمد ـ (ابن ظهیر)**
**(٦٠٢-٦٧٧ هـ / ١٢٠٥-١٢٧٨ م)**

ابو عبدالله، محمّدبن احمدبن عمر بن ابی شاکر اربلی، (مجدالدین). فقیه حنفی، شاعر، ادیب. متولّد در اربل، ساکن در همانجا و عراق و شام، متوفّی در دمشق. از آثارش: **تذکرة الأریب و تبصرة الادیب ـ خ، مختصر أمثال الشریف الرضی ـ خ، دیوان شعر.**

الاعلام ٦: ٢١٨ / ریحانة الادب ٨: ٨٧ / معجم المؤلفین ٨: ٣٠٢.

**محمد ـ قسطلانی**
**(٦١٤-٦٨٦ هـ / ١٢١٨-١٢٨٧ م)**

ابوبکر، محمّدبن احمدبن علی قیسی، شاطبی، قطب الدّین، توزری، قسطلانی. مالکی، محدّث، شاعر، رجالی. متولّد و متوفّی در قاهره، اصلاً از توزر در افریقا. در سال ٦٤٩ هـ به سفر رفت و از علمای بغداد و شام و مصر کسب علم کرد. و در قاهره تدریس می کرد. از آثارش: **الإفصاح عن المعجم من الغامض و المبهم، تفسیر آیات من القرآن الکریم ـ خ، لسان البیان عن اعتقاد الجنان ـ خ.**

الاعلام ٦: ٢١٩ / ریحانة الادب ٤: ٤٥٩ / الکنی و الالقاب ٣: ٦٥ / معجم المؤلفین ٨: ٢٩٩.

**محمّد ـ خویی**
**(٦٢٦-٦٩٣ هـ / ١٢٢٩-١٢٩٤ م)**

ابوعبدالله، محمّد بن احمدبن خلیل خویی، (شهاب الدین). فقیه شافعی، قاضی. متولّد، ساکن و متوفّی در دمشق. متولی قضاوت درقدس و سپس حلب و مصر. از آثارش: **أقالیم التعالیم ـ خ، الجبر و المقابلة، البیان، العروض.**

الاعلام ٦: ٢١٩ / روضات الجنات ٨: ٨٤ / ریحانة الادب ٧: ٥١٠ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن خویی: ٣٠٧ / معجم المؤلفین ٨: ٢٥٨.

**محمّد ـ فرغانی**
**(م ٦٩٩ هـ / ١٢٩٩ م)**

ابوعبدالله، محمّدبن احمدبن محمّد فرغانی، (سعدالدین). فاضل. از آثارش: **مناهج العباد الی المعاد، منتهی المدارک.**

ریحانة الادب ٣: ٣٧ / الکنی و الالقاب ٣: ٢٨ / لغتنامهٔ دهخدا، فرغانی: ١٨٠.

**محمد ـ (ابن صائغ)**
**(٦٣١-٧٢٥ هـ / ١٢٣٤-١٣٢٥ م)**

محمّدبن احمدبن عبدالخالق مصری، (تقی الدّین، ابن صائغ). قاری، خطیب. متوفّی در قاهره. از کمال الدین عبّاسی روایت می کرد. شهید اول نیز نظم شاطبیه را با یک واسطه از وی روایت کرده است. از آثارش: **خطب.**

روضات الجنات ٨: ٩٦ / ریحانة الادب ٨: ٦٢ / معجم المؤلفین ٨: ٢٧٣.

**محمد ـ دهلوی**
**(م ٧٢٥ هـ / ١٣٢٤ م)**

محمدبن احمدبن علی دهلوی، (نظام دهلوی، شاه نظام اولیا، نظام الدین). عارف، شاعر. متولّد در بخارا، متوفّی در دهلی. وی از مریدان فریدالدین شکر گنج بود. امیر حسن دهلوی و امیر خسرو دهلوی از مریدان وی بودند. مدفون در مقبره شکر گنج است. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۷۵ و ۷۷٤ / الذریعه ۹: ۱۲۰۳ / ریحانة الادب ٦: ۲۰۳ / فرهنگ سخنوران ٦۰۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲۷۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، نظام الدین: ٥۹٥ / نفحات الانس ٥۰٤.

## محمد ـ مطری

(٦٧١-٧٤١ هـ / ۱۲۷۲-۱۳٤۰ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن محمد انصاری، سعدی، مدنی، (جمال الدین مطری). عالم اهل سنت، فقیه، محدث، مورخ. منسوب به مطریه در مصر، متولد و متوفی در مدینه. در مدینه متصدی قضاوت و خطابت بود. از آثارش: کتاب التعریف ـ ط، در تاریخ مدینه، اتحاف الزائر.

الاعلام ٦: ۲۲۲ / ریحانة الادب ۳: ۳۳ / معجم المؤلفین ۸: ۲٥۷.

## محمد ـ (ابن جُزَی کلبی)

(٦۹۳- ٧٤١ هـ / ۱۲۹٤-۱۳٤۰ م)

ابوالقاسم، محمدبن احمدبن محمد، (ابن جزی کلبی). فقیه، محدث، اصولی، لغوی. متولد در غرناطه. از آثارش: القوانین الفقهیة فی تلخیص مذهب المالکیة ـ ط، تقریب الوصول إلی علم الاصول، الفوائد العامة فی لحن العامة.

الاعلام ٦: ۲۲۱ / ریحانة الادب ٧: ٤٤۲ / معجم المؤلفین ۹: ۱۱.

## محمد ـ (ابن قدامه مقدسی)

(٧۰٥-٧٤٤ هـ / ۱۳۰٥-۱۳٤۳ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن عبدالهادی، (ابن قدامه مقدسی، شمس الدین). فقیه حنبلی، محدث، ادیب، مورخ. اصلاً جماعیلی، ساکن در دمشق. از ابن تیمیه و ذهبی کسب علم کرد. از آثارش: المحرر ـ خ، العقود الدریة فی مناقب شیخ الاسلام احمد ابن تیمیه ـ ط، فضائل الشام ـ خ.

الاعلام ٦: ۲۲۲ / روضات الجنات ۸: ۸۹ / ریحانة الادب ۸: ۱٥۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قدامه: ۳۳۹ / معجم المؤلفین ۸: ۲۸٧.

## محمّد ـ ذهبی

(٦٧۳-٧٤۸ هـ / ۱۲٧٤-۱۳٤۸ م)

ابوعبدالله، محمّدبن احمدبن عثمان ذهبی، (شمس الدین). مورّخ، محقق، شافعی. اصلاً ترکمن، متولّد و متوفی در دمشق، ساکن در همانجا و قاهره و بصره. از آثارش: دول الإسلام ـ ط، المشتبه فی الأسماء والأنساب، والکنی والألقاب ـ ط، العباب ـ خ، در تاریخ، تذکرة الحفاظ ـ ط.

الاعلام ٦: ۲۲۲ / ریحانة الادب ۲: ۲٧٧ / شدالازار ۲٦٤ / الکنی والالقاب ۲: ۲٦٦ / لغتنامهٔ دهخدا، ذهبی: ۱۹٦ / معجم المؤلفین ۸: ۲۸۹ / یادداشتهای قزوینی ۱۰٦٤.

## محمد ـ (ابن لبّان)

(٦٧۹-٧٤۹ هـ / ۱۲۸۱-۱۳٤۸ م)

ابوعبدالله، محمّدبن احمدبن عبدالمؤمن الإسعردی، دمشقی، (شمس الدین، ابن لبان). مفسّر، فقیه، محدث. متولّد و بزرگ شده در دمشق، ساکن و متوفی در مصر. از آثارش: ألفیة، در نحو، دیوان خطب، تفسیر ـ خ.

الاعلام ٦: ۲۲۳ / ریحانة الادب ۸: ۱٧۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن لبان: ۳٤٤ / معجم المؤلفین ۸: ۲۸٦.

## محمد ـ (ابن ربوة)

(٦٧۹-٧٦٤ هـ / ۱۲۸۰-۱۳٦۳ م)

محمدبن احمدبن عبدالعزیز قونوی، دمشقی، (ابن ربوة). فقیه حنفی، اصولی، مفسّر، محدّث، نحوی، لغوی. متولّد و متوفی در دمشق، اصلاً از قونیه. در مدرسهٔ مقدمیهٔ دمشق مدرس بود. از آثارش: الدرالمنیر فی حل إشکال الکبیر، شرح قدس الأسرار فی اختصار المنار ـ خ، المواهب المکیة فی شرح فرائض السراجیة.

الاعلام ٦: ۲۲٤ / ریحانة الادب ٧: ٥۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ربوه: ۲٦٦ / معجم المؤلفین ۸: ۲٧٧.

## محمّد ـ (ابن جابر)

(٦۹۸-٧۸۰ هـ / ۱۲۹۸-۱۳٧۸ م)

ابوعبدالله، محمدبن أحمدبن علی أندلسی، هوّاری، مالکي، (شمس الدین). شاعر، نحوی. متولّد در مریه، متوفّی در بیره از توابع حلب. وی نابینا بود، پس از تحصیلات مقدماتی در اندلس، با

مصاحبت احمدبن یوسف غرناطی رعینی به مصر و شام و سپس حلب مهاجرت کرد. عاقبت در مریه اقامت گزید. از آثارش: نظم فصیح ثعلب ـ خ، بدیعة العمیان ـ ط، مقصورة ـ خ.

الاعلام ۶: ۲۲۵ / روضات الجنات ۸: ۸۴ / ریحانة الادب ۷: ۴۳۵ / معجم المؤلفین ۸: ۲۹۴.

## محمد ـ تلمسانی

(۷۱۰-۷۸۱ هـ / ۱۳۱۱-۱۳۸۰ م)

ابوعبدالله، محمّدبن احمدبن محمّد عجیسی، تلمسانی، (جَدّ، رئیس، خطیب، شمس الدین). مالکی، محدّث، واعظ. متولّد در تلمسان، متوفّی در قاهره. وی به خاندانی اصیل از افریقیه تعلق داشت، از این خاندان دوازده دبیر برخاست که در زندگی دینی، سیاسی و ادبی مغرب زمین مؤثر بودند. از آثارش: شرح عمدة الاحکام ـ خ، الاهامة، المفاتیح المرزوقیه ـ خ.

الاعلام ۶: ۲۲۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۳۷ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۵۹۳ / معجم المؤلفین ۹: ۱۶.

## محمد ـ عصار تبریزی

(م ۷۹۲[1] هـ / ۱۳۸۹ م)

محمدبن احمد عصار تبریزی، (خواجه شمس الدین). شاعر. متولّد در تبریز. در دربار شیخ اویس جلایر می زیست و مداح وی بود. بالاخره انزوا گزید و در خلوت به شاعری پرداخت. از آثارش: مثنوی مهر و مشتری، منظومهٔ بزمی و عاشقانه، دیوان غزلیات.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۳ / جشن نامه هانری کربن ۶۱ / الذریعه ۹: ۷۲۴ / ریحانة الادب ۴: ۱۳۹ / سخنوران آذربایجان ۵۳۳ / فرهنگ سخنوران ۳۹۴ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، عصار: ۲۸۰.

## محمّد ـ فاسی

(۷۷۵-۸۳۲ هـ / ۱۳۷۳-۱۴۲۹ م)

ابوالطیب، محمّدبن احمدبن علی مکّی، حسنی، (تقی الدّین). مورّخ، عالم در اصول، محدّث. اصلاً از فاس، متولّد و متوفّی در مکه. قاضی القضات مالکیه در مکّه بود. از آثارش: العقد الثمین فی تاریخ البلد الأمین ـ خ، ۴ جلد، شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام ـ ط، المقنع من أخبار الملوک و الخلفاء ـ ط.

الاعلام ۶: ۲۲۷ / ریحانة الادب ۴: ۲۷۷ / الکنی والالقاب ۳: ۷ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۱ / معجم المؤلفین ۸: ۳۰۰.

## محمد ـ بساطی

(۷۶۰-۸۴۲ هـ / ۱۳۵۹-۱۴۳۹ م)

ابوعبدالله، محمّدبن احمدبن عثمان طایی، بساطی، (شمس الدّین). فقیه مالکی، قاضی. متولّد در بساط، ساکن و متوفّی در مصر. متولّی قضاوت در این دیار بود. از آثارش: المغنی، شفاء الغلیل فی مختصر الشیخ الخلیل، حاشیه علی المطول.

الاعلام ۶: ۲۲۸ / روضات الجنات ۸: ۱۱۴ / ریحانة الادب ۴: ۴۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۲ / معجم المؤلفین ۸: ۲۹۱.

## محمد ـ (ابن مرزوق)

(۷۶۶-۸۴۲ هـ / ۱۳۶۴-۱۴۳۸ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن محمد تلمسانی، (شمس الدین، حفید). عالم، ادیب. همهٔ مترجمان احوال وی او را استاد علوم عربی و اسلامی زمان خود در مغرب خوانده اند. از آثارش: تلخیص المفتاح، اختصار الفیة بن مالک، الروضة.

الاعلام ۶: ۲۲۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۳۷ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۵۹۳ / معجم المؤلفین ۸: ۳۱۷.

## محمد ـ اِبشیهی

(۷۹۰-۸۵۰ هـ / ۱۳۸۸-۱۴۴۶ م)

ابوالفتح، محمدبن احمدبن منصور ابشیهی، حلّی، (بهاء الدین). ادیب، واعظ. متولّد در ده اَبشویه در فیوم، ساکن در همانجا و در قاهره. نزد جلال الدین بُلقینی پسر فقیهی شافعی کسب علم کرد. از آثارش: مستطرف فی کل فن مستظرف ـ

---

[1] یا ۷۸۳ هـ.

ط، از مشهورترین جُنگهای ادبی عرب است، اَطواق الأزهار علی صدورالأنهار، تذکرة العارفین و تبصرة المستبصرین ـ خ.

الاعلام ٦: ٢٢٩ / دانشنامه ایران و اسلام ٣٧١ / ریحانة الادب ٣: ٢٦٨ / لغتنامهٔ دهخدا، ابشیهی: ٢٧٤/ معجم المؤلفین ٩: ٢٢.

## محمد ـ مَحَلّی

(٧٩١-٨٦٤ هـ / ١٣٨٩-١٤٥٩ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن سعید مقدسی، محلّی، (جلال محلّی، جلال الدین). شافعی، اصولی، مفسّر. متولّد و متوفّی در قاهره. در کلام و منطق و تفسیر سرآمد بود. از آثارش: تفسیر الجلالین ـ ط، کنزالراغبین ـ ط، البدر الطالع، فی حل جمع الجوامع ـ ط.

الاعلام ٦: ٢٣٠ / ریحانة الادب ٥: ٢٤٩ / الکنی والالقاب ٣: ١٦٤ / لغتنامهٔ دهخدا، جلال الدین: ٧١ / معجم المؤلفین ٨: ٣١١.

## محمد ـ (ابن غازی)

(٨٤١-٩١٩ هـ / ١٤٣٧-١٥١٣ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن محمد غازی، عثمانی، مکناسی. مورّخ، فقیه مالکی. متولّد در مکناسه، متوفّی در فاس. از آثارش: کلیات فقهیة علی مذهب المالکیة ـ ط، الروض الهتون ـ خ، الفهرسة المبارکة ـ خ.

الاعلام ٦: ٢٣٢ / ریحانة الادب ٨: ١٣١ / معجم المؤلفین ٩: ١٦.

## محمد ـ (ابن ایاس)

(٨٥٢-٩٣٠ هـ / ١٤٤٨-١٥٢٤ م)

الوالبرکات، محمدبن احمدبن ایاس مصری. حنفی، محدّث، مورّخ. ساکن در مصر. نزد جلال الدین سیوطی و عبدالباسط بن خلیل حنفی (م ٩٢٠ هـ) کسب علم نمود. از آثارش: بدایع الزهور فی وقایع الدهور ـ ط، تاریخ انحطاط و سقوط ممالیک مصر و این کتاب منبع اصلی اطلاعات مربوط به وقایع آن روزگار شناخته شده است، مرج الزهور فی وقایع الدهور، نزهة الامم فی العجایب والحکم.

الاعلام ٦: ٢٣٢ / دانشنامه ایران و اسلام ٤٢٨ / ریحانة الادب ٧: ٣٩٧ / الکنی و الالقاب ١: ٢٢٠ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ایاس: ٢٩٢ / معجم المؤلفین ٨: ٢٣٦.

## محمد ـ خفری

(م ٩٤٢ هـ / ١٥٣٥ م)

محمدبن احمد خفری، (شمس الدین، فاضل خفری). حکیم، دانشمند. ساکن در شیراز و سپس کاشان، متوفی در همانجا. از شاگردان امیرصدرالدین محمد دشتکی بود و محقق کرکی وی را جانشین و خلیفه خود انتخاب کرد. از آثارش: اثبات الواجب، منتهی الادراک فی مدارک الافلاک، رساله در علم رمل.

اعیان الشیعه ٩: ١١٩ / تاریخ ادبیات صفا ٥: ٣٠٤ و ٣٤٧ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٣٨٥ / الذریعه ١: ١٠٦، ٤: ٣٣١، ١٢: ٢٤٠ / روضات الجنات ٤: ٣٧٣ / ریحانة الادب ٢: ١٥٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ٢١٧ / الکنی والالقاب ٢: ٢١٨ / لغتنامهٔ دهخدا، خفری: ٦٦١ / معجم المؤلفین ٨: ٢٥٤.

## محمّد ـ خطیب شربینی

(م ٩٧٧ هـ / ١٥٧٠ م)

محمّدبن احمد شربینی، (شمس الدین). فقیه شافعی، مفسّر، متکلم. متولّد در قاهره. از آثارش: السراج المنیر ـ ط، ٤ جلد و در تفسیر قرآن، الإقناع فی حل الفاظ أبی شجاع ـ ط، شرح شواهد القطر ـ ط.

الاعلام ٦: ٢٣٤ / ریحانة الادب ٢: ١٤٩ / لغتنامهٔ دهخدا، شربینی: ٣٠٥ / معجم المؤلفین ٨: ٢٦٩.

## محمد ـ فاکهی

(٩٢٣-٩٩٢ هـ / ١٥١٧-١٥٨٤ م)

ابوالسعادت، محمدبن احمدبن علی فاکهی، مکی. عالم حنبلی، فقیه، ادیب. متولّد در مکه، متوفّی در هند. فقه مذاهب اربعه را خوانده و از ابن هجر هیثمی و دیگر مشایخ وقت کسب علم کرد. از آثارش: نورالأبصار شرح مختصر الأنوار، رسالة فی اللغة.

الاعلام ۶: ۲۳۵ / ریحانة الادب ۴: ۲۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، فاکهی: ۳۴ / معجم المؤلفین ۸: ۲۹۸.

**محمد ـ شافعی صغیر**
(۹۱۹-۱۰۰۴ هـ / ۱۵۱۳-۱۵۹۶ م)

محمّدبن احمدبن حمزه، (شمس الدین رملی، شافعی صغیر). فقیه و مرجع دینی در مصر. متولّد و متوفّی در قاهره. تفسیر و نحو و تاریخ و بیان را نزد پدرش فرا گرفت و پس از مرگ پدر تدریس می کرد. مفتی مذهب شافعی در مصر بود. از آثارش: فتاوی شمس الدین الرملی ـ ط، نهایة المحتاج إلی شرح المنهاج ـ ط، غایة المرام ـ خ.

الاعلام ۶: ۲۳۵ / ریحانة الادب ۳: ۱۶۴ / الکنی والالقاب ۲: ۲۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، رملی: ۲۰ / معجم المؤلفین ۸: ۲۵۵.

**محمد ـ بحرانی**
(م ۱۱۸۶ هـ / ۱۷۷۲ م)

محمّدبن احمدبن ابراهیم بحرانی. عالم امامی. از آثارش: کتاب اصول الدین.

الذریعه ۲: ۱۹۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۲.

**محمد ـ سفارینی**
(۱۱۱۴-۱۱۸۸ هـ / ۱۷۰۲-۱۷۷۴ م)

ابوالعون، محمدبن احمدبن سالم سفارینی، (شمس الدین). عالم حنبلی، محدث، اصولی، محقق. متولّد در سفارین، ساکن در همانجا و دمشق، متوفّی در نابلس. از آثارش: غذاء الألباب، شرح منظومة الآداب ـ ط، تحبیر الوفا فی سیرة المصطفی، التحقیق فی بطلان التلفیق.

الاعلام ۶: ۲۴۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۰ / معجم المؤلفین ۸: ۲۶۲.

**محمد ـ بخاری**
(۱۱۵۴-۱۲۰۰ هـ / ۱۷۴۱-۱۷۸۶ م)

محمّدبن احمدبن محمّد بخاری، حسینی، نابلسی. فاضل، محدّث، مورّخ. اصلاً از بخارا، ساکن در نابلس، متوفّی در همانجا در اثر طاعون. از آثارش: القول الجلی ـ ط، در ترجمه ابن تیمیه، معجم الشیوخ.

الاعلام ۶: ۲۴۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، بخاری: ۶۹۰ / معجم المؤلفین ۹: ۵ / مکارم الآثار ۱: ۱۱۵.

**محمد ـ جوهری صغیر**
(۱۱۵۱-۱۲۱۵ هـ / ۱۷۳۸-۱۸۰۱ م)

ابوهادی، محمّدبن احمدبن حسن خالدی، (ابن جوهری، جوهری صغیر). فقیه شافعی. متولّد و ساکن در مصر. از آثارش: إتحاف أولی الألباب ـ ط، در نحو، إتحاف الراغب ـ خ، در فقه، مختصر المنهج.

الاعلام ۶: ۲۴۱ / ریحانة الادب ۱: ۴۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، جوهری: ۱۶۶ / معجم المؤلفین ۸: ۲۵۰ / مکارم الآثار ۲: ۵۳۵.

**محمد ـ زینی**
(م ۱۲۱۶ هـ / ۱۸۰۱ م)

محمّدبن احمدبن زین الدین حسنی، بغدادی، نجفی. مفسّر، ادیب، شاعر، امامی. از آثارش: تفسیر بر قرآن، معروف به تفسیر زینی، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۹: ۱۱۵ / الذریعه ۴: ۲۷۵، ۹: ۳۸ / ریحانة الادب ۲: ۴۰۸ / معجم المؤلفین ۸: ۲۶۲ / مکارم الآثار ۲: ۵۷۸.

**محمد ـ سحاب**
(م ۱۲۲۲ هـ / ۱۸۰۷ م)

سید محمّدبن احمد حسینی، (سحاب). شاعر. نزد پدر که او نیز شاعر بود کسب علم نمود. در عهد فتحعلیشاه قاجار می زیست و به وسیله فتحعلی خان صبا به شاه معرفی شد و لقب مجتهد الشعراء گرفت. از آثارش: دیوان شعر، سحاب البکاء، به فارسی، رشحات سحاب، در احوال شعرا (ناتمام).

الذریعه ۹: ۴۳۲، ۲۵: ۱۴۹، ۱۱: ۲۳۵ / ریحانة الادب ۲: ۴۴۵ / فرهنگ سخنوران ۲۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا، سحاب: ۳۳۴ / مکارم الآثار ۳: ۷۵۳.

**محمّد ـ دسوقی**
(م ۱۲۳۰ هـ / ۱۸۱۵ م)

محمدبن احمدبن عرفه دسوقی، مالکی. عالم در عربی، مالکی مذهب. متولد در دسوق از قراء مصر، تحصیل کرده و متوفی در قاهره. در جامع الازهر تدریس می کرد. از آثارش: **الحدود الفقهیة ـ ط**، در فقه امام مالک، **حاشیة علی مغنی اللبیب ـ ط**، **حاشیه علی السعد التفتازانی ـ ط**، دو جلد.

الاعلام ۶: ۲۴۱ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، دسوقی: ۷۴۷ / معجم المؤلفین ۸: ۲۹۲.

## محمد ـ نراقی

(م ۱۲۹۷ هـ / ۱۸۷۹ م)

محمدبن احمد نراقی، (عبدالصاحب، حجة الاسلام). عالم امامی. متوفی در کاشان، مدفون در نجف. از آثارش: **انوار التوحید** در کلام، **المراصد در مهمات مسائل اصولیه**، **مشارق الاحکام**.

الذریعه ۲۰: ۳۰۰، ۲۱: ۳۲، ۲: ۴۲۲ / ریحانة الادب ۶: ۹۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، نراقی: ۴۱۹ / مکارم الآثار ۲: ۵۵۵.

## محمد ـ عُلَیش

(۱۲۱۷-۱۲۹۹ هـ / ۱۸۰۲-۱۸۸۲ م)

ابوعبدالله، محمدبن احمدبن محمد عُلَیش. فقیه، عالم مالکی، متکلّم، نحوی. اصلاً از مغرب، متولّد و متوفّی در قاهره. در این شهر از بسیاری از مشایخ زمان کسب علم نمود و در هفتاد سالگی ریاست مذهبی مالکیه را عهده دار بود و فتوی می داد. از آثارش: **منح الجلیل علی مختصر خلیل ـ ط**، **هدایة السالک** ـ، **حاشیة علی رسالة الصبان ـ ط**.

الاعلام ۶: ۲۴۴ / ریحانة الادب ۴: ۱۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، علیش: ۲۱۸ / معجم المؤلفین ۹: ۱۲.

## محمد ـ بحرانی

(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

شیخ محمدبن احمدبن محمد بحرانی. عالم. از آثارش: **رساله الاستقلالیة**.

الذریعه ۲: ۳۳ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۲.

## محمد اخلاص خان ـ وامق

(م ۱۱۳۴ هـ / ۱۷۲۱ م)

محمد اخلاص خان وامق. شاعر. ابتدا بت پرست بود و عاقبت دین اسلام را برگزید و مسلمان شد. در شمار مستخدمین اورنگ زیب عالمگیر شاه بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۱۲۵۸ / ریحانة الادب ۶: ۳۰۳ / صحف ابراهیم ۱۳۴ / فرهنگ سخنوران ۶۴۳.

## محمد ـ شافعی

(۱۵۰-۲۰۴ هـ / ۷۶۷-۸۱۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن ادریس بن عباس شافعی، (امام شافعی). یکی از چهار امام اهل سنت. متولّد در غزه از شهرهای شام [1]، متوفی در مصر، مقبرهٔ وی در قاهره معروف است.

در مکه از مسلم بن خالد زنجی فقه و در مدینه از محمد شیبانی حدیث آموخت، در سیزده سالگی نزد مالک بن انس کسب علم کرد و کتاب موَطّأ مالک را در حافظه داشت و همچنان مراتب علمی را پیمود تا در فقه و حدیث سرآمد و مورد احترام بسیاری شد. وی در فقه روش جدیدی به وجود آورد و شاگردان او طریقهٔ وی را در عراق و ایران و مصر پراکندند. نویسندگان عرب دربارهٔ وی کتابهایی نوشته اند از جمله شیخ مصطفی عبدالرازق «امام الشافعی ـ ط» و حسین رفاعی، «تاریخ الامام الشافعی ـ ط» را. از آثارش: **الأم ـ ط**، در فقه، **المسند ـ ط**، در حدیث، **أحکام القرآن**، **السنن ـ ط**، **اختلاف الحدیث ـ ط**.

الاعلام ۶: ۲۴۹ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۹، ۷۲، ۷۸ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۲: ۲۶۵ / تذکرة الاولیاء ۱: ۲۰۹ / حلیة الاولیاء ۹: ۶۳ / روضات الجنات ۷: ۲۵۷ و ۸: ۴۷ / ریحانة الادب ۳: ۱۶۰ / طبقات الکبری ۱: ۴۳ / فهرست ابن الندیم ۲۶۳ / کشف المحجوب ۱۴۰ / الکنی والالقاب ۲: ۳۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، شافعی: ۱۰۸ / معجم المؤلفین ۹: ۳۲.

## محمد ـ رازی

(۱۹۵-۲۷۷ هـ / ۸۱۰-۸۹۰ م)

ابوحاتم، محمدبن ادریس بن منذر حنظلی. عالم اهل سنّت، محدّث، عارف. متولّد در ری،

---

۱. محل تولد وی یمن یا عسقلان نیز گفته شده است.

متوفّی در بغداد. به عراق و شام و مصر و روم جهت استماع حدیث سفر کرد. از آثارش: الزينة ـ خ، طبقات التابعین، المسند.

الاعلام ۶: ۲۵۰ / ریحانة الادب ۲: ۲۸۶ / فهرست ابن الندیم ۲۴۰ / فهرست طوسی ۱۴۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، رازی: ۴۸ / معالم العلماء ۱۰۴ / معجم المؤلفین ۹: ۳۵.

**محمد ـ (ابن مَرْج)**

**(۵۵۴-۶۳۴ هـ / ۱۱۵۹-۱۲۳۶ م)**

ابوعبدالله، محمدبن ادریس بن علی، (مرج کحل). ادیب، شاعر. اصلاً از جزیره شقر در اندلس، متولد در بلنسیه، متوفّی در جزیره شقر. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۲۵۱ / ریحانة الادب ۸: ۱۹۹ / معجم المؤلفین ۹: ۳۴.

**محمد ـ صیمری**

**(م ۲۷۵ هـ / ۸۸۸ م)**

اُبوالعَنْبَس، محمدبن اسحاق بن ابراهیم صیمری، کوفی. ادیب، شاعر، آشنا به نجوم. متولّد و مدفون در کوفه، منسوب و ساکن در صیمره. ندیم متوکّل و معتمد خلفای عباسی بود. از آثارش: الاحادیث الشاذة، احکام النجوم، الرد علی المنجمین، دعوة العامة.

الاعلام ۶: ۲۵۲ / الذریعه ۸: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۳: ۴۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، صیمری: ۴۰۵ / معجم المؤلفین ۹: ۳۸.

**محمد ـ (ابن خزیمه)**

**(۲۲۳-۳۱۱ هـ / ۸۳۸-۹۲۴ م)**

ابوبکر، محمدبن اسحاق بن خزیمه سلمی، نیشابوری، (امام الائمه). فقیه شافعی، محدث، مجتهد. متولّد و متوفّی در نیشابور، به عراق و شام و مصر و جزیره سفر کرد. بالغ بر ۱۴۰ تألیف دارد. از آثارش: التوحید و اثبات صفة الرب ـ خ، المختصر الصحیح، فقه الحدیث.

الاعلام ۶: ۲۵۳ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۱: ۳۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۹۹ / الکنی والالقاب ۱: ۲۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۲ / معالم العلماء ۱۱۵ / معجم المؤلفین ۹: ۳۹.

**محمد ـ کندی**

**(زنده در ۳۱۱ هـ / ۹۲۳ م)**

ابونصر، محمدبن اسحاق بن اسباط کندی، مصری. ادیب، نحوی، لغوی، منطقی. از یاران و شاگردان زجاج نحوی (م ۳۱۰ هـ) بود. از آثارش: العیون والنکت، المغنی، الموقظ والتلقین.

ریحانة الادب ۵: ۹۵ / معجم المؤلفین ۹: ۳۹.

**محمد ـ (ابن ندیم)**

**(م ۳۸۵ هـ / ۹۹۵ م)**

ابوالفرج، محمّدبن ابویعقوب اسحاق ورّاق، بغدادی. مورّخ، ادیب، منجم. متولّد در بغداد. از زندگی وی اطلاعات زیادی در دست نیست. از معلمان او سیرافی (م ۳۶۸ هـ) و علی بن هارون بن منجّم (م ۳۵۲ هـ) و ابوسلیمان منطقی را می توان نام برد. بعضی او را شیعه دوازده امامی دانسته اند. برای نمونه در کتاب الفهرست، وی نام ائمهٔ شیعه و اهل بیت را محترماً و طبق رسم الخط یک نویسندهٔ شیعه آورده و نکات مشابه دیگری احتمال شیعه بودن وی را نشان می دهد. از آثارش: الفهرست، نام کتاب مشهور وی است، کتاب الاوصاف و التشبیهات.

الاعلام ۶: ۲۵۳ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۴۳ و ۶۵۰ / تاریخ التراث العربی ب ۲، ۱: ۲۹۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۹۳ / الذریعه ۱۶: ۳۷۵ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۴۷ / فهرست ابن الندیم ۸ و ۲۷ و ۴۱۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۴۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ندیم: ۳۵۷ / معجم المؤلفین ۹: ۴۱.

**محمد ـ صدرالدین قونیوی**

**(م ۶۷۱[1] هـ / ۱۲۷۳ م)**

ابوالمعالی، محمدبن اسحاق بن محمد صدرالدین قونیوی. عالم، عارف نامی. متولد و ساکن و متوفی در قونیه. پدرش در کودکی

---

۱. یا ۶۷۲ یا ۶۷۳.

صدرالدین درگذشت و مادرش با ابن عربی (محیی الدین) ازدواج کرد و صدرالدین تحت تربیت ناپدری مراحل تقوی و ریاضت و حدیث و فقه را گذرانید. جمع زیادی از عرفای مشهور از شاگردان وی بودند از جمله عارف نامی محمّد مولوی و قطب الدین شیرازی نزد وی کسب علم نمودند. با سعدالدین حموئی دوستی و با خواجه نصیرالدین طوسی مکاتبه داشت. از آثارش: النصوص فی تحقیق الطور المخصوص ـ خ، للمعة النورانیة فی مشکلات الشجرة الضمانیة لابن عربی ـ خ، اعجاز البیان ـ ط.

الاعلام ۶: ۲۵۴ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۳۱۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۵۰، ۱۴۷، ۲۸۸ / جشن نامه هانری کربن ۲۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۳۱ / شدالازار ۱۸۴ / فرهنگ سخنوران ۳۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، صدرالدین: ۱۶۸ / معجم المؤلفین ۹: ۴۳ / نفحات الانس ۵۵۵.

## محمد ـ بَزّاز

(م ۴۱۰ هـ / ۱۰۱۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن اسدبن علی بزاز، بغدادی، (ابن اسد، نصیرالدین). خطّاط، محدث. از مشایخ خطیب بغدادی بوده و در خط نیز استاد خطاط مشهور ابن بواب بود. از آثارش: الأفصاح فی العویص.

ریحانة الادب ۷: ۳۸۱ / معجم المؤلفین ۹: ۴۵.

## محمد ـ حفده

(۴۸۶-۵۷۳ هـ / ۱۰۹۳-۱۱۷۷ م)

ابومنصور، محمدبن أسعدبن محمّد عطاری، طوسی، (حفده، عمدة الدین). فقیه شافعی، واعظ. اصلاً از طوس، متوفی در تبریز. در مرو نزد سمعانی و بغوی و در طوس نزد ابوحامد غزالی کسب علم کرد. از آثارش: أجوبة مسائل فی الفقه والتصوف.

الاعلام ۶: ۲۵۶ / ریحانة الادب ۲: ۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابومنصور: ۸۷۳ / معجم المؤلفین ۹: ۵۰.

## محمد ـ جَوّانی

(۵۲۵-۵۸۸ هـ / ۱۱۳۱-۱۱۹۲ م)

ابوعلی، محمدبن اسعدبن علی عبیدی، علوی، (شرف الدین جوانی). نسب شناس، امامی [1]. متولد و متوفی در مصر، اصلاً از موصل. از آثارش: طبقات الطالبین، تاج الأنساب، طبقات النسابین.

الاعلام ۶: ۲۵۶ / الذریعه ۱۵: ۱۵۱، ۱۵: ۱۵۳ / ریحانة الادب ۱: ۴۳۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، جوانی: ۱۴۲ / معجم المؤلفین ۹: ۴۹.

## محمد ـ دوانی

(۸۳۰-۹۰۸ هـ / ۱۴۲۷-۱۵۰۲ م)

محمدبن سعدالدین اسعد کازرونی، صدیقی، دوانی، (جلال الدین، محقق دوانی، علامه دوانی). حکیم نامی پایان عهد تیموری، فقیه، متکلّم، شاعر، قاضی. متولد در دوان در کازرون، ساکن در شیراز، متوفی در فارس. در دوران تسلط پادشاهان آق قویونلو بر ایران منصب قاضی القضاتی فارس را به عهده داشت.

مدرس نیز بود و از شاگردانش کمال الدین حسین میبدی یزدی و جمال الدین محمود و سعدالدین اسعد را می توان نام برد. وی ابتدا شافعی بود و بعد مذهب شیعه را بر گزید. از آثارش: اثبات الواجب ـ ط، اثبات الواجب جدید، بر این دو کتاب حواشی و شرح مختلف نوشته شده است، التصوف والعرفان، الجبر والاختیار، شرح عقاید العضدیه، به فارسی.

الاعلام ۶: ۲۵۶ / اعیان الشیعه ۹: ۱۲۲ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۹۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۶۵ / الذریعه ۲: ۲۰۶، ۹: ۱۹۲، ۲۵: ۵۷، ۵: ۸۲ / روضات الجنات ۲: ۲۳۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۲۰ / فرهنگ سخنوران ۱۳۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۳۳۵ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا، دوانی: ۳۰۹ / معجم المؤلفین ۹: ۴۷.

## محمد ـ قاضی هجیم

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

محمد [2] بن اسفندیار آملی، مازندرانی، (قاضی

---

۱. الاعلام: مالکی.

۲. یا محمدبن حسن بن اسفندیار.

هجیم). مورّخ. با رستم بن اردشیر از ملوک طبرستان معاصر بود. از آثارش: تاریخ طبرستان، شامل وقایع مازندران و احوال ملوک آن دیار.

الذریعه ۳: ۲۶۲ / ریحانة الادب ٤: ٤٦٢ / لغتنامهٔ دهخدا، قاضی هجیم: ۹۷ / یادداشتهای قزوینی ۲۰۷.

**محمد ـ بخاری**
**(۱۹۴-۲۵۶ هـ / ۸۱۰-۸۷۰ م)**

ابوعبدالله، محمدبن اسماعیل بن ابراهیم بخاری. محدّث معتبر. متولّد در بخارا، متوفّی در سمرقند. در طلب حدیث به خراسان، عراق، مصر و شام سفر کرد و از حدود هزار شیخ استماع حدیث نمود و اوّلین کسی بود که کتابی در این زمینه نوشت. از آثارش: الجامع الصحیح ـ ط، معروف به صحیح بخاری که در مدت ۱۶ سال از ۶۰۰،۰۰۰ حدیث منتخب کرد، التاریخ ـ ط، الادب المفرد.

الاعلام ۶: ۲۵۸ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۵ / تاریخ التراث العربی ب ۱ / ۱: ۲۲۰ / روضات الجنات ۷: ۲۷۸ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۷ / طبقات الکبری ۱: ٥٤ / فهرست ابن الندیم ۲۸۶ / الکنی والالقاب ۲: ۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، بخاری: ۶۹۰ / معجم المؤلفین ۹: ٥۲.

**محمد ـ خیّر نساج**
**(م ۳۲۱ هـ / ۹۳۳ م)**

ابوالحسن، محمدبن اسماعیل خیرنساج. عارف. اصلاً از سامره، ساکن در بغداد. مرید سری سقطی و از نزدیکان جنید بغدادی بود.

تذکرة الاولیاء ۲: ۱۱۱ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۰۷ / رسالهٔ قشیریه ۶۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۷۰ / طبقات الصوفیه ۳۴٥ / طبقات الکبری ۱: ۸۸ / کشف المحجوب ۱۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، خیر نساج: ۹۹٤ / نفحات الانس ۱۳٥.

**محمد ـ میکالی**
**(م ۳۸۸ هـ / ۹۹۸ م)**

ابوجعفر، محمدبن اسماعیل بن عبدالله میکال. فقیه، لغوی، ادیب، شاعر. نزد قاضی الحرمین فقه آموخت و خود نیز مدرس بود و محمدبن عبدالله (ابن البیع) از جمله شاگردان اوست.

ریحانة الادب ۶: ۸۱

**محمد ـ لامعی گرگانی**
**(تولد ۳۹۲[1] هـ / ۱۰۰۱ م)**

ابوالحسن[2]، محمدبن اسماعیل لامعی، بکرآبادی، دهستانی، گرگانی. شاعر نامی، سخنور. متولد در محلّه بکرآباد گرگان. در خدمت عمیدالملک کندری وزیر معروف بود و پس از او خواجه نظام‌الملک را مدح می کرد. گفته‌اند که شاگرد امام غزالی بوده ولی از نظر تاریخی این نکته مشکوک به نظر می رسد. در شاعری روش شاعران غزنوی را دنبال کرده است. از آثارش: دیوان شعر. اشعار او به تمامی در دست نیست.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۸۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ٥۰ / الذریعه ۹: ۹۳۹ / ریحانة الادب ٥: ۱۱۹ / فرهنگ سخنوران ٤۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، لامعی: ۷٤.

**محمد اسماعیل ـ منصف**
**(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)**

محمّد اسماعیل بن شمسا، تهرانی. شاعر. متولّد در شیراز. درویش مسلک بود و مدتی در هند سکنی گزید سپس به تهران آمد و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۰۸ / ریحانة الادب ۶: ۱۶ / فرهنگ سخنوران ٥۶۷.

**محمد ـ حائری**
**(۱۱۵۹-۱۲۱٥ هـ / ۱۷٤۶-۱۸۰۰ م)**

ابوعلی، محمدبن اسماعیل بن عبدالجبار مازندرانی، طبرسی، حائری، (ابوعلی، سینائی). امامی، فقیه اصولی، مورّخ. متولد در حائر، متوفی در همانجا. نزد سید محسن اعرجی و بهبهانی (صاحب ریاض المسائل) کسب علم کرد. از

---

۱. ادبیات صفا تولد ٤۱۱ هـ و او را از شعرای قرن پنجم دانسته است.

۲. نام وی به روایت مختلف آمده: فرهنگ سخنوران و نظم و نثر (ابوالحسن بن محمد) و الذریعه (ابوالحسین بن محمد) و ادبیات صفا ابوالحسن محمدبن اسماعیل و در جای دیگر ابوالحسن بن محمدبن اسماعیل را صحیح تر دانسته است.

آثارش: أزهارالرياض، عقد اللآلی البهية، منتهی المقال، در علم رجال.

اعيان الشيعه ۹: ۱۲۴ / الذريعه ۱۲: ۷۱، ۲۳: ۱۳، ۲۴: ۲۹۱ / ريحانة الادب ۷: ۲۱۰ / الكنی والالقاب ۱: ۱۲۴ / معجم المؤلفين ۹: ۵۷.

## محمد ـ حلّی

(م ۱۲۴۷ هـ / ۱۸۳۱ م)

محمدبن اسماعيل بن خلفه بغدادی، (ابن خلفه)، حلّی. اديب، شاعر. متوفی در حلّه در اثر طاعون عمومی. از آثارش: تخميس قصيدة الفرزدق فی مدح زين‌العابدين علی، مجموعة فی الركبانی والمواليا، نبذ فی مدح الكاظم والجواد.

اعيان الشيعه ۹: ۱۲۳ / الذريعه ۴: ۱۱ / ريحانة الادب ۷: ۵۰۶ / معجم المؤلفين ۹: ۵۵ / مكارم الآثار ۴: ۱۱۸۲.

## محمد ـ سلطان المتكلمين

(م ۱۳۵۳ هـ / ۱۹۳۴ م)

محمدبن اسماعيل بن عبدالعظيم كجوری، (سلطان المتكلمين). فاضل، واعظ، رجالی. وی از وعاظ مشروطه طلب بود. از آثارش: زبدة المآثر فی ترجمة اخيه المولی باقر، رسالة فی احوال موسی المبرقع، منظومة تاريخ احوال زينب بنت علی.

الذريعه ۳: ۱۱۲، ۱۰: ۳۱ / رجال بامداد ۵: ۱۹۸ / ريحانة الادب ۳: ۶۱ / معجم المؤلفين ۹: ۵۸.

## محمد اشرف ـ عاملی

(م ۱۱۴۵ هـ / ۱۷۳۲ م)

محمد اشرف بن عبدالحسيب بن احمد اصفهانی، حسينی، عاملی، (صاحب فضائل السادات). اديب، شاعر، محدّث. در عهد صفويه می زيست و از شاگردان علامهٔ مجلسی بود. از آثارش: فضائل السادات، برای شاه سلطان حسين صفوی تأليف كرده است، شرح التجريد، القبسات.

اعيان الشيعه ۹: ۱۲۵ / الذريعه ۱۶: ۲۵۹ / ريحانة الادب ۳: ۳۸۰ / معجم المؤلفين ۹: ۶۴.

## سيد محمد ـ اصفهانی

(م ۱۲۲۵[1] هـ / ۱۸۱۰ م)

سيد محمد اصفهانی، (شعله). شاعر، در طب و حكمت نيز اطلاعاتی داشت. از آثارش: ديوان شعر.

الذريعه ۹: ۵۲۷ / ريحانة الادب ۳: ۲۲۵ / صحف ابراهيم ۸۷ / فرهنگ سخنوران ۳۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، شعله: ۴۰۸.

## محمد افضل ـ سرخوش

(۱۰۵۰-۱۱۲۶ هـ / ۱۶۴۰-۱۷۱۴ م)

محمد افضل بن محمد زاهد سرخوش كشميری. شاعر. متولّد در كشمير. پدرش منصب ديوانی داشت و سرخوش نيز پس از وی در دولت اورنگ زيب عالمگير خدمت دولتی را ادامه داد. نزد منعم حكاک شيرازی ادبيات آموخت سپس با ناصر علی سرهندی روابط دوستانه برقرار كرد. خوشگو از جمله شاگردان او بود و شرح حالش را مفصل تر از ديگران نوشته است. از آثارش: كليات سرخوش، شاگردش خوشگو آن را پنجاه هزار بيت شمرده است، كلمات الشعرا، مثنوی نورعلی نور، ديوان شعر.

تاريخ ادبيات صفا ۵: ۱۳۷۲ / تذكرهٔ شعرای كشمير ۳۲۱ / الذريعه ۹: ۴۳۹، ۱۸: ۱۱۵ / ريحانة الادب ۳: ۱۳ / صحف ابراهيم ۸۰ / فرهنگ سخنوران ۲۶۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۰۲۵.

## محمد ـ ثابت اِلّه آبادی

(م ۱۱۵۱ هـ / ۱۷۳۸ م)

ميرمحمد افضل اِلّه آبادی، (ثابت، بدخشانی). شاعر امامی. متولّد در اله آباد، ساكن در شاهجهان آباد دهلی، متوفی در دهلی. جدش مير ضياء الدين حسين بدخشانی ملقب به اسلام خان از مرتبه داران عهد عالمگير اورنگ زيب بود. خود وی نيز مدتی در اردوی پادشاهی جای داشت ليكن عزلت گزيد و به ارشاد مريدان پرداخت. از آثارش: ديوان شعر. شامل سه هزار بيت.

تاريخ ادبيات صفا ۵: ۱۳۹۷ / الذريعه ۹: ۱۸۲ / ريحانة الادب ۱: ۳۶۱ / صحف ابراهيم ۴۳ / فرهنگ سخنوران ۱۲۰ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۰۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ثابت: ۹.

---

۱. يا ۱۲۶۰ هـ.

## محمد ـ الهی

(م ۱۰۵۷ هـ / ۱۶۴۷ م)

محمد[۱] حسینی، الهی همدانی، (عمادالدین). شاعر. متولّد در اسد آباد همدان، ساکن در همانجا و هندوستان. در این کشور در خدمت جهانگیر و شاه جهان بود. از آثارش: **دیوان شعر**، **گنج الهی، در تراجم احوال**.

الذریعه ۹: ۹۳ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۹ / فرهنگ سخنوران ۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، الهی: ۱۱۸.

## محمد امین ـ واعظ فراهی

(م ۹۰۷ هـ / ۱۵۰۱ م)

محمد امین بن حاجی محمد فراهی، هراتی، (واعظ فراهی، معین الدین، مسکین). عالم، شاعر. در عهد سلطان حسین بایقرا می زیست و در حین تشکیل دولت صفوی در گذشت. از آثارش: **احسن القصص، مشتمل بر حدیث و تصوف و آیات قرآن و ادبیات**، **قصهٔ موسوی**، **داستان دینی**، **بحرالدرر**، **دیوان شعر**.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۵۱۸ / الذریعه ۹: ۱۰۷۸، ۴: ۳۲۸، ۳: ۷۸ / ریحانة الادب ۵: ۳۵۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۳۰ / فرهنگ سخنوران ۵۵۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۳۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، معین الدین: ۷۷۷.

## محمد ـ (ابن ظهیرة)

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

محمدبن نجم الدین امین بن ابوبکر قرشی، مکّی، (جمال الدین، ابن ظهیره). فاضل، حنفی. از آثارش: **کتاب الجامع اللطیف فی فضائل مکه و بناء البیت الشریف**.

ریحانة الادب ۸: ۸۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۴۵.

## محمد امین ـ ذوقی کاشانی

(م ۹۶۹ هـ / ۱۵۶۱ م)

محمد امین ذوقی کاشانی. شاعر. اصلاً ترکمان، تحصیل کرده در کاشان، متوفی در لاهیجان. نزد میرزاجان شیرازی کسب علم کرد. از شعرای عهد شاه طهماسب بود و پس از مدتی سیاحت منزوی شد. غزل نیکو می سرود. از آثارش: **دیوان شعر**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۰۹ / الذریعه ۹: ۳۴۲ / ریحانة الادب ۲: ۲۷۰ / فرهنگ سخنوران ۲۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ذوقی: ۱۸۲.

## محمد امین ـ حشری

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد امین تبریزی، انصاری، حشری. شاعر. اصلاً تبریزی، ساکن و متوفی در همانجا و اصفهان. با میرزا حبیب الله صدر روابط دوستانه ای داشت. از آثارش: **نظم غزوات شاه‌عباس**، **تذکره روضة الابرار**، **تذکره روضة الاطهار ـ ط**، **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۲۵۵، ۱۱: ۲۸۴، ۱۱: ۲۸۸ / ریحانة الادب ۲: ۴۷ / سخنوران آذربایجان ۳۱۱ / فرهنگ سخنوران ۱۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حشری: ۶۷۶.

## محمد امین ـ وحشت

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد امین وحشت. شاعر. متولّد و ساکن در هندوستان. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۱۲۶۳ / ریحانة الادب ۶: ۳۰۷ / فرهنگ سخنوران ۶۴۶.

## محمد امین ـ مقدس کاظمی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد امین بن محمدبن محمد علی کاظمی. عالم، فقیه. با شیخ حر عاملی معاصر و از شاگردان فخرالدین طریحی (م ۱۰۸۵ هـ) بود. از آثارش: **شرح جامع المقال**، **هدایة المحدثین الی طریقة المحمدین، معروف به مشترکات کاظمی**.

اعیان الشیعه ۹: ۱۳۷ / امل الآمل ۲: ۲۴۶ / الذریعه ۲۵: ۱۹۰، ۱۳: ۱۷۲ / ریحانة الادب ۵: ۳۷۰ / الکنی والالقاب ۳: ۲۰۳.

---

۱. یا محمود.

## محمد امین ـ استر آبادی
(م ۱۰۳۳ هـ / ۱۶۲۴ م)

مولی محمد امین بن محمد شریف استرآبادی. فقیه، اصولی، محدث، اخباری. متوفی در مکه. از محمدبن علی عاملی و شهید ثانی و میرزا محمد استرآبادی روایت کرده است. از آثارش: حاشیة علی شرح المدارک، شرح الاستبصار، الفوائد المدنیة.

اعیان الشیعه ۹: ۱۳۷ / امل الآمل ۲: ۲۴۶ / الذریعه ۵: ۲۱۷، ۶: ۲۶، ۱۶: ۳۵۸ / روضات الجنات ۱: ۱۲۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۱۴ / معجم المؤلفین ۹: ۷۹.

## محمد امین ـ شروانی
(م ۱۰۳۶ هـ / ۱۶۲۶ م)

محمد امین بن صدرالدین شروانی، (ابن صدرالدین). مفسر، فاضل. منسوب به شروان از نواحی بخارا، ساکن در دیار بکر و آستانه. از آثارش: حاشیه علی تفسیر البیضاوی ـ خ، ناتمام، تفسیر سورة الفتح ـ خ، فوائد الخاقانیة ـ خ.

الاعلام ۶: ۲۶۶ / ریحانة الادب ۸: ۶۷ / معجم المؤلفین ۹: ۷۳.

## محمد امین ـ وقاری یزدی
(م ۱۰۷۰[1] هـ / ۱۶۵۹ م)

ملا محمد امین بن عبدالفتاح شیرازی، یزدی، طبسی. شاعر. چون مدت زیادی در یزد اقامت داشت به یزدی معروف شد. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۵، ۹: ۱۲۷۷ / ریحانة الادب ۶: ۳۳۸ / فرهنگ سخنوران ۶۵۲.

## محمد امین ـ محبّی
(۱۰۶۱-۱۱۱۱ هـ / ۱۶۵۱-۱۶۹۹ م)

محمد امین بن فضل الله بن محب الله محبّی، حموی. مورخ، ادیب. متولد و متوفی در دمشق. نزد پدرش و شیخ عبدالغنی نابلسی کسب علم کرد. در تصوف طریقت خلوتیه را گزید و اصول آداب آن را از شیخ محمّد عبّاسی خلوتی فرا گرفت. از آثارش: خلاصة الاثر فی اعیان القرن الحادی عشر ـ ط، دیوان شعر ـ خ، الامالی.

الاعلام ۶: ۲۶۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۲۴ / الکنی والالقاب ۳: ۱۵۳ / معجم المؤلفین ۹: ۷۸.

## محمد امین ـ واصل
(م حدود ۱۱۱۵ هـ / ۱۷۰۳ م)

ملا محمد امین بن درویش محمد لاهیجی، (واصل). شاعر. متولد در گیلان، ساکن در تبریز و اصفهان. از مقربین میرزا ابراهیم خان وزیر آذربایجان بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۲۴۹ / ریحانة الادب ۶: ۲۹۰ / فرهنگ سخنوران ۶۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، واصل: ۸۰.

## محمد امین ـ عمادی
(م[1] ۱۱۲۰ هـ / ۱۷۰۸ م)

محمد امین عمادی. خطّاط نامی. نوهٔ میرعماد حسنی بود و شیوهٔ جدش را در خط دنبال کرد. از آثارش: کتابت یک نسخه تحفة المؤمنین.

احوال و آثار خوشنویسان ۶۴۷ / ریحانة الادب ۴: ۲۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، عمادی: ۳۰۰.

## محمد امین ـ دلسوز
(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمد امین دلسوز تبریزی، (استاد). شاعر ترک زبان. از شاگردانش استاد میرزا سروش و میرزا مظهر بودند. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، اشعار ترکی و فارسی.

الذریعه ۹: ۳۲۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۶ / سخنوران آذربایجان ۳۶۱ / فرهنگ سخنوران ۲۱۰.

## محمد امین ـ بیدل
(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمد امین بن بیرامعلی خان بیدل نیشابوری.

---

۱. فرهنگ سخنوران: م ۱۰۸۳ هـ.

۱. احوال و آثار خوشنویسان: وفات بعد از ۱۱۲۶ هـ.

شاعر. بارضا قلی خان هدایت معاصر بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۵۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۱ / فرهنگ سخنوران ۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، بیدل: ۴۸۷ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۷۰.

## محمد - سویدی

(م ۱۲۴۶ هـ / ۱۸۳۰ م)

ابوالفوز، محمدامین بن علی بن محمد سعید سویدی، عبّاسی، بغدادی. عالم، متکلّم. متولّد در بغداد، متوفّی در نجد. به سفر حج رفت. از آثارش: **قلائدالفرائد - خ، الصارم الحدید - خ، سبائک الذهب فی معرفة أنساب العرب - ط.**

الاعلام ۶: ۲۶۷ / ریحانة الادب ۳: ۹۸ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۲۵ / معجم المؤلفین ۹: ۷۶ / مکارم الآثار ۱: ۱۰۷.

## محمد امین - عابدین

(۱۱۹۸-۱۲۵۲ هـ / ۱۷۸۴-۱۸۳۶ م)

محمد امین بن عمربن عبدالعزیزبن عابدبن، (ابن عابدین). عالم، فقیه اهل سنت. متولد در دمشق، متوفی در همانجا. وی در دمشق تحصیل کرد و از برجسته ترین علمای وقت شد. از آثارش: **شرحی بر ردّ المحتار حَصکَفی - ط، عقود اللآلی فی الاسانید العوالی، الرحیق المختوم - ط.**

الاعلام ۶: ۲۶۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۷۹ / ریحانة الادب ۸: ۸۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۴۵ / معجم المؤلفین ۹: ۷۷ / مکارم الآثار ۱: ۸۱.

## میرمحمد باقر - ذوالکمالین

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

میرمحمد باقربن میرعلی [1] هروی، (ذوالکمالین). از مشاهیر خطاطان. ساکن و متوفّی در هندوستان. جز نستعلیق خط تعلیق را نیز خوب می نوشت. در هندوستان مورد لطف چیپال حکمران لاهور واقع شد. از آثارش: **کتابی در رد شرح اشارات خواجه نصیرالدین طوسی،** آثار خطّی متعددی از وی باقی است.

احوال و آثار خوشنویسان ۶۵۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۷۰.

## محمد باقر - لاهیجی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ملا محمد باقربن محمدتقی لاهیجانی. عالم امامی. با مجلسی معاصر بود و نزد حاج میرزا حسین نوری تلمذ نمود. از آثارش: **تعبیر الرؤیا، تذکرة الأئمه.**

الذریعه ۴: ۲۰۷، ۴: ۲۶ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۳.

## محمد باقر - میرداماد

(م ۱۰۴۱ هـ / ۱۶۳۱ م)

میر محمد باقربن میرشمس الدین محمد حسینی، استرآبادی، (میرداماد، داماد، اشراق). فیلسوف حکیم، عالم در علوم معقول و منقول، فقیه، متکلّم، شاعر. مادرش دختر محقق کرکی و پدرش ملقب به داماد و به همین سبب او لقب میرداماد گرفت. با شیخ بهاء الدین عاملی دوست و همتا بود و هر دو نزد شاه عباس تقرب داشتند. نزد شیخ عبدالعالی کرکی و میرفخرالدین محمد سماکی استرآبادی و شیخ حسین بن عبدالصمد پدر شیخ بهایی تلمذ نمود. و خود نیز مدرس بود و از جمله شاگردانش ملاصدرای شیرازی را می توان نام برد. از آثارش: **قبسات، عیون المسائل، مرآة الزمان، حبل المتین، السبع الشدّاد، دیوان شعر.**

الاعلام ۶: ۲۷۲ / اعیان الشیعه ۹: ۱۸۹ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۰۶ / الذریعه ۱: ۴۰۷، ۷: ۲۴۰، ۹: ۷۶ / ریحانة الادب ۶: ۵۶ / فرهنگ سخنوران ۲۰۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۷۱۹ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، داماد: ۱۲۸ / معجم المؤلفین ۹: ۹۳.

## محمدباقر - سبزواری

(م ۱۰۹۰ هـ / ۱۶۷۹ م)

محمدباقربن محمد مؤمن خراسانی، سبزواری، (محقق سبزواری). فقیه امامی، محدث، محقق، متکلّم. اصلاً از سبزوار، ساکن در اصفهان، متوفّی در همانجا. از یاران مجلسی اوّل و از شاگردان شیخ بهایی بود، در اصفهان منصب شیخ الاسلامی و امامت جمعه و جماعت داشت و در مدرسهٔ

---

[1]. ریحانة الادب: میرمحمد باقر پدر میرعلی هروی.

ملاعبدالله شوشتری تدریس می کرد و حسین خوانساری نزد او تلمذ نمود. از آثارش: کفایة الأحکام - خ، روضات الانوار - ط، ذخیرة المعاد فی شرح الارشاد.

الاعلام ۶: ۲۷۲ / الذریعه ۵: ۵۷، ۶: ۱۱۰، ۲۱: ۳۰۸ / ریحانة الادب ۵: ۲۴۲ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۵۹ / لغتنامهٔ دهخدا، سبزواری: ۲۳۷ / معجم المؤلفین ۹: ۹۵.

## محمد باقر - مجلسی

(۱۰۳۷-۱۱۱۱ هـ / ۱۶۲۷-۱۷۰۰ م)

محمدباقربن محمدتقی بن مقصود علی مجلسی، اصفهانی، (باقر، ملامحمدباقر). عالم امامی، فقیه، واعظ، امام جماعت. متولد، ساکن و متوفی در اصفهان، مدفون در بقعهٔ پدرش در اصفهان. در این شهر امام جمعه و جماعت بود. نزد شیخ حر عاملی و صدرالدین مدنی شیرازی کسب علم کرد، خود نیز مدرس بود و از جمله شاگردانش میرزا عبدالله افندی، سید نعمت الله جزایری، ملاصالح مازندرانی بودند. از طرف سلاطین صفوی شیخ الاسلام شد و به دعاوی مردم رسیدگی می کرد. بجای پدرش در مسجد جامع اقامه جماعت می نمود. از زمان شاه عبّاس دوم تا زمان شاه سلطان حسین، مجلسی دارای مقام و قدرت دینی بود و تا زمان مرگش این قدرت و نفوذ همچنان رو به افزایش بود. وی با صوفیه مخالف بود و در زمان وی صوفیه مورد آزار قرار گرفتند، این طرز تفکر بیشتر جنبه سیاسی و تاریخی داشت. در شرح احوالش کتاب کارنامه علامه مجلسی نوشتهٔ عطایی خراسانی و زندگینامه علامه مجلسی نوشتهٔ مصلح الدین مهدوی تألیف شده است. از آثارش: بحارالانوار- ط، مشتمل بر مجموعهٔ اخبار و احادیث و قصص و تواریخ که از پیغمبر اکرم و ائمه بوسیلهٔ بزرگان نقل شده به غیر از کتب اربعه که احتیاج به نقل مجدد نداشته است، ۲۶ جلد و در حقیقت دایرة المعارف شیعه اثنی عشری است، آداب الحج، آداب تجهیز الاموات، شرح دعای جوشن کبیر، مشکوة الانوار، به فارسی، الاجازات.

از کلینی تا خمینی ۱۶۷ / الاعلام ۶: ۲۷۳ / اعیان الشیعه ۹: ۱۸۲ / امل الآمل ۲: ۲۴۸ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۷۳ / الذریعه ۳: ۱۶، ۴: ۸۳، ۶: ۵۱ / روضات الجنّات ۷: ۹۵ و ۱۸۳ / ریحانة الادب ۵: ۱۹۱ / فرهنگ سخنوران ۷۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۷۱۴ / قصص العلماءِ ۲۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، مجلسی: ۴۶۶ / معجم المؤلفین ۹: ۹۱ / یادداشتهای قزوینی ۲۱۰۴، ۱۷۴۳.

## محمدباقر - بهبهانی

(۱۱۱۸-۱۲۰۶ هـ / ۱۷۰۶-۱۷۹۱ م)

محمدباقربن محمد اکمل بهبهانی. فاضل امامی، محقق. متولد در اصفهان، ساکن در بهبهان و کربلا، متوفی در حائز. نزد سید صدرالدین قمی و شیخ جعفر قاضی و ملامیرزاشیبانی و علامهٔ مجلسی تلمذ نمود. از آثارش: تعلیقات علی منهج المقال - ط، حاشیه علی مفاتیح الأحکام - خ، فوائد جدیدة - خ.

الاعلام ۶: ۲۷۳ / اعیان الشیعه ۹: ۱۸۲ / الذریعه ۴: ۲۲۳، ۱: ۷۰، ۷: ۲۵۴ / ریحانة الادب ۱: ۵۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۰۹ / معجم المؤلفین ۹: ۹۰ / مکارم الآثار ۱: ۲۲۰.

## محمد باقر - رضوی

(م ۱۲۱۸ هـ / ۱۸۰۳ م)

محمد باقربن ابراهیم بن محمد باقر رضوی، قمی، همدانی. متکلّم، اصولی. متولد، ساکن و متوفی در همدان. از آثارش: شرح اصول الکافی، رسالة فی المعاد الجسمانی.

ریحانة الادب ۲: ۳۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، رضوی: ۴۹۹ / معجم المؤلفین ۹: ۸۵ / مکارم الآثار ۳: ۶۴۱.

## محمد باقربیگ - نشاطی

(م ۱۲۳۴ هـ / ۱۸۱۸ م)

محمد باقربیگ نشاطی. شاعر. در عهد فتحعلیشاه می زیست و از غلام زادگان صفویه بود. اصلاً گرجی، متوفی در تهران. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۹۰ / ریحانة الادب ۶: ۱۷۶ / فرهنگ سخنوران ۶۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا، نشاطی: ۴۹۹.

## محمدباقر - بیدل

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمد باقربن محمد طبیب شیرازی. فاضل، نویسنده عهد فتحعلیشاه قاجار، منشی دربار. اصلاً اصفهانی، ساکن در شیراز. از آثارش: بحرالجواهر خاقانی، لوامع الانوار، شرح صحیفه سجادیه.

الذریعه ۳: ۱۸۷، ۳: ۳۵ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۳.

## محمد باقر ـ لاهیجی

(م ۱۲۴۵ هـ / ۱۸۲۹ م)

محمدباقربن محمدبن محمد لاهیجی، (نواب). عالم امامی، مفسر، منجّم. متولد در اصفهان، ساکن در لاهیجان، مدفون در ری. در عهد فتحعلیشاه قاجار می زیست. در نجوم نیز مهارت داشت و سلطنت جعفرخان پس از کریمخان را پیش بینی کرد به همین سبب در زمان سلطنت جعفرخان زند نواب وزیر وی شد. پس از کشته شدن جعفرخان به اصفهان رفت و به تدریس و تألیف پرداخت. از آثارش: تحفة الخاقان فی تفسیر القرآن، به خواهش فتحعلیشاه در ۱۲۳۳ هـ تألیف داد، شرح نهج البلاغه ـ ط.

اعیان الشیعه ۹: ۴۰۷ / الذریعه ۳: ۴۳۱، ۴: ۱۴۵ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۳ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۸۸ / مکارم الآثار ۴: ۱۲۲۹.

## محمد باقر ـ محوی استرآبادی

(م قبل از ۱۲۶۰ هـ / ۱۸۴۴ م)

ملامحمدباقر محوی استرآبادی. صوفی، شاعر. متوفی در شیراز. با رضاقلی خان هدایت معاصر بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۱۴ / ریحانة الادب ۵: ۲۵۰ / فرهنگ سخنوران ۵۲۷.

## محمد باقر ـ اصفهانی

(۱۱۷۵ - ۱۲۶۰ هـ / ۱۷۶۲ - ۱۸۴۴ م)

محمدباقربن محمدنقی بن محمدزکی شفتی، اصفهانی، (حجة الاسلام). عالم امامی، فقیه، اصولی. متولد در یکی از دهات رشت، ساکن در شفت و عراق، متوفی در اصفهان. در طلب علم به کربلا و نجف و کاظمیه و سپس کاشان و اصفهان رفت. از آثارش: القضاء و الشهادات، الزهرة الباهرة، الاجازات.

اعیان الشیعه ۹: ۱۸۸ / الذریعه ۱: ۸۱، ۲: ۱۲۰، ۱۱: ۱۴۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۹۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۸۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حجة الاسلام: ۳۲۶ / معجم المؤلفین ۹: ۹۶ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۱۴.

## محمد باقر ـ اردکانی

(زنده در ۱۲۶۶ هـ / ۱۸۵۰ م)

محمد باقربن علی رضا اردکانی. فاضل. با صاحب جواهر (م ۱۲۶۶ هـ) معاصر بود. از آثارش: شرح التصریف، شرح العوامل، جامع الشواهد.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۰ / الذریعه ۵: ۶۱، ۱۴: ۲۴۴ / ریحانة الادب ۱: ۱۰۵ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۱۸۷ / معجم المؤلفین ۹: ۸۸.

## محمد باقر ـ یزدی

(م ۱۲۹۸ هـ / ۱۸۸۰ م)

محمد باقربن مرتضی حسنی، حسینی، طباطبایی. عالم امامی. متولّد در یزد، ساکن در نجف. از آثارش: حل العقول لعقد الفحول فی علم الاصول ـ ط، و سیلة الوسائل فی شرح الرسائل.

اعیان الشیعه ۹: ۱۸۶ / الذریعه ۷: ۷۲، ۱۵: ۳۰۰، ۲۵: ۹۲ / ریحانه الادب ۶: ۳۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، یزدی: ۱۸۲.

## محمّد باقر ـ خوانساری

(۱۲۲۶ - ۱۳۱۳ هـ / ۱۸۱۱ - ۱۸۹۵ م)

محمّد باقربن زین العابدین بن جعفر موسوی، خوانساری، اصفهانی. مورّخ، فقیه امامی، اصولی، متکلم، شاعر. متولّد در خوانسار، بزرگ شده و متوفّی در اصفهان، مدفون در مقبره تخت فولاد. نزد سید محمد شهشهانی و سید محمد باقر اصفهانی تلمذ نمود واز ایشان واز پدرش اجازهٔ روایت و اجتهاد داشت و ریاست مذهبی در اصفهان به او منتهی می شد. شریعت اصفهانی و ابوتراب خوانساری و محمد کاظم یزدی از شاگردان او بودند. از آثارش: روضات الجنات فی احوال العلماءِ

و السادات، ارجوزه فی اصول الدین، شرح اللمعة، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۲۷۳ / الذریعه ۹: ۵۷۵، ۱۱: ۲۸۰، ۲۳: ۷۸ / روضات الجنّات، مقدمه جلد اول / ریحانة الادب ۳: ۳۶۶ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۱۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۲۲ / معجم المؤلفین ۹: ۸۷ / مکارم الآثار ۳: ۷۹۸.

## محمد باقر ـ همدانی

(م ۱۳۳۳ هـ / ۱۹۱۵ م)

محمد باقربن محمدجعفربن محمدبهاری، همدانی. فقیه، عالم. ساکن در نجف، متولد و متوفی در همدان. از حبیب‌الله رشتی و حسین خلیلی و محمد کاظم خراسانی کسب علم نمود. از آثارش: شرح الألفیة فی النحو، فضائل حمزة و جعفر، دین المقتول.

اعیان الشیعه ۹: ۱۸۹ / الذریعه ۱: ۵۰، ۶: ۸۲، ۸: ۱۰۴ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۰۱ / معجم المؤلفین ۹: ۹۲.

## محمد باقر ـ بیرجندی

(۱۲۷۶-۱۳۵۲ هـ / ۱۸۵۹-۱۹۳۴ م)

محمّد باقربن محمّد حسن بن اسدالله بیرجندی، گلزاری، قاینی. عالم امامی، فقیه، محدّث. متولّد در قاین، متوفّی در بیرجند. نزد میرزا حبیب‌الله رشتی و حاج محمّد حسن شیرازی، میرزا حسین نوری و ملاعلی اصغر بیرجندی تلمذ کرد و از مشایخ اجازهٔسید شهاب‌الدین مرعشی نجفی می باشد. از آثارش: صاحب ۳۴ تألیف است از جمله: اکفاءِ المکائد، انوار المعرفة، وثیقة الفقهاءِ فی شرح الارشاد.

اعیان الشیعه ۹: ۱۸۱ / الذریعه ۲: ۲۸۰، ۱۰: ۱۶۱، ۲۵: ۱۲۷ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۴ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۰۴ / معجم المؤلفین ۹: ۹۲ / مکارم الآثار ۶: ۲۱۰۴.

## محمد ـ بخاری

(م ۸۳۳ هـ / ۱۴۲۹ م)

محمّد بخاری، (شمس الدین، امیرسلطان). از مشایخ خلوتیه. متوفی در بروسه. مورد توجه سلطان بایزیدخان عثمانی بود.

ریحانة الادب ۱: ۲۳۸ / لغتنامهٔ دهخدا، بخاری: ۶۹۰.

## محمد ـ ابله بغدادی

(م ۵۷۹ هـ / ۱۱۸۳ م)

محمدبن بختیاربن عبدالله بغدادی. شاعر. متولد در بغداد. وی مردی نیز هوش بود و اشعاری ظریف و نیکومی سرود. از آثارش: دیوان شعر ـ خ.

الاعلام ۶: ۲۷۴ / الذریعه ۹: ۹۸۲ / ریحانة الادب ۱: ۷۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابله: ۲۷۹ / معجم المؤلفین ۹: ۹۸.

## محمد ـ بدخشی

(م ۹۲۲ هـ / ۱۵۱۶ م)

محمد بدخشی، سمرقندی. شاعر. ساکن در سمرقند. نزد میرحسین معمایی کسب علم کرد. از آثارش: دیوان شعر، رساله‌ای در معما.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵ / الذریعه ۹: ۱۲۸ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۰ / فرهنگ سخنوران ۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، بدخشی: ۷۳۸ / معجم المؤلین ۹: ۹۹.

## محمد ـ حمدونی

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ابوالحسین، محمدبن بشر سوسنجردی. امامی، متکلّم. متولّد در سوسنجرد در بغداد، و در قبیله آل حمدان. شاگرد ابوسهل نوبختی بود و محمّدبن احمدبن رجاءِ بجلی از او روایت می کند. از آثارش: الامامة، الانقاذ، المقفع.

تاریخ التراث العربی ب۱/۱: ۳۳۷ / الذریعه ۲: ۳۳۳، ۲: ۴۰۱ / رجال نجاشی ۲۷۰ / ریحانة الادب ۲: ۷۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۴۹ / فهرست طوسی ۱۳۲ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، سوسنجردی: ۷۱۸ / معالم العلماءِ ۹۶.

## محمد ـ واعظ

(م ۶۶۲ هـ / ۱۲۶۳ م)

ابوعبدالله، محمّدبن ابوبکربن رشید بغدادی، (وتری، مجدالدین، واعظ). فاضل، شاعر، شافعی. متولّد در بغداد. از آثارش: الوتریات فی مدح افضل المخلوقات ـ ط، در فاس با نام: القصیدة البغدادیة فی مدح اشرف البریة ـ ط چاپ شده

است. شامل بیست و نه قصیده در مدح حضرت رسالت (ص).

ریحانة‌الادب ۶: ۲۹۲ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۸۲.

## محمد - رازی

(م بعد از ۶۶۶ هـ[1] / ۱۲۶۸ م)

محمدبن ابوبکربن عبدالقادر رازی، (زین الدین). عالم حنفی، فقیه، صوفی، مفسّر. اصلاً از ری، ساکن و متوفّی در قونیه. از آثارش: مختار الصحاح - ط، تلخیص صحاح جوهری و لغت نامهٔ عربی به عربی است، الحریریه - خ، روضة الفصاحة.

الاعلام ۶: ۲۷۹ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۸۶ / ریحانة الادب ۲: ۲۸۸، ۲: ۴۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، زین الدین: ۶۴۸ و رازی: ۴۸ / معجم المؤلفین ۹: ۱۱۲.

## محمد - امامی

(م ۶۷۶ هـ / ۱۲۷۷ م)

ابوعبدالله، محمدبن ابوبکربن عثمان هروی، (ملک الشعراءِ، رضی الدین، امامی). ادیب، شاعر، فاضل. متولد در هرات، ساکن در یزد و کرمان و اصفهان، متوفی در همین شهر اخیر. در هرات ملوک کرت و در کرمان سلاطین قراختایی را مدح کرد. از آثارش: دیوان شعر، حدود دو هزار بیت، رساله‌ای در شرح قصیدهٔ ذوالرقه، به عربی.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۵۴۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۱ / الذریعه ۹: ۹۴ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۲ / فرهنگ سخنوران ۵۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۱۲ / لغتنامهٔ دهخد، امامی: ۱۴۷.

## محمد - (ابن قیّم جوزیّه)

(۶۹۱-۷۵۱ هـ / ۱۲۹۲-۱۳۵۰ م)

ابوبکر، محمدبن ابوبکر زرعی، (ابن قیم جوزیّه). فقیه حنبلی، متکلّم. متولّد در دمشق، متوفی در همین شهر. نزد اساتیدی چون قاضی سلیمان بن حمزه، و شیخ ابوبکربن عبدالدائم کسب علم کرد. از ۷۱۳ هـ شاگرد احمدبن تیمیّه بود و برجسته ترین شاگرد او به شمار می رود. ضمن حفظ شخصیت خود، به نشر عقاید استادش پرداخت. و همچون او با طریقهٔ اتحادیه که از تعلیمات ابن عربی ناشی می شد سخت مخالف بود، ولی بر خلاف استادش از تصوف تأثیر زیادی پذیرفت. قلم روان و نیکویی داشت. در ۷۲۶ هـ با ابن تیمیه در قلعهٔ دمشق زندانی بود تا در ۷۲۸ هـ پس از در گذشت ابن تیمیه آزاد شد. اولین درسش را در مدرسهٔ صدریه شروع کرد و تا پایان عمر در همانجا به تدریس اشتغال داشت. از مهمترین شاگردان وی ابن کثیر، محدّث و مورّخ شافعی، زین الدین بن رجب، آخرین نمایندهٔ بزرگ مذهب حنبلی و ابن حجر عسقلانی را می توان نام برد.

در زمان حاضر نیز آثار ابن قیم، در میان وهابیان و در سایر محافل اسلامی شمال افریقا خوانندگان زیادی دارد. از آثارش: مفتاح دارالسعادة - ط، زادالمعاد - ط، الکافیة الشافیة - ط، اخبار النساءِ - خ.

الاعلام ۶: ۲۸۰ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۶۴ / شدالازار ۱۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قیم: ۳۴۲ / معجم المؤلفین ۹: ۱۰۶.

## محمد - (ابن جماعة)

(۷۴۹-۸۱۹ هـ / ۱۳۴۸-۱۴۱۶ م)

ابوعبدالله، محمدبن ابوبکربن عبدالعزیز حموی، (بدرالدین، عزالدّین). متکلّم، نحوی، لغوی، فقیه، محدّث شافعی. متولّد در ینبع، ساکن و متوفّی در قاهره. سه بار قاضی القضات شافعی مصر و دوبار قاضی القضات شافعی دمشق شد. از استادانش ابن خلدون و سراج بلقینی بودند. از آثارش: تحریر الاحکام فی تدبیر اهل الاسلام، رساله ای در فقه، حاشیه الفیه ابن مالک، حاشیه و شرح منهاج بیضاوی.

الاعلام ۶: ۲۸۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۸۰ / روضات الجنّات ۸: ۱۰۸ / ریحانة الادب ۷: ۴۴۶ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن جماعه: ۲۹۹ / معجم المؤلفین ۹: ۱۱۱.

---

۱. ریحانة الادب: م ۷۶۸ هـ.

## محمد ـ بَدر دَمامینی
**(۷۶۳-۸۲۷ هـ / ۱۳۶۲-۱۴۲۴ م)**

محمدبن أبوبکربن عمر مخزومی، قرشی، (بدرالدین، ابن دمامینی). ادیب، نحوی، شاعر، مالکی. متولّد در اسکندریه، ساکن در قاهره، متوفّی در هند. به دمشق و یمن مسافرت کرد و در این شهر در جامع زبید تدریس می کرد. در مصر منصب قضاوت داشت. از آثارش: تحفة الغریب ـ ط، العیون ـ ط، جواهر البحور ـ خ.

الاعلام ۶: ۲۸۲ / روضات الجنات ۸: ۱۱۱ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، دمامینی: ۲۱۹ / معجم المؤلفین ۹: ۱۱۵.

## محمد ـ أشخَر
**(۹۴۵-۹۹۱ هـ / ۱۵۳۹-۱۵۸۳ م)**

محمدبن ابوبکر أشخر، (جمال الدین، شیخ الاسلام). فقیه شافعی، اصولی، نحوی. متولّد ومتوفّی در قریه بیت الشیخ دریمن، ساکن در همانجا و در زبید. از شاگردان ابن حجر هیثمی بود. از آثارش: أصول الفقه، الفیه، در نحو، شرح بهجةالمحافل و بغیة الأماثل ـ ط.

الاعلام ۶: ۲۸۵ / ریحانة الادب ۳: ۲۹۵ / لغتنامهٔ دهخدا، اشخر: ۲۶۴۴ / معجم المؤلفین ۹: ۱۰۶.

## محمد ـ زرکشی
**(۷۴۵-۷۹۴ هـ / ۱۳۴۴-۱۳۹۲ م)**

ابوعبدالله، محمدبن بهادر بن عبدالله زرکشی، (بدرالدین). فقیه شافعی، اصولی. اصلاً ترک، متولّد و متوفّی در مصر. جهت کسب علم به دمشق و حلب مسافرت کرد. از آثارش: لقطة العجلان ـ ط، البحر المحیط ـ خ، ربیع الغزلان.

الاعلام ۶: ۲۸۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۴ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، زرکشی: ۳۵۱ / معجم المؤلفین ۹: ۱۲۱.

## ابومحمد ـ تبریزی
**(م ۵۱۲ هـ / ۱۱۱۸ م)**

ابومحمد تبریزی. مورّخ. از آثارش: تاریخ طبری را به فارسی ترجمه کرد و وقایع زمانی میان سال وفات طبری (م ۳۱۰ هـ) و زمان خودش را نیز به آن افزود.

ریحانة الادب ۷: ۲۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابومحمد: ۸۰۱.

## محمد ـ (ابن ابی تراب)
**(م ۱۱۰۰ هـ / ۱۶۸۹ م)**

محمدبن ابوتراب حسینی، (علاءِالدین گلستانه). عالم، محقق، مفسّر. از سادات گلستانه، ساکن در اصفهان. از آثارش: حدائق الحدائق، در شرح نهج البلاغه، بهجة الحدائق، شرح الاسماءِ الحسنی.

اعیان الشیعه ۹: ۶۱ / الذریعه ۳: ۱۶۱، ۶: ۲۸۴، ۱۷: ۲۳۵ / ریحانة الادب ٤: ۱۶۳ / الکنی و الالقاب ۲: ۴۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، گلستانه: ۳۷۴ / معجم المؤلفین ۹: ۱۲۵.

## محمد ـ معزالدین
**(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)**

محمدبن تقی الدین اصفهانی، معزالدین. عالم، فاضل. متولّد و ساکن در اصفهان. با محقق کرکی معاصر و از شاگردان شیخ ابراهیم قطیفی بود. در اصفهان منصب قاضی القضاتی داشت.

اعیان الشیعه ۹: ۱۲۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۴۰ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۹۶.

## محمد تقی ـ عاقلا
**(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)**

محمد تقی عاقلای طالقانی. شاعر. در عهد صفوی می زیست و بسیار پرشور بود و این حالت در اشعارش نیز دیده می شود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۶۷۴ / ریحانة الادب ٤: ۸٤ / فرهنگ سخنوران ۳۷۱.

## محمد تقی ـ مجلسی
**(۱۰۰۳-۱۰۷۰ هـ / ۱۵۹۵-۱۶۶۰ م)**

محمد تقی بن مقصود علی مجلسی، اصفهانی. عالم امامی، فقیه، متکلّم، صوفی. متولّد و متوفّی در اصفهان. نزد شیخ بهایی و ملاعبدالله شوشتری

کسب علم نموده و از ایشان روایت کرده است. آقا حسین خوانساری و فرزندش ملامحمدباقر مجلسی از وی روایت کرده اند. وی نخستین کسی بود که بعد از دورهٔ صفویه به نشر احادیث شیعه پرداخت. از آثارش: احیاءِ الاحادیث فی شرح تهذیب الحدیث، الاربعون حدیثا، حاشیه صحیفه سجّادیه.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۲ / امل الآمل ۲: ۲۵۲ / الذریعه ۶: ۱۴۵، ۱۱: ۱۹۰، ۱۵: ۱۴۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، مجلسی: ۴۶۶ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳۷.

## محمد تقی - الماسی

(م ۱۱۵۹ هـ / ۱۷۴۶ م)

محمد تقی بن کاظم بن عزیزالله الماسی، اصفهانی. عالم امامی. از جد مادری خود محمد باقر مجلسی روایت می کرد. از آثارش: بهجة الاولیاءِ.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۷ / الذریعه ۳: ۱۶۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، الماسی: ۹۰.

## محمد تقی - قمری

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

میرزا محمد تقی دربندی، شیروانی، قمری. شاعر ترک زبان. متولد در دربند شیروان روسیه. از آثارش: کنز المصائب، دیوان شعر او و در مصائب کربلا.

الذریعه ۹: ۸۸۹ / ریحانة الادب ٤: ۴۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، قمری: ۴۷۳.

## محمد تقی - اصفهانی

(م ۱۲۴۸ هـ / ۱۸۳۳ م)

محمدتقی بن عبدالرحیم تهرانی، اصفهانی، رازی. عالم امامی، فقیه، اصولی، مجتهد. به عراق مهاجرت کرد و در کاظمیه از محسن اعرجی، کسب علم نمود، همچنین از تلامذه سید بحرالعلوم و سید علی صاحب ریاض و جعفر کاشف الغطاءِ بود. در اصفهان در گذشت. از آثارش: شرح طهارة الوافی، از تقریرات استادش بحر العلوم، هدایة المسترشدین، شرح الاسماءِ الحسنی.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۸ / الذریعه ٤: ۸۲، ۶: ۲۷۷، ۱۶: ۲۸۳ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۳ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، محمدتقی: ۵۹٤ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳۰ / مکارم الآثار ٤: ۱۳۲۷.

## محمد تقی - صاحب دیوان

(م ۱۲۵۶ هـ / ۱۸۴۰ م)

میرزا محمد تقی بن میرزا زکی مازندرانی، علی آبادی، (صاحب، صاحب دیوان). شاعر. در عهد فتحعلیشاه زندگی می کرد و منشی الممالک وی بود. از آثارش: دیوان شعر، اشعار بسیاری در مدح حضرت رسالت (ص) و حضرت علی (ع) دارد، ملوک الکلام، در تاریخ و از زبان فتحعلیشاه تألیف کرد.

الذریعه ۹: ۵۷۵ / ریحانة الادب ۳: ۳۶٤ / فرهنگ سخنوران ۳۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، صاحب علی آبادی: ٤٤ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۱۷.

## محمد تقی - بُرغانی

(۱۱۸٤-۱۲۶٤ هـ / ۱۷۷۰-۱۸۴۸ م)

محمّد تقی بن محمّد [1] برغانی، قزوینی، (کرامات، شهید ثالث). عالم امامی. متولّد در برغان، ساکن و متوفی در قزوین. در این شهر تحصیل و تدریس می کرد. از آثارش: عیون الأصول، منهج الاجتهاد، مجالس المؤمنین - ط.

الاعلام ۶: ۲۸۷ / اعیان الشیعه ۹: ۱۹۶ / الذریعه ۸: ۲۸۵، ۱۵: ۱۹۰، ۲۲: ۲۰۸ / ریحانة الادب ۱: ۲٤۷، ۵: ٤۲ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۲۶ / الکنی و الالقاب ۳: ۶٤ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳٤ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۶۷.

## محمد تقی - ممتاز العُلَماء

(۱۲۳٤-۱۲۸۹ هـ / ۱۸۱۹-۱۸۷۲ م)

محمد تقی بن حسین بن دلدار علی نقوی، هندی. عالم امامی، فقیه، ادیب، متکلّم. متولّد در لکهنو در هند، متوفی در همانجا. از پدرش و صاحب جواهر روایت می کرد. از آثارش: ینابیع

---

۱. ریحانة الادب: محمد تقی بن میرمؤمن.

الأنوار، إرشاد المبتدئین - ط، العباب، در نحو.

الاعلام ۶: ۲۸۸ / اعیان الشیعه ۹: ۱۹۱ / الذریعه ۱: ۵۱۸، ۱۲: ۲۵۴، ۲۴: ۶۶ / ریحانة الادب ۶: ۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۱۱ / معجم المؤلفین ۹: ۱۲۸ / مکارم الآثار ۳: ۹۷۴.

## محمد تقی - شیرازی

(م ۱۲۹۰ هـ / ۱۸۷۲ م)

محمد تقی شیرازی، (ملک الاطبا، آغابابا، میرزابابا). فاضل، طبیب. ساکن در تهران و کربلا. از آثارش: الکلیات المنظومة، در طب، حفظ الصحة، تسهیل العلاج.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۰ / الذریعه ۳: ۴۹، ۴: ۱۸۲، ۵: ۲۹۴ / ریحانة الادب ۵: ۳۹۰ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۰۴ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳۰.

## محمد تقی - کاشانی

(۱۲۰۷-۱۲۹۷ هـ / ۱۷۹۲-۱۸۸۰ م)

محمّد تقی بن محمّد علی کاشانی، (سپهر، لسان الملک). فقیه، اصولی، ادیب. متولّد در کاشان، ساکن در همانجا و تهران. در عهد محمد شاه قاجار می زیست و منشی و مستوفی دیوان وی بود و در مدح او اشعاری سرود. از آثارش: الطراز المذهب فی احوال زینب، اسرار الانوار فی مناقب الأئمة الاطهار، جنگ التواریخ.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۴ / تاریخ کاشان ۳۷۴، ۵۴۷ / الذریعه ۳: ۸۱، ۹: ۴۲۹، ۷: ۲۷ / رجال بامداد ۳: ۳۱۹ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۹ / فرهنگ سخنوران ۲۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، سپهر: ۲۸۳ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳۲ / یادداشتهای قزوینی ۱۱۴۹.

## محمد تقی - هروی

(۱۲۱۷-۱۲۹۹ هـ / ۱۸۰۲-۱۸۸۲ م)

محمد تقی بن حسین بن علی هروی، اصفهانی، حائری. فقیه، مجتهد، محقّق، مفسّر. متولّد در هرات، متوفّی در حائر. به اصفهان و خراسان سفر کرد. نزد شیخ محمد تقی و حاجی کرباسی و سید محمد باقر رشتی تلمذ نمود و خود استاد شیخ کبیر شیخ محمد حسن بارفروشی بود. از آثارش: نهایة الآمال فی کیفیه الرجوع الی علم الرجال، توضیح الحساب، تنبه الغافلین.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۴ / الذریعه ۴: ۳۷۳، ۷: ۲۱۶، ۱: ۱۸۸، ۲۱: ۲۷۴ / ریحانة الادب ۶: ۳۶۵ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۱۲ / معجم المؤلفین ۹: ۱۲۸ / مکارم الآثار ۳: ۶۲۵.

## محمد تقی - حکیم

(اوائل قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

محمد تقی بن محمد هادی بن مهدی خان شحنه، خراسانی، (حکیم). فاضل. از آثارش: جنة السلاطین، گنج دانش - ط.

الذریعه ۵: ۱۵۹، ۱۸: ۲۳۶ / ریحانة الادب ۲: ۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حکیم: ۷۶۷.

## محمد تقی - مراغی

(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

محمد تقی مراغی، (امینی، طرماحی). فاضل امامی، شاعر. متولّد و متوفّی در مراغه. به دو زبان فارسی و ترکی شعر می گفت. از آثارش: دیوان شعر، مجموعه امثال و حکم ترکی.

الذریعه ۹: ۱۰۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۷۹ / فرهنگ سخنوران ٦٤.

## محمد تقی - تبریزی

(۱۲۴۸-۱۳۱۲ هـ / ۱۸۳۲-۱۸۹۵ م)

محمد تقی بن محمدبن حسین مامقانی، تبریزی، (حجة الاسلام تبریزی، نیر). عالم، ادیب، شاعر. متولد در تبریز، متوفی در نجف. نزد پدرش و شیخ احمد نجفی و شیخ علی خوئی حائری و ملا حسین خسروشاهی تلمذ نمود. از آثارش: صحیفة الابرار، مفاتیح الغیب، آتشکده.

الذریعه ۱: ۵، ۱۵: ۱۵، ۱۸: ۳۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۸ / سخنوران آذربایجان ۶۵۵ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حجة الاسلام: ۳۲۱ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳۵ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۳۷.

## محمد تقی - آقانجفی

(۱۲۶۲-۱۳۳۲ هـ / ۱۸۴۵-۱۹۱۴ م)

شیخ محمّد تقی بن محمّد باقر بن محمّد تقی

آقانجفی. عالم امامی. متولّد در اصفهان، تحصیل کرده در نجف و کربلا، متوفّی در اصفهان. در زمان ظل السلطان در اصفهان می زیست و این دو در طریق حکومت (عرفی و شرعی) رقیب یکدیگر بودند. آقانجفی مرجعیت روحانی داشت و ضمناً آماده پذیرایی از ارباب حاجات و شکایات بود و گاه متهمین به خروج از دین را تعقیب کرده می کشت و مشکلاتی را بوجود می آورد. او را مدتی به تهران بردند آنجا نیز مسجد و حوزه درس فراهم کرد و دامنه نفوذش گسترده تر شد. از تألیف و ترجمه نیز غافل نبود و بالغ بر چهل اثر از وی برشمرده اند. از جمله آثارش: آداب الصلوة، اسرار الاحکام، اسرار الزیارة.

الاعلام ۶: ۲۸۸ / اعیان الشیعه ۹: ۱۹۶ / الذریعه ۱: ۲۴، ۲: ۳۸، ۲: ۴۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۱۹ / ریحانة الادب ۱: ۵۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۴۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد تقی: ۵۹۴ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳۳ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۶۲.

## محمد تقی ـ قَزوینی

(م ۱۳۳۵ هـ / ۱۹۱۷ م)

محمد تقی بن رضابن محمد تقی قزوینی. عالم امامی، فقیه. ساکن در نجف، متوفی در قزوین. در نجف تدریس می کرد و کراماتی نیز به او منسوب کرده اند. از آثارش: حاشیة علی طهارة الریاض، حاشیة علی مکاسب الشیخ مرتضی، حاشیة علی القوانین.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۶ / الذریعه ۶: ۱۵۵، ۱۱: ۱۴۳، ۱۹: ۳۷۴ / ریحانة الادب ۳: ۱۱۱ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۲۵۶ / معجم المؤلفین ۹: ۱۲۹.

## محمد تقی ـ شیرازی

(۱۲۷۰-۱۳۳۸ هـ / ۱۸۵۳-۱۹۲۰ م)

محمد تقی بن محب علی بن محمد علی گلشن، حائری، شیرازی. عالم، مجتهد امامی، ادیب. متولد در شیراز، بزرگ شده در حائر، ساکن در سامرا، متوفّی در نجف. نزد فاضل اردکانی و حاج میرزا محمد حسن شیرازی کسب علم کرد. درجنگ جهانی اول فتوای جهاد علیه انگلیسیها داد. از آثارش: حاشیة المکاسب ـ ط، رسالة صلاة الجمعه ـ ط، رسالة الخلل ـ ط، دیوان شعر فارسی ـ ط.

الاعلام ۶: ۲۸۸ / الذریعه ۶: ۱۵۵، ۶: ۲۱۸، ۱۳: ۷۱ / رجال بامداد ۵: ۲۱۹ / ریحانة الادب ۶: ۶۵ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۲۶ / معجم المؤلفین ۹: ۱۳۳.

## محمد ـ بتانی

(م ۳۱۷ هـ / ۹۲۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن جابربن سنان حرّانی، رقی، صابی، (ابن جابر). حکیم، منجّم، ریاضیدان. متولّد در حران، ساکن در رقه. ابتدا صائبی مذهب بود و بعد مسلمان شد. از سال ۲۶۴ هـ مدت چهل و دو سال در علم هیئت کارکرد و به کشفیات بسیار رسید. از آثارش: تعدیل الکواکب، زیجی به نام زیج صابی ـ ط، شرح اربع مقالات لبطلیموس.

الاعلام ۶: ۲۹۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۲۶ / الکنی و الالقاب ۲: ۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، بتانی: ۶۴۱ / معجم المؤلفین ۹: ۱۴۴ / نزهة الارواح ۳۶۳.

## محمد ـ جامه باف

(م ۹۷۲ هـ / ۱۵۶۴ م)

محمد جامه باف، (فکری، میررباعی). شاعر. از سادات مشهد مقدس بود. به هندوستان سفر کرد. چون رباعی زیاد می سرود به میر رباعی معروف شد. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۹ / الذریعه ۹: ۸۴۵ / ریحانة الادب ۱: ۳۸۲ / فرهنگ سخنوران ۴۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، جامه باف: ۱۰۱.

## محمد ـ طبری

(۲۲۴-۳۱۰ هـ / ۸۳۹-۹۲۳ م)

ابوجعفر، محمدبن جریربن یزید طبری، (ابن جریرسنی، امام طبری). فقیه، محدّث، مورّخ، مفسّر، شافعی. متولّد در آمل طبرستان، ساکن و متوفّی در بغداد. در فقه مذهب طبریه را بوجود آورد که این مذهب تا مدتی بعد از خودش نیز دوام یافت. در تفسیر نیز بسیار توانا بود و در این رشته روایة و درایة را جمع کرد. از جمله شاگردان وی ابوالفرج اصفهانی رامی توان نام برد.

از آثارش: جامع البیان فی تفسیر القرآن ـ ط، معروف به تفسیر کبیر، اخبار الرسل و الملوک ـ ط، به نام تاریخ طبری معروف است، ادب القاضی، البسیط، در فقه، اختلاف العلماءِ یا اختلاف الفقهاءِ.

الاعلام ۶: ۲۹۴ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۱ و ۲۶۹ و ۲۷۵ / تاریخ التراث العربی ب ۲/ ۱: ۱۵۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۸ / رجال نجاشی ۲۲۵ / روضات الجنات ۷: ۲۹۲ / ریحانة الادب ۴: ۴۲ / فهرست ابن الندیم ۲۹۱ / فهرست طوسی ۱۵۰ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۴ / مرآت الادوار ۱۳۴ / معالم العلماءِ ۱۰۶ / معجم المؤلفین ۹: ۱۴۷.

## محمد ـ طبری

(۲۲۶-۳۱۰ هـ / ۸۴۱-۹۲۳ م)

ابوجعفر، محمدبن جریربن رستم طبری، آملی (ابن جریرشیعی). عالم امامی. متوفّی در بغداد. با ابن جریر طبری و نجاشی و شیخ طوسی معاصر بود. از آثارش: الآداب الحمیده، الایضاح در امامت، دلائل الامامة.

اعیان الشیعه ۹: ۱۹۹ / تاریخ التراث العربی ب ۳/ ۱: ۲۹۱ / الذریعه ۸: ۲۴۱، ۲۱: ۹، ۲۴: ۳۴۹ / رجال طوسی ۵۱۴ / رجال نجاشی ۲۶۶ / ریحانة الادب ۴: ۴۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۵۴ و قرن چهارم: ۲۵۰ / فهرست طوسی ۱۵۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۴۳ / معالم العلماءِ ۱۰۶ / معجم المؤلفین ۹: ۱۴۶.

## محمد ـ (ابن قولویه)

(م ۲۹۹[1] هـ / ۹۱۱ م)

ابوالقاسم، محمّدبن جعفر قمی، (ابن قولویه). متولّد و متوفّی در قم. پدرش از محدثین و فقهای نامی امامی و از مشایخ کشی بود. ابن قولویه از پدرش و جمعی دیگر از بزرگان کسب علم کرد و جهت استماع حدیث به شهرهای مختلف سفر کرد.

رجال طوسی ۴۹۴ / ریحانة الادب ۸: ۱۶۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۵۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۹۲.

## محمد ـ مُنذَری

(م ۳۲۹ هـ / ۹۳۹ م)

ابوالفضل، محمدبن ابوجعفر منذری، هروی. لغوی، ادیب. متولد در هرات. از آثارش: مفاخر المقال فی المصادر و الأفعال ـ خ، الشامل، نظم الجمان.

الاعلام ۶: ۲۹۸ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۴۷ / روضات الجنّات ۷: ۳۳۷ / ریحانة الادب ۶: ۱۴ / معجم المؤلفین ۹: ۱۵۷.

## محمد ـ قُمی

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوجعفر، محمدبن جعفربن احمد قمی، (ابن بطه). امامی، فاضل، ادیب، نحوی، لغوی. با کلینی معاصر بود. از آثارش: طبقات الرجال، کتاب تفسیر اسماءِ اللّه.

الذریعه ۱۷: ۷۰ / رجال نجاشی ۲۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۵۳ / معجم المؤلفین ۹: ۱۴۸.

## محمد ـ (ابن مراغی)

(م ۳۷۱ هـ / ۹۸۱ م)

ابوالفتح، محمّدبن جعفربن محمّد همدانی، وادعی، (ابن مراغی). ادیب، نحوی. ساکن در بغداد. از آثارش: الاستدراک لما اغفله الخلیل، البهجة، أخبار البلدان، مختار الاخبار.

الاعلام ۶: ۲۹۸ / اعیان الشیعه ۹: ۲۰۱ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۲۲ / الذریعه ۳: ۱۵۹، ۲: ۲۲، ۲۰: ۱۶۹ / رجال نجاشی ۲۸۰ / ریحانة الادب ۵: ۲۷۹، ۸: ۱۹۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۵۸ / فهرست ابن الندیم ۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن مراغی: ۳۴۸ / معجم المؤلفین ۹: ۱۵۷.

## محمد ـ (ابن نجّار)

(۳۰۳-۴۰۲ هـ / ۹۱۵-۱۰۱۱ م)

ابوالحسن، محمدبن جعفربن محمد تمیمی، (ابن نجار). امامی، عالم، مورّخ، نحوی. متولّد و متوفّی در کوفه. از مشایخ نجاشی بوده و از ابن درید و نفطویه روایت می کند. از آثارش: تاریخ الکوفه، التحف و الطرف، روضة الأخبار.

الاعلام ۶: ۲۹۸ / تاریخ التراث العربی ب ۲/ ۱: ۲۲۰ / الذریعه ۱۱: ۲۸۷، ۳: ۲۸۱ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۷ /

---

[1] . یا ۳۰۱ هـ.

شدالازار ۹۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۵۸ و قرن چهارم: ۲۵۷ / الکنی و القاب ۱: ۴۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نجار: ۳۵۶ / معجم المؤلفین ۹: ۱۵۷.

## محمد ـ قزّاز

**(۳۴۲-۴۱۲ هـ / ۹۵۳-۱۰۲۱ م)**

ابوعبدالله، محمدبن جعفر تمیمی، قزّاز، قیروانی. ادیب، لغوی، شاعر. متولّد در قیروان، متوفّی در همانجا. به مشرق سفر کرد و نزد عزیز بالله فاطمی (حاکم مصر) خدمت کرد و دو کتاب به او تقدیم کرد. سپس به قیروان باز گشت و تا آخر عمر تدریس می کرد. از آثارش: **الجامع**، در لغت، **الحروف**، **الحلی و الشیات** ـ ط، **العشرات** ـ ط.

الاعلام ۶: ۲۹۹ / اعیان الشیعه ۹: ۲۰۵ / تاریخ التراث العربی ۸: ۴۸۰ / روضات الجنّات ۷: ۳۴۶ / ریحانة الادب ۴: ۴۴۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۷: ۱۵۷ / الکنی و الالقاب ۳: ۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۵ / معجم المؤلفین ۹: ۱۴۸.

## محمد ـ مشهدی

**(۵۱۰-۵۹۴ هـ / ۱۱۱۶-۱۱۹۸ م)**

ابوعبدالله، محمدبن جعفربن علی مشهدی، حائری، (ابن مشهدی). محدّث امامی، فقیه. از ابن زهره سید حمزه و ابن بطریق یحیی بن حسن و ورام بن ابی فراس روایت کرده و نجیب الدین بن نما از او روایت کرده است. از آثارش: **المزار المشهدی**، **بغیة الطالب**، **المصباح**.

اعیان الشیعه ۹: ۲۰۲ / امل الآمل ۲: ۲۵۳ / الذریعه ۲۰: ۳۲۴ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۵۲ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۰۹ / معجم المؤلفین ۹: ۱۵۳.

## محمد ـ (ابن نما)

**(م ۶۴۵ هـ / ۱۲۴۷ م)**

ابوجعفر، محمدبن جعفربن هبة الله حلّی، (نجیب الدّین، ابن نما). عالم امامی، فقیه. از مشایخ اجازهٔ محقق حلّی و شیخ یوسف پدر علامهٔ حلّی بود و خود از ابن ادریس حلّی اجازه داشته است. در حلب در گذشت و در کربلا مدفون شد.

اعیان الشیعه ۹: ۲۰۳ / امل الآمل ۲: ۲۵۳ / روضات الجنات ۶: ۲۹۴ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۵۴ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نما: ۳۵۸.

## محمد جعفر ـ همدانی

**(م ۱۲۳۹ هـ / ۱۸۲۴ م)**

محمد جعفربن صفرخان بن عبدالله کبوتر آهنگی، بیوک آبادی، همدانی، (مجذوب علیشاه). فقیه، صوفی، شاعر. از طایفه قراگوزلو از طوایف قزلباش، متوفی در تبریز. نزد ملا مهدی نراقی و میرزای قمی کسب علم کرد و از ایشان اجازه اجتهاد داشت. از آثارش: **اثبات النبوة الخاصه**، **مرآت الحق**، **دیوان شعر**.

الذریعه ۱: ۱۰۱، ۹: ۹۶۴، ۱۸: ۱۰۶ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۸ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۵۸ / فرهنگ سخنوران ۵۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، مجذوب: ۴۴۴ / معجم المؤلفین ۹: ۱۵۲ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۵۹.

## محمد جعفر ـ لاهیجی

**(م ۱۲۵۱ هـ / ۱۸۳۵ م)**

محمد جعفربن محمد صادق لاهیجی. حکیم. در عهد محمد شاه قاجار می زیست. از آثارش: **حاشیة علی إلهیات شرح التجرید**، **شرح مشاعر ملاصدرا**.

الذریعه ۶: ۶۵، ۱۴: ۶۵، ۲۱: ۱۰۶ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۴ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۵۷ / معجم المؤلفین ۹: ۱۵۵.

## محمد جعفر ـ اصفهانی

**(م ۱۲۸۰ هـ / ۱۸۶۳ م)**

محمد جعفر آباده ای، اصفهانی. عالم، فقیه، اصولی، متکلّم. نزد محمد باقر حجة الاسلام شفتی کسب علم کرد. از آثارش: **نقود المسائل**، در فقه، **المرایا**، در اصول، **شرح تجرید الکلام**.

اعیان الشیعه ۹: ۲۰۳ / الذریعه ۱۶: ۲۹۲، ۲۴: ۲۹۵، ۲۵: ۴۵ / ریحانة الادب ۱: ۳۸ / معجم المؤلفین ۹: ۱۴۸.

## محمد ـ شبر

**(۱۲۷۲-۱۳۴۶ هـ / ۱۸۵۶-۱۹۲۸ م)**

محمدبن جعفربن عبدالله شبر. فقیه، اصولی، متکلّم، طبیب، واعظ. متولّد در اصفهان، به نجف و سامراءِ سفر کرد و در بصره مدتی اقامت داشت و در همانجا در گذشت و مدفون در نجف می باشد. از آثارش: هدایة المستهدین، کشف الیقین، اکسیر السعادات فی احکام العبادات، در ۲۴ جلد.

اعیان الشیعه ۹: ۲۰۴ / الذریعه ۲: ۲۷۸، ۲۲: ۳۷۰ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۷ / معجم المؤلفین ۹: ۱۵۳.

## محمد ـ جمال الدین اردستانی

(م ۸۷۹ هـ / ۱۴۷۴ م)

محمد [۱] اردستانی، (پیرجمال الدین، فضل الله). شاعر، عارف، نویسنده. وی مؤسس سلسلهٔ پیر جمالیه از سلسله های صوفیه می باشد. تخلصش جمالی بود و در میان صوفیه به پیر جمالی شهرت داشت. از آثارش: کلیات، مصباح الارواح، دیوان قصاید، فتح الابواب.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ٤٥٥ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲٤٤ / الذریعه ۹: ۱٦۱، ۱۱: ۲٦٤، ۱۹: ۳۱۷ / ریحانة الادب ۱: ٤۲۸، ۱: ۳۱۲ / فرهنگ سخنوران ۱۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، جمال الدین: ۹۸ و احمد: ۱٤۰۱.

## محمد جواد ـ نجفی

(م بعد از ۱۲٦۷ هـ / ۱۸۵۱ م)

محمد جوادبن محمدتقی بن محمد أحمدی، بیاتی، نجفی، (ملاکتاب). فقیه، اصولی. متولّد و بزرگ شده در نجف. از آثارش: الأنوار الغرویة، در شرح لمعة البهیة.

اعیان الشیعه ۹: ۲۰۸ / الذریعه ۲: ٤۳۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۸٤ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۷٦ / معجم المؤلفین ۹: ۱٦٤ / مکارم الآثار ۵: ۱۷۸۲.

## محمد جواد ـ بلاغی

(۱۲۸۲-۱۳۵۲ هـ / ۱۸٦٤-۱۹۳۳ م)

محمد جواد بن حسن بن طالب بلاغی، نجفی، ربعی. فقیه امامی، حکیم، متکلم، محدث. ساکن و متوفی در نجف. نزد میرزا محمّد تقی شیرازی و حاج آقا رضا همدانی و آخوند خراسانی تلمذ نمود. از آثارش: الهدی إلی دین المصطفی ـ ط، التوحید و التثلیث ـ ط، نصائح الهدی ـ ط.

الاعلام ٦: ۳۰۲ / الذریعه ۱: ۳۸، ۱٦: ٥٤، ۲٤: ۱۷۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۷۸ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۲۳ / الکنی و الالقاب ۲: ۹٤ / لغتنامهٔ دهخدا، بلاغی: ۲۲۵ / معجم المؤلفین ۹: ۱٦۳.

## محمد ـ جیحون

(م حدود ۱۳۱۸ هـ / ۱۹۰۰ م)

محمد یزدی، (جیحون، تاج الشعراءِ). شاعر، سخنور. اکثر قصاید وی در مدح پیشوایان دینی بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۲۱۲ / ریحانة الادب ۱: ٤٤٦ / فرهنگ سخنوران ۱٤۲ / الکنی و الالقاب ۲: ۱٦۵ / لغتنامهٔ دهخدا، جیحون: ۱۸٦.

## محمد ـ خُشَنی

(م بعد از ۳٦٦ هـ / ۹۷٦ م)

ابوعبدالله، محمدبن حارث بن اسد خشنی، قیروانی. مورخ، فقیه مالکی. متولد در قیروان، تحصیل کرده در قرطبه. از آثارش: القضاة بقرطبة ـ ط، أخبار الفقهاء والمحدثین، الاتفاق والاختلاف.

الاعلام ٦: ۳۰۳ / ریحانة الادب ۲: ۱۳٦ / لغتنامهٔ دهخدا، خشنی: ۵۹۲ / معجم المؤلفین ۹: ۱٦۸.

## محمد ـ حافی

(م ۸۳۸ هـ / ۱٤۳٤ م)

ابوبکر، محمد حافی، (زین الدین). از مشایخ عرفا، صوفی. طریقت زینیه به وی منسوب است. عبداللطیف قدسی خلیفه وی شد.

ریحانة الادب ۲: ٤۰۵.

## محمد ـ حالی سبزواری

(م ۹۳۹ هـ / ۱۵۳۲ م)

ملا دوست محمد حالی سبزواری. شاعر. متولّد در خراسان، ساکن و متوفّی در هرات. تخلّص وی را گاهی به خطا جانی ذکر کرده اند. وی مردی

---

۱. معجم المؤلفین: محمدبن احمد و در بعضی مراجع نام وی احمد آورده شده است.

آزاده و قانع و مورد توجه سلطان حسین بایقرا و از مداحان میرمحمد یوسف و در قصیده سرایی زبردست بود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۵۸ / الذریعه ۹: ۱۹۰، ۹: ۲۲۷ / ریحانة الادب ۱: ۳۹۱ / فرهنگ سخنوران ۱۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا، جانی: ۱۴۲.

## محمد ـ بستی

(۲۷۰-۳۵۴ هـ / ۸۸۴-۹۶۵ م)

ابوحاتم، محمدبن حبان بن احمد سمرقندی، بستی، (ابن حبان). مورّخ، محدّث، عالم اهل سنت. متولّد در بست در سجستان، متوفّی در نیشابور، به خراسان و شام و مصر و عراق سفر کرد و مدتی در سمرقند متولّی امر قضاوت بود. اواخر عمر به نیشابور رفت و در آنجا خانقاهی بنا نهاد. از آثارش: المسند الصحیح، در حدیث، روضة العقلاء ـ ط، الثقات ـ خ.

الاعلام ۶: ۳۰۶ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۷۳ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۱: ۳۸۰ / ریحانة الادب ۱: ۲۶۴، ۷: ۴۶۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، بستی: ۴۷ / معجم المؤلفین ۹: ۱۷۳.

## محمد ـ (ابن مُطَرِّف)

(م ۷۰۷ هـ / ۱۳۰۷ م)

ابوعبدالله، محمدبن حجاج بن ابراهیم حضرمی، اشبیلی، (ابن مطرف). عارف، نحوی، مالکی. متوفّی در مکّه. نحو را از شلوبین فرا گرفته و کتاب سیبویه را حفظ کرده بود. از آثارش: تقیید علی الجمل للزجاجی، در نحو.

ریحانة الادب ۸: ۲۱۰ / معجم المؤلفین ۹: ۱۷۶.

## محمد ـ (ابن حسام)

(م ۷۳۷ هـ / ۱۳۳۶ م)

محمدبن حسام هروی، خوافی، (ابن حسام، محمد). شاعر. اصلاً از خواف، ساکن هرات و کرمان. از آثارش: دیوان شعر. بجز بعضی غزلیات از اشعار او چیزی باقی نمانده و غزل را نیز خوب می سروده و در این فن معروف بوده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۶ / الذریعه ۹: ۱۹ / روضات الجنات اسفزاری ۲: ۳۷۷ / ریحانة الادب ۷: ۴۷۶ / فرهنگ سخنوران ۱۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن حسام: ۳۰۲.

## محمد ـ عیناثی

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

محمدبن حسام عیناثی، (ظهیرالدین [1]). عالم امامی. متولّد در دهِ عیناث در جبل عامل. از پدرش روایت کرده است.

امل الآمل ۱: ۱۳۸ / ریحانة الادب ۴: ۷۷.

## محمد ـ (ابن حسام)

(م ۸۷۵ هـ / ۱۴۷۰ م)

محمّدبن حسام‌الدین بن محمّد خوافی، (ابن حسام، شمس الدین). شاعر امامی. متولّد در خوسف از قراء قهستان خراسان، متوفّی و مدفون در همانجا. وی دهقانی قانع و متواضع بود و اطلاعات وسیعی از سیرت بزرگان دین داشت و در اشعارش از این اطلاعات استفاده کرده است. از آثارش: خاوران نامه، به بحر متقارب که قدیمترین منظومه های حماسی دینی در ادبِ فارسی است، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۳۱۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۶ / الذریعه ۷: ۱۳۷، ۹: ۲۰ / ریحانة الادب ۷: ۴۷۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۲۱ / فرهنگ سخنوران ۱۵۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۵.

## محمد ـ بسری

(م ۳۶۹ [2] هـ / ۹۸۰ م)

ابوعبید، محمدبن حسان [3] بسری، حسانی، حرانی. محدّث، عارف. ساکن در دمشق. از آثارش: قوام الاسلام، الطبیب فی الحدیث.

تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۱: ۱۱۹ / رسالهٔ قشیریه ۶۰ / ریحانة الادب ۱: ۲۶۷ / طبقات الصوفیه ۲۹۶ / لغتنامهٔ

---

۱. امل الآمل: شمس الدین

۲. تاریخ التراث: م ۲۴۵ هـ.

۳. یا حیان.

دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۷ / معجم المؤلفین ۹: ۱۷۹.

## محمد ـ رواسی

(م ۱۸۷[1] هـ / ۸۰۳ م)

ابوجعفر، محمدبن حسن ابی ساره علی نیلی، انصاری، (رواسی، ابن ابی ساره). امامی، نحوی، از مؤلفین بزرگ کوفیین. اصلاً از کوفه. پدرش از موالی انصار و ثقات امام محمد باقر (ع) و امام جعفر صادق (ع) بود. از جمله شاگردان وی فراء (م ۱۸۷ هـ) و کسائی فارسی (م ۱۷۹ هـ) بودند. رواسی از اوّلین کسانی است که در علم نحو تألیف دارد. از آثارش: **الفیصل، معانی القرآن، الوقف والابتداء.**

الاعلام ۷: ۱۵۴ / اعیان الشیعه ۹: ۱۴۰ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۲۶ / الذریعه ۴: ۱۹۸، ۲۱: ۲۰۵ / رجال طوسی ۱۳۵ و ۲۸۴ / رجال نجاشی ۲۲۷ / روضات الجنات ۷: ۲۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۳۴۸ / فهرست ابن الندیم ۷۱ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی ساره: ۲۸۸ و رواسی: ۶۱ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۱.

## محمد ـ شَیبانی

(۱۳۱-۱۸۹ هـ / ۷۴۸-۸۰۴ م)

ابوعبدالله، محمدبن حسن بن فرقد شیبانی. فقیه حنفی، اصولی. متولد در واسط، بزرگ شده در کوفه، متوفی در ری. از یاران و شاگردان ابوحنیفه بود و در انتشار مذهب حنفی کوشش نمود. از آثارش: **الجامع الصغیر، الجامع الکبیر، هر دو در فقه حنفی، الآثار ـ ط، الأمالی ـ ط.**

الاعلام ۶: ۳۰۹ / تاریخ التراث العربی ب ۳ / ۱: ۵۴ / التدوین ۱: ۲۵۱ / ریحانة الادب ۳: ۲۹۱ / فهرست ابن الندیم ۲۵۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، شیبانی: ۱۴۴ / معجم المؤلفین ۹: ۲۰۷.

## محمد ـ أحول

(زنده در ۲۵۹ هـ / ۸۷۳ م)

ابوالعباس، محمدبن حسن بن دینار أحول، کوفی. ادیب، محدّث اهل سنت. از محمدبن زیادبن اعرابی روایت می کرد و نفطویه نحوی و محمدبن عباس یزیدی از وی روایت کرده اند. از آثارش: **الدواهی، السلاح، الاشباه.**

تاریخ التراث العربی ۸: ۲۴۴ / ریحانة الادب ۱: ۸۴ / فهرست ابن الندیم ۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۵ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۱.

## محمد ـ صفّار

(م ۲۹۰ هـ / ۹۰۳ م)

ابوجعفر، محمّدبن حسن بن فروخ صفّار. محدّث امامی، فاضل. متوفّی در قم. از مشایخ روایت صدوق و ابن بابویه بوده و موفق به دیدار امام حسن عسکری (ع) شده و از ایشان روایت کرده است. از آثارش: **المؤمن، فضل القرآن، الجهاد.**

تاریخ التراث العربی ب ۳ / ۱: ۲۸۷ / الذریعه ۳: ۱۲۴، ۵: ۱۴۹، ۲: ۵۱۶ / رجال طوسی ۴۳۶ / رجال نجاشی ۲۵۱ / ریحانة الادب ۳: ۴۵۳ / فهرست طوسی ۱۴۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۸ / معالم العلماء ۱۰۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۰۸.

## محمد ـ (ابن دُرَید)

(۲۲۳-۳۲۱ هـ / ۸۳۷-۹۳۳ م)

ابوبکر، محمدبن حسن بن درید اَزدی، قحطانی، (ابن العتاهیه، ابن درید). اهل سنت، ادیب، نحوی، لغوی، شاعر. متولّد در بصره، متوفّی در بغداد. وی از نژاد خالص عرب و از طایفه اَزد عمّان بود. تحت نظر عموی خود حسین بن درید نزد ابوعثمان اُشناندانی تلمذ نمود و حدود صد شعر دشوار را با شرح آنها از وی فرا گرفت و به شاگردان خود آموخت. وی نزد ابوحاتم سجستانی و ریاشی و ابن اخی اصمعی نیز کسب علم کرد. شاگرد معروف وی ابوالعباس اسماعیل بن عبدالله بن میکال بود. از آثارش: **الجَمهره، فرهنگ بزرگی که ابن درید آن را به شاگردش اسماعیل املا کرد، کتاب الاشتقاق، کتاب الملاحن، دیوان شعر.**

الاعلام ۶: ۳۱۰ / اعیان الشیعه ۹: ۱۵۳ / امل الآمل ۲: ۳۵۶ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۵۳ / تاریخ التراث العربی ۸: ۱۷۳، ب ۲/۴: ۷۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۶۵ / الذریعه ۹: ۹۸۳ / روضات الجنّات ۷: ۳۰۳ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۷

---

[1]. معجم المؤلفین، متوفی ۱۹۳ هـ.

/ شدالازار ۹۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۶۲ / فهرست ابن الندیم ۶۷ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن درید: ۳۰۹ / معجم المؤلفین ۹: ۱۸۹.

**محمد ـ نقّاش**
(۲۶۶-۳۵۱ هـ / ۸۸۰-۹۶۲ م)

ابوبکر، محمدبن حسن بن محمد نقّاش، انصاری، بغدادی، دارقطنی. عالم در قرآن و حدیث. ساکن و متوفی در بغداد. در جوانی به بغداد آمد و نزد ابوجعفر بزاز (م ۲۹۲ هـ) قرائت قرآن آموخت. سفرهای زیادی به مصر و ماوراء النهر و مغرب کرد، در مصر از اسماعیل بن عبدالله نحّاس استماع قرآن کرد. در سالهای آخر زندگیش در محلهٔ قُطن بغداد زندگی می کرد و درس می داد، در قرائت قرآن معتبر بود ولی در حدیث مورد انتقاد بسیاری از محدثین و حتیٰ شاگرد خود دارقطنی بوده و بیشتر احادیث وی را مجعول و غیرموثق دانسته اند. از آثارش: شفاء الصدور، در تفسیر قرآن، دلائل النبوه، معجم اصغر، اوسط و اکبر.

الاعلام ۶: ۳۱۰ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۶۹ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۱: ۱۰۳ / التدوین ۱: ۲۵۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۱۲ / ریحانة الادب ۲: ۲۰۴، ۶: ۲۲۵ / فهرست ابن الندیم ۳۶ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۸۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۱۴.

**محمد ـ (ابن مِقسَم عطّار)**
(۲۶۵-۳۵۴ هـ / ۸۷۸-۹۶۵ م)

ابوبکر، محمدبن حسن بن یعقوب بغدادی، (ابن مقسم عطار). نحوی، قاری، شاعر. متولد در بغداد. نزد ثعلب کسب علم نمود. از آثارش: الأنوار، در تفسیر قرآن، الرد علی المعتزله، النحو.

الاعلام ۶: ۳۱۱ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۸۴ / روضات الجنّات ۷: ۳۳۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۲۱ / فهرست ابن الندیم ۳۵ / لغتنامهٔ دهخد، ابن مقسم: ۳۵۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۲۷.

**محمد ـ زُبیدی**
(۳۱۶-۳۷۹ هـ / ۹۲۸-۹۸۹ م)

ابوبکر، محمدبن حسن بن عبدالله زبیدی، اندلسی، اشبیلی. ادیب، لغوی، شاعر. اصلاً از حمص، متولّد و بزرگ شده و متوفّی در اشبیله. نزد ابوعلی قالی ادبیات آموخت و به فرزندان مستنصر بالله صاحب اندلس درس می داد و قاضی اشبیله بود. از آثارش: الواضح ـ خ، طبقات النحوین و اللغوین ـ ط، لحن العامة ـ خ.

الاعلام ۶: ۳۱۲ / تاریخ التراث العربی ۸: ۴۸۸ / روضات الجنات ۷: ۳۳۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۶۳ / الکنی والالقاب ۲: ۲۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۵ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۸.

**محمد ـ ختن**
(۳۱۱-۳۸۶ هـ / ۹۲۴-۹۹۶ م)

ابوعبدالله، محمدبن حسن بن ابراهیم استرآبادی، (ختن). فقیه، ادیب، محدث، شافعی. متولّد و متوفّی در گرگان. در سال ۳۳۷ هـ به نیشابور رفت و دو سال در اصفهان بود و مسند ابوداود را استماع نمود. از آثارش: شرح التلخیص لابن القاص طبری، در فروع فقه شافعی.

ریحانة الادب ۲: ۱۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۷ / معجم المؤلفین ۹: ۱۸۱.

**محمد ـ حاتمی**
(م ۳۸۸ هـ / ۹۹۸ م)

ابوعلی، محمدبن حسن بن مظفر حاتمی، بغدادی. ادیب، لغوی، شاعر. متولد در بغداد. نزد ابن درید و ابوعمر و زاهد ادبیات آموخت. از آثارش: الرسالة الحاتمیة ـ ط، سرالصناعة، در شعر، مختصرالعربیة.

الاعلام ۶: ۳۱۲ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۲۵ / روضات الجنّات ۷: ۳۴۱ / ریحانة الادب ۲: ۵ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعلی: ۶۶۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۲۳.

**محمد ـ جبلی**
(م ۴۰۵ هـ / ۱۰۱۴ م)

محمدبن حسن جبلی. ادیب، شاعر، نحوی. اشعاری از وی باقی است.

ریحانة الادب ۱: ۳۹۶.

## محمد ـ (ابن فورک)
(۳۳۰-۴۰۶ هـ / ۹۴۱-۱۰۱۵ م)

ابوبکر، محمدبن حسن بن فورک انصاری، اصفهانی. ادیب، متکلّم، محدّث اشعری. متولد در اصفهان. در عراق و بصره علم کلام اشعری را نزد ابوالحسن باهلی آموخت و علم حدیث را از عبدالله بن جعفر اصفهانی فرا گرفت. از عراق به ری و سپس نیشابور رفت و در آنجا برای وی در کنار خانقاه بوشنجی صوفی مدرسه‌ای ساختند. در سال ۴۰۶ هـ سلطان محمود غزنوی او را به اصرار فرقهٔ کرامیه (که او را ملحد می خواندند) به غزنین احضار کرد و ابن فورک با موفقّیت از خود دفاع کرد ولی هنگام بازگشت به نیشابور مسموم شد و درگذشت. از آثارش: مشکل الحدیث و بیانه، دقائق الاسرار، تفسیر القرآن.

الاعلام ۶: ۳۱۳ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۷۸ و ۱: ۲۶۵ / تاریخ التراث العربی ب ۴/۱: ۵۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۶۷ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۲ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن فورک: ۳۳۷ / معجم المؤلفین ۹: ۲۰۸.

## محمد ـ (ابن سراج)
(۳۷۳-۴۲۷ هـ / ۹۸۳-۱۰۳۶ م)

ابویعلی، محمدبن حسن بن عبید صیرفی، ابن السراج. نحوی، قاری. از آثارش: کتاب مصنف فی القراءات، التحریف والتبدیل.

ریحانة الادب ۷: ۵۶۱ / فهرست طوسی ۱۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سراج: ۳۱۸ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۹.

## محمد ـ (ابن هیثم)
(۳۵۴-۴۳۰ هـ / ۹۶۵-۱۰۳۹ م)

ابوعلی، محمد[1] بن حسن بن هیثم بصری، (بطلمیوس ثانی، ابن هیثم). ریاضی دان نامی، بزرگترین فیزیک دان عرب. متولّد در بصره، ساکن در قاهره. در این شهر می خواست مسیر رود نیل را تغییر دهد که آن را غیرممکن دید و منصرف شد. برای تأمین هزینه زندگی کتب علمی خطی را رونویسی می کرد. صورت آثار او را ابن ابی اُصَیبعَه فراهم آورده است که بیش از صد اثر و بیشتر در زمینه فیزیک و ریاضیات می باشد. آثار فلسفی وی حاکی از مطالعه و تسلط وی بر نوشته های یونانی بخصوص بطلمیوس است. از آثارش: مقالة فی استخراج سمت القبله، مقالة فی هیئة العالم، کتاب فی المناظر.

الاعلام ۶: ۳۱۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۲۰ / روضات الجنّات ۲: ۱۳۸ / ریحانة الادب ۸: ۲۸۰ / الکنی والالقاب ۱: ۱۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هیثم: ۳۶۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۲۵.

[1] دانشنامه و لغتنامه: ابوعلی حسن بن حسن بن هیثم.

## محمد ـ خُتلی
(م ۴۵۳ هـ / ۱۰۶۱ م)

ابوالفضل، محمدبن حسن ختلی. عارف، محدّث. متولد در ختل دهکده‌ای نزدیک دستگرد خراسان. نزد ابوالحسن علی بن ابراهیم حصری تلمذ نمود. و خود مربّی ابوالحسن علی هُجویری نویسندهٔ کشف المحجوب بود. نزدیک شصت سال در انزوا و بر کوه لکام نزدیک حلب زندگی کرد و با وجود کرامات، خرقه تصوف نپوشید و از آداب صوفیان پیروی نکرد.

تذکرة الاولیاء ۲: ۳۳۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۷۸ / ریحانة الادب ۷: ۲۳۸ / کشف المحجوب ۲۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفضل: ۷۲۵ / نفحات الانس ۳۱۵.

## محمد ـ شیخ طوسی
(۳۸۵-۴۶۰ هـ / ۹۹۵-۱۰۶۷ م)

ابوجعفر، محمدبن حسن بن علی طوسی، (شیخ طوسی، شیخ الطایفه). عالم امامی، فقیه، یکی از مؤلفین کتب اربعه شیعه، که در زمان غیبت اساس مذهب جعفری و مدار اصول تشیع است. متولد در طوس، متوفی در نجف. در سال ۴۰۸ هـ از طوس به بغداد و در ۴۴۸ هـ به نجف رفت. نزد شیخ مفید و علم الهدی کسب علم کرد و از ابن الغضائری و ابن عبدون و شیخ مفید روایت نموده است. وی اوّلین

کسی بود که نجف اشرف را مرکز علمی دینی اتخاذ نمود. در همانجا در هفتاد و پنج سالگی درگذشت و در خانهٔ خویش مدفون شد و قبرش مزار است. مسجد وی نیز معروف به مسجد طوسی تا زمان ما باقی است.

از آثارش: **الاستبصار فی ما اختلف فیه من الاخبار، تهذیب الاحکام**، این دو کتاب از کتب اربعه شیعه می باشند، **اختیار الرجال، اصول العقائد، التبیان الجامع لعلوم القرآن.**

الاعلام ۶: ۳۱۵ / اعیان الشیعه ۹: ۱۵۹ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۵۸ / الذریعه ۱: ۳۶۵، ۲: ۱۴، ۷: ۲۳۵ / رجال نجاشی ۲۸۷ / روضات الجنّات ۶: ۲۱۶ / ریحانة الادب ۳: ۳۲۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۶۱ / فهرست طوسی ۱۵۹ / الکنی والالقاب ۲: ۳۹۴ / معالم العلماء ۱۱۴ / معجم المؤلفین ۹: ۲۰۲.

## محمد ـ فتّال

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوعلی، محمدبن حسن بن علی فتال، نیشابوری، فارسی. محدّث، مفسّر، متکلّم امامی. ابن شهر آشوب نزد وی تلمذ نمود و دو کتاب وی را از او روایت نمود. ابوعلی فتال نیز از پسر شیخ طوسی روایت کرده است. از آثارش: **روضة الواعظین، التنویر فی معانی التفسیر.**

امل الآمل ۲: ۲۶۰ / الذریعه ۱۱: ۳۰۵، ۴: ۴۶۹ / روضات الجنات ۶: ۲۵۳ / ریحانة الادب ۴: ۲۹۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۷۵ / الکنی والالقاب ۳: ۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعلی: ۶۸۰ و فتال: ۴۴ / معالم العلماء ۱۱۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۰۰.

## محمد ـ (ابن حمدون)

(۴۹۵-۵۶۲ هـ / ۱۱۰۲-۱۱۶۶ م)

ابوالمعالی، محمدبن حسن بن محمد کاتب بغدادی، (کافی الکفات). ادیب، شاعر، مورّخ. خاندان وی نسب خود را به حمدون نیای حَمْدانیان می رسانیدند. پدرش در کارهای مالی و اداری بسیار مهارت داشت و ابن حمدون نیز در خدمت دولت درآمد زمانی بازرس سپاه و مدتی مدیر کل درآمد داخلی در وزارت دارایی شد که پس از زمان کوتاهی از کار برکنار و به زندان افتاد و در همانجا درگذشت. از آثارش: **تذکره**، معروف به تذکره حمدونیه (تذکرة الادب)، مجموعه‌ای بزرگ و آموزنده در موضوعات گوناگون ادب.

الاعلام ۶: ۳۱۶ / امل الآمل ۲: ۲۶۹ / الذریعه ۴: ۲۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۱۸ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۵۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن حمدون: ۳۰۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۱۷.

## محمد ـ (ابن طاووس حلی)

(م ۶۵۶ هـ / ۱۲۵۸ م)

محمدبن حسن بن موسی حلی، (مجدالدین). عالم امامی، فاضل. از طرف هلاکو در شهرهای اطراف فرات حاکمیت داشت. از آثارش: **کتاب البشارة**، که به دربار هلاکوخان تقدیم نمود.

الذریعه ۳: ۱۱۴ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۵۷ / معجم المؤلفین ۹: ۲۲۴.

## محمد ـ افضل الدین کاشانی

(م ۶۶۷[1] هـ / ۱۲۶۸ م)

محمدبن حسن مرق، کاشانی، (افضل، افضل الدین کاشانی، بابا افضل). حکیم نامی، عارف، شاعر. متولّد در مرق در پنج فرسنگی کاشان، ساکن در همانجا. نسبت تعلیم خواجه نصیرالدین طوسی به یک واسطه (از راه تعلّم در نزد کمال الدین محمد حاسب) به او می رسد. ارزش کارهای بابا افضل از آن رواست که او فیلسوفی محدود و متوقف در مدرسه و عقاید پیشینیان نیست بلکه مبتکر و صاحب نظر است و پیوستگی اندیشه هایش در نامه ها و اشعارش نیز دیده می شود. از وی آثار متعددی به نثر و نظم شامل تصنیف و ترجمه در فلسفه و تصوف و اخلاق باقی است. از آثارش: **مدارج الکمال، ره انجام نامه، ساز و پیرایه شاهان پرمایه، دیوان شعر.**

---

۱. در تاریخ وفات وی روایات مختلف وجود دارد. و از ۶۰۶ تا ۷۰۷ هـ نوشته شده است.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۴۲۶ و ۳: ۱۱۸۰ / تاریخ فلاسفه ایرانی ۴۵۱ / تاریخ کاشان ۴۳۹ و ۵۶۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۵ / الذریعه ۹: ۱۱۶، ۵: ۷۷، ۱۹: ۴۳، ۲۵: ۳۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۲۰ / فرهنگ سخنوران ۴۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۷۰۵، ۸: ۱۶۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، بابا افضل: ۶۶ / نزهة المجالس ۶۱ و ۲۱۲ و ۴۳۱ / یادداشتهای قزوینی ۸۶.

## محمد ـ استرآبادی

(م ۶۸۷[1] هـ / ۱۲۸۸ م)

محمدبن حسن استرآبادی، (رضی الدین، نجم الأئمه). عالم امامی، نحوی، محقق. متولد در استرآباد، ساکن در نجف اشرف. از آثارش: شرح کافیه ابن حاجب ـ ط، در نحو و میر سید شریف جرجانی حاشیه ای بر آن نگاشته است، شرح شافیه ـ ط، شرح قصائد سبعه ابن ابی الحدید.

الاعلام ۶: ۳۱۷ / اعیان الشیعه ۹: ۱۵۱ / امل الآمل ۲: ۲۵۵ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۸۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹۱ / الذریعه ۱۳: ۳۱۳، ۱۴: ۳۰ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۵۵ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، رضی: ۵۰۰ / معجم المؤلفین ۹: ۱۸۳.

## محمد ـ (ابن صائغ)

(۶۴۵-۷۲۰ هـ / ۱۲۴۷-۱۳۲۰ م)

ابوعبدالله، محمدبن حسن بن سباع جذامی، (شمس الدین، ابن صائغ، ابن سباع، ابن شیخ الاسلامیه). شاعر، نحوی، لغوی. متولّد و متوفّی در دمشق. در این شهر و در محلهٔ جواهرفروشان در دکانی نحو و عروض تدریس می کرد. از آثارش: بر کتابهای مشهور حاشیه نوشته، شرح مقصوره ابن درید، خلاصه صحاح جوهری، مقامهٔ شهابیه، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۳۱۸ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۸۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۶۶ / ریحانة الادب ۷: ۵۵۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سباع: ۳۱۷ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۲.

## محمد ـ فخرالمحققین

(۶۸۲-۷۷۱ هـ / ۱۲۸۳-۱۳۶۹ م)

ابوطالب، محمدبن جمال الدین حسن بن یوسف حلی، (فخرالمحققین). محقق امامی، فقیه، عالم در معقول و منقول. شهید اول از شاگردان وی بود. از آثارش: ایضاح الفوائد، یک کتاب استدلالی در فقه است، جامع الفوائد، کتاب الحج، کتاب المسائل.

اعیان الشیعه ۹: ۱۵۸ / امل الآمل ۲: ۲۶۰ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۲۷ / الذریعه ۱: ۵۲۱، ۲: ۴۹۶، ۲۱: ۲۳۷ / روضات الجنات ۶: ۳۳ / ریحانة الادب ۴: ۳۰۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۸۵ / الکنی والالقاب ۳: ۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوطالب: ۵۵۵ و فخرالمحققین: ۷۷ / معجم المؤلفین ۹: ۲۲۸.

## محمد ـ سیوطی

(م ۸۰۸ هـ / ۱۴۰۵ م)

محمدبن حسن سیوطی. نحوی، ادیب. در علوم مذکور متبحر بود و تدریس می کرد ولی منقول است که جهت تعلیم اجرت سنگینی دریافت می کرده است.

ریحانة الادب ۳: ۱۵۱.

## محمد ـ نواجی

(۷۸۸-۸۵۹ هـ / ۱۳۸۶-۱۴۵۵ م)

محمدبن حسن بن علی نواجی، (شمس الدین). ادیب، نحوی، شاعر. متولد و متوفی در قاهره. از ابن جوزی اصول قرائت را اخذ نمود. از آثارش: حلبه الکمیت ـ ط، التذکره ـ خ، دیوان شعر ـ خ.

الاعلام ۶: ۳۲۰ / ریحانة الادب ۶: ۲۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، نواجی: ۸۱۸ / معجم المؤلفین ۹: ۲۰۳.

## محمدحسن ـ زلالی خوانساری

(م حدود ۱۰۲۵ هـ / ۱۶۱۶ م)

محمدحسن زلالی خوانساری، (ملا زلالی). شاعر، امامی. از شاگردان دانشمند نامی میرمحمد باقرداماد و از مداحان وی و شاه عباس و وزیرش حبیب الله صدر بود. به پیشوایان شیعه بسیار اعتقاد

---

۱. یا ۶۸۴ هـ.

داشت و در ستایش ایشان قصایدی سرود. از آثارش: دیوان شعر، سبعهٔ زلالی، بدست شیخ عبدالحسین کمره ئی و ملا طغرای مشهدی تنظیم شد.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۹۶۵ / الذریعه ۹: ۴۰۴، ۷: ۱۵، ۱۹: ۱۰۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۸ / فرهنگ سخنوران ۲۴۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، زلالی: ۴۱۱.

**محمد ـ سبط الشهید**

(۹۸۰-۱۰۳۰ هـ / ۱۵۷۲-۱۶۲۱ م)

ابوجعفر، محمدبن حسن بن زین الدین شهید ثانی، عاملی، (فخرالدین، سبط الشهید). فقیه امامی، ادیب. متولد در جبع، متوفی در مکّه. مدتی به کربلا رفت و در آنجا تدریس می کرد. خود نیز از پدرش و میرزا محمد استرآبادی کسب علم نمود. از آثارش: روضة الخواطر، الاستقصاء الاعتبار فی شرح الاستبصار ـ خ، حاشیه اصول کافی.

الاعلام ۶: ۳۲۱ / اعیان الشیعه ۹: ۱۷۱ / امل الآمل ۱: ۱۳۸ / الذریعه ۲: ۳۰، ۹: ۹۸۳، ۶: ۴۶ / روضات الجنات ۷: ۳۹ / ریحانة الادب ۳: ۳۹۴، ۲: ۵-۴۰ / الکنی والالقاب ۲: ۳۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، سبط شهید: ۲۴۱ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۱.

**محمد ـ معزالدین**

(زنده در ۱۰۴۳ هـ / ۱۶۳۳ م)

امیرمحمد بن ابوالحسن موسوی، (معزالدین). فاضل. از آثارش: انیس الصالحین، التقیة المنطقیة، الشمسیة.

الذریعه ۲: ۴۵۸، ۴: ۴۰۵، ۱۴: ۲۳۰ / ریحانة الادب ۵: ۳۴۰.

**محمد ـ کواکبی**

(۱۰۱۸-۱۰۹۶ هـ / ۱۶۰۹-۱۶۸۵ م)

محمدبن حسن بن احمد کواکبی، حلبی. فقیه، اصولی، مفتی شام. متولّد و متوفّی در حلب. از آثارش: نظم الوقایة ـ ط، نظم المنار ـ ط، ارشاد الطالب ـ ط.

الاعلام ۶: ۳۲۱ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۰ / معجم المؤلفین ۹: ۱۸۲.

**محمد ـ قزوینی**

(م ۱۰۹۶ هـ / ۱۶۸۵ م)

محمدبن حسن قزوینی، (آقارضی، رضی الدین). امامی، فقیه، اصولی، مورّخ. نزد ملاخلیل قزوینی کسب علم نمود. از آثارش: کشف الغطاء، در اصول، مصباح الهدایه فی شرح البدایة، کحل الابصار.

اعیان الشیعه ۹: ۱۴۳، ۹: ۱۵۹ / الذریعه ۹: ۳۷۳، ۱۱: ۲۳۰، ۱۷: ۴۱ / روضات الجنّات ۷: ۱۱۸ / ریحانة الادب ۱: ۵۵ / فرهنگ سخنوران ۲۳۴ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا، رضی: ۵۰۱ / معجم المؤلفین ۹: ۲۱۰.

**محمد ـ شیروانی**

(۱۰۳۳-۱۰۹۸ هـ / ۱۶۲۳-۱۶۸۶ م)

محمدبن حسن شیروانی، (ملامیرزا، مدقق شیروانی). عالم امامی، شاعر. متولد و ساکن در اصفهان، متوفی و مدفون در مشهد. وی داماد ملا محمد تقی مجلسی و از شاگردان آقا حسین خوانساری بود. مدتی جهت کسب علم به عتبات رفت و به اصفهان باز گشت. در مسائل دینی و حکمت آثار زیادی تألیف نمود. از جمله آثارش: حاشیه بر حاشیه قدیم دوانی، اثبات النبوة والامامة، رساله در معنی اختیار، حاشیه بر شرح حکمة العین، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۹: ۱۴۲ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۱۷ / الذریعه ۹: ۹۸۳، ۱: ۱۰۷، ۷: ۲۵۱، ۱۷: ۲۲۸ / روضات الجنّات ۷: ۹۳ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۶ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۴.

**محمد ـ حرّ عاملی**

(۱۰۳۳-۱۱۰۴ هـ / ۱۶۲۴-۱۶۹۳ م)

محمدبن حسن بن علی مشغری، عاملی، (شیخ حر عاملی). امامی، فقیه، اصولی، محدّث، متکلّم، شاعر. متولد در مشغره در لبنان، متوفّی در مشهد و مدفون در صحن شریف حضرت رضا (ع). نزد پدرش و دیگر علمای وقت درس خواند و به منصب شیخ الاسلامی و قاضی القضاتی رسید. به اصفهان سفر کرد و مورد احترام ملا محمد باقر

مجلسی و شاه سلیمان صفوی واقع شد. از شیخ خراز سید میرزای جزایری و ملامحمد باقر مجلسی روایت کرده و مجلسی از وی روایت نموده و از مشایخ اجازه و روایت همدیگر هستند. از آثارش: **وسائل الشیعه ـ ط، الاربعون حدیثا، امل الآمل ـ ط،** درباره علمای جبل عامل، **دیوان شعر.**

الاعلام ۶: ۳۲۱ / اعیان الشیعه ۹: ۱۶۷ / امل الآمل ۱: ۱۴۱ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۲۵۸ / الذریعه ۹: ۹۸۲، ۲: ۳۵۰، ۱۸: ۲۳ / روضات الجنات ۷: ۹۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۱ / الکنی والالقاب ۲: ۱۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، حر عاملی: ۴۴۱ / معجم المؤلفین ۹: ۲۰۴.

## محمد ـ فاضل

(۱۰۶۲-۱۱۳۷ هـ / ۱۶۵۲-۱۷۲۵ م)

محمدبن حسن بن محمد اصفهانی، فاضل هندی، (بهاءالدین، بهاء، تاج الفقهاء، کاشف اللثام). عالم امامی، فاضل. متوفی در اصفهان. توسط پدرش از ملا حسنعلی بن عبدالله شوشتری روایت می کند. از آثارش: **تفسیر القرآن، تلخیص شفاء لابن سینا، کشف اللثام عن قواعد الاحکام،** در فقه.

الذریعه ۱: ۲۸۰، ۴: ۲۶۵، ۱۸: ۵۶ / روضات الجنات ۶: ۱۱۱ / ریحانة الادب ۴: ۲۸۴ / الکنی والالقاب ۳: ۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، فاضل هندی: ۲۷ / معجم المؤلفین ۹: ۲۱۲.

## محمّد ـ منیر سَمَنُّودی

(۱۰۹۹-۱۱۹۹ هـ / ۱۶۸۸-۱۷۸۵ م)

محمدبن حسن بن محمد سمنودی، أزهری، (منیر). فقیه شافعی، صوفی، محدث. متولّد در سمنود در مصر، متوفی در قاهره. در جامع الازهر کسب علم کرد. از آثارش: **قراءة ورش، الدررالجسام ـ ط، تحفة السالکین ـ ط.**

الاعلام ۶: ۳۲۳ / ریحانة الادب ۶: ۲۱ / معجم المؤلفین ۹: ۲۱۱.

## محمد حسن ـ عاصی

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

شیخ محمد حسن بن شیخ محمد رفیع رشتی، اصفهانی، (عاصی). فاضل، شاعر. پدرش مؤلف جواهر الاصول بود. از آثارش: **جامع المصائب، وسیلة النجاة،** در ۱۲۶۹ تألیف شد، **دیوان شعر.**

الذریعه ۵: ۷۰، ۹: ۶۷۳ / ریحانة الادب ۴: ۸۲ / لغتنامه دهخدا، عاصی: ۱۴.

## محمد حسن ـ قتیل

(م ۱۲۳۲ هـ / ۱۸۱۶ م)

محمد حسن قتیل دهلوی. شاعر. متولّد و بزرگ شده در دهلی، ساکن در لکهنو. برهمنی مذهب بود، سپس توفیق قبول اسلام را پیدا کرد. از آثارش: **چهار شربت، دیوان شعر، شجرة الامانی.**

الذریعه ۹: ۸۷۶ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۰ / فرهنگ سخنوران ۴۶۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۲۲۷ / مکارم الآثار ۳: ۹۵۳.

## محمدحسن خان ـ فرخ زند

(م ۱۲۳۷ هـ / ۱۸۲۱ م)

محمدحسن خان بن علی مرادخان زند، نوهٔ محمد حسن خان قاجار، (خانلرخان، فرخ). شاعر. در کرمان کشته شد. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۸۱۸ / ریحانة الادب ۴: ۳۱۷ / فرهنگ سخنوران ۴۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، فرخ: ۱۳۶ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۵۱.

## محمدحسن ـ أُصولی

(م ۱۲۴۰ هـ / ۱۸۲۵ م)

محمدحسن[۱] بن محمد معصوم قزوینی، حائری، (صاحب ریاض الشهاده). مجتهد امامی، اصولی، فقیه. بزرگ شده در حائر، ساکن و متوفی در شیراز. از آثارش: **مصابیح الهدایة فی شرح البدایة للحرالعاملی،** در فقه، **کشف الغطاء، تنقیح المقاصد الأصولیه ـ خ.**

الاعلام ۶: ۳۲۳ / اعیان الشیعه ۹: ۱۷۸ / الذریعه ۲۲: ۲۰۹، ۴: ۴۶۵، ۱۱: ۳۲۸ / ریحانة الادب ۳: ۳۶۹ / معجم المؤلفین ۹: ۲۲۳، ۳: ۲۹۰ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۹۹.

## محمد ـ شریف العلما

(م ۱۲۴۵ هـ / ۱۸۲۹ م)

ملامحمد بن ملا حسنعلی آملی مازندرانی،

---

۱. معجم المؤلفین: حسن.

(شریف الدین، شریف العلما). فقیه، اصولی. اصلاً مازندرانی، متولّد و متوفّی در کربلا. نزد سید مجاهد و صاحب ریاض کسب علم نمود و خود مدرسی توانا بود. از جمله شاگردان معروف وی سید العلمای مازندرانی، شیخ مرتضی انصاری و ملا آقا دربندی و نظایر ایشان بودند. از آثارش: رسالهٔ جواز امر الامر مع العلم بانتفاء الشرط، النسخ، بیع المعاطات.

الذریعة ۵: ۲۴۲، ۳: ۱۹۴، ۲۴: ۱۴۶ / ریحانة الادب ۳: ۲۱۹ / الکنی والالقاب ۲: ۳۶۱ / مکارم الآثار ۴: ۱۲۶۹.

## محمدحسن ـ شریعت اصفهانی

(۱۲۰۲-۱۲۶۶ هـ / ۱۷۸۸-۱۸۵۰ م)

محمد حسن بن باقربن عبدالرحیم نجفی، شریعت اصفهانی، (صاحب جواهرالکلام). امامی، فقیه، اصولی، مجتهد. متولّد و متوفّی در نجف. نزد سید جواد عاملی و شیخ جعفر کاشف الغطاء و پسرش شیخ موسی تلمذ نمود. سید حسین بروجردی از شاگردان او بود. از آثارش: جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، نجاة العباد، هدایة السالکین، در مناسک حج.

اعیان الشیعه ۹: ۱۴۹ / تاریخ علمای خراسان ۲۰۳ / الذریعه ۵: ۲۷۵، ۲۴: ۵۹ / ریحانة الادب ۳: ۳۵۷ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۱۰ / معجم المؤلفین ۹: ۱۸۴ / مکارم الآثار ۵: ۱۸۲۶.

## محمدحسن ـ تبریزی

(م ۱۳۱۰ هـ / ۱۸۹۳ م)

محمّد حسن بن عبدالکریم زنوزی، تبریزی. فقیه، اصولی، متکلّم، ادیب. متولّد و متوفّی در تبریز، ساکن در نجف. در این شهر از مهدی نجفی و چند تن دیگر کسب علم کرد. از آثارش: کتاب الحج، مباحث الالفاظ، اصل البراءة.

اعیان الشیعه ۹: ۱۴۱ / ریحانة الادب ۲: ۳۹۲ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۴۰۸ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۶.

## محمد حسن ـ شیرازی

(۱۲۳۰-۱۳۱۲ هـ / ۱۸۱۵-۱۸۹۵ م)

ابومحمد، محمدحسن [1] بن محمودبن اسماعیل حسینی، شیرازی، (میرزای مجدد، معزالدین، میرزای شیرازی). مرجع شیعیان وقت، فقیه امامی، عالم. متولد در شیراز، تحصیلکرده در اصفهان و نجف و کربلا، متوفی در سامراء، مدفون در نجف. از جمله استادان وی محمد ابراهیم کلباسی، محمد تقی اصفهانی و علی تستری بوده‌اند. شاگردان زیادی نیز در مکتب وی کسب علم کردند. از جمله سید حسن صدر، ابراهیم دامغانی خراسانی، اسماعیل شیرازی و شریف جواهری را می توان نام برد. مرجعیت شیعیان در زمان حیاتش و پس از فوت شیخ مرتضی انصاری به عهدهٔ ایشان گذاشته شد. از کارهای بزرگ میرزا در دوران حیاتش، تحریم تنباکو در زمان ناصرالدین شاه قاجار به عنوان اولین مقاومت منفی مردمی در ایران بود که با موفقیت انجام شده به واقعهٔ رژی معروف شد. در این باره مطالب بسیاری نوشته شده است. از جمله تحریم تنباکو و اولین مقاومت منفی در ایران و یا میرزای شیرازی تألیف شیخ آقا بزرگ تهرانی. از میرزا آثاری نیز بجا ماند. از آثارش: کتاب فی الطهارة، رسالة فی الرضاع، رسالة فی المشتق.

اعیان الشیعه ۵: ۳۰۴ / الذریعه ۳: ۱۹۳ / ریحانة الادب ۶: ۶۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حسن: ۵۹۵ / معجم المؤلفین ۳: ۲۹۲ / مکارم الآثار ۳: ۸۸۴.

## محمدحسن ـ اعتماد السلطنه

(۱۲۵۹-۱۳۱۳ هـ / ۱۸۴۳-۱۸۹۵ م)

محمد حسن بن علی مراغی، تهرانی، (اعتماد السلطنه، صنیع الدوله). وزیر و سیاستمدار ایرانی، مورّخ. در عهد ناصرالدین شاه از بزرگان دربار بود و بعدها به وزارت رسید. وی با نوشتن وقایع تاریخی آن دوران از خدمتگزاران به فرهنگ ایران محسوب می شود. از آثارش: تاریخ ایران، خیرات حسان، مرآت البلدان، مطلع الشمس.

الذریعه ۳: ۲۷۲، ۷: ۲۶۷، ۲۵: ۱۳۰ / رجال بامداد ۳: ۳۳۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۱ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۴۱۷ /

---

۱. در بعضی از کتب رجالی نام وی حسن آورده شده است.

لغتنامهٔ دهخدا، اعتماد السلطنه: ۲۹۴۷ / معجم المؤلفین ۹: ۱۸۶ و ۲۰۰ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۸۵ / یادداشتهای قزوینی ۱۳۷.

## محمدحسن ـ شریعتمدار
**(۱۲۴۹-۱۳۱۸ هـ / ۱۸۳۴-۱۹۰۰ م)**

محمدحسن بن جعفر استرآبادی، تهرانی، شریعتمدار. فقیه، فاضل. متولّد در کربلا، متوفّی در تهران. از آثارش: **شرح الفیة الشهید، مظاهر الانوار، اساس الاحکام فی شرح شرایع الاسلام.**

اعیان الشیعه ۹: ۱۴۱ / الذریعه ۱: ۹۸، ۱۱: ۴۷، ۱۲: ۲۳۵ / رجال بامداد ۶: ۲۲۴ / ریحانة الادب ۳: ۲۱۰ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۹۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۲۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، شریعتمدار: ۳۵۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۱۳ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۴۹.

## محمدحسن ـ آشتیانی
**(۱۲۴۸-۱۳۱۹ هـ / ۱۸۳۲-۱۹۰۱ م)**

محمدحسن بن جعفربن محمد آشتیانی، تهرانی. از مجتهدین بنام تهران، محقق. متولّد در آشتیان، متوفّی در تهران. نزد شیخ مرتضی انصاری تلمذ نمود. از سال ۱۳۰۶ هـ تا هنگام مرگش مرجع احکام شرعیه بود. علّت شهرت وی همکاری او با میرزا محمّد حسن شیرازی در واقعهٔ رژی (تحریم تنباکو در زمان ناصرالدین شاه) بود. در سال ۱۳۱۱ هـ از راه عراق به مکه رفت و از سوی میرزا حسن شیرازی تجلیل شد. در تهران درگذشت و تشییع جنازهٔ مفصلی برایش ترتیب دادند. جنازهٔ وی را به نجف برده در مقبرهٔ شیخ جعفر شوشتری دفن کردند. از آثارش: **بحرالفوائد، کتاب الاجزاء، احکام الاوانی.**

دانشنامه ایران و اسلام ۹۷ / الذریعه ۳: ۴۴، ۵: ۱۳۷، ۲۵: ۱۳۹ / ریحانة الادب ۱: ۴۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۸۹ / لغتنامهٔ دهخدا، محمدحسن: ۵۹۵ / معجم المؤلفین ۹: ۱۸۶.

## محمد حسن ـ مامقانی
**(۱۲۳۸-۱۳۲۳ هـ / ۱۸۲۲-۱۹۰۵ م)**

محمدحسن بن عبدالله بن محمد باقر مامقانی، نجفی. فقیه امامی، ادیب، لغوی. متولد در مامقان، تحصیل کرده در کربلا و نجف، متوفی در نجف. از مراجع شیعه در شهرهای اسلامی بود. نزد شیخ مرتضی انصاری و سید حسین کوه کمری و شیخ مهدی آل کاشف الغطاء و چند تن دیگر تلمذ نمود. از آثارش: **غایة الآمال ـ ط، بشری الوصول إلی أسرار علم الأصول ـ خ، ذرائع الأحلام فی شرح شرائع الاسلام ـ ط.**

الاعلام ۶: ۳۲۴ / الذریعه ۲: ۱۱۴، ۳: ۱۲۰، ۱۰: ۲۴ / ریحانة الادب ۵: ۱۵۹ / الکنی والالقاب ۳: ۱۳۳ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۷ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۵۶.

## محمدحسن ـ کُبّة
**(۱۲۶۹-۱۳۳۶ هـ / ۱۸۵۳-۱۹۱۸ م)**

محمدحسن بن محمد صالح بن مصطفی ربیعی، کاظمی، نجفی، (آل کُبه). فقیه، مجتهد، اصولی، ادیب، شاعر. متولد در کاظمین، بزرگ شده در بغداد، متوفی در نجف. ابتدا تجارت می کرد و بعد به ادبیات و دیگر علوم روی آورد. نزد احمدبن عبدالحسین و جعفربن محمد شرقی و حسین بن علی طریحی تلمذ کرد. از آثارش: **شرح قطر الندا، کتاب الطهارة، الفوائد الرجالیة، حاشیه رسائل شیخ مرتضی انصاری.**

اعیان الشیعه ۹: ۱۷۶ / الذریعه ۲: ۴۷۱، ۳: ۱۹۳، ۱۳: ۷۶ / ریحانة الادب ۵: ۳۸ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۴۰۱ / معجم المؤلفین ۹: ۲۱۵.

## محمد حسن ـ شیخ کبیر
**(م ۱۳۴۵ هـ / ۱۹۲۷ م)**

محمدحسن بن صفر علی بارفروشی، مازندرانی، (شیخ کبیر). عالم امامی، فقیه، اصولی. از محمد تقی بن حسین علی هروی اصفهانی کسب علم نمود. از آثارش: **نتیجة المقال، در رجال، حدیقة الشیعه، در اخلاق، سراج الامة فی شرح اللمعة، در فقه.**

اعیان الشیعه ۹: ۱۵۹ / الذریعه ۶: ۱۵۶، ۶: ۳۸۷، ۱۳: ۱۴۹ / ریحانة الادب ۳: ۳۳۱ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۴۰۴ / معجم المؤلفین ۹: ۱۹۵.

**محمد ـ زیّات**
(۲۶۲ هـ / ۸۷۶ م)

ابوجعفر، محمدبن حسین بن زید زیّات، همدانی. متکلّم، محدّث، ادیب. از یاران امام جواد (ع) بود. از آثارش: امامة، التوحید، المعرفة والبدء.

رجال طوسی ۴۰۷، ۴۲۳ / رجال نجاشی ۲۳۶ / ریحانة الادب ۷: ۳۳۶ / فهرست طوسی ۱۴۰ / معالم العلماء ۱۰۱ / معجم المؤلفین ۹: ۲۴۰.

**محمد ـ وضّاحی**
(م ۳۵۵ هـ / ۹۶۶ م)

ابوعبدالله، محمدبن حسین بن علی، ابن وضاح اُنباری. شاعر. اصلاً از انبار، ساکن و متوفّی در نیشابور. از آثارش: لامیه‌ای در معارضهٔ لامیهٔ امروالقیس سروده است، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۳۲۷ / ریحانة الادب ۶: ۳۳۱.

**محمد ـ آجری**
(م ۳۶۰ هـ / ۹۷۰ م)

ابوبکر، محمدبن حسین بن عبدالله بغدادی، آجری. فقیه شافعی و احتمالاً حنبلی، محدّث. متولد در بغداد، ساکن و متوفی در مکه. از ابومسلم کَجّی و ابوشُعَیب حرّانی حدیث شنید و ابونعیم اصفهانی از او روایت کرده است. از آثارش: اخبار عمربن عبدالعزیز، اخلاق العلماء، حسن الخلق.

الاعلام ۷: ۳۲۸ / تاریخ التراث العربی ب ۱، ۱: ۳۸۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۲۱ / روضات الجنّات ۷: ۳۳۴ / ریحانة الادب ۱: ۴۰ / شدالازار ۲۹ / فهرست ابن الندیم ۲۶۸ / الکنی والالقاب ۲: ۵ / معجم المؤلفین ۹: ۲۴۳.

**محمد ـ (ابن عمید)**
(م ۳۶۰ هـ / ۹۷۱ م)

ابوالفضل، محمدبن حسین بن محمد، (ابن عمید). وزیر، ادیب. متولّد در شهر قم، متوفّی در همدان. پدرش وزیر خاندان آل بویه بود. ابن عمید در ۳۲۸ هـ به وزارت رسید و در مدت ۳۲ سال وزارت همّ خود را صرف نظم و آرایش سپاه نمود و پیروزیهایی را برای سپاه آل بویه به ارمغان آورد. علت شهرت وی شخصیت علمی و ادبی اوست. کتابخانه‌ای بزرگ حاوی صدها کتاب در علوم مختلف داشت. از آثارش: هیچ اثر مستقیمی از وی دردست نیست، ابن ندیم از یک کتاب به نام کتاب المذهب فی البلاغه از وی یاد می کند. ابوحیان می گوید کتابی به نام الخَلق والخُلق ـ خ از وی دیده است، الذریعه به نام وی دیوان شعر آورده است.

الاعلام ۶: ۳۲۸ / امل الآمل ۲: ۲۶۷ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۳۸ و ۱: ۲۶۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۳۹ / الذریعه ۹: ۹۸۴ / ریحانة الادب ۸: ۱۲۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۶۹ / الکنی والالقاب ۱: ۳۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عمید: ۳۳۳ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۷.

**محمد ـ سید رضی**
(۳۵۹-۴۰۶ هـ / ۹۷۰-۱۰۱۵ م)

ابوالحسن، محمدبن حسین بن موسی رضی، علوی، حسینی، موسوی، (رضی، سید رضی، شریف رضی). عالم امامی، شاعر. متولّد و متوفّی در بغداد. نسبش با پنج واسطه به امام موسی بن جعفر (ع) موصول و برادر سید مرتضی علم الهدی است. نزد ابن سیرافی و عثمان بن جنی نحو و نزد علی بن عیسی ربعی حدیث و شیخ مفید فقه آموخت. شیخ طوسی و جعفربن محمد دوریستی از وی روایت می کنند. کاشف الغطاء کتابی به نام «الشریف الرضی ـ ط» و زکی مبارک نیز کتاب «عبقریة الشریف الرضی ـ ط» را نوشت. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، المجازات النبویة ـ ط، معانی القرآن، حقائق التنزیل، تفسیر القرآن، مجازات القرآن (تلخیص البیان).

الاعلام ۶: ۳۲۹ / اعیان الشیعه ۹: ۲۱۶ / امل الآمل ۲: ۲۶۱ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۳۲، ب ۴ /۱: ۱۸۷ / الذریعه ۹: ۳۷۲، ۴: ۴۲۱، ۷: ۱۶، ۲۴: ۴۱۲ / رجال نجاشی ۲۸۳ / روضات الجنات ۶: ۱۹۰ / ریحانة الادب ۳: ۱۲۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۶۴ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا، رضی: ۵۰۰ / معجم المؤلفین ۹: ۲۶۱.

## محمد ـ سُلَمی نیشابوری

(م ۴۱۲ هـ / ۱۰۲۱ م)

ابوعبدالرحمان، محمّدبن حسین بن محمد سلمی، نیشابوری. عالم، صوفی. مرید شیخ ابوالقاسم نصیرآبادی بوده و در نیشابور به ارشاد مریدان و عبادت مشغول بوده است. شیخ ابوسعید ابوالخیر به خدمت وی رسید. از آثارش: الحقائق، از قدیمیترین تفاسیر صوفیه، طبقات الصوفیة ـ ط، سلوک العارفین ـ خ.

الاعلام ۶: ۳۳۰ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۵۷ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۱: ۱۷۸ / جشن نامه هانری کربن ۸ / رسالة قشیریه ۱۴ و ۲۵ و ۳۹۵ / ریحانة الادب ۳: ۶۶، ۷: ۱۸۶ / شدالازار ۴۱ و ۱۳۳ و ۳۸۲ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۶ و ابوعبدالرحمن: ۵۸۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۸ / نفحات الانس ۳۱۱.

## محمد ـ (ابن عبدالوارث)

(م ۴۲۱ هـ / ۱۰۳۰ م)

ابوالحسین، محمدبن حسین بن محمد، (ابن عبدالوارث). ادیب، نحوی. متولّد در نیشابور، متوفّی در گرگان. وی خواهرزادهٔ ابوعلی فارسی بود و نزد دایی خود نحو آموخت و از طرف او نزد صاحب ابن عباد به ری رفت و به اسفراین و نیشابور و مکه و غزنه نیز سفر کرد. عبدالقاهر جرجانی از جمله شاگردانش بود. از آثارش: الشعر، الهجاء.

الاعلام ۶: ۳۳۰ / ریحانة الادب ۸: ۱۰۳، ۷: ۳۷۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۶۴ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۳.

## محمد ـ خُواهَرزاده

(م ۴۸۳ هـ / ۱۰۹۰ م)

ابوبکر، محمدبن حسین بن محمد بخاری، (بکر، خواهرزاده). فقیه حنفی، نحوی. متولد و متوفی در بخارا. خواهرزادهٔ قاضی محمد بخاری بود. از آثارش: المبسوط، المختصر، التجنیس.

الاعلام ۶: ۳۳۲ / ریحانة الادب ۲: ۱۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، خواهرزاده: ۸۲۸ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۳.

## محمد ـ (أبو شَجاع)

(۴۳۷-۴۸۸ هـ / ۱۰۴۵-۱۰۹۵ م)

ابوشجاع، محمدبن حسین بن محمد روذراوری، اهوازی، (ظهیرالدین، ابوشجاع وزیر). عالم، مورّخ، فقیه، محدّث. متولّد در اهواز، متوفّی در مدینه. پدرش وزیر قائم بامرالله خلیفه عباسی و خودش وزیر مقتدی بالله بود. از آثارش: ذیل تجارب الأمم المسکویه، که کتاب تجارت الامم ابن مسکویه را تکمیل کرده است.

الاعلام ۶: ۳۳۲ / ریحانة الادب ۷: ۱۵۰ / الکنی والالقاب ۱: ۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوشجاع: ۵۳۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۶.

## محمد ـ بیهقی

(زنده در ۵۷۶ هـ / ۱۱۸۰ م)

ابوالحسن، محمدبن حسین بن حسین بیهقی، نیشابوری، کیدری، (قطب الدین). فاضل، ادیب، شاعر. نزد فضل بن حسن طبرسی و عماد طوسی کسب علم کرد. از آثارش: دیوان شعر، أنوار العقول فی جمع اشعار امیرالمؤمنین الامام علی، الحدیقه الانیفة.

اعیان الشیعه ۹: ۲۵۰ / الذریعه ۹: ۱۰۱، ۲: ۴۳۱، ۶: ۲۸۵ / روضات الجنات ۶: ۲۹۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۷۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۵۹ / الکنی والالقاب ۳: ۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۱۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۳۷.

## محمد ـ بهاءالدین ولد

(م ۶۲۸ هـ / ۱۲۳۰ م)

محمدبن حسین خطیبی، بلخی، (بهاءالدین ولد، سلطان العلماء). عارف، صوفی. پدر مولوی عارف نامی و متولّد در بلخ، متوفی در قونیه. پدرش از بزرگان روزگار و مادرش به خاندان خوارزمشاهیان انتساب داشت. بهاءالدین از تربیت یافتگان نجم الدین کبری بود و به سبب علم و کلام زیبایی که داشت مجالس وی از جمعیت زیادی انباشته می شد و احتمالاً همین امر، باعث مسائلی با محمد خوارزمشاه شده و هجرت وی به قونیه را

سبب شد. در راه به دیدار شیخ عطار نیشابوری و سپس به بغداد، مکه، شام و روم رفت و چند سال در لارنده و ارزنجان بود تا بالاخره به قونیه رسید. در آنجا نیز مجالسی پر شور داشت و مریدان بسیاری یافت. از آثارش: **المعارف**، از مهمترین و بهترین کتب فارسی صوفیه و مجموعه‌ای از مجالس و مواعظ وی که خودش آنها را بصورت کتابی درآورده و استاد فروزانفر با تصحیح در ۱۳۳۳ هـ به چاپ رسانیده‌اند.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۱۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۲۱ / ریحانة الادب ۳: ۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، بهاء الدین: ۳۹۶ / نفحات الانس ۴۵۷.

## محمد حسین ـ تبریزی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

محمد حسین تبریزی. فاضل، خوشنویس. متولّد در تبریز. خط را نزد سید احمد مشهدی فرا گرفت. و خود از استادان میرعماد قزوینی و علیرضا تبریزی عباسی بود. از آثارش: **بیشتر مساجد و معابد تبریز و کتیبه های محراب و سقف و گنبد آنها با خط این استاد مزین بوده که بعضی در اثر مرور زمان از بین رفته است.**

احوال و آثار خوشنویسان ۱۱۶۰ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، تبریزی: ۳۲۵.

## محمد حسین ـ نظیری

(م ۱۰۲۲ هـ / ۱۶۱۳ م)

محمد حسین نیشابوری، نظیری. شاعر. متولّد در نیشابور، متوفّی در احمد آباد. جهت تجارت به آذربایجان و سپس هندوستان رفت و مورد لطف امرای شعر دوست هند واقع شد و مدایحی برای ایشان سرود. سفری به حج رفت و در احمد آباد گجرات هند ساکن و منزوی شد و به مدح خانوادهٔ رسالت پرداخت. از آثارش: **دیوان شعر ـ ط، حدود ده هزار بیت.**

الذریعه ۹: ۱۲۱۳ / ریحانة الادب ۶: ۲۱۶ / فرهنگ سخنوران ۶۱۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، نظیری: ۶۱۵.

## محمد ـ سماکی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمدبن حسین حسینی، سماکی، استرآبادی، (فخرالدین). عالم امامی، شیخ الاسلام. در سبزوار شیخ الاسلام بود سپس به دربار شاه طهماسب راه یافت و به منصب صدارت رسید. استاد میرداماد (م ۱۰۴۱ هـ) بود. به زبان فارسی و عربی تألیفاتی دارد. از آثارش: **حواشی بر شرح هدایة الحکمة قاضی میر حسین میبدی، حواشی بر شرح تهذیب المنطق و الکلام، تفسیر آیة الکرسی.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۷۴ / الذریعه ٤: ۳۳۰، ٦: ۱۱۷، ۸٦: ۲ / ریحانة الادب ۳: ٦۷، ٤: ۳۰٤ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۲۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۳۸.

## محمد ـ شیخ بهایی

(۹۵۳-۱۰۳۰ هـ / ۱۵٤٦-۱٦۲۰ م)

محمدبن حسین بن عبدالصمد عاملی، (بهایی، شیخ بهایی، بهاءِ الدین). عالم امامی، شاعر، فقیه، مفسر، ریاضی دان، متکلّم. متولّد در بعلبک، ساکن در اصفهان و قزوین و مشهد، متوفی در اصفهان، مدفون درمشهد. پدرش شیخ عزالدین از عالمان دینی بود، در زمان شاه طهماسب به ایران مهاجرت کرد. شیخ بهایی نزد پدرش و ملاعبدالله یزدی و حکیم عمادالدین محمود و دیگر بزرگان کسب علم کرد و در ادبیات عرب و فارسی و دانشهای دینی و عقلی و بخصوص ریاضیات تبحر یافت. همراه پدر در اصفهان و قزوین و مشهد و هرات زندگی کرد و در اصفهان ساکن شد، پس از بازگشت پدرش به دیار عرب عهده دار کارهای وی شد و منصب شیخ الاسلامی یافت و پس از مدتی به سفر حج رفت. و مدتی که گاه آن را تا سی سال گفته‌اند به سیاحت پرداخت پس به ایران بازگشت و از مقربان و ملازمان شاه عباس شد و با بزرگانی چون میرمحمد باقر داماد معاشرت داشت و به تدریس و تألیف مشغول شد. از جمله شاگردان وی عزالدین حسین کرکی عاملی، محمد (ابن خاتون)، شیخ محمد تقی مجلسی اصفهانی،

ملامحسن فیض کاشانی، محمد باقر سبزواری، محمد صالح مازندرانی و نظام الدین ساوجی که پس از مرگ استاد کتاب فارسی او را در فقه به نام جامع ـ عباسی و به فرمان شاه عباس تمام کرد. تألیفات زیادی دارد و اهمیت آثار شیخ از آن رو است که آنها را به منظور تدریس و به عنوان کتب درسی طالبان علم تدوین کرده و اختصار، سهولت بیان و دقت از خصوصیات تألیفات وی می باشد. وی به تازی و فارسی شعر می سرود. و بهایی تخلص می کرد. بیشتر به دنبال ادای وظایف دینی خود بود و بخصوص با شاگردان زیاد و مشهورش هم خود را صرف تألیف و آموزش می کرد. ولی در شعر نیز ذوق داشت و البته شهرت وی در شاعری بیشتر ناشی از شهرتش در دانشهای دینی است. در اشعارش مضامین عرفانی دیده می شود و با توجه به موقعیت وی که عالم دینی معروفی بود توجه به عرفان باعث رواج اشعارش شد. از آثارش: **کشکول ـ ط، خلاصة الحساب ـ ط، تشریح الافلاک، فوائد الصمدیه، کلیات شیخ بهایی ـ ط، فوائد البیان.**

الاعلام ۶: ۳۳۴ / اعیان الشیعه ۹: ۲۳۴ / امل الآمل ۱: ۱۵۵ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۰۳۹ و ۵: ۳۵۰ / الذریعه ۹: ۹۸۳، ۱: ۸۵، ۱۸: ۷۷ / روضات الجنات ۷: ۵۶ / ریحانة الادب ۳: ۳۰۱ / فرهنگ سخنوران ۹۱ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، شیخ بهائی: ۱۵۳ و بهاءالدین: ۳۹۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۴۲.

## محمد ـ ساوجی

(زنده در ۱۰۳۳ هـ / ۱۶۲۴ م)

محمد بن حسین قرشی، ساوجی، (نظام الدین ساوجی). عالم امامی، فقیه، محدث، متکلّم. متوفی در کربلا. نزد شیخ بهایی تلمذ نمود. به بغداد و نجف و کربلا رفت و عاقبت مدرس تبعه حضرت عبدالعظیم شد. از آثارش: **زینة المجالس، نظام الاقوال فی احوال الرجال، تکمیل جامع عباسی.**

اعیان الشیعه ۹: ۲۵۲ / الذریعه ۳: ۳۳۹، ۲۴: ۱۹۱ / ریحانة الادب ۶: ۲۰۳ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، نظام الدین: ۵۹۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۰.

## محمد حسین ـ کاشانی

(م ۱۰۴۱ هـ / ۱۶۳۱ م)

میرزا محمد حسین کاشانی. (تجلّی). شاعر ایرانی. ساکن و متوفی در گجرات هند. با مولانا نظیری مشاعره نمود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۶۷ / ریحانة الادب ۱: ۳۲۸ / فرهنگ سخنوران ۱۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، تجلی: ۳۹۷.

## محمد حسین ـ برهان

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد حسین بن خلف تبریزی، (برهان). ادیب، شاعر. متولّد در تبریز، ساکن هند. از آثارش: **برهان قاطع ـ ط، کتابی در لغت و از پارسی به پارسی است که به نام سلطان عبدالله قطب شاه والی حیدر آباد تألیف شد، دیوان شعر.**

اعیان الشیعه ۹: ۲۵۱ / الذریعه ۹: ۱۳۳، ۳: ۹۸ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۳ / سخنوران آذربایجان ۲۳۵ / فرهنگ سخنوران ۸۳.

## محمد ـ أنکوری

(م ۱۰۹۸ هـ / ۱۶۸۷ م)

محمدبن حسین انکوری، (انقروی)، رومی. فقیه حنفی، عالم. منسوب به انقره، متوفی در آناطولی. در بروسه و مصر و استانبول منصب قضاوت داشت. در اواخر عمر شیخ الاسلام شد. از آثارش: **الفتاوی الأنقرویة ـ ط، تفسیر آیة الکرسی ـ خ.**

الاعلام ۶: ۳۳۵ / ریحانة الادب ۱: ۱۹۶ / معجم المؤلفین ۷: ۲۳۴.

## محمد ـ خوانساری

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

محمدبن آقا حسین خوانساری، (رضی الدین). فاضل. از آثارش: **المائدة السماویه، در اطعمه و اشربه و برای شاه سلیمان صفوی به زبان فارسی تألیف داده است، شرح الدروس، مشارق الشموس.**

الذریعه ۲: ۲۱۷، ۳: ۲۴۲، ۱۳: ۱۹۳ / ریحانة الادب ۲: ۳۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، رضی الدین: ۵۰۳.

## محمد - آقاجمال خوانساری
(م ۱۱۲۱ هـ / ۱۷۰۹ م)

محمدبن حسین بن محمد خوانساری، (جمال الدین، آقاجمال). فقیه، حکیم، متکلم، محقق. اصلاً خوانساری، ساکن و متوفی و مدفون در اصفهان. نزد پدرش و دائی خود محقق سبزواری کسب علم کرد و با علامه مجلسی و ملا میرزا شیروانی معاصر بود. از آثارش: حاشیه بر شفا، حاشیه بر اشارات، اصول الدین فی الامامة.

اعیان الشیعه ۹: ۲۳۱ / امل الآمل ۲: ۵۷ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۱۶ / الذریعه ۱: ۳۶۷، ۴: ۱۲۲، ۲۴: ۴۴۰ / روضات الجنات ۲: ۲۱۴ / ریحانة الادب ۱: ۵۴ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، جمال: ۹۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۵، ۳: ۱۵۴.

## محمد حسین - خاتون آبادی
(م ۱۱۵۱ هـ / ۱۷۳۹ م)

محمد حسین بن محمد صالح بن عبدالواسع حسینی، خاتون آبادی. فقیه امامی، محدث، مفسر. متوفی در اصفهان، مدفون در مشهد. از پدرش و ملامحمد باقر مجلسی و آقاجمال خوانساری و چندتن دیگر روایت کرده است. شیخ زین الدین خوانساری و سید مهدی بحرالعلوم از وی روایت کرده‌اند. وی امام جمعهٔ تهران بود. از آثارش: مناقب الفضلاء، رساله فی منجزات المریض، حاشیه بر شرح لمعه.

اعیان الشیعه ۹: ۲۵۳ / الذریعه ۲: ۳۰۱، ۷: ۱۵۴، ۱۸: ۱۲۲ / روضات الجنات ۸: ۱۲۰ / ریحانة الادب ۲: ۱۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، خاتون آبادی: ۱۰ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۶.

## محمد - حسینی
(م ۱۱۸۰ هـ / ۱۷۶۶ م)

ابوجعفر، محمدبن حسین بن محمد حسینی، نجفی. عالم، ادیب، شاعر. متوفی در نجف. از آثارش: الآیات الباهرات فی مدائح النبی و الائمه، دیوان شعر، شرح شافیه ابو فراس - ط.

اعیان الشیعه ۹: ۲۵۹ / الذریعه ۱: ۴۴، ۳: ۲۹۲، ۱۳: ۳۱۵ / ریحانة الادب ۷: ۳۹۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۸.

## محمد حسین - فراهانی
(م ۱۲۰۹ هـ / ۱۷۹۴ م)

محمد حسین[1] فراهانی، (وفا). شاعر. متوفی در قزوین. عموی قائم مقام فراهانی بود. از آثارش: دیوان وفای فراهانی.

الذریعه ۹: ۱۲۷۲ / ریحانة الادب ۶: ۳۳۲ / فرهنگ سخنوران ۶۵۰.

## محمد حسین - بیشابوری
(م ۱۲۱۰ هـ / ۱۷۹۵ م)

محمد حسین حنفی مولوی، (خان ملا). فاضل. از آثارش: تفسیر الاتقان فی علوم القرآن - ط، در دهلی چاپ شد.

ریحانة الادب ۱: ۳۰۵.

## محمد حسین - یاری
(م ۱۲۱۵ هـ / ۱۸۰۰ م)

محمد حسین یاری. شاعر. متولد و ساکن در اصفهان و سپس کاظمین، متوفی در همانجا. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۳۰۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۸۴ / فرهنگ سخنوران ۶۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، یاری: ۷۵ / مکارم الآثار ۲: ۵۶۰.

## محمد حسین - رونق
(م ۱۲۲۵ هـ / ۱۸۱۰ م)

محمد حسین بن محمد کاظم کرمانی، رونق. عارف، شاعر. متولد و متوفی در کرمان. به نور علیشاه اصفهانی دست ارادت داد و به کرمان باز گشته و به ارشاد پرداخت. مولانا احمد نظام علیشاه کرمانی از شاگردان وی بود. از آثارش: مثنوی جنات، مثنوی غرائب، مرات المحققین.

الذریعه ۹: ۳۹۲، ۱۹: ۲۹۲ / ریحانة الادب ۲: ۳۴۳ / فرهنگ سخنوران ۲۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، رونق: ۱۹۵.

---

۱. حسین نیز گفته‌اند.

## محمد حسین ـ ناخدا

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمد حسین خان شیرازی، (ناخدا). ادیب، شاعر. از طرف دولت ایران و در زمان قاجار با سمت سفارت به هند رفت. از آثارش: **انیس العارفین ـ ط، دیوان شعر.**

الذریعه ۲: ۴۶۱، ۹: ۱۱۴۷ / ریحانة الادب ۶: ۹۱ / فرهنگ سخنوران ۵۸۴ / لغتنامه دهخدا، ناخدا: ۶۱.

## محمد حسین ـ خاتون آبادی

(۱۰۷۳-۱۲۳۳ هـ / ۱۶۶۳-۱۸۱۷ م)

محمد حسین صغیربن عبدالباقی بن محمد حسین الکبیر حسینی، خاتون آبادی، اصفهانی. فقیه، اصولی، مجتهد. نزد محمد باقر بهبهانی تلمذ نمود و با صاحب ریاض ومیرزای قمی معاصر بود. از آثارش: **رساله در منجزات المریض، رسالة الجهادیة.**

الذریعه ۵: ۲۹۶، ۲۳: ۱۷، ۱۰: ۲۱۵ / روضات الجنات ۷: ۱۰۷ و ۱۸۳ / ریحانة الادب ۲: ۱۰۰ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۳۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، خاتون آبادی: ۹ / معجم المؤلفین ۹: ۲۴۱.

## محمد حسین ـ عالی

(م ۱۲۳۶ هـ / ۱۸۲۰ م)

میرزا محمد حسین بن محمد کلانتر، (عالی). شاعر. متولد و ساکن در شیراز. محل سکونت وی محفل ادبا و فضلای وقت بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۶۷۶ / ریحانة الادب ٤: ۸۵ / فرهنگ سخنوران ۳۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، عالی: ۲۳.

## محمد حسین ـ حسینی شیرازی

(۱۱۸٤-۱۲٤۹ هـ / ۱۷۷۰-۱۸۳۳ م)

محمّد حسین بن محمّد حسن مجتهدبن معصوم قزوینی، شیرازی، (حسینی). شاعر. اصلاً قزوینی، متولّد در کربلا، ساکن و متوفّی در شیراز. با ارشاد میرزا ابوالقاسم (سکوت) قدم در طریقت گذاشت. از آثارش: **پنج مثنوی فارسی عرفانی به نامهای: اشترنامه، الهی نامه، مهر و ماه، وامق و عذرا، وصف الحال، که به خمسهٔ حسینی معروفند.**

اعیان الشیعه ۹: ۲۶۰ / الذریعه ۲: ۲۸٤، ۷: ۲۵۷، ۱۳: ۲۶۱ / ریحانة الادب ۲: ٤۷ / فرهنگ سخنوران ۱۶۶ / مکارم الآثار ٤: ۱۳٤٤.

## محمد حسین ـ صفا

(متولد ۱۲۵۱ هـ / ۱۸۳۵ م)

شیخ محمد حسین[۱] بن ابوالقاسم شیرازی، (صفا، شیخ الاسلام). شاعر، قاضی. اصلاً ازقبیلهٔ تمامی نامی از قبایل قطیف و احسا، متولد و ساکن در شیراز. وی پس از وفات پدر به قضاوت مشغول شد و منصب شیخ الاسلامی سالها در خانوادهٔ ایشان بود. از آثارش: **دیوان صفا شیرازی.**

الذریعه ۹: ۶۰۹ / ریحانة الادب ۳: ٤٤۸ / فرهنگ سخنوران ۳۳۷ / مکارم الآثار ٤: ۱٤۰۲.

## محمد ـ رازی

(۱۲۶۱ هـ / ۱۸٤۵ م)

محمد حسین بن عبدالرحیم نائینی، (صاحب الفصول فی علم الاصول). فقیه، اصولی، عالم امامی. در کربلا اقامت داشت و تعدادی از فضلا از جمله سید ابراهیم قزوینی و زین العابدین طباطبایی نزد وی تلمذ کردند. از آثارش: **الفصول فی علم الاصول ـ ط، شارع الاحکام.**

الذریعه ۳: ۳۲٤ / ریحانة الادب ۳: ۳۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۹۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲٤۲ / مکارم الآثار ۵: ۱٤۸٤.

## محمد حسین ـ هشیار

(م ۱۲۹۲ هـ / ۱۸۷۵ م)

محمد حسین شیرازی، هشیار. شاعر. ساکن در شیراز، مدفون در تکیه حافظیه. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۲۹۳ / ریحانة الادب ۶: ۳۶۷ / فرهنگ سخنوران ۶۳۰.

---

۱. ریحانة الادب و الذریعه نام وی را شیخ الاسلام بن ابوالقاسم ذکر کرده‌اند.

## محمد حسین - أردکانی

(۱۲۳۵-۱۳۰۲ هـ / ۱۸۲۰-۱۸۸۵ م)

محمد حسین[1] بن محمد اسماعیل اردکانی، حائری، (فاضل اردکانی). فقیه امامی، مرجع تقلید شیعه. ساکن و متوفی در کربلا، مدفون در حائر. از عموی خود ملا محمد تقی اردکانی روایت کرده است. از آثارش: **شرح نتائج الافکار شیخ ابراهیم قزوینی، رساله‌ای در علم حروف، کتاب در طهارت و نماز.**

اعیان الشیعه ۶: ۱۴۲ / الذریعه ۱۵: ۱۸۵، ۱۵: ۵۶، ۱۹: ۵۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۰۵ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، فاضل اردکانی: ۲۵ / معجم المؤلفین ۴: ۴۶.

## محمد حسین - سلطان آبادی

(م ۱۳۱۴ هـ / ۱۸۹۶ م)

محمد حسین بن محمد مهدی گرهرودی، سلطان آبادی. محدث، فقیه، اصولی. منسوب به گره‌رود[2]، متوفی در کاظمین. نزد محمد حسن شیرازی کسب علم کرد. از آثارش: **جامع الدین و الدنیا، اصول المذهب، اشرف الوسائل الی فهم الرسائل.**

اعیان الشیعه ۹: ۲۵۴ / الذریعه ۲: ۹۸، ۲: ۱۰۷، ۲: ۲۱۱ / ریحانة الادب ۵: ۱۱۴ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۸.

## محمد حسین - شهرستانی

(م ۱۳۱۵ هـ / ۱۸۹۷ م)

محمد حسین بن محمد علی مرعشی، شهرستانی، حائری. فقیه امامی، ادیب، حکیم، شاعر. متولد در کرمانشاه، تحصیل کرده در عراق. نزد شیخ محمد حسین اردکانی کسب علم کرد و نسب وی با ۳۱ واسطه به حضرت سجاد می رسد، در کربلا رئیس مذهبی و مرجع تقلید بود. از آثارش: **تاریخ الشهرستانی - خ، کتاب الحساب - خ، تحقیق الأدلة - خ.**

الاعلام ۶: ۳۳۸ / اعیان الشیعه ۹: ۲۳۲ / الذریعه ۱: ۴۶، ۲: ۱۹، ۵: ۱۶۱، ۲۵: ۱۹۱ / ریحانة الادب ۳: ۲۷۲ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۷۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۷.

## محمد حسین - نقوی

(۱۲۶۷-۱۳۲۵ هـ / ۱۸۵۰-۱۹۰۷ م)

محمد حسین بن بنده حسین بن محمّد نقوی، ابن دلدار، نصیرآبادی. عالم. متولّد در لکهنو، متوفی در هند. نزد پدرش کسب علم کرد سپس به عراق رفت و از زین العابدین مازندرانی روایت نمود. از آثارش: **الحدیث الحسن فی جواز التسامح فی ادلة السنن - ط، بزبان اردو در هند چاپ شد، القول الاسد فی قبول توبة المرتد، الدر النضید فی تحقیق البیعة و التقلید.**

اعیان الشیعه ۹: ۲۳۳ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، نقوی: ۷۱۵ / معجم المؤلفین ۹: ۲۳۶.

## محمد حسین - جناب گرگانی

(۱۲۶۲-۱۳۴۵ هـ / ۱۸۴۵-۱۹۲۶ م)

محمد حسین بن علیرضا جناب گرگانی، (شمس الدین، جناب، ربّانی). فاضل، فقیه، شاعر. متولد در گرگان، متوفی در تهران. فقه و اصول را در قم خواند و ده سال در هندوستان به تعلیم و تربیت پرداخت. از آثارش: **ارجوزه، در اصول فقه، لطائف الحکم - ط، ۲ جلد، مقصد الطالب - ط، دیوان شعر.**

الذریعه ۱: ۴۵۸، ۹: ۳۵۴، ۱۷: ۱۵۹ / ریحانة الادب ۱: ۴۳۰ / فرهنگ سخنوران ۲۲۴ / لغتنامهٔ دهخدا، جناب: ۱۰۸ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۹۲.

## محمد حسین - فشارکی

(م ۱۳۵۳ هـ / ۱۹۳۵ م)

محمد حسین بن محمد جعفر فشارکی، اصفهانی. فقیه، اصولی، خطیب، امامی. متوفی در اصفهان. نزد شیخ زین العابدین مازندرانی و حاج میرزا حبیب الله رشتی و محمد حسین شیرازی تلمذ نمود. از آثارش: **حاشیه رسائل، حاشیه طهارت شیخ انصاری.**

اعیان الشیعه ۹: ۲۳۲ / ریحانة الادب ۴: ۳۴۲ / معجم

---

۱. معجم المؤلفین: حسین بن محمد اسماعیل.

۲. گره رود مابین اصفهان و همدان.

المؤلفین ۹: ۲۴۹ / مکارم الآثار ۵: ۱۸۳۵.

**محمد حسین ـ کمپانی**

(۱۲۹۶-۱۳۶۱ هـ / ۱۸۷۸-۱۹۴۲ م)

محمد حسین بن محمد حسن کمپانی، نجفی، اصفهانی. عالم امامی، فقیه، اصولی. متولّد در اصفهان، متوفی در نجف. فلسفه را از محمدباقر اصطهباناتی و فقه و اصول را از محمّد فشارکی و آخوند خراسانی و رضا همدانی آموخت. از آثارش: **الاجازة، الحقیقة الشرعیة، دیوان شعر فارسی، در مدح ائمه اطهار.**

الذریعه ۹: ۱۰۸۱، ۶: ۱۴۸، ۲۴: ۴۰ / ریحانة الادب ۵: ۹۰ / فرهنگ سخنوران ۴۹۱ / مکارم الآثار ۳: ۱۰۱۰.

**محمد حسین ـ کاشف الغطاء**

(۱۲۹۴-۱۳۷۳ هـ / ۱۸۷۷-۱۹۵۴ م)

محمد حسین بن علی بن رضا بن موسی بن جعفر کاشف الغطاءِ. مجتهد امامی، اُدیب. فقیه. متولد در نجف، متوفی در ایران، مدفون در نجف. پس از وفات برادرش احمدبن علی در ریاست دینی و اجتهاد جانشین وی شد. از آثارش: **الدین و الاسلام ـ ط، الآیات البینات ـ ط، الوجیزه ـ ط.**

الاعلام ۶: ۳۳۹ / الذریعه ۱: ۴۶، ۴: ۴۸۹، ۲۳: ۲۳۲ / ریحانة الادب ۵: ۲۷ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۶۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، کاشف الغطاءِ: ۱۸۹ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۰.

**محمد ـ (ابن فورَّجَة)**

(۳۸۰- حدود ۴۵۵ هـ / ۹۹۰-۱۰۶۳ م)

ابوالفتح، محمدبن حمدبن محمد بروجردی. ادیب، نحوی، لغوی. متولّد در نهاوند، ساکن در ری، اصلاً بروجردی یا اصفهانی بود. از آثارش: **التجنی علی ابن جنی، الفتح علی أبی الفتح.**

الاعلام ۶: ۳۴۱ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن فورجه: ۳۳۷ / معجم المؤلفین ۹: ۲۶۹.

**محمد ـ فناری**

(۷۵۱-۸۳۴ هـ / ۱۳۵۰-۱۴۳۱ م)

محمدبن حمزه بن محمد رومی، فناری، (شمس الدین). حنفی، عالم در علوم معقول و منقول، شیخ الاسلام. نزد علاءِالدین اسود (شارح مغنی) و جمال الدین آقسرائی کسب علم نمود و در بیروت و بروسه و قسطنطنیه قضاوت کرد. از آثارش: **فصول البدائع فی أصول الشرائع، انموذج العلوم، تفسیر سورة الفاتحه.**

الاعلام ۶: ۳۴۲ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۰۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۵ / روضات الجنات ۸: ۱۱۳ / ریحانة الادب ۴: ۳۵۴ / الکنی و الالقاب ۳: ۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، فناری: ۳۲۳ / معجم المؤلفین ۹: ۲۷۲.

**محمد ـ مُلاّ**

(۱۲۴۳-۱۳۲۲ هـ / ۱۸۲۷-۱۹۰۴ م)

محمد بن حمزه بن حسین تستری، اهوازی، حلّی، (ملاّ). شاعر، ادیب. متولّد در حلّه، اصلاً از تستر. مراثی زیادی در حق امام حسین (ع) گفته است. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۶: ۳۴۲ / اعیان الشیعه ۹: ۲۶۴ / الذریعه ۹: ۹۸۴ / ریحانة الادب ۸: ۲۳۰ / معجم المؤلفین ۹: ۲۷۱.

**محمد ـ طباطبایی**

(م ۱۰۹۹ هـ / ۱۶۸۸ م)

محمدبن حیدر حسینی، حسنی، طباطبائی، نائینی، (رفیع الدین). عالم، فقیه، حکیم، متکلّم. متوفّی در اصفهان. از شاگردان شیخ بهایی بوده و خود استاد مجلسی ثانی و شیخ حر عاملی بود و از ملا عبدالله شوشتری روایت می کرد. از آثارش: **حاشیة علی اصول الکافی، حاشیه علی شرح الاشارات، الثمرة الالهیة.**

اعیان الشیعه ۹: ۲۷۱ / الذریعه ۲: ۲۷۱، ۶: ۱۸۴، ۶: ۱۲۱ / روضات الجنات ۷: ۸۴ / ریحانة الادب ۶: ۱۲۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۷۹ / معجم المؤلفین ۹: ۲۷۶.

**محمد ـ جنابذی**

(۱۲۵۱-۱۳۲۷ هـ / ۱۸۳۵-۱۹۰۹ م)

سلطان محمدبن مولی حیدربن محمد جنابذی، گنابادی. عالم، عارف. متولد در بیدخت گناباد. در مشهد به کسب علوم پرداخت و در سبزوار نزد حاج ملاهادی سبزواری حکمت آموخت. مرید

حاج محمد کاظم سعادتعلیشاه بود و آثار خود را به نام وی تألیف کرد. از آثارش: بیان السعادة فی مقامات العباده، در تفسیر قرآن، تنبیه النائمین، به زبان فارسی، رسالهٔ سعادت نامه.

الذریعه ٤: ٤٤٩، ١٠: ٤٤، ٣: ١٨١ / ریحانة الادب ١: ٤٣١ / لغتنامهٔ دهخدا، گنابادی: ٤٢٦ / معجم المؤلفین ٩: ٢٧٥ / مکارم الآثار ٤: ١٣٨٣ / یادداشتهای قزوینی ٢٢٢٦.

## محمدبیگ ـ خاقانی

(م ١٠١٥ هـ / ١٦٠٦ م)

محمد بیگ خاقانی، ایاس، پاشازاده. شاعر عثمانی. از آثارش: حلیهٔ شریفه، معروف به حلیه خاقانی.

ریحانة الادب ٢: ١١٥ / لغتنامهٔ دهخدا، خاقانی: ٧٠.

## محمد ـ برقی

(زنده در ١٨٣ هـ / ٧٩٩ م)

ابوعبدالله، محمّدبن خالدبن عبدالرحمان برقی. محدّث امامی، ادیب، فقیه، اخباری. از اصحاب امام موسی بن جعفر و امام رضا و امام جواد (ع). از جمله کسانی بود که در مبحث فقه شیعه تلاش کرد و از معاصران خود مطلع تر بود. از آثارش: التأویل و التعبیر، التفسیر، فضائل القرآن.

اعیان الشیعه ٩: ٢٧٣ / تاریخ ادبیات صفا ١: ٨٠ / الذریعه ٣: ٣١٥، ١٥: ٣٦٢ / رجال طوسی ٣٨٦ / رجال نجاشی ٢٣٦ / ریحانة الادب ١: ٢٥١ / فهرست ابن الندیم ٢٧٦ / فهرست طوسی ١٤٨ / الکنی و الالقاب ٢: ٧٨ / لغتنامهٔ دهخدا، برقی: ٩١٨ / معالم العلماء ١٠٥ / معجم المؤلفین ٩: ٢٧٧.

## محمد ـ آجری

(م ٢٨٢ هـ / ٨٩٥ م)

ابوبکر، محمّد[1] بن خالدبن یزید آجری، (ابن الوندی). محدّث. از ابو نعیم و فضل بن دُکَین روایت می کرد، و ابو عَمروبن سَمّاک از او حدیث نقل می کرد. در ٩٦ سالگی در گذشت.

دانشنامه ایران و اسلام ٢١ / ریحانة الادب ١: ٤٠.

---

١. خطیب بغدادی نام او را احمد نوشته است.

## محمد ـ آجری

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

محمدبن خالد آجری. محدّث، صوفی. جعفربن محمد خلدی و همچنین خطیب بغدادی با دو واسطه از وی روایت می کند.

دانشنامه ایران و اسلام ٢١ / ریحانة الادب ١: ٤٠ / نفحات الانس ٤٧.

## محمد ـ میرخواند

(م ٩٠٣ هـ / ١٤٩٧ م)

میرخواند، محمدبن امیربرهان الدین خاوندشاه بن محمود بلخی، (میرخواند، خاوندشاهی). مورخ نامی عهد تیموری، ادیب. از سادات حسینی که سلسلهٔ آبا و اجدادیش به زیدبن علی بن حسین (ع) می رسد، متولد در بلخ، تحصیل کرده و متوفّی در هرات، مدفون در مزار شیخ بهاء الدین. از آغاز جوانیش مورد توجه امیر علیشیرنوایی قرار گرفت و از محتبهای او بهرمند شد و تا آخر عمر روابط دوستانه‌ای با یکدیگر داشتند. با وجود تبحر در ادبیات به کارهای دیوانی روی نیاوررد و اواخر عمر در انزوا و در گازرگاه هرات زندگی می کرد. از آثارش: روضة الصفا فی سیرة الانبیاءِ و الملوک و الخلفا، آن را به نام امیر علیشیر نوایی تألیف کرد، این کتاب تاریخی مشروح شامل هفت جزءِ در تاریخ ایران و اسلام است.

اعیان الشیعه ٩: ٤٠٢ / تاریخ ادبیات صفا ٤: ٥١٩ / الذریعه ١١: ٢٩٦ / ریحانة الادب ٦: ٥٤ / الکنی و الالقاب ٣: ٢٢٠ / لغتنامهٔ دهخدا، میرخواند: ٢٨٢.

## محمد ـ (ابن خزیمه)

(م ٣١٤ هـ / ٩٢٦ م)

محمّدبن خزیمه بلخی، قلانسی، (ابن خزیمه). عالم حنفی، محدّث. ساکن در بلخ. از آثارش: کتاب اختیارات در مذهب.

تاریخ التراث العربی ب ١/٣: ٩٠ / ریحانة الادب ٧: ٤٩٩.

## محمد ـ (ابن تَیمیّه)

(٥٤٢-٦٢٢ هـ / ١١٤٨-١٢٢٥ م)

ابو عبدالله، محمّدبن خضربن محمّد حرانی، (فخرالدّین، ابن تیمیه). مفسّر، فقیه، واعظ. متولّد و متوفی در حران. در این شهر خطابت می کرد. از آثارش: التفسیر الکبیر، ترغیب القاصد، شرح الهدایه.

الاعلام ۶: ۳۴۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن تیمیه: ۲۹۷ / معجم المؤلفین ۹: ۲۸۰.

## محمد ـ خضری

(۱۲۱۳-۱۲۸۷ هـ / ۱۷۹۸-۱۸۷۰ م)

شیخ محمد خضری، دمیاطی. عالم شافعی. در مدرسهٔ طبرسیهٔ قاهره کسب علم کرد و خود مدرس شد. از آثارش: اصول الفقه، مبادی علم التفسیر، حاشیة الخضری علی شرح الملوی علی السمرقندیة.

ریحانة الادب ۲: ۱۳۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا، دمیاطی: ۲۴۸.

## محمد ـ غوث عالم

(م ۹۷۰ هـ / ۱۵۶۲ م)

ابوالمؤید، محمدبن خطیرالدین بن بایزید عطار، گو الیاری، (ابن خطیرالدین). صوفی. متولد در نیشابور، متوفی در هند، مدفون در گوالیار. از احفاد شیخ عطّار نیشابوری بود. از آثارش: الجواهر الخمس ـ ط، معراج نامه، اوراد غوثیه.

الاعلام ۶: ۳۴۷ / الذریعه ۵: ۲۶۹ / ریحانة الادب ۴: ۲۵۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۷۱۰ / معجم المؤلفین ۹: ۲۸۲.

## محمد ـ شیخ کبیر

(۲۶۸-۳۷۱ هـ / ۸۸۱-۹۸۱ م)

ابوعبدالله، محمّدبن خفیف بن ضبی شیرازی، (ابن خفیف، خفیف، شیخ شیرازی). صوفی نامی، عارف، شاعر. متولد و متوفی در شیراز. وی مرجع و مقتدای فرقه خفیفیه از فرق صوفیه است. با جنید بغدادی و حسین بن منصور حلاج ملاقات نموده و تحت تأثیر مکتبهای آنان نیز بوده است. ابن خفیف مؤسس مکتب عرفانی مستقل بود که تأثیر درازمدتی در نهضت کازرونی داشت. سهروردیه او را در سلسله عرفانی خود قرار داده اند. در دربار عضدالدوله دیلمی صاحب نفوذ سیاسی شد و در زمان حیاتش قطب مریدانش بود. از آثارش: الفصول فی الاصول، الاقتصاد، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۵۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۲۱، ۷۱۷ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۴: ۱۶۲ / تذکرة الاولیاء ۲: ۱۲۴ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۸۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۳۶ / الذریعه ۹: ۴۴ / رساله قشیریه: ۸۰ / ریحانة الادب ۳: ۳۳۰ / شدالازار ۴۶-۳۸ / طبقات الصوفیه ۵۳۷ / طبقات الکبری ۱: ۱۰۳ / فرهنگ سخنوران ۱۹ / کشف المحجوب ۱۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۵۹۱ / معجم المؤلفین ۹: ۲۸۲ / نفحات الانس ۲۳۵.

## محمد ـ وکیع

(م ۳۰۶ هـ / ۹۱۸ م)

ابوبکر، محمدبن خلف بن حیان ضبی، وکیع. فقیه، مورّخ، نحوی، شاعر. متولی قضاوت در اهواز بود و در بغداد درگذشت. از آثارش: أخبار القضاة و تواریخهم ـ ط، معروف به طبقات قضات، الطریق، الرمی و النضال.

الاعلام ۶: ۳۴۷ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۲: ۲۷۵ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۴ / فهرست ابن الندیم ۱۲۷ / معجم المؤلفین ۹: ۲۸۳.

## محمد ـ رقی

(زنده در ۳۳۰ هـ / ۹۴۲ م)

ابوبکر، محمدبن خلیل رقی. طبیب. با قاهر خلیفه عباسی معاصر بود و اولین کسی است که مسائل حنین را تفسیر کرد. از آثارش: شرح مسائل حنین بن اسحاق، در طب.

ریحانة الادب ۲: ۳۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۷۹ / معجم المؤلفین ۹: ۲۸۹.

## محمد خلیل ـ مرادی

(۱۱۷۳-۱۲۰۶ هـ / ۱۷۶۰-۱۷۹۱ م)

ابوالفضل، محمد خلیل بن علی بن محمد حسینی، (صدرالدین). مورّخ، مفتی شام، اصلاً از بخارا، متولد و بزرگ شده در دمشق. در سال

۱۱۹۲ هـ مفتی حنفیه بود. از آثارش: سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر ـ ط، تحفة الدهر ـ خ، إتحاف الأخلاف بأوصاف الأسلاف.

الاعلام ۶: ۳۵۲ / ریحانة الادب ۵: ۲۷۷ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۷۶ / معجم المؤلفین ۹: ۲۹۰ / مکارم الآثار ۱: ۳۰۶.

**محمد ـ مکّی**

(۱۱۱۶-۱۲۱۲ هـ / ۱۷۰۴-۱۷۹۷ م)

محمدبن خلیل رومی، مکی زاده، افندی، مکّی. مفسّر، عالم. متولّد در مکّه، سالها متصدی قضاوت در شام و مدینه و استامبول و آناطولی بوده و در دوران سلطان عبدالحمید خان اول و سلطان سلیم ثالث به مقام شیخ الاسلامی رسید. از آثارش: تخمیس قصیدة البردة، مرشد الوارثین، حاشیه تفسیر بیضاوی.

ریحانة الادب ۵: ۳۸۰ / معجم المؤلفین ۹: ۲۸۹.

**محمد خلیل ـ مرعشی**

(م ۱۲۲۰ هـ / ۱۸۰۵ م)

محمّد خلیل بن داود بن محمّد مرعشی. مفسّر، فقیه، ادیب. ساکن در مشهد، متوفی در هند. از آثارش: حاشیه تحریر اقلیدس، حاشیه علی تفسیر البیضاوی، حاشیة علی المدارک.

الذریعه ۲۰: ۲۵ / رجال بامداد ۶: ۲۳۳ / ریحانة الادب ۵: ۲۹۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۸۹.

**محمد ـ خندان**

(م بعد از ۹۵۷ هـ / ۱۵۵۰ م)

سلطان محمد خندان، خراسانی. خطاط، شاعر. ساکن و متوفّی در هرات. نستعلیق را خوب می نوشت و از شاگردان طراز اول سلطان علی مشهدی است. از آثارش: دو نسخه یوسف و زلیخای جامی، یک نسخه سجة الابرار جامی، یک نسخه بوستان سعدی را با خط زیبایش نوشته است.

احوال و آثار خوشنویسان ۲۶۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۴۳ / ریحانة الادب ۳: ۶۲ / فرهنگ سخنوران ۱۹۶.

**محمد ـ (ابن جَرّاح)**

(۲۴۳-۲۹۶ هـ / ۸۵۷-۹۰۹ م)

ابوعبدالله، محمّدبن داودبن جراح، (ابن جَرّاح). ادیب، دبیر دیوان خلفای عبّاسی. اصلاً از خانواده ای ایرانی بود که ابتدا به مسیحیت و سپس به اسلام گرویده بودند. همچون پدرش در دستگاه خلفای عباسی دبیر بود و دختر عبیدالله بن سلیمان وزیر معتضد را به زنی گرفت. او دیوان اداری مستقلی ترتیب داد و مقام خود را در خلافت مکتفی نیز حفظ کرده و پس از وی از ابن معتز حمایت کرد و در خلافت یک روزهٔ او وزیر بود. پس ازبه قدرت رسیدن مقتدر، ابن جراح توسط وزیر وی یعنی ابن فرات دستگیر و اعدام شد. از آثارش: کتاب الورقه، کتاب الوزراءِ، خبیر.

الاعلام ۶: ۳۵۵ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۱: ۲۷۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۷۴ / ریحانة الادب ۷: ۴۳۸ / فهرست ابن الندیم ۱۴۲ / معجم المؤلفین ۹: ۲۹۵ / یادداشتهای قزوینی ۶۹۵.

**محمد ـ (ابن داوُد)**

(۲۵۵-۲۹۷ هـ / ۸۶۹-۹۱۰ م)

ابوبکر، محمدبن داود بن علی ظاهری، اصفهانی، (ابن داود). فقیه، محدّث، ادیب، شاعر. اصلاً اصفهانی، متولّد و متوفّی در بغداد. وی رئیس مکتبی بود که پس از مرگ پدرش از نهضت ظاهری بغداد پیروی کرد. در مجموع ابن داود به این نهضت بسیار خدمت کرد و تعداد عمده‌ای از آثار آن را تألیف و یا روایت نمود. از آثارش: کتاب الزَهْرَه ـ ط، در ادبیات، ردی بر ابن شُرَیْر، الأعْذار.

الاعلام ۶: ۳۵۵ / تاریخ التراث العربی ب ۳/۱: ۲۵۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۵۷ / ریحانة الادب ۴: ۷۱ / فهرست ابن الندیم ۲۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن داود: ۳۰۸ / معجم المؤلفین ۹: ۲۹۶.

**محمد ـ دقی**

(م ۳۵۹ هـ / ۹۶۹ م)

ابوعمر، محمّدبن داود دینوری، دقی. عارف. از نزدیکان ابوعلی رودباری و شاگرد زقاق کبیر بود و با جنید بغدادی و ابوبکر مصری صحبت داشته است.

رسالهٔ قیشریه ۷۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۳ / طبقات الصوفیه ۵۰۵ / نفحات الانس ۱۸۸.

**محمد ـ داوری**

**(۱۲۳۸-۱۲۸۴ هـ / ۱۸۲۲-۱۸۶۷ م)**

میرزا محمّد پسر سوم وصال شیرازی. ادیب، شاعر، خطّاط، نقاش. از آثارش: دیوان شعر، شاهنامه فردوسی (تذهیب، نقاشی، جلد)، رساله‌ای در عروض.

الذریعه ۹: ۳۱۹ / رجال بامداد ۶: ۱۸۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۱۲ / ۶: ۳۲۶ / فرهنگ سخنوران ۲۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، داوری: ۲۳۰ / مکارم الآثار ٤: ۱۰۶۹.

**محمد ـ (ابن دلدار)**

**(۱۱۹۹-۱۲۸۴ هـ / ۱۷۸۵-۱۸۶۷ م)**

محمدبن دلدار علی بن محمد معین، نقوی، هندی، (سلطان العلماء). فقیه، متکلّم، عالم امامی. متولّد در لکهنوی هند، متوفّی در همانجا. نزد پدرش کسب علم کرد و پس از وفات پدر ریاست مذهبی امامیه به وی تفویض شد. از آثارش: إحیاء الاجتهاد ـ خ، السیف الماسح ـ ط، ثمرة الخلافة.

الاعلام ٦: ۳۵۷ / اعیان الشیعه ۹: ۲۷۶ / الذریعه ۱: ۳۰۶، ۳: ۸۶، ۲: ۱۶۸ / ریحانة الادب ۳: ۵۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲۷۱۳ / معجم المؤلفین ۹: ۳۰۰ / مکارم الآثار ۱: ۹۲.

**محمد ـ دَمنهوری**

**(م ۱۲۸۸ هـ / ۱۸۷۱ م)**

محمد دَمنهوری، حدّینی. شافعی، مدرّس در جامع الازهر. در علم عروض متبحر بود. از آثارش: الإرشاد الشافی ـ ط، معروف به حاشیه الکبری، المختصر الشافی ـ ط، لقط الجواهر السنیة علی الرسالة السمرقندیة ـ ط.

الاعلام ٦: ۳۵۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، دمنهوری: ۲٤٤ / معجم المؤلفین ۹: ۳۰۱.

**محمد ـ ذهنی**

**(م ۱۲۵۲ هـ / ۱۸۳۶ م)**

سید محمد ذهنی. ادیب، فاضل. متولّد و ساکن در استانبول. اصول فقه و ادبیات و نحو تدریس می کرد. از آثارش: اطواق الذهب، التراجم (در شرح حال ادبا و علما)، القول الجید.

ریحانة الادب ۲: ۲۷۸.

**محمد ـ راوی**

**(۱۱۸۹-۱۲۵۲ هـ / ۱۷۷۵-۱۸۳۶ م)**

محمد گروسی، راوی، (فاضل). شاعر عهد فتحعلیشاه قاجار. اصلاً از طایفه بایندری ترکمان، متولّد در ناحیهٔ گروس همدان. از آثارش: کتاب انجمن خاقان، تذکرهٔ شعرای عهد فتحعلیشاه، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۳۵۲ / رجال بامداد ۳: ۵۰ / ریحانة الادب ۲: ۲۹۸ / فرهنگ سخنوران ۲۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، راوی: ۱۵٤.

**محمد ـ رحمت**

**(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)**

محمد کوزه کنانی، رحمت. از شعرای عهد فتحعلیشاه قاجار. اصلاً کوزه کنانی، متولد در اصفهان. در دیوان انشاء مشغول به کار بوده است. به تصوف گرایش داشت و عاقبت طریقت سلسلهٔ ذهبیّه را بر گزید. از آثارش: زینب الحکایات، به امر شاه آن را تألیف کرد، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۳۵٦ / ریحانة الادب ۲: ۳۰۵ / فرهنگ سخنوران ۲۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، رحمت: ۳۱۵.

**محمد ـ (ابوالشیص)**

**(م ۱۹٦ هـ / ۸۱۱ م)**

ابوجعفر، محمدبن[1] رزین خزاعی، (ابوالشیص). شاعر. از شعرای عصر عباسی بود که مراثی بسیاری می سرود.

ریحانة الادب ۷: ۱۵٦ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالشیص: ۵٤۷.

**محمدرضا ـ چلبی تبریزی**

**(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)**

محمدرضا بن حاج صالح تبریزی، چلبی، (عنوان). شاعر. متوفی در قندهار. با محمد طاهر

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: محمدبن عبدالله بن رزین.

نصر آبادی معاصر بود و در مشهد با وی ملاقات کرد. در اواخر عمر با ذوالفقارخان حاکم قندهار قرابتی یافت و در همانجا در حیات پدر در گذشت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۷۷۴ / ریحانة الادب ٤: ۲۱۷ / سخنوران آذربایجان ۵۶۳ / فرهنگ سخنوران ٤۱۰.

**محمدرضا ـ نصیری**

(زنده در ۱۰۶۷ هـ / ۱۶۵۷ م)

محمدرضا بن عبدالحسین نصیری، طوسی، اصفهانی. عالم امامی. نزد شرف الدین علی بن حجة الله شولستانی (م ۱۰۶۰ هـ) تلمذ نمود. از آثارش: کشف الآیات لطلاب الآیات الباهرات، در تفسیر، کتاب التفسیر الائمه.

اعیان الشیعه ۹: ۲۸۱ / الذریعه ٤: ۲۳۶، ۱۸: ۳، ۲۰: ۱۸۸ / ریحانة الادب ۶: ۱۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، نصیری: ۵۷۱ / معجم المؤلفین ۹: ۳۱۵.

**محمدرضا ـ امامی**

(زنده در ۱۱۲۷ هـ / ۱۷۱۵ م)

محمدرضا بن محمد مؤمن امامی، خاتون آبادی، اصفهانی، (مدرس). از علمای اصفهان. از آثارش: خزائن الأنوار، تفسیر کبیر، جنات الخلود، ابواب الهدایة.

اعیان الشیعه ۹: ۲۸۲ / الذریعه ۱: ۷۹، ۵: ۱۵۰، ۷: ۱۵۳ / ریحانة الادب ۵: ۲۶۸ / لغتنامهٔ دهخدا، مدرس: ۲۸ / معجم المؤلفین ۹: ۳۱۷.

**محمدرضا ـ نایب**

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

محمدرضا نایب. شاعر. متولّد در اصفهان. با شیخ محمد علی حزین لاهیجانی معاصر بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۹۸ / ریحانة الادب ۶: ۱۲۶ / فرهنگ سخنوران ۵۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، نایب: ۲۹۸.

**محمدرضا ـ نیاز**

(م ۱۲۲٤[1] هـ / ۱۸۰۹ م)

محمدرضا بن محمد هاشم ذهبی، شیرازی، (نیاز). شاعر. با رضاقلی خان هدایت معاشر بوده است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۲۳۹ / ریحانة الادب ۶: ۲۷٤ / فرهنگ سخنوران ۶۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، نیاز: ۶۷۸ / مکارم الآثار ۳: ۹۸٤.

**محمدرضا ـ شبر**

(م ۱۲۳۰ هـ / ۱۸۱٤ م)

سید محمّدرضا بن محمّدبن حسن. عالم. وی پدر سید عبدالله شبر بود. از آثارش: تفسیری بر قرآن مجید.

اعیان الشیعه ۹: ۲۹۰ / الذریعه ٤: ۲۷۵ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۶.

**محمدرضا ـ جدیدالاسلام**

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمدرضا یزدی، جدیدالاسلام. عالم. از بزرگان دین یهود بود که پس از مطالعاتی اسلام را برگزید و مسلمان شد. از آثارش: اقامة الشهود فی رد الیهود ـ ط، به زبان عبری و دو سال پس از مسلمان شدن نوشت. در زمان ناصرالدین شاه قاجار به فارسی ترجمه و در ۱۲۹۲ هـ در تهران چاپ سنگی شد، الرد علی الیهود، مفتاح النبوة.

الذریعه ۲: ۲۶۳، ۲۳: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، جدیدالاسلام: ۳۷۲.

**محمدرضا ـ قمشه ای**

(۱۲٤۱-۱۳۰۶ هـ / ۱۸۲۵-۱۸۸۸ م)

محمدرضا بن ابوالقاسم قمشه ای، (صهبا). حکیم، عارف، مدرس. متولد در قمشه، ساکن و متوفی در تهران. در این شهر مدرس بود و حکمت و عرفان تدریس می کرد. از جمله اساتید او ملامحمد جعفر لاهیجی و آقا سید رضی مازندرانی را می توان نام برد. از آثارش: الأسفار الأربعة ـ ط، الأسفار الأربعة و تحقیقها ـ ط، الخلافة الکبری، دیوان شعر.

الاعلام ۶: ۳۶۲ / اعیان الشیعه ۹: ۳۳۳ / الذریعه ۲: ۶۰، ۶: ٤۹، ۹: ۶۲۳ / رجال بامداد ۶: ۲۳۵ / ریحانة الادب ٤:

---

۱. یا ۱۲۳٤ هـ.

۴۹۶ / فرهنگ سخنوران ۳۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، قمشه ای: ۵۳۱.

## محمدرضا ـ شریعتمدار

(م ۱۳۴۶ هـ / ۱۹۲۷ م)

شیخ محمدرضا دامغانی، شریعتمدار. عالم. از آثارش: انتباه نامهٔ اسلامی ـ ط، بت‌پرستی یا مسیحیت کنونی ـ ط، این کتاب ترجمه فارسی عقاید الوثنیة فی الدیانة النصرانیه است.

الذریعه ۳: ۱۵، ۲: ۳۵۷ / ریحانة الادب ۳: ۲۱۱.

## محمد رضا ـ (ابوالمجد)

(۱۲۸۸-۱۳۶۲ هـ / ۱۸۷۱-۱۹۴۳ م)

محمدرضا بن محمد حسین بن محمد باقر اصفهانی. فقیه، حکیم، متکلّم، شاعر. متولّد و متوفّی در اصفهان. نزد پدرش و شریعت اصفهانی و در نجف نزد آخوند خراسانی و سید محمد کاظم یزدی و سید محمد فشارکی تلمذ نمود. از آثارش: تنبیهات دلیل الانسداد، وقایة الاذهان، سمط اللآل فی الوضع والاستعمال، دیوان شعر.

الذریعه ۴: ۲۱۳، ۹: ۳۶۳، ۷: ۷۹، ۲۵: ۱۳۳ / ریحانة الادب ۷: ۲۵۳.

## محمد رفیع ـ سودا

(م ۱۱۹۵ هـ / ۱۷۸۰ م)

میرزا محمد رفیع بن محمد شفیع سودا. شاعر هندی. اصلاً از دهلی، ساکن در لکهنو. به دو زبان فارسی و هندی شعر می سرود. از آثارش: دیوان سودای هندی.

الذریعه ۹: ۴۷۶ / ریحانة الادب ۳: ۹۳ / فرهنگ سخنوران ۲۷۹ / مکارم الآثار ۱: ۴۸.

## محمد ـ (ابویعلی)

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

محمدبن ابی زرعه باهلی، (ابویعلی). نحوی. از اصحاب مازنی بکر (م ۲۳۰ هـ) بود. از آثارش: کتاب الجامع فی النحو، ناتمام.

ریحانة الادب ۷: ۳۱۷ / فهرست ابن الندیم ۶۵.

## محمد ـ غلّابی

(م ۲۹۸ هـ / ۹۱۰ م)

ابوعبدالله، محمّدبن زکریابن دینار غلّابی. محدّث امامی. متولّد در بصره. از آثارش: الاجواد، صفین، أخبار فاطمة و منشأها و مولدها.

الاعلام ۶: ۳۶۴ / الذریعه ۱: ۲۷۵، ۱: ۳۴۴ / رجال نجاشی ۲۴۴ / ریحانة الادب ۴: ۲۴۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۷۱ / فهرست ابن الندیم ۱۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، غلابی: ۲۶۶ / معالم العلماء ۱۱۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۶.

## محمد ـ رازی

(۲۵۱-۳۱۱ هـ / ۸۶۵-۹۲۳ م)

ابوبکر، محمدبن زکریاء بن یحیی رازی، (جالینوس العرب). فیلسوف نامی، طبیب، شیمیدان. متولد و ساکن و متوفی در ری. در جوانی به تحصیل در فلسفه و ریاضیات و نجوم و ادبیات پرداخت پس متوجه کیمیا شده و در این رشته به اکتشافاتی نیز نایل شد از آنجمله کشف الکل بود. در سنین بالاتر به کسب علم طب پرداخت. پس از شهرت در این رشته به خدمت ابوصالح منصوربن اسحاق سامانی حاکم ری درآمد و عهده‌دار ریاست بیمارستان این شهرشد. در بغداد نیز همین سمت را داشت. در زمان حیاتش به عنوان بزرگترین طبیب مشهور شده و غالباً مورد دعوت امرا بود. وی در اواخر عمر در اثر کثرت مطالعه و تجارب کیمیاوی دچار بیماری چشم و عاقبت کوری شد. رازی برخلاف معاصرانش در فلسفه عقایدی غالباً مخالف آراء ارسطو داشت و این اهمیت خاص رازی در این علم بود.

پول کراوس از آثار محمدبن زکریا مجموعه ای به نام «رسائل فلسفیه لابی بکر محمدبن زکریاء الرازی» ترتیب داده است. از آثارش: حدود ۲۳۷ تا ۲۷۰ تألیف دارد، در طب بنابر صورتی که ابوریحان بیرونی ذکر کرده پنجاه وشش کتاب نوشته است. الحاوی، مهمترین تألیف طبی اوست، طب المنصوری، به نام منصوربن اسحق سامانی حاکم ری نوشته شد، الایساغوجی، التدابیر،

الامام المأموم.

الاعلام ۶: ۳۶۴ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۸۹ و ۳۴۴ / تاریخ فلاسفه ایرانی ۷۱ / الذریعه ۱۱: ۱۸۲، ۱۷: ۲۰۲، ۲۲: ۲۳۲ / روضات الجنّات ۷: ۳۰۰ / ریحانة الادب ۲: ۲۸۶ / شدالازار ۲۷۷ / فهرست ابن الندیم ۳۵۶ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۶ / نزهة الارواح ۳۵۶.

## محمد زمان ـ ساقی

(م ۱۲۸۶ هـ / ۱۸۶۹ م)

محمدزمان بن کلبعلی خان جلایر کلاتی، خراسانی. عارف، شاعر. از جوانی به طاعات و عبادات و مطالعهٔ احادیث می پرداخت. از آثارش: **الهی نامه، دیوان شعر، ساقی نامه.**

الذریعه ۹: ۴۱۶، ۲۴: ۲۵۱، ۱۹: ۱۱۹ / ریحانة الادب ۲: ۴۱۳ / فرهنگ سخنوران ۲۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ساقی: ۱۵۵.

## محمد ـ (ابن ابی عُمَیر)

(م ۲۱۷ هـ / ۸۳۲ م)

اُبواحمد، محمدبن زیادبن عیسی، (ابن ابی عمیر اُزدی). فقیه امامی. متولّد در بغداد. در زمان مأمون مدتی زندانی بود. مدتی نیز قضاوت چند شهر بعهدهٔ وی گذاشته شد. زمان حضرت امام موسی بن جعفر (ع) و امام جواد (ع) را درک کرده است. از آثارش: **المغازی، المعارف، اختلاف الحدیث.**

الاعلام ۶: ۳۶۵ / الذریعه ۲: ۲۶، ۲: ۳۳۳، ۶: ۲۵۲ / رجال نجاشی ۲۲۸ / ریحانة الادب ۷: ۳۶۱ / فهرست طوسی ۱۴۲ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی عمیر، ۲۸۹ / معالم العلماء ۱۰۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۲.

## محمد ـ (ابن اَعرابی)

(۱۵۰-۲۳۱ هـ / ۷۶۷-۸۴۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن زیاد کوفی، (ابن آعرابی). ادیب مکتب کوفه. اصلاً از سِند، متولّد در کوفه، متوفی در سامرا. نزد کِسائی و ابومعاویه ضریر و قاسم بن مَعْن مسعودی، و مُفَضّل ضبی (که مادر ابن اعرابی را به زنی گرفته بود) کسب علم کرد و شاگردانش ثعلب و ابراهیم حربی و ابن سِکّیت و سعیدبن سلم بن قتیبه بودند. از آثارش: حدود بیست کتاب به وی نسبت داده اند. **کتاب النوادر، کتاب الانواء، کتاب الخیل.**

الاعلام ۶: ۳۶۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۲۵ / روضات الجنّات ۷: ۲۷۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۸۷ / فهرست ابن الندیم ۷۵ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن اعرابی: ۲۹۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۱.

## محمد ـ واسطی

(م ۳۰۷ هـ / ۹۱۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن زیدبن علی واسطی. از متکلّمین نامی، معتزلی. اصلاً از واسط، ساکن و متوفّی در بغداد. از آثارش: **اعجاز القرآن، الرد علی قسطابن لوقا، الامامة.**

الاعلام ۶: ۳۶۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۸۹ / فهرست ابن الندیم ۲۱۸ / الکنی والالقاب ۳: ۲۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، واسطی: ۷۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۳.

## محمد ـ (ابن سائب کلبی)

(م ۱۴۶ هـ / ۷۶۳ م)

ابونضر، محمدبن سائب بن بشر کلبی. عالم، مفسّر، اُخباری. متولّد و متوفّی در کوفه. از اصحاب حضرت باقر و صادق علیهماالسلام بوده است. از آثارش: **آیات الاحکام، تفسیر کبیر، معروف به تفسیر کلبی، تقسیم القرآن.**

الاعلام ۷: ۳ / اعیان الشیعه ۹: ۳۳۹ / تاریخ التراث العربی ۱/ ب ۱: ۸۰ / رجال طوسی ۱۳۶ / ریحانة الادب ۵: ۷۴ / فهرست ابن الندیم ۱۰۷ / الکنی والالقاب ۳: ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، کلبی: ۷۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۵.

## محمد ـ سخن

(م ۱۲۱۶ هـ / ۱۸۰۱ م)

محمدخان بهادر، (سخن). شاعر. اصلاً اصفهانی، ساکن و متوفی در هندوستان. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۴۳۴ / ریحانة الادب ۲: ۴۵۰ / فرهنگ سخنوران ۲۶۲ / مکارم الآثار ۲: ۵۷۷.

## محمد ـ سراج الدین بلخی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

محمد بلخی، (سراج الدین بلخی). شاعر. در عهد خوارزمشاهیان می زیست و مورد لطف ایشان بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۳۶۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۵ / الذریعه ۹: ۴۳۶ / ریحانة الادب ۳: ۷ / فرهنگ سخنوران ۲۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، سراج: ۴۰۰.

**محمد ـ صادقی**

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ابوالسرور، محمّدبن سرور بکری، صادقی. مورّخ. از آثارش: **الروضة الزاهرة فی ولاة مصر والقاهرة**.

ریحانة الادب ۳: ۴۰۵.

**محمد ـ (ابن سَرّاج)**

(م ۳۱۶ هـ / ۹۲۹ م)

ابوبکر، محمّدبن سری بن سهل سراج، (ابن سَرّاج، شمس الدین). نحوی، ادیب. ساکن در بغداد. نزد ابوالعباس مُبرَّد نحو آموخت. در بغداد تدریس می کرد و ابوالقاسم زَجّاجی و ابوسعید سیرافی و علی بن عیسی رُمّانی و ابوعلی فارسی از جمله شاگردان نامدار وی بودند. از آثارش: **شرح برکتاب سیبویه، کتاب الاصول الکبیر ـ ط، کتاب جُمَل الاصول**.

الاعلام ۷: ۶ / تاریخ التراث العربی ۸: ۱۷۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۲۵ / روضات الجنّات ۷: ۲۹۹ / ریحانة الادب ۷: ۵۶۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۷۲ / فهرست ابن الندیم ۶۷ / الکنی والالقاب ۱: ۳۰۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سراج: ۳۱۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۹.

**محمد ـ (ابن سعد)**

(۱۶۸-۲۳۰ هـ / ۷۸۴-۸۴۵ م)

ابوعبدالله، محمّدبن سعدبن منیع بصری، هاشمی، (کاتب واقدی، کاتب زهری). محدّث اهل سنّت، مورّخ. متولّد در بصره، ساکن و متوفّی در بغداد. از موالی بنی هاشم بود و جهت جمع آوری حدیث سفر کرد و نزد علمای وقت به تحصیل علم پرداخت. در بغداد با واقدی ارتباط فرهنگی پیدا کرد و به کتابت و نقل آثار وی پرداخت. از آثارش: **کتاب الطبقات الکبیر**، در آن اطلاعاتی دربارهٔ حدود ۴۲۵۰ شخص که از آغاز اسلام تا زمان ابن سعد سهمی به عنوان گوینده یا ناقل احادیث پیامبر داشته اند، آمده و این کتاب باعث شهرت ابن سعد شد. تألیفاتی در فقه و حدیث نیز دارد.

الاعلام ۷: ۶ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۱: ۱۱۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۲۸ / ریحانة الادب ۷: ۵۶۳ / فهرست ابن الندیم ۱۱۱ / الکنی والالقاب ۱: ۳۰۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۱.

**محمد ـ (ابن ساوجی)**

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

ابوالمحاسن، محمدبن سعدبن محمد نخجوانی، (ابن ساوجی). ادیب، خوشنویس، شاعر. از آثارش: **درة المعانی**، در سال ۷۳۲ هـ به نظم آورده است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۷۱ / ریحانة الادب ۷: ۲۵۳.

**محمد ـ (ابن سعدان)**

(۱۶۱-۲۳۱ هـ / ۷۷۸-۸۴۶ م)

ابوجعفر، محمدبن سعدان بن مبارک کوفی. امامی، نحوی، قاری. وی نابینا و در نحو پیرو کوفیان بود. در این رشته و قرائت تألیفاتی دارد. از آثارش: **الجامع، المجرّد، کتاب القرائه**.

الاعلام ۷: ۸ / اعیان الشیعه ۹: ۳۴۱ / الذریعه ۱۷: ۵۳ / ریحانة الادب ۷: ۵۶۳ / فهرست ابن الندیم ۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سعدان: ۳۱۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۲.

**محمد ـ (ابن شرف قیروانی)**

(م ۴۶۰ هـ / ۱۰۶۷ م)

ابوعبدالله، محمّدبن سعید جذامی، اشبیلی، قیروانی، (ابن شرف). نویسنده، ادیب، شاعر. متولّد در قیروان، متوفّی در اشبیلیه. نحو را از محمّدبن جعفر قزاز و علوم ادبی را از حُصری آموخت. با ابن رشیق رقابت شدیدی داشت و میان این دو نامه ها و هجویاتی ردوبدل شد که در دست نیست. از آثارش: **دیوان شعر، اعلام الکلام، لمح الملح**، از آثار ابن شرف چندان در دست نیست و

تنها چیزی که از وی مانده قسمتهایی است که ابن بسام نقل کرده است.

الاعلام ۷: ۱۰ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۵۸ / ریحانة الادب ۸: ۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن شرف: ۳۲۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۵.

## محمد ـ (ابن سراج)

(م ۵۴۹ هـ / ۱۱۵۴ م)

ابوبکر، محمدبن سعید الملک بن محمد شنتمری، اندلسی. نحوی. متولّد در اندلس، متوفّی در مصر. به یمن نیز سفر کرد و در مصر مجلس درس داشت. از آثارش: **تنبیه الألباب فی فضل الاعراب**، **مختصر العمده لابن رشیق**.

الاعلام ۷: ۱۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۶۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سراج: ۳۱۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۷.

## محمد ـ (ابن دُبیثی)

(۵۵۸-۶۳۷ هـ / ۱۱۶۳-۱۲۳۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن سعیدبن یحیی واسطی، بغدادی، (جمال الدّین، ابن دُبیثی). مورّخ، شافعی. متولّد در واسط، متوفّی در بغداد. نزدیک مورّخ بغدادی به نام قطیعی کسب علم کرد و از میان شاگردانش ابن نجّار اثر وی را ادامه داد. از آثارش: **تاریخ واسط**، این کتاب از بین رفته است، **تاریخ بغداد**، که ذیل یا مذیل نامیده شده و در نسخ خطی جداگانه محفوظ مانده است و ادامهٔ تاریخ بغداد خطیب بغدادی است.

الاعلام ۷: ۱۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن دبیثی: ۳۰۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۴۰.

## محمد ـ بوصیری

(۶۰۸-۶۹۶ هـ / ۱۲۱۲-۱۲۹۶ م)

ابوعبدالله، محمدبن سعیدبن حماد صنهاجی، بوصیری، مصری، (شرف الدین). شاعر. منسوب به بوصیر در مصر، اصلاً مغربی، متولد در بهشیم مصر. اشعار زیادی در مدح حضرت رسالت سروده است. از آثارش: **قصیدهٔ لامیه**، **قصیدهٔ همزیه**.

الاعلام ۷: ۱۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۵ / الکنی والالقاب ۲: ۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، بوصیری: ۳۷۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۸.

## محمد سعید ـ طباطبایی

(۱۰۱۲-۱۰۹۲ هـ / ۱۶۰۳-۱۶۸۱ م)

محمد سعیدبن قاسم بن محمد طباطبایی، حسنی، حسینی، قهبانی. فقیه امامی. از آثارش: **شرح آیات الاحکام اردبیلی**، **حاشیه بر حاشیه تهذیب المنطق یزدی**.

اعیان الشیعه ۹: ۳۴۴ / الذریعه ۶: ۶۱ / ریحانة الادب ۴: ۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا، طباطبائی: ۱۲۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۴.

## محمد سعید ـ قاضی سعید

(م ۱۱۰۳ هـ / ۱۶۹۱ م)

میرزا محمد سعیدبن محمد مفید قمی، (قاضی سعید قمی، ملاسعیدا، حکیم کوچک). محدّث، محقق، عالم امامی. چون منصب قضاوت قم را داشت به قاضی مشهور شد. نزد ملامحسن فیض و ملا عبدالرزاق لاهیجی کسب علم کرد. تمایل زیادی به تصوف و عرفان داشت و در این راه مشهور شد. از آثارش: **اربعینیات**، شامل ده رساله در تصوف، **الانوار القدسیّه**، رساله‌ای در تحقیق معنیهای اسماءالله، **حاشیه‌ای بر شرح اشارات**، **الاربعون حدیثا**.

اعیان الشیعه ۹: ۳۴۵ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۳۶ / الذریعه ۲: ۵۱، ۴: ۴۷۹، ۶: ۱۲ / ریحانة الادب ۲: ۵۹، ۴: ۴۱۲ / الکنی والالقاب ۳: ۵۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۸.

## محمد سعید ـ سعید العلما

(م ۱۲۷۰ هـ / ۱۸۵۳ م)

محمد سعید مازندرانی، بارفروشی. عالم امامی، مجتهد، فقیه. نزد شریف العلمای مازندرانی کسب علم کرد و خود از مشایخ حاج ملا محمّد اشرفی و شیخ زین العابدین مازندرانی بود. با شیخ مرتضی انصاری معاصر و نزد ناصرالدین شاه احترام خاصی داشت.

ریحانة الادب ۳: ۳۸ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۴ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۷۰.

### محمد ـ سگزی

محمد سگزی، سیستانی، (شمس الدین). فاضل، مدرس. با ملک تاج الدین معاصر و در مدح وی اشعاری سروده است. از آثارش: مجمع البحرین، اشعاری از وی باقی است.

ریحانة الادب ۳: ۲۴۲.

### محمد ـ (ابن سلّام جُمَحی)

(۱۵۰-۲۳۲ هـ / ۷۶۷-۸۴۶ م)

ابوعبدالله، محمّدبن سلام بن عبدالله جُمَحی، (ابن سلام). محدّث، لغوی مکتب بصره. از موالی قدامه جُمَحی، متولّد و تحصیل کرده در بصره، متوفّی در بغداد. با علمای زیادی در این دو شهر از جمله مُفَضّل ضبی، اصمعی، ابوعبیده و ابوزید انصاری و شعرایی چون بشار و مروان ارتباط داشت. احادیث را نیز جمع آوری و به راویانی چون ابوحاتم سجستانی و احمدبن حنبل و پسرش عبدالله انتقال داد. از آثارش: طبقات الشعرا ـ ط، غریب القرآن، کتاب البیوتات العرب.

الاعلام ۷: ۱۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۳۲۲ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۸ / فهرست ابن الندیم ۱۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۴۱.

### محمد ـ قضاعی

(م ۴۵۴ هـ / ۱۰۶۲ م)

ابوعبدالله، محمّدبن سلامه بن جعفر قضاعی، (قاضی قضاعی). عالم شافعی، مفسّر، مورّخ. متوفّی در قاهره، مدفون در قرافه. منشی وزیر علی بن احمد جرجانی در مصر بوده و با شیخ طوسی و سیدمرتضی معاصر بود. از آثارش: مناقب الشافعی و اخباره، حدائق الاعتبار ـ ط، الشهاب فی الحکم و الآداب، که یک هزارو دویست حدیث نبوی در آداب و امثال و وصایا بوده است و علاوه بر علمای عامه، شیخ ابوالفتوح رازی و قطب الدین راوندی شروح بسیاری بر آن نوشته اند.

الاعلام ۷: ۱۶ / روضات الجنّات ۷: ۳۵۰ / ریحانة الادب ٤: ۴۲۲ / شدالازار ۷۲۹، ۱۷۵ / الکنی والالقاب ۳: 55 /

لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۹ / معالم العلماء ۱۱۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۴۲ / یادداشتهای قزوینی ۱۳۰۲.

### محمد ـ (ابن حَیّوس)

(۳۹۴-۴۷۳ هـ / ۱۰۰۳-۱۰۸۱ م)

ابوالفتیان، محمّدبن سلطان بن محمّدبن حیوس غَنَوی، (صفی الدوله، اماره). شاعر نامی. متولد دمشق، متوفی در حلب. وی مدایح زیادی دربارهٔ آل مرداس ملوک حلب سرود. زمانی که مسلم بن قریش حلب را گرفت برای وی نیز مدیحه‌ای سرود و مسلم به عنوان صله، موصل را چون تیولی به او بخشید ولی قبل از آن که بتواند آن را مالک شود در گذشت. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، توسط خلیل مَرْدَم به چاپ رسید.

الاعلام ۷: ۱۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۲۵ / ریحانة الادب ۷: ۴۸۷، ۷: ۸۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفتیان: ۷۱۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ٤٤.

### محمد ـ سلطان العلماء

(قرن دوازدهم / هجدهم میلادی)

سید محمد قایینی، (سلطان العلماء). عالم امامی، فقیه، محدّث. از آثارش: الامامة، حاشیهٔ شرح تجرید قوشچی.

الذریعه ۶: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۳: ۵۹.

### محمد ـ صعلوکی

(۲۹۶-۳۶۹ هـ / ۹۰۸-۹۸۰ م)

ابوسهل، محمدبن سلیمان بن محمد حنفی، صعلوکی. فقیه شافعی، ادیب، مفسّر، محدّث، نحوی، شاعر. متولد در اصفهان، ساکن و متوفّی در نیشابور. از ابواسحاق مروزی فقه آموخت، در بصره و سپس در نیشابور مدرس و مفتی شد.

الاعلام ۷: ۲۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۴۵ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۶.

### محمد ـ سمرقندی

(م ۶۲۰ هـ / ۱۲۲۳ م)

ابومنصور، محمدبن سلیمان بن قطرمش سمرقندی، بغدادی. ادیب، نحوی، لغوی. متولّد،

بزرگ شده و متوفّی در بغداد. از آثارش: النبرالمسبوک، دیوان شعر.

ریحانة الادب ۸: ۱۵۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۵۲.

## محمد ـ شاطبی

(۵۸۵-۶۷۲ هـ / ۱۱۸۹-۱۲۷۴ م)

ابوعبدالله، محمّدبن سلیمان بن محمّد معافری، شاطبی، (ابن ابی ربیع). عالم در قرائات. متولّد در شاطبه، متوفّی در اسکندریه، در اندلس و شام و مصر و حجاز حدیث روایت می کرد. از آثارش: اللمعة الجامعة، در تفسیر قرآن، شرف المراتب والمنازل، در قرائت، النبذ الجلیة فی الفاظ اصطلح علیهاالصوفیة.

الاعلام ۷: ۲۱ / ریحانة الادب ۷: ۵۳۲، ۷: ۳۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۵۵.

## محمد ـ (ابن عفیف تلمسانی)

(۶۶۱-۶۸۸ هـ / ۱۲۶۳-۱۲۸۹ م)

محمدبن عفیف الدین سلیمان بن علی تلمسانی، (شاب الظریف، شمس الدین). شاعر. متولد در قاهره. پدرش عارف بود و در خانقاه سعیدالسعداء در قاهره یعنی محل تولّد ابن عفیف زندگی می کرد. در نوجوانی با پدر به دمشق رفت و تحت تربیت پدر و چند دانشمند دیگر به تکمیل معلومات همت گماشت. از جوانی به شاعری پرداخت و آوازه شاعری وی بزودی انتشار یافت. در شعر سبکی روان داشت و دیوان وی با وجود حجم کم بارها به چاپ رسیده است. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، مقامه ـ ط.

الاعلام ۷: ۲۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۲۷ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۹ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عفیف: ۳۳۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۵۳۰.

## محمد ـ (ابن نقیب)

(۶۱۱-۶۹۸ هـ / ۱۲۱۴-۱۲۹۸ م)

ابوعبدالله، محمدبن سلیمان بن حسن بلخی، مقدسی، ابن نقیب، (جمال الدین). حنفی، مفسر، فقیه. اصلاً از بلخ، متولّد و متوفّی در قدس، تحصیل کرده در قاهره. در این دیار تدریس نیز می کرد. از آثارش: تفسیر کبیر.

الاعلام ۷: ۲۱ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۶ / الکنی والالقاب ۱: ۴۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نقیب: ۳۵۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۴۹.

## محمد ـ جزولی

(م ۸۷۰ هـ / ۱۴۶۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن سلیمان بن عبدالرحمان جزولی، سملالی، شاذلی. فقیه اهل سنت. متولد در سوس مراکش، منسوب به جزوله، متوفی در آفغال. به شهرهای بسیاری سفر کرد و به حج نیز رفت. از آثارش: حزب الفلاح ـ خ، حزب الجزولی.

الاعلام ۷: ۲۱ / ریحانة الادب ۱: ۴۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، جزولی: ۴۳۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۵۲.

## محمد ـ کافیجی

(۷۸۸-۸۷۹ هـ / ۱۳۸۶-۱۴۷۴ م)

ابوعبدالله، محمّدبن سلیمان بن سعد رومی، کافیجی، (محیی الدین). حنفی، عالم در معقولات. اصلاً رومی، متولد در همانجا. در مصر شهرت داشت و ریاست مذهب حنفی به وی منتهی می شد. همچنین شیخ خانقاه شیخونیه بود. از آثارش: مختصر فی علم التاریخ ـ خ، معراج الطبقات ـ خ، نزهة المعرب ـ خ.

الاعلام ۷: ۲۲ / روضات الجنات ۸: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۶ / الکنی والالقاب ۳: ۱۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۵۱.

## محمد ـ فضولی بغدادی

(م ۹۶۳[1] هـ / ۱۵۵۵ م)

محمدبن سلیمان بغدادی، (فضولی). شاعر، ادیب. از طایفهٔ بیات و اصلاً آذربایجانی، متولّد در عراق، ساکن در بغداد، متوفّی در حلّه. ابتدا ابراهیم خان والی بغداد و پس از فتح این شهر توسط سپاه عثمانی سلطان سلیمان قانونی را مدح می کرد. به پارسی و ترکی شعر می گفت و از بنیان گذاران

---

۱. یا ۹۷۰ یا ۹۷۶ هـ.

ادبیات منظوم ترکی است. از آثارش: کلیات فارسی، دیوان شعر، به ترکی، لیلی و مجنون، انیس القلب.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۶۷۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۳۶ / الذریعه ۶: ۳۸۴، ۱۱: ۲۵۴، ۹: ۸۳۸ / ریحانة الادب ٤: ۳۴۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم ۲۳۰ / فرهنگ سخنوران ۴۵۰ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲۶۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، فضولی: ۲۷۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ٤۸.

## محمد ـ تنکابنی
(زنده در ۱۲۹۶ هـ / ۱۸۷۹ م)

محمد[1] بن سلیمان بن محمد رفیع تنکابنی. عالم امامی، فقیه، ادیب، شاعر. نزد ابراهیم موسوی قزوینی (صاحب ضوابط) و ملا صفرعلی لاهیجانی و صالح برغانی و چند استاد دیگر کسب علم کرد. از آثارش: **قصص العلماء، موارد الاصول، توشیح التفسیر، دیوان شعر.**

اعیان الشیعه ۹: ۳۵۰ / الذریعه ۹: ۹۸۵، ۱۷: ۱۰۷، ۳: ۲۹۸ / ریحانة الادب ۳: ۳۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، تنکابنی. ۱۰۱۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ٥٤ / یادداشتهای قزوینی ۲۱۲۹.

## محمد ـ (ابن اسرائیل)
(۶۰۳-۶۷۷ هـ / ۱۲۰۶-۱۲۷۸ م)

ابوالمعالی، محمدبن سَوّار بن اسرائیل شیبانی، (نجم الدّین). شاعر، صوفی. متولد، تحصیل کرده و متوفی در دمشق. به فرقهٔ تصوف مشکوکی که ابومحمد علی حریری تأسیس کرده بود پیوست و در همه عمر هاله‌ای از شک با وی همراه بود. از آثارش: دیوان شعر، با قصیده‌ای در مدح شیخ حریری آغاز می شود و جنبه مادی زندگی او را بیشتر از زندگی صوفیانه او منعکس می سازد.

الاعلام ۷: ۲٤ / دانشنامه ایران و اسلام ٤۱٥ / ریحانة الادب ۷: ۳۸۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ٥۸.

## محمد ـ (ابن شاکر)
(م ۷٦٤ هـ / ۱۳٦۳ م)

ابوعبدالله، محمدبن شاکر بن احمد کتبی، ابن شاکر، (صلاح الدین). مورّخ، باحث، ادیب. متولد در داریا در دمشق، بزرگ شده و متوفّی در دمشق. از آثارش: **فوات الوفیات ـ ط، دو جلد، عیون التواریخ ـ خ.**

الاعلام ۷: ۲٦ / ریحانة الادب ۸: ٤۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۲۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ٦۱.

## محمد ـ قادری
(م ۱۰۷۰ هـ / ۱٦٦۰ م)

محمد داراشکوه بن شاه جهان قادری. صوفی، شاعر. به زبان سانسکریت آشنایی داشت و با ملاشاه بدخشانی دست ارادت داده بود. پدرش از ملوک هند و برادرش اورنگ زیب بود. از آثارش: **السرالاکبر فی التصوف، سکینة الاولیاء، دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۳۱۲، ۱۲: ۱۹٥، ۱٦: ٥۰ / ریحانة الادب ٤: ۳۹۳ / فرهنگ سخنوران ٤٦۱ / لغتنامهٔ دهخدا، قادری: ۲۱ / معجم المؤلفین ۹: ۲۹٤.

## محمد ـ شاه قاضی
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد یزدی، (شاه قاضی). عالم امامی. در زمان سلطان محمد قطب شاه می زیست و تفسیر پانصد آیه از قرآن را به نام وی تألیف کرد که به تفسیر قطب شاهی معروف است. از آثارش: **آیات الاحکام، کتاب فوق الذکر، الجمع التوفیق بین قول النبی (ص) والوصی (ع).**

اعیان الشیعه ۱۰: ۹۸ / الذریعه ٥: ۱۳٤، ٤: ۳۰۱ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۳.

## محمد ـ (ابن قطان)
(زنده در ۸۳۲ هـ / ۱٤۲۹ م)

محمدبن شجاع انصاری، قطان، حلّی، (شمس الدین). فقیه امامی، متکلّم، فاضل. نزد فاضل مقداد کسب علم کرد و توسط وی از شهید اول روایت نمود. از آثارش: **نهج العرفان فی احکام الایمان، المقنعة فی آداب الحج، وصایاالدین فی فقه آل یسین.**

اعیان الشیعه ۹: ۳٦۳ / امل الآمل ۲: ۲۷٥ / الذریعه ۲۱:

---

[1] لغتنامهٔ دهخدا: محمدبن محمدبن سلیمان.

۱۹۹، ۲۴: ۴۲۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۵۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۱۸ / الکنی و الالقاب ۳: ۷۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قطان: ۳۴۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۶۴.

**محمد ـ زرقانی**

(م ۲۷۸ هـ / ۸۹۱ م)

ابویعلی، محمدبن شداد بن عیسی زرقانی، مسمعی. متکلّم معتزله، محدث. روایات او قابل ثبت در دفاتر نبوده است. از آثارش: کتاب المقالات، المخلوق، لطیف.

ریحانة الادب ۲: ۳۷۳ / فهرست ابن الندیم ۲۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، زرقانی: ۳۴۹.

**محمد ـ (ابن شریح)**

(۳۹۲-۴۷۶ هـ / ۱۰۰۲-۱۰۸۴ م)

ابوعبدالله، محمدبن شریح بن احمد رعینی. قاری. متولد در اشبیله. از آثارش: الکافی ـ خ، در قرائت.

الاعلام ۷: ۲۸ / ریحانة الادب ۸: ۵۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۶۶.

**محمّد شریف ـ هجری طهرانی**

(م ۹۸۰ هـ / ۱۵۷۲ م)

محمّد شریف هجری یزدی، هجری تهرانی. شاعر، وزیر. اصلاً تهرانی، بزرگ شده در یزد. او جدّ نورجهان بیگم ملکهٔ معروف هندوستان و پدر اعتمادالدولهٔ جهانگیری از اعیان دربار جهانگیر بود. مدتی وزارت خراسان و یزد و اصفهان را داشته و از اعیان دربار شاه طهماسب بود. سلامی و کلامی دو برادر بودند که قصایدی در مدح او سروده‌اند. از آثارش: دیوان شعر، پنج هزار بیت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۱۳ / الذریعه ۹: ۱۲۹۱ / ریحانة الادب ۶: ۳۵۳ / فرهنگ سخنوران ۶۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، هجری: ۱۵۰.

**محمد شریف ـ منصف**

(م ۱۰۶۰ هـ / ۱۶۴۹ م)

محمد شریف کاشف شیرازی، (شریفا، منصف). شاعر. متولّد در شیراز. مدتی متصدی قضاوت طرشت از دهات ری بود. از آثارش: خزان و بهار، سراج الخیر، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۸۹۸، ۷: ۱۵۱، ۱۹: ۳۳۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۶ / فرهنگ سخنوران ۴۷۹.

**محمد شریف ـ شیروانی**

(زنده در ۱۲۲۸ هـ / ۱۸۱۳ م)

محمد شریف[1] بن رضا شیروانی، تبریزی. عالم. از آثارش: صدف المشحون، ۲ جلد، مصباح الوصول، التحفة البهیه، در حساب.

اعیان الشیعه ۷: ۳۳۹ / الذریعه ۸: ۲۷۲، ۱۴: ۲۵۰، ۲۴: ۳۵۹ / ریحانة الادب ۳: ۳۲۷ / معجم المؤلفین ۴: ۲۹۹.

**محمد شفیع ـ ملاشفیعا**

(اوائل قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

محمد شفیع بن محمد رفیع گیلانی، اصفهانی. عالم امامی. در سال ۱۰۸۵ هـ از محقق سبزواری و دو سال بعد از سید ماجد دشتکی اجازه داشته است. از آثارش: تحدیق النظر فی کیفیة ادراک البصر.

الذریعه ۳: ۳۷۶ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۳.

**محمد شفیع ـ واعظ**

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

محمد شفیع بن فتح الله واعظ قزوینی. واعظ. در قزوین به جای پدرش وعظ می کرد. با حر عاملی معاصر بود. از آثارش: ابواب الجنان ـ ط، تألیف پدرش بود که محمد شفیع آن را تکمیل نمود.

امل الآمل ۲: ۲۷۶ / ریحانة الادب ۶: ۲۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، واعظ: ۸۳.

**محمد شفیع ـ وصال**

(۱۲۶۲ هـ / ۱۸۴۵ م)

میرزا محمد شفیع بن محمد اسماعیل بن محمد شفیع وصال، (میرزا کوچک، مهجور). شاعر، ادیب، عارف، خطاط. متولّد و متوفّی در شیراز. از جوانی مرید میرزا ابوالقاسم شیرازی معروف به

---

[1]. معجم المؤلفین: شریف بن رضا.

سکوت شد و در تصوف پیشرفت کرد. محفل او در شیراز اجتماعی از بزرگان و ادبای وقت بود. وی شش پسر داشت که همه هنرمند و فاضل بودند. از آثارش: بزم وصال، مثنوی هفت هزار بیتی، دیوان اشعار ـ ط، حدود سی هزار بیت، صبح وصال، بطرز گلستان سعدی، سفینه، تفسیر احادیث.

الذریعه ۹: ۱۲۶۸، ۱۹: ۱۲۷، ۱۶: ۱۹۰ / رجال بامداد ۶: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۶: ۳۲۱ / فرهنگ سخنوران ۶۴۸ / مکارم الآثار ۱: ۶۱.

## محمد شفیع ـ جابلقی

(م ۱۲۸۰ هـ / ۱۸۶۳ م)

محمد شفیع بن علی اکبر موسوی، جابلقی. عالم امامی، فقیه، اصولی. متوفّی در بروجرد. شاگرد ملا احمد نراقی و شریف العلماء مازندرانی و سید محمّد مجاهد بود. خودش نیز مجلس درس داشت و سید حسین بروجردی از جمله تلامذه وی بود. از آثارش: مناهج الاحکام فی مسائل الحلال والحرام، مرشد العوام فی الصلاة، الفوائد الشریفیة[1]، در اصول.

الذریعه ۲: ۲۱۱، ۱۱: ۲۹۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۷۵ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۶۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، جابلقی: ۲۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۶۹.

## محمد شفیع ـ ارسنجانی

(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

محمد شفیع بن ملاعلی عسکر ارسنجانی، (آثار) شاعر، خطاط. متوفّی در ارسنجان. با آقا فرصت شیرازی (م ۱۳۳۸ هـ) معاصر بود. از آثارش: دیوان شعر، قرآن مجید را با خط خویش نوشته است.

الذریعه ۹: ۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۹ / فرهنگ سخنوران ۲.

## محمد شفیع ـ وقار

(۱۲۵۵-۱۳۵۸ هـ / ۱۸۳۹-۱۹۳۹ م)

میرزا محمد شفیع وقار، (عشرت). شاعر. تحت تربیت عموی خود میرزا عبدالوهاب یزدانی ادبیات و فنون شعر را فرا گرفت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۷۲۱ / رجال بامداد ۶: ۲۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۳۸ / فرهنگ سخنوران ۳۹۲.

## محمد ـ شیرازی

(م ۶۱۸ هـ / ۱۲۲۱ م)

محمد شیرازی، (اصیل الدین). عارف. در سال ۶۱۸ هـ در گذشت و در قریهٔ بلیان در یک فرسخی جنوب کازرون مدفون شد.

ریحانة الادب ۱: ۱۴۶.

## محمد ـ صائب

(م ۱۲۶۲ هـ / ۱۸۴۵ م)

محمد صائب. از شعرای ترک عثمانی. در سی و پنج سالگی در گذشت. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۳: ۳۴۰ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۹۱.

## محمد ـ صائب

(م ۱۲۷۰ هـ / ۱۸۵۳ م)

محمد صائب. از شعرای ترک عثمانی. اواخر عمر دچار اختلال حواس گردید. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۳: ۳۴۰.

## محمد صادق ـ اردستانی

(م ۱۱۳۴ هـ / ۱۷۲۱ م)

ملامحمد صادق اردستانی، (آخوند پلی). صوفی و مرتاض. به امر مجلسی ثانی از اصفهان تبعید شده و چون قبرش در آخر پل خواجوی اصفهان بود به آخوند پلی مشهور شد. پس از مدتی استخوانهای او به قبرستان تخت فولاد اصفهان منتقل و در کنار فاضل هندی به خاک سپرده شد.

ریحانة الادب ۱: ۱۰۴.

## محمد صادق ـ هما

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمد صادق مروزی، (میرزا، هما). شاعر،

---

۱. ریحانة الادب: القواعد الشریفیه.

وقایع نگار. متولّد در مرو شاه جهان، ساکن در قم. در عهد فتحعلیشاه قاجار می زیست و مدایحی درباره او سرود. از آثارش: جهان آرا، به امر شاه تألیف کرد، دیوان شعر، زینت المدایح، دو کتاب به این اسم دارد یکی مجموعه مدایحی که دربارهٔ شاه گفته و دیگری حاوی شرح حال بعضی از شعرای آن دوره می باشد.

الذریعه ۹: ۱۲۹۷، ۱۲: ۹۵ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۰ / فرهنگ سخنوران ۶۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا، هما: ۲۶۰.

## محمد صادق ـ فخرالاسلام

(م ۱۳۳۰ هـ / ۱۹۱۱ م)

میرزا محمد صادق فخرالاسلام، (جدیدالاسلام). فاضل، عالم. اصلاً از ارومیه. پدرش و خود وی مسیحی بودند و پس از مطالعاتی توفیق قبول دین اسلام را پیدا کرد. از طرف ناصرالدین شاه به لقب فخرالاسلام ملقب شده و نام محمد صادق را بر گزید. از آثارش: انیس الاعلام فی نصره الاسلام والرد علی النصاری، برهان المسلمین، تعجیز المسیحیین.

ریحانة الادب ۴: ۳۰۱.

## محمد ـ (ابن نطّاح)

(م ۲۵۲ هـ / ۸۶۶ م)

ابوعبدالله، محمدبن صالح بن مهران نطاح. محدّث، عالم انساب، مورّخ. متولد در بصره. بیشتر شهرت او مدیون تاریخ نویسی وی است او یکی از نخستین نویسندگان تاریخ سلسلهٔ عباسی به شمار می آید. از آثارش: الدولة، البیوتات، افخاذ العرب.

الاعلام ۷: ۳۲ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۱: ۱۴۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۹۶ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۳ / فهرست ابن الندیم ۱۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نطاح: ۳۵۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۸۸.

## محمد ـ (ابن کاتب)

(م ۸۵۵ هـ / ۱۴۵۱ م)

محمدبن صالح، (ابن کاتب، بی جان). صوفی. ساکن در شهر کلیبولی. خلیفهٔ حاج بیرام ولی بود. از آثارش: شرح فصوص الحکم لابن عربی، مغارب الزمان لغروب الاشیاء فی العین والعیان، منظومه محمدیه.

ریحانة الادب ۸: ۱۶۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۸۵.

## محمد صالح ـ روغنی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد صالح بن محمد باقر قزوینی، روغنی. عالم امامی. در عهد شاه عباس ثانی و شاه سلیمان صفوی می زیست و با حرّ عاملی معاصر بود. از نوشته های خودش چنین بنظر می رسد که شاگرد میرداماد بوده است. از آثارش: ترجمهٔ صحیفهٔ سجادیه، ترجمهٔ نهج البلاغة ـ ط، مقامات.

امل الآمل ۲: ۲۷۷ / الذریعه ۲: ۳۲۷، ۳: ۸۸، ۴: ۱۱۲ / ریحانة الادب ۲: ۳۴۳.

## محمد صالح ـ مازندرانی

(م ۱۰۸۰[۱] هـ / ۱۶۶۹ م)

ملا محمّد صالح بن احمد سروی، مازندرانی، (حسام الدّین). عالم، محقق، عابد. شوهرخواهر ملامحمد باقر مجلسی ثانی و داماد محمدتقی مجلسی اول و از تلامذه او بود. نزد شیخ بهایی و ملا عبدالله شوشتری کسب علم کرد. در اصفهان در گذشت. از آثارش: حاشیه شرح لمعه، شرح روضهٔ کافی، شرح زبدة الاصول شیخ بهایی.

الذریعه ۶: ۲۰۷، ۱۳: ۲۹۷، ۱۴: ۲۷ / روضات الجنات ۴: ۱۱۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، مازندرانی: ۵۲.

## محمد صالح ـ شکسته

(اواخر قرن یازدهم / هفدهم میلادی)

ملامحمد صالح کابلی. شاعر، صوفی. از سلسلهٔ نقشبندیه بود و همیشه به تصفیه باطن اشتغال داشت. از فرط تواضع تخلص شکسته را بر گزید. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۵۳۵ / ریحانة الادب ۳: ۲۳۲ / فرهنگ سخنوران ۳۰۳.

---

۱. یا ۱۰۸۱ و یا ۱۰۸۶ هـ.

## محمد صالح ـ خاتون آبادی

(۱۰۵۸-۱۱۱۶ هـ / ۱۶۴۸-۱۷۰۴ م)

محمد صالح بن عبدالواسع حسینی، خاتون آبادی، اصفهانی. فقیه امامی، مفسّر. نزد ملامیرزا شیروانی و ملامحمد باقر مجلسی تلمذ نمود و امام جمعه و مجتهد وقت بود. از آثارش: اثبات عصمة الائمة (ع)، اسرار الصلوة، اصول العقائد.

اعیان الشیعه ۹: ۳۷۱ / الذریعه ۲: ۴۸، ۴: ۳۹۷، ۲۵: ۲۳۹ / روضات الجنّات ۶: ۳۴۷، ۷: ۹۵ / ریحانة الادب ۲: ۱۰۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۸۴.

## محمد صالح ـ وامق

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمد صالح وامق. شاعر. متولّد و ساکن در اصفهان. در عهد فتحعلیشاه قاجار می زیست. از آثارش: دیوان شعر، حدود چهارهزار بیت.

الذریعه ۹: ۱۲۵۸ / ریحانة الادب ۶: ۳۰۳ / فرهنگ سخنوران ۶۴۳.

## محمد ـ زبیری

(۱۱۸۸-۱۲۴۰ هـ / ۱۷۷۴-۱۸۲۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن صالح بن ابراهیم زبیری، (جمال الدین). فقیه شافعی. متوفی در مکه. از آثارش: فیض الملک العلام ـ ط، الفتاوی ـ ط.

الاعلام ۷: ۳۳ / ریحانة الادب ۲: ۳۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، زبیری: ۲۳۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۸۰.

## محمد ـ صدرالدین عاملی

(۱۱۹۳-۱۲۶۳ هـ / ۱۷۷۹-۱۸۴۶ م)

محمدبن صالح بن محمد موسوی، عاملی، (صدرالدین). عالم امامی، فقیه. ساکن در اصفهان و سپس بغداد، متوفی در نجف. نزد سیدمهدی بحرالعلوم و سیدجواد عاملی و شیخ جعفر کاشف الغطاء تلمذ نمود و از مشایخ روایت شیخ مرتضی انصاری بود. از آثارش: اسرة العترة، القسطاس المستقیم، المستظرفات.

اعیان الشیعه ۹: ۳۷۲ / الذریعه ۶: ۲۲۲، ۱۰: ۲۲۵، ۲۴: ۳۰۴ / روضات الجنّات ۴: ۱۲۶ / ریحانة الادب ۳: ۴۲۹ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، صدرالدین: ۱۶۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۸۶ / مکارم الآثار ۱: ۷.

## محمد صالح ـ برغانی

(م ۱۲۸۱[1] هـ / ۱۸۶۴ م)

محمد صالح بن محمد[2] برغانی، تهرانی. عالم امامی، فقیه، اصولی، مفسّر. متوفی در کربلا. نزد میرزا افندی و سید مجاهد کسب علم نمود. از آثارش: تفسیرالقرآن، در ۷ جلد، غنیمة المعاد فی شرح الارشاد، در ۴ جلد، منهج البکاء.

اعیان الشیعه ۹: ۳۶۹ / الذریعه ۲: ۲۴۵، ۱۳: ۴۱، ۸: ۹۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۸ / الکنی والالقاب ۲: ۶۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۸۶.

## محمد ـ دولابی

(۱۵۰-۲۲۷ هـ / ۷۶۷-۸۴۱ م)

ابوجعفر، محمدبن صباح مزنی، دولابی. محدث. متولد در قریه دولاب در ری، متوفی در کرخ. احمدبن حنبل و پسرش عبدالله و بخاری و مسلم از وی روایت کرده اند. از آثارش: السنن.

الاعلام ۷: ۳۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۳۹ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۸۹.

## محمد ـ (ابن سماک)

(م ۱۸۳ هـ / ۷۹۹ م)

محمدبن صبح[3] عجلی، کوفی. محدّث، واعظ، زاهد، قاضی. با معروف کرخی و سفیان ثوری معاصر و معاشر و از مشایخ روایت احمدبن حنبل بود. در زمان هارون از بغداد به کوفه رفت و در همانجا در گذشت.

حلیة الاولیاء ۸: ۲۰۳ / ریحانة الادب ۷: ۵۷۱ / الکنی والالقاب ۱: ۳۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سماک: ۳۲۰.

## محمد ـ صداقت

(م ۱۱۴۸ هـ / ۱۷۳۵ م)

---

۱. الذریعه: ۱۲۸۳ هـ.

۲. معجم المؤلفین: محمد صالح بن محمد اسماعیل.

۳. یا صبیح.

**محمد صداقت کنجاوی.** شاعر. متولد در قصبه کنجاوه در پنجاب هند. وی مرید حاج عبدالرحمان از مشایخ سلسلهٔ قادریه صوفیه بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۶۰۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۱۷ / صحف ابراهیم ۹۲ / فرهنگ سخنوران ۳۳۳.

## محمد ـ صدر

(م ۸۵۰ هـ / ۱۴۴۶ م)

محمد[1] صدر ترکهٔ اصفهانی، (افضل الدین، خواجه). فاضل، قاضی. ساکن در اصفهان. احتمالاً از خویشاوندان نزدیک سید صائن الدین علی بوده است. به علت نامعلومی به دستور شاهرخ تیموری به دار آویخته شد. از آثارش: **تنقیح الادلة والعلل فی ترجمة کتاب الملل والنحل، ترجمه ملل و نحل شهرستانی از عربی به فارسی.**

تاریخ ادبیات صفا ٤: ٤۹۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٤٤۹ / ریحانة الادب ۲: ۱٦۵.

## محمد ـ (ابن صفار)

(م ٦۳۹ هـ / ۱۲٤۱ م)

ابوعبدالله، محمدبن صفار اندلسی. ادیب. متوفی در بغداد. وی نابینا بود. در فاس و تونس و مراکش تدریس ادبیات می کرد.

ریحانة الادب ۸: ٦۸.

## محمد ـ اسد آبادی ← ر. ک. ص ۵۸٦

## محمد ـ لاری

(م ۹۷۹[2] هـ / ۱۵۷۱ م)

محمدبن صلاح بن جلال انصاری، سعدی، عبادی، لاری، (مصلح الدین). عالم اهل سنت. متولد در لار، متوفی در دیار بکر. در مولد خویش ادبیات و علوم عقلیه را از جلال الدین دوانی و میر غیاث الدین صدرالدین شیرازی فرا گرفت و در عهد همایون شاه به هند رفته و در دربار وی می زیست. پس به سفر حج و استانبول رفته و در شهر آمد، اسکندر پاشا تولیت مدرسهٔ خسروپاشا را به او داده است. وی در همه علوم زمان خود دست داشت و به فارسی و ترکی تألیفاتی دارد. از آثارش: **شرح رسالهٔ زوراء تألیف دوانی را بپایان رسانده است، مرآت الادوار فی مرقات الاخبار، حاشیه بر طوالع الانوار بیضاوی، شرح کافیه ابن حاجب.**

الاعلام ۷: ۳۹ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۰٤ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۵۵ / الذریعه ۱: ۱۰۰، ۱۳: ۱۹۱ / ریحانة الادب ۵: ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۷۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۹۳.

## محمد ـ شیخ الرَّبوه

(٦۵٤-۷۲۷ هـ / ۱۲۵٦-۱۳۲۷ م)

ابوعبدالله، محمدبن ابوطالب انصاری، (شمس الدین، شیخ الرَّبوه). فاضل، صوفی. متولد در دمشق، متوفی در یکی از توابع فلسطین. از آثارش: **نخبة الدهر فی عجائب البر و البحر ـ ط، السیاسة فی علم الفراسة ـ خ.**

الاعلام ۷: ٤۰ / ریحانة الادب ۳: ۲٤۳ / لغتنامهٔ دهخدا، شیخ الربوه: ۱۵۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۹٤.

## محمد ـ منطقی

(۳۰۰-۳۷۲ هـ / ۹۱۲-۹۸۳ م)

ابوسلیمان، محمدبن طاهربن بهرام سجستانی. فیلسوف، حکیم. از شاگردان متیّ بن یونس (م ۳۲۸ هـ) و یحیی بن عدی (م ۳٦٤ هـ) بود و در بغداد میان فلاسفه مرتبه‌ای برجسته داشت. در فلسفه تحت تأثیر عقاید نوافلاطونیان بود. نزد عضدالدوله دیلمی تقرب داشت. از جمله شاگردانش ابوحیان توحیدی بود که عقاید استاد را روشن تر در نوشته های خود بیان کرده است. از آثارش: **رسالة فی المحرک الأول، رسالة فی اقتصاص طرق الفضائل، مقالة فی ان الأجرام العلوية طبیعتها طبیعة خامسة.**

---

۱. یا محمدبن صدر.

۲. معجم المؤلفین: ۹٦۷ هـ.

الاعلام ۷: ۴۱ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۹۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۵۲ / ریحانة الادب ۷: ۱۴۱ / فهرست ابن الندیم ۳۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوسلیمان: ۵۲۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۹۶ / نزهة الارواح ۴۲۱.

## محمد ـ (ابن قیسرانی[1])

(۴۴۸-۵۰۷ هـ / ۱۰۵۶-۱۱۱۳ م)

ابوالفضل، محمدبن طاهربن علی مقدسی، شیبانی. محدّث امامی، صوفی، متکلّم. متولد در بیت المقدس، تحصیل کرده و متوفی در بغداد. برای جمع آوری حدیث پای پیاده به مسافرت رفت. وی به تصوف تمایل شدید داشت. از آثارش: **کتاب الجمع بین رجال الصحیحین، کتاب الانساب المتفقة فی الخط المتماثله فی النّقط والضبط.**

الاعلام ۷: ۴۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۱ / ریحانة الادب ۸: ۱۶۳ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن القیسرانی: ۳۴۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۹۸.

## محمدطاهر ـ فَتَنی

(۹۱۰-۹۸۶ هـ / ۱۵۰۴-۱۵۷۸ م)

محمدطاهر[2] صدیقی، هندی، فتنی، (جمال الدین، ملک المحدثین). عالم در حدیث و علم رجال، مفسر. منسوب به فتن از شهرهای گجرات هند، متولد و متوفی در همانجا. از آثارش: **مجمع بحارالانوار فی غرائب التنزیل و لطائف الأخبار ـ ط، تذکرة الموضوعات ـ ط، المغنی ـ ط.**

الاعلام ۷: ۴۲ / الذریعه ۲۰: ۲۱ / ریحانة الادب ۵: ۳۹۵ / لغتنامهٔ دهخدا، فتنی: ۵۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۰۰.

## محمدطاهر ـ نصرآبادی

(۱۰۲۷-۱۰۸۳ هـ / ۱۶۱۸-۱۶۷۲ م)

میرزا محمد طاهر نصرآبادی. ادیب، شاعر. متولّد در نصرآباد دهی نزدیک اصفهان، ساکن در همانجا و در اصفهان. وی از بازماندگان میرزا صالح اصفهانی بود، با کشاورزی زندگی را می گذراند و به ادبیات بسیار علاقه‌مند بود بیشتر اوقات خود را در اصفهان در قهوه خانه‌ای یا دوستداران ادب می گذراند، اواخر عمر هفت سال در مسجد لنبان با دوستانش ملاقات می کرد. از آثارش: **تذکرهٔ نصرآبادی ـ ط، گلشن خیالات، دیوان اشعار، که پیدا نشده است.**

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۷۸۴ / ریحانة الادب ۶: ۱۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، نصرآبادی: ۵۴۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۰۲.

## محمدطاهر ـ قمی

(م ۱۰۹۸ هـ / ۱۶۸۷ م)

محمد طاهربن محمد حسین شیرازی، قمی. عالم امامی، فقیه، متکلّم، محدّث. بزرگ شده در نجف، ساکن و متوفی در قم. از مشایخ اجازه شیخ حرّ عاملی و ملامحمّد باقر مجلسی بود و با خلیل قزوینی مکاتباتی داشته است. از آثارش: **حکمة العارفین فی رد شبه المخالفین، الفوائد الدینیة فی الرد علی الحکماء والصوفیة، الاربعون فی فضائل امیرالمؤمنین.**

امل الآمل ۲: ۲۷۷ / الذریعه ۱: ۲۳، ۳: ۴۱۷، ۳۱: ۱۹۷ / ریحانة الادب ۴: ۴۸۹، ۳: ۳۶۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۴۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۰۱.

## محمدطاهر ـ وحید قزوینی

(م ۱۱۲۰ هـ / ۱۷۰۸ م)

محمّد طاهربن حسینخان قزوینی، (وحید قزوینی، عمادالدوله، وحید). ادیب، شاعر، منشی. در عهد صفوی می زیست و در کارهای دیوانی خدمت می کرد و در زمان شاه سلیمان تا منصب وزارت ارتقا یافت و لقب اعتمادالدوله گرفت. در عهد شاه سلطان حسین از کار کناره گرفت و چندی بعد درگذشت. از آثارش: **دیوان شعر، مثنویهای خلوت راز، ناز ونیاز، عاشق و معشوق** و تعدادی دیگر.

---

۱. قیسرانی منسوب به قیسریه است از بلاد شام.

۲. محمدبن طاهر.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۳۴۶ / الذریعه ۹: ۱۲۶۶، ۱: ۲۰، ۱۹: ۱۸۵ / ریحانة الادب ۶: ۳۱۰ / فرهنگ سخنوران ۶۴۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، وحید: ۱۳۸.

## محمدطاهر ـ علوی

(م ۱۱۳۶ هـ / ۱۷۲۳ م)

محمدطاهر علوی، کاشانی. شاعر. ساکن در اصفهان و سپس کشمیر، متوفی در همانجا. در عهد شاه طهماسب صفوی می زیست. از آثارش: منظومه حداد و حلاج، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۷۳۷ / ریحانة الادب ٤: ۱۹۱ / صحف ابراهیم ۱۱۱ / فرهنگ سخنوران ٤۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، علوی: ٤۸.

## محمد طه ـ نجفی

(۱۲٤۱-۱۳۲۳ هـ / ۱۸۲۶-۱۹۰۵ م)

محمد طه بن مهدی بن محمدرضا تبریزی، حکم آبادی. فقیه امامی، اصولی، محدث. متولد در نجف. از عبدالرضا طفیلی و محسن خنفر و مرتضی انصاری کسب علم کرد، خود نیز مدرس بود و شاگردان زیادی داشت. از آثارش: حاشیة علی المعالم، رسالة فی التشریع، اتقان المقال فی احوال الرجال.

اعیان الشیعه ۹: ۳۷۵ / الذریعه ۱: ۸۳، ٤: ٤۰٤، ۱۷: ۱۹۲ / ریحانة الادب ۳: ۳۵۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۰۷ / مکارم الآثار ٤: ۱۱٤۹.

## محمد ـ قاضی باقلانی

(۳۳۸-٤۰۳ هـ / ۹۵۰-۱۰۱۳ م)

ابوبکر، محمدبن طیب بن محمد بغدادی، باقلانی، (ابن باقلانی [1]). عالم در کلام، قاضی. متولد در بصره، ساکن و متوفی در بغداد. وی تابع طریقت ابوالحسن اشعری بود و ریاست علمی این طریقت به وی منتهی می شد. از آثارش: اعجاز القرآن ـ ط، الانصاف ـ ط، کشف اسرار الباطنیه.

الاعلام ۷: ٤٦ / تاریخ التراث العربی ب ٤ / ۱: ٤۷ / روضات الجنّات ۷: ۳٤۳ / ریحانة الادب ۱: ۲۲۲ / الکنی والالقاب ۲: ٦۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن باقلانی: ۲۹۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۰۹.

## محمد ـ قادری

(۱۱۲٤-۱۱۸۷ هـ / ۱۷۱۲-۱۷۷۳ م)

ابوعبدالله، محمدبن طیب بن عبدالسلام حسنی، قادری. مورخ، ادیب. متولد در فاس. از آثارش: نشر المثانی لأهل القرن الحادی عشر والثانی عشر ـ ط، التقاط الدرر و مستفاد المواعظ والعبر فی أخبار أعیان أهل المئه الحادیة والثانیة عشر ـ خ، الاکلیل والتاج فی تذییل کفایة المحتاج.

الاعلام ۷: ٤۷ / ریحانة الادب ٤: ۳۹٤ / الکنی والالقاب ۳: ٤٦ / لغتنامهٔ دهخدا، قادری: ۲۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۰۹.

## محمد ـ سجاوندی

(م ۵٦۰ هـ / ۱۱٦۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن طیفور غزنوی، سجاوندی. عالم اهل سنت، مفسر، نحوی. از آثارش: التفسیر، الایضاح فی الوقف والابتداء ـ خ، علل القراآت.

الاعلام ۷: ٤۸ / الذریعه ۱٦: ۳۱ / ریحانة الادب ۲: ٤٤۲ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۱۲.

## محمد ـ ظهوری

(م ۱۰۲٦ هـ / ۱٦۱٦ م)

محمد ظهوری، ترشیزی، (نورالدین). شاعر. متولد در ترشیز خراسان، ساکن و متوفی هندوستان. در دربار ابراهیم عادلشاه مورد توجه بود و بیشتر آثار خود را به نام او سرود. از آثارش: دیوان غزلیات، ساقی نامه، در ٤۵۰۰ بیت، خوان خلیل، نثر است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٤٤۵ / الذریعه ۹: ٦۵۸ / ریحانة الادب ٤: ۷۲ / فرهنگ سخنوران ۳٦۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱٦٤٤ / لغتنامهٔ دهخدا، ظهوری: ۲٤.

## محمد ـ عاشق

(م ۱۱۸۱ هـ / ۱۷٦۷ م)

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا.

آقامحمد خیاط اصفهانی، عاشق. شاعر، صوفی منش. با هاتف و آذر معاصر بود. در اصفهان درگذشت. از آثارش: **دیوان عاشق اصفهانی.**

الذریعه ۹: ۶۷۲ / ریحانة الادب ٤: ۸۰ / فرهنگ سخنوران ۳۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، عاشق: ۱۲.

**محمد ـ عاقل**

**(م ۱۱٤۳ هـ / ۱۷۳۰ م)**

خواجه محمد عاقل، (عاقل سونی پتی). شاعر. متولد در هندوستان. از مریدان احمد جامی بود و مدّتی در خدمت محمد اعظم شاه زیست و عاقبت انزوا گزید. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۶۷۵ / ریحانة الادب ٤: ۸٤ / صحف ابراهیم ۱۰۵ / فرهنگ سخنوران ۳۷۱.

**محمد ـ یزیدی**

**(۲۲۸-۳۱۰ هـ / ۸٤۳-۹۲۲ م)**

ابوعبدالله، محمدبن عباس بن محمّد یزیدی. عالم در عربی، ادیب. به او و نوه‌اش یحیی بن مبارک یزیدین می گفتند. در اواخر عمر مقتدر عباسی از او جهت تعلیم به پسرش دعوت کرد. از آثارش: **الأمالی ـ ط، مناقب بنی العباس، کتاب الخیل.**

الاعلام ۷: ۵۲ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۱۰ / ریحانة الادب ٦: ۳۹۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۷٦ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ٦۱۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۲۱.

**محمد ـ غاضری**

**(م قرن چهارم هجری / دهم میلادی)**

ابوعبدالله، محمّدبن عباس بن عیسی غاضری. محدّث. با سعدبن عبدالله اشعری معاصر بود. حمیدبن زیاد نینوائی از وی روایت کرد. وی در میان قبیله بنی غاضرة بن اسدبن وبره زندگی می کرد. از آثارش: **الجنّة والنار، کتاب زیارة ابی عبدالله (ع)، کتاب الفرائض.**

ریحانة الادب ٤: ۲۲۹.

**محمد ـ (ابن ماهیار)**

**(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)**

ابوعبدالله، محمدبن عباس بن علی، (ابن ماهیار، ابن حجام). عالم امامی، مفسر. در اصول طریقت نیز دست داشت. از آثارش: **قرائة امیرالمؤمنین (ع)، الناسخ والمنسوخ، الاوائل و تأویل.**

اعیان الشیعه ۹: ۳۷۹ / الذریعه ۲: ٤۷۱، ۳: ۳۰٦، ۱۷: ۵۵ / رجال طوسی ۵۰٤ / رجال نجاشی ۲٦۸ / ریحانة الادب ۸: ۱۸۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۷۵ / فهرست طوسی ۱٤۹ / الکنی والالقاب ۱: ٤۰۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۲۰.

**محمد ـ (ابن نحوی)**

**(م ۳٤۳ هـ / ۹۵٤ م)**

محمدبن عباس بن ولید، ابن نحوی. ادیب، محدّث. از ثعلب و ابراهیم حربی و دیگران روایت کرده، در انزوا زندگی می کرد.

ریحانة الادب ۸: ۲۵۰ / الکنی و الالقاب ۱: ٤۳۹.

**محمد ـ خوارزمی**

**(۳۲۳-۳۸۳[1] هـ / ۹۳۵-۹۹۳ م)**

ابوبکر، محمّدبن عبّاس خوارزمی. ادیب، لغوی، شاعر، منشی. اصلاً از خوارزم، متوفی در نیشابور. وی خواهرزاده جریر طبری بود. در حفظ اشعار و اخبار عرب و در لغت و نحو و شعر و ادب متبحر بود. از آثارش: **دیوان شعر، مجموعه رسائل ـ ط، رسم المعمور من البلاد.**

الاعلام ۷: ۵۲ / اعیان الشیعه ۹: ۳۷۷ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ٦۳۹ / تاریخ التراث العربی ۲ / ب ٤: ۲٤۷ / الذریعه ۹: ۹۸۵، ۹: ۳۷، ۱۰: ۲٤۱ / روضات الجنّات ۷: ۲۹۳ / ریحانة الادب ۲: ۱۸۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۷٤ / الکنی والالقاب ۱: ۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۷۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۱۹.

**محمد ـ زرقانی**

**(۱۰۵۵-۱۱۲۲ هـ / ۱٦٤۵-۱۷۱۰ م)**

ابوعبدالله، محمّدبن عبدالباقی بن یوسف زرقانی، مصری، ازهری، (خاتمه المحدثین).

---

[1] . یا ۳۹۳ هـ.

محدث، مالکی. متولّد و متوفّی در قاهره، منسوب به زرقان یکی از دهات مصر. از آثارش: تلخیص المقاصد الحسنه ـ خ، در حدیث، شرح البیقونیة ـ ط، شرح المواهب اللدنیة ـ ط.

الاعلام ۷: ۵۵ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۳ / الکنی والالقاب ۲: ۲۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، زرقانی: ۳۴۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۲۴.

## محمد ـ عُتبی

(م ۴۲۷ هـ / ۱۰۳۶ م)

ابونصر، محمدبن عبدالجبار رازی، عتبی. فاضل، کاتب. متولّد در ری. در خراسان در دستگاه ابوعلی سیمجور و ناصرالدین سبکتکین بسر می برد و مدتی نیز نیابت شمس المعالی قابوس را در خراسان داشته است. از آثارش: تاریخ یمینی (تاریخ سبکتکین)، در شرح سلطنت سبکتکین و سلطان محمود، این کتاب را ابوشرف ناصح بن ظفر جرفادقانی در آغاز قرن هفتم به نثر مصنوع ترجمه کرد، لطائف الکتّاب.

الاعلام ۷: ۵۶ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۴۱ / الذریعه ۳: ۲۵۶ / ریحانة الادب ۴: ۱۰۹ / الکنی والالقاب ۲: ۴۶۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۲۶.

## محمد ـ (ابن معروف)

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

محمدبن عبدالخالق بن معروف، (ابن معروف). ادیب. از آثارش: کنزاللغة ـ ط، در لغت از عربی به فارسی و آن را به نام سلطان محمد کیابن ناصرکیا از ملوک گیلان تألیف کرده است.

اعیان الشیعه ۹: ۳۸۰ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۱۲ / ریحانة الادب ۸: ۲۱۴.

## محمد ـ (ابن ابی لیلی)

(۷۴-۱۴۸ هـ / ۶۹۳-۷۶۵ م)

محمدبن عبدالرحمان بن ابی لیلی. فقیه. متولد، ساکن و متوفی در کوفه. از استادانش شعبی و عطاءبن ابی رباح و از جمله شاگردانش سفیان ثوری بودند. از طرف خلفای اموی و عباسی مدت سی سال در کوفه قضاوت می کرد. احمدبن حنبل فقه او را بر حدیثش ترجیح می داد. سفیان ثوری او و ابن شبرمه را دو متخصص بزرگ حقوق مذهبی اسلامی در کوفه شمرده است. از آثارش: کتابی در فرائض، کتاب فردوس.

الاعلام ۷: ۶۰ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۰۶ / رجال طوسی ۲۹۳ / روضات الجنّات ۷: ۲۵۲ / ریحانة الادب ۷: ۳۶۴ / فهرست ابن الندیم ۲۵۶ / الکنی والالقاب ۱: ۲۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی لیلی: ۲۸۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۵۰.

## محمد ـ رازی

(م ۳۱۷ هـ [1] / ۹۲۹ م)

ابوجعفر، محمدبن عبدالرحمان بن قبة رازی، بغدادی، (ابن قبه). فقیه امامی، متکلّم. ابتدا معتزلی بود و بعد شیعه امامی شد. با کلینی (م ۳۲۹ هـ) و ابوالقاسم کعبی (م ۳۱۷) معاصر و از شاگردان وی نیز بود. از آثارش: الامامة، الانصاف والتعریف، الرد علی الزیدیة.

اعیان الشیعه ۹: ۳۸۰ / امل الآمل ۲: ۲۷۸ / الذریعه ۲۱: ۲، ۲: ۳۹۶، ۱۰: ۲۰۰ / رجال نجاشی ۲۶۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۷۷ / فهرست طوسی ۱۳۲ / الکنی والالقاب ۱: ۳۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قبه: ۳۳۸ / معالم العلماء ۹۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۴۸.

## محمد ـ قُرَیعَة

(۳۰۲-۳۶۷ هـ / ۹۱۴-۹۷۸ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالرحمان بغدادی، (ابن قریعة). فاضل، قاضی. متولد و متوفی در بغداد. در پاسخگویی به سؤالاتی که از وی می شد بسیار سریع بود و از این بابت شهرت داشت. در سندیه بغداد قاضی بود. از آثارش: کتابی حاوی پرسش و پاسخ.

الاعلام ۷: ۶۳ / اعیان الشیعه ۹: ۳۸۰ / روضات الجنّات ۷: ۳۴۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۵۳ / الکنی والالقاب ۱: ۳۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قریعه: ۳۳۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۴۹.

## محمد ـ علاء زاهد

(م ۵۴۶ هـ / ۱۱۵۱ م)

---

۱. معجم المؤلفین: م ۶۰۰ هـ.

ابوعبدالله، محمدبن عبدالرحمان بن احمد بخاری، (علاء زاهد، علاء الدین). عالم حنفی، مفسر، متبحر در علم کلام. متولد در بخارا. از آثارش: تفسیر القرآن، معروف به تفسیر علایی.

الاعلام ۷: ۶۴ / ریحانة الادب ۴: ۱۶۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۳۳.

## محمد ـ مسعودی

(۵۲۲-۵۸۴ هـ / ۱۱۲۸-۱۱۸۸ م)

ابوسعید، محمدبن عبدالرحمان بن محمد مسعودی، مروروذی، بندهی، خراسانی، (تاج الدین). فقیه شافعی، ادیب، صوفی، محدّث. ساکن و متوفّی در دمشق. از آثارش: شرح المقامات الحریریة ـ خ.

الاعلام ۷: ۶۴ / روضات الجنّات ۴: ۲۸۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوسعید: ۵۱۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۵۵.

## محمد ـ سنجاری

(۶۷۵-۷۲۱ هـ / ۱۲۷۶-۱۳۲۱ م)

محمدبن عبدالرحمان بن محمد سمرقندی، سنجاری. فقیه حنفی. اصلاً از سمرقند، متولد در همانجا یا سنجار، ساکن و متوفی در ماردین. در این شهر مفتی و مدرس بود. از آثارش: عمدة الطالب لمعرفة المذاهب.

الاعلام ۷: ۶۵ / ریحانة الادب ۳: ۸۸، ۲: ۴۵۰ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۱۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۵۵.

## محمد ـ قزوینی

(۶۶۶-۷۳۹ هـ / ۱۲۶۸-۱۳۳۸ م)

ابوالمعالی، محمدبن عبدالرحمان بن عمر قزوینی، (خطیب دمشقی، جلال الدین). فقیه شافعی، ادیب، قاضی. اصلاً از قزوین، متولد در موصل، متوفی در دمشق. متولی قضاوت در روم سپس دمشق و مصر. از آثارش: تلخیص المفتاح ـ ط، الایضاح ـ ط، السور المرجانی من شعر الأرجانی.

الاعلام ۷: ۶۶ / روضات الجنّات ۸: ۸۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۴۵.

## محمّد ـ شمس صائغ

(۷۰۸-۷۷۶ هـ / ۱۳۰۸-۱۳۷۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالرحمان بن علی زمردی، (ابن صائغ، شمس الدین، شمس صائغ). ادیب، عالم حنفی، محدّث، نحوی. متولد در مصر. در اواخر حیاتش متولّی قضاوت عسگر و مفتی دارالعدل و مدرس در دانشگاه طولونی شد. از آثارش: التذکرة، در نحو، المبانی فی المغانی، الرقم علی البردة ـ خ.

الاعلام ۷: ۶۶ / روضات الجنات ۸: ۹۵ / ریحانة الادب ۳: ۲۵۰ / الکنی والالقاب ۱: ۳۳۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۴۴.

## محمد ـ قاضی صَفَد

(زنده در ۷۸۰ هـ / ۱۳۷۸ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالرحمان بن حسین قرشی، عثمانی، (صدرالدین، قاضی صفد). شافعی، قاضی. در منطقه صفد قاضی القضات بود. از آثارش: رحمة الامة فی اختلاف الأئمة ـ ط.

ریحانة الادب ۴: ۴۲۲ / لغتنامهٔ دهخدا، قاضی: ۷۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۳۸.

## محمد ـ سخاوی

(۸۳۱-۹۰۲ هـ / ۱۴۲۷-۱۴۹۷ م)

ابوالخیر، محمدبن عبدالرحمان بن محمد سخاوی، (شمس الدین). مورّخ، مفسر، محدث، فقیه شافعی. اصلاً از سخا از دهات مصر، متولد در قاهره، متوفی در مدینه. با ابن حجر عسقلانی معاصر بود و اساتید و مشایخ وی بالغ بر چهارصد تن بوده‌اند. از آثارش: الضوء اللامع فی أعیان القرن التاسع ـ ط، شرح ألفیه العراقی ـ ط، المقاصد الحسنة ـ ط، الإعلان بالتوبیخ لمن ذم التأریخ ـ ط.

الاعلام ۷: ۶۷ / ریحانة الادب ۲: ۴۴۹ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، سخاوی: ۳۴۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۵۰.

## محمد ـ ایجی

(۸۳۲-۹۰۵ هـ / ۱۴۲۹-۱۵۰۰ م)

محمدبن عبدالرحمان بن محمد حسنی، حسینی، ایجی، (معین الدین). عالم شافعی، مفسر. متولد در ایج از نواحی شیراز. از آثارش: جامع البیان فی تفسیر القرآن ـ ط، بیان المعاد الجسمانی والروح ـ خ، رساله ای است.

الاعلام ۷: ۶۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۵۳.

**محمد ـ شمس الدین**

(م ۹۵۲ هـ / ۱۵۴۵ م)

ابوالمکارم، محمدبن عبدالرحمان بن احمد بکری، صدیقی، (شمس الدین). عالم شافعی. یکسال در مصر و یکسال در مکه اقامت می کرده است. در بیست وهشت سالگی تفسیری بر قرآن نوشت و در پنجاه و دوسالگی درگذشت. از آثارش: تفسیر القرآن، الانوار و مصباح السرور والافکار، الدرة المکللة فی فتح مکة المبجلة.

ریحانة الادب ۳: ۲۴۴.

**محمد ـ عین القضاة**

(م ۹۶۶ هـ / ۱۵۵۸ م)

ابونصر، محمدبن عبدالرحمان همدانی، (عین القضات). فاضل. از آثارش: السبعیات فی مواعظ البریات ـ ط، زبدة دیوان الحقایق فی التصوف.

ریحانة الادب ۴: ۲۲۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۵۷.

**محمد ـ حلبی**

(۹۶۶-۱۰۴۶ هـ / ۱۵۵۸-۱۶۳۶ م)

ابوالیمن، محمدبن عبدالرحمان تبرونی، حلبی. فقیه حنفی. متولد در حلب. در یمن مفتی حنفیان بود. از آثارش: الفجر الطالع فی ذکر السیف القاطع، الدر المنتخب فی تاریخ مملکة حلب.

ریحانة الادب ۷: ۳۱۹ / الکنی والالقاب ۱: ۱۸۸.

**محمد ـ نهاوندی**

(۱۲۹۱-۱۳۷۱ هـ / ۱۸۷۴-۱۹۵۱ م)

محمدبن عبدالرحیم نهاوندی، تهرانی. عالم معاصر، شاعر. متولد در نجف، متوفی در مشهد. از آثارش: تفسیر مبسوط عربی، تفسیر مبسوط فارسی، مجموعهٔ این دو کتاب در چهار جلد و به نام نفحات الرحمن می باشد.

الذریعه ۹: ۱۰۰۶، ۲۴: ۲۴۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۶۸.

**محمد ـ جمال الدین اصفهانی**

(م ۵۸۸ هـ / ۱۱۹۲ م)

محمدبن عبدالرزاق اصفهانی، (جمال الدین). شاعر نامی. قصیده سرا. متولد و بزرگ شده در اصفهان، به آذربایجان و مازندران نیز سفر کرد. وی تعدادی از رجال و معاریف و سلاطین و امرای معاصر را مدح کرده است. شعر وی ساده و خالی از تکلف است. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۷۳۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۱ / الذریعه ۹: ۲۰۲ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۴ / فرهنگ سخنوران ۱۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، جمال: ۹۳ / نزهة المجالس ۶۴.

**محمد ـ برزنجی**

(۱۰۴۰-۱۱۰۳ هـ / ۱۶۳۰-۱۶۹۱ م)

محمدبن عبدالرسول بن عبدالسید حسنی، برزنجی. فاضل، مفسر، ادیب، شافعی. اصلاً برزنجی، متولد و متوفی در شهروز، مدرّس در همانجا و در مدینه. به همدان و بغداد و دمشق و قسطنطنیه سفر کرد. از آثارش: الإشاعة فی أشراط الساعة ـ ط، حل مشکلات ابن العربی ـ خ، النواقص للروافض.

الاعلام ۷: ۷۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۶ / الکنی و الالقاب ۲: ۷۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۶۵.

**محمد ـ (ابن غانم)**

(م ۶۶۰ هـ / ۱۲۶۱ م)

محمدبن عبدالسلام بن احمد واعظ، مقدسی، (ابن غانم، عزالدین). صوفی. از آثارش: الحدیث النفیس فی تفلیس ابلیس ـ ط، در تصوف و شامل مذاکرات او با ابلیس، کشف الاسرار عن حکم الطیور والازهار ـ ط.

ریحانة الادب ۸: ۱۳۲.

### محمد ـ حکیم قبلی

(اوائل قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

میرزا محمدبن عبدالصبور حکیم قبلی. ادیب، فاضل. اصلاً از خوی، ساکن در تبریز. در عهد محمدشاه قاجار و ناصرالدین شاه قاجار زندگی می کرد. از آثارش: تشریح ابدان، تعلیم نامه، مجمع الحکمتین و جامع الطبین.

ریحانة الادب ۲: ۵۸.

### محمد ـ بغوی

(م ۳۱۹ هـ / ۹۳۱ م)

ابوالطیّب، محمدبن عبدالصمد بغدادی، دقاق، بغوی. محدّث اهل سنت. با پنج واسطه از جابربن عبدالله از حضرت رسال (ص) روایت کرده است.

ریحانة الادب ۱: ۲۷۲.

### محمد ـ شهشهانی

(م ۱۲۸۷ هـ / ۱۸۷۰ م)

محمدبن عبدالصمدبن احمد شهشهانی، اصفهانی. عالم امامی، فقیه، اصولی، ناظم. متولّد در محلّهٔ شهشهان اصفهان، ساکن و متوفّی در اصفهان. در این شهر مدرس بود. با صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری معاصر و از تلامذه صاحب ریاض و سید مجاهد و حاجی کلباسی بود. ریاست علمی اصفهان به او منتهی می شد. از آثارش: العروة الوثقی فی شرح الدروس، حواش علی روضة الریاض، انیس المتقین فی المعاصی الکبیره.

اعیان الشیعه ۹: ۳۸۱ / الذریعه ۲: ۴۲۷، ۱۱: ۲۴۰، ۱۵: ۳۶۴ / ریحانة الادب ۳: ۲۷۵ / الکنی والالقاب ۲: ۳۲۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۷۲.

### محمد ـ سجستانی

(م ۳۳۰ هـ / ۹۴۱ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالعزیز[1] سجستانی. ادیب، مفسّر. نزد ابوبکربن انباری کسب علم نمود. در بغداد ساکن بود. از آثارش: غریب القرآن، کتاب معروف اوست.

الاعلام ۷: ۱۴۹ / تاریخ التراث العربی ب ۱ / ۱: ۱۰۰ / الذریعه ۱۶: ۴۹ / ریحانة الادب ۲: ۴۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، سجستانی: ۳۲۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۹۲.

### محمد ـ سیبویه

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

ابونصر، محمدبن سبدالعزیز اصفهانی، سیبویه. نحوی، لغوی. از ابن فارس روایت کرده و عموی سمعانی نیز از وی روایت می کند.

ریحانة الادب ۳: ۱۰۹.

### محمد ـ (ابن نجده)

(اوائل قرن نهم / پانزدهم میلادی)

ابوجعفر، محمد بن عبدالعلی بن نجده، (ابن نجده، ابن عبدالعلی، شمس الدین). عالم امامی. از شهید اوّل اجازه داشته است.

امل الآمل ۲: ۲۷۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۸ / الکنی والالقاب ۱: ۴۳۸.

### محمد ـ (ابن نُقطه)

(م ۶۲۹ هـ / ۱۲۳۱ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالغنی بن ابوبکر بغدادی، (ابن نقطه، معین الدین). از حافظان حدیث، نسب شناس. متولد در بغداد، متوفی در همانجا. از آثارش: کتاب فی الأنساب، التقیید لمعرفة الرواة والسنن والمسانید ـ خ، ذیل علی الإکمال لابن ماکولا ـ خ.

الاعلام ۷: ۸۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۵ / الکنی والالقاب ۱: ۴۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نقطه: ۳۵۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۷۹.

### محمد ـ أردبیلی

(م ۶۴۷[1] هـ / ۱۲۴۹ م)

محمدبن عبدالغنی اردبیلی، رومی، غنی زاده، (جمال الدین). مفسّر، فقیه، نحوی. از آثارش:

---

۱. یا محمدبن عزیز.

۱. معجم المؤلفین: (۹۸۰-۱۰۳۶ هـ).

حاشیة علی الانوار التنزیل للبیضاوی، در تفسیر، الانوار، در فقه شافعی، شرح الانموذج للزمخشری، در نحو.

الاعلام ۷: ۸۰ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۷۸.

## محمد - سراب

(م ۱۱۲۴ هـ / ۱۷۱۲ م)

محمدبن عبدالفتاح تنکابنی، مازندرانی، (سراب). متکلّم، اصولی، عالم امامی. متوفّی در اصفهان. با شیخ جعفر قاضی، علامه مجلسی و محقق خوانساری معاصر بود. از آثارش: اثبات وجود الصانع القدیم بالبرهان القاطع القویم، سفینه النجاة، حاشیه روضه شهید ثانی.

اعیان الشیعه ۹: ۳۸۱ / الذریعه ۱: ۹۶، ۶: ۲۶۹، ۱۲: ۲۰۳ / روضات الجنّات ۷: ۱۰۶ / ریحانة الادب ۳: ۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۸۰.

## محمد - شهرستانی

(۴۶۷[1] - ۵۴۸ هـ / ۱۰۷۴ - ۱۱۵۳ م)

ابوالفتح، محمدبن ابوالقاسم عبدالکریم بن احمد شهرستانی، اشعری. شافعی، متکلّم، فقیه. متولّد در شارستان (شهرستان) خراسان، متوفّی در همانجا. نزد امام ابوالمظفر خوافی قاضی طوس (م ۵۰۰ هـ) و ابونصر قشیری (م ۵۱۴ هـ) و ابوالقاسم سلمان انصاری (م ۵۱۲ هـ) و ابوالحسن احمد مدینی محدّث نامی کسب علم نمود. مدتی در خوارزم و سه سال در بغداد زندگی کرد. پس به خراسان بازگشت. از آثارش: کتاب الملل والنحل، در فلسفه است و آن را یکبار صدرالدین ترکه اصفهانی و بار دیگر مصطفی بن خالقداد به فارسی برگردانده اند، نهایة الاقدام، در علم کلام، المناهج والآیات، در ردّ آراء ابن سینا.

الاعلام ۷: ۸۳ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۶۹ و ۲۸۵ و ۲۹۶ / روضات الجنّات ۸: ۲۶ / ریحانة الادب ۳: ۲۷۲ / الکنی والالقاب ۲: ۳۷۴ / لغتنامۀ دهخدا، شهرستانی: ۱۱۲ /

---

[1] ۱. یا ۴۷۹ هـ.

معجم المؤلفین ۱۰: ۱۸۷.

## محمد - قزوینی

(م ۵۸۰ هـ / ۱۱۸۴ م)

ابوسعید، محمدبن عبدالکریم بن فضل رافعی قزوینی. مفسر، عارف، محدث. با خاقانی معاصر بود. از آثارش: تألیفاتی در حدیث و تفسیر دارد.

ریحانة الادب ۲: ۲۹۵ / شدالازار ۵۳۱ / فرهنگ سخنوران ۲۲۲ / لغتنامۀ دهخدا، رافعی: ۹۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۹۰.

## محمد - شمس طبسی

(م ۶۲۴ هـ / ۱۲۲۶ م)

محمدبن عبدالکریم طبسی، (شمس طبسی، امام الاجل شمس الدین). شاعر. متولد در خراسان، متوفی در بخارا. نظام الملک تاج الدین محمدبن محمد وزیر سمرقند را مدح گفته است. از آثارش: دیوان شعر، حدود دو هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۸۳۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۳ / الذریعه ۹: ۵۴۳ / روضات الجنّات اسفزاری ۲: ۳۰ و ۳۹۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۴۴ / فرهنگ سخنوران ۳۰۶ / لغتنامۀ دهخدا، طبسی: ۱۴۹.

## محمد - تبریزی

(۱۲۹۴ - ۱۳۶۰ هـ / ۱۸۷۷ - ۱۹۴۱ م)

محمدبن عبدالکریم موسوی، سرابی، تبریزی. عالم در رجال. متولّد و متوفّی در تبریز. مقدمات را در این شهر کسب کرد پس به نجف رفته و نزد شرابیانی و شریعت اصفهانی و شیخ هادی تهرانی تلمذ نمود. اواخر عمر را در تبریز به تدریس و تألیف گذراند. از آثارش: حاشیه فصول، طریقة الهدایة فی علم الدرایة، براهین الحق فی برهة.

الذریعه ۳: ۸۲، ۲۱: ۱۰۹، ۲۱: ۱۲۲ / ریحانة الادب ۶: ۲۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۹۱.

## محمد - (ابن کُناسُه)

(۱۲۳ - ۲۰۷ هـ / ۷۴۱ - ۸۲۳ م)

ابویحیی، محمدبن عبدالله بن عبدالاعلی مازنی، اسدی، (ابن کُناسه). شاعر، لغوی، راوی دورۀ عباسیان. متولد در کوفه، متوفی در همانجا. شعر و

حدیث را نزد برجسته ترین افراد بنی اسد فرا گرفت و راوی چندین شاعر از جمله کمیت شد. تعدادی حدیث به محدثان معتبری چون اَعمش و سفیان ثوری انتقال داد. از آثارش: معانی الشعر، شرقات الکمیت من القرآن، کتاب الانواء.

الاعلام ۷: ۹۲ / تاریخ التراث العربی ب ٤ / ۲: ۹۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۹ / ریحانة الادب ۸: ۱۷۵ / فهرست ابن الندیم ۷۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن کناسه: ۳٤٤ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۲۲.

## محمد ـ عتبی

(م ۲۲۸ هـ / ۸٤۳ م)

ابوعبدالرحمان، محمدبن عبدالله [1] بن عمر و اموی، بصری، (عتبی). ادیب، مورّخ، شاعر. متولد در بصره. ساکن و متوفی در بغداد. از آثارش: الخیل، الاعاریب، الاخلاق.

الاعلام ۷: ۱۳۹ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۱: ۲٦۱ / ریحانة الادب ٤: ۱۰۹ / فهرست ابن الندیم ۱۳۵ / الکنی والالقاب ۲: ٤٦٤ / لغتنامهٔ دهخدا، عتبی: ۹۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۷۸.

## محمد ـ اسکافی

(م ۲٤۰ هـ / ۸۵٤ م)

ابوجعفر، محمدبن عبدالله اسکافی. از متکلّمین معتزله، و از ائمه ایشان. منسوب به طایفه اسکافیه اصلاً سمرقندی، متولد در بغداد. با کرابیسی مناظراتی داشت. از آثارش: نقض مقالات العثمانیه، المقامات.

الاعلام ۷: ۹۲ / تاریخ التراث العربی ب ٤ / ۱: ۷۱ / ریحانة الادب ۱: ۱۲۱، ۱: ۱۲۲ / فهرست ابن الندیم ۲۱۳ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷ / لغتنامهٔ دهخدا، اسکافی: ۲۳٤۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۰۰.

## محمد ـ (ابن ابی ثلج)

(م ۲۵۰ هـ / ۸٦٤ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالله بن اسماعیل بن ابی ثلج. محدث اهل سنت. اصلاً رازی. در صحیح، بخاری از وی روایت نموده است.

ریحانة الادب ۷: ۳۲۹.

## محمد ـ (ابن طاهر)

(۲۰۹-۲۵۳ هـ / ۸۲٤-۸٦۷ م)

ابوالعباس، محمدبن عبدالله بن طاهر خزاعی. ادیب، سیاستمدار. ساکن و متوفی در بغداد. در زمان متوکّل عبّاسی والی بغداد بود.

الاعلام ۷: ۹٤ / ریحانة الادب ۸: ۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن طاهر: ۳۲۵.

## محمد ـ مُطَیَّن

(۲۰۲-۲۹۷ هـ / ۸۱۷-۹۱۰م)

ابوجعفر، محمدبن عبدالله بن سلیمان حضرمی، کوفی. محدّث، مورّخ، مفسّر. متولد در کوفه. از آثارش: المسند، تاریخ، السنن.

الاعلام ۷: ۹۵ / تاریخ التراث العربی ب۱ / ۱: ۳۱۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۲٦ / شدالازار ٤۰ / فهرست ابن الندیم ۲۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوجعفر: ۳۹۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۱۸.

## محمد ـ (ابن عبدون)

(م ۲۹۹ هـ / ۹۱۱ م)

ابوالعباس، محمدبن عبدالله بن عبدون رعینی، (ابن عبدون). فقیه، ادیب، شاعر، حنفی. متولد و متوفی در افریقیه. در قیروان متولی قضاوت در سالهای ۲۷۵-۲۷۷ هـ بود. از آثارش: الآثار، در فقه، الاعتلال لأبی حنیفة و الاحتجاج بقوله.

الاعلام ۷: ۹۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۲۵.

## محمّد ـ ورّاق

(م ۳۲۹ هـ / ۹٤۰ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن محمد کرمانی، وراق. عالم در نحو و لغت. از تلامذه ثعلب نحوی بود. از آثارش: الموجز، در نحو، الجامع، در لغت.

الاعلام ۷: ۹٦ / روضات الجنّات ۳: ۲۹٤ / ریحانة الادب ۵: ۵۰، ٦: ۳۱۳ / فهرست ابن الندیم ۸۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ٦۱۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲٤٦.

---

۱. یا عبیدالله.

## محمد ـ صیرفی
(م ۳۳۰ هـ / ۹۴۲ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالله، صیرفی، (ابن صیرفی). فقیه شافعی، متکلم، محدث. متوفی در مصر. از متبحرین در اصول مذهب شافعی بعد از امام شافعی بود. از آثارش: البیان فی دلائل الإعلام علی اصول الأحکام، در اصول فقه، الفرائض.

الاعلام ۷: ۹۶ / روضات الجنّات ۷: ۳۱۳ / ریحانة الادب ۸: ۷۲، ۷: ۴۱ / فهرست ابن الندیم ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن صیرفی: ۳۲۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۲۰.

## محمد ـ بجلی
(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوبکر، محمدبن عبدالله رازی، بجلی [۱]. عارف، صوفی. اصلاً اهل ری، بزرگ شده در نیشابور. با قادر بالله عباسی معاصر بود.

ریحانة الادب ۱: ۲۲۷ / طبقات الصوفیه ۵۲۵ / نفحات الانس ۲۳۰.

## محمد ـ هندوانی
(م ۳۶۲ هـ / ۹۷۳ م)

ابوجعفر، محمّدبن عبدالله بن محمّد هندوانی [۲]، (ابوحنیفه صغیر). فقیه حنفی. متولد در بلخ، متوفی در بخارا. در این شهر حدیث نقل می کرد. از آثارش: شرح ادب القاضی لابی یوسف، الفوائد الفقهیة، کشف الغوامض فی فروع الفقه.

ریحانة الادب ۷: ۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوحنیفه: ۴۳۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۴.

## محمد ـ سوسی
(م ۳۷۰ هـ / ۹۸۰ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن عبدالعزیز سوسی. شاعر اهل بیت. اشعار زیادی در مدح و مرثیه اهل بیت گفته که در مناقب ابن شهرآشوب مذکور است. از آثارش: دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۹: ۳۸۲ / الذریعه ۹: ۴۷۷ / ریحانة الادب ۳: ۹۶ / معالم العلماء ۱۴۸.

## محمد ـ ابهری
(۲۸۹-۳۷۵ هـ / ۹۰۲-۹۸۶ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالله بن محمد تمیمی، أبهری. شیخ مالکیه در عراق، محدّث. متولد در ابهر، ساکن در بغداد. از آثارش: فضل المدینة علی مکة، دو شرح صغیر و کبیر بر کتاب ابن عبدالحکم، کتاب فی اصول الفقه.

الاعلام ۷: ۹۸ / تاریخ التراث ب ۳ / ۱: ۱۶۵ / ریحانة الادب ۱: ۷۲ / فهرست ابن الندیم ۲۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۸۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۱.

## محمد ـ (ابن ورّاق)
(م ۳۸۱ هـ / ۹۹۱ م)

ابوالحسن، محمّدبن عبدالله بن عبّاس، (ابن ورّاق). نحوی، فقیه، اصولی. از آثارش: علل النحو، الهدایة، الفصول فی نکت الاصول.

الاعلام ۷: ۹۸ / روضات الجنّات ۳: ۷۴ / ریحانة الادب ۶: ۳۱۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۲۱.

## محمد ـ (ابن سُکّرة)
(م ۳۸۵ هـ / ۹۹۵ م)

ابوالحسن، محمدبن عبدالله بن محمد هاشمی، (ابن سکره)، از فرزندان علی بن مهدی عباسی. شاعر نامی. متولد در بغداد. از آثارش: دیوان شعر، در ۴ جلد.

الاعلام ۷: ۹۹ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۲: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۷: ۵۶۷ / الکنی والالقاب ۱: ۳۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سکره: ۳۱۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۷.

## محمد ـ شیبانی
(۲۹۷-۳۸۷ هـ / ۹۱۰-۹۹۷ م)

ابوالمُفَضّل، محمدبن عبدالله بن محمد شیبانی. محدّث امامی. متولد در کوفه. از محمدبن جریر طبری و محمدبن عباس یزیدی روایت می کند و از تعداد زیادی از محدثین مصر و شام و الجزیره

---

۱. بجلی: در مجمع البحرین نام قبیله ای ذکر شده است.
۲. معجم المؤلفین: هنداوی (منسوب به محله ای در بخارا).

استماع حدیث نموده ولی علمای رجال روایات وی را مردود می دانند. ابوالفرج قنانی کتابی به نام معجم رجال أبی المفضل نوشته است. از آثارش: الأمالی.

الاعلام ۷: ۹۹ / الذریعه ۲: ۳۱۴ / رجال طوسی ۵۱۱ / ریحانة الادب ۳: ۲۹۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۸۰ / الکنی والالقاب ۱: ۱۶۰، ۲: ۳۹۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۴.

## محمد ـ جوزَقی

(۳۰۶-۳۸۸ هـ / ۹۱۸-۹۹۸ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالله بن محمد شیبانی، نیشابوری، جوزقی. محدّث اهل سنت. منسوب به جوزق، متولد در نیشابور. از آثارش: المسند الصحیح بر کتاب مسلم، المنفق والمفترق.

الاعلام ۷: ۹۹ / تاریخ التراث العربی ب ۱ / ۱: ۴۲۹ / ریحانة الادب ۱: ۴۳۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۰.

## محمد ـ سلامی

(۳۳۶-۳۹۳ هـ / ۹۴۸-۱۰۰۳ م)

أبوالحسن، محمدبن عبدالله بن محمد مخزومی، قرشی، سلامی. شاعر. متولد در دارالسلام بغداد، متوفی در شیراز. در سن کودکی به موصل رفت و با ابوعثمان خالدی و ابوالفرج ببغا و دیگر مشایخ ملاقات کرد، سپس به اصفهان رفته مورد عنایت صاحب بن عباد قرار گرفت و در شیراز خدمت عضدالدوله دیلمی بود و تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: دیوان شعر، تاریخ ولاة خراسان.

الاعلام ۷: ۱۰۰ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۲: ۱۸۵ / الذریعه ۵: ۳، ۴: ۳۵۰، ۹: ۴۵۵ / ریحانة الادب ۳: ۵۱ / فهرست ابن الندیم ۱۹۴ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۵.

## محمد ـ حاکم نیشابوری

(۳۲۱-۴۰۵ هـ / ۹۳۳-۱۰۱۴ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن حمدویه ضبی، طهمانی، نیشابوری، (حاکم، ابن البیع). فقیه امامی، محدّث، قاضی. متولد و متوفی در نیشابور. به عراق و مکه مسافرت کرد. از جانب سامانیان به قضاوت نیشابور منصوب شد. از آثارش: تاریخ نیشابور ـ خ، الأمالی، المستدرک علی الصحیحین ـ ط.

الاعلام ۷: ۱۰۱ / اعیان الشیعه ۹: ۳۹۱ / تاریخ التراث العربی ب ۱ / ۱: ۴۵۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۸۳ / الذریعه ۲: ۱۹۹، ۳: ۲۹۳، ۲: ۲۴۶ / روضات الجنّات ۷: ۳۴۲ / ریحانة الادب ۷: ۴۲۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۶۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۷۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن بیع: ۲۹۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۳۸.

## محمد ـ خطیب اسکافی

(م ۴۲۰ هـ / ۱۰۲۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله خطیب اسکافی. ادیب، لغوی. متولد در اصفهان. در ری خطابت می کرد. با صاحب بن عباد مصاحبت داشت. از آثارش: مبادیء اللغة ـ ط، نقدالشعر، لطف التدبیر ـ خ.

الاعلام ۷: ۱۰۲ / تاریخ التراث العربی ۸: ۴۲۷ / ریحانة الادب ۲: ۱۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، خطیب: ۶۴۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۱۱.

## محمد ـ بیضاوی

(م ۴۲۴ هـ / ۱۰۳۲ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن احمد بیضاوی. فقیه شافعی. ساکن و متوفی در بغداد. در این شهر مدرس بود. مطابق مذهب شافعی فتوی می داد، مدتی نیز قضاوت کرد. خطیب بغدادی از وی استماع حدیث نمود.

ریحانة الادب ۱: ۳۰۶ / الکنی والالقاب ۲: ۱۱۳.

## محمد ـ مروزی

(م ۴۴۳ هـ / ۱۰۵۱ م)

ابوالخیر، محمّدبن عبدالله بن مسعود مروزی، مسعودی. فقیه شافعی، ادیب، لغوی، نحوی. از شاگردان عبدالله بن احمد مروزی بود و فقه و حدیث را از او آموخت. غزالی و ابومنصور سمعانی ازوی روایت نموده اند. از آثارش: شرح مختصر مزنی، در فقه.

ریحانة الادب ۵: ۲۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالخیر: ۴۵۰ و محمد: ۵۸۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۸.

## محمد ـ (ابن عربی)

(۴۶۸-۵۴۳ هـ / ۱۰۷۶-۱۱۴۸ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالله بن محمد معافری، (ابن عربی). محدث. در سال ۴۸۵ هـ همراه پدرش به مشرق سفر کرد و در دمشق و بغداد به تلمذ پرداخت و در ۴۸۹ هـ به سفر حج رفت و پس از بازگشت به بغداد در محضر ابوحامد غزالی کسب علم کرد. پس از مرگ پدر در اشبیله به عنوان عالمی جامع الاطراف مشهور شد و در موضوعات مختلف کتاب نوشت ولی بیشتر آثارش از میان رفت. اواخر عمر را به تدریس و تألیف گذراند و زمان ورود موحدان به اشبیله همراه تعدادی دیگر مدت یکسال زندانی شد و هنگام بازگشت به فاس در راه درگذشت. از آثارش: **احکام القرآن، العواصم من القواصم ـ ط، القبس.**

الاعلام ۷: ۱۰۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۰۷ / ریحانة الادب ۸: ۱۱۱ / الکنی والالقاب ۱: ۳۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عربی: ۳۳۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۲.

## محمد ـ شهرزوری

(۴۹۲-۵۷۲ هـ / ۱۰۹۹-۱۱۷۶ م)

ابوالفضل، محمدبن عبدالله بن قاسم شهرزوری، (کمال الدین). فقیه، متکلّم، ادیب، کاتب، شاعر. متولّد در موصل، متوفی در دمشق. در موصل قضاوت می کرد. مدرسه‌ای برای شافعیه تأسیس کرد. نزد نورالدین محمود ابن زنکی تقرّب داشت و مسائل وی را حل وفصل می کرد و تا درجه وزارت پیش رفت.

الاعلام ۷: ۱۰۷ / ریحانة الادب ۵: ۸۸ / الکنی والالقاب ۲: ۳۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، شهرزوری: ۱۱۱.

## محمد ـ (ابن زهره)

(۵۶۴-۶۳۴ هـ / ۱۱۶۹-۱۲۳۷ م)

ابوحامد، محمدبن عبدالله بن علی حلبی، (محیی الدین، ابن زهره). فقیه امامی. از مشایخ روایت محقق حلّی، یحیی بن سعید حلّی بود و ابن بطریق و ابن شهرآشوب از وی روایت کرده‌اند. از آثارش: **کتاب الاربعین، رساله حضرت صادق.**

اعیان الشیعه ۹: ۳۸۸ / امل الآمل ۲: ۲۷۳، ۲: ۲۸۰ / الذریعه ۱: ۴۲۶ / ریحانة الادب ۷: ۵۵۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۶۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۲۶.

## محمد ـ (ابن حاج)

(۵۷۴-۶۴۱ هـ / ۱۱۷۸-۱۲۴۳ م)

ابوالحسن، محمدبن عبدالله بن محمد تجیبی، (ابن حاج). ادیب، نحوی. متولد در قرطبه. از آثارش: **نزهة الألباب فی محاسن الآداب ـ خ، المقاصد الکافیة فی علم لسان العرب.**

الاعلام ۷: ۱۱۰ / روضات الجنّات ۸: ۶۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۵۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسن: ۴۱۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۳۶.

## محمد ـ مُرْسی

(۵۷۰-۶۵۵ هـ / ۱۱۷۴-۱۲۵۷ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن محمد مرسی، (شرف الدین). ادیب، شاعر، مفسّر، محدث. اصلاً از مرسیه. در اندلس و حلب و دمشق و مدینه و مصر هر یک برای مدتی اقامت کرد و به خراسان و بغداد و حج سفر کرد. از آثارش: **التفسیر الکبیر، الکافی، در نحو، التفسیر الأوسط.**

الاعلام ۷: ۱۱۰ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۴.

## محمد ـ (ابن آبّار)

(۵۹۵-۶۵۸ هـ / ۱۱۹۹-۱۲۶۰ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن ابوبکر بلنسی، قضاعی، (ابن آبّار). مورّخ، محدّث، ادیب، شاعر. متولّد در بلنسیه، متوفی در تونس. بیش از بیست سال نزد دانشمندترین محدّث اسپانیا، ابوالربیع بن سالم درس می خواند و در اثر توصیه استاد به اتمام کتاب صلة ابن بشکوال پرداخت. در طلب علم به سفرهای متعدد پرداخت و در تونس مورد استقبال ابوزکریاء واقع شد و رئیس دیوان رسائل وی شد در زمان جانشین وی نیز ابن ابار از مقربین بود ولی با رفتار خاص خود مورد خشم درباریان واقع و بالاخره به ضرب سرنیزه و به دستور امیر کشته شد.

فردای آنروز جسدش با کتابها، اشعار و اجازه نامه هایش به آتش کشیده شد. از آثارش: تکمیل کتاب صلة ـ ط، المعجم في اصحاب القاضي الامام ابی علی الصدفی، کتاب الحلّة السّيَراء.

الاعلام ۷: ۱۱۰ / اعیان الشیعه ۹: ۳۸۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۳۸۵ / الذریعه ۴: ۴۰۶، ۷: ۷۸ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابار: ۲۸۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۰۴.

## محمد ـ (ابن مالک)

(۶۰۰-۶۷۲ هـ / ۱۲۰۴-۱۲۷۴ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن مالک طایی، جیانی، (جمال الدین). ادیب، شاعر، نحوی، لغوی. متولد در جیان، متوفی در دمشق. نخست مذهب مالکی داشت، و بعداً مذهب شافعی را برگزید. وی در دمشق شاگرد ابوالحسن سخاوی و در حلب شاگرد ابن یعیش و شاگردش ابن عمرون بود. از آثارش: شرحی بر مقدمه جزولیه، الكافيه الشافيه، خلاصة الالفيه.

الاعلام ۷: ۱۱۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۲۶ / روضات الجنّات ۸: ۷۶ / ریحانة الادب ۸: ۱۸۶ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن مالک: ۳۴۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۳۴.

## محمد ـ (ابن بطوطه)

(متولد در ۷۰۳ هـ / ۱۳۰۴ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله[1] بن محمد لواتی، طنجی، (ابن بطوطه). از مشاهیر سیاحان مراکشی، متولد در طنجه، متوفی در مراکش. وی مسافرتهای طولانی رفت و در شمار نامورترین جهانگردان جهان درآمد و با توصیف سفرهای خود نوع جدیدی از رحله نویسی را ابداع کرد. وی در سفرهای خود با اکثر ملوک و مشایخ و طبقات مختلف ملاقات کرد. از آثارش: تحفة النظار فی غرائب الامصار و عجائب الاسفار ـ ط، متن این رحله را ابن بطوطه املا کرد و ابن جزّی به امر ابوعنان حاکم آن را تحریر نمود. ترجمه های مهم متن رحله ترکی از محمد شریف پاشا و آلمانی از فن مژیک، انگلیسی از مهدی حسین و همچنین فرانسوی و ایتالیایی نیز می باشند.

الاعلام ۷: ۱۱۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۴۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۵ / شدالازار ۶۹، ۵۰۵ / الکنی والالقاب ۱: ۲۲۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن بطوطه: ۲۹۵ / معجم المؤلفین ۹: ۲۳۵.

## محمد ـ تبریزی

(م بعد از ۷۳۷ هـ / ۱۳۳۶ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله خطیب، عمری، تبریزی، (ولی الدین). عالم در حدیث. از آثارش: مشكاة المصابيح ـ ط، در ۷۳۷ هـ به پایان رسید و تکمیل کتاب مصابیح بغوی است، الإكمال فی أسماء الرجال ـ ط.

الاعلام ۷: ۱۱۲ / ریحانة الادب ۲: ۱۵۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۱۱.

## محمد ـ شبلی

(۷۱۲-۷۶۹ هـ / ۱۳۱۲-۱۳۶۷ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله شبلی، دمشقی، (بدرالدین، ابن تقی الدین). فقیه حنفی. متولد در دمشق، متوفی در طرابلس شام. از آثارش: محاسن الوسائل إلى معرفة الأوائل ـ خ، آكام المرجان فی أحكام الجان ـ ط، آداب الحمّام، رساله است.

الاعلام ۷: ۱۱۲ / ریحانة الادب ۳: ۱۸۲ / الکنی والالقاب ۲: ۳۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، شبلی: ۲۲۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۱۹.

## محمد ـ (ابن خطیب)

(۷۱۳-۷۷۶ هـ / ۱۳۱۳-۱۳۷۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن سعید سلمانی، (ابن خطیب، لسان الدین، ذوالوزارتین). وزیر، مورّخ. از طایفه سلمان، متولد در حومه غرناطه، متوفی در زندان همانجا. پدرش در خدمت سلطان ابوالولید بود و لسان الدین با موقعیت خوب خانوادگی تحت تربیت استادان نامدار وقت قرار گرفت و توانست در زمینه های مختلف علمی متبحر و صاحب تألیف شود. در ۷۴۱ هـ به عنوان دبیر و

---

۱. الکنی والالقاب: محمدبن محمد.

در ۷۴۹ هـ با منصب کاتب الانشاء یا ریاست دبیرخانه در خدمت سلطان ابوالحجاج یوسف کار کرد. با خلع محمد پنجم در ۷۶۰ هـ زندگی وی دگرگون شد و مدتی به زندان افتاد، با بازگشت این سلطان به تخت ابن خطیب به غرناطه بازگشت و وزیر و سرآمد بزرگان دربار شد ولی باز هم از دسایس دشمنان در امان نماند و زندانی شد و در ۷۷۶ هـ او را در زندان خفه کردند. ابن خطیب بزرگترین نویسندهٔ مسلمان غرناطه و منبعی برای شناختن تاریخ و فرهنگ پایان قرن هفتم و هشتم هجری است که در زمینه ها مختلف علمی مثل پزشکی، فلسفه و ادبیات دارای تألیفات ارزشمندی می باشد. از آثارش: تعداد آنها را متجاوز از ۱۶۰ اثر ذکر کرده اند. **خطرةُ الطَّیف فی رحلة الشتاء والصیف ـ ط، مفاخرات مالقه و سلا، المعلومة، الاحاطة فی تاریخ غرناطه، دیوان شعر.**

الاعلام ۷: ۱۱۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۳۲ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن خطیب: ۳۰۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۱۶.

## محمد ـ (ابن هشام)

(م ۷۹۹ هـ / ۱۳۹۶ م)

محمدبن عبدالله بن یوسف ابن هشام، (محب الدین). نحوی، فاضل، ادیب. از شاگردان پدرش و ابن عقیل و ابن جماعه و از مشایخ ابن حجر مکی بوده است.

ریحانة الادب ۸: ۲۷۶ / الکنی والالقاب ۱: ۴۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ۳۶۲.

## محمد ـ (ابن ناصرالدین)

(۷۷۷-۸۴۲ هـ / ۱۳۷۵-۱۴۳۸ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالله بن محمد، (شمس الدین، حافظ شام، ابن ناصرالدین). مورخ، محدث. اصلاً از حماة، متولد در دمشق. متولی دارالحدیث اشرفیه بود. در یکی از دهات دمشق کشته شد. از آثارش: **الردالوافر ـ ط، برد الأکباد عن فقد الأولاد ـ ط، افتتاح القاری لصحیح البخاری.**

الاعلام ۷: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۳۶.

## محمد ـ کاتبی ترشیزی

(م ۸۴۸[1] هـ / ۱۴۴۴ م)

محمدبن عبدالله کاتبی، نیشابوری، ترشیزی، (شمس الدین). شاعر نامی. عارف. متولد در روستای طرق و راوش میان ترشیز و نیشابور. وی مرید سید نسیمی شیرازی بود و به هرات و شیروان و ترکمان رفت و بایسنقر میرزا و ابراهیم شاه شیروانی و اسکندربن قره یوسف ترکمانی را مدح گفت. از آثارش: **بهرام و گل‌اندام**، منظومه ای به فارسی، **حسن و عشق**، مثنوی فارسی، **دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۳۳۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۷ / الذریعه ۷: ۶۲، ۹: ۸۹۶، ۱۹: ۲۱۵ / ریحانة الادب ۵: ۱۴ / فرهنگ سخنوران ۴۷۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۳۹۶، ۸: ۱۶۵۶ / الکنی والالقاب ۳: ۱۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، کاتبی: ۶۰.

## محمد ـ مخزومی

(۷۹۳-۸۸۵ هـ / ۱۳۹۱-۱۴۸۰ م)

محمدبن عبدالله بن محمد مخزومی، رفاعی، حسینی، (سراج الدین). شیخ الاسلام، مفسر، محدث. متولد در واسط در عراق، متوفی در بغداد. به شام و مصر سفر کرد. از آثارش: **البیان فی تفسیر القرآن، صحاح الأخبار فی نسب السادة الفاطمیة الأخیار ـ ط، رحیق الکوثر ـ ط.**

الاعلام ۷: ۱۱۶ / الذریعه ۱۵: ۱۰ / ریحانة الادب ۵: ۲۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، مخزومی: ۶۵۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۳۴.

## محمد ـ تمرتاشی

(۹۳۹-۱۰۰۴ هـ / ۱۵۳۲-۱۵۹۶ م)

محمدبن عبدالله بن احمد تمرتاشی، خطیب عمری، (شمس الدین). فقیه، متکلم، حنفی. متولد و متوفی در غزه. از آثارش: **تنویر الأبصار ـ ط، منح الغفار ـ خ، الوصول الی قواعد الأصول ـ ط.**

---

۱. ریحانة الادب: میان سالهای ۸۳۸ تا ۸۵۰ هـ.

الاعلام ۷: ۱۱۷ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۹، ۳: ۲۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، تمرتاشی: ۹۴۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۱۹۷.

**محمد ـ کبریت**
(۱۰۱۲-۱۰۷۰ هـ / ۱۶۰۳-۱۶۶۰ م)

محمدبن عبدالله بن محمد حسینی، موسوی، (کبریت). ادیب. متولد و متوفی در مدینه. پس از تحصیلات مقدماتی در موطن خویش در ۱۰۳۹ هـ به روم رفت و جهت خدمت به شیخ الاسلام یحیی بن زکریا کتاب رحلة الشتاء والصیف ـ ط را تألیف کرد. از آثارش: الجواهر الثمینه فی محاسن المدینه ـ خ، حاطب لیل، نصر من الله و فتح قریب ـ ط.

الاعلام ۷: ۱۱۸ / الذریعه ۱۰: ۱۶۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۰.

**محمد ـ ایزدی**
(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

محمدبن عبدالله ایزدی، کازرونی. شاعر، ادیب. از آثارش: دیوان شعر، دو منظومه به نامهای حسن‌نامه و عشق‌نامه.

ریحانة الادب ۱: ۲۱۱ / فرهنگ سخنوران ۷۲.

**محمد ـ مُظفَّر**
(۱۲۵۶-۱۳۲۲ هـ / ۱۸۴۰-۱۹۰۴ م)

محمّدبن عبدالله بن محمد نجفی، مظفر. فقیه امامی. متولّد و متوفّی در نجف. از آثارش: توضیح الکلام فی شرح شرائع الاسلام ـ خ، در ۲ جلد.

الاعلام ۷: ۱۲۳ / اعیان الشیعه ۹: ۳۸۴ / الذریعه ٤: ٤١٥ / ریحانة الادب ۵: ۳۲۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۴۶.

**محمد ـ (ابن هشام)**
(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

محمدبن عبدالماجد، (ابن هشام، شمس الدین). فقیه اصولی، نحوی. خواهرزادهٔ محمدبن عبدالله ابن هشام، و از تلامذه وی بود.

ریحانة الادب ۸: ۲۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ۳۶۲.

**محمد ـ معزی**
(م ۵۴۲ هـ / ۱۱۴۷ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدالملک معزی، نیشابوری، سمرقندی، (امیر معزی). شاعر نامی، ادیب. متولّد در خراسان. در دربار ملکشاه سلجوقی تقرب داشت و در عهد سلطان سنجر به منصب امیرالامراء و ملک الشعرایی مفتخر شد. گفته شده که در اثر اصابت تیری که سلطان سعید بطور غیرعمد رها کرده بود زخمی شده و تا پایان عمر از این حادثه رنجور بود. از خصوصیات عمدهٔ شعر وی سادگی و روانی آنهاست. از آثارش: دیوان شعر، حدود ۱۹۰۰۰ بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۵۰۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۳ / الذریعه ۹: ۱۰۶۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۴۲ / فرهنگ سخنوران ۵۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا، امیر معزی: ۲۴۱ / نزهة المجالس ۹۶ و ۱۱۷.

**محمد ـ (ابن قُزمان)**
(م ۵۵۵ هـ / ۱۱۶۰ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالملک بن عبیدالله، (اکبر، ابن قزمان). شاعر، منشی، وزیر. متوکل آخرین پادشاه افسطی بطلیوسی بود و پس از برافتادن این سلسله در گمنامی زیست. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۱۲۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۸۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قزمان: ۳۳۹.

**محمد ـ (ابن طفیل)**
(۵۰۶-۵۸۱ هـ / ۱۱۱۰-۱۱۸۵ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالملک بن محمد قیسی، (ابن طفیل). فیلسوف، طبیب. متولد در غرناطه، متوفی در مراکش. وی ابتدا در غرناطه طبابت می کرد و سپس دبیر حاکم این ایالت شد. در زمان ابویعقوب بسیار مورد توجه وی بود و در دربار وی خدمت می کرد. از آثارش: حی بن یقظان، نام داستانی فلسفی و از برجسته ترین کتب قرون وسطی است، دو رساله پزشکی نیز تألیف کرد.

الاعلام ۷: ۱۲۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۷۲ / ریحانة الادب ۸: ۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن طفیل: ۳۲۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۵۹.

**محمد ـ (ابن زُهر)**
(۵۰۷-۵۹۵ هـ / ۱۱۱۳-۱۱۹۹ م)

ابوبکر، محمدبن عبدالملک بن زهر ایادی، (حفید ابن زهر). طبیب، ادیب، شاعر. متولد در اشبیله، متوفی در مراکش. طبیب مخصوص عبدالمؤمن بود، و مانند پدرش در طب مهارت داشت و از او کسب علم کرد. از آثارش: طب العیون، التریاق الخمسینی، الایضاح.

الاعلام ۷: ۱۲۹ / ریحانة الادب ۷: ۵۴۹ / الکنی والالقاب ۱: ۲۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن زهر: ۳۱۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۵۷.

**محمد ـ فخرالدین**
(م ۶۷۵ هـ / ۱۲۷۶ م)

ابولیث، محمدبن عبدالملک بن ابوالحارث مراغی، (فخرالدین). فاضل، ریاضی دان. متوفی در اصفهان. بسیاری از کتب ریاضی را استنساخ نمود.

ریحانة الادب ٤: ۳۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، فخرالدین: ۷۷.

**محمد ـ نیشابوری**
(۱۱۷۸-۱۲٤۱ هـ / ۱۷٦٤-۱۸۲٦ م)

ابواحمد، محمدبن عبدالنبی بن عبدالصانع نیشابوری، خراسانی، هندی اکبر آبادی، (میرزا محمد اخباری). فاضل. در نجف و کاظمین به کسب علوم دینی پرداخت و در همانجا کشته شد. از آثارش: حقیقة الاعیان فی معرفة الانسان، الاعتذار، الدرالفرید و معراج التوحید، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۹: ۳۹۲ / الذریعه ۹: ۹۸٦، ۲: ۲۸۹، ۱۹: ۳۷۳ / روضات الجنات ۷: ۱۲۷ / ریحانة الادب ۱: ۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۹۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲٦۱ / مکارم الآثار ۳: ۹۲۵.

**محمد ـ غلام ثعلب**
(۲٦۱-۳٤۵ هـ / ۸۷۵-۹۵۷ م)

ابوعمر، محمدبن عبدالواحدبن ابوهاشم باوردی، مطرز، (غلام ثعلب). لغوی نامی، محدث. منسوب به باورد (ابیورد خراسان)، متوفی در بغداد. از شاگردان و یاران ثعلب ادیب نامی بود و به همین جهت غلام ثعلب لقب گرفت. تألیفات زیادی دارد. از آثارش: غرائب الحدیث، الیواقیت ـ خ، فضائل معاویه، جزء فی الحدیث والأدب ـ ط.

الاعلام ۷: ۱۳۲ / اعیان الشیعه ۹: ۳۹۳ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۷٦ / الذریعه ۲۵: ۲۹۳، ۲: ٦۸، ۱۲: ۱۰۱ / روضات الجنات ۷: ۳۳۰ / ریحانة الادب ۵: ۳۲۳ / فهرست ابن الندیم ۸۲ / الکنی والالقاب ۳: ۱۸٦ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعمر: ٦۸٤ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲٦٦.

**محمد ـ (ابن عبدون)**
(م ٤۲۳ هـ / ۱۰۳۲ م)

ابوعبدالله، محمد[1] بن عبدالواحدبن احمد بزاز، (ابن عبدون، ابن حاشر). محدث امامی. از مشایخ اجازهٔ شیخ طوسی و نجاشی بود. از آثارش: تاریخ، تفسیر، عمل الجمعة، اخبار السیدالحمیری.

الذریعه ۱: ۱۷، ۳: ۲۲۳، ۱: ۳۳۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۰٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۸ / الکنی والالقاب ۱: ٤٤۱ / معجم المؤلفین ۱: ۳۰۵.

**محمد ـ دارمی**
(۳۸۸-٤۵۰ هـ / ۹۹۸-۱۰٦۳ م)

ابوالفضل[2]، محمدبن عبدالواحدبن عبدالعزیز دارمی، تمیمی. وزیر، شاعر. فقیه شافعی. متولد در بغداد، متوفی در دمشق. به سمت سفارت از طرف قائم عباسی نزد معز عباسی صاحب افریقیه و از آنجا به طلیطله نزد مأمون بن ذی‌النون رفت و اشعار زیادی در مدح وی سرود. از آثارش: الاستذکار، احکام المتحیرة، جامع الجوامع و مودع البدائع.

الاعلام ۷: ۱۳۳ / تاریخ التراث العربی ب۱ / ۳: ۲۱۲ / ریحانة الادب ۲: ۲۰۷ / لغتنامهٔ دهخدا، دارمی: ٦۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲٦٦.

---

۱. در تعدادی از کتب رجالی نام وی احمد آورده شده است.
۲. ابوالفرج نیز گفته شده است.

**محمد - (ابن صباغ)**
**(۴۰۰-۴۷۷ هـ / ۱۰۰۹-۱۰۸۴ م)**

ابونصر، محمدبن عبدالواحد بغدادی، (عبدالسید، ابن صباغ، بیع). فقیه شافعی، محدث. متوفی در بغداد، مدفون در باب الحرب. فقه شافعی را از ابوحامد اسفراینی فرا گرفت و از مشایخ خطیب بغدادی بود. از آثارش: الشامل، در فقه، الطریق السالم، الکامل فی الخلاف.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۳۷ / ریحانة الادب ۸: ۶۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۶۴.

**محمد - ضیاء مقدسی**
**(۵۶۹-۶۴۳ هـ / ۱۱۷۴-۱۲۴۵ م)**

ابوعبدالله، محمدبن عبدالواحدبن احمد سعدی، مقدسی، (ضیاء الدین). محدث حنبلی، مورخ. متولد و متوفی در دمشق. به بغداد ومصر و فاس و ایران سفر کرد و از حدود ۵۰۰ شیخ حدیث شنید، سپس به دمشق مراجعت و به تدریس پرداخت. از آثارش: الاحکام - خ، الاحادیث المختاره، فضائل القرآن.

الاعلام ۷: ۱۳۴ / ریحانة الادب ۷: ۱۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۰۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۶۳.

**محمد - (ابن همام)**
**(۷۹۰-۸۶۱ هـ / ۱۳۸۸-۱۴۵۷ م)**

محمدبن عبدالواحدبن عبدالحمید سیواسی، اسکندری، (کمال الدین، ابن همام). عالم، رهبر دینی حنفیه، فقیه، مفسر. اصلاً از سیواس، متولد در اسکندریه، متوفی در قاهره. مدتی در حلب و در مجاورت حرمین زندگی می کرد و پس از آن شیخ الشیوخ خانقاه شیخونیه قاهره شد. از آثارش: فتح القدیر - ط، ۸ جلد در فقه حنفی، التحریر - ط، زادالفقیر - ط.

الاعلام ۷: ۱۳۴ / ریحانة الادب ۵: ۸۹ / الکنی والالقاب ۱: ۴۵۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن همام: ۳۶۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۶۴.

**محمد - جبّایی**
**(۲۳۵-۳۰۳ هـ / ۸۴۹-۹۱۶ م)**

ابوعلی، محمدبن عبدالوهاب بن سلام جبّایی. از بزرگان معتزله، رئیس علماءِ کلام در زمان خود. منسوب به طایفهٔ جبائیه، متولد در جبا در خوزستان، متوفّی در بصره. علم کلام را از ابویوسف یعقوب بن عبدالله بصری فرا گرفته و از جمله شاگردان خودش ابوالحسن اشعری را می توان نام برد. از آثارش: تفسیر القرآن.

الاعلام ۷: ۱۳۶ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۶۹ و ۲۷۸ / تاریخ التراث العربی ب ۱ ج ۴: ۷۵ / روضات الجنّات ۷: ۲۸۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۹۲ / فهرست ابن الندیم ۲۱۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعلی: ۶۶۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۶۹.

**محمد - امام الحرمین**
**(م ۱۳۰۵[1] هـ / ۱۸۸۸ م)**

محمدبن عبدالوهاب بن داود همدانی، کاظمی، (امام الحرمین). عالم شیعه، فقیه، ادیب، لغوی، نحوی، شاعر. متوفّی در کاظمیه. از آثارش: المحاسن فی الانشاء والترسل، المشکاة فی مسائل الخمس والزکاة، الاجازات.

اعیان الشیعه ۹: ۳۹۴ / الذریعه ۱: ۱۲۹، ۲: ۷۰، ۱۳: ۱۸۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۶۸.

**محمد - لبّودی**
**(۵۷۰-۶۲۱ هـ / ۱۱۷۴-۱۲۲۴ م)**

ابوعبدالله، محمدبن عبدان بن عبدالواحد لبّودی، (شمس الدین، ابن لبودی). طبیب، حکیم. متولد در دمشق، متوفی در همانجا، ساکن در ایران و سوریه و دمشق. رئیس الاطبای ملک ظاهر غیاث الدین صاحب حلب بود و پس از وفات وی به دمشق رفت و تا آخر عمر به تدریس و طبابت پرداخت، وی متولی بیمارستان نوری بود. از آثارش: الرأی المعتبر فی معرفة القضاء والقدر،

---

۱. یا ۱۳۰۳ هـ.

وجع المفاصل، شرح فصول بقراط.

الاعلام ۸: ۱۷۹ / ریحانة الادب ۸: ۱۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن لبودی: ۳۴۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۷۱.

## محمد ـ جهشیاری

(م ۳۳۱ هـ / ۹۴۳ م)

ابوعبدالله، محمدبن عبدوس بن عبدالله کوفی، جهشیاری. مورّخ، نویسنده. متولد در کوفه، بزرگ شده در بغداد، متوفی در همانجا. از آثارش: کتاب الوزراء والکتاب، اخبار المقتدر العباسی، أسمار العرب والعجم والروم و غیرهم.

الاعلام ۷: ۱۳۵ / تاریخ التراث العربی ۱ / ب ۲: ۱۷۵ / الذریعه ۲۵: ۶۸ / ریحانة الادب ۱: ۴۴۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۸۲ / فهرست ابن الندیم ۱۴۱ / لغتنامهٔ دهخدا، جهشیاری: ۱۷۹ / معجم المؤلفین ۷: ۱۳۵.

## محمد ـ عددی

(زنده در ۳۶۰ هـ / ۹۷۱ م)

محمدبن عبدون جبلی، عددی. طبیب، ریاضی دان. متولد در قرطبه، به مشرق و مصر سفر کرد. مدّتی ریاست بیمارستان شهر فسطاط بدو محول شد و طبیب مخصوص مستنصر بالله بود. از آثارش: تألیفاتی دارد.

ریحانة الادب ۱: ۳۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، جبلی: ۲۱۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۷۵.

## محمد ـ عبده

(۱۲۶۶-۱۳۲۳ هـ / ۱۸۴۹-۱۹۰۵ م)

شیخ محمد عبده بن حسن خیرالله مصری، (عبده). مفتی دیار مصر، از بزرگان اصلاح طلب و متجدد مسلمان، فقیه، مفسر. از طایفه ترکمانی، متولد و بزرگ شده در مصر، متوفی در اسکندریه، مدفون در قاهره. در دانشگاه احمدی طنطا و سپس الازهر کسب علم کرد، یکی از استادانش سید جمال الدین اسد آبادی بود که تأثیر زیادی نیز از او گرفت و هنگام رحلت سید جمال خلیفه وی شده به تدریس و تألیف و نگارش وقایع مصر مشغول شد. در یکی از تشنجات داخلی به سوریه تبعید شد و پس از ۶ سال به پاریس رفت و با استادش در آنجا نشریه العروة الوثقی را منتشر کرد. در ۱۳۰۶ به مصر بازگشت و منصب قضاوت یافت وی از طرفداران ایجاد اصلاحات در جوامع اسلامی بود. از آثارش: تفسیر القرآن الکریم ـ ط، رسالة الواردات ـ ط، رسالة التوحید ـ ط.

الاعلام ۷: ۱۳۱ / ریحانة الادب ۴: ۹۶ / الکنی والالقاب ۲: ۱۵۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۷۲ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۷۳.

## محمد ـ ماجیلویه

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ابوعبدالله، محمدبن ابوالقاسم عبیدالله بن عمران برقی، خبابی، جنابی، (ماجیلویه). عالم، فقیه، ادیب، امامی. متولد در قم. داماد محمدبن خالد برقی بود و صدوق هم با یک واسطه از وی روایت کرده است. از آثارش: تفسیر حماسهٔ ابی تمام، کتابی در طب، المشارب.

اعیان الشیعه ۹: ۳۸۲ / الذریعه ۲۱: ۳۰ / ریحانة الادب ۵: ۱۴۳ / الکنی والالقاب ۳: ۱۳۰.

## محمد ـ لَجلاج

(م بعد از ۳۶۰ هـ / ۹۷۱ م)

ابوالفرج، محمدبن عبیدالله لجلاج. متبحّر در شطرنج. متوفی در شیراز. از آثارش: منصوبات الشطرنج، لعب الشطرنج الهندی ـ خ.

الاعلام ۷: ۱۴۰ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۴ / فهرست ابن الندیم ۱۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، لجلاج: ۱۴۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۷۹.

## محمد ـ مُسَبّحی

(۳۶۶-۴۲۰ هـ / ۹۷۷-۱۰۲۹ م)

محمدبن عبیدالله بن احمد مُسبحی، (عزالملک، امیرمختار). مورّخ، ادیب. اصلاً از حران، متولد و متوفی در مصر. در سال ۳۹۸ هـ کتابت حاکم بن عزیز از ملوک فاطمیه را عهده دار شد و به حکومت بعضی از شهرهای مصر منصوب شد. از آثارش: تاریخ المغاربة و مصر، التلویح والتصریح، القضایا الصائبة.

الاعلام ۷: ۱۴۰ / روضات الجنّات ۷: ۳۴۸ / ریحانة الادب ۵: ۲۹۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۶۸ / الکنی

والالقاب ۳: ۱۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، مسبحی: ۳۲۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۷۶.

**محمد - (ابن تعاویذی)**
(۵۱۹-۵۸۴ هـ / ۱۱۲۵-۱۱۸۷ م)

ابوالفتح، محمدبن عبیدالله بن عبدالله، ابن تعاویذی. شاعر، منشی. متولد و متوفی در بغداد. لطافت و موزونی و دقت نظر وی مورد تأیید نقادان صاحب نظر است. شعر او را مردم سحرالفاظ موزون می دانستند. پادشاهان ایوبی را مدح می کرد و قریحه ای توانا داشت، همچنین از نویسند گان بزر گ زمان خود بشمار می آمد. از آثارش: **دیوان شعر، الحَجَبَه والحجاب.**

الاعلام ۷: ۱۴۱ / اعیان الشیعه ۹: ۳۹۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۵۷ / الذریعه ۹: ۱۸ / ریحانة الادب ۷: ۴۲۸ / الکنی والالقاب ۱: ۲۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن تعاویذی: ۲۹۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۷۸.

**محمد - (ابن ابی شیبه)**
(م ۲۹۷ هـ / ۹۰۹ م)

ابوجعفر، محمدبن عثمان بن محمّدبن ابی شیبه عبسی، کوفی. مورّخ، محدّث، امامی. ساکن و متوفی در بغداد. از آثارش: **تاریخ کبیر، السنن فی الفقه، العرش و صفته.**

الاعلام ۷: ۱۴۲ / تاریخ التراث العربی ۱ / ب ۱: ۳۲ / ریحانة الادب ۷: ۳۵۴ / فهرست ابن الندیم ۲۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، عبسی: ۹۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۸۵.

**محمد - جعد**
(م حدود ۳۲۲ هـ / ۹۴۳ م)

ابوبکر، محمدبن عثمان بن مسیح شیبانی. ادیب، نحوی، لغوی. متولّد در بغداد. از یاران ابن کیسان بود. از آثارش: **خلق الانسان، الناسخ والمنسوخ، العروض.**

الاعلام ۷: ۱۴۲ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۱۲ / ریحانة الادب ۱: ۴۱۱ / فهرست ابن الندیم ۹۰ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۸۷.

**محمد - (ابن بلبل)**
(م ۴۱۰ هـ / ۱۰۱۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن عثمان بن بلبل. نحوی، لغوی، ادیب. از شاگردان ابوخالویه بود و با سیرافی و ابوعلی فارسی مصاحبت داشت.

ریحانة الادب ۷: ۴۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، محمّد: ۵۸۴.

**محمد - یمینی**
(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

محمدبن عثمان یمینی، کاتب، غزنوی. شاعر. از معاصران یمین الدوله بهرامشاه بوده و احتمالاً لقب شعری خود را نیز از همین سلطان گرفته است. از آثارش: **بزم آرای فخری، دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۱۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۸ / ریحانة الادب ۶: ۴۰۲ / فرهنگ سخنوران ۶۶۰.

**محمد - میرغنی**
(۱۲۰۸-۱۲۶۸ هـ / ۱۷۹۳-۱۸۵۲ م)

محمد عثمان بن محمدبن عبدالمحجوب، حسینی، (میرغنی). حنفی، مفسّر، صوفی. متولّد در طایف در حجاز، تحصیل کرده در مکّه، ساکن در مصر و سودان. فقه و حدیث را از عموی خود سید یاسین اخذ کرد وی مایل به اصول صوفیه بوده است. از آثارش: **الأنوار المتراکمة - ط، تاج التفاسیر لکلام الملک الکبیر - ط، مجموع الغرائب - ط، دیوان شعر.**

الاعلام ۷: ۱۴۴ / ریحانة الادب ۶: ۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، میرغنی: ۲۸۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۸۶ / مکارم الآثار ۱: ۳۴۶.

**محمد - شمس مغربی**
(۷۴۹-۸۰۸ هـ / ۱۳۴۸-۱۴۰۵ م)

محمدبن عزالدین بن عادل تبریزی، (محمد شیرین، مغربی، شمس مغربی). شاعر، عارف. متولد در تبریز. از یاران شیخ کمال خجندی بود. در دیار مغرب سیر وسیاحت کرد و از دست یکی از مشایخ خرقه پوشید. از آثارش: **دیوان اشعار،**

دررالفرید فی معرفة التوحید، جام جهان نما.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۶۲ / جشن نامه ۶۱ / الذریعه ۹: ۱۰۷۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۵۳ / فرهنگ سخنوران ۵۵۶ / فهرست مشترک ۸: ۱۶۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، مغربی: ۷۹۷ / نفحات الانس ۶۱۳.

## ابومحمد ـ (ابن عطیه)

(متولد ۷۰۹ هـ / ۱۳۰۹ م)

ابومحمّد بن عطیه. ادیب، شاعر. متولّد در اندلس. مدتی قضاوت می کرد و مدتی هم خطیب مسجد بزرگ غرناطه بود. وی نزد لسان الدین بن خطیب تلمذ نمود. از آثارش: اشعاری از او باقیست.

ریحانة الادب ۸: ۱۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عطیه: ۳۳۱.

## محمد ـ (ابن کریب)

(م ۲۴۳ هـ / ۸۵۷ م)

محمدبن علاء بن کریب همدانی، کوفی. محدّث. از عبدالله بن مبارک و مشایخی دیگر استماع حدیث کرد و حسن بن سفیان ثوری و بخاری و مسلم و ترمذی و تعدادی دیگر از او روایت کرده اند و در کوفه سیصد هزار حدیث از وی مسموع گردیده است. از آثارش: بنا به وصیّت خودش تمامی کتابهای او را همراه خودش دفن کردند.

ریحانة الادب ۸: ۱۶۹ / الکنی والالقاب ۳: ۱۲۵.

## محمد ـ همام تبریزی

(۶۳۶-۷۱۳ هـ / ۱۲۳۸-۱۳۱۳ م)

محمدبن علاء[1] تبریزی، (همام الدین، خواجه همام، همام). از مشایخ بزرگ عهد ایلخانیان مغول، شاعر نامی. در تبریز زاویه ای داشت و به رقم تصدی پستهای دولتی در این زاویه به ارشاد و دیگر امور معنوی مشغول می شد. به مراتب عالی تصوّف رسید و در شعر و نثر و ادبیات عربی نیز از بزرگان زمان بود. از یاران نزدیک خواجه شمس الدین صاحب دیوان جوینی، و با قطب الدین شیرازی همدرس و هر دو از تلامذه خواجه نصیرطوسی بوده اند. با سعدی شیرازی ملاقات داشت. از آثارش: دیوان شعر، مشتمل بر اشعار فارسی و عربی.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۷۱۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۸ / الذریعه ۹: ۱۲۹۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۰ / سخنوران آذربایجان ۷۹۰ / فرهنگ سخنوران ۶۳۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۷۴ / لغتنامهٔ دهخدا، همام: ۲۶۲ / یادداشتهای قزوینی ۱۰۵۷.

## محمد ـ مؤمن الطاق

(م حدود ۱۶۰ هـ / ۷۷۷ م)

ابوجعفر، محمدبن علی بن نعمان بجلی، کوفی، صیرفی، (احول). امامی، فقیه، از یاران حضرت امام صادق (ع) و امام کاظم (ع)، به گفتهٔ بعضی از علمای رجال از حضرت سجاد (ع) و حضرت باقر (ع) نیز روایت کرده است. در طاق المحامل کوفه مغازه داشت به همین سبب به طاقی یا مؤمن الطاق و گاه شاه طاق موصوف شد. و چون در صرافی بسیار خبره بود عوام گاه به او شیطان الطاق[1] گفته اند. از آثارش: الاحتجاج فی امامة علی (ع)، افعل لاتفعل ـ ط، الکلام علی الخوارج.

الاعلام ۷: ۱۵۴ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۵۹ / رجال طوسی ۳۵۹ / ریحانة الادب ۶: ۳۴ / فهرست ابن الندیم ۲۲۴ / فهرست طوسی ۱۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، مؤمن: ۱۲۹ / معالم العلماء ۹۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۶۷.

## محمد ـ حمانی

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

محمدبن علی حمانی، علوی. شاعر امامی. حضرت جواد (ع) نزد متوکّل و حضرت رضا (ع) نزد مأمون با اشعار وی استشهاد نموده اند. در باب حضرت علی النقی (ع) از مناقب ابن شهرآشوب از ابومحمد فحام نقل کرده است که: متوکّل عبّاسی از حضرت علی النقی (ع) از شاعرترین مردم پرسیدند ایشان حمّانی را معرف کردند. از آثارش: اشعاری

---

۱. در تاریخ ادبیات صفا با احتمال بیشتر نامش علاء آورده شده است.

۱. ادبیات صفا: فرقه شیطانیه از فرق شیعه منسوب به شیطان الطاق.

از وی باقی است.

ریحانة الادب ۲: ۷۰.

**محمد ـ ترمذی**

(م ۳۲۰[1] هـ / ۹۳۲ م)

ابوعبدالله، محمدبن علی بن حسین حکیم ترمذی. محدّث اهل سنت، صوفی. متولّد در ترمذ. در خراسان و عراق اکثر احادیث نبوی را استماع نمود. از آثارش: الفروق ـ خ، أدب النفس ـ خ، المسائل المکنونة ـ خ.

الاعلام ۷: ۱۵۶ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۱: ۱۴۳ / تذکرة الاولیاء ۲: ۹۱ / حلیة الاولیاء ۱: ۲۳۳ / الذریعه ۲۴: ۳۸۰ / رساله قشیریه ۶۱ / ریحانة الادب ۱: ۳۳۱ / طبقات الصوفیه ۳۰۶ / کشف المحجوب ۱۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ترمذی: ۶۲۱ / معجم المؤلفین ۹: ۳۱۵ / نفحات الانس ۱۱۸.

**محمّد ـ (ابن مُقَله)**

(۲۷۲-۳۲۸ هـ / ۸۶۶-۹۴۰ م)

ابوعلی، محمّدبن علی بن حسین بن مقله بیضاوی، شیرازی، (ابن مقله). وزیر دورهٔ عباسیان، کاتب، خطّاط. متولّد و متوفّی در بغداد. در سال ۲۹۶ هـ در دستگاه مرکزی خلافت به عنوان منشی منصوب شد و در ۳۱۵ هـ متصدی دیوان مصالح عامه شد و در ۳۱۶ هـ به وزارت رسید وی در زمان قاهر خلیفه و سپس راضی خلیفه نیز وزیر شد و بالاخره در زمان ابن رائق که سمت امیرالامراء داشت از کار برکنار و اموال او و پسرش مصادره و خودش زندانی شد و دست راستش به دستور ابن رائق قطع شد و پس از مدتی زبان وی را بریدند و در زندان درگذشت. از آثارش: وی خطاطی متبحر بود و نوعی خط به نام خط منسوب را اختراع کرد.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۱۵ / الاعلام ۷: ۱۵۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۷۰ / ریحانة الادب ۸: ۲۲۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۸۶ / الکنی والالقاب ۱۰: ۴۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن مقله: ۳۵۳ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۱۹.

۱. روایتی دیگر ۲۵۵ هـ.

**محمد ـ (ابن صوفی)**

(اواخر قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

محمدبن علی بن محمد علوی، عمری، (ابن صوفی). عالم در انساب. از آثارش: الانساب.

ریحانة الادب ۸: ۷۰ / الکنی والالقاب ۱: ۳۳۶.

**محمد ـ مَبْرَمان**

(م ۳۴۵ هـ / ۹۵۶ م)

ابوبکر، محمّدبن علی بن اسماعیل عسکری، مبرمان. عالم، ادیب، نحوی. متولّد در بغداد. از مبرد و زجاج کسب علم نمود و خود از مشایخ فارسی و سیرافی بود. از آثارش: شرح شواهد سیبویه، العیون، شرح کتاب سیبویه.

الاعلام ۷: ۱۵۸ / روضات الجنّات ۷: ۳۲۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۶۶ / فهرست ابن الندیم ۶۶ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، مبرمان: ۲۲۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۰۷.

**محمد ـ قفّال**

(۲۹۱-۳۶۵ هـ / ۹۰۴-۹۷۶ م)

ابوبکر، محمدبن علی بن اسماعیل، شاشی، قفّال. عالم، فقیه شافعی، محدث، لغوی. متولّد و متوفّی در شاش کنار رود سیحون. فقه شافعی در منطقه ماوراء النهر توسط وی منتشر شد. از محمدبن جریر طبری و ابن سریج روایت کرده و احمد خضری مروزی از شاگردانش بود. از آثارش: أصول الفقه ـ ط، شرح رسالة الشافعی، محاسن الشریعه.

الاعلام ۷: ۱۵۹ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۷۶ / تاریخ التراث العربی ب ۳ / ۱: ۲۰۵ / روضات الجنّات ۴: ۱۸۱ / ریحانة الادب ۳: ۱۵۶ / الکنی والالقاب ۲: ۳۴۶، ۳: ۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، شاشی: ۹۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۰۸.

**محمد ـ (ابن حَوْقَل)**

(م بعد از[1] ۳۶۷ هـ / ۹۷۷ م)

ابوالقاسم، محمدبن علی نصیبی، (ابن حوقل). نویسندهٔ عرب، جغرافی دان. متولّد در نصیبین واقع

۱. ریحانة الادب: متوفی ۳۵۰ هـ.

در بین النهرین، تحصیل کرده در همانجا. وی از جمله جغرافی نویسانی است که کتاب خود را بر پایهٔ سفر و مشاهدهٔ مستقیم تألیف نمود. به کشورهای زیادی سفر کرد. وی هم مبلغ مذهبی و هم تاجر و از هواخواهان فاطمیان بود. از آثارش: **کتاب المسالک والممالک یا صورة الارض ـ ط**، کتابی در وصف کشورهای اسلامی.

الاعلام ۶: ۳۴۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۲۲ / ریحانة الادب ۶: ۱۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن حوقل: ۳۰۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ۵.

## محمد ـ شیخ صدوق

(م ۳۸۱ هـ / ۹۹۱ م)

ابوجعفر، محمدبن ابوالحسن علی بن حسین قمی. (ابن بابویه، شیخ صدوق). از برجسته ترین فقها و محدثین شیعه. متولد در خراسان[1]، متوفی در ری. در بغداد تدریس می کرد و با رکن الدوله دیلمی معاصر بود و از طرف او در مناظرات شرکت می کرد. در فقه بسیار هوشمند و متبحر بود و او را یکی از ارکان مذهب اثنی عشر می دانند. استاد شیخ مفید بود و او و ابن شاذان و غضائری و شیخ ابوجعفر محمّد دوریستی از وی روایت کرده اند. از آثارش: **من لا یحضره الفقیه ـ ط**، یکی از کتب اربعه و چندین بار به چاپ رسیده است شامل ۵۹۹۸ حدیث از ۵۱۰ راوی می باشد، **رسالة الاعتقادات**، **ابطال الغلو والتقصیر**.

الاعلام ۷: ۱۵۹ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۴ / امل الآمل ۲: ۲۸۳ / تاریخ التراث العربی ب ۳ / ۱: ۳۰۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۳۱ / الذریعه ۴: ۴۸۳، ۷: ۱۶۲، ۲۵: ۱۷۴ / رجال طوسی ۴۹۵ / رجال نجاشی ۲۷۶ / روضات الجنات ۶: ۱۳۲ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۸۷ / فهرست طوسی ۱۵۶ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن بابویه: ۲۹۳ / معالم العلماء ۱۱۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳ / یادداشتهای قزوینی ۱۸۳۵.

## محمد ـ (ابوطالب مکّی)

(م ۳۸۶ هـ / ۹۹۶ م)

ابوطالب، محمدبن علی بن عطیهٔ حارثی، مکّی. محدّث، عارف، پیشوای مذهب کلامی سالمیه در بصره. متوفی در بغداد. از آثارش: **قوت القلوب**، که غزالی در کتاب احیاء علوم الدین فرازهایی از آن عیناً نقل کرده است، **اربعون حدیثاً**، **وصف طریق المرید الی مقام التوحید ـ ط**، در تصوف.

الاعلام ۷: ۱۵۹ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۵۷ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۱: ۱۶۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۱۶۹ / شدالازار ۱۵۵ / الکنی والالقاب ۱: ۱۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوطالب: ۵۵۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۷ / نفحات الانس ۱۲۱.

## محمد ـ جیان اصفهانی

(زنده در ۴۱۶ هـ / ۱۰۲۵ م)

ابومنصور، محمدبن علی بن عمر اصفهانی، (حلاج، جیان اصفهانی). ادیب، لغوی، شاعر. متولد در ری. از ندیمان صاحب بن عباد بود. از آثارش: **انتهاز الفرص فی تفسیر المقلوب من کلام العرب**، **دیوان شعر**، **الشامل**.

ریحانة الادب ۵: ۲۸۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰.

## محمد ـ شیخ المشایخ

(م ۴۱۷ هـ / ۱۰۲۶ م)

ابوعبدالله، محمدبن علی داستانی، (شیخ المشایخ). عارف. از نزدیکان شیخ ابوالحسن خرقانی بود و سلسلهٔ طریقتی وی با سه واسطه به شیخ بسطامی، خلیفه و برادرزاده بایزید بسطامی موصول می شود.

ریحانة الادب ۳: ۳۳۳ / کشف المحجوب ۲۰۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۵۹۸ / نفحات الانس ۲۹۹.

## محمد ـ غضایری

(م ۴۲۶ هـ / ۱۰۳۴ م)

ابوزید، محمدبن علی غضایری، رازی. شاعر. متولد در ری. از مداحان امرای آخر دیلمی در ری و ستایشگر سلطان محمود غزنوی بود. با عنصری معاصر و با یکدیگر بحث ادبی و انتقادی داشتند. از آثارش: **دیوان شعر**.

---

۱. دانشنامه از دونالدسون نقل می کند.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۵۷۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۶ / الذریعه ۹: ۷۹۰ / ریحانة الادب ۴: ۲۴۷ / فرهنگ سخنوران ۴۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، غضاری: ۲۴۳.

**محمد ـ هروی**

**(۳۷۲-۴۳۳ هـ / ۹۸۳-۱۰۴۱ م)**

ابوسهل، محمدبن علی بن محمد هروی، (مؤذن). ادیب، لغوی. در مصر مؤذن بود و در همانجا درگذشت. از آثارش: **شرح فصیح ثعلب ـ ط، أسماء السیف، اسماء الاسد.**

الاعلام ۷: ۱۶۱ / تاریخ التراث العربی ۸: ۴۷۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ۶۰.

**محمد ـ بصری**

**(م ۴۳۶ هـ / ۱۰۴۴ م)**

ابوالحسین، محمدبن علی طیب بصری. از پیشوایان معتزلی، متکلّم، طبیب. متولد در بصره، ساکن و متوفی در بغداد. از آثارش: **تصفح الأدلة، غرر الأدلة، شرح الاصول الخمسه.**

الاعلام ۷: ۱۶۱ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۱: ۸۶ / روضات الجنّات ۷: ۳۴۹ / ریحانة الادب ۷: ۶۳ / الکنی والالقاب ۱: ۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالحسین: ۴۲۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۰.

**محمد ـ جُبْلی**

**(م ۴۳۹ هـ / ۱۰۴۸ م)**

ابوالخطاب، محمدبن علی بن محمد جبلی. ادیب، شاعر، محدّث. متولّد در بغداد، متوفّی در بصره. خطیب بغدادی از وی استماع حدیث نمود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۷: ۱۶۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۹۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۸.

**محمد ـ دقیقی**

**(۳۸۴-۴۴۰ هـ / ۹۹۴-۱۰۴۸ م)**

ابوالحسن، محمدبن علی دقیقی، بغدادی. نحوی. نزد رمانی کسب علم کرد. از آثارش: **المرشد، در نحو، المسموع من غریب کلام العرب.**

ریحانة الادب ۲: ۲۲۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹.

**محمد ـ صوری**

**(م ۴۴۱ هـ / ۱۰۴۹ م)**

ابوعبدالله، محمدبن علی بن عبدالله صوری. محدّث، اهل سنت. در سال ۴۱۸ هـ به بغداد رفت و از تعدادی از مشایخ استماع حدیث نمود. با خطیب بغدادی ملاقات داشت و از یکدیگر روایت کرده‌اند.

تاریخ التراث العربی ب ۱ / ۱: ۴۸۳ / ریحانة الادب ۳: ۴۷۴ / الکنی والالقاب ۲: ۴۳۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۴.

**محمد ـ کَراجکی**

**(م ۴۴۹ هـ / ۱۰۵۷ م)**

ابوالفتح، محمدبن علی بن عثمان کراجکی. عالم امامی، فقیه، متکلّم، محدّث، قاضی. ساکن در قاهره و دیگر شهرهای مصر. نزد شیخ مفید و سلاربن عبدالعزیز دیلمی تلمذ نمود. سید مرتضی از شاگردان وی بود. از آثارش: **کنزالفوائد ـ خ، تلقین أولاد المؤمنین ـ ط، النوادر.**

الاعلام ۷: ۱۶۲ / اعیان الشیعه ۹: ۴۰۰ / امل الآمل ۲: ۲۸۶ / الذریعه ۲: ۱۶، ۴: ۲۱۰، ۲۵: ۳۱ / روضات الجنات ۶: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۷۷ / الکنی والالقاب ۳: ۱۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفتح: ۷۰۶ / معالم العلماء ۱۱۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۷.

**محمد ـ (ابن وَدْعان)**

**(۴۰۱-۴۹۴ هـ / ۱۰۱۱-۱۱۰۱ م)**

ابونصر، محمدبن علی بن عبیدالله موصلی، ابن ودعان. قاضی موصل. متولّد و متوفّی در موصل. از آثارش: **الأربعین الودعانیة ـ خ.**

الاعلام ۷: ۱۶۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۶.

**محمد ـ (ابن أبی صقر)**

**(۴۰۹-۴۹۸ هـ / ۱۰۱۹-۱۱۰۵ م)**

ابوالحسن، محمدبن علی بن حسن، (ابن أبی صقر). فقیه شافعی، شاعر، کاتب. متولّد در واسط، در مذهب شافعی متعصب بود و اشعار زیادی در این زمینه سرود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۷: ۱۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۳۵۴ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی صقر: ۲۸۹ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۱۷.

## محمد ـ (ابن حمیده)
(۴۸۶-۵۵۰ هـ / ۱۰۹۳-۱۱۵۵ م)

ابوعبیدالله [1]، محمدبن علی بن احمد حلی، (ابن حمیده). نحوی، لغوی، ادیب. متولّد در حلّه. در بغداد کسب علم کرد و از جمله استادانش ابن خشاب بود. از آثارش: **الروضة**، در نحو، **الفرق بین الضاد والظاء**، **شرح المقامات الحریریة**.

الاعلام ۷: ۱۶۵ / اعیان الشیعه ۹: ۴۴۲ / روضات الجنّات ۸: ۳۱ / ریحانة الادب ۷: ۴۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۱۱ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۰۳.

## محمد ـ عَتّابی
(۴۸۴-۵۵۶ هـ / ۱۰۹۱-۱۱۶۱ م)

ابومنصور، محمّدبن علی بن ابراهیم عتابی. ادیب، نحوی، لغوی. منسوب به محلهٔ عتابیین در بغداد. نزد ابن شجری و ابومنصور جوالیقی کسب علم نمود و احادیث زیادی از مشایخ وقت استماع نمود. با ابن خشاب نحوی مناظراتی داشته است. خطی زیبا داشت.

الاعلام ۷: ۱۶۵ / ریحانة الادب ۴: ۱۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۵.

## محمد ـ مؤید
(۴۶۶-۵۵۷ هـ / ۱۰۷۳-۱۱۶۱ م)

ابوسعید، محمدبن علی آلوسی، (مؤید). شاعر. متولد در ده آلوس در عراق، ساکن در بغداد، متوفی در موصل. در دربار سلطان مسعودبن ملکشاه سلجوقی بود و مدایح و هجویات زیادی سرود و به سبب هجویه‌ای که در حق سی ویکمین خلیفهٔ عباسی سرود ده سال زندانی شد. از آثارش: **اشعاری از او باقی است**.

ریحانة الادب ۶: ۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا، مؤید: ۱۴۷.

## محمد ـ مشهدی
(م ۵۶۰ هـ / ۱۱۶۵ م)

ابوجعفر، محمّدبن علی بن حمره طوسی، مشهدی، (عمادالدّین، عماد طوسی، صاحب وسیله). عالم امامی، فقیه، واعظ، متکلّم. متوفّی در کربلا. به علت اینکه کنیه او نیز مانند شیخ طوسی ابوجعفر بوده به او ابوجعفر ثانی می گفتند. از آثارش: **الوسیلة**، به واسطه تألیف این کتاب به صاحب وسیله معروف شد، **الواسطه**، **ثاقب المناقب**.

الذریعه ۲۵: ۷۵، ۲۵: ۱۱ / روضات الجنات ۶: ۲۶۳ / ریحانة الادب ۴: ۲۰۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، عماد: ۲۹۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴.

## محمد ـ سوزنی
(م ۵۶۹ هـ / ۱۱۷۳ م)

محمدبن علی سوزنی، سمرقندی، (تاج الشعرا، شمس الدین). شاعر. متولد در سمرقند، تحصیل کرده در بخارا. با شاعران بسیار چون عمعق و سنایی و انوری و معزی معاصر بود و گاه ایشان را هجو نموده است. وی شاعری بدزبان و هجاپرداز بود. گفته شده که در پایان عمر از این بدزبانی دست برداشت و استغفار کرد. از آثارش: **دیوان شعر**.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۲۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۸ / الذریعه ۹: ۴۸۶ / ریحانة الادب ۳: ۹۴ / فرهنگ سخنوران ۲۷۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۳۸ / الکنی والالقاب ۲: ۳۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، سوزنی: ۷۱۵ / نزهة المجالس ۳۱۵ و ۷۵.

## محمد ـ نیشابوری
(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوجعفر، محمّدبن علی بن حسن نیشابوری، (قطب الدین). نحوی، قاری. از مشایخ قطب راوندی (م ۵۷۳ هـ) و ابن شهر آشوب (م ۵۸۸ هـ) بود. از شیخ ابوعلی طوسی روایت کرده است. از آثارش: **المجالس**، **التعلیق**، **الحدود**.

روضات الجنّات ۳: ۱۰۵ / ریحانة الادب ۶: ۲۷۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا، نیشابوری:

---
۱. لغتنامه دهخدا: ابوعبدالله.

۱۰۰۴ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۱۷.

**محمد - (ابن متفنّنه)**

(۴۹۷-۵۷۷ هـ / ۱۱۰۴-۱۱۸۲ م)

ابوعبدالله، محمّدبن علی بن محمّد رحبی، (ابن متفننه، موفقّ الدّین). فقیه، شافعی، عالم در فرائض. متولّد و متوفّی در رحبة مالک ابن طوق. از آثارش: بغیة الباحث - ط، مشهور به رحبیه در فرائض.

الاعلام ۷: ۱۶۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۰۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴۷.

**محمد - آملی**

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوجعفر، محمدبن علی بن محمد طبری، آملی، (عمادالدین). فقیه امامی، عالم. از شاگردان شیخ ابوعلی بن شیخ طوسی بود و از وی و مشایخ دیگر روایت می کرد. شاذان بن جبرئیل و قطب راوندی (م ۵۷۳ هـ) نیز از او روایت کرده اند. از آثارش: بشارة المصطفی، شرح مسائل الذریعة، الفرج فی الاوقات والمحرج بالبینات.

امل الآمل ۲: ۲۸۵ / الذریعه ۳: ۱۱۷ / روضات الجنّات ۲: ۲۶۲ / ریحانة الادب ۴: ۲۰۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۷۸ / الکنی والالقاب ۲: ۴۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، عمادالدین: ۲۹۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۴۱۹.

**محمد - (ابن شهرآشوب)**

(۴۸۸-۵۸۸ هـ / ۱۰۹۵-۱۱۹۵ م)

ابوجعفر[1]، محمدبن علی بن شهرآشوب مازندرانی، (عزالدین، رشیدالدین). متکلّم، واعظ، فقیه، محقق، امامی. متولّد در ساری، متوفّی در حلب. به دلایل مذهبی در دورهٔ سلجوقیان بناچار ایران را ترک کرد و به حلب رفت. وی در زمان حیاتش نیز بسیار مورد احترام شیعه و سنی بود و از زمخشری و محمد غزالی و خطیب خوارزمی اجازه دریافت کرد و در بغداد در اثر مواعظش لقب رشیدالدین گرفت. از جمله استادان وی شیخ ابوالفتوح رازی، قطب راوندی و سید ناصح الدین آمدی و شیخ نصیرالدین طوسی بودند. جدش شهرآشوب شاگرد شیخ طوسی بود. از آثارش: معالم العلماء - ط، مناقب آل ابی طالب - ط، متشابه القرآن، دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۱۶۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۷ / امل الآمل ۲: ۲۸۵ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۵۸ و ۹۶۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۶۲ / الذریعه ۹: ۹۸۷، ۳: ۳۰۶، ۱۹: ۷۶ / روضات الجنّات ۶: ۲۹۰ / ریحانة الادب ۸: ۵۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۷۳ / الکنی والالقاب ۲: ۳۳۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن شهرآشوب: ۳۲۳ / معالم العلماء ۱۱۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۶.

---

۱. یا ابوعبدالله.

**محمد - (ابن معلّم هُرثی)**

(۵۰۱-۵۹۲ هـ / ۱۱۰۸-۱۱۹۶ م)

ابوالغنائم، محمدبن علی بن فارس هرثی، (نجم الدیم، ابن معلّم). شاعر. اصلاً از واسط، متولّد و متوفّی در هرث نزدیک واسط. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۱۶۷ / الذریعه ۹: ۲۹ / روضات الجنّات ۶: ۱۷۸ / ریحانة الادب ۸: ۲۱۵ / الکنی والالقاب ۱: ۴۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن معلم ۳۵۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۳.

**محمّد - (ابن دهان)**

(م ۵۹۲ هـ / ۱۱۹۶ م)

ابوشجاع، محمدبن علی بن شعیب، (ابن دهان، فخرالدین). عالم در حساب، لغت و تاریخ. متولّد در بغداد، متوفّی در حلّه. از آثارش: تقویم النظر - خ، در فقه مذاهب چهارگانه، غریب الحدیث، ۱۶ جلد، تاریخ، از تاریخ ۵۱۰ تا ۵۹۲ هـ.

الاعلام ۷: ۱۶۷ / روضات الجنّات ۸: ۳۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۵۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن دهان: ۳۰۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۵.

**محمد - (ابن زکی الدّین)**

(۵۵۰-۵۹۸ هـ / ۱۱۵۵-۱۲۰۲ م)

ابوالمعالی، محمدبن علی بن محمد، (ابن زکی الدین، محیی الدین). فقیه، ادیب، خطیب. نسبش به عثمان بن عفان می رسد. نزد سلطان

صلاح الدین تقرب داشت. در سال ۵۷۹ هـ قاضی و حاکم شرع حلب گردید.

الاعلام ۷: ۱۶۸ / ریحانة الادب ۷: ۵۴۷ / الکنی والالقاب ۱: ۲۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن زکی الدین: ۳۱۵.

## محمد ـ حمدانی

(زنده در ۶۱۳ هـ / ۱۲۱۶ م)

محمدبن علی [1] حمدانی، قزوینی، (برهان الدین). فاضل. از مشایخ خواجه نصیرطوسی (م ۶۷۲ هـ) و از شاگردان شیخ منتخب الدین (م ۵۸۵ هـ) بود. از آثارش: تخصیص البراهین.

التدوین ۱: ۴۶۴ / الذریعه ۴: ۴ / ریحانة الادب ۱: ۲۵۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۴۶.

## محمد ـ نجیب سمرقندی

(م ۶۱۹ هـ / ۱۲۲۲ م)

ابوحامد، محمدبن علی بن عمر، نجیب الدین سمرقندی. از مشاهیر اطبا. با فخر رازی معاصر بود. از آثارش: النجیبیات ـ خ، الاسباب والعلامات ـ ط، غایة الأغراض فی معالجة الأمراض ـ خ.

الاعلام ۷: ۱۶۹ / الذریعه ۱: ۶۴، ۲: ۱۲، ۲۰: ۸۸ / ریحانة الادب ۳: ۷۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۶۳ / لغتنامهٔ دهخدا، سمرقندی: ۶۲۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۱.

## محمد ـ (ابن جهم)

(اواخر قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

محمد [2] بن علی بن جهم، (ابن جهم یا ابن جهیم، مفیدالدین). عالم امامی، فقیه اصولی، متکلم. نزد محقق حلی (م ۶۷۶ هـ) کسب علم کرد و از مشایخ اجازهٔ علامهٔ حلی (م ۷۲۶ هـ) بود.

امل الآمل ۲: ۲۵۳ / روضات الجنّات ۶: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۷: ۴۵۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۵۵ / الکنی والالقاب ۳: ۲۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن جهم: ۳۰۱.

## محمد ـ غسانی

(م ۶۳۶ هـ / ۱۲۳۹ م)

ابوعبدالله، محمّدبن علی بن خضر غسانی، مالقی، (ابن عسکر). ادیب، فقیه، مورّخ، نحوی. متولّد در مالقه. متولی قضاوت در این شهر بود. از آثارش: الإکمال و الإعلام، درباره بعضی رجال مالقه، ناتمام، دیوان شعر، نزهة الناظر فی مناقب عماربن یاسر.

الاعلام ۷: ۱۷۰ / روضات الجنّات ۷: ۳۲۹ / ریحانة الادب ۴: ۲۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، غسانی: ۲۳۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۷.

## محمّد ـ (ابن عربی)

(۵۶۰-۶۳۸ هـ / ۱۱۶۵-۱۲۴۰ م)

ابوعبدالله [1]، محمدبن علی بن محمّدبن عربی، حاتمی طایی، (شیخ اکبر، ابن عربی، محیی الدین). از بزرگترین صوفیان اسلام، شاعر. متولّد در مرسیه، در خانواده‌ای منسوب به حاتم طایی، در هشت سالگی همراه پدرش به اشبیله رفت و در جوانی منشی چند حاکم بود. طی یک بیماری خوابی دید که زندگیش دگرگون شد و زندگی گذشته خود را دوران جاهلیت خواند. پس از این تحول روحی نزد ابوجعفر عرینی و ابویعقوب قیسی مرید ابومدین و صالح عدوی و ابوالحجّاج یوسف و دو زن به نامهای فاطمه بنت مثنّی و شمس ام الفقراء خدمت کرده و مشتاق مصاحبت ایشان بوده است. ابن عربی حدود ده سال در شهرهای اسپانیا و مغرب با این استادان گذراند.

وی مرتباً در سفر و سیاحت بود، در سال ۵۹۸ هـ به تونس و سپس به مکه و زیارت کعبه رفت از دیدن خانهٔ خدا که در نظر او نقطه تماس میان دو دنیای غیب و شهود بود سخت به هیجان آمده دو سال همانجا ماند و مرتباً به طواف و مطالعه و تفکر پرداخت. و در همانجا تاج الرسائل و روح القدس را نوشت. مدتی همراهی مجدالدین پدر صدرالدین قونوی بود و به دعوت کیخسرو اول سلطان قونیه به این شهر رفتند و این سلطان ایشان را غرق در هدایا کرد. وی تمام عمر خود را

---

۱. معجم المؤلفین: محمد بن محمدبن علی.

۲. یا به روایتی محمدبن جهم یا جهیم.

۱. یا ابوبکر.

به مطالعه، تفکر، سفر و تألیف گذراند و عاقبت در منزل قاضی محیی الدین ابن زکی در دمشق درگذشت و در دامنهٔ کوه قاسیون در کنار تربت آن خانواده به خاک سپرده شد. مرید وی صدرالدین که در روزهای واپسین همراه ابن عربی بود عمر خود را به تفسیر و تدریس آثار استاد گذراند. از آثارش: وی در میان صوفیه از همه بیشتر تألیف دارد و حدود چهارصد کتاب و رساله نوشته است **فصوص الحِکَم وخصوص الکِلَم** ـ ط، به ادعای نویسنده این کتاب را پیامبر اسلام در عالم خواب به نویسنده تحریر کرده است، **الفتوحات المکیه فی اسرار المالکیه والملکیه**، در تصوف، **کتاب لاسراء الی مقام الأسری** ـ ط، **محاضرات الابرار و مسامرات الاخیار** ـ ط، **کلام العبادله**، بر بیشتر کتب وی شرح نوشته شده است مثلاً ۳۵ شرح بر فصوص الحکم نوشته شده است، دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۱۷۰ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۶۸ / جشن نامه هانری کربن ۱۷۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۰۸ / الذریعه ۹: ۱۰۱۶ / روضات الجنّات ۸: ۵۱ / ریحانة الادب ۵: ۲۵۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۶۳ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۶۹ / الکنی والالقاب ۱: ۳۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عربی: ۳۳۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴۰ / نفحات الانس ۵۴۶.

## محمد ـ شمس تبریزی

(۵۸۲-۶۴۵ هـ / ۱۱۸۶-۱۲۴۷ م)

شمس الدین محمدبن علی بن ملک داد تبریزی، (شمس تبریزی، شمس الحق، شمس الدین). عارف نامی، صوفی. مولانا جلال الدین مولوی مجذوب او شد و بیشتر غزلیات خود را به نام وی بپایان رسانید. از جزئیات زندگی شمس اطلاع چندانی در دست نیست، آنچه مسلّم است او از پیشوایان بزرگ تصوّف در عصر خود و در آذربایجان و آسیای صغیر بود، نزد شیخ رکن الدین سجاسی و بابا کمال خجندی و ابوبکر سلّه باف تربیت شد و در بغداد با اوحدالدین کرمانی و فخرالدین عراقی دیدار کرد، وی پیرو طریقت ضیاء الدین ابوالنجیب سهروردی بوده است. سفر بسیار می کرد و همیشه نمد سیاه می پوشید.

دربارهٔ مرگ وی روایات متعدد است و بیشترین احتمال را به کشته شدن شمس به دست مریدان مولوی داده اند. از آثارش: **مقالات**، مجموعهٔ تقریرات که مریدان او و آنها را جمع کرده اند.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۷۱ و ۳: ۴۵۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۳۵ / جشن نامه هانری کربن ۴۴ / الذریعه ۹: ۵۳۹، ۱۹: ۲۹۳ / ریحانه الادب ۳: ۲۳۸ / سخنوران آذربایجان ۴۴۶ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۹۳، ۸: ۱۶۴۰ / لغتنامهٔ دهخدا، شمس: ۵۸۶ / نزهة المجالس ۱۵۶، ۷۹ / نفحات الانس ۴۶۴.

## محمد ـ انصاری

(م ۶۶۰ هـ / ۱۲۶۲ م)

ابوعبدالله، محمدبن علی بن محمد انصاری، مالقی، (شلوبین صغیر). نحوی. نزد ابن عصفور تلمذ نمود. خطی نیکو داشت. از آثارش: **شرح ابیات سیبویه**، **تکملة شرح شیخه ابن عصفور**.

ریحانة الادب ۳: ۲۳۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۸.

## محمد ـ شاطبی

(۶۰۱-۶۸۴ هـ / ۱۲۰۴-۱۲۸۵ م)

ابوعبدالله، محمّدبن علی بن یوسف انصاری، شاطبی، (رضی، رضی الدین). عالم در لغت، نحوی. متولّد در بلنسیه، متوفّی در قاهره. استاد أبوحیان نحوی بود. از آثارش: **حاشیه‌ای بر صحاح جوهری**.

الاعلام ۱۱: ۷۲ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، شاطبی: ۹۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۷۲.

## محمد ـ جرجانی

زنده در ۶۹۷ هـ / ۱۲۹۸ م)

محمدبن علی بن محمد جرجانی استرآبادی، حلّی، غروی، (رکن الدین). متکلّم، اصولی. متولد و بزرگ شده در حلّه. از علامه حلّی کسب علم کرد. از آثارش: **شرح مبادی الاصول**، **الاشارات**، در علم بلاغت، **اشراق اللاهوت**.

اعیان الشیعه ۹: ۴۲۵ / ریحانة الادب ۱: ۴۰۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، جرجانی: ۳۲۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴۶.

**محمد ـ (ابن دقیق العید)**
**(۶۲۵-۷۰۲ هـ / ۱۲۲۸-۱۳۰۲ م)**

ابوالفتح، محمدبن علی بن وهب قشیری، (تقی الدین، ابن دقیق العید). فقیه، قاضی، محدّث شافعی. متولّد و بزرگ شده در قوص، تحصیل کرده در دمشق و اسکندریه و سپس قاهره. از ۶۹۵ هـ قاضی القضات مصر بود. از آثارش: إحکام الأحکام ـ خ، شرح مقدمة المطرزی، تحفة اللبیب فی شرح التقریب ـ خ.

الاعلام ۷: ۱۷۳ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۹ / الکنی والالقاب ۱: ۲۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن دقیق: ۳۰۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۷۰.

**محمد ـ جذامی**
**(۷۲۳ هـ / ۱۳۲۳ م)**

ابوبکر، محمدبن علی بن محمد أرکشی، جذامی، شریشی. عالم در فقه، مفسّر، نحوی، شاعر. متولّد و بزرگ شده در أرکش، ساکن و متوفّی در مالقه. از آثارش: تفسیر الفاتحة، شرح مشکلات سیبویه، شرح الرسالة.

الاعلام ۷: ۱۷۵ / روضات الجنات ۵: ۳۱۶ / ریحانة الادب ۳: ۲۰۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴۲.

**محمد ـ (ابن زملکانی)**
**(۶۶۷-۷۲۷ هـ / ۱۲۶۹-۱۳۲۷ م)**

ابوالمعالی، محمدبن علی بن عبدالواحد أنصاری، سماکی، (کمال الدین، جمال الاسلام). فقیه شافعی، ادیب. متولّد در دمشق، متوفّی در بلبیس. از بیست و پنج سالگی فتوی می داد و متصدی امور بیت المال شام و مدّتی قاضی این شهر بود. از آثارش: تعلیقات بر المنهاج نووی، کتابی در تاریخ، عجالة الراکب فی ذکر أشرف المناقب ـ خ.

الاعلام ۷: ۱۷۵ / ریحانة الادب ۵: ۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۵.

**محمّد ـ جارمینی**
**(م ۷۲۹ هـ / ۱۳۲۸ م)**

محمّدبن علی جارمینی. از علمای معانی. از آثارش: الاشارات والتشبیهات، در علم معانی.

ریحانة الادب ۱: ۳۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا، جارمینی: ۴۱.

**محمد ـ (ابن هانی)**
**(م ۷۳۳ هـ / ۱۳۳۳ م)**

ابوعبدالله، محمّدبن علی بن هانی لخمی، سبتی، (جده، ابن هانی). ادیب، شاعر. اصلاً از اشبیله، متولد در سبته، متوفی در جبل الفتح. از آثارش: شرح التسهیل، لحن العامة، الغرة الطالعة فی شعراء المئة السابعة.

الاعلام ۷: ۱۷۶ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۸، ۱: ۳۹۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۶۸.

**محمد ـ امین بلیانی**
**(م ۷۴۴ هـ / ۱۳۴۳ م)**

محمد بن زین الدّین علی بن ضیاء الدّین مسعود بلیانی، کازرونی، (امین بلیانی، امین الدین). عارف، از مشایخ وقت، شاعر. وی امام طریقت مرشدیه کازرونیّه یعنی پیشوای صوفیانی بود که مرید ابواسحاق ابراهیم بن شهریار کازرونی بودند و چون شیخ ابواسحاق به شیخ مرشد معروف بود این گروه مرشدیه و کازرونیه و مرشدیهٔ کازرونیه نامیده می شدند و پیروان این سلسله را مرشدی می خواندند. خاندان بلیانی از اعقاب ابوعلی دقاق نیشابوری صوفی مشهور، و اغلب آنان از پیشوایان سلسلهٔ مرشدیه بوده اند. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۸۶۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۸ / الذریعه ۹: ۱۰۵ / ریحانة الادب ۱: ۱۸۳ / شدالازار ۱۰۶، ۴۸۶ / فرهنگ سخنوران ۶۱ / لغتنامهٔ دهخدا، امین الدین: ۲۴۷.

**محمد ـ (ابن لؤلؤ)**
**(م ۷۵۰ هـ / ۱۳۴۹ م)**

ابوعبدالله، محمدبن علی، (ابن لؤلؤ). ادیب،

شاعر. متولد و ساکن در اندلس. از آثارش: اشعاری ازو باقی است.

ریحانة الادب ۸: ۱۸۲.

**محمد ـ انصاری**

(م ۷۶۲ هـ / ۱۳۶۱ م)

ابوعبدالله، محمدبن علی بن عابد انصاری، حسینی، تونسی. ادیب، شاعر، محدّث. اصلاً از فاس، تحصیل کرده در همانجا، ساکن و متوفّی در غرناطه. با لسان الدین ابن الخطیب معاصر بود. از آثارش: تفسیر الزمخشری، دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۷: ۵۲۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۰.

**محمد ـ دَکّالی**

(۷۲۰-۷۶۳ هـ / ۱۳۲۰-۱۳۶۱ م)

ابوامامه، محمدبن علی بن عبدالواحد دکالی، مصری، (شمس الدین، ابن نقّاش). فقیه، مفسّر، ادیب، شاعر. متوفی در قاهره. نزد تقی الدین سبکی و شهاب الدین انصاری تلمذ نمود. در جامع دمشق وعظ می کرد. از آثارش: شرح العمدة ـ ط، ۸ جلد، تخریج احادیث الرافعی، دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۵.

**محمد ـ (ابن شریف جرجانی)**

(۸۳۸ هـ / ۱۴۳۴ م)

محمّدبن علی بن محمد حسینی، جرجانی، (شمس الدین، ابن شریف جرجانی). فاضل امامی، ادیب، متکلم. متولد در شیراز. از آثارش: ارشاد الهادی، شرح رساله تفتازانی، العزة، در منطق.

الاعلام ۷: ۱۸۰ / ریحانة الادب ۳: ۲۴۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، جرجانی: ۳۲۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۵۵.

**محمد ـ أحسائی**

(م ۸۷۸ هـ / ۱۴۷۳ م)

محمدبن علی بن ابراهیم احسائی، (ابن ابی جمهور، شمس الدین). متکلم، فقیه، حکیم، محدّث. با محقق کرکی معاصر و از شاگردان هلال جزائری و حسن فتال بود. از آثارش: المجلی فی المنازل العرفانیة، معین المعین، کتاب الاقطاب.

اعیان الشیعه ۹: ۴۳۴ / امل الآمل ۲: ۲۸۰ / الذریعه ۲: ۴۳، ۲۲: ۲۸۵، ۱۴: ۷۳ / روضات الجنّات ۷: ۲۶ / ریحانة الادب ۷: ۳۳۱ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی جمهور: ۲۸۶ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۹۹.

**محمد ـ أزرق**

(م ۸۹۶ هـ / ۱۴۹۱ م)

ابوعبدالله، محمدبن علی بن محمد غرناطی، (شمس الدین، ابن أزرق). شاعر. متولد در غرناطه، متوفی در بیت المقدس. مدتی قاضی القضات این شهر بود. مدتی نیز به تلمسان و مشرق رفت. از آثارش: بدایع السلک فی طبائع الملک، الابریز المسبوک فی کیفیة آداب الملوک ـ خ، شفاء الغلیل فی شرح مختصر خلیل.

الاعلام ۷: ۱۸۱ / ریحانة الادب ۷: ۱۸۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴۳.

**محمد ـ شیرین قلم**

(م ۹۳۰ هـ / ۱۵۲۳ م)

محمدبن امیرعلی تبریزی، (شیرین قلم، شمس الدین). خطاط، قاری. متولّد و متوفّی در آذربایجان. از شاگردان نعمت الله بن محمّد بواب بود. وی در قبرستان سرخاب تبریز مدفون است.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۱۴۸ / ریحانة الادب ۳: ۳۳۸ / سخنوران آذربایجان ۵۴۸، ۴۶۲.

**محمد ـ (ابن عودی)**

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

محمدبن علی بن حسن عودی، عاملی، جزینی، (ابن عودی، بهاء الدین). عالم امامی، فاضل، ادیب، شاعر. از شاگردان شهید ثانی بود و کتابی در شرح حال استاد نگاشت. از آثارش: بغیة المرید فی الکشف عن احوال الشیخ زین الدین الشهید.

اعیان الشیعه ۹: ۴۲۴ / امل الآمل ۱: ۱۶۶ / الذریعه ۹: ۹۸۶

/ روضات الجنّات ۳: ۳۸۴ / ریحانة الادب ۸: ۱۲۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۲۹ / الکنی والالقاب ۱: ۳۶۸.

## محمد ـ فناری

(م ۹۵۴ هـ / ۱۵۴۷ م)

محمدبن علی بن یوسف فناری، (محیی الدین). فقیه، فاضل، قاضی. متوفی در قسطنطنیه. مدتی از طرف سلطان سلیم خان اوّل به قضاوت بروسه و ادرنه منصوب بوده است. از آثارش: **لسان الحکمه**، در لغت به فارسی و عربی، **حاشیه فرائض سراجیه**، **تعلیقات علی الهدایة**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۶ / ریحانة الادب ٤: ۳۵۵ / الکنی والالقاب ۳: ۳٤ / معجم المؤلفین ۱۱: ۷۳.

## محمد ـ عرفی شیرازی

(م ۹۹۹ هـ / ۱۵۹۰ م)

محمدبن زین الدین علی بن جمال الدین شیرازی، (جمال الدین، عرفی). شاعر. متولد در شیراز، متوفی در هندوستان. در بیست وشش سالگی به هندوستان رفت و پس از مدتی به دربار خانخانان راه یافت و تقربش بدان درجه رسید که در خدمتش بر همه کس مقدم شد. با فیضی ملک الشعرای دربار جلال الدین مصاحب بود. گرچه در سی وشش سالگی درگذشت ولی هنرش در شاعری چشمگیر بود بخصوص روانی، جزالت و متانت کلام را با هم جمع کرده است. از آثارش: **دیوان شعر**.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۷۹۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٤۱۷ / الذریعه ۹: ۷۱۲ / ریحانة الادب ٤: ۱۲۲ / فرهنگ سخنوران ۳۸۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱٦٤٦ / لغتنامهٔ دهخدا، عرفی: ۱۸۰.

## محمدعلی ـ بلاغی

(م ۱۰۰۰ هـ / ۱۵۹۲ م)

محمدعلی بن محمد بلاغی، نجفی. مجتهد امامی، اصولی. متوفی در کربلا. نزد مقدس اردبیلی تلمّذ نمود. از آثارش: **شرح اصول الکافی**، **شرح ارشاد علاّمه**، **حاشیه معالم**.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۷ / الذریعه ٦: ۵۳، ٦: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۷۹ / الکنی والالقاب ۲: ۹۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ٤۵.

## محمد ـ موسوی

(۹٤٦-۱۰۰۹ هـ / ۱۵۳۹-۱٦۰۰ م)

محمدبن علی بن حسین موسوی، عاملی، (شمس الدین). فقیه امامی، محدّث، محقق. دخترزادهٔ شهید ثانی بود و از پدرش و مدرس اردبیلی تحصیل مراتب علمی نمود. با دائی خود شیخ حسن صاحب معالم شریک درس بود. از آثارش: **حاشیهٔ استبصار**، **حاشیهٔ الفیه شهید**، **حاشیهٔ روضة البهیه**.

اعیان الشیعه ۱۰: ٦ / امل الآمل ۱: ۱٦۷ / الذریعه ۵: ۲۱۱، ٦: ۲٤، ۱٦: ۲۰ / روضات الجنات ۷: ٤۵ / ریحانة الادب ۳: ۳۸۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۲۰.

## محمد ـ استرآبادی

(م ۱۰۲۸ هـ / ۱٦۱۹ م)

میرزا محمدبن علی بن ابراهیم فارسی، استرآبادی. عالم امامی، فقیه، متکلّم، مفسّر. متولّد در استرآباد، متوفّی در مکه. از آثارش: **منهج المقال فی تحقیق أحوال الرجال** ـ ط، معروف به رجال کبیر، **تلخیص الأقوال فی معرفة الرجال** ـ خ، معروف به کتاب رجال، **حاشیة التهذیب**.

الاعلام ۷: ۱۸٦ / امل الآمل ۲: ۲۸۱ / الذریعه ٤: ٤۲۰، ۲۳: ۱۹۸ / ۱۲: ۸۹ / روضات الجنات ۷: ۳٦ / ریحانة الادب ۳: ۳٦٤ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸٦ / معجم المؤلفین ۱: ۲۹۸.

## محمد ـ مناوی

(۹۵۲-۱۰۳۱ هـ / ۱۵٤۵-۱٦۲۱ م)

شیخ محمدبن علی بن زین العابدین مناوی، حدادی، قاهری. عالم اهل سنت، محدّث، ادیب. عزلت اختیار کرد و به تألیف پرداخت. از آثارش: **الاتحافات السنیه در احادیث مسندهٔ قدسیه**، **شرح اسماء الله الحسنی**، **کنوز الحقائق**.

ریحانة الادب ٦: ۸ / لغتنامهٔ دهخدا، مناوی: ۱۱۸۹.

**محمد ـ (ابن خاتون)**

(زنده در ۱۰۳۸ هـ / ۱۶۲۸ م)

محمدبن علی بن خاتون عاملی، طوسی. امامی، محقق، ادیب. ساکن و متوفی در حیدر آباد دکن. نزد شیخ بهایی تلمذ نمود. به شهرهای ایران و هندوستان سفر کرد. از آثارش: **شرح الارشاد، تکمیل الجامع العباسی، ترجمه اربعین استادش شیخ بهایی.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۰ / امل الآمل ۱: ۱۶۹ / الذریعه ۴: ۷۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۹۰، ۷: ۴۸۹ / الکنی والالقاب ۱: ۲۷۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن خاتون: ۳۰۴ / معجم المولفین ۱۱: ۶.

**محمد ـ (ابن علّان)**

(۹۹۶-۱۰۵۷ هـ / ۱۵۸۸-۱۶۴۷ م)

محمدبن علی بن محمد علان بکری، صدیقی، (ابن علان). عالم اهل سنّت، مفسّر، محدّث. متولّد در مکه. نسبش به ابوبکر صدیق می رسد. وی صاحب رأی و فتوی بود. از آثارش: **ضیاء السبیل**، در تفسیر، **الفتح المستجاد لبغداد، دلیل الفالحین لطریق ریاض الصالحین ـ ط.**

الاعلام ۷: ۱۸۷ / ریحانة الادب ۸: ۱۲۳ / الکنی والالقاب ۱: ۳۶۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۵۴.

**محمدعلی ـ مؤذن**

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

شیخ محمدعلی[1] سبزواری، خراسانی، (مؤذن). صوفی، فاضل، شاعر. در عهد شاه عباس ثانی می زیست و پیرو طریقت ذهبیّه بود. از آثارش: **تحفهٔ عبّاسی**، در سال ۱۰۷۷ هـ به نام شاه عباس ثانی تألیف نمود، **دیوان شعر.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۷ / الذریعه ۹: ۱۱۱۸، ۳: ۴۵۲ / ریحانة الادب ۶: ۲۳ / فرهنگ سخنوران ۵۷۶.

**محمد ـ اردبیلی**

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمدبن علی اردبیلی، (صاحب جامع الرواة). عالم در رجال. با مجلسی (م ۱۱۱۱ هـ) معاصر و از تلامذه وی نیز بود و کتب حدیث را از وی استماع نمود. از آثارش: **تصحیح الاسانید، جامع الرواة.**

اعیان الشیعه ۹: ۴۴۲ / الذریعه ۵: ۵۴، ۳: ۱۹۳ / ریحانة الادب ۳: ۳۵۵.

**محمد ـ سید میرزا جزایری**

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

سید محمدبن علی بن نعمت الله جزایری، حسینی، موسوی، (سید میرزا جزایری). عالم امامی، فقیه، محدّث. مدتی به هند رفت و در حیدر آباد به شیخ محمدبن علی تلمذ نمود. از میرزا محمد رجالی (م ۱۰۲۸ هـ) روایت کرده و خود از مشایخ مجلسی (م ۱۱۱۱ هـ) و شیخ حرّ عاملی (م ۱۱۰۴ هـ) و سید نعمت الله جزایری (م ۱۱۱۲ هـ) بود. از آثارش: **کتاب جوامع الکلم فی دعائم الاسلام.**

اعیان الشیعه ۹: ۴۳۳ / الذریعه ۵: ۲۵۳ / روضات الجنّات ۷: ۹۰ / ریحانة الادب ۳: ۱۴۰.

**محمد ـ حرفوشی**

(م ۱۰۵۹ هـ / ۱۶۴۹ م)

محمدبن علی بن احمد حرفوشی، حویزی، عاملی، کرکی، (حریری، حرفوشی). عالم امامی، ادیب، لغوی، نحوی، فقیه. متوفی در ایران. از آثارش: **شرح الزبدة**، در اصول، **حاشیة علی شرح القواعد، دیوان شعر.**

الاعلام ۷: ۱۸۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۲ / امل الآمل ۱: ۱۶۲ / الذریعه ۹: ۹۸۷، ۱۳: ۳۰۱، ۱۷: ۱۶۲ / روضات الجنّات ۷: ۸۵ / ریحانة الادب ۲: ۳۶ / الکنی والالقاب ۲: ۱۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حرفوشی: ۴۵۵ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۰۴.

**محمد ـ قطب الدین لاهیجی**

(م بعد از ۱۰۷۵ هـ / ۱۶۶۴ م)

محمدبن علی بن عبدالوهاب شریف دیلمی لاهیجی، اشکوری، (قطب الدین لاهیجی). عالم امامی، فاضل، شاعر. از شاگردان میرداماد (م ۱۰۴۲ هـ) بود. از آثارش: **ثمرة الفؤاد**، رساله‌ای در عالم مثال، **محبوب القلوب.**

---

۱. الذریعه: محمد علی بن مقری فرخ مشهدی خراسانی.

امل الآمل ۲: ۲۸۵ / الذریعه ۵: ۱۵، ۷: ۲۸۲، ۲۰: ۱۴۱ / ریحانة الادب ۴: ۴۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، قطب الدین: ۳۵۱.

## محمدعلی - صائب تبریزی

(م ۱۰۸۱ هـ / ۱۶۷۰ م)

میرزا محمدعلی بن میرزا عبدالرحیم تبریزی، (صائبا، صائب تبریزی). شاعر نامی. اصلاً تبریزی و از اعقاب شمس الدین محمد شیرین مغربی تبریزی، متولد و بزرگ شده در اصفهان. به مشهد و مکّه سفر کرد و مدّت هفت سال در هند بود و در دربار شاه جهان تقرب یافت. در اصفهان مورد توجّه شاه عبّاس ثانی بود و به ملک الشعرایی مفتخر شد و محضرش محل اجتماع اهل ادب و دوستداران سخن بود و در همین شهر در گذشت و در باغی معروف به قبر آقا مدفون شد. از شاگردان معروف او ملامحمد سعید اشرف، جویای تبریزی، خاضع و فطرت بوده اند. از آثارش: دیوان شعر - ط، شامل قصیده و غزل و مثنوی است که غزلهای او شهرت بیشتری دارند، قندهارنامه، محمود و ایاز.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۲۷۱ / الذریعه ۹: ۵۶۹، ۱۹: ۱۰۶، ۱۷: ۱۷۳ / ریحانة الادب ۳: ۳۴۱ / سخنوران آذربایجان ۴۶۲ / فرهنگ سخنوران ۳۲۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، صائب: ۱ / نزهة المجالس ۳۴ و ۱۸.

## محمد - حصکفی

(۱۰۲۵-۱۰۸۸ هـ / ۱۶۱۶-۱۶۷۷ م)

محمّدبن علی بن محمّد حصنی، (علاء الدین حصکفی). مفتی حنفیه، فقیه، محدّث، نحوی. متولّد و متوفّی در دمشق. در دمشق تدریس می کرد و فتوی می داد. از آثارش: الدرالمختار فی شرح الأبصار - ط، در فقه حنفی، إفاضة الأنوار علی أصول المنار - ط، الدر المنتقی - ط.

الاعلام ۷: ۱۸۸ / ریحانة الادب ۲: ۵۰ / الکنی والالقاب ۲: ۱۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حصکفی: ۷۰۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۵۶.

## محمدعلی - صائب

میرزا محمدعلی صائب، هندی. شاعر. اهل هند. از آثارش: دیوان صائب هندی، منظومه مرآت الجمال.

الذریعه ۹: ۵۷۰ / ریحانة الادب ۳: ۳۴۳ / فرهنگ سخنوران ۳۲۹.

## محمدعلی - تمکین کشمیری

(م ۱۱۳۲ هـ / ۱۷۱۹ م)

محمدعلی تمکین کشمیری. شاعر. برادرزاده و شاگرد میرعبدالرسول استغنا بود. از آثارش: دیوان شعر.

تذکره شعرای کشمیر ۱۶۷ / الذریعه ۹: ۱۷۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۰ / صحف ابراهیم ۳۲ / فرهنگ سخنوران ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، تمکین: ۹۵۵.

## محمدعلی - شکیب

(م ۱۱۳۵ هـ / ۱۷۲۲ م)

محمدعلی شکیب، شیرازی، (سکّاکی). فاضل، شاعر. به تصوف گرایش داشت و طریقت سلسلهٔ ذهبیه را بر گزید و در استیلای افغان در شیراز زخمی شده و در گذشت. از آثارش: دیوان شعر، مبدأ و معاد.

الذریعه ۹: ۵۳۶، ۱۹: ۵۲ / ریحانة الادب ۳: ۲۳۴ / صحف ابراهیم ۸۶ / فرهنگ سخنوران ۳۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، شکیب: ۵۳۲.

## محمد - نجّار

(م ۱۱۴۰ هـ / ۱۷۲۸ م)

محمدبن علی نجار، تستری. محدّث، مفسّر، واعظ، امامی. به اصفهان و مشهد سفر کرد و نزد سید نعمت الله جزایری و عبدالرحیم جامی تلمذ نمود. از آثارش: تفسیر القرآن.

اعیان الشیعه ۱۰: ۹ / الذریعه ۴: ۲۴۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۶۷.

## محمدعلی - افصح

(م ۱۱۵۰ هـ / ۱۷۳۷ م)

میرمحمد علی بن شاه میرزای افصح مشهدی، رضوی. شاعر. اصلاً سمرقندی، متولد و ساکن در هندوستان. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۸۴ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۸ / فرهنگ سخنوران ۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا، افصح: ۳۱۱۸.

## محمد ـ تهانوی
(م بعد از ۱۱۵۸ هـ / ۱۷۴۵ م)

محمدبن علی بن قاضی محمد حامد فاروقی، تهانوی. عالم حنفی. متولّد و ساکن در هندوستان. از آثارش: **کشاف اصطلاحات الفنون ـ ط، سبق الغایات فی نسق الآیات ـ ط.**

الاعلام ۷: ۱۸۸ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، تهانوی: ۱۱۵۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴۷.

## محمدعلی ـ حزین
(۱۱۰۳-۱۱۸۱ هـ / ۱۶۹۲-۱۷۶۷ م)

محمدعلی بن ابوطالب حزین، زاهدی، جیلانی. فاضل، ادیب، شاعر. در زمان شورشهای انقراض دولت صفویه می زیست و در ۱۱۴۶ هـ از ترس نادرشاه به هندوستان رفت و در ۷۷ سالگی در بنارس در گذشت. از آثارش: **نجوم السماء، أخبار أبی تمام، أخبار أبی الطیب المتنبی الرائق من شعره، دیوان شعر.**

الاعلام ۷: ۱۸۹ / اعیان الشیعه ۱۰: ۶ / الذریعه ۹: ۲۳۵، ۳: ۳۵۶، ۲۱: ۱۹۰ / رجال بامداد ۳: ۴۲۹ / ریحانة الادب ۲: ۴۱ / فرهنگ سخنوران ۱۵۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۱۲۵، ۴: ۲۶۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حزین: ۵۱۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۹.

## محمدعلی ـ مازندرانی
(زنده در ۱۱۹۳ هـ / ۱۷۷۹ م)

محمدعلی بن رضا ساروی، مازندرانی. فقیه امامی، عالم در علم رجال. از آثارش: **توضیح الاشتباه والاشکال فی تصحیح الاسماء والنسب والألقاب من الرجال، المفجعه.**

الذریعه ۴: ۴۹۰، ۲۱: ۳۵۸ / روضات الجنّات ۷: ۱۴۸ / ریحانة الادب ۳: ۳۵۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۰.

## محمد ـ صبّان
(م ۱۲۰۶ هـ / ۱۷۹۲ م)

ابوالعرفان، محمدبن علی صبّان. عالم اهل سنت، ادیب. متولّد و متوفّی در قاهره. از آثارش: **إسعاف الراغبین ـ ط، الرسالة الکبری ـ ط، أرجوزة فی العروض ـ ط.**

الاعلام ۷: ۱۸۹ / ریحانة الادب ۳: ۴۱۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، صبان: ۱۲۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۷ / مکارم الآثار ۱: ۳۰۷.

## محمدعلی ـ نور علی شاه
(م ۱۲۱۲ هـ / ۱۷۹۷ م)

محمد علی بن فیضعلی شاه میرزا عبدالحسین نور علی شاه اصفهانی، (نور اصفهانی). صوفی، عارف، شاعر. اصلاً طبسی، متولد در اصفهان، متوفی در موصل. خود و پدرش دست ارادت به معصومعلی شاه هندی دادند و لقب طریقتی خود را از وی گرفتند. نور علی شاه پیرو طریقت نعمت الهی بود و صدرنشین این سلسله شد. و در زمان حیاتش معروف بوده و موافقان و مخالفان زیادی پیدا کرد. از آثارش: **تفسیر سورهٔ بقره، جامع الاسرار، جنات الوصال، دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۲۳۱، ۴: ۳۳۷، ۵: ۳۹ / ریحانة الادب ۶: ۲۵۴ / فرهنگ سخنوران ۶۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، نور علی شاه: ۸۷۰ / مکارم الآثار ۲: ۴۴۳.

## محمّدعلی ـ بهبهانی
(۱۱۴۴-۱۲۱۶ هـ / ۱۷۳۱-۱۸۰۱ م)

محمّدعلی بن محمّد باقر بهبهانی، اصفهانی. فقیه امامی، متکلّم، عالم در رجال. متولّد در کربلا، متوفّی در کرمانشاه. از آثارش: **حاشیة علی المدارک فی الفقه، قطع المقال فی رد اهل الضلال، اثبات امامة الأئمة.**

الذریعه ۶: ۹۵، ۱۲: ۲۳۴، ۱۶: ۶۲ / روضات الجنّات ۷: ۱۵۰ / ریحانة الادب ۳: ۳۹۸ / الکنی والالقاب ۲: ۱۰۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴۳ / مکارم الآثار ۲: ۵۶۱.

## محمدعلی ـ بلاغی
(زنده در ۱۲۲۸ هـ / ۱۸۱۳ م)

محمدعلی بن عباس بن حسن بلاغی، نجفی، فقیه، اصولی. نزد آقای بهبهانی (م ۱۲۰۵ هـ) و کاشف الغطاء (م ۱۲۲۸ هـ) تلمذ نمود. حدود سی تألیف در فقه و اصول دارد. از آثارش: شرح

تهذیب الاصول علامه حلّی، جامع الاقوال.

اعیان الشیعه ۹: ۴۲۶ / الذریعه ۵: ۴۲، ۱۵: ۵۸، ۲۳: ۳۰۲ / ریحانة الادب ۱: ۲۷۷ / الکنی والالقاب ۲: ۹۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۱.

## محمدعلی - تمنا

(م ۱۲۳۲ هـ / ۱۸۱۶ م)

محمدعلی بن عبدالله تأیید، (تمنا). شاعر. متولد در شهر عظیم آباد هند. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۰ / صحف ابراهیم ۳۴ / فرهنگ سخنوران ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، تمنا: ۹۵۷ / مکارم الآثار ۳: ۹۵۵.

## محمدعلی - أعْسَم

(م ۱۲۳۳ هـ / ۱۸۱۷ م)

محمدعلی بن حسین بن محمد أعسم، نجفی، زبیدی. عالم امامی. شاعر. نزد مهدی بحرالعلوم کسب علم کرد. از آثارش: خمس منظومات فی الفقه - ط، در مذهب شیعه، دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۱۹۰ / اعیان الشیعه ۹: ۴۳۸ / الذریعه ۹: ۸۲، ۱: ۴۷۶، ۱: ۴۶۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۲ / الکنی والالقاب ۲: ۴۲ / معجم المؤلفین ۱۰: ۳۱۹ / مکارم الآثار ۳: ۹۶۸.

## محمد علی - مهجور

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمدعلی مهجور، اصفهانی. شاعر. در عهد فتحعلیشاه می زیست. اشعار ضعیفی سروده است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۳۰ / ریحانة الادب ۶: ۳۲۱ / فرهنگ سخنوران ۵۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، مهجور: ۱۷۷.

## محمدعلی - وفا

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمدعلی وفا، طباطبایی، زواره ای. شاعر. تحصیل کرده در اصفهان. در عهد فتحعلیشاه قاجار می زیست. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۲۷۲ / ریحانة الادب ۶: ۳۳۳ / صحف ابراهیم ۱۳۵ / فرهنگ سخنوران ۶۵۰.

## محمدعلی - شکیب

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

محمدعلی اصفهانی، شکیب. عارف، شاعر. با رضا قلی خان هدایت معاصر و در شیراز با وی معاشر بود. مدتها برای دیدار با عرفا به سیاحت پرداخت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۵۳۶ / ریحانة الادب ۳: ۲۳۳ / فرهنگ سخنوران ۳۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، شکیب: ۵۳۱.

## محمد - مجاهد

(۱۱۸۰-۱۲۴۲ هـ / ۱۷۶۶-۱۸۲۶ م)

محمّدبن علی بن محمّد علی طباطبایی، کربلایی، شیعی، مجاهد. فقیه، ادیب، اصولی، متکلّم. متولّد در کربلا، متوفّی در قزوین. نزد پدرش و سید مهدی بحرالعلوم کسب علم نمود و به اصفهان رفته به تدریس و تألیف پرداخت. از آثارش: مفاتیح الاصول، مناهل الاحکام، جامع العبائر.

اعیان الشیعه ۹: ۴۴۳ / الذریعه ۲: ۱۷۰، ۶: ۲۱۰، ۲۴: ۴۰۷ / روضات الجنّات ۷: ۱۴۵ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۵۶.

## محمد - شوکانی

(۱۱۷۳-۱۲۵۰ هـ / ۱۷۶۰-۱۸۳۴ م)

محمّدبن علی بن محمّد شوکانی، یمنی، صنعانی. فقیه، مجتهد، مفسّر، محدّث، ادیب. متولّد در شوکان در یمن، بزرگ شده و متوفّی در صنعا. شاگردش محمد شجنی کتاب التقصار - خ را درباره استاد نوشته است. از آثارش: إتحاف الأکابر - ط، فتح القدیر - ط، إرشاد الفحول - ط.

الاعلام ۷: ۱۹۰ / الذریعه ۸: ۸۲، ۱۱: ۲۴۳ / ریحانة الادب ۳: ۲۶۲ / الکنی والالقاب ۲: ۳۷۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۵۳ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۶۸.

## محمدعلی - نوری

(م ۱۲۵۲ هـ / ۱۸۳۶ م)

ملا محمّد علی نوری. عارف، عالم. متولّد در نور، متوفّی در اصفهان. در موطن خود در انزوا

و تفکر زندگی می کرد و برحسب علاقه به مطالعه در زندگی صوفیه در هندوستان به این کشور سفر کرد و در بازگشت به علت تلاطم دریا کلیه کتب و یادداشتهایش را از دست داد. سپس در اصفهان ساکن شد و در همانجا درگذشت. از آثارش: **حاشیه بر شرح لمعه، حاشیه بر مثنوی مولوی.**

ریحانة الادب ۶: ۲۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، نوری: ۸۷۹ / مکارم الآثار ۴: ۱۴۴۷.

## محمد - بیدل

(م حدود ۱۲۵۴ هـ / ۱۸۳۸ م)

محمدبن علی محمد مازندرانی، کرمانشاهانی، (بیدل). شاعر. در عهد ناصرالدین شاه قاجار زندگی می کرد. از آثارش: **تحفة الذاکرین، دیوان شعر، قوام العروض.**

الذریعه ۳: ۴۳۳، ۹: ۱۵۳، ۱۷: ۱۹۸ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۱ / فرهنگ سخنوران ۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، بیدل: ۴۸۷.

## محمدعلی[1] - وامق

(م ۱۲۵۵ هـ / ۱۸۳۹ م)

میرمحمد علی بن سید محمدبن سید مرتضی یزدی، حسینی، حسنی، (مدرس، وامق، حیران). فاضل، ادیب، شاعر. متولد و ساکن در یزد. در مدرسه مصلی این شهر تدریس می کرد و به همین سبب لقب مدرس یافت. وی ابتدا حیران تخلص می کرد و بعد وامق را برگزید. از آثارش: **حاشیهٔ تفسیر صافی، حاشیه شرح لمعهٔ شهید ثانی، دیوان شعر، تذکره میکده.**

الذریعه ۹: ۱۲۵۹ / ریحانة الادب ۶: ۳۰۴ / فرهنگ سخنوران ۶۴۳.

## محمدعلی قلی - مفتی

(م ۱۲۶۰ هـ / ۱۸۴۴ م)

محمدعلی قلی بن محمد حسین بن حامد حسین هندی، موسوی، کنتوری، (مفتی). متکلّم، عالم امامی. از دلدار علی کسب علم کرد. از آثارش: **تطهیر المؤمنین، تکمیل المیزان فی علم الصرف، النقیه.**

اعیان الشیعه ۹: ۴۰۱ / الذریعه ۴: ۳۶۶، ۲۴: ۲۴۳، ۱: ۲۹۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۵۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۵ / مکارم الآثار ۵: ۱۶۱۲.

## محمدعلی - بهار

(م ۱۲۶۰ م / ۱۸۴۴ م)

میرزا محمد علی بن میرزا اسحاق شیخ الاسلام، (بهار). قاضی، شیخ الاسلام، شاعر. از بزرگان بروجرد بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۴۶ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، دارابی: ۴۵ / مکارم الآثاو ۵: ۱۶۳۳.

## محمدعلی - شمیم

(م ۱۲۷۱ هـ / ۱۸۵۴ م)

محمدعلی شمیم، حکّاک. فاضل، شاعر. متولد در شیراز. در سبزوار با حاج ملاهادی سبزواری ملاقات کرد. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۵۴۵ / ریحانة الادب ۳: ۲۵۵ / فرهنگ سخنوران ۳۰۸ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۹۷.

## محمدعلی - برغانی

(م ۱۲۷۲ هـ / ۱۸۵۵ م)

محمدعلی برغانی، قزوینی. عالم امامی. اصلاً قزوینی و برادر ملا محمدتقی و ملا محمد صالح بود. از آثارش: **ریاض الاحزان**، ۸ جلد و به فارسی، **جنة الرضوان، فردوس العارفین.**

الذریعه ۵: ۱۵۸، ۱۲: ۴، ۲۵: ۲۴۴ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۸.

## محمدعلی - مجتهد

(۱۲۳۹ - ۱۲۷۴ هـ / ۱۸۲۳ - ۱۸۵۷ م)

آقا سید محمدعلی بن محمدبن صالح موسوی، عاملی، (آقا مجتهد). عالم امامی. متولد و متوفی در اصفهان. نوهٔ شیخ جعفر آل کاشف الغطاء و داماد سید محمدباقر حجة الاسلام و مورد تأیید وی بود. از آثارش: **ارجوزه در وقف، العلائم، دیوان شعر فارسی.**

---

۱. در بعضی از کتب رجالی دو تن را به نام محمدعلی بن سید محمد آورده اند که تنها تفاوتشان در تاریخ وفات می باشد ولی بیشتر احتمال می رود که یک تن به این نام باشد.

اعیان الشیعه ۱۰: ۶ / الذریعه ۳: ۱۴۱، ۱: ۵۰۵، ۳: ۱۳۹ / ریحانة الادب ۱: ۵۷ / مکارم الآثار ۴: ۱۰۹۵.

## محمد - سنوسی
(۱۲۰۲-۱۲۷۶ هـ / ۱۷۸۷-۱۸۵۹ م)

ابوعبدالله، محمّدبن علی بن سنوس سنوسی، خطابی، حسنی، ادریسی. مؤسس و امام طریقه سنوسیه، عارف. متولّد در مستغانم در الجزایر، تحصیل کرده در فاس، به مناطق زیادی از جمله تونس و طرابلس و مصر و مکّه سفر کرد و در کوه اُبی قبیس و اَخضر زاویه ترتیب داد و شاگردان زیادی داشت. دولت عثمانی آنها را به جغبوب انتقال داد که تا آخر عمر همانجا ماندند. از آثارش: **الدررالسنیة فی اخبار السلالة الادریسیة - ط، بغیة القاصد - ط، شفاء الصدر - ط.**

الاعلام ۷: ۱۹۲ / ریحانة الادب ۳: ۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، سنوسی: ۶۸۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۴ / مکارم الآثار ۱: ۱۷۴.

## محمدعلی - سروش
(م ۱۲۸۵[1] هـ / ۱۸۶۸ م)

محمدعلی بن قنبر علی اصفهانی، سدهی، سروش. شاعر. متولّد و تحصیل کرده در اصفهان، متوفّی در تهران. در عهد ناصرالدین شاه قاجار زندگی می کرد و به دربار وی راه یافت و لقب شمس الشعرا گرفت. وی بسیاری از غزوات حضرت علی (ع) را به نظم درآورد. از آثارش: **ترجمه اشعار عربی الف لیلهٔ عربی به فارسی، دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۳۴۳ / ریحانة الادب ۳: ۲۰ / فرهنگ سخنوران ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، سروش: ۴۹۶ / مکارم الآثار ۳: ۷۵۶ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۲۴.

## محمد - تمنا
(م ۱۲۹۰ هـ / ۱۸۷۳ م)

محمد عابدین بن علی مولوی، (تمنا). شاعر. متولد در سندیلهٔ هند. از آثارش: **دیوان اشعار.**

الذریعه ۹: ۱۷۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۰ / فرهنگ سخنوران ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، تمنا: ۹۵۸.

## محمد علی - سنگلاخ قوچانی
(۱۱۸۴-۱۲۹۴ هـ / ۱۷۷۰-۱۸۷۷ م)

محمد علی قوچانی، سنگلاخ خراسانی، خبوشانی. خطاط، شاعر. متولد در قوچان، متوفی در تبریز. خطوط مختلف بخصوص نستعلیق و شکسته را زیبا می نوشت. مدتی در استانبول سکونت داشت و خط وی مورد توجه بود. او مردی درویش مسلک و بلند پرواز بود و در دورهٔ طولانی زندگیش ازدواج نکرد. از آثارش: معروف ترین اثر او سنگ نبشته بزرگی به طول دو متر و هفتاد سانتی متر پوشیده از عبارات مختلف است و در تبریز در مزار سید ابراهیم می باشد، **تذکرة الخطاطین - ط، آداب المشق، دیوان شعر.**

احوال و آثارخوشنویسان ۷۹۷ / الذریعه ۹: ۴۷۴، ۴: ۳۱، ۱۲: ۲۶۹ / ریحانة الادب ۳: ۹۲ / فرهنگ سخنوران ۲۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، سنگلاخ ۶۸۲.

## محمد - رحمان علی
(۱۲۴۴-۱۲۹۹ هـ / ۱۸۲۸-۱۸۸۲ م)

محمد عبدالشکور[1] بن حکیم شیرعلی، (رحمان علی). عالم، طبیب. متولد در هندوستان. تحصیل کرده در همانجا. از آثارش: **آداب احمدی - ط، به زبان اردو، ابنیة الاسلام، نخبة البحرین - ط، طب رحمانی.**

ریحانة الادب ۲: ۳۰۴ / معجم المؤلفین ۵: ۲۳۳.

## محمدعلی - شهرستانی
(تولد ۱۳۰۱ هـ / ۱۸۸۳ م)

محمدعلی بن حسین عابدبن حسین صراف شهرستانی، (هبة الدین). عالم امامی. متولد در سامرا، تحصیل کرده در نجف. نزد آخوند خراسانی و محمد کاظم یزدی و شریعت اصفهانی کسب علم

---

۱. مکارم الآثار (۱۲۲۲-۱۲۷۵ هـ) و فرهنگ سخنوران متوفی در ۱۲۸۰ هـ.

۱. معجم المؤلفین: عبدالشکور رحمان علی خان.

کرد و به درجه اجتهاد رسید. در سال ۱۳۴۰ هـ به امر ملک فیصل وزیر معارف شد، در ۱۳۴۲ هـ رئیس دیوان عالی تمیز و در ۱۳۵۳ هـ نمایندهٔ مجلس شورای ملی بود. پس انزوا گزیده و وقت خود را صرف تألیف نمود. از آثارش: **الامامة والامامة، الجان والجن، سراج المعراج.**

الذریعه ۲: ۲۱۴، ۵: ۸، ۲۵: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۶: ۳۵۰.

## محمدعلی - شیرازی
(م ۱۳۰۲ هـ / ۱۸۸۴ م)

محمدعلی بیک شیرازی، (اختر). شاعر. متولّد و متوفّی در شیراز، از طایفه نیلی این شهر بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۶۱ / ریحانة الادب ۱: ۸۶ / فرهنگ سخنوران ۳۱.

## محمدعلی - قراچه داغی
(م بعد از ۱۳۰۶ هـ / ۱۸۸۹ م)

محمدعلی بن احمد قراچه داغی. از علمای آذربایجان، فقیه، اصولی، متکلم، مفسر. در نجف اصول را از مرتضی انصاری و فقه را از مهدی جعفری فرا گرفت سپس به ایران بازگشت و در تبریز ساکن شد. از آثارش: **اربعین، اسرار الحج، التحفة المحمدیة، الفتوحات الرضویة.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۵ / الذریعه ۴: ۳۴۴، ۶: ۶۱، ۱۵: ۳۶ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۵.

## محمد - شیرازی
(زنده در ۱۳۱۰ هـ / ۱۸۹۲ م)

محمدبن ملاعلی بابا شیرازی، (نثار). شاعر. با فرصت شیرازی معاصر بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۱۶۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۳۰ / فرهنگ سخنوران ۵۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، نثار: ۳۴۴.

## محمدعلی - ثابت تبریزی
(م ۱۳۱۳ هـ / ۱۸۹۵ م)

محمدعلی ثابت تبریزی. شاعر. متولّد و متوفّی در تبریز. به دو زبان فارسی و ترکی شعر می گفت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۸۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۲ / سخنوران آذربایجان ۲۷۳ / فرهنگ سخنوران ۱۲۰.

## محمدعلی - رشتی
(۱۲۵۲-۱۳۳۴ هـ / ۱۸۳۶-۱۹۱۵ م)

محمد علی بن محمد نصیر چهاردهی، رشتی، (مدرس). عالم امامی، فقیه، اصولی، متکلّم. متولّد در چهارده از دهات گیلان، متوفی در نجف. به قزوین و کربلا و نجف جهت کسب علم رفت و در حوزه درس حاج سید حسین کوه کمری حاضر شد. خودش نیز درس می داد و سید عبدالله ثقه الاسلام اصفهانی و آقابزرگ تهرانی از جمله شاگردانش بوده اند. از آثارش: **حاشیة علی القوانین، مقتل الحسین، شرح قواعد العلامة.**

اعیان الشیعه ۹: ۴۴۳ / الذریعه ۱: ۳۹۲، ۴: ۴۲، ۲۲: ۳۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، مدرس: ۲۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۶۷ / مکارم الآثار ۴: ۱۴۰۶.

## محمدعلی - نخجوانی
(۱۲۶۸-۱۳۳۴ هـ / ۱۸۵۲-۱۹۱۶ م)

محمدعلی بن خداداد نخجوانی. عالم امامی، فقیه، محدّث. متولّد در نخجوان، متوفّی در کربلا، مدفون در نجف. نزد حاج میرزا حبیب الله رشتی و فاضل ایروانی و فاضل شرابیانی تلمذ نمود. از آثارش: **حاشیه بر متاجر شیخ مرتضی انصاری، الدعاة الحسینیة - ط، الأجماع المنقول.**

الاعلام ۷: ۱۹۵ / الذریعه ۶: ۱۵۹، ۸: ۱۹۸ / ریحانة الادب ۶: ۱۵۲ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۱۴۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، نخجوانی: ۳۸۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۶ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۱۴.

## محمدعلی - اردوبادی
(۱۳۱۲-۱۳۶۴[1] هـ / ۱۸۹۴-۱۹۴۴ م)

محمدعلی بن ابوالقاسم بن محمدتقی اردوبادی. ادیب، شاعر. اصلاً از شهر اردوباد روسیه، متولد در تبریز، ساکن نجف. نزد شریعت

---

۱. تا این تاریخ زنده بوده است.

اصفهانی و شیخ محمد حسین اصفهانی تلمذ نمود. از آثارش: الانوار الساطعة فی تسمیة حجة الله القاطعة، منظومه در وقایع روز عاشورا، سبک النضار فی شرح حال المختار.

اعیان الشیعه ۹: ۴۳۸ / الذریعه ۶: ۲۸۶، ۷: ۱۱۳، ۷: ۱۲۳ / ریحانة الادب ۱: ۲۰۵ / الکنی والالقاب ۲: ۲۰.

## محمدعلی - اصفهانی

(۱۲۹۲-۱۳۶۹ هـ / ۱۸۷۵-۱۹۵۰ م)

محمّد علی بن محمّد جواد مجتهد، اصفهانی، شاه آبادی. عالم امامی، متکلّم، اصولی. ساکن در تهران و اصفهان. نزد پدرش و برادر بزرگش شیخ احمد حسین آبادی اصفهانی، و میرزا محمد هاشم چهار سوقی و میرزا حسن آشتیانی کسب علم نمود و در نجف فقه استدلالی را از آخوند خراسانی و میرزا محمدتقی شیرازی آموخت. از آثارش: القران العتره، الایمان الرجعة، الانسان الفطرة.

الذریعه ۱۷: ۵۹ / ریحانة الادب ۳: ۱۶۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۴۷.

## محمدعلی - قمی

(۱۲۹۳-۱۳۷۰ هـ / ۱۸۷۶-۱۹۵۱ م)

محمّدعلی بن محمّد جعفر قمی، حائری. فقیه امامی، اصولی. نزد آخوند خراسانی و میرزای شیرازی تلمذ نمود. از آثارش: حاشیه الکفایة، در اصول، رد علی الوهابیة، کتاب الاصول.

الذریعه ۶: ۱۸۷، ۱۱: ۱۹۲، ۱۵: ۲۷۳ / ریحانة الادب ۴: ۴۹۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۶.

## محمدعلی - داعی الاسلام

(۱۲۹۶-۱۳۷۱ هـ / ۱۸۷۹-۱۹۵۱ م)

محمدعلی بن فضل الله حسنی. فاضل. متولد و تحصیل کرده در آمل و تهران و اصفهان. زبان انگلیسی و عبری را نیز فرا گرفت. مجلهٔ الاسلام را در اصفهان و مجلهٔ دعوة الاسلام را در هند منتشر کرد و استاد دانشگاه حیدرآباد بود و در این دانشگاه زبانهای اوستا و پهلوی و هخامنشی و سه زبان بهاشا و گجراتی و سانسکریت را فرا گرفت. از آثارش: ترجمه کتاب نادرشاه - ط، از انگلیسی به فارسی، ترجمهٔ کتاب وندیداد، از اوستا به فارسی، دیوان شعر.

الذریعه ۱۶: ۲۱۹ / رجال بامداد ۵: ۲۵۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۰۸.

## محمد - کوه کمری

(۱۳۱۰-۱۳۷۲ هـ / ۱۸۹۲-۱۹۵۳ م)

محمد حجّت بن علی بن علی نقی حسینی، کوه کمری، (حجت). فقیه، اصولی، مجتهد، محدّث. متولّد در ده کوه کمر از توابع تبریز. پس از تحصیل مقدمات نزد پدرش به نجف رفت و از تلامذهٔ سید محمد کاظم یزدی شد سپس حدیث را نزد ابوتراب خوانساری و فقه و اصول را نزد شریعت اصفهانی و میرزا حسین نائینی و سید محمد فیروزآبادی تکمیل نمود. در سال ۱۳۴۹ هـ در قم اقامت گزید و پس از عبدالکریم حائری تمام امور مذهبی و حوزه علمیه قم به وی محول شد. از آثارش: جامع الاحادیث والاصول، مستدرک الوسایل، البیع.

الذریعه ۲: ۳۵، ۳: ۱۹۳، ٤: ٤٦٥ / ریحانة الادب ۲: ۲۳ / لغتنامهٔ دهخدا، حجت: ۳۳۱ / معجم المؤلفین ۹: ۱۷۷.

## محمدعلی - مدرّس

(۱۲۹۶-۱۳۷۳ هـ / ۱۸۷۹-۱۹۵۴ م)

محمدعلی بن محمّد طاهر تبریزی، خیابانی، مدرس. فاضل، عالم در رجال. متولد در تبریز. فقه و اصول و معقول را نزد اساتید وقت مانند میرزا علی لنکرانی و میرزا ابوالحسن مجتهد معروف به انگجی و میرزا صادق مجتهد تبریزی کسب علم نمود. از سیدمحمد حجّت و صدرالدین صدر و محمدعلی مجتهد شاه آبادی اجازه اجتهاد و از هبة الدین شهرستانی و آقابزرگ تهرانی اجازه روایت داشت. از آثارش: ریحانة الادب فی تراجم المعروفین بالکنیه اواللقب - ط، یا کنی والقاب، در رجال، قاموس المعارف، الدرالثمین او دیوان المعصومین - ط، فرهنگ بهارستان.

الذریعه ۳: ٤٧٤، ۱۱: ۳٤۲، ۱۶: ۱۹۳ / ریحانة الادب ۵: ۲۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، مدرس: ۲۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۵۱.

## محمد - (ابن عَمّار)

(۴۲۲-۴۷۷ هـ / ۱۰۳۱-۱۰۸۴ م)

ابوبکر، محمدبن عمار مهری، اندلسی، شلبی، (ذوالوزارتین). شاعر هجوگو. با احمد ذوالوزارتین معاصر بود. نزد معتمد علی الله ابن عباد (معتضد بالله) صاحب بلاد غربی اندلس تقرب داشت، ولی عاقبت در اشبیله به دستور معتضد کشته شد. ثروت اُباظه کتابی به نام «ابن عمار - ط، دربارهٔ وی نوشته است.

الاعلام ۷: ۱۹۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۷۴ / الکنی والالقاب ۱: ۳۶۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عمار: ۳۳۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۷۴.

## محمد - (ابن عَمّار)

(۷۶۸-۸۴۴ هـ / ۱۳۶۷-۱۴۴۱ م)

اُبویاسر، محمدبن عمّار بن محمد، (ابن عَمّار). ادیب، نحوی، مالکی. متولّد و متوفّی در قاهره. از آثارش: الکافی، در شرح مغنی البیب، غایة الالهام، در شرح عمدة الاحکام، زوال المانع.

الاعلام ۷: ۲۰۰ / ریحانة الادب ۷: ۲۸۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۷۴.

## محمد - واقدی

(۱۳۰-۲۰۷ هـ / ۷۴۷-۸۲۳ م)

ابوعبدالله، محمدبن عمربن واقد اسلمی، مدنی. مورّخ، محدّث. متولّد در مدینه، ساکن و متوفّی در بغداد. نزد یحیی بن خالد برمکی تقرب داشت. از ثوری و مالک بن انس روایت کرده است. مدتی از طرف مأمون به قضاوت بخش شرقی بغداد منصوب شد. از آثارش: المغازی النبویة - ط، فتح افریقیة - ط، فتح العجم - ط.

الاعلام ۷: ۲۰۰ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۰ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۸۹ / تاریخ التراث العربی ۱ / ب ۲: ۱۰۰ / الذریعه ۳: ۲۹۳، ۱۶: ۱۱۶، ۲۱: ۲۹۰ / روضات الجنات ۷: ۲۶۸ / ریحانة الادب ۶: ۲۹۴ / فهرست ابن الندیم ۱۱۱ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، واقدی: ۸۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹۵ / یادداشتهای قزوینی ۱۹۴۸.

## محمد - ورّاق

(زنده در ۲۴۰ هـ / ۸۵۴ م)

ابوبکر، محمدبن عمر وراق، ترمذی، (مؤدب الاولیاء، وراق). صوفی، ریاضی دان. متولّد در ترمذ، ساکن در بلخ، متوفی در همانجا. با احمدبن خضرویه بلخی (م ۲۴۰ هـ) صحبت داشته است. از آثارش: در ریاضیات تألیفاتی دارد.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۵۵ / تاریخ التراث العربی ۱ / ب ۴: ۱۲۸ / تذکرة الاولیاء ۲: ۱۰۲ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۲۳۵ / رساله قشیریه ۶۲ / ریحانة الادب ۷: ۴۳ / طبقات الصوفیه ۳۱۷ / طبقات الکبری ۱: ۷۸ / کشف المحجوب ۱۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۸۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹۷ / نفحات الانس ۱۲۳.

## محمد - کشّی

(م حدود ۳۴۰ هـ / ۹۵۱ م)

ابوعمرو، محمّدبن عمربن عبدالعزیز کشّی. فقیه امامی، محدّث معتبر. منسوب به کش از شهرهای ماوراء النهر. نزد محمدبن مسعود عیاشی تلمذ نمود و از روایت کرده است و با کلینی و صدوق اوّل معاصر بود. علی بن بابویه (صدوق اول) از او روایت کرده است. از آثارش: معرفة الاخبار الرجال - ط، به نام خود او [رجال کشی] معروف است.

الاعلام ۷: ۲۰۱ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۷ / تاریخ التراث العربی ۱ / ب ۱: ۳۶۷ / الذریعه ۱۰: ۱۴۱ / رجال طوسی ۴۹۷ / رجال نجاشی ۲۶۳ / روضات الجنات ۶: ۶ / ریحانة الادب ۵: ۶۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۹۵ / الکنی والالقاب ۳: ۱۱۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۸۵.

## محمد - (ابن جعابی)

(۲۸۴-۳۵۵ هـ / ۸۹۷-۹۶۶ م)

ابوبکر، محمدبن عمربن محمد [۱]، (ابن براءِ تمیمی، ابن جعابی). محدّث امامی، قاضی. متولّد در بغداد. نزد ابن عقده تلمذ نمود و ازو روایت کرده است. از جمله شاگردان خودش شیخ مفید،

---

۱. فهرست ابن الندیم: ابوبکر عمروبن محمدبن سلام.

دارقطنی و تلعکبری بودند. حدود ۴۰۰۰ حدیث در حافظه داشت و در موصل قضاوت می کرد. از آثارش: الحدیث، الشیوخ، التواریخ، حدیث غدیرخم.

الاعلام ۷: ۲۰۱ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۸ / الذریعه ۱: ۳۱۱، ۱: ۳۲۳ / رجال طوسی ۵۰۵ / رجال نجاشی ۲۸۱ / ریحانة الادب ۷: ۴۴۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۹۶ / فهرست ابن الندیم ۲۴۷ / فهرست طوسی ۱۵۱ / الکنی والالقاب ۱: ۲۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن جعابی: ۲۹۹ / معالم العلماء ۱۰۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹۲.

## محمد ـ (ابن قوطیّه)

(م ۳۶۷ هـ / ۹۷۷ م)

ابوبکر، محمدبن عمربن عبدالعزیز، (ابن قوطیّه). نحوی، مورّخ، ادیب. متولد در اشبیله، تحصیل کرده در قرطبه، متوفی در همانجا. نزد استادانی چون حسن بن عبدالله زبیدی و محمدبن عبدالملک بن ایمان و محمدبن عمربن لبابه کسب علم کرد. خودش نیز شاگردان زیادی داشت که بعضی از آنها مشهور شدند مانند قاضی ابوالحزم خلف بن عیسی و شقی و ابن فرضی مورخ که مترجم اصلی احوال اوست. وی در زمان حیاتش مشهور و مورد احترام بود و به عنوان مرجعی صلاحیتدار در معانی حدیث از نظر نحوی و لغوی به شمار می رفت. از آثارش: کتاب المقصور والممدود، کتاب تصاریف الافعال، تاریخ افتتاح الاندلس.

الاعلام ۷: ۲۰۱ / تاریخ التراث العربی ۱ / ب ۲: ۲۵۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۹۹ / روضات الجنّات ۷: ۲۶۷ / ریحانة الادب ۸: ۱۶۱ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قوطیه: ۳۴۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۸۴.

## محمد ـ طاقی

(م ۳۷۴ هـ / ۹۸۴ م)

محمّدبن عمربن محمّد بزّاز، (ابن بهته). محدّث. متولّد در باب الطاق بغداد. از مشایخ زیادی استماع حدیث نمود و جمعی نیز از او روایت کرده‌اند.

ریحانة الادب ۴: ۱۶ / الکنی والالقاب ۲: ۴۳۹.

## محمد ـ مدینی

(۵۰۱-۵۸۱ هـ / ۱۱۰۸-۱۱۸۵ م)

ابوموسی، محمدبن عمربن احمد اصفهانی، مدینی. محدّث. متولد و متوفی در اصفهان، به بغداد و همدان سفر کرد. از آثارش: الانساب، الاخبار الطوال، اللطائف ـ خ.

الاعلام ۷: ۲۰۲ / ریحانة الادب ۵: ۲۷۶ / الکنی والالقاب ۳: ۱۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، مدینی: ۵۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۷۶.

## محمد ـ فخر رازی

(۵۴۳-۶۰۶ هـ / ۱۱۴۹-۱۲۱۰ م)

ابوعبدالله، محمّدبن عمربن حسین طبری، رازی، (امام فخرالدین، ابن خطیب، امام المشککین). دانشمند بزرگ جامع معقول و منقول، مفسر، عالم شافعی. متولّد در ری، متوفّی در هرات. در علم کلام و معقولات عالم وقت بوده و از اختصاصات وی قدرت در جدل و وارد کردن ایرادات بر فلاسفه مقدم بود و فیلسوفانی مانند خواجه طوسی و قطب الدین رازی و ملاصدرا مدّتها سرگرم جواب دادن به شبهه های او بوده اند. و به همین سبب او را امام المشککین لقب داده اند. خاندان وی همه از دانشمندان زمانه بودند، او نزد پدر و مجدالدین گیلانی شاگردی کرد و در عراق از دانشمندان بنام شد و مورد احترام بسیار پادشاهان خوارزمشاهی بود. بعضی از تألیفات خود را به نام این سلسله تألیف کرد. در سال ۵۹۵ هـ در هرات با کرامیهٔ این شهر مخالفت کرد و فتنه شدیدی در هرات برپا شد. از آثارش: وی تألیفات مهمی از هر فنی و در دو زبان عربی و فارسی دارد. از جمله: جامع العلوم یا حدائق الانوار فی حقائق الاسرار، به فارسی و دائرة المعارفی از علوم متداوله زمان است و به نام علاء الدین تکش خوارزمشاه در سال ۵۷۴ تألیف شده است، رساله‌ای در اصول عقاید، به فارسی، سرالمکتوم فی مخاطبة النجوم، عربی، شرح الاشارات، عربی، احکام الاحکام، عربی.

الاعلام ۷: ۲۰۳ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۱۶ / روضات

الجنات ۸: ۳۹ / ریحانة الادب ٤: ۲۹۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲٦۸۷ / الکنی والالقاب ۳: ۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، فخررازی: ۷۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۷۹ / یادداشتهای قزوینی ۱٤۸٦ و ۲۲۱.

**محمد ـ قرشی**

(قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

ابوالفضل، محمّدبن عمربن خالد قرشی، (جمال الدین). از دانشمندان ایرانی. ساکن در کاشمر. از آثارش: الصراح من الصحاح، ترجمهٔ فارسی صحاح اللغهٔ جوهری، ملحقات صراح، که ذیل همان کتاب به عربی است و حاوی مطالب تاریخی مهمی است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱٤٦ / ریحانة الادب ۱: ٤٤۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالفضل: ۷۳۰.

**محمد ـ (ابن خمیس)**

(۶۲۵[1] - ۷۰۸ هـ / ۱۲۲۸ - ۱۳۰۹ م)

ابوعبدالله، محمدبن عمربن محمد حمیری، حجری، رُعینی، تلمسانی، (ابن خمیس). شاعر، صوفی. متولّد در یمن، مقتول در غرناطه. از اشعارش به نظر می رسد که تحصیلات ادبی خوبی داشته است. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۲۰٤ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۵۱ / ریحانة الادب ۷: ۵۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن خمیس: ۳۰۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹۲.

**محمد ـ (ابن وکیل)**

(۶۶۵ - ۷۱۶ هـ / ۱۲۶۷ - ۱۳۱۷ م)

ابوعبدالله، محمدبن عمربن مکی، (صدرالدین، ابن مرجل، ابن وکیل). فقیه، شاعر، متکلّم. متولّد در دمیاط، بزرگ شده در دمشق، ساکن در حلب، متوفّی در قاهره. متولّی دارالحدیث اشرفیه در دمشق بود. حافظه ای بسیار قوی داشت و گفته شده که مقامات حریری را پنج روزه حفظ کرد. از آثارش: الاشباه والنظائر ـ خ، در فقه شافعی، طرازالدار، مجموعهٔ اشعار وی.

الاعلام ۷: ۲۰٤ / ریحانة الادب ۸: ۱۹۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹٤.

**محمد ـ (ابن رُشَیْد)**

(۶۵۷ - ۷۲۱ هـ / ۱۲۵۹ - ۱۳۲۱ م)

ابوعبدالله، محمدبن عمربن رشید فهری، سبتی، (محبّ الدین). فقیه مالکی، محدّث، مورّخ، ادیب. متولّد در سبته، متوفّی در فاس. با ابن حکیم لخمی رُنْدی (شاعر و وزیر سلسلهٔ نصری) ملاقات کرد و سه سال در مصاحبت او افریقیه و مصر و شام و حجاز را گشت. پس از آن چند سال دیگر به مطالعه و انزوا گذراند و در ۶۹۲ هـ به دعوت ابن حکیم به کشور نصریان سفر کرد و در مسجد غرناطه عنوان امام و خطیب یافت و بعد قاضی مناکیح شد. از آثارش: افادة النصیح بالتعریف باسناد الجامع ـ الصحیح، ترجمان التراجم، السنن الابین والمورد الامعن فی المحاکمة بین الامامین فی السند المعنعن.

الاعلام ۷: ۲۰۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۹۳ / ریحانة الادب ۲: ٤۲۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹۳.

**محمد ـ بحرق**

(۸۶۹ - ۹۳۰ هـ / ۱٤۶۵ - ۱۵۲٤ م)

محمدبن عمربن مبارک حمیری، حضرمی، (بحرق، جمال الدین). فقیه شافعی، ادیب، نحوی. متولد در حضرموت، متوفی دراحمد آبادهندوستان. در حضرموت و زبید و مکه و مدینه کسب علم کرد. سپس به هند رفت و مورد لطف سلطان مظفر واقع شد. از آثارش: نشرالعلم فی شرح لامیة العجم ـ ط، تحفة الاحباب ـ ط، عقد الدرر، دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۲۰۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، بحرق: ۶۸۰ و جمال الدین: ۹۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۸۹.

**محمّد ـ (ابوالوفاء غرضی)**

(۹۹۳ - ۱۰۷۱ هـ / ۱۵۸۵ - ۱۶۶۰ م)

ابوالوفاء، محمدبن عمربن عبدالوهاب حلبی، عرضی. مفتی شافعیه در حلب، شاعر، واعظ، مورّخ. متولّد و متوفّی در حلب. از آثارش: فتح المانح

---

۱. دانشنامه: متولّد در ۶۵۰ هـ.

البدیع ـ خ، معادن الذهب فی الاعیان المشرّفه بهم حلب ـ خ، قصیده لامیه.

الاعلام ۷: ۲۰۸ / ریحانة الادب ۷: ۲۹۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالوفاء: ۹۱۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۶۵.

## محمد ـ نووی جاوی

(م ۱۳۱۶ هـ / ۱۸۹۸ م)

ابوعبدالمعطی، محمدبن عمربن عربی نووی، جاوی. عالم اهل سنت، مفسر، فقیه شافعی. متوفّی در مکه. از آثارش: مراقی العبودیة ـ ط، شرح فتح الرحمن ـ ط، نور الظلام ـ ط.

الاعلام ۷: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۶: ۲۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، نووی: ۹۱۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۸۷.

## محمد ـ مرزبانی

(۲۹۷-۳۸۴ هـ / ۹۱۰-۹۹۴ م)

ابوعبدالله، محمدبن عمران بن موسی مرزبانی. مورخ، ادیب، محدث. اصلاً خراسانی، متولّد و متوفی در بغداد. از مشایخ روایت شیخ مفید بوده و از نفطویه و ابن درید و ابن الانباری روایت می کند. از آثارش: معجم الشعراء ـ ط، المفید، الأزمنة.

الاعلام ۷: ۲۱۰ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۳ / امل الآمل ۲: ۲۹۲ / الذریعه ۱: ۵۳۱، ۴: ۴۱۹، ۲: ۴۷۱ / روضات الجنات ۷: ۳۳۸ / ریحانة الادب ۵: ۲۸۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۲۹۴ / فهرست ابن الندیم ۱۴۶ / الکنی والالقاب ۳: ۱۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۱۱ و محمد: ۵۸۷ / معالم العلماء ۱۱۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹۷.

## محمد ـ جمّاز

(قرن دوم هجری / هشتم میلادی)

ابوعبدالله، محمدبن عمروبن عطا جمّاز. شاعر، ادیب. از موالی بنی تمیم بود و در عهد هارون و متوکّل عباسی در بغداد زندگی می کرد. بواسطه شعری که نزد متوکّل خواند ده هزار درهم جایزه گرفت که از شوق آن دقایقی بعد جان سپرد. وی هجوگو و بسیار بدزبان بود. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

تاریخ التراث العربی ۲/ب ۴: ۵۸ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۱ / الکنی والالقاب ۲: ۱۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا، جمّاز: ۸۹.

## ابومحمد ـ بسطامی

(زنده در ۱۰۰۴ هـ / ۱۵۹۶ م)

ابومحمد[1] بن عنایت الله بسطامی، (بایزید بسطامی ثانی). عالم، صوفی. از اولاد ابویزید طیفور بسطامی. نزد عبدالله تستری کسب علم کرد و حسین بن حیدر کرکی نیز از شاگردان وی بود. از آثارش: الانصاف فی معرفة الاسلاف، در امامت، القضا و القدر، معراج التحقیق.

الذریعه ۲: ۳۹۶ / روضات الجنّات ۷: ۵۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۲۴ / معجم المؤلفین ۷: ۱۶۰.

## محمد ـ علامه دهلوی

(م ۱۲۳۵ هـ / ۱۸۲۰ م)

محمدبن عنایت احمدخان کشمیری، دهلوی، (کامل). فقیه امامی، متکلّم. متولّد در هند. از آثارش: تاریخ العلماء، تنبیه اهل الکمال، منتخب أنساب سمعانی.

الاعلام ۷: ۲۱۲ / الذریعه ۴: ۴۴۱، ۱۱: ۱۲۸، ۲۴: ۳۹۹ / ریحانة الادب ۴: ۱۷۹ / فرهنگ سخنوران ۴۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، علامه دهلوی: ۱۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۹۹ / مکارم الآثار ۳: ۱۰۰۵.

## محمد ـ ترمذی

(۲۰۹-۲۷۹ هـ / ۸۲۴-۸۹۲ م)

ابوعیسی، محمدبن عیسی بن سورة السلمی، بوغی، ترمذی. از علماء حدیث. متولد در ترمذ، متوفی در همانجا. نزد بخاری تلمذ نمود و به خراسان و عراق و حجاز سفر کرد. در حفظ حدیث زبانزد بود. از آثارش: الجامع الکبیر ـ ط، در حدیث، الشمائل النبویة ـ ط، التاریخ.

الاعلام ۷: ۲۱۳ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۴ / تاریخ التراث العربی ۱/ب ۱: ۲۹۹ / روضات الجنّات ۸: ۲۱۴ / ریحانة الادب ۱: ۳۳۲ / فهرست ابن الندیم ۲۸۹ / الکنی والالقاب ۲: ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ترمذی: ۶۲۱ / معجم المؤلفین ۱۱:

---

۱. در بعضی از کتب رجالی به نام علی بن عنایت الله بسطامی آمده است.

۱۰۴.

**محمد ـ (ابن لبّانه)**
**(م ۵۰۷ هـ / ۱۱۱۳ م)**

ابوبکر، محمدبن عیسی بن محمد لبّانه، لخمی، (ابن لبّانه). ادیب، شاعر. متولّد در دانیه، متوفّی در میورقه. در دربار معتصم در مریه و دربار مأمون فرمانروای طلیطله و متوکّل فرمانروای بطلیوس مداحی می کرد. از آثارش: **دیوان شعر، نظم السلوک فی وعظ الملوک، مناقل الفتنه.**

الاعلام ۷: ۲۱۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۱۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن لبانه: ۳۴۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۰۸.

**محمد ـ (ابن ابی عیینه)**
**(اواخر قرن دوم هجری / هشتم میلادی)**

محمدبن ابی عیینه بصری، مهلبی. شاعر. در عهد برامکه می زیست و با ابو نواس و اصمعی معاصر بود. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۷: ۳۶۲ / فهرست ابن الندیم ۱۸۴.

**محمد ـ تمّار**
**(م ۲۸۳ هـ / ۸۹۶ م)**

ابوجعفر، محمدبن غالب بن حرب ضبی، بصری، تمّار. محدّث اهل سنت. متوفی در بغداد. از ابونعیم و عفان روایت کرده است.

ریحانة الادب ۱: ۳۴۹ / شدالازار ۴۰ / الکنی والالقاب ۲: ۱۲۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۱۰.

**محمد ـ رفاء**
**(م ۵۷۲ هـ / ۱۱۷۷ م)**

ابوعبدالله، محمدبن غالب رفاء، رصافی. شاعر. متولد در اندلس، متوفی در مالقه، منسوب به رصافی از شهرهای اندلس، مدتی در غرناطه و سپس در مالقه اقامت داشت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۷: ۲۱۷ / ریحانة الادب ۲: ۳۲۲ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۱۰.

**محمد ـ غفاری**
**(م ۹۳۲ هـ / ۱۵۲۵ م)**

محمد وصالی رازی، غفاری. فاضل، قاضی، شاعر. در شهر ری قضاوت می کرد. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۶۵ / الذریعه ۹: ۱۲۶۹ / ریحانة الادب ۴: ۲۴۸ / فرهنگ سخنوران ۶۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، قاضی غفاری: ۸۹.

**محمد ـ جمال الدین**
**(۱۲۹۲-۱۳۵۱ هـ / ۱۸۷۵-۱۹۳۲ م)**

محمدبن غلام رضا شریف کرمانی، (میرزا جمال الدین). فقیه امامی. از آثارش: **أسس الأصول ـ ط**، در زمینه مباحث الفاظ از علم اصول که در پیش از سال ۱۳۱۸ هـ تألیف و سال بعد چاپ شد.

الاعلام ۷: ۲۱۷ / الذریعه ۲: ۵۷ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، جمال الدین: ۹۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۱۲.

**محمد ـ واعظ قزوینی**
**(م ۱۰۸۹ هـ / ۱۶۷۸ م)**

محمدبن فتح الله قزوینی (میرزا رفیعا، رفیع الدین، واعظ). عالم امامی، واعظ، ادیب، شاعر. نزد ملاخلیل قزوینی تلمذ نمود. از آثارش: **ابواب الجنان ـ ط، دیوان شعر، الحملة الحیدریه.**

امل الآمل ۲: ۲۹۳ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۳۰۱ / الذریعه ۱: ۷۶، ۹: ۱۲۵۲ / ریحانة الادب ۶: ۲۹۳ / فرهنگ سخنوران ۶۴۰ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۲۱۰ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷۹ / لغتنامهٔ دهخدا، واعظ: ۸۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۱۷.

**محمد ـ فخری**
**(اواخر قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)**

محمد بن امیری فخری هروی. ادیب، شاعر. از قصیده سرایان شاه طهماسب و مورد احترام حبیب الله ساوجی بود. از آثارش: **بوستان خیال، تحفة الحبیب**، هر دو دیوان غزلیات است، **لطایف نامه**، که ترجمهٔ مجالس النفائیس امیر علیشیر نوائی می باشد، **دیوان شعر.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۷ / الذریعه ۹: ۸۱۴ / ریحانة الادب ۶: ۳۵۷ / لغتنامهٔ دهخدا، فخری: ۸۰.

**محمد ـ ملاّ خسرو**
**(م ۸۸۵ هـ / ۱۴۸۰ م)**

محمدبن فراموز بن علی، (ملاّ یا منلا خسرو). فقیه امامی [1]. اصلاً رومی، ساکن در بروسه و قسطنطنیه. متولی تدریس در زمان سلطان محمد فاتح عثمانی بود و در بروسه مدرسه‌ای تأسیس کرد. مدتی نیز در قسطنطنیه قضاوت می کرد. استاد وی برهان‌الدین هروی بود. از آثارش: **درر الحکام فی شرح غرر الاحکام ـ ط، مرقاة الوصول فی علم الاصول ـ ط، حاشیة علی التلویح ـ ط.**

الاعلام ۷: ۲۱۹ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۱۷، ۹۲ / ریحانة الادب ۲: ۱۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، خسرو: ۵۳۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۲۲.

**محمد ـ ملا رفیعا**
**(۱۱۰۶ هـ / ۱۶۹۴ م)**

محمد [1] بن فرج گیلانی، رشتی، (رفیع الدین، رفیعا). عالم امامی. از شاگردان علاّمه مجلسی بود و از وی روایت می کرد. در شهر مشهد تدریس می کرد. از آثارش: **حاشیه اصول کافی، حاشیه تفسیر بیضاوی، حاشیهٔ مدارک، شرح نهج البلاغه.**

ریحانة الادب ۵: ۳۸۱.

**محمد فرید ـ وَجدی**
**(۱۲۹۵-۱۳۷۳ هـ / ۱۸۷۸-۱۹۵۴ م)**

محمد فریدبن مصطفی وجدی. فاضل، نویسنده. متولّد در اسکندریه، متوفّی در قاهره. مدّتی در دمیاط زندگی کرد، سپس همراه پدرش به سوئیس رفت و سردبیر مجلة الحیاة شد. از آثارش: **دائرة المعارف ـ ط، صفوة العرفان، الاسلام فی عصر العلم.**

الاعلام ۷: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۴: ۳۳۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۲۶.

۱. الاعلام: عالم در فقه حنفی و اصول.

۱. یا محمد رفیع.

**محمد ـ فزونی استرآبادی**
**(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)**

محمد فزونی، استرآبادی. عالم امامی، شاعر. با پیر محمد سبزواری معاصر بوده است. از آثارش: **اللجین الطبریة ـ ط، در تاریخ، دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۸۳۲ / ریحانة الادب ۴: ۳۳۷ / فرهنگ سخنوران ۴۴۷.

**محمد ـ شرابیانی**
**(۱۲۴۸-۱۳۲۲ هـ / ۱۸۳۲-۱۹۰۴ م)**

محمدبن فضل علی بن عبدالرحمان شرابیانی، (فاضل شرابیانی). فقیه امامی، عالم. ساکن در تبریز و نجف. نزد شیخ مرتضی انصاری و حاج حسین کوه کمری تلمذ نمود و با جعفربن احمد حلّی معاصر بود. از آثارش: **حاشیه رسائل شیخ مرتضی انصاری، المتاجر، اصول الفقه.**

الاعلام ۷: ۲۲۳ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۶ / ریحانة الادب ۳: ۱۸۴ / الکنی والالقاب ۲: ۳۵۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۲۹ / مکارم الآثار ۴: ۱۲۵۶.

**محمد ـ فلکی**
**(م ۵۸۷ [1] هـ / ۱۱۹۱ م)**

ابوالنظام، محمد فلکی، شروانی، (نجم الدین، افصح الدین). شاعر. متولد در شهر شماخی. از مداحان شروانشاه و معاصر خاقان اکبر منوچهربن فریدون و پسر او اخستان بود. چون اوایل نجوم تحصیل می کرد تخلص فلکی را بر گزید. شعر و ادب را نزد ابوالعلاء گنجوی آموخت. سهولت کلام و روانی سخن از خصوصیات شعری اوست و اشعاری که در زندان شروانشاه سروده لطفی خاص دارند. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۷۷۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۶ / الذریعه ۹: ۸۴۶ / ریحانة الادب ۴: ۳۵۲ / فرهنگ سخنوران ۴۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، فلکی: ۳۱۶ / نزهة المجالس ۲۱۹، ۹۰.

۱. یا ۵۷۷ هـ.

**محمد ـ فیروز آبادی**
(م ۱۳۴۵ هـ / ۱۹۲۶ م)

محمد فیروز آبادی، یزدی، نجفی. عالم، فقیه، مجتهد امامی. ساکن و متوفی در نجف. از تلامذه آخوند خراسانی و سید کاظم یزدی بود. از آثارش: رساله فی مناسک الحج، **کتاب الطهارة والصّلوة، جامع الکلم فی حکم اللباس المشکوک فیه ـ ط.**

الذریعه ٥: ٦٩، ٦: ١٤٩، ٢٠: ٦١ / ریحانة الادب ٤: ٣٦٤ / معجم المؤلفین ١١: ١٣٩.

**محمد ـ برزهی**

محمدبن قاسم برزهی. فقیه. منسوب به برزه دهی در نیشابور. از آثارش: گفته هایی از وی در کتب فقه استدلالی منقول شده است.

اعیان الشیعه ١٠: ٤٠ / امل الآمل ٢: ٢٩٣ / ریحانة الادب ١: ٢٤٦ / الکنی والالقاب ٢: ٧٧.

**محمد ـ (ابوالعیناء)**
(۱۹۱-۲۸۳ هـ / ۸۰۷-۸۹۶ م)

ابوعبدالله، محمدبن قاسم بن خلّاد اهوازی، هاشمی، (ابوالعیناء). امامی، شاعر، ادیب. متولد در اهواز، ساکن در همانجا و بصره. نزد زبانشناسان مشهوری چون ابوعبیدة اصمعی و ابوزید انصاری تلمذ کرد. ابن ابی طاهر دربارهٔ ابوالعیناء داستانهایی در کتابی به نام اخبار ابی العیناء گرد آورده است که بسیاری از آنها در اغانی نیز ذکر شده است. در چهل سالگی نابینا شد. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ٧: ٢٢٦ / تاریخ التراث العربی ب ٤ / ٢: ٧٥ / دانشنامه ایران و اسلام ٩٧٠ / ریحانة الادب ٧: ٢١٧ / فهرست ابن الندیم ١٣٨ / الکنی والالقاب ١: ١٢٩ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالعیناء: ٦٩٤ / معجم المؤلفین ١١: ١٣٩.

**محمد ـ (ابن بشار انباری)**
(۲۷۱-۳۲۸ هـ / ۸۸۴-۹۴۰ م)

ابوبکر، محمدبن قاسم بن محمد انباری. ادیب، نحوی، لغوی. نزد ثعلب نحوی تلمذ نمود و در زمان بیستمین خلیفه عباسی می زیست و در ۵۷ سالگی درگذشت. از آثارش: **الزاهر ـ خ، عجائب علوم القرآن ـ خ، شرح معلقهٔ عنترة ـ ط.**

الاعلام ٧: ٢٢٦ / تاریخ ادبیات صفا ١: ٦٤٢ / تاریخ التراث العربی ٨: ٢٧٠ / رجال طوسی ٥٠٧ / روضات الجنّات ٧: ٣٠٩ / ریحانة الادب ٧: ٣٩٥ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ٣٠٠ / فهرست ابن الندیم ٨٢ / فهرست طوسی ١٤٧ / الکنی والالقاب ١: ٢١٨ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن انباری: ٢٩٢ / معجم المؤلفین ١١: ١٤٣.

**محمد ـ بصری**
(م ۴۰۰ هـ / ۱۰۱۰ م)

ابوالحسین، محمدبن قاسم تمیمی، بصری، نسابه. از علمای انساب. با ابن ندیم محمدبن اسحاق (م ۳۸۵ هـ) معاصر بود. از آثارش: **اخبار الفرس و انسابها، الانساب والاخبار، المنافرات بین القبائل و اشراف العشائر.**

ریحانة الادب ٦: ١٦٩ / فهرست ابن الندیم ١٢٧ / معجم المؤلفین ١١: ١٣٨.

**محمد ـ شهرزوری**
(م ۵۳۸ هـ / ۱۱۴۳ م)

ابوبکر، محمدبن قاسم بن مظفر شهرزوری. عالم. از ابواسحق شیرازی کسب علم نمود و متصدی قضاوت بود. از مشایخ بسیاری حدیث استماع کرد و خود از مشایخ روایت سمعانی بود. در بغداد درگذشت.

ریحانة الادب ٣: ٢٧١.

**محمد ـ بقّالی**
(۴۹۰-۵۶۲ هـ / ۱۰۹۷-۱۱۶۷ م)

محمدبن ابوالقاسم بن بایجوک بقالی، خوارزمی، (زین المشایخ، آدمی). عالم اهل سنت، مفسر، ادیب. متولد در خوارزم، متوفی در گرگان. نزد زمخشری تلمذ نمود. از آثارش: **منازل العرب و میاهها، الهدایة، فضائل العرب.**

الاعلام ٧: ٢٢٧ / ریحانة الادب ١: ٢٧٣، ٢: ٤٠٧ / لغتنامهٔ دهخدا، بقالی: ١٨٣ / معجم المؤلفین ١١: ١٣٧.

**محمد ـ واسطی**
(م ۷۴۴ هـ / ۱۳۴۴ م)

محمدبن قاسم بن ابی البدر ملیحی، واسطی، (شمس الدین، واعظ واسطی). شاعر، واعظ. متوفی در واسط. نزد احمدبن غزال قرائت قرآن را فرا گرفت و در مساجد بغداد خطیب بود. از آثارش: قصیدة فی الموشحات، خطب.

الاعلام ۷: ۲۲۸ / ریحانة الادب ۶: ۲۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، واسطی: ۷۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۳۸.

## محمد - (ابن معیه)

(م ۷۷۶ هـ / ۱۳۷۴ م)

ابوعبدالله، محمدبن قاسم بن حسین حسنی، حلّی، دیباجی، (تاج الدّین). عالم امامی، مورّخ، ادیب، شاعر. متولّد در حلّه. نزد علّامه حلّی تلمذ نمود و از عمیدی، سید رضی الدین آوی، علّامه حلّی، فخرالمحققین و پدرش روایت کرده است. از آثارش: تذییل الأعقاب فی الانساب، الثمرة الظاهرة من الشجرة الطاهرة، أخبار الأمم.

الاعلام ۷: ۲۲۸ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۹ / امل الآمل ۲: ۴۹۴ / الذریعه ۱: ۶۲، ۱: ۳۲۱، ۵: ۹۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۱۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۹۷ / الکنی والالقاب ۱: ۴۱۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعبدالله: ۶۱۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۳۸.

## محمد - غزّی

(م ۹۱۸ هـ / ۱۵۱۲ م)

ابوعبدالله، محمدبن قاسم بن محمد غزی، مصری، (ابن غرابیلی، ابن قاسم، شمس الدین). عالم شافعی، فقیه. متولد در غزه. نزد جلال الدین محلّی تلمذ نمود. از آثارش: فتح القریب المجیب - ط، شرحی بر مختصر ابوشجاع است، تعلیقه‌ای بر فتح الغَیث، منظومه فی الدال والذال.

الاعلام ۷: ۲۲۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۷۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۷ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قاسم: ۳۳۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۴۷.

## محمد قاسم - زاری

(م ۹۷۹ هـ / ۱۵۷۰ م)

محمد قاسم زاری مشهدی. دانشمند، شاعر. در ۹۷۹ هـ در میدان اصفهان بدست راهزنان کشته شد. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۵۱ / الذریعه ۹: ۳۹۸ / ریحانة الادب ۲: ۳۵۱ / فرهنگ سخنوران ۲۴۵ / لغتنامهٔ دهخدا، زاری: ۳۶.

## محمد - (ابن ابی دینار قیروانی)

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ابوعبدالله، محمدبن ابوالقاسم رعینی، قیروانی، (ابن ابی دینار). مورّخ. کتاب تاریخ تونس را در ۱۰۹۲ هـ نوشت و این کتاب تاریخ زمان نگارش را بخوبی بیان کرده است. از آثارش: کتاب المونس فی اخبار افریقیه و تونس - ط، کتاب فوق الذکر.

الاعلام ۷: ۲۲۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۳۹۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی دینار: ۲۸۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۳۹.

## محمد قاسم - فرشته

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد قاسم [1] هندوشاه استرآبادی. مورّخ. متولد و ساکن در استرآباد و سپس هندوستان. در شهر احمدنگر در خدمت نظام شاه به مناصب بالا رسید و به قولی کتاب تاریخ فرشته را به نام او تألیف کرد. از آثارش: تاریخ فرشته، گلشن ابراهیم، نورس نامه، این دو کتاب را به نام عادل شاه ثانی تألیف کرد که هر دو به زبان انگلیسی ترجمه شدند، دیوان شعر.

الذریعه ۳: ۲۷۲، ۹: ۸۲۴، ۲۴: ۳۶۹ / ریحانة الادب ۴: ۳۲۸ / فرهنگ سخنوران ۴۴۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۴۸۹.

## محمد قاسم - سروری

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد قاسم بن محمد سروری، کاشانی. نویسنده، فاضل، شاعر. ساکن در اصفهان و سپس لاهور، به سفر حج رفت و در راه بازگشت درگذشت. از آثارش: مجمع الفرس، در لغت فارسی و به نام شاه عباس تألیف نمود، خلاصة المجمع، تلخیص مجمع الفرس.

---

۱. فرهنگ سخنوران: محمد قاسم احمد.

اعیان الشیعه ۱۰: ۴۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۹۷ / الذریعه ۹: ۴۴۳، ۲۰: ۳۷ / ریحانة الادب ۳: ۱۹ / فرهنگ سخنوران ۲۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، سروری: ۴۹۳.

## محمدقاسم ـ غازی

(م ۱۲۷۱ هـ / ۱۸۵۴ م)

محمد قاسم بن میرزا حسن غازی، مازندرانی، (شحنه، چاکر). شاعر ایرانی. در عهد محمدشاه قاجار و ناصرالدین شاه قاجار زندگی می کرد و با رضاقلی خان هدایت معاصر بود. ابتدا چاکر و سپس شحنه تخلص می کرد. در مازندران در گذشت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۲۱۴ / ریحانة الادب ۴: ۲۲۹ / فرهنگ سخنوران ۴۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، چاکر: ۵۸ و غازی مازندرانی: ۴۸ / مکارم الآثار ۶: ۱۲۷۱.

## محمد ـ فشارکی

(۱۲۵۳-۱۳۱۶ هـ / ۱۸۳۷-۱۸۹۸ م)

محمدبن قاسم طباطبایی، فشارکی، اصفهانی، (استاد کبیر). عالم امامی، فقیه، محقق، مدرّس. متولد در فشارک اصفهان، متوفی در نجف. نزد فاضل اردکانی و میرزا محمد حسن شیرازی تلمذ نمود. به عراق و کربلا نیز سفر کرد. از آثارش: **کتاب فی البراءة، الاغسال، شرح أوائل البراءة انصاری.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۳۹ / الذریعه ۲: ۱۱۵، ۲: ۲۵۲ / ریحانة الادب ۴: ۳۴۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۲۷ / مکارم الآثار ۴: ۱۴۳۵.

## محمد ـ مجدالاشراف

(م ۱۳۳۰ هـ / ۱۹۱۱ م)

محمّدبن ابوالقاسم بن محمد نبی حسینی، شریفی، شیرازی، (مجدالاشراف، جلال الدین). خازن امامزاده شاه چراغ، سرسلسلهٔ فرقهٔ ذهبیّه. از آثارش: **تام الحکمة، تحفة الوجود.**

الذریعه ۳: ۴۸۰ / رجال بامداد ۶: ۳۰ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۴.

## محمد ـ (ابن قائد)

(م ۵۷۶ هـ / ۱۱۸۰ م)

محمدبن قائد اوانی. صوفی، از مریدان شیخ عبدالقادر گیلانی بود و شیخ او را معربدالحضرة نامیده و از منفردین دانسته است.

ریحانة الادب ۸: ۱۴۷ / نفحات الانس ۵۲۵.

## محمدجان ـ قدسی مشهدی

(۱۰۵۶ هـ / ۱۶۴۶ م)

محمدجان قدسی، مشهدی. شاعر. متولد در مشهد، متوفی در هند. ابتدا بقال بود و در این حرفه به ثروت رسید و مدتی خزینه دار آستانهٔ رضوی بود. سپس سفری به مکه کرد. در پنجاه سالگی به هند رفته و توسط عبدالله خان فیروزجنگ به دربار شاه جهان راه یافت. شعر می سرود و مورد لطف وی واقع شده و جوایز زیادی از او گرفت. از آثارش: **دیوان شعر**، شامل یازده هزار بیت، **ظفرنامه**، منظومه ای در فتوحات شاه جهان.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۱۴۷ / تذکره شعرای کشمیر ۱۲۲۷ / الذریعه ۹: ۸۷۹ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۲ / فرهنگ سخنوران ۴۷۰ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۴۶۹ و ۱۶۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، حاجی محمد مشهدی: ۳۹ و قدسی: ۱۸۰.

## محمد ـ قطب الدین شیرازی

(م ۱۱۰۳ هـ / ۱۶۹۱ م)

محمد حسینی، شیرازی، (قطب الدین، قطب الاقطاب). عارف، از مشایخ سلسلهٔ ذهبیهٔ امامیّه. از آثارش: **ارجوزه فی الصرف، شمس الحکمة، فصل الخطاب.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۴۱ / الذریعه ۱: ۴۸۲، ۱۴: ۲۲۲ / ریحانة الادب ۴: ۴۶۹ / لغتنامهٔ دهخدا، قطب الدین: ۳۵۰.

## محمد قلی ـ الفت کاشانی

(م ۱۲۴۰ هـ / ۱۸۲۴ م)

محمدقلی الفت کاشانی. شاعر، منشی. از ایل افشار و در اصل آذربایجانی. در خدمت شجاع السلطنه حسنعلی میرزا منشی و نامه نگار بود.

از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۹۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۷ / فرهنگ سخنوران ۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، الفت: ۵۲ / مکارم الآثار ۴: ۱۱۲۷.

## محمد ـ کاشانی

(م ۱۰۲۴ هـ / ۱۶۱۵ م)

محمد کاشانی، (ضیاء الدین، ضیاء کاشانی). شاعر، عالم. اصلاً از ری، بزرگ شده در کاشان. از آثارش: دیوان اشعار.

الذریعه ۹: ۶۳۱ / ریحانة الادب ٤: ۱۱ / فرهنگ سخنوران ۳٤۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ضیاء: ۸۷.

## محمد کاظم ـ واله

(۱۱۵۲-۱۲۲۹ هـ / ۱۷۳۹-۱۸۱۳ م)

محمد کاظم اصفهانی، (واله). ادیب، شاعر. متولّد در اصفهان، تحصیل کرده در عراق، متوفّی و مدفون در اصفهان. پس از اتمام تحصیلات و بازگشت از عراق مورد احترام محمد حسینخان نظام الدولهٔ صدر اصفهانی حاکم اصفهان از طرف فتحعلی شاه واقع شد و تکیهٔ مخصوص و زیبایی به نام و الهیه برای او تأسیس کردند. از آثارش: دیوان شعر، مثنوی، ابیات آن حدود ۵۰۲ بیت می باشد.

احوال و آثار خوشنویسان ۸۲۳ / الذریعه ۹: ۱۲۵۵ / ریحانة الادب ٦: ۳۰۱ / فرهنگ سخنوران ٦٤۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۲۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، اصفهانی: ۲۷۹۸ و واله: ۱۰۲ / مکارم الآثار ۳: ۸۷٤.

## محمد کاظم ـ اسرار تبریزی

(متولّد ۱۲٦۵ هـ / ۱۸٤۸ م)

محمد کاظم [۱] اسرار تبریزی. شاعر، از دراویش نعمت اللهی تبریز. از آثارش: بهجة الشعرا، حدیقة الشعرا، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۷۲، ۳: ۱٦۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۱۸ / سخنوران آذربایجان ۱۹۹ / فرهنگ سخنوران ۳۹ / مکارم الآثار ۵: ۱۷۹۸.

## محمد ـ سرور

(زنده در ۱۳۱۳ هـ / ۱۸۹۵ م)

میرزا محمدبن کاظم بن حاج محمد شیرازی، سرور. طبیب، ادیب، شاعر. متولد در شیراز. کتاب قانون ابوعلی سینا را تدریس می کرد. شعر نیز می سرود. از آثارش: رشحات الفنون، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ٤٤۲ / ریحانة الادب ۳: ۱۸ / فرهنگ سخنوران ۲٦٦.

## محمد کاظم ـ خراسانی

(۱۲۵۵-۱۳۲۹ م / ۱۸۳۹-۱۹۱۱ م)

ملا محمد کاظم بن حسین خراسانی، (آخوند خراسانی). عالم امامی، محقق. متولّد در طوس، تحصیل کرده در تهران و سپس نجف، ساکن و متوفی در همانجا. اصول فقه را نزد شیخ مرتضی انصاری و سیدعلی شوشتری و محمدحسین شیرازی تلمذ نمود. خود نیز در نجف مدرس بود و بسیاری از بزرگان از مکتب وی بهره مند شدند. در نهضت مشروطه خواهی نیز فعال بود. از آثارش: کفایة الاصول، در اصول فقه، الاجتهاد والتقلید، حاشیه بر اسفار ملاصدرا.

الاعلام ۷: ۲۳٤ / تاریخ علمای خراسان ۱٤۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۲۷۱ / الذریعه ۱: ۱۲۲، ۸: ۱۳۲، ۱۱: ۱۹۳ / رجال بامداد ٤: ۱ / ریحانة الادب ۱: ٤۱ / لغتنامهٔ دهخدا، کاظم: ۲۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۵۵ / مکارم الآثار ۵: ۱۵۱۲.

## محمد کاظم ـ یزدی

(م ۱۳۳۷ هـ / ۱۹۱۹ م)

محمد کاظم بن عبدالعظیم طباطبایی، یزدی. فقیه امامی، محقّق. متولّد در یکی از دهات یزد، تحصیل کرده در اصفهان و نجف، متوفّی در همین شهر. نزد میرزا محمدحسن شیرازی کسب علم کرد و پس از درگذشت استاد خود مدرس شد. در فقه جعفری بسیار متبحر و رئیس مذهبی این فرقه بود. از آثارش: السؤال والجواب ـ ط، الصحیفة الکاظمیة ـ ط، تعلیقة علی مناجر الانصاری ـ ط.

الاعلام ۷: ۲۳٤ / الذریعه ۱: ۲٦۸، ۲: ۲۵، ٤: ۲۰٤، ۲۳: ۱۸

---

۱. ریحانة الادب: علی شاه.

/ رجال بامداد ۶: ۲۵۰ / ریحانة الادب ۶: ۳۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، یزدی: ۱۸۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۵۶ / مکارم الآثار ۴: ۱۳۲۱.

## محمد ـ کاهی کابلی

(۸۷۸[1] -۹۸۸ هـ / ۱۴۷۳-۱۵۸۰ م)

ابوالقاسم، محمد کابلی، میانکالی، (کاهی، نجم الدین). شاعر. متولد در میانکال واقع در میان بخارا و سمرقند، متوفی در اگره. به هرات سفر کرد و مرید خواجگان نقشبندی شد. در پانزده سالگی، خدمت عبدالرحمان جامی را دریافت. دو بار به هند سفر کرد در سفر اول با شاه جهانگیر هاشمی سرایندهٔ مظهر آثار آشنا شد و به او ارادت یافت سفر دوم در ۹۶۱ شروع شد و تا پایان عمر همانجا ماند و از شاعران مقدم دربار همایون و اکبر بود. از آثارش: **دیوان شعر ـ ط، شامل ۱۷۲۸ بیت، منظومه‌ای در معما.**

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۷۵۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۱۵ / الذریعه ۹: ۹۰۶ / ریحانة الادب ۵: ۳۷ / فرهنگ سخنوران ۴۸۳ / لغتنامهٔ دهخدا، کاهی: ۳۰۰.

## محمد ـ (ابن کثیر)

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

محمد[1] بن کثیر فرغانی، (ابن کثیر). منجم. از آثارش: **اختصار المجسطی، حرکات سماویه، جوامع علم نجوم.**

ریحانة الادب ۸: ۱۶۸ / فهرست ابن الندیم ۳۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن کثیر: ۳۴۲.

## محمد کریم ـ کرمانی

(م ۱۲۸۸ هـ / ۱۸۷۱ م)

محمد کریم بن ابراهیم کرمانی، شیخانی، قاجار. عالم امامی، متکلم، محدث، شاعر. متوفی در کرمان. از تلامذه سید کاظم رشتی و شیخ احمد احسائی بوده و رئیس یک فرقه از طایفه شیخیه بود. از آثارش: **ارشاد العوام، در عقاید به زبان فارسی، علم الیقین فی الرد علی البابیة الملحدین، فصل الخطاب، در حدیث، دیوان شعر.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۴۴ / الذریعه ۱: ۱۵، ۵: ۲۹۷، ۹: ۹۰۹ / ریحانة الادب ۵: ۵۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۶۲ / مکارم الآثار ۳: ۷۸۹.

## محمد ـ کوکب

(م ۱۱۴۹ هـ / ۱۷۳۶ م)

درویش محمد کوکب. خطاط، خوشنویس. از شاگردان حافظ عثمان بود و در نوشتن تمام خطوط شش گانه مهارت داشت.

ریحانة الادب ۵: ۱۰۴.

## محمد ـ آهنگ شیرازی

(متولد ۱۲۸۶ هـ / ۱۸۶۹ م)

محمدبن کهین فرهنگ شیرازی. شاعر. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۲ / ریحانة الادب ۱: ۶۵ / فرهنگ سخنوران ۱۱.

## محمد ـ گل کار

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

میرزا محمد گل کار، ناصر اصفهانی، (درویش ناصرعلی). عارف. از مریدان نور علی شاه (م ۱۲۱۲ هـ) بود و اکثر اوقات در بیرون شهر به سر می برد و کراماتی به وی منسوب است. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۱۵۳ / ریحانة الادب ۵: ۱۱۵ / فرهنگ سخنوران ۴۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ناصر اصفهانی: ۱۵۷.

## محمد ـ (ابن خِل)

(۴۷۵-۵۵۲ هـ / ۱۰۸۲-۱۱۵۷ م)

ابوالحسن، محمدبن مبارک بن محمد ابن ابی البقا، ابن خل. فقیه شافعی، مدرس، محدث، شاعر. از حسین بن احمد یسری حدیث استماع نمود و ابوسعد سمعانی از او حدیث روایت کرده است. در بغداد درگذشت. از آثارش: **التوجیه فی شرح التنبیه، اصول الفقه.**

الاعلام ۶: ۲۳۹ / ریحانة الادب ۷: ۵۰۳ / الکنی والالقاب

---

۱. یا ۸۶۸ هـ.

۱. یا احمدبن محمدبن کثیر فرغانی.

۱: ۲۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن الخل: ۳۰۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۷۰.

## محمد ـ میرک

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

محمدبن مبارکشاه هروی، (شمس الدین، میرک بخاری). عالم. از آثارش: شرح حکمة العین.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۵۵ و ۲۷۳ / ریحانة الادب ۶: ۷۷.

## محمد ـ قزوینی

(م ۹۲۰ هـ / ۱۵۱۴ م)

محمدبن مبارک قزوینی، (حکیم شاه محمد، شاه هروی). حنفی، حکیم، متکلّم، نحوی، شاعر. متولّد در قزوین. نزد سید جلال الدّین دوانی کسب علم کرد و مدّتی در مکّه طبیب مخصوص دربار سلطان بایزید خان ثانی بود. از آثارش: ترجمه تذکرة الشعرا، حاشیه بر شرح العقائد العضدیه، تفسیر قرآن، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۰۲ / ریحانة الادب ٤: ٤٥٤ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۷۰ و ۱۵۱.

## محمد ـ مجلسی هراتی

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

محمّد مجلسی هروی، (غریبی، مجلسی). شاعر. ابتدا غریبی تخلص می کرد و چون به مجلس سلطان حسین بایقرا راه یافت تخلص مجلسی را برگزید. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳٤۷ / الذریعه ۹: ۹٦٦ / ریحانة الادب ۵: ۲۰۲ / فرهنگ سخنوران ۵۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، مجلسی: ٤٦٦.

## محمد ـ جزری

(م حدود ۵۷۰ هـ / ۱۱۷۵ م)

ابوالمؤید، محمدبن مجلی بن صائغ جزری، عنتری. ادیب، طبیب، فیلسوف، حکیم، شاعر. متولد در جزیره بین دجله و فرات. نزد عنتره بن عیسی احادیث را می نوشت و نسبت عنتری را از او دارد. از آثارش: النور المجتنی، الجمانة، العشق الالهی والطبیعی.

الاعلام ۷: ۲٤۱ / ریحانة الادب ۷: ۲۷۹ / الکنی والالقاب ۱: ۱۵۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۷۳.

## محمد ـ (ابن شحنه)

(۸۵۱-۹۲۱ هـ / ۱٤٤۸-۱۵۱۵ م)

ابوالبرکات، محمد[1] بن محب الدین بن محمد، (ابن شحنه، سری الدین، عبدالبر). قاضی، فقیه حنفی. متولّد در حلب، ساکن و متوفّی در قاهره. متولّی قضاوت در حلب و سپس قاهره بود. از آثارش: غریب القرآن ـ خ، تفصیل عقدالفرائد ـ خ، زهرالریاض ـ خ.

الاعلام ٤: ٤۷ / ریحانة الادب ۸: ٤۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن شحنه: ۳۲۲ / معجم المؤلفین ۵: ۷۷.

## محمد ـ وَهرانی

(م ۵۷۵ هـ / ۱۱۷۹ م)

محمدبن محرز بن محمد وهرانی[2]، (رکن الدّین، جمال الدّین). ادیب. در عهد سلطان صلاح الدین ایوبی به مصر رفته و مدّتی نیز در دمشق اقامت داشته است. از آثارش: دیوان ترسّل.

ریحانة الادب ٦: ۳٤۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۷٤.

## محمد محسن ـ فیض کاشانی

(۱۰۰۷-۱۰۹۱ هـ / ۱۵۹۸-۱٦۸۰ م)

محمد محسن بن شاه مرتضی بن شاه محمود کاشانی، (ملامحسن فیض، فیض کاشی، فیض کاشانی). عالم امامی، از پیشوایان حکمت و الهیات و حدیث، مفسر، متکلّم، عارف، شاعر. متولّد در کاشان، متوفّی در همانجا. پدرش کتابخانهٔ بزرگی در کاشان داشت و خود و فرزندانش همگی در دانشهای زمان خود صاحب مرتبه‌ای شدند. ملامحسن پس از طی مقدمات به شیراز رفت و از محضر دو استاد بزرگ عهد خود سید ماجد صادقی بحرانی و صدرالدین محمدبن ابراهیم شیرازی بهره جست و بخصوص در خدمت استاد اخیر (ملاصدرا) تقرب بسیار داشته و به شرف دامادی

---

۱. در برخی از کتب رجال عبدالبربن محمد نامیده شده است.

۲. منسوب به وهران از بلاد قیروان.

وی نیز رسید و به فرمان او عنوانِ قلمی فیض را برگزید. همچنین از محضر شهید ثانی، خلیل قزوینی و محمد صالح مازندرانی نیز کسب علم نمود. در حکمت دنباله‌رو شیوهٔ استاد و در عرفان و فلسفه بسیار متمایل به اندیشه‌های محیی‌الدین بن العربی بود که به خاطر همین طرز تفکر بسیار مورد سرزنش قشریان واقع شد. از جمله شیخ یوسف بن احمد بحرانی و ملامحمد طاهر قمی و شیخ علی شهیدی عاملی که با فیض سرسختانه مخالفت می‌کردند. کسانی نیز طرفدار او بودند مانند سید نعمت‌الله جزائری شوشتری که شاگرد فیض بود و افرادی چون حر عاملی و محمدباقر خوانساری از او به احترام یاد کرده‌اند. آثار وی متعدد و باارزش هستند که گاه تا هشتاد اثر از وی برشمرده‌اند. شاگردش جزائری شمارهٔ آنها را تا دویست ذکر می‌کند. از مهمترین آثار او: **وافی**، که از کتابهای چهارگانه شیعهٔ امامیه است، **شافی**، **مختصر وافی**، **نوادر الاخبار**، **تکمله وافی**، **کتاب علم الیقین**، **کتاب انوار الحکمة**، **خلاصه و برگزیدهٔ علم الیقین**، **الانوار والاسرار**، یا **عین الیقین**، **کتاب الانصاف**.

امل الآمل ۲: ۳۰۵ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۲۸ / تاریخ کاشان ۲۷۷ / الذریعه ۱: ۲، ۵: ۱۷، ۹: ۸۵۳، ۲۵: ۹۸ / ریحانة الادب ٤: ۳٦۹ / الکنی والالقاب ۳: ۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، فیض: ۳٦۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۲.

## محمد ـ علم الهدی

(م ۱۱۱۲[1] هـ / ۱۷۰۰ م)

ملامحمدبن ملا محسن فیض، (علم الهدی). عالم امامی. از آثارش: **اصول الدین**، به فارسی، **تحفة الابرار فی العقائد الاخلاق**، به فارسی، **حاشیهٔ مفاتیح الشرایع**.

الذریعه ۲: ۱۹۳، ۳: ٤۰۷، ۸: ۵٦ / ریحانة الادب ٤: ۱۹۰.

## محمد محسن ـ آقابزرگ تهرانی

(۱۲۹۳-۱۳۸۹ هـ / ۱۸۷٦-۱۹٦۹ م)

شیخ محمد محسن بن علی تهرانی، (شیخ آقابزرگ). عالم، فقیه، محقّق. متولّد در تهران، متوفی در نجف. در ده سالگی لباس روحانیت پوشید و در ۱۳۱۵ هـ با برادرش به نجف رفت و نزد اساتید آن دیار کسب علم کرد و تا آخر عمر همانجا ماند. از جمله اساتید وی آخوند خراسانی و سید کاظم یزدی، و میرزا محمدتقی شیرازی بوده است. در سال ۱۳۲۹ هـ به سامرا رفت و ضمن کسب علم جهت تألیف الذریعه به انزوا گرائید و مدت بیست و چهار سال همچنان به تحقیق و تألیف مشغول بود. در سال ۱۳۵۰ هـ سفری به ایران کرد. استاد عبدالرحیم محمدعلی کتابی به نام «شیخ الباحثین آقابزرگ الطهرانی» نوشت. از آثارش: **الذریعه الی تصانیف الشیعه**، اثر معروف اوست در ۲۵ جلد و شامل معرفی تألیفات علمای شیعه در طول چهارده قرن تاریخ اسلام، **طبقات اعلام الشیعه**، در ذکر احوال و آثار عالمان شیعه از قرن چهارم تا چهاردهم هجری، **هدیة الرازی الی المجدد الشیرازی**، در شرح حال محمد حسن شیرازی.

ریحانة الادب ۱: ۵۲ / شیخ آقابزرگ تهرانی تألیف محمدرضا حکیمی.

## محمد ـ (ابن أشعث)

(زنده در ۳۱۳ هـ / ۹۲۵ م)

ابوالحسن، محمدبن محمدبن أشعث کوفی. محدّث امامی. ساکن در مصر. تلعکبری در سال ۳۱۳ هـ در روایت کتاب از خود مؤلف اجازه داشت و ابومحمد عبدالله بن محمد نیز یکسال پس از او همان کتاب را از مؤلف روایت می‌نماید. از آثارش: **الاشعثیات**.

اعیان الشیعه ۹: ٤۰۲ / الذریعه ۲: ۱۰۹ / رجال طوسی ۵۰۰ / رجال نجاشی ۲٦۸ / روضات الجنات ٦: ۱۲۰ / ریحانة الادب ۷: ۳۸٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۰۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۹۲.

## محمد ـ (ابن لنکک)

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابوالحسن، محمدبن محمدبن جعفر بصری، (ابن لنکک). شاعر، ادیب. در بغداد راوی

---

[1] . متوفی در سالهای میان ۱۱۱۲ تا ۱۱۲۳ هـ.

قصیده ای از دعبل شد و چندی در محفل مُهلّبی زیست. با متنبی و ابوریاش معاصر بود. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۲۴۳ / تاریخ التراث العربی ب ٤ / ۲: ٦١ / التدوین ۲: ١٤ / دانشنامه ایران و اسلام ٨١٤ / ریحانة الادب ۸: ۱۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن لنکک: ۳٤۵.

## محمد ـ ماتریدی

(م ۳۳۳ هـ / ۹٤٤ م)

ابومنصور، محمدبن محمدبن محمود ماتریدی، (امام المتکلمین). عالم حنفی. منسوب به ماترید در سمرقند، متوفی در همین شهر. در فقه و کلام بسیار تبحر داشت و سند روایات او با سه واسطه به ابوحنیفه منتهی می شود. از آثارش: **اوهام المعتزله، مآخذ الشرائع، التوحید ـ خ.**

الاعلام ۷: ۲٤۲ / تاریخ التراث العربی ب ٤ / ۱: ٤ / ریحانة الادب ۵: ۱٤۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ماتریدی: ۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰۰.

## محمد ـ مروزی

(م ۳۳٤ هـ / ۹٤۵ م)

ابوالفضل، محمدبن محمدبن احمد مروزی، سلمی، بلخی، (حاکم مروزی، شهید بلخی). امام حنفی، محدث. متولی قضاوت بخارا بود. در مرو و بغداد و کوفه و بخارا و مکه استماع حدیث نمود و شصت هزار حدیث در حافظه داشت. از آثارش: **المختصر، الکافی، المنتقی، در فروع حنفی.**

الاعلام ۷: ۲٤۲ / ریحانة الادب ۳: ۲۷۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۸۵.

## محمد ـ (ابن عبّاد)

(م ۳۳٤ هـ / ۹٤٦ م)

ابوعبدالله، محمدبن محمدبن عبّاد مکی. قاری، نحوی. نزد ابوسعید سیرافی نحو آموخت. از آثارش: **کتاب فی الوقف والابتداء.**

ریحانة الادب ۸: ۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۲۸.

## محمد ـ فارابی

(۲۵۹-۳۳۷ هـ / ۸۷۲-۹٤۸ م)

ابونصر، محمدبن محمدبن محمد فارابی، (ملک الحکما، معلّم ثانی). فیلسوف و دانشمند بزرگ اسلامی، حکیم. متولد در فاراب ماوراء النهر، تحصیل کرده در بغداد و حرّان، متوفی در دمشق. در مورد نژاد او بحث است بعضی او را از ترکان و بعضی فارس دانسته اند. نزد اساتیدی چون ابوبشر متی بن یونس و یوحنّابن حِیلان منطق آموخت و همهٔ کتب ارسطو را مطالعه و بررسی کرد و بر معانی آنها دست یافت. سپس به مصر رفت و در خدمت سیف الدولهٔ تغلبی درآمد و در حلب و دمشق نیز به تعلیم و تألیف مشغول شد. حدود صد اثر از وی برشمرده اند و بیشتر اهمیت او در شرح آثار ارسطو است و به همین سبب معلم ثانی لقب گرفت. از آثارش: **صحیح العبارة، احصاء العلوم ـ ط، الفصوص ـ ط، آراء اهل المدینة الفاضلة ـ ط، جوامع السیاسة ـ ط.**

الاعلام ۷: ۲٤۲ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۹۳ / الذریعه ۱: ۳۳، ۱۲: ۲۷۰، ۲۱: ۳۹٦، ۵: ١٦ / روضات الجنّات ۷: ۳۲۱ / ریحانة الادب ٤: ۲٦۱ / فهرست ابن الندیم ۳۲۱ / الکنی والالقاب ۳: ٤ / لغتنامهٔ دهخدا، ابونصر: ۸۹۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۹٤ / نزهة الارواح ۳٦٤.

## محمد ـ بلعمی

(م ۳٦۳ هـ / ۹۷۳ م)

ابوعلی، محمدبن محمدبن عبدالله بلعمی. وزیر معروف امیر منصوربن نوح سامانی، فاضل. منسوب به بلعمان از قراء مرو [1]. پدرش وزیر اسماعیل بن احمد سامانی و پسرش بود و در سال ۳۲٦ هـ از کار بر کنار شد. از آثارش: تاریخ بلعمی ـ ط، به فرمان امیر منصوربن نوح سامانی از سال ۳۵۲ هـ به عنوان ترجمه تاریخ طبری آغاز کرد ولی چون مطالب بسیاری از کتب دیگر به آن افزود به تاریخ

---

۱. بعضی نیز ایشان را به طایفه ای در بلعم از بلاد روم نسبت داده اند.

بلعمی معروف شد.

الاعلام ۷: ۱۳۹ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۱۹ / الذریعه ٤: ۸۶ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۰ / لغتنامهٔ دهخدا، بلعمی: ۲٤۷ / معجم المؤلفین ۱۰: ۲۷۷ / یادداشتهای قزوینی ۸٤۰.

## محمد ـ بوزجانی
**(۳۲۸-۳۸۷ هـ / ۹٤۰-۹۹۷ م)**

ابوالوفا، محمّدبن محمّدبن یحیی بوزجانی. ریاضی دان نامی. به احتمال قوی اصلاً از نژاد ایرانی، متولّد در بوزجان قهستان، ساکن و متوفّی در بغداد. ریاضیات را از عمویش ابوعمرو مغازلی و دایی اش ابوعبدالله محمدبن عنبسه فرا گرفت. در سال ۳٤۸ هـ به بغداد هجرت کرد و تا هنگام مرگش همانجا ماند. از آثارش: کتاب فی مایحتاج الیه الکتّاب و العمّال من علم الحساب، کامل، احتمالاً همان مجسطی است، کتاب الهندسة.

الاعلام ۷: ۲٤۵ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۳٤ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۹۶ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۵ / فهرست ابن الندیم ۳٤۰ / الکنی والالقاب ۲: ۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالوفاء: ۹۲۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰۹ / نزهة الارواح ۳۷۷.

## محمد ـ شیخ مفید
**(۳۲۸-٤۱۳ هـ / ۹٤۹-۱۰۲۲ م)**

ابوعبدالله، محمدبن محمدبن نعمان، (شیخ مفید). عالم نامی، از مراجع شیعه، فقیه، متکلّم. متوفی و مدفون در بغداد، در پایین پای امام هفتم (ع) در کنار استادش ابن قولویه. در مکتب این استاد و شیخ صدوق و ابوغالب رازی و ابن جنید کسب علم کرد و به درجهٔ اجتهاد رسید. از جمله شاگردان وی سید مرتضی، سید رضی، شیخ طوسی، ابوالفتح کراجکی ونجاشی بوده اند. در آن زمان بغداد مرکز علوم اسلامی بود و در کنار فقه مذاهب اربعه مکتب شیخ مفید رونق داشت و جهت تقویت تشیع زحمت بسیار می کشیده اند. او از پایه گذاران علم کلام و اصول فقه استدلالی و منطقی بود. دانشمندان اهل تسنن به وی لقب مفید دادند. از آثارش: الارشاد، الاختصاص، امامت امیرالمؤمنین، کشف السرائر.

الاعلام ۷: ۲٤۵ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۳۳، ۹: ٤۲۰ / امل الآمل ۲: ۳۰٤ / الذریعه ۱: ۳۰۲، ۵: ۱۷۷، ۱۹: ۶۶، ۲۲: ۱۲٤ / رجال طوسی ۵۱٤ / رجال نجاشی ۲۸۳ / روضات الجنّات ۶: ۱۵۳ / ریحانة الادب ۵: ۳۶۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۸۶ / فهرست طوسی ۱۵۷ / الکنی والالقاب ۳: ۱۹۷ / لغتنامهٔ دهخدا، شیخ مفید: ۱۵۶ / معالم العلماء ۱۱۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰۶.

## محمد ـ شیخ الشرف
**(م ٤۳۷ هـ / ۱۰٤۵ م)**

ابوالحسن، محمّدبن محمّدبن علی علوی، حسینی، (شیخ الشرف، عبیدلی). از علمای انساب. متولّد در بغداد، ساکن در همانجا و موصل، متوفّی در دمشق. نسب وی به امام سجاد (ع) می رسد. از ابومحمد حَسن بن ابوالحسن محمد اکبربن یحیی عبیدلی روایت کرده است. و بخصوص کتاب اخبار الزینبات یحیی را روایت می کند. از آثارش: تهذیب الانساب، نهایة الاعقاب، تهذیب اعیان الاسرار.

الاعلام ۷: ۲٤۵ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۱: ۶۳ / الذریعه ٤: ۵۰۸ / ریحانة الادب ٤: ۱۰۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۸۵ / لغتنامهٔ دهخدا، عبیدلی: ۹۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲٤۶ / یادداشتهای قزوینی ۱٤۲۲.

## محمد ـ بصروی
**(م ٤٤۳ هـ / ۱۰۵۱ م)**

ابوالحسن، محمدبن محمد بصروی. شاعر عرب. ساکن در قریهٔ بصری در بغداد. نزد شیخ مرتضی تلمذ نمود. از آثارش: مفید، کتابی در فقه.

امل الآمل ۲: ۲۹۸ / ریحانة الادب ۱: ۲۶۹.

## محمد ـ رامشی
**(م ٤۸۹ [1] هـ / ۱۰۹۵ م)**

ابونصر، محمّدبن محمدبن احمد رامشی، نیشابوری. ادیب، نحوی، محدّث، لغوی. ساکن در نیشابور. نزد ابوالعلاء معری ادبیات را فرا گرفت و در نیشابور حدیث املا می کرد. از آثارش: اشعاری

---

۱. لغتنامهٔ دهخدا: متولّد در ٤٤۰ هـ و ۸۵ سال عمر کرد.

از او باقی است.

ریحانة الادب ۲: ۲۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمّد: ۵۸۹.

## محمد ـ غزالی

(۴۵۰-۵۰۵ هـ / ۱۰۵۸-۱۱۱۱ م)

ابوحامد، محمدبن محمدبن محمد غزالی طوسی، (حجة الاسلام، زین الدین، امام غزالی). فقیه شافعی، فیلسوف، صوفی، عارف نامی. متولّد در طابران طوس، تحصیل کرده در طوس و جرجان و نیشابور، متوفی در طوس، مدفون در طابران. نزد امام الحرمین ابوالمعالی جوینی فقیه و متکلم بزرگ شافعی کسب علم کرد و در بیست وهشت سالگی در بیشتر علوم زمان خود استاد مسلّم شد پس از درگذشت ابوالمعالی به خدمت خواجه نظام الملک طوسی رسید و بسیار مورد احترام قرار گرفت. از ۴۸۴ هـ در نظامیهٔ بغداد تدریس می کرد و به تذکیر و وعظ و تصنیف نیز اشتغال داشت. در سال ۴۸۸ هنگامی که غزالی ۳۹ ساله بود دچار تحول روحی شده دست از دنیا و مقامات دنیوی شست، برادرش را به جانشینی برگزید و به قصد سیر وسلوک و ریاضت به سفر رفت، ده سال در شهرهای شام و حجاز و جزیره بسر برد و در ۴۹۸ هـ به طوس بازگشت. در ۴۹۹ هـ به درخواست سلطان سنجر به نیشابور جهت تدریس در مدرسهٔ نظامیه رفت. در سال ۵۰۰ هـ به طوس و خانقاه خود بازگشت و به ارشاد و تعلیم شاگردانش پرداخت و دعوت سلاطین و رجال را دیگر نپذیرفت و در زهد و قناعت عمر را به پایان برد. استاد جلالدین همایی کتاب غزالی نامه را در شرح حال غزالی نوشته است. از آثار غزالی: نصیحة الملوک، در سال ۵۰۳ هـ و برای سلطان سنجر نوشت، فضائل الانام من رسائل حجة الاسلام، فارسنامه، کیمیای سعادت، خلاصهٔ احیاء العلوم و غزالی آن را پس از بازگشت از سفر ده سالهٔ خود نوشت.

الاعلام ۷: ۲۴۷ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۲۰ / تاریخ فلاسفه ایرانی ۲۷۵ / جشن نامه هانری کربن ۲۶ / روضات الجنّات ۸: ۳ / ریحانة الادب ۴: ۲۳۷ / فرائد غیاثی ۱: ۱۰، ۲: ۱۵۹ / فرهنگ سخنوران ۴۱۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۷۰۰ / الکنی والالقاب ۲: ۴۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوحامد غزالی / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۶۶ / نفحات الانس ۳۷۰.

## محمد ـ (ابن هَبّاریّه)

(م ۵۰۹ هـ / ۱۱۱۵ م)

ابویعلی، محمّدبن محمدبن صالح عبّاسی، هاشمی، (نظام الدین، ابن هباریه، شریف ابویعلی). شاعر عرب. متولّد در بغداد، ساکن در همانجا و اصفهان و کرمان، متوفّی در کرمان. ابتدا جهیریان بغداد و سپس خواجه نظام الملک و تاج الملک در اصفهان را مداحی می کرد ولی به علت گرایش او به هجو و بخصوص نیش زبانی که داشت مورد غضب یک یک این بزرگان واقع و از دربارهای ایشان رانده شد. از آثارش: دیوان شعر، نتائج الفتنه فی نظم کلیله ودمنه، به مجدالملک تقدیم کرد، الصّادح والباغم.

اعیان الشیعه ۹: ۴۰۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۱۲ / الذریعه ۲: ۱۵، ۲۴: ۴۶ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۹ / الکنی والالقاب ۱: ۴۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هباریه: ۳۶۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۲۵.

## محمد ـ (ابوالخطاب)

(زنده در ۵۱۵ هـ / ۱۱۲۱ م)

ابوالخطاب، محمدبن محمد بن ابوطالب بغدادی. طبیب. ساکن در بغداد. طبیب مخصوص ابوالمعالی هبة الله محمد بغدادی وزیر مستظهر بود. از آثارش: کتابی در ساختن آلات جراحی، کتابی در طب، کتابی در مفردات ادویه.

ریحانة الادب ۷: ۹۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۲۶.

## محمد ـ اخسیکثی

(م ۵۲۰ هـ / ۱۱۲۶ م)

ابوالوفاء، محمّدبن محمد بن قاسم اخسیکثی، (ابن ابی المناقب). لغوی، مورّخ، شاعر، ادیب. از آثارش: التاریخ، اختیار البکر من الثیب، منتخبات اشعار علی بن حسن باخزری نیشابوری.

ریحانة الادب ۷: ۳۶۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۵۹.

**محمد ـ سرخسی**
(م ۵٤٤ هـ / ۱۱۵۰ م)

محمدبن محمد سرخسی، (رضی الدین، برهان الاسلام). فقیه حنفی. متولّد در سرخسَ، ساکن در حلب، متوفی در دمشق. در مدرسهٔ حلب مدرس بود و اواخر عمر را در دمشق گذراند. از آثارش: المحیط الرضوی ـ خ، الوسیط، خ، الطریقة الرضویه ـ خ.

الاعلام ۷: ۲٤۹ / ریحانة الادب ۳: ۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، سرخسی: ٤۳۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۷۸.

**محمد ـ ادریسی**
(٤۹۳-۵۶۰ هـ / ۱۱۰۰-۱۱۶۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن محمدبن عبدالله بن ادریس ادریسی، حسنی، طالبی، (شریف ادریسی). مورخ، جغرافی دان، متبحر در هیئت و نجوم. متولد در سبته، بزرگ شده در قرطبه. از آثارش: نزهة المشتاق فی اختراق الآفاق ـ ط[1]، برای ملک ریشار صاحب صقلیه تألیف کرد و به لاتین و فرانسوی ترجمه شده است، أنس المهج و روض الفرج.

الاعلام ۷: ۲۵۰ / ریحانة الادب ۳: ۲۱۳ / لغتنامهٔ دهخدا، شریف ادریسی: ۳۵۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۳۶.

**محمد ـ خاورانی**
(م ۵۷۱ هـ / ۱۱۷۵ م)

ابوالحسن، محمدبن محمد خاورانی، خلاطی، (محیی الدین). عالم اهل سنت، صوفی. متولد در قریه خاوران از دهات خلاط. از آثارش: مطهر القلوب من اصناف الذنوب، الاربعون، التصریف.

ریحانة الادب ۲: ۱۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، خاورانی: ۲۱۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۱۳.

**محمّد ـ رشید وطواط**
(٤۸۵-۵۷۳ هـ / ۱۰۹۲-۱۱۷۷ م)

ابوبکر، محمدبن محمدبن عبدالجلیل عمری، بلخی، رشیدی، (رشیدالدین وطواط، سعدالملک). ادیب، شاعر، منشی. از اعقاب عمربن خطاب، متولّد در بلخ، متوفی در خوارزم. در مدرسه نظامیه بلخ نزد امام ابوسعد هروی کسب علم کرد سپس به خوارزم رفت و به خدمت علاء الدوله اتسزبن محمد خوارزمشاه پیوست و تا آخر عمر صاحب دیوان رسائل او و پسرش بود. غیر از پادشاهان خوارزمشاهیان دیگر رجال را نیز مداحی می کرد. با قطان مروزی و جارالله زمخشری دوستی و مکاتبه و با خاقانی و ادیب صابر نیز ارتباط دوستانه داشت ولی اواخر دوستی به نکوهش یکدیگر منجر شد. از آثارش: دیوان شعر، منشآت فارسی، حدائق السحرفی دقائق الشعر، عباس اقبال آشتیانی بر آن مقدمه ای فاضلانه نوشته است.

الاعلام ۷: ۲۵۱ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۲۸ / الذریعه ۶: ۲۸۶، ۹: ۱۲۷۰، ۲۱: ۱۵۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۰ / فرهنگ سخنوران ۲۲۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲۷۲۳ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷۱ / لغتنامهٔ دهخدا، وطواط: ۲۱۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۲۹ / نزهة المجالس ۶۹۰، ۱۲۵، ٤۳۳.

**محمد ـ (ابن خراسانی)**
(٤۹٤-۵۷۶ هـ / ۱۱۰۰-۱۱۸۱ م)

أبوالعز، محمّدبن محمّد بن مواهب، (ابن خراسانی). شاعر، نحوی، عروضی. متولد در بغداد. در مدح ملوک و وزرا اشعاری می سرود. نزد ابومنصور جوالیقی کسب علم کرد. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، در ۱۵ جلد، النوادر المنسوبة إلی حدة الخاطر.

الاعلام ۷: ۲۵۲ / ریحانة الادب ۷: ٤۹۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰٤.

**محمد ـ (ابن شهرزوری)**
(۵۱۹-۵۸۶ هـ / ۱۱۲۵-۱۱۹۰ م)

ابوحامد، محمّدبن محمّدبن عبدالله، (ابن شهرزوری، محییّ الدین). فقیه، ادیب، قاضی. در مدرسه نظامیه درس می داد و در مصر و موصل و دمشق و حلب مدتی متصدی قضاوت بود. در موصل در گذشت.

---
۱. الاعلام: خ.

الاعلام ۷: ۲۵۲ / ریحانة الادب ۵: ۲۵۹ / الکنی والالقاب ۲: ۳۷۳.

**محمد ـ سجاوندی**

(زنده در ۵۹۶ هـ / ۱۲۰۰ م)

ابوطاهر، محمّدبن محمّد بن عبدالرشید سجاوندی، (سراج الدّین). فقیه حنفی، مفسّر، فقیه. از آثارش: **السراجیة ـ ط**، در فرائض، **التجنیس**، در ریاضی، **الوقف و الابتداء**.

ریحانة الادب ۲: ۴۴۳ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۸ / لغتنامهٔ دهخدا، سجاوندی: ۳۲۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۳۳.

**محمد ـ انباری**

(۵۰۷-۵۹۶ هـ / ۱۱۱۳-۱۲۰۰ م)

ابوطاهر، محمد بن محمدبن محمد انباری، (ابن بُنان). نویسنده، محدّث، مفسر. اصلاً از انبار، متولّد و متوفّی در قاهره. از آثارش: **تفسیر قرآن**، **کتاب المنظوم والمنثور**.

الاعلام ۷: ۲۵۳ / ریحانة الادب ۱: ۱۸۶، ۷: ۱۷۱، ۷: ۴۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوطاهر: ۵۵۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۷۳.

**محمّد ـ (ابن کال)**

(۵۱۵-۵۹۷ هـ / ۱۱۲۱-۱۲۰۱ م)

ابوعبدالله، محمّدبن محمّد بغدادی، حلّی، بزاز، (ابن کال). فقیه، مفسّر. از آثارش: **مختصر التبیان فی تفسیر القران**، **متشابه القران**، **اللحن الخفی**، **اللحن الجلی**.

الذریعه ۴: ۲۴۵ / ریحانة الادب ۸: ۱۶۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۸۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰۷.

**محمد ـ (عمادالدّین کاتب)**

(۵۱۹-۵۹۷ هـ / ۱۱۲۵-۱۲۰۱ م)

ابوعبدالله، محمّد بن محمّدبن حامد اصفهانی، (کاتب اصفهانی، عماد کاتب، ابن اخی العزیز). مورّخ، ادیب، نویسنده، شافعی. متولّد در اصفهان، ساکن در بغداد. متوفّی در دمشق، مدفون در مقابر صوفیه. سفرهای زیادی کرد و مدتی نیز وزیر صلاح الدین ایوبی شد. از آثارش: **فریدة القصر ـ خ**، **الفتح القسی فی الفتح القدسی ـ ط**، **دیوان شعر**.

الاعلام ۷: ۲۵۴ / ریحانة الادب ۴: ۲۰۰ / الکنی والالقاب ۲: ۴۸۴ / لغتنامهٔ دهخدا، عمادالدین: ۲۹۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۰۴.

**محمد ـ (ابن ظفر)**

(م ۵۹۸ هـ / ۱۲۰۲ م)

ابوجعفر[1]، محمدبن ابو محمدبن ظفر صقلی، مکّی، (حجة الدین، ابن ظفر). نحوی، لغوی، ادیب. متولد در صقله، بزرگ شده در مکه، متوفّی در شهر حماة. مدتی در صقلیه و مصر و حلب نیز زندگی کرد و در مدارس این شهرها درس می داد. از آثارش: **الاستنباط المعنوی**، **حاشیه درة الغواص حریری**، **سلوان المطاع فی عدوان الطباع**.

ریحانة الادب ۲: ۲۹ / لغتنامهٔ دهخدا، حجة الدین: ۳۳۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۴۱.

**محمد ـ عمیدی**

(م ۶۱۵ هـ / ۱۲۱۸ م)

ابوحامد، محمّد بن محمّدبن محمد عمیدی، سمرقندی، (رکن الدین). فقیه حنفی، متبحر در جدل و خلاف. ساکن در سمرقند، متوفی در بخارا. از آثارش: **النفائس**، **عرائس النفائس**، **الارشاد فی الخلاف والجدل**.

الاعلام ۷: ۲۵۴ / ریحانة الادب ۴: ۲۱۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۸۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۸۷.

**محمد ـ عوفی**

(قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

محمدبن محمد عوفی، یزدی، (جمال الدین، سدیدالدین، نورالدین). دانشمند نامی، نویسنده. از اعقاب عبدالرحمان بن عوف از صحابه پیغمبر (ص)، متولّد در بخارا. ساکن در همانجا و سند. در خراسان و ماوراء النهر به سیر و سفر پرداخت و به وعظ و تذکیر مشغول بود. پس از حمله مغول به سند گریخت و در خدمت ناصرالدین

---

۱. یا ابوعبدالله.

قباجه می زیست و کتاب لباب الباب را به نام وزیر او عین الملک تألیف کرد پس از غلبهٔ سلطان شمس الدین تتمش بر سند عوفی نیز همراه سایر خدمه به خدمت او درآمد و در دهلی اقامت گزید و در سال ۶۳۰ هـ کتاب جوامع الحکایات را به نام این وزیر تمام کرد. از آثارش: **جوامع الحکایات و لوامع الروایات ـ ط**، به فارسی و حاوی مطالب تاریخی و ادبی، **لباب الالباب ـ ط**، تذکره شعرای ایران، در دو جلد، **ترجمهٔ الفرج بعد الشدّة**، **المعجم**، در باب علوم ادبی زبان فارسی.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۲۶ / الذریعه ۴: ۴۵، ۵: ۵۰، ۱۹: ۲۹۰ / ریحانة الادب ۴: ۲۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، عوفی: ۴۳۲.

**محمد ـ اخسیکثی**

(م ۶۴۴ هـ / ۱۲۴۷ م)

ابوالوفاء، محمدبن محمد بن عمر اخسیکثی، (حسام الدین، ابن ابی المناقب). فقیه حنفی، اصولی. متولد در اخسیکث از شهرهای فرغانه. از آثارش: **المنتخب فی اصول المذهب ـ خ**، معروف به المنتخب حسامی، **التحقیق ـ ط**، معروف به شرح منتخب حسامی.

الاعلام ۷: ۲۵۶ / ریحانة الادب ۷: ۳۶۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۵۳.

**محمد ـ آوی**

(م ۶۵۴ هـ / ۱۲۵۶ م)

محمدبن محمد بن محمد حسینی، غروی، (آبی یا آوی، رضی الدین). از یاران سیدبن طاووس بود. آوی به واسطهٔ چهار پشت از پدران خرد مصنفات سید مرتضی، شیخ طوسی سلاربن عبدالعزیز، ابن برّاج و ابوالصلاح حلبی را از خود ایشان روایت کرده است.

اعیان الشیعه ۹: ۴۰۵ / امل الآمل ۲: ۲۹۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۲ / روضات الجنات ۶: ۳۲۰ / ریحانة الادب ۱: ۶۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۷۲ / الکنی والالقاب ۲: ۹.

**محمد ـ مولوی**

(۶۰۴-۶۷۰ هـ / ۱۲۰۷-۱۲۷۱ م)

مولانا محمدبن سلطان العلما بهاء الدین محمدبن حسین خطیبی، بکری، بلخی، (جلال الدین، خداوندگار، ملای روم، مولوی معنوی). فقیه حنفی، از بزرگترین و تواناترین گویندگان متصوفه، عارف نامی، شاعر صاحب اندیشه، عالم و متفکر. جدش خطیب و استاد رضی الدین نیشابوری و پدرش بهاءولداز خطبا و علمای بزرگ و از مشایخ صوفیه و تربیت شده نجم الدین کبریٰ، که در اثر اختلاف با فخرالدین رازی حدود سال ۶۰۹ هـ با خانواده اش به بلخ مهاجرت کرد و پسرش محمد همانجا به دنیا آمد، در ۶۱۶ هـ به قونیه رفت پس از مرگ او پسرش مولانا به خواهش مریدان به جای پدر نشست.

و در این شهر تدریس می کرد. پس از مدت کوتاهی تحت تربیت سیّد برهان الدین محقق ترمذی قرار گرفت. در حلب به خدمت ابن عدیم فقیه حنفی رسید و با ابن عربی نیز ملاقات داشت. پس از بازگشت به قونیه در ۶۳۷ هـ به دستور سید برهان الدین به ریاضت پرداخت و تا هنگام مرگ استاد در ۶۳۸ هـ تحت تربیت وی بود. در ۶۴۲ هـ با شمس تبریزی ملاقات کرد و این زمانی بود که مولوی در مجالس درس با حدود ده هزار شاگرد تدریس می کرد. دربارهٔ ملاقات مولوی و شمس داستانهای زیادی گفته شده، آنچه مسلم است مولوی با این ملاقات کاملاً دگرگون شد و پشت پا به تمام علایق دنیوی زد و دست ارادت از دامان شمس برنداشت تا اینکه شمس در ۶۴۵ هـ به دست عدّه ای از شاگردان مولوی کشته شد. مولوی مدتی را در انتظار و نگرانی گذراند و نتیجه این عشق و علاقه به شمس، رها کردن زندگی علمی و ارشاد و هدایت عاشقانهٔ سالکان راه خدا شد. پس از شمس مدّتی مولوی به زرکوب و حسام الدین چلبی عنایت پیدا کرد بطوریکه چلبی جانشین و خلیفه او شد و همو بود که مولوی را تشویق به سرودن اشعار مثنوی کرد. مولوی طریقت جدیدی را به نام مولویه در قونیه به وجود آورد که پس از او تا سالها در آسیای صغیر و ایران و دیگر ممالک پراکنده

بودند. عاقبت در قونیه درگذشت و شاگردان و دوستانش تا چهل روز عزادار بودند وی نزدیک خاک پدرش دفن شد و گنبد و بارگاهی ساختند که به قبهٔ خضرا معروف شد. دربارهٔ مولوی و بخصوص روابط میان مولوی و شمس تبریزی مطالب و حکایات زیادی نوشته شده است ولی از کتاب ولدنامهٔ سلطان ولد پسر مولوی و کتاب مناقب العارفین احمد افلاکی و رسالهٔ فریدون سپهسالار در شرح حال مولوی چاپ نفیسی و بخصوص کتاب زندگانی مولوی استاد فروزانفر می توان اطلاعات دقیق تری از زندگی او بدست آورد. از آثارش: **مثنوی معنوی**، مهمترین اثر مولوی، در شش دفتر، حدود ۲۶۰۰۰ بیت و شامل مسائل مهم عرفانی و دینی و اخلاقی، مولوی آنرا به خواهش دوست خود حسام‌الدین چلبی سرود، و تمام شش دفتر را مولوی می خواند و چلبی می نوشت، بر این کتاب شروح متعددی نوشته شد. همچنین اختصار آن و ترجمه های متعددی از آن به چاپ رسیده است، **دیوان کبیر**، مشهور به دیوان غزلیات شمس که در آن مولوی به جای نام خود در پایان غزلیات نام شمس را آورده است، چاپ مستند این دیوان توسط استاد بدیع الزمان فروزانفر با شمارهٔ ابیات ۳۶۳۶۰ به چاپ رسیده است، **رباعیّات**، **فیه مافیه**، از آثار منثور مولوی است.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۴۴۸، ۳: ۱۲۰۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۵۸ / جشن نامه هانری کربن ۴۳ / ریحانة الادب ۶: ۲۹ / فرهنگ سخنوران ۱۳۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۷۳، ۸: ۱۶۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، مولوی: ۱۱۹ / نفحات الانس ۴۵۹.

## محمد ـ نصیرالدین طوسی

(۵۹۷-۶۷۲ هـ / ۱۲۰۰-۱۲۷۳ م)

ابوجعفر، محمّد بن محمّد حسن طوسی، (نصیرالدین، محقّق طوسی، خواجه نصیرالدین). دانشمند بزرگ و نویسندهٔ معروف، فیلسوف، محقّق، منجم. متولّد و بزرگ شده در طوس، متوفّی در بغداد. پدرش از علمای طوس بود، مقدمات را از پدرش فرا گرفت و در جوانی به نیشابور رفت و از محضر استادان بزرگ خراسان بهره گرفت. در واقعهٔ حملهٔ مغول بیست ودوساله بود و به قلاع اسماعیلی پناه بُرد و تا سال ۶۵۴ هـ در کنار ایشان بسر برد. پس از تسلط هلاکوخان خواجه پیوسته در خدمت او بود و هلاکو او را بسیار گرامی می داشت. در سال ۶۵۷ از طرف هلاکو مأموریت یافت که رصد مراغه را ترتیب دهد و به امر هلاکو جمیع اوقاف ممالک ایلخانی در اختیار او قرار گرفت. خواجه توانست در مراغه رصدخانه عظیمی احداث کند و عالمان بزرگ زمان را در آنجا گرد آورد و کتابخانهٔ بزرگ و ارزشمندی تأسیس کرد. نتیجه کار این گروه تنظیم زیج ایلخانی بود. خواجه تا آخر عمر در خدمت علم باقی ماند و علیرغم نفوذ بسیارش تمایلی به مقامات دنیوی نداشت. مرحوم سعید نفیسی در مقالهٔ اشعار فارسی خواجه و دکتر ذبیح الله صفا در یادنامهٔ خواجه نصیرالدین طوسی و مدرس رضوی در احوال و آثار خواجه نصیرالدین و بسیار نوشته های دیگر زندگی و آثار این دانشمند بزرگ را به رشته تحریر در آورده اند. از آثارش: **تحریر اصول اقلیدس ـ ط**، **المقالات الست**، **اخلاق ناصری**، **اثبات الواجب تعالی**، **شرح اشارات ابن سینا**، **دیوان شعر**.

الاعلام ۷: ۲۵۷ / اعیان الشیعه ۹: ۴۱۴ / امل الآمل ۲: ۲۹۹ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۱۹۹ / الذریعه ۲: ۵، ۳: ۸، ۹: ۳۰۶، ۱۳: ۲۶۵ / روضات الجنات ۶: ۳۰۰ / ریحانة الادب ۲: ۱۷۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۶۸ / فرائد غیاثی ۱: ۲۲۱ / فرهنگ سخنوران ۶۰۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۹۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۵۰ / لغتنامهٔ دهخدا، نصیرالدین: ۵۶۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۰۷ / منشاء الانشاء ۲۰ / یادداشتهای قزوینی ۱۹۰۴.

## محمد ـ جوینی

(م ۶۸۳ هـ / ۱۲۸۴ م)

محمدبن بهاءالدین محمد صاحب دیوان جوینی، (شمس الدین). شاعر. اصلاً از جوین، و از خاندان مشهور صاحبدیوان جوینی، که چندین سال در پستهای حساس نفوذ قابل توجهی در دستگاه ایلخانیان داشتند. وی در عهد هولاکو و اباقا از سال ۶۵۷ تا ۶۸۳ هـ به وزارت و حل امور ممالک تحت

نفوذ ایلخانیان مشغول بود و از قدرت و نفوذ خود برای ترمیم خرابیها، سپردن پستهای حساس به ایرانیان و بخصوص تشویق بزرگان علم و ادب استفاده کرد. بالاخره با سعایت اطرافیان ارغون خان پس از مصادره اموالش بدست عمال حکومتی کشته شد. پس از وی چهار پسر و برادرزاده‌اش را نیز به قتل رساندند. تعداد زیادی از نویسندگان و دانشمندان با این خاندان ارتباط داشتند و بعضی از ایشان نوشته های خود را به آنها تقدیم می کردند. از جمله خواجه نصیرالدین طوسی که اوصاف الاشراف را به نام وی نوشت. از آثارش: دیوان شعر، رساله شمسیه، در منطق.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۴۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۴۱ / الذریعه ۹: ۵۷۵ / ریحانة الادب ۳: ۳۶۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۷۲ و ۹۷ / فرهنگ سخنوران ۳۰۵ / الکنی والالقاب ۲: ۴۴۳ / لغتنامهٔ دهخدا، صاحبدیوان: ۴۱ / نزهة المجالس ۷۸.

## محمد ـ اسفراینی

(م ۶۸۴ هـ / ۱۲۸۵ م)

محمدبن محمد بن احمد، (تاج الدین اسفراینی). عالم در نحو. از آثارش: ضوء المصباح ـ ط، لباب الاعراب ـ خ، الجملة الخبریة.

الاعلام ۷: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۲۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۸۰.

## محمد ـ نسفی

(۶۰۰-۶۸۷ هـ / ۱۲۰۳-۱۲۸۹ م)

ابوالفضل[1]، محمدبن محمد بن محمد نسفی، (برهان الدین، ابن ناظم، بدرالدین). عالم در تفسیر، اصول و کلام، نحوی. ساکن و متوفی در بغداد. از آثارش: الواضح، خلاصهٔ تفسیر قرآن فخر رازی، المقدمة النسفیة ـ خ، الفصول فی علم الجدل ـ خ.

الاعلام ۷: ۲۶۰ / روضات الجنات ۸: ۸۱ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۰۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ناظم: ۳۵۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۳۹.

۱. ابوالفضائل.

## محمد ـ (ابن آجروم)

(۶۷۲-۷۲۳ هـ / ۱۲۷۳-۱۳۲۳ م)

ابوعبدالله، محمدبن محمد بن داود صنهاجی، ابن آجروم. نحوی، فقیه. متولّد و متوفّی در فاس. در این شهر تدریس می کرد. از آثارش: مقدمه الآجرومیه ـ ط، رسالهٔ کوچکی در مبحث اعراب کلمات است که تا زمان حاضر نیز رواج داشته و حدود دوازده بار به چاپ رسیده و شصت شرح بر آن نوشته شده است، شرحی بر منظومه حرزالأمانی شاطبی.

الاعلام ۷: ۲۶۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۳۸۳ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۳ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن آجروم: ۲۸۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۱۵.

## محمد ـ (ابن سیدالناس)

(۶۷۱-۷۳۴ هـ / ۱۲۷۳-۱۳۳۴ م)

ابوالفتح، محمد بن محمدبن محمد یعمری، (ابن سیدالناس، فتح الدین). شافعی، مورخ، ادیب، شاعر. اصلاً از اشبیله، متولد و متوفی در قاهره. نزد پدرش و ابن نحاس و ابن دقیق العید کسب علم کرد. از آثارش: بشری اللبیب فی ذکری الحبیب ـ ط، عیون الاثر فی فنون المغازی والشمائل والسیر، ترجمه احوال حضرت رسول (ص)، نورالعیون ـ خ.

الاعلام ۷: ۲۶۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۳۹ / ریحانة الادب ۷: ۵۷۸ / الکنی والالقاب ۱: ۳۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن سید: ۳۲۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۶۹.

## محمد ـ (ابن حاج)

(م ۷۳۷ هـ / ۱۳۳۶ م)

ابوعبدالله، محمد بن محمد عبدری، فاسی، قیروانی، (ابن حاج). فقیه مالکی، محدث. متولد و متوفی در قاهره[2]. وی فقیهی مقید به تهذیب وجدان بود و علم و عمل را جدایی ناپذیر می دانست. از آثارش: مدخل الشرع الشریف ـ ط، شموس الانوار و کنوز الاسرار ـ ط، بلوغ القصد و

۱. ریحانة الادب: متولد در فاس.

المن خواص اسماء الله الحسنی.

الاعلام ۷: ۲۶۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۸۵ / ریحانة الادب ۷: ۴۵۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۸۴.

## محمد ـ (ابن سراج)
(م ۷۴۷ هـ / ۱۳۴۶ م)

محمدبن محمد بن محمد، (ابن سراج، شمس الدین). قاری، نویسنده، خطاط.

ریحانة الادب ۷: ۵۶۲.

## محمد ـ سکاکی
(م ۷۴۹ هـ / ۱۳۴۸ م)

محمدبن محمد بن احمد خجندی، سنجاری، سکاکی، (قوام الدین). فقیه حنفی. ساکن و متوفی در قاهره. از آثارش: معراج الدرایة ـ خ، جامع الاسرار ـ خ، عیون المذاهب الکاملی ـ خ.

الاعلام ۷: ۲۶۵ / ریحانة الادب ۳: ۴۲.

## محمد ـ (ابوعبدالله)
(م ۷۵۳ هـ / ۱۳۵۲ م)

ابوعبدالله، محمد بن محمد بن بیش عبدری. عالم، شاعر. متولد و ساکن در اندلس. ابتدا شغل صحافی داشت و طی مطالعاتی در علوم زمان تبحر یافته و تدریس می کرد. در هفتاد وسه سالگی درگذشت. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۷: ۱۸۹.

## محمد ـ قطب الدین رازی
(۶۹۴-۷۶۶ هـ / ۱۲۹۵-۱۳۶۵ م)

ابوجعفر، محمد بن محمد بن ابوجعفر رازی، بویهی، (قطب الدین، علامه رازی، قطب المحققین). حکیم نامی، عالم در ادبیات، فقیه. اصلاً از مردم ورامین، ساکن و متوفی در دمشق. به علت انتسابش به سلاطین آل بویه و یا به شیخ صدوق محمدبن بابویه او را بویهی می گفتند. نزد قاضی عضدالدین ایجی و علامه حلی کسب علم کرد و در خدمت سلطان ابوسعید بهادر و وزیرش روزگار می گذراند. در سال ۷۶۳ هـ به دمشق رفت و میان بزرگان علم و ادب اهمیت زیادی یافت و در منطق و حکمت و علوم ادبی از دانشمندان بزرگ زمان خود شد. از آثارش: رسالة فی تحقیق الکلیات، رسالة تحقیق دلالت، القواعد المنطقه.

الاعلام ۷: ۲۶۸ / اعیان الشیعه ۹: ۴۱۳ / امل الآمل ۲: ۳۰۰ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۴۴ و ۱۳۷۷ / الذریعه ۳: ۳۸۸، ۱۷: ۱۵۶، ۴: ۱۹۸، ۲۰: ۱۰۷ / روضات الجنات ۶: ۴۳ / ریحانة الادب ٤: ۴۶۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۲۰۰ / الکنی والالقاب ۳: ۷۰ / لغتنامهٔ دهخدا، قطب الدین رازی: ۲۴۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۰۵.

## محمد ـ (ابن نُباتَه)
(م ۷۶۸ هـ / ۱۳۶۶ م)

ابوبکر، محمد بن شمس الدین محمد بن شرف الدین محمد، مصری، فارقی، (شمس الدین، جمال الدین). ادیب، شاعر، نویسنده. اصلاً از قبیلهٔ جذام (قحطان)، ساکن در شام، متولد و متوفی در قاهره. پدرش عالم حدیث بود و با توجه به هوش زیاد محمد او را به دانشمندان زمان و بخصوص ابن دقیق العید معرفی کرد. در حماة به دیدار الملک المؤید ابوالفداء امیر دانشمند ایوبی رفت و شاعر مقرب او شد و بهترین مدحیات او به نام المؤیدات برای او است. پس از این امیر پسرش افضل تا مدتی از ابن نباته حمایت کرد پس به تصوف گرایش پیدا کرد و از شعرا روی گردان شد. پس از آن ابن نباته روزهای سختی را گذراند و اواخر عمر به قاهره و خدمت سلطان ناصر حسن رفت. از آثارش: دیوان شعر، توسط محمد بدرالدینی بشتکی جمع آوری شد، مطلع الفوائد، سجع المُطَوَّق.

الاعلام ۷: ۲۶۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۸۸ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۶ / الکنی والالقاب ۱: ۴۳۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نباته: ۳۵۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۷۳.

## محمد ـ آقسرایی
(م بعد از ۷۷۰ هـ / ۱۳۶۸ م)

محمدبن محمد بن محمدبن امام فخر رازی، آقسرایی، (شیخ جمال الدین). طبیب، عارف، محقق. ساکن در شهر آقسرای قونیه. در این شهر در مدرسهٔ معروف به سلسله یا مسلسله مدرس بود.

از آثارش: حاشیه کشاف، شرح ایضاح، شرح موجز القانون ابن نفیس.

ریحانة الادب ۱: ۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، آقسرایی: ۱۴۱.

**محمد ـ بابرتی**

**(۷۱۴-۷۸۶ هـ / ۱۳۱۴-۱۳۸۴ م)**

محمدبن محمدبن محمود بابرتی، اکمل الدین، رومی. عالم درفقه حنفی، ادیب. منسوب به بابرتی دهی دربغداد، یا بابرت درترکیه، متوفی درمصر. به حلب نیز سفر کرد و منصب قضاوت داشت. از آثارش: شرح تلخیص الجامع الکبیر للخلاطی - خ، العقیدة - خ، العنایة فی شرح الهدایة - ط.

الاعلام ۷: ۲۷۱ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، اکمل الدین: ۳۲۰۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۹۸.

**محمد ـ نقشبندی**

**(م ۷۹۱ هـ / ۱۳۸۹ م)**

محمد بن محمد نقشبندی، بخاری، (بهاء الدین). عارف، واعظ، مؤسس سلسلهٔ نقشبندی. متولد و متوفی در بخارا. خواجه علاء الدین عطا و خواجه محمد پارسا از مریدان وی بوده اند. دربارهٔ وی چند کتاب به فارسی نوشته شده است از جمله رسالهٔ قدسیه و کتاب انیس الطالبین و عدة السالکین تألیف محمد پارسا و کتاب دیگری به همین نام نوشتهٔ صلاح بن مبارک بخاری. از آثارش: دلیل العاشقین، حیات نامه، رسالهٔ قدسیه.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۰۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، نقشبندی: ۷۰۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰۷ / نفحات الانس ۳۸۴.

**محمد ـ حافظ شیرازی**

**(۷۲۷-۷۹۲ هـ / ۱۳۲۶-۱۳۸۹ م)**

محمد بن محمدبن محمد حافظ شیرازی، (شمس الدین، لسان الغیب، خواجه حافظ). از بزرگترین شاعران ایران و از اعاظم گویندگان جهان. اصلاً از کوهپایهٔ اصفهان، متولد، ساکن و متوفی در شیراز. پدرش بازرگان بود و در خردسالی حافظ درگذشت. وی با مادرش در شیراز با تنگدستی زندگی می کرد و در نانوایی محلّه به خمیرگیری مشغول شد تا آن که به مکتبخانه کشیده شد و با علاقه به کسب کمالات پرداخت و در دو رشته علوم شرعی و ادبی کار می کرد. در خدمت استادش قوام الدین قرآن را با توجه به بقرآآت چهارده گانه حفظ کرد. شیراز در دورهٔ زندگی او موقعیت علمی و ادبی بسیار خوبی داشت. حافظ چند تن از امرای عهد خود مانند ابواسحق اینجو (م ۷۵۸ هـ) و شاه شجاع (م ۷۸۶ هـ) و شاه منصور (م ۷۹۵ هـ) را در اشعار خود ستود. او در حکمت و عرفان نیز مطالعه داشت، اشعار شاعران دیگر را نیز مطالعه می کرد و بهترین غزلهای مولوی و سعدی و همام و دیگر استادان بزرگ را پاسخ گفته است. در شیراز مدتی با خواجو روابط داستانه داشت و از وی در شیوهٔ غزل بسیار تأثیر گرفت. کلام وی در عین اختصار، حاوی معانی دقیق عرفانی و تخیلات لطیف و صنایع مختلف لفظی و معنوی است. حافظ در زمان حیاتش شهرت یافت و مورد تحسین سخن شناسان و ادبای وقت قرار گرفت. گلندام دوست و معاصر حافظ بارها به این محبوبیت وی اشاره می کند. در دوران معاصر نیز دربارهٔ حافظ تحقیقات ارزشمندی صورت گرفته است. ازجمله: کتابهای حافظ ازدیدگاه علامه قزوینی، حافظ به کوشش اسماعیل خویی، حافظ شناسی سعید نیاز کرمانی، حافظ نامه بهاء الدین خرمشاهی، حافظ گوته یوهان ولف گانگ فن و حافظ محمد معین و کتب دیگری که هر کدام از دیدگاهی به بررسی شعر حافظ و زندگی او پرداخته اند. از آثارش: دیوان کلیات، شامل پنج قصیده و غزلیات وی.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۰۶۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۵ / الذریعه ۹: ۲۲۲، ۱۶: ۵۱ / ریحانة الادب ۲: ۱۲ / شدالازار ۶۲، ۳۷۸، ۵۶۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۱۸۲ / فرهنگ سخنوران ۱۴۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۷۹ و ۸: ۱۶۲۵ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، حافظ: ۱۱۲ / منشاء الانشاء ۹ و ۱۱ / نزهة المجالس ۴۳ و ۸۳ / نفحات الانس ۶۱۴.

## محمد - علاء الدین
(م ۸۰۲ هـ / ۱۳۹۹ م)

محمد بن محمد بخاری، عطار، (علاء الدین). عارف. متولد در بخارا. از یاران خواجه بهاء الدین نقشبند و داماد وی بود. و ارشاد تلامذه خواجه بیشتر به عهدهٔ وی گذاشته شد. از جمله شاگردان او سید شریف جرجانی و نظام الدین خاموش بوده اند.

ریحانة الادب ٤: ١٦٣.

## محمد - (ابن هشام)
(۷۲۴-۸۰۸ هـ / ۱۳۲۴-۱۴۰۶ م)

محمدبن محمد بن محمد، عیزری، (شمس الدین، ابن هشام). فقیه شافعی، عالم. متولد در قدس، ساکن در غزه، متوفی در همانجا. از شاگردان قطب رازی یا قطب شیرازی بود. از آثارش: الغیاث، أدب الفتوی، الکوکب المشرق.

الاعلام ۷: ۲۷۲ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ۳۶۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۷۶.

## محمد - (ابن شحنه)
(۷۴۹-۸۱۵ هـ / ۱۳۴۸-۱۴۱۲ م)

ابوالولید، محمد بن محمدبن محمود غازی، حلبی، (محب الدین، ابن شحنه). فقیه حنفی، عالم در ادبیات و تاریخ. ساکن در حلب و دمشق و قاهره. از آثارش: البیان - خ، روض المناظر، فی علم الأوائل والأواخر - ط، نهایة النهایة فی شرح الهدایة - خ.

الاعلام ۷: ۲۷۳ / ریحانة الادب ۸: ٤۹ / الکنی والالقاب ۱: ۳۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن شحنه: ۳۲۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۹۵.

## محمد - بخاری
(۷۴۶-۸۲۲ هـ / ۱۳۴۵-۱۴۲۰ م)

محمد بن محمد بن محمود جعفری، حافظی، بخاری، (شمس الدین، پارسا). از مشایخ نقشبندی، فقیه حنفی، مفسر. متولد در بخارا، مجاور به مکه و متوفی در همانجا. نسبش به حافظ الدین کبیر محمد بخاری موصول می شود. از آثارش: فصل الخطاب لوصل الأحباب - خ، الفصول الستة - خ، اربعون حدیثاً - خ.

الاعلام ۷: ۲۷۳ / الذریعه ۱۷: ۵۰، ۱۶: ۲۳۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۱۰ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲۶۷۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰۰ / نفحات الانس ۳۹۶.

## محمد - بزازی
(م ۸۲۷ هـ / ۱٤۲٤ م)

محمّد بن محمّدبن شهاب کردری، بریقینی، خوارزمی، بزازی، (ابن بزاز، حافظ الدین). فقیه حنفی، دانشمند. اصلش از کردر از دهات خوارزم. از آثارش: الجامع الوجیز - ط، المناقب الکردریة - ط، آداب القضاء - خ.

الاعلام ۷: ۲۷٤ / ریحانة الادب ۷: ٤۱۲ / لغتنامهٔ دهخدا، بزازی: ۱۰۲٤ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۲۳.

## محمّد - (ابن عاصم)
(۷۶۰-۸۲۹ هـ / ۱۳۵۹-۱٤۲۶ م)

ابوبکر، محمدبن محمد بن محمد غرناطی، (ابن عاصم). فقیه مالکی، نحوی، ادیب. متولّد در غرناطه، متوفّی در همانجا. در خانواده‌ای اهل علم متولّد شد و نزد بزرگانی چون شاطبی تلمذ نمود و عاقبت قاضی القضات غرناطه شد. از آثارش: تحفة الحکام فی نکت العقود والاحکام - ط، رساله ای در فقه مالکی در ۱۶۹۸ بیت و یکی از موثق ترین کتب فقه مالکی می باشد، کتاب تحفه - ط، کتاب الحدائق یا حدائق الازهار.

الاعلام ۷: ۲۷٤ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۸۱ / ریحانة الادب ۸: ۸۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عاصم: ۳۲۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۹۰.

## محمد - (ابن جزری)
(م ۸۳۳ هـ / ۱٤۲۹ م)

ابوالخیر، محمد بن محمدبن محمد جزری، (شمس الدین، ابن جزری). فقیه اهل سنت، قاضی، مورخ، متکلّم. متولد در دمشق، متوفی در سمرقند. در جوانی به سفر حج رفت و از آنجا به قاهره رفته تحصیل قراآت نمود و در دمشق فقه و حدیث

آموخت. در ۷۴۴هـ از اسماعیل بن کثیر و ضیاء الدین و در ۷۸۵هـ از شیخ الاسلام بلقینی اجازه فتوی گرفت. مدتی نیز قاضی دمشق شد. پس از مرگ امیر تیمور به خراسان و هرات و یزد و شیراز رفت و در همهٔ این شهرها به تدریس مشغول بود. از آثارش: غایة النهایه فی طبقات القرّاء، طیبات النشر فی القرآت العشر، التاریخ، التمهید فی التجوید.

الاعلام ۷: ۲۷۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۷۵ / روضات الجنّات ۸: ۱۱۶ / ریحانة الادب ۱: ۴۰۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۷۸ / الکنی والالقاب ۲: ۱۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، جزری: ۴۲۴ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۹۱.

## محمد ـ نوربخش
(۷۹۵-۸۶۹ هـ / ۱۳۹۲-۱۴۶۴ م)

محمدبن محمد بن عبدالله موسوی، خراسانی، (پیر کیا، علاء الدین، سید نوربخش). عارف، صوفی. متولد در قاین، بزرگ شده در ختلان، ساکن و متوفّی در سولقان آباد شهریار در ری. در طریقت از یاران خواجه اسحاق ختلانی بوده و از او لقب نوربخش گرفته است و طریقه جدیدی در تصوف بوجود آورد که به مناسبت لقبش به نوربخشیه معروف شد. در ختلان اولین دعوت خود را اعلام کرد اما پس از مدت کوتاهی توسط نیروهای شاهرخ دستگیر و به زندان افتاد و مریدانش کشته شدند. پس از آزادی به شهرهای مختلف سفر کرد و در کردستان ساکن شد، عده ای بر گردش جمع شدند و مدتی سکه و خطبه آن دیار به نام وی بود ـ باز هم به دستور شاهرخ دستگیر و مجبور به اظهار ندامت شد. پس از آزادی باز هم مریدانی در شهرهای گیلان و مازندران پیدا کرد تا در ۸۶۹هـ درگذشت. از آثارش: انسان نامه، شجره مشایخ، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۵۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۸ / الذریعه ۱۵: ۳۶۱، ۹: ۱۲۲۸ / ریحانة الادب ۶: ۲۵۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۳۴ / فرهنگ سخنوران ۶۱۹ / لغتنامهٔ دهخدا، نوربخش: ۸۶۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۴۱.

## محمد ـ (ابن شحنه)
(م ۸۹۰ هـ / ۱۴۸۵ م)

ابوالفضل، محمّد بن محمّدبن محمّد ثقفی، (ابن شحنه، محب الدّین). قاضی القضات، عالم حنفی. جدش مولایی بود که در حدود ۶۱۶هـ شحنهٔ حلب و پدرش قاضی این شهر شد. ابن شحنه میان سالهای ۸۶۶ تا ۸۷۶هـ قاضی القضات قاهره بود. از آثارش: الدرالمنتخب لتأریخ حلب، نزهة النواظر.

الاعلام ۷: ۲۷۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۵۶ / ریحانة الادب ۸: ۴۹ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۹۴.

## محمد ـ سبط المارديني
(۸۲۶-۹۰۷ هـ / ۱۴۲۳-۱۵۰۱ م)

محمد بن محمدبن احمد غزال، دمشقی، سبط الماردینی. عالم در نجوم و ریاضیات. اصلاً دمشقی، متولّد و متوفّی در قاهره. مدتی در جامع الازهر تدریس می کرد. از آثارش: تحفة الأحباب فی علم الحساب ـ خ، شرح الرحبیه ـ خ، کشف الغوامض ـ خ.

الاعلام ۷: ۲۸۲ / ریحانة الادب ۲: ۴۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۹۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۸۸.

## محمد ـ خواندمیر
(۸۸۰-۹۴۲ هـ / ۱۴۷۵-۱۵۳۵ م)

محمد[۱] بن همام الدین محمدبن جلال الدین محمد شیرازی، هروی، (خواندمیر، غیاث الدین). نویسنده، مورخ. متولد در هرات، متوفی در هندوستان. پدرش از مشاوران سلطان محمود میرزا گورکان و مادرش دختر میرمحمد خاوندشاه مشهور به میرخواند صاحب روضة الصفا بود. تحصیلاتش را در هرات و نزد پدربزرگش گذراند و به دربار سلطان حسین بایقرا راه یافت و مورد توجه امیر علیشیر نوایی و بدیع الزمان میرزا پسر سلطان حسین واقع شد. در زمان صفویه محل

---

۱. تاریخ دابیات صفا: غیاث الدین بن همام الدین محمد.

عنایت خواجه حبیب‌الله ساوجی وزیر حاکم هرات از طرف دولت صفوی بود و کتاب حبیب السیر را برای او نوشت. در سال ۹۳۴ هـ به هندوستان رفت ابتدا در خدمت بابر و پس از او همایون شاه در آمد و مورد عنایات هر دو واقع شد. آثار وی ارزشمند و در سادگی و روانی شهرت دارند. از آثارش: دستور الوزراء، در ذکر احوال وزرای اسلام تا عهد نویسنده، خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار، حبیب السیر فی اخبار افراد البشر، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۵۴۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۴۰ / الذریعه ۹: ۳۰۷، ۶: ۲۴۴، ۸: ۱۷۰، ۷: ۲۶۹ / ریحانة الادب ۲: ۱۸۶ / فرهنگ سخنوران ۱۹۸ / الکنی والالقاب ۲: ۲۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، خواندمیر: ۸۲۲ / معجم المؤلفین ۸: ۴۳.

## محمد ـ فارسی

(م ۹۴۸ هـ / ۱۵۴۱ م)

ابوالخیر، محمّد بن محمّد فارسی، (تقی الدّین). ادیب. از غیاث الدین منصور دشتکی کسب علم کرد. از آثارش: بستان الادب، آغاز و انجام، تهذیب الاصول فی تحریر اصول اقلیدس.

اعیان الشیعه ۹: ۴۰۶ / الذریعه ۱: ۳۵، ۲: ۹، ۱۵: ۱۳۴ / ریحانة الادب ۷: ۹۴ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۸۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۵۸.

## محمد ـ بکری

(۸۹۹-۹۵۲ هـ / ۱۴۹۳-۱۵۴۵ م)

ابوالحسن، محمدبن محمدبن عبدالرحمان بکری، مصری، (صدیقی، استاد شهید ثانی). مفسّر، صوفی، عالم شافعی. متولّد و متوفّی در قاهره. در مسجدالحرام، مسجد المدینه و مسجدالاقصی تدریس می کرد. از آثارش: تسهیل السبیل ـ خ، تفسیر البکری، الدرة المکللة فی فتح مکّه المبجلة ـ ط.

الاعلام ۷: ۲۸۵ / ریحانة الادب ۷: ۶۱ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۲۹.

## محمد ـ خطّاب

(۹۰۲-۹۵۴ هـ / ۱۴۹۷-۱۵۴۷ م)

أبوعبدالله، محمدبن محمدبن عبدالرحمان رعینی، (حطاب). فقیه مالکی، صوفی. اصلاً از مغرب، متولد در مکّه، متوفی در طرابلس مغرب. از آثارش: تحریر الکلام فی مسائل الالتزام ـ ط، تحریر الکلام ـ خ.

الاعلام ۷: ۲۸۶ / ریحانة الادب ۲: ۵۲ / لغتنامهٔ دهخدا، حطاب: ۷۲۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۳.

## محمد ـ (ابوالسعود)

(۸۹۶-۹۸۲ هـ / ۱۴۹۰-۱۵۷۴ م)

محمّدبن محیی الدّین محمّد بن عمید مصطفی عمادی، (خواجه چلبی، خطیب المفسّرین). مفسّر نامی قران، فقیه و شیخ الاسلام حنفی. ساکن و متوفّی در استامبول، متوفّی در محلهٔ ابوایوب این شهر. پدرش صوفی و عالم مشهوری بود. خود وی ابتدا معلّم، و سپس مدرس یکی از هشت مدرسهٔ سلطان محمّد دوم شد. در ۹۳۹ قاضی بورسه و سپس استانبول و در ۹۵۲ هـ مفتی اعظم یا شیخ الاسلام بود. از خدمات مهم ابوالسعود موافقت قانون اداری امپراطوری عثمانی با شریعت اسلامی بود. از آثارش: ارشاد العقل السلیم، تفسیری بر قرآن کریم، دعانامه، دیوان شعر، به عربی و فارسی و ترکی شعر می گفت.

الاعلام ۷: ۲۸۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۵۸ / ریحانة الادب ۷: ۱۲۶ / الکنی والالقاب ۱: ۸۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوالسعود: ۵۰۶ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰۱.

## محمد ـ بکری

(۹۳۰-۹۹۴ هـ / ۱۵۲۴-۱۵۸۶ م)

ابوالمکارم، محمدبن محمد بن محمد بکری، صدیقی، (شمس الدین). عالم، صوفی، شاعر. متولد و متوفی در مصر. از آثارش: شرح مختصر ابوشجاع، در فقه شافعی، ترجمان الأسرار و دیوان الأمرار ـ خ، الفتح المبین بجواب بعض السائلین.

الاعلام ۷: ۲۸۹ / ریحانة الادب ۳: ۴۴۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۸۱.

## محمد ـ (ابن مریم)

(م ۱۰۱۴ هـ / ۱۶۰۵)

محمدبن محمد بن احمد، (ابن مریم). تذکرة

الاولیانویس شمال افریقا. از آثارش: البستان فی ذکر الاولیاء والعلماء، در شرح احوال اولیای محلّی و بخصوص آنهایی که در تلمسان زیسته یا تحصیل کرده بودند.

الاعلام ۷: ۲۹۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۴۱ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۳ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن مریم: ۳۴۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۸۹.

## محمد ـ شمسای گیلانی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمدبن محمد سعید گیلانی، (شمس الدین، ملاشمسا). حکیم، محقّق، شاعر، عالم امامی. با ملاصدرا مکاتبه داشت و فیلسوف شیرازی او را بزرگترین برادران خود می دانست. مدت زیادی از عمر خود را در مجاورت مکّه گذراند. از آثارش: رسالة فی علم الله، مسالک الیقین، حاشیهٔ شرح تجرید، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۲۵ / الذریعه ۶: ۲۹۵، ۹: ۵۳۸، ۷: ۵۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۳ / صحف ابراهیم ۸۶ / فرهنگ سخنوران ۵۲۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۹۳.

## محمد ـ عیناثی

(زنده در ۱۰۷۸ هـ / ۱۶۶۷ م)

محمد بن محمدبن حسن حسینی، عیناثی، عاملی، جزینی، (ابن قاسم). عالم امامی، محدث، ادیب، شاعر. از آثارش: ادب النفس، الاثنی عشریة، فوائد العلما و فرائد الحکما.

امل الآمل ۱: ۱۷۶ / الذریعه ۱: ۱۱۹، ۶: ۲۸۰، ۱۶: ۳۴۹ / روضات الجنّات ۷: ۸۹ / ریحانة الادب ۳: ۳۵۱، ۸: ۱۴۸ / الکنی والالقاب ۱: ۳۸۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۰۷.

## محمد ـ مجذوب تبریزی

(م ۱۰۹۳ هـ / ۱۶۸۱ م)

محمد بن محمدرضا بن محمد تبریزی، (مجذوب، شرف الدین). عالم، شاعر، عارف. ساکن در تبریز. از آثارش: دیوان شعر، راه نجات، تأییدات.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۳۱۶ / الذریعه ۹: ۹۶۳ / ریحانة الادب ۵: ۱۸۸ / سخنوران آذربایجان ۶۴۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۶۱.

## محمد ـ مشهدی

(م ۱۱۰۵ هـ / ۱۶۹۴ م)

محمدبن محمدرضا بن اسماعیل قمی، مشهدی، طوسی. محدّث، فقیه، ادیب، مفسّر. از علمای عهد مجلسی و محقق سبزواری بود. از آثارش: کنزالدقائق و بحرالغرائب فی تفسیر القرآن، نجاح الطالب فی المعانی والبیان، حاشیه تفسیر کشاف.

اعیان الشیعه ۹: ۴۰۷ / الذریعه ۱۸: ۱۵۲ / روضات الجنّات ۷: ۱۱۰ / ریحانة الادب ۵: ۳۲۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۱۷.

## محمد ـ کمالا

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

محمدبن معین الدّین محمد فارسی، شیرازی، فسوی، اصفهانی، (کمال الدین، میرزا کمالا). عالم امامی، فقیه، مفسّر، ادیب. داماد ملامحمد تقی مجلسی بود. از آثارش: بیاض کمالی، شرح شواهد مطول، شرح قصیدهٔ تائیهٔ دعبل خزاعی.

الذریعه ۳: ۱۷۰، ۱۴: ۱۲، ۱۷: ۲۲۷ / ریحانة الادب ۶: ۶۳ / الکنی والالقاب ۳: ۲۲۷.

## محمد ـ نقیبی

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

میرمحمد بن محمد لوحی، حسینی، موسوی، (مطهر، نقیبی). عالم امامی. با مجلسی معاصر بود. از آثارش: کفایة المهتدی فی احوال المهدی(ع)، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۹: ۴۰۹ / الذریعه ۱۸: ۱۰۱، ۹: ۱۲۲۰ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، نقیبی: ۷۱۷.

## محمد ـ حسینی

(م ۱۱۳۳[1] هـ / ۱۷۲۱ م)

محمد بن محمد باقر حسینی، نائینی، سبزواری، (بهاء الدین). فقیه امامی، متکلّم، محدث، ادیب.

---

۱. الذریعه: (۱۰۸۰ ـ ۱۱۴۰ هـ)

بروایتی در اصفهان در گذشت. از آثارش: ارتشاف الشافی، رسالة فی صیغ العقود، شرح الهدایة عاملی.
الذریعه ۴: ۱۵۳، ۱۳: ۳۶۲، ۲۴: ۱۹۴ / روضات الجنّات ۷: ۱۲۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۹۶.

**محمد - سیفی**
(م ۱۱۴۰ هـ / ۱۷۲۸ م)

محمدبن محمد مهدی حسینی، قزوینی، سیفی، (قوام الدین). عالم، فقیه، ادیب، شاعر. ساکن در قزوین و بغداد، متوفی در راه بازگشت از مکّه به بغداد. از آثارش: ارجوزة فی التجوید، نظم الزبدة بهاءالدین عاملی، ارجوزة فی الاخلاق، دیوان شعر.
تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۵۱ / الذریعه ۹: ۴۸۷، ۳: ۳۶۲، ۲۴: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۴: ۴۹۲ / فرهنگ سخنوران ۴۷۶ / الکنی والالقاب ۳: ۹۰ / لغتنامهٔ دهخدا، قوام الدین: ۵۰۷ / معجم المؤلفین ۱۱: ۳۰۴.

**محمد - شاه محمد**
(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

محمدبن محمد، (عارف اصطهباناتی، شاه محمد). عالم امامی. اصلاً از اصطهبانات، ساکن در شیراز، متوفی در همانجا. از آثارش: دیوان شعر، اثبات عالم المثال، روضة العارفین.
اعیان الشیعه ۹: ۴۰۶ / الذریعه ۱: ۹۶، ۱۱: ۳۳۰، ۹: ۶۶۵ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۴ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، شاه محمد: ۱۷۸.

**محمد هاشم - هاشمی**
(۱۰۷۲-۱۱۵۰ هـ / ۱۶۶۲-۱۷۳۷ م)

ابوعبدالله، محمد هاشم بن محمد مؤمن عرشی، هروی، هاشمی. شاعر، عارف. ساکن در دهلی. از آثارش: منظومه مظهر الآثار در برابر مخزن الاسرار، دیوان شعر.
الذریعه ۹: ۱۲۸۹ / ریحانة الادب ۶: ۳۴۸ / فرهنگ سخنوران ۶۲۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۸۷.

**محمد - بید آبادی**
(م ۱۱۹۰ هـ / ۱۷۷۶ م)

محمدبن محمد رفیع بید آبادی. حکیم. اصلاً گیلانی، ساکن در کوی بید آباد اصفهان، متوفّی در اصفهان. از جمله شاگردان وی ملاعلی نوری، حکیم الهی و ملاّ محراب عارف گیلانی بوده اند.
روضات الجنات ۷: ۱۲۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۰۱.

**محمد - زبیدی**
(۱۱۴۵ - ۱۲۰۵ / ۱۷۳۲ - ۱۷۹۰ م)

ابوالفیض، محمدبن محمد بن محمد حسینی، زبیدی، (مرتضی). لغوی، محدّث، حنفی. اصلاً از واسط، متولّد در هند، بزرگ شده در زبید، ساکن و متوفّی در مصر. در مکّه با عبدالرحمان عیدروس ملاقات کرد و از دست او خرقه پوشید. از آثارش: إتحاف السادة المتقین - ط، تاج العروس من درر القاموس - که شرح قاموس اللغة فیروزآبادی است، اسانید الکتب الستة - خ.
الاعلام ۷: ۲۹۷ / ریحانة الادب ۲: ۳۶۴ / لغتنامهٔ دهخدا، زبیدی: ۲۲۳ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۸۲ / مکارم الآثار ۱: ۱۸۱.

**محمد - ثاقب**
(م ۱۲۲۹ هـ / ۱۸۱۳ م)

محمدبن محمد حمیدالدین بن ملامحمد غوث، (ثاقب). شاعر. متولّد و متوفّی در هند. از آثارش: دیوان شعر، تاریخ سال شمار هند، کتابی در جبر و مقابله.
الذریعه ۹: ۱۸۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۳ / فرهنگ سخنوران ۱۲۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ثاقب: ۱۰ / مکارم الآثار ۳: ۸۵۸.

**محمد - داوری** ← ر. ک. ص ۵۰۶

**محمد - امیر کبیر**
(۱۱۵۴-۱۲۳۲ هـ / ۱۷۴۲-۱۸۱۷ م)

محمدبن محمد بن أحمد سنباوی، أزهری، (امیر، امیر کبیر). فقیه مالکی، ادیب. متولّد در ناحیهٔ سنبو در مصر، تحصیل کرده در دانشگاه الازهر، متوفّی در قاهره. تدریس می کرد و مورد توجّه سلاطین وقت بود. از آثارش: المجموع - ط، ضوء الشموع علی شرح المجموع - ط، ثبت - ط.
الاعلام ۷: ۲۹۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۸۰ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۸۳ / مکارم الآثار ۳: ۹۵۳.

## محمد ـ لکَنوی
(۱۲۶۴-۱۳۰۴ هـ / ۱۸۴۸-۱۸۸۷ م)

ابوالحسنات، محمّدبن محمّد بن عبدالکریم لکنوی، اُنصاری، هندی، (عبدالحی). محدّث، مورّخ، فقیه حنفی. نزد پدرش و مولی محمّد نعمت‌الله تلمذ نمود. دارای ۴۴ تألیف می باشد. از آثارش: الفوائد البهیة فی تراجم الحنفیه، الانوار المرفوعة فی الاخبار الموضوعة، طرب الاماثل بتراجم الافاضل.

ریحانة الادب ۷: ۶۲ / معجم المؤلفین ۱۱: ۲۳۵.

## محمد ـ ایروانی
(م ۱۳۰۶ هـ / ۱۸۸۹ م)

محمدبن محمد باقر، (فاضل ایروانی). عالم امامی، فقیه، اصولی. اصلاً ایروانی، ساکن در کربلا و نجف، متوفی در نجف. نزد محمدحسن شریف اصفهانی (صاحب جواهر) و شیخ مرتضی انصاری تلمذ نمود و پس از ایشان تدریس حوزهٔ علمیهٔ نجف و ریاست مذهبی به وی تفویض شد و بسیار مشهور و مورد احترام شیعیان آن دیار و هند و ترکیه و قفقاز بود. از آثارش: اجتماع الامر والنهی، الاجتهاد والتقلید، اصول الفقه.

اعیان الشیعه ۹: ۴۱۰ / الذریعه ۱: ۲۷۲، ۲: ۲۵، ۱۵: ۶۲ / ریحانة الادب ۴: ۲۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، فاضل ایروانی: ۲۵ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۹۷.

## محمد ـ (ابن عابدین)
(۱۲۴۴-۱۳۰۶ هـ / ۱۸۲۸-۱۸۸۹ م)

محمدبن محمد امین بن عمر عابدین، حسینی، دمشقی، (علاء الدین). فقیه حنفی، عالم. متولد، ساکن و متوفی در دمشق. در طرابلس مدتی متولی قضاوت بود. از آثارش: قرة عیون الأخبار ـ ط، تکمیل کتاب پدرش، الهدیة العلائیة ـ ط، معراج النجاح.

الاعلام ۷: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۸: ۸۸ / معجم المؤلفین ۱۱: ۱۹۳.

## محمد ـ ملک الکتاب
(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

محمدبن محمد رفیع شیرازی، (ملک الکتاب). فاضل. از آثارش: آثار الاحزان، حزن المتقین، سرورالمؤمنین.

الذریعه ۶: ۳۹۸، ۱: ۶ / ریحانة الادب ۵: ۳۹۴.

## محمد ـ اسد آبادی
(۱۲۵۴-۱۳۱۴ هـ / ۱۸۳۸-۱۸۹۷ م)

سید محمدبن صفدر افغانی، (جمال الدین اسد آبادی). متفکّر، آزادیخواه، مصلح اجتماعی. متولّد در خانواده‌ای بزرگ در قریه اسد آباد افغانستان [۱]، تحصیل کرده در کابل، متوفی در استانبول. در هجده سالگی در بسیاری از علوم زمان دارای مرتبه بالایی بود. به حجاز و ایران و هندوستان و مکّه سفر کرد و پس از بازگشت به موطن خویش با دوست محمدخان امیر افغان روابطی دوستانه یافت، مدتی نیز به مصر رفت و در جامع الازهر تدریس می کرد، از جمله شاگردانش شیخ محمد عبده مفتی مشهور مصر بود. مدت هشت سال در مصر اقامت گزید و با بزرگان و روشنفکران این دیار ارتباط داشت و بر آراء و اندیشه ایشان تأثیر گذاشت در ۱۲۹۶ هـ از مصر تبعید شد و به هند و لندن و پاریس رفت و روزنامهٔ العروة الوثقی را تأسیس کرد و با کمک شیخ محمد عبده هجده شماره از آن را منتشر کرد. در سال ۱۳۱۰ هـ به درخواست سلطان عبدالحمید به استامبول رفت و تا آخر عمر همانجا ماند. در سال ۱۳۱۴ هـ در همانجا در گذشت و به خاک سپرده شد. در سال ۱۳۶۵ هـ دولت افغانستان از دولت ترکیه جنازهٔ وی را درخواست کرد که موافقت شد و طی تشریفات زیادی این جنازه به کابل منتقل و

---

۱. دربارهٔ محل تولّد وی روایات متعدد است بعضی او را متولد در اسد آباد همدان دانسته اند امام محمد عبده شاگرد و دوست او در مقدمه کتابش می نویسد گرچه جمال الدین ایرانی بود ولی خود را افغانی می نامید.

در آنجا مدفون شد. دربارهٔ وی کتب و مطالب بسیاری نوشته شده است مانند نقش سید جمال الدین اسد آبادی در بیداری مشرق زمین اثر محمد محیط طباطبایی و سید جمال الدین اسد آبادی ترجمهٔ سید غلامرضا سعیدی. از آثار سید: ابطال مذهب الدهریین، الدین اساس المدینة والکفر فساد العمران، تاریخ افغان.

الاعلام ۷: ۳۷ / اعیان الشیعه ۴: ۲۰۶ / تاریخ علمای خراسان ۱۵۳ / الذریعه ۳: ۲۳۴، ۱۰: ۲۳۴، ۱۵: ۲۵۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۳۱۰ / الکنی والالقاب ۲: ۱۵۵ / لغتنامهٔ دهخدا، جمال الدین: ۹۵ / معجم المؤلفین ۳: ۱۵۴، ۱۰: ۹۲ / مکارم الآثار ۵: ۱۴۵۵.

## محمد ـ مازندرانی

(م ۱۳۱۵ هـ / ۱۸۹۷ م)

محمدبن محمد مهدی بارفروشی، مازندرانی، اشرفی، (حاجی اشرفی). فقیه، فاضل. نزد سعید العلمای مازندرانی تلمذ نمود. از آثارش: اسرار الشهاده ـ ط، به فارسی، شعائر الاسلام فی مسائل الحلال والحرام، رساله‌ای در عبادات و معاملات.

الذریعه ۲: ۴۶، ۱۴: ۱۹۱ / ریحانة الادب ۱: ۱۲۸ / لغتنامهٔ دهخدا، اشرفی: ۲۶۵۶ / مکارم الآثار ۳: ۶۷۸.

## محمد ـ قمی

(م ۱۳۴۱ هـ / ۱۹۲۲ م)

محمدبن محمد تقی مجتهد قمی، (ارباب). عالم امامی. نزد میرزای شیرازی و میرزا حبیب الله رشتی و آخوند خراسانی تلمّذ کرد. شعر نیز می سرود. از آثارش: کتاب الاربعین الحسینیه.

الذریعه ۱: ۴۲۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۸۹.

## محمد ـ سماوی

(۱۲۹۲ - ۱۳۷۰ هـ / ۱۸۷۶ - ۱۹۵۰ م)

محمدبن محمد طاهربن حبیب نجفی، سماوی. عالم، شاعر، ادیب. متولّد در سماوه، تحصیل کرده در بغداد، متوفی در نجف. نزد محمد طه نجف و آقارضا همدانی و شیخ حسن مامقانی کسب علم کرد و در ۱۳۳۰ هـ به عضویت مجلس ولایت خاص در بغداد انتخاب شد. سپس قضاوت نجف به وی واگذار شد. از آثارش: الطلیعة فی شعراء الشیعة، النصارالعین فی انصار الحسین، ظرافة، دیوان شعر.

الذریعه ۱: ۶۵، ۴: ۱۰، ۹: ۴۶۹ / ریحانة الادب ۳: ۶۸ / معجم المؤلفین ۱۰: ۹۷.

## محمد ـ بدیع بلخی

(م ۳۷۷ هـ / ۹۸۷ م)

محمد[1] بن محمود بلخی، (بدیع بلخی، بدایعی بلخی). شاعر. با دقیقی و منجیک معاصر بود. گفته شده که اشعار مصنوع می سرود ولی از این قسم اشعار او چیزی در میان نیست. از آثارش: نظم پندنامهٔ انوشیروان حدود دویست بیت، اصل آن به زبان پهلوی بوده است، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۴۲۲ / الذریعه ۹: ۱۲۷ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۹ / فرهنگ سخنوران ۸۱ / لغتنامه دهخدا، بدیع بلخی: ۷۷۴.

## محمد ـ سره مرد

(م ۵۳۴ هـ / ۱۱۳۹ م)

ابونصر، محمدبن محمودبن محمد سرخسی، شجاعی، (سره مرد). محدّث شافعی. در ترویج مذهب شافعی تلاش بسیار کرد. در ۸۶ سالگی در سرخس در گذشت.

ریحانة الادب ۳: ۲۱.

## محمد ـ ظهیرالدین

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوجعفر، محمّدبن محمود نیشابوری، (فخرالدین، ظهیر نیشابوری). مفسّر. در عهد بهرام شاه غزنوی می زیست. از آثارش: کتاب البصائر فی تحقیق الوجوه والنظائر من المعانی المختلفه لالفاظ القرآن.

الذریعه ۳: ۱۲۲، ۴: ۲۶۴ / ریحانة الادب ۴: ۷۷.

---

۱. ادبیات صفا: ابومحمد بدیع بن محمدبن محمود / ریحانة الادب: محمودبن محمود / فرهنگ سخنوران: ابو محمد بن محمد.

## محمد ـ (ابن نجّار)

(۵۷۸-۶۴۳ هـ / ۱۱۸۳-۱۲۴۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن محمودبن نجار بغدادی، (محبّ الدین، ابن نجّار). مورّخ، معتبرترین محدّث شافعی. متولّد در بغداد، متوفی در همانجا. مقدمات را نزد پدرش آغاز کرد و تحصیلات خود را در خدمت استادانی چون ابوالیمن کِندی و ابن کلیب و ابن حصین و ابن جوزی دنبال کرد. مدت ۲۷ سال به سیر و سفر در کشورهای شرق اسلامی و مصر و جزیرة العرب پرداخت، سپس به بغداد بازگشت و استاد شافعی حدیث و سرپرست مدرسه مستنصریه شد و حدود ۳۰۰۰ مرد و ۴۰۰ زن شاگرد او بودند از آثارش: **الکامل فی معرفة الرجال، تاریخ لمدینة السلام، الدّر الثمینة فی اخبار المدینة.**

الاعلام ۷:۳۰۷ / اعیان الشیعه ۱۰:۵۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۹۱ / ریحانة الادب ۸:۲۴۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن نجار: ۳۵۶ / معجم المؤلفین ۱۷:۳۱۷.

## محمّد ـ (ابوالمؤید خوارزمی)

(۵۹۳-۶۵۵ هـ / ۱۱۹۷-۱۲۵۷ م)

ابوالمؤید محمّدبن محمودبن محمّد خوارزمی، خطیب. فقیه حنفی. متولّد و ساکن در خوارزم. در بغداد مدرس بود. از آثارش: **المستند ـ خ، در شرح مسند امام أبی حنیفه.**

الاعلام ۷:۳۰۸ / ریحانة الادب ۲:۱۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، خطیب خوارزمی: ۶۴۸ / معجم المؤلفین ۱۲:۵.

## محمد ـ ناگوری

(م ۶۷۸ هـ / ۱۲۷۹ م)

محمدبن عطاالله محمود ناگوری، (حمیدالدین). از بزرگان مشایخ چشتی در هند. اصلاً از مردم بخارا، متولّد و متوفّی در همانجا. مقدمات را در دهلی فرا گرفت سپس به بغداد رفت و از مریدان شهاب الدین سهروردی شد سپس به مدینه و سفر حج رفت و به دهلی بازگشت و به طریقه چشتی گروید و جانشین معین الدین حسن سکزی شد. از آثارش: **طوالع الشموس، در شرح اسماء حسنی، راحة القلوب، عشق نامه.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۳۸ / ریحانة الادب ۶:۱۲۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ناگوری: ۲۱۶ / معجم المؤلفین ۱۱:۳۱۵.

## محمد ـ آملی

(م ۷۵۳ هـ / ۱۳۵۲ م)

محمدبن محمود آملی، (شمس الدین، عزالدین). فاضل. با علامه حلی (م ۷۲۶) معاصر بود. از آثارش: **شرح کلیات القانون ابن سینا، شرح مختصر الاصول ابن حاجب، کتاب نفایس الفنون.**

ریحانة الادب ۱:۶۴ / معجم المؤلفین ۱۱:۳۱۴.

## محمد محمود ـ شنقیطی ترکزی

(م ۱۳۲۲ هـ / ۱۹۰۴ م)

محمد محمود بن احمد بن محمد شنقیطی، ترکزی. ادیب، شاعر، نحوی. متولد در شنقیط، ساکن و متوفی در مصر. در مکه نزد شریف عبدالله تقرب یافت. از آثارش: **الحماسة السنیة فی الرحلة العلمیة ـ ط، عذب المنهل ـ خ، تصحیح الأغانی ـ ط.**

اعلام ۷:۳۱۱ / ریحانة الادب ۳:۲۵۷ / لغتنامه دهخدا، شنقیطی: ۱۹ / معجم المؤلفین ۱۱:۳۱۳.

## محمد ـ عصّار

(م ۱۳۵۵ هـ / ۱۹۳۶ م)

محمدبن محمود حسینی، لواسانی، (عصار، ناظم). فقیه امامی. متولّد در تهران، ساکن و متوفّی در مشهد. از یزدی شهرستانی و نجفی مرعشی روایت کرده است. از آثارش: **التأملیات، حاشیه قواعد علامه، لسان الغیب.**

الاعلام ۷:۳۱۲ / اعیان الشیعه ۱۰:۵۵ / الذریعه ۱:۲۰،۶: ۱۷۳، ۲۳:۲۳۹ / ریحانة الادب ۴:۱۴۰ / سخنوران آذربایجان ۵۳۳ / معجم المؤلفین ۱۱:۳۱۸ / مکارم الآثار ۵:۱۷۶۵.

## محمد ـ میرمخدوم

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

میرمحمد مخدوم، نیشابوری. شاعر، عارف.

متوفّی در نیشابور. پس از تحصیل مقدمات با سید قاسم الانوار (م ۸۳۵هـ) ملاقات داشته و مرید وی و تحت تربیت و ارشاد او بوده و بالاخره نیز خلیفه وی گردیده است. از آثارش: **دیوان شعر**.

ریحانة الادب ۶: ۷۹ / فرهنگ سخنوران ۵۲۹.

## محمد ـ مخدوم اعظم

(م ۹۳۸ / ۱۵۳۱ م)

محمد خبوشانی، مخدوم اعظم. عارف، شاعر. متولّد در خبوشان، متوفّی در خوارزم. در عهد شاه اسماعیل صفوی می‌زیست و از موالیان اهل بیت بود. مرید شیخ محمد لاهیجی مرید سید محمد نوربخش بود و عماد الدین فضل الله طوسی مشهدی نیز مرید وی بود.

ریحانة الادب ۵: ۲۶۲ / فرهنگ سخنوران ۵۲۰.

## محمد ـ دمیری

(م ۳۰۹ هـ / ۹۲۱ م)

ابوالعبّاس، محمّدبن مرزبان دمیری. ادیب، مورّخ، لغوی. وی بالغ بر پنجاه کتاب فارسی را به عربی ترجمه کرد. از آثارش: **وصف الفارس والفرس، وصف السیف، وصف القلم.**

ریحانة الادب ۲: ۲۳۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۳.

## محمد ـ سدی

(م ۱۸۶ هـ / ۸۰۲ م)

محمّدبن مروان بن عبدالله سدی، (سدّی صغیر). محدّث. تفسیر ابن عباس را از محمّدبن سائب کلبی روایت کرده و مصاحب او بوده و به این سبب او را محمّدبن مروان کلبی هم گفته‌اند. در روایت حدیث ضعیف و متهم به کذب و جعل حدیث بوده است.

الذریعه ۴: ۲۷۶ / ریحانة الادب ۲: ۴۵۵ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۱.

## محمد ـ (ابن ابی الأزهر)

(م ۳۲۵ هـ / ۹۳۷ م)

ابوبکر، محمّدبن مزیدبن محمود خزاعی، بوشنجی، (ابن ابی ازهر). محدّث، اخباری، شاعر، ادیب. متولّد در بغداد. از مبرد روایت کرده و دارقطنی و جمعی دیگر از او روایت کرده‌اند. خطیب بغدادی روایات او را نامعتبر دانسته است. از آثارش: **الهرج والمرج، التاریخ، اخبار عقلاء المجانین ـ خ.**

الاعلام ۷: ۳۱۵ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۵ / فهرست ابن‌النديم ۱۶۵ / الکنی والالقاب ۱: ۱۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی ازهر: ۲۸۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۴.

## محمد ـ قُطْرُب

(م ۲۰۶ هـ / ۸۲۱ م)

ابوعلی، محمدبن مستنیربن احمد، (قطرب). ادیب، نحوی، لغوی. متولّد در بصره، متوفی در بغداد. از ادبای مجلس ابودلف عجلی و معلّم فرزندان او بود. ادبیات را نزد سیبویه و دیگر بزرگان بصره فرا گرفت. از آثارش: **معانی القران، الازمنة ـ ط، غریب الحدیث.**

الاعلام ۷: ۳۱۵ / تاریخ التراث العربی ۸: ۹۸ / روضات الجنّات ۷: ۲۶۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۷۹ / فهرست ابن النديم ۵۸ / الکنی والالقاب ۳: ۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، قطرب: ۳۵۷ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۴.

## محمد ـ عیاّشی

(م حدود ۳۲۰ هـ / ۹۳۲ م)

ابوالنضر، محمدبن مسعود عیاشی، تمیمی، سمرقندی، سُلمی. فقیه، محدّث، مفسر، امامی. متولّد در سمرقند. از بزرگان مذهب اثنی عشریه بوده و کشی صاحب رجال نیز از شاگردان وی و محمّدبن یعقوب کلینی از جمله اساتید وی بود. حدود دویست تألیف دارد که در فهرست ابن النديم آن را ۱۵۷ عدد نوشته است. وی اوایل عمر سنی مذهب بوده است. از آثارش: **تفسیر العیاشی، خ.**

الاعلام ۷: ۳۱۶ / اعیان الشیعه ۱۰: ۵۶ / امل الآمل ۲: ۳۰۶ و ۴۰۶ / تاریخ التراث العربی ب ۱ / ۱: ۹۸ / الذریعه ۴: ۲۹۵ / رجال طوسی ۴۹۶ / رجال نجاشی ۲۴۷ / روضات الجنّات ۶: ۱۲۹ / ریحانة الادب ۴: ۲۲۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۰۵ / فهرست ابن النديم ۲۴۴ / فهرست طوسی ۱۳۶ / الکنی والالقاب ۲: ۴۹۰ / لغتنامهٔ

دهخدا، ابوالنضر: ۹۱۲ / معالم العلماء ۹۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۰.

### محمد ـ خشنی

(م ۵۴۴ هـ / ۱۱۴۹ م)

ابوبکر، محمدبن مسعودبن عبدالله خشنی، اندلسی، جیانی، (ابن ابی الرکب). ادیب، شاعر، نحوی، لغوی. متولد در جیان اندلس، ساکن و متوفی در غرناطه. از ابوالقاسم بن نحاس و عیاش بن خلف و یوسف بن عباد کسب علم کرد. از آثارش: **شرح کتاب سیبویه، کتابی در عروض.**

الاعلام ۷: ۳۱۶ / روضات الجنّات ۸: ۲۳ / ریحانة الادب ۷: ۳۴۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۸.

### محمد ـ مسعودی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوحامد، محمدبن مسعود مسعودی، غزنوی، (ظهیرالدین، شرف الدین). ریاضی دان، ادیب. از آثارش: **احیاء الحق، کفایة التعلیم**، به فارسی و در ۵۴۲ هـ تألیف شده است، **نافع الثمرة.**

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۱۳ / الذریعه ۱: ۸، ۵: ۱۹۸ / ریحانة الادب ۴: ۷۸.

### محمد مسیح ـ مسیحا

(م ۱۱۱۵ هـ / ۱۷۰۳ م)

محمد مسیح بن اسماعیل مسیحا، (معنی). عالم، شاعر. متولد در فسای شیراز، ساکن در همانجا و اصفهان. در عهد شاه سلیمان و شاه سلطان حسین می زیست. در اصفهان نزد محقق خوانساری تلمذ نمود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۰۷۴ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۴ / فرهنگ سخنوران ۵۵۴ / لغتنامه دهخدا، معنی: ۷۶۷.

### محمد مسیح ـ أخوند

(۱۰۳۷-۱۱۲۷ هـ / ۱۶۲۸-۱۷۱۵ م)

محمد مسیح بن اسماعیل فدشکویی، فسوی، (ملا مسیحا، آخوند مسیحا). فاضل، حکیم. متولد و متوفی در قریهٔ فدشکو. نزد علی حسین خوانساری کسب علم کرد. در فارس شیخ الاسلام بود. از آثارش: **حواش علی الحواشی الخفریة، تحفهٔ سلیمانیه**، ترجمهٔ فارسی ارشاد شیخ مفید بود و به نام شاه سلیمان تألیف داد، **القصیدة المسیحیة فی مدح الامیر.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۵۶ / الذریعه ۴: ۳۶۱، ۱۷: ۱۳۰ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۲.

### محمد ـ مصری

محمد مصری، (نیازی). از مشایخ خلوتیه، از فرق صوفیه، شاعر. متولد در آناطولی، تحصیل کرده در مصر، متوفّی در بروسه.

ریحانة الادب ۵: ۳۲۱.

### محمد ـ دده

(م ۱۱۴۶ هـ / ۱۷۳۳ م)

ابوالمکارم، محمدبن مصطفی بن حبیب ارضرومی، (دده). حنفی، قاضی، فقیه. در قسطنطنیه قضاوت می کرد و در بروسه درگذشت. از آثارش: **رساله‌ای در فقه، السیاسة والاحکام، دیوان شعر** به فارسی و ترکی.

ریحانة الادب ۲: ۲۱۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۶.

### محمد ـ مظهر

(م ۱۲۵۴ هـ / ۱۸۳۸ م)

محمد طباطبایی، زواری، اردستانی، اصفهانی، (مظهر). طبیب، ادیب، شاعر. از آثارش: **احوال السلاطین الصفویه، دیوان شعر.**

الذریعه ۱: ۳۰۵، ۹: ۱۰۶۳ / ریحانة الادب ۵: ۳۲۹ / فرهنگ سخنوران ۵۴۹ / مکارم الآثار ۵: ۱۴۸۱.

### محمد ـ (ابن معروف)

(۹۳۲-۹۹۳ هـ / ۱۵۲۵-۱۵۸۵ م)

محمدبن معروف أسدی، (رصاد یا راصد، تقی الدین). عالم در نجوم و ریاضی، قاضی. متولّد در دمشق، متوفّی در استامبول، در نابلس متولّی قضاوت بود. از آثارش: **الدرالنظیم فی تسهیل التقویم ـ خ، المصابیح المزهرة ـ خ، بغیة الطلاب من علم الحساب ـ خ.**

الاعلام ۷: ۳۲۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۴ / معجم المؤلفین

۱۲: ۴۰.

## محمد معصوم ـ قزوینی

(م ۱۰۹۱[۱] هـ / ۱۶۸۰ م)

محمد معصوم بن محمد فصیح حسینی، تبریزی. عالم. نزد میرزا رفیعای نائینی کسب علم کرد. از آثارش: حاشیهٔ الهیات شرح اشارات خواجه، حاشیهٔ شفا، منتخب الملل و النحل.

الذریعه ۶: ۱۲، ۲۲: ۴۳۸، ۶: ۱۴۱ / ریحانة الادب ۴: ۴۵۰.

## محمد ـ سید قصیر

(م ۱۲۵۵ هـ / ۱۸۳۹ م)

محمدبن میرزا معصوم رضوی. فقیه امامی. متولد در مشهد. از شاگردان بحرالعلوم و بهبهانی و شیخ جعفر کاشف الغطاء بود. از آثارش: مصابیح الفقه، کتاب رجال، حاشیه معالم الاصول.

الاعلام ۷: ۳۲۶ / الذریعه ۲: ۲۴۲ / ریحانة الادب ۳: ۱۳۷ / الکنی والالقاب ۲: ۳۳۹ / معجم المولفین ۱۲: ۴۱ / مکارم الآثار ۵: ۱۴۸۷.

## محمد ـ زنجانی

(م ۱۳۴۸ هـ / ۱۹۲۹ م)

محمدبن معصوم علی زنجانی، هیدجی، (مغنی، ملا). حکیم، ادیب، شاعر. مقدمات را در قزوین فرا گرفت، سپس در تهران کلام و ریاضیات را از میرزا حسن سبزواری فرا گرفت. از آثارش: الکشکول، دیوان شعر، شرح منظومة السبزواری فی الحکمة.

اعیان الشیعه ۱۰: ۵۷ / الذریعه ۶: ۱۳۶، ۹: ۱۳۰۴، ۱۹: ۱۷۴ / ریحانة الادب ۶: ۳۸۱ / فرهنگ سخنوران ۶۳۶ / معجم المولفین ۱۲: ۴۶ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۵۶.

## محمد ـ مالقی

(م بعد از ۵۲۴ هـ / ۱۱۳۰ م)

ابوعبدالله، محمدبن معمر لغوی، (ابن اخت غانم). نحوی، لغوی. متولد در مالقه در اندلس، ساکن در مریه. از آثارش: شرح کتاب النبات لأبی حنیفه دینوری، اشعاری نیز ازو باقی است.

الاعلام ۷: ۳۲۷ / ریحانة الادب ۵: ۱۵۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۶۳.

## محمد ـ اوحدی بلیانی

(م ۱۰۳۰ هـ / ۱۶۲۰ م)

محمدبن معین الدین بن سعدالدین محمد حسینی، اوحدی، بلیانی، دقاقی، اصفهانی، (تقی الدین). شاعر. متولد در اصفهان، ساکن در همانجا و هندوستان، متوفی در هندوستان. در خدمت پادشاهان صفوی بوده و در هندوستان در عهد جهانگیر و شاه جهان زیسته است. از آثارش: دیوان قصاید و غزلیات، کتاب تذکرة الشعرا، منظومه کعبه مراد.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۷۹ و ۸۸۳ / الذریعه ۱۲: ۱۷۳، ۱۵: ۲۴۶، ۱۲: ۱۰۴ / ریحانة الادب ۱: ۲۰۱ / فرهنگ سخنوران ۷۰ / لغتنامهٔ دهخدا، اوحدی: ۴۷۹.

## محمد ـ ضبی

(م ۳۰۸ هـ / ۹۲۰ م)

ابوالطیب، محمدبن مفضل بن سلمة بغدادی، ضبی. فقیه شافعی، ادیب، لغوی. نزد ابوالعباس بن سریج فقه آموخت. از آثارش: تألیفاتی از او باقی است.

ریحانة الادب ۴: ۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۴۳.

## محمد ـ (ابن منظور)

(۶۳۰-۷۱۱ هـ / ۱۲۳۲-۱۳۱۱ م)

ابوالفضل، محمدبن مکرم بن علی انصاری، (ابن منظور، ابن مکرم). ادیب. متولد در مصر، متوفی در همانجا. در دیوان الانشاء قاهره خدمت می کرد سپس به طرابلس رفت و قاضی القضات آنجا شد. از آثارش: لسان العرب ـ ط، ۲۰ جلد، نثار الأزهار فی اللیل والنهار ـ ط، اخبار أبی نواس ـ ط.

الاعلام ۷: ۳۲۹ / اعیان الشیعه ۱۰: ۵۸ / روضات الجنات ۸: ۸۶ / ریحانة الادب ۱: ۴۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن منظور: ۳۵۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۴۶.

---

[۱] بین سالهای ۱۰۹۱ تا ۱۰۹۹ هـ در گذشته است.

## محمد ـ شهید اول
(م ۷۸۶ هـ / ۱۳۸۴ م)

ابوعبدالله، محمدبن جمال الدین مکی، نبطی، عاملی، جزینی، (شهید اول). عالم امامی، فقیه، محدّث، ادیب، شاعر. نزد استاتیدی چون رضی الدین حلّی، زین الدین مطار آبادی و علامه حلی و دیگران تلمذ نمود و در شمار بزرگترین علما و فقهای امامی درآمد. اواخر عمرش در شام و لبنان می گذشت و در همانجا به فتوای علمای سنی و به حکم امیر سیف الدین خوارزمی فرمانروای شام او را به سال ۷۸۶ هـ کشتند و جسدش را بر دار کرده سنگسار نمودند و به همین سبب به شهید اول معروف شد. از آثارش: تمهید القواعد، روض الجنان، الدروس الشرعیه، مسالک الافهام، لمعهٔ دمشقیه، لمعهٔ الفیه.

الاعلام ۷: ۳۳۰ / اعیان الشیعه ۱۰: ۵۹ / امل الآمل ۱: ۱۸۰ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۲۷ / الذریعه ۱: ۲۹۴، ۲: ۲۲۹، ۳: ۱۲ / روضات الجنّات ۷: ۲۲، ۷: ۳ / ریحانة الادب ۳: ۲۷۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۲۰۵ / الکنی والالقاب ۲: ۳۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، شهید اول: ۱۳۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۴۷.

## محمد ـ مکّی
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد مکّی، اصفهانی. شاعر. متولّد در اصفهان. در مکّه اقامت گزید، مدتی نیز به هند رفت. از آثارش: مثنوی، مانند مثنوی مولانا، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۹۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۰ / فرهنگ سخنوران ۵۶۲.

## محمد ـ ملاشاه بدخشانی
(م ۱۰۷۲ هـ / ۱۶۶۱ م)

محمدبن ملاعیدی بدخشانی، (ملاشاه، لسان الله). از بزرگان صوفیهٔ هند، از مشایخ سلسلهٔ قادریه. متوفی در لاهور هند، قبرش در همانجا مزار است. پدرش ملا عیدی قاضی ارگ از دهات بدخشان بود. ملاشاه در ۱۰۲۳ هـ به هند رفت و مرید قادریه شد و پس از فوت ملا میان میرشیخ این طایفه به جای وی بساط ارشاد گسترد و شاهزاده دارا شکوه و خواهرش جهان آرا بیکم در سلک پیروان سلسلهٔ قادریه در آمده و مرید ملاشاه شدند. از آثارش: کلیات شعر ـ ط.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۲۳۴ / الذریعه ۹: ۴۹۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۲ / فرهنگ سخنوران ۲۸۸ / لغتنامه دهخدا، ملاشاه: ۱۰۳۹.

## محمد ـ ملک قمی
(م ۱۰۲۵ هـ / ۱۶۱۶ م)

محمدملک قمی. شاعر. متولّد در قم، متوفّی در بیجاپور. به قزوین و کاشان جهت کسب علم رفت و در ۹۸۷ هـ به دکن و به خدمت نظامشاهیان احمدنگر و دیگر حکام و امرای هند رسید و چنان حرمتی به هم رساند که او را با عنوان ملک الکلام یاد می کردند. از آثارش: مثنویها و دیوان شعر، حدود بیست و پنج هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۹۴۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۳۳ / الذریعه ۹: ۱۰۹۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۹ / فرهنگ سخنوران ۵۶۳ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ملک: ۱۱۰۳.

## محمد ـ (ابن مُناذر)
(م ۱۹۸ هـ / ۸۱۳ م)

ابوجعفر، محمدبن مناذر یا منذریربوعی، بصری. شاعر، ادیب، لغوی. اصلاً از عدن، متولّد و متوفّی در بصره. با برامکه ارتباط داشت و ایشان را مدح می کرد. از سفیان ثوری و سفیان بن عیینه روایت کرده است.

الاعلام ۷: ۳۳۱ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۴: ۵۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۳۲ / الکنی والالقاب ۱: ۴۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن مناذر: ۳۵۴.

## محمد ـ سمعانی
(۴۶۶-۵۱۰ هـ / ۱۰۷۴-۱۱۱۶ م)

ابوبکر، محمدبن منصوربن عبدالجبّار تمیمی، سمعانی، مروزی. عالم، فقیه، محدّث، شافعی. در

سال ۴۹۷ هـ به بغداد رفت و در مدرسهٔ نظامیه واعظ بود. عاقبت در مرو ساکن و در همانجا در ۴۴ سالگی در گذشت. از آثارش: الأمالی، در حدیث و وعظ.

الاعلام ۷: ۳۳۲ / ریحانة الادب ۳: ۷۶ / الکنی والالقاب ۲: ۳۲۳ / معجم المؤلفین ۱۲: ۵۲.

## محمد ـ (ابن ادریس)

(۵۴۰-۵۹۸ هـ / ۱۱۴۵-۱۲۰۱ م)

ابوعبدالله، محمّدبن منصور[۱] بن احمدبن ادریس حلّی، عجلی، (فخرالدین). محقق امامی، فقیه. نزد ابن زهره حمزه کسب علم کرد و خود نیز مدرس بود از جمله شاگردانش محمّدبن جعفرابن نما بوده است. از آثارش: مختصرکتاب تبیان، در تفسیر قرآن، السرائرالحاوی لتحریر الفتاوی، مسائل ابن ادریس.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۵۸ / الذریعه ۱۲: ۱۵۵، ۲۰: ۱۷۵، ۲۱: ۱۱ / ریحانة الادب ۷: ۳۷۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۲۴۹ و ۲۹۰ / الکنی والالقاب ۱: ۲۱۰ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ادریس: ۲۹۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۵۱.

## محمد ـ صدرالدین دشتکی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

محمّدبن غیاث الدّین منصوربن محمّد، (صدرالدین دشتکی، صدرالدین ثانی). در روضات الجنات آمده که او توبه کرد و پس از توبه مایهٔ افتخار اسلاف خود شد. از مشایخ روایت و اجازه بود. از آثارش: الذکری، رساله ای در تحریم خمر و در سال ۹۶۱ تألیف شد.

الذریعه ۱۰: ۳۸ / روضات الجنات ۶: ۳۲۲ / ریحانه الادب ۳: ۴۲۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۱۹ / الکنی والالقاب ۲: ۴۱۱.

## محمد ـ زرکوب

(قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

ابوبکر، محمّدبن مودود ظاهری، (نجم الدین زرکوب). عارف، شاعر. متولّد و ساکن در تبریز. مرید سعدالدین حموی بود. وی اشعار صوفیانه را زیبا می سرود. از آثارش: دیوان شعر، کتاب الفتوه.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۷۶ / الذریعه ۹: ۱۱۷۴ / ریحانة الادب ۶: ۱۳۹ / فرهنگ سخنوران ۲۴۷ / لغتنامهٔ دهخدا، نجم الدین: ۳۶۵.

## محمد ـ خوارزمی

(م ۲۳۲ هـ / ۸۴۶ م)

ابوعبدالله، محمّدبن موسی خوارزمی. ریاضی دان. در عهد مأمون خلیفه عبّاسی می زیست. از علمای بزرگ ریاضی در دنیای قدیم است و کسی است که اثر او در تمدّن اسلامی و مراکز علمی اروپا از قرن دوازده میلادی به بعد آشکار شد. وی در تکمیل علم جبر و مقابله سهم بزرگی در میان علمای عالم دارد. از آثارش: کتاب المختصر فی حساب الجبروالمقابله. ط، متن عربی و ترجمه های لاتینی در متن انگلیسی آن به چاپ رسیده است، کتاب حساب، اصل عربی آن از میان رفته و ترجمهٔ لاتینی آن دردست است و در شناساندن حساب هندی مسلمین به دنیای مسیحیت نقش عمده ای داشته است.

الاعلام ۷: ۳۳۷ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۲: ۱۸۵ / فهرست ابن الندیم ۳۳۳ / معجم المؤلفین ۱۲: ۶۳.

## محمد ـ سیبویه

(م ۳۵۸ هـ / ۹۶۸ م)

ابوبکر، محمدبن موسی بن عبدالعزیز سیبویه، (ابن الحبی یا ابن الجبی). شافعی، فقیه، نحوی، ادیب. مدرس بود و از جمله شاگردانش ابوجعفر طحاوی و ابن حداد و ابوعبدالرحمان سنایی بودند. در ۷۴ سالگی در مصر در گذشت.

ریحانة الادب ۳: ۱۱۰.

## محمد ـ قزوینی

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

ابوالفرج، محمدبن موسی بن علی قزوینی. محدّث امامی. از آثارش: الرد علی الاسما عیلیة، الطرائف، قرب الاسناد.

---

۱. یا احمد.

اعیان الشیعه ۲: ۳۹۷ / الذریعه ۱۵: ۱۵۴، ۱۷: ۷۰، ۲۳: ۲۵۲ / ریحانة الادب ۷: ۲۳۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۸۷ / الکنی والالقاب ۱: ۱۴۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۶۵.

**محمد ـ حازمی**
**(۵۴۸-۵۸۴ هـ / ۱۱۵۳-۱۱۸۸ م)**

ابوبکر، محمدبن موسی بن عثمان، (زین الدین، حازمی). محدّث. اصلاً از همدان، ساکن و متوفی در بغداد. از آثارش: العجالة ـ خ، شروط الأئمة الخمسة ـ ط، ما اتفق لفظه و اختلف مسماه ـ خ.

الاعلام ۷: ۳۳۹ / ریحانة الادب ۲: ۸ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶۵ / لغتنامهٔ دهخدا، حازمی: ۹۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۶۴.

**محمد ـ دمیری**
**(۷۴۲-۸۰۸ هـ / ۱۳۴۱-۱۴۰۵ م)**

ابوالبقاء، محمدبن موسی بن عیسی دمیری، (کمال الدّین). فقیه شافعی، ادیب. اصلاً از دمیره در مصر، متولّد، بزرگ شده و متوفّی در قاهره. مدّتی در مکّه و مدینه اقامت داشت و در الازهر تدریس می کرد. خود نیز نزد شهاب الدین سبکی و شیخ جمال الدین اسنوی کسب علم نمود. از آثارش: حیاة الحیوان ـ ط، النجم الوهاج ـ خ، أرجوزة فی الفقه.

الاعلام ۷: ۳۴۰ / روضات الجنات ۸: ۱۰۶ / ریحانة الادب ۲: ۲۳۱ / الکنی والالقاب ۲: ۲۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا، دمیری: ۲۵۴ / معجم المؤلفین ۱۲: ۶۵.

**محمدخان ـ نصیبی**
**(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)**

محمدخان بن موسی بیک نصیبی، (فخرالشعرا). شاعر. از اکراد کرمانشاهان بود و از طرف فتحعلیشاه قاجار لقب فخرالشعرا گرفت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۹۶ / ریحانة الادب ۶: ۱۸۵ / فرهنگ سخنوران ۶۰۴ / لغتنامهٔ دهخدا، نصیبی: ۵۶۲.

**محمد ـ حکیم مؤمن**
**(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)**

محمد مؤمن بن محمد زمان حسینی، تنکابنی، دیلمی، (حکیم مؤمن). پزشک، داروشناس. پدر ونیای او از طبیبان دربار صفوی و خود او پزشک ویژهٔ شاه سلیمان بود. از آثارش: تحفة المؤمنین ـ ط، در معرفت داروهای مفرد و مرکب.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۶۲ / الذریعه ۳: ۴۰۲ / ریحانة الادب ۲: ۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، حکیم مؤمن: ۷۶۸.

**محمد مؤمن ـ عرشی دهلوی**
**(م ۱۰۹۱ هـ / ۱۶۸۰ م)**

محمد مؤمن بن میرعبدالله بن مظفر، عرشی دهلوی، (وصفی، مشکین قلم). شاعر، خطاط، عارف. متولّد و ساکن در اکبرآباد هند. نسبش با چند واسطه به شاه نعمت‌الله ولی عارف و شاعر قرن نهم می رسد. پدرش نیز از مشایخ سلسلهٔ نعمة اللهیه بود. محمد مؤمن با صاحبقران ثانی معاصر و از سوی او به نادر العصر ملقب و در میان مریدان به عرش الله مشهور بود. از آثارش: دیوان شعر، منظومهٔ مهر و وفا، مناقب نامهٔ مرتضوی، بعضی تألیف آن را به عرشی و برخی به برادرش کشفی نسبت داده اند.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۳۱۰ / الذریعه ۹: ۷۱۰ / ریحانة الادب ۴: ۱۲۱ / فرهنگ سخنوران ۳۸۶.

**محمد ـ ساغر**
**(م ۱۲۴۵ هـ / ۱۸۲۹ م)**

شیخ محمدبن مؤمن شیرازی. عالم، شاعر. متولّد در شیراز، معاصر با رضا قلی خان هدایت. نکته پرداز و لطیفه گو و عارف مسلک بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۴۱۵ / ریحانة الادب ۲: ۴۱۱ / فرهنگ سخنوران ۲۵۴ / لغتنامهٔ دهخدا، ساغر: ۱۴۳ / مکارم الآثار ۴: ۱۲۵۸.

**محمد ـ بغدادی**
**(م ۵۴۵ هـ / ۱۱۵۰ م)**

محمدبن مؤید بغدادی، خوارزمی، (بهاء الدین). فاضل، شاعر، از نویسندگان نامی عهد خود. متولّد در خوارزم. آثار او از سرمشقهای مشهور مترسّلین و بلغای زمان محسوب می شد. وی

منشی علاء الدین تکش خوارزمشاه (۵۶۸-۵۹۶ هـ) بود. از آثارش: التوسل الی الترسل، مجموعهٔ منشات وی، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۷۳ / الذریعه ۹: ۹۹۰ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۳.

## محمد ـ حموئی
(م ۶۵۰ هـ / ۱۲۵۲ م)

محمدبن مؤیدبن حسن حموئی، (سعدالدین، حموی، حمویه). عارف، عالم، صوفی. از مریدان شیخ نجم الدین کبری و شهاب الدین عمر سهروردی بوده است. مدت بیست و پنج سال در شام و عراق و خوارزم سفر کرد و بالاخره به موطن خویش خراسان بازگشت و به ارشاد پرداخت و بسیار مشهور شد. کرامات بسیاری به او منسوب است. با صدرالدین قونوی روابط دوستانه ای داشت. از آثارش: سجنجل الارواح ونقوش الالواح، سکینة الصالحین، قلب المتقلب.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۲۰، ۳: ۱۷۱ و ۱۰۴۲ / جشن نامه هانری کربن ۴۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۷۶ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، سعدالدین: ۵۱۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۷۰ / نفحات الانس ۴۲۸.

## محمد مهدی ـ فاسی
(۱۰۳۳-۱۱۰۹[1] هـ / ۱۶۲۴-۱۶۹۸ م)

ابوعیسی، محمد مهدی بن احمدبن علی فاسی، قصری. مورّخ، محدّث، مالکی. متولّد در مغرب، متوفی در فاس. از آثارش: التحفة ـ خ، ممتع الأسماع ـ ط، مطالع المسرات بجلاء دلائل الخیرات ـ ط.

الاعلام ۷: ۳۳۳ / ریحانة الادب ۴: ۲۷۷ / لغتنامهٔ دهخدا، فاسی: ۲۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ۵۶.

## محمد مهدی ـ صالح افتونی
(م ۱۱۸۳ هـ / ۱۷۶۹ م)

ابوصالح، محمد مهدی بن بهاءِالدین محمد افتونی، عاملی، غروی، (صالح). عالم امامی. نزد شریف ابوالحسن عاملی غروی کسب علم کرد و خود از مشایخ سید بحرالعلوم بود. از آثارش: ارجوزه[1]، در تاریخ حضرات چهارده معصوم (ع).

الذریعه ۲: ۴۵۴، ۱: ۴۶۷ / ریحانة الادب ۳: ۴۱۰ / لغتنامه دهخدا، صالح: ۱۰۴.

## محمد مهدی ـ (ابن مرتضی)
(۱۱۵۵-۱۲۱۲ هـ / ۱۷۴۲-۱۷۹۷ م)

محمد مهدی[1] بن مرتضی بن محمّد طباطبایی، بروجردی، نجفی، (بحرالعلوم). فقیه امامی، عالم. اصلاً بروجردی، متولّد و متوفّی در نجف. نزد آقای بهبهانی و شیخ یوسف بحرانی و سید حسین قزوینی کسب علم کرد. خود نیز مدرس بود و از جمله شاگردانش محمد علی اعسم، سید جواد عاملی و محمد باقر رشتی بوده اند. از آثارش: الدرة المنظوم ـ ط، تحفة العابدین ـ ط، الاجازات.

الاعلام ۷: ۳۳۴ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۵۶ / الذریعه ۱: ۲۶۹، ۲: ۱۱۶، ۷: ۲۵۱ / روضات الجنات ۷: ۲۰۳ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۴ / الکنی و الالقاب ۲: ۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، بحرالعلوم: ۶۷۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۶۱ / مکارم الآثار ۱: ۴۱۵.

## محمد مهدی ـ شهرستانی
(م ۱۲۱۶ هـ / ۱۸۰۱ م)

محمد مهدی بن ابوالقاسم موسوی، شهرستانی، حائری. عالم امامی. از صاحب حدائق روایت کرده و نراقی نیز از او روایت می کند.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۶۳ / ریحانة الادب ۳: ۲۷۴ / الکنی والالقاب ۲: ۳۷۵ / لغتنامه دهخدا، شهرستانی: ۶۱۱.

## محمد مهدی ـ نثار
(م ۱۲۸۳ هـ / ۱۸۶۶ م)

محمد مهدی بن ابومحمد انصاری، اشلقی، گرمرودی، آذربایجانی، (بیان الملک، نثار). شاعر. متولد در قریهٔ اشلق در آذربایجان. پس از فوت پدرش که منشی نایب السلطنه عباس میرزا بود

---

۱. الاعلام: ۱۰۵۲ هـ.

۱. اعیان الشیعه: مهدی بن مرتضی.

تحت نظر امیرنظام زنگنه تربیت شده پس از مدتی منشی دیوان رسائل او شد. در زمان امیر کبیر از کاربر کنار شده و در فقر و تنگدستی می زیست و علیرغم تلاش بسیار مورد توجه امیرکبیر واقع نشد. درزمان آقاخان نوری نثار مجدداً وارد خدمت شد. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۱۶۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۳۱ / فرهنگ سخنوران ۵۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، نثار: ۳۴۴.

## محمد مهدی ـ روّاس

(۱۲۲۰-۱۲۸۷ هـ / ۱۸۰۵-۱۸۷۰ م)

محمّد مهدی بن علی رفاعی، حسینی، صیادی، (بهاءالدین، رواس). عارف، صوفی. متولد در بصره، ساکن در حجاز و مکّه و مصر، متوفی در بغداد. به سند و هند و کردستان و سوریه سفر کرد. از آثارش: **الحکم المهدویة**-ط، **رفرف العنایة**-ط، **دیوان مشکاة الیقین**-ط.

الاعلام ۷: ۳۳۴ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۴ / لغتنامهٔ دهخدا، روّاس: ۶۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۵۹.

## محمد مهدی ـ فروغ

(۱۲۲۳-۱۲۹۳ هـ / ۱۸۰۸-۱۸۷۶ م)

محمد مهدی بن محمد باقر فروغ اصفهانی، (بهجت، فروغ الدین). شاعر. متولد در تبریز، متوفی در تهران. با رضا قلی خان هدایت معاصر بود. در فارس و آذربایجان مستوفی عبّاس میرزا ولیعهد ایران شد و پس از فوت او به تهران رفت و در آنجا مستوفی دیوان بود. چون به فرّخ پسر بزرگ عبّاس میرزا خدمت می کرد خود را فروغ فرخ معرفی می کرد. از آثارش: **تذکرة الشباب، مکتوبات و قصاید عربی و فارس، صحائف العالم، دیوان شعر.**

الذریعه ۴: ۳۵، ۹: ۸۲۵، ۱۵: ۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۷ / فرهنگ سخنوران ۴۴۴ / لغتنامهٔ دهخدا، فروغ: ۲۱۵ / مکارم الآثار ۳: ۷۷۴.

## محمد مهدی ـ قزوینی

(۱۲۲۲-۱۳۰۰ هـ / ۱۸۰۷-۱۸۸۳ م)

محمد مهدی بن حسن بن احمد حسینی، قزوینی، حلی، نجفی، (معزالدین). مجتهد، فقیه امامی، اصلاً قزوینی، متولّد در نجف، ساکن در حلّه. نزد شیخ مرتضی انصاری و میرزای شیرازی تلمذ نمود و در جوانی به درجه اجتهاد رسید. از آثارش: **أسماء قبائل العرب**-ط، **الفرائد**-خ، **آیات المتوسمین فی اصول الدین**-خ.

الاعلام ۷: ۳۳۵ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۴۵ / الذریعه ۱: ۴۸، ۲: ۶، ۴: ۴۰۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۵۶ / لغتنامهٔ دهخدا، قزوینی: ۲۸۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۵۶.

## محمد مهدی ـ خوانساری

(قرن چهاردهم هجری / قرن بیستم میلادی)

محمد مهدی بن محمّدباقر خوانساری. فقیه اصولی، محدّث، مفسّر. نزد پدرش (صاحب روضات) و عمویش سید محمد هاشم خوانساری کسب علم کرد. از آثارش: **ترجمهٔ فارسی الفیهٔ شهید، حاشیهٔ قوانین، الفرائض الیومیة.**

ریحانة الادب ۲: ۱۹۱.

## محمد مهدی ـ آسوده

(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

محمد مهدی بن حیدرعلی آسوده. شاعر. ساکن در شیراز. در الهیّات و ریاضیات و عروض و قافیه نیز تبحّر داشت، اواخر عمر انزوا گزید. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۶ / ریحانة الادب ۱: ۴۸ / فرهنگ سخنوران ۵.

## محمد مهدی ـ شمس العلماء

(م بعد از ۱۳۱۴ هـ / ۱۸۹۶ م)

محمد مهدی بن غلامعلی عبدالرب آبادی، (شمس العلماء، حاجی آخوند). فاضل، نویسنده. در عهد ناصرالدین شاه می زیست. از آثارش: **احوال الائمة الاربعه لاهل السنة**، به امر شاه مذکور نوشت، وی یکی از اعضای هیئت تألیفیهٔ کتاب نامهٔ دانشوران بود.

اعیان الشیعه ۱۰: ۶۷ / الذریعه ۱: ۳۰۴ / ریحانة الادب ۳: ۲۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، شمس العلماء: ۵۸۵.

**محمد مهدی ـ خوانساری**
**(تولّد ۱۳۱۹ هـ / ۱۹۰۱ م)**

محمّد مهدی بن محمدبن محمد صادق موسوی، خوانساری، اصفهانی. عالم امامی. نزد سید ابوتراب خوانساری کسب علم کرد. از آثارش: **احسن الذریعة فی تراجم مجتهدی الشیعه، زبدة الکلام فی المنطق و الکلام، التنبیه علی جواز الشبیه.**

الذریعه ۱: ۲۸۹، ۸: ۲۶۷، ۱۲: ۳۱ / ریحانة الادب ۲: ۱۹۰.

**محمد ـ قزوینی**
**(۱۲۶۲-۱۳۳۵ هـ / ۱۸۴۶-۱۹۱۷ م)**

ابوالمغر، محمّدبن مهدی بن حسن قزوینی، حلّی. عالم امامی، فقیه، ادیب. اصلاً قزوینی، متولد و متوفی در حلّه، مدفون در نجف. از آثارش: **منظومه در المواریث، رساله در تجوید، دیوان شعر.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۷۱ / ریحانة الادب ٤: ٤٥٥ / الکنی والالقاب ۳: ٦۳ / لغتنامهٔ دهخدا، قزوینی: ۲۸۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ٥٦ / مکارم الآثار ٥: ۱٦۹۱.

**محمد ـ نادم**
**(م ۱۲۲۲ هـ / ۱۸۰۷ م)**

ملا محمد جاجرمی، نادم. شاعر. ابتدا هجومی گفت در اواخر عمر توبه کرده و به ستایش خاندان اهل بیت (ع) پرداخت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۱٥۰ / ریحانة الادب ٦: ۹۲ / فرهنگ سخنوران ٥۸٥ / لغتنامهٔ دهخدا، نادم: ۹۰.

**محمد ـ سلاّمی**
**(٤٦۷-٥٥۰ هـ / ۱۰۷٥-۱۱٥٥ م)**

ابوالفض، محمدبن ناصربن محمد سلامی، بغدادی. محدّث، ادیب، منسوب به شهر سلام در عراق، متولّد و متوفّی در بغداد. نزد خطیب تبریزی ادبیات فرا گرفت. ابوالفرج ابن الجوزی از او روایت می کند. از آثارش: **الأمالی، در حدیث.**

الاعلام ۷: ۳٤۳ / ریحانة الادب ۳: ٥۳ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۸ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ٥۹۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ۷۲.

**محمد ناصر ـ سامان**
**(م ۱۱٤۷ هـ / ۱۷۳٤ م)**

میر محمد ناصر سامان. شاعر. متولد در جونپور، ساکن در هندوستان از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ٤۲۲ / ریحانة الادب ۲: ٤۱٥ / صحف ابراهیم ۸۰ / فرهنگ سخنوران ۲٥۷.

**محمّد ـ افضل الدین خونجی**
**(٥۹۰-٦٤٦ هـ / ۱۱۹۳-۱۲٤۸ م)**

ابوعبدالله، محمّدبن نامور بن عبدالملک خونجی، (افضل الدین). حکیم اسلامی، فقیه، طبیب. متولّد در خونج در آذربایجان، ساکن در قاهره و شام. مدّتها در مدرسهٔ صلاحیّهٔ قاهره تدریس می کرد. محمّد اربلی قصیده‌ای در مرثیه مرگش سرود. از آثارش: **کشف الاسرار عن غوامض الافکار، الموجز، الحدود والرسوم.**

الاعلام ۷: ۳٤٤ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲٤٤ / ریحانه الادب ۱: ۱٥۸ / لغتنامهٔ دهخدا، افضل الدین: ۳۱۲۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۷۲.

**محمد ـ صالحی**
**(۹٥٦-۱۰۱۲ هـ / ۱٥٤۹-۱٦۰۳ م)**

ابوالفضائل، محمدبن نجم الدین بن محمد صالحی، هلالی، (شمس الدین). شاعر، ادیب. متولّد در دمشق. از آثارش: **سجع الحمام فی مدح خیرالأنام-ط، دیوان شرح در مدح حضرت رسالت (ص)، سفینة الصالحی-خ، سوانح الافکار و القرائح فی غرر الأشعار و المدائح-خ.**

الاعلام ۷: ۳٤٥ / ریحانة الادب ۳: ٤۱۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ۷٤.

**محمد ـ (ابن قیسرانی)**
**(م ٥٤۸ هـ / ۱۱٥۳ م)**

ابوعبدالله، محمّدبن نصربن صغیر خالدی، (شرف الدین، ابن قیسرانی). شاعر، ادیب. متولّد در عکا، ساکن در دمشق و سپس حلب، متوفّی در دمشق. نگاهداری مسجد اموی دمشق با او بود. از شاگردانش ابن عساکر را می توان نام برد. در

حدیث و ریاضیات نیز مطالعه داشت. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۳۴۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۰۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۶۳ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن قیسرانی: ۳۴۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۷۷.

**محمّد ـ (ابن عنین)**

**(۵۴۹-۶۳۰ هـ / ۱۱۵۴-۱۲۳۳ م)**

ابوالمحاسن، محمّدبن نصربن علی انصاری، (ابن عنین، شرف الدین). شاعر هجوسرا، ادیب. متولّد در دمشق، متوفّی در همانجا. به هجوسرایی علاقه داشت و همه گونه اشخاص حتی صلاح الدین ایوبی را هجومی گفت و به همین علّت از شهر تبعید شد. از آثارش: مختصر، از جمهرهٔ ابن درید، تاریخ عزیزی، دیوان شعر.

الاعلام ۷: ۳۴۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۴۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۲۸ / الکنی والالقاب ۱: ۳۶۷ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن عنین: ۳۳۳ / معجم المؤلفین ۱۲: ۷۹.

**محمد ـ (ابن اثیر جزری)**

**(۵۸۵-۶۲۲ هـ / ۱۱۸۹-۱۲۲۵ م)**

محمّدبن نصرالله بن محمّد جزری، ابن اثیر، (شرف الدین). ادیب. متولّد در موصل. در خانواده‌ای اهل علم متولّد شد، پدرش وزیر صلاح الدین ایوبی و جانشینان وی بود و در ادبیات نیز دست داشت، شرف الدین نیز در پی پدر به کسب ادبیات پرداخت ولی در جوانی درگذشت. از آثارش: کتاب ألفه للملک الأشرف الأیوبی، نزهه الابصار فی نعت الفواکه والثمار.

الاعلام ۷: ۳۴۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۰۹ / ریحانة الادب ۷: ۳۷۵ / معجم المؤلفین ۷: ۳۴۷.

**محمد نصیر ـ فرصت شیرازی**

**(۱۲۷۱-۱۳۳۸ هـ / ۱۸۵۴-۱۹۱۹ م)**

محمد نصیربن جعفربن کاظم شیرازی، (فرصت، فرصت الدوله، میرزا آقا). شاعر، ادیب، ریاضی دان. متولد در شیراز. از آثارش: آثار عجم یا شیرازنامه.ط، در تاریخ فارس، دریای کبیر.ط، دیوان شعر.

الذریعه ۳: ۱۱۲، ۸:۱، ۸، ۹: ۸۲۴ / رجال بامداد ۴: ۱۰۵ / ریحانة الادب ۴: ۳۲۹ / فرهنگ سخنوران ۴۴۲ / لغتنامهٔ دهخدا، فرصت: ۱۷۴ / مکارم الآثار ۶: ۲۰۰۰ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۵۵.

**محمد ـ نظام الدین خاموش**

**(م ۸۶۰ هـ / ۱۴۵۵ م)**

محمد خاموش، (نظام الدین خاموش). عارف نامی، از مشایخ معروف سلسلهٔ نقشبندی در ماوراءِالنهر. سعدالدین کاشغری در خدمت نظام الدین خاموش و او در خدمت حضرت خواجه علاءِالدین عطار و او نزد خواجه بهاءِالدین محمد بخاری مشهور به نقشبند ترتیب یافت. نظام الدین مرشد خواجه عبیدالله احرار مؤلف کتاب مرآت الایمان بود.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ۳۵۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۸ / ریحانة الادب ۶: ۲۰۳ / لغتنامه دهخدا، نظام الدین: ۵۹۶ / نفحات الانس ۴۰۰.

**محمد ـ نظام الدین هروی**

**(م ۹۰۰ هـ / ۱۴۹۴ م)**

محمد نظام الدین هروی. شاعر. با علیشیر نوایی (م ۹۰۷ هـ) معاصر بود و از طرف سلطان حسین میرزا بایقرا (م ۹۱۱ هـ) قاضی هرات شد. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۲۰۶ / ریحانة الادب ۶: ۲۰۷ / فرهنگ سخنوران ۶۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا، نظام الدین: ۵۹۷.

**محمد ـ کرمانی**

**(م ۱۲۱۵ هـ / ۱۸۰۰ م)**

محمد نقی بن کاظم کرمانی، مظفر علیشاه، (مولوی ثانی، مولوی کرمانی). عالم، عارف، شاعر. متوفی در کرمانشاه. به مشتاقعلی شاه دست ارادت داده و محققین کرمانی او را نیز نظیر مولوی می دانند. از آثارش: خلاصة العلوم، مجمع البحار، کبریت الاحمر، دیوان شعر.

الذریعه ۳: ۲۹، ۹: ۱۰۴۵، ۱۹: ۳۲۷ / ریحانة الادب ۵: ۳۲۶ / طبقات اعلام الشیعه ۲: ۲۲۵ / فرهنگ سخنوران ۵۴۹ / لغتنامهٔ دهخدا، مظفر: ۶۴۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۸۱

/ مکارم الآثار ۲: ۵۵۶.

## محمد ـ وحشی بافقی
(م ۹۹۱ هـ / ۱۵۸۳ م)

محمد وحشی بافقی، (مولانا شمس الدین، کمال الدین). شاعر نامی. متولّد در بافق شهری میان یزد و کرمان، متوفی در یزد. برادر بزرگترش نیز شاعر بود. وحشی بافقی مردی وارسته و بلند همت بود و اشتغال به هنر و ادبیات را برحسب علاقه و نه کسب مال برگزید. در عهد شاه طهماسب و شاه اسماعیل ثانی و شاه محمد خدا بنده می زیست و شاه طهماسب را در شعر خود ستوده است. در زمان حیاتش نام آور ومشهور شد و در ایران و هند طرفداران اشعارش بسیار بودند. با محتشم کاشانی و مولانا موحدالدین فهمی معاصر بود و یکدیگر را هجومی کردند. از آثارش: **دیوان وحشی**، **مثنویهای ناظر و منظور** و **فرهاد و شیرین به استقبال از خسرو و شیرین**.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۷۶۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۳۵ / الذریعه ۷: ۲۴۰، ۹: ۱۲۶۴ / ریحانة الادب ۶: ۳۰۷ / فرهنگ سخنوران ۶۴۶ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۷۳ / لغتنامهٔ دهخدا، وحشی: ۱۳۵.

## محمد ـ (ابن وَلّاد)
(۲۴۸-۲۹۸ هـ / ۸۶۲-۹۱۰ م)

ابوالحسین، محمدبن ولیدبن ولادتمیمی. نحوی. متولّد در مصر، متوفّی در همانجا. در عراق از ثعلب و مبرد و در مصر از ابوعلی دینوری کسب علم نمود. از آثارش: **المقصود والممدود**، **المنمق، در نحو**.

الاعلام ۷: ۳۵۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۴ / معجم المؤلفین ۱۲: ۹۵.

## محمد ـ طرطوشی
(۴۵۱-۵۲۰ هـ / ۱۰۵۹-۱۱۲۶ م)

ابوبکر، محمدبن ولیدبن محمدقرشی، فهری، اندلسی، (ابن ابی رندقه). فقیه، ادیب، شاعر. متولّد در طرطوشه در شرق اندلس، ساکن و متوفّی در اسکندریه، مدتّی در شام ساکن شد و به عراق و مصر و لبنان نیز سفر کرد. از آثارش: **سراج الملوک**ـ ط، **التعلیقة**، **الحوادث والبدع**ـ خ.

الاعلام ۷: ۳۵۹ / ریحانة الادب ۷: ۳۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ابی رندقة: ۲۸۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۹۶.

## محمد هادی ـ رمزی کاشانی
(متولد حدود ۱۰۴۰ هـ / ۱۶۳۰ م)

محمد هادی بن حبیب الله کاشانی، (رمزی). شاعر. متولّد در کاشان، ساکن در اصفهان. مدتی ملازم مرتضی قلی خان شاملو بود ولی پس از مدتی از اینکار کناره گرفت و زندگی آرامی داشت. از آثارش: **دیوان شعر**، در اوان جوانی این دیوان را ترتیب داد، دو مثنوی دارد بنامهای **رمزالحقایق** و **رمزالریاحین** و به احتمال زیاد به نام شاه عباس ثانی سروده شده اند.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۳۰۶ / الذریعه ۹: ۳۸۴ / ریحانة الادب ۲: ۳۳۱ / فرهنگ سخنوران ۲۳۸ / لغتنامهٔ دهخدا، رمزی: ۱۳.

## محمد ـ وراق
(م ۲۴۷ هـ / ۸۶۱ م)

ابوعیسی، محمّدبن هارون وراق. ابتدا معتزلی بود و بعد از بدعت گذران مهم اسلام شد. او به شیعه امامیه و پی از آن عقایدی که به مانویت تعبیر کرده اند متمایل شد. دوست و شاگرد او راوندی بود و از او روایت کرده است و در بغداد درگذشت. از آثارش: **المقالات**، کتابی در مذاهب و فرق، **الامامه**، **السقیفه**، این دو کتاب را در موافقت با شیعه نوشت.

الاعلام ۷: ۳۵۱ / اعیان الشیعه ۱۰: ۸۳ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۴: ۷۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۸۳ / رجال نجاشی ۲۶۳ / ریحانة الادب ۶: ۳۱۳ / فهرست ابن الندیم ۲۱۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۸۲ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعیسی: ۶۹۴ / معالم العلماء ۱۳۷ / معجم المؤلفین ۱۲: ۸۵.

## محمد ـ خالدی
(م حدود ۳۸۰ هـ / ۹۹۰ م)

ابوبکر، محمدبن هاشم بن وعله خالدی. شاعر، ادیب. متولّد در بصره. او و برادرش سعید به

خالدیین معروف بودند. در دربار سیف الدوله بن حمدان کتابدار و دارای حافظه‌ای قوی بودند. با همکاری یکدیگر کتبی تألیف کرده‌اند از جمله آثارشان: کتاب حماسة شعر المحدثین، کتاب اخبار الموصل، کتاب فی اخبار ابی تمام و محاسن شعره.

الاعلام ۷: ۳۵۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۳ / فهرست ابن الندیم ۱۹۵ / لغتنامهٔ دهخدا، خالدی: ۱۱۴ / معجم المؤلفین ۱۲:

## محمد هاشم ـ شهیدا
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

محمد هاشم شهیدا. شاعر. از سادات لاهیجان. سفر بسیار کرد و با اهل ادب معاشرت داشت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۵۶۱ / ریحانة الادب ۳: ۲۹۰ / فرهنگ سخنوران ۳۱۳.

## محمد هاشم ـ تسلیم
(م ۱۱۰۹ هـ / ۱۶۹۷ م)

محمد هاشم شیرازی، تسلیم. شاعر. در عهد عالم گیر به هندوستان رفت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۷۱ / ریحانة الادب ۱: ۳۳۶ / صحف ابراهیم ۳۴ / فرهنگ سخنوران ۱۱۴ / لغتنامهٔ دهخدا، تسلیم: ۶۸۶.

**محمد هاشم ـ هاشمی** ← ر. ک. ص ۵۸۵

## محمد هاشم ـ خوانساری
(۱۲۳۵-۱۳۱۸ هـ / ۱۸۲۰-۱۹۰۰ م)

محمد هاشم بن زین العابدین بن جعفر موسوی، خوانساری، اصفهانی، (چهار سوقی). فقیه امامی، عالم. متولّد و بزرگ شده در خوانسار، ساکن در اصفهان و نجف، متوفّی در راه حج. برادر صاحب روضات الجنّات و از مشایخ اجازهٔ سید محمد کاظم یزدی و شریعت اصفهانی بود، خودش نیز نزد پدرش و شیخ مرتضی انصاری و سید محمد عاملی تلمّذ کرد. از آثارش: **أصول آل الرسول-ط، حاشیة علی ریاض المسائل، مبانی الاصول-ط.**

الاعلام ۷: ۳۵۳ / اعیان الشیعه ۱۰: ۸۳ / الذریعه ۱: ۲۹۶، ۲: ۱۹۶، ۲۲: ۲۷۵ / ریحانة الادب ۲: ۱۹۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ۸۶ / مکارم الآثار ۳: ۹۸۹.

## محمّد ـ (ابن هانی)
(۳۲۶-۳۶۲ هـ / ۹۳۸-۹۷۳ م)

ابوالقاسم، محمّدبن هانیء بن محمّد اُزدی، اندلسی، (ابن هانی، متنبی غرب). ادیب، نحوی، شاعر. متولّد در اشبیله، متوفّی در مغرب در راه بازگشت به اشبیله. از آثارش: **دیوان ابن هانی-ط.**

الاعلام ۷: ۳۵۴ / اعیان الشیعه ۱۰: ۸۵ / امل الآمل ۲: ۳۱۱ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۵: ۷ / الذریعه ۹: ۳۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۶۷ / الکنی والالقاب ۱: ۴۴۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هانی: ۳۶۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۸۸.

## محمد ـ (ابن عدیم)
(م ۵۱۸ هـ / ۱۱۲۴ م)

ابوغانم، محمدبن هبة الله، ابن عدیم. فقیه، فاضل. پس از فوت پدر قضاوت و خطابت و امامت حلب و نواحی آن به وی تفویض شد.

ریحانة الادب ۸: ۱۰۸.

## محمد ـ (ابوالهذَیل علّاف)
(۱۳۵[1]-۲۳۵ هـ / ۷۵۳-۸۵۰ م)

ابوالهذیل، محمّدبن هذیل بن عبیدالله عبدی، (علّاف). اوّلین متکلّم نظری معتزله. متولّد در بصره، ساکن در محلّهٔ علافین این شهر، متوفّی در سامره. نزد عثمان طویل از اصحاب و اصل بن عطا تلمذ نمود و در شعر معلومات زیادی داشت. وی در مدت طولانی زندگیش تأثیری عظیم بر توسعهٔ علم کلام داشت و پیروانی بسیار پیرامون او گرد آمدند که معروفترین آنان نظام است. جُبّائی نیز خود را مدیون علم کلام ابوهذیل می دانست. ابن راوندی با مکتب وی شدیداً به مخالفت برخاست و در کتاب فضیحة المعتزله عقاید ابوهذیل را به باد انتقاد گرفت. از آثارش: **میلاس.**

الاعلام ۷: ۳۵۵ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۵۷ و ۸۴ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۴: ۸۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۱۲۴ / روضات الجنّات ۷: ۲۷۳ / ریحانة الادب ۷: ۳۰۱ / فهرست ابن الندیم ۲۰۳ / الکنی والالقاب ۱: ۱۷۷

---

۱. ۱۳۱ هـ و گاه ۱۳۴ هـ نیز گفته شده است.

/ لغتنامهٔ دهخدا، ابوالهذیل: ۹۲۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۹۱.

**محمّد ـ (ابن هشام)**
(۱۴۸-۲۴۵ هـ / ۷۶۵-۸۵۹ م)

ابومُحَلِّم، محمدبن هشام بن عوف تمیمی، سعدی. نحوی، لغوی. متولّد در اهواز، به مکّه و بصره و کوفه سفر کرد و در عراق مدّتی ساکن شد. وی ملازم سفیان بن عیینه بوده و از وی مطالب زیادی استماع کرد و ثعلب و مبرد از او روایت می کنند. از آثارش: الأنوا، خلق الانسان، الخیل.

الاعلام ۷: ۳۵۶ / تاریخ التراث العربی ۸: ۶۴ / روضات الجنّات ۷: ۲۷۵ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۷ / فهرست ابن الندیم ۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ۳۶۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۹۲.

**محمد ـ اسکافی**
(م ۳۳۶ هـ / ۹۴۷ م)

ابوعلی، محمدبن همام بن سهیل اسکافی، شیعی. مورّخ. عالم امامی. از معاصرین محمّدبن یعقوب کلینی بود. از آثارش: الأنوار فی تاریخ الأئمة الأطهار.

اعیان الشیعه ۱۰: ۹۱ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۱: ۱۷۶ / الذریعه ۲: ۴۱۳ / رجال طوسی ۴۹۴ / رجال نجاشی ۲۶۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۲۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۱۲ / فهرست طوسی ۱۴۱ / الکنی والالقاب ۲: ۲۶ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوعلی: ۶۸۲ و اسکافی: ۲۳۴۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۹۳.

**محمد ـ یزیدی**
(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ابوعبدالله، محمّدبن یحیی بن مبارک یزیدی. قاری، لغوی، شاعر. متوفّی در مصر. برای مصاحبت معتصم عباسی به مصر رفت. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۶: ۳۹۴ / لغتنامهٔ دهخدا، یزیدی: ۱۹۰.

**محمد ـ صولی**
(م ۳۳۵ هـ / ۹۴۶ م)

ابوبکر، محمّدبن یحیی بن عبدالله صولی، شطرنجی. فاضل، ادیب. متوفّی در بصره. ابتدا معلّم راضی بالله عباسی بود و اخبار و اشعار دربار این سلسله را تدوین نمود. از آثارش: ادب الکتاب ـ ط، اخبار أبی تمام ـ ط، اخبار الشعراء المحدثین.

الاعلام ۸: ۴ / اعیان الشیعه ۱۰: ۹۷ / الذریعه ۱۳: ۲۶۴ / روضات الجنّات ۷: ۳۱۵ / ریحانة الادب ۳: ۴۷۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۱۴ / فهرست ابن الندیم ۱۶۷ / الکنی والالقاب ۲: ۴۳۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوبکر: ۳۷۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۰۵.

**محمد ـ (ابن حذّاء)**
(۳۴۷-۴۱۶ هـ / ۹۵۸-۱۰۲۵ م)

ابوعبدالله، محمدبن یحیی بن احمد تمیمی، (ابن حَذّاء). فقیه، محدّث، خطیب مالکی. متولّد در قرطبه، متوفّی در سرقسطه. از آثارش: الاستنباط لمعانی السنن والأحکام من أحادیث الموطأ، التعریف بمن ذکر فی موطأ مالک، من الرجال والنساء، الخطب و سیر الخطباء.

الاعلام ۸: ۵ / تاریخ التراث العربی ب ۳ / ۱: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۷: ۴۷۳ / معجم المؤلفین ۱۲: ۹۹.

**محمد ـ (ابن خرم)**
(م پس از ۵۰۰ هـ / ۱۱۰۶ م)

ابوالولید، محمّدبن یحیی، ابن خرم. شاعر. متولّد در اندلس. از آثارش: دیوان شعر.

ریحانة الادب ۷: ۴۷۵ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن خرم: ۳۰۲.

**محمد ـ (ابن باجّه)**
(م ۵۳۳ هـ / ۱۱۳۹ م)

ابوبکر، محمّدبن یحیی بن صائغ تُجیبی، اندلسی، سرقسطی، (آومپاس، ابن الصائغ). فیلسوف نامی اسلام، وزیر، شاعر، موسیقیدان. در جوانی وزیر فرمانروای بربر به نام ابوبکربن ابراهیم صحراوی شد، پس از مدتی کشمکش های سیاسی و زندانی شدن وزیر یحیی بن یوسف تاشفین شد. ابن خلدون او را در ردیف ابن سینا و فارابی قرار می دهد. آنچه مسلم است عقاید فلسفی ابن باجه قابل تأثیر قابل توجه بر فیلسوفان مسلمان پس از او داشته است. از آثارش: تدبیر المتوحد ـ ط، رسالهٔ

اتصال العقل بالانسان، کتاب فی النفس.

الاعلام ۸: ٦ / دانشنامه ایران و اسلام ٤٣٢ / ریحانة الادب ۸: ٦٢ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن باجه: ۲۹۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۰۳.

**محمد ـ واسطی**

(م ٥٤٠ هـ / ١١٤٥ م)

محمدبن یحیی علوی، (ابوالعلاء واسطی، تاج الدین). فقیه شافعی، ادیب، نحوی.

ریحانة الادب ۷: ۲۰٦.

**محمد ـ نیشابوری**

(٤٧٦-٥٤٨ هـ / ١٠٨٣-١١٥٣ م)

ابوسعد، محمّدبن یحیی بن منصور نیشابوری، (محییّ الدین). فقیه شافعی. متولّد و ساکن در نیشابور. نزد امام محمّد غزالی فقه آموخت. در مدرسه نظامیهٔ نیشابور مدرس بود و در زمان سلطان سنجر سلجوقی در این شهر کشته شد. از آثارش: **المحیط فی شرح الوسیط، الانتصاف فی مسائل الخلاف.**

الاعلام ۸: ۷ / تاریخ نظم و نشر در ایران ۸۹ / روضات الجنّات ۸: ٢٤ / ریحانة الادب ٥: ٢٦٠ / الکنی والالقاب ۳: ١٦٦ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۱۱.

**محمد ـ زبیدی**

(٤٦٠-٥٥٥ هـ / ١٠٦٧-١١٦٠ م)

ابوعبدالله، محمّدبن یحیی بن علی قرشی، یمنی، زبیدی. حنفی، ادیب، نحوی، لغوی. ساکن در بغداد و سپس دمشق، متوفّی در بغداد. از آثارش: **النحو، القوافی، الرد علی ابن الخشاب.**

الاعلام ۸: ۷ / ریحانة الادب ۲: ٣٦٤ / لغتنامهٔ دهخدا، زبیدی: ۲۲۳ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۰٦.

**محمد ـ برذعی**

(٥٧٥-٦٤٦ هـ / ١١٨٠-١٢٤٨ م)

ابوعبدالله، محمدبن یحیی بن هشام خضراوی، انصاری، خزرجی، (ابن هشام، ابن البرذعی). عالم، ادیب. متولّد در جزیرهٔ خضراء، متوفّی در تونس. نزد ابن خروف تلمذ نمود و خود استاد شلوبین بود. از آثارش: **الاقتراح فی تلخیص الایضاح، الاوضاح فی شرح الایضاح ـ خ، النخب.**

الاعلام ۸: ۷ / روضات الجنّات ۸: ۳۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن هشام: ٣٦٢ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۱۳.

**محمد ـ سیوطی**

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

محمدبن یحیی سیوطی، (صلاح الدین). شافعی، عالم. از آثارش: **کتاب المرج النضر والارج العطر ـ ط.**

ریحانة الادب ۳: ۱٥۲.

**محمد ـ فنایی**

(م ٨٥٣ هـ / ١٤٤٩ م)

محمدبن یحیی نیشابوری، فنایی، اسراری، خماری. شاعر. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ٨٤٩ / ریحانة الادب ٤: ٣٥٦ / فرهنگ سخنوران ٤٥٥.

**محمد ـ اسیری**

(م ٩١٢ هـ / ١٥٠٦ م)

محمدبن یحیی بن علی گیلانی، لاهیجی، نوربخشی، (اسیری، شمس الدین). عارف، صوفی. از بزرگان طریقت نوربخشیه بود، پس از مرگ سید محمّد نوربخش از ری به شیراز رفت و در خانقاهی که در این شهر بنا کرد به ارشاد و تعلیم پرداخت و در همین شهر درگذشت. از آثارش: **مفاتیح الاعجاز، شرح گلشن راز، دیوان شعر، مراة التائبین.**

تاریخ ادبیات صفا ٤: ٤٥٥ و ٥٢٩ / تاریخ نظم و نشر در ایران ۳۱۹ / الذریعه ۹: ۱۰۰٦، ۲۱: ۳۰۱ / ریحانة الادب ۱: ١٢٤ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۲۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲۷۱۲، ۸: ۱٦۱۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۰٦.

**محمد ـ (ابن ماجه)**

(م ٢٧٣ هـ / ٨٨٦ م)

ابوعبدالله، محمّدبن یزید ربعی، قزوینی، (ابن

ماجه [1]). محدّث اهل سنّت. متوفّی در قزوین. در پی حدیث به سفر پرداخت و از علمای عراق و شام و مصر و حجاز استماع حدیث نمود. از آثارش: **کتاب السنن ـ ط، مشتمل بر حدود ۴۰۰۰ حدیث در ۱۵۰ فصل، تاریخ، مربوط به قزوین، تفسیر قرآن.**

الاعلام ۸: ۱۵ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۴ / التدوین ۲: ۴۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۲۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۸۳ / الکنی والالقاب ۱: ۳۹۸ / لغتنامهٔ دهخدا، ابن ماجه: ۳۴۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۱۵.

## محمّد ـ مبرّد

(۲۱۰-۲۸۶ هـ / ۸۲۶-۸۹۹ م)

ابوالعباس، محمدبن یزیدبن عبدالأکبر ثمالی، أزدی، (مبرد). ادیب، نحوی، لغوی. متولّد در بصره، متوفّی در بغداد. با ابوالعبّاس ثعلب معاصر بود و در بصره از علمای وقت کسب علم نمود. از آثارش: **الکامل ـ ط، شرح لامیة العرب ـ ط، إعراب القرآن.**

الاعلام ۸: ۱۵ / اعیان الشیعه ۱۰: ۹۸ / تاریخ التراث العربی ۸: ۱۶۶ / الذریعه ۴: ۲۰۵، ۱۴: ۴۴، ۲۰: ۲۵۷ / روضات الجنّات ۷: ۲۸۳ / ریحانة الادب ۵: ۱۶۴ / فهرست ابن الندیم ۶۴ / الکنی والالقاب ۳: ۱۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، مبرد: ۲۲۴ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۱۴.

## محمد ـ کلینی

(م ۳۲۹ هـ / ۹۴۱ م)

ابوجعفر، محمدبن یعقوب بن اسحاق کلینی. عالم امامی، محدّث، فقیه، مفتی و مجتهد شیعه در بغداد. متولد در کلین در ری، متوفی در بغداد. از سعدبن عبدالله أشعری و حمیدبن زیاد نینوایی و عبدالله حمیری و علان کلینی روایت می کرد. شیخ جعفر قولویه و ابوغالب زراری و هارون بن موسی تلعکبری و دیگران از وی روایت کرده اند. کلینی با سفرای حضرت ولی عصر (نواب اربعه) معاصر بوده است. از آثارش: **الکافی فی علم الدین ـ ط، از کتب اربعه و در عقاید حقه اسلامیه و استباط احکام** دینی، **الرد علی القرامطة، رسائل الأئمة.**

الاعلام ۸: ۱۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۹۹ / تاریخ التراث العربی ب ۳ / ۱: ۲۹۱ / الذریعه ۱۷: ۲۴۵ / رجال طوسی ۴۹۵ / رجال نجاشی ۲۶۶ / روضات الجنّات ۶: ۱۰۸ / ریحانة الادب ۵: ۷۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۱۴ / فهرست طوسی ۱۳۵ / الکنی والالقاب ۳: ۱۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، کلینی: ۱۳۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۱۶.

**محمد فیروز آبادی** ← ر. ک. ص ۶۰۵

## محمد ـ کندی

(۲۸۳ - بعد از ۳۵۵ هـ / ۸۹۶-۹۶۶ م)

أبوعُمر، محمدبن یوسف بن یعقوب کندی، مصری. مورّخ، نسّابه. متولّد در مصر، از طایفه بنی کنده، متوفّی در فسطاط. از آثارش: **الولاة والقضاة ـ ط، فضائل مصر ـ خ، الموالی.**

الاعلام ۸: ۲۱ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۱: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۵: ۹۵ / الکنی والالقاب ۳: ۱۲۴ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۴۲.

## محمد ـ ایلاقی

(زنده در ۴۲۸ هـ / ۱۰۳۷ م)

ابوعبدالله، محمّدبن یوسف ایلاقی، (شرف الزمان، شرف الدین). طبیب، حکیم. نزد ابوالعباس لوکری و ابن سینا تلمذ نمود. از آثارش: **کتاب اللواحق، کتاب دوست نامه، کتاب فصول ایلاقیه.**

الاعلام ۸: ۲۲ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۰۱ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۹۴ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۱ / لغتنامهٔ دهخدا، ایلاقی: ۵۸۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۲۳.

## محمد ـ کفرطابی

(م ۴۵۳ هـ / ۱۰۶۱ م)

محمدبن یوسف بن عمر کفرطابی، (ابن منیره). ادیب. منسوب به کفرطاب میان معره و حلب در سوریه. از آثارش: **غریب القرآن، نقدالشعر، بحرالنحو.**

الاعلام ۸: ۲۲ / ریحانة الادب ۵: ۶۶ / لغتنامهٔ دهخدا، محمد: ۵۹۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۳۲.

---

۱. ماجه لقب پدرش و از موالی بنوربیعه بود.

**محمد - (ابن سعاده)**
(٤٩٦-٥٦٥ هـ / ١١٠٣-١١٧٠ م)

ابوعبدالله، محمّدبن یوسف مُرسی، (ابن سعاده). قاضی، محدّث، ادیب. متولّد در مرسیه، متوفّی در شاطبه. نزد ابوعلی صدفی و ابوالولیدبن رشد کسب علم کرده به مشرق و سپس سفر حج رفت. به تصوف علاقه‌مند بود. متوالیاً قاضی مرسیه و شاطبه شد و حدیث نیز روایت می کرد. از آثارش: شجرة الوهم المرقیة الی ذروة الفهم، فهرسة اسماء الشیوخ.

الاعلام ٨: ٢٣ / دانشنامه ایران و اسلام ٦٢٨ / ریحانة الادب ٥: ٢٨٦، ٧: ١٩٠ / معجم المؤلفین ١٢: ١٠٢، ١٢: ١٢٦.

**محمد - موفّق اربلی**
(م ٥٨٥ هـ / ١١٨٩ م)

ابوعبدالله، محمّدبن یوسف بن محمّد بحرانی، اربلی، (موفّق الدین). شاعر، ادیب، منتقد. اصلاً اربلی، متولّد و بزرگ شده در بحرین، متوفّی در اربل. سلطان صلاح را مداحی می کرد. از آثارش: دیوان شعر، رسائلی نیز نوشت.

الاعلام ٨: ٢٣ / ریحانة الادب ٦: ٢٧ / معجم المؤلفین ١٢: ١٣٧.

**محمد - (ابن ابیض)**
(م ٦١٤ هـ / ١٢١٧ م)

محمدبن یوسف بن حسین حلبی، (قاضی عسکر، ابن الابیض). فاضل حنفی، فقیه. نزد پدرش فقه فرا گرفت.

ریحانة الادب ٧: ٣٧١.

**محمد - گنجی**
(م ٦٥٨ هـ / ١٢٥٩ م)

ابوعبدالله، محمدبن یوسف بن محمد گنجی. عالم شافعی. از آثارش: البیان فی اخبار صاحب الزمان - ع، کفایة الطالب فی مناقب علی بن ابیطالب.

ریحانة الادب ٥: ١١٦ / معجم المؤلفین ١٢: ١٣٤.

**محمد - جزری**
(٦٣٧-٧١١ هـ / ١٢٣٩-١٣١٢ م)

ابوعبدالله، محمّدبن یوسف بن عبدالله جزری، (شمس الدین). فقیه شافعی، نحوی، اصولی. متولّد در جزیره، متوفّی در قاهره، به مصر و قوص سفر کرد. در جامع طولونی خطبه می خواند. از آثارش: دیوان شعر و خطب، شرح منهاج البیضاوی، شرح ألفیة ابن مالک.

الاعلام ٨: ٢٥ / ریحانة الادب ٢: ١٤٧ / معجم المؤلفین ١٢: ١٢٨.

**محمّد - (ابوحیان غرناطی)**
(٦٥٤-٧٤٥ هـ / ١٢٥٦-١٣٤٤ م)

ابوحیّان، محمّدبن یوسف بن علی اندلسی، جیانی، غرناطی، (اثیرالدین، شیخ المحدثین). دانشمند، نحوی نامی، شافعی. متولّد در غرناطه، متوفّی در قاهره. در این شهر و در مسجد ابن طولون به تدریس علوم قرآنی پرداخت. از آثارش: شصت وپنج کتاب به وی نسبت داده‌اند و پانزده کتاب از وی باقی مانده است از جمله: منهج السالک، شرح الفیّة ابن مالک، الادراک للسان الأتراک، کهن ترین دستورزبان ترکی موجود، البحر المحیط، تفسیر قرآن.

الاعلام ٨: ٢٦ / دانشنامه ایران و اسلام ١٠٣١ / روضات الجنّات ٨: ٩٠ / ریحانة الادب ٧: ٨١ / لغتنامهٔ دهخدا، ابوحیان: ٤٤٤ / معجم المؤلفین ١٢: ١٣٠.

**محمد - زرندی**
(٦٩٣-٧٤٧ هـ / ١٢٩٤-١٣٤٧ م)

محمدبن یوسف بن حسن زرندی، (شمس الدین). فقیه حنفی، محدّث. متولّد و ساکن در مدینه، و سپس شیراز و متوفّی در همانجا. در مدینه تدریس می کرد و در شیراز قاضی القضات بود. از آثارش: دررالسمطین فی مناقب السبطین، بغیة المرتاح - خ، شرحه - خ.

الاعلام ٨: ٢٦ / ریحانة الادب ٢: ٣٧٥ / الکنی والالقاب ٢: ٢٩٧ / معجم المؤلفین ١٢: ١٢٤.

## محمد - شمس الدین کرمانی

(۷۱۷-۷۸۶ هـ / ۱۳۱۷-۱۳۸۴ م)

محمدبن بهاء الدین یوسف بن علی کرمانی، بغدادی، (شمس الدین، شمس الائمه). عالم اهل سنت، فقیه، اصولی، محدث، ادیب. مقدمات علوم را نزد پدر خود فرا گرفت و نزد عضدالدین ایگی و علمای دیگر به اتمام آن پرداخت و در بغداد به نشر علم پرداخت و در راه حج در گذشت. از آثارش: شرح بخاری، انموذج الکشاف، حاشیه بر تفسیر بیضاوی.

الاعلام ۸: ۲۷ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۹۵ / روضات الجنات ۸: ۹۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۴۷ / الکنی والالقاب ۳: ۱۱۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۲۹.

## محمد - فیروزآبادی

(۷۲۹-۸۱۷ هـ / ۱۳۲۹-۱۴۱۵ م)

ابوطاهر، محمدبن یعقوب بن محمد فیروزآبادی، شیرازی، (مجدالدین). ادیب، لغوی. متولد در فیروزآباد فارس، متوفی در زبید. در هفت سالگی قرآن مجید را حفظ کرد. در هشت سالگی جهت کسب علم به شیراز و سپس بغداد و شام و روم و حجاز و دیگر شهرها رفت و فقه و حدیث و تفسیر را اخذ نمود. از آثارش: القاموس المحیط - ط، سفرالسعادة - ط، نزهة الأذهان فی تاریخ اصفهان، المثلث.

الاعلام ۸: ۱۹ / روضات الجنات ۸: ۱۰۱ / ریحانة الادب ۴: ۳۶۵ / شدالازار ۴۱، ۷۸، ۲۵۲ / الکنی والالقاب ۳: ۳۷ / لغتنامهٔ دهخدا، فیروزآبادی: ۳۵۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۱۸.

## محمد - اهلی شیرازی

(م ۹۴۲[1] هـ / ۱۵۳۵ م)

محمدبن یوسف بن شهاب شیرازی. شاعر. متولد و متوفی در شیراز. در جوانی به هرات رفت و در دربار سلطان حسین بایقرا بسر برد و قصیده‌ای در مدح امیر علیشیر نوایی سرود. همچنین در دربارهای صفوی و ترکمان نیز می زیست و بزرگان آنها را مدح می کرد. به عرفان و تصوف نیز گرایش داشت. از آثارش: دیوان شعر، مشتمل بر ۱۲ هزار بیت، سه قصیدهٔ مصنوع، در مدح امیر علیشیر و سلطان یعقوب و شاه اسماعیل صفوی، مثنوی سحر و حلال.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۴۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۴۰ / الذریعه ۹: ۱۱۳ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۰ / فرهنگ سخنوران ۶۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۱۴ / الکنی والالقاب ۲: ۶۰ / لغتنامهٔ دهخدا، اهلی: ۵۲۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۲۷.

## محمود - حصیری

(۵۴۶-۶۳۶ هـ / ۱۱۵۱-۱۲۳۸)

ابوالمحامد، محمودبن احمدبن عبدالسید بخاری، حصیری، (علامه، جمال الدین). فقیه حنفی، محدث. متولد در بخارا، متوفی در دمشق. تألیفات محمدبن حسن شیبانی را روایت کرده است. از آثارش: التحریر فی شرح جامع الکبیر - خ، الطریقة الحصیریة فی الخلاف بین الشافعیة و الحنفیة - خ، الوجیز - خ.

الاعلام ۸: ۳۶ / ریحانة الادب ۲: ۵۱ / لغتنامهٔ دهخدا، محمود: ۶۰۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۴۷.

## محمود - (ابن خطیب دهشه)

(۷۵۰-۸۳۴ هـ / ۱۳۴۹-۱۴۳۱ م)

ابوالثناء، محمودبن احمدبن محمد همدانی، فیومی، (نورالدین، خطیب دهشه). محدث شافعی، قاضی. اصلاً از فیوم، متولد و متوفی در حماة. ریاست مذهبی نواحی حماة در زمان حیاتش به عهدهٔ وی بود. از آثارش: تحفة ذوی الأرب فی مشکل الاسماء والنسب - ط، تهذیب المطالع لترغیب المطالع - خ، اعانة المحتاج الی شرح المنهاج.

الاعلام ۸: ۳۷ / ریحانة الادب ۷: ۵۰۲ / لغتنامهٔ دهخدا، محمود: ۶۰۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۴۸.

---

۱. و بروایتی ۹۳۳ هـ.

### محمود ـ عینی
(۷۶۲-۸۵۵ هـ / ۱۳۶۱-۱۴۵۱ م)

ابومحمد، محمودبن احمدبن موسی عینی، سروجی، (بدرالدین، فاضل عینی). حنفی، مورخ، ادیب، محدّث. اصلاً از حلب، متولد در عینتاب، ساکن و متوفی در قاهره. مدتی در حلب و مصر و دمشق زندگی کرد و در قاهره قاضی حنفی و مورد توجه ملک مؤید بود. اواخر عمر خود را صرف تدریس کرده و در کنار جامع الازهر مدرسه و کتابخانه تأسیس نمود، و پس از مرگ در همان مدرسه به خاک سپرده شد. شعر نیز می سرود ولی اشعارش ارزشی ندارند. از آثارش: **تاریخ البدر فی اوصاف اهل العصر، البنایة فی شرح الهدایة ـ ط، فرائد القلائد ـ ط**، معروف به شواهد صغری.

الاعلام ۸: ۳۸ / روضات الجنّات ۸: ۱۳۰ / ریحانة الادب ٤: ۲۲۷ / الکنی و الالقاب ۲: ٤۹۱ / لغتنامهٔ دهخدا، محمود: ۶۰۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۵۰.

### محمود ـ فراهی
(م ۶٤۰ هـ / ۱۲٤۲ م)

ابونصر، محمودبن ابوبکربن حسین فراهی، (بدرالدین، شمس الدین). ادیب، فاضل، لغوی. در دربار بهرامشاه بن تاج الدین حرب پادشاه سیستان می زیست. از آثارش: **نصیب الصبیان**، معانی کلمات عربی را به نظم آورده است، بر این کتاب شروح بسیار نوشته اند که معروفترین آنها شرح علامه میرسید شریف گرگانی دانشمند قرن هشتم و شرح ابن حسام و شرح محمد حسین طالقانی می باشد.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۰ و ۲۷۵ / الذریعه ۲٤: ۱۶۵ / ریحانة الادب ٤: ۳۱۶ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۰۹ / لغتنامهٔ دهخدا، ابونصر: ۹۰۷ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۲۵.

### محمود ـ اُرمَوی
(۵۹٤-۶۸۲ هـ / ۱۱۹۷-۱۲۸۳ م)

ابوالثنا، محمودبن ابوبکر بن احمد اُرمَوی، (سراج الدین ارموی). دانشمند، نویسنده، از علمای منطق. متولد در ارومیه، ساکن و متوفی در قونیه. مدتی در موصل و دمشق و سپس آسیای صغیر زندگی کرد پس به قونیه رفته و قاضی القضات این شهر شد. با بزرگان علم وادب از جمله مولوی مراوده و دوستی داشت و بخصوص به دلیل نفوذ شدید اجتماعی مولوی دست از مخالفت با او برداشت. مقرّب عزالدین کیکاوس بود و با حمایت او قاضی القضات روم شد. ضمناً مجالس درس او همیشه دایر بود. از آثارش: **لطائف الحکمة، مجمل الحکمة**، ترجمه و تلخیص اخوان الصفا، **مطالع الانوار**.

الاعلام ۸: ٤۱ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۲۲۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۵۰ / روضات الجنات ۸: ۱۱۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۰۸ / شدالازار ۵۱۳ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۵۵.

### محمود ـ پوریای[1] ولی
(م ۷۲۲ هـ / ۱۳۲۲ م)

محمود قتالی، خوارزمی، (پوریای ولی، پهلوان). عارف، فاضل، شاعر. ساکن و متوفی در خیوه. وی پهلوان نامداری بود و هنوز هم ورزشکاران ایران نام او را بر زبان می رانند و اشعارش را در زورخانه ها می خوانند. و دربارهٔ وی افسانه هایی در میان پهلوانان رایج است. از آثارش: **مثنوی کنز الحقایق، دیوان شعر**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۷۰ / الذریعه ۹: ۱۶۰ / ریحانة الادب ۱: ۳۱۱ / فرهنگ سخنوران ٤۶۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۲۰ / لغتنامهٔ دهخدا، پوریا: ۵۱۳ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۶۲ / نزهة الارواح ٤۱۲ / یادداشتهای قزوینی ٦٤٦.

### محمود ـ جاپلقی
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

محمود جاپلقی. فاضل امامی. نزد محقق کرکی

---

۱. نظم و نثر، نفیسی: شهرت وی را به خطا پوریار و برخی بوریار ولی را نام پدرش دانسته اند... بای همان کلمه بیک در زبان ترکی ترکمانان است.

تلمذ نمود. سید حسین بن سید حیدر کرکی از او روایت می کند. از آثارش: **شرح مختصر نافع**.

ریحانة الادب ۱: ۳۷۵.

## محمود ـ (ابومضر)

(م ۵۰۸ هـ / ۱۱۱۵ م)

ابومضر، محمودبن جریر ضبی، اصفهانی، (فرید العصر). عالم در لغت و نحو، طبیب، معتزلی مذهب. مدتی در خوارزم مرجع استفاده بزرگانی چون زمخشری بود و اوّلین کسی بود که مذهب کلامی معتزله را در این شهر رواج داد. در فضل و دانش ضرب المثل بود. در مرو درگذشت. از آثارش: **زادالراکب**.

الاعلام ۸: ۴۲ / روضات الجنّات ۸: ۱۲۶ / ریحانة الادب ۴: ۳۳۵ / لغتنامهٔ دهخدا، محمود: ۶۰۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۵۶.

## محمود ـ عراقی

(۱۲۴۰-۱۳۱۰ هـ / ۱۸۲۴-۱۸۹۲ م)

محمودبن جعفربن باقر عراقی، (صاحب قوامع). عالم امامی. به بروجرد و تهران و آذربایجان و خراسان سفر کرد و نزد سید اسدالله حجة الاسلام و حاج سید شفیع تلمذ نمود. در نجف نیز شاگرد شیخ مرتضی انصاری بود. از آثارش: **قوامع الفضول عن وجوه حقائق الاصول، دارالسلام فی احوال المهدی المنتظر، جوامع الشتات**.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۰۳ / الذریعه ۵: ۲۵۱، ۷: ۱۵۵، ۱۸: ۹۱ / ریحانة الادب ۳: ۳۸۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۷۹ / مکارم الآثار ۴: ۱۱۱۴.

## محمود ـ داعی

(۸۱۰-۸۷۰ هـ / ۱۴۰۷-۱۴۶۵ م)

محمودبن حسن حسینی، واعظ شیرازی، (داعی الی الله، شاه داعی، سید نظام الدین). عارف. از سادات علوی شیراز، متولد و متوفی در همانجا. پس از کسب فنون ادبی و علوم متداول، در جوانی قدم به سیر و سلوک گذاشت و به خدمت شیخ مرشدالدین ابواسحق بهرانی (م ۸۵۱ هـ) از مریدان شاه نعمة الله ولی و پیشوای صوفیان نعمة اللهی در شیراز بود، رسید که به تشویق او به دیدار شاه نعمة الله ولی در ماهان رفت و از دست وی خرقه گرفت. پس از مرگ شیخ مرشدالدین داعی جانشین وی شد و تا آخر عمر در این مقام باقی ماند. از آثارش: **دیوان شعر ـ ط، رسالهٔ اسوة الکسوة، رسالهٔ بیان عیان، نظام و سرانجام**.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۳۳۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۹، ۳۱۱ / الذریعه ۹: ۳۱۴، ۵: ۳۰۷، ۱۸: ۲۳۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۰۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۳۴ / فرهنگ سخنوران ۲۰۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۸۳، ۸: ۱۶۳۰ / لغتنامهٔ دهخدا، داعی: ۹۹.

## محمود ـ غزنوی

(م ۴۲۱ هـ / ۱۰۳۰ م)

سلطان محمودبن سبکتکین غزنوی، (یمین الدوله). پادشاه مقتدر غزنویان، شاعر. متولد و متوفی در غزنه. وی مؤسس سلسلهٔ غزنویان بود و احترام زیادی برای ادبا و نویسندگان قائل بود با بخشش های شاهانه خود باعث رواج ادبیات فارسی شد. خود نیز قریحه شعری داشت. از آثارش: **دیوان شعر**.

الاعلام ۸: ۴۷ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۷۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۴، ۳۲ / الذریعه ۹: ۱۰۱۱ / ریحانة الادب ۶: ۴۰۲ / فرهنگ سخنوران ۵۲۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۶۲ / لغتنامهٔ دهخدا، محمود: ۶۰۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۶۷ / نزهة المجالس ۶۰ و ۶۴.

## محمود ـ شهاب الدین

(۶۴۴-۷۲۵ هـ / ۱۲۴۷-۱۳۲۵ م)

ابوالثناء، محمود بن سلمان بن فهد حلبی، دمشقی، (شهاب الدین). ادیب، شاعر، منشی. متولد در حلب، ساکن و متوفی در دمشق. نزد ابن نجّار فقه و نزد ابن مالک ادبیات آموخت. از آثارش: **أهنی المنائح فی أسنی المدائح ـ ط، حسن التوسل الی صناعة الترسل ـ ط، ذیل علی الکامل لابن الأثیر ـ خ**.

الاعلام ۸: ۴۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۶۸ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۷۳ / لغتنامه دهخدا، شهاب الدین: ۹۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۶۷.

## محمود ـ سمایی هروی
(م ۱۰۰۱ هـ / ۱۵۹۲ م)

محمود سمایی هروی. شاعر. در عهد صفویه می زیست. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۴۶۹ / ریحانة الادب ۳: ۶۷ / فرهنگ سخنوران ۲۷۶ / لغتنامه دهخدا، سمایی: ۶۱۶.

## محمود ـ شاه سنجان
(م ۵۹۶[1] هـ / ۱۱۹۹ م)

محمود سنجانی، خوافی، (رکن الدین، شاه سنجان). از بزرگان طریقه چشتیه، شاعر. متولد و متوفی در قریه سنجان در خواف، مدفون در همان ناحیه در روستای بالچ، مرقد وی زیارتگاه است. مرشدش او را شاه و سلطان خطاب می کرد. از آثارش: رباعیاتی از او باقی است.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱۷ و ۷۲۴ / الذریعه ۹: ۴۹۹ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۲ / فرهنگ سخنوران ۲۸۸ / لغتنامه دهخدا، شاه سنجان: ۱۷۰.

## محمود ـ اصفهانی
(۶۷۴-۷۴۹ هـ / ۱۲۷۶-۱۳۴۹ م)

ابوالثناءِ، محمودبن عبدالرحمان بن احمد اصفهانی، (شمس الدین). مفسر، عالم اهل سنت. متولد و تحصیل کرده در اصفهان، متوفی در قاهره. نزد پدرش و ابن ابی الرجاءِ کسب علم کرد و در ۷۲۵ هـ به دمشق رفت و آنجا تدریس می کرد. از آثارش: التفسیر، بیان معانی البدیع ـ خ، شرح کافیه ابن حاجب.

الاعلام ۸: ۵۲ / الذریعه ۳: ۳۵۳، ۶: ۲۰۱ / روضات الجنات ۸: ۱۲۷ / ریحانة الادب ۳: ۲۴۸ / لغتنامه دهخدا، محمود: ۶۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۷۳.

## محمود ـ شبستری
(۶۸۷-۷۲۰[2] هـ / ۱۲۸۸-۱۳۲۰ م)

شیخ محمود بن عبدالکریم بن یحیی شبستری، تبریزی، (سعدالدین). عارف نامی، شاعر. متولد و متوفی در شبستر نزدیک تبریز، مقبره اش زیارتگاه است. در تصوف مرید و شاگرد شیخ بهاءِالدین یعقوب تبریزی بود. مدتی به کرمان رفت و فرزندان وی در آن منطقه طایفه ای به نام خواجگان را تشکیل دادند. از آثارش: گلشن راز، شامل ۹۹۳ بیت، سعادت نامه، در سه هزار بیت، رسالهٔ حق الیقین فی معرفة رب العالمین ـ ط.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۷۶۳ و ۱۲۹۰ / الذریعه ۷: ۴۲، ۸: ۲۲۶، ۹: ۱۰۱ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۹ / سخنوران آذربایجان ۱۵۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۲۱۰ / فرهنگ سخنوران ۵۲۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲۶۹۲، ۸: ۱۶۳۹ / الکنی و الالقاب ۲: ۳۵۳ / لغتنامه دهخدا، شبستری: ۲۲۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۷۴.

## محمود ـ آلوسی
(۱۲۱۷-۱۲۷۰ هـ / ۱۸۰۲-۱۸۵۴ م)

ابوالثناءِ، محمودبن عبدالله بغدادی، حسنی، حسینی، آلوسی، (شهاب الدین). مفسّر، محدّث، اُدیب. متولّد و متوفّی در بغداد. از آثارش: روح المعانی ـ ط، در ۹ جلد و در تفسیر، نشوة الشمول فی السفر الی اسلامبول ـ ط، غرائب الاغتراب ـ ط.

الاعلام ۸: ۵۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۸۰ / ریحانة الادب ۱: ۶۰ / لغتنامه دهخدا، محمود: ۶۰۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۷۵ / مکارم الآثار ۶: ۲۰۴۰.

## محمود ـ شمس المشرق
(م ۵۲۱ هـ / ۱۱۲۷ م)

ابوالقاسم، محمودبن عزیز خوارزمی، (شمس المشرق). فاضل، ادیب. نزد خوارزمشاه محترم بود. اواخر عمر در مرو زندگی کرد و با دست خود به حیات خویش خاتمه داد. اهل مناظره بود و چون بیانی فصیح و حافظه ای قوی داشت به او جاحظ ثانی می گفتند.

ریحانة الادب ۳: ۲۵۱ / لغتنامه دهخدا، شمس المشرق: ۵۸۶.

## محمود ـ سمایی مروزی
(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

---

۱. یا ۵۹۷ یا ۵۹۹.

۲. وفات ۷۱۸ و ۷۱۹ نیز نوشته شده است.

حکیم محمودبن علی سمایی مروزی. شاعر. از ملا زمان سلطان سنجر. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۴۶۹ / ریحانة الادب ۳: ۶۷ / فرهنگ سخنوران ۲۷۶ / لغتنامه دهخدا، سمایی: ۶۱۶.

## محمود ـ حمصی

**(زنده در ۶۰۰ هـ / ۱۲۰۴ م)**

محمود بن علی بن حسن حمصی، رازی، (سدید الدین). فقیه، اصولی، متکلم. امیر و رام ابن ابی فراس (م ۶۰۵ هـ) از وی روایت کرده و فخر رازی و شیخ منتخب الدین از شاگردان او بودند. از آثارش: التعلیق الکبیر، المصادر، در اصول فقه، بدایة الهدایة.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۰۶ / امل الآمل ۲: ۳۱۶ / الذریعه ۹: ۱۰۰۹، ۴: ۲۲۲، ۲۳: ۱۵۱ / روضات الجنات ۷: ۱۵۸ / ریحانة الادب ۲: ۷۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۷۸ و قرن ششم: ۲۹۵ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۹۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۸۱.

## محمود ـ کاشانی

**(م ۷۳۵ هـ / ۱۳۳۴ م)**

محمود بن علی کاشانی، نطنزی، (عزالدین، عزیز). شاعر، عارف. از آثارش: مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه، ترجمهٔ فارسی کتاب معروف عوارف المعارف سهروردی، کشف وجوه الغرلمعانی نظم الدر، شرحی به تازی بر قصیدهٔ تائیهٔ ابن الفارض شاعر مصری.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۲، ۱۹۲ / الذریعه ۹: ۷۱۶ / ریحانة الادب ۴: ۱۳۲ / فرهنگ سخنوران ۳۸۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۷۰۵.

## محمود ـ خواجوی کرمانی

**(۶۸۹-۷۵۰[1] هـ / ۱۲۹۰-۱۳۴۹ م)**

ابوالعطا، محمودبن علی بن محمود مرشدی، کرمانی، (نَخلبَند شعرا، کمال الدین، خواجو). عارف نامی، شاعر. متولد و بزرگ شده در کرمان، متوفی در شیراز. سفرهای طولانی به حجاز و شام و بیت المقدس و عراق و مصر و فارس نمود و در فارس در پناه خاندان اینجو زندگی خوبی را گذراند. از جمله ممدوحان خواجو، سلطان ابوسعید و وزیرش غیاث الدین محمد و خواجه تاج الدین احمد عراقی وزیر مبارز الدین و خواجه بهاءِ الدین محمود یزدی وزیر آل مظفر و پادشاهان سلسلهٔ اینجو شاه مسعود و شاه ابواسحق و همچنین چندتن از صوفیه مانند ابواسحق کازرونی و شیخ سیف الدین باخرزی بوده اند. میان خواجو و حافظ ارتباط نزدیک وجود داشت و چون خواجو در تجربهٔ شاعری مقدم بود در دیوان خواجه شیراز غزلیات بسیار به استقبال از غزلهای خواجو دیده می شد. به تصوّف گرایش بسیار داشت و مرید مرشدیه و از پیروان شیخ امین الدین بلیانی بود و به وی ارادتی خاص داشت. شیخ علاءِ الدولهٔ سمنانی نیز از جمله ممدوحان خواجو بوده است. از آثارش: صنایع الکمال، دیوانی مشتمل بر بیست و پنج هزار بیت، بدایع الجمال، دیوان دیگر خواجو، روضة الانوار، سام نامه، گل و نوروز، نام سه مثنوی از شش مثنوی معروف خواجو می باشد.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۸۸۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹۹، ۷۶۰ / الذریعه ۹: ۳۰۵، ۷: ۲۵۸، ۱۱: ۲۸۹ / ریحانة الادب ۲: ۱۰۲ / فرهنگ سخنوران ۱۹۷ / لغتنامه دهخدا، خواجوی: ۷۸۶.

## محمود ـ میمندی

**(م ۱۱۰۰ هـ / ۱۶۸۹ م)**

محمود بن علی میمندی، خراسانی. عالم امامی، شاعر. با شیخ حرعاملی (م ۱۱۰۴) معاصر بود و به دو زبان عربی و فارسی شعر می سرود. از آثارش: اشرف العقاید، حدائق الاحباب، سلاح المؤمن.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۱۱ / امل الآمل ۲: ۳۱۷ / الذریعه ۱۲: ۲۰۹، ۲: ۱۰۶، ۶: ۲۸۱ / روضات الجنّات ۸: ۱۵۲ / ریحانة الادب ۶: ۸۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۸۴.

## محمود ـ خرّم

**(م ۱۳۰۶ هـ / ۱۸۸۸ م)**

محمودبن علی اکبر حمزوی، (خرّم). شاعر.

---

۱. سال وفات خواجو با اختلاف فراوان در مآخذ ذکر شده ولی ۷۵۰ هـ مکرر و مطمئن تر است.

متولد در شیراز و از سادات حمزوی این شهر بود، متوفی در همین شهر، مدفون در حرم شاه چراغ. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۲۹۱ / ریحانه الادب ۲: ۱۲۶ / فرهنگ سخنوران ۱۸۸.

## محمود ـ طباطبایی

(۱۲۴۰-۱۳۱۰ هـ / ۱۸۲۴-۱۸۹۳ م)

محمود بن علی اصغر طباطبایی، تبریزی. فقیه امامی، محدث. متولد در تبریز، در سفر حج در مکّه در گذشت. از آثارش: درایة الحدیث ـ خ، دکة القضاءِ، حقائق القوانین.

الاعلام ۸: ۵۵ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۰۷ / الذریعه ۱: ۶۴، ۵: ۲۲۰، ۲۱: ۴۱ / ریحانة الادب ۳: ۲۹۶ / سخنوران آذربایجان ۶۶۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۸۱ / مکارم الآثار ۴: ۱۱۲۳.

## محمود ـ جوهری

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

ابوحامد، محمود بن عمر جوهری، زرگر، هروی. شاعر. اصلاً از بخارا، ساکن در عراق و اصفهان. با ادیب صابر معاصر و از نزدیکان اثیرالدین اخسیکتی بود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۴۳۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۶ / الذریعه ۹: ۲۱۱ / ریحانة الادب ۱: ۴۴۰ / فرهنگ سخنوران ۱۴۱ / لغتنامه دهخدا، جوهری: ۱۶۷.

## محمود ـ زمخشری

(۴۶۷-۵۳۸ هـ / ۱۰۷۴-۱۱۴۳ م)

ابوالقاسم، محمودبن عمربن محمد خوارزمی، زمخشری، (جارالله). استاد در تفسیر، حدیث و نحو و لغت، امام زمان خود، در اصول معتزلی و در فروع حنفی. منسوب به زمخشر خوارزم، متوفی در جرجانیه. قصبه‌ای در همانجا. علت شهرت او به جارالله آنست که مدتی مجاور کعبه بود. از آثارش: الکشاف فی تفسیر القرآن، حاوی ذکر خصوصیات صرفی و نحوی و معانی و بیان و قرائت و شأن نزول آیات و مسائل اعتقادی معتزله، شروح زیادی بر این کتاب معروف نوشته شده است، کتاب انموذج، کتاب المؤلف، کتاب المفصل، بزودی جزو کتب مشهور علم نحو شد و مشروح متعدد بر آن نوشته شد.

الاعلام ۸: ۵۵ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۲۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۹۲، ۱۰۲، ۱۹۷ / روضات الجنات ۸: ۱۱۸ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۹ / الکنی و الالقاب ۲: ۲۹۸ / لغتنامه دهخدا، زمخشری: ۴۳۷ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۸۶.

## محمود ـ (ابن رقیقه)

(۵۶۴-۶۳۵ هـ / ۱۱۶۹-۱۲۳۷ م)

ابوالثناءِ، محمودبن عمربن محمد شیبانی، (سدیدالدین، ابن رقیقه). طبیب، ادیب. متولد در دیاربکر، متوفی در دمشق. در دربار ملک منصور در حماة و ملوک شام و ملک اشرف در دمشق خدمت کرد. از آثارش: دیوان شعر، المسائل، قانون الحکماءِ و فردوس الندماءِ.

الاعلام ۸: ۵۶ / ریحانة الادب ۲: ۴۵۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۸۵.

## محمود ـ اورنگ شیرازی

(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

محمودبن فرهنگ بن محمد شفیع شیرازی، (اورنگ). شاعر. نوهٔ وصال شیرازی بود، نزد پدر تلمذ کرد و در اواخر دورهٔ قاجاریه به نمایندگی دارالشوری انتخاب شد. در تهران در گذشت. از آثارش: دیوان شعر، دو هزار بیت.

احوال و آثار خوشنویسان ۸۶۶ / الذریعه ۹: ۱۱۲ / رجال بامداد ۶: ۲۵۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۰۶، ۶: ۳۲۷ / فرهنگ سخنوران ۷۰ / لغتنامه دهخدا، اورنگ: ۴۸۸.

## محمود ـ فزونی سبزواری

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

میرمحمود فزونی سبزواری. شاعر. ساکن در اصفهان. مدتی به هندوستان سفر کرد. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۴۷ / الذریعه ۹: ۸۳۲ / ریحانة الادب ۴: ۳۴۰ / فرهنگ سخنوران ۴۴۷.

## محمود - طبری

(قرن هفتم هجری / سیزدهم میلادی)

ابوالثناءِ، محمودبن ابوالفضل طبری، بهاءِ الدین. عالم، فقیه، قاضی. ساکن در شام و روم. کتابهای ابن سینا را تدریس می کرد.

ریحانة الادب ۱: ۲۹۱.

## محمود - ابوالعلاءِ گنجوی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابوالعلاءِ، محمود گنجوی، (نظام الدین). شاعر. استاد خاقانی و فلکی شروانی بود و از طرف جلال الدین منوچهر از ملوک شروان لقب ملک الشعرا گرفت. ممدوح وی شروانشاه بود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۴۳ و ۳۵۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۰۳ / الذریعه ۹: ۴۴ / ریحانة الادب ۶: ۲۰۵ / فرهنگ سخنوران ۲۰.

## محمود - کشاجم

(م ۳۶۰ هـ / ۹۷۰ م)

ابوالفتح، محمودبن محمدبن[1] حسین رملی، (کشاجم، ابوالفتح رملی). ادیب، شاعر، نویسنده. اصلاً ایرانی، متولد در رمله در فلسطین، ساکن در حلب. از شعرای دربار ابی الهیجاءِ عبدالله بن حمدان و پسرش سیف الدوله بود. از آثارش: ادب الندیم - ط، البیزرة - خ، دیوان شعر.

الاعلام ۸: ۴۳ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۰۳ / امل الآمل ۲: ۳۱۵ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۴: ۴۴ / الذریعه ۹: ۹۱۱، ۱: ۳۸۸ / ریحانة الادب ۵: ۵۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۱۶ / فهرست ابن الندیم ۱۵۴ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۱۴ / لغتنامه دهخدا، ابوالفتح: ۷۰۶ / معالم العلماءِ ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۵۹ / یادداشتهای قزوینی ۱۶۰۷.

## محمود - چغمینی

(۷۴۵[2] هـ / ۱۳۴۴ م)

محمودبن محمدبن عمر چغمینی. ریاضی دان، طبیب نامی. منسوب به چغمین از دهات خوارزم. از آثارش: الملخّص فی الهیئة، از کتب مشهور هیئت که شروح بسیاری بر آن نوشته شد مانند شرح کمال الدین و یا شرح میر سید شریف جرجانی، قانونچه طب.

الاعلام ۸: ۵۹ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۷۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۶۳، ۸۰۷ / ریحانة الادب ۱: ۴۴۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۹۸.

## محمود - میرم

(م ۹۳۱ هـ / ۱۵۲۴ م)

مولانا محمودبن محمد میرم چلبی. عالم عثمانی. معلم سلطان بایزیدخان ثانی عثمانی بود و مدتی نیز در عسکریه آناطولی قضاوت می کرد. از آثارش: دستور العمل فی تصحیح الجدول، شرحی بر زیج الغ بیک که در ۹۰۴ هـ به نام سلطان بایزید به پایان رساند.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۰۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۱ / ریحانة الادب ۶: ۷۸ / لغتنامه دهخدا، میرم: ۲۸۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۹۴.

## محمود - دهدار

(تولد ۱۰۱۶ هـ / ۱۶۰۷ م)

ابومحمد، محمود بن محمد دهدار، شیرازی، (عیانی، معین الدین). دانشمند، ریاضی دان، شاعر. متوفی در شیراز. از آثارش: مفتاح الاستخراج، در جفر، ایجاز مفاتیح الاعجاز، در شرح گلشن راز، رساله در خصوصیات ملکات انسانی، دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۹۷ / الذریعه ۵: ۱۷، ۹: ۷۷۷ / ریحانة الادب ۲: ۲۴۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۳۸ / لغتنامه دهخدا، دهدار: ۴۴۸.

## محمود - بهبهانی

(م ۱۲۶۹ هـ / ۱۸۵۳ م)

محمودبن محمد علی بهبهانی، حائری. عالم، فقیه، شاعر. ساکن و متوفی در تهران از آثارش: کتاب الرجال، تحفة الملوک، دیوان غزلیات فارسی.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۱۰ / الذریعه ۲: ۱۹۳، ۴: ۴۴۷، ۹: ۱۴۶،

---

۱. الاعلام و معجم المؤلفین: محمودبن حسین.

۲. الاعلام: ۶۱۸ هـ / ریحانة الادب قرن نهم هجری.

۲۱: ۲۱۹ / ریحانة الادب ۳: ۳۹۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۹۷.

## محمود ـ حکیم شیرازی
(۱۲۳۴-۱۲۷۴ هـ / ۱۸۱۸-۱۸۵۷ م)

محمودبن محمد شفیع (وصال شیرازی) بن محمد اسماعیل شیرازی، (حکیم، طوبی). خطاط، طبیب، شاعر. پس از فوت پدر با برادرش به سفر هندوستان رفت و در بمبئی به درخواست آقاخان محلاتی دیوان خواجه حافظ را با خط زیبایش نوشت. به رحمت علیشاه دست ارادت داد و سیر و سلوک آغاز کرد عاقبت نیز داماد وی شد. در تهران نیز با رضاقلی خان هدایت مصاحب بود. در چهل سالگی در شیراز درگذشت و در شاه چراغ مدفون شد. از آثارش: **کتابتِ دیوان حافظ، روضة الصفای میرخواند، منتخب شاهنامهٔ فردوسی.**

احوال و آثار خوشنویسان ۸۶۹ / الذریعه ۹: ۲۶۳ / رجال بامداد ۶: ۲۵۷ / ریحانة الادب ۲: ۵۸ / فرهنگ سخنوران ۱۷۰ / لغتنامه دهخدا، حکیم شیرازی: ۷۶۷ / مکارم الآثار ۳: ۹۸۴.

## محمود ـ تبریزی
(م بعد از ۱۲۸۷ هـ / ۱۸۷۰ م)

محمودبن محمدبن مهدی علوی، تبریزی، (نظام العلماءِ). قاری امامی. متولد در تبریز. قرائت عاصم را از خود وی روایت کرده است. معلم ناصرالدین شاه بود. از آثارش: **جواهرالقرآن ـ ط، أخلاق العلماءِ ـ ط، کفایة الحفاظ ـ ط.**

الاعلام ۸: ۶۳ / الذریعه ۳: ۴۶۸، ۵: ۲۷۴، ۲۱: ۳۰۱ / ریحانة الادب ۳: ۶۱، ۶: ۲۰۸ / لغتنامه دهخدا، نظام العلماءِ: ۵۹۷ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۹۹ / مکارم الآثار ۶: ۲۰۰۴.

## محمود ـ حمزاوی
(۱۲۳۶-۱۳۰۵ هـ / ۱۸۲۱-۱۸۸۷ م)

محمودبن محمد نسیب بن حسین حسینی، حمزاوی، (ابن حمزه). فقیه حنفی، مفتی. متولد، بزرگ شده و متوفی در دمشق. از آثارش: **قواعد الاوقاف ـ ط، الفتاوی المحمودیه ـ ط، ثبت ـ خ.**

الاعلام ۸: ۶۳ / ریحانة الادب ۷: ۴۸۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۰۰.

## محمود ـ قطب‌الدین شیرازی
(۶۳۴-۷۱۰ هـ / ۱۲۳۶-۱۳۱۱ م)

محمودبن ضیاءِالدین مسعودبن مصلح کازرونی، شیرازی، (علامه، قطب‌الدین). دانشمند، حکیم، فیلسوف. متولد در شیراز، متوفی در تبریز. به شهرهای روم و اصفهان و بغداد سفر کرد. پدرش از بزرگان فرقه سهروردیه و پزشک و مدرس بیمارستان مظفری شیراز بود. قطب‌الدین نزد پدرش کسب علم کرده در ده سالگی از دست وی خرقه پوشید و مدتی بعد از علی بن بُزغش شیرازی خرقه گرفت. پس به فراگرفتن قانون و اشارات ابن سینا نزد اساتید وقت بخصوص خواجه نصیرالدین طوسی مشغول شد و در قونیه به خدمت صدرالدین قونوی رسیده علوم شریعت و طریقت را تلمذ نمود و عاقبت به قضاوت روم منصوب شد. خود نیز مدرس بود و از جمله شاگردانش قطب‌الدین رازی بویهی و نظام‌الدین اعرج بوده‌اند. از آثارش: **دُرّة التاج لغرّة الدُباج، معروف به انموذج العلوم، تحفهٔ شاهی، نهایة الادراک.**

الاعلام ۸: ۶۵ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۷۶، ۱۲۲۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۴۷، ۷۴۵ / روضات الجنّات ۸: ۱۲۹ / ریحانة الادب ٤: ٤۷۰ / شدالازار ۱۱۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۲۱۲ / فرهنگ سخنوران ۴۷۲ / الکنی و الالقاب ۳: ۷۳ / لغتنامه دهخدا، قطب‌الدین: ۳۵۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۰۲ / یادداشتهای قزوینی ۶۶۲.

## محمود ـ صفوت
(۱۲۴۱-۱۲۹۸ هـ / ۱۸۲۵-۱۸۸۱ م)

محمودبن مصطفی صفوت، (ساعاتی). شاعر. متولد و بزرگ شده در قاهره، تحصیلکرده در اسکندریه. در جوانی به حجاز رفت و مقرب شریف محمدبن عون امیر مکه شد. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۸: ۵۱ / ریحانة الادب ۲: ۴۱۱ / لغتنامه دهخدا، ساعاتی: ۱۳۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۱۷۱.

**محمود - (ابن ابی المعالی)**
**(زنده در ۵۸۰ هـ / ۱۱۸۴ م)**

محمود بن ابی المعالی خواری، نیشابوری، (تاج الدین). ادیب، لغوی، شاعر. متولد در نیشابور. نزد سعیدبن ابوالفضل میدانی کسب علم کرد. از آثارش: **ضالة الادیب فی الجمع بین الصحاح و التهذیب.**

ریحانة الادب ۷: ۳۶۷ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۰۳.

**محمود - (ابن یمین)**
**(م ۷۴۵[1] هـ / ۱۳۴۴ م)**

امیر محمودبن امیر یمین الدین طغرایی، مستوفی، فریومدی، (فخرالدین). شاعر امامی. متولد در فریومد (بیهق، سبزوار کنونی). استیفای دیوان در خاندان ابن یمین موروثی، و پدرش شاعر و مستوفی خواجه علاءِالدین محمد امیرخراسانی بود. وی از جوانی به شعر گفتن پرداخت و پس از مرگ پدر (م ۷۲۴ هـ) شاعر دربار و مستوفی علاءِالدین شد و لقب امیر گرفت. در ۷۴۲ هـ به جناح تندرو سربداران پیوست و در شکست این جناح بدست کرتها در بند افتاد و دیوان محتوی همه اشعار خود را از دست داد. پس از مدتی به سبزوار بازگشت و در آرامشی نسبی به سرودن شعر مشغول شد. و از نخستین کسانی است که در مناقب امامان و فاجعه کربلا شعر سرود. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۹۵۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۰ و ۷۶۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۲۴ / الذریعه ۹: ۳۴ / روضات الجنات اسفزاری ۲: ۱۲ / ریحانة الادب ۸: ۲۸۲ / فرائد غیاثی ۲: ۱۴۳ / فرهنگ سخنوران ۱۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۰۹ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۵۴ / لغتنامه دهخدا، ابن یمین: ۳۶۴.

**محیی الدین عربی** ← محمدبن علی بن محمد

**محیی - لاری**
**(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)**

محیی لاری. فاضل، شاعر. متولد در لار. نزد جلال الدین دوانی تلمذ کرد. در شعر از سبک فغانی پیروی می کرد. غزل را نیکو می سرود. از آثارش: **فتوح الحرمین**، مثنوی دینی دربارهٔ بقاع متبرکه و بیان مناسک حج.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ۱۸٦ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۸ / الذریعه ۹: ۱۰۱۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۵۱ / فرهنگ سخنوران ۵۲۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۵۹.

**مختار - زاهدی**
**(م ۶۵۸ هـ / ۱۲۶۰ م)**

ابوالرجا، مختاربن محمودبن محمد زاهدی، غزمینی، (نجم الدین). فقیه، از بزرگان حنفیه. متولد در غزمین درخوارزم. به بغداد و روم سفر کرد و نزد اساتیدی چون سکاکی کسب علم نمود. از آثارش: **الحاوی فی الفتاوی** - خ، **المجتبی** - خ، **زادالائمة.**

الاعلام ۸: ۷۲ / ریحانة الادب ۲: ۳۵۷ / لغتنامه دهخدا، مختار: ۶۳۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۱۱.

**مختوم نیشابوری**
**(م ۸۳۰ هـ / ۱۴۲۶ م)**

مختوم نیشابوری، مدنی. شاعر، عارف. اصلاً از مدینه، متولد و ساکن در نیشابور. در خدمت شاه قاسم انوار به مقامات بلند عرفانی رسید و زمانیکه قاسم انوار را از هرات راندند او را نیز از نیشابور بیرون کردند. از آثارش: **رسالهٔ محبت‌نامه، دیوان شعر.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۲۵ و ۷۹۱ / الذریعه ۹: ۱۰۱۸ / ریحانة الادب ۵: ۲۶۱ / فرهنگ سخنوران ۵۲۹ / لغتنامه دهخدا، مختوم: ۶۴۳.

**مدرس تبریزی** ← محمد علی بن محمد طاهر

**مراد - مرادی**
**(۱۰۵۰-۱۱۳۲ هـ / ۱۶۴۰-۱۷۲۰ م)**

---

[1] یا ۷۶۹ هـ.

مرادبن علی بن داود حسینی، ازبکی، بخاری. عالم، محقق، صوفی. متولد در سمرقند، متوفی در آستانه. به سه زبان فارسی و عربی و ترکی آشنایی داشت. به هند سفر کرد و طریقت نقشبندی را فراگرفت، سپس به سفر حج و از آنجا به عراق و مکه و مصر و ایران سفر کرد. مدتی در دمشق ساکن شد و در این شهر مدرسهٔ مرادیه را بنا نهاد. از آثارش: **المفردات القرآنیه**، **سلسلة الذهب فی السلوک و الأدب** - خ، چندین رساله در طریقت نقشبندیه.

الاعلام ٨: ٨١ / ریحانة الادب ٥: ٢٧٨ / لغتنامه دهخدا، مراد: ٨٠ / معجم المؤلفین ١٢: ٢١٤.

## مرتضی - مجرم

(م ١٠٢٠ هـ / ١٦١١ م)

مرتضی قلی بیک بن سلطان حسن شاملو، مجرم. خوشنویس، موسیقی دان، شاعر ساکن و متوفی در هندوستان. تقی الدین اوحدی بر حسب وصیتش دیوان وی را جمع آوری کرد. از آثارش: **دیوان شعر**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٦٥١ / الذریعه ٩: ٩٦٤ / ریحانة الادب ٥: ١٨٩ / فرهنگ سخنوران ٥١١ / لغتنامه دهخدا، مرتضی: ٤٥٠.

## مرتضی - نظام الدین

(١٢٧٧-١٣٣٦ هـ / ١٨٦٠-١٩١٧ م)

شیخ مرتضی بن حسن شیخ الاسلام، (نظام الدین). عالم. ساکن در رشت. نزد حاج میرزا حبیب الله رشتی و شیخ هادی تهرانی تلمذ نمود. از آثارش: **ارشاد الصبیان** - ط، **تشریح الحساب**، **حجیة القطع و الظن**.

الذریعه ٤: ١٨٧، ٦: ٢٧٥ / ریحانة الادب ٦: ٢٠٦.

## مرتضی - رازی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

سید مرتضی بن داعی بن قاسم حسنی، رازی، (سید صفی الدین). عالم امامی. از مشایخ روایت شیخ منتجب الدین (م ٥٨٥ هـ) و ایشان از شیخ طوسی (م ٤٦٠ هـ) بوده است. از آثارش: **تبصرة العوام فی معرفة مقالات الانام**، معروف ترین کتاب در ملل و نحل به فارسی، **فصول نامه**، در هدایت عامه به عربی.

اعیان الشیعه ١٠: ١١٧ / امل الآمل ٢: ٣١٩ / تاریخ ادبیات صفا ٢: ٢٢١ و ٢٦٦ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٧٢ و ١٣٠ / الذریعه ٣: ٣١٨ / روضات الجنات ٧: ١٦٤ / ریحانة الادب ٣: ١٣٨ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ٢٩٧ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ٢٦٨٧ / معجم المؤلفین ١٢: ٢١٥.

## مرتضی - افسر کردستانی

(م ١٢٦٢ هـ / ١٨٤٥ م)

میرزا مرتضی بن عبدالکریم افسر کردستانی. شاعر ایرانی. در جوانی درگذشت. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ٩: ٨٣ / ریحانة الادب ١: ١٥٧ / فرهنگ سخنوران ٤٨ / مکارم الآثار ٥: ١٦٩٦.

## مرتضی - انصاری

(١٢١٤-١٢٨١ هـ / ١٨٠٠-١٨٦٤ م)

شیخ مرتضی بن محمد امین بن شمس الدین دزفولی، انصاری. فقیه، عالم امامی. متولد در دزفول، ساکن و متوفی در نجف. مقدمات را نزد عمویش شیخ حسین فرا گرفت سپس به عراق رفته و مدت چهار سال نزد شریف العلمای مازندرانی که رئیس مذهبی وقت بود تلمذ نمود. و نزد ملا احمد نراقی و شیخ موسی بن جعفر کاشف الغطاء به تکمیل تحصیلات خود پرداخت. سپس به کاشان رفته با صاحب مناهج ملاقات و مباحثه داشت. در سال ١٢٤٩ هـ پس از بازگشت به عراق به تدریس مشغول شد. از آثارش: **المکاسب** - ط، **الطهارة** - ط، **الارث** - ط.

الاعلام ٨: ٨٥ / اعیان الشیعه ١٠: ١١٧ / الذریعه ١: ٨٧، ٦: ٥٩، ١٥: ١٠٩، ٢١: ٤٢ / ریحانة الادب ١: ١٨٩ / الکنی و الالقاب ٢: ٣٩٧ / لغتنامه دهخدا، انصاری: ٤٠٨ / معجم المؤلفین ١٢: ٢١٦ / مکارم الآثار ١: ٤٨٧.

## مرعی ـ کرمی

(م ١٠٣٣ هـ / ١٦٢٤ م)

مرعی بن یوسف بن ابوبکر کرمی، مقدسی. عالم حنبلی، فقیه، محدّث. متولد در طور فلسطین، ساکن و متوفی در قاهره. حدود هفتاد تألیف دارد. از آثارش: بدیع الإنشاءِ و الصفات ـ ط، دیوان شعر، دلیل الطالب ـ ط.

الاعلام ٨: ٨٨ / ریحانة الادب ٥: ٣٧٣ / معجم المؤلفین ١٢: ٢١٨.

## مروان ـ أبوالشَّمَقْمَق

(م حدود ٢٠٠ هـ / ٨١٥ م)

ابومحمد، مروان بن محمّد، (أبوالشَّمَقْمَق). شاعر. متولد در بصره، اصلاً خراسانی. با هارون الرشید خلیفه عباسی و ابو نواس شاعر معاصر بود. وی دربارهٔ یحیی بن خالد برمکی هجو سرود. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ٨: ٩٧ / تاریخ التراث العربی ب ٤/٣: ٦٤ / ریحانة الادب ٧: ١٥٥ / فهرست ابن الندیم ١٨٧ / لغتنامه دهخدا، ابوالشمقمق: ٥٤٦.

## مروّج الدین ـ آفتاب

(م ١٢٢١ هـ / ١٨٠٦ م)

ابوالمظفر، مروج الدین، (آفتاب). آخرین حکمران اسلامی شهردهلی هند، شاعر. در اثر طمع به وعده های بیگانگان ملک بنگاله را به ایشان تسلیم کرد و مخالفت غلام قادرخان رابا شکنجه و کورکردن وی سرکوب کرد. از آثارش، شهر آشوب، نام دیوان او است.

الذریعه ٩: ١٠ / ریحانة الادب ١: ٥٠ / فرهنگ سخنوران ٨ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٨: ١٢٠٦ / لغتنامه دهخدا، آفتاب: ١٣٢ / مکارم الآثار ٣: ٧٢٦.

مستوفی ← حمدالله بن اتابک

## مسعود ـ بیاضی

(م ٤٦٨ هـ / ١٠٧٦ م)

ابوجعفر، مسعودبن عبدالعزیزبن محسن بیاضی، قرشی. شاعر. متولد و متوفی در بغداد. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ٨: ١١٣ / ریحانة الادب ١: ٣٠٠ / الکنی و الالقاب ٢: ١١١ / معجم المؤلفین ١٢: ٢٢٧.

## مسعود ـ بابا رکن الدین

(م ٧٦٩ هـ / ١٣٦٧ م)

مسعودبن عبدالله انصاری، (بابارکن الدین). عارف نامی. در تخت فولاد اصفهان به خاک سپرده شد و قبرش بقعه دارد.

ریحانة الادب ١: ٢١٣.

## مسعود ـ بیهقی

(م ٥٤٤ هـ / ١١٤٩ م)

ابوالمحاسن، مسعود[1] بن علی بن احمد صوانی، بیهقی، فخرالزمان. عالم، ادیب، شاعر، مفسّر. از آثارش: تفسیر القرآن، شرح الحماسة، صیقل الألباب.

الاعلام ٨: ١١٣ / روضات الجنات ٨: ١٣٢ / ریحانة الادب ٤: ٣٠٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ٣٠٢ / لغتنامه دهخدا، مسعود: ٤٠٩ / معجم المؤلفین ١٢: ٢٢٧.

## مسعود ـ مسیح کاشانی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

مسعودبن حکیم نظام الدین علی کاشانی، (مسیح کاشانی، حکیم رکنای کاشانی بمسیحا). پزشک، شاعر. متولد و متوفی در کاشان. پدرش در عهد شاه طهماسب طبیب دیوان بود. و شعر نیز می سرود. مسیح کاشانی ملازم و مقرب شاه عباس بود ولی پس از مدتی از چشم آن پادشاه افتاد پس به هند و به اگره و سپس آله آباد رفته و در دربارهای مختلف شعر می سرود و جایزه می گرفت. سپس به قصد زیارت به مشهد و اصفهان و کاشان رفته در موطن خویش باقی عمر را گذراند. از آثارش: سه دیوان شعر، یکی را در

---

[1]. یا مسعودبن علی بن عباس.

ایران و دو دیگر را در هند نوشت، او شاعری پر کار بود و ابیات دیوانهایش را تا صد هزار نوشته اند.
تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۱۹۳و ۱۸۸۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۶۲ /الذریعه ۹: ۱۰۴۱ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۲، ۵: ۳۱۳ / صحف ابراهیم ۱۲۳ / فرهنگ سخنوران ۵۴۰ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۳۳ / لغتنامه دهخدا، مسیح: ۴۵۲.

## مسعود ـ تفتازانی
(۷۱۲-۷۹۲ هـ / ۱۳۱۲-۱۳۸۹ م)

مسعودبن عمربن عبدالله خراسانی، هروی، تفتازانی، (سعدالدین، ملاسعد). عالم شافعی، اُدیب. متولد در تفتازان خراسان، متوفی در سمرقند، مدفون در سرخس. نزد قطب الدین رازی کسب علم کرد و در بیشتر علوم و فنون وقت دست داشت و متبحر بود. از آثارش: **تهذیب المنطق، مقاصد الطالبین، ارشاد الهادی، شرح تصریف**، اوّلین اثر اوست که در شانزده سالگی آن را تألیف کرد و از کتب درسی علم صرف است.
الاعلام ۸: ۱۱۳ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۹۴ و ۱۳۵۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۹۷ / روضات الجنّات اسفزاری ۲: ۲۷ / روضات الجنّات ۸: ۱۳۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۳۷ / فرائد غیاثی ۱: ۲۵۹، ۱: ۱۳ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۷۶ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۲۱ / لغتنامه دهخدا، تفتازانی: ۸۰۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۲۸.

## مسعود ـ کمال خجندی
(م ۸۰۳ هـ / ۱۴۰۰ م)

مسعود کمال خجندی، (کمال، کمال الدین، شیخ کمال). عارف نامی، شاعر. متولد در خجند ماوراءِ النهر، متوفی در تبریز. در جوانی به سفر حج رفت و در بازگشت از سفر در تبریز اقامت گزید و مورد حمایت و توجه سلطان حسین جلایر قرار گرفت و به فرمان او باغ و خانقاهی در ولیانکوه تبریز برایش ساخته شد که او سالها آنجا به ارشاد پرداخته مریدان بسیار بر گردش جمع شدند. در اثر اغتشاشات تبریز مدت چهار سال به سرای (پایتخت قبچاق) رفت و پس از بازگشت در همان خانقاه تا آخر عمر زیست. از آثارش: **دیوان شعر ـ** ط، حدود هشت هزار بیت.
تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۱۳۱ و ۱۳۷۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱۰ / الذریعه ۹: ۹۱۷ / ریحانة الادب ۳: ۳۳۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۱۲ / فرهنگ سخنوران ۴۸۸ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۵۸ / لغتنامه دهخدا، کمال الدین: ۱۶۴ / نزهة المجالس ۹۳ / نفحات الانس ۶۱۱.

## مسعود ـ لنبانی
(اواخر قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

مسعود [1] لنبانی، اصفهانی، (رفیع الدین). شاعر. متولد در لنبان در اصفهان. با چند تن از بزرگان اصفهان رابطه داشته و آنها را مدح می گفته است. از شاعران معاصر وی می توان از جمال الدین محمدبن عبدالرزاق و شرف الدین شفروه و کمال الدین اسماعیل نام برد. از آثارش: **دیوان شعر.**
تاریخ ادبیات صفا ۲: ۸۴۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۴ و ۱۶۵ / الذریعه ۹: ۳۷۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۴ / فرهنگ سخنوران ۲۳۶ / لغتنامه دهخدا، رفیع: ۵۶۴.

## مسعود ـ ظهیرالدین
(م ۱۱۹۲ هـ / ۱۷۷۸ م)

مسعود بن منشی ظهیرالدین، (ظهیر). شاعر هندی. متولد در دکن هند. پس از تسلط انگلیسها بر این شهر ادبیات فارسی تدریس می کرد. از آثارش: چهار رساله به نامهای، **اسرار کربلا، اسرار واجدی، ظهیرالانشاءِ، ظهیر الایمان.**
ریحانة الادب ۴: ۷۸ / فرهنگ سخنوران ۳۶۳.

## مسلم ـ امام المحدثین
(۲۰۴-۲۶۱ هـ / ۸۲۰-۸۷۵ م)

ابوالحسن، مسلم بن حجاج بن مسلم قشیری، نیشابوری. محدّث اهل سنت. متولد و متوفی در نیشابور. به حجاز و مصر و شام و عراق سفر کرد. از آثارش: **صحیح مسلم ـ** ط، در حدیث و نزد اهل سنت کتاب بسیار معتبری است که شروح بسیار بر آن نوشته شده است، **المسند الکبیر، اوهام**

---

۱. فرهنگ سخنوران: رفیع الدین عبدالعزیزبن مسعود.

المحدثین، الطبقات.

الاعلام ۸: ۱۱۷ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۱: ۲۶۳ / ریحانة الادب ۱: ۸۷، ٤: ٤٦۱ / فهرست ابن الندیم ۲۸۶ / لغتنامه دهخدا، مسلم: ٤۲۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۳۲.

## مسلم - صریع الغوانی

(م ۲۰۸ هـ / ۸۲۳ م)

ابوالولید، مسلم بن ولید انصاری، (صریع الغوانی). شاعر غزلسرا. متولد در کوفه، متوفی در جرجان. در اوائل خلافت بنی عبّاس می زیست. محمّد جمیل سلطان کتاب صریع الغوانی - ط را دربارهٔ او نوشت. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۸: ۱۲۰ / تاریخ التراث العربی ب ٤/۲: ۸۷ / الذریعه ۹: ۶۰۶ / ریحانة الادب ۳: ٤٤۳ / فهرست ابن الندیم ۱۸۲ / لغتنامه دهخدا، صریع الغوانی: ۲۰۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۳۳.

## مَسلمه - مجریطی

(۳۳۸-۳۹۸ هـ / ۹۵۰-۱۰۰۷ م)

ابوالقاسم، مسلمه بن احمدبن قاسم مجریطی. فیلسوف، ریاضی دان، حکیم، منجم. متولد و متوفی در مجریط.[1] از آثارش: رسائل اخوان الصفاءِ - ط، رتبة الحکیم - خ، روضة الحدائق - خ.

الاعلام ۸: ۱۲۱ / الذریعه ۱۶: ۱۱ / ریحانة الادب ۵: ۱۹۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم، ۳۱۶ / لغتنامه دهخدا، مجریطی: ٤۵۳ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۳٤.

## مسیحی تبریزی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

مسیحی تبریزی. شاعر. متولد در تبریز. وی مسیحی بود. از آثارش: رباعی از او باقیست.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۰۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۵ / سخنوران آذربایجان ۶۷۱ / فرهنگ سخنوران ۵٤۱.

## مشفقی بغدادی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

مشفقی بغدادی. شاعر. تحت تربیت لسانی بوده و بعضی از غزلیات شیخ کمال خجندی را استقبال کرده است. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۵۱ / ریحانة الادب ۵: ۳۱۹ / فرهنگ سخنوران ۵٤۵ / لغتنامه دهخدا، مشفقی: ۵۰٤.

## مصطفی - قاری

(۱۰۰۷-۱۰۸۰ هـ / ۱۵۹۸-۱۶۶۹ م)

مصطفی بن ملا ابراهیم قاری، تبریزی، مشهدی. قاری. متولّد در تبریز. از آثارش: ارشاد القاری، تحفة الابرار، تحفة القراءِ - ط.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۲۶ / الذریعه ۱: ۵۱۶، ۳: ٤۶۱، ۱۲: ۲۳۶ / ریحانة الادب ٤: ۳۹۸.

## مصطفی - أختری

(م ۹۶۸ هـ / ۱۵۶۱ م)

مصطفی بن احمد قره حصاری، رومی، اختری. عالم حنفی، فاضل. در عهد سلطان سلیمان قانونی می زیست. در قره حصار مدرس بود و همانجا درگذشت. از آثارش: مختصر - خ، جامع المسائل، در فروغ فقه و أم الفتاوی نامیده شده، أختری کبیر - ط.

الاعلام ۸: ۱۲۹ / ریحانة الادب ۱: ۸۶ / لغتنامه دهخدا، اختری: ۱٤۹٤ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲٤۰.

## مصطفی - ثاقب

(م ۱۱٤۸ هـ / ۱۷۳۵ م)

شیخ مصطفی ثاقب. از مشایخ طریقت مولویه. اصلاً از ازمیر، ساکن در ادرنه. در این شهر به طریقت مولویه بوده تا آن که ارشاد خانقاه کوتاهیه به او واگذار شد. از آثارش: دیوان شعر، کتابی در مناقب عرفای طریقت مولویه.

الذریعه ۹: ۱۸۳ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۳ / لغتنامه دهخدا، ثاقب: ۱۱.

## مصطفی - جنّابی

(م ۹۹۹ هـ / ۱۵۹۰ م)

ابومحمد، مصطفی بن حسن بن سنان حسینی، هاشمی، جنابی، رومی. مورّخ، عالم عثمانی. اصلاً

---

۱. مادرید کنونی.

از جنابه در فارس، متولد در روم، متوفی در دیاربکر. متولی تدریس در مدرسه بروسه سلطانیه و سپس قاضی حلب بود. از آثارش: العلیم الزاخر فی أخبار الأوائل و الأواخر - خ، ۲ جلد و معروف به تاریخ جنابی.

الاعلام ۸: ۱۳۱ / ریحانة الادب ۱: ۴۳۱ / لغتنامه دهخدا، مصطفی: ۵۶۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۴۶.

## مصطفی - صهبا

(م ۱۳۲۷ هـ / ۱۹۰۹ م)

مصطفی بن حسن آشتیانی، (افتخار، صهبا). فاضل. در کنار مزار عبدالعظیم کشته شد. از آثارش: افتخار نامهٔ حیدری، دیوانی در مدح حضرت رسالت ص.

الذریعه ۲: ۲۵۶، ۹: ۶۲۲ / ریحانة الادب ۳: ۴۸۰ / فرهنگ سخنوران ۳۴۲.

## مصطفی - مجتهد

(م ۱۳۳۷ هـ / ۱۹۱۸ م)

میرزا مصطفی بن حسن بن جواد تبریزی. عالم، ادیب، فقیه. نزد پدرش و شریعت اصفهانی و سید محمد کاظم یزدی و ابوالقاسم اردوبادی تلمذ نمود. به دو زبان فارسی و عربی شعر می گفت. از آثارش: ارجوزه، حاشیه کفایة الاصول، العروض.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۲۶ / الذریعه ۶: ۱۸۹، ۱: ۴۸۶ / ریحانة الادب ۵: ۱۷۸.

## مصطفی - تفریشی

(زنده در ۱۰۱۵ هـ / ۱۶۰۶ م)

مصطفی بن حسین حسینی، تفریشی. عالم امامی، فاضل، فقیه، محقق. نزد محقق کرکی و عبدالله تستری اصفهانی کسب علم کرد و از ایشان روایت کرده است. از آثارش: نقد الرجال.

امل الآمل ۲: ۳۲۲ / الذریعه ۲۴: ۲۷۴ / روضات الجنات ۷: ۱۶۷ / ریحانة الادب ۳: ۴۰۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۴۷.

## مصطفی - کاشانی

(م ۱۳۳۶ هـ / ۱۹۱۸ م)

مصطفی بن حسین کاشانی، نجفی. فقیه امامی. متولد در کاشان، ساکن در تهران و اصفهان و نجف، متوفی در کاظمین. در تهران ریاست علمی و مرجعیت تام داشت. از آثارش: التنجری - خ، حاشیه ارشاد علامه، دیوان شعر.

الاعلام ۸: ۱۳۳ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۲۷ / الذریعه ۹: ۱۰۵۵، ۱: ۲۷۴، ۳: ۳۵۰ / ریحانة الادب ۵: ۲۱ / لغتنامه دهخدا، مصطفی: ۵۶۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۴۸.

## مصطفی - راقم

(م ۱۱۸۱ هـ / ۱۷۶۷ م)

مصطفی راقم. خطّاط عثمانی. از آثارش: صد جلد قرآن مجید را با خط خویش نوشت.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۶۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۹۶ / لغتنامه دهخدا، راقم: ۱۰۰.

## مصطفی - سُرُوری

(م ۹۶۹ هـ / ۱۵۶۱ م)

مصطفی بن شعبان سروری، (مصلح الدین). حنفی، ادیب، شاعر، عارف. متولّد در کلیبولی، ساکن و متوفی در استانبول. در ۹۴۴ هـ در استانبول معاون یکی از قضات شده و سپس در مدرسهٔ قاسم پاشا درس می داد. بزودی از این کار استعفا داده به دعوت قاسم پاشا در خانقاه نقشبندیان به تدوین و شرح مثنوی مولانا جلال الدین پرداخت. در ۹۵۰ هـ مأمور تربیت و آموزگاری سلطان مصطفی پسر سلطان سلیم شد. اواخر عمر انزوا گزید و پس از مرگ در پشت مسجد کوچکی که خودش در محلهٔ قاسم پاشا ساخته بود به خاک سپرده شد. وی از مُرَوّجان زبان فارسی در خاک عثمانی است. از آثارش: شرح گلستان سعدی، شرح مثنوی به فارسی، شرح دیوان حافظ، به ترکی، دیوان شعر، سه دیوان به زبان ترکی دارد.

الاعلام ۸: ۱۳۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۶، ۳۹۲، ۸۰۷ / ریحانة الادب ۳: ۱۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۵۶.

## مصطفی - صبحی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

مصطفی حکیم زاده، (صبحی). شاعر عثمانی

ریحانة الادب ۳: ۴۱۴ / لغتنامه دهخدا، صبحی: ۱۳۰.

## مصطفی - تمیمی
(۱۱۱۱-۱۱۸۳ هـ / ۱۷۰۰-۱۷۷۰م)

مصطفی بن عبدالفتاح تمیمی. فقیه حنفی. متولد در نابلس. از آثارش: إرشاد المفتی إلی جواب المستفتی، العقاید، منظومه ای است، مهمات الفرائض.

الاعلام ۸: ۱۳۸ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۱ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۶۰.

## مصطفی - حاج خلیفه
(۱۰۱۷-۱۰۶۷ هـ / ۱۶۰۹-۱۶۵۷ م)

مصطفی بن عبدالله کاتب چلبی، (حاج خلیفه). مورخ، ادیب، عالم عثمانی، حنفی. متولد و متوفی در قسطنطنیه. در سنین جوانی علوم را فرا گرفته و در ۱۰۳۹ هـ در استانبول نزد شیخ محمدبن مصطفی قاضی زاده کسب علم کرد و اجازهٔ روایت گرفت. از آثارش: کشف الظنون عن أسامی الکتب و الفنون - ط، تحفة الکبار فی أسفار البحار - ط، میزان الحق - خ.

الاعلام ۸: ۱۳۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۰ / الکنی و الالقاب ۳: ۹۸ / لغتنامه دهخدا، کاتب چلبی: ۵۵/ معجم المؤلفین ۱۲: ۲۶۲.

## مصطفی - بابی
(م ۱۰۹۱ هـ / ۱۶۸۱ م)

مصطفی بن عبدالملک [1] بابی، حلبی. شاعر، قاضی حنفی، ادیب. اصلاً از قصبهٔ باب، بزرگ شده در حلب، متوفی در مکه. از آثارش: دیوان شعر - ط.

الاعلام ۸: ۱۳۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۶۲ / لغتنامه دهخدا، بابی: ۱۶۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۶۴.

## مصطفی - درویش
(۹۸۷-۱۰۸۰ هـ / ۱۵۷۹-۱۶۶۹ م)

مصطفی بن قاسم بن عبدالکریم طرابلسی، حلبی، مدنی. فقیه شافعی، ادیب، نحوی، شاعر. متولد در طرابلس شام، متوفی در مدینه. با شیخ بهایی معاصر بود و در مسجد النبی تدریس می کرد. از آثارش: الدرالملتقط من بحرالصفا، هتک الاستار فی وصف العذار، المنح الوفائیة، در شرح تائیة صفدی.

ریحانة الادب ۲: ۲۱۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۶۸.

## مصطفی - وفا
(م ۸۹۶ هـ / ۱۴۹۰ م)

مصطفی بن محمد صدری، (مصلح الدین، وفا). عارف، از مشایخ طریقت زینیه، فقیه، شاعر. اصلاً از قونیه، متولد در استانبول. به زهد و تقوی اشتهار داشت. در استانبول در جوار جامع سلیمانیه در زاویهٔ متصل به میدانی به نام خودش مدفون شد.

ریحانة الادب ۶: ۳۳۳.

## مصطفی - عروسی
(۱۲۱۳-۱۲۹۳ هـ / ۱۷۹۹-۱۸۷۶ م)

مصطفی بن محمدبن احمد عروسی. فقیه شافعی. متولد در مصر. در جامع الازهر تدریس می کرد و مدیر مدرسین بود. از جمله اقدامات او منع قرائت قرآن در معابر و خیابانها بود. از آثارش: نتائج الأفکار القدسیة - ط، کشف الغمة فی تقیید معانی أدعیه سیدالأمة، الأنوار البهیة فی بیان احقیّه مذهب الشافعیة.

الاعلام ۸: ۱۴۴ / ریحانة الادب ٤: ۱۲٤ / لغتنامه دهخدا، عروسی: ۲۰۳ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۷٤.

## مصعب - زبیری
(۱۵۶-۲۳۶ هـ / ۷۷۳-۸۵۱ م)

ابوعبدالله، مصعب بن عبدالله بن مصعب زبیری، مدنی. ادیب، محدث، شاعر. ساکن در بغداد. از آثارش: کتاب النسب الکبیر، نسب قریش، جزءٍ فیه تاریخ وفاة الشیوخ الذین أدرکهم عبدالله بن محمدبن عبدالعزیز بغوی.

تاریخ التراث العربی ب ۱/۲: ۵۷ / ریحانة الادب ۲: ۳۶۶ / فهرست ابن الندیم ۱۲۳ / لغتنامه دهخدا، مصعب: ۵۷۱

---

۱. یا عثمان.

/ معجم المؤلفین ۱۲: ۲۹۱.

## مصلح الدین ـ سعدی شیرازی
(۶۰۶-۶۹۰ هـ[1] / ۱۲۰۹-۱۲۹۱ م)

ابومحمد، مصلح الدین بن عبدالله بن مشرّف سعدی شیرازی، (امام المحقق، ملک الکلام، افصح المتکلمین، مشرف الدین، شرف الدین، شیخ اجل). شاعر شهیر ایرانی، استاد سخن فارسی. متولد و متوفی در شیراز، تحصیلکرده در همانجا و در بغداد. در خاندانی از عالمان دینی به دنیا آمد و مقدمات را نزد پدر فرا گرفت در سال ۶۲۰ هـ به بغداد رفت و این مقدمهٔ سفرهای طولانی وی بود. در این شهر در مدرسه نظامیه به کسب علم پرداخت. از جمله استادان وی شهاب الدین عمربن محمد سهروردی و ابوالفرج عبدالرحمان محتسب بوده اند. سفر طولانی خود را با بازگشت به شیراز در ۶۵۵ هـ پایان داد و در شمار نزدیکان سعدبن ابوبکربن سعد درآمد.

از جمله ممدوحان وی پادشاهان و درباریان سلغری و شمس الدین محمد صاحب دیوان جوینی و برادرش بودند با این همه وی یک شاعر درباری نبود و زندگی را به آزادگی و ارشاد در رباط شیخ کبیر ابوعبدالله خفیف گذرانده بسیار مورد احترام، و از معدود کسانی بود که در زمان حیاتش درسرزمین پهناوری از آسیای صغیر تا هندوستان بسیار مشهور بود. از زمان حیات وی تا به امروز دربارهٔ این استاد بزرگ و آثارش تحقیقات بسیاری انجام گرفته و کتابها و مقالاتی چند نوشته شده است برای نمونه می توان از سعدی نامه بدیع الزمان فروزانفر، سعدی نامهٔ وزارت فرهنگ و مقدمهٔ بوستان به قلم آقای محیط طباطبایی و سعدی نامهٔ غلامحسین یوسفی نام برد. از آثارش: دودسته آثار منظوم و منثور دارد، **گلستان**، شاهکار نثر فارسی آمیخته با اشعار فارسی و عربی، **بوستان**، در ده باب و در اخلاق و وعظ و تربیت، **قصائد عربی**، حدود هفتصد بیت، **کلیات شیخ**، **مجموعهٔ آثار منظوم و منثور او به این نام خوانده شده است**، **مراثی**.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۵۸۴ و ۱۳۵۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۷ / جشن نامه هانری کربن ۳۹ / الذریعه ۹: ۴۴۷، ۳: ۱۵۵، ۱۵: ۱۹۴، ۱۶: ۵۱ / ریحانة الادب ۳: ۳۳ / شدالازار ۴۶۱ و ۴۶۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۸۱ / فرائد غیاثی ۱: ۱۰۳ / فرهنگ سخنوران ۲۶۹ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۳۵، ۴: ۲۶۸۹ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۳ / لغتنامه دهخدا، سعدی: ۵۲۰ / منشاء الانشاء ۱۳۴ / نزهة المجالس ۴۸ و ۶۲۷ / نفحات الانس ۶۰۰ / یادداشتهای قزوینی ۱۱۷۷ و ۵۵۵.

## مظفر ـ عیلانی
(۵۴۴-۶۲۳ هـ / ۱۱۴۹-۱۲۲۶ م)

ابوالعز، مظفربن ابراهیم بن جماعه عیلانی، (موفق الدین، ابن جماعه). شاعر. ادیب، نحوی منسوب به عیلان، متولد و متوفی در قاهره. وی نابینا بود. از آثارش: **دیوان شعر**، **مختصر فی العروض**.

الاعلام ۸: ۱۶۲ / ریحانة الادب ۷: ۴۴۷ / لغتنامه دهخدا، مظفر: ۶۴۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۹۷.

## مظفر ـ عبادی
(۴۹۱-۵۴۷ هـ / ۱۰۹۸-۱۱۵۲ م)

ابومنصور، مظفربن اردشیربن ابومنصور مروزی، عبادی، (قطب الدین، امیرقطب الدین). عالم اهل سنت. متولد در مرو، متوفی در بغداد. به سمت سفارت از طرف خلیفه نزد سلطان سنجر سلجوقی رفت. از آثارش: رسالة فی اباحة الخمر.

ریحانة الادب ۴: ۹۳ / لغتنامه دهخدا، ابومنصور: ۸۶۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۹۷.

## مظفر ـ (ابن قاضی)
(م ۶۷۵ هـ / ۱۲۷۶ م)

مظفربن عبدالرحمان بن ابراهیم بعلبکی، (بدرالدین، ابن قاضی). طبیب. پدرش قاضی بعلبک بود و به همین سبب به بعلبکی معروف شد، بزرگ شده و تحصیلکرده و متوفی در دمشق. از

---

۱. تاریخ تولد و وفات وی سالهای مختلف ذکر شده که این دو تاریخ مستندتر به نظر می رسد.

آثارش: مفرح النفس، الملح فی الطب، رسالهٔ مزاج الرقة.

الاعلام ۸: ۱۶۳ / ریحانه الادب ۸: ۱۴۹ / لغتنامه دهخدا، بدرالدین: ۷۴۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۹۹.

## مظفر ـ بلخی
(م ۳۶۷ هـ / ۹۷۷ م)

ابوالجیش، مظفربن محمدبن أحمد خراسانی، بلخی. متکلم، محدث، شاعر. نزد ابوسهل نوبختی کسب علم کرد و شیخ مفید و محمدبن محمدبن نعمان نیز شاگردانش بودند. نجاشی توسط شیخ مفید از وی تمام تألیفاتش را روایت کرده است. از آثارش: الأرزاق و الآجال، الأعراض و النکت، الإمامة.

الاعلام ۸: ۱۶۵ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۲۹ / الذریعه ۱: ۵۰۷، ۲: ۳۸۹، ۱۶: ۱۲۹ / ریحانة الادب ۷: ۱۴۶ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۱۸ / فهرست ابن الندیم ۲۲۶ / فهرست طوسی ۱۶۹ / الکنی و الالقاب ۱: ۴۳ / لغتنامه دهخدا، ابوالجیش: ۳۹۴ / معالم العلماء ۱۲۴ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۰۰.

## مظفر ـ گنابادی
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

مظفربن محمدقاسم بن مظفر گنابادی. منجم، ریاضی دان. در عهد شاه عبّاس اول می زیست و با شیخ بهایی (م ۱۰۳۱ هـ) معاصر بود. از آثارش: اختیارات النجوم، تنبیهات المنجمین، الحاتمیة، که آن را قبلة الآفاق نیز گویند.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۳۰ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۳۴۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۸۵ و ۸۰۷ / الذریعه ۱: ۳۶۹، ۴: ۴۵۲، ۱۷: ۴۲ / ریحانة الادب ۵: ۱۱۶ / لغتنامه دهخدا، گنابادی: ۴۲۶.

## مظفرالدین ـ شیرازی
(اوایل قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

مظفرالدین شیرازی. عالم اهل سنت. متولد در شیراز. نزد جلال الدین دوانی تلمذ نمود و به روم رفت. اواخر عمر نابیناشد. از آثارش: حاشیهٔ تجرید، حاشیهٔ شرح مطالع، حاشیهٔ کتاب اقلیدس.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۲۸.

## معافی ـ (ابن طرار)
(۳۰۳-۳۹۰ هـ / ۹۱۶-۱۰۰۰ م)

ابوالفرج، معافی بن زکریا بن یحیی جریری، نهروانی، (ابن طرار). عالم شافعی، فقیه، شاعر. متولد و متوفی در نهروان. مدتی در بغداد مسند قضاوت داشت. ادبیات را از نفطویه و فقه رااز ابن ابی ثلج فرا گرفت. در فقه طرفدار مکتب ابن جریر طبری بود. از آثارش: تفسیر، الجیس والأنیس ـ خ، البیان المؤجز عن علوم القرآن المعجز.

الاعلام ۸: ۱۶۹ / روضات الجنات ۸: ۱۳۴ / ریحانة الادب ۶: ۲۷۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۱۹ / فهرست ابن الندیم ۲۹۲ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۷۳ / لغتنامه دهخدا، ابوالفرج: ۷۱۴ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۰۲.

## ابوالمعالی ـ کرباسی
(۱۲۴۷-۱۳۱۵ هـ / ۱۸۳۱-۱۸۹۵ م)

ابوالمعالی بن ابراهیم کرباسی، اصفهانی. فقیه امامی، اصولی. متولّد در اصفهان. از آثارش: رسالة فی الاستخارات، البشارات فی اصول الفقه، الجبر و التفویض.

اعیان الشیعه ۲: ۴۳۳ / الذریعه ۲: ۲۳، ۵: ۸۳، ۱۴: ۳۶ / ریحانة الادب ۷: ۲۶۹ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۷۹ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۵۹ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۰۳.

## ابوالمعالی ـ دهخدا
(م ۵۴۱ هـ / ۱۱۴۶ م)

ابوالمعالی دهخدا، رازی. شاعر. در عهد سلاجقه می زیست و با حکیم سنایی و مختاری غزنوی معاصر بود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۳۰ / الذریعه ۹: ۳۳۳ / ریحانة الادب ۲: ۲۴۰ / فرهنگ سخنوران ۲۱۱ / نزهة المجالس ۱۹۱.

## ابوالمعالی ـ شوشتری
(م ۱۰۴۶ هـ / ۱۶۳۶ م)

ابوالمعالی شوشتری، مرعشی. شاعر، فاضل. وی برادر علاءِ الملک مرعشی بود ودر بنگالهٔ هند

درگذشت. از آثارش: انموذج العلم، تفسیر سورهٔ توحید، دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۵۰ / ریحانة الادب ۷: ۲۶۹ / فرهنگ سخنوران ۲۴.

## معروف ـ کرخی
(م ۲۰۰ هـ / ۸۱۵ م)

ابومحفوظ، معروف بن فیروز کرخی. عارف نامی. متولد در کرخ بغداد، بزرگ شده و متوفی در بغداد. ابتدا مسیحی بود و بعد به دین اسلام گرویده از بزرگان شد و لقب مستجاب الدعوه گرفت. ابن جوزی در کتابی به نام أخباره و آدابه راجع به معروف کرخی نوشته است.

الاعلام ۸: ۱۸۵ / تاریخ التراث العربی ب ۴/۱: ۱۰۸ / تذکرة الاولیاء ۱: ۲۶۹ / حلیة الاولیاء ۸: ۳۶۰ / رساله قشیریه ۲۸ / روضات الجنات ۸: ۱۳۴ / ریحانة الادب ۵: ۴۵ / شدالازار ۲۹۴ / طبقات الصوفیه ۳۸ / طبقات الکبری ۱: ۶۱ / فهرست ابن الندیم ۲۳۵ / کشف المحجوب ۱۴۱ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۱۰ / نفحات الانس ۳۸.

## معصوم ـ معصوم علیشاه
(۱۲۷۰-۱۳۴۴ هـ / ۱۸۵۳-۱۹۲۵ م)

معصوم بن زین العابدین رحمت علیشاه بن معصوم، (میرزا آقا، معصوم علیشاه). عارف، صوفی. متولد و متوفی در شیراز، اصلاً قزوینی، ساکن در تهران. طریقت نعمت الهی داشت و لقب طریقتی او معصوم علیشاه بود. در تهران در محضر ابوالحسن جلوه کسب علم کرد. و در عراق با حاج میرزا محمد حسن شیرازی و فاضل اردکانی صحبت داشته است. از آثارش: تُحفه الحرمن و سعادة الدارین، به زبان فارسی حاوی گزارشات او به زیارت بیت الله است، جنگل مولی، طرائق الحقائق، ۳ جلد در شرح حال مشایخ عرفا.

الذریعه ۹: ۱۰۷۱، ۳: ۴۲۶، ۱۵: ۱۵۶ / رجال بامداد ۶: ۲۶۴ / ریحانه الادب ۵: ۳۴۳ / فرهنگ سخنوران ۵۵۳ / لغتنامه دهخدا، معصومعلی شاه: ۷۳۳.

## معصوم ـ محیط
(م ۱۲۳۵ هـ / ۱۸۱۹ م)

میرزا معصوم بن عیسی محیط، فراهانی. شاعر. وی پسر بزرگ میرزا بزرگ قائم مقام بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۰۱۵ / ریحانة الادب ۵: ۲۵۱ / فرهنگ سخنوران ۵۲۸ / مکارم الآثار ۳: ۱۰۱۶.

## معقل ـ شماخ
(م ۲۲ هـ / ۶۴۳ م)

معقل[1] بن ضرار بن حرمله مازنی، ذبیانی، غطفانی. شاعر. دوران جاهلیت و اسلام را درک کرد و در غزوهٔ موقان در قادسیه شهید شد. از آثارش: دیوان شعر ـ ط، با شرح احمدبن امین شنقیطی در قاهره چاپ شد.

الاعلام ۳: ۲۵۲ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۲: ۲۲۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۳۷ / لغتنامه دهخدا، معقل: ۷۴۲ / معجم المولفین ٤: ۳۰۶.

**معلم ثانی ← محمدبن محمد فارابی**

## معمر ـ ابوعبیده
(۱۱۰-۲۰۶ هـ / ۷۲۸-۸۲۴ م)

ابوعبیده، معمربن مثنی تیمی، مصری. لغوی، نحوی، ادیب، شاعر. متولد و ساکن در بصره، از موالی طایفهٔ قریشی تیم بود. نزد ابوعمروبن علاءِ و یونس بن حبیب نحو آموخت. از معروفترین شاگردان او ابوعبید قاسم بن سلّام و ابوحاتم سجستانی و عمربن شبّه و ابونواس شاعر را می توان نام برد. رساله های متعددی دربارهٔ تاریخ عرب و صدر اسلام و قبایل عرب تألیف کرد که باعث لطمه خوردن غرور اعراب شد. از آثارش: نقائض، غریب الحدیث، ظاهراً اولین تألیف در این مبحث بوده است. مجاز القرآن، اولین تفسیر معلوم در تفسیر قرآن.

الاعلام ۸: ۱۹۱ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۹ و ۱۲۸ / تاریخ التراث العربی ۸: ۱۱۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۶۸ / روضات الجنات ۸: ۱۳۸ / ریحانة الادب ۷: ۱۹٤ / فهرست ابن الندیم ۵۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۱۹ / لغتنامه دهخدا، ابوعبیده: ۶۲۲ / معجم المولفین ۱۲: ۳۰۹.

---

۱. الاعلام: شماخ بن ضرار.

## معن - مزنی
(م ٦٤ هـ / ٦٨٣ م)

معن بن اوس بن نصر مزنی. شاعر. اسلام و جاهلیت را درک کرده و در مدینه در گذشت. مدایحی دربارهٔ صحابه پیغمبر دارد. از آثارش: **دیوان شعر - ط.**

الاعلام ٨: ١٩٢ / تاریخ التراث العربی ب ٢/٢: ٢٧٦ / ریحانة الادب ٥: ٢٩٩ / فهرست ابن الندیم ١٧٨ / لغتنامه دهخدا، معن: ٧٦١ / معجم المؤلفین ١٢: ٣١١.

## معین - جوینی
(م ٧٨١[1] هـ / ١٣٧٩ م)

معین جوینی[2]، (مولانا، معین الدین، معینی، آوه). ادیب، شاعر، صوفی. متولد در یکی از دهات جوین، متوفی و مدفون در همانجا. نزد مولانا فخرالدین خالدی اسفراینی مؤلف شرح فرایض کسب علم کرد. و در تصوف مرید خاندان شیخ سعدالدین حمویی شد. سفری به عراق و آذربایجان و سپس همدان و مکه رفت. و مورد توجه خواجه غیاث الدین محمد فضل الله وزیر قرار گرفت. از آثارش: **نگارستان**، تقلید خوبی از گلستان که در ٧٣٥ هـ به اتمام رساند، **احسن القصص**، در شرح سورهٔ یوسف، **دیوان شعر.**

تاریخ ادبیات صفا ٣: ١٠٤١ و ١٢٦٨ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٧٧١ / الذریعه ٩: ١٠٧٩، ٢٤: ٣٠٧ / ریحانة الادب ٥: ٣٥٢، ١: ٤٤٤ / فرهنگ سخنوران ٥٥٦ / لغتنامه دهخدا، معین الدین: ٧٧٦.

## معین الدین - استر آبادی
(زنده در ٩٧٦ هـ / ١٥٦٨ م)

معین الدین استر آبادی، (معینی). فاضل، شاعر. متولد در استر آباد، ساکن در مشهد. در دربار صفوی مورد احترام بود. در ٩٧٦ هـ با معصوم بیک وکیل دربار طهماسب شاه و با تعدادی سوار به دربار عثمانی فرستاده شد ولی میان راه بین این دو گروه جنگ در گرفت. معین الدین از معرکه گریخت و با کشتی رهسپار هند شد که کشتی در دریا غرق شده و جان سپرد. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ٥١٨ / الذریعه ٩: ١٠٧٥ / ریحانة الادب ٥: ٣٤٨ / فرهنگ سخنوران ٥٥٥ / لغتنامه دهخدا، معین الدین: ٧٧٦.

## معین الدین - اشرف سمرقندی
(م ٥٩٥ هـ / ١١٩٨ م)

معین الدین اشرف سمرقندی، (اشرفی). شاعر، فاضل. متولد و متوفی در سمرقند. از مداحان بیغوملک بود و باوی از خراسان به عراق آمد و مدت زیادی در اصفهان ماند. از آثارش: **دیوان شعر**، شامل ٢٠٠٠ بیت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٨٧ و ٧١٩ / الذریعه ٩: ٧٨ / ریحانة الادب ١: ١٢٩ / فرهنگ سخنوران ٤٤ / لغتنامه دهخدا، اشرفی: ٢٦٥٦.

## معین الدین - دقاقی
(م ٩٧٩ هـ / ١٥٧١ م)

معین الدین دقاقی، حسینی، بلیانی. شاعر، فاضل. ساکن در قزوین و دکن هندوستان، متوفی در همانجا. وی مردی پارسا بود و شاه طهماسب به وی اعتقاد داشته در مجالس وعظ او حاضر می شد. او پدر تقی الدین اوحدی مؤلف عرفات العاشقین بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ٦٦٠ / الذریعه ٩: ١٠٧٦ / ریحانة الادب ٥: ٣٤٩ / فرهنگ سخنوران ٥٥٥.

## معین الدین علی - قاسم الانوار
(٧٥٧-٨٣٧ هـ / ١٣٥٦-١٤٣٣ م)

معین الدین علی بن نصیر بن هارون حسینی، (قاسم انوار، معین الدین، انوار تبریزی). از مشایخ صوفیه، شاعر. از خاندان سادات حسینی تبریز، و از پیروان خاندان شیخ صفی الدین اردبیلی، متولد در سراب تبریز. در جوانی به تبریز برای کسب علم رفت و در حلقهٔ مریدان شیخ صدرالدین موسی پسر و جانشین شیخ صفی الدین در آمد و از او با عنوان

---

۱. نظم و نثر نفیسی: م ٧٨٣ هـ.

۲. همان کتاب نام او را معین الدین محمد معینی آورده است.

صدر ولایت یاد می کرد. پس به گیلان رفت و روابط دوستانه ای با جانشینان شیخ زاهد گیلانی برقرار کرد. در ادامه سفرش به خراسان رفته و در هرات مستقر شد و شهرت و مریدان بسیار یافت. در سال ۸۳۰ هـ به دلایل سیاسی از هرات به سمرقند تبعید شد و عاقبت در خرجردجام ساکن شده در همانجا بدرود حیات گفت. و در همانجا دفن شده و بنایی به دستور امیر علیشیر نوایی بر مزارش ساخته شد. از آثارش: **کلیات قاسم انوار** - ط، درسال ۱۳۳۷ هـ به همت سعید نفیسی چاپ شده، **صد مقام**، در بیان اصطلاحات صوفیه، **رسالهٔ سؤال و جواب**.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۲۵۲ و ۵۶۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۰، ۱۰۴۸ / الذریعه ۹: ۸۶۱، ۱۹: ۳۰۴: ۱۹: ۹۷ / روضات الجنات اسفزاری ۲: ۸۶ / ریحانة الادب ۴: ۳۹۹ / فرهنگ سخنوران ۴۶۲ / الکنی و الالقاب ۳: ۴۷ / لغتنامه دهخدا، قاسم الانوار: ۵۲ / نفحات الانس ۵۹۲.

## مفرد قمی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

مفرد قمی، مفرد خیّاط. شاعر. بامیرزا محمد طاهر مؤلف تذکره نصر آبادی معاصر بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۱۰۸۶ / ریحانة الادب ۵: ۳۵۷ / فرهنگ سخنوران ۵۵۸ / لغتنامه دهخدا، مفرد: ۸۴۷.

## مفرد همدانی

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ملامفرد نعلبند. شاعر. متوفی در اصفهان. با میرزا محمد طاهر مؤلف تذکره نصر آبادی معاصر بود و باوی در اصفهان ملاقات کرد. با امرا ملازم بود و مدح ایشان می گفت. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۱۰۸۶ / ریحانة الادب ۵: ۳۵۷ / فرهنگ سخنوران ۵۵۸ / لغتنامه دهخدا، مفرد همدانی: ۸۴۸.

## مُفَضّل - ضبی

(م حدود ۲۹۰ هـ / ۹۰۳ م)

ابوطالب، مفضل بن سلمة بن عاصم بغدادی، ضبی. ادیب، لغوی. نزد فتح بن خاقان وزیر متوکّل تقرب داشت. از ابوعبدالله بن اعرابی و عمربن شبه حدیث اخذ کرد و محمدبن یحیی صولی از او روایت کرده است. از آثارش: **المفاخر** - ط، **البارع** - خ، **الملاهی** - ط.

الاعلام ۸: ۲۰۳ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۴۵ / ریحانة الادب ۴: ۵ / فهرست ابن الندیم ۸۰ / لغتنامه دهخدا، ابوطالب: ۵۵۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۱۴.

## مفضل - ابهری

(م ۶۶۳ هـ / ۱۲۶۴ م)

مفضل[1] بن عمربن مفضل ابهری، (اثیرالدین). از علمای معقول، حکیم. ساکن در عراق و اصفهان و سپس روم. از شاگردان امام فخر رازی بود و در حملهٔ مغول از ایران گریخت. شعر فارسی را نیکو می سرود و در جوانی با جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی مشاعره داشت. از آثارش: **هدایة الحکمة**، در منطق و الهیات که قاضی میرحسین میبدی شرحی بر آن نوشت و پس از آن شروح و حواشی دیگری نیز نوشته شد، **ایساغوجی**، در منطق، **الزبدة**.

الاعلام ۸: ۲۰۳ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۵۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۱۷۳ / ریحانة الادب ۱: ۷۴ / فرهنگ سخنوران ۲۶ / لغتنامه دهخدا، ابهری: ۹۵۷ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۱۵ / نزهة المجالس ۹۲ و ۲۷۰.

## مُفَضّل - ضبی

(م ۱۶۸ هـ / ۷۸۴ م)

ابوالعباس، مفضل بن محمدبن یعلی ضبی. ادیب، نحوی. متولد و ساکن در کوفه. از جمله شاگردانش ابوزید انصاری بود. از آثارش: **الامثال** - ط، **الألفاظ**، **العروض**.

الاعلام ۸: ۲۰۴ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۰۰ / ریحانة الادب ۴: ۶ / فهرست ابن الندیم ۷۵ / لغتنامه دهخدا، مفضل: ۸۵۶ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۱۶.

## مفلح - صیمری

(م پس از ۸۷۳ هـ / ۱۴۶۸ م)

مفلح بن حسن بن رشید صیمری. فقیه امامی،

---

۱. یا فضل.

شاعر. منسوب به صیمر نزدیک خوزستان. با محقق کرکی (م ۹۴۰ هـ) معاصر و از شاگردان ابوالعباس احمد حلّی بود و از او روایت می کرد. از آثارش: **التبیینات - خ، إجازة - خ، شرح الشرایع، دیوان شعر.**

الاعلام ۸: ۲۰۶ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۳۳ / امل الآمل ۲: ۳۲۴ / الذریعه ۹: ۱۰۸۶، ۵: ۲۷۹، ۱۱: ۸۸ / روضات الجنّات ۸: ۱۳۸ / ریحانة الادب ۳: ۴۸۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۳۷ / لغتنامه دهخدا، صیمری: ۴۰۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۱۶.

## مفید - شیرازی

(م ۱۳۱۰ هـ / ۱۸۹۲ م)

مفیدبن محمدبن محمد کاظم شیرازی، (داور، مفید). فقیه، فاضل، شاعر، عارف. متولد و ساکن در شیراز. وی مدتی امام جماعت شاه چراغ شیراز بود، مدتی نیز برای ریاضت به کرمان رفت و عاقبت به شیراز بازگشت و به تدریس و تألیف پرداخت. از جمله شاگردانش فرصت شیرازی و استاد قدسی بوده اند. از آثارش: **شرح قصیدة امریء القیس، ضیاء القلوب فی المصائب، شرح منظومة الکلام.**

الذریعه ۹: ۱۰۸۷، ۱۵: ۱۲۵، ۹: ۳۱۹، ۱۵: ۲۶۷ / ریحانة الادب ۵: ۳۵۹ / فرهنگ سخنوران ۵۵۸ / لغتنامهٔ دهخدا، مفید: ۸۶۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۱۷.

## مقاتل - (ابن سلیمان)

(م ۱۵۰ هـ / ۷۶۷ م)

ابوالحسن، مقاتل بن سلیمان بن بشیر أزدی، بلخی. مفسّر، محدث، قاری، اهل سنت. اصلاً از بلخ، ساکن در بغداد و بصره، متوفی در بصره. از یاران امام باقر (ع) و امام صادق (ع) بوده است. از آثارش: **التفسیر الکبیر - خ، نوادر التفسیر، القراآت.**

الاعلام ۸: ۲۰۶ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۵۵ و ۶۸ / تاریخ التراث العربی ب ۱ / ۱: ۸۵ / ریحانة الادب ۵: ۳۶۶ / فهرست ابن الندیم ۲۲۷ / لغتنامه دهخدا، مقاتل: ۸۷۲ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۱۷.

## مقبول قمی

(م ۹۲۴ هـ / ۱۵۱۸ م)

میرمقبول قمی. شاعر. در عهد سلطان حسین میرزا بایقرا می زیست و عشقی کاشانی از شاگردان او بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۷۰ / الذریعه ۹: ۱۰۸۸ / ریحانة الادب ۵: ۳۶۶ / فرهنگ سخنوران ۵۵۹ / لغتنامه دهخدا، مقبول: ۸۹۴.

## مقبول هندی

(م ۱۲۷۰ هـ / ۱۸۵۳ م)

مقبول هندی، لکهنویی. شاعر. ساکن در شهر لکهنوی هند. وی فارسی زبان بود. از آثارش: **دردِ الفت، قاف نامه، نارنامه،** نام مثنویهای او می باشد.

الذریعه ۹: ۱۰۸۸ / ریحانة الادب ۵: ۳۶۶ / لغتنامه دهخدا، مقبول: ۸۹۵.

## مقداد - حلّی

(م ۸۲۶ هـ / ۱۴۲۳ م)

ابوعبدالله، مقدادبن عبدالله بن محمد سیوری، حلي، اسدی، (شرف الدین). فقیه امامی، متکلّم. اصلاً سوری، از قبیلهٔ اسدی، متولد در غرو، متوفی در نجف. نزد شهید اول تلمذ نمود. از آثارش: **کنزالعرفان فی فقه القرآن - ط، ارشاد الطالبین - ط، التنقیح - خ.**

الاعلام ۸: ۲۰۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۳۴ / امل الآمل ۲: ۳۲۵، ۱۲۵ / الذریعه ۱: ۳۹۶، ۲: ۹۲، ۵: ۶۸ / روضات الجنات ۷: ۱۷۰ / ریحانة الادب ٤: ۲۸۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۳۸ / لغتنامه دهخدا، ابوعبدالله: ۶۱۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۱۸.

**مقدس اردبیلی ← احمدبن محمد**

## مقصود علی - شکیبی

(م ۹۷۱ هـ / ۱۵۶۳ م)

مقصود علی[1]، (شکیبی). شاعر. ساکن و

---

۱. طبقات اعلام الشیعه: مقصود علی بن خلیل.

متوفی در تبریز. در زمان شاه طهماسب به قزوین رفته و در آنجا غزلی به استقبال غزل حسن دهلوی سرود. از آثارش: **دیوان شعر**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۰۶ / الذریعه ۹: ۵۳۷ / ریحانة الادب ۳: ۲۳۴ / سخنوران آذربایجان ۴۴۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۵۱ / فرهنگ سخنوران ۳۰۴.

## مکتبی شیرازی

(زنده در ۹۲۸ هـ / ۱۵۲۱ م)

مکتبی شیرازی. شاعر مثنوی سرا. متولد و ساکن در شیراز. به هندوستان سفر کرد و در بازگشت به نجد و عربستان نیز رفت و در آنجا مرقد لیلی و مجنون را دیده مصمم به سرودن مثنوی لیلی و مجنون شد و در مقدمهٔ آن ممدوح خود را شاه قاسم بن منصور نام برد. از آثارش: **منظومه لیلی و مجنون**، در ۳۱۶۰ بیت و از زیباترین منظومه های فارسی است، **دیوان شعر**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۲ / الذریعه ۹: ۱۰۹۴ / ریحانة الادب ۵: ۳۷۸ / فرهنگ سخنوران ۵۶۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۶۵ / لغتنامه دهخدا، مکتبی: ۹۸۲.

## مکحول ـ شامی

(م ۱۱۲ هـ / ۷۳۰ م)

ابوعبدالله، مکحول بن ابومسلم سهراب بن شاذل هذلی. فقیه، محدث، حافظ حدیث. اصلاً فارسی، متولد در کابل، متوفی در دمشق. از مالک بن انس کسب علم کرد. از آثارش: **لسنن فی الفقه، المسائل فی الفقه**.

الاعلام ۸: ۲۱۲ / تاریخ التراث العربی ب ۳ / ۱: ۱۹ / حلیة الاولیاء ۵: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۷: ۱۸۲ / فهرست ابن الندیم ۲۸۳ / لغتنامه دهخدا، ابوعبدالله: ۶۱۵ / معجم المؤلفین ۱۲: ۳۱۹.

## مکی ـ (ابن حموش)

(۳۵۵-۴۳۷ هـ / ۹۶۶-۱۰۴۵ م)

ابومحمد، مکی بن أبوطالب حموش بن محمد أندلسی، قیسی. قاری، مفسّر، ادیب. متولد در قیروان، ساکن در قرطبه. به مناطق مختلف جهت استماع حدیث سفر کرد. از آثارش: **مشکل اعراب القرآن ـ خ، المنتقی، الایجاز ـ خ**.

الاعلام ۸: ۲۱۴ / تاریخ التراث العربی ۸: ۴۸۲ / ریحانة الادب ٤: ۵۰۱ / لغتنامه دهخدا، ابومحمد: ۸۱۷.

## مَکّی ـ (ابن ریّان)

(م ۶۰۳ هـ / ۱۲۰۷ م)

ابوالحَرَم، مکی بن ریان بن شبّه ماکسینی، (صائن الدین). متکلّم، ادیب، شاعر. متولد و بزرگ شده در ماکسین، ساکن و متوفی در موصل. نزد ابن صفار و ابن خشاب و ابن انباری کسب علم کرد. بیشتر عمر خود را به تدریس گذراند. تألیفی از او باقی نمانده است.

الاعلام ۸: ۲۱۴ / ریحانة الادب ۷: ۵۷ / لغتنامه دهخدا، ابوحرم: ۳۹۷.

**ملا سعد تفتازانی ← مسعودبن عمر**

## ملا مطیع

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

ملا مطیع، (عرفات). عالم، نویسنده، شاعر. با اسماعیل ذبیحی دوستی داشت. از آثارش: **کتاب المواهب السنیة در مدایح علیه، دیوان شعر**.

الذریعه ۲۳: ۲۴۱، ۹: ۷۱۱ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۵.

## ملک[1] ـ امیرشاهی

(م ۸۵۷ هـ / ۱۴۵۳ م)

امیر آق ملک بن جمال الدین فیروز کوهی، شاهی، سبزواری. شاعر غزلسرا. متوفی در استرآباد. اجدادش از امیران سربداران بودند و او خواهرزادهٔ خواجه علی مؤید از امرای این سلسله بود. پس از انقراض آنها آق ملک ندیم خاص بایسنقر میرزا شد. اواخر عمر در انزوا زندگی می کرد. وی علاوه بر شاعری در خوشنویسی و نقاشی و موسیقی نیز دست داشت. از آثارش: **دیوان شعر**، ۱۲ هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ۳۱۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۰۱ / الذریعه ۹: ۵۰۲ / ریحانة الادب ۱: ۱۷۹ / فرهنگ

---

۱. یا ملیک.

سخنوران ۲۹۱ / لغتنامه دهخدا، شاهی: ۱۸۵.

## ممشاد - دینوری
(م ۲۹۷ هـ / ۹۰۹ م)

ممشاد دینوری. عارف نامی، از مشایخ طریقت. ساکن در بغداد. در زمان حیاتش معروف و از خلفای جنید بغدادی بود.

تذکرة الاولیاء ۲: ۱۵۷ / حلیة الاولیاء ۱۰: ۳۵۳ / رساله قشیریه ۶۹ / ریحانة الادب ۶: ۷ / سیر الاولیاء ۳۹ / طبقات الصوفیه ۲۵۴ / طبقات الکبری ۱: ۸۷ / لغتنامه دهخدا، ممشاد: ۱۱۴۶ / نفحات الانس ۹۲.

## منذر - بلوطی
(۲۷۳-۳۵۵ هـ / ۸۸۶-۹۶۶ م)

ابوالحکم، منذربن سعیدبن عبدالله نفزی، قرطبی. فقیه، نحوی، ادیب، شاعر. ساکن در اندلس. در این منطقه قاضی القضات بود. به مکه و مصر سفر کرده و در هر موقعیت مناسب به کسب علم پرداخت. از آثارش: احکام القرآن، الابانة عن حقائق اصول الدیانة، ناسخ والمنسوخ.

الاعلام ۸: ۲۲۹ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۳۷ / ریحانة الادب ۷: ۶۸ / لغتنامه دهخدا، منذر: ۱۲۴۲ / معجم المولفین ۱۳: ۸.

## منصور - فردوسی
(۳۲۹-۴۱۱[1] هـ / ۹۴۰-۱۰۲۰ م)

استاد ابوالقاسم، منصور[2] بن حسن فردوسی، طوسی. شاعر بزرگ حماسه سرای ایران، امامی. متولد و متوفی در طوس. پدرش دهقان و متموّل بود، فردوسی ثروت خود را در راه نظم شاهنامه صرف کرد و در سنین کهولت تهیدست و بی چیز شد. وی مردی وطن پرست و میهن دوست بود و به جز رنج سی ساله اش در احیای ادب فارسی در جای جای مطالب شاهنامه نیز میهن پرستی او آشکار است. با سلطان محمود غزنوی معاصر بود ولی در نظم شاهنامه کمترین چشمداشتی نداشته و داستانهایی که دربارهٔ او و سلطان محمود ساخته شده مورد تردید می باشند. شأن این استاد بزرگ بسیار بالاتر از یک شاعر درباری بوده است. وی در طوس درگذشت و همانجا به خاک سپرده شد.

دربارهٔ این مرد بزرگ و اثر جاودانیش تحقیقات زیادی در ایران و در جهان انجام گرفته است از جمله کتاب حماسه سرایی در ایران تألیف دکتر ذبیح الله صفا، تحقیق نلد که به آلمانی، فردوسی و شعر او از مجتبی مینوی، فردوسی و شاهنامه از محیط طباطبایی و تحقیقات ارزشمند دیگر. از آثارش: شاهنامه، منظومهٔ مفصلی در شصت هزار بیت، و شامل تاریخ قدیم ایران از آغاز تمدن ایرانی تا انقراض حکومت به دست اعراب، فردوسی در نظم آن از مآخذی چون شاهنامهٔ ابومنصوری و داستانهایی که در باب رستم و خاندان گرشاسب وجود داشته و بعضی داستانهای دیگر استفاده کرده است، این مجموعه در میان طبقات مختلف ایرانیان با استقبال بسیار مواجه شد و بسیاری از شاعران بعد از فردوسی به ساختن منظومه های حماسی به تقلید از آن پرداختند. همچنین در ادبیات دیگر کشورهای جهان نیز تأثیر شاهنامه آشکار شد و به زبانهای عربی، ترکی، انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، ایتالیایی، روسی، سوئدی و چندین زبان دیگر بطور کامل و یا ابیاتی از آن ترجمه شد، دیوان شعر، مثنوی یوسف و زلیخا.

اعیان الشیعه ۱۰: ۴۰۸ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۴۵۸ و ۶۷۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۷ و ۱۵۹ / الذریعه ۹: ۸۲۱، ۱۳: ۱۶، ۱۹: ۳۴۷ / ریحانة الادب ٤: ۳۱۸ / فرهنگ سخنوران ۴۴۰ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۵۲ / الکنی والالقاب ۳: ۲۱ / لغتنامه دهخدا، فردوسی: ۲۵ / مرآت الادوار ۱۳۷ / منشاء الانشاء ۲۴۶ / نزهة المجالس ۱۱، ۱۹، ۱۰۰ / نفحات الانس ۹۶ / یادداشتهای قزوینی ۱۴۹۲، ۱۲۷۳.

## منصور - آبی
(م ۴۲۱ هـ / ۱۰۳۰ م)

ابوسعید، منصوربن حسین رازی، آبی یا آوی،

---

۱. سال تولد و وفات شاعر دقیقاً معلوم نیست و این تاریخها با توجه به ابیات شاهنامه به طور تقریبی تهیه شده است.

۲. در بعضی از مراجع نام او را حسن بن محمد طوسی آورده اند.

ابوسعید وزیر. ادیب، شاعر، وزیر مجدالدوله بویهی. با صاحب بن عباد دوستی داشت. از آثارش: نزهة الادب، نثرالدرر، در ۷ جلد، دیوان شعر.

الاعلام ۸: ۲۳۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۳۸ / امل الآمل ۲: ۳۲۶ / تاریخ التراث العربی ب ۴/ ۲: ۲۶۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۲ / الذریعه ۹: ۱۱۰۸، ۲۴: ۵۱ / ریحانة الادب ۷: ۱۳۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۹۵ / الکنی والالقاب ۲: ۴ / لغتنامه دهخدا، منصور: ۱۲۷۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۲ / یادداشتهای قزوینی ۱۱۷۲.

## منصور ـ نمری

(م ۲۱۰[1] هـ / ۸۲۵ م)

ابوالقاسم، منصوربن سلمة بن زبرقان[2] نمری. شاعر. متولّد در جزیره، ساکن در بغداد. هارون الرشید و اشراف بغداد را مدح می گفت. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۸: ۲۳۸ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۳۸ / تاریخ التراث العربی ب ۴/ ۲: ۱۰۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۶ / فهرست ابن الندیم ۱۸۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۶۴ / لغتنامه دهخدا، نمری: ۷۸۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳.

## منصور ـ (ابن عمادیّه)

(۶۰۷-۶۷۳ هـ / ۱۲۱۰-۱۲۷۵ م)

ابوالمظفر، منصوربن سلیم بن منصور همدانی، اسکندرانی، (وجیه الدین، ابن عمادیه). محدّث امامی، فقیه، مورّخ. متولد در اسکندریه. از آثارش: الدرر السنیة فی أخبار الاسکندریة ـ خ، الذیل علی تذییل ابن نقطة علی الإکمال لابن ماکولا ـ خ، معجم شیوخه.

الاعلام ۸: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۲۳ / لغتنامه دهخدا، منصور: ۱۲۷۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۴.

## ابومنصور ـ سوخته

(اوایل قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابومنصور سوخته. عارف. با خواجه عبدالله انصاری معاصر بود.

ریحانة الادب ۷: ۲۷۷ / لغتنامه دهخدا، ابومنصور: ۸۶۹ / نفحات الانس ۳۴۰.

## منصور ـ راستگو

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

منصوربن عبدالله فارسی، شیرازی، (راستگو). فقیه امامی. با غیاث الدین منصوربن امیر صدرالدین معاصر بود و در شیراز می زیست. از آثارش: شرح مختصر الاصول سید شریف، کتاب الفصول المنصوریة، الفوائد المنصوریة.

الذریعه ۱۶: ۲۴۳، ۴: ۵۱۴، ۶: ۱۲۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۹۰ / لغتنامه دهخدا، راستگو: ۶۶.

## ابومنصور ـ (ابن صوری)

(۵۷۳-۶۳۹ هـ / ۱۱۷۷-۱۲۴۱ م)

ابومنصور[1] بن ابی فضل بن علی صوری، (رشیدالدین، ابن صوری). طبیب. متولد در صور در سوریه، ساکن در قدس و مصر، متوفی در دمشق. نزد ملوک مصر تقرب یافت و رئیس الاطبای آن دیار شد. از آثارش: الأدویة المفرده، التاج.

الاعلام ۳: ۴۹ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۲ / لغتنامه دهخدا، رشیدالدین: ۴۶۹ / معجم المؤلفین ۴: ۱۶۱.

## منصور ـ (ابن فَلاح)

(م ۶۸۰ هـ / ۱۲۸۱ م)

ابوالخیر، منصوربن فلاح بن محمّد، (تقی الدین، ابوالخیر). فقیه، نحوی. متولد در یمن. از آثارش: الکافی، المغنی، در نحو و ۴ جلد.

الاعلام ۸: ۲۴۲ / ریحانة الادب ۸: ۱۴۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۸۴ / لغتنامه دهخدا، منصور: ۱۲۷۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۹.

## ابومنصور ـ گازر

(قرن پنجم هجری / یازدهم میلادی)

---

۱. الاعلام: م ۱۹۰ هـ.

۲. یا منصوربن زبرقان بن سلمة.

۱. در برخی کتب رجالی نام وی ابومنصور رشیدالدین بن ابوالفضل آمده است.

ابومنصور گازر. عارف نامی. با خواجه عبدالله انصاری (م ۴۸۱ هـ) معاصر بود و به خدمت اکابر و مشایخ بسیاری رسید.

ریحانة الادب ۵: ۱۱۴ / لغتنامه دهخدا، ابومنصور: ۸۷۲ / نفحات الانس ۳۴۳.

## ابومنصور - گاو کلاه

(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

ابومنصور گاو کلاه، سرخسی. عارف. از مشایخ فرقهٔ ملامتیه و مرجع ایشان بوده است.

ریحانة الادب ۵: ۱۱۴ / طبقات الصوفیه ۳۹۱ / لغتنامه دهخدا، ابومنصور: ۸۷۲ / نفحات الانس ۱۵۶.

## منصور - سمعانی

(۴۲۶-۴۸۹ هـ / ۱۰۳۵-۱۰۹۶ م)

ابوالمظفر، منصوربن محمدبن عبدالجبار مروزی، سمعانی، تمیمی. محدث، فقیه اهل سنت. متولد و متوفی در مرو. ابتدا حنفی بود و سپس مذهب شافعی را پذیرفت. در خراسان مفتی بود. از آثارش: تفسیر السمعانی - خ، الانتصار، القواطع - خ.

الاعلام ۸: ۲۴۳ / ریحانة الادب ۳: ۷۶ / لغتنامه دهخدا، منصور: ۱۲۷۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۰.

## منصور - دشتکی شیرازی

(۸۶۶-۹۴۸ هـ / ۱۴۶۱-۱۵۴۱ م)

منصوربن صدرالدین محمدبن ابراهیم حسینی، دشتکی شیرازی، (امیر غیاث الدین، استاد البشر، عقل حادی عشر). دانشمند نامی، حکیم. نزد پدر و دیگر عالمان وقت دانشهای عقلی و نقلی را فرا گرفت و در بیست سالگی از کسب دانشهای زمان خود فراغت یافت. در چهل وسه سالگی از طرف شاه اسماعیل مأمور تعمیر رصدخانه مراغه شد. در ۹۳۶ هـ مقام صدارت شاه تهماسب را کسب کرد و در سال ۹۳۸ هـ در بحثی که میان غیاث الدین و محقق کرکی در مجلس شاه در گرفت غیاث الدین از شاه رنجید و از صدارت کناره گرفته به شیراز رفت. وی با ملا جلال دوانی نیز معاصر بود و در کتابهای خود چند بار بر وی تاخته و ردیه هایی بر آثار او نوشته است.

اواخر عمر را در شیراز گذراند و مدرسهٔ منصوریه را تأسیس نمود و پس از مرگش در همانجا به خاک سپرده شد که مزارش به بقعهٔ منصوری معروف است. از آثارش: حجة الکلام، در حکمت و کلام، مشارق، مرآة الحقایق، شرح هیاکل النور، در بیان لغزشهای دوانی در تألیف شرحی بر همین کتاب.

الاعلام ۸: ۲۴۴ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۴۱ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۲۹۹ و ۱۸۶۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۷۵ و ۸۲۵ / الذریعه ۹: ۱۱۰۹، ۱: ۳۷۸، ۱۰: ۱۸۶ / روضات الجنات ۷: ۱۷۶ / ریحانة الادب ۴: ۲۵۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۵۴ / فرهنگ سخنوران ۴۲۲ / الکنی والالقاب ۲: ۴۹۷ / لغتنامه دهخدا، غیاث الدین: ۳۹۵ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۸.

## منصور - بهوتی

(۱۰۰۰-۱۰۵۱ هـ / ۱۵۹۱-۱۶۴۱ م)

منصوربن یونس بن صلاح الدین بهوتی. عالم، فقیه، حنبلی. منسوب به بهوت در مصر، ساکن در مصر. رئیس مذهب حنبلی بود و تدریس می کرد و فتوی می داد. از آثارش: المنح الشافیة - ط، نظم المفردات، عمدة الطالب.

الاعلام ۸: ۲۴۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۸ / لغتنامه دهخدا، بهوتی: ۴۳۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۲.

## منیرالدین - بروجردی

(۱۲۶۹-۱۳۴۱ هـ / ۱۸۵۳-۱۹۲۲ م)

منیرالدین بن جمال بن علی بروجردی، اصفهانی. فاضل امامی، عالم در رجال. نوادهٔ دختری میرزا ابوالقاسم قمی بود. از محمد باقربن محمد تقی محشی اصفهانی کسب علم کرد. از آثارش: الألفیة، منظومة فی تراجم، کتاب فروق مابین فریضه و نافله.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۴۲ / الذریعه ۱۶: ۱۷۷، ۲۰: ۱۳۳ / ریحانة الادب ۱: ۵۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۵ / مکارم الآثار ۶: ۱۹۲۱.

## موجد ـ همدانی
(م ۱۰۲۴ هـ / ۱۶۱۵ م)

موجد همدانی. شاعر ایرانی. مدتی به هندوستان رفت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۱۱۷ / ریحانة الادب ۶: ۲۲ / فرهنگ سخنوران ۵۷۵.

## مودود ـ چشتی
(م ۵۲۷ هـ / ۱۱۳۲ م)

مودود بن یعقوب چشتی، (مخزن الانوار، صاحب الاسرار). عارف، صوفی. در سن ۹۵ سالگی درگذشت. از آثارش: **خلاصة الشریعة، منهاج العابدین.**

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۱۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۱۷، ۶۰۴ / جشن نامه هانری کربن ۱۶ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۱ / سیر الاولیاء ۴۲ / فرهنگ سخنوران ۵۷۶ / لغتنامه دهخدا، چشتی: ۱۸۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۳ / نفحات الانس ۳۲۶.

## مؤرج ـ تقیا
(م ۱۰۲۰ هـ / ۱۶۱۱ م)

مؤرج تقیا. شاعر. متولد در شوشتر، ساکن در هندوسان. در این دیار مقرب اکبرشاه و سپس جهانگیر شاه شد و به مقام صدارت رسید. از آثارش: **الهیئة، دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۷۲ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۲ / فرهنگ سخنوران ۱۱۷ / لغتنامهٔ دهخدا، تقیا: ۸۵۶.

## مُؤرّج ـ سدوسی
(م ۱۹۵ هـ / ۸۱۰ م)

اُبوفید، مؤرج بن عمروبن حارث سدوسی. ادیب، مفسر، نسب شناس. از طایفهٔ بنی سدوس بن شیبان، متولد و متوفی در بصره [1]. نزد ابوزید انصاری و خلیل بن احمد کسب علم کرد و با سیبویه و نضربن شمیل همدرس بود. حدیث را از عمروبن علاء استماع نمود. با مأمون عباسی به مرو و سپس نیشابور رفت. از آثارش: **جماهیر القبائل، غریب القرآن، الأمثال ـ خ.**

الاعلام ۸: ۲۶۶ / تاریخ التراث العربی ۸: ۹۶ / ریحانة الادب ۲: ۴۵۲ / فهرست ابن الندیم ۵۳ / الکنی والالقاب ۲: ۵۱ / لغتنامه دهخدا، مورج: ۵۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۳.

## موسی ـ کاشف الغطاء
(م ۱۲۴۲ هـ / ۱۸۲۶ م)

موسی بن شیخ کبیر جعفربن خضر کاشف الغطاء. فقیه امامی. وی در این رشته بسیار تبحر داشت و پدرش شیخ کبیر پس از محقق و شهید اول اورا به سایر فقها ترجیح می داد. از آثارش: **منیة الراغب، شرح بغیه الطالب پدرش در دو جلد.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۷۸ / الذریعه ۱۳: ۲۷۳ / ریحانة الادب ۵: ۲۸ / الکنی والالقاب ۳: ۱۰۳ / لغتنامه دهخدا، کاشف الغطاء: ۱۸۹.

## موسی ـ تبریزی
(م ۱۳۰۷ هـ / ۱۸۸۹ م)

میرزا موسی بن جعفربن احمد تبریزی، (صاحب اوثق الوسائل). فقیه، زاهد. نزد شیخ مرتضی انصاری و حسین کوه کمری تلمذ نمود. از آثارش: **اوثق الوسائل فی شرح الرسائل**، به حاشیهٔ میرزا موسی معروف است، **تفسیر**، در حاشیه قرآن چاپ شده است، **غایة المأمول.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۷۸ / الذریعه ۲: ۴۷۳، ۱۶: ۱۶ / ریحانة الادب ۳: ۳۵۳، ۱: ۳۲۵.

## موسی ـ نوبختی
(زنده در ۳۳۰ هـ / ۹۴۱ م)

ابوالحسن، موسی بن حسن بن محمد نوبختی، (ابن کبریاء). عالم، منجم. از آثارش: **الکافی فی احداث الازمنه.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۸۰ / الذریعه ۱۷: ۲۴۵ / رجال نجاشی ۲۹۰ / ریحانة الادب ۶: ۲۵۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۲۲.

---

۱. ریحانة الادب: متوفی در نیشابور.

## موسی ـ قاضی زاده رومی
(م ۸۱۵ هـ / ۱۴۱۲ م)

موسی بن محمدبن قاضی محمود رومی، (قاضی زاده رومی، قاضی رومی). عالم در ریاضیات و حکمت. متولد در بروسیه، متوفی در سمرقند. به خراسان و ماوراءالنهر سفر کرد و در شیراز و سمرقند مدتی سکونت داشت. در این شهرمعلّم الغ بیک بود. چون پدرش قاضی روم بود مشهور به قاضی زاده رومی شد. از آثارش: شرح التذکرة ـ خ، شرح الملخص فی الهیئة ـ ط، حاشیه علی شرح الهدایة ـ خ.

الاعلام ۸: ۲۸۲ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۰۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۴۹، ۸۰۷ / الذریعه ۲۰: ۳۷۴، ۱۳، ۹۳ / ریحانة الادب ۴: ۴۱۰ / الکنی والالقاب ۳: ۴۹ / لغتنامه دهخدا، موسی: ۸۱ / معجم المؤلفین ۱۳: ۴۷.

## موسی ـ شهوات
(قرن اول هجری / هفتم میلادی)

ابومحمد، موسی بن یسار شهوات. شاعر عهد بنی امیه. متولد در آذربایجان، ساکن در مدینه. در مدح سلیمان بن عبدالملک اموی (۹۶-۹۹ هـ) اشعار بسیاری سروده است. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

الاعلام ۸: ۲۸۷ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۹۱ / ریحانة الادب ۳: ۲۷۵ / لغتنامه دهخدا، موسی: ۸۲.

## موسی ـ سیار
(قرن چهارم هجری / دهم میلادی)

موسی بن یوسف سیار. طبیب، حکیم. متولّد در شیراز. در زمان حیاتش بسیار معروف و مورد احترام بود. ابوعلی بن مندویه و احمدبن محمد طبرسی نزد وی تلمذ نمودند. طبیب دربار دیلمی بود. از آثارش: آلات جراحی، امراض العین، چهل باب.

تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۴۶ / ریحانة الادب ۳: ۱۰۲ / لغتنامه دهخدا، موسی: ۸۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۵۰.

## موسی ـ (ابن یونس)
(۵۵۱-۶۳۹ هـ / ۱۱۵۶-۱۲۴۲ م)

ابوالفتح، موسی بن یونس بن محمّد عقیلی، (کمال الدین). فیلسوف، ریاضی دان، ادیب، شافعی. متولد و متوفی در موصل. در همان شهر و در مدرسهٔ نظامیهٔ بغداد کسب علم کرد. از آثارش: کشف المشکلات، در تفسیر قرآن، کتاب فی الاصول، عیون المنطق.

الاعلام ۸: ۲۸۸ / ریحانة الادب ۵: ۹۰ / لغتنامه دهخدا، موسی: ۸۳ / معجم المؤلفین ۱۳: ۵۱.

## موفق ـ خوارزمی
(۴۸۴-۵۶۸ هـ / ۱۰۹۱-۱۱۷۲ م)

ابوالمؤید، موفق بن احمد مکی، اخطب خوارزمی. فقیه، ادیب. اصلاً از مکه. در خوارزم نزد زمخشری کسب علم کرد. از آثارش: مناقب الإمام الأعظم أبی حنیفه ـ ط، مناقب امیرالمؤمنین علی بن أبی طالب ـ ط، معروف به مناقب خوارزمی.

الاعلام ۸: ۲۸۹ / ریحانة الادب ۱: ۸۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۵ / لغتنامه دهخدا، اخطب: ۸۷۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۵۲.

## مولانا شهیدی قمی
(م ۹۳۵ هـ / ۱۵۲۸ م)

مولانا شهیدی قمی، (ملک الشعرا، بابا شهیدی). شاعر. متولد در قم. وی درویش مسلک بود و دو بار از عراق به خراسان رفته و در هرات به خدمت جامی رسید. در قزوین مورد عنایت سلطان میرزا علی پادشاه گیلان واقع شد. و در آذربایجان ملک الشعرای دربار سلطان یعقوب بود و پس از مرگ سلطان مذکور به هند رفته و در همانجا بدرود حیات گفت و در سر گنج گجرات به خاک سپرده شد. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۳۷ / الذریعه ۹: ۵۶۲ / ریحانة الادب ۳: ۲۹۰ / فرهنگ سخنوران ۳۱۴ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۴۱ / لغتنامه دهخدا، بابا شهیدی: ۱۳۳.

### مولوی ← محمدبن محمد

### مولوی مهدی ـ شیدا
(م ۱۰۶۲ هـ / ۱۶۵۱ م)

مولوی مهدی بن مولوی محمدتقی کاکوردی، (شیدا). شاعر. متولّد در اکبر آباد، متوفی در کشمیر. در عهد جهانگیر و شاه جهان می زیست. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۵۶۶ / ریحانة الادب ۳: ۳۳۵ / فرهنگ سخنوران ۳۱۸.

### مؤمن ـ ایمان
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ملا مؤمن ایمان، (نعمت). شاعر. ساکن در تبریز. اجدادش نقیب الاشراف تبریز بوده اند. نزد ملا محسن فیض تلمذ نمود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۱۲ / سخنوران آذربایجان ۷۵۱ / فرهنگ سخنوران ۶۱۲ / لغتنامه دهخدا، نعمت: ۶۳۴.

### مؤمن ـ شبلنجی
(۱۲۵۲ـ بعد از ۱۳۰۸ هـ / ۱۸۳۶ـ بعد از ۱۸۹۱ م)

مؤمن بن حسن بن مؤمن شبلنجی. عالم شافعی. متولد در شبلنجه از دهات مصر، تحصیلکرده درالأزهر مصر. نزد شیخ محمد خضری فقه آموخت. از آثارش: **فتح المنان، مختصر الجبرتی، نورالابصار فی مناقب آل بیت النبی المختار ـ ط.**

الاعلام ۸: ۲۹۱ / ریحانة الادب ۳: ۱۸۰ / الکنی والالقاب ۲: ۳۵۴ / لغتنامه دهخدا، شبلنجی: ۲۲۵ / معجم المؤلفین ۱۳: ۵۳.

### موهوب ـ (ابن جوالیقی)
(۴۶۶-۵۴۰ هـ / ۱۰۷۳-۱۱۴۵ م)

ابومنصور، موهوب بن احمدبن محمد بغدادی، (ابن جوالیقی، جوالیقی). ادیب، لغوی، اهل سنت. متولد و متوفی در بغداد. سالها نزد خطیب تبریزی کسب علم نمود و خود نیز حوزهٔ درس داشت و از جمله شاگردانش زمخشری و کمال الدین ابن الانباری و ابوالفرج ابن الجوزی بوده اند. از آثارش: **المعرّب ـ ط، شرح أدب الكاتب ـ ط، العروض.**

الاعلام ۸: ۲۹۲ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۹۵ / ریحانة الادب ۷: ۴۵۱ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶۰ / لغتنامه دهخدا، موهوب: ۱۴۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۵۳.

### مؤیدالدین ـ عرضی
(م ۶۶۴ هـ / ۱۲۶۵ م)

مؤیدالدین بن برمک بن مبارک عرضی یا عروضی، دمشقی. دانشمند، حکیم، ریاضی دان، منجم. ساکن در دمشق، متوفی در مراغه. یک آلت رصدی برای ملک منصور حاکم حمص تعبیه کرد سپس جهت کمک به خواجه نصیرطوسی به مراغه دعوت شد. از آثارش: **شرح آلات رصدی مراغه، رساله در کیفیّت ساختن کره کامل.**

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۵۱ و ۱۲۰۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۳۰ / ریحانة الادب ۶: ۳۶ / لغتنامه دهخدا، مویدالدین: ۱۴۸.

### مهدی ـ کاشانی
(م ۱۲۰۹ هـ / ۱۷۹۴ م)

مهدی بن أبی ذر کاشانی، نراقی، (خاتم المجتهدین). فقیه امامی، اصولی، متکلّم. ساکن در کاشان. نزد ملا اسماعیل خواجویی تلمذ کرد و از محمدباقر بهبهانی و شیخ یوسف بحرانی و علامه مجلسی روایت کرده است. از آثارش: **جامع الافکار ـ خ، جامع السعادات فی موجبات النجاة ـ خ، دیوان شعر.**

الاعلام ۸: ۲۵۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۴۳ / تاریخ کاشان ۲۸۰ / الذریعه ۲: ۴۶۴، ۳: ۳۵۰، ۹: ۱۱۳۶ / روضات الجنات ۷: ۲۰۰ / ریحانة الادب ۶: ۱۶۴ / فرهنگ سخنوران ۵۷۲ / لغتنامه دهخدا، نراقی: ۴۲۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۵۷ / مکارم الآثار ۱: ۳۶۰.

### مهدی ـ مدرس
(تولد ۱۳۰۶ هـ / ۱۸۸۸ م)

میرزا مهدی بن جعفر مدرس. عالم امامی، فقیه، حکیم، متکلّم. اصلاً آشتیانی، متولد و ساکن در

تهران. نزد پدرش و اساتیدی چون شیخ فضل الله نوری، عبدالکریم مدرس، سیدالحکما شیرازی، سید محمد کاظم یزدی. عبدالحسین سیبویه علوم مختلف را کسب کرد. خود نیز مدرس بود. به بلخ و سمرقند و مصر و پاریس سفر کرد. از آثارش: **حاشیه اسفار ملاصدرا، رسائل شیخ مرتضی انصاری، رساله‌ای در جبر و تفویض.**

ریحانة الادب ۵: ۲۷۲.

## مهدی ـ خالصی

(م ۱۳۴۳ هـ / ۱۹۲۴ م)

مهدی بن حسن[1] بن عزیز خالصی، کاظمی. فقیه امامی. ساکن و متوفی در مشهد. در کاظمین مدرسهٔ بزرگی به نام الزهراء جهت ترویج احکام اسلامی تأسیس کرد. در سال ۱۳۴۱ هـ به حجاز تبعید شد سپس به درخواست دولت ایران به بندر بوشهر و سپس مشهد منتقل شد. از آثارش: **تداخل الاغسال، تلخیص رسائل شیخ مرتضی انصاری، حاشیه بر کفایة الاصول محمد کاظم خراسانی ـ ط.**

الاعلام ۸: ۲۵۶ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۵۷ / الذریعه ۶: ۱۸۸، ۴: ۱۷، ۸: ۵۲ / ریحانة الادب ۲: ۱۱۶ / لغتنامه دهخدا، مهدی: ۱۸۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۷، ۱۲: ۵۷ / مکارم الآثار ۶: ۲۱۴۵.

## مهدی بیک ـ شقاقی

(م ۱۲۱۴ هـ / ۱۷۹۹ م)

مهدی بیک شقاقی. شاعر. از ایل اسیرلوی شقاقی از نواحی تبریز، متوفی در اصفهان[2]. فردی بی مبالات و گستاخ بود و با هجویات خود دیگران را می رنجاند، اما در شعر او نکات ظریف به چشم می خورد. از آثارش: **دیوان شعر**، بخشی از آن در کتابخانه دانشگاه تهران می باشد.

الذریعه ۹: ۱۱۳۳ / رجال بامداد ۶: ۲۷۳ / ریحانة الادب ۳: ۲۲۸ / سخنوران آذربایجان ۹۴۵ / فرهنگ سخنوران ۵۷۲ / لغتنامه دهخدا، مهدی: ۱۷۹ / مکارم الآثار ۱: ۵۳۸.

---

۱. الاعلام: حسین.

۲. یا عراق.

## مهدی ـ شکوهی

(م ۱۳۱۴ هـ / ۱۸۹۶ م)

مهدی شکوهی، تبریزی، مراغه‌ای. شاعر. ساکن در مراغه. با راجی و لعلی معاصر بود. از آثارش: **دیوان شعر ـ ط**، در سال ۱۳۲۱ هـ در تبریز به چاپ رسید.

الذریعه ۹: ۵۳۶ / ریحانة الادب ۳: ۲۳۲ / سخنوران آذربایجان ۱۰۰۰ / فرهنگ سخنوران ۳۰۳.

## مهدی ـ طباطبایی

(م ۱۲۶۰ هـ / ۱۸۴۴ م)

مهدی بن علی (صاحب ریاض المسائل) بن محمدعلی طباطبایی. عالم امامی. متوفی در کربلا. استاد شیخ مرتضی انصاری بود. از آثارش: **حجیة ظواهر الکتاب، اصالة البرائة، رسالة فی المشترک.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۵۵ / الذریعه ۶: ۲۷۵، ۲: ۱۱۶ / ریحانة الادب ۴: ۳۰.

## مهدی علی خان ـ عاشق

مهدی علی خان بن علی مرادخان عاشق هندوستانی. شاعر. متولد و ساکن در هندوستان. از آثارش: **دو دیوان شعر** به زبان فارسی، **سه دیوان شعر** به زبان اردو، **منظومه‌ای در فضایل غزوات حضرت علی (ع)** معروف به حملهٔ حیدری.

الذریعه ۹: ۶۷۳ / ریحانة الادب ۴: ۸۱ / فرهنگ سخنوران ۳۷۰.

## مهدی ـ (ابن شریعت اصفهانی)

(م ۱۳۱۸ هـ / ۱۹۰۰ م)

مهدی بن فتح الله بن محمد جواد. فاضل امامی. پدرش ملا فتح الله شریعت اصفهانی از علمای شیعه بود. وی در زمان حیات پدر در نجف در گذشت. از آثارش: **اعلام الاعلام بمولد سیدالانام فی تعیین مولدالنبی (ص)، تقریرات پدرش را تحریر کرده است.**

الذریعه ۲: ۲۳۸ / ریحانة الادب ۳: ۲۰۶.

## مهدی خان ـ کوکب

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

میرزا مهدی خان بن محمد نصیر استرآبادی. شاعر، منشی نادرشاه افشار. به سمت سفارت استانبول رفت و هنگام بازگشت خبر مرگ مخدوم خود را شنیده انزوا گزید. از آثارش: انشائات، تاریخ نادری ـ ط، معروف به جهانگشای نادری، درهٔ نادری ـ ط.

الذریعه ۹: ۹۲۴، ۲: ۳۹۴، ۸: ۱۱۲ / ریحانة الادب ۵: ۱۰۵ / فرهنگ سخنوران ۴۹۲ / لغتنامه دهخدا، مهدی: ۱۷۹.

## مهدی ـ ملا کتاب

(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

مهدی ملاکتاب. عالم، فقیه. کراماتی به او منسوب می باشد که بعضی از آنها در دارالسلام علامه نوری ذکر شده است. از آثارش: تألیفاتی در فقه به او منسوب است.

اعیان الشیعه ۱۰: ۱۴۴ / ریحانة الادب ۵: ۳۸۴.

## مهری ـ هروی

(قرن یازدهم هجری[1] / هفدهم میلادی)

مهری هروی. شاعر. متولد در هندوستان. همسر عبدالعزیز طبیب شاهرخ گورکانی. و با نورجهان بیگم معاصر و معاشر بود. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۱۳۷ / ریحانة الادب ۶: ۴۲ / فرهنگ سخنوران ۵۷۴.

## مهستی ـ گنجوی

(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

مهستی گنجوی، (ماه خاتون). شاعر نامی. همسر امیر احمد گنجوی معروف به ابن خطیب گنجه شاعر بود. در دربار سنجر تقرب یافته، سمت دبیری نیز داشت و در بعضی کتب مهستی دبیر نامیده شده است. از آثارش: دیوان مهستی گنجوی، در سرودن رباعی تخصص داشت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۵ / الذریعه ۹: ۱۱۳۷ / ریاحین الشریعه ۵: ۷۷ / ریحانة الادب ۶: ۴۳ / فرهنگ سخنوران ۵۷۴.

## مهیار ـ دیلمی

(م ۴۲۸ هـ / ۱۰۳۶ م)

ابوالحسین، مهیاربن مرزویهٔ دیلمی. کاتب، شاعر نامی. ابتدا زرتشتی بود، پس به دست شریف رضی ابوالحسن محمد موسوی اسلام آورد و در خدمت او به کسب علم پرداخت و بزرگترین شاعر عهد خود شد. از آثارش: دیوان شعر، در ۴ جلد، قصیدهٔ لامیهٔ مهیار.

الاعلام ۸: ۲۶۴ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۷۰ / امل الآمل ۲: ۳۲۹ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۴۴ / تاریخ التراث العربی ب ۴ /۲/: ۱۴۳ / الذریعه ۱: ۵۳۲، ۹: ۱۱۳۸ / ریحانة الادب ۶: ۴۶ / الکنی والالقاب ۲: ۲۷۴ / لغتنامه دهخدا، مهیار: ۲۲۹ / معالم العلماء ۱۴۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۲.

## میثم ـ بحرانی

(م بعد از ۶۸۱ هـ / ۱۲۸۲ م)

میثم بن علی بن میثم بحرانی، (کمال الدّین، ابن میثم). فقیه امامی، متکلّم، ادیب، شاعر. متولد در بحرین، متوفی در عراق. علامهٔ حلی و سید عبدالکریم بن طاوس از شاگردان وی بوده و از او روایت کرده اند. خود وی نیز از خواجه نصیرطوسی روایت می کند. از جمله سران امامیه بود که در تحکیم مبانی شیعه دوازده امامی از طریق تألیف کتاب و سرودن شعر تلاش نمود. از آثارش: شرح نهج البلاغه ـ ط، آداب البحث، القواعد ـ خ.

الاعلام ۸: ۲۹۳ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۹۷ / امل الآمل ۲: ۳۳۲ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۱۴۱ / الذریعه ۳: ۳۵۲، ۱۴: ۱۴۹، ۱۷: ۱۷۹ / روضات الجنّات ۸: ۱۴۳ / ریحانة الادب ۸: ۲۴۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۸۷ / الکنی والالقاب ۱: ۴۳۳ / لغتنامه دهخدا، ابن میثم: ۳۵۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۵۵.

---

۱. فرهنگ سخنوران: قرن نهم هجری.

## میثم - تمّار
(م ۶۰ هـ / ۶۸۰ م)

میثم بن یحیی تمّار، اسدی، نهروانی، کوفی. امامی، متکلّم، خطیب، از اصحاب حضرت علی (ع). از بزرگان تابعین در کوفه و خطیب ایشان و از یاران صدیق و نزدیک و ارزشمند حضرت علی (ع) بود. به امر ابن مرجانه به دار آویخته شد. از آثارش: **تفسیر قرآن**.

الاعلام ۸: ۲۹۴ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۹۸ / الذریعه ٤: ۳۱۷ / رجال طوسی ۵۸ و ۷۰ / ریحانة الادبت ۱: ۳٤۸ / الکنی والالقاب ۳: ۲۱۷ / لغتنامه دهخدا، میثم: ۲۶۲.

**میرخواند** ← محمد بن محمد
**میر داماد** ← محمد باقربن محمد

## میرزا آقا - پریشان
(قرن چهاردهم هجری / بیستم میلادی)

میرزا آقا پریشان. شاعر. متولد در شیراز. با فرصت شیرازی معاصر بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۱۵۸ / ریحانة الادب ۲: ۳۱۱ / فرهنگ سخنوران ۱۰٤.

## میرزا آقا - صاحب قلم
(قرن سیزدهم هجری / نوزدهم میلادی)

میرزا آقا افشار، (صاحب قلم). خطّاط. متولّد در ارومیه. در نوشتن خط نستعلیق استاد بود. چندین کتاب در استانبول به خط او چاپ شده است. از آثارش: **گلستان سعدی**، با خط نستعلیق در سال ۱۲۹۱ هـ نوشته شده است، **نصیحة الملوک سعدی**.

احوال و آثار خوشنویسان ٤ / ریحانة الادب ۳: ۳۸۱ / لغتنامه دهخدا، صاحب قلم: ٤۸.

## میرزا آقا - صنعت
(م ۱۲۹۰ هـ / ۱۸۷۳ م)

میرزا آقا صنعت. شاعر. متولد و ساکن در شیراز، متوفی در بغداد، مدفون در دارالسلام همانجا. از آثارش: **دیوان شعر**.

الذریعه ۹: ۶۱۸ / ریحانة الادب ۳: ٤۷۱ / فرهنگ سخنوران ۳٤۲.

## میرزا بیک - سپهری
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

میرزا بیک سپهری. شاعر، عارف. اصلاً اردستانی، ساکن در اصفهان. سالک طریقه صوفیه و از غزلسرایان زمان شاه طهماسب بود. از آثارش: **دیوان شعر**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۷۷ / الذریعه ۹: ٤۳۰ / ریحانة الادب ۲: ٤۳۷ / فرهنگ سخنوران ۲۶۱ / لغتنامه دهخدا، سپهری: ۲۸۳.

## میرزا - شیخ الرئیس
(۱۲۶٤-۱۳۳۶ هـ / ۱۸٤۷-۱۹۱۷ م)

ابوالحسن میرزا بن حسام السلطنه بن فتحعلی شاه قاجار، حیرت. عالم، شاعر، ادیب. متولد در تبریز. چندین بار به زیارت حج رفت و به شهرهای دیگر نیز سفر کرد. در شیراز مدتی مقیم شده به تدریس و موعظه و امامت جماعت مشغول بود. از آثارش: **کتاب الابرار**، **اتحاد اسلام**، **منتخب نفیس**، **دیوان حیرت قاجار**.

الذریعه ۹: ۲۷۵ / رجال بامداد ۳: ۹۲؛ ۱: ٤۲ / ریحانة الادب ۲: ۷ / فرهنگ سخنوران ۱۷۸ / مکارم الآثار ۵: ۱۷۵۳.

## میرزا مهدی - لاهوتی
(تولد ۱۲۷۹ هـ / ۱۸۶۲ م)

میرزا مهدی بن مصطفی حسینی، تفریشی، (لاهوتی، بدایع نگار). عالم امامی، شاعر. از میرزا حسین نوری و محمد حسین کاظمینی روایت کرده است. از آثارش: **بدایع الاسرار** - ط، **بدایع الحکمة**، **دیوان اشعار**.

احوال و آثار خوشنویسان ۹۲۵ / اعیان الشیعه ۱۰: ۱۶۶ / الذریعه ۹: ۹٤۰؛ ۳: ۶۱؛ ۳: ۶۶؛ ۱۱: ۳۳۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۲۰ / فرهنگ سخنوران ۵۰۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۰ / مکارم الآثار ۶: ۲۲٤۱.

**میرزای شیرازی** ← محمد حسن بن محمود

## میرعلی - تبریزی

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

میرعلی بن حسن تبریزی، (قدوة الکتاب، ظهیرالدین، واضع). واضع خط نستعلیق، خطاط، شاعر. از مشاهیر دورهٔ امیرتیمور گورکان و فرزند او شاهرخ و از معاصران شیخ کمال خجندی بود. وی نخستین کسی بود که به خط نستعلیق سر و صورتی داده آنرا به فرزندش عبدالله نیز آموخت، از دیگر شاگردانش شیخ ابوالفضل بن مبارک منشی، اظهر و جعفر تبریزی بوده‌اند. از آثارش: نگارش کلیات سعدی، به قلم کتابت خفی.

ریحانة الادب ۱: ۳۲۲ / سخنوران آذربایجان ۲۲۹، ۵۵۰.

## میرعماد ← عماد قزوینی

## میرک - هروی

(م ۹۳۲ هـ / ۱۵۲۵ م)

میرزا میرک هروی. فاضل، شاعر، خوشنویس. منسوب به هرات. پدرش وزیر بدیع الزمان میرزا بود. میرک در سال ۹۳۲ هـ کشته شده و در هرات به خاک سپرده شد. از آثارش: دیوان شعر، غزل و رباعی را نیکو می سرود.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۶۶۱ / الذریعه ۹: ۱۱۴۲ / ریحانة الادب ۶: ۷۷ / فرهنگ سخنوران ۵۸۲ / لغتنامه دهخدا، میرک: ۲۸۶.

## میرکی

(م ۱۰۱۶ هـ / ۱۶۰۷ م)

میرکی، (میرک بلخی، ملا میرک خان). شاعر. اصلاً از بلخ، ساکن و متوفّی در اصفهان. مورد لطف شاه عباس اول بود. از آثارش: دیوان میرک بخارائی.

الذریعه ۹: ۱۱۴۱ / ریحانة الادب ۶: ۷۸ / فرهنگ سخنوران ۵۸۱ / لغتنامه دهخدا، میرکی: ۲۸۶.

## میرم سیاه - هروی

(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

میرم سیاه هروی. شاعر. ساکن و متوفّی در ماوراء النهر. درویش مسلک و نیکو مشرب بود چون رنگ پوستش مایل به سیاه بود به میرم سیاه معروف شد. از آثارش: دیوان در هزلیات و لطائف، دیوان در جدیات.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۸ / الذریعه ۹: ۱۱۴۲ / ریحانة الادب ۶: ۷۹ / فرهنگ سخنوران ۵۸۲ / لغتنامه دهخدا، میرم: ۲۸۷.

## میرمحمد مؤمن - استرآبادی

(زنده در ۱۰۲۵ هـ / ۱۶۱۶ م)

میرمحمد مؤمن بن میرعلی استرآبادی. شاعر، مدرس. خواهرزادهٔ میر فخرالدین سماکی و چندین سال وکیل شاه تهماسب صفوی و معلم پسرش حیدر میرزا بود و پس از کشته شدن حیدر میرزا به دکن رفته به وکالت و صدارت محمد قطب شاه انتخاب شد. از آثارش: دیوان شعر، در سال ۱۰۰۷ هـ اشعارش را به دستور قطب شاه جمع آوری کرد، رسالهٔ مقداریه.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۱۱۹ / الذریعه ۹: ۱۱۲۵ / ریحانة الادب ۶: ۳۴ / فرهنگ سخنوران ۵۷۸ / لغتنامه دهخدا، مؤمن: ۱۲۹.

## میر مؤمن - شاهد

(م ۱۲۷۰ هـ / ۱۸۵۳ م)

میرمؤمن بن ابوالقاسم ایزد خواستی، (شاهد). عالم، عارف. منسوب به ایزد خواست از دهات فارس. با رضا قلی خان هدایت معاصر و معاشر بود. به تصوف گرایش داشت و پس از تکمیل مقدمات به سیر و سلوک پرداخت. از آثارش: دیوان شاهد.

الذریعه ۹: ۴۹۸ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۱ / فرهنگ سخنوران ۲۹۰ / لغتنامه دهخدا، شاهد ایزد خواستی: ۱۶۲.

## میمون - اقرن

(قرن اول هجری / هفتم میلادی)

میمون اقرن. یکی از ائمه پنج گانه علوم عربی و از شاگردان ابوالاسود دئلی (م ۷۰ هـ) بود.

ریحانة الادب ۱: ۱۶۴ / فهرست ابن الندیم ۴۶ / لغتنامه دهخدا، میمون: ۳۲۲.

## میمون ـ أعشی
(م ۷ هـ / ۶۲۹ م)

ابوبصیر، میمون بن قیس بن جندل أعشی، اسدی، یمانی، (اعشی کبیر). شاعر زمان جاهلیت از طایفهٔ بنی قیس بن ثعلبة وائلی، ساکن در حیره. وی یکی از اصحاب معلقات عشره می باشد. ملوک حیره را مدح می گفت. از آثارش: دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۸: ۳۰۰ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۲: ۴۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۳ / الکنی والالقاب ۲: ۴۳ / لغتنامه دهخدا، اعشی: ۲۹۷۵ / معجم المؤلفین ۱۳: ۶۵.

## میمون ـ نسفی
(۴۱۸-۵۰۸ هـ / ۱۰۲۷-۱۱۱۵ م)

ابوالمعین، میمون بن محمدبن محمد نسفی. عالم حنفی، اصولی، متکلم. ساکن در سمرقند و بخارا. از آثارش: بحرالکلام ـ ط، العالم والمتعلم ـ خ، مناهج الأئمه.

الاعلام ۸: ۳۰۱ / ریحانة الادب ۶: ۱۷۴ / لغتنامه دهخدا، میمون: ۳۲۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۶۶.

ن

نابغه ذبیانی ← زیادبن معاویه

**نادری سمرقندی**

(م ۹۶۶ هـ / ۱۵۵۸ م)

نادری سمرقندی. شاعر. در زمان همایون شاه به هند رفت و مورد توجه وی واقع شد و همانجا در گذشت. غزل و قصیده را خوب می سرود. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۵۰ / الذریعه ۹: ۱۱۴۹ / ریحانة الادب ۶: ۹۱ / فرهنگ سخنوران ۵۸۵ / لغتنامه دهخدا، نادری: ۸۹.

ناشی اصغر ← علی بن عبدالله

**ناصر - أحسایی**

(م ۸۵۳ هـ / ۱۴۴۹ م)

ناصربن ابراهیم بویهی، أحسایی، عاملی، عیناثی. فقیه امامی، ادیب، شاعر. نزد شیخ ظهیرالدین عاملی تلمذ نمود. نسب او به آل بویه می رسد. از آثارش: حاشیه بر قواعد علامه، شرح الابحاث المفیده، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۰۲ / امل الآمل ۱: ۱۸۷ / الذریعه ۹: ۱۴۲، ۶: ۱۷۲ / روضات الجنات ۸: ۱۴۵ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۸، ٤: ۲۲۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۴۳ / الکنی والالقاب ۲: ۱۰۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۶۷.

**ناصر - خویی**

(م ۵۰۸ هـ / ۱۱۱۴ م)

ابوالقاسم، ناصربن احمدبن بکران خویی. ادیب، نحوی، فقیه، شاعر، قاضی. منسوب به خوی در آذربایجان، ساکن در بغداد و آذربایجان. در این شهر قاضی بود. نحو را از ابوطاهر شیرازی و فقه را از ابواسحاق شیرازی فرا گرفت. از آثارش: شرح اللمع ابن جنی، در نحو، دیوان شعر.

الاعلام ۸: ۳۰۹ / ریحانة الادب ۲: ۱۹۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۶۷.

**ناصر - بحرانی**

(زنده در ۸۵۰ هـ / ۱۴۴۶ م)

ناصربن احمدبن عبدالله بحرانی، (ابن متوج). فقیه، ادیب، شاعر، امامی. از آثارش: آیات الاحکام.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۰۲ / امل الآمل ۲: ۳۳۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۹۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۱۴۲ / الکنی والالقاب ۱: ۴۰۲ / لغتنامه دهخدا، ناصر: ۱۶۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۶۸.

**ناصر - بخاری**

(م ۷۷۹ هـ / ۱۳۷۷ م)

ناصر بخاری، (درویش ناصر، شاه ناصر، خواجه ناصر). شاعر، صوفی. متولد در بخارا، ساکن در ماوراء النهر و بغداد. با سلمان ساوجی ملاقات

داشت و توسط وی به دربار ایلکانیان بغداد معرفی و مورد توجه وی واقع شد. سپس به سیر وسلوک پرداخت و با عارف نامی شیخ نورالدین اسفراینی ملاقات کرد و در سلک درویشان در آمد و با اجازهٔ ارشاد به حجاز رفت و گفته شده که به خدمت علاء الدوله سمنانی نیز رسید. در سال ۷۷۹ هـ به سفر حج رفت و در همان سفر بدرود حیات گفت. از آثارش: دیوان شعر، حدود چهار هزار بیت شامل غزل و قصیده.

تاریخ ادبیات صفا ۳: ۹۹۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۰۹ / الذریعه ۹: ۱۱۵۳ / ریحانة الادب ۶: ۹۶ / فرهنگ سخنوران ۵۸۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۶۸ / لغتنامه دهخدا، ناصر: ۱۶۷.

## ناصر ـ دیلمی
(م ۴۴۴ هـ / ۱۰۵۲ م)

ابوالفتح، ناصربن حسین بن محمد طالبی، دیلمی. مفسّر، از ائمه زیدیه. متولّد و تحصیلکرده در دیلم، در سال ۴۳۷ هـ به یمن رفت و قیام کرد و در مذحج به جنگ پرداخت و همانجا کشته شد. نسب او با ۱۱ واسطه به امام حسن (ع) می رسید. از آثارش: تفسیر قرآن ـ ط، معروف به تفسیر ابوالفتح دیلمی.

الاعلام ۸: ۳۰۹ / الذریعه ٤: ۲۵۵ / ریحانة الادب ۲: ۲۵۰ / لغتنامه دهخدا، ناصر: ۱۵٤ / معجم المؤلفین ۱۳: ۶۹.

## ناصر حسین ـ شمس العلما
(۱۲۸٤-۱۳۶۱ هـ / ۱۸۶۷-۱۹٤۲ م)

ناصرحسین بن حامد حسین لکهنویی، (شمس العلما). فقیه اصولی، عالم امامی، محدث. ساکن در هندوستان. در این خطه مفتی و مرجع شیعیان بود. از آثارش: المواعظ، نفحات الازهار فی فضائل الائمه، دیوان شعر.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۰۰ / الذریعه ۲٤: ۲٤۶، ۹: ۱۱۵٤ / ریحانة الادب ۶: ۹۷ / لغتنامه دهخدا، ناصر: ۱۶۸.

## ناصرخسرو ـ قبادیانی
(۳۹٤-٤۸۱ هـ[1] / ۱۰۰۳-۱۰۸۸ م)

ابومعین، ناصربن خسروبن حارث قبادیانی، بلخی، مروزی، (حجّت، حکیم). شاعر توانا، نویسنده، حکیم، عارف. متولد در قبادیان از نواحی بلخ، متوفی در یمگان بدخشان. در خانواده‌ای متمکن به دنیا آمد و به کسب علوم مختلف پرداخت و از جوانی به دربار امرا و سلاطین راه یافته و به مراتب عالی دیوانی رسید. در چهل و دوسالگی به اندیشه کشف حقیقت افتاد و در اثر خوابی که دید عازم سفر حج شد، سفری که هفت سال به طول انجامید، در این مدت چهار بار حج کرد و به شهرها و مناطق بسیاری سفر کرد و با علما و بزرگان به بحث و صحبت پرداخت، سه سال در مصر بود و به دربار خلفای فاطمی رفته و مذهب اسماعیلی را پذیرفت و از طرف خلیفه لقب حجت گرفت و در بازگشت به ایران بنای دعوت این مذهب را گذاشت. پس از چندی مورد دشمنی و خشم علمای اهل سنت و مردم متعصب واقع شده به مازندران و سپس بدخشان رفت و در درهٔ یمگان در غاری سکنی گزید و منزوی زیست تا بدرود حیات گفت و همانجا دفن شد. توقف وی در این ناحیه موجب نشر مذهب اسماعیلی شد و هنوز هم در این نواحی طرفداران این مذهب دیده می شوند. وی در زمان خود طرفدارانی پیدا کرد و مدرسه و حمام و باغهایی چند بنا نهاد. ناصرخسرو قرآن را حفظ بود و در دیگر علوم متداول زمان و حکمت یونان و علم کلام تبحّر داشت و به همین سبب آثار ارزشمند منظوم و منثور از وی باقیست. اشعار وی پر از مواعظ و حکمت و فلسفه است. و تأثیر شدیدی از بدرفتاریهای معاصران و متعصبان در آنها به چشم می خورد. از آثارش: دیوان اشعار، دوازده هزار بیت، مثنوی روشنایی نامه، مثنوی سعادت نامه، سفرنامه، زادالمسافرین، در حکمت.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۰۲ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ٤٤۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۸ / الذریعه ۹: ۱۱۵٤، ۱۲: ۱۹۰، ۱۸: ۱۰۸ / روضات الجنّات ۸: ۱۶۲ / ریحانة الادب ۶: ۱۰۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۱۹۸ / فرهنگ سخنوران ۵۸۷ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۶۸، ٤: ۲۶۷۳ / لغتنامه دهخدا، ناصرخسرو: ۱۶۸ / معجم

[1]. یا ٤۸۵ هـ.

المؤلفین ۱۳: ۷۰.

**ناصر ـ مُطَرزی**

(۵۳۶[1] - ۶۱۰[2] هـ / ۱۱۴۱-۱۲۱۳ م)

ابوالفتح، ناصربن ابی المکارم عبدالسید بن علی مطرزی خوارزمی، (برهان الدین). فقیه حنفی، ادیب، لغوی. متولد در جرجانیه خوارزم، متوفی در خوارزم. در اصول و عقاید معتزلی مذهب بود و او را جانشین زمخشری دانسته اند. از آثارش: **المعَرب فی لغة الفقه**، حاوی لغات غریبه مستعمل در نزد فقها، و به قول ابن خلکان این کتاب به حنفیه اختصاص دارد. **المُغرب فی ترتیب المعرب، المصباح-ط.**

الاعلام ۸: ۳۱۱ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۳۲۱ / روضات الجنات ۸: ۱۶۳ / ریحانة الادب ۵: ۳۲۵ / الکنی والالقاب ۳: ۱۸۸ / لغتنامه دهخدا، ناصر: ۱۷۳ / معجم المؤلفین ۱۳: ۷۱.

**ناصرالدین ـ بخاری**

(م ۸۴۷ هـ / ۱۴۴۳ م)

ناصرالدین بن جلال الدین بخاری. عارف. کراماتی به او منسوب است.

ریحانة الادب ۳: ۱۴۰.

**ناصیف ـ یازجی**

(۱۲۱۴-۱۲۸۷ هـ / ۱۸۰۰-۱۸۷۱ م)

ابوحبیب، ناصیف بن عبدالله بن ناصیف یازجی. شاعر، ادیب. اصلا از حمص، متولد در لبنان و متوفی در بیروت. از آثارش: **مجمع البحرین ـ ط، فصل الخطاب ـ ط، الجواهر الفرد ـ ط.**

الاعلام ۸: ۳۱۴ / ریحانة الادب ۶: ۳۸۵ / لغتنامه دهخدا، ناصیف: ۱۷۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۷۳.

**ناظم الاطباء** ← علی اکبربن محمد حسن

**ناظم الملک** ← جهانگیر بن محبعلی

---

۱. یا ۵۳۸ هـ.

۲. یا ۶۱۶ هـ.

**نافع ـ قاری**

(م ۱۶۹ هـ / ۷۸۵ م)

ابو رویم، نافع بن عبدالرحمان بن ابی نعیم لیثی، اصفهانی. یکی از قراء سبعه. اصلا اصفهانی، ساکن و متوفی در مدینه. ریاست قراء وقت به وی منتهی می شد. عثمان بن سعید و عیسی بن میناور راویان قرائت وی بودند. او نیز از یزیدبن قعقاع قاری و ابومیمونه و او از ابو هریره و او از ابن عباس و او از حضرت رسالت (ص) روایت کرده است.

الاعلام ۸: ۳۱۷ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۶۸ / تاریخ التراث العربی ب ۱ / ۱: ۳۲ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۷ / لغتنامه دهخدا، نافع: ۱۹۵.

**نجاشی** ← احمدبن علی

**نجفعلی ـ همدم**

(قرن سیزدهم / نوزدهم میلادی)

نجفعلی شیرازی، همدم. شاعر. با رضا قلی خان هدایت معاصر و معاشر بود. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۳۰۱ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۹ / فرهنگ سخنوران ۶۳۴ / لغتنامه دهخدا، همدم: ۲۸۲.

**نجم الدین ـ رملی**

(م ۱۱۲۱ هـ / ۱۷۰۹ م)

نجم الدین بن خیرالدین بن احمد رملی، عمری. فقیه، حنفی. از آثارش: **اللآلی الدریة فی الفوائد الخیریة، نتائج الافکار علی منح الغفار،** در فروع فقه.

ریحانة الادب ۲: ۳۳۳ / الکنی والالقاب ۲: ۲۸۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۷۶.

**نجم الدین ـ عاملی**

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

نجم الدین بن محمد عاملی، حسینی. فقیه امامی، فاضل. از شیخ حسن صاحب معالم اجازه داشته و با شیخ بهایی معاصر بود. از آثارش: **شرح کتاب اثنی عشریهٔ شیخ حسن.**

ریحانة الادب ۶: ۱۴۱.

## نحّاس - اصفهانی
(م ۵۱۲ هـ / ۱۱۱۸ م)

ابوالمعالی، نحّاس اصفهانی. شاعر، خطاط. وی از اعیان دربار سلجوقی بود. پس از اختلاف میان حکمرانان این سلسله، به حله و از آنجا به مصر نزد مستنصر بالله خلیفه فاطمی رفت و مورد توجه وی واقع شده و صاحب ثروت شد، چندی بعد به زندان افتاد و پس از آزادی بار دیگر به دربار بر کیارق رفت. وی از شعرای خوب عصر خود بود ولی از شعر او فقط چند قطعه به ما رسیده است. از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۶۰۰ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۱ / الذریعه ۹: ۵۰ / ریحانة الادب ۷: ۲۷۰ / فرهنگ سخنوران ۵۹۷ / لغتنامه دهخدا، ابوالمعالی: ۸۵۰.

## نراقی ← احمدبن مهدی

## نسف - شانی تکلو
(م ۱۰۲۳ هـ / ۱۶۱۴ م)

نسف شانی تکلو، (وجیه الدین، شانی). شاعر. اصلاً ترکمان، متولد در تهران، ساکن در همانجا و اصفهان و همدان. در دربار شاه عباس مورد عنایت وی و در سفر ملازم او بود. در پایان عمر از اصفهان به مشهد رفت و آنجا مجاور شد. از آثارش: دیوان شعر، نه هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۹۴۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۱۳ / الذریعه ۹: ۴۹۴ / ریحانة الادب ۳: ۱۶۶ / فرهنگ سخنوران ۲۸۷ / لغتنامه دهخدا، شانی: ۱۳۹.

## نشوان - حمیری
(م ۵۷۳ هـ / ۱۱۷۸ م)

ابوسعید [1]، نشوان بن سعیدبن نشوان حمیری. عالم، فقیه، لغوی، قاضی. متولد در صنعا. از آثارش: شمس العلوم و دواء العرب من الکلوم - ط، کتاب

۱. یا ابوالحسن.

القوافی، الحورالعین مع شرحه.

الاعلام ۸: ۳۳۵ / ریحانة الادب ۴: ۱۸۱ / لغتنامه دهخدا، نشوان: ۵۳۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۸۶.

## نصر - خبز أرُزّی
(م ۳۲۷ هـ / ۹۳۹ م)

ابوالقاسم، نصربن احمدبن نصر بصری، خبز أرُزّی. شاعر غزلسرا، امامی. با ابن لنگک شاعر بصری معاصر بود. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۸: ۳۳۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۰۹ / تاریخ التراث العربی ب ۴ / ۲: ۷۶ / الذریعه ۹: ۲۸۹ / ریحانة الادب ۲: ۱۲۰ / فهرست ابن الندیم ۱۹۵ / لغتنامه دهخدا، نصر: ۵۴۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۸۸.

## ابونصر - سراج
(م ۳۰۰ هـ / ۹۱۲ م)

شیخ ابونصر سراج. از مشایخ عرفا. علوم شرعی و فنون طریقت را نیز فرا گرفت. با سری سقطی و سهل تستری صحبت داشت. از آثارش: اثبات نبوت و خلافت، اسرار مکتوبه، لمع، در طریقت.

ریحانة الادب ۴: ۲۰ / لغتنامه دهخدا، ابونصر: ۸۹۶.

## ابونصر - (ابن طوطی)

ابونصر بن طوطی. از شعرای اهل بیت (ع) بود. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۸: ۸۴.

## نصر - (ابن قلاقس)
(۵۳۲-۵۶۷ هـ / ۱۱۳۸-۱۱۷۲ م)

ابوالفتوح، نصربن عبدالله بن عبدالقوی [1] لخمی، ازهری، اسکندری، (ابن قلاقس). شاعر. نویسنده. متولّد و بزرگ شده در اسکندریه، ساکن در قاهره، متوفی در عیذاب در کنار دریای جده. به سیسیل و یمن و عدن و زبید سفر کرد. گزارشی از اقامت خود را در شهرهای

۱. نصربن عبدالله بن مخلوف.

صقلیه در کتابی گرد آورد. از آثارش: الزهرالباسم فی اوصاف ابن القاسم، کتاب فوق الذکر، دیوان شعر ـ ط.

الاعلام ۸: ۳۴۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۹۵ / ریحانة الادب ۴: ۴۲۵ / لغتنامه دهخدا، نصر: ۵۴۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۹۷.

## نصر ـ جهضمی

(م ۲۵۰ هـ / ۸۶۴ م)

ابوعمرو، نصربن علی بن نصر جهضمی، بصری. فقیه اهل سنت، محدث. متولد در بصره. در بغداد از عبدالله بن احمدبن حنبل و ابومعشر دارمی روایت کرده است.

ریحانة الادب ۱: ۴۴۵ / الکنی والالقاب ۲: ۱۶۴.

## نصر ـ (ابن ابی مریم)

(م بعد از ۵۶۵ هـ / ۱۱۷۰ م)

ابوعبدالله، نصربن علی بن محمد شیرازی، فارسی، فسوی، (ابن ابی مریم). ادیب، نحوی، خطیب. در امور شرعی و مشکلات ادبی مرجع استفاده بود. از آثارش: تفسیر القرآن، شرح الایضاح للفارسی.

الاعلام ۸: ۳۴۷ / ریحانة الادب ۷: ۳۶۶ / لغتنامه دهخدا، نصر: ۵۴۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۹۰.

## نصر ـ سمرقندی

(م ۳۷۳[1] هـ / ۹۸۳ م)

ابوالليث، نصربن محمدبن احمد سمرقندی، (امام الهدی، مفتی الثقلین). متکلم، فقیه حنفی. وی معاصر با ابوالليث نصر حافظ سمرقندی بود که به سبب تشابه اسمی گاه تألیفات ایشان به اشتباه به دیگری نسبت داده شده است. از آثارش: تفسیر ـ ط، خزانة الفقه، در فقه حنفی، المقدمة فی الصلاة، در آداب نماز که چندین بار شرح شده است.

الاعلام ۸: ۳۴۸ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۷۶ / تاریخ التراث العربی ب ۳ / ۱: ۱۰۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۹۱ / ریحانة الادب ۳: ۷۳ / الکنی والالقاب ۱: ۱۵۰ / لغتنامه دهخدا، نصر: ۵۴۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۹۱.

## ابونصر ـ پارسا

(م ۸۶۵ هـ / ۱۴۶۰ م)

ابونصر بن محمد پارسا، (برهان الدین، نصیرالدین، حافظ الدین). از مشایخ سلسلهٔ نقشبندیه. در سال ۸۲۲ هـ بعد از فوت پدرش (خواجه محمد پارسا) در هر دو قسمت شریعت و طریقت جانشین وی شد.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۸۳ و ۷۶ / ریحانة الادب ۷: ۲۸۳.

## نصر ـ مظفّر

(م ۵۳۴ هـ / ۱۱۴۰ م)

نصربن محمود مظفر، کیمیاوی. حکیم، منجم، شیمیدان. از اطبای نامی زمان بود. از آثارش: تعلیق فی الکیمیاء، کتاب فی النجوم، مختارات فی الطب.

ریحانة الادب ۱: ۲۸۱ / معجم المؤلفین ۱۳: ۹۲.

## نصر ـ منقری

(م ۲۱۲ هـ / ۸۲۷ م)

ابوالفضل، نصربن مزاحم بن سیار منقری، تمیمی، کوفی. مورخ اخباری، امامی. ساکن در کوفه و بغداد. از ابومخنف (م ۱۵۷ هـ) روایت کرده و ممدوح بعضی از بزرگان وقت بوده است. از آثارش: الغارات، الجمل، مقتل الحسین.

الاعلام ۸: ۳۵۰ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۰۹ / تاریخ التراث العربی ب ۲ / ۱: ۱۳۷ / رجال طوسی ۱۳۹ / رجال نجاشی ۳۰۱ / روضات الجنات ۸: ۱۶۵ / ریحانة الادب ۶: ۱۹، ۸: ۲۰۳ / فهرست ابن الندیم ۱۰۶ / فهرست طوسی ۱۷۱ / لغتنامه دهخدا، نصر: ۵۴۶ / معالم العلماء ۱۲۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۹۲.

## نصر ـ نُمَیری

(۵۰۱-۵۸۸ هـ / ۱۱۰۸-۱۱۹۲ م)

ابوالمرهف، نصربن منصوربن حسن نمیری. محدّث، شاعر. متولد در رافقه، بزرگ شده در شام و بغداد. ادبیات را از ابن جوالیقی فرا گرفت، حافظ قرآن نیز بود و مدح خلفا و وزرای وقت را می کرد. از آثارش: دیوان شعر.

---

[1]. تاریخ فوت او را از ۳۷۳ هـ تا ۳۹۳ هـ نوشته اند.

الاعلام ۸: ۳۵۱ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۷ / الکنی والالقاب ۳: ۲۶۶ / لغتنامه دهخدا، نصر: ۵۴۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۹۲.

## نصرالله ـ بهار
(۱۲۵۲-۱۳۰۴ هـ / ۱۸۳۶-۱۸۸۶ م)

میرزا نصرالله خان شروانی، (بهار). شاعر. متولد در شروان. از بزرگ زادگان این شهر بود. در جوانی جهت تجارت و سیاحت به هندوستان رفت سپس به ایران بازگشت و در اصفهان با غلامحسین میرزای صدرالشعرا و در تبریز با ناصر دیلمی ملاقات کرده و در این شهر منشی کنسولگری فرانسه شد. از آثارش: **دیوان شعر، مثنوی تحفة العراقین، مثنوی نرگس و گل.**

الذریعه ۹: ۱۴۶، ۱۹: ۳۲۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۶ / فرهنگ سخنوران ۹۱ / مکارم الآثار ۴: ۱۴۱۸.

## نصرالله ـ حائری
(حدود ۱۱۵۸ هـ / ۱۷۴۵ م)

ابوالفتح، نصرالله بن حسین بن علی موسوی، حائری، (صفی الدین). فاضل امامی، شاعر، ادیب. ساکن در حائر. از طرف حکومت ایران به عنوان سفیر به استانبول رفت. و در آنجا کشته شد. از آثارش: **دیوان شعر، آداب تلاوة القرآن، الروضات الزاهرات.**

الاعلام ۸: ۳۵۲ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۱۳ / الذریعه ۹: ۱۱۹۴، ۱: ۱۵، ۲۴: ۲۵۶ / روضات الجنّات ۸: ۱۴۶ / ریحانة الادب ۵: ۲۷۴ / لغتنامه دهخدا، نصرالله: ۵۵۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۹۵.

## نصرالله ـ تقوی
(۱۲۸۸-۱۳۶۷ هـ / ۱۸۷۱-۱۹۴۷ م)

نصرالله بن رضا تقوی. فقیه، عالم. متولد در تهران. معقول را نزد میرزا ابوالحسن جلوه و منقول را نزد میرزا حسن آشتیانی فرا گرفت، سپس به عتبات رفته به تکمیل معلومات خود همت گماشت. از آثارش: **سیاست، عصای موسی، هنجار گفتار.**

الذریعه ۲۵: ۲۴۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۱.

## نصرالله ـ فدایی
(م ۱۳۰۸ هـ / ۱۸۹۰ م)

میرزا نصرالله خان اصفهانی، (دولت یارجنگ، فدایی). شاعر. در حیدرآباد اصفهان مدرس بود. با معصوم علیشاه روابطی دوستانه داشت. از آثارش: **تاریخ حکمرانان هند، به زبان دری، دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۸۱۵، ۸: ۳۷ / ریحانة الادب ۴: ۳۱۰ / فرهنگ سخنوران ۴۳۶.

## نصرالله ـ قوامی خوافی
(۷۳۴-۸۳۰ هـ / ۱۳۳۳-۱۴۲۶ م)

نصرالله قوامی، خوافی، (میر قوام‌الدین). عارف. در جوانی از ملا زمان سلطان وقت بود، سپس دگرگون شد و به تصوف گرایید و مدتها در انزوا زیست. از آثارش: **جنون المجانین.**

تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۲۲ / الذریعه ۹: ۸۹۰ / ریحانة الادب ۴: ۴۹۳ / فرهنگ سخنوران ۴۷۶ / لغتنامه دهخدا، نصیر: ۵۶۹ و قوامی: ۵۰۶.

## نصرالله ـ منشی
(بعد از ۵۵۵[1] هـ / ۱۱۶۰ م)

ابوالمعالی، نصرالله بن محمدبن عبدالحمید منشی. نویسنده، فاضل. اصلاً از شیراز[2]، ساکن در غزنین. مورد احترام بهرامشاه غزنوی بود و در کارهای دیوانی شرکت داشت و در زمان خسروشاه دبیر وی بود و در دربار همین سلسله تا وزارت پیش رفت ولی در اثر سعایت بدخواهان به زندان افتاد و اواخر عمر رنج بسیار دید. از آثارش: **کلیله ودمنه بهرامشاهی، ترجمهٔ کلیله ودمنه که آنرا بنام ابوالمظفر بهرامشاه غزنوی نوشت.**

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۹۴۸ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۸ و ۱۱۷ / ریحانة الادب ۷: ۲۷۰ / فرهنگ سخنوران ۶۰۳ / لغتنامه دهخدا، نصرالله: ۵۵۰.

---

۱. ریحانة الادب م ۵۱۲ هـ و ادبیات صفا پس از ۵۵۵ هـ و پیش از ۵۸۳ هـ.

۲. ادبیات صفا: بنابر بعض اقوال از شیراز و به قولی دیگر از مردم غزنین بوده است.

**نصرالله - (ابن اثیر جزری)**

(۵۵۸-۶۳۷ هـ / ۱۱۶۳-۱۲۳۹ م)

ابوالفتح، نصرالله بن محمدبن عبدالکریم جزری، ابن اثیر، (ضیاء الدین). وزیر، ادیب، منقد ادبی. در خانواده‌ای اهل علم در جزیره ابن عمر متولد شد. پدرش از صاحب منصبان دربار آل زنگی در موصل بود. ضیاءالدین به خدمت صلاح الدین ایوبی و پسرش افضل درآمد و تا مقام وزارت بالا رفت. مدتی نیز در خدمت ارسلان شاه و فرزندانش کاتب الانشاء بود و درحالی که به سفارت به بغداد فرستاده شده بود درگذشت. از آثارش: آثار وی همه در نقد ادبی است از جمله: **الوشی المرقوم - ط، جامع الکبیر - ط، الاستدراک فی الاخذ علی المآخذ الکِندیّه - ط.**

الاعلام ۸: ۳۵۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۰۸ / ریحانة الادب ۷: ۳۷۴ / الکنی والالقاب ۱: ۲۰۷ / لغتنامه دهخدا، ابن اثیر: ۲۹۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۹۸.

**نصرالله - مدرس**

(م ۱۲۹۱ هـ / ۱۸۷۴ م)

نصرالله شیرازی، مدرس. عالم. ساکن در مشهد. از شیخ مرتضی انصاری اجازه داشته، تدریس نیز می کرده است. از آثارش: **حاشیهٔ تفسیر بیضاوی، حاشیه رسائل شیخ مرتضی، حاشیهٔ فصول الاصول.**

الذریعه ۶: ۴۴، ۶: ۱۶۷ / ریحانة الادب ۵: ۲۷۵.

**نصرالله - همدانی**

(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

نصرالله همدانی، آخوند نصرا. فقیه، فاضل. نزد میرداماد (م ۱۰۴۲ هـ) تلمذ نمود و خود در مدرسه ای در همدان تدریس می کرد. از آثارش: تألیفاتی به وی منسوب است.

ریحانة الادب ۱: ۴۳.

**نصیر - همدانی**

(م ۱۰۳۰ هـ / ۱۶۲۰ م)

خواجه نصیربن محمودبن خواجه بیک نصیرای همدانی، (نصیر). شاعر، نویسنده ای توانا. اصلاً بروجردی، متولد در همدان. در بروجرد پدرانش عهده دار حکومت بودند. وی در جوانی به کسب علم پرداخت و به اصفهان رفته با شاعرانی چون زکی همدانی و میر مغیث همدانی و رشکی همدانی هم صحبت شد. مدتی نیز به هند و به دربار جلال الدین محمد اکبر و دربار قطب شاه حکمران دکن رفت. از آثارش: **دیوان شعر**، حدود هزار بیت، **تعلیقه‌ای بر عروض**، نوشتهٔ محمد مؤمن حسینی استرآبادی.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۰۳۱ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۵۳۲ / الذریعه ۹: ۱۲۰۰ / ریحانة الادب ۶: ۱۸۵ / فرهنگ سخنوران ۶۰۶ / لغتنامه دهخدا، نصیرا: ۵۶۶.

**نصیرالدین - اصفهانی**

(م ۱۱۹۱ هـ / ۱۷۷۷ م)

نصیرالدین حسینی، اصفهانی، شیرازی، (میرزا نصیر). طبیب، فاضل، شاعر. متولّد در جهرم فارس، بزرگ شده و تحصیلکرده در اصفهان. وی جد عالی فرصت شیرازی و طبیب و ندیم خاص کریمخان زند بود. طراح مسجد وکیل و تعیین کنندهٔ قبلهٔ آن بود. از آثارش: **اساس الصحة، جام گیتی نما، حل التقویم، دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۱۱۹۷، ۵: ۲۶، ۷: ۶۷ / ریحانة الادب ۶: ۱۸۶ / فرهنگ سخنوران ۶۰۴ / فهرست مشترک نسخه های خطی پاکستان ۸: ۱۱۳۹ / لغتنامه دهخدا، نصیر: ۵۶۶ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۵۵.

**نصیرالدین - مرعشی**

(اواخر قرن هشتم / چهاردهم میلادی)

نصیرالدین بن کمال الدین بن قوام الدین مرعشی. مورّخ، فاضل. از نوادگان سید علی مرعشی، سرسلسلهٔ سادات مرعشیه، منسوب به شهر مرعش. از آثارش: **کتابی در انساب سادات مرعشیه.**

ریحانة الادب ۵: ۲۹۱.

**نضر - (ابن شمیل)**

(۱۲۲-۲۰۳ هـ / ۷۴۰-۸۱۹ م)

ابوالحسن، نضربن شمیل بن خرشه مازنی، تمیمی. ادیب، نحوی، فقیه. متولّد و متوفّی مرو، ساکن در همانجا و بصره. نزد خلیل بن احمد عروضی کسب علم کرد و در مرو متولی قضاوت بود. از آثارش: الأنواء، الصفات، غریب الحدیث.

الاعلام ٨: ٣٥٧ / تاریخ التراث العربی ٨: ٩٢ / رساله قشیریه ٦٨٨ / ریحانة الادب ٥: ١٥٢، ٨: ٥٦ / فهرست ابن الندیم ٥٧ / لغتنامه دهخدا، نضر: ٥٧٥ / معجم المؤلفین ١٣: ١٠١.

## نضله - (ابو بَرَزَه أَسْلَمی)

(م ٦٥ هـ / ٦٨٥ م)

ابو برزه، نضله [١] بن عبیدبن حارث اسلمی، صحابی، مدنی، خزاعی. محدّث، از صحابه. از آثارش: ٤٦ حدیث از او روایت شده است.

الاعلام ٨: ٣٥٨ / اعیان الشیعه ١٠: ٢٢٢ / رجال طوسی ٣٠، ٦٠ / ریحانة الادب ٧: ٢٨ / الکنی والالقاب ١: ١٨ / لغتنامه دهخدا، نضله: ٥٧٦.

## نظام - استر آبادی

(م ٩٢١ هـ / ١٥١٥ م)

مولانا نظام استرآبادی، (نظام الدین). شاعر امامی. در جوانی پس از طی مقدمات به سرودن معما پرداخت و به همین جهت به نظام الدین معمایی معروف شد سپس سرودن شعر در مناقب اهل بیت را آغاز کرد و به واسطه تعصبی که داشت معمّا را کنار گذاشت. قاضی نورالله مقداری از اشعار او را در مجالس المؤمنین نقل کرده است. از آثارش: دیوان شعر، مثنوی سلیمان و بلقیس.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ٤٦٣ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٣١٣ / الذریعه ٩: ١٢٠١ / ریحانة الادب ٦: ١٩٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ٢٦٦ / فرهنگ سخنوران ٦٠٧ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٨: ١٦٧٠ / الکنی والالقاب ٣: ٢٥٤ / لغتنامه دهخدا، نظام: ٥٩٢.

## نظام - دست غیب

(م ١٠٢٩ هـ / ١٦١٩ م)

نظام دست غیب شیرازی. شاعر. متولد، ساکن و متوفی در شیراز، مدفون در حافظیه این شهر. در غزلسرایی متبحّر بود. از آثارش: دیوان شعر، حدود سه هزار بیت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ٤٤٦ / الذریعه ٩: ١٢٠٤ / ریحانة الادب ٢: ٢٢٠ / فرهنگ سخنوران ٦٠٨ / لغتنامه دهخدا، نظام: ٥٩٩.

## نظام الدین - اصفهانی

(م ٦٧٨ هـ / ١٢٧٨ م)

نظام الدین اصفهانی. فاضل، قاضی. با خواجه نصیرالدین طوسی ملاقات نمود. قصائدی در مدح اهل بیت (ع) و نیز قصائدی در مدح صاحب دیوان (م ٦٨٣ هـ) و پسرش بهاء الدین محمد و برادرش عطاء سرود. از آثارش: شرف ایوان البیان فی شرف بیت صاحب دیوان.

ریحانة الادب ٦: ٢٠٢ / فرهنگ سخنوران ٦٠٧ / لغتنامه دهخدا، نظام الدین: ٥٩٥ / معجم المؤلفین ١٣: ١٠١.

**نظام الملک** ← حسن بن علی

**نظامی عروضی** ← احمدبن عمر

**نظامی گنجوی** ← الیاس بن یوسف

## نظرعلی - طالقانی

(م ١٣٠٦ هـ / ١٨٨٨ م)

نظرعلی طالقانی. فقیه، عالم امامی. منسوب به طالقان میان مرو رود و بلخ، متوفی در مشهد. نزد شیخ مرتضی انصاری و صاحب جواهر کسب علم کرد. از آثارش: مناط الاحکام - ط، اجتماع الامر والنهی، حاشیة رسائل شیخ مرتضی انصاری.

الاعلام ٨: ٣٦٠ / اعیان الشیعه ١٠: ٢٢٢ / الذریعه ١: ٢٦٩، ١٥: ١٥٩، ١٦: ٦٢ / ریحانة الادب ٤: ١٩ / لغتنامه دهخدا، نظرعلی: ٦٠٨ / معجم المؤلفین ١٣: ١٠٢ / مکارم الآثار ٤: ١١٢٩.

---

١. الکنی و الالقاب: عبدالله بن نضله یا نضله بن عبدالله.

## نعمان ـ ابوحنیفه
(۸۰-۱۵۰ هـ / ۶۹۹-۷۶۷ م)

ابوحنیفه، نعمان بن ثابت بن زوطا یزدجردی، (امام اعظم). امام و پیشوای مذهب حنفی، فقیه، متکلّم. اصلاً ایرانی، متولد در کوفه، متوفی در بغداد. اوایل عمر خود سرگرم مباحث کلامی بود. نزد حمّادبن ابی سلیمان (م ۱۲۰ هـ) تلمذ نمود و پس از وی بزرگترین استاد فقه در کوفه و مرجع عمدهٔ مکتب فقهی کوفه شد. وی در قبول حدیث سخت گیر بود و بیش از حدود هفده حدیث را قبول نداشت. او در علم کلام نیز تأثیر مهمی داشت و پدر سنتی مورد قبول اهل سنت در عقاید کلامی است. ابوحنیفه خود در فقه کتابی ننوشت ولی آراء خود را با شاگردانش در معرض بحث گذاشته و بعضی از تألیفات شاگران او به عنوان منابع اصلی مذهب حنفی تلقی می شود. مهمترین شاگردان او زفربن هذیل و داود طایی و ابویوسف و ابو مطیع بلخی و حسن بن زیاد لؤلؤی بودند. کتابهای اختلاف ابی حنیفه و ابن ابی لیلی، الرّدعلی سیر الاوزاعی، تألیف ابویوسف و کتاب الحجج تألیف شیبانی (شاگردان ابوحنیفه) حاوی نظرات و عقاید این فرقه می باشد. از آثارش: الفقه الاکبر ـ ط، حاوی ده اصل اعتقادی اهل سنت در برابر شیعه، خوارج، قدریه و جهمیه، فقه الابسط، شامل پاسخهای ابوحنیفه به شاگردش ابومطیع بلخی، المسند، به مسند امام اعظم و مسند ابوحنیفه معروف است.

الاعلام ۹: ٤ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۷۶ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۳: ۳۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۲۷ / روضات الجنات ۸: ۱۶۷ / ریحانة الادب ۷: ۷۶ / فهرست ابن الندیم ۲۵۵ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٤: ۲۶۶٤ / کشف المحجوب ۱۱۲ / الکنی والالقاب ۱: ۵۳ / لغتنامه دهخدا، نعمان: ۶۳۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۰٤.

## نعمان ـ ابوحنیفه شیعه
(م ۳۶۳ هـ / ۹۷٤ م)

ابوحنیفه، نعمان بن محمّدبن منصور تمیمی، (ابن حیّون، ابوحنیفه شیعه، ابوحنیفه مغربی). ادیب، مورّخ، فقیه. متولد در قیروان. ابتدا مالکی مذهب بود سپس به امامی گرائید و به همین سبب به ابوحنیفه شیعه معروف شد. در مصر قضاوت می کرد و مقرب ملوک فاطمیون این دیار بود. از آثارش: مختصر ـ ط، المجالس والمسایرات ـ خ، الهمة فی آداب اتباع الأئمة ـ ط.

الاعلام ۹: ۸ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۲۳ / امل الآمل ۲: ۳۳۵ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۳: ۳۶۳ / الذریعه ۹: ۱۲۱٤، ۲: ۲۷۰، ۱: ۹ / روضات الجنات ۸: ۱٤۷ / ریحانة الادب ۷: ۷۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۲٤ / الکنی والالقاب ۱: ۵۷ / لغتنامه دهخدا، نعمان: ۶۳۰ / معالم العلماء ۱۲۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۰۶.

## نعمان ـ آلوسی
(۱۲۵۲-۱۳۱۷ هـ / ۱۸۳۶-۱۸۹۹ م)

ابوالبرکات، نعمان بن محمودبن عبدالله آلوسی، (خیرالدین). مدرس، واعظ، نویسنده. در خاندانی اهل علم که تعداد زیادی از علمای بغداد قرونِ نوزده و بیست به آن تعلق دارند متولد شد بنابرِ روایاتی نسب آلوسی ها به امام حسن (ع) و حسین (ع) می رسد. از آثارش: جلاء العینین فی المحاکمة بین الاحمدین، در تأیید ابن تیمیه که موجب بحث و گفتگو شد، الجواب الفصیح، در رد مسیحیت، شقائق النعمان فی ردّ شقاشق بن سلیمان.

الاعلام ۹: ۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۸۰ / ریحانة الادب ۱: ۶۱ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۰۷.

## نعمت ـ طریحی
(۱۲۰۷-۱۲۹۳ هـ / ۱۷۹۲-۱۸۷۶ م)

نعمت بن علاء الدین بن امین الدین طریحی. فاضل. متولد در نجف، تحصیلکرده در همانجا از شیخ حسن نجفی و صاحب جواهر اجازهٔ روایت داشت. در فقه و حدیث و رجال تألیفاتی دارد. از آثارش: مجمع المقال فی علم الرجال، احکام الارضین، العصب.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۲۵ / الذریعه ۱: ۲۹۳، ۱۵: ۶۱، ۱۶: ۵۷ / ریحانة الادب ٤: ۵۵ / الکنی والالقاب ۲: ٤٤۸ / مکارم الآثار ۱: ۳۲۶.

## نعمة الله - کرمانی
**(٧٣٠ - ٨٣٤ هـ / ١٣٢٩ - ١٤٣٠ م)**

شاه نعمة الله بن عبدالله بن محمد کوه بنانی، کرمانی، (شاه نعمة الله ولی، ولی، سید، نورالدین). عارف نامی، مؤسس سلسلهٔ نعمة اللهیه. متولد و متوفی در ماهان کرمان. پس از کسب مقدمات نزد شیخ رکن الدین شیرازی، جلال الدین خوارزمی و قاضی عضدالدین به سیر و سلوک پرداخت و به مصر و مغرب و مکه و ماوراءِ النهر و سمرقند سفر کرد سپس به کرمان بازگشت و خانقاه و باغ و حمام بنا نهاد و سلسلهٔ نعمة اللهیه را بوجود آورد. وی در زمان حیاتش شهرت و نفوذ بسیار و مریدان فراوان از میان مردم و شاهان و شاهزادگان ایران و هند داشت به طوریکه در میان سلسله های باقی مانده صوفیان هنوز هم دسته ای معروف و مهم می باشند. وی از جمله بزرگان تصوف معتقد به شیعه بود و مورد توجه و علاقه شیعیان نیز واقع شد. او در سن ١٠٣ سالگی در ماهان در گذشت و همانجا دفن شد. بعدها به امر سلطان احمد بهمنی پادشاه دکن بقعه ای برای او ساخته شد که اینک زیارتگاه معروفی است. پس از وی بنا به وصیتش پسرش سید خلیل الله جای پدر را گرفت. در مناقب وی کتابهایی به فارسی نوشته اند از جمله: کتابی از عبدالعزیزبن شیر ملک که بنام احمدشاه دوّم از سلسلهٔ بهمنی دکن در هند نوشته، کتاب دیگر تألیف سدیدالدین نصرالله بن برهان الدین ابرقوهی که در ٩٠٦هـ به دستور نواده اش نعمة الله ثانی نوشته، کتاب سوانح الایام فی مشاهدات العوام یا سلسلة العارفین تألیف صنع الله نعمة اللهی که پس از ١٠٦٦هـ تألیف شد. از آثارش: در نظم و نثر فارسی آثار بسیار، از جمله تعداد زیادی رساله در مسائل عرفانی از وی باقی است، دیوان شعر، سیزده هزار بیت حاوی اشعار عرفانی و توضیحاتی در مورد عقاید صوفیه، رسالهٔ اصطلاحات، رسالهٔ قل هو الله احد، رسالهٔ توکل، رسالهٔ تحقیقات.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ٢٢٨ / تاریخ نظم و نثر در ایران ١٨٧ / جشن نامه هانری کربن ٢٩ / الذریعه ٩: ١٢١٥ / ریحانة الادب ٦: ٣٣٩ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ١٤٧ / فرهنگ سخنوران ٦١٢ / فهرست مشترک نسخه های خطی پاکستان ٨: ١٦٥٧، ٤: ٢٧٠٦ / لغتنامه دهخدا، نعمت الله: ٦٣٥ / معجم المؤلفین ١٣: ١١٠.

## نعمة الله - جزائری
**(١٠٥٠-١١١٢ هـ / ١٦٤٠-١٧٠١ م)**

نعمة الله بن عبدالله بن محمد جزائری. ادیب، مدرس، فقیه امامی. منسوب به جزایر بصره، متولد در یکی از روستاهای همانجا، ساکن در شیراز و اصفهان، متوفی در جایدر. نزد علامهٔ مجلسی تلمذ نمود. از آثارش: **زهرالربیع - خ، مقامات النجاة - خ، فروق اللغة - ط.**

الاعلام ٩: ١١ / اعیان الشیعه ١٠: ٢٢٦ / الذریعه ٢: ٤٤٦، ٥: ٢٧٣، ١٥: ٣٠٥ / روضات الجنّات ٨: ١٥٠ / ریحانة الادب ٣: ١١٣ / الکنی و الالقاب ٢: ٣٣٠ / لغتنامه دهخدا: نعمت اله: ٦٣٥ / معجم المؤلفین ١٣: ١١٠.

## نعمت الله - قهستانی
**(م ٨١٧ هـ / ١٤١٤ م)**

نعمت الله قهستانی. عارف. متوفی در ماهان کرمان. درجبال بلخ به عبادت و ریاضت پرداخت و مرید ابوعبدالله یافعی بود. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ٣: ١٤٠.

## نعمة الله - نخجوانی
**(م ٩٢٠ هـ / ١٥١٤ م)**

نعمة الله بن محمود نخجوانی، (بابا نعمة الله، علویان آقشهری). عارف. در اواخر زندگی به ترکیه رفته در آن شهر ساکن شد. وی از مشایخ طریقت نقشبندی بود. از آثارش: **فوائح الالهیه - تفسیر قرآن، شرح ممزوجی بر گلشن راز، رساله های متعدد در طریقت تصوّف.**

الاعلام ٩: ١٢ / تاریخ نظم و نثر در ایران ١٦٩، ٢٨٢، ٧٤٢ / ریحانة الادب ١: ٢١٧ / لغتنامه دهخدا، بابا نعمت الله: ٨٠ / معجم المؤلفین ١٣: ١١١.

**نفطویه** ← ابراهیم بن محمد

## نفیس - کرمانی
**(م پس از ٨٤١ هـ / ١٤٣٧ م)**

نفیس بن عوض بن نفیس [1] کرمانی، (برهان الدین). طبیب نامی. در سمرقند طبیب مخصوص میرزا الغ بیک تیموری بود. از آثارش: شرح موجز القانون لابن النفیس ـ ط، شرح الاسباب و العلامات ـ ط، کلیات الشرح الموجز للموجز ـ ط.

الاعلام ۹: ۱۶ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۲۷ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۱۰۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۲۲ / لغتنامه دهخدا، نفیس: ۶۷۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۱۴.

## نفیسه ـ سیده

(۱۴۵-۲۰۸ هـ / ۷۶۲-۸۲۴ م)

نفیسه دختر حسن بن زیدبن حسن بن علی بن ابی طالب. از زنان محدث. متولد در مکه، بزرگ شده در مدینه، متوفی در قاهره. با اسحاق المؤتمن ابن جعفر صادق ازدواج کرد. قرآن را حفظ بود. امام شافعی از او روایت کرده است.

الاعلام ۹: ۱۶ / ریاحین الشریعه ۵: ۸۵ / ریحانة الادب ۳: ۱۴۲.

## نقیب الاشراف ← علی بن حسین

## نواب ـ غیور

(متولد ۱۱۴۵ هـ / ۱۷۳۲ م)

نواب محمد صفدر خان غیور، اورنک آبادی، (شجاع الدوله بهادر، اشجع الدوله). از امرای دکن، شاعر. نسب او به اویس قرنی می رسد. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۴: ۲۶۰ / صحف ابراهیم ۱۱۳ / فرهنگ سخنوران ۴۲۴ / لغتنامه دهخدا، غیور: ۴۲۵.

## نورالدین عبدالله ـ حافظ ابرو

(م ۸۳۴ هـ/ ۱۴۳۰ م)

نورالدین عبدالله بن زین الدین لطف الله بن عبدالرشید بهدادینی، خوافی، هروی، (حافظ ابرو، نورالدین). از بزرگترین مورخان ایران، خطاط. متولد در هرات، تحصیل کرده در همدان، متوفی در نزدیک زنجان. از جوانی در شمار دبیران امیر تیمور گورکان در آمد و پس از وی ملازم خدمت شاهرخ و پسرش بایسنقر میرزا شد. وی از مورخان موثق و معروف دوران تیموریست. از آثارش: مجمع التواریخ سلطانی، در چهار جلد و تاریخ عمومی است، ذیل جامع التواریخ رشیدی، جغرافیا.

احوال و آثار خوشنویسان ۱۰۱۴ / تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۸۷ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۳۷ / الذریعه ۱۲: ۲۳، ۱۰: ۴۹، ۵: ۱۱۵ / ریحانة الادب ۲: ۹ / طبقات اعلام الشیعه، قرن نهم: ۲۸ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۶۶ / لغتنامه دهخدا، حافظ ابرو: ۱۰۶.

## نورالدین ـ جزایری

(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

نورالدین بن نعمت الله جزایری. عالم امامی. پدرش نیز از بزرگان علمای امامیه بود. از آثارش: فروق اللغات ـ ط.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۲۸ / ریحانة الادب ۳: ۱۱۵.

## نورالله ـ شوشتری

(م ۱۰۱۹ هـ / ۱۶۱۰ م)

قاضی نورالله بن سید شریف بن سید جمال الدین بن محمد شاه حسینی، مرعشی، شوشتری، (نوری، ضیاءِ الدین، شهید ثالث). عالم بزرگ امامی، فقیه، متکلم، نویسنده، شاعر. متولد و تحصیلکرده در شوشتر، ساکن در همانجا و مشهد و هند، متوفی در اکبرآباد. در شوشتر نزد وحید شوشتری و در مشهد نزد عبدالواحد شوشتری تلمذ نمود. در هند توسط حکیم ابوالفتح گیلانی به خدمت جلال الدین اکبر پادشاه راه یافت و از طرف وی قاضی اکبرآباد و سپس لاهور شد. در سال ۱۰۱۹ از این سمت معزول وبه سبب نوشتن کتاب احقاق الحق در اثبات حقانیت شیعه توسط متعصبان اهل سنت کشته و در همانجا به خاک سپرده شد. اکنون گورش زیارتگاه است. از آثارش: وی تألیفات متعددی دارد که همگی دربارهٔ مسائل مذهبی شیعه است از جمله: احقاق الحق، کتاب فوق الذکر و در رد ابطال الباطل روزبهان اصفهانی،

---

۱. نفیس بن عوض بن حکیم کرمانی.

مصائب النواصب، مجالس المؤمنین - ط، یکی از کتابهای اساسی دربارهٔ تشیع اثنی عشری و رجال بزرگ این مذهب است، دیوان شعر، حدود سه هزار بیت، مصائب النواصب.

الاعلام ۹: ۳۰ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۲۸ / امل الآمل ۲: ۳۳۶ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۷۰۵ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۸۱ / الذریعه ۱: ۲۹۰، ۴: ۱۸۳، ۱۸: ۴۲، ۲۱: ۷۶ / روضات الجنات ۸: ۱۵۹ / ریحانة الادب ۴: ۱۱ / الکنی و الالقاب ۳: ۵۶ / لغتنامه دهخدا، قاضی نورالله: ۹۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۲۳.

## نورجهان بیگم - مخفی
(م ۱۰۵۵ هـ / ۱۶۴۵ م)

نورجهان بیگم دختر اعتماد الدوله تهرانی. شاعر. متولد در هند، متوفی در لاهور. ابتدا همسر شیرافکن بود و سپس از کشته شدن او با جهانگیر پادشاه ازدواج کرد. در امور کشوری دخالت بسیار داشت و با تلاش جهت ولیعهد کردن شهریار پسر کوچک جهانگیر به جای شاه جهان پسر بزرگ وی باعث به وجود آمدن فتنه های زیادی در کشور شد. وی زنی تیز هوش و خوش ذوق و لطیفه پرداز بود از آثارش: دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۴۸۱ / الذریعه ۹: ۱۰۱۹ / ریاحین الشریعه ۵: ۹۷ / ریحانة الادب ۵: ۲۶۴ / فرهنگ سخنوران ۵۲۹.

## نوری ← فضل الله بن عباس

## نیازی حجازی
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

نیازی حجازی. فاضل، ادیب. در دو فرهنگ جهانگیری و سروری از کتاب نیازی حجازی نقل شده است. از آثارش: جامع اللغات نظمی، در لغت فارسی.

الذریعه ۵: ۶۹ / ریحانة الادب ۶: ۲۷۵ / لغتنامه دهخدا، نیازی ۹۸۰.

## نیلی - (ابن عودی)
(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

نیلی ابن عودی. شاعر امامی. در مناقب ابن شهر آشوب (م ۵۸۸ هـ) اشعار وی نقل شده است. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

ریحانة الادب ۸: ۱۲۹.

# و

## وارسته لاهوری
(قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی)

وارسته لاهوری. ادیب، شاعر. متولد در لاهور. جهت تحقیق در زبان فارسی به ایران سفر کرد و سی سال در این کشور ماند. با شیخ علی حزین روابط دوستانه داشت. از آثارش: اصطلاحات الشعرا ـ ط، بفارسی، جنگ رنگارنگ، رجم الشیطان در رد کتاب تنبیه الغافلین.

تاریخ ادبیات صفا ٥: ٣٧١ / الذریعه ٩: ١٢٤٨، ٢: ١٢١ / ریحانة الادب ٦: ٢٨٦ / فرهنگ سخنوران ٦٣٨ / فهرست مشترک نسخه های خطی ٨: ١١٢٠ / لغتنامه دهخدا، وارسته: ٦١.

## واصل ـ غزال
(م ١٣١ هـ / ٧٤٨ م)

ابوحذیفه، واصل بن عطاءِ غزّال. متکلّم، ادیب، مؤسس فرقهٔ معتزله. متولد در مدینه، بزرگ شده در بصره. از شاگردان معروف حسن بصری بود که با استاد خود بر سر سرنوشت مرتکبِ معاصی کبیره و تعیین حدود کفر و ایمان اختلاف نظر یافت و از مجلس درس او کناره گرفت. از آثارش: معانی القرآن، اصناف المرجئة، الخطب فی التوحید و العدل.

الاعلام ٩: ١٢١ / تاریخ ادبیات صفا ١: ٥٣ / تاریخ التراث العربی ب ١/٤: ٢٠ / روضات الجنات ٨: ١٨٨ / ریحانة الادب ٤: ٢٣٢ / فهرست ابن الندیم ٢٠٢ / لغتنامه دهخدا، واصل: ٨٠ / معجم المؤلفین ١٣: ١٥٩.

**واله** ← علیقلی خان بن محمد علی

**وحشی بافقی** ← کمال الدین محمد

**وحید بهبهانی** ← محمد باقربن محمد اکمل

## وحیدی تبریزی
(م ٩٤٢ هـ / ١٥٣٥ م)

وحیدی تبریزی، (وحیدی قمی، وحید). شاعر، ادیب. در عروض و قافیه متبحر بوده کتابی در این فن تألیف نمود که رایج و مورد استفاده قرار گرفت. با مولانا حیرتی یکدیگر را هجو می کردند. آخر عمر به گیلان رفت و در همانجا درگذشت. از آثارش: بدایع الصنایع، کتاب فوق الذکر، مفتاح البدایع، در لغت فارسی، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ٥: ٦٢٩ و ٤٠٢ / تاریخ نظم و نثر در ایران ٧٠٧ / الذریعه ٩: ١٢٦٥، ٣: ٦٤، ٢١: ٣٢٠ / ریحانة الادب ٦: ٣١٠ / سخنوران آذربایجان ٧٧٩ / فرهنگ سخنوران ٦٤٧.

## وراق قمی
(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

وراق قمی. شاعر اهل بیت (ع). شهر آشوب در کتاب مناقب بعضی از اشعار او را آورده است.

ریحانة الادب ٦: ٣١٢.

## ورّام - حِلّی
(م ۶۵۰ هـ / ۱۲۵۲ م)

ابوالحسن، امیر ورام بن ابو فراس عیسی بن ابونجم حلّی، (ورام). عالم امامی، فقیه، محدّث. از نسل مالک بن أشتر نخعی، متولد در حلّه درعراق. شاگرد شیخ سدیدالدین محمود حمصی بود. از آثارش: نزهة الناظر و تنبیه الخاطر - ط، معروف به مجموعهٔ ورام.

الاعلام ۹: ۱۲۹ / الذریعه ۲۰: ۱۰۹ / روضات الجنات ۸: ۱۷۷ / ریحانة الادب ۱: ۱۸۱، ۶: ۳۱۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۱۹۷ / لغتنامه دهخدا، ورام: ۱۵۳ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۶٤.

**وصال شیرازی** ← محمد شفیع بن محمد اسماعیل

## ابوالوفا - خوارزمی
(م ۸۳۵ هـ / ۱۴۳۱ م)

خواجه ابوالوفا خوارزمی، (پیر فرشته). از بزرگان مشایخ صوفیه، شاعر. متولد و متوفی در خوارزم. کمال الدین حسین خوارزمی شاگرد وی بود. از آثارش: رساله کنز الجواهر، دیوان شعر.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ٤۹۲ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۲۱ / الذریعه ۹: ۵۲، ۱۸: ۱۵۰ / ریحانة الادب ۲: ۱۸۲ / فرهنگ سخنوران ۲۵ / لغتنامه دهخدا، ابوالوفاء: ۹۱۹ / نفحات الانس ٤۳٤ / یادداشتهای قزوینی ۹۹۷.

**وقار** ← احمدبن محمد شفیع

**ولی** ← شاه نعمت الله بن عبدالله

## ولی - حاجی بکتاش
(م ۷۳۸ هـ / ۱۳۳۷ م)

ولی[1] بن سلطان ابراهیم بن موسی، حاج بکتاش. صوفی. تأسیس فرقهٔ بکتاشی ترکیه و آسیای صغیر و مصر و سوریه را به او نسبت می دهند. بعضی او را نیشابوری دانسته اند و از اصحاب احمد یسوی شمرده اند. آنچه دربارهٔ او نوشته شده است مستند نیست و نیاز به تحقیق بیشتری دارد. اما آنچه مسلم است پیروان فرقهٔ بکتاشی بسیار بوده اند و در لشکر آل عثمان حضور فعال داشته و در سقوط این سلسله تعداد زیادی از بکتاشیان کشته شدند.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۷۵۷ / ریحانة الادب ۲: ۶ / لغتنامه دهخدا، بکتاشیه: ۱۹۸.

## ابوالولی - شیرازی
(قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی)

ابوالولی بن امیرشاه محمود شیرازی، حسنی. عالم امامی، فقیه و از سادات شیراز. متولی آستان قدس رضوی و سپس اوقاف غازانیه و عاقبت بقعه شاه صفی بود. در زمان شاه عبّاس اول به صدارت نایل شد. سید حسین کرکی از وی روایت کرده و خود او توسط پدرش از شیخ ابراهیم قطیفی روایت کرده است.

روضات الجنات ۸: ۱۷۹ / ریحانة الادب ۷: ۲۹۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۷۳ / لغتنامه دهخدا، ابوالولی: ۹۲۲.

## ولی - حائری
(م بعد از ۹۸۱ هـ / ۱۵۷۳ م)

ولی بن نعمة الله حسینی، رضوی، حائری. فاضل امامی، محدّث. متولد در کربلا. با شیخ حسین عاملی پدر شیخ بهایی و دیگر تلامذه شهید ثانی معاصر بوده است. از آثارش: کنز المطالب فی فضائل علی بن أبی طالب - خ، تحفة الملوک - خ، مجمع البحرین فی فضائل السبطین.

الاعلام ۹: ۱۳۶ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۸۰ / امل الآمل ۲: ۳۳۹ / الذریعه ۲: ٤۲۹، ۳: ٤۷۲، ۱۸: ۱۶۶ / روضات الجنّات ۸: ۱۷۹ / ریحانة الادب ۲: ۲۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۷۲ / لغتنامه دهخدا، حایری: ۱۸۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۶۹.

## ولی الله - دهلوی
(۱۱۱٤-۱۱۷۶ هـ / ۱۷۰۳-۱۷۶۲ م)

ولی الله بن عبدالرحیم عمری، دهلوی،

---
۱. لغتنامه دهخدا: نامش محمد و از مَردم نیشابور بود.

نقشبندی. عالم اهل سنت، محدّث. متولد و متوفی در دهلی. به سفر حج رفته مدتی در آن دیار اقامت گزید. از آثارش: **الارشاد الی مهمات علم الاسناد، انسان العین فی مشایخ الحرمین، فتح الحرمین.**

الذریعه ۱۶: ۱۰۶ / ریحانة الادب ۳: ۱۷۵ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۶۹.

## ولید - بحتری

(۲۰۶-۲۸۴ هـ / ۸۲۱-۸۹۸ م)

ابوعباده، ولیدبن عبیدبن یحیی طایی بحتری. شاعر. متولد و متوفی در منبج. ساکن در بغداد. متوکل عباسی را مدح کرد وبا ابوتمام معاصر بود. وی از جمله شعرای عرب متأثر از تمدّن ایرانی بودند. از آثارش: **دیوان شعر، کتاب معانی الشعر، کتاب حماسه.**

الاعلام ۹: ۱۴۱ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۷۴ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۹۲ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۴: ۱۳۴ / الذریعه ۹: ۱۲۵، ۷: ۸۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۲۸ / فهرست ابن الندیم ۱۹۰ / الکنی و الالقاب ۲: ۶۵ / لغتنامه دهخدا، بحتری: ۶۷۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۷۰.

## وَهب - ابودَهبَل جُمَحی

(م ۹۶[1] هـ / ۷۱۵ م)

ابودهبل، وهب بن زَمَعه، (جُمَحی). شاعر. از طایفه قریش، متولد در مکه، متوفی در همانجا. به سبب اشعاری که درعشق سه زن گفته از جمله شاعران غزلسرای حجاز محسوب می شود. مدایحی نیز برای ابن ازرق حاکم جَندیمن سرود. با معاویه برخورد داشت و از امویان روی بر گرداند. از آثارش: **اشعاری در اغانی از وی نقل شده است که اشاره به شهادت حسین بن علی (ع) دارد، دیوان شعر.**

الاعلام ۹: ۱۴۹ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۸۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۳۷ / الذریعه ۹: ۴۰ / ریحانة الادب ۷: ۱۰۳ / لغتنامه دهخدا، ابودهبل: ۴۵۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۷۳ / یادداشتهای قزوینی ۱۰۵۰.

---

۱. ریحانه الادب: ۶۳ هـ.ق.

## وهب - ابوبَختری

(م ۲۰۰ هـ / ۸۱۵ م)

وهب بن وهب بن کبیر، (ابوبختری). قاضی، عالم در انساب و اخبار، محدث اهل سنت. متولد و بزرگ شده در مدینه، متوفی در بغداد. در زمان هارون الرشید به بغداد رفت و قاضی شد. وی متهم به وضع حدیث شده و روایتش نزد علمای فریقین مردود است. از آثارش: **فضائل الانصار، نسب ولد اسماعیل، الرایات.**

الاعلام ۹: ۱۵۰ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۲: ۴۸ / رجال طوسی ۳۲۷ / رجال نجاشی ۳۰۳ / ریحانة الادب ۷: ۲۲ / فهرست ابن الندیم ۱۱۳ / فهرست طوسی ۱۷۳ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۵ / لغتنامه دهخدا، وهب: ۲۶۶ و ابوبختری: ۳۷۴ / معالم العلماء ۱۲۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۷۴.

## وهبی مرعشی

(م ۱۲۱۴[1] هـ / ۱۷۹۹ م)

وهبی مرعشی، (سنبل زاده). شاعرعثمانی. متولد در مرعش، ساکن استانبول. در این شهر تدریس می کرد سپس به روم ایلی و آناطولی رفته قاضی آن منطقه شد. از آثارش: **تحفه، منظومهٔ لغت عربی، دیوان شعر، لطیفه.**

ریحانة الادب ۶: ۳۴۲.

## وَیْجَن[2] - کوهی

(۳۲۹-۳۹۰[3] هـ / ۹۴۰-۱۰۰۰ م)

ابوسهل، ویجن بن رستم کوهی. منجّم، عالم ریاضی. متولد در یکی از کوهستانهای طبرستان. در نجوم شهرت یافت به طوری که عضدالدوله دیلمی فرمانروای فارس وی را یکی از دستیاران عبدالرحمان صوفی قرار داد و شرف الدوله پسر عضدالدوله نیز از او خواست تا هفت سیاره را برایش رصد کند. کوهی در باغ کاخ سلطنتی

---

۱. یا ۱۲۲۴ هـ.

۲. یا ویژن

۳. یا ۴۰۵ هـ.

رصدخانه ای ساخت و در ۳۷۸ هـ انقلاب صیفی را رصد کرد. شهرت عمدهٔ وی به آثار او در هندسه بر مبنای نوشته های اقلیدس و آپولونیوس و ارشمیدس است که مورد ستایش بزرگانی چون بیرونی و خواجه نصیر طوسی و خیام و دیگران بوده است. از آثارش: کتاب البرکار التّام - ط، کتاب مراکزالأکر، کتاب الاصول علی نحو کتاب اقلیدس و الذی خرج منه، مفقود، کتاب صنعة الاسطرلاب.

الاعلام ۹: ۱۵۲ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۳۳۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۰۵۴ / ریحانة الادب ۷: ۱۴۸ / فهرست ابن الندیم ۳۴۱ / الکنی و الالقاب ۱: ۹۳ / لغتنامه دهخدا، ویژن: ۲۷۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۷۵ / نزهة الارواح ۳۸۱.

ه

## هادی ـ تهرانی

(م ۱۳۲۱ هـ / ۱۹۰۳ م)

هادی [1] بن محمد امین تهرانی. عالم امامی، فقیه. متولد و بزرگ شده در تهران، ساکن در همانجا و اصفهان و نجف، متوفی در همانجا. نزد فاضل ایروانی و میرزا محمد حسن شیرازی و شیخ مرتضی انصاری و شیخ عبدالحسین تهرانی کسب علم کرد و از جمله شاگردانش میرزا صادق مجتهد تبریزی را می توان نام برد. از آثارش: الإتقان ـ خ، الاستصحاب ـ ط، تفسیر آیة النور ـ ط.

الاعلام ۷: ۳۵۰ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۳۳ / الذریعه ۱: ۴۴۹، ۴: ۲۰۴، ۲۰: ۱۴۶ / ریحانة الادب ۱: ۳۵۸ / معجم المؤلفین ۱۲: ۸۴.

## هادی ـ مازندرانی

(م ۱۱۲۰ هـ / ۱۷۰۸ م)

هادی بن ملاصالح بن احمد مازندرانی، (مترجم). عالم، ادیب، فقیه. متوفی در اصفهان. مادرش آمنه بیگم زنی فاضل و پدرش ملا صالح از علمای بزرگ وقت بود. چون قرآن مجید را ترجمه کرد لقب مترجم گرفت. از آثارش: ترجمه فارسی قرآن مجید، حاشیهٔ تفسیر بیضاوی، شرح صحیفهٔ سجادیه.

الذریعه ۱۳: ۳۵۹، ۱۴: ۲۳، ۶: ۲۹۸ / ریحانة الادب ۵: ۱۴۸.

---

۱. معجم المؤلفین و الاعلام: محمدهادی.

## هارون [1] ـ طبری

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

ابوعلی [2] هارون بن حسن بن علی طبری، (ضیاءِ الدین). عالم امامی. منسوب به طبرستان. نزد علامهٔ حلّی تلمذ نمود و قواعد علامه را با خط خویش نوشت و به او اجازهٔ راوایت داد.

ریحانة الادب ۴: ۴۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۲۳۵ / لغتنامه دهخدا، هارون: ۶۰.

## هارون ـ (ابن منجّم)

(۲۵۱-۲۸۸ هـ / ۸۶۵-۹۰۱ م)

ابوعبدالله، هارون بن علی بن یحیی، (ابن منجّم بغدادی). ادیب، شاعر. متولد و متوفی در بغداد. از آثارش: البارع، المختار، اختیار الشعراءِ، کتاب النساءِ.

الاعلام ۹: ۴۲ / ریحانة الادب ۷: ۳۶۸ / فهرست ابن الندیم ۱۶۷ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۱۰ / لغتنامه دهخدا، ابوعبدالله: ۶۱۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۲۹.

## هارون ـ اعورنحوی

(قرن دوم هجری / هشتم میلادی)

ابوعبدالله [3]، هارون بن موسی بصری. نحوی،

---

۱. یا هرون.

۲. یا ابو محمد.

۳. یا ابو موسی.

قاری، محدث، حافظ قرآن. او طاوس یمانی و ابان بن تغلب و دیگر مشایخ وقت حدیث استماع کرد. ابتدا یهودی بود سپس مسلمان شد.

رجال طوسی ۳۲۹ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۶ / لغتنامه دهخدا، هارون: ٦٤.

### هارون - اخفش باب الجابیه
(۲۰۱-۲۹۲ هـ / ۸۱۶-۹۰۵ م)

ابوعبدالله، هارون بن موسی بن شریک تغلبی، (اخفش دمشقی). قاری، مفسر، نحوی. نزد عبدالله بن ذکوان تلمذ کرد و ابوالحسن بن اخرم شاگرد وی بود و از ابومسهر غسانی نیز روایت کرده است. درقراءات هفتگانه استاد بود. از آثارش: تصنیفاتی در قرائت و عربی دارد.

الاعلام ۹: ٤٥ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۳۳۱ / ریحانة الادب ۱: ۹۳ / لغتنامه دهخدا، هارون: ٦٤ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۰.

### هارون - تَلْعُکْبَری
(م ۳۸۵ هـ / ۹۹۵ م)

ابو محمد، هارون بن موسی بن احمد شیبانی، تلعکبری. محدث، عالم امامی. متولد در تل عکبرا در بغداد. با شیخ صدوق و شیخ مفید معاصر بود و از کشی و صدوق و ابن قولویه روایت کرده است. کمال الدین موسوی کتابی به نام مشیخة التلعکبری دارد. از آثارش: الجوامع، در علوم دین.

الاعلام ۹: ٤٦ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۳٦ / امل الآمل ۲: ۳٤۰ / رجال نجاشی ۳۰۸ / روضات الجنّات ٦: ۱۲۲، ۲۱۳ / ریحانة الادب ۱: ۳٤٥ / طبقات اعلام الشیعه، قرن چهارم: ۳۲۸ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۲۲ / لغتنامه دهخدا، هارون: ٦٤ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۰.

### هاشم - بحرانی
(م ۱۱۰۷ هـ / ۱٦۹٦ م)

هاشم بن سلیمان بن اسماعیل حسینی، بحرانی، کتکانی، توبلی، (علامة البحرین). مفسّر امامی، محدث، فقیه، فاضل. متولد در کتکان از دهات بحرین. از آثارش: اثبات الوصیة، البرهان فی تفسیر القرآن - ط، اِرشاد المسترشدین - خ.

الاعلام ۹: ٤۸ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲٤۹ / امل الآمل ۲: ۳٤۱ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۲٤۹ / الذریعه ۲: ۳۹۸، ۳: ۹۳، ۷: ٤۸ / روضات الجنّات ۸: ۱۸۱ / ریحانة الادب ۱: ۲۳۳ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۰۷ / لغتنامه دهخدا، هاشم: ۷۵ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۲.

### ابوهاشم - صوفی
(اوایل قرن دوم هجری / هشتم میلادی)

ابوهاشم صوفی. عارف. اولین کسی است که پس از اسلام به صوفی مشهور شد و در زمان بنی امیه و بنی عباس به زهد و تقوی معروف بود.

رساله قشیریه ٦ / ریحانة الادب ۷: ۲۹۵ / لغتنامه دهخدا، ابوهاشم: ۹۲۵ / نفحات الانس ۳۱.

### هبة الله - قاضی
(م ٤۸۸ هـ / ۱۰۹۵ م)

هبة الله بن احمد قاضی. قاضی. ساکن در حلب. نسب وی به ابوجراده از اصحاب حضرت علی (ع) می رسد. قضاوت حلب به عهدهٔ وی بوده، بسیار مورد احترام بود.

ریحانة الادب ٤: ٤۲٦.

### هبة الله - (ابن سَناءِ الملک)
(۵٤۵[1]-٦۰۸ هـ / ۱۱۵۰-۱۲۱۲ م)

ابوالقاسم، هبة الله بن ابوالفضل جعفربن معتمد، (قاضی سعید). شاعر. متولد و متوفی در قاهره. زیر نظر استادان مصری تعلیم یافت و مانند پدر خود قاضی رشید، وارد دستگاه قضا شد و زیر فرمان قاضی فاضل قرار گرفت. و مدایحی دربارهٔ او سرود. از آثارش دیوان شعر - ط، روح الحیوان، تلخیص کتاب الحیوان جاحظ، رسالهٔ دارالطراز فی عمل الموشحات.

الاعلام ۹: ۵۷ / دانشنامه ایران و اسلام ٦۳٦ / ریحانة الادب ٤: ٤۱۳ / الکنی و الالقاب ۳: ۵۱ / لغتنامه دهخدا، ابن سناءِ الملک: ۳۲۱و هبة الله: ۱۱۵ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۵.

---

۱. دانشنامه: ۵۵۰ هـ.

## هبة الله ـ حلّی

(م ۶۱۰ هـ / ۱۲۱۳ م)

ابومنصور، هبة الله بن حامدبن أحمد حلی، (رضی الدین، عمیدالرؤساءِ). ادیب، نحوی، لغوی، شاعر، امامی. طبق گفتهٔ میرداماد و چندتن دیگر راوی صحیفه کاملهٔ سجادیه بوده و آن را از سید نجم الدین بهاءِ الشرف روایت کرده و نزد ابن خشاب و ابن عصار تلمذ نمود. سید فخار شاگرد او بوده و از او روایت می کند. از آثارش: کتاب در لغت، **کتاب الکعب**.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۶۲ / ریحانة الادب ٤: ۲۱۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۲۰۰ / الکنی و الالقاب ۲: ٤۸۶ / لغتنامه دهخدا، هبة الله: ۱۱۵ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۶.

## هبة الله ـ حاجب

(م ٤۲۸ هـ / ۱۰۳۷ م)

ابوالحسین، هبة الله بن حسن، (ابن حاجب). شاعر. متولد در بغداد. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

الاعلام ۹: ۵۷ / ریحانة الادب ۲: ۵ / لغتنامه دهخدا، هبة الله: ۱۱۶.

## هبة الله ـ موسوی

(قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)

سید هبة الله بن ابی محمد حسن موسوی. عالم، زاهد. با علامه حلّی معاصر بود. از آثارش: **المجموع الرائق من ازهار الحدائق**، این کتاب معروف و حاوی عناوین بسیار می باشد.

اعیان الشیعه ۱۰: ۲۶۱ / امل الآمل ۲: ۳٤۱ / الذریعه ۲۰: ۵۵ / روضات الجنات ۸: ۱۸٤ / ریحانة الادب ۳: ۳۸۷ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۲۳۶.

## هبة الله ـ بدیع أسطُرلابی

(م ۵۳٤ هـ / ۱۱۳۹ م)

ابوالقاسم، هبة الله بن حسین بن یوسف أسطرلابی، (بدیع). فیلسوف، منجم، طبیب. متولد و متوفی در بغداد، بزرگ شده در اصفهان. در ساختن آلات نجومی متبحر بود. از آثارش: **درة التاج من شعر أبی حجاج**، **دیوان شعر**، **المعرب المحمودی**، نام زیج او است.

الاعلام ۹: ۵۸ / ریحانة الادب ۱: ۲٤۲ / لغتنامه دهخدا، هبة الله: ۱۱۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۷.

## هبة الله ـ حسینی

(قرن نهم هجری / پانزدهم میلادی)

هبة الله حسینی، (شاه میر). نویسنده. از آثارش: کتاب آداب سلطنت، از ۸۸۲ تا ۸۹۸ هـ مشغول تألیف آن بود، **شرح تهذیب المنطق**، **شرح فارسی هیئت**.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۶۳ / الذریعه ۱: ۲۰، ۱۳: ۱۶٤، ۱۳: ۳۷۷ / ریحانة الادب ۳: ۱۷٤.

## هبة الله ـ (ابن جُمَیع)

(م ۵۹٤ هـ / ۱۱۹۸ م)

ابوالمکارم [1]، هبة الله بن زیدبن حسن، (ابن جمیع، ابن جامع، شمس الرئاسه، استاد زمانه). پزشک یهودی. متولد در فسطاط. نزد ابن عین زربی تلمذ کرد و به خدمت صلاح الدین ایوبی درآمد. از شاگردان نامی او ابن ابی البیان اسرائیلی است. از آثارش: **التصریح بالمکنون فی تنقیح القانون**، تفسیری بر قانون ابن سینا، **ارشاد لمصالح الانفس و الاجساد**، مختصری در طب به نام بیسانی وزیر صلاح الدین نوشت، **رسالهٔ فیما یعتمده حیث لایجد طبیبا**.

الاعلام ۹: ۵۸ / دانشنامه ایران و اسلام ٤۷۱ / ریحانة الادب ۷: ٤٤۸ / لغتنامه دهخدا، ابن جمیع: ۲۹۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۷.

## هبه الله ـ (ابن تلمیذ)

(م ۵۶۰ هـ / ۱۱۶۵ م)

ابوالحسن، هبة الله بن سعید بن ابراهیم، (ابن تلمیذ، موفق الملک، امین الدوله). طبیب مسیحی. متولد و متوفی در بغداد. پدرش نیز پزشکی برجسته بود. با سفرهای طولانی به ایران اطلاعات خود را

---

۱. یا ابوالعشائر.

تکمیل کرد و به بغداد بازگشت. علاوه بر زبان عربی با زبانهای سریانی و فارسی نیز آشنایی کامل داشت. و در دین اسلام نیز مطالعاتی کرده و کتابی دربارهٔ نکات طبی احادیث نوشت. ریاست جامعهٔ مسیحیان بغداد با وی بود. از آثارش: اقرباذین، حواشی قانون ابن سینا، شرح احادیث نبویه.

الاعلام ۹: ۵۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۴۳۰ / الکنی و الالقاب ۱: ۲۳۶ / لغتنامه دهخدا، ابن تلمیذ: ۲۹۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۸ / نزهة الارواح ۴۰۲.

## هبه الله ـ (ابن بارزی)

(۶۴۵-۷۳۸ هـ / ۱۲۴۸-۱۳۳۸ م)

ابوالقاسم، هبة الله بن عبدالرحیم بن ابراهیم، (شرف الدین، ابن بارزی، شمس الدین). قاضی، حافظ حدیث، فقیه شافعی. متولد در حماة، متوفی در همانجا. مدت چهل سال قاضی این شهر بود. از پدرش و جدش فقه و قرائات هفتگانه را آموخت. از آثارش: البستان فی تفسیر القرآن ـ ط، تجرید جامع الاصول فی أحادیث الرسول ـ خ، الفریدة البارزیة، فی شرح الشاطبیه ـ خ.

الاعلام ۹: ۶۰ / ریحانة الادب ۷: ۴۰۴ / لغتنامه دهخدا، ابوالقاسم: ۷۷۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۳۹.

## هبة الله ـ (ابن شجری)

(م ۵۴۲ هـ / ۱۱۴۸ م)

ابوالسعادت، هبة الله بن علی بن محمد، شریف حسنی علوی. نحوی، شاعر. از اخلاف حضرت علی (ع)، متولد و ساکن و متوفی در بغداد. نزد اساتید به نام وقت نحو آموخت و ابن انباری شاگرد وی در کتاب نزهه اشاره به رسیدن سلسلهٔ استادان وی به حضرت علی دارد. وی هفتاد سال نحو تدریس می کرد و ضمناً نایب نقیب طالبیان محلهٔ کرخ نیزبود. از آثارش: آمالی، که در ۸۴ مجلس املا کرده است، انتصار، حماسه.

الاعلام ۹: ۶۲ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۶۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۵۵ / الذریعه ۲: ۳۱۶، ۷: ۸۹، ۲۰: ۱۲۸ / روضات الجنّات ۸: ۱۹۱ / ریحانة الادب ۸: ۴۶ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۲۶ / لغتنامه دهخدا، ابن شجری: ۳۲۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۴۱.

## هبة الله ـ طبیب بلدی

(پیش از ۴۷۰-۵۶۰ هـ / ۱۰۷۷-۱۱۶۴ م)

ابوالبرکات، هبة الله [1] بن علی بن ملکا بغدادی، بلدی، (اوحدالزمان، ابن ملکا). از مشاهیر اطباءِ. متولد در موصل در خانواده‌ای یهودی، متوفی در بغداد. نزد ابوالحسن سعید بن هبة الله تلمذ نمود و در طب شهرت یافت و در اقامتگاه خود به عنوان پزشک به خدمت خلفای عباسی و سپس دربار سلجوقی درآمد. در سن پیری اسلام آورد. در طب رقیب امین الدولة ابن تلمیذ طبیب مسیحی بود. از شاگردان او اسحق بن ابراهیم بن ازره شهرت بیشتری دارد. از آثارش: کتاب المعتبر، شامل مباحث منطق طبیعیات و الهیات، رسالة فی سبب ظهور الکواکب لیلاً و خفائها نهاراً، تفسیر تورات ـ ط، به زبان عربی.

الاعلام ۹: ۶۳ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۹۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۴۱ / ریحانة الادب ۷: ۳۰ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۹ / لغتنامه دهخدا، ابوالبرکات: ۳۷۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۴۲ / نزهة الارواح ۴۰۹.

## هبة الله ـ بوصیری

(۵۰۶-۵۹۸ هـ / ۱۱۱۲-۱۲۰۱ م)

أبوالقاسم، هبة الله بن علی بن مسعود انصاری، خزرجی، بوصیری. کاتب، ادیب، اهل سنت. متولد، ساکن و متوفی در مصر. نزد ابوصادق مدینی و محمدبن برکات سعیدی حدیث استماع نمود. از آثارش: مختصر فی الناسخ و المنسوخ ـ خ.

الاعلام ۹: ۶۳ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۷ / الکنی و الالقاب ۲: ۹۸ / لغتنامه دهخدا، هبة الله: ۱۱۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۴۲.

## هِبَةُالله ـ (ابن قطّان)

(۴۷۸-۵۵۸ هـ / ۱۰۸۶-۱۱۶۳ م)

---

[1]. دانشنامه ایران و اسلام: هبة الله بن ملکا (ملکان).

ابوالقاسم، هبة‌الله بن ابی عبدالله فضل بن عبدالعزیز بغدادی، (ابن قطان، ابن الفضل). محدث، چشم پزشک، شاعر. آثاری در علم طب تألیف کرده که در دست نیست و راوی احادیثی نیز بود، اشعار هجاش بسیار تند و معروف بوده است. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۹: ٦٤ / دانشنامه ایران و اسلام ۷۹۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۵۷ / لغتنامه دهخدا، ابن قطان: ۳۴۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۴۳.

## هُجَیْمَة - (ام الدرداءِ)

(م بعد از ۸۱ هـ / ۷۰۰ م)

هُجَیمه بنت حبی اوصابیة، (ام الدرداءِ). فقیه، محدّث. متولد در دمشق، متوفی در همانجا. از سلمان و شوهر خود روایت کرده است. شش ماه در بیت المقدس و شش ماه در دمشق اقامت داشت و در مجلس علما شرکت می کرد.

الاعلام ۹: ٦٨ / ریاحین الشریعه ۳: ۳۹۲ / ریحانة الادب ۸: ۳۰۴.

**هدایت** ← رضا قلی خان بن محمد هادی

## هدایت الله - حاجی مجتهد

(تولد ۱۲۸۱ هـ / ۱۸٦۴ م)

هدایت الله بن ملاصادق بن ملا محمد تقی برغانی. فاضل. از آثارش: **اثبات الامامة الخاصة بالکتاب والسنة، تحفة الانام فی معرفة الامام.**

الذریعه ۳: ۴۲۲ / ریحانة الادب ۲: ۸.

## ابوالهدی - خراسانی

(م ۱۳۵٦ هـ / ۱۹۳۷ م)

ابوالهدی بن محمد ابراهیم خراسانی، اصفهانی، کرباسی، (کمال الدین). فقیه، اصولی، ادیب. متولد و متوفّی در اصفهان، تحصیل کرده در نجف. نزد پدرش و آخوند خراسانی و محمد کاظم یزدی، و سید حسن مدرس تلمذ نمود و از سید حسن صدر و محمد هاشم خوانساری و حاج ملا علی نجف آبادی اجازه روایت داشت. از آثارش: **البدر التمام، السراط المستقیم، الدر الثمین.**

الذریعه ۳: ٦۷، ۸: ٦۳، ۱۲: ۲۲۹ / ریحانه الادب ۷: ۲۹۸ / طبقات اعلام الشیعه ۱: ۸۱ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۴٦ / مکارم الآثار: ۴: ۱۳۰۱.

## ابوهریرة[1] - عجلی

(م ۱۵۰ هـ / ۷٦۷ م)

ابوهریرة عجلی. شاعر اهل بیت (ع) و مداح حضرت امام صادق (ع) بود و آن حضرت اشعار وی را می ستود. مرثیه‌ای دروفات آن حضرت سرود.

ریحانة الادب ۷: ۳۰۲ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۸۱ / معالم العلماءِ ۱۴۹.

## هشام - وَقّشی

(۴۰۸-۴۸۹ هـ / ۱۰۱۷-۱۰۹٦ م)

ابوالولید، هشام بن احمدبن هشام کنانی، (ابن وقشی). نویسنده، مهندس، ادیب، شاعر، قاضی. اصلاً از طلیطله، متولد در وقش متوفی در دانیه. در طلبیره از دهات طلیطله قاضی بود. نزد ابوعمر طلمنکی و ابو محمدبن عباس خطیب و ابو عمر سفاقسی کسب علم کرد. از آثارش: **مختصر فی الفقه، الرسالة المرشدة، نکت الکامل للمبرد.**

الاعلام ۹: ۸۰ / روضات الجنّات ۸: ۱۹۴ / ریحانة الادب ۸: ۲٦۳ / لغتنامه دهخدا، ابن وقشی: ۳٦۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۴۷.

## هشام - کلبی

(م ۲۰۴ هـ / ۸۱۹ م)

أبو المنذر، هشام بن محمد ابونصر بن سائب کلبی، (حافظ کلبی). مورخ، عالم در انساب و اخبار عرب. متولّد و متوفّی در کوفه. از آثارش: تعداد آثار او را حدود ۱۵۰ کتاب نوشته اند از جمله: **الأصنام - ط، نسب الخیل - ط، جمهرة الانساب - خ.**

الاعلام ۹: ۸۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲٦۵ / تاریخ التراث

---

۱. به علت بعضی تشابه ها در شرح زندگی او با ابوهریرة ابار احتمال بسیار می رود که این دو شرح حال مربوط به یک تن باشد که گاه او را عجلی و گاه ابار خوانده اند.

العربی ب ۲/۱: ۵۱ و ۸: ۲۰۹ / الذریعه ۲۱: ۲۶۸، ۲: ۱۷۳، ۱: ۳۲۳ / رجال نجاشی ۳۰۵ / ریحانة الادب ۵: ۷۵ / فهرست ابن الندیم ۱۰۸ / الکنی و الالقاب ۳: ۱۱۷ / لغتنامه دهخدا، هشام: ۲۱۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۴۹.

## هلال - صابی

(۳۵۹-۴۴۸ هـ / ۹۷۰-۱۰۵۶ م)

ابوالحسین [1]، هلال بن محسّن بن ابراهیم صابی، حرانی. مورّخ، نویسنده. متولد در بغداد. از آثارش: **السیاسة، اخبار بغداد، رسوم دارالخلافة - خ، تحفة الامرا فی تاریخ الوزراء.**

الاعلام ۹: ۹۴ / ریحانة الادب ۳: ۳۵۰ / الکنی و الالقاب ۲: ۴۰۰ / لغتنامه دهخدا، هلال: ۲۵۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۵۱.

## هلالی عثمانی

(م ۹۵۰ [2] هـ / ۱۵۴۳ م)

هلالی عثمانی. شاعر، (طاقه دوز). متولد در استانبول. از آثارش: **ترجمه ترکی منظوم و منثور کلیله و دمنه، دیوان شعر، ترکی.**

ریحانة الادب ۶: ۳۶۹.

**همام تبریزی ← محمدبن علاءِ**

## همّام - فرزدق

(م ۱۱۰ هـ / ۷۲۸ م)

ابوفراس، همّام بن غالب بن صعصعة تمیمی، دارمی. شاعر. متولد و متوفی در بصره. از یاران امام سجاد (ع) بود و با جریر و اخطل معاصر بود. به دستور هشام بن عبدالملک دهمین خلیفه اموی به زندان افتاد. از آثارش: **دیوان شعر - ط، نقائض جریر والفرزدق - ط.**

الاعلام ۹: ۹۶ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۶۷ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۹۲ / الذریعه ۹: ۸۲۳ / روضات الجنات ۶: ۱۰ / ریحانة الادب ۴: ۳۲۴ / الکنی والالقاب ۳: ۲۲ / لغتنامه دهخدا، فرزدق: ۱۵۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۵۲.

---

۱. یا ابوالحسن.

۲. یا ۹۵۳ یا ۹۸۳ هـ.

## همایون - اسفراینی

(م ۹۰۲ هـ / ۱۴۹۶ م)

امیرهمایون اسفراینی، (همایون). شاعر غزلسرا. متولد در اسفراین، بزرگ شده در خراسان، ساکن در تبریز و کاشان، متوفی در همانجا. درجوانی به تبریز رفت و به بارگاه سلطان یعقوب آق قویونلو راه یافت و مورد توجه و عنایت سلطان واقع شد. پس از درگذشت سلطان به یکی از توابع کاشان رفت و مورد حمایت شیخ ولی بیک قرار گرفت. از آثارش: **دیوان همایون**، حدود دو هزار بیت.

تاریخ ادبیات صفا ٤: ۳۷٤ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۳۱۱ / الذریعه ۹: ۱۲۹۷ / ریحانة الادب ۶: ۳۷۱ / فرهنگ سخنوران ۶۳۲ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۸: ۱۶۷٤ / لغتنامه دهخدا، همایون: ۲۶۷.

## همایون - حشمت

(۱۲۱۶-۱۲۷۳ هـ / ۱۸۰۱-۱۸۵۶ م)

همایون میرزا قاجار، (حشمت). شاعر. وی از شاهزادگان قاجار و به قولی شانزدهمین پسر فتحعلی شاه و داماد میرزا شفیع مازندرانی بود. از آثارش: **تذکره سفینه، گلشن محمود، دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۲۵۶ / رجال بامداد ٤: ٤۳۱ / ریحانة الادب ۲: ٤۸ / فرهنگ سخنوران ۶۳۳ / لغتنامه دهخدا، حشمت: ۶۸۱ / مکارم الآثار ۱: ۵۶۰.

## هیثم - نمیری

(م حدود ۱۸۳ هـ / ۸۰۰ م)

أبو حیة، هیثم بن ربیع بن زرارة بصری، نمیری. شاعر. از طایفه بنی نمیربن عامر، متولد در بصره. خلفای اموی و عباسی را مدح کرد. از آثارش: اشعاری از او باقی است.

الاعلام ۹: ۱۱٤ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۳: ۲٤۱ / ریحانة الادب ۶: ۲۳۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۶۱ / لغتنامه دهخدا، ابوحیه: ٤٤۵.

## هیثم - بحتری

(۱۱٤-۲۰۷ هـ / ۷۳۲-۸۲۲ م)

ابوعبدالرحمان، هیثم بن عدی بن عبدالرحمان ثعلی، طائی، بحتری، کوفی. مورّخ، ادیب، محدّث. اصلاً از منبج، ساکن در کوفه، متوفی در واسط. با منصور و مهدی و هادی و رشید مجالست داشته از ایشان روایت کرده است. او به رأی خوارج می زیسته است. از آثارش: بیوتات العرب، النساء، الخوارج.

الاعلام ۹: ۱۱۴ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۱: ۵۸ و ۸: ۲۰۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۲۹ / فهرست ابن الندیم ۱۱۲ / الکنی و الالقاب ۲: ۶۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۵۶.

## هادی - سبزواری

(۱۲۱۲-۱۲۸۹هـ / ۱۷۹۶ - ۱۸۷۱ م)

ملاهادی بن مهدی سبزواری، (اسرار). فیلسوف، حکیم، فقیه، عالم امامی. متولد و متوفی ومدفون در سبزوار، ساکن در همانجا و اصفهان و مشهد. در دهسالگی پدرش بدرود حیات گفت و او تحت تربیت و تعلیم عمه زاده اش ملاحسین سبزواری قرار گرفت. پس به شوق تحصیل حکمت ومعقول به اصفهان رفته و نزد ملاعلی نوری و ملااسماعیل اصفهانی کسب علوم فوق را نمود، و در تمام شعب این رشته ها مقام استادی یافت. سپس به مشهد بازگشت و پس از سفر حج در سبزوار ساکن شد و مجلس درس داشت. بزودی آوازهٔ علمی او به نقاط مختلف رسید واز داخل و خارج کشور طالبان فلسفه و حکمت به محضر درس وی روی آوردند. تمام اوقات فراغت خویش را به عبادت و مطالعه می پرداخت. از خصوصیات تألیفات وی شرح و تفسیر کارهای ملاصدرا و روشن کردن نکات مبهم عقاید اوست. درباره ایشان شرح حالی به قلم خودش و با تحصیح دکتر قاسم غنی چاپ شده است.

از آثارش: اسرارالحکم - ط، بفارسی، اسرارالعباده، دیوان اسرار، شرح منظومه حکمت، الجبر و الاختیار.

الاعلام ۹: ۳۸ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۳۴ / تاریخ ادبیات صفا ۵: ۱۸۷، ۳۲۲ / الذریعه ۲: ۴۴، ۵: ۸۳، ۹: ۷۲، ۲۳: ۱۰۵/رجال بامداد ۵: ۳۲۶ / ریحانة الادب ۲: ۴۲۲ / فرهنگ سخنوران ۳۹ / لغتنامهٔ دهخدا، سبزواری: ۲۳۶/ معجم المؤلفین ۱۳: ۱۲۷ / مکارم الآثار ۱: ۴۵۰.

# ی

## یارعلی - خیری
(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)

میرزا یار علی خیری، حکیم. طبیب، شاعر. متولد در تهران. طبیب مخصوص شاه طهماسب صفوی بود. چون ادارهٔ امور اوقاف و خیرات به او محول شده بود به حکیم خیری شهرت یافت. از آثارش: دیوان شعر.

الذریعه ۹: ۱۳۰۵ / ریحانة الادب ۲: ۵۷ / فرهنگ سخنوران ۶۵۵.

## یاسین - علیمی
(م ۱۰۶۱ هـ / ۱۶۵۱م)

یاسین بن زین الدین بن ابوبکر حمصی، علیمی. فاضل شافعی، نحوی متکلّم. متولد در حمص، متوفی در مصر. از آثارش: شرح لامیة ابن الوردی، حاشیه علی شرح السنوسی فی التوحید، حاشیة علی شرح ألفیة ابن مالک فی النحو.

الاعلام ۹: ۱۵۵ / ریحانة الادب ٤: ۱۹۷ / لغتنامه دهخدا، علیمی: ۲۷۲ / معجم المولفین ۱۳: ۱۷۷.

## یاقوت - شاذلی

ابوالحسن، یاقوت بن عبدالله شاذلی، (تاج الدین). عالم اهل سنت. از آثارش: کتاب بروش احیاءِ العلوم غزالی، کتابی در شرح حال صوفیه.

ریحانة الادب ۳: ۱۵۵ / لغتنامه دهخدا، یاقوت ۱۱۲.

## یاقوت - رومی
(م ۶۲۲ هـ / ۱۲۲۵ م)

ابوالدر، یاقوت بن عبدالله رومی، (مهذب الدین، امین الدین). ادیب، شاعر، خطاط. بزرگ شده و متوفی در بغداد، تحصیل کرده در مدرسه نظامیه. از آثارش: دیوان شعر.

الاعلام ۹: ۱۵۷ / ریحانة الادب ۵: ۳۹۷، ٦: ٤٠ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۹٦ / لغتنامه دهخدا، یاقوت: ۱۱۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۷۸.

## یاقوت - حموی
(م ٦۲٦ هـ / ۱۲۲۹ م)

ابوعبدالله، یاقوت بن عبدالله رومی، (شهاب الدین). مورّخ، جغرافی دان، ادیب. متوفی در حلب. ابتدا تاجر بود و به مناطق مختلف سفر می کرد و عاقبت در حلب اقامت گزیده و به تألیف پرداخت. به عقاید اهل سنت تعصب بسیار داشت و به علت توهین به نام حضرت علی (ع) مدتها متواری بود. از آثارش: معجم البلدان - ط، ارشاد الأریب - ط، معروف به معجم الادباءِ، المبدأ والمال.

الاعلام ۹: ۱۵۷ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۸۱ / الذریعه ۲۲: ۲۰ / ریحانة الادب ۲: ۷۷ / شدالازار ۲۹، ۳۵ / الکنی و الالقاب ۲: ۱۹٤ / لغتنامه دهخدا، یاقوت: ۱۱۲.

## یاقوت ـ مُستعصمی
(م ۶۹۸ هـ / ۱۲۹۹ م)

ابوالدر، یاقوت بن عبدالله رومی، بغدادی، مستعصمی، (جمال الدین). خطاط، ادیب، شاعر. خط را از صفی الدین عبدالمؤمن فرا گرفت و در خطوط ششگانه متبحر بود. از آثارش: رسالةفی الخط، اسرار الحکماء، رسالة فی الآداب و الحکم و الاخبار.

الاعلام ۹: ۱۵۷ / ریحانة الادب ۵: ۳۰۱ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم ۲۰۳ / لغتنامه دهخدا، مستعصمی، ۳۵۳ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۸۰

## یحیی ـ (ابن خیاط)
(م ۴۴۷ هـ / ۱۰۵۵ م)

ابوبکر، یحیی بن احمد اندلسی. نحوی، طبیب، شاعر. متوفی در شهر طلیطله اندلس. از آثارش: رساله‌ای در حفظ الصحه، کتابی در علم نجوم.

ریحانة الادب ۷: ۵۱۲ / لغتنامه دهخدا، ابن خیاط: ۳۰۸.

## یحیی ـ (ابن سعید)
(۶۰۱-۶۸۹ هـ / ۱۲۰۵-۱۲۹۰ م)

ابو زکریا، یحیی بن احمدبن یحیی، حلی، هذلی، (نجیب الدین). فقیه امامی، لغوی، ادیب. متولد در کوفه، ساکن و متوفی در حلّه. از مشایخ روایت علامهٔ حلّی، ابن داود و سید عبدالکریم بن طاوس بوده است. خود وی نیز از محقق حلّی (عموزاده اش)، سید محیی الدین محمدبن عبدالله بن زهره و تعدادی دیگر روایت کرده است. از آثارش: جامع الشرائع ـ خ، در فقه شیعه، آداب السفر، المدخل فی اصول الفقه.

الاعلام ۹: ۱۶۲ / الذریعه ۵: ۶۱، ۲۴: ۱۲۵ / روضات الجنات ۸: ۱۹۸ / ریحانة الادب ۷: ۵۶۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۲۰۴ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۰۹ / لغتنامه دهخدا، ابوزکریا: ۴۸۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۸۵.

## یحیی ـ (ابو بصیر)
(م ۱۴۸ هـ / ۷۶۵ م)

ابوبصیر، یحیی بن اسحاق اسدی، کوفی، مکفوف. محدّث امامی، فقیه، مفسر. از اصحاب امام باقر (ع) و امام صادق (ع). و در فقه و تفسیر در زمان حیاتش سر آمد بود. از آثارش: کتابی در تفسیر به او منسوب است.

رجال طوسی ۱۷۸ / ریحانة الادب ۷: ۳۶ / الکنی والالقاب ۱: ۲۰ / معالم العلماء ۱۳۰.

## یحیی ـ بیاسی
(قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی)

ابو زکریا، یحیی بن اسماعیل بیاسی، (امین الدین). پزشک اندلسی. متوفی در دمشق. علاوه بر پزشکی در ریاضی نیز تبحر داشت. مدتی طبابت ملک ناصر، صلاح الدین یوسف بن ایوب را به عهده داشت.

ریحانة الادب ۱: ۲۹۸.

## یحیی ـ اصیلی
(م ۱۰۰۱ هـ / ۱۵۹۲ م)

یحیی اصیلی، مصری، (شیخ شرف الدین). شاعر.

ریحانة الادب ۱: ۱۴۷ / لغتنامه دهخدا، اصیلی: ۲۸۵۴.

## یحیی ـ عامری
(۸۱۶-۸۹۳ هـ / ۱۴۱۳-۱۴۸۸ م)

ابو زکریا، یحیی بن ابوبکر بن محمّد عامری، حَرَضی، (عمادالدین). مورّخ، محدّث اهل سنت. متولد و متوفی در حرض در یمن. از آثارش: غربال الزمان ـ خ، در تاریخ، بهجة المحافل فی السیرة والمعجزات والشمائل ـ ط، العدد، فیمالایستغنی عنه أحد.

الاعلام ۹: ۱۶۸ / ریحانة الادب ۴: ۸۹ / لغتنامه دهخدا، عامری: ۲۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۸۷.

## یحیی ـ جامی
(م ۷۴۰ هـ / ۱۳۳۹ م)

ابوالفضل، یحیی جامی، (قطب الدین). از مشایخ صوفیه. با شیخ رکن الدین علاء الدوله و شیخ صفی الدین اردبیلی و صدرالدین اردبیلی ملاقات کرد.

ریحانة الادب ۱: ۳۹۱ / لغتنامه دهخدا، جامی: ۱۰۹ /

نفحات الانس ۵۷۷.

## یحیی - شیخ اشراق
**(۵۴۹-۵۸۷ هـ / ۱۱۵۴-۱۱۹۱ م)**

ابوالفتوح، یحیی بن حبش بن امیرک سهروردی، (شهاب الدین، شیخ اشراق، حکیم مقتول). از بزرگترین فلاسفهٔ عالم، حکیم نامی اسلامی. متولد در سهرورد نزدیک زنجان، مقتول در حلب. تحصیلات اولیه را در مراغه نزد مجدالدین جیلی و مراتب عالیتر را در اصفهان نزد ظاهرالدین قاری به پایان رساند. با امام فخر رازی هم مکتب بود. سپس به سیر و سلوک معنوی پرداخت و در ضمن سفر به بلاد اسلامی را آغاز کرد و عاقبت در حلب اقامت گزید و با پادشاه آن دیار ملک ظاهر شاه دوستی داشت. در بسیاری از موارد با قدما اختلاف نظر داشت و به همین سبب گرفتار کینهٔ متعصبان شده به الحاد متهم شد و صلاح الدین ایوبی فرمانروای مصر و شام فرمان قتل او را داد و در زندان خفه‌اش کردند. درحالی که فقط سی وهشت سال داشت. با وجود او است که قرن ششم را می توان از ادوار مهم تاریخ فلسفه به شمار آورد. وی یکی از برجسته ترین چهره های تاریخ حکمت اسلامی و فرهنگ ایران است. دربارهٔ وی کتب و رسائل بسیار نوشته شده است. از جمله: کتاب شهاب الدین سهروردی و سیری در فلسفهٔ اشراق نوشتهٔ سجادی و سه حکیم مسلمان نوشته حسین نصر را می توان نام برد. از آثارش: بهترین آثارفلسفی را با نثری زیبا و کم نظیر به زبان عربی نوشت و با عشقی که به زبان فارسی داشت کتب و رسائلی به این زبان نگاشت. از جمله: حکمة الاشراق، هیاکل النور، آواز پَرجبرئیل، رسالة العشق، صفیر سیمرغ.

الاعلام ۹: ۱۶۹ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۹۷ و ۹۹۶ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۱۰ / جشن نامه هانری کربن ۶۳ / الذریعه ۹: ۵۵۴، ۲۵: ۲۷۷، ۱۳: ۱۵۲ / روضات الجنات ۸: ۲۱۶ / ریحانة الادب ۳: ۲۹۸ / فرهنگ سخنوران ۳۱۰ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۶۹۴ / الکنی والالقاب ۲: ۳۲۶ / لغتنامه دهخدا، ابوالفتوح: ۷۰۹ و یحیی: ۱۴۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۸۹ / نزهة الارواح ۴۷۵ و ۴۵۴

/ نزهة المجالس ۷۹، ۲۲۴ / نفحات الانس ۵۸۷.

## یحیی - عقیقی
**(۲۱۴-۲۷۷ هـ / ۸۲۹-۸۹۰ م)**

ابوالحسین، یحیی بن حسن بن جعفر عبیدلی، عقیقی، (شیخ الشرف). مورّخ، نسب شناس. با پنج واسطه نسبش به امام سجاد (ع) می رسد. متولد در مدینه، متوفی در مکّه. از آثارش: اخبار المدینه، انساب آل أبی طالب، اخبار الزینبات.

الاعلام ۹: ۱۷۰ / الذریعه ۱: ۳۳۲، ۱: ۳۴۹ / ریحانة الادب ۴: ۱۰۶ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۹۰.

## یحیی - (ابن بطریق)
**(۵۲۳-۶۰۰ هـ / ۱۱۲۹-۱۲۰۴ م)**

ابوالحسین، یحیی بن حسن بن حسین اسدی، حلّی، (ابن بطریق). فقیه امامی. متولد در حله، ساکن بغداد و حلب. با ابن ادریس معاصر بود و از ابن شهر آشوب مازندرانی و شیخ عمادالدین طبری روایت کرده و شهید اول با یک واسطه از او روایت می کند. از آثارش: العمدة فی عیون صحاح الاخبار - خ، اتفاق صحاح الأثر فی امامة الأئمة الاثنی عشر، الرد علی أهل النظر فی تصفح أدلة القضاء والقدر.

الاعلام ۹: ۱۷۰ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۸۹ / امل الآمل ۲: ۳۴۵ / الذریعه ۳: ۲۲۲، ۱۵: ۳۳۴، ۲۱: ۵ / روضات الجنّات ۸: ۱۹۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۵ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم ۲۰۵ و قرن ششم: ۳۳۷ / الکنی والالقاب ۱: ۲۲۶ / لغتنامه دهخدا، ابن بطریق: ۲۹۵ و یحیی: ۱۴۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۱۹۰.

## یحیی - نسابه
**(م ۲۷۷ هـ / ۸۹۰ م)**

یحیی بن ابوالحسین نسابه. عالم، فاضل. در شصت وسه سالگی در گذشت.

ریحانة الادب ۶: ۱۷۰.

## یحیی - شرف الدین
**(قرن دهم هجری / شانزدهم میلادی)**

یحیی بن عزالدین حسین بن عشیره بحرانی، یزدی. عالم. نزد محقق حلّی (م ٩٤٠ هـ) تلمذ نمود. از آثارش: اثبات الرجعة، تلخیص ارشاد القلوب دیلمی، کتاب السعادات فی الدعاء.

الذریعه ١٢: ١٧، ٢: ١٢، ١٤: ٢٤٧ / ریحانة الادب ٣: ٢٠٢ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ٢٧٤.

## یحیی ـ مؤیّد

(٦٦٩-٧٤٥ هـ / ١٢٧٠-١٣٤٤ م)

یحیی بن حمزة بن علی حسینی، علوی، طالبی (ابن حمزه). از بزرگان زیدیه، عالم. متولد در صنعاء، متوفی در حصن هران. تصانیف متعددی دارد. از آثارش: الطراز فی علوم حقائق الاعجاز، طوق الحمامة فی مباحث الامامة، العمده، در فقه زیدیه.

الاعلام ٩: ١٧٤ / اعیان الشیعه ١٠: ٢٨٩ / ریحانة الادب ٧: ٤٨١ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ٢٣٨ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ١٤٥ / معجم المؤلفین ١٣: ١٩٤.

## یحیی ـ (ابن ابی طی)

(م ٦٣٠ هـ / ١٢٣٢ م)

یحیی بن حمید حلبی، نجار، (ابن ابی طی). مورّخ امامی. متولد در حلب. تألیفات تاریخی او مورد استفاده و توجه مورخین اعم از شیعه و سنی بوده است. از آثارش: معادن الذهب فی تاریخ الملوک والخلفاء و ذوی الرُّتَب، از لحاظ تاریخ شام شمالی در جنگهای صلیبی بخصوص که از دید گاه یک شیعی می باشد اهمیت بسیار دارد، مناقب الأئمة الأثنی عشر، حوادث الزمان.

الاعلام ٩: ١٧٥ / اعیان الشیعه ١٠: ٢٨٦ / دانشنامه ایران و اسلام ٤٠٣ / الذریعه ٩: ١٣٠٨، ١: ٣٣٦، ٣: ٢٨٧ / ریحانة الادب ٧: ٣٥٦ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ٢٠٥ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ١٤٥ / معجم المؤلفین ١٣: ١٩٥ / یادداشتهای قزوینی ١٣٧٦.

## یحیی ـ فراء

(١٤٤-٢٠٧ هـ / ٧٦١-٨٢٢ م)

ابو زکریا، یحیی بن زیادبن عبدالله دیلمی، (فراء). از ائمه نحو و لغت، امام کوفیین، امامیه. متولد در کوفه، ساکن در همانجا و بغداد، متوفی در راه مکه. تعلیم فرزندان مأمون و بعضی بزرگان دیگر به عهدهٔ او گذاشته شد. از آثارش: المقصور والممدود ـ خ، المذکر والمؤنث ـ ط، اختلاف أهل الکوفه والبصره والشام فی المصاحف.

الاعلام ٩: ١٧٨ / اعیان الشیعه ١٠: ٢٩٠ / تاریخ ادبیات صفا ١: ١٢٦ / تاریخ التراث العربی ٨: ٢١٤ / الذریعه ٢١: ٢٠٦، ١: ٣٩، ٣: ١٥٧ / روضات الجنات ٨: ٢٠٩ / ریحانة الادب ٤: ٣١٤ / فهرست ابن الندیم ٧٣ / الکنی والالقاب ٣: ١٨ / لغتنامه دهخدا، ابو زکریا: ٤٨٩ / معجم المؤلفین ١٣: ١٩٨.

## یحیی ـ (ابن سعدون)

(٤٨٦-٥٦٧ هـ / ١٠٩٣-١١٧٢ م)

ابوبکر، یحیی بن سعدون بن تمام ازدی، قرطبی، (صاین الدین). محدث، لغوی، قاری. متولد در قرطبه، ساکن در دمشق و موصل، متوفی در همانجا. ابن شداد قاضی از جمله شاگردانش بود. از آثارش: القرطبیه ـ خ، در قراآت، دیوان شعر.

الاعلام ٩: ١٨١ / ریحانة الادب ٤: ٤٤٢ / الکنی والالقاب ٣: ٥٩ / لغتنامه دهخدا، قرطبی: ٢٢٢.

## یحیی ـ قطّان

(١٢٠-١٩٨ هـ / ٧٣٧-٨١٣ م)

ابوسعید، یحیی بن سعیدبن فروخ قطان، تمیمی. مورّخ، محدث. متولد در بصره. از قول ابوحنیفه فتوی می داده و از اصحاب امام صادق (ع) بوده است. از آثارش: مصنف فی المغازی.

الاعلام ٩: ١٨١ / ریحانة الادب ٤: ٤٦٤ / الکنی والالقاب ٣: ٦٨ / معجم المؤلفین ١٣: ١٩٩.

## یحیی ـ (ابن زباده)

(٥٢٢-٥٩٤ هـ / ١١٢٨-١١٩٨ م)

ابوطالب، یحیی بن سعیدبن هبة الله شیبانی، (قوام الدین، ابن زباده). فقیه اصولی، متکلّم. متولد و ساکن و متوفی در بغداد. سالها در دیوان انشاء بغداد مشغول به کار بود. از آثارش: دیوان رسائل.

الاعلام ٩: ١٨٢ / ریحانة الادب ٧: ٥٤٠ / لغتنامه دهخدا،

یحیی: ۱۴۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۰۰.

## یحیی - (ابن دهان)
(۵۶۹-۶۱۶ هـ / ۱۱۷۳-۱۲۱۹ م)

ابو زکریا، یحیی بن سعیدبن مبارک، (ابن دهان). شاعر، ادیب، نحوی. متولد و متوفی در موصل. در محضر مکیّ بن ریان کسب علم کرد و نزد القاهر، حاکم موصل تقرب داشت.

الاعلام ۹: ۱۸۲ / امل الآمل ۲: ۳۴۶ / روضات الجنات ۸: ۱۹۸، ۴: ۵۸ / ریحانة الادب ۷: ۵۲۵ / لغتنامه دهخدا، ابن دهان: ۳۰۹.

## یحیی - حصکفی
(۴۵۹-۵۵۱ هـ / ۱۰۶۷-۱۱۵۶ م)

ابوالفضل، یحیی بن سلامة بن حسین خطیب حصکفی، طنزی، (معین الدین). ادیب، فقیه، شاعر. متولد در طنزه در دیار بکر، بزرگ شده در حصن کیفا، ساکن و متوفی در میافارقین. نزد ابو زکریا تبریزی در بغداد ادبیات آموخت. در میافارقین مفتی و خطیب نامی شهر بوده است. از آثارش: **دیوان شعر، عمدة الاقتصاد، دیوان رسائل.**

الاعلام ۹: ۱۸۳ / اعیان الشیعه ۱۰: ۲۹۶ / الذریعه ۹: ۲۵۷ / ریحانة الادب ۲: ۵۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن ششم: ۳۳۹ / الکنی والالقاب ۲: ۱۸۱ / لغتنامه دهخدا، خطیب: ۶۴۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۰۱.

## یحیی - نووی
(۶۳۱-۶۷۶ هـ / ۱۲۳۳-۱۲۷۷ م)

ابو زکریا، یحیی بن شرف بن مری خرامی، جورانی. عالم شافعی، محدّث، فقیه. متولد و متوفی در نوا از دهات سوریه، تحصیلکرده در دمشق. از آثارش: **منهاج الطالبین - ط، الدقائق - ط، تصحیح التنبیه - ط.**

الاعلام ۹: ۱۸۴ / روضات الجنات ۸: ۲۱۵ / ریحانة الادب ۶: ۲۶۵ / الکنی والالقاب ۳: ۲۷۲ / لغتنامه دهخدا، نووی: ۹۱۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۰۲.

## یحیی - (ابن مجیر)
(۵۳۵-۵۸۸ هـ / ۱۱۴۰-۱۱۹۲ م)

ابوبکر، یحیی بن عبدالجلیل بن عبدالرحمان بن مجیر فهری. شاعر. متولد در مالقه، متوفی در مراکش. در این دیار بیشتر عمر خود را گذراند و نزد امرا تقرب داشت. از آثارش: **دیوان شعر.**

الاعلام ۹: ۱۸۷ / ریحانة الادب ۸: ۱۹۷ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۰۴.

## یحیی - حمّانی
(م ۲۲۸ هـ / ۸۴۳ م)

ابوزکریا، یحیی بن عبدالحمید بن عبدالرحمان حمانی، کوفی. محدّث اهل سنت. حدود ده هزار حدیث در حافظه داشت. در سرمن رأی در گذشت. از آثارش: **المسند.**

الاعلام ۹: ۱۸۸ / رجال نجاشی ۳۱۱ / ریحانة الادب ۲: ۷۲ / فهرست طوسی ۱۷۷ / الکنی والالقاب ۲: ۱۹۱ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۶ / معالم العلماء ۱۳۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۰۵.

## یحیی - (ابن بقی)
(م ۵۴۵[1] هـ / ۱۱۵۰ م)

ابوبکر، یحیی[2] بن عبدالرحمان بن بقی اندلسی، (ابن بقی). شاعر. متولد در اندلس. به اسپانیا و مراکش سفر کرد. وی همواره در تلاش بود و زندگی سختی را گذراند. از آثارش: **موشحات، دیوان شعر.**

الاعلام ۹: ۱۸۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۴۹ / ریحانة الادب ۷: ۴۱۸ / لغتنامه دهخدا، ابن بقی: ۲۹۵ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۰۵.

## یحیی - (ابن معطی)
(۵۶۴-۶۲۸ هـ / ۱۱۶۸-۱۲۳۱ م)

ابوالحسین، یحیی بن عبدالمعطی بن عبدالنور[3] زین الدین زواوی، (ابن معطی). ادیب، نحوی. اصلاً مغربی، متولد و متوفی در قاهره. نزد جزولی کسب علم کرد و به مشرق رفته در دمشق

---

۱. یا ۵۴۰ هـ.
۲. دانشنامه: یحیی بن احمد یا یحیی بن محمدبن عبدالرحمان.
۳. دانشنامه ایران و اسلام: یحیی بن عبدالنور.

و قاهره به تدریس پرداخت. از آثارش: الفیّه، منظومه ای در نحو و ظاهراً او اولین کسی است که در این مبحث کار منظوم دارد، کتاب الفصول، نظم الصحاح للجوهری.

الاعلام ۹: ۱۹۲ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۸۸ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۶۲ / روضات الجنات ۸: ۲۱۴ / ریحانة الادب ۸: ۲۱۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۱۲ / لغتنامه دهخدا، ابن معطی: ۳۵۱ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۰۹.

## یحیی - (ابن منده)

(۴۳۴-۵۱۱ هـ / ۱۰۴۳-۱۱۱۸ م)

أبو زکریا، یحیی بن عبدالوهاب بن محمد عبدی، اصفهانی، (ابن منده). مورّخ، محدث. متولد و متوفی در اصفهان. از آثارش: تاریخ اصفهان، الصحیحین، در حدیث، مناقب الامام احمد (ابن حنبل).

الاعلام ۹: ۱۹۴ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۷۸ / ریحانة الادب ۸: ۲۳۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۲۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۱۰.

## یحیی - (ابن لبودی)

(۶۰۷-۶۶۱ هـ / ۱۲۱۰-۱۲۶۳ م)

ابو زکریا، یحیی بن عبدان بن عبدالواحد، ابن لبودی، (نجم الدین). طبیب، حکیم، ادیب. متولد در حلب، بزرگ شده در دمشق. طبیب مخصوص ملک منصور صاحب حمص بود و پس از مدتی به وزارت رسید. پس از وفات او به مصر رفته مورد توجه صالح ایّوبی واقع شد. از آثارش: ایضاح الرأی السخیف من کلام الموفق عبداللطیف، مختصر عیون الحکمة ابن سینا.

ریحانة الادب ۸: ۱۸۰ / لغتنامه دهخدا، ابن لبودی: ۳۴۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۱۱.

## یحیی - (ابن عَدِی)

(۲۸۰-۳۶۴ هـ / ۸۹۴-۹۷۵ م)

ابوزکریا، یحیی بن عدی بن حمید تکریتی، منطقی، (ابن عدی). فیلسوف، حکیم، از علمای منطق. متولد در تکریت، ساکن و متوفی در بغداد. نزد ابونصر فارابی و ابوبشر متی بن یونس تلمذ نمود. وی در اثبات اصول آیین مسیح و تحقیق در کلام عیسویان کتب متعددی نگاشت. از آثارش: تهذیب الاخلاق، مقاله فی الموجودات، مقالة فی ان حرارة النار لیست جوهراً للنار.

الاعلام ۹: ۱۹۴ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۲۹۹ / ریحانة الادب ۱: ۳۴۵ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۱۱ / نزهة الارواح ۳۸۴.

## یحیی - (ابن منجّم)

(۲۴۱-۳۰۰ هـ / ۸۵۵-۹۱۲ م)

ابواحمد، یحیی بن علی بن یحیی، (ابن منجّم). ادیب، متکلّم، منجّم. متولد و متوفی در بغداد. همصحبت و از نزدیکان موفق باللّه عباسی بود. از آثارش: النغم - ط، الباهر، الاجماع.

الاعلام ۹: ۱۹۵ / تاریخ التراث العربی ب ۲/۱: ۲۷۴ / ریحانة الادب ۶: ۱۳ / فهرست ابن الندیم ۱۶۰ / الکنی والالقاب ۱: ۴۲۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۱۵.

## یحیی - خطیب تبریزی

(۴۲۱-۵۰۲ هـ / ۱۰۳۰-۱۱۰۸ م)

ابو زکریا، یحیی بن علی بن محمد تبریزی، (خطیب تبریزی). عالم، ادیب، نحوی، اهل سنت. متولد در تبریز، ساکن در بغداد. نزد ابوالعلاء معری و ابوالقاسم رقّی و ابو محمّد دهّان کسب علم کرد. از آثارش: شرح حماسهٔ ابی تمام، شرح دیوان متنبی، سقط الزند، که شرح دیوان ابوالعلاء معری است.

الاعلام ۹: ۱۹۷ / تاریخ ادبیات صفا ۲: ۱۰۳۸ / ریحانة الادب ۲: ۱۴۶ / الکنی والالقاب ۲: ۲۱۴ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۱۴.

## یحیی - (ابن جَزْلَه)

(م ۴۹۳ هـ / ۱۱۰۰ م)

ابوعلی، یحیی بن عیسی بن جزله، (ابن جزله، ابن جسله، بین جزله، بوهه هیلیهه). طبیب. ابتدا نصرانی بود و بعد به تشویق و تلقین استادش ابوعلی بن ولید معتزلی اسلام آورد. وی منشی

قاضی حنفی بغداد بود و نزد سعیدبن هبة الله علم طب را فرا گرفت. در بغداد زندگی می کرد و همانجا درگذشت. از آثارش: تقویم الابدان فی تدبیر الانسان - ط، الاشارة فی تلخیص العبارة، منهاج البیان فیما یستعمله الانسان فی الادویة و الاشربة والاغذیة.

الاعلام ۹: ۲۰۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۷۶ / ریحانة الادب ۷: ۴۴۱ / الکنی والالقاب ۱: ۲۴۳ / لغتنامه دهخدا، ابن جزله ۲۹۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۱۸.

## یحیی - (ابن مطروح)
(۵۹۲-۶۴۹ هـ / ۱۱۹۶-۱۲۵۱ م)

ابوالحسن، یحیی بن عیسی بن ابراهیم سیوطی، (ابن مطروح، جمال الدین). ادیب، شاعر. متولد دراسیوط، متوفی در قاهره. در جوانی به قوص و پس از آن به قاهره رفت و در خدمت صالح ایوب در آمد. در اختلافات شاهزادگان ایوبی طرفداری صالح ایوب را ادامه داد و در حکومت او در دمشق سمت وزارت یافت. پس از مرگ او دو سال خانه نشین بود و در این مدت زهدیات کوتاهی نیز سرود باز آثارش: دیوان شعر، شعر او متوسط است.

الاعلام ۹: ۲۰۳ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۵۷ / الذریعه ۹: ۲۹ / ریحانة الادب ۸: ۲۱۰ / لغتنامه دهخدا، ابن مطروح: ۳۵۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۱۷.

## یحیی - فتاحی نیشابوری
(م ۸۵۲ هـ / ۱۴۴۸ م)

یحیی سیبک، نیشابوری، (فتاحی، خماری، اسراری). شاعر، نویسنده. به گفتهٔ امیر علیشیر و غیاث الدین خواندمیر او ابتدا تفاحی تخلص می کرد و بعد آن را به فتاحی بدل کرد. از آثارش: دیوان اشعار، مثنوی دستور عشاق، شبستان خیال.

تاریخ ادبیات صفا ۴: ۴۵۹ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۹ / الذریعه ۹: ۸۰۷، ۲۳: ۹۶ / ریحانة الادب ۳: ۱۰۷ / فرهنگ سخنوران ۲۸۱ / فهرست مشترک نسخه های خطی ۴: ۲۳۷۱ / لغتنامه دهخدا، فتاحی: ۴۴.

## یحیی - تکریتی
(۵۳۱-۶۱۶ هـ / ۱۱۳۶-۱۲۱۹ م)

ابو زکریا، یحیی بن قاسم بن مفرج تکریتی. فاضل، ادیب، فقیه شافعی. متولد در تکریت، متوفی در بغداد. متولی قضاوت موطن خویش بود سپس به بغداد رفته، در مدرسه نظامیه این شهر تدریس می کرد. فقه را از پدرش و ابوالنجیب سهروردی و ادبیات را از ابن الخشاب نحوی فرا گرفت. از آثارش: نصانیفی در مذهب و ادبیات دارد.

الاعلام ۹: ۲۰۴ / ریحانة الادب ۱: ۳۶۸ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۲۰.

## یحیی - فاضل یمنی
(۶۸۰ - پس از ۷۵۰ هـ / ۱۲۸۱-۱۳۴۹ م)

یحیی بن قاسم بن عمرو علوی، یمانی، صغانی، (عمادالدین، فاضل یمنی). مفسّر، ادیب، شافعی. متولد در صنعاء. به دمشق و بغداد و خراسان سفر کرد. از آثارش: شرح اللباب للاسفراینی، تحفة الاشراف فی کشف غوامض الکشاف - خ، درر الاصداف فی حل عقد الکشاف - خ.

الاعلام ۹: ۲۰۴ / ریحانة الادب ۳: ۲۱۸ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هشتم: ۲۳۹ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۱۹.

## یحیی - یزیدی
(۱۳۸-۲۰۲ هـ / ۷۵۵-۸۱۸ م)

ابومحمد، یحیی بن مبارک بن مغیره عدوی، یزیدی. شاعر، نحوی، لغوی، قاری. متولد در بصره، ساکن در بغداد، متوفی در مرو. از ابوعمروبن علاء و خلیل کسایی کسب علم کرد. از آثارش: الوقف والابتداء، النقط والشکل، النوادر فی النحو.

الاعلام ۹: ۲۰۵ / روضات الجنات ۸: ۲۱۱ / ریحانة الادب ۶: ۳۹۴ / الکنی والالقاب ۳: ۲۹۵ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۲۰.

## یحیی - ارزنی
(م ۴۱۵ هـ / ۱۰۲۴ م)

ابومحمد، یحیی بن محمد ارزنی. نحوی، ادیب، لغوی. متولد در بغداد. نزد حسن بن عبدالله سیرافی کسب علم کرد. از آثارش: کتاب مختصری در نحو، دیوان شعر.

الاعلام ۹: ۲۰۷ / ریحانة الادب ۱: ۱۰۶ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۲۲.

**یحیی - عنبری**
**(م ۴۴۴[1] هـ / ۱۰۵۲ م)**

ابو زکریا، یحیی بن محمدبن عبدالله عنبری، نیشابوری. ادیب، مفسر، لغوی. در هفتادوشش سالگی در گذشت.

ریحانة الادب ٤: ۲۱۵ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۵۰.

**یحیی - (ابن طباطبا)**
**(م ۴۷۸ هـ / ۱۰۸۵ م)**

ابوالمعمّر، یحیی بن محمدبن قاسم علوی، حسنی، (ابن طباطبا). فاضل امامی، متکلّم، نحوی. متولد در بغداد. نزد عمربن ثابت اعمی ثمانینی تلمذ نمود و از اساتید ابن الشجری و علی بن عیسی ربعی بود.

الاعلام ۹: ۲۰۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۰۳ / ریحانة الادب ۸: ۸۲ / طبقات اعلام الشیعه، قرن پنجم: ۲۰۶ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۵۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۲۶.

**یحیی - (ابن هبیره)**
**(۴۹۹-۵۶۰ هـ / ۱۱۰۶-۱۱۶۵ م)**

ابوالمظفر، یحیی بن محمدبن هبیره شیبانی، دوری، بغدادی، (عون الدین، ابن هبیره). ادیب، وزیر، شاعر، حنفی. متولد در روستای دور در شمال غربی بغداد، ساکن در همانجا و بغداد. در این شهر فقه حنبلی را نزد ابوبکر دینوری و ادبیات را نزد جوالیقی تحصیل کرد. مدتی نیز شاگرد ابویحیی محمدبن یحیی زبیدی بود. در دورۀ خلافت مقتفی به وزارت رسید و سالها در این منصب باقی ماند. ابن جوزی معاصر ابن هبیره کتابی با عنوان المقتبس من الفوائد العونیه بر مبنای سخنانی که از ابن هبیره شنیده بود نوشت. از آثارش: **الافصاح عن معانی الصحاح**، **المقتصد**، **تلخیص اصلاح المنطق ابن سکیت**.

الاعلام ۹: ۲۲۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۱۵ / ریحانة الادب ۸: ۲۷۱ / لغتنامه دهخدا، ابن هبیره: ۳۶۰ / معجم المؤلفین ۱۲: ۲۲۸.

**یحیی - حکیم مغربی**
**(م حدود ۶۸۰ هـ / ۱۲۸۰ م)**

ابوالفتح، یحیی بن محمد بن ابی شکر، (محیی الدین، حکیم مغربی). حکیم، ریاضی دان، منجم. متولد در قرطبه. با خواجه نصیر طوسی معاصر بود. از آثارش: **اربع مقالات فی النجوم** - خ، **الجامع الصغیر فی احکام النجوم**، **عمدة الحاسب و غنیة المحتاج**.

الاعلام ۹: ۲۱۰ / ریحانة الادب ۲: ۵۹ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۵۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۲۴.

**یحیی - (ابن خلدون)**
**(۷۳۳-۷۸۰ هـ / ۱۳۳۲-۱۳۷۸ م)**

ابو زکریا، یحیی بن محمدبن خلدون، ادیب. متولد در تونس، متوفی در تلمسان. همراه با برادرش عبدالرحمان ابن خلدون در شهر زادگاه خویش به تحصیل علم پرداخت. با بیشتر دانشمندان پایتخت تونس دوستی نزدیک داشت. سالها منشی ابوحموی دوم شاه تلمسان بود. گرچه مدتی مورد بی مهری قرار گرفت و به زندان افتاد ولی بار دیگر مشمول توجه و استقبال ابن سلطان واقع شده و حسادت درباریان را برانگیخت و توسط فرزند ابوحمو و چند تن دیگر کشته شد. از آثارش: **بغیة الروّاد فی ذکر الملوک من بنی عبدالواد** - ط.

الاعلام ۹: ۲۱۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۵۴۹ / ریحانة الادب ۷: ۵۰۶ / لغتنامه دهخدا، ابن خلدون: ۳۰۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۲۸.

**یحیی - یزدی**
**(م ۱۲۸۲ هـ / ۱۸۶۵ م)**

میرزا یحیی بن میرزا محمدعلی بن میر محمدباقر یزدی، (فدایی). ادیب، شاعر. از آثارش: **دیوان میرزا یحیی یزدی**.

---

۱. لغتنامه دهخدا: م ۳۴۴ هـ.

الذریعه ۹: ۸۱۶ / ریحانة الادب ۶: ۳۰۳ / فرهنگ سخنوران ۴۳۷ / لغتنامه دهخدا، فدایی: ۸۲.

**یحیی - ابن ابی منصور**
**(م ۲۳۰ هـ / ۸۴۵ م)**

ابوعلی، یحیی بن ابومنصور منجم، فارسی، موصلی. عالم در ادبیات، کلام و نجوم. متولد در موصل متوفی در طرسوس، مدفون در حلب در گورستان قریش. نزد فضل بن سهل تقرب داشت ولی پس از مدتی مورد خشم او واقع شده به زندان افتاد. از آثارش: الطبیخ، العود والملاهی، الزیج الممتحن.

الاعلام ۹: ۲۱۹ / ریحانة الادب ۷: ۳۶۹ / فهرست ابن الندیم ۱۰۶ / الکنی والالقاب ۳: ۲۱۰ / لغتنامه دهخدا، ابن ابی منصور: ۲۹۰ و یحیی: ۱۴۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۳۳.

**یحیی - (ابن جرّاح)**
**(۵۴۱-۶۱۶ هـ / ۱۱۴۷-۱۲۱۹ م)**

ابوالحسین، یحیی بن منصوربن جراح، (تاج الدین، ابن جراح). فاضل، ادیب، منشی دیوان الانشای مصر. متولد در قاهره، تحصیلکرده در همانجا و اسکندریه، متوفی در دمیاط. در خط نیز مهارت بسیار داشت. از آثارش: رسائل.

الاعلام ۹: ۲۱۹ / ریحانة الادب ۱: ۳۱۹ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۴۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۳۳.

**یحیی - عدوانی**
**(م ۱۲۹ هـ / ۷۴۶ م)**

ابوسلیمان، یحیی بن یعمر وشقی، عدوانی، بصری. نحوی، از علمای تابعین. متولد در اهواز، ساکن در بصره. نحو را از ابوالاسود دئلی و حدیث را از عبدالله بن عباس و عبدالله بن عمر استماع کرده از ایشان روایت می کند. به سبب یک اشتباه که در قرائت قرآن از حجاج بن یوسف گرفت به خراسان تبعید شد. پس از مدتی از طرف یزیدبن مهلب به قضاوت منصوب شد.

الاعلام ۹: ۲۲۵ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۰۴ / ریحانة الادب ۴: ۱۱۲ / فهرست ابن الندیم ۴۷ / لغتنامه دهخدا، یحیی: ۱۵۳

**یزید - (ابن مفرّغ)**
**(م ۶۹ هـ / ۶۸۸ م)**

ابوعثمان، یزید[1] بن زیادبن ربیعه حمیری، (ابن مفرغ). شاعر. دربارهٔ زندگی او داستانهایی گفته شده که واقعی بودن آنها مورد تردید است ولی چنانچه از اشعارش هم پیداست زندگی پرماجرایی را گذرانده است. از آثارش: دیوان اشعار.

الاعلام ۹: ۲۳۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۶۲ / ریحانة الادب ۸: ۲۱۸ / الکنی والالقاب ۱: ۴۱۸ / لغتنامه دهخدا، ابن مفرغ: ۳۵۱.

**یزید - (ابن قعقاع)**
**(م ۱۳۲ هـ / ۷۵۰ م)**

ابوجعفر، یزیدبن قعقاع مخزومی، مدنی. یکی از قراء تابعین، امام اهل مدینه در قرائت، مفتی، مجتهد. متوفی در مدینه. اصول قرائت خود را به وسیلهٔ عبدالله بن عیاش مخزومی و عبدالله بن عباس و ابوهریره از حضرت نبوی روایت کرده است و نافع بن عبدالرحمان و سلیمان بن مسلم راویان قرائت او هستند.

الاعلام ۹: ۲۴۱ / ریحانة الادب ۴: ۴۳۸ / لغتنامه دهخدا، یزید: ۱۸۸.

**یعقوب - (ابو یوسف قاضی)**
**(۱۱۳-۱۸۲ هـ / ۷۳۱-۷۹۸ م)**

ابو یوسف، یعقوب بن ابراهیم بن حبیب انصاری، کوفی، (ابو یوسف قاضی). فقیه حنفی، محدث. متولد در کوفه، ساکن در همانجا و بغداد. از شاگردان ابوحنیفه و از بانیان مذهب حنفی بود. از دیگر استادان او مالک بن انس و لیث بن سعد بودند. در بغداد منصب قضاوت به عهدهٔ وی گذاشته شد و تا آخر عمر در این سمت باقی ماند. نزد هارون الرشید تقرب داشت و از یاران نزدیک وی بود. از آثارش: کتاب الخراج، کتاب الآثار،

---

۱. ریحانة الادب: یزیدبن ربیعه بن مفرغ.

کتاب اختلاف ابی حنیفة و ابن ابی لیلی.
الاعلام ۹: ۲۵۲ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۳: ۵۱ / دانشنامه ایران و اسلام ۱۱۳۵ / روضات الجنّات ۸: ۱۷۱ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۱ / فهرست ابن الندیم ۲۵۶ / الکنی والالقاب ۱: ۱۸۸ / لغتنامه دهخدا، ابو یوسف: ۹۵۳ / معجم المؤلفین ۹: ۲۵۲.

## یعقوب ـ (ابن سکیت)

(۱۸۶-۲۴۴ هـ / ۸۰۲-۸۵۸ م)

أبو یوسف، یعقوب بن اسحاق، (ابن سکّیت). شاعر، ادیب، نحوی، امامی. اصلاً خوزستانی، تحصیلکرده در بغداد. نزد پدرش و ابوعمرو شیبانی و فرّاء و ابن عربی تلمذ نمود و در دَربُ القنطَرَة بغداد و همچنین به فرزندان متوکل درس می داد. ولی چون علوی بود و این موضوع را آشکارا اظهار می کرد به دستور خلیفه کشته شد. از آثارش: کتاب اصلاح المنطق، کتاب الالفاظ ـ ط، کتاب القلب والابدال.
الاعلام ۹: ۲۵۴ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۰۵ / تاریخ التراث العربی ۸: ۲۲۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۳۱ / الذریعه ۲: ۱۷۳ / رجال نجاشی ۳۱۲ / روضات الجنّات ۸: ۲۱۷ / ریحانة الادب ۷: ۵۶۹ / فهرست ابن الندیم ۷۹ / الکنی والالقاب ۱: ۳۱۴ / لغتنامه دهخدا، ابن سکیت: ۳۱۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۴۳.

## یعقوب ـ کندی

(م ۲۵۸ هـ / ۸۷۱ م)

ابو یوسف، یعقوب بن اسحاق بن صباح کندی، (ابوالحکما، فیلسوف عرب). فیلسوف، حکیم و ریاضی دان. بزرگ شده در بصره و سپس بغداد. از جمله مترجمین و نخستین کسی از مسلمانان بود که کتب حکمت یونانی را تفسیر و ترجمه کرد. وی بسیاری از آثار علمای قدیم را به عربی باز گو نمود. نفطویه و ابومعشر بلخی و حنویه از جمله شاگردانش بودند. از آثارش: حدود بیست رساله از اصل عربی و یا ترجمه های لاتینی آن در دست است. مانند رسالة فی النفس، فی الابانة عن وحدانیة الله، فی مائیة العقل، هر سه به عربی.

الاعلام ۹: ۲۵۵ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۰۷ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۱۶ / ریحانة الادب ۵: ۹۶ / فهرست ابن الندیم ۳۱۵ / الکنی والالقاب ۳: ۱۲۴ / لغتنامه دهخدا، یعقوب: ۲۰۳ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۴۴.

## یعقوب ـ (ابوعوانه)

(م ۳۱۶ هـ / ۹۲۸ م)

ابوعوانه، یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم نیشابوری، اسفراینی. محدّث شافعی. به شام، مصر، عراق، حجاز، جزیره، یمن و شهرهای ایران برای جمع آوری حدیث سفر کرد و در اسفراین سکنی گزید تا آخر عمر همانجا ماند. از آثارش: المسند، معروف به مسند ابی عوانه.
الاعلام ۹: ۲۵۶ / تاریخ التراث العربی ب ۱/۱: ۳۴۳ / ریحانة الادب ۷: ۲۱۷ / الکنی والالقاب ۱: ۱۲۸ / لغتنامه دهخدا، ابوعوانه: ۲۹۳ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۴۲.

## ابو یعقوب ـ اقطع

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ابویعقوب اقطع. عارف. ساکن در بغداد و سپس مکّه. با جنید بغدادی (م ۲۹۷ هـ) مکاتبه داشت.
تذکرة الاولیاء ۲: ۱۹ و ۱۳۶ / ریحانة الادب ۱: ۱۶۴ / لغتنامه دهخدا، ابو یعقوب: ۹۴۶ / نفحات الانس ۱۳۱.

## ابو یعقوب ـ زیات

(قرن سوم هجری / نهم میلادی)

ابو یعقوب زیات. عارف. ساکن در بغداد. با جنید بغدادی معاصر بود.
ریحانة الادب ۲: ۴۰۰ / لغتنامه دهخدا، ابو یعقوب: ۹۴۷.

## یعقوب ـ منجنیقی

(۵۵۴-۶۲۶ هـ / ۱۱۵۹-۱۲۲۹ م)

ابو یوسف، یعقوب بن صابربن برکات حرانی، بغدادی، منجنیقی، (نجم الدین، ابن صابر). شاعر، ادیب. اصلاً از حران، متولد در بغداد، متوفی در همانجا. از آثارش: عمدة السالک فی سیاسة الممالک، دیوان شعر.
الاعلام ۹: ۲۶۱ / ریحانة الادب ۶: ۱۴۵ / الکنی والالقاب

۱: ۳۳۳ / لغتنامه دهخدا، یعقوب: ۲۰۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۵۰.

**یعقوب ـ زنجانی**
**(م ۶۰۴ هـ / ۱۲۰۷ م)**

سید یعقوب بن سید علی زنجانی، لاهوری، موسوی. عارف، صوفی. متولد در زنجان، ساکن در همانجا و لاهور، متوفی در همین شهر. از بزرگ مشایخ سلسلهٔ جنیدیهٔ لاهور بود و در این شهر مریدان بسیار داشت.

ریحانة الادب ۲: ۳۸۸.

**یعیش ـ (ابن یعیش)**
**(۵۵۳-۶۴۳ هـ / ۱۱۵۸-۱۲۴۵ م)**

ابوالبقاء، یعیش بن علی بن یعیش حلبی، (موفق الدین، ابن صانع). نحوی، ادیب. متولد و متوفی در حلب. در این شهر مدرس بود و از جمله شاگردانش ابن خلکان و شریشی بودند. وی از پیروان سیبویه و مکتب نحوی بصره بود. از آثارش: شرح بزرگ بر مفصّل زمخشری، شهرت ابن یعیش برای همین کتاب اوست، شرح التصریف الملوکی ابن الجنّی.

الاعلام ۹: ۲۷۲ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۲۳ / روضات الجنّات ۸: ۹۸ / ریحانة الادب ۸: ۲۸۲ / الکنی والالقاب ۱: ۴۵۳ / لغتنامه دهخدا، یعیش: ۲۱۱ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۵۶.

**یمان ـ (ابن ابی یمان)**
**(۲۰۰-۲۸۴ هـ / ۸۱۵-۸۹۷ م)**

ابوبشر، یمان بن ابی یمان بندنیجی. ادیب، لغوی. اصلاً فارسی، متولد در بندنیجین نزدیک بغداد. از ابن السکیت و ریاشی کسب علم کرد. از آثارش: التقفیة، معانی الشعر، العروض.

الاعلام ۹: ۲۷۶ / تاریخ التراث العربی ۸: ۳۰۵ / روضات الجنّات ۸: ۲۱۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۸۳ / فهرست ابن الندیم ۹۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۵۶.

**یموت ـ (ابن مَزَرّع)**
**(م ۳۰۴ هـ / ۹۱۶ م)**

ابوبکر، یموت[1] بن مزرع بن یموت عبدی، بصری. شاعر، ادیب، نحوی، مورّخ. متولد در بصره، ساکن در همانجا و بغداد و مصر، متوفی در طبریه. ادبیات را از مازنی و سجستانی و ریاشی کسب کرد.

الاعلام ۹: ۲۷۷ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۱۶ / ریحانة الادب ۸: ۲۰۴ / الکنی والالقاب ۱: ۴۰۶ / لغتنامه دهخدا، ابن مزرع: ۳۴۸.

**یمین الدین ـ طغری**
**(م ۷۲۴ هـ / ۱۳۲۳ م)**

امیر یمین الدین فریومدی، طغرایی. عالم، ادیب، شاعر. اصلاً از فریومد ترکستان. در زمان محمد خدابنده و ابوسعید خان ایلخانی می زیست. از آثارش: انشاء طغری، کلیات طغری، مجموعه منشآت.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱: ۲۲۶ / الذریعه ۹: ۶۴۸ / ریحانة الادب ٤: ۵۹ / فرهنگ سخنوران ۶۶۰.

**یوحنا ـ (ابن ماسویه)**
**(م ۲۴۳ هـ / ۸۵۷ م)**

ابوزکریا، یوحنا بن ماسویه. پزشک نامی قرن سوم. اصلاً سریانی، متوفی در سامراء. طبابت او از زمان هارون الرشید شروع شده و تا زمان متوکل عباسی دوام یافت و شهرت او برای طبابت دربار بود و کتابهای علمی یونانی را ترجمه می کرد. از آثارش: حدود چهل تألیف دارد از جمله: النوادر الطبیّه ـ ط، ماءِ الشعیر ـ ط، الحمیات ـ خ.

الاعلام ۹: ۲۷۹ / تاریخ ادبیات صفا ۱: ۱۱۸ و ۱۰۹ / دانشنامه ایران و اسلام ۸۲۳ / ریحانة الادب ۸: ۱۸۴ / فهرست ابن الندیم ۳۵۴ / الکنی و الالقاب ۱: ۳۹۸ / لغتنامه دهخدا، ابن ماسویه: ۳۴۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۶۳.

**یوسف ـ اعتصامی**
**(م ۱۳۵۸ هـ / ۱۹۳۹ م)**

میرزا یوسف بن ابراهیم اعتصام الملک

---

۱. یا یموت بن عیسی.

اعتصامی. فاضل، نویسنده. وی پدر پروین اعتصامی شاعر نامی ایران بود. از ابتدای تأسیس کتابخانه مجلس شورای ملّی ریاست آن به عهدهٔ او گذاشته شد. از آثارش: قلائد الادب فی شرح اطواق الذهب زمخشری، فهرست کتب خطی کتابخانه مجلس شورای ملی، مجلهٔ ادبی بهار.

الذریعه ۱۶: ۳۸۹، ۱۷: ۱۶۱ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۰ / یادداشتهای قزوینی ۲۲۹۸.

**یوسف - (ابن عصفور)**
**(۱۱۰۷-۱۱۸۶ هـ / ۱۶۹۵-۱۷۷۲ م)**

ابوبکر، یوسف بن احمدبن ابراهیم درازی، بحرانی. فقیه امامی، محدّث، محقق. متولد در بحرین، متوفی در کربلا. از مشایخ روایت سید مهدی بحرالعلوم بود. از آثارش: انیس المسافر و جلیس الخواطر - ط، الدرّة النجفیة من الملتقطات الیوسفیة - ط، الحدائق الناضرة - ط.

الاعلام ۹: ۲۸۶ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۱۷ / الذریعه ۱: ۴۳۱، ۲: ۴۶۵، ۱۶: ۳۳۹ / روضات الجنات ۸: ۲۰۳ / ریحانة الادب ۳: ۳۶۰ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۲۹۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۶۸.

**یوسف - شواءِ**
**(۵۶۲-۶۳۵ هـ / ۱۱۶۶-۱۲۳۷ م)**

ابوالمحاسن، یوسف بن اسماعیل بن علی، (شواءِ، شهاب الدین). ادیب، عروضی، شاعر. اصلاً از کوفه، متولد، بزرگ شده و متوفی در حلب. از تاج الدین ابوالقاسم کسب علم نمود. از آثارش: دیوان شعر، منتخبات - خ.

الاعلام ۹: ۲۸۸ / اعیان الشیعه ۱۰: ۳۱۸ / الذریعه ۹: ۵۴۶ / ریحانة الادب ۳: ۲۵۸ / الکنی و الالقاب ۱: ۱۵۳ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۲۹۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۷۵.

**یوسف - نبهانی**
**(۱۲۶۵-۱۳۵۰ هـ / ۱۸۴۹-۱۹۳۲ م)**

ابوالمحاسن، یوسف بن اسماعیل بن یوسف نبهانی. شاعر، ادیب، صوفی، شافعی. منسوب به بنی نبهان از اعراب فلسطین، متولد و متوفی در قریهٔ اجزم فلسطین. در الازهر مصر تدریس می کرد. از آثارش: جامع کرامات الاولیاءِ - ط، تهذیب النفوس - ط، نجوم المهتدین - ط، الرائیة الصغری - ط، قصیده‌ای طولانی در هجو سید جمال الدین افغانی و شیخ محمد عبده و سید محمد رشید رضا و محمود شکری کتابی به نام الآیة الکبری - ط در رد این کتاب نوشته است.

الاعلام ۹: ۲۸۹ / ریحانة الادب ۶: ۱۲۹ / الکنی و الالقاب ۳: ۲۳۷ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۲۹۷ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۷۵.

**یوسف - بدیعی**
**(م ۱۰۷۳ هـ / ۱۶۶۲ م)**

یوسف بدیعی، دمشقی. ادیب، شاعر. متولد و بزرگ شده در دمشق، ساکن در حلب، متوفی در روم. از آثارش: الصبح المنبی عن حیثیة المتنبی - ط، الحدائق البدیعیة - خ، أوج التحری عن حیثیة أبی العلاءِ المعری - ط.

الاعلام ۹: ۲۹۳ / ریحانة الادب ۱: ۲۴۴ / الکنی و الالقاب ۲: ۷۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۸۰.

**یوسف - (ابن تغری)**
**(۸۱۲-۸۷۴ هـ / ۱۴۰۹-۱۴۶۹ م)**

ابوالمحاسن، یوسف بن تغری بردی، قاهری، (جمال الدین، ابن تغری). مورّخ عرب. متولد در قاهره، متوفی در همانجا. نزد اساتیدی چون تقی الدین مقریزی و شمنی و ابن حجر عسقلانی و شهاب الدین بن عربشاه کسب علم کرد و در تعلیمات نظامی مهارت یافت. با سلطان برسبای روابط صمیمانه‌ای داشت. از آثارش: المنهل الصافی و المستوفی بعد الوافی، النجوم الزاهره فی ملوک مصر والقاهره، حلیة الصاف فی الأسماءِ والصناعات.

الاعلام ۹: ۲۹۵ / دانشنامه ایران و اسلام ۹۹۱ / ریحانة الادب ۷: ۴۲۹ / الکنی والالقاب ۱: ۲۳۶ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۲۹۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۸۴.

**یوسف - صاحب در النظیم**
**(اوایل قرن هشتم هجری / چهاردهم میلادی)**

یوسف بن حاتم شامی، عاملی، (صاحب

درالنظیم). عالم امامی، فقیه. نزد محقق حلی کسب علم کرد و از سید علی بن طاوس اجازه داشته است. از آثارش: **الاربعون حدیثا الدرالنظیم فی مناقب الأئمه اللهامیم.**

اعیان الشیعه ۱۰: ۳۱۹ / امل الآمل ۱: ۱۹۰ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۲۱ / الذریعه ۸: ۸۶، ۱۱: ۵۳ / روضات الجنات ۸: ۱۹۹ / ریحانة الادب ۳: ۳۶۲.

## یوسف ـ سیرافی
(۳۳۰-۳۸۵ هـ / ۹۴۱-۹۹۵ م)

ابومحمّد، یوسف بن حسن بن عبدالله سیرافی. نحوی، لغوی، ادیب. متولد در بغداد، اصلاً سیرافی. نزد پدرش کسب علم کرد و خود نیز درس می داد از جمله شاگردانش می توان سید رضی را نام برد. از آثارش: **شرح ابیات سیبویه، تکمیل کتاب الاقناع پدرش، شرح ابیات الغریب المصنف لأبی عبید.**

الاعلام ۹: ۲۹۸ / ریحانة الادب ۷: ۵۷۹ / الکنی والالقاب ۲: ۳۴۰ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۲۹۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۹۱.

## یوسف ـ (ابن مبرد)
(۸۴۰-۹۰۹ هـ / ۱۴۳۶-۱۵۰۳ م)

یوسف بن حسن بن احمد صالحی، (ابن مبرد). حنفی، محدث، فقیه، متکلم. متولد و متوفی در دمشق. نزد احمد مصری و محمد و عمر عسکریین و دیگران کسب علم کرد. خودش نیز مفتی و مدرس بود و از جمله شاگردانش شمس الدین ابن طولون صالحی بوده است. از آثارش: **زبدة العلوم، الدررالکبیر ـ خ، تاریخ الاسلام ـ خ.**

الاعلام ۹: ۲۹۹ / ریحانة الادب ۵: ۳۷۳ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۲۹۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۸۹.

## یوسف ـ بدر ابیض
(م ۵۹۲ هـ / ۱۱۹۵ م)

یوسف بن حسین بن عبدالله، (بدر ابیض). فاضل حنفی. نزد برهان بلخی تلمذ نمود.

ریحانة الادب ۱: ۲۴۰.

## یوسف ـ رحبی
(۵۳۴-۶۳۱ هـ / ۱۱۴۰-۱۲۳۳ م)

ابوالحجاج، یوسف بن حیدره بن حسن رحبی، (رضی الدین). طبیب. متولد در جزیره ابن عمر، متوفی در دمشق. در بیمارستان دمشق طبابت می کرد. از آثارش: **مختصر الاغانی، مختصر الحاوی، مختصر کتاب المسائل حسین بن اسحاق.**

ریحانة الادب ۲: ۳۰۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۹۵.

## یوسف ـ راغب اردبیلی

میر یوسف راغب اردبیلی. شاعر. از آثارش: **دیوان شعر.**

الذریعه ۹: ۳۴۸ / ریحانة الادب ۲: ۲۹۱ / سخنوران آذربایجان ۱: ۳۰ / فرهنگ سخنوران ۲۲۰ / لغتنامه دهخدا، راغب: ۸۸.

## یوسف ـ (ابن شدّاد)
(۵۳۹-۶۳۲ هـ / ۱۱۴۵-۱۲۳۵ م)

ابوالمحاسن، یوسف بن رافع بن تمیم، (ابن شداد، بهاء الدین). فقیه شافعی. متولد در موصل، متوفی در حلب. پس از اتمام تحصیلات چهار سال استادیار نظامیه بغداد بود و در بازگشت به موصل در مدرسهٔ کمال الدین شهرزوری تدریس کرد. وی چندین بار از طرف اتابکان موصل به سفارت نزد خلیفه بغداد و حکام شهرهای مجاور رفت. صلاح الدین ایوبی تحت تأثیر کتاب ابن شداد قرار گرفت و تا آخر عمرش او را تحت حمایت داشت. سپس در حلب ابن شداد مدرسهٔ باشکوه خود را برای تبلیغ و تعلیم مذهب شافعی بنا نهاد و در اواخر عمرش منزل وی محل اجتماع بزرگان علم و ادب درآمد. از آثارش: **دلائل الاحکام ـ خ، ملجأالحکام عندالتباس الاحکام، دروس الحدیث.**

الاعلام ۹: ۳۰۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۵۶ / ریحانة الادب ۸: ۵۰ / طبقات اعلام الشیعه، قرن هفتم: ۲۰۸ / الکنی والالقاب ۱: ۳۲۹ / لغتنامه دهخدا، ابن شداد: ۳۲۲ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۹۹.

**یوسف ـ اعلم شنتمری**
(۴۱۰-۴۷۶ هـ / ۱۰۱۹-۱۰۸۴ م)

ابوالحجاج، یوسف بن سلیمان بن عیسی شنتمری، اندلسی، (أعلم، ابوالحجاج). عالم در ادبیات و لغت. متولد در شنتمریه، ساکن در قرطبه و بصره، متوفی در اشبیله. در قرطبه مرجع استفاده طالبان علم بود، از شاگردان او حسین بن محمد غسانی جیانی را می توان نام برد. از آثارش: شرح کتاب الجمل زجاجی، شرح شواهد کتاب سیبویه، شرح دیوان زهیربن ابی سلمی.

الاعلام ۹: ۳۰۸ / ریحانة الادب ۱: ۱۵۴ / الکنی والالقاب ۲: ۴۴ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۲۹۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۰۲.

**یوسف ـ سنبل سنان**
(م ۹۳۶ هـ / ۱۵۲۹ م)

شیخ یوسف سنبل سنان، (سنان الدین). عارف، صوفی. بنیانگذار فرقهٔ سنبلیه از فرق صوفیه. فنون طریقت را از چلبی خلیفه فرا گرفت و مدتی در مصر و اواخر عمر در استانبول به ارشاد مشغول بود.

ریحانة الادب ۳: ۸۸.

**یوسف ـ خویی**
(م ۵۴۹ هـ / ۱۱۵۴ م)

ابو یعقوب، یوسف بن طاهربن یوسف خویی. فقیه، ادیب. متولد در خوی آذربایجان، ساکن نوقان طوس. نزد میدانی تلمذ نمود و در طوس در حدود سال ۵۴۹ هـ کشته شد. از آثارش: شرح سقط الزند للمعرّی ـ ط، فرائد الخرائد ـ خ، تنزیه القرآن الشریف عن و صمة اللحن والتحریف.

الاعلام ۹: ۳۱۱ / ریحانة الادب ۲: ۱۹۷ / الکنی والالقاب ۲: ۲۲۲ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۳۰۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۰۶.

**یوسف ـ حافِظ مزّی**
(۶۵۴-۷۴۲ هـ / ۱۲۵۶-۱۳۴۱ م)

ابوالحجاج، یوسف بن عبدالرحمان بن یوسف، (جمال الدین، ابن زکی، حافظ مزّی). محدث شافعی. متولد در حلب، متوفی در دمشق. نزد ابن حنبل و محیی الدین نوری کسب علم کرد و بیشتر محدثین دمشق از وی حدیث استماع کردند. از آثارش: تهذیب الکمال فی اسماء الرجال ـ خ، ۱۲ جلد، تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف ـ خ، در حدیث، المنتقی من الاحادیث ـ خ.

الاعلام ۹: ۳۱۳ / ریحانة الادب ۷: ۵۵ / الکنی والالقاب ۱: ۱۸۱ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۳۰۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۰۸.

**یوسف ـ زجاجی**
(۳۵۲-۴۱۵ هـ / ۹۶۳-۱۰۲۴ م)

ابوالقاسم، یوسف بن عبدالله زجاجی، جرجانی. ادیب، لغوی، محدث. منسوب به زجاج، متوفی در استرآباد. از ابو احمد غطریفی و ابو اسحاق بصری حدیث استماع نمود. از آثارش: عمده الکتاب ـ خ، در فقه، الریاحین، اشتقاق الأسماء.

الاعلام ۹: ۳۱۶ / تاریخ التراث العربی ۸: ۴۲۴ / ریحانة الادب ۲: ۳۷۰ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۳۰۱ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۱۲.

**یوسف ـ (ابن عبدالبر)**
(۳۶۸-۴۶۳ هـ / ۹۷۸-۱۰۷۰ م)

ابوعمر، یوسف بن عبدالله بن محمد نمری، نمیری، (ابن عبدالبر، جمال الدین). فقیه، محدّث، مالکی. متولد در قرطبه، متوفی در شاطبه. پس از تحصیل علم در موطن خویش به اسپانیا سفر کرد و در فقه و حدیث و علم انساب در زمان حیاتش سرآمد بود. از آثارش: کتاب الاستیعاب فی معرفة الاصحاب ـ ط، در تراجم احوال صحابه پیغمبر (ص)، چند بار چاپ و تلخیص شده است، الاِنباه علی قبائل الرّواه، جامع العبر.

الاعلام ۹: ۳۱۶ / دانشنامه ایران و اسلام ۶۸۷ / روضات الجنات ۸: ۲۲۲ / ریحانة الادب ۸: ۹۸ / الکنی والالقاب ۱: ۳۵۰ / لغتنامه دهخدا، ابن عبدالبر: ۳۲۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۱۵.

**یوسف ـ (ابن جَوزی)**
(۵۸۱-۶۵۴ هـ / ۱۱۸۵-۱۲۵۶ م)

ابوالمظفر، یوسف بن قزاوغلوبن عبدالله بغدادی، (شمس الدین، سبط ابن جوزی). مورّخ، واعظ. ساکن و متوفی در دمشق. پدرش بردهٔ ترک آزاد شده و مادرش دختر ابن جوزی واعظ مشهور بود که یوسف در جوانی تحت تربیت این پدربزرگ قرار گرفت. مذهب شافعی را رها کرده به مذهب حنفی گروید. در زمان حیاتش شهرتش در وعظ بود و در این کار بسیار مهارت داشت از آثارش: مرآت الزمان، تاریخ عمومی و اقتباسی از المنتظم جدش می باشد، تفسیر القرآن، اللوامع فی احادیث المختصر والجامع.

الاعلام ۹: ۳۲۴ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۶۷ / دانشنامه ایران و اسلام ۴۸۱ / روضات الجنات ۵: ۴۱ / ریحانة الادب ۲: ۴۲۷ / الکنی والالقاب ۲: ۳۰۵ / لغتنامه دهخدا، سبط ابن جوزی: ۲۴۱ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۲۴.

## ابو یوسف ـ چشتی

(۳۷۵-۴۵۹ هـ / ۹۸۵-۱۰۶۶ م)

ابو یوسف بن محمد سمعان چشتی. عارف. نزد خواجه ابومحمد چشتی خدمت کرده از دست وی خرقه پوشید. نسب او با پنج واسطه به امام حسن عسکری (ع) موصول است.

تاریخ ادبیات صفا ۲: ۲۱۸ / جشن نامه هانری کربن ۱۶ / ریحانة الادب ۷: ۳۲۰ / سیرالاولیاء ۴۱ / نفحات الانس ۳۲۵.

## یوسف ـ (ابن نحوی)

(۴۳۳-۵۱۳ هـ / ۱۰۴۱-۱۱۱۹ م)

ابوالفضل، یوسف بن محمدبن یوسف توزری، (ابن نحوی). متکلم، فقیه. متولد در تلمسان، اصلاً از توزر، ساکن در سجلماسه، متوفی در اطراف بجایه. از موسی بن حماد روایت کرده است. از آثارش: القصیدة المنفرجة.

الاعلام ۹: ۳۲۵ / ریحانة الادب ۸: ۲۵۰ / الکنی والالقاب ۱: ۴۳۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۳۴.

## یوسف ـ سکاکی

(۵۵۴-۶۲۶ هـ / ۱۱۵۹-۱۲۲۸ م)

ابو یعقوب، یوسف بن محمد سکّاکی، خوارزمی، (سراج الدین، علّامه). عالم حنفی، ادیب، نحوی، لغوی. متولد و متوفی در خوارزم. از آثارش: مفتاح العلوم ـ ط، در علوم مختلف ادبی و در شمار کتب معتبر درسی بود و شروحی بر آن نوشته شد، رسالة فی علم المناظرة ـ خ.

الاعلام ۹: ۲۹۴ / تاریخ ادبیات صفا ۳: ۲۹۲ / روضات الجنات ۸: ۲۲۰ / ریحانة الادب ۳: ۴۲ / الکنی والالقاب ۲: ۳۱۶ / لغتنامه دهخدا، ابو یعقوب: ۹۴۸ / معجم المؤلفین ۱۳: ۲۸۲ / یادداشتهای قزوینی ۵۵۷.

## یوسف ـ بیّاسی

(۵۷۳-۶۵۳ هـ / ۱۱۷۷-۱۲۵۵ م)

ابوالحجاج، یوسف بن محمدبن ابراهیم انصاری، بیاسی، (جمال الدین). مورخ، عالم، محدث. منسوب به بیاسه در جیان، متوفی در تونس. از آثارش: الاعلام بالحروب الواقعة فی صدر الاسلام ـ خ، الحماسة المغربية ـ خ، تاریخ.

الاعلام ۹: ۳۲۹ / ریحانة الادب ۱: ۲۹۹ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۳۰۳ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۲۷.

## یوسف ـ طبیب هروی

(م حدود ۹۵۰ هـ / ۱۵۴۳ م)

یوسف بن محمدبن یوسف طبیب هروی، خوافی، یوسفی، (یوسف طبیب). پزشک. متولد در خواف، ساکن در هندوستان. با بابر و همایون معاصر بود. کتابهای زیادی در طب به زبان فارسی نوشته و به فارسی و هندی شعر می گفت. از آثارش: جامع الفواید، ریاض الادویه، دلایل النبض.

تاریخ نظم و نثر در ایران ۸۰۸ و ۳۹۸ / الذریعه ۹: ۱۳۲۱، ۵: ۶۸، ۱۶: ۳۶۳ / ریحانة الادب ۶: ۴۰۳ / طبقات اعلام الشیعه، قرن دهم: ۲۷۶ / فرهنگ سخنوران ۶۶۲ / لغتنامه دهخدا، یوسفی: ۳۱۰ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۳۴ / یادداشتهای قزوینی ۷۷۶.

## یوسف ـ رمادی

(م ۴۰۳ هـ / ۱۰۱۲ م)

ابوعمر، یوسف بن هارون کندی، رمادی. شاعر. اصلاً از رماده، متولد و متوفی در قرطبه. با اشعاری که سرود موجب رنجش خلیفه شده و

زندانی شد. از آثارش: کتاب الطیر، مجموعه اشعاری که در زندان سروده است.

الاعلام ۹: ۳۳۶ / ریحانة الادب ۲: ۳۲۹ / الکنی والالقاب ۲: ۲۸۰ / لغتنامه دهخدا، رمادی: ۶ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۴۰.

**یوسف ـ (ابن هشام)**

یوسف بن هشام، (جمال الدین، ابن هشام). حنبلی، نحوی. از آثارش: کتاب مغنی، در نحو.

ریحانة الادب ۸: ۲۷۸ / الکنی والالقاب ۱: ۴۵۲.

**یوسف ـ بُوَیطی**
(م ۲۳۱ هـ / ۸۴۶ م)

ابویعقوب، یوسف بن یحیی مصری، بویطی. محدّث شافعی، فقیه، مصاحب امام شافعی. متولد در مصر، متوفی در بغداد. نزد امام شافعی و عبدالله بن وهب فقیه مالکی کسب علم کرد. ترمذی و ابراهیم بن اسحاق حربی ازو روایت کرده‌اند. در عهد خلافت نهمین خلیفه عباسی از مصر به بغداد احضار شد، و چون در حدوث قرآن اصرار داشت زندانی شده و همانجا درگذشت. از آثارش: المختصر الکبیر، المختصر الصغیر، در فقه، الفرائض.

الاعلام ۹: ۳۳۸ / تاریخ التراث العربی ب ۳/۱: ۱۹۱ / ریحانة الادب ۷: ۴۲۴ / لغتنامه دهخدا، ابویعقوب: ۹۴۹ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۴۲.

**یوسف ـ مقدسی**

ابو بدر، یوسف بن یحیی بن علی مقدسی، سلمی، (جمال الدین). فاضل. ساکن در دمشق. از آثارش: عقدالدرر فی‌الامام المنتظر و کفایة الاثر [1].

ریحانة الادب ۵: ۳۷۳.

**یوسف ـ (ابوالحجاج)**
(م ۶۲۳ هـ / ۱۲۲۶ م)

یوسف بن یحیی بن اسحاق سبتی، مغربی، اسرائیلی، (ابوالحجاج، ابن سمعون). طبیب، منجم، مهندس. متولد و بزرگ شده در شهر سبته از شهرهای مغرب، متوفی در حلب. از آثارش: شرح فصول بقراط، رساله‌ای در ترتیب اغذیه.

ریحانة الادب ۷: ۵۶ / لغتنامه دهخدا، ابن سمعون: ۳۲۰.

**یوسف ـ صنعانی**
(م ۱۱۲۱ هـ / ۱۷۰۹ م)

یوسف بن یحیی بن حسین صنعانی. عالم، شاعر. متولد و متوفی در صنعاء، ساکن در همانجا و مکه. از آثارش: نسمة السحر فی ذکرمن تشیع و شعر ـ خ، ۲ جلد.

الاعلام ۹: ۳۴۰ / الذریعه ۲۴: ۱۵۴ / ریحانة الادب ۴: ۱۲ / لغتنامه دهخدا، یوسف: ۳۰۴ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۴۳.

**یولقی بیک ـ انیسی شاملو**
(م ۱۰۱۴ هـ / ۱۶۰۵ م)

یولقی بیک انیسی، شاملو. شاعر. متوفی در برهانپور. در جوانی ملازم سلطان میرزا ابراهیم صفوی بود و به اشارهٔ او تخلص انیسی را برگزید سپس در خدمت علی قلی‌خان شاملو کتابدار اختصاصی او بود. مدتی به دست ازبکان اسیر شد پس به هندوستان رفته و در خدمت میرزا عبدالرحیم خانخانان بود و علاوه بر شاعری در کارهای سپاه نیز فعالیّت داشت. از آثارش: دیوان شعر، مثنوی محمود و ایاز.

تاریخ ادبیات صفا ۵: ۸۷۳ / تاریخ نظم و نثر در ایران ۴۲۳ / الذریعه ۹: ۱۱۰ / ریحانة الادب ۱: ۱۹۸ / فرهنگ سخنوران ۶۸ / فهرست مشترک نسخه‌های خطی پاکستان ۸: ۱۶۱۴.

**یونس ـ نحوی**
(۹۴-۱۸۲ هـ / ۷۱۳-۷۹۸ م)

ابوعبدالرحمان، یونس بن حبیب بصری، ضبی، نحوی. ادیب، نحوی، شاعر. متولد در قریهٔ جبل در کنار دجله، ساکن در بصره. نزد ابوعمروبن علاء کسب علم کرد. در زمان حیاتش امام نحویین بصره بود و از جمله شاگردانش سیبویه و کسایی و فراء را می‌توان نام برد. از آثارش: معانی القرآن، اللغات، النوادر.

الاعلام ۹: ۳۴۴ / تاریخ التراث العربی ۸: ۹۰ / ریحانة

---

۱. ریحانة الادب: این کتاب با تردید به یوسف مقدسی نسبت داده شده است.

الادب ۷: ۱۸۷ / فهرست ابن الندیم ۴۷ / لغتنامه دهخدا، یونس: ۳۲۳ / معجم المؤلفین ۱۳: ۳۴۷.

**یونس - اربلی**
**(م ۵۷۶ هـ / ۱۱۸۰ م)**

ابوالفضل، یونس بن محمدبن متعه اربلی، (رضی الدین). شاعر، عالم شافعی. متولد در اربل. در موصل از ابن خمیس فقه آموخت و سپس خود در همان شهر به تدریس این رشته مشغول شد.
ریحانة الادب ۱: ۱۰۳ / لغتنامه دهخدا، یونس: ۳۲۵.

# نمایه

## آ

### الف

### ب

## پ



## ت

### ث



### ج

## چ



## ح

## خ

## د

ذ

## ز

## س

## ص

**ض**

ط

## ظ



## ع

## غ



## ف

## ق

## ک

## گ



## ل

## ن

### ه